МИНИСТЕРСТВО НА ВОЙНАТА
ЩАБЪ НА АРМИЯТА — ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКА КОМИСИЯ

ВОЙНАТА

МЕЖДУ

БЪЛГАРИЯ И ТУРЦИЯ

1912—1913 ГОД.

ТОМЪ V

ОПЕРАЦИИТѢ ОКОЛО ОДРИНСКАТА КРЕПОСТЬ

(съ 34 картогр. приложения).

КНИГА ПЪРВА.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1930

Предговоръ.

При изучаване действията около Одринъ Военно-историческата комисия използува всички печатни източници и официалнитѣ документи. Комисията бѣ поставена при по-трудни условия, когато имаше да събира сведения за действията на турскитѣ войски, защото не разполагаше съ официални сведения отъ турска страна.

За сръбскитѣ войски, които взеха участие въ действията около Одринъ, нѣма реляции, затова тѣхнитѣ действия сж описани споредъ донесенията отъ сръбскитѣ началници до българскитѣ щабове и до съседнитѣ части.

Военно-историческата комисия моли лицата, които разполагатъ съ документи, които биха освѣтлили по-добре и по-пълно описанитѣ събития, да ги изпратятъ въ комисията, за да се използуватъ при по-нататъшнитѣ изучавания.

Съдържание.

КНИГА ПЪРВА.

Уводъ — Одринската крепость. 1

Значение на крепостьта. 1

Районъ около крепостьта. 4

Главна отбранителна линия. — Очертание. — Опорни пунктове. — Батареи. — Изкуствени препятствия. — Междини. — Складове за военни материали. — Пѫтни съобщения въ крепостьта. — Връзки . 12

Предни позиции. 23

Втора отбранителна линия. 24

Редюитъ на крепостьта. 25

Гарнизонъ на крепостьта. — Гарнизонъ въ мирно време. — Гарнизонъ въ военно време. 25

Мобилизация на крепостьта. 29

Въоржжение на крепостьта. 30

Снабдяване крепостьта. — Инженерни инструменти и материали. — Вода. — Храна и фуражъ. — Освѣтление и отопление. — Санитарна служба. 33

Какъ е била оценявана Одринската крепость отъ българското командуване и отъ турцитѣ 37

Отдѣлъ I. — Заслоняване крепостьта 45

Глава I. — Планъ на операциитѣ около Одринъ 47

Положението на двете страни на 4-и октомврий. — Положението на българитѣ. — Положението на турцитѣ 47

Плановетѣ на двете страни. — Турскиятъ планъ за отбраната на крепостьта. — Българскиятъ планъ за операциитѣ около Одринъ. — Нощната атака на Куртъ кале 55

Глава II. — Маршъ-маневъръ на II армия за приближаване къмъ крепостьта 63

Походътъ на 5-и октомврий. — Заповѣдьта за настжпление. — Настжплението на Сборната конна бригада. — Настжплението на 8-а дивизия. — Настжплението на 9-а дивизия. — Общото положение на 5-и октомврий вечерьта 63

Походътъ на 6-и октомврий. — Боятъ при Фикелъ. — Разпорежданията на дветѣ страни. — Настжплението на конната бригада. — Настжплението на 8-а дивизия. — Настжплението на 9-а дивизия. — Настжплението на 1./3. бригада. — Боятъ при Фикелъ. — Достигнатиятъ отъ II армия резултатъ на 6-и октомврий. 81

Приближаването на 7-и октомврий.—Разпореждания на дветѣ страни.— Действията на Сборната конна бригада. — Действията на 8-а дивизия. — Боятъ на линията Каджкьой — Булдуркьой. — Действията на 9-а дивизия. — Положението на 7-и октомврий вечерьта 101

Завършване приближаването на 8-и октомврий. — Разпореждания за действията на 8-и октомврий. — Настжплението на 8-а дивизия. — Авангардниятъ бой при Юрушъ. — Действията на 9-а дивизия. — Действията на Сборната конна бригада. — Положението на 8-и октомврий вечерьта 114

Глава III. — Завладяване гр. Кърджали отъ Хасковския отрядъ. 125

Положението на дветѣ страни на 4-и октомврий. 125

Боеветѣ на границата на 5-и октомврий. — Заемане изходно положение за минаване границата. — Разпореждания на началника на отряда за 5-и октомврий. — Действията на дѣсното странично прикритие. — Действията на дѣсната колона. — Действията на лѣвата колона. — Действията на лѣвото странично прикритие. — Нощната атака на поста Айдогмушъ. — Нощната атака на поста Акче Кайракъ. — Положението на Хасковския отрядъ на 5-и октомврий вечерьта 128

Настжплението на Хасковския отрядъ на 6-и октомврий. — Разпорежданията на началника на отряда. — Боятъ при Кованлъкъ на дѣсното странично прикритие. — Настжплението на дѣсната и на лѣвата колони. — Настжплението на лѣвото странично прикритие. — Движението на маневриращитѣ войски. — Положението на Кърджалиския фронтъ вечерьта 143

Действията на 7-и октомврий 152

Боятъ при Кърджали на 8-и октомврий. — Разпорежданията на турското и на българското командувания. — Настжпление на дѣсната колона. — Настжпление на лѣвата колона. — Настжпление на лѣвото странично прикритие. — Настжпление на войскитѣ въ разпореждането на началника на отряда. — Преследване къмъ Кърджали. — Последствия отъ боя при Кърджали 156

Глава IV. — Завършване заслоняването на крепостьта между 9-и и 11-и октомврий 165

Колебанието въ Българската главна квартира на 9-и октомврий . 165

Боятъ при Юрушъ на 9-и октомврий. — Положението на двете страни на 8-и октомврий вечерьта. — Бойното поле. — Планъ на боя. — Настжплението на турцитѣ. — Боятъ на лѣвия флангъ на 51-и полкъ. — Настжплението на 1./8. бригада. — Общо отстжпление на турцитѣ. — Съдействието отъ 9-а дивизия. — Преследване. — Действията на останалитѣ части отъ 8-а дивизия. — Санитарна служба. — Резултатитѣ отъ боя. — Оттегляне напредналитѣ части къмъ изходнитѣ имъ позиции. 170

Заемане линията на обкржжаването въ Северозападния секторъ . . . 186

Заемане линията на обкржжаването на 10-и октомврий. — Разпорежданията на Българската главна квартира. — Действията на II армия. — Действията на I армия. — Приближаване Хасковския отрядъ къмъ крепостьта. — Излизане 1./3. бригада отъ състава на II армия 187

Глава V. — Заслоняване крепостьта отъ югъ и отъ истокъ 195

Действията на 12-и октомврий. 195

Действията на 13-и октомврий. — Разпореждания отъ командуването на II армия. — Действията на 9-а дивизия. — Действията на 8-а дивизия. — Построяване мостове презъ р. Арда. — Действията на Сборната конна бригада. — Хасковскиятъ отрядъ 198

Действията на 14-и октомврий. — Разпорежданията на Българската главна квартира и на командуването на II армия. — Походътъ на 3./9. бригада. — Преминаване Сборната конна бригада на дѣсния брѣгъ на р. Арда. — Действията на 8-а дивизия. — Действията на Хасковския отрядъ. — Действията на 3-а дивизия. — Положението на 14-и октомврий вечерьта 208

Действията на 15-и октомврий. — Разпорежданията на българското командуване. — 3-а дивизия. — 9-а дивизия. — 8-а дивизия. — Действията на Сборната конна бригада 219

Глава VI. — Излазътъ отъ крепостьта на 16-и октомврий 227

Положението на 15-и октомврий вечерьта. — Положението на турцитѣ. — Положението на българитѣ 227

Решението на коменданта за излазъ. — Разпорежданията българското командуване за 16-и октомврий. — Разпорежданията на турското командуване 231

Излазътъ на Западния секторъ. — Вториятъ бой на линията Юрушъ—Коюнлукъ. — Разпорежданията на началника на Марашкия участъкъ. — Настжплението на турцитѣ. — Противодействието на 3./8. бригада. — Засилване българската артилерия. — Приближаването на Хасковския отрядъ. — Кризата на боя. — Отстжплението на тур-

цитѣ. — Преследване. — Боятъ на дѣсния флангъ на 3./8. бригада, при с. Ипчели. — Положението на двѣтѣ страни вечерьта. — Резултати отъ боя при Юрушъ 235

Турската демонстрация въ Северозападния секторъ. — Боятъ при Кемалъ. — Разпорежданията на началника на 9-а дивизия. — Положението на 9-а дивизия на 16-и октомврий сутриньта. — Настжплението на турцитѣ. — Решението на началника на Първи бригаденъ секторъ. — Спиране турското настжпление въ участъка на 33-и полкъ. — Съдействието отъ 34-и полкъ. — Съдействието отъ 1./9. бригада. — Отстжплението на турцитѣ. — Настжплението на 17-полкъ. — Пристигане части отъ 11-а дивизия. — Положението на двѣтѣ страни вечерьта. — Резултатитѣ отъ боя при Кемалъ 255

Действията на Сборната конна бригада. 269

Последствията отъ излаза 270

Отдѣлъ II. — Обкржжаване Одринската крепость 273

Глава I. — Решение на Българското командуване за обкржжаване крепостьта. 275

Минаване отъ заслоняване къмъ обкржжаване. 275

Усилване II армия. — Усилване съ пехотни части. — Усилване съ обсадна артилерия. — Усилване съ едно не с. с. полско гаубично отдѣление. — Усилване съ сръбски войски 277

Глава II. — Размѣстване частитѣ отъ II армия между 17-и и 22-и октомврий 287

Действията на 17-и октомврий. 287

Действията на 18-и октомврий. 292

Действията на 19-и октомврий. 298

Действията отъ 20-и до 22-и октомврий. — Разпореждания отъ Главната квартира. — Разпореждания отъ Щаба на II армия. — Дейность въ участъка на 8-а дивизия. — Походътъ на 2./8. бригада до Източния секторъ. — Действията въ участъка на 11-а дивизия 299

Глава III. — Завършване обкржжаването. 307

Положението на двѣтѣ страни на 23-и октомврий 307

Действията на 24-и октомврий. — Разпорежданията на командуващия II армия. — Действията на Сборната конна бригада. — Действията въ Западния, въ Северозападния и въ Източния сектори 308

Обкржжаване крепостьта откъмъ югъ. — Разпорежданията на Българското командуване. — Разпореждания отъ Щаба на 8-а дивизия за завладяване Папасъ тепе и Карталъ тепе. — Боятъ при Карталъ тепе на 25-и октомврий. — Действията на Сборната конна бригада. — Боятъ при ж.-п. ст. Урли 312

Боятъ при Папасъ тепе на 25-и октомврий. — Положението на двѣтѣ страни срещу 25-и октомврий. — Разпореждания на командира на 3./8. бригада. — Артилерийската подготовка на атаката. — Настж-

пление на пехотата. — Артилерийската дейность презъ нощьта. — Съдействието отъ частитѣ въ Северозападния секторъ. — Действията въ Източния секторъ 327

Действията на 26-и октомврий. — Разпорежданията на дветѣ страни. — Действията на Сборната конна бригада на 26-и октомврий. — Действията въ Южния секторъ. — Действията въ Западния секторъ. — Съдействието отъ Северозападния секторъ 347

Резултатитѣ отъ боевете на 25-и и 26-и октомврий 358

Глава IV. — Действията около обкржжената крепость до края на октомврий 363

Общото положение следъ обкржжаването. — Планъ на Българското командуване за по-нататъшнитѣ действия 363

Действията на Източния секторъ на 26-и и 27-и октомврий. — Първиятъ опитъ да се завладѣе фортовата линия. — Разузнаването на Гвардейския коненъ полкъ. — Заповѣдьта на началника на Източния секторъ. — Настжплението на 1-и бригаденъ участъкъ. — Настжплението въ 2-и бригаденъ участъкъ. — Настжплението на 3./9. бригада. — Оттеглянето на 2./8. бригада. — Разпорежданията за атака на фортовата линия 367

Действията въ другитѣ сектори на 27-и октомврий. — Разпорежданията на командуващия II армия. — Разпорежданията на коменданта на крепостьта за излазъ. — Действията на Сборната конна бригада. — Действията въ Южния и въ Западния сектори. — Действията въ Северозападния секторъ. — Турскиятъ излазъ къмъ Сарай Якъ бунаръ. — Действията на Конния отрядъ въ Източния секторъ. 375

Действията на 28-и октомврий. — Разпорежданията на командуващия II армия. — Действията на Сборната конна бригада. — Действията въ Южния секторъ. — Действията въ Западния секторъ. — Действията въ Северозападния секторъ. — Действията въ Източния секторъ. — Действията на Конния отрядъ. — Боятъ при Кара Късъмъ. 385

Действията на 29-и 30-и октомврий. — Отбиване турския излазъ срещу Карталъ тепе. — Разпорежданията на българското командуване. — Действията на Сборната конна бригада. — Турскиятъ излазъ въ Южния секторъ на 29-и октомврий. — Продължение излаза на 30-и октомврий. — Действията въ Северозападния секторъ. — Действията въ Източния секторъ. — Заемане гребена Бааларъ Сыртж. 393

Пълно обкржжаване крепостьта (31-и октомврий — 1-и ноемврий). — Организация на командуването. — Действията на 31-и октомврий и на 1-и ноемврий 409

Глава V. — Стѣсняване обкржжаването въ Източния секторъ 413

Положението предъ Източния секторъ на 31-и октомврий 413

Заемане гребенитѣ Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ 414

Атаката на турската предна позиция Маслакъ. — Разузнаване предната позиция Маслакъ — Малъ тепе. — Положението презъ нощьта срещу 2-и ноемврий. — Действията въ участъка на 10-и Родопски

полкъ на 2-и ноември. — Българското настжпление срещу предната позиция Маслакъ на 2-и ноември. — Заповѣдь за атаката на Маслакъ. — Настжплението. — Съдействието отъ съседнитѣ на Източния секторъ части. — Разпорежданията за атаката на Маслакъ. — Оттегляне всички части на позициитѣ си отъ 2-и ноември. 419

Оттегляне частитъ на позициитъ отъ 1-и ноември 445

Организиране блокадната линия въ Източния секторъ. — 4-и ноември. — 5-и ноември. — 6-и ноември. — 7-и — 16-и ноември. — 17-и ноември. — 18-и ноември. — 20-и ноември. 451

Глава VI. — Стѣсняване обкржжаването въ Южния секторъ. 455

Положението въ Южния секторъ до 6-и ноември. 455

Боеветъ за заемане линията Доуджаросъ — Ахъркьой. — Положението на 6-и ноември. — Разпореждания за настжплението на 7-и ноември. — Настжплението въ Дѣсния участъкъ (30-и полкъ). — Настжплението въ Лѣвия участъкъ (12-и полкъ). — Дейность на Щаба на 8-а дивизия на 7-и ноември. — Действията на 8-и ноември. . . . 457

Боятъ на 9-и ноември. — Разпорежданията на командващия II армия. — Отдѣляне части отъ II армия. — Действията въ Южния секторъ. — Съдействие отъ частитѣ на Северозападния секторъ 474

Действията на 10-и ноември. 483

Боятъ на 11-и ноември. — Завладяване с. Доуджаросъ. 487

Резултати отъ боеветъ въ Южния секторъ. 490

Глава VII. — Очистване Родопския край отъ турски войски. 491

Дейность на Кърджалиския отрядъ отъ 11-и октомврий до 2-и ноември. 491

Общото положение въ Родопитъ къмъ 2-и ноември. — Положението на българитѣ. — Положението на турцитѣ. 504

Решението на Българската главна квартира за очистване Родопитъ отъ турски войски. 508

Концентричното настжпление къмъ Гюмюрджина и къмъ Деде Агачъ. — Разпореждания за настжпление на Кърджалиския, Родопския отряди и на Сборната конна бригада. — Дейность на разнитѣ отряди на 3-и ноември. — Дейность на разнитѣ отряди на 4-и ноември. — Боятъ при Местанлж. — Дейность на разнитѣ отряди на 5-и ноември. — Боятъ при Куруларъ. — Дейность на разнитѣ отряди на 6-и ноември. — Боятъ при Деде Агачъ. — Дейность на 7-и ноември. — Боятъ при Балканъ Тореси 411

Преследване турцитъ къмъ долината на р. Марица. — Разпореждания за преследване на 8-и ноември. — Завладяване гр. Гюмюрджина. — Положението на 8-и ноември вечерьта. — Дейность на разнитѣ отряди на 9-и ноември. — Дейность на отрядитѣ на 10-и ноември. — Движение на подкрепленията къмъ Сборната конна бригада. — Дейность на разнитѣ отряди на 11-и ноември. — Дейность на разнитѣ отряди на 12-и ноември. — Дейность на разнитѣ отряди на 13-и ноември 560

Пленяване корпуса на Яверъ паша. — Положението на турскитѣ войски на 13-и ноември вечерьта. — Положението на българскитѣ войски на 13-и ноември вечерьта. — Настжплението на Сборната конна бригада. — Боятъ при Мерхамлж на 14-и ноември. — Предложение отъ турска страна за примирие. — Действията на другитѣ отряди до 5 ч. сл. пл. — Подписване условията за предаване. — Пленяване турския Кърджалиски корпусъ. — Действията противъ преминалитѣ на лѣвия брѣгъ на Марица турски войски. — Боятъ при Хайдарлж . . 591

Резултати отъ действията въ Родопитѣ отъ 2-и до 15-и ноември. 607

Глава VIII. — Бомбардиране града Одринъ. 609

Разпредѣление обсадната артилерия между секторитѣ. 609

Бомбардиране града. — Резултати отъ бомбардирането. 612

Глава IX. — Тилътъ на II армия при обкржжаване крепостьта 621

Връзки. 621

Устройство на комуникационнитѣ линии. 624

Артилерийско снабдяване. 625

Инженерно снабдяване. 630

Интендантско снабдяване. 631

Санитарна служба. 637

Картографически приложения[1]).

1-о — Обща схема на Одринската крепость презъ 1912 година.

2-о — Фортификационни постройки въ Одринската крепость:

Листъ I — Първа отбранителна линия;

Листъ II — Първа отбранителна линия;

Листъ III — Втора отбранителна линия.

3-о — Нощната атака на в. Куртъ кале на 4-и срещу 5-и октомврий.

4-о — Маршъ-маневъръ на II армия за приближаване къмъ крепостьта.

5-о — Разузнаване предъ фронта на II армия на 6-и октомврий.

6-о — Боятъ при Фикелъ на 6-и октомврий.

7-о — Боятъ на линията Каджкьой—Булдуркьой на 7-и октомврий.

8-о — Авангардниятъ бой при Юрушъ на 8-и октомврий.

9-о — Боеветѣ на границата къмъ Кърджали.

9^{o}_{a} — Нощната атака на турскитѣ постове Ай Догмушъ и Акче Кайракъ.

10-о — Настжплението на Хасковския отрядъ на 6-и октомврий.

11-о — Боятъ при кърджали на 8-и октомврий.

12-о — Боятъ при Юрушъ на 9-и октомврий.

13-о — Излазътъ отъ крепостьта на 16-и октомврий.

14-о — Боятъ при Карталъ тепе и Папасъ тепе на 25-и октомврий.

15-о — Действията въ Западния секторъ на 26-и октомврий.

16-о — Турскиятъ излазъ къмъ Акъ Бунаръ.

17-о — Боятъ при Кара Късъмъ.

18-о — Турскиятъ излазъ на 29-и и 30-и октомврий въ Южния секторъ.

19-о — Заемане гребена Бааларъ сыртж.

20-о — Стѣсняване обкржжаването на Източния секторъ.

21-о — Стесняване обкржжаването на Южния секторъ.

22-о — Боятъ при в. 669 на 1-и ноемврий.

---

[1]) Събрани въ отдѣленъ свитъкъ.

23-о — Обща карта за действията въ Родопитѣ.
24-о — Боятъ при Местанлъ на 4-и ноември.
25-о — Боятъ при Куруларъ на 5-и ноември.
26-о — Боятъ при Деде Агачъ на 6-и ноември.
27-о — Боятъ при Балканъ Тореси на 7-и ноември.
28-о — Боеветѣ при Мерхамлъ и Хадъркьой на 14-и и 15-и ноември.
29-о — Тилътъ на II армия.
30-о — Укрепителни работи презъ време на примирието:
Листъ А — Турски укрепителни работи въ Източния секторъ;
Листъ Б — Български укрепителни работи въ Източния секторъ;
Листъ В — Фортификационни работи презъ време на примирието, планове и профили;
Листъ Г — Фортификационни работи на българската артилерия.
31-о — Излазътъ на 27-и януарий къмъ Мусубейли.
32-о — Атаката на преднитѣ позиции.
33-о — Атаката на фортовия поясъ.

Обикновени приложения:

№ 1. — Попадения на снарядитѣ отъ българската артилерия върху фортоветѣ Айвасъ Баба и Айджи Йолу и междината презъ време атаката на крепостьта.

Приети съкращения.

Въ текста.

В.-И. К.	Военно-историческа комисия.
Катогр. прил.	Картографическо приложение.
Прилож.	Приложение.
Т. I, стр. 137	Томъ I, страница 137.
В. И. А.; VI. 64. а; стр. 316	Военно-исторически архивъ; VI шкафъ, 64-а папка, връзка „а“, страница 316-а.
В.	Върхъ.
К.	Кота, висота, на която е означена височината.
Р.	Рѣка.
Гр.	Градъ.
С.	Село.
Чифл.	Чифликъ.
Разв.	Развалини[1]).
Ж.-п. ст.	Желѣзно-пжтна станция.
Т.-п. ст.	Телеграфо-пощенска станция.
Км. (клм.)	Километри.
М.	Метри.
7·5 с/м. (см.)	7·5 сантиметровъ.

Въ текста и въ картографическитѣ приложения.

2./3. бригада	2-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия.
3./9. бригада	3-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия.
1./30. дружина	1-а дружина отъ 30-и Шейновски полкъ.

[1]) Въ нѣкои документи селата сж обозначени като развалини. Това е споредъ триверстовата карта (1 : 126,000), защото въ Руско-Турската война презъ 1877-78 години действително сж били такива. Въ азбучния указатель, въ картограф. приложения и въ текста не сж показани като развалини, тъй като въ войната презъ 1912—1913 години бѣха въ цвѣтуще състояние.

4./55. дружина	4-а дружина отъ 55-и полкъ.
12./23. рота	12-а рота отъ 23-и Шипченски полкъ.
3./58. рота	3-а рота отъ 58-и полкъ.
2./8. погранична рота	2-а рота отъ 8-а погранична дружина.
2./19. опълченска рота, I призивъ	2-а рота отъ 19-а опълченска дружина, I призивъ.
3./8. с. с. артилерийско отдѣление	3-о отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ.
2./1. не с. с. артилерийско отдѣление	2-о отдѣление отъ 1-и не с. с. артилерийски полкъ.
4./2. не с. с. планин. артилерийско отдѣление	4-о не с. с. отдѣление отъ 2-и планински артилерийски полкъ.
8./8. с. с. батарея	8-а батарея отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ.
3./4. ескадронъ	3-и ескадронъ отъ 4-и коненъ полкъ.
2./34. низамски таборъ	2-и таборъ отъ 34-и низамски полкъ.
4./8. полска болница	4-а полска болница отъ 8-а Тунджанска дивизия.
2./9. полуподвижна болница	2-а полуподвижна болница отъ 9-а Плѣвенска дивизия.
Пр. пл.	Предъ пладне.
Сл. пл.	Сл. пладне.
Ч.	Часъ.
М.	Минути.

Забележка: Всички дати сж старъ стилъ.

УВОДЪ

Одринската крепость.

Значение на крепостьта.

Турцитѣ нѣколко пѫти се опитваха да завладѣятъ столицата на Византия — Константинополъ, следъ като минаха на европейския брѣгъ въ началото на XIV вѣкъ. Следъ редъ несполучливи опити, тѣхнитѣ султани разбраха, че непристѫпнитѣ стени на тази най-съвършена крепость ще се съборятъ отъ само-себе-си, ако се унищожи византийското могѫщество вънъ отъ крепостьта. И тѣ насочиха своето внимание къмъ завладяване на Балканския полуостровъ, като минаха презъ Дарданелитѣ, и въ 1360 година завладѣха Одринъ.

За по-успѣшно рѫководство на настѫпателнитѣ войни, турцитѣ пренесоха столицата си въ новозавладяния градъ Одринъ. Отъ центъра на Източна Тракия цѣли 90 години тѣхнитѣ султани водиха редъ настѫпателни войни противъ християнскитѣ държави.

Въ 1453 година турцитѣ завладѣха Цариградъ и пренесоха столицата си въ този всесвѣтски тогава центъръ. Но и следъ това Одринъ не изгуби значението си като база за настѫпателнитѣ войни на Турската империя, която, следъ завладяване Балканския полуостровъ, стана Азиятско-Европейска държава. Разположенъ въ центъра на плодородна и добре колонизирана съ турци Източна Тракия, Одринъ не запàдна следъ пренасяне столицата. Той продължаваше да се развива като търговски центъръ, защото лежеше на стария пѫть между Изтокъ и Западъ. Въ него бѣха въздигнати и останаха множество турски паметници, които напомняха най-свѣтлитѣ страници отъ турската история, и той се считаше единъ отъ свещенитѣ градове на цѣлия мюсюлмански свѣтъ.

Въ време на турскитѣ настѫпателни войни Одринъ не е билъ укрепяванъ, защото границитѣ на държавата много скоро бѣха изнесени навѫтре въ Европа. Но въ XVIII вѣкъ, когато Турция достигна върха на своето величие, се започнаха редъ противотурски войни, въ които

победата измѣни на турското оржжие, и Турция почна да губи една следъ друга своитѣ крайни провинции. Следъ всѣка такава война границитѣ на Турция се измѣстваха все по-наизтокъ. Въ 1828/29 г. Дибичъ Забалкански мина презъ Балкана и доведе рускитѣ войски до Одринъ, което накара турцитѣ да се замислятъ за отбраната на Цариградъ.

Въ 1877 година турцитѣ решиха да създадатъ още една по-далечна преграда предъ столицата и, подъ ржководството на австрийски военененъ инженеръ, турнаха основата на Одринската крепость, която затваряше най-важната операционна посока къмъ Цариградъ по долинитѣ на р. р. Марица и Тунджа. Споредъ тогавашнитѣ правила за устройството на крепоститѣ, започна се направата на 24 редути-батареи, които къмъ края на войната бѣха завършени, но невъоржжени. Въ Руско-Турската война Одринъ падна безъ съпротива.

И тъй, първото укрепяване на Одринъ е имало за цель да се прегради пжтя на противника (руситѣ) по долината на Марица къмъ Цариградъ. Източна Тракия е заградена отъ Родопитѣ, Сакаръ планина и Странджа. Тѣзи планини и тѣхнитѣ разклонения, които тогава се считали за труднопроходими, стѣсняватъ долината на Марица, по която минаваха стариятъ пжть отъ Западъ къмъ Цариградъ и желѣзниятъ пжть, тогава завършенъ до Саранбей. Родопитѣ и Сакаръ планина образуватъ между Харманли и Черменъ една тѣснина, на 20 километра отъ изхода на която е разположенъ Одринъ, при сливането на рѣкитѣ Арда, Марица и Тунджа и при съединението на всички важни пжтища, водещи къмъ Източна Тракия и Цариградъ.

Следъ Освобождението на България, между най-главния турски противникъ — Русия — и Цариградъ заставаше като буферъ новообразуваното слабо Българско княжество. Турското правителство започна да смѣта, че Одринъ е загубилъ вече своето стратегическо значение. Крепостьта бѣ запустната и остана въ сжщото положение, въ което я завари Руско-Турската война.

Но още отъ първитѣ години следъ Освобождението на България, нейната политика се ориентира къмъ обединението на българитѣ отъ Източна Румелия, Тракия и Македония. До Съединението, България оспорваше едновременно и правото на Турция да поддържа гарнизони въ Източна Румелия, и решението на Берлинския конгресъ за разпокжсването на Санстефанска България. Тогава одринскитѣ укрепления бѣха засилени, и отбранителната система попълнена съ нѣколко нови укрепления.

Следъ Илинденското възстание въ 1903 година отношенията между България и Турция станаха твърде обтегнати, и Високата порта обърна вниманието на военнитѣ власти за засилване Одринската крепость,

Въ 1908 година България се обяви за независима. Предвиждайки нови усложнения, Високата порта наново постави за разглеждане отъ Министерството на войната въпроса за Одринската крепость. Тогава на тази крепость се възлагаше задача да спре настѫплението на българската армия за 20 дни, додето се съсрѣдоточатъ по-отдалеченитѣ турски корпуси отъ Азия.

И така, Турция бѣше се помирила съ положението, създадено следъ Руско-Турската война, и вече водѣше една политика за запазване това положение, т. е. запазване областитѣ, останали въ нейно владение. Въ всички случаи Турция смѣташе да води отбранителна война, и стратегическото значение на Одринската крепость се изчерпваше съ задържането на по-рано съсрѣдоточената българска армия за известно време, додето се завърши турското съсрѣдоточаване.

Следъ младотурския превратъ реорганизираната турска армия започна да се готви за настѫпателна война, съ цель да се застави България да се откаже отъ стремлението си къмъ разширение за смѣтка на Турция. Подъ рѫководството на германска военна мисия Турскиятъ генералеиъ щабъ започна да разработва планъ на войната. При разрешаване въпроса, какъ да се обезпечи съсрѣдоточението на турската армия, веднага изпъкна голѣмото стратегическо значение на вѫзлитѣ на пѫтищата Одринъ и Лозенградъ, които трѣбвало да се укрепятъ, и да задържатъ по-рано съсрѣдоточената българска армия, додето се съсрѣдоточи турската армия и стане способна да предприеме настѫпление въ България.

Следъ като въ турскитѣ рѫководни крѫгове бѣ възприета идеята за настѫпателна война срещу България, Министерството на войната предприе основна ревизия на сѫществуващитѣ крепости. При такова решение, отбранителната система около Цариградъ губѣше своето значение. Затова Чаталджанската укрепена позиция бѣ изоставена, и по-голѣмата часть отъ нейнитѣ орѫдия бѣха прехвърлени въ Одринъ.

Освенъ прикриване съсрѣдоточението, Одринската крепость затваряше единствения желѣзенъ пѫть отъ България къмъ Цариградъ. Ако българската армия успѣеше да обходи крепостьта отъ северъ и да настѫпи въ тѣсното и слабонаселено пространство между Черно и Мраморно морета, тя не можеше да просѫществува дълго съ малкото мѣстни срѣдства, и турцитѣ смѣтаха, че тя не ще може да организира подвоза си по обикновенитѣ пѫтища, които презъ есеньта ставаха съвсемъ труднопроходими.

Най-после, организираната за отбрана крѫгова позиция около Одринъ даваше възможность на Турското командуване съ малко войски да задържа този пунктъ и тогава, когато турската армия бѫде отблъс-

ната на изтокъ. Владението на тази крепость даваше право на Турция при мирнитѣ преговори да настоява за владението на цѣлия Одрински вилаетъ.

И тъй, стремлението на турцитѣ да обезпечатъ съсрѣдоточението на своята армия на линията Одринъ—Лозенградъ, стремлението имъ да затворятъ единствения желѣзенъ пѫть къмъ Цариградъ, накара турскитѣ военни власти да обърнатъ по-сериозно внимание върху засилването и модернизирането на Одринската крепость. И наистина, въ Българското министерство на войната имаше сведения, че презъ 1910, 1911 и 1912 години фортификационнитѣ работи бѣха засилени, като за работници бѣха привлѣчени всички войници отъ гарнизона. Най-много се работѣше върху Северозападния секторъ, батареитѣ и изкуственитѣ препятствия. Въ това време Комендантството на крепостьта вземаше мѣрки да се запазятъ въ тайна извършванитѣ работи: всички частни имоти около укрепленията бѣха отчуждени, и приближаването на частни лица къмъ тѣхъ бѣ строго забранено.

Районъ около крепостьта.

(4-о картогр. приложение).

Ако отъ центъра на града опишемъ една окрѫжность съ радиусъ 7 километра, тя ще мине приблизително презъ фортовия поясъ и презъ преднитѣ позиции на Източния секторъ. Обикновената далечина, на която турската крепостна артилерия, разположена на фортовия поясъ, можеше да поражава достатъчно, не надминаваше 10 километра. Линията на досегаемостьта на тази артилерия минаваше презъ селата Веранъ теке, Дуванжа, Киретчи (Хаскьой), Провадия, Ортакчи, Гебилеръ, Кара Късъмъ, Иеникьой, Еспетли. Отъ тази линия навѫтре къмъ крепостьта се развиха всички военни действия.

Мѣстностьта, която обхваща тази линия, е раздѣлена отъ непроходимитѣ въ бродъ презъ най-голѣмата часть отъ годината рѣки Тунджа, Марица и Арда на четири сектора:

Северозападенъ — между Марица и Тунджа;

Източенъ — между Тунджа и Марица;

Юженъ — между Марица и Арда;

Западенъ — между Арда и Марица.

Въ Северозападния секторъ мѣстностьта е хълмиста. Тукъ се спущатъ право на югъ разклоненията на Сакаръ планина, които представятъ редъ успоредни хълмове, раздѣлени единъ отъ другъ съ поройни рѣкички, които презъ лѣтото сѫ безводни. Дълбокитѣ долове

на тѣзи рѣкички сѫ труднопроходими, защото склоноветѣ имъ сѫ доста стръмни. Тѣзи разклонения се спущатъ постепенно на югъ и се сливатъ съ тѣсната равнина по лѣвия брѣгъ на Марица. Най-високитѣ мѣста, вододѣлътъ между Марица и Тунджа, между селата Михаличъ, Сарай Акбунаръ, Екмекчикьой, се издигатъ на 100—150 метра надъ Маришкото равнище. Най-удобни наблюдателни пунктове отвънъ къмъ крепостьта сѫ височинитѣ при Сарай Акбунаръ и Екмекчикьой, а отъ крепостьта навънъ — височинитѣ при с. Арнауткьой, Карталъ тепе и Папасъ тепе. Тѣзи наблюдателни пунктове, обаче, нѣматъ добъръ обзоръ, защото не се издигатъ много надъ околната хълмиста мѣстность.

Въ Източния секторъ отъ Дервентскитѣ възвишения се спущатъ нѣколко успоредни хълмове съ обща посока отъ северъ на югъ, които достигатъ до равната долина на р. Провадийска. Тѣзи хълмове сѫ отдѣлени единъ отъ другъ съ дълбоки долове, склоноветѣ на които сѫ стръмни и труднопроходими. На югъ отъ рѣка Провадийска се спущатъ други успоредни хълмове, които иматъ сѫщата посока. Най-близкиятъ до Одринъ хълмъ завива подъ правъ жгълъ на западъ, дето съ много стръмни (до 15^0) склонове се спуща къмъ рѣкитѣ Тунджа и Провадийска. Около Арнауткьой е най-високата точка на този хълмъ (около 100 метра надъ равнището на рѣкитѣ). Отъ него се наблюдава много добре цѣлата планинска околность дори до 10 километра. По гребена на този хълмъ бѣ организирана главната отбранителна линия на крепостьта, която сѫщо бѣ пречупена подъ правъ жгълъ, съ върхъ при форта Айвасъ Баба. Върху следния успореденъ хълмъ, между рѣкитѣ Серванъ дере и Кумъ дере, турцитѣ предполагаха да организиратъ предната позиция на Източния секторъ. Още по-наизтокъ, успоредниятъ хълмъ Шарапъ йолу бѣ удобенъ като изходна позиция на атакуващитѣ войски. Понеже всички успоредни хълмове иматъ почти еднаква височина, и гребенитѣ имъ сѫ много широки, то наблюдението е много затруднено, както за атакуващия, тъй и за отбраняващия. Последниятъ бѣ въ по-благоприятно положение въ това отношение, защото разполагаше съ споменатия по-горе наблюдателенъ пунктъ при Арнауткьой.

Въ Южния секторъ се спущатъ последнитѣ разклонения на Родопитѣ. Тѣ сѫ хълмове съ най-различни посоки и се спущатъ постепенно къмъ Маришкото равнище. Най-характерния отъ тѣхъ е голѣмиятъ масивъ между селата Самана и Ахъркьой. Билото на този хълмъ отива право отъ западъ на изтокъ и превишава Маришкото и Арденското равнища съ около 100 метра. Южнитѣ му склонове сѫ много разклонени, а севернитѣ се спущатъ много полегато къмъ Арда и Марица. На единъ клм. отъ брѣга на Арда и на два клм. отъ брѣга на Ма-

рица тѣзи склонове съ стръменъ спусъкъ се завършватъ въ равнището. Най-добриятъ наблюдателенъ пунктъ е височината Карталъ тепе, която отстои на 12 километра отъ града, и откоято се открива много хубава панорама на самия градъ и на неговитѣ укрепления.

Въ Западния секторъ пространството между рѣкитѣ Арда и Марица е изпълнено съ единъ отъ масивитѣ на Източни Родопи, съ обща посока отъ Мустафа Паша къмъ Кумарлѫ. Този масивъ преграждa жгъла между двете рѣки. Той е силно пресѣченъ, съ стръмни и скалисти склонове, проходими само по сѫществуващитѣ пѫтища и пѫтеки. Единъ дълъгъ хълмъ се отдѣля отъ общия масивъ между селата Каджкьой и Дели Елесъ и върви право на изтокъ, дори до самото вливане на двете рѣки при с. Марашъ. Гребенътъ на този хълмъ се издига на около 80 метра надъ равнището на рѣкитѣ. Найудобниятъ наблюдателенъ пунктъ е височината Папасъ тепе. Този хълмъ върви по-близо до р. Марица. Неговитѣ северни склонове сѫ стръмни, пресѣчени отъ много долове и се спущатъ до самия брѣгъ на Марица. Южнитѣ склонове къмъ гребена сѫ сѫщо така стръмни, а по-надолу се спущатъ полегато къмъ брѣга на Арда, като образуватъ равнина, широка 4—5 клм., между селата Кумарлѫ и Марашъ. Равнището въ района на селата Каджкьой, Карагачъ и Черменъ е много низко. То се залива отъ дъждовнитѣ води и отъ р. Марица. Презъ есеньта и пролѣтьта тукъ се образува обширно езеро, а презъ лѣтото — блато, обраснало съ тръстика, проходимо само въ нѣкои мѣста и то само за пешаци.

Почвата въ района около крепостьта е примѣсенъ черноземъ въ низкитѣ мѣста, пѣсъчливо-глинеста — въ нахълменитѣ, каменисто-глинеста — въ Западния секторъ и пѣсъчлива — въ равнитѣ мѣста на Южния секторъ. Навсѣкѫде тя е удобна за работене фортификационни постройки.

Подпочвената вода въ низкитѣ мѣста е близо до повърхностьта. Въ дъждовно време почвата твърде много се разкалва, и движението безъ пѫть, или по обикновенитѣ междуселски пѫтища съ кола, става много трудно, а нѣкѫде — дори невъзможно. Само въ Южния секторъ, благодарение пѣсъчливата почва, пѫтищата не се разкалватъ много и следъ дъждъ скоро изсъхватъ.

Пространството между главната отбранителна линия и града въ Северозападния и Източния сектори бѣ засадено съ лози и овощни дървета, които даваха добро закритие на движещитѣ се войски; въ Южния секторъ, по долинитѣ на Арда и Марица и около селата Доуджаросъ, Черекьой, Демердешъ и Боснакьой, бѣха засадени черничеви дървета, които сѫщо маскираха движението на войскитѣ.

Въ останалата часть на района около крепостьта мѣстностьта представяше обработвана повърхность, на която се сѣеха разни видове зърнени храни, и бѣ лишена отъ по-едра растителность. Само около селата имаше малки пространства, засадени съ лозя, и въ долинитѣ на рѣкитѣ се срѣщаха малки групи дървета или голѣми върбалаци. Поради това, мѣстностьта вънъ отъ главната отбранителна линия бѣ открита за погледитѣ на отбраняващия. По нея нѣмаше достатъчно дървенъ материалъ за фортификационни постройки и за горене, а такъвъ трѣбваше да се доставя отдалечъ. Отбраняващиятъ можеше на първо време да си послужи съ дървения материалъ на частнитѣ складове, който бѣ въ ограничено количество, а следъ това да използува плоднитѣ и черничеви дървета.

Рѣка Марица въ района на крепостьта има широчина 250—300 метра, и то само когато е пълноводна. Въ лѣтнитѣ и есенни месеци, когато водата намалява, широчината на рѣката сжщо намалява и при селата Марашъ и Боснакьой достига едвамъ до 50—60 метра. Дълбочината на рѣката презъ лѣтото е 0·70—2 метра. Презъ пролѣтьта, когато брѣговетѣ сж запълнени, дълбочината достига до 3 метра. А при голѣми наводнения (продължителни дъждове или бързо топене на снѣговетѣ) водитѣ на Марица силно приждатъ, преливатъ брѣговетѣ и заливатъ голѣми пространства отъ равнището. Скоростьта на течението е отъ 0·5 до 1·5 метра въ секунда. Брѣговетѣ сж около 2 метра надъ водата. Дъното е плоско, пѣсъчливо, съ малки издигнатини, които въ маловодие образуватъ малки пѣсъчни островчета. То е доста твърдо, и по него могатъ да се движатъ и кола съ голѣми тежести. Обаче бродоветѣ трѣбва да се избиратъ и опитватъ най-грижливо, защото на нѣкои мѣста, особено следъ пълноводие, се срѣщатъ засипани съ дребенъ пѣсъкъ ями, въ които колата потъватъ.

Презъ рѣка Марица имаше само единъ мостъ между Одринъ и Карагачъ. Когато рѣката е маловодна, минава се въ бродъ при селата Юрушъ и Марашъ. Отъ последното село на югъ нѣма бродъ нито за единъ родъ войска. За преминаване на малки войскови групи можеше да се използуватъ саловетѣ, каквито имаше въ всички прибрѣжни села.

Най-сгодни мѣста за направа на мостове сж: при чифл. Пашакьой, при Веранъ теке и при с. Марашъ. По-долу отъ последното село временениъ мостъ не може да се строи, защото долината е равна, брѣговетѣ сж низки и се заливатъ при пълноводие.

Рѣка Тунджа е широка срѣдно около 40 метра; дълбочината ѝ въ обикновено време е 1—2 метра, а при наводнение (пролѣтно време)— 3·5—5 метра. Презъ лѣтото водата много намалява, и отъ с. Хаварасъ нагоре рѣката е проходима въ бродъ. По-долу отъ това село презъ

рѣката се минава само по мостоветѣ. Мостове имаше само задъ главната отбранителна линия: 2 дървени и 5 каменни.

Рѣка Арда въ района на крепостьта е широка до 700 метра при пълноводие и 50 метра — презъ лѣтото. Водитѣ ѝ сж много непостоянни. Въ дъждовно време тя приижда и се изтича 4—5 деня следъ преставането на дъжда. Дълбочината презъ лѣтото не надминава 0·5 м. Но, когато рѣката придойде, тя достига до 3—4 метра. Поради голѣмата широчина, низкитѣ заливаеми брѣгове, пѣсъчливото дъно и многоизмѣнливия режимъ на рѣката въ района на крепостьта, презъ нея не могатъ да се строятъ временни мостове.

Градътъ Одринъ е разположенъ въ жгъла между лѣвитѣ брѣгове на рѣкитѣ Тунджа и Марица, съ предградия: Карагачъ — на дѣсния брѣгъ на Марица — и Илдъръмъ и Саръкъ мегданъ — на дѣсния брѣгъ на Тунджа. На истокъ отъ последното предградие сж разположени почти всички казарми на Одринския гарнизонъ, които можеха да бждатъ обстрелвани отъ артилерията на обсаждащата армия.

Желѣзнопжтната станция на Одринъ бѣ на около 3 километра отъ града. Около нея постепенно се бѣше застройвало предградието Карагачъ, по-благоустроено отъ самия градъ, съ широки, прави, шосирани улици, съ хубави нѣколкоетажни кжщи, съ много хотели, кафенета и други обществени мѣста. Това предградие се съединяваше съ града съ добре поддържано шосе, което прехвърляше рѣка Марица и нейния ржкавъ по стари, здрави, каменни мостове.

Въ Одринъ имаше около 15,000 кжщи, повечето паянтови, едно и двуетажни, често облѣчени отвънъ съ дъски и доста помѣстителни. Градътъ, предградията и казармитѣ можеха да помѣстятъ и подслонятъ една 100-хилядна армия, като се използуватъ всички училища, джамии, църкви, хотели, общински пазари, ханища и обществени здания.

Кжщитѣ бѣха съ малки дворове, долепени една до друга, и образуваха гжстозастроени квартали, отдѣлени съ тѣсни, криви улички, постлани съ камъни. Това гжсто разположение на дървенитѣ лесновапалителни кжщи представяше голѣми неудобства за крепостьта, ако тя бжде бомбардирана, защото избухналитѣ пожари мжчно биха се потушили. Напримѣръ, пожаръть, избухналъ презъ 1905 година, който взе бързо стихиенъ характеръ, унищожи повече отъ 2500 кжщи отъ единъ кварталъ въ центъра на града.

Освенъ казармитѣ, въ града имаше още следнитѣ по-забележителни здания: джамията *Султанъ Селимъ* — изящна архитектурна работа, съ голѣмъ куполъ и 4 минарета, които служеха като ориенти-

ровачни пунктове на атакуващия, Градското управление, Корпусното управление и много джамии и училища.

Въ 1912 година градътъ имаше около 76,000 жители, отъ които: турци 35,000, гърци 19,000, арменци 4,000, българи 2,000, евреи и други 16,000.

Българитѣ живѣеха повече въ крайнитѣ квартали на града и се занимаваха съ земледѣлие и занаятчийство.

Следъ обявата на войната, въ Одринъ се събраха много бѣжанци отъ селата между турско-българската граница и града. Цѣли семейства започнаха да пристигатъ въ града още отъ края на септемврий, като носѣха съ колата си само необходимата имъ храна за нѣколко дни. Това приижданe на бѣжанци продължи дори до пълното обкржжаване крепостьта, когато числото на жителитѣ се увеличи надъ 100,000 души.

Жителитѣ се снабдяваха съ вода отъ градскитѣ чешми, водата на които идѣше по каменен водопроводъ отъ с. Провадия. Този водопроводъ излизаше навънъ отъ главната отбранителна линия и бѣше изложенъ на разрушение отъ страна на атакуващия. Но това не отслабваше отбраната, защото водата отъ Тунджа и Марица, утаена и пречистена, бѣше много добра за употрѣбение. И при сжществуването на градскитѣ чешми голѣма часть отъ населението употрѣбяваше вода отъ рѣкитѣ.

Одринъ бѣ търговския центъръ на цѣла Източна Тракия. Въ града имаше нѣколко мелници и множество занаятчийски работилници (коларници, ковачници, сарачници, дърводѣлници, обущарници, шивачници). Много отъ жителитѣ на крайнитѣ квартали се занимаваха съ земледѣлие. Освенъ това, въ Одринъ се произвеждаше вино и коприна. Тукъ се съсрѣдоточаваше житната търговия на околнитѣ производители, и въ началото на есеньта въ житнитѣ складове се събираше голѣмо количество зърнени храни, които презъ зимата се изнасяха за Цариградъ. Презъ есеньта въ Одринъ се събираше и голѣмо количество млѣчни продукти, откоито една часть се употрѣбяваха отъ населението и гарнизона, а излишецитѣ се изнасяха пакъ за Цариградъ.

Изобщо, Одринъ, разположенъ на вжзела на пжтищата въ Източна Тракия, заобиколенъ съ плодородна, макаръ и рѣдконаселена мѣстность, съ трудолюбиво земледѣлско и скотовъдско селячество, бѣ доста богатъ съ всички материали, необходими за сжществуването на единъ голѣмъ гарнизонъ, но трѣбваше да се вематъ мѣрки за прибиране материалитѣ отъ околностьта, да се уреди правилното имъ разпредѣление и, най-после, да се изсели негодното за отбраната на крепостьта цивилно население.

Селата въ района на крепостьта бѣха половината български, а другата половина — турски, турско-български и гръцки или гърко-

мански (българи патриаршисти). Повечето отъ българскитѣ села бѣха въ Северозападния секторъ. Кѫщитѣ въ селата бѣха малки, съ по 1—2 стаи за живѣене, нехигиенични, съ широки разградени дворове. Само въ селата на Южния секторъ имаше по-голѣми и по-благоустроени кѫщи. Изобщо, селата въ този ройонъ бѣха много отдалечени едно отъ друго и не можеха да дадатъ добъръ подслонъ на по-голѣми войскови части, даже ако бѫдатъ напуснати отъ своитѣ жители.

Презъ есеньта въ всички села се намираха доста зърнени храни и слама за храна на добитъка. Но районътъ не бѣ гѫсто населенъ, и тѣзи запаси отъ храна и фуражъ не стигаха за изхранване една многочислена армия и за по-дълго време. Тѣ можеха да задоволятъ нуждитѣ на такава армия само за 15—20 деня, додето тя организира подвоза на необходимитѣ ѝ материали.

Споредъ пресмѣтанията на Турския генераленъ щабъ, презъ 1912 г. въ цѣлия Одрински вилаетъ е имало: 9,000 коня, 6,570 мулета, 100,000 волове и биволи, 7,200 магарета, 1,067 камили, 1,800 конски кола, 51,000 волски и биволски кола.

Този добитъкъ и тѣзи превозни срѣдства можеха да се употрѣбятъ въ мобилизационния периодъ за подвозване необходимитѣ запаси за гарнизона, събрани въ района. Ако мѣстнитѣ жители не избѣгатъ отъ селата, можеше да послужатъ и на настѫпващата армия. Но при мобилизацията голѣма часть отъ този добитъкъ бѣ прибранъ отъ частитѣ на III и IV корпуси, а, следъ започване военнитѣ действия, населението, като напущаше своитѣ жилища, отвличаше съ себе си и останалия му добитъкъ.

По-главнитѣ *пѫтища,* водещи къмъ крепостьта, бѣха:

Въ Северозападния секторъ:

1) Желѣзния пѫть София—Цариградъ,
2) Шосето София—Цариградъ,
3) Гердеме—Дервишка могила—Возгачъ—Одринъ,
4) Вакъвъ—Соуджакъ—Киретчи—Сарай Акбунаръ—Одринъ;

Въ Източния секторъ:

1) Шосето Лозенградъ—Хавса—Одринъ,
2) Хаскьой—Оглу Паша—Скендеркьой—Одринъ,
3) Хаскьой—чифл. Кюшенъ—Одринъ,
4) Ениджи—Кюкилеръ—Демирханлѫ—Мусубейли—Одринъ,
5) Гол. Дервентъ—Домкьой—Демиркьой—Хатипкьой—Одринъ,
6) Кайбиляръ—Карабунаръ—Вайсалъ—Хаджиталишманъ—Сарѫталишманъ—Ташлѫмуселимъ—Малъ тепе—Одринъ,

7) Узунъ Кюпрю — Хеметли — Сърджелѫ — Кара Късъмъ — Кючукъ Татаркьой—Одринъ;

Въ Южния секторъ:

1) Шосето Кърджали—Кушу Кавакъ—Ортакьой—Одринъ,
2) Хандаплѫ—Доуджаросъ—Одринъ,
3) Караджалѫ—Салтакликьой—Одринъ,
4) Иеникьой—Черкезкьой—Салпасъ—Одринъ,
5) Димотика—Елъ Бургасъ—Емирли—Демердешъ—Одринъ,
6) Димотика—Одринъ;

Въ Западния секторъ:

1) Мустафа Паша — Черменъ — Карагачъ — Каджкьой — Юрушъ — Марашъ—Одринъ,
2) Еспетли—Марашъ—Одринъ,
3) Дели Елесъ — Седерли — Кулаклѫ — Епчели — Марашъ—Одринъ.

Обиколни пѫтища:

Вънъ отъ досегаемостьта на крепостната артилерия има малко пѫтища, удобни за използуване отъ атакуващитѣ войски. При предположение, че последната стоварна станция на желѣзния пѫть ще бѫде Мустафа Паша или Каджкьой, за тази цель могатъ да се използуватъ следнитѣ междуселски пѫтища:

1) Пашакьой—Дуванжа—Юскюдаръ — Паша махле—Секюнъ—Хаджикьой—Хатипкьой — Челмекьой—Чомлекъ Акъ бунаръ — Ортакчи—Кючюкъ Гердели — Демеранлия—Оглу Паша — Абаларкьой—Асатлѫ—Кара Късъмъ;

2) Каджкьой—Куюнлукъ — Еспетли — Дели Елесъ — Сименли — Хандаплѫ—Салтакликьой (Салпасъ)—Татаркьой—Емирли;

3) Каджкьой—Димотика. Въ тази посока имаше много междуселски пѫтища, които придобиваха голѣмо значение, ако Българското командуване поискаше да организира тила на главната маса, напреднала къмъ Цариградъ, като заобиколи Одринската крепость.

Отъ изброенитѣ пѫтища, само шосетата сѫ сигурни за движение презъ всѣко време на годината. Отъ междуселскитѣ пѫтища сѫ изброени само най-разработенитѣ. Освенъ тѣхъ, въ района имаше още много полски такива. Презъ сухитѣ годишни времена тѣ бѣха удобни за движение на всѣкакви кола безъ механическо теглене, но въ влажно време се разкалваха дотолкова, че движението, даже на пешаци, се много затрудняваше. Въ сухо време движението вънъ отъ пѫтищата бѣ възможно навсѣкѫде въ района.

Главна отбранителна линия.

Очертание.

(1-о картогр. приложение).

Фортовиятъ поясъ или главната отбранителна линия се очертаваше отъ следнитѣ 13 стари опорни пунктове:

IV — Айналѫ, V — Кемеръ, X — Каялъкъ, XII — Ташъ, XIII — Айвасъ Баба, XIV — Айджи йолу, XV — Кестенликъ, XVI — Куру чешме, XVII — Илдъзъ, XIX — Топъ йолу, XXI — Кавказъ, XXII — Босна, XXIII — Демердешъ, XXV — Карагачъ, XXVI — Марашъ.

Освенъ това, на хребета Казанъ тепе бѣ построенъ единъ новъ редутъ, а старото укрепление VII — Карагьозъ бѣ подновено. Нумерацията съ римски цифри бѣ направена въ картата, изработена отъ Българския щабъ на армията и приложена къмъ книгата „Одринската маневрена крепость".

Тъй очертаната главна отбранителна линия отстоеше отъ окрайнинитѣ на града: въ Северозападния секторъ на 3—4 клм., въ Източния секторъ на 2—5 клм.; въ Южния секторъ на 4 клм.; въ Западния секторъ на 2—3 клм.

Най-удобнитѣ артилерийски позиции на атакуващия бѣха, околовръстъ на крепостьта, на линията Екмекчикьой — Дерменъ Еникьой — Мусубейли — Паша чаиръ — Ахъркьой — Карталъ тепе — Епчели — Кадънкьой, която отстои на около 7—8 клм. отъ краищата на града. Срѣдната далечина на българската артилерия бѣ 10 клм. Отъ сравнението на тѣзи две разстояния се вижда, че фортовата линия не обезпечаваше града отъ бомбардиране, стига само артилерията на атакуващия да застане на естественитѣ си позиции, макаръ тѣ да се обстрелватъ отъ артилерията на крепостьта.

Опорни пунктове.

Въ българскитѣ описания на Одринската крепость главната отбранителна линия се именуваше *фортовъ поясъ*, макаръ построенитѣ на нея опорни пунктове да бѣха полудълговременни, затворени укрепления. Турцитѣ сѫщо наричаха тѣзи укрепления фортове (табии).

Въ Северозападния секторъ до 1908 год. главната отбранителна линия се очертаваше отъ укрепленията Хадърлъкъ (I), Чаталъ йолу (II), Айналѫ (IV), Кемеръ (V), Башъ Юкъ (VI) и построеното отпосле укрепление Карагьозъ (VII), на около 1·5 клм. предъ първитѣ. Следъ тази година Турското командуване, като смѣташе Северозападния секторъ за най-вѣроятенъ фронтъ на атаката, изработи новъ проектъ за

крепостьта, въ който се предвиждаше да се изнесе главната отбранителна линия до гребена, на който бѣ построено укреплението Карагьозъ, като се построятъ нѣколко укрепени групи, съставени отъ опорни пунктове, окопи, промеждутъчни батареи, казарми и погреби. Предвидени бѣха групитѣ Казанъ тепе, Бьонжа, Куру чешме, Шейтанъ тарла и Карагьозъ тарла. Предвидъ важностьта на този секторъ турцитѣ започнаха отъ него подновяването на крепостьта.

Опорниятъ пунктъ въ групата Казанъ тепе бѣ единъ люнетъ, дълъгъ около 55 м., съ кжси фланки (около 10 м.), съ трижгленъ външенъ ровъ, въ който бѣха построени две ивици телени мрежи по 7 м. широки и на 2 м. една отъ друга. Линията на огъня бѣ издигната на 1·5 м. надъ хоризонта, и подъ нея бѣха устроени бетонни ниши за прикриване стрелцитѣ отъ шрапнеленъ огънь. Презъ 8—10 м. бѣха построени малки траверси отъ човалчета, напълнени съ пръсть. На двата жгла имаше площадки за картечници. Въ горжата на люнета бѣ построена бетонна казарма за около половинъ рота, която имаше размѣритѣ на описанитѣ по-долу бетонни погреби.

Групата Бьонжа — Куру чешме нѣмаше опоренъ пунктъ. Тя състоеше отъ нѣколко крепостни батареи, прикрити отъ стрелкови окопи задъ общата телена мрежа.

Опорниятъ пунктъ на групата Шейтанъ тарла — укреплението Карагьозъ, построено следъ Руско-Турската война, имаше петожгълна форма, съ дължина на линията на огъня около 200 крачки, съ дебелъ и високъ насипъ и тухлени каземати. Въ новия проектъ бѣ предвидено да се бетонираторъ казематитѣ, но при започване войната това още не бѣше направено. Поради голѣмата височина и видимость на укреплението, за отбрана бѣ приспособенъ само гласисътъ, а въ трижгълния му ровъ сжщо бѣ построена телена мрежа.

Въ групата Карагьозъ тарла имаше два опорни пункта: дѣсенъ — редутъ съ обикновенъ полски профилъ, и лѣвъ — люнетъ отъ сжщия типъ, както въ групата Казанъ тепе. Въ началото на военнитѣ действия на този люнетъ бѣ завършена само землената часть. Въ време на самитѣ действия, вмѣсто бетонираните ниши подъ линията на огъня, бѣха построени блиндажи съ дъсченъ покривъ.

Въ Източния секторъ главната отбранителна линия се очертаваше отъ укрепленията Каялъкъ (X), Ташъ (XII), Айвасъ Баба (XIII), Айджи йолу (XIV), Кестенликъ (XV), Куру чешме (XVI), Илдъзъ (XVII), Топъ йолу (XIX) и Кавказъ (XX). Опорнитѣ пунктове бѣха построени върху единъ общъ гребенъ, издигнатъ на 60—100 м. надъ равнището на Марица. Мѣстностьта отъ този гребенъ се спуща полегато на изтокъ и съ по-голѣма стръмнина (до 17^0) на северъ, къмъ Провадийската

рѣка. Спусковетѣ сж гладки, гласисообразни и почти безъ закрити подстжпи.

Опорнитѣ пунктове бѣха старъ типъ полудълговременни фортове, въ видъ на многожгълникъ или съ кржгова линия на огъня (Айвасъ Баба), съ или безъ вжтрешенъ ровъ, съ външенъ ровъ само предъ челнитѣ и странични фасове. Типичниятъ имъ профилъ имаше следнитѣ размѣри: вжтрешниятъ ровъ обхващаше цѣлия дворъ и бѣше дълбокъ 2—3 м.; брустверътъ бѣ високъ 3—3·5 м. и дебелъ 6—7 м.; външниятъ ровъ бѣ дълбокъ 4 м. и съ широчина на дъното 5—6 м.; ескарповата стена имаше нормаленъ наклонъ 1/1, а контърескарповата — 2/1; височина на гласиса — 1·20 м. Рововетѣ не се обстрелваха, нито отъ линията на огъня, нито отъ специални капунири. Едно съчетание отъ траверси предпазваше вжтрешностьта отъ страниченъ огънь. По-голѣмата часть отъ траверситѣ имаха каземати отъ тухли, съ дебелина на стенитѣ около 0·8 м. и на сводоветѣ до 3 м. Тѣзи траверси бѣха издигнати надъ линията на огъня до 1·5 м. Въ горжевата часть на всѣко укрепление бѣ построена казарма, съ тухленъ сводъ до 3 м. дебелъ.

Поставени на самия гребенъ, укрепленията съ своитѣ високи брустъери и още по-високи траверси стърчеха надъ околната мѣстность, очертаваха се на хоризонта твърде добре, и стрелбата по тѣхъ можеше да се регулира отъ най-отдалеченитѣ наблюдателни пунктове. Като се вземе предвидъ голѣмитѣ размѣри на укрепленията, невъзможностьта да се маскиратъ и слабитѣ размѣри на казематитѣ, които се пробиваха отъ 12 и 15 см. снаряди, отбранителната стойность на тѣзи опорни пунктове се е считала и отъ самитѣ турци за неголѣма, вследствие на което на нѣкои отъ тѣхъ бѣ приспособенъ за пехотна отбрана само брустверътъ (Айвасъ Баба, Айджи йолу), а другитѣ бѣха изоставени съвършено, като бѣха построени пехотни окопи задъ телената мрежа, на 50—100 крачки предъ опорнитѣ пунктове. Въ време на обсадата се използуваха само казематитѣ на тѣзи опорни пунктове.

Въ Южния секторъ главната отбранителна линия съставяха опорнитѣ пунктове Босна (XXII), Демердешъ (XXIII), Меркезъ (XXIV), Карагачъ (XXV) и Марашъ (XXVI), разположени въ равнината на една почти права линия, отстоеща на 0·5 клм. отъ желѣзнопжтната станция и предградието Карагачъ. Устройството на тѣзи стари фортове бѣ почти сжщото, както на онѣзи отъ Източния секторъ. За да се запази по-добре предградието Карагачъ, въ проекта отъ 1908 год. бѣ предвидено да се изнесе главната отбранителна линия по-напредъ въ видъ на джга, която да се опира на фортоветѣ Босна и Марашъ. Споредъ сжщия проектъ, новата отбранителна линия трѣбваше да състои отъ укрепе-

нитѣ групи Боснакьой, Синекли и Карагачъ. Всѣка група трѣбваше да има по единъ опоренъ пунктъ и нѣколко батареи. Въ началото на войната бѣха готови и въоржжени само батареитѣ, а опорнитѣ пунктове — само трасирани. Тѣ бѣха замѣнени съ обикновени пехотни окопи.

Въ Западния секторъ отъ мирно време нѣмаше никакви фортификационни постройки. Само въ 1911 г. бѣха построени нѣколко стрелкови окопи. Турското командуване е смѣтало този секторъ най-запазенъ отъ дветѣ рѣки Марица и Арда, затова въ по-сетнешнитѣ проекти бѣ предвидено той да се укрепи съ срѣдствата на полската фортификация. И действително, още въ началото на военнитѣ действия на около 600 м. предъ Папасъ тепе турцитѣ устроиха една група стрелкови окопи за дружина, добре приспособени за отбрана и заградени съ телена мрежа.

Батареи.

При първоначалното укрепяване, крепостната артилерия бѣ поставена въ фортоветѣ. Понеже старитѣ фортове бѣха разположени на около 1·5—2 клм. единъ отъ другъ, и понеже имаха площадки за орждията на челнитѣ и на страничнитѣ си фасове, то съ това се постигаше достатъчно за тогавашнитѣ времена артилерийско обстрелване, както напредъ, тъй и въ междинитѣ. Въ новия проектъ отъ 1908 г. бѣ предвидено да се изнесе крепостната артилерия въ междинитѣ. Само въ стария фортъ Ташъ (XII) бѣха оставени 4 дълги 15 см. крепостни орждия. Тогава се започна постройката на редъ съседни и междинни батареи, предназначени за крепостни и полски 8·7 см. не с. с. батареи. Споредъ сведенията въ Българския щабъ на армията, въ разнитѣ сектори въ разни времена бѣха построени следнитѣ батареи:

Въ Северозападния секторъ:

№ № 3, 19 по за 4 дълги 10·5 см. крепостни орждия,
№ № 6, 11 по за 6 дълги 15 см. крепостни орждия,
№ 7 за 6 дълги 10·5 см. крепостни орждия,
№ 9 за 6 мортири 21 см. крепостни,
№ 10 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
№ 11 за 6 дълги 15 см. крепостни орждия,
№ 12 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
№ 16 и 17 по за 3 дълги 10·5 см. крепостни орждия,
№ 19 за 6 дълги 10·5 см. крепостни орждия,
№ 22 за 6 мортири 15 см. крепостни,
№ 23 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,
№ № 30 и 33 по за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгови лафети,

№ № 1, 2, 4, 5, 8, 13, 14, 15, 18, 20, 21, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 34, 35 и 36 по за 6 полски орѫдия.

Въ Източния секторъ:

№ 38 за 6 дълги 12 см. крепостни орѫдия,
№ 39 за 6 дълги 15 см. крепостни орѫдия,
№ 40 за 4 дълги 15 см. орѫдия на брѣгови лафети,
№ 41 за 6 мортири 15 см. крепостни,
№ 44 за 6 дълги 15 см. орѫдия на брѣгови лафети,
№ 46 за 6 мортири 15 см. крепостни,
№ 50 за 6 дълги 12 или 15 см. крепостни орѫдия,
№ № 50 и 56 по за 6 дълги 15 см. орѫдия на брѣгови лафети,
№ 57 за 6 дълги 12 см. крепостни орѫдия,
№ № 37, 40 а, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54 и 56 по за 6 полски орѫдия.

Въ Южния секторъ:

№ 61 за 6 дълги 12 или 15 см. крепостни орѫдия,
№ № 62, 64, 68 и 70 по за 6 дълги 15 см. орѫдия на брѣгови лафети,
№ № 63, 65, 66, 67 и 69 по за 6 полски орѫдия.

Въ Западния секторъ:

Въ проекта се предвиждаше да се построятъ на този секторъ две крепостни батареи, но до 1912 г. тѣзи батареи не бѣха построени. Въ време на самитѣ военни действия бѣха построени: една батарея за две дълги 12 см. крепостни орѫдия и една — за 15 см. гаубици (5 орѫдия).

Отъ изложеното изброяване на батареитѣ се вижда, че Турското командуване предварително бѣ разпредѣлило крепостнитѣ и полски батареи по разнитѣ сектори. Никѫде не бѣха подготвени дългогременни запасни батареи, които да се въорѫжатъ, когато стане известно, кѫде атакуващиятъ ще насочи своя главенъ ударъ. Стрелящитѣ отъ платформи батареи бѣха разпръснати почти равномѣрно въ самитѣ сектори, безъ да могатъ нѣколко батареи или групи да съсрѣдоточаватъ огъня си по най-опаснитѣ за отбраната подстѫпи. Почти всички батареи имаха директриситѣ на стрелбата си право предъ фронта на главната отбранителна линия. Нѣмаше батереи съ фронтъ за обстрелване междинитѣ. Това бѣше единъ важенъ пропускъ отъ страна на Турското командуване, следъ като то бѣ взело решение да извади артилерията отъ фортоветѣ. Само една полска батарея въ гру-

пата Шейтанъ тарла (№ 14) бѣ поставена така, че можеше да обстрелва подстжпитѣ къмъ групата Казанъ тепе и междината между дветѣ групи. Този е единственият случай въ цѣлата крепость, да се построи капунирна батарея. Като капунирни можеха да послужатъ и крайнитѣ орждия на всички батареи, въорженни съ брѣгови орждия, лафетитѣ на които позволяваха да стрелятъ въ секторъ отъ 120° (№ № 10, 12, 23, 30, 33, 40, 44, 55, 56, 62, 64, 68, 70). Въ време на самитѣ действия турцитѣ се помжчиха да отстранятъ този недостатъкъ, като построиха нови батареи за обстрелване междинитѣ.

По-стариятъ типъ крепостни батареи бѣха построени твърде близо до прикриващия гребенъ и само на 1—2 м. подъ него. Тѣ бѣха на маскирана позиция и се откриваха веднага, щомъ започнѣха да стрелятъ, защото блѣсъцитѣ на стрелящитѣ орждия бѣха много по-високи отъ прикриващия гребенъ. Построенитѣ по-късно батареи, особено тѣзи на Северозападния секторъ, бѣха по-добре приспособени къмъ мѣстностьта, но пакъ не бѣха на закрити позиции, и при стрелбата сжщо се виждаха блѣсъцитѣ на орждията.

Така изнесени на главната отбранителна линия и поставени задъ най-преднитѣ окопи, турскитѣ крепостни батареи държеха подъ огънь мѣстностьта по-далечъ отъ фортоветѣ. Но Българското командуване не можеше да не забележи, че, щомъ падне първата съпротивителна линия, компрометираше се цѣлата артилерийска отбрана на крепостьта.

За непосрѣдствена охрана на така изнесенитѣ крепостни батареи служеха опорнитѣ пунктове на главната отбранителна линия, специални пехотни окопи, построени предъ самитѣ батареи, и общата телена мрежа. Батареитѣ не бѣха обградени съ свои изкуствени препятствия, нѣмаха и специална пехотна и картечна охрана.

Въ Одринската крепость бѣха устроени три типа крепостни батареи: землени, землени съ бетонни площадки и землени съ бетонни площадки и бетонно облѣкло на полегатоститѣ. Планътъ на всички типове батареи бѣ еднакъвъ: 20—22 метра разстояние между деректриситѣ на орждията; площадкитѣ бѣха вдълбани на 1·50—2 м.; между всѣки две площадки имаше земленъ траверсъ; задъ площадкитѣ и траверситѣ имаше дълбоко съобщение вдлъжъ на цѣлата батарея. Въ профилъ всички одрински батареи имаха низки гласисообразни брустверн, които почти се сливаха съ мѣстния хоризонтъ; орждията стреляха надъ брустверa, безъ амбразури.

Въ траверситѣ на първитѣ два типа батареи бѣха построени блиндажи за прислужници, съ покривъ отъ вълнообразно желѣзо и

земленъ слой дебелъ 0·40—0·80 м. Тѣзи блиндажи прикриваха хората само отъ шрапнелни куршуми и гранатни парчета. Тѣ не можеха да издържатъ удара на цѣлъ снарядъ. Въ заднитѣ полегатости на траверситѣ бѣха построени ниши за бойнитѣ припаси, които сжщо не можеха да издържатъ ударъ отъ цѣлъ снарядъ.

Въ батареитѣ съ бетонно облѣкло на полегатоститѣ бѣха построени бетонни блиндажи и ниши. Стенитѣ и покривитѣ на тѣзи закрития бѣха желѣзобетонни, съ дебелина 0·45 метра. Желѣзната мрежа въ бетона се състоеше отъ разположени накръстъ желѣзни пръчки, дебели 5 мм. Такива стени и покриви се пробиваха дори отъ 10 см. граната.

Батареи отъ третия типъ имаше само на Северозападния и Южния сектори. На Северозападния секторъ сърбитѣ почти нѣмаха обсадна артилерия, и затова батареитѣ не бѣха изложени на системно обстрелване. Въ Южния секторъ сръбската обсадна артилерия съсрѣдоточаваше огъня си по тѣзи батареи, но не можа да постигне резултатъ, вследствие недобрата пристрелка. Така, батарея № 62, предъ укреплението Демердешъ, бѣ разположена на около 50 крачки отъ слабоприкриващия гребенъ и на около 3 м. подъ него. Сръбскитѣ 15 см. гаубични батареи я обстрелваха отъ разстояние около 5,600 м. Вследствие неточната пристрелка, срѣдниятъ ударъ е билъ на около 45 м. предъ батареята, дето на една ивица отъ 25 м. попаденията сж едно до друго, и мѣстността е просто разровена. Въ самата батарея бѣха попаднали 6—8 гранати, които бѣха повредили три траверси: въ единия бѣ разрушенъ съвършено блиндажътъ на прислужницитѣ, а въ двата бѣха пробити покривитѣ на нишитѣ предъ орждейнитѣ площадки.

На 30—50 крачки задъ батареитѣ бѣха построени батарейни погреби за двудневенъ разходъ бойни запаси. Тѣ представяха обикновени землянки, покрити съ плоски листове вълнообразно желѣзо и 0·80—1·20 м. земя.

По-назадъ, на около 1·5—2 км., бѣха разположени груповитѣ или секторни погреби:

Въ Северозападния секторъ бѣха построени два секторни погреба: единъ задъ групата Бьонжа — Куру чешме, бетоненъ, но още незасипанъ съ земя, и другъ задъ Карагьозъ тарла, бетоненъ, съвършено готовъ и засипанъ. Всѣки отъ тѣзи погреби събираше около 5,000 изстрела. Погребътъ задъ Карагьозъ тарла бѣ хвърленъ въ въздуха отъ турцитѣ непосрѣдствено преди завладяване крепостьта.

Въ Източния секторъ за секторни погреби служеха старитѣ погреби, заградени само съ дебели землени бруствери и безъ покривъ. Тукъ бойнитѣ припаси се поставяха на открито съ фабричната си опаковка и се покриваха съ бризенти.

Въ Южния секторъ бѣ построенъ груповъ бетоненъ погребъ задъ батарея № 62 за 5,000 изстрела, а като секторни погреби служеха мировременнитѣ складове за бойни запаси задъ желѣзния пѫть, северно отъ укреплението Карагачъ.

Бетоннитѣ погреби бѣха единъ и сѫщъ типъ: шесть отдѣления, всѣко дълго 6 м. и широко 3·10 м., на двата края имаше по единъ по-малъкъ казематъ. Нѣкои отъ крайнитѣ отдѣления бѣха поставени въ отстѫпъ, за да може отъ дветѣ имъ бойници да се обстрелватъ входоветѣ въ другитѣ каземати. Сводовиятъ покривъ, тилната и крайната стени бѣха бетонни, дебели 1·40 м., вѫтрешнитѣ подпорни стени бѣха бетонни и дебели 0·70 м. Останалитѣ стени бѣха каменни, градени съ циментовъ разтворъ и измазани. Покривътъ бѣ усиленъ отдолу съ листове вълнообразно желѣзо, дебело 3 мм. На лицевата стена бѣха оставени малки прозорчета за освѣтление, които можеха да служатъ и като бойници. Отпредъ и отстрани погребитѣ бѣха засипани съ земленъ пластъ, дебелъ до 4 м., а отгоре земленіятъ насипъ достигаше до 0·30 м. Погребитѣ бѣха построени на хоризонта, и предъ тѣхъ имаше ровъ, отъ който бѣше взета пръстьта за засипването имъ.

Въ мирно време не бѣха подготвени наблюдателни пунктове за командиритѣ на батареитѣ. Такива се направиха въ време на действията. Наблюдателнитѣ пунктове бѣха близо до самитѣ батареи. Тѣ се правѣха обикновено открити, и близо до тѣхъ се построяваха землянки за наблюдателитѣ и телефониститѣ.

Изкуствени препятствия.

Още презъ 1911 година въ Българския щабъ на армията се получаваха сведения, че въ Одринъ се превозватъ голѣми количества материали (400,000 кгр. бодлива тель и 220,000 желѣзни колове, голѣми и малки). И действително, презъ последнитѣ две години, едновременно съ другитѣ укрепителни работи, се бѣше почнало и поставянето на телена мрежа. До мобилизацията, турцитѣ бѣха успѣли да поставятъ такава предъ опорнитѣ пунктове на Северозападния секторъ (Казанъ тепе и укрепление VII) и предъ Източния секторъ отъ Айвасъ Баба до Кавказъ.

Следъ започване военнитѣ действия, работата по поставянето на телената мрежа продължаваше усилено, и постепенно съ такава се обгради цѣлиятъ фортовъ поясъ.

Телената мрежа се строеше въ видъ на непрекѫснати ивици, на около 30—50 метра предъ главната отбранителна линия. Тя състоеше отъ 5—6 реда желѣзни или дървени колове, които даваха една широчина на мрежата отъ 6 до 9 метра. Първоначално се е предполагало

желѣзнитѣ колове да се поставятъ на бетонни основания, но после се отказали отъ този начинъ и започнали да ги вкопаватъ направо въ земята.

Имаше двоенъ телъ, съ шипове, и квадратенъ, единиченъ, съ сѣчение 1·5—2 мм., на който шиповетѣ бѣха прикрепени чрезъ пречупване самия телъ. Желѣзнитѣ колове бѣха: дълги (1·70 м.) и кѫси (1·00 м.). Тѣ се вкопаваха въ земята на около 0·5 м. и стоеха върху желѣзенъ квадратъ отъ листово желѣзо 0·30/0·30 м.

Само на най-важнитѣ пѫтища бѣха оставени тѣсни проходи презъ мрежата, като бѣха приготвени рогатки за запушването имъ, когато стане необходимо.

Тази почти непрекѫсната ограда около крепостьта представяше едно много солидно препятствие. Но то имаше и своитѣ слаби страни, които бѣха забелязани отъ Българското командуване още при първитѣ резузнавания: а) мрежата не бѣше съответно начупена, вследствие на което можеше да се обстрелва само съ фронталенъ огънь; б) затваряйки отвсѣкѫде крепостьта, тя унищожаваше маневрената способность на гарнизона; в) отдѣлнитѣ опорни пунктове не бѣха обградени съ своя мрежа и, ако на едно мѣсто се пробие пѫть презъ общата мрежа, тѣ оставаха незащитени съ изкуствени препятствия.

Като се вземе предвидъ многото дървета въ крепостния районъ, Българското командуване предполагаше, че турцитѣ ще направятъ много засѣки предъ своитѣ укрепления. Но това предположение не се сбѫдна, и турцитѣ не употрѣбиха това изкуствено препятствие.

Въ началото на военнитѣ действия, отъ показанията на пленницитѣ, се знаеше, че турцитѣ сѫ построили предъ укрепленията вълчи ями съ колове на дъното и добре маскирани отгоре съ дъски и трева. Следъ превземане крепостьта се узна, че три реда вълчи ями сѫ били устроени предъ укреплението Куру чешме и то само на единъ фронтъ около 150 метра.

Освенъ това, българитѣ бѣха забелязали нѣколко правилни реда отъ дупки предъ форта Айвасъ Баба. Предполагаше се, че това сѫ, или вълчи ями, или фугаси. Отпосле, следъ превземане крепостьта, се видѣ, че това сѫ фалшиви фугаси. Турцитѣ бѣха изкопали ямички, до 20 с/м., които отдалечъ изглеждаха като вълчи ями или фугаси. Тѣ постигнаха своята цель да заблудятъ разузнавачитѣ на атакуващия, но при атаката войницитѣ ги използуваха, като готови закрития срещу турския огънь.

Пакъ по разкази на пленници, смѣташе се, че предъ нѣкои укрепления сѫ поставени каменнометни фугаси. При превземане крепостьта се установи, че само въ участъка между с. Хаварасъ и Провадийската

рѣка, предъ укреплението, дето се събиратъ всички по-добри пѫтища по лѣвия брѣгъ на Тунджа, сѫ били поставени 30 автоматични фугаси, на 30—40 крачки единъ отъ другъ, направени по най-обикновенъ и познатъ въ фортификацията начинъ. Възпламеняването щѣше да стане, когато атакуващиятъ стѫпи върху горната дъсчена покривка. Зарядътъ е билъ 20 килограма черенъ барутъ. Турцитѣ сѫ разчитали на моралния ефектъ отъ избухването, но понеже покривкитѣ не бѣха маскирани, атакуващитѣ войници бѣха предупредени за сѫществуването имъ, и при атаката ги заобикаляха, така щото нито единъ фугасъ не избухна.

Рововетѣ на фортоветѣ, поради своитѣ голѣми размѣри, можеха да послужатъ като отлично изкуствено препятствие, ако турцитѣ бѣха поставили на дъната имъ телена мрежа и ако бѣха организирали надлъжното имъ обстрелване. Нито едното, нито другото бѣ направено, и затова тѣзи дълбоки ровове не представяха непреодолимо препятствие.

Турцитѣ не бѣха използували водитѣ около Одринъ за създаване водни изкуствени препятствия. Само северозападно отъ укреплението Каялъкъ (X) тѣ бѣха построили една плотина на Провадийската рѣка, съ която бѣха наводнили едно пространство дълго 800 и широко 300 метра.

Междини.

Междинитѣ между опорнитѣ пунктове на фортовия поясъ не бѣха укрепявани въ мирно време. Тамъ нѣмаше никакви мѣстни предмети, които да послужатъ като основа на това укрепяване. Само въ Северозападния секторъ между опорнитѣ пунктове бѣха построени нѣколко непрекѫснати окопи за стрелба стоишкомъ и съединени съ ходове за съобщение. Презъ 20 крачки въ окопитѣ имаше траверси за предпазване бойцитѣ отъ парчетата на пръснатъ снарядъ. Тѣзи окопи бѣха добре приспособени къмъ мѣстностьта и грижливо маскирани, но ходоветѣ за съобщение, които бѣха на обърнатия къмъ противника склонъ, се наблюдаваха добре.

Следъ мобилизацията, частитѣ, които заемаха фортовия поясъ, непрекѫснато копаеха нови окопи и поправяха старитѣ. Укрепяването на междинитѣ, обаче, ставаше безсистемно, споредъ различнитѣ схващания на по-долнитѣ началници.

Складове за военни материали.

Всички складове за военни материали бѣха построени въ района на казармитѣ. Тѣ бѣха обикновени здания, незащитени отъ бомбардиране.

На желѣзнопѫтната станция при Карагачъ бѣха построени нѣколко нови складове, които сѫ имали назначение да приематъ пристигащитѣ

по желѣзницата материали и да ги разпредѣлятъ между частитѣ. Задъ укреплението Кавказъ (XXI) имаше депо за разни артилерийски материали. Тамъ се предполагаше въ военно време да се открие и артилерийска работилница.

Пѫтни съобщения въ крепостьта.

Турцитѣ бѣха обърнали сериозно внимание на съобщенията отъ града къмъ укрепленията на главната отбранителна линия, а особено на тѣзи въ Северозападния секторъ. Освенъ старото шосе Одринъ — София, въ този секторъ бѣше построено специално военно шосе, което свързваше казармитѣ съ укрепленията Башъ Юкъ (VI), Кемеръ (V) и Карагьозъ (VII). Това шосе бѣше приспособено къмъ мѣстностьта, така че движението по него не можеше да се наблюдава отъ противникъ, който е заелъ предната позиция Ючъ Тепеларъ.

Къмъ укрепленията на Източния секторъ водѣха две шосета: къмъ укреплението Каялъкъ (X) и къмъ укреплението Кавказъ (XXI) — Цариградското шосе.

Освенъ тѣзи по-добри пѫтища, отъ града къмъ Северозападния и Източния сектори излизаха радиално много обикновени пѫтища, които бѣха доста удобни за превозване голѣми тежести. Само въ дъждовно време тѣзи пѫтища се разкалваха, и движението по тѣхъ се затрудняваше.

Въ Южния секторъ, освенъ шосето Одринъ—Ортакьой, което минава покрай укрепленията Карагачъ (XXV) и Марашъ (XXVI), бѣше започнато и шосето за укреплението Босна (XXII).

Още отъ мирно време турцитѣ бѣха започнали постройката на крепостна тѣснопѫтна желѣзница. Тѣ бѣха построили една централна станция при казармитѣ, и отъ нея излизаше първиятъ клонъ за Северозападния секторъ. Завършена бѣ и постройката на втория клонъ къмъ Източния секторъ, който презъ укреплението Каялъкъ (X) достигаше до укреплението Ташлъкъ Алтѫ (IX). Предполагало се е по-после да се продължи постройката на клона до Айвасъ Баба и оттамъ, надлъжъ по цѣлата главна отбранителна линия, за Източния секторъ.

Изглежда, че проектътъ на турцитѣ е билъ по-после да се съедини централната станция на тѣснопѫтната желѣзница съ станцията Карагачъ, като се построи мостъ на Марица.

За обслужване тѣсния желѣзенъ пѫть, турцитѣ разполагаха съ 3 малки и 2 голѣми локомотиви и 300 вагончета.

Съобщението между разнитѣ сектори на крепостьта презъ рѣкитѣ ставаше по сѫществуващитѣ отъ мирно време мостове. Освенъ това,

турцитѣ отъ Одринъ разполагаха съ специаленъ военененъ мостъ отъ 118 желѣзни понтони съ всичкитѣ имъ принадлежности.

Вънъ отъ обработенитѣ лозя, мѣстностьта задъ главната отбранителна линия бѣ удобна за движение на войскитѣ и даже на артилерията и безъ пѫтища, но само въ сухо време.

Връзки.

Въ Българския щабъ на армията имаше сведения, че турцитѣ разполагатъ съ 26 крепостни и голѣмо количество полски телефонни апарати. Едновременно съ укрепяването на главната отбранителна линия, тѣ строеха и крепостна телефонна мрежа. Въ пионернитѣ казарми бѣ организирана голѣма телефонна централа, отъ която излизаха радиални линии къмъ разнитѣ сектори. Почти всички укрепления бѣха свързани съ телефонъ. Линията бѣ въздушна, но е имало проектъ да се замѣни съ кабелна.

За обезпечаване връзката съ Цариградъ следъ обкрѫжаване крепостьта, въ Одринъ имаше две мощни станции телеграфъ безъ жици, инсталирани въ укреплението Хадърлъкъ, за да може да се работи непрекѫснато и когато едната станция се повреди. Но въ най-важния моментъ, въ началото на военнитѣ действия, телеграфътъ безъ жици не можа да работи, поради неопитния си персоналъ. Следъ обкрѫжаването на крепостьта, обаче, персоналътъ се обучи, и тѣзи станции бѣха използувани много добре, като работѣха непрекѫснато дори до падането на крепостьта, и чрезъ тѣхъ комендантътъ на крепостьта поддържаше непрекѫснато връзка съ Главната квартира и Министерството на войната въ Цариградъ. По този телеграфъ на коменданта бѣ открить кредитъ въ одринскитѣ банки.

Предни позиции.

Турското командуване е схващало голѣмия недостатъкъ на Одринската крепость — близостьта на фортовия поясъ до града. То, вѣроятно, е смѣтало да се продължи усилването на избранитѣ предни позиции, и въ случай на война да се изнесе постепенно отбраната на тѣзи позиции, или поне да задържи атакуващия, колкото се може по-дълго време предъ тѣхъ. Обаче, сведения за съображенията на Турското командуване по отношение на преднитѣ позиции липсватъ. Ако се вземе предвидъ започнатитѣ преди войната фортификационни работи, може да се допустне, че въ мирно време сѫ били изучавани следнитѣ предни позиции:

Въ Северозападния секторъ, съ фронтъ на западъ, — по гребена между Екмекчикьой и Кадънкьой, и съ фронтъ на северъ, — на височината Ючъ Тепелеръ;

Въ Източния секторъ — по гребена на разклонения хълмъ между Серванъ дере и Кумъ дере;

Въ Южния секторъ — по височинитѣ на гребена между Карталъ тепе и с. Ахъркьой;

Въ Западния секторъ — по височинитѣ около Папасъ тепе.

На изучаванитѣ предни позиции не бѣха извършени почти никакви фортификационни работи. Само предъ Северозападния секторъ бѣха изкопани нѣколко окопа, и въ Източния секторъ, на плоския гребенъ Маслакъ, бѣха направени единъ обикновенъ полски редутъ и три полски батареи (№ № 58, 59 и 60). На мѣстността сж били означени съ камъни само мѣстата на бждещитѣ опорни пунктове на преднитѣ позиции.

Втора отбранителна линия.

Колкото повече застаряваха одринскитѣ укрепления, толкова близкитѣ до града стари табии губѣха своето значение. Тъй постепенно сж били запустнати и оставени да се разрушаватъ укрепленията Чаталъ йолу (II), Чай тепе (III), Ташъ (XI), Кокарджа (XVIII) и Меркезъ (XXIV).

Нѣколко отъ по-вжтрешнитѣ укрепления, които още не бѣха изгубили своето значение, образуваха втората линия на крепостната отбрана. Въ нея влизаха следнитѣ укрепления: I — Хадърлъкъ, VIII — Баши Факж, IX — Ташлъкъ Алтж, XX — Каикъ.

Тѣзи укрепления не представяха часть отъ една система за отбраната на Одринската крепость. Тѣ бѣха останали случайно, следъ изнасяне отбраната на по-предната линия. Турското командуване не бѣше направило нищо, за да попълни втората линия съ нови укрепления и да я приготви отъ мирно време за отбрана. Тъй че тѣзи отдѣлни укрепления, отдалечени твърде много едно отъ друго, не се поддържаха взаимно и можеха да послужатъ само като опора на войскитѣ въ секторитѣ, въ които се намираха (I — за Северозападния и Западния сектори, VIII, IX и XX — за Източния секторъ).

Предъ Южния секторъ нѣмаше втора отбранителна линия, но тукъ за такава можеха да послужатъ лѣвитѣ брѣгове на непроходимитѣ въ бродъ Арда и Марица.

Изобщо, втората отбранителна линия не можеше да окаже голѣмо влияние на отбраната на крепостьта при съвременната далекобойна и мощна артилерия, ако тя се настани на завладяната главна отбранителна линия — фортовия поясъ.

Ако атакуващиятъ успѣе да мине презъ главната отбранителна линия, то, както се каза по-горе, вследствие нейната близость до града, той ще владѣе последния съ своя артилерийски огънь. По-нататъшната

съпротива на втората отбранителна линия ще бѫде много трудна. Но единъ упоритъ противникъ би могълъ да се задържи още въ града за известно време (напримѣръ, до сключване на близкото примирие).

Редюитъ на крепостьта.

Турцитѣ като че не бѣха разсѫждавали по въпроса за удържане крепостьта следъ падането на фортовия поясъ. Това се вижда и отъ начина на тѣхнитѣ действия презъ мартъ 1913 година. Но отъ българска страна се смѣташе, че като редюитъ на последната отбрана на града може да послужи линията моста на р. Марица — мостоветѣ на р. Тунджа — североизточния край на града — укреплението Каикъ (XX). За да може на тази линия да се даде последенъ отпоръ на атакуващия, трѣбваше на нея да се организиратъ редъ опорни пунктове, като се приспособятъ за отбрана мѣстнитѣ предмети. Това турцитѣ не бѣха направили.

При първоначалното укрепяване на Одринъ, укреплението Хадърлъкъ (I), построено на около 3 клм. задъ главната отбранителна линия, се е смѣтало като редюитъ на Северозападния секторъ, а, заедно съ това, и на цѣлата крепость. Освенъ главния брустверъ, приспособенъ за пехотна и артилерийска отбрана (по 5 орѫдия на тритѣ фаса), въ срѣдата му бѣ издигнатъ кавалиеръ, съ височина на брустверa 6·50 м. Кавалиерътъ бѣ приспособенъ за пехотна отбрана, а имаше и две площадки за орѫдия. Задъ кавалиера, бѣ издигнатъ още единъ брустверъ, високъ 4·50 м., приспособенъ сѫщо за пехотна отбрана. Подъ кавалиера и подъ задния брустверъ бѣха устроени тухлени каземати за около 300—400 души. Въ нѣкои отъ тѣзи каземати бѣ разположенъ въ време на обсадата Щабътъ на крепостьта. Предъ входа на укреплението бѣ издигната мачтата на безжицния телеграфъ Въ единъ казематъ бѣ устроена телефонна централа, свързана посрѣдствомъ подземенъ кабелъ съ укрепленията на всички сектори.

Укреплението Хадърлъкъ още отъ мирно време е било предназначено да служи като командно мѣсто на коменданта. То е разположено на една височина около 140 м. висока, и отъ неговия високъ кавалиеръ Турското командуване можеше да наблюдава действията въ всичкитѣ сектори.

Гарнизонъ на крепостьта.

Гарнизонъ въ мирно време.

Още отъ мирно време Одринската крепость имаше свой комендантъ съ опредѣленъ щабъ. Комендантътъ на крепостьта не бѣше подчиненъ на висшия войсковия началникъ на Одринската область — командира на IV корпусъ, който имаше седалището си въ Одринъ. Той се подчиняваше направо на Министерството на войната, въ Цариградъ.

Въ време на мобилизацията комендантъ на крепостьта бѣше дивизионниятъ генералъ Мехмедъ Шукри.

На коменданта въ мирно време бѣха подчинени следнитѣ специални крепостни войски:

1) 6-и, 7-и, 8-и, 9-и и 10-и крепостни артилерийски полкове; 2) Крепостна пионерна дружина отъ 4 роти; 3) Крепостна телеграфна рота; 4) Крепостна картечна дружина отъ 5 роти по 4 картечници; 5) Желѣзнопжтна дружина за обслужване крепостната желѣзница; 6) Крепостна строителна дружина отъ 4 роти; 7) Пожарна команда; 8) 400 жандарми.

Общата численость на изброенитѣ крепостни войски въ мирно време достигаше около 6,000 души.

Всѣки крепостенъ артилерийски полкъ имаше по 2—3 артилерийски отдѣления съ по 500—800 войника. Понеже батареитѣ още отъ мирно време бѣха поставени на бойнитѣ си позиции, то всѣки полкъ обслужваше батареитѣ въ единъ участъкъ на крепостьта и живѣеше въ казарми, непосрѣдствено задъ своя участъкъ, а именно:

6-и крепостенъ артилерийски полкъ обслужваше батареитѣ въ участъка отъ Айджи йолу до Кавказъ;

7-и крепостенъ артилерийски полкъ — въ участъка отъ Айджи йолу до Тунджа;

8-и крепостенъ артилерийски полкъ — въ участъка отъ Тунджа до Карагьозъ;

9-и крепостенъ артилерийски полкъ — въ участъка отъ Карагьозъ до Марица;

10-и крепостенъ артилерийски полкъ обслужваше батареитѣ въ Южния секторъ.

Освенъ тѣзи войски, въ Одринъ квартируваха и следнитѣ части, невлизащи въ гарнизона на крепостьта, и подчинени на Корпусното управление:

1) Щабътъ на IV корпусъ и неговитѣ: 4-и стрелковъ полкъ, пионерната дружина, телеграфната рота и обозната дружина;

2) Щабътъ на 10-а низамска дивизия и отъ подчиненитѣ ѝ части 28-и и 29-и пех. полкове, 10-а стрелкова дружина, 10-и артилер. полкъ;

3) Отъ 11-а низамска дивизия, 31-и пех. полкъ;

4) Отъ 12-а низамска дивизия, 12-и артилерийски полкъ;

5) 4-а и 5-а конни бригади: 11-и и 12-и конни полкове, 1-и и 2-и леки конни полкове;

6) Подофицерско училище;

7) Временно училище за жандарми;

8) Постоянна болница съ 500 легла;

9) Работилница за дрехи.

Мирновременната численость на изброенитѣ, невлизащи въ гарнизона на крепостьта, части достигаше до 10—15 хиляди души. Като се притурятъ къмъ тѣхъ и споменатитѣ по-горе 6,000 души крепостни войски, ще излѣзе, че въ мирно време въ града квартируваха около 16—20 хиляди войници.

Гарнизонъ въ военно време.

При всички свои съображения и планове за война съ България, Турскиятъ генераленъ щабъ винаги е държалъ смѣтка за Одринския гарнизонъ. Споредъ планъ № 5, по който се извърши мобилизацията и съсрѣдоточението на Турската армия, за гарнизонъ на крепостьта се предвиждаха: 10-а низамска дивизия (13 табори), Одринската редифска дивизия (10 табори) и Карахисарската дивизия (8 табори). Последната дивизия по-после е била смѣнена съ друга.

На 24-и септемврий командуващиятъ Източната армия изпрати на коменданта на крепостьта директивата за действията следъ почване на войната, споредъ която за гарнизонъ се назначаваха следнитѣ части:

10-а низимска дивизия, отъ IV корпусъ; редифската дивизия Гюмюрджина; редифската дивизия Одринъ; редифската дивизия БабаЕски.

Въ сѫщата директива на коменданта се съобщаваше, че въ Одринъ се изпращатъ и достатъчно коне за запрѣгане артилерийския резервъ на крепостьта.

На 30-и септемврий Турската главна квартира получи отъ Пограничната стража донесение, че въ околностьта на Търново-Сейменъ се съсрѣдоточава Българската конна дивизия и значителни сили. Тя започна да предполага, че тѣзи сили ще бѫдатъ насочени на югъ отъ Марица, за да пресѣкатъ желѣзния пѫть при Кулели Бургасъ. Веднага бѣше заповѣдано да се усили 11-а низамска дивизия въ Димотика съ части отъ Узунъ Кюпрю и Одринъ и да се изнесе напредъ, за да попрѣчи на предполагаемото българско настѫпление. Тази дивизия, още не напълно мобилизирана, бѣше изпратена отъ Димотика въ северозападна посока, къмъ долината на Арда, и достигна до с. Хандапли. Това погрѣшно схващане на Турската главна квартира стана причина тази дивизия да се отдѣли твърде много отъ района на съсрѣдоточението на своя корпусъ (IV) и да не може да се присъедини къмъ полската армия. Тя отстѫпи по-после къмъ Одринъ, и гарнизонътъ на крепостьта, помимо желанието на Главната квартира, бѣ усиленъ съ една низамска дивизия за смѣтка на полската армия.

Редифскитѣ дивизии, които влѣзоха въ състава на Одринския гарнизонъ, не бѣха стъкмени точно споредъ плана за мобилизацията. Тѣ нѣмаха полска артилерия. На мобилизирана редифска дивизия се

полагаше поне единъ ескадронъ конница, а на одринскитѣ не бѣ даденъ нито единъ конникъ. Независимо отъ това, съ часть отъ яздовитѣ и обозни коне на тия дивизии се формираха сборни ескадрони за обслужване крепостьта. Най-после, споредъ плана на мобилизацията, редифскитѣ табори трѣбваше да иматъ 800 въоржжени и 63 невъоржжени войници. Въ сжщность, много отъ таборитѣ (напр. Чаталджа, Чорлу, Родосто и пр.) пристигнаха въ Одринъ съ много по-малъкъ съставъ.

Турското командуване разпореди веднага да се попълнятъ редифскитѣ табори до щатоветѣ за военно време, но това не можа да стане, по причина на започнатитѣ военни действия. Следъ настжплението на българскитѣ армии презъ границата, депата за събиране запасни въ Източна Тракия се разстроиха и неможеха да вършатъ своята работа по събиране запаснитѣ войници. Въпрѣки това, командуващиятъ Източната армия, Абдуллахъ паша, преди да влѣзе въ Одринъ 11-а дивизия, изчисляваше числеността на гарнизона до 43,300 души, а бойната му сила — на 38,000 пушки.

Съставътъ на така усиления гарнизонъ на крепостьта се вижда отъ приложеното въ края на книгата бойно разписание.

Въ Българския щабъ на армията нѣмаше положителни данни, отъ които да се сжди, какви сили турцитѣ предполагатъ да оставятъ за отбраната на Одринската крепость. Въ съставения презъ 1908 година планъ „А“ за война съ Турция се предполагало, че за гарнизонъ на крепостьта ще се оставятъ 16 редифски табори. А въ плана на войната, по който се извърши съсрѣдоточаването на Българската армия, за гарнизона въ Одринъ се е предполагало, че ще достигне до 50,000 души.

Споредъ последния планъ, срещу Одринската крепость, за неутрализирането на гарнизона ѝ, бѣ насочена цѣлата II армия, въ съставъ споредъ приложеното въ края на книгата бойно разписание.

Веднага следъ започване военнитѣ действия, Българската главна квартира можа̀ да се добере до най-точни сведения относно числеността и състава на Одринския гарнизонъ. Знаеше се, че, както цѣлата армия, така и Одринскиятъ гарнизонъ е облѣченъ спретнато съ ново облѣкло, нови обувки и много удобно снарежение.

Отъ разпитването на жителитѣ, отъ донесенията на българскитѣ учители и свещеници въ завладянитѣ села, отъ разпита на дезертьори отъ частитѣ на Одринския гарнизонъ се събраха следнитѣ сведения за моралното състояние на войскитѣ отъ този гарнизонъ:

> Войницитѣ били изплашени отъ войната, следъ като узнали, че всички балкански държави ще действуватъ въ съюзъ срещу Турция; нѣмали вѣра въ успѣха и очаквали поражение за Турската армия. Пристигащитѣ ежедневно въ Одринъ бѣжанци отъ пограничнитѣ села,

съ своя отчаянъ и убитъ изгледъ, убивали още повече духа на одринскитѣ войски и у населението. Многото християни въ турскитѣ части желаели провалянето на Турската държава. Много отъ тѣхъ били необучени, а всички очаквали първото сражение, за да избѣгатъ отъ своитѣ части и да се предадатъ на българитѣ. Дезертьоритѣ увѣряваха, че и самитѣ войници-турци ще се разбѣгатъ при първото поражение.

Но енергичниятъ комендантъ на крепостьта ще е взелъ сериозни мѣрки за повдигане морала на своитѣ войски, защото въ първитѣ сражения, както ще се види по-нататъкъ, турцитѣ се държеха много добре.

Мобилизация на крепостьта.

Мобилизацията на частитѣ отъ Одринския гарнизонъ стана съ сжщитѣ нередовности, както и тази на цѣлата турска армия. Но тя вървѣше по-бързо, защото низамскитѣ и редифскитѣ части, предназначени за крепостьта, получаваха своитѣ запасни отъ най-близкитѣ околности. Независимо отъ това, и въ складоветѣ на Одринъ, БабаЕски и Гюмюрджина вѣроятно ще е имало достатъчно военни материали, затова на седмия день всички части бѣха вече напълно мобилизирани.

Но мобилизацията на незавършената крепость създаваше още много грижи на Комендантството. Трѣбваше да се организиратъ найнапредъ фортификационнитѣ работи, за да се приведе крепостьта въ отбранително положение. Въ Българския щабъ на армията нѣма данни за организацията на тѣзи работи, но отъ това, което видѣха българскитѣ разузнавачи, когато частитѣ се доближиха до крепостьта, може да се заключи, че е било обърнато внимание най-напредъ да се организиратъ за отбрана междинитѣ между укрепленията и да се продължи направата на изкуственитѣ препятствия. Така, предъ Източния секторъ вече имаше изкопани много окопи, а телената мрежа бѣше изплетена между укрепленията Айвасъ Баба и Куру чешме.

Крепостьта трѣбваше да се снабди съ необходимитѣ запаси отъ храни. Споредъ турския мобилизационенъ планъ, въ Одринъ трѣбваше да се струпатъ храни и фуражъ за 50,000 души и за наличния добитъкъ за два месеца. Този запасъ е билъ пресмѣтанъ при предположение, че войната не ще продължи повече. Като се вземе предвидъ, че мобилизацията се започна въ септемврий, когато сезонътъ на житната търговия още не бѣше настжпилъ, то трѣбва да се предполага, че въ частнитѣ житни складове не е имало никакви запаси. Комендантътъ на крепостьта трѣбваше да се загрижи и за събиране достатъчни запаси за изхранване цивилното население.

При нередовната, изобщо, реквизиция, снабдяването на крепостьта съ необходимитѣ ѝ запаси отъ храна, отиваше много бавно. Работата се усложни още повече, когато IV корпусъ започна да задържа и при-

бира предназначенитѣ за Одринъ храни, изпращани по желѣзницата. Но, въпрѣки тѣзи трудности, следъ пълното обкржжаване на крепостьта въ нея сж били събрани достатъчно храни. Въ началото на обсадата на войницитѣ отъ гарнизона се даваше по единъ килограмъ хлѣбъ, а по-после количеството бѣше намалявано, но не поради липса на брашно, а защо се смѣташе, че обсадата може да продължи по-дълго време.

Крепостьта не бѣше снабдена съ достатъчно количество соль, захарь, гась, дърва и фуражъ за добитъка, и отъ тѣзи продукти се чувствуваше нужда още въ първитѣ месеци на обсадата.

Комендантътъ, макаръ да предвиждаше обкржжаването на крепостьта, не бѣше взелъ мѣрки да я освободи отъ излишното цивилно население. Още въ първитѣ дни на мобилизацията до българскитѣ части достигнаха сведения, че, напротивъ, населението на пограничнитѣ села натоварвало покжщнината си и бѣгало къмъ Одринъ. Всички бѣжанци, разбира се, неможеха да каратъ съ себе си необходимитѣ храни за изхранването си по-продължително време. Затова още въ първитѣ дни следъ обкржжаването тѣ легнаха въ тежесть на запаситѣ на крепостьта. Само докараниятъ добитъкъ можеше да послужи за снабдяване гарнизона съ месо за по-дълго време.

Щабътъ на крепостьта разполагаше съ ограничено количество подробни карти на крепостния районъ, въ масщабъ 1/25,000, но тѣзи карти не бѣха раздадени на всички офицери отъ гарнизона.

Най-после, при мобилизацията, както въ редифскитѣ, тъй и въ низамскитѣ части, постжпиха множество войници, които или никакъ не бѣха служили, или бѣха излѣзли много отдавна въ запаса и бѣха забравили всичко отъ военното дѣло. Между 1-и и 5-и октомврий въ всички части се произвеждаха учения по бойна служба, като се извеждаха въ близката околность въ пълно бойно стъкмяване.

Въоржжение на крепостьта.

Споредъ събранитѣ въ Българския щабъ на армията сведения, Турция разполагаше съ около 1200 крепостни орждия, най-различни по видъ и калибъръ — отъ гладкостенни мортири до модерни 30.5 см. брѣгови далекобойни орждия. Тѣзи орждия бѣха разпръснати изъ разнитѣ крепости на руско-турската граница и въ Европа, Одринъ, Чаталджа, Босфора, Дарданелитѣ, Солунъ, и пр.

Споредъ сжщитѣ сведения, въ Одринъ се предполагаше да има следното артилерийско въоржжение на крепостьта:

ТАБЛИЦА

за артилерийското въоръжение на Одринската крепость

Видъ на орждията	Батареи	Орждия	Балистически качества					
			Година на фабрикацията	Дължина на канала въ калиб.	Скорострелность	Видове снаряди	Далекобойность въ метри	Тежина на снаряда въ кгр.
Постоянно въоръжение:								
21 см. мортири	1	6	1875	10	не	гр.	6,200	80
15 см. мортири	3	19	1875	10	не	гр.	4,400	147 42
15 см. кжси орждия	2	12	1875	20	не	гр. шр.	5,900 5,200	28 40
15 см. дълги орждия	1	6	1875	26	не	гр. шр.	7,300 6,200	28 40
15 см. брѣгови орждия	11	66	1875	26	не	гр. шр.	7,300 6,200	28 40
12 см. дълги орждия	6	36	1875	25	не	гр. шр.	7,500 3,600	16
12 см. кжси орждия	2	13	—	—	не	—	—	—
10·5 см. дълги орждия	6	32	1880	35	не	гр. шр.	10,000 8,500	18
8·7 см. полски орждия	35	208	1888	26	не	гр. шр.	6,000 4,000	6·2 7·1
7·5 см. противоаеропланни орждия	1	4	—	—	—	—	—	—
Всичко	68	402	—	—	—	—	—	—
Подвиженъ резервъ:								
15 см. гаубици	3	18	1908	14	с. с.	гр. шр.	7,000	44
15 см. мортири	1	4	—	—	—	—	—	
12 см. гаубици	1	6	1888	12	не	гр.	5,400	20
12 см. дълги орждия	2	12	—	—	—	—	—	—
10·5 см. тежки пол. орждия	3	18	1908	30	с. с.	гр. шр.	10,000	16
10·5 см. гаубици	3	18	—	—	—	—	—	—
7·5 см. полски с. с. орждия	9	36	—	—	с. с.	гр. шр.	—	—
7·5 см. конни орждия	1	4	—	—	—	—	—	—
7·5 см. стари конни орждия	1	6	—	—	—	—	—	—
Всичко	24	122	—	—	—	—	—	—
А всичко въ крепостьта	92	524	—	—	—	—	—	—

Отъ таблицата се вижда, че най-голѣмата далечина, на която можеше да се стреля отъ крепостьта бѣ 10 клм. Тази далечина се достигаше само отъ 10·5 см. орѫдия, 32 на брой, повечето отъ които бѣха разположени въ Северозападния секторъ. Кѫситѣ орѫдия бѣха само 76 и тѣ можеха да стрелятъ най-много до 7 клм. Тѣ съставяха само 18 % отъ цѣлото въорѫжение на крепостьта.

Низамскитѣ пехотни части бѣха въорѫжени съ скорострелни пушки, а редифскитѣ — съ еднозарядни пушки Мартини, на които ударникътъ много лесно се чупѣше, което задаваше много грижи на началницитѣ и подбиваше духа на войницитѣ.

Българитѣ незнаеха съ колко бойни запаси разполагаше крепостьта. Но, по намалената артилерийска дейность въ втората половина на обсадата, можеше да се заключи, че бойнитѣ запаси се пестятъ отъ крепостната артилерия.

При влизането на българскитѣ войски въ Одринъ, батареитѣ имаха още достатъчно бойни запаси. Може да се смѣта, че изобщо всѣко орѫдие е било добре снабдено съ бойни запаси.

Въ полскитѣ батареи, принадлежещи на частитѣ отъ гарнизона, би трѣбвало да има по 1000 изстрела за всѣко орѫдие, както изобщо бѣ снабдена турската артилерия. Но, вѣроятно, въ началото на военнитѣ действия тѣзи батареи сѫ имали само снарядитѣ, които се возятъ при орѫдията и огнестрелнитѣ паркове.

Батареитѣ отъ постоянното въорѫжение на крепостьта бѣха инсталирани още отъ мирно време. Турското командуване не е предполагало да маневрира съ тѣзи батареи, защото е считало, че всѣки секторъ има минимално количество орѫдия за артилерийска отбрана. Премѣстването на орѫдията отъ единъ секторъ въ другъ въ време на самитѣ действия бѣ невъзможно, защото построенитѣ дълговременни батареи съответствуваха само на единъ типъ орѫдия. Най-после, голѣма часть отъ тежкитѣ крепостни орѫдия бѣха поставени на специални брѣгови лафети, за инсталирането на които се изискваше най-малко 1—2 дни.

Въ мирно време орѫдията отъ постоянното въорѫжение на крепостьта бѣха разпредѣлени въ секторитѣ твърде неравномѣрно, приблизително както сѫ изброени батареитѣ на страници 15 и 16. Въ време на атаката презъ мартъ, споредъ показанията на пленения началникъ на артилерията, Рифатъ паша, на Източния секторъ е имало: 1 батарея (4 орѫдия) 10·5 см., дълга; 4 батареи (24 орѫдия) 15 см., дълги; 2 батареи (12 орѫдия) 12 см., дълги; 3 батареи (19 орѫдия) 15 см., кѫси; 15 батареи (90 орѫдия) 8·7 см., полски.

За въоръжение на междинитѣ между опорнитѣ пунктове на главната отбранителна линия се е предполагало да се употрѣбятъ 45 картечници стара система Гатлингъ и 20-тѣ картечници на сѫществуващитѣ отъ мирно време 5 крепостни картечни роти, въоръжени съ картечници нова система Максимъ.

Отъ мирно време Българскиятъ щабъ на армията имаше сведения, че, за освѣтяване мѣстностьта предъ главната отбранителна линия нощно време, турцитѣ разполагали съ 7 прожектори 90 см. диаметъръ. Тѣзи прожектори получавали енергия отъ малки динамомашини и били отъ типа на полскитѣ прожектори, употрѣбявани въ европейскитѣ армии. Следъ превземането на крепостьта, обаче, въ Одринъ се намѣриха само 4 прожектори.

Презъ време на войната турцитѣ употрѣбиха само тѣзи прожектори, които бѣха инсталирани близо до опорнитѣ пунктове, и често се мѣстѣха, за да не бѫдатъ разрушени отъ артилерийския огънь на обсаждащия. Въ началото на военнитѣ действия тия прожектори свѣтѣха много силно и освѣтяваха добре мѣстностьта предъ главната отбранителна линия, но по-после свѣтлината имъ постоянно намаляваше, защото самитѣ машини се износиха, и липсваше бензинъ за моторитѣ имъ.

Имаше сведения, че, за регулиране стрелбата, въ Одринъ е билъ доставенъ единъ привързанъ балонъ за повдигане двама наблюдатели. На 24-и октомврий за пръвъ пѫть този балонъ се издигна около форта Карагачъ и стоя въ въздуха около два часа. Следъ това той бѣ издигнатъ на 26-и октомврий около групата Казанъ тепе и на 1-и ноемврий — около с. Марашъ. По-после вече не се издигаше, вѣроятно, поради липса на материали за добиване газъ за пълненето му. Хангаръть за този привързанъ балонъ бѣше построенъ при централната станция на тѣснопѫтната линия.

Снабдяване крепостьта.

Инженерни инструменти и материали.

При това състояние на фортификационнитѣ постройки крепостьта Одринъ трѣбваше да има голѣми складове отъ инженерни инструменти и материали, за да може следъ мобилизацията да се приведе въ отбранително състояние. Такива складове, обаче, нѣмаше.

Частитѣ разполагаха само съ щатнитѣ си инструменти. Отъ частнитѣ магазини и отъ жителитѣ е билъ събранъ всичкиятъ инструментъ, но той скоро се е износилъ, и следъ атаката се намѣриха разхвърляни

изъ разнитѣ сектори само 947 лопати, 794 киркомотики и 18 брадви. Това нищожно количество инженеренъ инструментъ бѣ съвършено недостатъчно за извършване фортификационнитѣ работи по дългата отбранителна линия.

Крепостьта не разполагаше и съ никакви материали за укрепяване. Малкитѣ количества цимент сѫ били употрѣбени още въ първитѣ дни следъ мобилизацията за довършване започнатитѣ бетонни работи въ Северозападния секторъ. Затова дветѣ машини за приготвяне бетонъ останаха неизползувани. Желѣзнитѣ колове и бодливата тель едвамъ достигнаха за завършване общата ограда отъ телена мрежа предъ главната отбранителна линия. Една малка часть отъ тѣзи материали бѣ употрѣбена на преднитѣ позиции, а опорнитѣ пунктове на главната отбранителна линия не бѣха обградени. Следъ превземане крепостьта, българскитѣ пионери намѣриха само 5,963 връзки бодлива тель, 332 желѣзни колове и 346 малки колчета.

Освенъ тѣзи материали, въ превзетата крепость бѣха намѣрени съвсемъ нищожни количества телефонна жица, 23 понтона, 70 метра мостова настилка, 160 дълги релси и 1415 желѣзни траверси за тѣснопѫтната линия, които можеха да се употрѣбятъ за блиндажи.

Въ града нѣмаше голѣми складове отъ дървенъ материалъ, но едно деятелно командуване можеше да намѣри добъръ материалъ за укрепяване позициитѣ, като се изсѣкатъ всички дървета изъ лозята и по брѣговетѣ на рѣкитѣ, а така сѫщо като се съборятъ ненуждитѣ пристройки къмъ кѫщитѣ, които сѫ все дървени.

Най-после, гарнизонътъ разполагаше съ цѣлъ месецъ до пълното обкрѫжаване на крепостьта, за да събере всичкия дървенъ материалъ, като развали кѫщитѣ на околнитѣ села, напустнати отъ своитѣ жители. По този начинъ и българскитѣ войски не щѣха да намѣрятъ подслонъ въ разрушенитѣ села. Но Турското командуване не използува това време, и отвънъ никакви материали за укрепяването не бѣха събрани.

Вода.

Следъ разрушаване водопровода на града отъ българскитѣ войски, гарнизонътъ и жителитѣ започнаха да употрѣбяватъ рѣчната и кладенчева вода. За изваждане вода отъ рѣкитѣ, турцитѣ разполагаха само съ една моторна помпа. Нѣмаха и никакви приспособения за филтриране водата. Гражданитѣ бѣха навикнали да употрѣбяватъ рѣчната вода и я избистряваха чрезъ утаяване. За гарнизона, обаче, тази вода не бѣше добра, защото по-голѣмата часть отъ войницитѣ не бѣха живѣли по-рано въ Одринъ и не бѣха свикнали на рѣчната вода, която имъ причиняваше много заболявания.

Храна и фуражъ.

Споредъ общия планъ на войната, предвиждаше се да се събератъ храни за гарнизона за два месеца. Понеже и въ мирно време Одринскиятъ гарнизонъ бѣ единъ отъ голѣмитѣ въ Европейска Турция, то въ складоветѣ на предприемачитѣ, които доставяха храна и фуражъ на войсковитѣ части, вѣроятно е имало достатъчно запаси.

Въ периода на мобилизацията и съсрѣдоточаването Щабътъ на крепостьта взе бързи мѣрки за събиране необходимитѣ запаси. Околнитѣ села бѣха обходени отъ органитѣ на Крепостното интендантство, и въ тѣхъ се намѣриха достатъчно запаси. Прибрани бѣха дори и житата на селенитѣ, отдѣлени за посѣвъ. Хиляди кола пренесоха запаситѣ отъ зърнени храни въ крепостьта, дето имаше валцова мелница съ голѣмо дневно производство.

Въ крепостьта не можа да се прибере само достатъчно фуражъ за добитъка, но до късна есень, както и въ ранна пролѣть можеше да се използуватъ добритѣ пàши въ равнището на тритѣ рѣки.

Бѣжанцитѣ идваха въ града съ малки запаси отъ храни, колкото можеха да натоварятъ на своитѣ кола. Многочисленитѣ семейства скоро свършиха своитѣ храни, и прехраната имъ легна върху запаситѣ отъ крепостьта.

Дребни продукти се намираха въ много ограничено количество. Изпратенитѣ по-голѣми количества соль отъ Цариградъ не можаха да пристигнатъ, поради бързото настжпление на Българската армия. Затова още въ началото на войната всичката соль въ града бѣ прибрана отъ Вилаетското управление, и се раздаваше по малко на населението. Когато сольта се свърши, започнаха да употрѣбяватъ саламурата отъ сиренето.

Освѣтление и отопление.

Турското командуване не бѣше взело никакви мѣрки за снабдяване крепостьта съ отоплителни и освѣтителни материали. Единственятъ запасъ бѣха частнитѣ складове, които продаваха такива материали за населението.

Складоветѣ съ дърва, дървени и каменни вжглища разполагаха съ твърде малко материали, защото въ есенния сезонъ населението не купуваше такива.

Малкитѣ количества петролъ още при мобилизацията бѣха реквизирани отъ военнитѣ власти, и у дребнитѣ търговци останаха съвсемъ малко освѣтителни материали, които тѣ продаваха на много високи цени. Още отъ първитѣ дни на войната улицитѣ на града не се освѣтяваха.

Санитарна служба.

Специална санитарна служба въ крепостьта отъ мирно време нѣмаше. Следъ мобилизацията всички болни войници постжпваха на лѣчение въ мирновременната военна болница. Въ началото на военнитѣ действия, когато почнаха да прииждатъ много ранени, постепенно се откриваха нови болници въ по-голѣмитѣ обществени сгради. Такива бѣха открити въ Карагачъ — централна болница на Червения полумесецъ, и въ нѣкои училища въ града — мѣстни болници.

Католическата мисия на Аграмскитѣ сестри въ Одринъ откри своя болница въ Карагачъ. Такава болница организира и английскиятъ консулъ. И французитѣ, макаръ и да имаха твърде малка колония, откриха една болница отъ 40 легла, близо до Вицеконсулството.

Запаситѣ отъ медикаменти въ града не бѣха много голѣми. Несгодитѣ на обсаденитѣ, население и гарнизонъ, увеличиха процента на заболѣлитѣ, а множеството ранени още въ първитѣ боеве погълнаха почти всички медицински срѣдства. Турското главно командуване не бѣ предвидило по-голѣми запаси, които да стигнатъ за повече време за гарнизона и населението. Следъ започване военнитѣ действия, такива не можеше да се доставятъ. Едвамъ следъ сключване примирието, турцитѣ издействуваха предъ Българското командуване да се пренесатъ два вагона медикаменти отъ Цариградъ.

Самитѣ войскови части нѣмаха добре уредена санитарна служба. Въ полковетѣ и дружинитѣ бѣха назначени цивилни лѣкари и аптекари, които нѣмаха никаква представа за военно-санитарната служба и бѣха изплашени, като узнаха, че трѣбва да обслужватъ превързочнитѣ пунктове въ преднитѣ линии. До започване военнитѣ действия тия санитарни чинове се събраха въ Одринъ отъ главния лѣкарь, който имъ преподаваше теоритически и практически уроци по предстоящата имъ работа.

Турското командуване схващаше много добре липсата отъ медикаменти и затова въ началото на войната гледаше да евакуира всичкитѣ болни и ранени въ вжтрешностьта на държавата. Но бързото обкржжаване крепостьта попрѣчи на евакуацията. На 14-й октомврий бѣха изпратени за Цариградъ последнитѣ два влака съ ранени.

Какъ е била оценявана Одринската крепость отъ Българското командуване и отъ турцитѣ.

Горното описание на Одринската крепость е направено почти изключително възъ основа на сведенията, които бѣха събрани въ Българския щабъ на армията. Очевидно е, че последниятъ разполагаше почти съ всички данни, които му бѣха необходими, за да направи една оценка за бойната стойность на крепостьта Одринъ. Тѣзи сведения се оказаха твърде точни и при провѣрката следъ превземането ѝ.

Отъ събиранитѣ въ разни времена сведения въ Инженерната инспекция бѣ съставено най-подробно описание „Одрински укрепенъ лагеръ", което бѣ изпратено въ всички части за проучване. Въ това описание е дадена следната оценка на крепостьта:

„На Одринската крепость липсва твърде много, както по организация, така и по тактическа стойность на нейнитѣ елементи, за да бѫде голѣма или маневрена крепость, или укрепенъ лагеръ въ съвременния смисълъ на думата..."

„За да се приведе въ едно по-удовлетворително положение, трѣбва да се извършатъ твърде много работи, както по фортовия поясъ (за довършване и поправка на сѫществуващитѣ укрепления, за постройка на нови редути и батареи, за поправка на изкуственитѣ препятствия, за маскировка и пр.), така и задъ него (за довършване и поправка на сѫществуващитѣ по-задни укрепления, за постройка на нови укрепления, окржженъ и радиални пѫтища, погреби, закрития за войскитѣ, мостоветѣ, подготвителни работи за наводнения и пр.), и въ самия градъ (за откриване улици за попрѣки и по-лесни съобщения, за обезпечаване складоветѣ отъ пожаръ и пр.)."

„Като се има предвидъ, че за привеждане въ отбранително положение даже на крепости по-готови отъ Одринската сѫ необходими 10—15 дни при 25—30 хиляди работници, то за Одринската крепость, при сѫщото число работници, ще сѫ необходими най-малко три седмици..."

Въ сѫщата книга, като се вематъ предвидъ състоянието на укрепленията, артилерийското въоржжение и срѣдствата на атакуващия, се изказва мнение, че крепостьта може да бѫде завладяна съ ускорена атака по правилата дадени отъ фонъ Зауера.[1])

Въ България, изобщо, нѣмаше крепости, но въ 1912 год. сѫществуваха три крепостни баталиона, които обслужваха почти изключително обсадния паркъ за атаката на Одринската крепость.

До 1898 год. въ тѣзи баталиони имаше само 30 гаубици 12 см., 12 орждия 12 см. д/30 и 10 орждия 15 см. д/30, или всичко 52 орждия. Презъ тази година бѣ отпустнатъ единъ кредитъ за уве-

[1]) Брошурата на нѣмския воененъ писатель фонъ Зауеръ, преведена и на руски езикъ, бѣ добре проучвана въ българскитѣ крепостни батальони и пионерни дружини.

личение обсадния паркъ. Тогава бѣха поржчани, и до 1903 год. се доставиха, още 24 гаубици 15 см. на полски лафетъ[1]) и 24 орждия 12 см. По този начинъ обсадниятъ паркъ достигна до 100 орждия.

Въ 1906 год. въ кредита за въоржжението на армията бѣ предвидена значителна сума за увеличение тежката артилерия. Отъ Артилерийската инспекция бѣ даденъ проектъ да се купятъ още 24 гаубици 15 см. и 48 гаубици 12 см. Но, по настояване отъ страна на началника на Щаба на армията, генералъ Димитриевъ, намѣсто 15 см. гаубици, бѣха купени 9 планински батареи.

Този обсаденъ паркъ можеше да бжде усиленъ съ обсадния паркъ на съюзната сръбска армия, но това усилване трѣбваше да бжде уговорено въ сключенитѣ военни конвенции. Въ тѣзи конвенции, обаче, бѣха уговорени само въ общи черти условията, при които ще бждатъ разпредѣлени съюзнитѣ армии по разнитѣ операционни театри и начинътъ за усилване единъ отъ тѣхъ за смѣтка на другъ, но за използуване обсаднитѣ срѣдства на Сръбската армия нищо не се споменаваше.

Презъ пролѣтьта на 1911 година подполковникъ Ст. Славчевъ, командиръ на Софийския крепостенъ батальонъ, чете въ Софийското офицерско събрание нѣколко беседи за значението на Одринската крепость и начина на действията около нея.

Въ тѣзи беседи той изложи, какъ Одринската крепость предпазва Източна Тракия отъ нахлуване на българитѣ по долинитѣ на рѣкитѣ Марица и Тунджа и какъ тя може да послужи като база за турско настжпление въ Южна България, като вжзелъ на пжтищата, водещи къмъ Ямболъ и Хасково.

Следъ това той изложи съвременното състояние на Одринската крепость, различнитѣ начини за борба съ крепоститѣ, като се спре по-подробно на правилната атака. На въпроса трѣбва ли да се атакува една крепость, или да се наблюдава, той отговори въ общи черти, споредъ схващанията въ Франция, че се прибѣгва до атака, ако тя затваря важни пжтища, ако включва изобилни срѣдства за

---

[1]) До това време нито въ една армия нѣмаше 15 см. орждие или гаубица на полски лафетъ. По конструктивни данни, дадени отъ артилерийския инженеръ майоръ Найденовъ, фабриката Шнайдеръ Кане изработи моделъ, който бѣ изложенъ на Парижката изложба, като моделъ 1900 год.. Съ този моделъ бѣ снабдена първа Българската армия, а следъ това вече започна да се въвежда въ всички армии. Къмъ този моделъ гаубица бѣ предвидена и минна граната, тежка 40 кгр. и пълна съ 9 кгр. взривно вещество. На тази граната не можеше да противостои нито една отъ фортификационнитѣ постройки на Одринската крепость.

отбрана, ако превземането ѝ ще произведе силенъ мораленъ ефектъ у противника. Въ противенъ случай крепостьта само се наблюдава, когато е далечъ отъ операционнитѣ линии на действуващата армия, или се обгражда, когато е близо до тѣхъ. Специално за Одринската крепость той даде мнение, че атаката на тази крепость ни се налага отъ обстановката.

Следъ като изложи теорията за атаката на една съвременна крепость, подполковникъ Славчевъ мина на начина на атаката, която, по неговитѣ схващания, трѣбвало да се извърши въ първитѣ 25 деня следъ мобилизацията. За атаката било необходимо:

а) Да се обгради здраво крепостьта (въ окржжность отъ 72 клм.), като обграждането не бѫде непрекѫснато; то трѣбва да бѫде бързо, за да се унищожатъ изнесенитѣ напредъ отряди и да не имъ се позволи да се вмъкнатъ въ крепостьта;

б) Атаката трѣбва да се придружава отъ бомбардиране, съ цель да се опожари града и складиранитѣ въ него материали;

в) Атаката трѣбва да се почне на 20-и юний (примѣрно) и да се свърши на 25-и сѫщия;

г) Като фронтъ на атаката, подполковникъ Славчевъ избираше участъка Каялъкъ — Ташъ — Айвасъ Баба;

д) Главниятъ ударъ трѣбваше да бѫде придруженъ отъ второстепенни.

Следъ това сѫщиятъ изчисляваше срѣдствата, необходими за извършване тази атака: крепостни оржия — 206, полски оржия — 130.

Тѣзи оржия били необходими за действия само срещу фронта на атаката; въ второстепеннитѣ участъци, въ които ще се демонстрира, щѣха да действуватъ полскитѣ батареи на демонстриращитѣ части.

За извършване атаката, били необходими още: 40 дружини, 12 полски с. с. батареи, 3 план. с. с. батареи, 4 ескадрона, 5 пионерни роти.

Това бѣха войскитѣ, които ще произведатъ щурма, ще заематъ главния обектъ, ще преследватъ. Освенъ това, необходимо било да се демонстрира на второстепеннитѣ участъци. Независимо отъ това, необходимо било да се формира и една охраняваща армия отъ 4 дивизии, разположена въ Гебилеръ, Тая Кадънъ, Емирли и Доуджаросъ.

Като база на своитѣ по-нататъшни разсѫждения, подполковникъ Славчевъ вземаше 1-и юний. Той нарисува следната картина за общия ходъ на атаката:

На 1-и юний се обявява мобилизацията;

На 13-и юний обсадната армия ще бѫде съсрѣдоточена, безъ обсаднитѣ паркове. Въ сѫщия день желѣзнопѫтнитѣ дружини отъ Ямболъ и Казълъ Агачъ ще тръгнатъ да строятъ полски желѣзенъ пѫть къмъ границата.

На 14-и юний се започва настѫплението на охраняващата армия по пѫтищата: Попово — Гол. Дервентъ — Провадия — Ортакчи и Харманли — Мустафа Паша — Пашакьой — Епчели — Доуджаросъ.

Сѫщия день започва настѫплението си и атакуващата армия (4 дивизии) по пѫтищата: Казълъ Агачъ — Татаркьой — границата и Т.-Сейменъ — Димитрикьой — Кара Хадъръ — Дуванжа — Кемалъ;

До 18-и юний тази армия води редъ боеве за завладяване преднитѣ позиции на крепостьта и се укрепява на изходната за атака позиция, на която поставя своята полска артилерия;

Тежкитѣ артилерийски бригади се мобилизиратъ до 13-и юний въ Шуменъ (13 батареи) и въ София (9 батареи), следъ което трѣбва да се привлѣкатъ на 12 километра отъ фортовия поясъ, задъ подготвителната позиция, дето ще пристигнатъ за 4 деня.

Следъ грижлива рекогносцировка, опредѣля се окончателно фронта на атаката и се въоръжаватъ обсаднитѣ батареи, построени на мѣста споредъ възложенитѣ имъ задачи;

На 26-и юний се започва подготовка на атаката съ артилерийски огънь, която трае до 4 ч. и 30 м. сл. пл. До това време само часть отъ пехотата извършва демонстративни действия срещу Северозападния секторъ, съ цель да се откриятъ крепостнитѣ батареи и да се привлѣкатъ резервитѣ на отбраната въ тая посока. Следъ това се започва редовното настѫпление на атакуващитѣ части.

Въ сѫщото време се започва и демонстративната атака, на която се помага само съ полска артилерия.

Следъ като разгледа по този начинъ атаката, подполковникъ Славчевъ изброи срѣдствата, които липсватъ на Българската армия, за да може да я осѫществи:

1) 200 клм. полска желѣзница; 2) 3 батареи 15 см. гаубични; 3) 26 батареи 12 см. гаубични; 4) 6 батареи 10·5 см. дълги съ по 500 снаряда на орѫдие; 5) 84,000 снаряди 12 см.; 6) 6,000 снаряди 15 см.; 7) 2,000 подпалителни снаряди 15 и 12 см.; 8) 200 метра мостъ; 9) 7 прожектори; 10) 9 балона. За снабдяване Българската армия съ тѣзи срѣдства, споредъ неговитѣ изчисления, сѫ необходими 30,000,000 лева.

Отъ краткото изложение на тази беседа се вижда, че въ компетентнитѣ артилерийски срѣди е преобладавало мнението, какво

Одринската крепость трѣбва да се атакува още въ началото на военнитѣ действия, че атаката трѣбва да се произведе съ изненада и по ускорения начинъ, че най-удобно мѣсто за нанасяне главния ударъ е Североизточния секторъ, и че на Българската армия не достигатъ малко артилерийски и други срѣдства за извършване тази атака.

Артилерийскитѣ срѣдства, недостигащи за ускорена атака на Одринската крепость, можеха да се вематъ отъ Сърбия, която разполагаше съ единъ обсаденъ паркъ отъ много стари и 38 съвсемъ нови орждия, система Шнайдеръ.

Началникътъ на Щаба на армията, генералъ Фичевъ, следъ изучаване сжщитѣ данни за Одринската крепость, бѣ дошелъ до убеждението, че тази крепость не може да бжде атакувана съ срѣдствата, съ които разполага Българската армия. На занятията съ офицеритѣ отъ Генералния щабъ той се противопостави на изказаното отъ нѣкои офицери мнение, че крепостьта може да бжде атакувана. И въ своитѣ мемоари генералъ Фичевъ критикува изказаното отъ единъ генералъ отъ запаса мнение, че Одринъ трѣбва да бжде първия обектъ на Българската армия по следнитѣ причини: „На главната армия се поставяше единъ териториаленъ обектъ, а не живата сила на неприятеля — неговата армия. А това би било равносилно *да си счупимъ главата противъ единъ сериозно укрепенъ пунктъ* и безъ никакви шансове да добиемъ решителни резултати въ началото на войната".

Въ оперативния проектъ отъ 1908 година, като се преценяватъ важнитѣ стратагически пунктове, Одринъ е отбелязанъ като „вжзелъ на най-добритѣ пжтища, които водятъ отъ Южна България за Цариградъ, укрепенъ пунктъ и най-голѣмия воененъ центъръ въ театъра". Споредъ сжщия проектъ, задачата на българскитѣ войски на Южния театъръ е „да разбиятъ Одринската турска армия, да овладѣятъ или обходятъ Одринъ и да настжпятъ къмъ Цариградъ".

Споредъ оперативния проектъ отъ 1910—1911 год., назначението на българскитѣ II и III армии бѣше да настжпятъ по двата брѣга на Тунджа и да посрещнатъ настжпващата турска армия. Ако ли тя не се е още съсрѣдоточила, то да я атакуватъ, дето и да я намѣрятъ; въ последния случай трѣбва да се остави единъ заслонъ противъ Одринската крепость.

Най-после, и въ оперативния проектъ отъ 1912 год. основната идея бѣше: Настжпателна война, като се съсрѣдоточатъ главнитѣ сили на Тракийския театъръ; *следъ като се заслони крепостьта Одринъ*, да се търси среща съ главнитѣ турски сили. Въ този проектъ по

отношение Одринската крепость не бѣ направена никаква поправка, макаръ че въ войната се намѣсваше цѣлиятъ Балкански съюзъ.

Така бѣ оценена Одринската крепость въ Българския щабъ на армията. Събранитѣ сведения за състоянието на Одринската крепость не бѣха проникнали въ войсковитѣ части. Изданията на Щаба на армията по Одринската крепость се изпращаха тайно въ щабоветѣ на по-голѣмитѣ войскови единици.

Въ 1909 год. генералътъ о. з. Г. Вазовъ, воененъ инженеръ, издаде „Кратко упѫтване за действие противъ крепоститѣ и атаката имъ“, въ което имаше ценни указания по въпроса. Въ това упѫтване авторътъ се спираше по-подробно върху обсадата, постепенната или правилната атака на една крепость. Това кратко упѫтване неможа да проникне въ войската, и бѣ изучавано донѣкѫде само въ инженернитѣ войски.

Въ 1911 год. отъ Министерството на войната бѣ издадено „Наставление за действията на войскитѣ при атака и отбрана на крепоститѣ“. Въ него се излагаха съвременнитѣ начала за атаката и отбраната на една крепость, възприети въ европейскитѣ армии. Това „Наставление“, макаръ да бѣ официално, макаръ да бѣ единъ видъ приложение къмъ „Устава за полската служба“, не бѣ още изучено отъ войсковитѣ части, и не се прилагаше, нито при полскитѣ занятия въ частитѣ, нито при практическитѣ занятия съ офицеритѣ и кадритѣ.

Презъ есеньта на сѫщата година началникътъ на Щаба на армията, генералъ Фичевъ, бѣше предвидилъ да се произведатъ крепостни маневри около Шуменъ. Цельта на тѣзи маневри е била, между другото, да се поканятъ г. г. министритѣ, нѣкои политически лица и нѣкои отъ народнитѣ представители, съ цель да видятъ нагледно, че „армията не притежава нуждитѣ срѣдства за обсада и атака на една каква-годе крепость“, и да се повлияе на мѣродавнитѣ кржгове да отпуснатъ срѣдства за усилване артилерийския и инженерния паркове. Тѣзи маневри бѣха отложени.

Въ началото на септемврий 1912 година замисленитѣ по-рано крепостни маневри се състояха. Въ тѣхъ взеха участие мобилизиранитѣ 4-а и 5-а дивизии, които атакуваха, и кадритѣ на 9-а дивизия, които отбраняваха крепостьта Шуменъ. Но времето за маневритѣ бѣ съкратено, та не можа всичко да се премине последователно и системно. Практиката по полската война увличаше малки и голѣми началници да действуватъ прибързано; фортификационнитѣ работи при настѫплението се извършваха въ по-малъкъ масщабъ; артилерийската подготовка бѣ недостатъчна; самата атака бѣ извършена по правилата на полската война.

„Наставлението за действията на войскитѣ при атака и отбрана на крепоститѣ“ се изучаваше добре, като уставъ, въ крепостнитѣ баталиони. По него решаваха задачи офицеритѣ и подофицеритѣ; дори въ учебнитѣ команди то се преподаваше като отдѣленъ предметъ, и бѫдещитѣ подофицери въ крепостната артилерия получаваха поне повърхностни понятия по крепостната война. Независимо отъ това, въ крепостнитѣ баталиони се изучаваше като строеви уставъ и „Инструкцията за употрѣблението и службата на крепостно-обсадната артилерия при атаката и отбраната на крепоститѣ и, изобщо, укрепенитѣ позиции“. Независимо отъ това, при зимнитѣ занятия съ офицеритѣ, въ баталионитѣ се изучаваше най-много Одринъ, като крепость, подъ която е най-вѣроятно да се действува.

И тъй, въ Българския щабъ на армията се преувеличаваше силата на Одринската крепость, особено въ годинитѣ преди войната, когато се получаваха сведения, че се правятъ бетонни укрепления. Въ Щаба на армията нищожнитѣ въ фортификационно отношение табии се наричаха „фортове“, слабата главна отбранителна линия се наричаше „фортовъ поясъ“. У началника на Щаба се бѣше сформирало убеждението, че крепостьта е много силна, и че Българската армия не разполага съ срѣдства за една атака.

Турскитѣ висши военни ржководители сѫщо преувеличаваха силата на Одринската крепость. Тѣ сж вѣрвали, че, ако крепостьта се снабди съ единъ гарнизонъ отъ 40—50 хиляди души и достатъчно храни, тя ще удържи една по-дълга обсада, защото българитѣ не биха се решили на една внезапна или ускорена атака. Че действително такова мнение е преобладвало между турскитѣ мѣродавни военни кржгове, се вижда, както отъ разсѫжденията, които сж правени при приготвяне разнитѣ планове за война, така и по задачитѣ, които се даваха при голѣмитѣ маневри[1]), които се произвеждаха въ годинитѣ преди войната въ Източна Тракия. Тъй, въ общото предположение за маневритѣ въ 1910 година е казано: „Западна държава (България) обявява ненадейно война на Турция (източна държава) и навлиза въ Тракия съ пограниченитѣ си войски, отблъсва слабитѣ турски части въ Одринъ и обсажда крепостьта“. Въ частното предположение на сѫщата задача на единъ авангардъ отъ 3 български дивизии се възлага задачата да прикрива обсадата на Одринъ.

---

[1]) Голѣмитѣ турски маневри презъ октомврий 1910 г.

ОТДѢЛЪ ПЪРВИ

ЗАСЛОНЯВАНЕ КРЕПОСТЬТА

ГЛАВА I.

Планъ на операциитѣ около Одринъ.

Положението на двѣтѣ страни на 4-и октомврий.

Положението на българитѣ.

Споредъ общия планъ на войната, българскитѣ войски на 4-и октомврий почти завършиха съсрѣдоточението си. На Тракийския театъръ източно отъ р. Тунджа, между Ямболъ и границата, бѣ съсрѣдоточена главната ударна група отъ I и III армии и Конната дивизия.

Предназначената да действува срещу Одринската крепость II армия бѣ съсрѣдоточена въ района между Марица и Тунджа. Тази армия на 4-и октомврий вечерьта бѣ разположена въ района на съсрѣдоточаването така:

Щабътъ на армията — въ Търново-Сейменъ. Въ сжщия градъ бѣ пристигнало и придаденото къмъ армията 2-о с. с. гаубично отдѣление.

Сборната конна бригада бѣ разположена въ с. Корашли.

Гвардейскиятъ коненъ полкъ (2 ескадрона) — въ Хебибчево.

8-а дивизия: 1/8 бригада, съ придаденитѣ ѝ една пионерна рота и две с. с. артилерийски отдѣления, бѣ разположена въ района Ярджели — Бѣлица. Една дружина отъ 30-и полкъ бѣ изнесена въ Дийникли, като авангардъ, а за непосрѣдствена поддръжка на пограничната стража бѣха изпратени роти отъ сжщия полкъ въ Геренъ, Козлуджа, Алванъ дере, Сива рѣка (Гекче дере) и Хебибчево; 2/8 бригада, съ придаденитѣ ѝ една пионерна рота и едно с. с. артилерийско отдѣление, бѣ разположена въ района Арабаджикьой — Хаджике; отъ двата полка на бригадата бѣха изпратени авангарди отъ по една дружина въ Бунаклж, Саранли, Бунарчу и Гюдюлери; последниятъ авангардъ бѣ усиленъ съ една с. с. батарея; 3/8 бригада, съ придадения ѝ 8-и не с. с. артилерийски полкъ, бѣ разпо-

ложена въ Харманли; Щабътъ на дивизията — въ сѫщия градъ; Административниятъ обозъ на дивизията — въ Харманли; болницитѣ — въ Търново-Сеймен.

9-а дивизия: 2/9 бригада, съ придаденитѣ ѝ една пионерна рота и едно с. с. артилерийско отдѣление, бѣ разположена въ района Главанъ — Паша махале — Софулари; отъ 33-и полкъ бѣха изпратени авангарди отъ по две роти къмъ Гюдюлери и Кавуръ Аланъ; 3/9 бригада, съ придаденитѣ ѝ едно с. с. артилерийско отдѣление и 9-и не с. с. артилерийски полкъ, бѣ разположена въ района Шифкулари — Нинечево — Гердеме; къмъ бригадата бѣ придадена и една пионерна полурота, съставена отъ два взвода, отдѣлени отъ дветѣ пионерни роти; 1/9 бригада, съ придаденитѣ ѝ една пионерна рота и едно с. с. артилерийско отдѣление, бѣ разположена въ района Кавакли — Козлуджа — Ново село; Щабътъ на дивизията — въ Нинечево; Административниятъ обозъ на дивизията още не бѣ пристигналъ въ района на съсрѣдоточаването[1]).

1/3 бригада, която по-после бѣ придадена къмъ II армия, бѣ разположена въ района Шахлий—Вакъвъ. По-наизтокъ бѣха съсрѣдоточени другитѣ две бригади отъ 3-а дивизия, които влизаха въ състава на I армия;

Хасковскиятъ отрядъ бѣ разположенъ около Хасково; отъ него бѣха изпратени авангарди отъ по една дружина и една с. с. полска батарея въ Елехча и Ириобасъ;

Границата предъ фронта на II армия се заемаше отъ мобилизиранитѣ 7-а и 8-а гранични дружини.

И тъй, на 4-и октомврий вечерьта българската II армия, въ съставъ 55 3/4 дружини, 9 ескадрона, 24 с. с. полски батареи, 12 не с. с. полски батареи, 3 не с. с. планински батареи, 3 с. с. гаубични батареи, бѣ готова за действия противъ Одринската крепость.

До 4-и октомврий командуването на Турската източна армия, както и комендантътъ на крепостьта, разполагаха съ малко сведения за българскитѣ войски въ района между Марица и Тунджа. Отъ Пограничното комисарство бѣ изпратено въ Главната квартира донесение, въ което бѣ отбелязано присѫтствието на конницѣ части въ Хебибчево и Корашли, отъ което се вадѣше заключение, че въ долината на Марица се съсрѣдоточава Българската конна дивизия. Турцитѣ имаха сведения и за съсрѣдоточаването на 8-а дивизия въ

[1]) Началникътъ на 9-а дивизия въ своитѣ заповѣди и донесения наричаше бригадитѣ „усилени".

района Хасково—Харманли—Корашли и на югъ. На 4-и октомврий вечерьта Турската главна квартира получи донесение отъ посланика въ Букурещъ, че двестехилядна българска армия се съсрѣдоточава въ околностьта на Търново-Сеймень. Отъ военния аташе въ Виена въ това време бѣ получено донесение, че въ сѫщата зона сѫ концентрирани 12 български дивизии.

И тѣзи невѣрни сведения не бѣха достигнали до коменданта на Одринската крепость. Той започна да получава сведения за съсрѣдоточенитѣ въ долината на Марица български войски едвамъ следъ 5-и октомврий, когато II армия настѫпи и започна да изтласква изпратенитѣ къмъ границата слаби турски отряди.

Положението на турцитѣ.

Турската източна армия, въ която влизаха I, II, III, IV, XVI и XVII корпуси, Одринскиятъ гарнизонъ и Кърджалискиятъ корпусъ, се съсрѣдоточаваше на линията Лозенградъ — Ениджи, и на 4-и октомврий бѣ въ следното положение:

Конната дивизия бѣ разположена въ района Вайсалъ — Хаджиталишманъ — Пашакьой — Сарѫталишманъ за прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването;

III корпусъ — около Лозенградъ;

I корпусъ — около Ениджи;

II корпусъ съ часть отъ силитѣ си — около БабаЕски;

IV корпусъ имаше своята 11-а дивизия въ Димотика, а 12-а — въ Асатлѫ; Измидската редифска дивизия — въ Шалапларъ; останалитѣ редифски части и 7-и коненъ полкъ бѣха на пѫть къмъ района на съсрѣдоточаването.

XVI и XVII корпуси постепенно пристигаха къмъ Люле Бургасъ.

Кърджалискиятъ корпусъ бѣ съсрѣдоточенъ въ района Ашикларъ — Кърджали съ изпратени напредъ авангарди отъ по една дружина и по една батарея въ Акча Кайракъ, Идризли и Ени махле.

Споредъ турския планъ за войната, въ време на съсрѣдоточаването отъ Одринъ трѣбваше да се изпратятъ къмъ границата следнитѣ прикриващи отряди:

Въ Демиркьой — 1 таборъ, 1 ескадронъ;
Срещу Татаркьой — 2 табора, ¼ ескадронъ, 1 батарея;
Срещу Соуджакъ — 1 таборъ, ¼ ескадронъ, 1 батарея;
Въ Дервишка могила — 2 табора, ½ ескадронъ, 1 батарея;

Въ Мустафа Паша — 1 таборъ, ¼ ескадронъ, 1 батарея;

Източно отъ Кемалъ — 3 табора, ½ ескадронъ, 2 картечни роти, 1 батарея;

Южно отъ Мезекъ — 1 таборъ, ½ ескадронъ;

Въ Селекьой — 1 таборъ, 1 батарея.

Споредъ сѫщия планъ, отъ Кърджалискитѣ войски трѣбваше да се изпратятъ напредъ, въ района Акча Кайракъ — Гьоклемезлеръ, 3 табора и 1½ батареи.

Пакъ за прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването пограничнитѣ роти въ първитѣ дни на мобилизацията трѣбваше да се усилятъ съ по 300—400 души отъ опълчението.

Но, поради бавната и нередовна мобилизация, всички изброени отряди не бѣха изпратени.

Българската погранична стража предъ фронта на II армия още отъ първитѣ дни на мобилизацията организира наблюдение и разузнаване въ пограничната зона. Донесенията си пограничнитѣ войски изпращаха въ Щаба на армията чрезъ щабоветѣ на дивизиитѣ, разположени задъ тѣхъ. Първитѣ сведения бѣха за усилване турската гранична стража съ опълченци, които се познаваха по цивилното облѣкло.

Въ Щаба на II армия полученитѣ сведения се обработваха, и резултатитѣ се предаваха въ Щаба на действуващата армия, дето се съсрѣдоточаваха и сведенията отъ другитѣ армии, и се издаваше ежедневенъ бюлетинъ за събранитѣ сведения. Освенъ сведенията за турскитѣ войски, събирани отъ пограничната стража, изпращаха се въ турска територия и доброволци отъ мѣстното население, повечето контрабандисти. На 29-и септемврий командуващиятъ II армия изпрати въ Щаба на действуващата армия донесение, че е необходимо да има постоянно разузнаване въ турска територия, за което сѫ нуждни парични срѣдства. Оттамъ той получи съобщение, че се отпущатъ 1,500 лева. Тази твърде малка сума бѣ разпредѣлена между частитѣ, които разузнаваха, като имъ се препоржча да изпратятъ въ вѫтрешността на Турция избрани благонадеждни хора и имъ се дадатъ точно опредѣлени задачи. Тѣзи хора да се стремятъ да узнаятъ главно групирането на турскитѣ войски въ долинитѣ на Арда и Марица и мѣстата на устройванитѣ въ тѣзи долини складове.

Дейността по разузнаването предъ фронта на II армия до 4-и октомврий се вижда отъ полученитѣ въ щаба сведения за турцитѣ:

19-и септемврий: 1) Командирътъ на 8-а гранична рота донесе, че на върха Св. Марина, при Алванъ дере, се води престрелка, при която е убитъ единъ турчинъ и сѫ ранени двама българи.

2) Командирътъ на Сборната конна бригада отъ Харманли донесе, че отъ граничнитѣ села сж свикани нѣколко набора. Въ Мустафа Паша имало единъ пехотенъ и единъ коненъ полкове. Въ Одринъ имало 25,000 души; въ Гюмюрджина — едно артилерийско отдѣление, единъ ескадронъ и четири картечници.

20-и септемврий: 1) Командирътъ на Сборната конна бригада отъ Харманли донесе, че на поста Сива рѣка турски патрулъ казалъ, какво турцитѣ се готвятъ за маневри. Презъ нощьта въ Мустафа Паша пристигнала пехота и една батарея.

2) Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че южно отъ Силбикюмъ имало осемь планински орждия и въ Папаскьой — пехота.

21-и септемврий: Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че задъ Мумъ баиръ били поставени три орждия; пехотни части се движили отъ Мустафа Паша къмъ Курткьой и Ададжалж; въ града имало пехотенъ полкъ; въ Ортакьой — немобилизиранъ пехотенъ полкъ; между Ададжалж и Силбикюмъ имало осемь планински орждия; запаснитѣ отъ долината на Арда се изпращали въ Кърджали, дето имало единъ пехотенъ и единъ коненъ полкове; граничнитѣ постове сж усилени до 12—15 души; въ Курткьой имало една рота, въ Ортакьой — една дружина отъ 31-и полкъ; въ с. Гюеренъ имало една рота; с. Айдогмушъ се изселва въ вжтрешностьта.

22-и септемврий: 1) Командирътъ на Сборната конна бригада донесе, че въ Мустафа Паша пристигнали четири влака войска.

2) Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че сж забелязани шесть ескадрони при Мезекъ; че между Мезекъ и Мустафа Паша се правятъ окопи; че въ Кърджали имало около 4,000 души и полкъ планинска артилерия, въ с. Лефке имало 200 войници и на Дервишка могила — планинска артилерия.

23-и септемврий: Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че отъ Ючъ тепе по една рота заминали за Гюеренъ и Улудере — Караманлари, и че въ Кърджали имало около 5,000 души.

24-и септемврий: 1) Командирътъ на Сборната конна бригада донесе, че граничното население отъ 20 до 50 годишна възрасть е прибрано въ Одринъ; всички материали отъ ж. п. ст. Мустафа Паша били изтеглени въ Одринъ. Въ крепостьта били 2-и, 28-и и 30-и низамски полкове; 4-и стрелковъ полкъ заминалъ за Димитрикьой; 11-и коненъ полкъ останалъ въ Карагачъ, а другитѣ конни полкове заминали къмъ Дервишка могила; 9-и, 10-и и 12-и крепостни артилерийски полкове имали орждията си на главната отбранителна линия въ Северозападния секторъ; въ Южния секторъ били разтоварени много крепостни орждия. Тѣзи сведения бѣха получени отъ двама дезертьори отъ 4-и стрелковъ полкъ.

2) Началникътъ на 3-а дивизия донесе, че 9-и коненъ полкъ събралъ следнитѣ сведения: На Дервишка могила има четири планински орждия и единъ таборъ; въ Мустраклж селенитѣ били събрани

въ 20 — 25 кѫщи, а въ останалитѣ кѫщи били разположени на тѣсни квартири пехотинци и артилеристи; въ Юскюдаръ били настанени сѫщо пехотинци и артилеристи; забелязани били много палатки югоизточно отъ Мустраклѫ; въ Лефке имало около 1,000 пехотинци.

25-и септемврий: 1) Началникътъ на 3-а дивизия донесе, че завърналъ се отъ Одринъ българинъ съобщилъ, какво граничнитѣ села се изселвали; въ Провадия имало много войска и въ Демиркьой — единъ таборъ.

2) Командирътъ на Сборната конна бригада донесе, че турцитѣ се оттеглятъ къмъ Одринъ, като оставятъ слаби постове на границата; турскитѣ роти имали по 130—150 войника; имало турска пехота при Хаджиларъ, а западно отъ Гюеренъ — пехота съ три орѫдия.

3) Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че, по полученитѣ до този день сведения, турцитѣ иматъ: въ Кърджали — полкъ пехота; на истокъ, до Силбикюмъ, е усилена граничната стража; въ Курткьой има 1—2 табора; на линията Мезекъ — Мустафа Паша — единъ полкъ; въ Ения—40 конника; на Дервишка могила—единъ таборъ съ планинска батарея; въ Юскюдаръ — пехота съ артилерия; въ Лефке и Мустраклѫ — по единъ таборъ; въ селата около Одринъ сѫ разположени части на квартири и биваци; на одринскитѣ укрепления се работи усилено.

27-и септемврий: 1) Началникътъ на Конната дивизия донесе, че изпратенъ къмъ Одринъ разузнавачъ достигналъ Чомлекъ Акъ Бунаръ и съобщава, че жителитѣ отъ граничнитѣ села Узунъ баиръ, Хамзабейли, Домкьой, Теке, Кючукли и Хаджиларъ се изселватъ въ Одринъ; въ Провадия имало три полка или табора; въ Ханлѫ Енидже и Хаджиталишманъ — около два табора; въ Демиркьой — около 300 души и 30 конника; предъ укрепленията между Фикелъ и Одринъ имало фугаси.

2) Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че въ Юскюдаръ били 1-и, 2-и и 12-и конни полкове, по 4 ескадрона, подъ началството на бригадния генералъ Ибрахимъ бей, около 40 орѫдия, една пионерна дружина; на Дервишка могила — единъ таборъ съ планинска батарея; въ с. Михаличъ — единъ таборъ; въ с. Мустраклѫ — единъ таборъ отъ 600 души; въ с. Лефке — единъ таборъ; Одринъ билъ изпразднен, а войската изпратена напредъ.

3) Началникътъ на 3-а дивизия донесе сѫщитѣ сведения за разположението на турцитѣ въ с. Юскюдаръ.

29-и септемврий: Командирътъ на Сборната конна бригада и началникътъ на 8-а дивизия донесоха, че е забелязано увеличение войскитѣ на границата.

30-и септемврий: Изпратенитѣ отъ Сборната конна бригада тайни съгледвачи се завърнаха и потвърдиха сведенията за турскитѣ войски въ Юскюдаръ и Лефке. Тѣ съобщиха, че въ Мустафа Паша, освенъ граничнитѣ, други войски нѣма.

1-и октомврий: 1) Отъ Щаба на действуващата армия се получи следниятъ бюлетинъ за разположението на турцитѣ въ Одринския операционенъ театъръ:

Населени мѣста	Табори	Батареи	Ескадрони
Кърджали	9	1	3
Габрово	1	—	—
Гюеренъ	1	—	—
Папаскьой	1	—	—
Силбикюмъ	1	1	—
Курткьой	1	1	1
Мустафа Паша	6	5	1
Димитрикьой	1	—	—
Лефке	1	—	—
Мустраклж	1	—	—
Юскюдаръ	—	2	8
Дервишка могила	1	1	—
Кюстюкьой	1/4	—	—
Дринчаво	—	—	1/4
Герджикъ тепе	1	—	—
Ханлж Ениджe	1	—	—
Вайсалъ	7	1	2
Провадия	3	—	—
Ереклѐръ	3	—	—
Ески Полосъ	1	1	1
Селиолу	—	—	16
Гьокъ тепе	1	—	—
Граматикъ	1	—	—
Василико	1	—	—
Кърклисе (Лозенградъ)	16	13	4
Одринъ	13	7	2
Димотика	14	—	—
Узунъ Кюпрю	—	7	—
Баба Ески	12	9	—
Виза	3	—	—
Чорлу	1	4	1
Родосто	20	—	—
Дарданелитѣ	19	24	8
Цариградъ	21	18	8

2) Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че въ Лефке имало 4,000 души отъ 30-и полкъ, 2 ескадрона и 4 орждия; въ Одринъ — 50,000 души и отъ Мала Азия щѣли да пристигнатъ още 50,000.

2-и октомврий: 1) Началникътъ на 8-а дивизия съобщи: Изъ селата се реквизиратъ храни и фуражъ; артилерията отъ Дервишка могила е снета; между Мустраклж и Юскюдаръ имало

много войски съ артилерия на бивакъ; между Михаличъ и Тунджа имало доста войски.

2) Началникътъ на 3-а дивизия съобщи следнитѣ сведения, събрани отъ 9-и коненъ полкъ: Въ Кюстюкьой имало 25 войници; въ Ения — 15 войници; въ Мустраклѫ — 2 роти; около Дервишка могила — 1 таборъ и 2 картечници или орѫдия; въ Лефке — 1 таборъ; въ Димитрикьой — 2 роти; въ Кайкъкьой — 1 таборъ и 1 с. с. полска батарея; въ Юскюдаръ — 2 табора и 1 батарея; въ Возгачъ — 4 роти; на Кара баиръ — 4 роти съ 4 планински орѫдия; въ Михаличъ — 2 роти; въ Паша махле — 2 роти и 4 картечници; въ Мустафа Паша — 1 коненъ полкъ.

4-и октомврий: Отъ Щаба на действуващата армия се получи следниятъ бюлетинъ за разположението на турцитѣ на Одринския театъръ:

Първа линия: Кърджали — 11, 2, 3; Папаскьой — 1, 0, 0; Силбикюмъ — 1, 2, 0; Курткьой — 1, 1, 1; Мустафа Паша — 5, 5, 1; Димитрикьой — 1, 0, 0; Лефке — 1, 0, 0; Мустраклѫ — 1, 0, 0; Дервишка могила — 1, 1, 0; Юскюдаръ — 0, 2, 8; Герджикъ тепе — 1, 0, 0; Демиркьой — 1, 0, 0; Вайсалъ — 7, 1, 2; Провадия — 3, 0, 0; Ески Полосъ — 1, 1, 1; Ерекleръ — 4, 0, 1; Ковчасъ — 2, 0, 0; Гьокъ тепе — 1, 0, 0; Граматикъ — 1, 0, 0; Василико — 1, 0, 0. Всичко — 45, 15, 17.

Втора линия: Одринъ — 18, 10, 2; Селиолу — 0, 0, 16; Лозенградъ — 13, 13, 4. Всичко — 31, 23, 22.

Трета линия: Димотика — 14, 0, 0; Узунъ Кюпрю — 0, 7, 0; Баба Ески — 18, 12, 0; Люле Бургасъ — 23, 15, 0; Муратли — 4, 0, 0. Всичко — 59, 34, 0.

Четвърта линия: Дарданели — 20, 3, 8; Родосто — 12, 6, 0; Цариградъ — 21, 18, 8. Всичко — 53, 27, 16.

И тъй, Българската главна квартира разполагаше съ повече и по-точни сведения за турскитѣ войски на Тракийския театъръ, отколкото Турската главна квартира за българитѣ.

Въ Щаба на II армия събранитѣ сведения се оценяваха така: Одринскиятъ гарнизонъ е останалъ съ 18 табори, 10 полски батареи и 2 ескадрона, защото отъ него сѫ изнесени напредъ къмъ границата, авангарди:

Тунджански — отъ 6 табори, Мустафапашански — отъ 5 табори, 5 батареи и 1 ескадронъ; отъ Тунджанския отрядъ, разположенъ въ Провадия, сѫ изпратени 3 табори на линията Татаркьой — Домкьой.

И сведенията за конната бригада въ Юскюдаръ бѣха вѣрни. Тази бригада, подкрепена съ 3 табори и 2 батареи, въ началото е била тамъ и е имала задача да разузнава действията на българскитѣ войски западно отъ Тунджа. Но командирътъ на бригадата се опасявалъ да не би бригадата да бѫде изтласкана назадъ и затворена въ крепостьта, затова той поискалъ разрешение да се присъедини къмъ Конната дивизия. На пѫть за Сарѫталишманъ, на 4-и октомврий той бѣ достигналъ до Провадия.

Плановетѣ на двете страни.

Турскиятъ планъ за отбраната на крепостьта.

Споредъ общия планъ на войната, Турското главно командуване предполагаше да се започне общо настжпление съ Източната армия отъ линията Одринъ — Лозенградъ, щомъ на тази линия се съсрѣдоточатъ достатъчно сили. Споредъ сжщия планъ, на Одринската крепость се възлагаше задачата да прикрива съсрѣдоточаването на турската армия, а на Кърджалийския корпусъ бѣ възложена задача: съ обявата на войната, бързо и ненадейно да мине границата и да нападне въ обща посока Хасково — Търново-Сейменъ, да повреди сериозно желѣзния пжть и да гледа да привлѣче срещу себе си по възможность голѣми неприятелски сили, като се пази да не претърпи поражение, понеже е изолиранъ отъ главната армия.

На 24-и септемврий командуващиятъ Източната армия, следъ като бѣ възприелъ мнението на Главната квартира за съсрѣдоточаване армията на линия Лозенградъ — Хаскьой, изпрати на коменданта на Одринската крепость следната директива, въ която сж изложени задачитѣ на крепостьта въ бждещитѣ операции:

„1) 10-а низамска дивизия, 4-и стрелковъ полкъ и редифскитѣ дивизии БабаЕски, Гюмюрджина и Одринъ, които съставятъ полскитѣ войски при отбраната на града, се изпратиха, и сж вече съсрѣдоточени. Скоро ще Ви се изпратятъ и предназначенитѣ за крепостьта запасни артилеристи.

2) Задачата на Одринската крепость е да привлѣче къмъ себе си колкото може повече неприятелски сили, като постоянно заплашва фланговетѣ и тила на противника и съ това му прѣчи да действува свободно.

3) Да се попрѣчи на свободното преминаване на истокъ отъ Тунджа на неприятелскитѣ колони между тази рѣка и Марица. Необходимо е сжщо, да се задържи противникътъ, който би се опиталъ да мине р. Арда и настжпи къмъ Димотика.

4) Полскитѣ войски на крепостьта при оттеглянето си предъ неприятелскитѣ авангарди да действуватъ енергично и да прѣчатъ на противника, който би искалъ да обходи или да обкржжи крепостьта.

5) При изпълнение тази задача Одринскитѣ полски войски да действуватъ енергично, но предпазливо, за да не бждатъ разбити по части, и да не се лиши крепостьта отъ своя гарнизонъ и отъ своя резервъ. Затова трѣбва да се действува разумно, като се избѣгнатъ сериозни боеве съ противника.

6) Одринската крепость има важно значение: тя улеснява действията на полската армия и спомага да се посрѣщатъ неприятелскитѣ атаки. Затова тя трѣбва здраво да се бори, като употрѣби всички срѣдства и вземе всички отбранителни мѣрки".

Едновременно съ това, на Самостоятелната конна бригада бѣ дадена задача да разузнава за българскитѣ колони, които биха настѫпили западно отъ р. Тунджа, следъ което бързо да премине на изтокъ отъ рѣката и да прикрива лѣвия флангъ на Източната армия, а щомъ пристигне на линията Баба Ески — Павлово — Узунъ Кюпрю, да се присъедини къмъ Конната дивизия.

На 4-и октомврий, като бѣ получилъ заповѣдь да започне настѫплението, командуващиятъ Източната армия заповѣда корпуситѣ да се подготвятъ за това настѫпление. Споредъ сѫщата заповѣдь, комендантътъ на крепостьта трѣбваше да организира отбраната на Одринската крепостъ съ редифската дивизия Баба Ески, а отъ 10-а низамска дивизия и редифскитѣ дивизии Одринъ и Гюмюрджина да формира единъ корпусъ, който да вземе участие въ общото настѫпление. Трѣбваше да се използуватъ всички находящи се въ Одринъ превозни срѣдства, за да се формиратъ обозитѣ и парковетѣ на този корпусъ.

Комендантътъ на крепостьта започна формирането на Подвижния корпусъ, едвамъ следъ като въ гарнизона влѣзе и 11-а низамска дивизия. Корпусътъ състоеше отъ дветѣ низамски дивизии и една сборна редифска дивизия, съставена отъ части на тритѣ редифски дивизии. Останалитѣ части отъ редифскитѣ дивизии трѣбваше да отбраняватъ крепостьта, додето Подвижниятъ корпусъ вземе участие въ настѫплението на Източната армия.

Българскиятъ планъ за операциитѣ около Одринъ.

Въ Българската главна квартира бѣ възприетъ следния планъ за първитѣ операции: съ I и III армии да се настѫпи срещу главнитѣ сили на Турската армия, съсрѣдоточени задъ линията Лозенградъ — Одринъ, като решителниятъ ударъ се нанесе съ III армия върху турския дѣсенъ флангъ — Лозенградъ; II армия се предназначаваше да неутрализира гарнизона на Одринската крепость.

На 4-и октомврий, въ 6 ч. сл. пл., отъ Щаба на действуващата армия бѣ разпратена директива № 1, която се получи въ Щаба на II армия въ 8 ч. 30 м. сл. пл., сѫщия день, и отъ която се вижда най-добре планътъ на Българското главно командуване.

> Споредъ събранитѣ сведения за Турската армия, съсрѣдоточаването на която Ви е изпратено още днесъ, се вижда, че турцитѣ разполагатъ въ първата линия (Кърджали—Василико) съ 45 табори, 15 батареи и 17 ескадрони, пръснати по цѣлата гранична линия; въ втората линия (Одринъ—Селиолу—Лозенградъ) — съ 31 табори, 23 батареи и 22 ескадрони.

По заповѣдь на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯ, заповѣдва се:

1) Утре, 5-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл., да се откриятъ военнитѣ действия.

2) *Втора армия* — генералъ лейтенантъ Ивановъ — да настѫпи срещу Одринската крепость, съ цель да формира обсервационенъ корпусъ около този укрепенъ пунктъ, като има за задача да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операциитѣ на нашитѣ главни сили на линията Одринъ—Лозенградъ.

За тази цель: а) съ 8-а Тунджанска дивизия да настѫпи по двата брѣга на р. Марица; б) съ една бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия да настѫпи по посока Кавуръ Аланъ — Дринчаво — Българско Лефке; в) съ дветѣ бригади отъ 9-а Плѣвенска дивизия да настѫпи по посока Кавакли — Ново село — Соуджакъ — Хаскьой (Киретчи); г) Първата бригада отъ 3-а Балканска дивизия, която временно се придава къмъ II армия, да следва по пѫтя Вакъвъ — разв. Татаркьой, задъ дветѣ бригади на 9-а Плѣвенска дивизия, като имъ послужи за подкрепа въ случай на нужда и за връзка съ I армия.

Частитѣ на II армия, следъ отблъсването на неприятелскитѣ отряди отъ заетитѣ предни позиции, ще се приближатъ къмъ крепостьта и ще организиратъ обсервационната линия, вънъ отъ изстрелитѣ на крепостната артилерия, за която цель на по-важнитѣ посоки, които водятъ отъ крепостьта, да се въздигнатъ укрепени центрове на съпротивление, които ще послужатъ да спиратъ евентуалнитѣ вилазки отъ гарнизона на крепостьта. Задъ линията на опорнитѣ центрове, по-голѣмата часть отъ силитѣ трѣбва да се групиратъ като маневриращи войски, така щото да могатъ да осуетятъ всѣко опитване на гарнизона за действие вънъ отъ крепостьта.

3) *Първа армия* — генералъ лейтенантъ Кутинчевъ — да настѫпи между р. Тунджа и пѫтя Пашакьой — Малъкъ Боялъкъ — Дере махле — Оджакьой — Вайсалъ — Татарларъ, включително.

Авангардитѣ на тази армия на утрешния день да достигнатъ линията Хамзабейли — Скрипка баиръ — кота 276, на северъ отъ с. Вайсалъ.

Цельта на армията е да прогони всички неприятелски групи, които сѫ разположени между Одринъ и Лозенградъ.

Рекомандува се, да се обърне особено внимание на посокитѣ, които идатъ откъмъ лѣвия флангъ на армията, предвидъ на това, че въ Лозенградъ има съсрѣдоточени доволно неприятелски сили.

Бригадата отъ 3-а Балканска дивизия, щомъ като се утвърди обсервационната II армия около Одринската крепость, да се притегли къмъ дивизията си.

4) *Трета армия* — генералъ лейтенантъ Димитриевъ — да се намира въ разпореждането на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯ.

На утрешно число съ авангардитѣ си да достигне Еникьой (Капаклѫ) — Ахлатли, а съ главитѣ на главнитѣ си сили — Гюндюзлеръ — Уманкьой — Юмруккьой.

Конната дивизия, придадена временно къмъ III армия, да продължава изпълнението на поставената ѝ по-отрано задача.

5) При развитието на военнитѣ действия, Втората и Първата армии да установятъ тѣсна връзка помежду си и, въ зависимость отъ хода на борбата въ двѣтѣ армии, да регулиратъ операциитѣ си. Отъ положението на едната армия зависи образътъ на действие на другата армия.

6) Тѣзи директиви съ нищо не стѣсняватъ инициативата на командуващитѣ армиитѣ, за постигането на поставенитѣ цели.

7) Общата главна квартира ще се намира въ Стара Загора".

Въ изпълнение задачата си по тази директива Българската II армия имаше да извърши, преди всичко, единъ маршъ-маневъръ за приближаване къмъ крепостьта. Следъ това всичката грижа на командуващия тази армия трѣбваше да бѫде да групира войскитѣ си, така че да посрещне съ успѣхъ всѣки опитъ на турцитѣ да настѫпятъ отъ Одринъ на западъ или на северозападъ.

Нощната атака на Куртъ кале.

(3-о картогр. приложение).

Гребенътъ на Източнитѣ Родопи на югъ отъ с. Алванъ дере, по който минаваше границата, се издига надъ околната мѣстность, и отъ него се наблюдаваше много добре, както разположението на цѣлата 8-а дивизия, тъй и евентуалното ѝ движение по дѣсния брѣгъ на р. Марица. По този гребенъ бѣха разположени турскитѣ гранични постове, свързани съ заставата въ Курткьой и съ Мустафа Паша.

Най-високиятъ наблюдателенъ пунктъ Куртъ кале бѣ на около 1 километъръ отъ границата. Той представяше една височина съ много стръмни и едвамъ достѫпни склонове, които отъ северъ, западъ и югъ бѣха скалисти. По-достѫпенъ бѣ само източниятъ склонъ, обрасналъ съ храсталакъ, който около самата височина бѣ изгоренъ за откриване обстрелъ. По срѣдата на този склонъ личеха остатъцитѣ отъ развалена стара стена. Споредъ сведения, събрани отъ граничнитѣ войници и отъ жителитѣ на с. Курткьой, се знаеше, че височината Куртъ кале е заета отъ около 100 души. На поста Нишанъ Агачъ имаше около 50 души, въ заставата (с. Курткьой) — 50—60 души и въ селата Гамзачъ и Силбикюмъ — една рота.

Началникътъ на 8-а дивизия, въ съгласие съ Щаба на II армия, бѣ взелъ решение, щомъ се получи заповѣдь за обявяване войната, да се завладѣятъ най-напредъ командуващитѣ височини около Куртъ кале, за да се отнеме на турцитѣ възможностьта да наблюдаватъ движението на частитѣ отъ дивизията. Тази задача бѣ възложена на най-близкия до границата 30-и полкъ. Почти всички войници отъ този полкъ бѣха отъ околнитѣ села, нѣкои отъ тѣхъ бѣха служили въ сѫщия граниченъ участъкъ и познаваха много добре мѣстностьта. Командиратъ на полка предполагаше, единъ отрядъ отъ 6 роти и

2 картечници да завладѣе съ нощна атака турскитѣ постове Нишанъ Агачъ, Куртъ кале, Чадъръ тепе и следъ това да настжпи къмъ Тазъ тепе, отдето атаката да се разпространи на югъ, къмъ Курткьой, и на изтокъ, къмъ Карабаа.

Взети бѣха предварително мѣрки, за да се обезпечи успѣхътъ въ първитѣ действия, и да се изненадатъ турцитѣ: разузнаха се неприятелскитѣ позиции по височинитѣ; произведоха се нѣколко нощни учения; отъ с. Алванъ дере се намѣриха водачи; разчистиха се пжтищата; граничнитѣ кучета се прибраха, за да не издадатъ съ лая си атакуващитѣ роти.

На 4-и октомврий, въ 8 ч. 30 м. сл. пл., командирътъ на 30-и полкъ получи заповѣдьта да пристжпи веднага къмъ изпълнение проектиранитѣ действия за завладяване граничния гребенъ. Той заповѣда на командира на 2-а дружина, майоръ Стефановъ, съ своята дружина, две роти отъ 3-а дружина и две картечници да атакува и заеме в. Куртъ кале, за което бѣше подготвенъ. Но назначенитѣ за извършване атаката части бѣха разпръснати въ района на съсрѣдоточаването: 6-а рота — въ с. Гьокче дере и 7-а рота — въ с. Алванъ дере бѣха въ поддръжка на пограничната стража; 5-а и 8-а роти — въ с. Дийникли; 9-а и 10-а роти съ картечницитѣ — въ с. Бѣлица.

Майоръ Стефановъ заедно съ ротнитѣ командири бѣше разузналъ височината Куртъ кале и бѣше си съставилъ планъ за атаката. Щомъ получи заповѣдь да започне действията, той заповѣда на назначенитѣ за атаката части да се събератъ на 5-и октомврий, въ 2 ч. пр. пл., при неговата 7-а рота въ Алванъ дере, и самъ тръгна начело на 5-а и 8-а роти къмъ това село.

Въ 1 ч. 10 м. пр. пл. командирътъ на 2-а дружина пристигна въ Алванъ дере, но до 2 ч. 6-а, 9-а и 10-а роти още не бѣха пристигнали. Предстоеше трудно изкачване къмъ границата по тѣсна планинска пжтека и имаше опасность, че ще се закъснѣе и не ще може да се извърши атаката въ тъмно. Затова командирътъ на дружината реши да започне изпълнението на задачата само съ тритѣ си роти. Той остави въ селото заповѣдь на закъснѣлитѣ роти да го догонятъ, а съ 5-а, 7-а и 8-а роти тръгна въ 2 ч. 20 м. пр. пл. въ следния редъ: доброволци-водачи отъ 7-а рота, 7-а рота, 5-а рота, 8-а рота, пограничната застава въ този участъкъ на капитанъ Мерджановъ, бойниятъ обозъ, патрули отъ 8-а рота. Раницитѣ на войницитѣ бѣха оставени въ селото. Всички войници привързаха на ржкава си бѣла кърпа, за да се разпознаватъ въ тъмнината.

Атаката трѣбваше да се извърши по следния планъ:

Отъ изходната позиция при Кюляфъ тепе пограничната застава ще се доближи скришно къмъ поста Нишанъ Агачъ и въ 5 ч. 15 м. пр. пл. ще атакува този постъ едновременно съ атаката на Куртъ кале; доброволцитѣ отъ 7-а рота ще се промъкнатъ скришно въ седловината срещу поста Куртъ кале и ще стрелятъ противъ всѣки турски войникъ, който би се опиталъ да излѣзе отъ него; 7-а рота ще мине покрай западната страна на турския постъ и ще атакува Куртъ кале отъ изтокъ; 5-а рота ще мине покрай северната страна на сжщия постъ и ще атакува височината Чадъръ тепе; 8-а рота ще

мине по сѫщия пѫть и ще атакува височината Остритѣ камъни; 6-а рота, като пристигне, ще застане въ седловината при Кюляфъ тепе; тамъ ще остане до разсъмване и бойниятъ обозъ на дружината.

Въ 5 ч. пр. пл. ротитѣ се насочиха къмъ своитѣ обекти. Въ 5 ч. 40 м. пограничната застава ненадѣйно атакува и зае поста Нишанъ Агачъ и следъ това съ викъ „Ура!“, както бѣше условено съ командира на дружината, съобщи на съседитѣ за своя успѣхъ.

7-а рота, предшествувана отъ доброволцитѣ, настѫпи къмъ турския постъ източно отъ Куртъ кале. Доброволцитѣ веднага обградиха поста, но, когато достигнаха на 200—300 крачки отъ него, постовитѣ кучета започнаха да лаятъ. Разбуденитѣ турски войници започнаха да излизатъ отъ постовото здание и, стреляйки, отстѫпваха къмъ Курткьой. Отъ височината въ това време се даде сигналъ съ зеленъ и червенъ ракети. Ротата се движеше въ колона по единъ къмъ седловината. Тамъ тя се развърна въ боенъ редъ, като имаше единъ взводъ въ първа линия. Този взводъ настѫпи много бързо и атакува поста, като намуши останалитѣ въ него турци, които се съпротивяваха. Първата линия следъ това бѣ усилена съ още единъ взводъ. Въ този редъ ротата продължи настѫплението си до срѣдата на източния склонъ на Куртъ кале, дето бѣ старата стена, и започна да се прехвърля презъ нея.

Турцитѣ отъ върха не се обаждаха, и бойниятъ редъ на ротата продължи настѫплението си презъ храсталака. Разтревожени отъ стрелбата на поста и шума на настѫпващата рота, турцитѣ освѣтиха съ ракети цѣлия склонъ и откриха залповъ огънь по настѫпващитѣ взводове. Безъ да отговаря на този огънь, 7-а рота залегна вече близо до турската позиция на самата височина.

5-а рота въ това време бѣ достигнала до седловината, и се развърна въ боенъ редъ къмъ в. Чадъръ тепе, като имаше само единъ взводъ въ първа линия. Командиратъ на ротата, капитанъ Моновъ, следъ като чу силната стрелба по посока на върхъ Куртъ кале, изпрати единъ взводъ отъ ротната поддръжка въ помощь на 7-а рота, а, щомъ забеляза, че въ неговия участъкъ турцитѣ ще се съпротивяватъ по-слабо, самъ съ останалитѣ два взвода се насочи къмъ Куртъ кале.

Командиратъ на 7-а рота, следъ като подреди настѫпващитѣ свои взводове и следъ като имъ даде малка почивка, заповѣда да се продължи настѫпването пълзишкомъ, за да се избѣгнатъ загубитѣ отъ честия турски огънь. Пристигналиятъ взводъ отъ 5-а рота веднага бѣ вкаранъ въ първата линия, за да се подбодри настѫплението.

Когато настѫпващитѣ взводове достигнаха на около 100 крачки отъ калето, започна да се зазорява, и околнитѣ предмети да се очертаватъ. Турцитѣ засилиха огъня си, и то не на посока, както въ тъмнината, а по залегналитѣ български стрелци, които вече се виждаха. Всички офицери и подофицери схванаха, че дълго не можеше да се остане въ това положение, и непрекѫснато повтаряха командата „Напредъ!“ Когато къмъ напредналата вече 7-а рота се приближиха и пристигналитѣ два взвода отъ 5-а рота, нѣкой отъ бойцитѣ извика: „Турцитѣ бѣгатъ!“ „Ура!“ Всички войници подеха този викъ и

се спустнаха да се катерятъ презъ отвесната стена и да се хвърлятъ за ударъ на ножъ. Турцитѣ недочакаха удара и започнаха да бѣгатъ презъ пресѣчената въ западната стена и изкусно маскирана пѫтека. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. цѣлата височина бѣ очистена отъ турцитѣ, и 7-а рота, вече устроена, се разположи за отбрана въ турскитѣ окопи.

8-а рота настѫпи отъ турския постъ и бързо завладѣ височината Остри камъни, безъ да срещне съпротива отъ страна на турцитѣ.

6-а, 9-а и 10-а роти и картечниятъ взводъ пристигнаха въ време на атаката при в. Кюляфъ тепе. Командиратъ на дружината заповѣда, картечницитѣ съ единъ взводъ отъ 9-а рота да останатъ тамъ и да наблюдаватъ посокитѣ откъмъ Силбикюмъ и Курткьой; 9-а и 10-а роти да заематъ Чадъръ тепе (дето по-после пристигна и 5-а рота отъ Куртъ кале); 6-а рота да заеме височината Тазъ тепе (дето по-после пристигна и 8-а рота отъ в. Остри камъни); на достигнатитѣ пунктове ротитѣ да се окопаятъ.

Къмъ 6 ч. пр. пл. всички роти бѣха вече заели своитѣ обекти, безъ да срещнатъ предъ себе си противникъ.

Следъ разпръсването имъ на границата, турцитѣ на малки групи се спрѣха на южнитѣ склонове на височинитѣ, отдето продължаваха своята безредна стрелба отъ много далечни разстояния. Нѣколко такива групи се опитаха да настѫпятъ срещу 10-а рота и достигнаха на около 1500 крачки отъ нейнитѣ позиции, но съ огънь бѣха принудени да отстѫпятъ.

Въ боя за завладяване турския постъ и в. Куртъ кале, отъ 7-а и 5-а роти имаше 15 убити и 24 ранени войници. Турцитѣ оставиха на бойното поле убити: 1 офицеръ и 15 войници. Освенъ това, въ Курткьой сѫ били пренесени 12 тежкоранени.

Въ плана на дружинния командиръ бѣ предвидено атаката да се извърши въ тъмно и безъ стрелба, но, понеже преди извършването ѝ се развидели, атакуващитѣ части откриха огънь по неприятелската позиция, и 7-а рота изстреля 1400 патрона.

ГЛАВА II.

Маршъ-маневъръ на II армия за приближаване къмъ крепостьта.

Походътъ на 5-и октомврий.

Заповѣдьта за настжпление.

(4-о картогр. приложение).

Командуващиятъ II армия, като получи отъ Щаба на действуващата армия съобщение, че Турското правителство е дало заповѣдь на своитѣ войски на 4-и да преминатъ границата, предупреди частитѣ, за да не бждатъ изненадани. Щомъ получи директивата № 1, той предупреди частитѣ за предстоящия походъ, а въ 1 ч. 15 м. пр. пл., по телеграфа и телефона, до частитѣ бѣ предадена следната заповѣдь за настжпление:

„ § 1. Споредъ директивата отъ Щаба на действуващата армия отъ вчерашно число, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда, днесъ, 5-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл., да се открiятъ военнитѣ действия.

§ 2. Споредъ събранитѣ за Турската армия сведения се установява, че противникътъ разполага въ първа линия, отъ Кърджали до Василико, съ около 45 табори, 15 батареи и 17 ескадрони, пръснати по цѣлата гранична линия; въ втора линия — Одринъ — Селиолу — Лозенградъ — около 31 табори, 23 батареи и 22 ескадрони.

§ 3. На повѣрената ми армия, къмъ която се придава една бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия, разположена въ с. с. Вакъвъ и Шахли, е заповѣдано да настжпи срещу Одринската крепость, съ цель да формира обсервационенъ корпусъ около този укрепенъ пунктъ, като има за задача да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операциитѣ на главнитѣ сили на линията Одринъ — Лозенградъ.

Влѣво отъ насъ, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, настжпва I армия, която днесъ ще трѣбва да достигне Хамзабейли — Скрипка баиръ — кота 276, на северъ отъ с. Вайсалъ.

§ 4. Въ изпълнение възложената на повѣрената ми армия задача, заповѣдвамъ:

а) *9-а дивизия* (генералъ Сираковъ) — съ дветѣ бригади, разположени въ Кавакли — Ново село — Гердеме — Нинечево — Шифкулари, да настѫпи по пѫтя, презъ Вакъвъ — Соуджакъ, за Хаскьой, като достигнатъ и заематъ височинитѣ северно отъ Хаскьой — Михаличъ.

3-а бригада отъ сѫщата дивизия, разположена въ Главанъ, Софулари и Карапелидъ, да настѫпи по пѫтя Главанъ — Кавуръ Аланъ — Дринчаво — Ения и заеме височинитѣ между последнитѣ два пункта. Отъ сѫщата бригада да се изпрати лѣво странично прикритие по пѫтя Гердеме — Кюстюкьой. Това прикритие ще служи за връзка съ бригадитѣ, насочени къмъ Соуджакъ — Хаскьой.

б) *1-а бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия* (полковникъ Паскалевъ), която се придава къмъ 9-а дивизия, да настѫпи по пѫтя разв. Татаркьой, едновременно съ преднитѣ бригади на 9-а дивизия, като заеме висотитѣ южно отъ поста Константиново (турскиятъ постъ на в. Герджикъ тепе). Тази бригада ще служи за връзка между II и I армии.

в) *8-а дивизия* (генералъ Кирковъ), къмъ която се придаватъ ескадронитѣ отъ Лейбъ-Гвардейския коненъ полкъ въ Хебибчево, да настѫпи по двата брѣга на р. Марица, като заеме Мустафа Паша, Мезекъ, Карабаа, по дѣсния брѣгъ на р. Марица, и Лефке, Мустафа Паша, по лѣвия. Заемането и запазването моста при Мустафа Паша е крайно желателно.

Частитѣ отъ лѣвия брѣгъ да поддържатъ връзка съ бригадитѣ отъ 9-а дивизия, която настѫпва влѣво отъ тѣхъ;

г) *Хасковскиятъ отрядъ* (полковникъ Дѣловъ) да настѫпи по пѫтя за гр. Кърджали, като заеме линията Калфаларъ — висотитѣ южно отъ Бейкьой — Даа махле. Настѫпването да се извърши съ странични прикрития, като се използува за това положението на изнесенитѣ напредъ, досега охранителни, части.

д) *Конната бригада* (полковникъ Таневъ) да настѫпи по посока Силбикюмъ — Курткьой и поддържа връзка между 8-а дивизия и Хасковския отрядъ.

е) *Пограничнитѣ роти* въ Инджили и Козлуджа влизатъ въ разпореждането на Конната бригада.

Останалитѣ погранични роти се присъединяватъ къмъ съответнитѣ части въ района на разположението имъ.

ж) *Гаубичното с. с. отдѣление* остава въ Сейменъ.

з) *Щабътъ на армията* остава днесъ въ Сейменъ."

Въ директивата отъ Щаба на действуващата армия не се говори нищо за Хасковския отрядъ, отъ което би могло да се подразбира, че желанието на Главното командуване е било той да остане на

мѣстото си. Командуващиятъ II армия обаче смѣташе, че, следъ настжплението на армията къмъ Одринъ, дѣсниятъ ѝ флангъ остава открит за неприятелскитѣ удари отъ западъ, и затова взе решение да изнесе Хасковския отрядъ къмъ Кърджали, отдето той смѣташе, че този отрядъ най-сигурно ще обезпечава фланга на армията.[1])

Споредъ заповѣдьта по II армия, 1./3. бригада се „придаваше" къмъ 9-а дивизия. Това придаване утежни твърде много 9-а дивизия.

Настжплението на Сборната конна бригада.

На Сборната конна бригада се даваше задача да настжпи по посока Силбикюмъ — Курткьой и да поддържа връзка между 8-а дивизия и Хасковския отрядъ. Разстоянието между тѣхъ при тръгването бѣше около 35 клм., но колкото II армия се приближаваше къмъ Одринъ и Хасковскиятъ отрядъ — къмъ Кърджали, това разстояние щѣше да се увеличи до 70 километри. При това, пространството между Одринъ и Кърджали бѣше съвсемъ неудобно за действия на конницата, защото е изпълнено съ труднопроходимитѣ Източни Родопи. На конната бригада съ горната заповѣдь не бѣ дадена разузнавателна задача.

Командиръть на бригадата получи заповѣдьта по II армия въ 2 ч. 30 м. пр. пл. Той предупреди частитѣ за предстоящия походъ и въ 6 ч. 45 м. пр. пл. изпрати четири самостоятелни разезди, чрезъ които организира разузнаването по следния начинъ: разездъ № 1 — въ посоката Корашли — Инджили — Кавакъ махле; разездъ № 2 — въ посоката Корашли — Соргунли — Яджилж — Силбикюмъ и на истокъ; разездъ № 3 — въ посоката Корашли — Козлуджа — Урумкьой — Курткьой; разездъ № 4 — въ заповѣдьта по бригадата не е указана посоката, въ която се изпраща. Изглежда, че той е настжпилъ по пжтя Соргунли — Козлуджа — Алванъ дере — Пичка бунаръ, защото на 6-и началникътъ на разезда донесе, че е нощувалъ на южния склонъ на в. Тазъ тепе.

За поддържане връзка между 8-а дивизия и Хасковския отрядъ, командиръть на бригадата смѣташе, че е достатъчно да изпрати по единъ взводъ при крайнитѣ имъ колони. Не се вижда да имъ е дадена и нѣкаква инструкция. Изпратенитѣ взводове не сж знаели своето назначение. Командиръть на взвода, изпратенъ при дѣсната колона на 8-а дивизия, пристигна въ Дийникли, дето се присъедини

[1]) Генералъ о. з. Ивановъ Н. — „Балканската война 1912—1913 год. Действията на II армия, обсада и атака на Одринската крепость".

къмъ щаба на дивизията. Оттамъ той запита командира на бригадата, каква е задачата му, и трѣбва ли съ малкото срѣдства, съ които разполага, да поддържа връзка съ Хасковския отрядъ, който е на 30—40 километри далечъ отъ него. Въ сѫщото донесение командиръть на взвода се оплакваше, че Щабътъ на 8-а дивизия започналъ да употрѣбява взвода за собствени нужди. Въ оперативното дѣло на Сборната бригада нѣма документи, отъ които да се вижда, какво е отговорилъ на това запитване командиръть на бригадата.

На придаденитѣ къмъ бригадата погранични роти бѣ дадена заповѣдь да се събератъ въ Козлуджа, дето да дочакатъ пристигането ѝ.

Следъ това, въ 7 ч. пр. пл., бригадата тръгна по пѫтя Корашли — Бей бунаръ — Соргунли — Козлуджа — Урумкьой — Силбикюмъ, разчленена така: подофицерски челенъ разездъ отъ 6-и коненъ полкъ; авангардъ — 3./3. ескадронъ; главни сили — 1./3. и 2./3. ескадрони, картечниятъ ескадронъ на 3-и коненъ полкъ, 6-и коненъ полкъ; ариергардъ — единъ взводъ отъ 6-и коненъ полкъ.

Въ 10 ч. 40 м. пр. пл. бригадата пристигна въ с. Козлуджа, дето бригадниятъ командиръ я спре за едночасова почивка. Въ 11 ч. той, заедно съ авангарда и единъ картеченъ взводъ, продължи движението и въ 2 ч. 40 м. сл. пл. пристигна въ с. Урумкьой, дето узна, че турцитѣ държатъ своя пограниченъ постъ. Тогава той заповѣда на главнитѣ сили да тръгнатъ отъ мѣстото на почивката. Това разпокѫсано движение на бригадата стана причина за закъсняването на главнитѣ сили, които пристигнаха въ Урумкьой въ 4 ч. сл. пл. (15 клм. за 9 часа).

Авангардътъ завари въ Урумкьой опълченската рота отъ границата. Той се спеши и се развърна въ боенъ редъ, като насочи единъ взводъ по фронта и единъ — въ обхватъ на поста. Опълченската рота настѫпи въ лѣво отъ спешения ескадронъ. Картечниятъ взводъ откри огънь по турския окопъ отъ 1900 крачки, но, като забеляза, че разстоянието е голѣмо, премѣсти се на нова позиция на 1200 крачки и оттамъ продължи огъня. Когато главнитѣ сили пристигнаха въ Урумкьой, командиръть на бригадата усили авангарда съ още единъ спешенъ ескадронъ (1./3.). Но, преди този ескадронъ да се подравни съ бойния редъ, ротата настѫпи енергично, а турцитѣ (около 100 души) напустнаха поста си, и въ 4 ч. 30 м. сл. пл. той бѣ завладянъ безъ жертви.

Следъ заемане поста, командиръть на бригадата заповѣда, авангардътъ да се върне при главнитѣ сили въ Урумкьой за нощуване, а на границата за охраняване бригадата бѣ оставена опъл-

ченската рота. За непосрѣдствено свое охранение бригадата изпрати на изхода на селото и една застава.

Пѫтьтъ отъ Козлуджа до Урумкьой бѣше непроходимъ за коли, затова обозътъ на бригадата не можа да пристигне, и вечерьта топла храна не се готви.

Вечерьта командирътъ на бригадата изпрати въ Щаба на II армия следното донесение:

„Поради разузнаване по върховетѣ, пристигнахъ въ Урумкьой въ 2 ч. 30 м. сл. пл. Съ пристигането узнахъ, че турскиятъ постъ срещу Силбикюмъ е въ турски ржце. Тамъ намѣрихъ опълченската рота отъ Козлуджа. Безъ да дочакамъ пристигането на главнитѣ сили, атакувахъ поста съ авангардния спешенъ ескадронъ, опълченската рота и единъ картеченъ взводъ. Постътъ бѣ превзетъ къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. Турцитѣ не оказаха голѣмо съпротивление, при всичко че на поста имаха една рота отъ 110 души. Турскиятъ постъ при Ададжалѫ е заетъ отъ две турски роти. Предвидъ късното време, останахъ да нощувамъ съ бригадата при Урумкьой. Ротатата отъ Инджили, тръгнала още презъ нощьта, неможа да се намѣри, за да бѫде присъединена къмъ мене. За по-нататъшнитѣ действия моля да ми се придадатъ една—две роти действуващи, тъй като опълченскитѣ за настѫпателни действия не сѫ надеждни. Убити и ранени отъ днешния бой нѣмаме."

Командуващиятъ II армия се съгласи съ бавното настѫпление на конната бригада. Отъ командира на бригадата не сѫ поискани обяснения, защо не сѫ достигнати посоченитѣ въ заповѣдьта по армията обекти, когато една конна бригада отъ 3 ч. 30 м. сл. пл. до мръкване можеше да измине разстоянието между Урумкьой и Курткьой.

Между това, презъ деня въ бригадата бѣха получени донесения отъ самостоятелнитѣ разезди № 1 и № 2.

Разездътъ № 1 въ 5 ч. 30 м. сл. пл. отъ височината Сиври Дикме донасяше: а) въ 2 ч. 100 души турци, идещи отъ Ятаджикъ, влѣзли въ Козлубике; б) турскиятъ постъ Мешели е заетъ отъ около 100 души; в) постътъ при Ададжалѫ е заетъ отъ около 200 души; г) въ село Еникьой имало 100 души; д) въ 4 ч. сл. пл., когато започнали да се чуватъ топовнитѣ гърмежи откъмъ Кърджали, турцитѣ отъ Ададжалѫ на тълпи отстѫпвали задъ Арда, къмъ Кочашъ, и после часть отъ тѣхъ пакъ се върнали; е) турското население съ коли бѣга къмъ Кочашъ, а единъ транспортъ отъ 100 коли се вижда на пѫтя отъ Кочашъ за Ортакьой.

Разездътъ № 2 донесе по пладне, че линията Еникьой — Ададжалѫ — Козлубике е заета отъ около 120 души турци, които стре-

ляли по него, когато се опитвалъ да мине презъ тази линия. Въ 6 ч. 50 м. сл. пл. сѫщиятъ разездъ отъ с. Еникьой донесе, че заминава южно отъ с. Силбикюмъ.

Тѣзи сведения не сѫ били съобщени въ Щаба на II армия.

Настѫплението на 8-а дивизия.

Началникътъ на 8-а дивизия, щомъ получи съобщението за обявяване войната (9 ч. сл. пл.), заповѣда 30-и полкъ да почне веднага действия за завладяване пограничния гребенъ в. 329 — в. 285 — Кюляфъ тепе — Куртъ кале — Тазъ тепе, споредъ предварително разработения и одобренъ отъ щаба на армията планъ.

Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. на частитѣ отъ дивизията бѣ съобщена по телефона заповѣдьта за настѫплението, съ която тѣ се насочваха по следния начинъ:

1-а бригада (10-и и 30-и полкове, две отдѣления отъ 8-и с. с. артилер. полкъ, $1^1/_2$ ескадрони отъ Гвардейския коненъ полкъ, една рота отъ 8-а пионерна дружина) да тръгне въ 7 ч. пр. пл. по пѫтя Ярджели — Бѣлица — Дийникли — Гекче дере; да разузнава между билото на Родопи и Марица;

2-а бригада (12-и и 23-и полкове, едно отдѣление отъ 8 с. с. артилер. полкъ, $^1/_2$ ескадронъ отъ Гвардейския коненъ полкъ) да се събере на линията Бунаклѫ — Саранли, следъ което да настѫпи, за да заеме в. 113, като съдействува за завладяване Мустафа Паша; да заеме с. Лефке и се свърже съ 9-а дивизия презъ с. Ения.

3-а бригада (51-и и 52-и полкове и 8-и не с. с. артилер. полкъ) да тръгне въ 7 ч. пр. пл. по шосето за Ярджели и понататъкъ — по пѫтя на 1-а бригада.

Пограничнитѣ роти въ Инджили и Козлуджа бѣха подчинени на командира на конната бригада, а другитѣ получиха заповѣдь да се присъединятъ къмъ частитѣ, които ще действуватъ въ тѣхнитѣ участъци.

Командирътъ на Гвардейския коненъ полкъ получи заповѣдьта за обявяване войната въ 10 ч. 25 м. сл. пл. на 4-и октомврий. Следъ половинъ часъ началникътъ на 8-а дивизия му съобщи, че турцитѣ се готвятъ да минатъ границата. На полка се възлагаше задача да прикрива настѫплението на дивизията. Презъ нощьта той тръгна отъ Хебибчево и следъ половинъ часъ достигна на $^1/_2$ клм. отъ границата, дето остана до разсъмване.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. се получи заповѣдьта отъ началника на 8-а дивизия за настѫплението. Споредъ тази заповѣдь полкътъ се придаваше къмъ 1-а бригада. Командирътъ на полка, като имаше предвидъ посоката за настѫплението на тази бригада, безъ да дочака заповѣдь, изпрати три самостоятелни разезди за разузнаване: дѣсенъ — въ посока Тритѣ чуки — Мезекъ; срѣденъ — по дѣсния брѣгъ на р. Марица и къмъ Мустафа Паша; лѣвъ — по шосето Хебибчево — Мустафа Паша. Освенъ това, за връзка съ 2./8. бригада по лѣвия брѣгъ на Марица, въ посоката Бунаклѫ — Саранли, бѣ изпратенъ офицерски разездъ отъ 7 конника.

Разездитѣ, обаче, не можаха да изпълнятъ задачитѣ си: на границата тѣ бѣха принудени да се спратъ, защото турскитѣ гранични постове ги посрещнаха съ огънь.

Въ 11 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи заповѣдьта отъ командира на бригадата за настѫпление. Споредъ тази заповѣдь Гвардейскиятъ полкъ трѣбваше да организира разузнаване въ участъка между р. Марица и с. Мезекъ. Командирътъ на полка бѣше вече разпоредилъ за разузнаване въ този участъкъ. Той не направи опитъ да си пробие пѫть презъ границата, а остана да дочака пехотата, която да прогони турската погранична стража.

Когато частитѣ на 1-а бригада наближиха границата (1 ч. сл. пл.), турскитѣ граничари безъ съпротива се оттеглиха, и разездитѣ продължиха движението си. Когато лѣвиятъ разездъ наближи рѣката, турцитѣ се опитаха да развалятъ моста при Мустафа Паша. Взривътъ излѣзе несполучливъ, и повредата бѣше толкова малка, че движението по моста бѣше напълно възможно. Останалитѣ три пироксилинови заряди подъ моста не бѣха възпламенени, и сандъчетата съ пироксилина бѣха извадени. Лѣвиятъ разездъ мина по моста и настѫпи къмъ Мустафа Паша. Турцитѣ напустнаха града.

Командирътъ на полка, щомъ получи донесението за напущане града отъ турцитѣ, настѫпи презъ границата и на тръсъ стигна въ Мустафа Паша въ 4 ч. 30 м. сл. пл., като залови 40 обозни коли на отстѫпилитѣ турски части.

Посрещнатъ възторжено отъ населението, полкътъ продължи настѫплението си на нѣколко километри по шосето за Одринъ, безъ да застигне отстѫпилитѣ турци. Вечерьта, следъ пристигането на 51-и полкъ въ Мустафа Паша, и Гвардейскиятъ полкъ се върна въ града за нощуване, дето се прибраха и изпратенитѣ сутриньта самостоятелни разезди.

1./8. бригада. — Командирътъ на 1-а бригада получи заповѣдьта за настѫплението въ 6 ч. пр. пл. Веднага той тръгна отъ с. Яр-

джели, заедно съ 10-и полкъ и артилерията, къмъ с. Дийникли, дето вече бѣше събранъ 30-и полкъ. Полкътъ настжпи въ походенъ редъ, като изпрати въ челенъ отрядъ една рота, и въ 9 ч. пр. пл. пристигна въ селото.

Въ 10 ч. пр. пл. командирътъ на бригадата съобщи на началницитѣ на частитѣ, че предъ бригадата е Гвардейскиятъ коненъ полкъ, а противникътъ заема участъка Курткьой — Мустафа Паша съ полкъ пехота и конница. Той даде заповѣдь за завладяване пограничнитѣ височини: 10-и полкъ да завладѣе в. Тритѣ чуки и гарата на Мустафа Паша, като се стреми да заеме моста на р. Марица; 30-и полкъ да завладѣе с. Мезекъ; дветѣ с. с. артилерийски отдѣления (1-о и 3-о) да следватъ задъ 10-и полкъ.

Бригадата веднага се развърна въ боенъ редъ, и частитѣ се насочиха къмъ даденитѣ обекти по следния начинъ:

10-и полкъ имаше две дружини въ първа линия и две — въ втора, заедно съ картечната рота. На 1-а дружина отъ първата линия бѣ даденъ обектъ в. Тритѣ чуки, а на 2-а дружина, заедно съ пионерната рота, — да заеме гарата и моста, като бѣ предупредена, че ще получи съдействие отъ Гвардейския коненъ полкъ. Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. полкътъ настжпи и следъ половинъ часъ достигна западно отъ хребета Куртъ баиръ, дето, по заповѣдь на командира на бригадата, се спре и изпрати разузнавателенъ отрядъ (една рота), за да разузнае за височината Тритѣ чуки. Ротата настжпи предпазливо. Въ 1 ч. сл. пл. тя достигна височината и зае турския постъ, отъ който 26 турски граничари отстжпиха, безъ да дадатъ нито единъ изстрелъ. Веднага следъ това цѣлиятъ боенъ редъ на полка настжпи и съ музика и громко продължително „Ура!“ мина границата. Когато достигна на 3 клм. югоизточно отъ Мезекъ, по заповѣдь на командира на бригадата, полкътъ прекрати настжплението си.

30-и полкъ отъ с. Дийникли настжпи въ походенъ редъ, подъ прикритието на авангардъ отъ една дружина, отъ която една рота бѣ изпратена като разузнавателенъ отрядъ, по пжтя западно отъ с. Гекче дере за с. Мезекъ. Командирътъ на бригадата, като предполагаше, че турската съпротива при Мезекъ ще бжде по-голѣма, изпрати за усилване полка една дружина отъ 10-и полкъ и една батарея, безъ тази помощь да е искана отъ командира на полка. Изпратената дружина се спре въ с. Гекче дере, а батареята продължи движението си и се присъедини къмъ авангарда. По-късно къмъ полка се присъединиха и останалитѣ петь батареи.

Разузнавателниятъ отрядъ настжпи, като изпрати единия си взводъ въ патрулна верига. Движението му бѣше доста бавно, защото

мѣстността бѣше покрита съ храсталакъ и гора, и се губѣше много време за огледването ѝ отъ дветѣ страни на пѫтя. На границата началникътъ на отряда получи донесение отъ своитѣ патрули, че при Мезекъ има неприятель, въ съставъ около 1½ роти. Той донесе за това на командира на полка, отъ когото получи заповѣдь да настѫпи, за да разкрие силитѣ на противника, а ако той е слабъ, да го атакува. Ротата се развърна въ боенъ редъ и настѫпи енергично по склона на височината западно отъ Мезекъ. Тя бѣ посрещната съ силенъ пушеченъ огънь отъ калето на височината. Авангардната батарея веднага зае позиция, но не стана нужда да открие огънь, защото турцитѣ бѣха прогонени само съ пехотенъ огънь, и отстѫпиха къмъ с. Карабаа. Ротата зае калето безъ загуби. Въ това време полкътъ настѫпваше въ боенъ редъ. Въ 3 ч. сл. пл. той премина границата съ громки викове „Ура!“ и достигна хребета на 2 клм. югоизточно отъ Мезекъ.

Вечерьта командиръть на бригадата заповѣда двата полка и артилерията да нощуватъ на мѣстата, които бѣха достигнали. За охранение бѣше изпратенъ авангардъ — две дружини отъ 10-и полкъ и една батарея. Авангардътъ, отъ своя страна, назначи една дружина стражеви отрядъ, отъ който две роти поставиха стражеви постове, а другитѣ две — останаха въ резервъ на преднитѣ постове.

30-и полкъ, независимо отъ общото за бригадата охранение, изпрати една отбранителна застава (4-а рота) по пѫтя Мезекъ — Карабаа. Цѣлата 2-а дружина отъ този полкъ остана да нощува на височинитѣ Куртъ кале, Чардакъ тепе, Тазъ тепе. Дветѣ роти отъ 3-а дружина (9-а и 10-а) останаха на вис. Чардакъ тепе, а дветѣ картечници — на границата при Кюляфъ тепе.

Обозитѣ на бригадата закъснѣха, и вечерьта кухнитѣ не готвиха. Тѣ успѣха, обаче, презъ нощьта да приготвятъ топла храна за утринната закуска и да дадатъ порция варено месо за презъ деня.

3./8. бригада. — Командиръть на бригадата получи заповѣдьта за движението въ 5 ч. пр. пл. и веднага заповѣда на двата полка да се приготвятъ за походъ. Въ 7 ч. бригадата тръгна по пѫтя Харманли—Ярджели—Бѣлица—Дийникли—Гекче дере въ следния редъ: челенъ отрядъ — една рота отъ 51-и полкъ; главни сили — 51-и полкъ, 8-и не с. с. артилер. полкъ, 52-и полкъ.

Въ 10 ч. 50 м. пр. пл. бригадата достигна с. Ярджели, дето, по заповѣдь отъ началника на дивизията, се спре до 4 ч. сл. пл. Следъ това бригадата, пакъ по заповѣдь отъ началника на дивизията, продължи движението си и достигна до Мустафа Паша. 52-и полкъ

и 8-и не с. с. артилер. полкъ останаха да нощуватъ при станцията, а 51-и полкъ продължи движението и въ 8 ч. 10 м. сл. пл. влѣзе въ града, като измина около 35 клм. Полкътъ бѣ посрещнатъ тържествено отъ населението и настаненъ на квартири въ българската махала. За охранение се изпрати една дружина на височинитѣ на около единъ клм. отъ града. Освенъ това, единъ взводъ бѣ изпратенъ по посока на Димитрикьой и Лефке, за да дири връзка съ 2./8. бригада, за която щабътъ на дивизията нѣмаше още никакви сведения. Другъ взводъ бѣ изпратенъ къмъ Черменъ, за да влѣзе въ връзка съ охранението на 1./8. бригада.

Първиятъ преходъ за тази бригада бѣше много голѣмъ и труденъ, но благодарение повдигнатия духъ у войницитѣ, нѣмаше почти никакъ изостанали. Обозитѣ, които се движеха по добъръ пѫть, пристигнаха на време, и храненето бѣше редовно.

2./8. бригада бѣ отдѣлена отъ своята дивизия отъ р. Марица, и щѣше да действува самостоятелно. Командиръ̀тъ на бригадата получи заповѣдьта за движението едвамъ въ 8 ч. 15 м. пр. пл. и разпореди частитѣ да се събератъ съ движение напредъ въ с. Саранли, за да се организира походното движение.

23-и полкъ (3-а и 4-а дружини, картечната рота и 2-о с. с. артилер. отдѣление) тръгна веднага отъ с. Хаджике, като изпрати една рота въ челенъ отрядъ. Въ 12 часа по пладне полкътъ пристигна въ Саранли, дето го чакаше 2-а дружина, готова за походъ. 1-а дружина отъ полка остана въ с. Бунаклѫ, защото получи специално назначение — странично прикритие на бригадата.

Дружинитѣ отъ 12-и полкъ сѫщо се насочиха къмъ с. Саранли: 2-а — отъ с. Салихлеръ, 3-а и 4-а — отъ Арабаджикьой. 1-а дружина остана въ с. Бунарчу, защото щѣше да получи специално назначение — лѣво странично прикритие. Тѣ пристигнаха въ това село къмъ 11 ч. пр. пл. Въ Саранли по пладне пристигна и полуескадронътъ отъ Гвардейския коненъ полкъ.

Въ 1 ч. 15 м. сл. пл. походната колона на бригадата тръгна по пѫтя Саранли — Ишибегли — Ения — ЛефкеЪлг. въ следния редъ: авангардъ — ½ ескадронъ и 2./12. дружина; главни сили — 3./12. и 4./12. дружини, 2-о с. с. артилер. отдѣление, 23-и полкъ; дѣсно странично прикритие — 1./23. дружина — по пѫтя Бунаклѫ—Аладаа — в. 113, съ задача да съдействува на главнитѣ сили при атаката на противника при ЛефкеЪлг. и да поддържа връзка съ 1-а бригада; лѣво странично прикритие — 1./12. дружина — по пѫтя Бунарчу—Ения—в. 165, съ задача да охранява лѣвия флангъ на бригадата и да влѣзе въ връзка съ 9-а дивизия.

И тъй, безъ да има предъ себе си противникъ, и макаръ да имаше да извършва походъ къмъ границата, заета отъ усилената погранична стража, командиръ̀тъ на 2./8. бригада полагаше извънредни грижи за охранението на похода. Обширнитѣ мѣрки, които той взе за охранение походното движение, бѣха уморителни за войницитѣ, и забавиха самото движение.

Въ 3 ч. сл. пл. авангардътъ мина границата, безъ да срещне съпротива отъ страна на противника. Разездитѣ донесоха, че и селото Лефке Бълг. е чисто отъ противникъ, който отстжпилъ къмъ Мустраклж. Въ 7 ч. 30 м. сл. пл. авангардътъ мина презъ селото и се спрѣ за нощуване на южния му край, като за охранение презъ нощьта изпрати две наблюдателни застави отъ по една рота.

Главнитѣ сили въ 6 ч. 30 м. сл. пл. достигнаха на около 4 клм. северно отъ селото, дето се разположиха за нощуване. До границата бригадата се движеше лесно, но по-нататъкъ пжтьтъ бѣше много лошъ, и по него артилерията и обозитѣ срещнаха голѣми затруднения.

Дѣсното странично прикритие тръгна отъ с. Бунаклж въ 1 ч. 30 м. сл. пл., като изпрати за охрана на походния редъ една рота. То премина границата, безъ да срещне съпротива отъ страна на противника, и въ 4 ч. сл. пл. достигна височината южно отъ с. Аладаа. Оттукъ на височината 113 бѣха забелязани турски патрули, и дружината се развърна въ боенъ редъ, но при по-нататъшното настжпление турцитѣ безъ съпротива отстжпиха. Въ 7 ч. сл. пл. дѣсното странично прикритие зае височината 113, окопа се и остана да нощува тамъ съ бойно охранение.

Лѣвото странично прикритие тръгна отъ Бунарчу въ 1 ч. 40 м. сл. пл., като изпрати една рота за охрана на походния редъ и два подофицерски патрула за връзка съ 9-а дивизия. То мина презъ границата, безъ да срещне съпротива отъ страна на противника, мина презъ с. Ения и въ 7 ч. 45 м. сл. пл. зае обекта си — в. 165, дето остана да нощува, като се окопа съ фронтъ къмъ с. Мустраклж, дето, споредъ сведения, билъ настжпилъ противникътъ. Къмъ с. Лефке Бълг. се изпратиха патрули, които влѣзоха въ връзка съ авангарда на бригадата. Командиръ̀тъ на бригадата пропустна да донесе въ щаба на дивизията за извършеното презъ деня.

Щабътъ на дивизията тръгна отъ Харманли къмъ ж. п. станция Мустафа Паша, дето турцитѣ бѣха оставили слабоповреденъ телеграфенъ апаратъ и съвършено здравъ телефонъ. Отъ прихванатитѣ разговори се узна, че тѣ не знаеха доколко е повреденъ мостътъ

надъ Марица, а така сѫщо не могли да опредѣлятъ количеството на настѫпилитѣ български части, които смѣтали за единъ полкъ.

Като не получи отъ командира на 2-а бригада никакво донесение, вечерьта началникътъ на дивизията изпрати донесение въ щаба на армията само за достигнатата линия отъ дветѣ бригади. Никакви мѣрки за възстановяване връзката съ тази бригада не бѣха взети, освенъ заповѣдьта до командира на 3-а бригада да изпрати единъ взводъ по посока на Лефке Бълг. и Димитрикьой, за да дири връзка съ нея.

Настѫплението на 9-а дивизия.

Посрѣднощь срещу 5-и октомврий началникътъ на 9-а дивизия получи заповѣдьта за обявата на войната и предупреждението, че Турското правителство е дало заповѣдь на войскитѣ си да минатъ границата. Той предупреди частитѣ да се приготвятъ за походъ и следъ това отправи насърдчителна заповѣдь къмъ офицеритѣ и войницитѣ, съ която ги приканваше да изпълнятъ съ достоинство своя дългъ.

Въ 6 ч. пр. пл. офицеръ отъ щаба на армията донесе оперативната заповѣдь за настѫплението. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. отъ щаба на дивизията бѣ изпратена до частитѣ следната заповѣдь:

„1. Споредъ събранитѣ сведения се установява, че противникътъ разполага по пограничната линия отъ Кърджали до Василико съ около 45 табори, 15 батареи и 17 ескадрони. На линията Одринъ — Селиолу — Лозенградъ има около 31 табори, 21 батареи и 22 ескадрони.

2. Днесъ, въ 7 ч. пр. пл., ще се почне общо настѫпление на армията къмъ Одринъ. II армия ще настѫпи срещу Одринската крепость по двата брѣга на Марица и по дѣсния брѣгъ на Тунджа, съ цель да формира обсервационенъ корпусъ около този укрепенъ пунктъ, като има за задача да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операциитѣ на другитѣ наши армии на линията Одринъ — Лозенградъ.

3. Повѣрената ми дивизия, къмъ която се придава и 1-а бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия (полковникъ Паскалевъ), ще настѫпи къмъ линията Ения — Соуджакъ — разв. Татаркьой.

4. *2-а усилена бригада* (полковникъ Поповъ) да настѫпи въ 8 ч. пр. пл. по пѫтя: Главанъ — Кавуръ Аланъ — Дринчаво — Ения и заеме линията Ения — Кюстюкьой, като изпрати едно странично прикритие по пѫтя Гердеме — Кюстюкьой за свръзка съ 1-а усилена бригада, която ще настѫпва отъ Кавакли къмъ Соуджакъ.

5. *1-а усилена бригада* (полковникъ Евровъ) да настѫпи въ 8 ч. пр. пл. по пѫтя Вакъвъ — Соуджакъ за Хаскьой, да достигне и заеме височинитѣ на северъ отъ линията Михаличъ — Хаскьой, като се движи на една височина съ 1-а бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия, която

ще настжпва презъ Вакъвъ за разв. Татаркьой. Бригадата да назначи дѣсно странично прикритие, което да настжпи отъ Кавакли къмъ билото на Сакаръ планина и по-нататъкъ по самото било, презъ кота 386, за Дервишка могила, като държи свръзка съ лѣвото странично прикритие на 2-а бригада, къмъ Кюстюкьой.

6. *1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия* (полковникъ Паскалевъ) да настжпи въ 8 ч. пр. пл. по пжтя презъ Вакъвъ за разв. Татаркьой, като се движи на една височина съ 1-а усилена бригада (полковникъ Евровъ), и да заеме височитѣ южно отъ поста Константиново (турския постъ на в. Герджикъ тепе), като държи свръзка съ I армия, която ще настжпи по лѣвия брѣгъ на Тунджа къмъ линията Хамзабейли — Скрипка баиръ — Вайсалъ.

7. *3-а усилена бригада* (генералъ майоръ Грънчаровъ), съ 9-и не с. с. артилерийски полкъ, да настжпи въ 8 ч. пр. пл. презъ Кавакли — Вакъвъ за в. Гей тепе.

8. *Пограничнитѣ роти* се присъединяватъ къмъ съответнитѣ части, действуващи въ района на разположението имъ.

9. *Домакинскитѣ обози* да следватъ подиръ своитѣ бригади и да не преминаватъ Вакъвъ, като се установятъ така: обозътъ на 1-а бригада — при монастира Св. Троица; на 3-а бригада — при Ново село; обозътъ на 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия — по пжтя между Вакъвъ и Сремъ, а оня на 2-а усилена бригада — по усмотрението на бригадния командиръ.

10. Азъ, съ *Щаба на дивизията,* до 10 ч. пр. пл. оставамъ въ Нинечево, следъ което заминавамъ презъ Кавакли — Вакъвъ за Гей тепе."

2./9. бригада. — Щомъ получи предупреждение за предстоящия походъ, командиръ̀тъ на бригадата, безъ да дочака заповѣдьта, изпрати заповѣдь на 33-и полкъ да тръгне въ 6 ч. 30 м. пр. пл. по пжтя за Дринчаво, съ задача да заеме пограничнитѣ височини (Мая баиръ, в. 297, Кулата), за да обезпечи настжпването на бригадата. Полкътъ тръгна въ опредѣления часъ, зае височинитѣ къмъ 8 ч. 30 м. и остана тамъ до пладне да чака пристигането на останалитѣ части отъ бригадата.

Следъ получаване заповѣдьта по дивизията, командиръ̀тъ на бригадата организира походния редъ, като взе твърде обширни мѣрки за разузнаване и охранение на похода. Той назначи:

Дѣсенъ разузнавателенъ отрядъ — 16./33. рота — по пжтя Дринчаво — Ения — в. 165 — Лефке Бълг.; лѣвъ разузнавателенъ отрядъ — 15./33. рота — по пжтя Кюстюкьой—Коджа аплж; авангардъ — 1-а и 2-а дружини и картечната рота отъ 33-и полкъ и една с. с. батарея — по пжтя Дринчаво—Ения; главни сили (1½ дружини отъ 33-и полкъ, артилерията, 34-и полкъ) — по пжтя на авангарда;

лѣво странично прикритие — 15./34. рота — по пѫтя Софулари — Гердеме — Кюстюкьой.

Дѣсниятъ разузнавателенъ отрядъ тръгна отъ границата въ 1 ч. сл. пл. Той срещна два неприятелски разезда, които прогони съ огънь. Вечерьта достигна височината южно отъ с. Ения, дето се спрѣ за нощуване.

Лѣвиятъ разузнавателенъ отрядъ тръгна въ сѫщия часъ. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., когато приближаваше къмъ с. Кюстюкьой, бѣ посрещнатъ съ огънь отъ мѣстното население. Следъ половинчасова престрелка турцитѣ напустнаха селото, а отрядътъ се спрѣ за нощуване на северъ отъ него.

Авангардътъ, предшествуванъ отъ две роти преденъ отрядъ, мина границата въ 1 ч. 30 м. сл. пл. Следъ преминаването презъ с. Дринчаво, той се спрѣ да дочака останалитѣ много назадъ главни сили. Въ това време патрулитѣ прогониха съ огънь единъ турски разездъ отъ 4 конници. Следъ това авангардътъ продължи настѫплението си и, като достигна хребета североизточно отъ в. 165, се разположи на бивакъ за нощуване, като изпрати въ предни постове една дружина. Последната постави непрекѫсната верига отъ постове. Главнитѣ сили достигнаха хребета между селата Ения и Кюстюкьой и се разположиха на бивакъ отъ дветѣ страни на пѫтя Дринчаво — Лефке Бълг.

Лѣвото странично прикритие тръгна отъ с. Софулари задъ разузнавателния отрядъ. То се спрѣ за нощуване северно отъ с. Кюстюкьой.

Обозитѣ на бригадата не пристигнаха на мѣстата за нощуване, и затова войницитѣ не получиха топла храна.

1./9. бригада. — Следъ получаване предупреждението за предстоящия походъ, командиръть на бригадата разпореди 4-и полкъ да се премѣсти отъ с. Козлуджа въ Ново село и да изпрати една дружина, която да заема позиция при с. Вакъвъ[1]). Заповѣдьта за самия походъ се получи въ бригадата въ 8 ч. 35 м. пр. пл., когато въ нея бѣ назначенъ 8 ч. пр. пл. за часъ на тръгването. Командиръть на бригадата, макаръ въ заповѣдьта по дивизията да бѣше му указанъ само единъ пѫть, организира похода по следния начинъ:

Лѣва колона (4-и полкъ, две с. с. батареи, два взвода пионери) да тръгне по пѫтя Ново село — Вакъвъ — в. Кокошница—Соуджакъ и да заеме височината на северъ отъ линията Михаличъ—Хаскьой.

[1]) Въ с. Вакъвъ въ това време бѣха частитѣ отъ 1./3. бригада.

Дѣсна колона (три дружини отъ 17-и полкъ, една с. с. батарея, единъ взводъ пионери) да тръгне по пѫтя Кавакли — Ново село — Вакъвъ — дѣсния пѫть за Соуджакъ.

Дѣсно странично прикритие (2./17. дружина) да тръгне по указания въ заповѣдьта по дивизията пѫть.

Лѣвата колона се формира въ 9 ч. пр. пл. въ Ново село, дето при 3./4. дружина пристигнаха 1./4. и 2./4. дружини и две батареи отъ 2./9. с. с. артилерийско отдѣление. Другата дружина отъ полка, както се каза, бѣ изпратена презъ нощьта къмъ Вакъвъ. Походната колона се формира въ 12 ч. по пладне, като имаше две роти въ авангардъ. Когато къмъ полка се присъедини и 4-а дружина, авангардътъ бѣше усиленъ съ още две роти. Въ 6 ч. сл. пл. полкътъ се спрѣ за нощуване на 3 клм. северно отъ границата и 2 клм. източно отъ Соуджакъ. Отъ авангарда бѣха изпратени две роти въ предни постове, които влѣзоха въ връзка съ 1./3. бригада, влѣво.

Дѣсната колона тръгна по означения ѝ пѫть въ 10 ч. 30 м. пр. пл., но, когато стигна въ с. Вакъвъ, началникътъ на колоната узна отъ мѣстното население, че по дѣсния пѫть за с. Соуджакъ не може да мине артилерия. Тогава той реши да изпрати по него само една дружина, съ заповѣдь да заеме височината северно отъ Михаличъ, а останалитѣ части насочи по пѫтя на лѣвата колона. Въ 7 ч. сл. пл. колоната достигна кръстопѫтя северно отъ 4-и полкъ и се разположи за нощуване, като изпрати една дружина за охрана. Тази дружина достигна хребета 2 клм. северно отъ Соуджакъ, развърна се въ боенъ редъ, окопа се, и войницитѣ нощуваха въ окопитѣ съ бойно охранение.

Дружината, която бѣ изпратена по „дѣсния“ пѫть, влѣзе въ една козя пѫтека, по която можеше да се движи само въ колона по единъ. Следъ уморително пѫтуване, тази дружина едвамъ въ 8 ч. сл. пл. достигна височината $3^1/_2$ клм. северно отъ Соуджакъ, дето се развърна въ боенъ редъ, безъ да има противникъ предъ себе си, окопа се, изпрати патрули, за да дири връзка съ полка и съ дѣсното странично прикритие. Връзка не можа да се възстанови по причина пресѣчената мѣстность и тъмнината.

Дѣсното странично прикритие тръгна въ 10 ч. 30 м пр. пл. отъ Кавакли по билото на Сакаръ планина. Пѫтеката бѣше тѣсна, за движение само въ колона по единъ, и толкова трудно-проходима, че дружината не можеше да извървява повече отъ 2 клм. въ часъ. Следъ като преодолѣ много трудности, прикритието, много изморено, достигна до границата при българския постъ Кру-

шево, дето започна да се подготвя за атакуване отсрещния турски постъ. Турцитѣ откриха пушеченъ огънь и, понеже отъ българска страна не имъ се отговори, следъ 15 м. прекратиха стрелбата.

И тъй, презъ този день 1./9. бригада извърши похода си къмъ границата съ много обширни мѣрки за охранение, макаръ границата да се заемаше отъ пограничнитѣ войски. Заповѣдьта на бригадния командиръ за движение въ две колони не бѣше изпълнена, поради липса на пѫть за дѣсната колона. А изпратенитѣ въ охранение части бѣха преуморени при преодоляване труднопроходимата, почти безъ пѫтища, мѣстность. Обозитѣ на бригадата не можаха да настигнатъ своитѣ части, и вечерьта на войницитѣ топла храна не се даде.

1./3. бригада. — Презъ нощьта срещу 5-и октомврий командирътъ на бригадата получи отъ началника на 3-а дивизия предупреждение за предстоящия походъ, а така сѫщо и съобщението, че бригадата ще действува въ състава на 9-а дивизия, като й се придаватъ съответнитѣ части отъ всички тилни служби. Той веднага разпореди 1./6. с. с. артилер. отдѣление, което дотогава бѣше придадено къмъ бригадата, подъ прикритието на две роти отъ 11-и полкъ, да се премѣсти въ с. Шахли. Въ 8 ч. пр. пл. се получи отъ щаба на бригадата и заповѣдьта по II армия за настѫплението на бригадата къмъ Татаркьой. Командирътъ на бригадата реши да събере бригадата при с. Вакъвъ, дето се намираше 11-и полкъ. Къмъ 11 ч. пр. пл. бригадата се събра, но обща походна колона не се формира. Командирътъ на бригадата заповѣда само 11-и полкъ да тръгне къмъ с. Константиново (Татаркьой). 24-и полкъ почива въ Вакъвъ до 12 ч. 45 м. сл. пл. и чакъ следъ това тръгна по сѫщия пѫть.

Когато 11-и полкъ достигна до в. Кокошница, една рота бѣ изпратена въ странично прикритие между шосето и Тунджа за свръзка съ I армия. До границата полкътъ бѣ спрѣнъ отъ командира на бригадата, за да дочака 1./9. бригада, съ която трѣбваше да се изравнява. Тукъ пристигна и началникътъ на дивизията, който видѣ, че 1./9. бригада още не е пристигнала въ Соуджакъ, и заповѣда бригадата да нощува на достигнатото мѣсто.

За охранение бѣ изпратена 3./11. дружина, която изпрати постоветѣ си предъ Татаркьой. Страничното прикритие нощува на гребена източно отъ това село. Макаръ пѫтьтъ да бѣше много удобенъ за движение, обозитѣ и на тази бригада не настигнаха вечерьта частитѣ, и войницитѣ не получиха топла храна.

3./9. бригада. — Тази бригада бѣ разположена въ района Гердеме—Шивкулари—Нинечево. Щабътъ на бригадата бѣше въ последното

село, дето бѣше и щабътъ на дивизията. Тя имаше възможность да получи най-навреме заповѣдитѣ и да организира най-добре движението си. Това, обаче, не стана, благодарение инициативата на бригадния командиръ, който презъ нощьта разпръсна двата полка въ различни посоки.

Въ 1 ч. пр. пл. командирътъ на 3-а бригада получи предупреждение отъ началника на дивизията за предстоящето движение и, безъ да дочака заповѣдьта, изпрати 54-и полкъ да заеме „комадуващитѣ височини на Сакаръ планина, южно отъ Гердеме", а на 53-и полкъ заповѣда да изпрати презъ нощьта две дружини въ Нинечево, въ разпореждане на началника на дивизията. Отъ последната заповѣдь може да се заключи, че тѣзи разпореждания сж направени съ знанието на началника на дивизията.

Командирътъ на 54-и полкъ събра полка си по тревога и въ 4 ч. пр. пл. тръгна къмъ границата и, като достигна в. Кая тепе, развърна го въ боенъ редъ. 1-а и 2-а дружини отъ 53-и полкъ, които бѣха оставени въ разпореждане на началника на дивизията, тръгнаха въ 3 ч. 30 м. пр. пл. отъ Шивкулари и на разсъмване стигнаха въ Нинечево.

Когато, въ 8 ч. пр. пл., командирътъ на бригадата получи заповѣдьта по дивизията, двата пехотни полка бѣха вече извършили своитѣ нощни походи и бѣха достигнали даденитѣ имъ отъ командира на бригадата обекти. Въ заповѣдьта по дивизията се искаше бригадата да се съсрѣдоточи къмъ Гей тепе. Командирътъ на бригадата предаде заповѣдьта по телефона на всички разпръснати части да се насочатъ поотдѣлно за този пунктъ.

Командирътъ на 53-и полкъ заповѣда цѣлиятъ полкъ да се събере въ Кавакли, отдето, следъ двучасова почивка, заедно съ 3./9. с. с. артилер. отдѣление, продължи движението си къмъ Вакъвъ. Къмъ него, недалечъ отъ Кавакли, се присъедини и 9-и не с. с. артилер. полкъ, който идѣше отъ с. Хадъра. Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. колоната пристигна въ Вакъвъ, като измина 45 клм., и се спре за нощуване, а 2./9. не с. с. артилер. отдѣление получи заповѣдь отъ началника на дивизията да продължи пжтя си къмъ границата и да влѣзе въ състава на 1./3. бригада. Конетѣ на отдѣлението не бѣха хранени цѣлъ день и бѣха много изморени отъ дългия първи преходъ. Командирътъ на отдѣлението помоли да се даде два часа почивка за нахранване и напояване конетѣ, но молбата му не бѣ уважена. Отдѣлението тръгна, обаче преуморенитѣ и изгладнѣли коне не можеха вече да теглятъ и започнаха да падатъ. Командирътъ на отдѣлението

самъ разреши въпроса, като даде почивка единъ часъ. Конетѣ се нахраниха, и следъ това движението продължи. На 6-и октомврий въ 3 ч. пр. пл. отдѣлението пристигна при 1./3. бригада (Гей тепе).

54-и полкъ, както се каза, съ нощенъ походъ пристигна на границата южно отъ Гердеме, и се окопаваше. Въ 10 ч. пр. пл. командиръть на полка получи заповѣдьта на командира на бригадата за движение къмъ Гей тепе. Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. полкътъ започна да се спуща отъ Сакаръ планина обратно къмъ Гердеме, отдето бѣше тръгналъ презъ нощьта. Оттамъ той продължи и въ 8 ч. 30 м. сл. пл. стигна въ Козлуджа. Войницитѣ бѣха капнали отъ умора, и командиръть на полка реши да нощува въ това село, защото, ако движението бѣше продължило и презъ тази нощь, полкътъ щѣше да се разстрои съвършено.

И тъй, по причина излишното разтакаване частитѣ преди започване движението и недобрата организация на похода, поради обширнитѣ мѣрки за охранение, когато движението ставаше въ собствена територия, най-после, по причина изравняване колонитѣ отъ страна на щаба на дивизията, 9-а дивизия презъ този день не можа да достигне своитѣ обекти, а само 2./9. бригада успѣ да премине границата.

Общото положение на 5-и октомврий вечерьта.

На 5-и октомврий частитѣ отъ II армия нощуваха въ следнитѣ мѣста:

Хасковскиятъ отрядъ: 4./28. дружина съ една батарея — на границата югоизточно отъ Куванлъкъ; 1./28., 3./28., 1./40. и 4./40. дружини — при с. Айдогмушъ; 3./40. дружина — при с. Мандра; 2./28. дружина — западно отъ с. Хасъ Обасъ; 2./40. дружина — на височината при Гювенчлеръ;

Конната бригада — въ с. Урумкьой;

8-а дивизия: 1-а бригада — въ с. Мезекъ; 2-а бригада — въ Лефке Бълг.; 3-а бригада — въ Мустафа Паша;

9-а дивизия: 2-а бригада — на североизтокъ отъ Лефке Бълг.; 1-а бригада — на североизтокъ отъ Соуджакъ; 3-а бригада — 53-и полкъ — въ с. Вакъвъ, а 54-и — въ с. Козлуджа; 1./3. бригада — на северъ отъ Константиново (Татаркьой);

Придаденото къмъ армията гаубично отдѣление остана въ Сейменъ.

I и III армии, които презъ този день започнаха настжплението си къмъ Лозенградъ, вечерьта достигнаха линията Узумъ баиръ —

Хамзабейли—Теке — в. Шакиръ баба—Еникьой (Капаклѫ)—Ахлатли—Сливово. Лѣвиятъ флангъ на II армия (1./3. бригада) бѣ въ връзка съ най-близката часть отъ I армия (2./3. бригада) при Урумбейли.

И тъй, на 5-и октомврий вечерьта цѣлата Българска II армия направи единъ голѣмъ походъ, мина границата, навлѣзе въ турска територия, но турското командуване въ Одринъ и Кърджали не можа да узнае почти нищо отъ това голѣмо движение.

Вечерьта комендантътъ на Одринската крепость направи по телеграфа своето донесение въ Щаба на Източната армия, което се получи тамъ чакъ на 6-и сутриньта. Той донасяше, че български редовни войски и милиция сѫ минали границата на истокъ отъ Тунджа, между Тунджа, Марица и Арда и на югъ отъ Арда; тѣзи войски навлѣзли 7 клм. отъ границата и спрѣли; въ всѣки отъ горнитѣ пунктове действувалъ по единъ български полкъ; въ крепостната зона артилерийски огънь още не билъ откриванъ; въ 5 ч. 30 м. сл. пл. били забелязани единъ коненъ полкъ къмъ Лефке и едно конно отдѣление къмъ Кюстюкьой. Мостътъ и фурната въ Мустафа Паша били развалени.

И въ Щаба на Българската II армия, освенъ донесението отъ началника на 8-а дивизия за заемането на в. Куртъ кале, получено въ 5 ч. 30 м. пр. пл., други сведения за противника и даже за своитѣ части не се получиха. Въ първия день на военнитѣ действия войскитѣ още нѣмаха опитность по устройване връзкитѣ и не обръщаха внимание на своевременното донасяне. Командуващиятъ армията ги предупреди за тази нередовность и заповѣда да донасятъ въ 6 ч. сл. пл. за положението на своитѣ части, а отдѣлнодействуващитѣ бригади, освенъ въ своитѣ дивизии, да изпращатъ донесенията си и направо въ щаба на армията.

Походътъ на 6-и октомврий. — Боятъ при Фикелъ.

Разпорежданията на дветѣ страни.

Едновременно съ получаване сведенията отъ Конната дивизия за настѫпването на българитѣ източно отъ Тунджа, на 6-и октомврий сутриньта въ Турската главна квартира се получи и донесението отъ коменданта на Одринската крепость за преминаване границата отъ българитѣ и настѫпването имъ по долинитѣ на рѣкитѣ.

Турското главно командуване, колкото и да не бѣше ориентирано относно намѣренията на Българската главна квартира, за

отбраната на Одринъ, стоеше на първоначалното си решение — крепостьта да се държи до последна крайность. Но, следъ като запо-вѣда на Източната и Западната армии да започнатъ настѫпателни действия, сѫщото то изпрати и на коменданта на крепостьта заповѣдь да направи излази и отблъсне неприятеля задъ границата. Въ сѫщата заповѣдь за настѫпването на българитѣ се правѣше следната преценка:

„Настѫпилитѣ отъ разни страни къмъ крепостьта неприятелски колони сѫ слаби; спирането на тѣзи колони показва, че тѣ се колебаятъ, какво да предприематъ, затова направете съответни излази отъ крепостьта и отблъснете неприятеля задъ границата".

Щомъ получи тази заповѣдь, комендантътъ на крепостьта реши да предприеме излазъ по лѣвия брѣгъ на р. Марица съ цель да завладѣе наново Мустафа Паша. Това свое решение той съобщи на командуващия Източната армия. Последниятъ, вѣроятно, не е знаялъ за заповѣдьта на главнокомандуващия, и изпрати на коменданта следната директива:

„Армията се готви за открить бой съ неприятеля; до завършването му, не правете далечни излази отъ крепостьта. За насъ е важно засега да се запази фортовиятъ поясъ".

Комендантътъ на крепостьта, обаче, настояваше на своето решение. Той вѣроятно е съобщилъ на командуващия Източната армия получената отъ Главната квартира заповѣдь, защото последниятъ се съгласи отпосле за това настѫпване, като сѫщевременно даде и нѣкои указания за изпълнението му.

До вечерьта на 5-и октомврий въ Българската главна квартира нѣмаше никакви сведения отъ настѫпилитѣ I и II армии, и тамъ не се знаеше още докѫде тѣ сѫ достигнали и какви турски части сѫ срещнали предъ себе си. Отъ военния аташе въ Петербургъ се получи донесение, което съдържаше съ голѣма точность силата на Одринския гарнизонъ: той донасяше, че въ Одринъ за гарнизонъ сѫ назначени 4 дизизии, отъ които 3 редифски (Одринъ, БабаЕски, Гюмюрджина), че отъ този гарнизонъ сѫ изпратени отряди напредъ: въ Демиркьой — 23-и низамски полкъ, въ Димитрикьой — 1-и коненъ полкъ, въ Ташлѫ Муселимъ — 4-и стрелковъ полкъ, въ Хаскьой — 28-и низамски полкъ и една батарея, въ Куртькьой — 2-и лекъ коненъ полкъ, около Одринъ — Конната дивизия.

По този начинъ събранитѣ по-рано сведения за турцитѣ предъ II армия се потвърдяваха още отъ единъ източникъ, и обстановката предъ нея достатъчно се разясняваше. Но едно случайно донесение отъ командира на 7-а погранична дружина, капитанъ Марковъ, безъ

да бѫде провѣрено, започна да привлича вниманието на командуващия II армия и на Българската главна квартира въ посоката къмъ Кърджали.

На 5-и октомврий въ 11 ч. сл. пл. въ Щаба на II армия се получи следното донесение отъ командира на дружината, изпратено шифровано отъ телеграфната станция въ с. Караджиларъ:

„Получихъ сведения, че турцитѣ съсрѣдоточаватъ невѣроятно количество войска откъмъ Кърджали, съ цель тази вечерь или утре да настѫпятъ, да заематъ най-близката желѣзнопѫтна линия и завзематъ Шипка. Съсрѣдоточени били тъй: задъ Клисе баиръ — 900 души пехота съ едно орждие, при Гюеренъ — 52 хиляди и при Кърджали — 56 хиляди, съ съответно количество артилерия; въ горнитѣ пунктове имало много конници. Тѣзи сведения сѫ добити отъ нашъ турчинъ, изпратенъ отъ влиятеленъ между турцитѣ българинъ. Моля, да се провѣрятъ.“

Това донесение веднага бѣше протелеграфирано отъ Щаба на II армия въ Главната квартира. Въ разговоръ по телеграфа командуващиятъ II армия изложи предъ началника на Щаба на действуващата армия съдържанието на това донесение, безъ да бѫде провѣрено то̀, както се напомня отъ донасящия командиръ на дружина. Едновременно съ това той изложи и своето безпокойство за фланга и тила на армията по посока отъ Кърджали къмъ Хасково. Следъ завършване този разговоръ, командуващиятъ II армия въ 2 ч. 30 м. пр. пл. на 6-и октомврий реши да изпрати още едно донесение за тази опасность:

„Положението на армията продължава да бѫде рисковано. Намирамъ, че ще бѫде необходимо да се групиратъ въ Хасково нѣколко опълченски или допълняващи дружини, а сѫщо да се усили съ такива войски и гарнизонътъ на Търново-Сейменъ.“

Това голѣмо безпокойство за тила на II армия, предизвикано отъ споменатото донесение на командира на 7-а погранична дружина, е легнало въ основата на решението на Българското главно командуване да вземе обширни мѣрки за противодействие на турското настѫпване.[1])

А преди това Главното командуване смѣташе, че обстановката предъ фронта на армиитѣ не е промѣнена, и че I и II армии ще продължатъ и на 6-и октомврий да изпълняватъ възложенитѣ имъ задачи. Затова само на III армия се изпрати директива да продължи настѫпването и да достигне до границата.

---

[1]) Гледай „Томъ II — Лозенградската операция“, страници 126—130.

I армия презъ този день трѣбваше да достигне линията Чешмекьой — Татарларъ — Ташлж Муселимъ — Провадия.

Командуващиятъ II армия получи донесенията само на нѣкои отъ частитѣ на армията за извършеното по-предния день и на 6-и октомврий въ 3 ч. 30 м. пр. пл. изпрати заповѣдь за по-нататъшнитѣ действия. Въ нея, следъ като се съобщаваше, че сведенията за противника и задачата на II армия оставатъ сжщитѣ, на частитѣ се даваха следнитѣ задачи:

„*8-а дивизия* днесъ да заеме и се утвърди на линията Каджкьой — Бешъ тепе, на дѣсния брѣгъ на р. Марица; Кайкъкьой — чифл. Акча Ибрахимъ, на лѣвия брѣгъ; частитѣ, действуващи на лѣвия брѣгъ, преди да настжпятъ за завладяване горепоменатитѣ пунктове, трѣбва да влѣзатъ въ непосрѣдствена бойна връзка съ бригадата отъ 9-а дивизия, действуваща по посока Лефке—Мустраклж.

9-а дивизия, съ придадената ѝ бригада отъ 3-а дивизия, да настжпи днесъ така: бригадата на полковникъ Поповъ да заеме и се утвърди на височинитѣ между Лефке и Мустраклж и влѣзе въ бойна връзка вдѣсно — съ частитѣ отъ 8-дивизия, въ лѣво — съ частитѣ отъ другитѣ бригади на 9-а дивизия; бригадитѣ отъ 9-а дивизия, настжпващи презъ Соуджакъ, днесъ да заематъ и се утвърдятъ на височинитѣ на линията Хаскьой — Михаличъ — Мустраклж и влѣзатъ въ близка бойна връзка съ бригадата на полковникъ Поповъ, отъ сжщата дивизия; бригадата отъ 3-а дивизия да заеме и се утвърди на височинитѣ непосрѣдствено на северозападъ отъ Фикелъ (кота 108).

Хасковскиятъ отрядъ да продължи енергично настжплението си и да заеме и се утвърди на линията Ючъ тепе — Идризли — Кара Мусалларъ.

Конната бригада да продължи разузнаването къмъ Силбикюмъ, като се стреми да поддържа връзка съ 8-а дивизия къмъ Карабаа и Бешъ тепе.

Гаубичното с. с. отдѣление остава въ Търново-Сейменъ.

Следъ това въ заповѣдьта е указано, какъ да се организиратъ връзкитѣ, и че щабътъ на армията остава въ Търново-Сейменъ.

Въ тази заповѣдь на дивизиитѣ не се дава само една точна задача, а се даватъ задачитѣ на отдѣлнитѣ бригади. Особено командуването на II армия се вмѣсваше въ функциитѣ на началника на 9-а дивизия.

Следъ като бѣше изпратена тази заповѣдь, въ щаба на армията се получиха донесения отъ началника на Хасковския отрядъ и отъ този на 8-а дивизия за разположението на тѣхнитѣ части. Командуващиятъ армията тогава направи следнитѣ измѣнения въ своята

заповѣдь: 2./9. бригада да заеме с. Юскюдаръ, а 2./8. бригада да се насочи на югъ къмъ Кайкъкьой, за да освободи фронта на 2./9. бригада.

Когато заповѣдьта по армията се получи по телефона въ Щаба на действуващата армия, началникътъ на щаба, вече възприелъ тревогата откъмъ Кърджали, повдигната отъ командуващия II армия, не одобри заповѣданото настжпление на Хасковския отрядъ и телеграфира на командуващия II армия въ 10 ч. 40 м. пр. пл.:

„Донесете незабавно за резултатитѣ отъ вчерашнитѣ действия. Хасковскиятъ отрядъ не тласкайте много на югъ, защото той има специална задача да прикрива посоката Кърджали—Хасково—Стара-Загора. Относно усилването съ войски Търновосейменския гарнизонъ, за това се грижи Щаба на действуващата армия, и това не трѣбва да Ви безпокои. Повѣрената Ви армия има ясно поставена задача."

Тази телеграма бѣше отговоръ на цитираното по-горе донесение отъ командуващия II армия.

Настжплението на конната бригада.

(5-о картогр. приложение).

Командиръть на конната бригада, като не получи до сутриньта нова заповѣдь, реши да продължи настжпването, за да заеме обекта си споредъ вчерашната заповѣдь. Въ 7 ч. пр. пл. бригадата тръгна отъ Урумкьой къмъ Курткьой. Но тя измина само два километра — като достигна до границата, командиръть на бригадата реши да дочака нова заповѣдь отъ армията и спре бригадата до 11 ч. 30 м. пр. пл., когато се получи очакваната заповѣдь. Въ заповѣдьта не се даваше районъ за разузнаване, а — само посока къмъ близкото село Силбикюмъ. Командиръть на бригадата насочи придадената погранична рота къмъ Ададжалж, дето, споредъ по-раншнитѣ донесения на разездитѣ бѣха забелязани турски войски, а съ бригадата продължи движението къмъ Курткьой, дето пристигна къмъ 2 ч. сл. пл. Два часа се изгубиха, додето се провѣри, дали селото е чисто отъ противникъ, следъ което бригадата се разположи въ него за нощуване, като постави два наблюдателни поста на източнитѣ изходи на селото.

Изпратенитѣ предния день самостоятелни разезди продължиха настжпването. На 6-и октомврий се изпратиха още два такива разезда: единиятъ — по посока Силбикюмъ—Карабаа и другиятъ — къмъ Курткьой.

Отъ разездитѣ презъ деня се получиха следнитѣ донесения за противника:

Отъ 6 ч. 50 м. пр. пл., че въ селото нѣма противникъ, и че турцитѣ при Ададжалж заематъ позиция съ фронтъ на северъ;

Отъ 9 ч. 50 м. пр. пл., че с. Курткьой е чисто отъ противникъ, и че турското население отъ селата Киризликъ и Хамзачъ е избѣгало;

Отъ 12 ч. 20 м. сл. пл., че пѫтьтъ Силбикюмъ—Карабаа е свободенъ, и че последното село е заето отъ български войски;

Отъ 3 ч. сл. пл., че турската рота, която заемаше височината северно отъ Кочашъ, на дѣсния брѣгъ на Арда, е отстѫпила къмъ селото; че дветѣ роти отъ Ададжалж отстѫпили къмъ Козлубике; че турцитѣ отстѫпвали къмъ Одринъ; по показанията на двама дезертьори, на 5-й октомврий отъ Черменъ излѣзла съ посока на истокъ една колона отъ 1—2 дружини и 5—6 ескадрони.

Вечерьта командиръть на бригадата изпрати въ щаба на армията събранитѣ сведения.

По този начинъ и презъ този день Сборната конна бригада не се подравни съ фронта на армията, разузнава само предъ своя фронтъ, не можа да влѣзе въ съприкосновение съ противника, и нито единъ неинъ разездъ не мина на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Настѫплението на 8-а дивизия.

Началникътъ на 8-а дивизия презъ нощьта срещу 6-и не получи никакво известие за своята 2-а бригада. Макаръ още на 5-и вечерьта да бѣше изпратенъ единъ пехотенъ взводъ да я потърси, на 6-и октомврий той изпрати съ сѫщата задача и единъ разездъ отъ Гвардейския коненъ полкъ. Въ 9 ч. пр. пл. се получи въ щаба на дивизията първото донесение отъ командира на 2-а бригада, че на 5-и октомврий бригадата е пристигнала въ с. Лефке, и че на 6-и ще продължи движението къмъ Мустраклѫ, кѫдето турцитѣ отстѫпили. Предвидъ на това, че бригадата можеше да излѣзе предъ фронта на 9-а дивизия, началникътъ на дивизията изпрати заповѣдь да не се предприема настѫпление въ предначертаната отъ командира на бригадата посока.

Въ очакване разпореждане за движение презъ този день, началникътъ на дивизията заповѣда на командира на Гвардейския коненъ полкъ да организира разузнаване до линията Каджкьой—Булдуркьой—Бешъ тепе и да разузнае пѫтищата отъ тия села къмъ Арда и — отъ Карабаа къмъ Гюлджюкъ и Яйляджикъ.

Въ 10 ч. 15 м. пр. пл. се получи заповѣдьта по II армия. За достигане поставената въ тази заповѣдь задача, началникътъ на дивизията заповѣда:

1./8. бригада, съ две отдѣления отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ, да настжпи по пжтя Черменъ—чифл. Бургуджикъ и заеме височинитѣ между Карагачъ и Бургуджикъ;

3./8. бригада, съ 8-и не с. с. артилерийски полкъ, да настжпи непосрѣдствено задъ първата по пжтя Мустафа Паша—Черменъ и да се спре прикрито на западъ отъ селото; да остави временно 51-и полкъ съ една батарея на западъ отъ Мустафа Паша; една дружина отъ полка да остане въ Мустафа Паша, като разузнава по височинитѣ надъ града на лѣвия брѣгъ на Марица;

2./8. бригада да заеме с. Кара Хадъръ, като извади авангарда си на височината източно отъ това село; да се свърже съ дивизията на дѣсния брѣгъ на р. Марица;

Щабътъ на дивизията ще пжтува съ 3-а бригада.

Тази заповѣдь бѣ предадена на командиритѣ на 1-а и 3-а бригади по телефона, а на командира на 2-а бригада бѣ изпратена съ офицера на поржчки при щаба на дивизията, който трѣбваше да разясни, какъ 2-а бригада да свърже действията си съ другитѣ две бригади, действуващи по дѣсния брѣгъ на р. Марица.

Гвардейскиятъ коненъ полкъ. — За изпълнение възложената му задача за разузнаване, командуващиятъ Гвардейския коненъ полкъ изпрати 5 самостоятелни разезди по 16 конници и 2 подофицерски разезда за разузнаване пжтищата:

№ 1 — отъ Мустафа Паша по дѣсния брѣгъ на Марица за Каджкьой и Юрушъ;

№ 2 — въ посока Мустафа Паша—Черменъ—Карагачъ—Булдуркьой — долината на Арда;

№ 3 — въ посока Мустафа Паша—чифл. Бургуджикъ—Еспетли—долината на Арда;

№ 4 — въ посока Мустафа Паша—Дели Елесъ;

№ 5 — въ посока Мустафа Паша—Карабаа—Бешъ тепе — чифл. Усканли—Кумарлж;

Подофицерски разездъ — за разузнаване пжтя Мустафа Паша—Гюлджюкъ;

Подофицерски разездъ — по пжтя Мустафа Паша—Яйляджикъ.

На началницитѣ на разездитѣ бѣха дадени инструкции за разузнаването презъ деня и да се прибератъ за нощуване въ с. Черменъ. Въ 9 ч. пр. пл. тѣ тръгнаха, а следъ половинъ часъ и полкътъ тръгна по пжтя за Черменъ, дето пристигна въ 1 ч. сл. пл. и се спре за нощуване.

Разездътъ № 1 бѣ посрещнатъ съ огънь отъ височинитѣ при с. Каджкьой, и не можа да продължи движението си къмъ Юрушъ. Останалитѣ разезди срещнаха по пѫтя си само слаби турски разезди, които избѣгваха срещата и отстѫпваха на югъ. Четиритѣ разезди достигнаха долината на Арда и къмъ 9 ч. 30 м. сл. пл. се прибраха при полка си въ Черменъ.

На пѫть за Черменъ, началникътъ на 8-а дивизия получи нѣколко донесения отъ Гвардейския коненъ полкъ, споредъ които: слаби неприятелски части отстѫпили къмъ Карагачъ и Каджкьой; отъ последното село разездитѣ били обстреляни; въ селото била забелязана картечница; по височинитѣ между Булдуркьой и Каджкьой били забелязани турски вериги, а жителитѣ казвали, че тамъ имало и артилерия. Отъ тѣзи донесения началникътъ на дивизията можеше да извади следното заключение: Турцитѣ се прибиратъ къмъ крепостьта. Тѣ заематъ позиции на линията Каджкьой—Булдуркьой, дето, вѣроятно, ще се опитатъ да се съпротивяватъ. На западъ отъ линията Седерли—Карагачъ турски войски нѣма.

1./8. бригада. Командиръть на бригадата получи заповѣдьта по дивизията въ 12 ч. 30 м. сл. пл. Той изпрати заповѣдь на шесттѣ роти, които бѣха останали около в. Куртъ кале, да догонятъ полка си, а следъ единъ часъ бригадата се изтегли въ походенъ редъ:

Рекогносцироначенъ отрядъ — 9./10. рота;

Авангардъ — 3./10., 4./10. дружини, 2-а с. с. батарея, една пионерна рота;

Главни сили — 1./10. дружина, 4-а с. с. батарея, 2./10. дружина, 2½ дружини отъ 30-и полкъ;

Ариергардъ — ½ р. отъ 30-и полкъ и прикритие на обоза — ½ рота отъ 30-и полкъ.

Авангардътъ тръгна въ 1 ч. 30 м. сл. пл. по пѫтя Мезекъ—Карабаа—чифл. Бургуджикъ. Понеже рекогносцировачниятъ отрядъ не бѣше изпратенъ по-рано, то 9./10. рота, за да застане предъ авангарда, трѣбваше да върви съ ускорена крачка.

Къмъ 5 ч. сл. пл. рекогносцировачниятъ отрядъ достигна височината южно отъ Карагачъ, дето следъ половинъ часъ бѣ настигнатъ отъ авангарда. Тукъ командиръть на бригадата даде заповѣдь за нощуване: авангардътъ, заедно съ останалитѣ две дружини отъ 10-и полкъ, да нощува на височинитѣ между Карагачъ и чифл. Бургуджикъ, а главнитѣ сили — въ Карабаа. Едната дружина отъ авангарда бѣше оставена въ охранение, като две роти разставиха стражеви постове, а другитѣ две — застанаха, като отбранителни застави,

на двата фланга. Другата дружина отъ авангарда остана въ резервъ на преднитѣ постове, а батареитѣ нощуваха, заедно съ другитѣ две дружини отъ 10-и полкъ, западно отъ Карагачъ.

3./8. бригада. — Началникътъ на дивизията, въ Мустафа Паша, повика командира на 3-а бригада въ щаба на дивизията и въ 11 ч. 30 м. пр. пл. му заповѣда да настѫпи съ бригадата и 8-и не с. с. артилерийски полкъ за с. Черменъ и да нощува западно отъ това село. Въ Мустафа Паша да остави една дружина и една батарея.

Къмъ 2 ч. сл. пл. 51-и полкъ тръгна отъ града, а 52-и — отъ ж. п. станция Мустафа Паша, за да се формира походната колона. Веднага следъ изтеглянето на 51-и полкъ се получи заповѣдь отъ щаба на дивизията да се върне обратно въ града, дето да остане, докато пристигне 2-а бригада.

Другиятъ полкъ отъ бригадата, заедно съ 8-и не с. с. артилерийски полкъ, продължи движението си, за охрана на което бѣше изпратена една рота въ челенъ отрядъ. Въ 5 ч. сл. пл. той стигна въ Черменъ и се разположи за нощуване на квартири въ селото (а не западно отъ него, както гласѣше заповѣдьта по дивизията). За охрана бѣше изпратена цѣла дружина, отъ която една рота постави наблюдателни застави на всички пѫтища, водещи отъ изтокъ въ селото.

2./8. бригада. — Като не получи заповѣдь за този день, командирътъ на бригадата реши да продължи движението въ посоката Лефке — Мустраклѫ — Юскюдаръ. Бригадата тръгна въ 6 ч. пр. пл. въ следния походенъ редъ:

Авангардъ — 1/2 ескадронъ отъ Гвардейския коненъ полкъ, 3./12. дружина, картечната рота отъ 12-и полкъ и една с. с. батарея.

Главни сили — две дружини отъ 12-и полкъ, една дружина отъ 23-и полкъ, една с. с. батарея, останалитѣ дружини отъ 23-и полкъ;

Лѣво странично прикритие — 1./12. дружина;

Дѣсно странично прикритие — 1./23. дружина.

Отъ полуескадрона бѣха изпратени два разезда: по пѫтя Мустраклѫ — Юскюдаръ — Дуванджа и по пѫтя Лефке — Кайкъкьой — Кара Хадъръ — Дуванджа. На линията Юскюдаръ—Дуванджа и двата разезда бѣха посрещнати съ пехотенъ огънь отъ малки турски групи, които, следъ кѫса престрелка, се оттеглиха.

Като достигна съ авангарда до с. Мустраклѫ, командирътъ на бригадата спре колоната за голѣма почивка, като приближи и главнитѣ сили. Къмъ 1 ч. сл. пл. пристигна офицерътъ отъ щаба

на дивизията, който носѣше заповѣдьта. Веднага колоната бѣ насочена на югъ и въ 5 ч. сл. пл. достигна до с. Кара Хадъръ, дето се разположи да нощува на бивакъ. За охрана бѣха изпратени три роти отъ авангарда, а едната остана въ резервъ на преднитѣ постове. Този резервъ вечерьта бѣше усиленъ съ още две роти отъ главнитѣ сили.

Дѣсното странично прикритие настжпи отъ кота 113 и презъ с. Димитрикьой се присъедини къмъ полка си. Лѣвото странично прикритие бѣ насочено по пжтя к. 165 — Мустраклж—Михаличъ, но, следъ измѣняване посоката на югъ, и то настигна своя полкъ по пжтя за Кара Хадъръ.

Щабътъ на дивизията се движеше задъ колоната на 3-а бригада, и вечерьта късно пристигна въ с. Черменъ. Следъ като получи сведения за 2-а бригада, че е настжпила източно отъ Мустафа Паша, началникътъ на дивизията заповѣда на другия день 51-и полкъ да се присъедини къмъ бригадата си въ с. Черменъ.

Настжплението на 9-а дивизия.

Въ 8 ч. пр. пл. началникътъ на 9-а дивизия получи заповѣдьта по армията и заповѣда да се продължи настжплението къмъ линията Юскюдаръ—Михаличъ—Хаскьой—Фикелъ:

2-а усилена бригада да настжпи къмъ Юскюдаръ, да заеме това село и да се утвърди въ него, като влѣзе въ връзка съ частитѣ на 8-а дивизия.

1-а усилена бригада, къмъ която се придаватъ две дружини, една картечна рота и едно с. с. артилерийско отдѣление отъ 3-а бригада, да настжпи въ 10 ч. пр. пл. къмъ линията Михаличъ—Хаскьой, да заеме тѣзи села и да се утвърди въ тѣхъ. Къмъ Соуджакъ презъ Дервишка могила да се остави едно прикритие за охранение фланга на бригадата откъмъ тази страна, съобразно опасностьта; бригадата да влѣзе въ връзка въ дѣсно съ 2-а бригада, къмъ Юскюдаръ, и въ лѣво — съ 1./3. бригада.

1./3. бригада, къмъ която се придава едно с. с. артилерийско отдѣление, да настжпи въ 10 ч. пр. пл. по двете страни на пжтя Вакъвъ—разв. Татаркьой—Фикелъ и заеме височинитѣ при това село, както и самото село, като се утвърди на тѣзи пунктове.

3-а усилена бригада, къмъ която се придава едно с. с. артилерийско отдѣление, да се съсрѣдоточи въ 10 ч. 45 м. пр. пл. на платото 1·5 клм. югозападно отъ с. Константиново и остане въ разпореждане на началника на дивизията.

Домакинскиятъ обозъ на частитѣ, готовъ за движение, да остане на мѣстото си до второ разпореждане, като му се назначи въоржжено прикритие.

Споредъ тази заповѣдь, 1-а бригада е усилена съ две дружини, една картечна рота и едно артилерийско отдѣление отъ трета. Това предварително усилване на бригадата бѣше направено само на основание изучването по картата, отъ което се виждаше, че въ участъка ѝ има много добри позиции, и се предполагаше, че противникътъ ще съсрѣдоточи значителни сили срещу нея.

Между това, 3-а бригада на 5-и октомврий едвамъ бѣше достигнала въ района Козлуджа—Вакъвъ. Следъ като войницитѣ се нахраниха и починаха, следъ полунощь бригадата продължи движението си и въ 9 ч. пр. пл. на 6-и октомврий тя, заедно съ 2-о не с. с. артилерийско отдѣление, достигна хребета северно отъ с. Константиново. Така щото заповѣдьта по дивизията за действията на 6-и октомврий завари бригадата на опредѣленото ѝ за 5-и октомврий мѣсто, но всички бойци бѣха много уморени, както отъ дългия преходъ на 5-и октомврий, тъй и отъ нощния походъ срещу 6-и октомврий.

Съгласно тази заповѣдь, 2-а бригада, безъ да срещне съпротива отъ страна на противника, настжпи и достигна своя обектъ, защото предъ нея на югъ се движеше 2./8. бригада. Другитѣ бригади настжпиха за достигане своитѣ обекти, но трѣбваше да разпръснатъ предварително слабитѣ турски части, които бѣха изнесени до границата южно отъ Константиново.

2./9. бригада. — Командиръть на бригадата, преди да получи заповѣдьта по дивизията, заповѣда въ 8 ч. пр. пл. да се продължи движението въ сжщия походенъ редъ, както предния день, за да заеме височинитѣ на североизтокъ отъ к. 165. Въ 11 ч. пр. пл., когато бригадата бѣше изминала около 7 клм. отъ мѣстото за нощуване, се получи заповѣдьта по дивизията за 6-и. Следъ това движението продължи въ сжщия походенъ редъ и се извърши по следния начинъ:

Дѣсниятъ рекогносцированъ отрядъ (16./33. рота) настжпи къмъ Мустраклж—Кайкъкьой, като следваше задъ 2./8. бригада, и се спре за нощуване въ последното село; лѣвиятъ — (15./33. рота) настжпи по пжтя Кюстюкьой—Коджа Аплж—в. Дервишка могила — Евджилеръ и се спрѣ за нощуване въ последното село; по сжщия пжть се движеше и лѣвото странично прикритие. Авангардътъ достигна до източния край на с. Мустраклж въ 3 ч. 30 м. сл. пл. и се спрѣ за нощуване, като изпрати стражеви отрядъ отъ една дружина; главнитѣ сили въ 4 ч. 30 м. сл. пл. се спрѣха за нощуване на бивакъ на гребена между селата Мустраклж и Лефке.

1./9. бригада. — Дѣсното странично прикритие на бригадата (2./17. дружина) презъ нощьта срещу 6-и октомврий завладѣ

безъ бой турския пограниченъ постъ на 5 клм. северно отъ Дервишка могила. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. то продължи движението си къмъ Дервишка могила съ водачъ отъ пограничната стража. Походътъ по̀ една тѣсна пѫтека бѣше много труденъ. Въ авангардъ на колоната бѣ изпратена 5-а рота. Когато той достигна на 3·5 клм. отъ в. Дервишка могила, престрои се въ взводна колона, защото имаше сведения, че височината е заета отъ турцитѣ. Подъ прикритието на гѫста патрулна верига, настѫпването продължи. Следъ изминаване още единъ километъръ, патрулитѣ донесоха, че турцитѣ заематъ височината съ около 1/2 рота. Командирътъ на дружината усили авангарда съ още една рота (6-а) и следъ това пакъ продължи настѫпването. Отъ 2000 крачки турцитѣ откриха силенъ огънь, но дружината продължи настѫплението си безспирно и безъ да отговаря на турския огънь. Турцитѣ не издържаха и се оттеглиха въ западна посока. Страничното прикритие завладѣ височината и влѣзе въ връзка съ своя полкъ, влѣво, и съ 2-а бригада, вдѣсно.

Командирътъ на 1-а бригада получи заповѣдьта по дивизията едвамъ въ 10 ч. 20 м. пр. пл., затова бригадата не можа да тръгне въ опредѣления съ тази заповѣдь часъ. Макаръ да нѣмаше никакви сведения за турцитѣ, той реши да атакува противника на линията Михаличъ—Хаскьой. На събранитѣ при него началници на частитѣ, той предаде заповѣдь да се развърнатъ въ боенъ редъ по следния начинъ:

Дѣсна колона — 17-и полкъ (три дружини, 1./9. с. с. артилерийско отдѣление и единъ взводъ пионери) — да настѫпи по посока на с. Михаличъ и атакува противника въ селото и западно отъ него.

Лѣва колона — 4-и полкъ (четири дружини, 3./9. с. с. артилерийско отдѣление и единъ взводъ пионери) — да настѫпи по посока на селата Михаличъ и Хаскьой и атакува противника източно отъ с. Михаличъ.

Маневрени войски — две дружини отъ 53-и полкъ — да се съсрѣдоточатъ при пограничния постъ Гей тепе.

Странично прикритие — 2./17 дружина — да продължи настѫплението си къмъ в. Дервишка могила.

Командиритѣ на полковетѣ, отъ своя страна, изгубиха доста ценно време за развръщане своитѣ полкове. Тѣ показаха обектитѣ на дружинитѣ отъ бойната часть и започнаха настѫплението въ 11 ч. пр. пл. (4-и п.) и въ 12 ч. 10 м. сл. пл. (17-и п.). Едвамъ въ 2 ч. сл. пл. двата полка минаха презъ границата съ развѣти знамена, съ народния химнъ, свиренъ отъ музикитѣ, и възторжени викове „Ура!“ отъ въодушевенитѣ войници. Безъ да срещне про-

тивникъ, бойниятъ редъ на бригадата достигна линията Михаличъ — Хаскьой и се разположи за нощуване по следния начинъ:

Дѣсното странично прикритие — при в. 250, въ боенъ редъ и до 11 ч. сл. пл. укрепява позицията си; 17-и полкъ — въ седловината югоизточно отъ с. Михаличъ; 4-и полкъ — на височинитѣ между Михаличъ и Хаскьой; позицията се укрепява до срѣднощь, следъ което дружинитѣ се отдръпнаха за почивка задъ своитѣ участъци; батареитѣ отъ дветѣ отдѣления останаха на позиция.

Започна да вали проливенъ дъждъ. Командиръть на 17-и полкъ поиска разрешение да разположи войницитѣ на квартири въ с. Михаличъ, но командиръть на бригадата не разреши това.

И тъй, 1-а бригада не тръгна въ походенъ редъ, за да влѣзе въ контактъ съ противника, а се развърна въ боенъ редъ отсамъ границата. Когато тя достигна своитѣ обекти, турцитѣ, заплашени отъ настжплението на съседната 1./3. бригада, бѣха отстжпили. Тѣхни два табора, една батарея и единъ ескадронъ бѣха забелязани да отстжпватъ между селата Секюнъ и Возгачъ.

Настжплението на 1./3. бригада. — Боятъ при Фикелъ.

(6-о картогр. приложение).

Разположението на турцитѣ при Фикелъ. — Въ периода на мобилизацията и съсрѣдоточаването не можаха да се събератъ достатъчно сведения за противника предъ фронта на 1./3. бригада, защото частитѣ отъ 9-а и 3-а дивизии пристигнаха късно въ района на съсрѣдоточаването. И на 5-и октомврий тѣзи сведения не можаха да се попълнятъ, защото 9-а дивизия не разполагаше съ конница и извършваше разузнаването само съ пехотни патрули.

Отъ събранитѣ отъ пограничната стража сведения се знаеше, че въ района Михаличъ—Дервишка могила—Юскюдаръ има значителни пехотни части, една батарея и нѣколко конни полкове. Следъ заминаването на Турската конна бригада да се присъедини къмъ Конната дивизия[1]), конни части вече не бѣха забелязвани въ този районъ. Границата на пжтя Вакъвъ—Одринъ бѣше заета отъ усилена гранична стража, а за по-наюгъ нѣмаше никакви сведения, какви турски части се намиратъ. Следъ боя се установи, че, за усилване пограничната стража, отъ Тунджанския отрядъ сж били изпратени две дружини съ картечници и една батарея къмъ Фикелъ.

[1]) Гледай стр. 54.

Развръщане въ боенъ редъ 1./3. и 3./9. бригади. — Командирътъ на 1./3. бригада получи заповѣдьта по дивизията въ 9 ч. 30 м. пр. пл. Той събра началницитѣ на частитѣ при с. Константиново, съобщи имъ, че турцитѣ заематъ съ пехота и артилерия в. Герджикъ тепе, и даде следната заповѣдь за боя:

Артилерийското отдѣление да заеме позиция южно отъ Константиново.

11-и полкъ да настжпи западно отъ пжтя Константиново — Одринъ и завладѣе височинитѣ западно отъ това село.

24-и полкъ да настжпи източно отъ сжщия пжть и завладѣе с. Фикелъ и височинитѣ около него.

По една дружина отъ двата полка да се оставятъ въ бригадна поддръжка, която да се движи задъ срѣдата на бойния редъ.

Парковитѣ взводове и бригадниятъ лазаретъ да излѣзатъ напредъ и се спратъ на 2 клм. северно отъ Константиново; да имъ се назначи за прикритие една рота отъ 24-и полкъ.

Домакинскитѣ обози, подъ командата на командира на нестроевата рота отъ 24-и полкъ, да останатъ на мѣстата си, като имъ се назначи прикритие по едно отдѣление отъ всѣки полкъ.

Една рота отъ 24-и полкъ да се движи, като странично прикритие, на 3 клм. източно отъ пжтя Константиново — Фикелъ.

Къмъ това време 3./9. бригада вече бѣше пристигнала на хребета северно отъ Константиново, и, следъ като изпрати две дружини къмъ Соуджакъ въ помощь на 1./9. бригада, съ останалитѣ сили (шесть дружини и три не с. с. батареи) остана въ разпореждането на началника на 9-а дивизия, споредъ заповѣдьта по дивизията.

Полковетѣ на 1./3. бригада се развърнаха въ боенъ редъ по следния начинъ: 11-и полкъ имаше 1-а и 3-а дружини и картечната рота въ бойна часть; 2-а дружина въ полкова поддръжка и 4-а — въ бригадна поддръжка; 24-и полкъ тръгна отъ бивака си въ две колони и, като достигна границата, остави 3-а дружина въ бригадна поддръжка, а останалитѣ две дружини и картечната рота се развърнаха въ боенъ редъ една до друга.

Настжплението. — Отблъсване турцитѣ отъ в. Герджикъ тепе. — Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., или единъ часъ следъ получаване заповѣдьта по дивизията, бойниятъ редъ настжпи къмъ границата. Началникътъ на 9-а дивизия съ щаба си въ това време бѣше въ Константиново, отдето можеше да ржководи настжплението на тритѣ най-близки свои бригади. Между 11 ч. и 30 м. пр. пл. и 12 ч. и 30 м. сл. пл. бойниятъ редъ премина границата, като 3./11. дружина бѣше насочена точно къмъ височината Герджикъ тепе. Когато бойната часть на тази

дружина достигна на 1500 кр. отъ височината, тя бѣ посрещната съ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь. Дружината прекрати настжплението си и сжщо откри огънь. Отъ пехотното разузнаване се установи, че турцитѣ заематъ позиция на височината отъ две страни на пограничния постъ съ около единъ таборъ и нѣколко картечници. Тѣхнитѣ окопи на скалистата височина бѣха добре приспособени къмъ мѣстностьта и труднодостжпни откъмъ фронта. Командирътъ на 11-и полкъ веднага изпрати заповѣдь на командира на артилерийското отдѣление при Константиново да съдействува на атаката. Батареитѣ, обаче, още не бѣха готови за откриване огънь, и затова той използува готовностьта на своитѣ части да продължатъ настжплението и безъ артилерийска подготовка. Той подаде команда „Напредъ!“, която се подхвана отъ всички началници. Командирътъ на 11-а рота, капитанъ Динчевъ, пръвъ привдигна своята рота, макаръ тя да се обстрелваше най-силно. Започна се прибѣгване по взводно, а онѣзи взводове, които бѣха по-слабо обстрелвани, настжпваха безспирно.

Настжплението на 3./11. дружина бѣ толкова енергично, че, когато веригитѣ ѝ достигнаха на 500 крачки отъ окопитѣ на турцитѣ, последнитѣ започнаха на групи да ги напущатъ. Скоро цѣлиятъ таборъ започна да отстжпва. Ротитѣ отъ 3./11. дружина се хвърлиха въ атака на ножъ, но завариха въ турскитѣ окопи само оставенитѣ за прикриване отстжплението войници. Часть отъ тѣхъ, които се съпротивяваха, бѣха намушени, а 11-а рота, която влѣзе първа въ окопитѣ, плени 30 войници. Дружината веднага зае напустнатата височина и преследва съ огънь настжпващитѣ турци.

Турскиятъ таборъ отстжпи по западнитѣ склонове на в. Герджикъ тепе, които бѣха вече достигнати отъ 1./11. дружина. Тази дружина нѣмаше предъ себе си противникъ и безспирно продължаваше настжплението си. Когато турцитѣ започнаха да отстжпватъ, тѣ попаднаха подъ огъня на 3-а рота, която ги обстрелва, докато отстжплението имъ се обърна въ бѣгство.

Бойниятъ редъ на 24-и полкъ мина презъ напустнатото отъ жителитѣ с. Татаркьой (Хамидие) и продължи настжплението си, докато се изравни съ 11-и полкъ.

Щомъ се почна настжплението, и 1./9. не с. с. отдѣление бѣше готово за стрелба отъ позициитѣ си югозападно отъ с. Константиново. Но турцитѣ се бѣха вече оттеглили отъ своята предна позиция на в. Герджикъ тепе, и затова командирътъ на 9-и не с. с. артилерийски полкъ веднага изпрати 3-а батарея да заеме позиция отъ двѣтѣ страни на пжтя на в. Герджикъ тепе, дето пехотата се бѣше

вече здраво настанила. Следъ малко на сѫщата позиция бѣха изпратени и другитѣ две батареи отъ отдѣлението.

Атака на митницата. — Щомъ българскитѣ части заеха височината Герджикъ тепе, турцитѣ откриха по тѣхъ огънь съ една батарея, разположена на маскирана позиция на височинитѣ източно отъ Хаскьой. Едновременно съ това тѣ откриха и пехотенъ огънь отъ височинитѣ северно отъ митническия постъ (в. 231), макаръ разстоянието да бѣше много голѣмо, и куршумитѣ да не долитаха. По силата на огъня турскитѣ сили, заемащи тѣзи височини, се смѣтаха около два табора. Тѣхната позиция бѣше укрепена, и окопитѣ — добре маскирани.

Бойниятъ редъ на 1./3. бригада веднага продължи настѫплението си. Подъ най-силенъ артилерийски огънь той се спусна отъ височината Герджикъ тепе, и почти безспирно настѫпваше, докато достигна на 1800 крачки отъ турскитѣ окопи. Следъ това се започна прибѣгване по части. Въ това време 3./9. не с. с. батарея се подготви за стрелба на новата си позиция на в. Герджикъ тепе. Въ 1 ч. 26 м. сл. пл. батареята откри огънь по турската батарея и още съ първитѣ два взводни реда я застави да замлъкне. Скоро на сѫшата позиция пристигнаха и другитѣ две батареи. Турската батарея къмъ 2 ч. сл. пл. се опита още веднажъ да открие огънь по настѫпващата пехота. Веднага 1-а и 3-а батареи съсрѣдоточиха огъня си по нея, и тя замлъкна, за да не се обади вече до края на боя. Другата батарея отъ отдѣлението (2-а) въ това време обстрелваше турскитѣ пехотни окопи.

Следъ намѣсването на артилерията, настѫпването на пехотнитѣ части пакъ се ускори. Срещу митническия постъ настѫпваше 11-и полкъ. Когато неговитѣ вериги достигаха на 400 кр. отъ турскитѣ окопи, командирътъ на полка даде сигналъ „Атака!“. Дружинитѣ се понесоха за ударъ на ножъ подъ звуковетѣ на „Шуми Марица“. Но поколебанитѣ отъ безспирното настѫпление турци не дочакаха удара и отстѫпиха въ безпорядъкъ на югъ. Командирътъ на полка, полковникъ Семерджиевъ, настигна най-предната верига на 9-а рота и, заедно съ нея, продължи настѫпването по височината съ митническия постъ, отдето противникътъ бѣ преследванъ съ пехотенъ огънь, докато се закри въ гънкитѣ на мѣстностьта.

Съседниятъ 24-и полкъ настѫпваше по посока на Фикелъ. По височината 218 бѣха забелязани малки групи турски войници, вѣроятно прикриващи фланга на позицията при митническия постъ противъ страничното прикритие. Полкътъ насочи въ тази посока часть отъ фланговата си дружина, и турцитѣ безъ съпротива отстѫпиха.

Веднага следъ заемане височинитѣ около митницата, пехотнитѣ части започнаха да се устройватъ, а артилерийското отдѣление — да мѣнява позицията по батарейно. Най-напредъ пристигна на новата позиция 2-а батарея. Турцитѣ бѣха вече отстѫпили, и нѣмаше подходящи цели за откриване огънь. Само на височината южно отъ Фикелъ бѣше забелязана една група отъ нѣколко яздачи. Като смѣташе, че това може да е група началници, командирътъ на батареята откри огънь по нея и съ втория изстрелъ попадна точно въ цельта. Групата веднага се разпръсна, а на сѫщото мѣсто настѫпващитѣ части по-после намѣриха труповетѣ на трима убити турски офицери. Къмъ 3 ч. сл. пл. промѣниха позициитѣ си и другитѣ две батареи, но за тѣхъ нѣмаше цели, и тѣ не откриха огънь.

Следъ кратка почивка, използувана за подреждане разстроенитѣ отъ атаката роти, цѣлиятъ боенъ редъ продължи настѫплението си, и къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. частитѣ достигнаха своитѣ обекти — височинитѣ 2·5 клм. югоизточно отъ Фикелъ (24-и полкъ) и тѣзи южно и югоизточно отъ селото (11-и полкъ). Въ сѫщото време 1-а батарея настѫпи непосрѣдствено задъ пехотата, зае позиция на главния пѫть при височината западно отъ Фикелъ, отдето даде последнитѣ изстрели по отстѫпващия противникъ.

Частитѣ отъ 1./3. бригада веднага пристѫпиха къмъ укрепяване достигнатата позиция, на която и останаха да пренощуватъ, охранявани съ бойни предни постове.

Настѫпление на 3./9. бригада. — Споредъ заповѣдьта по 9-а дивизия, 3./9. бригада, следъ като изпрати дветѣ дружини и картечната рота за усилване 1./9. бригада, настѫпи въ сборенъ редъ задъ 1./3. бригада, като използува подстѫпитѣ на височинитѣ западно отъ пѫтя Константиново—Одринъ. Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на дивизията, който наблюдаваше боя отъ височината 3 клм. южно отъ Константиново, започна да се безпокои за голѣмата междина, която се образуваше между 1./9. и 1./3. бригади, и заповѣда 3./9. бригада да продължи настѫплението си, докато се изравни съ тѣхъ. Понеже турцитѣ бѣха прогонени, и другитѣ бригади вече се укрепяваха на достигнатитѣ мѣста, 3./9. бригада настѫпи съ двата си полка единъ задъ другъ, а 2./9. не с. с. артилерийско отдѣление — помежду имъ, съ прикритие три роти отъ 54-и полкъ. Отдѣлението се движеше въ линия отъ орѫдейни колони, на голѣми разстояния.

Къмъ 5 ч. сл. пл. предниятъ 53-и полкъ достигна височината южно отъ Хаскьой, дето започна да се укрепява. Артилерийското отдѣление трѣбваше да преодолява голѣмитѣ стръмнини отъ дветѣ страни на р. Дулапъ дере, по които минаваше разваленъ и измитъ

отъ дъждоветѣ пѫть. Затова 54-и полкъ го надмина и къмъ 10 ч. сл. пл. достигна височинитѣ северно отъ Хаскьой, дето се разположи на бивакъ за нощуване. Вечерьта, обаче, началникътъ на дивизията започна да се безпокои отъ обстоятелството, че и четиритѣ негови бригади сѫ излѣзли на една линия, и заповѣда на командира на 1./3. бригада веднага да премѣсти единия отъ своитѣ полкове на западъ отъ р. Дулапъ дере, за да се освободи 3./9. бригада, която трѣбваше да остане пакъ въ втора линия.

Въ сѫщото време началникътъ на дивизията изпрати и на командира на 2./9. бригада заповѣдь да продължи настѫплението си, да достигне Юскюдаръ и да влѣзе въ „бойна" връзка вдѣсно съ 8-а дивизия, къмъ Кайкъкьой, и влѣво съ 1./9. бригада, къмъ Михаличъ. Сѫщата заповѣдь командиратъ на 2./9. бригада получи и отъ командуващия II армия. Но, понеже бригадата бѣше вече разположена за почивка, той реши да изпълни заповѣдьта на следния день, като тръгне въ 3 ч. пр. пл.

Резултатъ отъ боя. — И тъй, 1./3. бригада презъ този день достигна даденитѣ ѝ въ заповѣдьта по дивизията обекти. Тя имаше безспорна победа въ първата среща съ врага. Духътъ у войницитѣ бѣ повдигнатъ на неимовѣрна височина. Отъ изоставенитѣ по позициитѣ орѫжия, шинели, раници, патрони личеше, че турцитѣ сѫ били потресени отъ вихреното настѫпление на тѣхния противникъ. На всички правѣше впечатление не само по-многочислената, но и по-изкусно действуваща българска артилерия, макаръ въ боя да взеха участие само три нескорострелни батареи.

Плененитѣ 120 души турски войници дадоха ценни сведения. Тѣ бѣха облѣчени и стъкмени много добре, но разказваха, че голѣма часть отъ турскитѣ войски сѫ християни, които не желаятъ да се биятъ противъ своитѣ братя; че много отъ войницитѣ сѫ съвсемъ необучени и неслужили, а други сѫ обучавани само нѣколко дни или месеци; че при Фикелъ отъ турска страна е имало два табора отъ 28-и низамски полкъ (10-а дивизия) и една батарея; че турцитѣ имали доста много убити и ранени.

Въ този бой 11-и полкъ имаше 5 войници убити и 25 ранени.

Командуващиятъ II армия, следъ като получи отъ 9-а дивизия донесение за боя при Фикелъ, изпрати донесение въ Главната квартира, което се цитира на стр. 102. Въ това свое донесение той обясняваше турската съпротива съ това, че 1./3. бригада не разполага съ артилерия. Наистина, тази бригада бѣше придадена къмъ 9-а дивизия безъ артилерия, но и въ боя при Фикелъ, както се видѣ, взе участие

цѣло артилерийско отдѣление отъ 9-а дивизия, а друго отдѣление бѣше въ резервъ и можеше веднага да взема участие въ боя. Навѣрно командуващиятъ II армия не е знаелъ за участието на артилерията въ боя, или пъкъ е смѣталъ съ това да подкрепи искането си да се придаде къмъ тази бригада артилерия отъ 3-а дивизия.

Достигнатиятъ отъ II армия резултатъ на 6-и октомврий.

И тъй, споредъ заповѣдьта по II армия, частитѣ ѝ трѣбваше да достигнатъ линията Бешъ тепе — Каджкьой — чифл. Акча Ибрахимъ — Кайкъкьой — Мустраклж — Михаличъ — Хаскьой — Киречликъ.

8-а дивизия не можа да заеме заповѣданитѣ обекти и остана да нощува на линията Карабаа — Черменъ — Кара Хадъръ, т. е. на 7—8 клм. по-назадъ.

9-а дивизия достигна поставенитѣ ѝ обекти. При това лѣвофланговата бригада отъ тази дивизия (1./3.), макаръ да имаше предъ себе си доста силенъ турски отрядъ, пакъ успѣ да го разпръсне и отхвърли къмъ крепостьта и да напредне на около 5 клм. по-наюгъ отъ заповѣданата линия.

Дветѣ дивизии застанаха съ фронтове перпендикулярни единъ на другъ, т. е. обхващаха турцитѣ, които биха се опитали да настжпятъ въ западна посока. Независимо отъ твърде благоприятното положение на дветѣ дивизии, и тѣхнитѣ фронтове бѣха значително скжсени. Тъй, 8-а дивизия въ района на съсрѣдоточаването имаше фронтъ 12 клм., на 5-и октомврий — 22 клм., а на 6-и октомврий нейниятъ фронтъ бѣ намаленъ до 11 клм. Четиритѣ бригади на 9-а дивизия по-рано заемаха фронтъ 35 клм., а сега дивизията имаше фронтъ 18 клм.

Конната бригада и презъ този день остана задъ дѣсния флангъ на армията, като още не бѣше излѣзнала изъ пресѣчената и неудобна за конни действия мѣстность между границата и р. Арда. Тя не бѣше изпълнила и заповѣдьта за разузнаване въ долината на р. Арда, защото нито единъ неинъ разездъ не бѣ преминалъ на дѣсния брѣгъ на рѣката.

На крайния дѣсенъ флангъ на армията Хасковскиятъ отрядъ и презъ този день води успѣшенъ бой и почти разпръсна оставенитѣ срещу него турски войски, което показваше, че въ тази посока турцитѣ нѣматъ намѣрение да предприематъ по-сериозна операция.

Всички седемъ пехотни бригади бѣха изкарани въ първата линия, и нито командуващиятъ армията, нито началницитѣ на дивизиитѣ разполагаха съ войски, съ които да се намѣсятъ въ борбата, ако турцитѣ преминатъ въ настжпление срещу една само посока.

Въ 6 ч. сл. пл. командуващиятъ II армия изпрати въ Щаба на действуващата армия следното донесение:

„Резултатитѣ отъ вчера сж: Мустафа Паша, Мезекъ, Лефке, Ения и Кюстюкьой сж заети снощи отъ нашитѣ войски. Линията на охранението нощесъ е била р. Болотня, източно отъ Ения, — рѣката, която минава презъ Димитрикьой, — южно отъ Мустафа Паша на 3 клм. по пжтя Мезекъ — Карабаа. Мостътъ въ Мустафа Паша слабо разрушенъ, и по него минаватъ всички тежести. Единъ полкъ отъ 8-а дивизия е разположенъ по квартири въ града, по лѣвия брѣгъ на Марица. Телеграфическо съобщение установено. 9-а дивизия не е успѣла да мине границата, по причина голѣмитѣ разстояния. Днесъ ще може да заеме положението, дадено ѝ въ заповѣдьта ми №5 отъ днесъ. Хасковскиятъ отрядъ е заелъ снощи съ бой указанитѣ му въ заповѣдь №4 мѣста, и днесъ ще настжпи споредъ заповѣдьта ми №5. Задачата на Хасковския отрядъ разбирамъ, че може да се изпълни най-добре, като се опремъ на Арда, и къмъ това ще се стремя съ предосторожность. На конната бригада положението се вижда отъ днешната №5 заповѣдь.“

Презъ този день I армия продължи маршъ-маневъра си къмъ линията Лозенградъ — Одринъ и достигна линията Ханлж Енидже — Пашакьой—Селименъ Талишманъ. Лѣвиятъ флангъ на II армия бѣше въ връзка съ най-близката часть отъ I армия (2./3. бригада) при Ханлж Енидже.

Макаръ и да нѣмаше задача да действува срещу Одринъ, I армия съ своето положение съдействуваше за приковаване Одринския гарнизонъ и много облекчаваше задачата на II армия.

Отъ действията на турцитѣ на 5-и и 6-и октомврий ставаше ясно, че тѣхнитѣ прикриващи отряди презъ фронта на II армия сж получили задача да разузнаватъ за настжпващитѣ български сили, безъ да се ангажирватъ въ сериозни боеве съ тѣхъ. Тази задача тѣ напълно постигнаха, което се вижда отъ следното донесение на коменданта на крепостьта, изпратено до командуващия Източната армия на 6-и срещу 7-и октомврий, въ което съ абсолютна точность се изброяватъ почти всички колони на II армия:

„Презъ деня единъ неприятелски ескадронъ е влѣзалъ въ Дуванджа. Предъ Черменъ сж забелязани малки конни части; единъ ескадронъ е влѣзалъ въ чифл. Бургуджикъ, а следъ него се движела пехотна колона съ неизвестна голѣмина.

Три голѣми неприятелски колони, отъ които всѣка се предполага да е по една бригада, сж настжпили срещу Фикелъ, Хаскьой и Секюнъ; нашата 10-а дивизия, която се намираше срещу тѣзи колони, се оттегли стжпка по стжпка, безъ да влиза въ бой, а само съ артилерия е задържала неприятелската колона при Фикелъ. Предполага се, тѣзи колони да минатъ на изтокъ отъ Тунджа.

Къмъ Кемалъ и Дуванджа имало силни престрелки. Следъ 6 ч. сл. пл. се изпратиха три табори и една батарея на помощь на отряда източно отъ Дуванджа, но въ това време стрелковиятъ полкъ, за да не срещне по-голѣми сили, се оттеглилъ къмъ к. 212[1])."

Възъ основа донесението отъ коменданта на крепостьта и тѣзи на Конната дивизия, Абдуллахъ паша предположи, че българитѣ предприематъ общо настжпление, при което тритѣ колони между Тунджа и Марица ще минатъ източно отъ Тунджа, за да действуватъ съвмѣстно съ находящитѣ се тамъ сили, а останалитѣ български войски ще обсадятъ Одринъ. Той реши да развърне своята армия за отбрана на линията Лозенградъ—Ениджи—Бустанлж, а на коменданта на крепостьта заповѣда да не предприема настжпление въ голѣмъ масщабъ, докато цѣлата Източна армия не бжде готова да мине въ общо настжпление.

Приближаването на 7-и октомврий.

Разпореждания на дветѣ страни.

Следъ двудневни усилени походи по труднопроходими пжтища частитѣ отъ II армия бѣха доста изморени и имаха нужда отъ почивка. По-силно се чувствуваше нуждата отъ такава въ частитѣ отъ 9-а дивизия, които тръгнаха въ походъ, преди да пристигнатъ тиловитѣ имъ служби. Независимо отъ това, Българското главно командуване, обезпокоено отъ поменатото по-горе донесение за струпване голѣми турски сили въ Кърджалиско, бѣше взело решение да прекрати настжплението. Въ 12 ч. 50 м. сл. пл. на 6-и октомврий на командуващия II армия бѣ изпратена следната заповѣдъ:

„Споредъ заповѣдьта по I армия, тази последната ще достигне тази вечерь линията Провадия—Ташлж Муселимъ—Татарларъ—Чешмекьой. Повѣрената Ви армия утре, 7-и октомврий, да остане на заетитѣ мѣста и да се утвърди на тѣхъ."

Тази заповѣдь се получи въ щаба на армията на 7-и октомврий въ 1 ч. 10 м. пр. пл. А до това време командуващиятъ II армия, като не знаеше за това решение на Главното командуване, реши да продължи настжплението, но вече съ цель за „обкржжване". Посрѣднощь той изпрати на частитѣ отъ армията отдѣлни заповѣди

[1]) На картата 1 : 126,000 тази висота не е показана; вѣроятно е на гребена западно отъ с. Кемалъ.

за предстоящия походъ, които въ 2 ч. 30 м. пр. пл. бѣха изложени въ следната обща заповѣдь:

„§ 1. Вчера, 6-и того, 8-а дивизия е заела безъ бой дадената ѝ съ заповѣдь № 5 линия. Сѫщия день следъ пладне 9-а дивизия, следъ нѣколкочасовъ бой при Фикелъ (лѣвия брѣгъ)[1]), е заела линията с. Юскюдаръ—с. Михаличъ—с. Хаскьой—с. Фикелъ.

По лѣвия брѣгъ на р. Тунджа настѫпва I армия.

§ 2. Днесъ, 7-и октомврий, повѣрената ми армия да продължи приближаването си къмъ Одринъ, съ цель да обкрѫжи Северозападния участъкъ на крепостьта, между р. Тунджа и р. Арда, за което:

а) *8-а дивизия* да заеме и се укрепи твърдо на участъка вдѣсно на 9-а дивизия, отъ с. Ахъркьой—с. Кемалъ до лѣвия брѣгъ на р. Марица, и участъка между Марица и Арда, на линията с. Юрушъ—разв. Коюнлукъ—Еспетли.

б) *9-а дивизия* да заеме и се укрепи твърдо на линията на дѣсния брѣгъ на Тунджа (височитѣ южно отъ Фикелъ) — с. Бююкъ Смаилча—с. Возгачъ до с. Ахъркьой, включително.

в) *Хасковскиятъ отрядъ* да остане и се утвърди на заетитѣ отъ него мѣста, за да прикрива фланга и тила на армията.

§ 3. Линията на обкрѫжаването трѣбва да бѫде вънъ отъ огъня на крепостната артилерия на противника.

§ 4. *Щабътъ на армията* остава въ Търново-Сеймснъ."

Едновременно съ това командуващиятъ II армия изпрати и следното донесение въ Главната квартира:

„Вчера, 6-и того, II армия зае линията Фикелъ — Хаскьой — Михаличъ—Юскюдаръ—Кайкъкьой—Кара Хадъръ—Бешъ тепе. Височитѣ северно отъ Фикелъ сѫ завладѣни следъ нѣколкочасовъ бой противъ два табора пехота съ не с. с. артилерия, които сѫ отстѫпили въ безпорядъкъ къмъ Одринъ. Загуби за противника — нѣколко десетки убити и ранени. Отъ наша страна — сѫщо нѣколко десетки убити и ранени. Упоритостьта на противника е била, предполагамъ, вследствие отсѫтствието на артилерия въ бригадата отъ 3-а дивизия. Хасковскиятъ отрядъ вчера къмъ пладне достигна на линията Гюренъ—Чакърларъ. Днесъ, 7-и того, армията ще продължи приближаването си къмъ крепостьта, съ цель да обкрѫжи Северозападния участъкъ между Тунджа и Арда, като заеме и се утвърди на линията височитѣ южно отъ Фикелъ—Бююкъ Смаилча—Возгачъ—Ахъркьой—Кемалъ—Юрушъ—Еспетли до р. Арда."

Горната заповѣдь бѣше отмѣнена, следъ като се получи заповѣдьта отъ Щаба на действуващата армия II армия да остане на

[1]) Не е ясно за кой лѣвъ брѣгъ се говори.

достигнатитѣ мѣста. Обаче отъ 7-и октомврий нататъкъ всички разпореждания, излизащи отъ Щаба на II армия, бѣха насочени къмъ обкржжаване крепостьта. Отъ Щаба на действуващата армия не е направено никакво възражение противъ тази инициатива, която бѣше въ разрѣзъ съ първата директива за действията около Одринъ.

Въ полунощь срещу 7-и октомврий генералъ Ивановъ бѣше повиканъ на телеграфната станция отъ помощника на Главнокомандуващия, генералъ Савовъ, и началника на Щаба на действуващата армия, генералъ Фичевъ, които му поискаха най-напредъ сведения за частитѣ отъ армията и за противника. Генералъ Ивановъ съобщи сведенията за своитѣ войски, но за противника не даде сжществени сведения. Той се възползува отъ случая да донесе още, че обозитѣ на 9-а дивизия още не сж пристигнали, и се чувствува вече липса отъ хлѣбъ; че въ 1./3. бригада нѣма артилерия; че е нуждно да се възстановятъ желѣзнопжтнитѣ съобщения до Мустафа Паша; че е необходимо да се изпрати опълченска дружина за гарнизонъ въ последния градъ.

Следъ като обеща да направи необходимитѣ разпореждания за разрешение повдигнатитѣ въпроси, генералъ Фичевъ повтори изпратената вечерьта заповѣдь: „Армията да остане на 7-й октомврий на достигнатитѣ мѣста и да се затвърди на тѣхъ". Освенъ това, следъ като съобщи, че на Конната дивизия е заповѣдано да се прехвърли на дѣсния флангъ на II армия, той заповѣда:

„а) *Конната бригада* на 8-и и 9-и да се разположи въ Корашли, за да наблюдава посокитѣ, които идатъ отъ Арда къмъ Т.-Сейменъ и Хасково;

б) „Обсервационната линия" между Марица и Тунджа да се формира отъ *9-а дивизия* и *1./3. бригада; 8-а дивизия* да се разположи на дѣсния брѣгъ на Марица, като двете ѝ бригади останатъ на своитѣ мѣста, а другата да се прехвърли презъ Мустафа Паша и тя да заеме посоката Урумкьой—Силбикюмъ, за да пази дѣсния флангъ на армията отъ обходъ откъмъ Димотика;

в) *Хасковскиятъ отрядъ* да не прониква много на югъ, за да не би да открие случайно посокитѣ къмъ Хасково и Харманли; въ случай на една неблагоприятна евентуалность, този отрядъ да се задържи къмъ Каяджикъ;

г) Въ продължение на 3—4 дни въ Търново-Сейменъ ще бжде съсрѣдоточенъ гарнизонъ отъ около 10,000 человѣци съ 100 орждия."

Следъ тази предадена въ видъ на разговоръ по телеграфа директива генералъ Фичевъ не даде на II армия опредѣлена задача, а влѣзе въ подробности за задачитѣ на всички отдѣлни части и, като продължение на разговора, предаде по телеграфа:

„... обаче съ това не се стѣснява Вашата инициатива, ако предполагате, въ зависимость отъ сегашната обстановка, като усилите Вашия дѣсенъ флангъ съ още една бригада, да предприемете това, което е най-целесъобразно."

Командуващиятъ II армия не направи възражения по тази директива и отмѣни веднага своята заповѣдь за продължаване настжплението на 7-и октомврий. Но на разсъмване той изпрати донесение въ Главната квартира, че оттеглянето на конната бригада къмъ с. Корашли (въ българска територия) ще произведе лошо морално влияние на войскитѣ и населението, а изпращането на цѣла бригада къмъ Силбикюмъ ще отслаби армията. Въ сжщото донесение той изказваше мнение, че тилътъ на армията ще се запази най-добре, ако конната бригада остане на мѣстото си, въ долината на Арда, отдето да предприеме „набѣги" между Одринъ и Димотика; къмъ Хасково да се групиратъ опълченски и допълняващи дружини.

Началникътъ на Щаба на действуващата армия одобри съображенията на командуващия II армия. Той се отказа отъ дадената презъ нощьта заповѣдь, като му заповѣда повторно да действува по своя инициатива.

Докато Българската главна квартира се намираше всецѣло подъ влияние на невѣрното донесение за съсрѣдоточаване грамадни турски сили въ Кърджалиско и правѣше всевъзможни предположения за действията на тѣзи сили въ флангъ и тилъ на II армия, Хасковскиятъ отрядъ бѣше вече сломилъ окончателно турската съпротива въ този районъ и бѣше разпръсналъ всѣкаква опастность отъ тази посока. Това се вижда, както отъ донесението за боя на 6-и октомврий на този отрядъ, тъй и отъ турскитѣ донесения отъ Кърджали. Презъ нощьта срещу 7-и октомврий Абдуллахъ паша съобщаваше въ Турската главна квартира, че българитѣ сж продължили настжплението си къмъ Гьоклемезлеръ; че Егридеренскиятъ редифски полкъ се съпротивявалъ до 2 ч. сл. пл. и после се разпръсналъ дотолкова, че не можелъ да се събере; че отрядътъ въ Гьоклемезлеръ (редифскитѣ полкове Кърджали, Паласъ и тритѣ опълченски табори) сжщо отстжпилъ безредно къмъ Ишикларъ, че цѣлата дивизия е получила заповѣдь да отстжпи задъ Арда, а щабътъ ѝ — въ Местанлж. Командуващиятъ Турската източна армия смѣташе, че войскитѣ въ Кърджалиско сж вече разложени, и молѣше да се изпратятъ на помощь войски отъ Цариградъ, защото самъ той не можелъ съ нищо да помогне.

Комендантътъ на крепостьта, отъ своя страна, схващаше правилно общата обстановка, и заповѣда на изнесенитѣ предъ форто-

вата линия войски да продължаватъ съпротивата и бавното оттегляне къмъ крепостьта, като съ това разузнаватъ за силитѣ и намѣренията на настжпващитѣ къмъ крепостьта български сили.

И тъй, командуващиятъ II армия получи разрешение да действува презъ този день по собствена инициатива. Той заповѣда частитѣ да останатъ на достигнатитѣ мѣста, дето да се затвърдятъ, а конната бригада да остане въ Курткьой и да разузнава въ долината на р. Арда. Тази заповѣдь бѣше изпълнена само отъ 9-а дивизия и отъ конната бригада. Частитѣ отъ 8-а дивизия, въпрѣки заповѣдьта, почнаха движение, за да заематъ обектитѣ, дадени имъ за предния день. А понеже турцитѣ не бѣха се оттеглили още отъ височинитѣ между Каджкьой и Булдуркьой, то частитѣ отъ 1./8. бригада трѣбваше да водятъ бой за прогонването имъ.

Действията на Сборната конна бригада.

Следъ получаване заповѣдьта да остане на мѣстото си и да продължи разузнаването по долината на р. Арда, командирътъ на Сборната конна бригада изпрати единъ взводъ въ с. Яйладжикъ, който да влѣзе въ връзка съ частитѣ отъ 8-а дивизия. Сжщиятъ взводъ трѣбваше да изпрати единъ разездъ къмъ с. Деве дере.

За разузнаване въ долината на р. Арда бѣ изпратенъ разузнавателенъ ескадронъ (1./6. ескадронъ), съ задача отъ Хамзачъ да разузнава посокитѣ Хамзачъ — Силбикюмъ — Ададжалж — Козлубике и Хамзачъ — Овабюкъ.

Изпратено на толкова близко разстояние, разузнаването презъ деня не даде никакви резултати. Отъ изпратенитѣ разезди се получиха донесения, че тритѣ турски роти, които отстжпваха отъ границата, заематъ селата Кочашъ и Ададжалж, на двата брѣга на р. Арда, и че срещу тѣхъ сж: една българска опълченска рота и една гранична застава, които заематъ височинитѣ северно отъ последното село.

Действията на 8-а дивизия. — Боятъ на линията Каджкьой — Булдуркьой.

(7-о картограф. приложение).

Началникътъ на 8-а дивизия получи заповѣдьта по армията за продължение приближаването къмъ крепостьта, която следъ нѣколко минути бѣ отмѣнена. Споредъ новата заповѣдь, дивизията трѣбваше да остане на достигнатитѣ мѣста и да се затвърди.

На 6-и октомврий вечерьта разездитѣ на Гвардейския коненъ полкъ, както бѣ казано, се прибраха за нощуване при полка си въ с. Черменъ, и съприкосновението съ противника бѣше изгубено. На другия день въ 7 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи отъ щаба на дивизията заповѣдь да настѫпи къмъ с. Еспетли и да продължи разузнаването въ сѫщитѣ посоки, въ които разузнаваше на 6-и октомврий. Въ 8 ч. пр. пл. полкътъ изпрати 5 разезди въ сѫщитѣ посоки. Следъ два часа и той тръгна по пѫтя Черменъ — чифл. Бургуджикъ, дето пристигна къмъ 12 ч. пр. пладне и спре за почивка.

Въ 10 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията получи донесения отъ разездитѣ, че, по казването на мѣстнитѣ жители, турцитѣ, които презъ нощьта напустнаха селата Каджкьой и Булдуркьой, на разсъмване се върнали и заели височинитѣ между тия две села и то съ по-голѣми сили. Като смѣташе, че височинитѣ между тѣзи села иматъ голѣмо тактическо значение, защото прегражданъ посоката, въ която се движи дивизията, той взе решение да се произведе разузнаване на височинитѣ, и ако тѣ не сѫ силно заети, да се заематъ и укрепятъ. Началникътъ на щаба на дивизията, подполковникъ Руссевъ, въ 10 ч. 20 м. пр. пл. предаде следната заповѣдь на началника на авангарда на 1./8. бригада:

„Съ една дружина да се произведе разузнаване на височинитѣ между селата Каджкьой и Булдуркьой, и ако се види, че сѫ слабо заети, да се заематъ отъ цѣлия 10-и полкъ, като следъ това се укрепятъ. Полкътъ, обаче, да не се увлича въ голѣмъ бой."

Началникътъ на щаба на дивизията не даде само задачата на командира на полка, а по телефона му указа подробности за изпълнението: една рота да се насочи къмъ височинитѣ на с. Каджкьой и в. 141; една рота — къмъ височинитѣ между дветѣ села; една рота — къмъ в. 157; ротитѣ да се стремятъ съ обхождане да се качатъ на височинитѣ; една отъ авангарднитѣ батареи да бѫде готова да поддържа полка, ако стане нужда.

Полкътъ, заедно съ 2-а и 3-а батареи отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ, като авангардъ на бригадата, бѣше разположенъ на бивакъ западно отъ с. Карагачъ, а 3-а дружина заемаше преднитѣ постове. Командирътъ на полка заповѣда охраняващитѣ роти да настѫпятъ отъ позицията си къмъ заповѣданитѣ височини, а 4-а дружина да заеме тѣхното мѣсто на позицията. Ротитѣ бѣха насочени по следния начинъ: 9-а рота — къмъ с. Каджкьой и в. 141; 10-а рота — къмъ с. Булдуркьой и в. 157; 12-а рота — къмъ височинитѣ между дветѣ

села; 11-а рота оставаше за прикритие на батареята. За поддръжка на разузнавателнитѣ роти съ артилерийски огънь бѣше назначена 2./8. с. с. батарея, която застана на позиция при височината южно отъ с. Карагачъ.

Разузнавателнитѣ роти настжпиха въ боенъ редъ къмъ посоченитѣ имъ обекти. Когато достигнаха на 1200—1500 крачки отъ височинитѣ непосрѣдствено надъ селата, турцитѣ откриха пушеченъ огънь по тѣхъ, а откъмъ Каджкьой започна да се обажда и една картечница. Турскиятъ огънь бѣше безвреденъ, поради голѣмото разстояние и защото бойниятъ редъ на ротитѣ се приспособяваше много добре къмъ мѣстностьта, и тѣ използуваха добритѣ подстжпи. Движението продължаваше непрекжснато.

Началникътъ на дивизията, който наблюдаваше разузнавателнитѣ роти отъ артилерийската позиция, предполагаше, че противникътъ не разполага съ много сили, и заповѣда цѣлиятъ 10-и полкъ да настжпи за завладяване височинитѣ, като насочи удара си върху турския лѣвъ флангъ.

Командиръ̀тъ на полка веднага заповѣда на командира на 4-а дружина да подкрепи дветѣ крайни разузнавателни роти, а 1-а и 2-а дружини, заедно съ картечната рота, да се развърнатъ въ боенъ редъ срещу с. Булдуркьой, като полкова поддръжка. Когато тѣзи дружини излѣзоха отъ бивака си, тѣ бѣха насочени: 2-а — къмъ височинитѣ северно отъ селото и 1-а — къмъ височинитѣ южно отъ него.

Командиръ̀тъ на 4-а дружина изпрати за поддръжка на 9-а рота своитѣ 13-а и 15-а роти, а самъ съ 14-а и 16-а роти тръгна по следитѣ на 10-а рота къмъ Булдуркьой. По този начинъ бойниятъ редъ на 10-и полкъ бѣше раздѣленъ на две, доста отдалечени една отъ друга, групи.

9-а рота къмъ 1 ч. сл. пл. се изкачи на височината южно отъ с. Каджкьой, дето завърза силна престрелка съ турцитѣ, заемащи следния гребенъ. 13-а рота настжпи срещу с. Каджкьой, отдето бѣ посрещната съ картеченъ огънь. Командиръ̀тъ на ротата използува прекжсването на огъня отъ картечницата и вихрено поведе ротата за атака. Картечницата бѣ пленена заедно съ всичката прислуга, и ротата зае височината западно отъ селото. 15-а рота настжпваше въ това време покрай желѣзния пжть, и едновременно се изкачи на сжщата височина. Два табора настжпваха въ сжщото време, за да поддържатъ своитѣ слаби части при Каджкьой. Тритѣ роти

веднага продължиха настжплението си и заставиха турцитѣ да се повърнатъ назадъ. Последнитѣ при отстжплението си попаднаха подъ огъня на ротитѣ, които действуваха къмъ Булдуркьой, и още повече се разстроиха.

Командирътъ на 10-а рота, поручикъ Николовъ, като достигна съ ротата си до с. Булдуркьой, веднага насочи единъ взводъ да заеме височината северно отъ селото. Щомъ се изкачи на височината, този взводъ забеляза предъ себе си силни турски части, които бързаха да заематъ сжщата височина, и бѣха достигнали на 50—60 крачки отъ нея. Взводътъ откри огънь по тѣхъ. Турцитѣ сжщо залегнаха и откриха огънь. Следъ малко тѣ издигнаха бѣлъ флагъ, и огъньтъ бѣ прекратенъ. Въ това време на височината пристигнаха и останалитѣ взводове на 10-а рота, а влѣво започна да се изкачва и командирътъ на 12-а рота съ часть отъ ротата си.

Турцитѣ се възползуваха отъ прекратяването на огъня и започнаха да се движатъ по гънкитѣ на мѣстностьта, вѣроятно, за да се избавятъ отъ неудобното положение, въ което бѣха изненадани. Съ силенъ огънь отъ 9-а и 12-а роти тѣ бѣха заставени да се спратъ. Въ това време командирътъ на 4-а дружина, майоръ Василевъ, съ 14-а и 16-а роти бѣше се изкачилъ на височинитѣ източно отъ селото и настжпваше точно срещу турския лѣвъ флангъ. Турцитѣ, щомъ забелязаха приближаването на тѣзи роти, започнаха да отстжпватъ въ голѣмъ безпорядъкъ, преследвани съ огънь.

Бойната часть на полка продължи настжпването до заемане обектитѣ — височинитѣ 141 и 154, дето започна да се укрепява, а полковата поддръжка продължи настжплението до височинитѣ източно отъ линията Каджкьой—Булдуркьой.

Въ този първи бой 10-и полкъ настжпваше въ добъръ редъ, като на учение, макаръ почвата да бѣше много разкаляна отъ валѣлия презъ нощьта дъждъ. Настжплението се извършваше безъ поддръжка съ артилерийски огънь, защото отъ такава не се чувствуваше нужда — турцитѣ бѣха заели позицията си съ много слаби части, а докато пристигнатъ тѣхнитѣ поддръжки, позицията имъ падна въ български ржце. 2./8. с. с. батарея всѣки моментъ бѣ готова да открие огънь, като промѣнява два пжти позицията си, за да бжде по-близо до настжпващата пехота. Когато се започна престрелката по височинитѣ надъ с. с. Каджкьой и Булдуркьой, командирътъ на батареята поиска разрешение да открие огънь, макаръ да бѣше мжчно да се опредѣли кои сж българи и кои турци, освенъ по шапкитѣ. Вследствие мъглата и честото превалявание, наблюдението

бѣше много затруднено, и началникътъ на дивизията не разреши да се открие огънь.

Въ този бой 10-и полкъ имаше 1 убитъ и 11 ранени войници; турцитѣ оставиха на позицията 60 убити, между които и единъ офицеръ; 16 души отъ Гюмюрджинския редифски полкъ бѣха пленени. Въ ржцетѣ на българитѣ паднаха като трофеи: 1 картечница, 20 пушки, 2 коня, 3 мулета и 7 сандъци съ патрони.

Началникътъ на дивизията, който наблюдаваше боя при Каджкьой, не донесе въ щаба на армията, но по телефона въ Мустафа Паша бѣха прихванати турски разговори, отъ които се узнаваше, че при Каджкьой е билъ атакуванъ Гюмюрджинскиятъ пехотенъ полкъ, който се разбѣгалъ, като оставилъ въ селото една своя картечница; командирътъ на полка получилъ заповѣдь да се спре въ Марашъ, дето щѣлъ бжде подкрепенъ съ единъ таборъ и една батарея. Доколко разстройството на турскитѣ войски въ боя при Каджкьой е било голѣмо, се вижда пакъ отъ прихванатия разговоръ по телефона: командирътъ на изпратената на помощь батарея съобщаваше отъ Марашъ, че пристигащитѣ тамъ войски не сж вече годни за бой.

Гвардейскиятъ коненъ полкъ. — Следъ почивката при чифл. Бургуджикъ, полкътъ продължи движението си къмъ с. Еспетли. Къмъ 2 ч. сл. пл. той се изкачи на височинитѣ югоизточно отъ чифлика, отдето се чуваше престрелката къмъ Булдуркьой. Неговитѣ разезди, изпратени въ това направление, имаха сжщо престрелка съ разпръснатитѣ турски групи. Полкътъ наново се спре до 3 ч. 30 м. сл. пл., докато турцитѣ започнаха да отстжпватъ; следъ това той продължи настжплението си и, следъ една слаба престрелка съ турски групи по височинитѣ североизточно отъ с. Еспетли, зае селото къмъ 7 ч. сл. пл.

Вечерьта всички изпратени разезди се прибраха въ сжщото село, и полкътъ нощува тамъ въ пълна бойна готовность, защото ротата, която щѣше да се изпрати отъ щаба на дивизията за поддръжка на полка, не бѣше пристигнала. Полковиятъ обозъ остана да нощува въ чифл. Бургуджикъ.

1./8. бригада. — Командирътъ на бригадата, следъ като получи заповѣдьта по дивизията да остане на достигнатитѣ мѣста, реши да остави 10-и полкъ на мѣстото му, а съ 30-и полкъ да продължи движението и достигне Бешъ тепе, т. е. да достигне обекта, даденъ на бригадата за 6-и октомврий. Началникътъ на щаба на дивизията даде заповѣдьта за настжпление на 10-и полкъ направо, а не чрезъ командира на бригадата, вследствие на което последниятъ не знаеше нищо за действията на този неговъ полкъ.

Въ 7 ч. пр. пл. 30-и полкъ, заедно съ 3./8. с. с. артилерийско отдѣление, тръгна въ походъ по пѫтя Карабаа — Бешъ тепе, като изпрати въ авангардъ 4-а дружина. Пѫтьтъ бѣ много стръменъ и разкалянъ отъ дъжда, който още продължаваше да вали. Движението бѣ много трудно и бавно: орѫдията се движеха съ помощьта на пехотинцитѣ, и колоната изминаваше едвамъ по единъ клм. въ часъ. Рѣкичката при с. Пеливанъ чаиръ бѣше придошла, и мостътъ надъ нея — разваленъ; преминаването тукъ сѫщо забави движението.

Когато въ щаба на дивизията се получи донесението отъ командира на бригадата за движението къмъ Бешъ тепе, началникътъ на дивизията не одобри проявената инициатива. Той считаше, че тая посока е ексцентрична, и въ 10 ч. 40 м. пр. пл. му изпрати задовѣдь да се държи „по-сгѫстено“ къмъ р. Марица; да остави въ Бешъ тепе една дружина съ две картечници, която да „освѣтява и пази“ всички пѫтища отъ Арда къмъ участъка между Родопи и Марица, и съ останалитѣ свои сили да се спусне и заеме височинитѣ източно отъ чифл. Бургуджикъ.

Командирътъ на бригадата, въпрѣки тази категорична заповѣдь, продължи движението си и въ 5 ч. 30 м. сл. пл. достигна с. Бешъ тепе. Войницитѣ бѣха преуморени отъ трудния походъ, и вече движението, за да се изпълни заповѣдьта, бѣше невъзможно. Преди полкътъ да достигне до мѣстото за нощуване, започна да се чува престрелка около с. Еспетли (Гвардейскиятъ коненъ полкъ). Веднага бѣха изпратени две роти, които заеха позиция на височинитѣ югоизточно отъ Бешъ тепе, но, следъ затихването на стрелбата, и тѣ се прибраха къмъ селото и разставиха предни постове.

3./8. бригада. — Едновременно съ насочването на 10-и полкъ за разузнаване, началникътъ на дивизията заповѣда и на 51-и полкъ да се премѣсти отъ Мустафа Паша въ Черменъ, дето бѣха 52-и полкъ и 8-и не с. с. артилерийски полкъ. По пладне полкътъ пристигна въ Черменъ, но селото бѣше малко, и въ него не можаха да се разквартироватъ всички части, а ротитѣ останаха подъ дъжда по разкалянитѣ улици и дворища. Тогава началникътъ на дивизията заповѣда 52-и полкъ да се премѣсти въ с. Карагачъ. Въ 3 ч. сл. пл. този полкъ тръгна и въ 5 ч. 30 м. сл. пл. стигна селото, дето се разположи за нощуване на квартири. Макаръ разстоянието между селата Черменъ и Карагачъ да не бѣше голѣмо, походътъ на полка бѣ много труденъ, поради разкаляния пѫть. Колитѣ на полковия обозъ затънаха въ калта, и бѣха изтеглени съ по два чифта волове.

2./8. бригада, споредъ заповѣдьта по дивизията, трѣбваше да остане на мѣстото си, въ с. Кара Хадъръ. Но следъ пладне начал-

никътъ на дивизията заповѣда и тази бригада да се премѣсти въ с. Дуванджа и да заеме височинитѣ източно отъ селото.

Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. бригадата тръгна по пѫтя Кара Хадъръ—Дуванджа въ следния походенъ редъ: авангардъ — две дружини отъ 23-и полкъ, една батарея и 1/2 ескадронъ; Главни сили — пионерната рота, другитѣ две дружини отъ 23-и полкъ, артилерийското отдѣление, 12-и полкъ.

Движението по калнитѣ пѫтища бѣ извънредно трудно, хората много скоро се умориха и бѣха съвършено измокрени отъ превалявания отъ време на време дъждъ.

Въ 5 ч. 15 м. сл. пл. авангардътъ на бригадата мина презъ селото Дуванджа, изкачи се на височинитѣ източно отъ селото, дето едната дружина разстави предни постове, а другата — остана въ резервъ. Главнитѣ сили пристигнахавъ селото въ тъмно и се разположиха за нощуване на квартиробивакъ.

И тъй, презъ този день цѣлата 8-а дивизия, намѣсто да остане на достигнатитѣ мѣста, както бѣ заповѣдьта отъ командуващия армията, извърши единъ извънредно уморителенъ походъ, макаръ и да напредна само на 5—8 клм. къмъ крепостьта. Този походъ се извърши при най-неблагоприятно време и бѣ твърде изнурителенъ за войницитѣ. Походътъ за 30-и полкъ бѣ усиленъ (пѫтуване 10 часа), а за 2-а бригада се започна въ 3 ч. сл. пл. и се завърши въ тъмно.

Движението на 30-и полкъ се започна по инициативата на командира на бригадата. Началникътъ на дивизията не одобри посоката на движението и заповѣда да се измѣни тя на североизтокъ, но тази заповѣдь не бѣ изпълнена, поради преумората на войницитѣ.

Движението на 2-а и 3-а бригади се предприе по инициативата отъ началника на дивизията. Споредъ началника на щаба на дивизията[1]), премѣстването на 30-и полкъ къмъ Бургуджикъ и на 3-а бригада се е предприело, съ цель да се обезпечи владението на височинитѣ източно отъ селата Каджкьой и Булдуркьой, защото се предполагало, че турцитѣ ще се опитатъ отново да ги заематъ. Сѫщиятъ не дава мотивитѣ за премѣстването на 2-а бригада отъ Кара Хадъръ, въ Дуванджа, въпрѣки заповѣдьта по армията.

Действията на 9-а дивизия.

Следъ като бѣ отмѣнена заповѣдьта за настѫпление, началникътъ на 9-а дивизия заповѣда тритѣ бригади, действуващи въ басеина на

[1]) И. А. Руссевъ — „Осма пехотна Тунджанска дивизия и пр.“, стр. 31.

р. Тунджа, да се укрепятъ твърдо на височинитѣ на югъ отъ селата Михаличъ, Хаскьой и Фикелъ, а 2-а бригада, по разпореждане направо отъ командуващия армията, да се укрепи между Юскюдаръ и Мустраклѫ:

„*1./9. бригада* да заеме участъка между пѫтищата Дервишка могила—Возгачъ и Вакъвъ—Бююкъ Смаилча.

3./9. бригада, съ 53-и полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление, да заеме участъка на изтокъ отъ 1-а бригада до пѫтя р. Батакъ—с. Хаджикьой.

1./3. бригада, съ едно с. с. артилерийско отдѣление, да заеме участъка на изтокъ отъ 3./9. бригада до р. Тунджа, като височината на дѣсния брѣгъ на р. Батакъ се заеме съ две дружини, една картечна рота и една батарея.

54-и полкъ да остане при с. Хаскьой, въ разпореждане на началника на дивизията.

Частитѣ да укрепятъ своитѣ позиции съ носимия инструментъ и съ такъвъ отъ околнитѣ села;

Щабътъ на дивизията да остане на сѫщото мѣсто при митническия пунктъ.“

2./9. бригада. — Командирътъ на бригадата не бѣше въ връзка съ щаба на дивизията. Той бѣше получилъ заповѣдь отъ щаба на армията на 6-и октомврий да достигне с. Юскюдаръ, но, поради късното получаване заповѣдьта, бѣ решилъ да я изпълни на 7-и. Като не получи другата заповѣдь, той реши въ 4 ч. 30 м. пр. пл. да тръгне съ бригадата, следъ като я събере при с. Мустраклѫ.

Въ опредѣления тъменъ часъ бригадата тръгна по пѫтя Мустраклѫ—Юскюдаръ въ следния редъ: авангардъ — две дружини отъ 34-и полкъ и главни сили — две дружини отъ 34-и полкъ, 2./9. с. с. артилерийско отдѣление, 33-и полкъ.

Вследствие тъмнината, разстоянията между разчлененията на авангарда, както и това до главнитѣ сили, бѣха намалени, и връзката се поддържаше съ вериги отъ патрули. Тъмнината бѣ непрогледна; силенъ вѣтъръ и дъждъ биеха право въ лицата на войницитѣ, което ги караше да вървятъ съ затворени очи; почвата бѣше разкаляна, и пѫтьтъ — много плъзгавъ. Проводникъ водѣше челния отрядъ по едвамвидимия труднопроходимъ пѫть. Движението въ тъмнината бѣше толкова уморително, че стана необходимо да се дава малка почивка презъ всѣки 15 минути.[1])

[1]) Въ Военно-историческата комисия нѣма документи, отъ които да се установятъ мотивитѣ за нощния походъ на бригадата, извършенъ въ най-неблагоприятно време, и за нощуването на открито подъ дъждъ и въ кальта, следъ като бригадата бѣ въ връзка съ съседнитѣ войски (Дуванджа, Михаличъ), и следъ като разузнавателниятъ отрядъ бѣше заелъ Ахъркьой.

На разсъмване разстоянията между частитѣ въ походната колона се увеличиха, и единъ взводъ бѣ изпратенъ въ дѣсно странично прикритие. Въ 6 ч. пр. пл. авангардътъ мина презъ с. Юскюдаръ, отдето презъ нощьта турцитѣ бѣха отстжпили. Българскитѣ войски бѣха посрещнати радостно отъ селенитѣ — българи. Авангардътъ зае височинитѣ 2·5 клм. югоизточно отъ селото, дето въ 9 ч. пр. пл. пристигнаха и главнитѣ сили. Веднага се започна укрепяване позиция отъ дветѣ страни на пжтя Юскюдаръ—Ахъркьой; за охрана бѣха изпратени по една рота отъ всѣка дружина. До вечерьта на заетата позиция бѣха изкопани окопи за стрелба стоишкомъ.

За разузнаване бѣ изпратенъ разузнавателенъ отрядъ (10./33. рота), който настжпи до с. Ахъркьой, безъ да срещне противникъ.

Вечерьта полковетѣ се оттеглиха отъ позицията и нощуваха на открито задъ нея, охранявани отъ патрули и секрети на самата позиция.

3./9. бригада. — Докато частитѣ отъ 3./9. бригада се размѣстятъ споредъ заповѣдьта по дивизията, започна да се стъмнява. На тъмно се започна трасирането и копането на окопитѣ, вледствие на което по-голѣмата часть отъ тѣхъ бѣха напустнати на следния день. Бригадата остана да нощува на открито, подъ непреставащия дъждъ, и войницитѣ бѣха измокрени, защото нѣмаха платнища.

1./3. бригада презъ цѣлия день укрепяваше своята позиция. Презъ нощьта за охрана бѣха изпратени напредъ по една рота отъ двата полка, които поставиха стражеви постове. Изпратенитѣ напредъ патрули достигнаха до с. Енисикьой, безъ да бждатъ обезпокоявани отъ турцитѣ.

Положението на 7-и октомврий вечерьта.

И тъй, на 7-и октомврий вечерьта Българската II армия достигна линията Бешъ тепе — Булдуркьой — Каджкьой — Дуванджа — Юскюдаръ—Хаджикьой—Фикелъ. Конната бригада, придадена къмъ армията, бѣ оставена въ Курткьой, почти на два прехода задъ дѣсния флангъ на армията. Гвардейскиятъ коненъ полкъ бѣ предъ фронта на армията, макаръ да изпълняваше ролята на дивизионна конница на 8-а дивизия.

Вдѣсно, Хасковскиятъ отрядъ съ бой бѣше достигналъ линията Кара кая—Ишикларъ—Хасъмларъ.

Влѣво, 3-а дивизия, отъ I армия, бѣше достигнала линията с. Челмекьой — височинитѣ 2 клм. южно отъ с. Провадия — с. Ташлж Муселимъ.

Какво бѣше положението на Одринския гарнизонъ въ това време, се виждаше отъ донесението на коменданта на крепостьта, изпратено на 7-и до командуващия Източната армия. Споредъ това донесение, 10-а дивизия не могла да изпълни заповѣдьта за настжпление; предполагало се, около три български бригади да сж минали източно отъ Тунджа; отрядътъ на изтокъ отъ Тунджа, въ съставъ шесть табори, две картечни роти и две батареи, билъ на височината к. 212, югозападно отъ Кара Юсуфъ.

Комендантътъ на крепостьта донасяше още: че е заповѣдалъ на източния отрядъ да се оттегли на височината 188, западно отъ Мусубейли, и да не завързва решителенъ бой предвидъ общото настжпление, което ще предприеме цѣлата Източна армия; че българитѣ сж разколебани, и източниятъ отрядъ имъ е отнелъ картечници съ принадлежноститѣ и единъ офицерски конь; че крепостнитѣ орждия още не сж стреляли; че стотина вредни за крепостьта хора сж били качени на влака, за да бждатъ изпратени подъ конвой въ Цариградъ; че къмъ 10 ч. сл. пл. въ Карагачъ пристигнала 11-а дивизия и останала тамъ да нощува и, най-после, че здравословното състояние, общото положение и моралниятъ духъ на войскитѣ отъ гарнизона били отлични.

Завършване приближаването на 8-и октомврий.

Разпореждания за действията на 8-и октомврий.

Българската главна квартира на 7-и октомврий вечерьта взе решение да насочи III армия за атака на Лозенградъ, а II и I армии въ това време да се утвърдятъ на позиции, вънъ отъ досегаемостьта на крепостната артилерия, и да бждатъ готови да посрещнатъ едно турско настжпление откъмъ Одринъ.

Въ 11 ч. сл. пл. отъ Щаба на действуващата армия бѣ разпратена директивата № 2 за действията на 8-и октомврий, споредъ която II армия трѣбваше да остане на заетитѣ мѣста, като продължи затвърдяването на позицията си; отъ I армия, 3-а и 10-а дивизии да останатъ на мѣстата си, като заематъ линията Челмекьой—Акъ Бунаръ, за връзка съ II армия; на 3-а дивизия се възлагаше да построи мостъ на р. Тунджа.[1])

Споредъ тази директива, подъ Одринъ се оставяха да действуватъ, освенъ II армия, още и две дивизии отъ I армия. Освенъ това,

[1]) Гледай „Томъ II — Лозенградската операция", Стр. 159.

вследствие безпокойството на Главната квартира за крайния дѣсенъ флангъ (посоката Кърджали—Хасково), въ Търново-Сейменъ започнаха да се съсрѣдоточаватъ части, които щѣха да образуватъ гарнизона за този укрепенъ пунктъ.

До това време въ Щаба на II армия бѣха събрани следнитѣ сведения за турцитѣ, които въ разни времена бѣха изпращани въ Главната квартира: турското население бѣга панически къмъ Одринъ, щомъ като къмъ единъ населенъ пунктъ се приближи българска войска; турскитѣ отряди, изнесени вънъ отъ крепостьта, сж слаби (1—3 табори съ 1 батарея и картечници) и се оттеглятъ винаги къмъ крепостьта и то следъ слаба съпротива; Одринскиятъ гарнизонъ не е многочисленъ, но въ града има много необлѣчени въ униформа турци, които могатъ да послужатъ за попълване редифскитѣ части; около фортовия поясъ на крепостьта се поставя телена мрежа; всички признаци показваха, че турцитѣ сж решили да дадатъ най-решителенъ отпоръ само на главната отбранителна линия на крепостьта.

Турското командуване презъ този день не измѣни своето решение да спира българското настжпление съ изнесенитѣ предъ крепостьта части. Тѣзи части за 8-и октомврий не получиха нови заповѣди.

Командуващиятъ I армия, веднага следъ получаване тази директива, направи разпореждане до дивизиитѣ по нея. Но командуващиятъ II армия предварително бѣше решилъ да тласне своитѣ части още малко напредъ, да заеме линията Еспетли—Юрушъ—Кемалъ—Возгачъ—Бююкъ Смаилча, на която да организира „обсервационната линия“ противъ крепостьта. Той бѣше изпратилъ телеграфически заповѣдь до дивизиитѣ:

> „*8-а дивизия* да заеме Западния участъкъ, между Марица и Арда, на линията Еспетли—Коюнлукъ—Юрушъ; *2./8. бригада,* следъ като бжде смѣнена отъ частитѣ на 9-а дивизия, да мине на дѣсния брѣгъ на р. Марица; *9-а дивизия,* заедно съ *1./3. бригада,* да заеме „линията на обкржжението“ на Северния и Северозападния участъци, между рѣкитѣ Марица и Тунджа, на линията височината южно отъ Фикелъ—Бююкъ Смаилча—Возгачъ—Кемалъ—р. Марица.“

Следъ като се получи директивата отъ Главната квартира, споредъ която армията трѣбваше да остане на достигнатитѣ мѣста, въ разговоръ по телефона началникътъ на Щаба на II армия, полковникъ Жековъ, изложи предъ генералъ Фичевъ, че е неудобно да се отмѣнява и днешната заповѣдь на командуващия армията, както бѣ отмѣнена вчерашната. Тогава генералъ Фичевъ наново потвърди

заповѣдьта за спиране армията, като обясни необходимостьта отъ това спиране така:

„Поради предстоящето настжпление съ останалата часть отъ главнитѣ сили на действуващата армия, II армия трѣбва да бжде часъ по-скоро готова да спре всѣко евентуално настжпление по двата брѣга на р. Марица; необходимо е, цѣлата 8-а дизизия да се съсрѣдоточи по дѣсния брѣгъ на р. Марица, споредъ даденитѣ отъ менъ по-рано разпореждания."

Следъ тази повторна заповѣдь генералъ Ивановъ отмѣни заповѣдьта си за настжпление и даде нова заповѣдь:

„Частитѣ да останатъ на мѣстата си и се укрепятъ, за да бждатъ готови да посрещнатъ едно евентуално настжпление на противника; 9-а дивизия да смѣни 2./8. бригада, която да се прехвърли на дѣсния брѣгъ на Марица; конната бригада и Хасковскиятъ отрядъ сжщо да останатъ на мѣстата си".

По-долу ще се види, че тази заповѣдь не бѣше изпълнена отъ 8-а дивизия, която настжпи споредъ по-раншната заповѣдь и води бой при Юрушъ, и отъ Хасковския отрядъ, който продължи настжплението си и завладѣ гр. Кърджали.

Настжплението на 8-а дивизия. — Авангардниятъ бой при Юрушъ.

(8-о картогр. приложение).

Въ 11 ч. 55 м. сл. пл. на 7-и октомврий началникътъ на 9-а дивизия, изпълнявайки първата заповѣдь по армията, изпрати на частитѣ отъ дивизията следната заповѣдь:

„Утре нашата армия ще заеме линията на обкржжаването на Северния и Северозападния фронтъ на крепостьта. Повѣрената ми дивизия ще заеме Западния участъкъ, между р. р. Марица и Арда, на линията Юрушъ—разв. Коюнлукъ—Еспетли, за което:

Кавалерия.

Майоръ Даскаловъ.

Отъ Лейбъ-гвард. кон. полкъ 1½ еск.

Всичко: 1½ еск.

Да остане въ с. Еспетли и да разузнава долината на р. Арда, отъ Дели Елесъ къмъ чифл. Кулаклж.

Дѣсна колона.

Полковникъ Рашковъ.

30-и полкъ . . . . . 3 друж.

Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ . 3 батар.

Всичко: 3 друж., 3 батареи.

Да тръгне на 8-и октомврий въ 8 ч. пр. пл. и следва по пжтя чифл. Бургуджикъ*) за с. Еспетли, като се разположи на позиция на височината к. 135, около това село.

*) Въ щаба на дивизията се е смѣтало, че 30-и полкъ е изпълнилъ вчерашната заповѣдь, и е при чифл. Бургуджикъ. Въ сжщность полкътъ остана да нощува въ с. Бешъ тепе.

Срѣдна колона.

Полковникъ Марчинъ.

10-и полкъ . . . . . 4 друж.
Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ . 3 батар.
Всичко: 4 друж., 3 батареи.

Лѣва колона.

Полковникъ Пачевъ.

51-и полкъ . . . . . 4 друж.
Отъ 8-и не с. с. арт. полкъ . 3 батар.
Всичко: 4 друж., 3 батареи.

Войски за маневриране.

Полковникъ Воденичаровъ.

52-и полкъ . . . . . 4 друж.
Отъ 8-и не с. с. арт. полкъ . 3 батар.
Всичко: 4 друж., 3 батареи.

Да тръгне утре отъ пункта к. 157, източно отъ с. Булдуркьой, когато главата на лѣвата колона достигне к. 141, югоизточно отъ с. Каджкьой, и следва по пжтя за разв. Коюнлукъ и се установи на височината при това село.

Да тръгне утре въ 8 ч. пр. пл. и следва по пжтя Черменъ—Каджкьой за в. 141, югоизточно отъ Каджкьой, и оттамъ — по билото на височината к. 151, дето да се разположи на позиция.

Да тръгнатъ утре въ 9 ч. пр. пл. и следватъ по пжтя Карагачъ—Булдуркьой, дето да се установятъ.

2-а бригада, следъ като бжде смѣнена отъ частитѣ на 9-а дивизия, да тръгне по пжтя отъ с. Дуванджа за чифл. Пашакьой, като премине р. Марица по приготвения мостъ; да се установи въ с. Каджкьой."

Къмъ 3 ч. пр. пл. командуващиятъ армията отмѣни заповѣдьта си за продължаване приближаването, но началникътъ на 8-а дивизия не отмѣни своята заповѣдь, защото смѣташе, че дивизията трѣбва да заеме съ по-голѣмата часть отъ своитѣ сили височинитѣ при Каджкьой и Булдуркьой. Той заповѣда само срѣдната колона (10-и полкъ) да остане на мѣстото си — в. 157.

Останалитѣ части започнаха изпълнението на горната заповѣдь, което се извърши по следния начинъ:

Гвардейскиятъ коненъ полкъ не остана въ с. Еспетли. Командиръ̀тъ на полка изпрати четири офицерски самостоятелни разезди за разузнаване въ долината на р. Арда: № 1 — въ посока Еспетли—Кумарлж, № 2 — въ посока Еспетли—Дели Елесъ, № 3 — въ посока Еспетли—Седерли и № 4 — въ посока Еспетли—чифл. Кулаклж.

Разездитѣ (всѣки по 15 конници) тръгнаха въ 5 ч. 30 м. пр. пл., а следъ половинъ часъ и полкътъ тръгна къмъ с. Седерли. Разездитѣ № 1 и № 4 достигнаха даденитѣ имъ крайни пунктове, безъ да срещнатъ предъ себе си противникъ. Разездътъ № 3 при разузнаване с. Седерли бѣ обстрелянъ отъ башибозушки чети, при което бѣха ранени единъ войникъ и единъ конь. Разездътъ № 2 при приближаването до с. Дели Елесъ сжщо бѣ обстрелянъ отъ башибозукъ, и имаше сжщо единъ войникъ раненъ. До вечерьта

всички башибозушки чети бѣха прогонени на дѣсния брѣгъ на р. Арда, разездитѣ прекжснаха телеграфното съобщение между Одринъ и Ортакьой и вечерьта се върнаха въ с. Еспетли, дето къмъ 10 ч. сл. пл. се върна и цѣлиятъ полкъ.

Дѣсната колона, следъ като остави 4./30. дружина въ Бешъ тепе „да освѣтява всички пжтища, идещи отъ долината на р. Арда за участъка между Родопи и р. Марица", тръгна въ 9 ч. пр. пл. въ следния походенъ редъ: авангардъ — 2-а дружина съ една батарея; главни сили — 1-а дружина, дветѣ батареи, 3-а дружина; дѣсно странично прикритие — 12-а рота.

Дъждътъ бѣше престаналъ вече, но калта бѣше станала погжста и лепкава. Батареитѣ се движеха по калния пжть много трудно, и пехотинцитѣ трѣбваше да помагатъ при изтегляне орждията. Разстоянието между Бешъ тепе и Еспетли (не повече отъ 11 клм.) бѣше изминато за 5½ часа, и едвамъ къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. колоната пристигна въ последното село и започна да укрепява позиция по височинитѣ около него. Въ селото току-що бѣха пристигнали две роти отъ 10-и полкъ, изпратени за поддръжка на дивизионната конница. Ротитѣ бѣха върнати въ полка имъ.

Командиръть на полка получи отъ командира на Гвардейския коненъ полкъ събранитѣ сведения за противника, откоито се виждаше, че въ долината на р. Арда нѣмаше турски войски. Но и той изпрати два разузнавателни отряда, които донесоха само, че въ с. Седерли и чифл. Кулаклж нѣма противникъ.

Полкътъ нощува на укрепяваната до вечерьта позиция, охраняванъ съ бойни постове.

Лѣвата колона тръгна отъ с. Черменъ въ 8 ч. пр. пл., като имаше въ авангардъ 2./51. дружина и 3./8. не с. с. батарея. Въ 11 ч. пр. пл. авангардътъ достигна в. 141, дето се спре. Главнитѣ сили на колоната продължиха движението си и достигнаха до сжщата височина. Следъ единъ часъ, по заповѣдь отъ началника на дивизията, колоната настжпи, за да заеме в. 152.

Авангардната дружина се развърна въ боенъ редъ, като имаше 5-а и 6-а роти въ бойна часть, а 7-а и 8-а — въ поддръжка. Бойниятъ редъ на дружината настжпваше твърде предпазливо, и въ 3 ч. сл. пл. достигна в. 152. Главнитѣ сили на колоната сжщо продължиха движението и се спрѣха на около 1·5 клм. задъ авангарда.

Началникътъ на колоната заповѣда да се поставятъ предни постове по хребета югоизточно и югозападно отъ в. 152. За заемане

преднитѣ постове бѣха назначени 7-а и 8-а роти, а ротитѣ отъ бойната часть на авангардната дружина трѣбваше да останатъ напредъ и да прикриватъ заемането линията на охранението.

Когато назначенитѣ въ предни постове роти тръгнаха, за да заематъ линията на охранението, на хребета между селата Юрушъ и Коюнлукъ бѣха забелязани отдѣлни турски войници, а на хребета при с. Юрушъ — рѣдка верига. Докато 7-а и 8-а роти настжпваха, за да си заематъ мѣстата, турцитѣ откриха пехотенъ огънь по патрулитѣ на 5-а рота. Ротата настжпи и прогони преднитѣ турски части чакъ до лозята южно отъ с. Юрушъ.

Отъ разузнаването се откри, че турцитѣ, въ съставъ около единъ таборъ заематъ с. Юрушъ и височинитѣ южно отъ него. На 1000 крачки отъ турската позиция настжпващата 5-а рота бѣ спрѣна отъ много силенъ пехотенъ огънь. Тя сжщо откри огънь, като имаше двата си взвода въ първа линия и другитѣ два — въ ротна поддръжка.

Турцитѣ веднага схванаха, че тази рота, като е излѣзла на около 1500 кр. предъ своята дружина, е изолирана, и настжпиха къмъ двата ѝ фланга, съ цель да я обхванатъ. Противъ този обхватъ командиръть на ротата, поручикъ Златаревъ, изпрати къмъ дѣсния си флангъ цѣлия 3-и взводъ, а къмъ лѣвия — едно отдѣление отъ 2-и взводъ.

Когато командиръть на дружината забеляза турското настжпление, той насочи 6-а рота къмъ лѣвия флангъ на 5-а рота, а самъ съ останалитѣ две роти настжпи и застана задъ преднитѣ роти, като дружинна поддръжка.

Къмъ 5 ч. сл. пл. турцитѣ бѣха принудени да се отдръпнатъ. 2./51. дружина продължи настжплението си и зае височинитѣ югозападно отъ Юрушъ, дето започна да се окопава. Тя не можеше да продължи настжплението си, защото въ това време бѣха забелязани 5—6 турски табори да настжпватъ южно отъ селото. Настжпващитѣ турци се насочваха къмъ лѣвия флангъ на дружината, и командиръть на тази дружина бѣ принуденъ да изпрати 7-а рота отъ дружинната поддръжка за удължаване този флангъ.

Командиръть на 3./8. бригада (началникъть на лѣвата колона), като забеляза настжплението на авангардната дружина, изпрати заповѣдь да се върне на в. 152. Но тъй като дружината се бѣше увлѣкла въ боя, той заповѣда на командира на полка да изпрати една дружина съ две картечници, които да ѝ помогнатъ при оттеглянето. Обаче командиръть на 1./51. дружина, подполковникъ Петровъ, по своя инициатива поведе дружината си въ помощь на

2./51. дружина. Развърната въ боенъ редъ, 1./51. дружина настжпи много бързо и достигна бойната линия, вдѣсно отъ 2./51. дружина, дето турцитѣ сжщо се опитваха да обходятъ дѣсния флангъ на 5-а рота. Въ 5 ч. 20 м. сл. пл. турцитѣ и тукъ бѣха отхвърлени, но стрелбата продължи до 5 ч. 50 м. сл. пл., т. е., докато почна да се стъмнява.

На мръкване турската артилерия, разположена на позиция на змиевидния гребенъ южно отъ с. Юрушъ, откри огънь по бойния редъ, но, поради тъмнината, огъньтъ й бѣше съвършено безвреденъ.

Въ този бой 2./51. дружина имаше 2 убити и 5 ранени.

Войскитѣ за маневриране, споредъ заповѣдьта по дизизията, тръгнаха въ 9 ч. пр. пл. отъ Карагачъ и следъ часъ и половина пристигнаха при с. Булдуркьой, дето останаха въ сборенъ редъ до вечерьта. На мръкване тѣ се разположиха на бивакъ западно отъ това село, изгорено още на 6-и октомврий отъ турцитѣ.

2./8. бригада остана на позицията си при с. Дуванджа до пладне, когато започнаха да пристигатъ частитѣ отъ 2./9. бригада. Следъ смѣната, въ 2 ч. сл. пл., бригадата тръгна къмъ чифл. Пашакьой въ следния редъ: авангардъ — 3./12. и 4./12. дружини, полуескадронътъ отъ Гвардейския коненъ полкъ и пионерната рота; главни сили — 1./12. и 2./12. дружини, артилерийското отдѣление, 23-и полкъ; лѣво странично прикритие — две роти отъ 12-и полкъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. колоната пристигна при Пашакьой, но мостовата полурота още не бѣше завършила постройката на моста надъ р. Марица. За този мостъ най-напредъ бѣ употрѣбенъ щатниятъ материалъ на полуротата, а понеже рѣката бѣше по-широка, достроi се съ подржченъ материалъ, взетъ отъ разваленитѣ кжщи въ селото.

Въ 6 ч. 30 м. сл. пл. мостътъ бѣше готовъ, и по него започнаха да минаватъ пехотнитѣ части въ колона по единъ. Артилерията и обозитѣ минаха рѣката въ бродъ. Минаването на пехотата продължи презъ цѣлата нощь. Поради това частитѣ отъ 2./8. бригада пристигаха на мѣстото за нощуване при Каджкьой последователно. Последната дружина отъ 23-и полкъ пристигна въ 7 ч. пр. пл. на 9-и октомврий.

И тъй, цѣлата 8-а дивизия се събра на единъ по-тѣсенъ фронтъ на дѣсния брѣгъ на р. Марица. Отъ водения бой вечерьта около с. Юрушъ се виждаше, че турцитѣ разполагатъ съ повече войски въ тази посока, че иматъ и артилерия, и че по-голѣмата часть отъ тѣхнитѣ сили сж събрани срещу лѣвия флангъ на дивизията, непосрѣдствено на брѣга на р. Марица.

Действията на 9-а дивизия.

Началникътъ на 9-а дивизия, следъ получаване заповѣдьта за приближаване и заемане линията на обкржжаването, раздѣли тази линия на бригадни участъци и даде заповѣдь още презъ нощьта за настжплението на другия день. Но заповѣдьта по армията, както се каза, бѣше отмѣнена, и той заповѣда отново, бригадитѣ да останатъ на мѣстата си и да продължатъ укрепяването на своитѣ позиции. На 2./9. бригада бѣ заповѣдано да продължи фронта си на югъ отъ Юскюдаръ, до р. Марица, и да освободи 2./8. бригада. Командиръгъ на 2./9. бригада изпрати 33-и полкъ да заеме позицията на 2./8. бригада. Полкътъ тръгна къмъ с. Дуванджа, като изпрати една дружина флангардъ. Къмъ 2 ч. сл. пл. той пристигна въ селото, смѣни частитѣ отъ 2./8. бригада и зае позиция отъ с. Веранъ теке по хребета източно отъ с. Дуванджа до пжтя Кайкъкьой—Одринъ. Тази позиция не съответствуваше на силитѣ на полка, и затова бѣха изпратени въ първа линия три дружини. Започна се укрепяването на позицията, като въ всѣки дружиненъ участъкъ бѣше проектиранъ по единъ редутъ, които до вечерьта бѣха само трасирани.

Другитѣ части отъ дивизията продължиха укрепяването на своитѣ позиции. Отъ 3./9. бригада бѣха изпратени разузнавателни патрули къмъ с. Сарай Акбунаръ, по които турцитѣ откриха артилерийски огънь отъ главната отбранителна линия. Този огънь бѣше безвреденъ, защото шрапнелнитѣ пръскания бѣха много високи.

Отъ 1./3. бригада бѣше изпратенъ единъ усиленъ патрулъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да дири връзка съ 3-а дивизия. Въ с. Челмекьой този патрулъ намѣри една рота отъ 32-и полкъ, която била изпратена въ странично прикритие.

Действията на Сборната конна бригада.

Презъ този день Сборната конна бригада трѣбваше да остане въ Курткьой и да продължи разузнаването въ долината на р. Арда. Изпратениятъ на 7-и октомврий разузнавателенъ ескадронъ (1./6.) бѣше въ Хамзачъ, и бѣ изпратилъ по единъ взводъ въ селата Силбикюмъ и Овабюкъ. Височинитѣ при последното село бѣха заети отъ турска пехота. Обозътъ на бригадата бѣше останалъ въ с. Урумкьой, и командиръгъ на бригадата смѣташе, че не е удобно да се привлѣче въ Курткьой, защото трѣбваше да мине по пжтя презъ Силбикюмъ, който отстоеше на 1·5 километра отъ височинитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, сжщо заети отъ турцитѣ. Той заповѣда обозътъ да се върне назадъ и, презъ Козлуджа, да се насочи къмъ

Карабаа. Турцитѣ забелязаха оттеглянето на обоза и вѣроятно сж смѣтнали, че българитѣ отстжпватъ. Тѣ, може би, не сж имали никакви сведения за конната бригада въ Куртькьой, и настжпиха отъ с. Кочашъ къмъ с. Силбикюмъ. Разузнавателниятъ ескадронъ откри огънь по тѣхъ, и тѣ веднага се оттеглиха оттатъкъ рѣката. Следъ малко по височинитѣ северно отъ Ювабюкъ се появиха 15—20 турци, които откриха безвреденъ огънь отдалечъ.

Командирътъ на конната бригада построи бригадата въ сборенъ редъ близо до с. Куртькьой, дето тя остана до вечерьта. Къмъ 2 ч. сл. пл. той изпрати 2./3. ескадронъ на помощь на ескадрона въ Хамзачъ. Съ пристигането на този ескадронъ, къмъ 4 ч. сл. пл., боятъ се поднови. Полуескадронътъ на ротмистъръ Кямилевъ се насочи за конна атака на противника, заемащъ височинитѣ. Той тръгна въ полски галопъ къмъ височинитѣ, и щомъ се спустна съ викъ „Ура!“ върху турската верига, последната избѣга панически къмъ с. Овабюкъ, като увлѣче и цѣлата турска рота, която е била скрита въ гънкитѣ на мѣстностьта, задъ веригата. Поради стръмната мѣстность и разкаляната почва, полуескадронътъ не можа да преследва по петитѣ отстжпващитѣ турци, които минаха на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Когато полуескадронътъ достигна до селото, нѣколко отъ бѣгащитѣ турци, скрити задъ плетищата, откриха огънь по него и убиха единъ вахмистръръ и единъ младши подофицеръ. Конникътъ Райчо Николовъ, който сжщо бѣше раненъ въ дветѣ ржце, като забеляза засадата, откри огънь по нея и уби единъ отъ скрититѣ турски войници, а другитѣ разпръсна. Следъ очистване селото, полуескадронътъ изкочи на противоположния му край и завърза престрелка съ турцитѣ, които стреляха отъ дѣсния брѣгъ на рѣката. Тукъ пристигна спешенъ и другиятъ полуескадронъ, както и 1./6. ескадронъ, и сжщо откриха огънь, който продължи до мръкване.

Въ този бой 2./3. ескадронъ имаше 2 убити и 3 ранени войници и 3 ранени коне; 1./6. ескадронъ нѣмаше загуби.

Вечерьта 2./3. ескадронъ остана въ с. Хамзачъ, а смѣненията 1./6. ескадронъ се върна при полка си, въ с. Куртькьой.

Положението на 8-и октомврий вечерьта.

Презъ този день Хасковскиятъ отрядъ, следъ упоритъ бой съ турцитѣ при гр. Кърджали, сполучи да заеме града и се разположи здраво на р. Арда, като обезпечи фланга и тила на II армия откъмъ тази посока.

I армия, следъ като остави за наблюдение крепостьта Одринъ отъ северъ своитѣ 3-а и 10-а дивизии, съ останалитѣ части се подготвяше за настжпление противъ турцитѣ на линията Лозенградъ—Одринъ.

II армия вече достигна до сферата на досегаемостьта на крепостната артилерия, и трѣбваше да се вземе решение: да се продължава ли наблюдението на крепостьта, споредъ първоначалния планъ на Българската главна квартира, или да се продължи напредването, докато се събератъ достатъчно сведения за силата и намѣренията на турцитѣ, и да се атакува тя, ако се окаже, че ще може да се постигне добъръ резултатъ.

Между това, къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. командуващиятъ II армия пакъ бѣ повиканъ на телеграфа отъ началника на Щаба на действуващата армия. Въ телеграфическия разговоръ не стана дума за недостатъчнитѣ сведения за крепостьта, а се изясняваха само предполагаемитѣ опасности за дѣсния флангъ на армията откъмъ посоката Кърджали—Хасково. За обезпечаване тази посока началникътъ на Щаба на действуващата армия заповѣда:

„Сборната конна бригада да се изпрати „непремѣнно“ въ Корашли за свързка съ Хасковския отрядъ.

Хасковскиятъ отрядъ да не се увлича много на югъ, „за да не се допустнатъ възможни неблагоприятни условия.

Да се изпратятъ две дружини отъ 8-а дивизия въ Инджили; къмъ тѣзи дружини ще се придаде едно артилерийско не с. с. отдѣление отъ укрепения пунктъ Търново-Сейменъ; тѣзи дружини да наблюдаватъ пжтищата отъ Арда къмъ Търново-Сейменъ.

Проходитѣ между Мезекъ и Инджили да се наблюдаватъ съ една дружина и пограничнитѣ войски“.

ГЛАВА III.

Завладяване гр. Кърджали отъ Хасковския отрядъ.

Положението на дветѣ страни на 4-и октомврий.

На 4-и октомврий вечерьта Хасковскиятъ отрядъ още не бѣше завършилъ своето съсрѣдоточаване: въ Хасково бѣха пристигнали само 28-и и 40-и полкове, 3-и с. с. артилерийски полкъ (шесть батареи), Щабътъ на 2./2. бригада. Оставаше да пристигнатъ придаденитѣ къмъ отряда: допълняващъ ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ, 4./2. не с. с. планинско артилер. отдѣление, мостовиятъ и телеграфниятъ взводове отъ 2-а пионерна дружина.

Пристигналитѣ части бѣха разположени въ Хасково, а за подкрепа на пограничната стража бѣха изпратени два авангарда отъ по една дружина и една батарея въ селата Елехча и Ири Обасъ.

Споредъ заповѣдьта на командуващия II армия отъ 1-и октомврий, пограничната линия южно отъ Хасково се заемаше отъ 7-а и 8-а погранични дружини по следния начинъ:

7-а погранична дружина заемаше участъка отъ Кокезъ тепе (к. 790) до с. Казъкли съ три роти, а 4-а рота бѣше въ разпореждането на началника на Хасковския отрядъ;

8-а погранична дружина заемаше съ две роти селата Еллеръ и Инджили, едната рота бѣше въ Козлуджа, а другата (4-а рота) — въ разпореждането на командира на 2./8. бригада.

Презъ време на мобилизацията Хасковскиятъ отрядъ бѣше подчиненъ на Главната квартира, а отъ 29-и септемврий — на командуващия II армия.

Схема
За положението въ Кърджалиско
на 4^ч октомврий

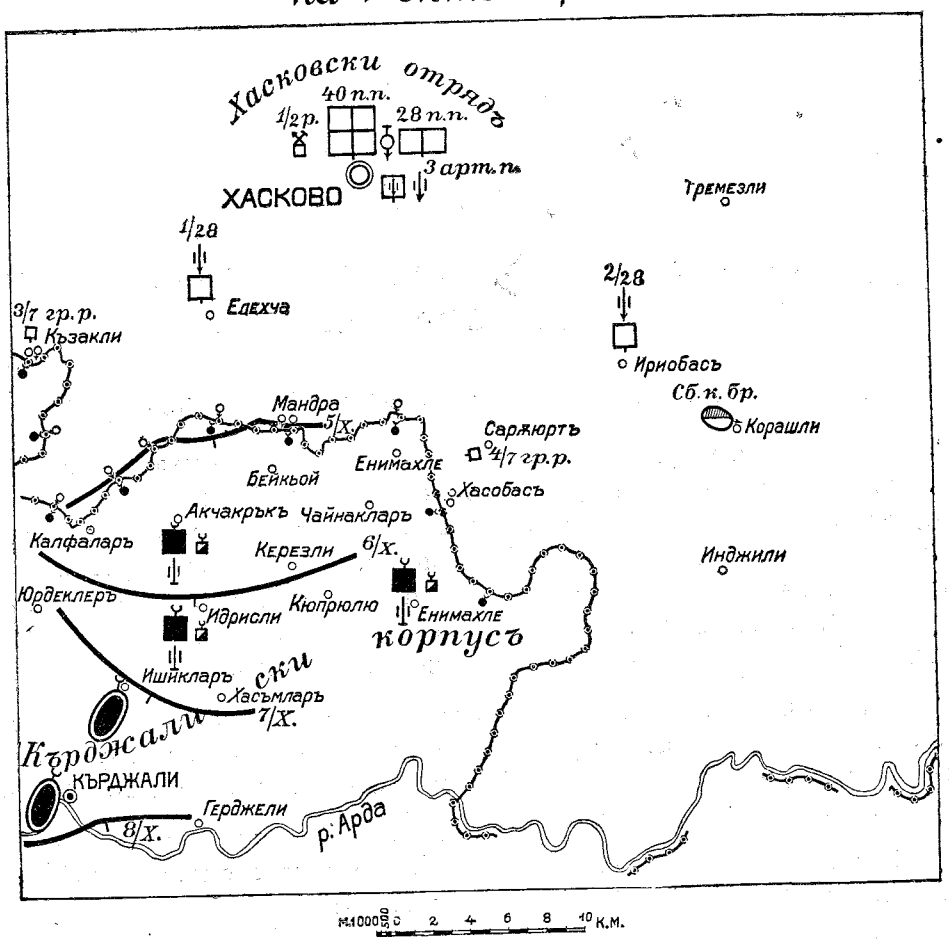

Турскитѣ военни кржгове още отъ мирно време сж отдавали много голѣмо значение на Кърджалиския край: отъ една страна, границата тукъ бѣше изнесена много на северъ, и обхващаше цѣлия Родопски масивъ, който оставаше въ турски ржце; отъ друга страна, този край бѣше населенъ преимуществено отъ помаци, които се смѣтаха много воинствени, юначни и много предани на Турската империя. Тѣхното възстание въ време Съединението на Южна и Северна България бѣше една отъ причинитѣ да се отстжпи Кърджалиската околия на Турция. Този успѣхъ въ 1886 г. караше Тур-

ското главно командуване да мисли, че, ако населението бѫде добре въоръжено, то само́ ще бѫде въ състояние да се бори въ своитѣ планини съ многочислена българска армия, която би се опитала да настѫпи въ тая посока къмъ Гюмюрджина и Бѣломорския брѣгъ. Затова още отъ мирно време въ складоветѣ на този край бѣха изпратени 10,000 „Мартини“ пушки за раздаване на населението.

Но Турското командуване е смѣтало да използува и близостьта на границата до желѣзния пѫть Хасково—Одринъ за активни действия въ Южна България. Въ всички свои оперативни проекти за война съ България то предвиждаше да се съсрѣдоточатъ значителни сили въ Кърджалиско. Тъй напримѣръ, споредъ оперативния проектъ № 5, тамъ трѣбваше да се съсрѣдоточатъ:

Една опълченска дивизия (Егридеренскиятъ опълченски полкъ, два Кърджалиски опълченски полка и една планинска батарея);

Кърджалиска редифска дивизия (Кърджалискиятъ и Паласкиятъ редифски полкове и една планинска батарея);

36-и низамски полкъ;

И къмъ дветѣ дивизии бѣха предвидени отряди башибозукъ.

Всичко за Кърджалиския край: 21 дружини и 2 планински батареи (24,027 хора, 6,119 коне и 735 коли), които трѣбваше да бѫдатъ готови на 14-ия — 15-ия день отъ мобилизицията. Въ сѫщность, споредъ бойното разписание на Турската главна квартира, къмъ 4-и октомврий въ Кърджалиско имаше: 3 низамски табори, 9 редифски табори, 9 опълченски табори, 1 ескадронъ, 3 планински батареи, 1 пионеренъ таборъ, 2 санитарни роти, 1 телеграфна часть.

Споредъ плана за прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването, Кърджалиската погранична рота трѣбваше да се усили съ 474 души опълченци. Като поддръжка на граничнитѣ войски, трѣбваше да послужатъ два отряда отъ по 1 таборъ отъ 36-и низамски полкъ, 1/4 ескадронъ, 1 планин. артилер. взводъ, които се изпращаха въ Акче Кайракъ и Богджикларъ. Задъ тѣзи отряди, въ Гьоклемезлеръ, се изпращаше другъ отрядъ, въ съставъ 1 таборъ, 1/2 ескадронъ и 1/2 планинска батарея. Най-после, на 5-ия день следъ мобилизацията и Кърджалискиятъ редифски полкъ трѣбваше да излѣзе напредъ, въ Ишикларъ.

Турцитѣ бѣха успѣли да изпратятъ тѣзи прикриващи границата отряди. Българското командуване чрезъ своята погранична стража бѣше събрало достатъчно сведения за разположението на турскитѣ сили въ Кърджалиския край.

Боеветѣ на границата на 5-и октомврий.

(9-о картогр. приложение).

Заемане изходно положение за минаване границата.

На 4-и октомврий вечерьта началникътъ на Хасковския отрядъ получи съобщение отъ Щаба на II армия, че на следния день, вѣроятно, войната ще бѫде обявена. Въ 10 ч. 40 м. сл. пл. той получи по телефона съобщение, че на 5-и въ 7 ч. пр. пл. ще се почнатъ военнитѣ действия.

Началникътъ на отряда, полковникъ Дѣловъ, предполагаше, че вѣроятно ще получи задача да нахлуе въ неприятелска земя, за да охранява фланга и тила на II армия. Той не дочака да получи оперативна заповѣдь отъ армията и реши да настѫпи въ 7 ч. пр. пл., за да заеме изходно положение за минаване границата съ посока къмъ Кърджали. Той веднага направи по телефона разпореждане за движението, следъ което изпрати на частитѣ следната заповѣдь:

„§ 1. Споредъ оскѫднитѣ сведения, получени чрезъ пограничната стража, противникътъ, освенъ пограничнитѣ застави, има: въ с. Габрово — единъ таборъ и шесторѫдейна планинска батарея; въ с. Гюеренъ — единъ билюкъ пехота; въ с. Айдогмушъ — два билюка пехота; въ с. Ени махале — два билюка пехота; въ с. Ходжаларъ — една планинска батарея и башибозукъ; въ гр. Кърджали — единъ билюкъ пехота, една батарея артилерия и два ескадрона конница.

Отрядътъ се охранява съ авангарди (по дружина пехота и полска с. с. батарея) въ селата Елехча и Ири Обасъ.

Влѣво, въ с. Корашли, се намира една наша конна бригада; въ с. Еллеръ—две роти отъ 8-а погранична дружина. Предъ фронта, къмъ Кърджали, е 7-а погранична дружина, която охранява пограничната линия съ застави, и има съсрѣдоточена една рота въ с. Казъкли.

Утре, 5-и того, въ 7 ч. пр. пл. II армия ще настѫпи срещу Одринската маневрена крепость.

§ 2. На повѣрения ми отрядъ е възложено да охранява фланга и тила на II армия.

За изпълнение горната задача, отрядътъ ще вземе изходно положение съ настѫпление къмъ Кърджали.

За което:

а) Полковникъ Цековъ (отъ 28-и полкъ — 2 дружини, отъ 40-и полкъ — 3 дружини, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 12 орѫдия, отъ 1-а пионерна рота — 3 взвода) да настѫпи за с. Елехча (Тракиецъ) съ смѣтка, щото утре въ 7 ч. пл. пл. да се съсрѣдоточи на изхода на с. Тракиецъ за с. Гълѫбецъ (Гювенчлеръ).

б) Подполковникъ Сѫбовъ (отъ 40-и полкъ — 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 4 орѫдия, отъ 1-а пионерна рота — 1 взводъ,

да настжпи за с. Олу дере (Татаркьой)[1]) съ смѣтка, щото утре въ 7 ч. пр. пл. да се съсрѣдоточи при изхода на селото за с. Мандра.

в) Майоръ Загорски (1 дружина отъ 28-и полкъ, 4 орждия отъ 3-и с. с. артилер. полкъ) да настжпи за с. Сарж Юртъ (Желто Поле), съ смѣтка, щото въ 7 ч. пр. пл. да достигне отбранителната позиция на 4-а рота отъ 7-а погранична дружина при с. Желто Поле.

§ 4. *Домакинскитѣ обози* следватъ своитѣ колони по разпореждане на съответнитѣ колонни началници.

§ 5. Ще последва наредба за движението на *административния обозъ.*

§ 6. *Азъ* ще следвамъ съ главнитѣ сили на дѣсната колона, кждето да ми се изпращатъ донесения."

Понеже 40-и полкъ бѣше разположенъ въ града Хасково, а дветѣ дружини отъ 28-и полкъ бѣха въ лагера южно отъ града, то, за да не се губи време, на командира на 28-и полкъ бѣ предадено по телефона да настжпи само съ своитѣ две дружини къмъ с. Елехча, дето ще го застигне 40-и полкъ.

Командиръ̀тъ на 28-и полкъ, щомъ получи заповѣдьта, тръгна съ своитѣ дружини и 2-а с. с. батарея въ 1 ч. 30 м. пр. пл. на 5-и октомврий, като изпрати въ авангардъ една рота. Въ 5 ч. пр. пл. той стигна въ с. Елехча и пое командуването и на изпратенитѣ по-рано въ това село една дружина и една батарея. Оттукъ командиръ̀тъ на полка, по собствена инициатива, излѣзе съ 1-а дружина и 1-а батарея въ по-близкото до границата село Гювенчлеръ. Тукъ той се запозна съ мѣстностьта и насочи дружината къмъ поста Айдогмушъ, а батареята застана на позиция въ равнината северо-източно отъ Ескикьой, за да се подготви за действие по турския постъ. Преди да се започне последното движение, командиръ̀тъ на полка бѣ извиканъ отъ началника на отряда въ с. Елехча, и затова заповѣдьта бѣше отмѣнена.

Командиръ̀тъ на 40-и полкъ не само не изпълни заповѣдьта за тръгване незабавно съ една своя дружина за с. Олу дере, но заповѣда цѣлиятъ полкъ да се построи сутриньта въ сборенъ редъ на южния край на града Хасково, дето се отслужи молебенъ и се държа подходяща речь отъ свещеника. Едвамъ въ 8 ч. пр. пл. той тръгна съ 3-а дружина и 4-а с. с. батарея къмъ с. Олу дере, като изпрати авангардъ една рота и пионерния взводъ. Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. отрядътъ пристигна въ селото и остана тамъ на голѣма почивка до 12 ч. по пладне, следъ което колоната тръгна за с. Мандра.

Другитѣ три дружини отъ полка, заедно съ 3-а и 6-а батареи, подъ началството на командира на 3-и с. с. артилерийски полкъ,

[1]) Селото е въ българска територия.

тръгнаха въ сѫщия часъ къмъ с. Елехча и пристигнаха въ това село въ 10 ч. пр. пл. Походното движение се охраняваше съ единъ авангардъ отъ две роти.

Разпореждания на началника на отряда за 5-и октомврий.

Докато нѣкои отъ частитѣ на Хасковския отрядъ пѫтуваха презъ нощьта къмъ границата, въ щаба на отряда, въ Хасково, въ 3 ч. сл. пл. по телеграфа се получи оперативна заповѣдь по II армия, споредъ която на Хасковския отрядъ се даваше следната задача:

„Хасковскиятъ отрядъ (полковникъ Дѣловъ) да настѫпи по пѫтя за Кърджали, като днесъ заеме линията Калфаларъ — височинитѣ южно отъ с. Бейкьой—Даа махале. Настѫплението да се извърши съ странично прикритие, като се използува за това положението на изнесенитѣ напредъ, досега охраняващи, части".

Споредъ тази заповѣдь, пограничнитѣ роти трѣбваше да се присъединятъ къмъ частитѣ, които ще действуватъ въ района на тѣхното разположение.

Почти едновременно съ получаване заповѣдьта, въ щаба на отряда бѣха пристигнали завърналитѣ се отъ Кърджали тайни съгледвачи, изпратени отъ командира на 7-а гранична дружина. Тѣ съобщаваха, че две роти отъ Кърджалиския гарнизонъ отстѫпили къмъ Хасъмларъ, а останалитѣ — пехота, артилерия и конница — стоели на бивака си, безъ да проявятъ нѣкаква дейность. Макаръ тѣзи сведения да бѣха отъ 3-и октомврий, началникътъ на отряда реши да използува разпръснатото разположение на турцитѣ въ Кърджалиско и да ги атакува на единъ голѣмъ фронтъ, несъответствуващъ на силитѣ на отряда му, за да ги изненада, заблуди и обезкуражи още отначало.

Веднага следъ получаване заповѣдьта, полковникъ Дѣловъ тръгна съ щаба си за с. Елехча, кѫдето пристигна въ 7 ч. пр. пл. и тамъ узна за закъснението на 40-и полкъ. Макаръ последниятъ да не бѣше още пристигналъ, началникътъ на отряда издаде следната заповѣдь за атакуване противника на границата и отхвърлянето му на югъ:

„§ 1. Противникътъ заема пограничната линия Олу дере (Караманлари)[1] — Копшитъ съ застави и съ отдѣлни части, споредъ заповѣдь № 1.

§ 2. Повѣрениятъ ми отрядъ да завладѣе височитѣ южно отъ с. с. Айдогмушъ, Бейкьой, Ени махале и се утвърди на тѣхъ, за което:

[1]) Селото е въ турска територия.

а) Дѣсно странично прикритие — подполковникъ Комсиевъ[1]) — (отъ 28-и полкъ — 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 4 орждия) — да настжпи срещу течението на р. Олу дере, с. Елехча, Кованлъкъ и да атакува Айдогмушката позиция по посока на с. Акче Кайракъ.

б) Дѣсна колона — полковникъ Цековъ — (отъ 28-и полкъ—2 дружини, отъ 40-и полкъ — 2 дружини, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 12 орждия, отъ 1-а пионерна рота — 2 взвода) — да настжпи и атакува Айдогмушката позиция въ участъка с. с. Ескикьой — Аланъ махале—Акче Кайракъ и Кочашли—Акче Кайракъ.

в) Лѣва колона — полковникъ Сжбовъ — (отъ 40-и полкъ — 1 дружина, отъ 3 с. с. артилер. полкъ — 4 орждия, отъ 1-а пионерна рота — 2 взвода) — да настжпи и атакува противника при с. Бейкой и го отхвърли по посока на Акче Кайракъ.

г) Лѣво странично прикритие — майоръ Загорски — (отъ 28-и полкъ — 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ — 1 батарея, отъ 7-а гранична дружина — 1 рота) — да настжпи по посока на с. Ихнали и да атакува противника въ с. Ени махале, като го отхвърли въ планината североизточно отъ с. Ихнали.

д) Маневрени войски — майоръ Чендовъ — (отъ 40-и полкъ — 1 дружина) — да се съсрѣдоточи на югозападъ отъ височината Гювенчлеръ и да чака по-нататъшни разпореждания.

§ 3. За наблюдение фланговетѣ да се разпоредятъ началницитѣ на фланговитѣ колони.

§ 4. Начало на движението 9 ч. пр. пл.; колоната на майоръ Геровъ да тръгне половинъ часъ по-рано.

§ 5. *Бригадниятъ превързоченъ пунктъ,* по разпореждането на бригадния лѣкарь, да се открие въ с. Елехча (Тракиецъ).

§ 6. *Артилерийскитѣ и пехотнитѣ паркови полуроти* да се установятъ на югъ отъ с. Елехча (Тракиецъ).

§ 7. *Домакинскитѣ обози* да се установятъ до второ разпореждане на началнитѣ пунктове за движение на съответнитѣ колони.

§ 8. *Азъ* ще се намирамъ на височината Гювенчлеръ."

Поради закъсняване на 40-и полкъ, колонитѣ не можаха да тръгнатъ въ 9 ч. пр. пл., както бѣше опредѣлено въ тази заповѣдь. Едвамъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл. къмъ с. Елехча пристигнаха закъснѣлитѣ части, и можеше да се смѣта, че отрядътъ е готовъ за тръгване. Вследствие планинската мѣстность и голѣмитѣ разстояния между отдѣлнитѣ колони, всѣка отъ тѣхъ трѣбваше да действува самостоятелно за достигане възложенитѣ имъ задачи.

[1]) Когато е написана тази заповѣдь, началникътъ на отряда не е знаелъ за размѣстването на дружинитѣ отъ 28-и полкъ, предприето отъ командира на полка по собствена инициатива. Затова той назначава въ дѣсно странично прикритие дружината на подполковникъ Комсиевъ, когато въ действителность е била назначена тази на майоръ Геровъ.

Действията на дѣсното странично прикритие.

Началникътъ на дѣсното странично прикритие получи заповѣдьта въ с. Елехча въ 8 ч. 45 м. пр. пл. Той поведе прикритието въ 10 ч. по пѫтя за с. Ескикьой, като имаше за авангардъ една рота. Къмъ 12 ч. по пл. прикритието достигна въ с. Ескикьой, но началникътъ му, намѣсто да продължи движението си къмъ посочения въ заповѣдьта обектъ, заповѣда да се развърне въ боенъ редъ, за да обезпечи настѫплението на дѣсната колона, която въ сѫщото време бѣше развърната срещу своя обектъ — поста Айдогмушъ. Колоната, обаче, нѣмаше никаква нужда отъ това съдействие, защото съ собственитѣ си сили започна да обхожда този постъ откъмъ Аланъ махале. Тогава началникътъ на прикритието наново заповѣда дружината да се изтегли въ походенъ редъ по пѫтя за Кованлъкъ, дето пристигна въ 3 ч. сл. пл. Батареята следваше задъ дружината, но, поради трудния пѫть, бѣше изостанала много назадъ, и стигна въ селото къмъ 4 ч. сл. пл.

Началникътъ на прикритието узна отъ селенитѣ, че турскитѣ войски усилено се движели по пограничнитѣ височини южно отъ Кованлъкъ и западно отъ Калфаларъ. Той направи лично разузнаване, отъ което се убеди, че турскиятъ постъ Гюеренско куле и съседнитѣ височини сѫ заети съ около две роти, разположени въ окопи по севернитѣ склонове на височинитѣ. Той реши да развърне прикритието въ боенъ редъ, като на частитѣ бѣха дадени следнитѣ далечни обекти: 13-а и 14-а роти — височината югозападно отъ Кованлъкъ, 15-а рота — височината североизточно отъ Калфаларъ, 16-а рота — къмъ поста Акче Кайракъ.

На батареята бѣше заповѣдано да заеме позиция на хребета северозападно отъ Кованлъкъ, като за прикриването ѝ бѣше изпратенъ единъ взводъ отъ 16-а рота и опълченцитѣ отъ границата.

13-а и 14-а роти започнаха настѫплението къмъ своитѣ обекти, безъ да дочакатъ батареята да пристигне и заеме своята позиция. Ротитѣ бѣха посрещнати съ огънь отъ турскитѣ окопи около поста Гюеренско куле. Тѣ започнаха да прибѣгватъ по взводно, като се спираха на всѣка удобна за стрелба позиция и подготвяха всѣки свой скокъ съ пехотенъ огънь. Къмъ 4 ч. сл. пл. въ селото пристигна 2./3. с. с. батарея. Командирътъ на батареята избра позиция на височинитѣ въ северозападната часть на самото село. Орѫдията се изкачваха на височината безъ пѫть и съ помощьта на селенитѣ. Едвамъ въ 4 ч. 45 м. сл. пл. първото изкачено на височината орѫдие можа да открие огънь съ мѣрникъ 16 по най-преднитѣ турски окопи,

Другитѣ орѫдия постепенно пристигаха на позицията. Огъньтъ на батареята постоянно се усилваше, и турцитѣ бѣха принудени да напустнатъ преднитѣ си окопи.

Ободрени отъ съдействието на артилерийския огънь, дветѣ роти продължиха настѫплението си по-енергично. Тѣ достигнаха напустнатитѣ отъ турцитѣ окопи и се опитаха да напреднатъ по-нататъкъ, но бѣха посрещнати съ огънь отъ втората линия турски окопи. Батареята откри огънь и по тѣзи окопи съ мѣрникъ 21 и накара турцитѣ да прекратятъ стрелбата. Но дветѣ роти не можаха вече да напреднатъ и започнаха да се укрепяватъ на завладяната турска позиция, безъ да минатъ границата. Батареята откри огънь следъ това по височинитѣ южно отъ Калфаларъ и по самото село, въ което се забелязваше движение на турски войници.

16-а рота настѫпи къмъ поста Акче Кайракъ, но, щомъ достигна на 1500 крачки отъ него, бѣше посрещната съ много силенъ пехотенъ огънь и принудена да се окопае, безъ да може да продължи настѫплението си.

15-а рота настѫпи къмъ височината к. 229 и бързо се изкачи на нея. Следъ като остави 5 души опълченци-граничари да наблюдаватъ посоката къмъ Калфаларъ, командирътъ на ротата продължи настѫплението по севернитѣ склонове на височината къмъ поста Акче Кайракъ, за да съдействува на съседната 16-а рота. Турцитѣ, обаче, настѫпиха къмъ височината, прогониха опълченцитѣ и откриха огънь по ротата, която отъ фланговия огънь бѣше принудена да се върне обратно. Щомъ забелязаха, че ротата се готви наново за атака, турцитѣ, следъ слаба съпротива, отстѫпиха задъ границата, като оставиха на мѣстото 16 души убити. Поради напредналото време, и 15-а рота започна да се окопава на височината к. 229. Тя имаше само трима ранени.

Действията на дѣсната колона.

Споредъ заповѣдьта по Хасковския отрядъ, на дѣсната колона бѣше дадена задачата да атакува Айдогмушката позиция въ две съвсемъ отдалечени една отъ друга посоки: Ескикьой—Акче Кайракъ и Кочашли—Акче Кайракъ. Началникътъ на колоната получи тази заповѣдь въ 9 ч. пр. пл. Той реши да насочи частитѣ си още отъ с. Елехча къмъ тѣзи отдалечени посоки. Колоната бѣше раздѣлена още оттамъ на две колони, на които бѣха дадени задачитѣ още отъ изходната точка:

Дѣсна колона — 1./28. и 3./28. дружини, картеченъ взводъ отъ 28-и полкъ, 1./3. и 6./3. с. с. батареи — да настѫпи по пѫтя

Елехча—Гювенчлеръ—Айдогмушъ, за да атакува Айдогмушкия постъ отъ северозападъ;

Лѣва колона — 1./40. и 4./40. дружини и 3./3. с. с. батарея — да настжпи по пжтя Елехча—Османъ Баба текеси—Кочашли—Айдогмушъ, за да атакува Айдогмушката позиция отъ североизтокъ.

Двата взвода отъ 1-а дружина, които още на 4-и октомврий сж били изпратени въ с. Гювенчлеръ за подкрепа на граничаритѣ, да прикриватъ настжплението и на дветѣ колони.

Подполковникъ Комсиевъ бѣше достигналъ съ 3./28. дружина на височинитѣ източно отъ Гювенчлеръ, когато бѣ настигнатъ отъ командира на 28-и полкъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл. и получи заповѣдьта, че е назначенъ началникътъ на дѣсната колона. Отъ направеното разузнаване той узна, че турцитѣ заематъ Айдогмушкия постъ съ около две роти и иматъ на Рошавата могила около една рота, и даде следната заповѣдь за атаката:

1./28. дружина да атакува турския постъ Айдогмушъ, 1./3. с. с. батарея да заеме позиция на склона западно отъ с. Аланъ махале, до леса, 3./28. дружина и картечниятъ взводъ да се събератъ като маневриращи войски при с. Ескикьой.

Назначената въ бойна часть 1-а дружина се развърна въ боенъ редъ, като имаше дветѣ си роти въ първа линия и другитѣ две — въ втора. Ротитѣ настжпиха най-напредъ право на югъ, къмъ поста Айдогмушъ, предшествувани отъ гжста патрулна верига. Настжплението бѣше бързо, и въ 2 ч. сл. пл. ротитѣ достигнаха на 1000—1200 крачки отъ границата. Тукъ 1-а и 4-а роти се спрѣха, а ротитѣ отъ втора линия (2-а и 3-а), по заповѣдь отъ командира на дружината, продължиха движението си вдѣсно, съ задача да заематъ Рошавата могила и застанатъ въ тилъ на турцитѣ, които заемаха поста Айдогмушъ. Следъ малко и 4-а рота бѣше насочена въ сжщата посока. Но командирътъ на полка, който бѣше въ района на дружината, щомъ забеляза това, изпрати заповѣдь тази рота да се върне и настжпи право на изтокъ, къмъ поста Айдогмушъ.

Турцитѣ откриха огънь по настжпващитѣ срещу поста 1-а и 4-а роти. Последнитѣ отговориха на този огънь, но не направиха опитъ да продължатъ настжплението си. Въ 3 ч. 20 м. сл. пл. 1-а батарея излѣзе на позиция и следъ 10 минути откри огънь по турскитѣ окопи. Турскиятъ огънь отслабна, а следъ малко и съвсемъ се прекрати, но ротитѣ пакъ не подновиха настжплението си.

Въ това време 2-а и 3-а роти настжпваха къмъ Рошавата могила. Тѣ доближиха подножието на височината и изпратиха патрули да

провѣрятъ дали е заета. Турцитѣ отъ поста Айдогмушъ, като забелязаха лѣвофланговата 2-а рота, откриха огънь по нея, който не ѝ причини никакви загуби. Къмъ 3 ч. сл. пл. една турска батарея, която заемаше позиция на височината южно отъ Рошавата могила, откри огънь по 2-а рота. Командирътъ на ротата вече имаше донесение отъ патрулитѣ, че Рошавата могила е заета само отъ 10—15 души турци, и реши да настжпи бързо къмъ могилата, за да избѣгне артилерийския огънь. Ротата прогони турскитѣ граничари и започна да се укрепява на могилата, дето следъ малко пристигна и 3-а рота.

Между това, щомъ се започна боя на 1-а дружина, командирътъ на 3-а дружина поведе маневриращитѣ войски отъ с. Ескикьой къмъ турския постъ на в. Чардакъ. Когато достигна до височинитѣ южно отъ к. 467, той спре дружината и изпрати единъ взводъ отъ 9-а рота да заеме голѣмия хребетъ южно отъ Аланъ махале. Следъ малко въ сжщата посока бѣха изпратени и останалитѣ три взводове отъ тази рота. Къмъ 3 ч. 40 м. сл. пл., когато първиятъ взводъ започна да се катери къмъ височината близо до границата, турцитѣ отъ в. Чардакъ откриха огънь по него и по следващитѣ по-назадъ взводове отъ 9-а рота. Въ сжщото време и турската планинска батарея се настаняваше на позицията си. Командирътъ на първия взводъ откри огънь по нея и я застави да прекрати стрелбата по 2-а рота, да се снеме отъ позицията и да отстжпи на югъ.

Понеже 1-а батарея заемаше позиция съ фронтъ на изтокъ, то командирътъ на батареята, като забеляза настжплението на 3-а дружина, измѣсти единия си взводъ на нова позиция, съ фронтъ на югъ, за да може да съдействува на настжплението на тази дружина. Взводътъ откри огънь по турския постъ Чардакъ, но не можа да открие мѣстото на турската планинска батарея, която, преди да бжде прогонена отъ 9-а рота, даде нѣколко изстрели и по него.

Колоната, командувана отъ подполковникъ Лазаровъ, тръгна отъ с. Елехча въ 10 ч. пр. пл. въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ 1./40. и 2./40. роти. По пладне колоната достигна с. Кочашли и се престрои въ боенъ редъ, а авангардътъ, който бѣше достигналъ гребена южно отъ селото, започна разузнаване на турското разположение по границата. Къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на колоната получи донесение отъ авангарда, че турски части сж били забелязани въ окопитѣ при поста Кочашли. Той заповѣда 1./40. дружина да настжпи за атака на границата, а 4./40. дружина и 3-а батарея да останатъ въ негово разпореждане, северно отъ с. Кочашли. На ротитѣ отъ 1./40. дружина бѣха дадени следнитѣ обекти: 1-а рота

— къмъ височината к. 312, 2-а рота — къмъ гребена южно отъ к. 312, 3-а рота — къмъ постъ Кочашли, 4-а рота — дружинна поддръжка.

Ротитѣ настѫпиха въ боенъ редъ, и въ 3 ч. 30 м. сл. пл. 1-а рота зае височината к. 312, а 2-а рота се изравни съ нея. Турцитѣ посрещнаха настѫпващитѣ роти съ огънь и ги принудиха да се спратъ. 3-а рота сѫщо бѣше спрѣна съ огънь отъ турскитѣ окопи на границата. Командирътъ на дружината изпрати 4-а рота да запълни голѣмата междина между 1-а и 3 а роти, и последната, като се изравни съ тѣхъ, започна да се окопава на около 900 крачки отъ границата. Така разпръсната, 1-а дружина не можеше да напредва, макаръ и да бѣ подканяна нѣколко пѫти отъ началника на отряда, който наблюдаваше нейнитѣ действия отъ в. Гол. Хисаръ, при Гювенчлеръ. Следъ като началникътъ на щаба на отряда втори пѫть предаде заповѣдьта да се настѫпи по-енергично, ротитѣ тръгнаха напредъ, но докато изминатъ 500—600 крачки, започна да се стъмнява, и тѣ наново прекратиха движението си. Само 4-а рота сполучи да достигне до границата.

4./40. дружина остави една рота (3-а) за прикритие на батареята, а останалитѣ три роти настѫпиха задъ бойната часть и, като достигнаха до първата линия, сѫщо започнаха да се окопаватъ.

3-а батарея, оставена първоначално въ разпореждането на началника на колоната, не можа да излѣзе своевременно на позиция. Тя бѣ изпратена къмъ височината при Гювенчлеръ, но докато се подготви за стрелба, стана тъмно, и откриването огънь бѣше невъзможно.

Началникътъ на Хасковския отрядъ наблюдаваше боя къмъ Ескикьой и Кочашли. Той заповѣда на маневриращитѣ войски (2./40. дружина и картечната рота) да останатъ на мѣстата си, въ с. Елехча. Едвамъ въ 3 ч. 30 м. той изпрати заповѣдь да се приближатъ къмъ височината западно отъ Гювенчлеръ, дето тѣ пристигнаха на мръкване.

Действията на лѣвата колона.

Началникътъ на лѣвата колона получи заповѣдьта за атака при с. Бейкьой, когато колоната бѣше въ движение къмъ с. Мандра. По-после той получи отъ началника на отряда допълнителна заповѣдь да завладѣе височинитѣ южно отъ линията с. Айдогмушъ — с. Бейкьой и да се утвърди на тѣхъ, като не се излага на отдѣлно разбиване; ако не бѫде атакуванъ отъ противника, да започне боя, когато чуе първия топовенъ гърмежъ отъ дѣсната колона.

Къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. колоната достигна до с. Мандра, дето бѣше спрѣна, за да се чака започването боя отъ дѣсната колона. До това време се събираха сведения за турцитѣ, споредъ които тѣ заемали поста Мандра съ около две роти и башибозукъ, безъ артилерия.

Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. се дочуха първитѣ топовни гърмежи. Началникътъ на колоната заповѣда дружината да се развърне въ боенъ редъ и да настжпи къмъ поста Мандра, а батареята да заеме позиция въ западния край на селото и да съдействува на настжплението. За прикритие на батареята бѣше назначена 12-а рота.

Дружината се развърна въ боенъ редъ, като имаше две роти въ първа линия и една — въ дружинна поддръжка. Когато преднитѣ роти достигнаха на около 1200 крачки отъ турскитѣ окопи около поста, тѣ бѣха посрещнати съ огънь и принудени да залегнатъ.

Батареята веднага зае указаната позиция и бѣ готова да открие огънь, но къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. командиръ̀тъ на батареята получи заповѣдь да не стреля, защото слабитѣ турски части отстжпили, и пехотата заела турския постъ. Тази заповѣдь е била предизвикана, вѣроятно, отъ нѣкое невѣрно донесение, защото ротитѣ продължиха стрелбата до вечерьта и, макаръ огъньтъ отъ турскитѣ окопи да бѣше отслабналъ, започнаха да се укрепяватъ на достигнатитѣ мѣста.

Действията на лѣвото странично прикритие.

Лѣвото странично прикритие бѣше въ походъ отъ Ири Обасъ къмъ Сарж Юртъ, когато се получи заповѣдьта по отряда да атакува противника въ с. Ени махале и да го отхвърли въ планината северозападно отъ Ихиали. Следъ малко се получи и допълнителната заповѣдь да се почнатъ и действията, щомъ се чуе топовенъ гърмежъ въ района на главнитѣ сили на отряда.

Въ 10 ч. 45 м. пр. пл. прикритието пристигна въ с. Сарж Юртъ, но остана тамъ да чака условения сигналъ. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. то продължи движението си въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ 6-а рота. Въ 4 ч. авангардната рота достигна височината северозападно отъ Хасъ Обасъ, и бѣ срещната съ огънь отъ турскитѣ окопи при с. Ени махале. Отъ направеното разузнаване се узна, че тѣзи окопи сж заети отъ две роти. Командиръ̀тъ на дружината развърна последната въ боенъ редъ, като назначи две роти въ първа линия (5-а и 6-а), а другитѣ две роти и 4-а рота отъ 7-а погранична дружина остави въ дружинна поддръжка. На батареята изпрати заповѣдь да заеме позиция задъ височината северозападно отъ Хасъ Обасъ.

Дружината се понесе стремително напредъ, но когато преднитѣ роти достигнаха до дола предъ турскитѣ окопи, тѣ бѣха обстреляни съ силенъ пехотенъ огънь. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. батареята откри огънь по тѣзи окопи, и турската стрелба започна веднага да отслабва. Забелязваше се, какъ турцитѣ на групи напущатъ окопитѣ си и бързатъ да отстѫпятъ задъ с. Ени махале. Ротитѣ продължиха настѫплението си, но когато достигнаха до дъното на дола, започна да се стъмнява. Командиръ̀тъ на дружината заповѣда да се окопаятъ на достигнатитѣ позиции.

Нощната атака на поста Айдогмушъ.

И тъй, до вечерьта петтѣ малки колони на Хасковския отрядъ се приближиха до границата, но нито една отъ тѣхъ не можа да достигне посочения ѝ въ заповѣдьта обектъ. Отъ събранитѣ презъ деня сведения се виждаше, че турцитѣ на границата иматъ слаби части. Обаче, следъ като се очерта българското настѫпление, тѣ можеха да ги подкрепятъ съ войски, изпратени отъ Кърджали, и тогава минаването на границата би станало малко по-трудно. Вечерьта при началника на отряда се завърна началникъ̀тъ на щаба, който бѣше изпратенъ да изучи положението предъ колоната на подполковникъ Лазаровъ. Той доложи, че, макаръ частитѣ да сѫ още далечъ отъ турския постъ Айдогмушъ, мѣстностьта позволява да бѫде той атакуванъ отъ всички страни. Началникъ̀тъ на отряда взе решение да отиде лично при с. Кочашли и да насочи находящитѣ се тамъ части за нощна атака на поста Айдогмушъ. Той изпрати заповѣдь и на маневриращитѣ войски да се приближатъ къмъ Айдогмушкия постъ. Но презъ деня командиръ̀тъ на дружината бѣше ги премѣстилъ малко на изтокъ, а на старото имъ мѣсто не бѣше оставилъ постъ, та изпратениятъ съ заповѣдьта ординарецъ не можа да ги намѣри до разсъмване.

Командиръ̀тъ на 28-и полкъ, който бѣше и началникъ̀ на дѣсната колона, се намираше при колоната на подполковникъ Комсиева. На мръкване и той взе решение да произведе нощна атака на сѫщия постъ по сѫщитѣ съображения. По този начинъ̀ едновременно се вземаше решение за нощна атака отъ две страни на единъ̀ и сѫщъ̀ постъ, безъ да знаятъ еднитѣ войски, че ще атакуватъ̀ и другитѣ. Дветѣ самостоятелни атаки се извършиха едновременно, и само случайно се избѣгна сбиването между частитѣ, които атакуваха поста почти една срещу друга.

Командиръ̀тъ на 28-и полкъ, полковникъ Цековъ, намѣсто да организира самъ̀ атаката, въ 6 ч. 30 м. сл. пл. предаде на коман-

дира на 3-а дружина заповѣдь „да атакува съ открита сила поста Айдогмушъ съ 1-а дружина и поста Акче Кайракъ съ 3-а дружина". Последниятъ, обаче, не можеше въ тъмнината да ржководи и дветѣ атаки и затова отиде при своята 3-а дружина, за да води атаката на поста Акче Кайракъ. А на командира на 1-а дружина, майоръ Драмовъ, заповѣда да организира атаката на поста Айдогмушъ.

Майоръ Драмовъ изпрати заповѣдь до командиритѣ на 1-а и 4-а роти да атакуватъ съвмѣстно поста, а самъ не отиде да поеме командуването имъ, а замина при другитѣ две роти на Рошавата могила, които нѣмаше да атакуватъ. Въ заповѣдьта не бѣше назначенъ общъ началникъ, нито пъкъ часъ за атаката. Не бѣха предупредени и другитѣ околни части, нито батареята при с. Аланъ махале.

Командирътъ на 4-а рота реши да почне настжплението въ 8 ч. 30 м. сл. пл., а командирътъ на 1-а рота, като получи заповѣдьта, изпрати ординарецъ съ запитване, кога да се почне атаката. Но той не дочака завръщането на ординареца. Къмъ 7 ч. 40 м. се чу викъ „Ура!" Командирътъ на 1-а рота, капитанъ Бояджиевъ, предположи, че това е 4-а рота, която ще е започнала атаката. Той реши да не я оставя безъ поддръжка и заповѣда на своята рота да се вдигне за настжпление. Следъ нѣколко минути отъ турскитѣ окопи бѣ откритъ много честъ огънь, но куршумитѣ летѣха надъ главитѣ на войницитѣ, които бързаха да достигнатъ подножието на стръмната височина съ поста Айдогмушъ. Командирътъ на ротата намираше, че само съ викъ „Ура!" ще може да увлѣче войницитѣ си въ бързо движение напредъ, и заповѣда да се настжпва съ непрекжснати викове, „макаръ правилата за нощни действия да препоржчваха тишина". И той сполучи безъ жертви да достигне до политѣ на височината. Когато достигнаха тамъ, войницитѣ се почувствуваха въ още по-голѣма безопасность и почнаха въ пълна тишина да се катерятъ по много стръмния склонъ на височината. Турцитѣ продължаваха стрелбата въ тъмнината. Но когато ядрата на взводоветѣ на 1-а рота достигнаха на 15 крачки отъ тѣхнитѣ окопи, нѣколко най-храбри войници вече бѣха скочили въ тѣхъ, и работѣха съ своитѣ ножове. Турцитѣ напуснаха окопитѣ. Ротата обгради поста, отъ който се хвърлиха четири ржчни бомби, и плени единъ офицеръ и петь войници. Въ 8 ч. сл. пл. турската позиция около поста бѣше разчистена, и на лунната свѣтлина командирътъ на 1-а рота пристжпи къмъ привеждане въ редъ ротата си.

4-а рота тръгна отъ мѣстото си малко по-късно. И тя бѣ посрещната, както и 1-а рота, съ силенъ, но безвреденъ огънъ отъ окопитѣ южно отъ поста. Намѣсто да продължи движението, ротата се спре и откри огънь. Но скоро турската стрелба утихна, и 4-а рота

започна да се катери по стръмния западенъ склонъ на височината. Движението ставаше много бавно. Ротата достигна до напуснатитѣ турски окопи и се отправи къмъ самия постъ, дето завари роти отъ 40-и полкъ, защото 1-а рота вече бѣше настжпила за преследване противника къмъ Айдогмушъ.

Началникътъ на Хасковския отрядъ пристигна при подполковникъ Лазаровъ въ 7 ч. сл. пл. и заповѣда да се завладѣе съ нощна атака поста Айдогмушъ. И тази заповѣдь не бѣше съобщена на съседнитѣ части. Командирътъ на 4./40. дружина построи 14-а, 15-а и 16-а роти въ парадна взводна колона и заповѣда да се почне веднага настжплението подъ прикритието на гжста патрулна верига. Дружината неусѣтно за противника достигна до височината, на която бѣше постътъ Айдогмушъ, и започна бавно да се катери по стръмния й склонъ. Когато достигна до срѣдата на склона, полковникъ Дѣловъ, който вървѣше заедно съ дружината, заповѣда да се извика „Ура!“, за да се подбодрятъ войницитѣ. Турцитѣ веднага откриха огънь, който причини безредие въ стройно настжпващитѣ роти. Вѣроятно този викъ „Ура!“ бѣше чулъ командирътъ на 1-а рота отъ 28-и полкъ, който го накара веднага да настжпи.

Ротитѣ отъ 4./40. дружина изгубиха връзката помежду си, но всички бързаха да достигнатъ до поста. Най-напредъ бѣше изкочила 15-а рота. Командирътъ на 1./28. рота, капитанъ Бояджиевъ, започна да се безпокои отъ закъсняването на 4-а рота. Той изпрати патрули около поста, за да я посрещнатъ, но тѣ се връщаха съ донесение, че наблизо нѣма свои войски. Капитанъ Бояджиевъ вече бѣше подредилъ своята рота, за да действува противъ отстжпилитѣ къмъ селото турци, когато неговиятъ лѣвъ патрулъ му донесе, че една сгжстена часть настжпва къмъ поста. Това можеше да бжде, и своята 4-а рота, и турска рота, изпратена за подкрепа на пограничната стража. Капитанъ Бояджиевъ заповѣда на единъ отъ своитѣ взводове да наблюдава за турцитѣ, които бѣха открили огънь отъ с. Айдогмушъ. Другитѣ три взводове той събра въ сгжстенъ строй за борба съ ножъ, защото предполагаемитѣ турци бѣха вече на 200—250 крачки. За да подбодри войницитѣ, които се чувствуваха усамотени, той заповѣда да се запѣе народния химнъ. Сгжстената часть, забелязана отъ патрула на 1-а рота, въ сжщность е била 15./40. рота, която въ това време смѣташе ротата на поста за турска и се канѣше да се хвърли на ножъ. Като чуха народния химнъ, войницитѣ отъ 15./40. рота започнаха да викатъ: „Ура!“, а командирътъ на ротата изкочи съ коня си напредъ. По този начинъ се избѣгна сбиването между своитѣ войски, което можеше да произлѣзе, благодарение липсата на общо командуване въ нощната атака.

Следъ малко на поста пристигнаха началникътъ на отряда, другитѣ две роти отъ 4./40. дружина и 3./28. рота, заедно съ два взвода отъ 4./28. рота, които бѣха се увлѣкли задъ нея, безъ да получатъ заповѣдь за настжпление.

Командирътъ на 1./28. рота въ това време бѣше настжпилъ съ ротатата си къмъ с. Айдогмушъ, макаръ луната да се бѣше скрила вече. Началникътъ на Хасковския отрядъ изпрати въ сжщата посока и 16./40. рота. Командирътъ на 1./28. дружина, на Рошавата могила, като дочу виковетѣ „Ура!“ откъмъ поста, изпрати една рота да заеме с. Айдогмушъ, за да пресѣче пжтя на отстжплението на турцитѣ. Ротата настжпи по хребета южно отъ селото, като презъ всичкото време викаше: „Ура!“, за да не би да попадне въ тъмнината подъ ударитѣ на своитѣ части, настжпващи откъмъ поста.

Следъ пристигането на ротитѣ отъ 40-и полкъ, 1./28. и 3./28. роти се прибраха на Рошавата могила.

Въ нощния бой при поста Айдогмушъ българитѣ имаха 3 убити и 8 ранени войници. Турцитѣ оставиха на бойното поле убити: 1 старши офицеръ, 1 младши офицеръ и 6 войници и дадоха още 10 пленници.

Убийството на турския младши офицеръ стана при следнитѣ обстоятелства: Когато 1./28. рота обгради поста, и, следъ хвърлянето на четиритѣ бомби отъ постовото здание, отвжтре изкочиха единъ офицеръ и 5—6 войници, които викаха, че се предаватъ. Офицерътъ държеше въ ржката си револверъ, за да го предаде при обезоржжаването. Къмъ него се спуснаха група български войници съ ножоветѣ, защото въ тъмнината не можеше да се различатъ, кои се предаватъ и кои се съпротивяватъ. Уплашенъ, турскиятъ офицеръ гръмна изъ револвера си срещу първия войникъ отъ групата — Корчевъ Коста — и го улучи. Разяренитѣ другари на убития войникъ въ единъ мигъ повалиха съ ножоветѣ си убиеца — турски офицеръ.

Нощната атака на поста Акче Кайракъ.

Командирътъ на 3./28. дружина, когато пристигна при дружината си въ 6 ч. 45 м. сл. пл., заповѣда на 10-а, 11-а и 12-а роти да се приближатъ къмъ българския постъ и да атакуватъ турския Акче Кайракъ, а самъ отиде при отдѣлната 9-а рота, която бѣше самичка на височината източно отъ поста и която не вземаше участие въ атаката. Общото командуване на своитѣ три роти той възложи на старшия ротенъ командиръ, капитанъ Аджаровъ. Въ 7 ч. сл. пл. тритѣ роти се изтеглиха въ походна колона и, когато достигнаха до българския постъ, се построиха въ взводна колона, прикрита отпредъ и

отстрани съ патрули. 10-а и 11-а роти бѣха въ първа линия, а 12-а — на стѫпало вдѣсно на 40 крачки. Картечната рота остана при българския постъ. Отъ изпратения напредъ патрулъ се получи донесение, че турцитѣ заематъ поста и окопитѣ около него.

Така построени, ротитѣ настѫпиха къмъ своя обектъ. Но следъ изминаване 70—80 крачки, пѫтьтъ имъ бѣше препрѣченъ отъ единъ дълъгъ окопъ и натрупани камъни, и тѣ се разстроиха. Движението продължи, следъ като въ тъмнината се подредиха наново въ сѫщия строй. Когато достигнаха на 30—40 крачки отъ турския постъ, часовиятъ гръмна, и веднага следъ това турцитѣ отъ окопитѣ откриха много силенъ огънь. Макаръ куршумитѣ да летѣха високо надъ главитѣ на войницитѣ, ротитѣ се разстроиха, защото всѣки започна да търси закритие. Нѣкои войници, безъ заповѣдь, откриха огънь. Скоро, обаче, началницитѣ сполучиха да прекратятъ огъня и да поведатъ частитѣ си напредъ съ пълзене.

Нѣкои войници бѣха достигнали вече до турския постъ, когато надъ главитѣ имъ започнаха да се пукатъ шрапнели. Единиятъ взводъ отъ 1-а батарея, която вечерьта измѣни позицията си съ фронтъ на югъ, бѣше си подготвилъ даннитѣ за стрелба по поста. Командирътъ на батареята, майоръ Дрѣнски, както се каза по-горе, не бѣше получилъ никаква заповѣдь за нощната атака, но узна, че такава ще се предприеме отъ проходящи войници. Къмъ 9 ч. сл. пл., когато забеляза, че турцитѣ откриха огънь отъ поста, той предположи, че атаката е започната, и реши да обстреля поста, макаръ да нѣмаше никаква връзка съ пехотнитѣ части и да не знаеше де се намираха тѣ въ това време. Шрапнелитѣ се пукаха надъ напредналитѣ български роти, които отново се разстроиха. Като предполагаше, че постътъ е достатъчно обстрелянъ, командирътъ на батареята прекрати стрелбата, а ротитѣ къмъ 10 ч. сл. пл. наново настѫпиха и следъ 10 минути завладѣха поста, безъ да срещнатъ съпротива, защото турцитѣ бѣха отстѫпили.

Командирътъ на батареята следъ това се свърза съ командира на 3-а дружина, отъ когото получи заповѣдь да се премѣсти при българския постъ, което се извърши до 5 часа пр. пл. на следния день, защото батареята бѣше запрегната съ волове.

При атаката отъ тритѣ роти на 3-а дружина имаше 1 убитъ войникъ и ранени: 1 офицеръ и 6 войници.

Положението на Хасковския отрядъ на 5-и октомврий вечерьта.

Презъ този день настѫплението на частитѣ отъ Хасковския отрядъ бѣше много бавно и предпазливо, макаръ българитѣ да бѣха навсѣкѫде по-силни отъ усилената турска погранична стража и макаръ да

имаха достатъчно сведения за противника. Само дѣсната колона сполучи да завладѣе пограничната линия въ участъка между турскитѣ постове Айдогмушъ и Акче Кайракъ. Нито една колона не достигна даденитѣ ѝ обекти. Дветѣ странични прикрития и лѣвата колона не използуваха тъмнината и останаха на 800—1200 крачки отъ турскитѣ окопи, дето бѣха достигнали вечерьта. Турцитѣ напустнаха границата, и съприкосновението съ тѣхъ бѣше изгубено.

Следъ полунощь началникътъ на отряда изпрати въ Щаба на II армия следното донесение:

„Днесъ повѣреният ми отрядъ зае височинитѣ на югозападъ отъ Айдогмушъ, селото Айдогмушъ и самата гранична линия на изтокъ отъ Айдогмушъ. За дружината въ Ири Обасъ нѣма сведения. Убити 1 войникъ и ранени около 10 войници. Отъ турска страна има убитъ офицеръ. Действията се прекратиха въ 8 ч. 30 м. сл. пл. Днесъ отрядътъ ще продължи настъплението."

Настъплението на Хасковския отрядъ на 6-и октомврий.

(10-о картогр. приложение).

Разпорежданията на началника на отряда.

Макаръ да не бѣше получилъ още донесения отъ всички свои колони, началникътъ на Хасковския отрядъ, отъ височината при Гювенчлеръ, можа да се ориентира за действията презъ деня и схвана, че частитѣ не можаха да достигнатъ даденитѣ имъ обекти. Той основателно предполагаше, че турцитѣ могатъ да подкрепятъ своитѣ прикриващи отряди съ части отъ Кърджали, съ което би се затруднило твърде много по-нататъшното напредване на отряда. Затова реши да продължи настъплението на другия день, като използува и пристигналото 4./2. не с. с. планин. артилер. отдѣление.

Въ 10 ч. 30 м. сл. пл. той изпрати на частитѣ следната заповѣдь:

„§ 1. Противникътъ отстъпи днесъ само височинитѣ на югозападъ отъ Айдогмушъ.

§ 2. Утре отрядътъ да продължи изпълнението на задачата споредъ заповѣдь № 2.

§ 3. 4-о не с. с. артилер. отдѣление отъ 2-и планин. полкъ се придава къмъ колоната на полковникъ Цековъ[1]).

[1]) Преди изпращане заповѣдьта, се получи донесение отъ командира на отдѣлението за пристигането му въ с. Елехча. Въ сѫщото време му се изпрати заповѣдь да изпрати дветѣ батареи въ с. Ескикьой, въ разпореждане на началника на дѣсната колона, и една батарея — въ с. Айдогмушъ, въ разпореждане на подполковникъ Лазаровъ, който е отъ сѫщата колона.

§ 4. Дветѣ с. с. батареи отъ колоната на полковникъ Цековъ да влѣзатъ въ състава на маневренитѣ войски, на северъ отъ височината Гювенчлеръ.

§ 5. Бригадниятъ превързоченъ пунктъ, по разпореждане на бригадния лѣкарь, да се открие въ с. Гювенчлеръ.

§ 6. Домакинскитѣ обози да останатъ на своитѣ мѣста.

§ 7. Артилерийскитѣ и паркови полуроти оставатъ по мѣстата си.

§ 8. Азъ ще се намирамъ на височината южно отъ с. Айдогмушъ."

На 6-и октомврий въ 4 ч. 25 м. пр. пл. началникътъ на отряда получи заповѣдьта по II армия, съ която на отряда се възлагаше задачата да достигне и се утвърди линията Ючъ Тепе—Идризли—Кара Мусаларъ. Понеже въ заповѣдьта по отряда на частитѣ бѣха дадени почти сѫщитѣ обекти, то началникътъ на отряда не направи никакви разпореждания по тази заповѣдь отъ армията.

Презъ нощьта частитѣ отъ отряда се окопаваха на достигнатитѣ позиции, и въ разположението имъ бѣха направени следнитѣ размѣствания:

1-а с. с. батарея отъ Аланъ махале се премѣсти при поста Акче Кайракъ; 3-а с. с. батарея отъ с. Кочашли бѣше премѣстена въ Ескикьой, 6-а с. с. батарея бѣ премѣстена отъ с. Ескикьой къмъ Кованлъкъ; 10-а и 11-а не с. с. планин. батареи тръгнаха отъ с. Елехча въ 3 ч. сл. пл. и стигнаха въ Ескикьой въ 6 ч. 30 м. пр. пладне. Оттукъ началникътъ на колоната, въпрѣки заповѣдьта отъ началника на отряда, изпрати тѣзи батареи въ с. Кованлъкъ, при дѣсното странично прикритие, дето пристигнаха въ 7 ч. 45 м. пр. пл. и веднага излѣзоха на позиция, защото прикритието бѣше вече започнало боя; 12-а не с. с. планин. батарея пристигна въ с. Айдогмушъ въ 6 ч. 30 м. пр. пл., когато колоната на подполковникъ Лазаровъ бѣше вече заминала за с. Акче Кайракъ. Батареята продължи пѫтя си за сѫщото село по следитѣ на колоната.

И презъ този день колонитѣ на Хасковския отрядъ водиха самостоятелни боеве.

Боятъ при Кованлъкъ на дѣсното странично прикритие.

Както се каза по-горе, дѣсното странично прикритие замръкна на позицията си въ боенъ редъ. Презъ нощьта бѣше заловенъ единъ турски войникъ, по народность българинъ, отъ показанията на когото се узна, че на границата при в. Хасанъ тепе били съсрѣдоточени около 3000 души турски войски. По заповѣдь отъ командира на дружината, единъ взводъ отъ полската батарея бѣше премѣстенъ

северно отъ с. Кованлъкъ, и зае позиция съ фронтъ на западъ. При него се развърна въ боенъ редъ прикритието му — единъ пехотенъ взводъ. Началникътъ на прикритието не разполагаше съ войски, за да се противопостави на едно турско настъпление отъ тази посока, и донесе на началника на дѣсната колона, отъ когото искаше да бъде подкрепенъ.

Началникътъ на дѣсната колона бѣше получилъ заповѣдь отъ началника на отряда, ако му е възможно да подкрепи страничното прикритие, като въ случай на нужда самъ той ще бъде подпкрепенъ отъ частитѣ при Айдогмушъ. Той веднага изпрати 6-а батарея къмъ Кованлъкъ. На разсъмване той получи второ искане отъ началника на страничното прикритие да бъде подкрепенъ и му изпрати току-що пристигналитѣ две планински батареи. Най-после, той реши да усили и пехотата на прикритието и въ 6 ч. 30 м. пр. пл. изпрати заповѣдь на командира на 3-а дружина да настъпи по посока на с. Калфаларъ, за да помогне на страничното прикритие, но дружината, както ще се види по-сетне, настъпи чакъ въ 1 ч. сл. пл.

На разсъмване турцитѣ отъ окопитѣ около поста Гюеренско куле откриха силенъ пехотенъ огънь по позицията на 13./28. и 14./28. роти. Въ сѫщото време около две турски роти настъпиха отъ дола при с. Алмалъкъ и се насочваха къмъ дѣсния флангъ на 13-а рота. Последната имаше четиритѣ си взводове въ първа линия. За да се противопостави на обхвата, ротниятъ командиръ събра лѣвофланговия взводъ и го премѣсти на дѣсния флангъ. Турцитѣ настъпваха енергично, и ротата попадна подъ кръстосанъ огънь. Командиръ̀тъ на ротата поиска помощь отъ дружинния командиръ, който му заповѣда да се задържа здраво на позицията, защото скоро тамъ ще пристигнатъ 16-а рота и две планински батареи. И понеже срещу 15-а и 16-а роти нѣмаше противникъ, командиръ̀тъ на дружината заповѣда 16-а рота да се премѣсти и удължи дѣсния флангъ на 13-а рота. Тази рота настъпи твърде бързо и въ 7 ч. 30 м. прегражда̀ше вече съ своя огънь настъплението на турцитѣ.

Щомъ се забеляза турското настъпление откъмъ Алмалъкъ, командиръ̀тъ на 2-а с. с. полска батарея въ 6 ч. 15 м. пр. пл. откри огънь по настъпващитѣ турци съ мерникъ 11. Току-що пристигналата въ с. Кованлъкъ 6-а батарея бързаше да заеме позиция източно отъ селото, и въ 7 ч. откри огънь по сѫщитѣ цели.

Пехотниятъ огънь на 13-а, 14-а и 16-а роти и огъньтъ на 2-а и 6-а с. с. полски батареи накара турцитѣ да прекратятъ настъплението си. До 1 ч. сл. пл. не можаха да го подновятъ, защото бѣха много добре следени отъ батареитѣ.

Едновременно съ настжплението откъмъ с. Алмалъкъ, турцитѣ предприеха настжпление и откъмъ в. Хасанъ тепе. Тамъ се показа най-напредъ една малка турска група, която мина границата, достигна до една кошара въ българска територия и я запали. Съ два шрапнелни изстрела отъ 2-а батарея тая група бѣше разпръсната. Къмъ 7 ч. 15 м. пр. пл. отъ върха се спуснаха последователно три вериги. Българитѣ предположиха, че това сж тѣхни опълченци, които отстжпватъ отъ границата. Когато се разбра грѣшката, турскитѣ вериги вече бѣха се спуснали презъ границата и бѣха навлѣзли въ гората. Готовиятъ за действие въ тази посока взводъ отъ 2-а батарея обстреля голѣма площь отъ гората, но не можеше да се забележи резултата отъ тази стрелба. Ободрени отъ настжплението на казанитѣ групи, турцитѣ при Гюеренско куле сжщо се опитаха да минатъ въ настжпление, но не успѣха, вследствие бързото имъ обстрелване отъ другия взводъ на 2-а батарея.

Къмъ 8 ч. пр. пл. пристигнаха и дветѣ планински батареи, които заеха позиция отъ дветѣ страни на 1-и взводъ отъ 2-а батарея. Тѣ веднага се намѣсиха въ борбата и спомогнаха за спиране турското настжпление.

Турцитѣ, обаче, пакъ продължиха настжплението си, защото гората имъ даваше закрити подстжпи. Само по огньоветѣ, които турцитѣ запалваха, за да означаватъ на своитѣ докжде сж стигнали, българитѣ узнаваха за тѣхното напредване. Тѣ стигнаха на 600 крачки до дѣсния флангъ на батареитѣ и поведоха огнева борба съ прикритието имъ — единъ пехотенъ взводъ. Съ появата на турцитѣ почти въ тила на българската позиция, положението ставаше много опасно. Командирътъ на 2-а батарея привлѣче и другия свой взводъ за борба по посока на в. Хасанъ тепе, а командирътъ на дружината въ 10 ч. пр. пл. бѣ заповѣдалъ и на 15-а рота да се премѣсти отъ лѣвия флангъ къмъ батареитѣ. Тази рота пристигна тъкмо въ това време, когато самъ единъ български взводъ водѣше огневия бой съ по-многочисления противникъ, достигналъ на 600—700 крачки до батареитѣ. Ротата остави единъ взводъ за непосрѣдствено прикритие на батареитѣ, а съ останалитѣ три взводове настжпи въ гората, съ фронтъ на западъ. Вследствие силния огънь отъ 2-а батарея, съпротивата на пехотното прикритие и настжплението на 15-а рота, турцитѣ започнаха да се оттеглятъ въ сжщата посока, по която бѣха настжпили.

Въ сжщото време 13-а и 14-а роти, съ съдействието на 10-а планин. не с. с. батарея, се опитаха да минаватъ въ настжпление, но бѣха спрѣни отъ силния огънь на турцитѣ около поста Гюеренско куле.

Командирътъ на 3./28. дружина отъ мѣстото си, при поста Акче Кайракъ, наблюдаваше много добре боя при Кованлъкъ отъ сутриньта. Той получи още въ 8 ч. пр. пл. заповѣдь отъ началника на дѣсната колона да настъпи презъ Калфаларъ, за да помогне на частитѣ при Кованлъкъ, но остана на мѣстото си чакъ до 1 ч. сл. пл. Едвамъ тогава дружината настъпи въ боенъ редъ, мина презъ източнитѣ махали на Калфаларъ и Шабанъ и, безъ да бѫде забелязана отъ турцитѣ, се насочи къмъ хребета южно отъ в. Казане. На този хребетъ дружината се спрѣ и усили бойния си редъ съ ротата отъ дружинната поддръжка и картечния взводъ. Дѣснофланговата 9-а рота изпрати единъ взводъ да заеме в. Казане. Взводътъ настъпи бързо и въ 3 ч. сл. пл. се покачи на височината, дето се натъкна на цѣла турска рота, която се бѣше прислонила на западния склонъ на височината, на около 100—150 крачки отъ гребена, за да се предпази отъ огъня на батареитѣ на дѣсното странично прикритие, безъ да изпрати поне единъ патрулъ за охрана. Взводътъ отъ 9-а рота откри ураганенъ огънь по изненаданата турска рота, и тя бѣ съвършено разпръсната, защото въ сѫщото време и 2-а батарея откри огънь задъ в. Казане. На помощь бързаха и другитѣ взводове на 9-а рота, които, щомъ пристигнаха, започнаха да се укрепяватъ на сѫщата височина.

Турското настъпление къмъ Кованлъкъ бѣше окончателно осуетено. Българската артилерия видимо омаломощи своя противникъ. По заповѣдь отъ командира на 4-о планин. артилерийско отдѣление, 2-а с. с. полска батарея къмъ 2 ч. сл. пл. настъпи по взводно и зае позиция на 600—650 метра отъ турския пограниченъ постъ, откъдето съ нѣколко изстрели срути постовото здание. Турцитѣ отъ поста се разбѣгаха, но тѣзи отъ околнитѣ окопи останаха на мѣстата си.

Когато забеляза излизането на 3-а дружина въ тила на турцитѣ при в. Казане, началникътъ на страничното прикритие даде сигналъ за атака. Следъ като обстреляха турскитѣ окопи, българскитѣ батареи пренесоха огъня си задъ тѣхъ, а пехотнитѣ части настъпиха стремително напредъ. Турцитѣ не дочакаха удара на ножъ. Тѣ отстъпиха въ 3 ч. сл. пл. и бѣха преследвани съ огънь отъ българскитѣ роти, които заеха тѣхната позиция. Следъ като се поустроиха, 3-а и 4-а дружини продължиха настъплението и достигнаха до височинитѣ при с. Гюеренъ, отдето наново преследваха съ огънь отстъпващитѣ турци. Въ дола югозападно отъ сѫщото село бѣше забелязана голѣма група турски войници, по които 10-а рота откри огънь. Турцитѣ вдигнаха червенъ флагъ, което показваше, че тамъ е превързоченъ пунктъ, и ротата веднага прекрати огъня. Едновременно съ пехотата

настжпиха 2-а и 1-и взводъ отъ 6-а полски с. с. батареи. 2-а батарея зае позиция при поста Гюеренско куле и преследва турцитѣ съ огъня си, докато тѣ излѣзоха отъ досегаемостьта на нейнитѣ снаряди. Взводътъ отъ 6-а батарея зае позиция въ 4 ч. сл. сл. на височината западно отъ Шабанъ и успѣ да даде само нѣколко изстрели на предѣлно разстояние.

Настжплението на дѣсната и лѣвата колони.

Началникътъ на *дѣсната колона*, следъ като получи заповѣдьта за настжпление и следъ като разпореди да се подкрепи дѣсното странично прикритие, не настоя да се почне веднага изпълнението на даденитѣ заповѣди. Тъй, поради слаба престрелка предъ фронта на 11-а рота, 3-а дружина остана на мѣстото си, при поста Акче Кайракъ, до 1 ч. сл. пладне. Само 1-а с. с. батарея се помжчи да съдействува на прикритието съ огънь отъ мѣстото си, като обстрелваше участъка между Гюеренско куле и в. Казане.

Началникътъ на колоната предаде заповѣдьта за почване настжплението на 1./28. дружина, при Рошавата могила, чакъ въ 11 ч. пр. пл. Тази дружина настжпи къмъ в. Чардакъ, дето пристигна въ 1 ч. сл. пл. и се спрѣ за почивка. Само 1./40. и 4./40. дружини тръгнаха въ 7 ч. 30 м. пр. пл. къмъ Акче Кайракъ. Поради това, че нѣмаше никакви сведения за турцитѣ, движението на тѣзи дружини бѣше извънредно бавно. Къмъ 9 ч. 40. пр. пл. общиятъ имъ началникъ, подполковникъ Лазаровъ, получи заповѣдь да настжпва по-енергично, но той предполагаше, че височинитѣ между с. с. Акче Кайракъ и Кирякъ махале сж заети отъ турцитѣ, и заповѣда на пристигналата 12-а не с. с. планин. батарея да заеме позиция и открие огънь. Следъ като се изгуби доста време и като се видѣ, че височинитѣ не сж заети, стрелбата бѣ прекратена, и настжплението продължи съ сжщата бавность. Въ 1 ч. сл. пл. дружинитѣ заеха с. Акче Кайракъ, безъ да срещнатъ противникъ, и останаха тамъ до 4 ч. сл. пл. Въ селото бѣха оставени отъ турцитѣ 50 сандъци артилерийски снаряди и единъ складъ съ храни.

Въ сжщото време югозападно отъ селото пристигна *лѣвата колона* (3./40 дружина съ 4-а батарея). Колоната тръгна отъ позицията си при с. Мандра въ 6 ч. пр. пл. въ резервенъ редъ: 9-а и 11-а роти — въ първа линия, батареята — задъ срѣдата и прикрита отъ 12-а рота. Въ 8 ч. пр. пл., когато дружината достигна на 1200 крачки отъ с. Бейкьой, бѣше посрещната съ пехотенъ огънь. Командирътъ на дружината изпрати 10-а рота да очисти селото. Ротата се развърна

въ боенъ редъ, настъпи къмъ селото, обгради къщитѣ, отъ които се стреляше, и застави защитницитѣ да отстъпятъ. Турцитѣ запалиха 10 къщи, отъ които огъньтъ обхвана и унищожи цѣлото село.

Докато 10-а рота водѣше огневия бой, 4-а батарея се стремѣше да излѣзе на позиция, като преодоляваше трудната мѣстность. Само две оржия можаха да открият огънь по селото. Тѣ преследваха съ огъня си отстъпващитѣ турци, докато тѣ се закриха въ доловетѣ. Следъ това дружината продължи настъплението си и достигна до хребета югозападно отъ Акче Кайракъ.

По този начинъ тритѣ дружини отъ 28-и полкъ се събраха на линията Гюеренъ—Шабанъ—Кара Демиръ, а тритѣ дружини отъ 40-и полкъ — около Акче Кайракъ. Временната организация на колони вече не можеше да остане, и началникътъ на отряда заповѣда на командира на 40-и полкъ да поеме наново командуването на своитѣ дружини и да продължи настъплението си къмъ Гьоклемезлеръ, за да осигури височинитѣ около това село за настъплението на отряда на следния день.

Полкътъ настъпи въ 4 ч. сл. пл., като имаше въ авангардъ 4-а дружина съ 12-а не с. с. планин. батарея. Но като достигна височината североизточно отъ с. Чакърларъ, той бѣ спрѣнъ отъ командира на полка. Два пъти началникътъ на отряда изпраща заповѣдь да се продължи движението, и едвамъ следъ третата заповѣдь то се поднови, но само авангардътъ тръгна къмъ Гьоклемезлеръ, а главнитѣ сили съвсемъ безпричинно бѣха насочени къмъ гребена северозападно отъ Ючъ Тепе.

Когато авангардътъ достигна на 3 км. отъ Гьоклемезлеръ, предъ селото се развръщаха въ боенъ редъ около два табора съ една планин. батарея, която откри огънь, но снарядитѣ ѝ не достигаха. Авангардната 12-а не с. с. планин. батарея сжщо откри огънь и промѣни два пъти позицията си, но и нейнитѣ снаряди не достигнаха цельта. Въ това време 3-а с. с. батарея отъ главнитѣ сили излѣзе на позиция на хребета западно отъ с. Чакърларъ и съ нѣколко изстрели разпръсна турцитѣ предъ Гьоклемезлеръ. Понеже започна да се стъмнява, авангардътъ се укрепи на височината южно отъ с. Дуганджиларъ.

Въ 2 ч. сл. пл. настъпи и 1./28. дружина, следъ като изпрати 1-а рота въ помощь на страничното прикритие. Тази рота вървѣше презъ всичкото време съ ускорена крачка. Тя измина 7 км. за единъ часъ, но пристигна късно, следъ като страничното прикритие бѣше завладѣло турската позиция при Гюеренско куле. Останалитѣ три роти отъ 1-а дружина настъпиха къмъ с. Кара Демиръ. Въ 3 ч.

сл. пладне началникътъ на дѣсната колона заповѣда дружината да заеме височинитѣ при това село и да пресѣче пжтя на отстжплението на турцитѣ. Но, поради пресѣчената мѣстность, тя можа да заеме тѣзи височини, следъ като турцитѣ бѣха отстжпили. Тукъ дружината започна да се окопава.

Заедно съ дружината настжпваше и единъ взводъ отъ 1-а батарея. Другиятъ взводъ бѣше оставенъ на поста Акче Кайракъ. Отъ Кара Демиръ една рота отъ дружината бѣше върната на поста за прикритие на този взводъ. Необяснимо е, защо този артилерийски взводъ не е билъ привлѣченъ къмъ дружината, и защо, следъ като е оставенъ тамъ, му се назначава и прикритие отъ цѣла рота.

Настжплението на лѣвото странично прикритие.

Началникътъ на лѣвото странично прикритие, за да изпълни възложената му задача, реши да настжпи въ 6 ч. пр. пл. и да атакува турската позиция при Ени махале, която изглеждаше още заета. Турцитѣ, обаче, презъ нощьта бѣха напуснали тази позиция, като бѣха оставили въ окопитѣ чучули съ фесове. Бойниятъ редъ на прикритието продължи настжплението и когато достигна на около 1200 крачки отъ с. Чанакларъ, бѣ обстрелянъ отъ височината източно отъ селото, заета отъ около две турски роти. Дружината сжщо откри огънь, а 5-а батарея излѣзе на позиция източно отъ Ени махале и въ 9 ч. 40 м. откри огънь по турскитѣ вериги. Започна се веднага енергично настжпление съ прибѣгване, и когато българскитѣ вериги достигнаха на 200 крачки, турцитѣ започнаха безредно отстжпление. Българитѣ заеха височината и преследваха съ огънь отстжпващитѣ.

Следъ като ротитѣ се подредиха, и батареята пристигна, настжплението се продължи. Въ 11 ч. пр. пл. страничното прикритие достигна до височината южно отъ Ихиали, отдето, следъ малка почивка, настжпи и зае височината между Киразлж и Кюпрюлю. Тукъ частитѣ се окопаха, безъ да се забелязваше нѣкакво движение на турски части предъ фронта.

Движението на маневриращитѣ войски.

Началникътъ на отряда предполагаше да се присъединятъ къмъ маневриращитѣ войски и две полски батареи отъ дѣсната колона. Това, както се каза, не стана, а всички батареи останаха въ бойната часть. Въ 8 ч. пр. пл. маневриращитѣ войски (2./40. дружина) настжпиха по пжтя Кочашли—Айдогмушъ и въ 11 ч. пр. пл. стигнаха и се разположиха на бивакъ при с. Акче Кайракъ.

Положението на Кърджалиския фронтъ вечерьта.

И тъй, частитѣ отъ Хасковския отрядъ достигнаха презъ този день обектитѣ си споредъ заповѣдьта по II армия. Въ 2 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на отряда изпрати въ щаба на армията донесение, че по пладне отрядътъ е заелъ линията с. Гюеренъ — височинитѣ източно отъ с. Чакърларъ. Вечерьта той изпрати и следното донесение:

„Днесъ, 6-и октомврий, 6 ч. сл. пл., отрядътъ зае височинитѣ източно отъ с. Кара Демиръ — височинитѣ южно отъ с. Чакърларъ. Лѣвото странично прикритие заема височинитѣ южно отъ с. Ихиали. Щабътъ на отряда — въ с. Чакърларъ".

Обаче това донесение е получено въ щаба на армията едвамъ на 7-и октомврий сутриньта. Затова оттамъ бѣше направено предупреждение да се донася по-редовно и два пѫти презъ деня.

Достигнатиятъ на 6-и октомврий успѣхъ отъ Хасковския отрядъ обезпокои силно командуването на Източната армия, което започна да мисли за опасността, на която е изложена желѣзнопѫтната линия Деде Агачъ—Солунъ, по която ставаха съобщенията ѝ съ Западната армия. На 6-и срещу 7-и октомврий въ Турската главна квартира се получи следното донесение отъ Източната армия:

„Отъ Кърджалиското командуване днесъ сѫ били изпратени три телеграми, които получихме сега, и споредъ които, неприятелътъ е продължилъ настъплението си въ посока къмъ Гьоклемезлеръ. Егридеренскиятъ редифски полкъ се е съпротивявалъ до 2 ч. 30 м. сл. пл., а следъ това почналъ да отстѫпва разбъркано. Презъ това време и отрядътъ при Гьоклемезлеръ, състоещъ се отъ полковетѣ Кърджали и Паласъ и отъ три опълченски табори, билъ принуденъ да отстѫпи предъ силния неприятель и въ 3 ч. сл. пл. започналъ да пристига при Ишикларъ въ разбъркано състояние. Опълченцитѣ и населението били разпръснати, а Егридеренскиятъ полкъ е билъ дотолкова разстроенъ, че не можелъ да се приведе въ редъ. Затова била дадена заповѣдь тази нощь дивизията да отстѫпи въ редъ задъ р. Арда, а щабътъ билъ премѣстенъ въ Местанлѫ. Очаква се, една часть отъ неприятелскитѣ сили да се спуснатъ къмъ Гюмюрджина, за да заематъ линията. Източната армия не е въ положение да помогне тамъ. Моля, да се изпратятъ отъ Цариградъ и Гюмюрджина нуждното количество части, които да се отправятъ за Местанлѫ и усилятъ тамошнитѣ войски, които, изглежда, сѫ разложени."

Турската главна квартира погледна по-спокойно на развилитѣ се къмъ Кърджали събития, но ги използува, за да подтикне Източната армия да започне по-скоро настъпателни действия. Това се вижда отъ отговора на горното донесение, изпратенъ на 7-и октомврий:

„Следъ отстжплението на Кърджалиската дизивия, най-сигурната помощь въ това отношение ще бжде, Източната армия, безъ да губи ни минута, да мине енергично въ общо настжпление. Понеже Кърджалиската дивизия заема положение, съ което заплашва пжтьтъ на отстжплението на неприятелската армия, то нѣма съмнение, че неприятельтъ е настжпилъ съ по-голѣмитѣ си сили отъ Хасково къмъ Кърджали, за да се отърве отъ това безпокойство. Затова Източната армия веднага да мине въ енергично настжпление, а и Кърджалиската дивизия да не стои задъ Арда, а да гледа да предприеме контъръ-офансива, за да отблъсне насрещнитѣ неприятелски сили, а въ случай че не успѣе да стори това, то да не се напуща р. Арда, да се укрепи и да се съпротивява упорито.

Понеже всички табори, които пристигатъ отъ Анадолъ, се изпращатъ на Източната армия, не е възможно да се изпратятъ оттукъ отдѣлни подкрепления за Гюмюрджина и за Кърджали.“

Действията на 7-и октомврий.

На 6-и октомврий, макаръ да се води доста упоритъ бой при Кованлъкъ, не можаха да се събератъ достатъчно сведения за силитѣ на турцитѣ. Констатира се, че предъ дѣсното странично прикритие тѣ иматъ само пехота, а при Гьоклемезлеръ — пехота и артилерия, и че отстжпватъ на югъ, къмъ Кърджали. За голѣмото разстройство въ турскитѣ войски около Кърджали, както се рисува то въ донесението на командуващия Турската източна армия, Българското командуване не знаеше.

Началникътъ на Хасковския отрядъ искаше още на 6-и октомврий да се заематъ височитѣ около с. Гьоклемезлеръ, но дружинитѣ отъ 40-и полкъ, както се каза, бѣха отклонени отъ командира на полка отъ тази важна посока и насочени къмъ с. Шабанъ.

Времето се развали. Започна да вали дъждъ, и глинестата почва се размекчи което още повече затрудни движението на полската артилерия въ тази планинска мѣстность. Въпрѣки това, началникътъ на отряда реши на следния день да продължи настжплението, съ цель да се осигурятъ височинитѣ, които се надвесватъ надъ гр. Кърджали, и въ 5 ч. сл. пл. изпрати на частитѣ следната заповѣдь:

„§ 1. Слаби неприятелски части заематъ линията на селата Урдеклеръ—Гьоклемезлеръ—Кюпрюлю.

§ 2. Отрядътъ заема съ 7 дружини линията височитѣ източно отъ с. Кара Демиръ — височитѣ южно отъ с. Чакърларъ, съ странично прикритие (1 дружина и 1 батарея) на височитѣ южно отъ с. Ихиали.

§ 3. Отрядътъ утре да заеме височитѣ южно отъ с. Копранларъ, за което:

Полковникъ Цековъ — отъ 28-и полкъ 3 дружини, отъ 2-и планински артилерийски полкъ 12 орждия, отъ 3-и с. с. артилерийски полкъ 4 орждия, отъ 2-а пионерна дружина (1-а рота) 2 взвода — да настжпи на западъ отъ пжтя Ючъ Тепе—Ишикларъ—Исакларъ.

Полковникъ Сжбовъ — отъ 40-и полкъ 3 дружини, отъ 2-и планински артилерийски полкъ 6 орждия, отъ 3-и с. с. артилерийски полкъ 8 орждия, отъ 2-а пионерна дружина (1-а рота) 2 взвода — да настжпи източно отъ пжтя Ючъ Тепе—Ишикларъ—Исакларъ (включително).

Лъво странично прикритие — майоръ Загорски — отъ 28-и полкъ 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилерийски полкъ 4 орждия — да настжпи по посока на Хасъмларъ и отхвърли противника къмъ гр. Кърджали.

Маневрени войски — полковникъ Свинаровъ — отъ 40-и полкъ 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилерийски полкъ 8 орждия — утре 5 ч. пр. пл. да се съсрѣдоточатъ между селата Ючъ Тепе и Чакърларъ.

§ 4. *Домакинскитѣ обози* да оставатъ на мѣстонощуването, готови за движение, и да чакатъ заповѣдь.

§ 5. *Бригаднията лазаретъ,* по разпореждането на полковия лѣкарь на 28-и полкъ, да премине въ с. Чакърларъ и открие главенъ превързоченъ пунктъ.

§ 6. За *административнитѣ обози* ще последва отдѣлна наредба.

§ 7. За нощуване ще последва разпореждане.

§ 8. *Азъ* ще се намирамъ първоначално на височината южно отъ с. Чакърларъ."

Щабътъ на II армия въ това време бѣше подъ впечатление отъ донесението на командира на 7-а погранична дружина. А въ директивата отъ Главната квартира до II армия бѣше препоржчано да не се тласка Хасковскиятъ отрядъ много на югъ. Затова командуващиятъ II армия изпрати на началника на отряда следната заповѣдь:

„Цельта на действията Ви е да прикривате фланга и тила на армията, което най-добре ще се достигне, като се опрете на Арда, но трѣбва да действувате предпазливо, като проучвате добре обстановката и се съобразявате съ нея. Вземете особени мѣрки за обезпечаване и сигурно разузнаване напредъ и главно встрани отъ посокитѣ на движенията и действията Ви. Днесъ останете и се утвърдете на заетитѣ мѣста, като донесете подробно за положението си и сведения за противника, каквито имате.

Армията снощи е заела отъ Тунджа до Марица и Арда линията Фикелъ—Хаскьой—Михаличъ—Юскюдаръ—Кара Хадъръ—Карагачъ — Карабаа, съ охранение предъ тази линия."

Тази заповѣдь бѣ отмѣнена съ нова заповѣдь, въ която задачата бѣше поставена така:

„Хасковскиятъ отрядъ да остане и се утвърди на заетитѣ отъ него мѣста, за да прикрива фланга и тила на армията."

Началникътъ на отряда получи навреме тѣзи заповѣди, но не отмѣни заповѣдьта си за заемане височинитѣ южно отъ Копранларъ, защото упорито преследваше първоначално поставената задача — да се достигне долината на р. Арда. Той смѣташе, че, като се намира на самото мѣсто, по-добре ще може да прецени обстановката и да вземе по-правилно решение. По-сетне сѫщиятъ разбра, че командуващиятъ армията му предоставя това право, защото следъ пладне получи и следната заповѣдь:

„Отъ вчера по пладне и досега нѣма сведения за васъ. Донесете незабавно за положението на частитѣ Ви и какво възнамѣрявате да предприемете.“

Заповѣдьта отъ началника на отряда бѣше разпратена до частитѣ съ ординарци. Частитѣ я получиха презъ нощьта. Но ординарецътъ съ заповѣдьта до командира на 28-и полкъ се заблудилъ презъ нощьта и легналъ да спи до разсъмване. Сутриньта се спустна гѫста мъгла. Той се луталъ дълго време и чакъ въ 10 часа пр. пл. намѣрилъ полка.

Командиръть на *28-и полкъ* веднага разпореди подчиненитѣ му части да се събератъ при Кара Демиръ, отдето той предполагаше да се насочатъ въ заповѣданата посока. Частитѣ се снемаха отъ позициитѣ си и се насочваха къмъ Кара Демиръ, но движението имъ по размекчената глинеста почва бѣше много трудно. Полскитѣ батареи презъ всичкото време се влачеха на ржце отъ войницитѣ. Дъждътъ продължаваше да вали съ малки прекѫсвания, и мъглата покриваше мѣстностьта и затрудняваше ориентирането. Командиръть на полка, като виждаше трудноститѣ на движението, предположи, че до вечерьта полкътъ едвамъ ще може да се съсрѣдоточи въ Кара Демиръ, и поиска разрешение да пренощува въ сѫщото село, а движението да се започне на другия день. Началникътъ на отряда, обаче, разреши да се отложи тръгването до 2 ч. сл. пл., но непремѣнно да се почне движението въ този часъ.

Въ 2 ч. 30 м. сл. пл. командиръть на полка заповѣда да се започне движението къмъ Ишикларъ, но само предната часть (3-а дружина съ 10-а и 11-а планински не с. с. батареи) можа да достигне до с. Урдеклеръ. Останалитѣ части до вечерьта едвамъ успѣха да се съсрѣдоточатъ въ Кара Демиръ. Командиръть на полка изпрати разузнавателенъ отрядъ (4-а рота), който достигна до височинитѣ западно отъ Кара Кая, безъ да срещне противникъ.

Командиръть на *40-и полкъ* бѣше заповѣдалъ още отъ вечерьта да се започне настѫплението въ 6 ч. пр. пл. Въ опредѣления часъ само 4-а дружина настѫпи отъ висотитѣ при Дуганджиларъ въ боенъ

редъ срещу турската позиция при Гьоклемезлеръ. Турцитѣ, обаче, презъ нощьта бѣха напустнали селото, и дружината го завладѣ безъ бой, като плени 1 офицеръ и 1 войникъ и залови складъ съ храни. Командиръть на полка донесе на началника на отряда, че е заелъ селото, и че за по-нататъшно настжпление ще чака заповѣдь. Началникътъ на отряда смѣташе, че мудното настжпление се дължи на бездействието на командира на полка, полковникъ Сжбовъ. Той назначи командира на 3-и с. с. артилерийски полкъ, полковникъ Богдановъ, за началникъ на лѣвата колона и му заповѣда да продължи изпълнението на заповѣдь № 4. Отрядътъ се съсрѣдоточи въ Гьоклемезлеръ въ 10 ч. 30 м. пр. пл., но се изтегли въ походенъ редъ къмъ Ишикларъ едвамъ въ 5 ч. сл. пл.. За охрана на походния редъ бѣше назначенъ авангардъ (4-а дружина и 12-а не с. с. планинска батарея) и — лѣво странично прикритие (една полурота отъ 2-а дружина).

Авангардътъ стигна въ 8 ч. сл. пл. въ с. Ишикларъ, безъ да срещне противникъ. Въ селото бѣха заловени 5 турски войници артилеристи, и 60 сандъци артилерийски снаряди. Авангардътъ зае позиция на височинитѣ южно отъ селото, дето пренощува.

Главнитѣ сили съ планинската батарея заеха позиция на височинитѣ западно отъ селото, а полскитѣ батареи, поради дълбоката и лепкава каль, останаха на срѣдата на пжтя между Гьоклемезлеръ и Ишикларъ, дето нощуваха подъ прикритието на една рота.

Лѣвото странично прикритие на отряда тръгна въ 8 ч. 20 м. пр. пл. въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ 7-а рота и единъ взводъ въ лѣво странично прикритие. До с. Есмерли противникъ не бѣше срещнатъ. Когато челниятъ отрядъ излизаше на височината източно отъ с. Алембейлеръ, той бѣ обстрелянъ съ пехотенъ огънь отъ височинитѣ при Хасъмларъ. Подкрепенъ съ единъ взводъ, челниятъ отрядъ прогони турцитѣ, и въ 4 ч. 45 м. сл. пл. лѣвото странично прикритие зае с. Хасъмларъ, дето се разположи за нощуване, като изпрати застави на пжтищата излизащи отъ селото.

Поради разпръснатостьта на частитѣ, началникътъ на отряда получи донесенията за действията имъ презъ деня много късно. Той изпрати донесение до щаба на армията презъ нощьта. Отъ Ескикьойската телеграфна станция то бѣше предадено едвамъ на 8-и октомврий въ 6 ч. 20 м. пр. пл., а въ щаба на армията бѣше получено въ 8 ч. 30 м. пр. пл.

„На 7-и октомврий въ 8 ч. сл. пл. отрядътъ се установи за нощуване въ селата Кара Демиръ, Гьоклемезлеръ и Есмерли, а преднитѣ му части — южно отъ поменатитѣ села. Пленени: единъ майоръ и едно отдѣление войници. Заловени часть отъ съестнитѣ имъ и хранителни припаси. Противникътъ отстжпва по посока на Кърджали.“

Боятъ при Кърджали на 8-и октомврий.

(Картограф. приложение № 11).

Разпорежданията на Турското и на Българското командувания.

Хасковскиятъ отрядъ не разполагаше съ конница, защото придаденията му ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ още не бѣше пристигналъ. Затова на 7-и октомврий той бѣше загубилъ съприкосновението съ противника, и не можа да събере никакви сведения за него. Отъ заловенитѣ ранени войници и офицеръ, обаче, се узна, че отстжплението на турцитѣ къмъ Кърджали на 6-и октомврий е станало въ голѣмо безредие, и че голѣма часть отъ войницитѣ захвърлили пушкитѣ и се разбѣгали по селата си. Турскитѣ части, споредъ изпратенитѣ отъ тѣхъ донесения, наистина бѣха се оттеглили на дѣсния брѣгъ на Арда, но на 7-и октомврий бѣха получили заповѣдь да преминатъ въ контърнастжпление и да отблъснатъ българскитѣ войски, а ако не успѣятъ да сторятъ това, то да се отбраняватъ най-упорито. Поради голѣмото разстройство при отстжплението, турцитѣ изгубиха цѣлия день, за да приведатъ въ редъ своитѣ части. Едвамъ на 8-и октомврий Турското командуване можа да насочи части на северъ отъ Арда, съ задача да заематъ командуващитѣ височини северно отъ Кърджали, но тѣзи части бѣха посрещнати отъ настжпващитѣ колони на Хасковския отрядъ, които бѣха вече заели тѣзи височини, и ги принудиха да приематъ боя на южнитѣ имъ склонове.

Отъ Щаба на II армия не се получи заповѣдь за действията на 8-и октомврий. Както се каза, споредъ директивата № 3 отъ Щаба на действуващата армия, II армия трѣбваше да остане на заетитѣ мѣста. Командуващиятъ армията направи разпореждания въ този смисълъ само до началницитѣ на 8-а и 9-а дивизии, а на Хасковския отрядъ заповѣдь не бѣ изпратена. Началникътъ на отряда преследваше твърдо първоначалното си решение — да завладѣе Кърджали и долината на р. Арда — и въ 10 ч. сл. пл. издаде следната заповѣдь:

„§ 1. Слаби неприятелски части (около три табори съ една планинска с. с. батарея) сж отстжпили по пжтя Гьоклемезлеръ—Ишикларъ за Кърджали.

§ 2. Колонитѣ на отряда сж достигнали съ преднитѣ си части линията Урдеклеръ—Ишикларъ—Хасъмларъ.

§ 3. Утре отрядътъ да заеме гр. Кърджали, като съ преднитѣ си части заеме главнитѣ съобщения на р. Арда между селата Алкаъ (на югъ отъ образуваното колѣно на р. Арда) и Игерджели Гебиръ (Ярджели), за което:

Дѣсна колона — полковникъ Цековъ (отъ 28-и полкъ 3 дружини, отъ 2-и планин. артилер. полкъ 12 орждия, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ 4 орждия, отъ 2-а пионерна дружина 2 взвода) — да настжпи въ 7 ч. пр. пл. по пжтя Кара Демиръ—Кара Кая—Керемитлеръ—Кърджали.

Лѣва колона — полковникъ Богдановъ (отъ 40-и полкъ 3 дружини, отъ 2-и планин. артилер. полкъ 6 орждия, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ 8 орждия, отъ 2-а пионерна дружина 2 взвода) — да настжпи по пжтя Гьоклемезлеръ—Ишикларъ—Исакларъ—Кърджали.

Лѣво странично прикритие — майоръ Загорски (отъ 28-и полкъ 1 дружина, отъ 7-а погр. дружина 1 рота, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ 1 батарея) — да настжпи въ 7 ч. 45 м. пр. пл. по пжтя Есмерли—Хасъмларъ—Каба Виранъ—Айваджикъ—Хорозларъ—Кърджали.

Въ разпореждане на началника на отряда — подполковникъ Свинаровъ (отъ 40-и полкъ 1 дружина, отъ 3-и с. с. артилер. полкъ 2 батареи) — да следва по пжтя на лѣвата колона (ще получи устна заповѣдь за реда на следването).

§ 4. Началникътъ на дѣсната колона да осигури фланга на общото настжпление съ изпращане дѣсно странично прикритие.

§ 5. *Домакинскитѣ обози* да следватъ съответнитѣ колони.

§ 6. *Административнитѣ обози* оставатъ на мѣстата си до второ разпореждане.

§ 7. *Бригаднията лазаретъ* да се приближи до Гьоклемезлеръ и да чака заповѣдь.

§ 8. *Азъ* ще следвамъ съ лѣвата колона."

Настжпление на дѣсната колона.

Дѣсната колона тръгна отъ Кара Демиръ въ 6 ч. 30 м. пр. пл. въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ 9-а и 11-а роти и 11-а планин. не с. с. батарея. Въ челенъ отрядъ бѣ 9-а рота съ единъ взводъ въ патрулна верига. Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. авангардътъ достигна до с. Кара Кая, дето бѣ нощувалъ изпратениятъ предния день разузнавателенъ отрядъ (4-а рота). Командиръ̀тъ на ротата доложи на началника на авангарда, че, освенъ турскитѣ патрули, които се движели по пжтя за Ишикларъ, други неприятелски войски на разузнавания фронтъ не били забелязани. Авангардътъ продължи движението си къмъ Керемитлеръ, като изпрати нова патрулна верига, защото старитѣ патрули бѣха вече тръгнали по посока къмъ Ишикларъ.

Когато челниятъ отрядъ бѣ изминалъ само 500—600 крачки отъ с. Кара Кая, турцитѣ откриха пехотенъ огънь по главнитѣ сили на авангарда и по батареята. Последнитѣ бѣха изненадани, защото патрулитѣ още не бѣха открили присжтствието на турски войски предъ себе си. Турски части току-що бѣха се развърнали въ боенъ редъ

на височината югозападно отъ Сюлюкьой и на гребена северно отъ Керемитлеръ. По заповѣдь отъ началника на колоната, 11-а планинска не с. с. батарея излѣзе напредъ, до самата патрулна верига, зае позиция и въ 10 ч. 30 м. откри огънь по турскитѣ вериги.

Авангардътъ се развърна въ боенъ редъ, като 9-а рота бѣ насочена срещу височината североизточно отъ Керемитлеръ, а 11-а рота — по гребена на острия хребетъ западно отъ селото. Предполагаше се, че оттамъ тази рота ще помогне съ фланговия си огънь на настжплението на 9-а рота. Но, щомъ почнаха настжплението си, и двѣтѣ роти попаднаха подъ много силенъ пехотенъ огънь, и всѣка се ангажира въ огнева борба предъ своя фронтъ.

Следъ като стана явно, че авангардътъ не ще може самъ да се справи съ излѣзлия срещу него противникъ, началникътъ на колоната заповѣда той да бжде подкрепенъ съ 10-а планин. не с. с. батарея и съ 4-а и 12-а роти отъ главнитѣ сили. Батареята зае позиция южно отъ Кара Кая и веднага откри огънь. 12-а рота застана, като дружинна поддръжка, задъ 11-а, а 4-а — продължи бойния редъ вдѣсно. Настжплението продължи, но много бавно, защото се вземаха всички мѣрки, за да не се търпятъ голѣми загуби отъ турския огънь. Особено трудно бѣше настжплението на 9-а рота, която трѣбваше да настжпи по съвсемъ открита мѣстность, като на по-открититѣ мѣста нѣкои отъ взводоветѣ се окопаваха.

Къмъ 11 ч. 30 м. на бойното поле пристигна и 6./3. с. с. полска батарея, която зае позиция при 12-а планин. батарея, и веднага откри огънь по турскитѣ вериги. Тази батарея бѣ останала малко назадъ, по причина трудния пжтъ, и се движеше съ помощьта на 1-а дружина. По този начинъ турскитѣ вериги попаднаха подъ огъня на три български батареи, които стреляха спокойно, безъ да бждатъ безпокоени отъ артилерията на своя противникъ. Въ сжщото време единъ взводъ отъ 9-а рота бѣше насоченъ скрито по източния склонъ на височината при Керемитлеръ, който не се наблюдаваше и не се обстрелваше отъ турцитѣ. Този взводъ внезапно изкочи на 100 крачки отъ фланга на турцитѣ, които заемаха височината. Той откри огънь, и още отъ първитѣ изстрели паднаха двама турски офицери. Изненаданитѣ турски войници започнаха да отстжпватъ въ голѣмо безредие, като хвърляха раницитѣ и пушкитѣ си и търсѣха спасение въ бѣгството. Въ това време и 9-а рота се спусна за ударъ съ ножъ и прегази останалитѣ на мѣстото си турци.

И другитѣ роти започнаха по-енергично да настжпватъ. Турцитѣ при Сюлюкьой сжщо започнаха да отстжпватъ, като се насочваха

къмъ Керемитлеръ. Но тѣ бѣха изпреварени отъ 11-а рота, която съ огънь имъ нанесе голѣми загуби.

За усилване бойния редъ, непосрѣдствено преди атаката бѣше изпратена и 15-а рота, която настжпваше задъ 4-а. Картечниятъ взводъ не можа да вземе участие въ борбата.

Настжпление на лѣвата колона.

Лѣвата колона тръгна отъ Ишикларъ въ 8 ч. пр. пл. въ походенъ редъ, като имаше въ авангардъ три роти отъ 4./40. дружина[1]), 12-а планин. не с. с. батарея и двата пионерни взвода. Въ челенъ отрядъ бѣше 15-а рота. Въ дѣсно странично прикритие бѣ изпратена една рота отъ 1-а дружина. Като измина около 1 км. отъ Ишикларъ, авангардътъ бѣ посрещнатъ съ пехотенъ огънь откъмъ Тузлукъ. Началникътъ на авангарда, следъ като подведе главнитѣ сили на авангарда на закрито, при севернитѣ поли на височината 651, започна лично разузнаване, отъ което се установи, че турцитѣ заематъ селото Тузлукъ и хребета източно отъ него съ около единъ таборъ. Той заповѣда авангардътъ да се развърне въ боенъ редъ, съ две роти въ първа линия и една — въ дружинна поддръжка, а батареята да заеме позиция влѣво отъ пжтя, и да се продължи настжплението.

Въ 9 ч. пр. пл. батареята откри огънь по турскитѣ вериги, и авангардътъ настжпи. 15-а рота сполучи да заеме височината 651[2]), която турцитѣ още не бѣха успѣли да заематъ, а 14-а и 16-а роти достигнаха на 1200 кр. отъ турската позиция, дето бѣха принудени да се спратъ, поради силния турски огънь.

Къмъ 10 ч. пр. пл. една турска батарея, разположена на закрита позиция нѣкжде задъ височинитѣ между Кърларъ и Хорозларъ, откри огънь по планинската батарея. Въ сжщото време единъ таборъ усили бойната часть при Тузлукъ, а другъ таборъ съ бързи крачки настжпваше между Тузлукъ и Керемитлеръ, съ видимо намѣрение да се насочи къмъ Ишикларъ, въ флангъ на авангарда. Началникътъ на авангарда, като се убеди, че турцитѣ разполагатъ съ повече сили, и че той не ще може само съ собствени сили да ги отхвърли, поиска подкрепа отъ началника на колоната. Въ това време дѣсната колона вече настжпваше откъмъ Кара Кая, и привлѣче къмъ себе си часть отъ насоченитѣ срещу лѣвата колона сили, а дѣсното стра-

[1]) 13-а рота още на 5-и октомврий бѣше назначена като прикритие на 6./3. батарея (дѣсната колона), и остана при нея до края на действията при Кърджали.

[2]) Въ картата 1:126,000 височината е означена 305.

нично прикритие на последната (1-а рота) се бѣше развърнало на хребета северно отъ Копранларъ.

Началникътъ на лѣвата колона взе решение да атакува противника колкото се може по-скоро, за да не му даде възможность да бѫде подкрепенъ отъ идещитѣ откъмъ Кърджали войски. Той усили авангарда съ цѣлата 2-а дружина и дветѣ полски батареи, а въ свое разпореждане задържа 1-а дружина (три роти). Командиръть на 2-а дружина остави $1^1/_2$ роти за прикритие на батареитѣ и съ останалитѣ $2^1/_2$ роти настѫпи и продължи бойния редъ на авангарда вдѣсно. Началникътъ на авангарда, отъ своя страна, изпрати и дружинната поддръжка въ първа линия на височината 651.

Въ това време турската батарея съсрѣдоточи огъня си по 12-а планин. не с. с. батарея, и понеже първата бѣше скорострелна, принуди я да прекрати стрелбата. Но къмъ 10 ч. 25 м. пр. пл. 3./3. и 4./3. полски с. с. батареи, вече заели позиция отъ дветѣ страни на пѫтя южно отъ Ишикларъ, откриха огънь, и турската батарея следъ 15 минути бѣше накарана да замлъкне. Следъ това тритѣ батареи съсрѣдото- чиха огъня си по турската пехота, и тя не можеше вече спокойно да стреля.

Началникътъ на колоната развърна и 1-а дружина къмъ лѣвия флангъ, и цѣлиятъ боенъ редъ се понесе напредъ. Турцитѣ не дочакаха удара на ножъ и отстѫпиха въ голѣмо безредие на югъ, къмъ Кърджали. Въ 12 часа по пладне българитѣ завладѣха тѣхната позиция.

Настѫпление на лѣвото странично прикритие.

Лѣвото странично прикритие тръгна отъ Хасъмларъ въ 8 ч. 20 м. пр. пл. въ походенъ редъ. За охрана на походната колона бѣха изпратени: авангардъ — 8-а рота; една полурота отъ 6-а рота — странично прикритие, за връзка съ лѣвата колона; и единъ взводъ отъ сѫщата рота въ лѣво странично прикритие. Началникътъ на отряда бѣше заповѣдалъ прикритието да се движи по пѫтя за Каба Виранъ, като е ималъ предвидъ картата. Но самата мѣстность бѣше много пресѣчена, и пѫтищата — непроходими за коли. Началникътъ на прикритието отъ разузнаването се убеди, че мѣстностьта къмъ Юрюджилеръ е по-малко пресѣчена, и насочи колоната къмъ това село. Но и тукъ почти нѣмаше никакъвъ пѫть, и батареята се движеше по единъ долъ, като за нейно прикритие отъ дветѣ страни на дола вървѣше 7-а рота. По този

начинъ цѣлото странично прикритие бѣ пръснато за собственото си охранение.

Когато авангардътъ се приближаваше отъ Юрюджиклеръ къмъ Каба Виранъ, започнаха да се чуватъ артилерийскитѣ гърмежи откъмъ лѣвата колона. Началникътъ на прикритието усили авангарда съ единствената рота отъ главнитѣ сили (6-а) и заповѣда съ ускорена крачка да се бърза и се заематъ височинитѣ при Айваджикъ. Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. дветѣ роти излѣзоха на тѣзи височини и забелязаха турски боенъ редъ да настжпва на северъ. Веднага 8-а рота продължи настжплението си и, като достигна до хребета западно отъ Айваджикъ, откри огънь по турскитѣ поддръжки, които въ това време се движеха на северъ. Макаръ разстоянието да бѣше около 1500—1700 крачки, турцитѣ отдѣлиха две-три роти, за да се противопоставятъ на обхода. Тѣзи роти настжпиха срещу 8-а рота, но бѣха спрѣни съ огънь на около 1000 крачки отъ нея, защото пристигна на сжщата позиция и 6-а рота съ картечния взводъ.

Въ това време батареята на страничното прикритие се борѣше съ мжчнотиитѣ на калната почва. Къмъ 11 ч. пр. пл. едно орждие безъ раклата се изкачи на седловината при Айваджикъ и следъ 5 минути откри огънь по турската батарея северно отъ Хорозларъ, която бѣше само на единъ километъръ отъ него. Следъ малко пристигна още едно орждие и се присъедини къмъ първото. Турската батарея, която въ това време стреляше противъ лѣвата колона, бѣ изненадана и прекрати огъня си. Артилерийскиятъ взводъ пренесе огъня по турската пехота, която настжпваше противъ лѣвата колона, и която веднага започна да отстжпва на югъ, къмъ Кърджали.

Настжпление на войскитѣ въ разпореждането на началника на отряда.

Оставенитѣ въ разпореждане на началника на отряда войски (3./40. дружина, 1./3. и 2./3. с. с. полски батареи) не взеха участие въ боя презъ този день. Тѣ настжпиха въ походенъ редъ задъ лѣвата колона и стигнаха въ с. Ишикларъ, дето се разположиха за нощуване.

Преследване къмъ Кърджали.

И тъй, турцитѣ, които настжпваха отъ Кърджали съ цель да заематъ командуващитѣ височини северно отъ града, бѣха изпреварени отъ колонитѣ на Хасковския отрядъ и отблъснати на югъ. Вследствие упорития бой и превъзходството въ артилерията на бъл-

гаритѣ, турското отстѫпление ставаше въ голѣмъ безпорядъкъ. Този безпорядъкъ се увеличи още повече вследствие появата на лѣвото странично прикритие въ тила имъ. За да спасятъ отстѫпващитѣ части отъ окончателно разстройство, турцитѣ усилиха частитѣ си при Хорозларъ и се държаха най-упорито въ този пунктъ. Една турска рота даже премина въ настѫпление и сполучи да излѣзе срещу лѣвия флангъ на прикритието, но бѣ посрещната отъ една полурота на 7-а рота, която бѣше въ дружинна поддръжка. Въ това време и другиятъ взводъ на батареята бѣше заелъ позиция на височината източно отъ Айваджикъ и откри огънь, както по обхождащата турска рота, тъй и по турскитѣ части предъ фронта на страничното прикритие. Турцитѣ не издържаха този огънь и започнаха да се оттеглятъ и отъ този участъкъ, защото въ това време и лѣвата колона бѣше доста напреднала и заплашваше тѣхния тилъ.

Следъ заемане турскитѣ позиции на линията Сюлюкьой—Керемитлеръ—Тузлукъ, дѣсната и лѣвата колони преследваха съ огънь отстѫпващитѣ турци. Батареитѣ бързо излѣзоха напредъ и, застанали на завладяната турска позиция, сѫщо откриха огънь по отстѫпващитѣ къмъ долината на р. Арда турци. Частитѣ бързо се приведоха въ редъ и продължиха настѫпването си. Въ 2 ч. сл. пл. пехотата на дѣсната колона достигна височинитѣ надъ Кърджали, а тази на лѣвата — хребета при Хисаръ Алтѫ[1]). Артилерията не можеше да следва съ пехотата, поради пресѣчената мѣстность, но съ огъня си догонваше пръснатитѣ изъ долината турски групи, които газѣха р. Арда въ бродъ и продължаваха отстѫплението къмъ Местанлѫ.

Къмъ 2 ч. 50 м. сл. пл. всички части отъ Хасковския отрядъ подновиха преследването по пети отстѫпващитѣ турци.

28-и полкъ настѫпи срещу Кърджали, като 3-а дружина съ 15-а рота се насочваше къмъ височината южно отъ Теке, 4-а дружина — къмъ града и 1-а — източно отъ него. Музиканскиятъ хоръ свирѣше народния химнъ при приближаването къмъ града, когато една турска батарея отъ височинитѣ южно отъ града даде нѣколко изстрели по настѫпващитѣ, следъ което прекрати стрелбата и до вечерьта не се обади.

Къмъ 4 ч. сл. пл. 3-а дружина зае височинитѣ южно отъ Теке, дето пристигнаха и 10-а и 11-а планин. не с. с. батареи, 3-а и 4-а роти и картечниятъ взводъ. 4-а дружина мина презъ града и презъ р. Арда и, заедно съ 9-а рота, зае височината южно отъ града, дето пристигна и 6./3. с. с. полска батарея. Дветѣ роти отъ 1-а дружина (1-а и 2-а) бѣха оставени въ града за запазване изоста-

[1]) Акбаралтѫ.

венитѣ отъ турцитѣ складове и частното имущество на избѣгалото население.

40-и полкъ настжпи по главния пжть за Кърджали и въ 4 ч. сл. пл. стигна до гробищата, северно отъ града, дето се спрѣ за нощуване и изпрати предни постове по лѣвия брѣгъ на р. Арда до кръстопжтя западно отъ Ерджели.

Лѣвото странично прикритие достигна до хребета северно Ягмалж и изпрати предни постове до източната махала на Ерджели.

Последствия отъ боя при Кърджали.

Въ боя на 8-и октомврий частитѣ отъ Хасковския отрядъ имаха 5 души убити и 41 ранени. Турцитѣ претърпѣха много по-голѣми загуби: около 200 убити и ранени, пленени 18 войници и 1 щабъ-офицеръ.

Въ Кърджали българскитѣ войски взеха складове съ облѣкло, снаряжение, оржжие, бойни припаси (1000 сандъци патрони) 300 голѣми палатки. Пжтьтъ на отстжплението на турцитѣ бѣше усѣянъ съ хвърленитѣ отъ войницитѣ пушки, раници. На батарейната позиция бѣха оставени 80 сандъци съ снаряди.

Съ заемане гр. Кърджали и долината на р. Арда, за Българското командуване се разкриваше много ясно обстановката на крайния дѣсенъ флангъ на II армия и се разсѣйваше окончателно неоснователното съмнение за настжпване голѣми турски сили отъ Кърджали къмъ Хасково. Началникътъ на Хасковския отрядъ изпрати донесение за заемане града въ 11 ч. сл. пл., което бѣ получено въ щаба на армията на 9-и октомврий въ 2 ч. пр. пл.:

„8-и октомврий 4 ч. сл. пл. отрядътъ зае гр. Кърджали. Противникътъ отстжпи: часть — по пжтя за Сагърларъ, часть — за Кюселеръ. Отрядътъ съ преднитѣ си части зае линията височинитѣ западно отъ Алкая — с. Исакларъ — презъ Хисаръ Юстю — височинитѣ Кючюкъ Реджебли (Ярджели). Въ града сж останали само 9 души гърци."

Последствията отъ боя при Кърджали най-добре се виждатъ отъ следната заповѣдь на Турската главна квартира, изпратена до командуващия Източната армия, съ цель да го подбутне по-скоро къмъ настжпателни действия:

„Комендантътъ на Гюмюрджина, колъ аса Шерефеддинъ ефенди, донася, че Кърджали билъ превзетъ отъ противника, и че всички офицерски семейства и мѣстното население бѣгатъ въ Гюмюрджина. Пжтищата били задръстени, и движението невъзможно. Хранителнитѣ

и други припаси били оставени. Яверъ паша отстѫпвалъ въ безпорядъкъ. Ако Кърджалискиятъ отрядъ, на който бѣ възложена задачата да мине въ неприятелска територия и да заплашва пѫтя на отсѫплението на неприятелската армия, действително не е изпълнилъ това си назначение, а дори не е можалъ да се отбранява и е отстѫпилъ въ безпорядъкъ, то той ще бѫде подведенъ подъ тежка отговорность. Колкото и да е билъ силенъ противникътъ срещу него, отъ негова страна е много недостойно да отстѫпва безредно, безъ да предприеме настѫпление, или поне да се задържи на мѣстото си. На Кърджалиския отрядъ бѣ възложена велика и славна задача. Печални ще бѫдатъ последствията, ако противникътъ се спусне въ Гюмюрджина и разруши желѣзнопѫтната линия; въ такъвъ случай съобщенията между двете армии се прекѫсватъ, и Западната армия се лишава отъ всѣка поддръжка. Независимо отъ това, неприятелътъ може да извърши клане въ Гюмюрджинския окрѫгъ и да всѣе навсѣкѫде ужасна паника.

За да се избѣгне това, Източната армия веднага, още днесъ, да мине въ настѫпление, като въ сѫщото време и Кърджалискиятъ отрядъ да повдигне духа на останалитѣ, който, безъ съмнение, не е съвсемъ отпадналъ, да контъратакува противника тамъ, дето го намѣри, и да го разбие. Съ нетърпение очаквамъ благоприятни известия за успѣшни действия тамъ.

Даде се нареждане, щото шесть табори отъ предназначенитѣ за усилване Западната армия отъ Муратли да отидатъ за поддръжка въ Гюмюрджина.“

Пълното поражение на Кърджалиския корпусъ се признава отъ командуващия Източната армия, като една отъ причинитѣ да се предприеме прибързаното настѫпление на 9-и октомврий, което доведе до катастрофа тази армия.

ГЛАВА IV.

Завършване заслоняването на крепостьта между 9-и и 11-и октомврий.

Колебанието въ Българската главна квартира на 9-и октомврий.

Следъ като на 8-и октомврий бѣха отдѣлени 3-а и 10-а дивизии отъ I армия за наблюдение Одринската крепость, за 9-и октомврий отъ Българската главна квартира се изпрати следната директива № 3:

„Сведения за неприятеля сѫщитѣ, както въ директива № 2, издадена на 7-и октомврий презъ нощьта, съ добавка, че въ европейскитѣ вестници и отъ нашитѣ информационни органи въ странство се съобщава, какво турцитѣ превозвали и съсрѣдоточавали въ околноститѣ на Виза единъ корпусъ отъ три дивизии, който щѣлъ да има за цель да действува въ обходъ на нашия лѣвъ стратегически флангъ.

Положението на нашитѣ войски: Втората армия, както въ директива № 2; Първата армия на линията Чалмекьой—Тюлбе—Еджалия; Третата армия на линията Татарларъ—Карамза—Алмачикъ; Конната дивизия — въ с. Саржталишманъ.

За утрешно число, 9-и октомврий, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда:

1) *Втората армия* да остане на заетитѣ мѣста, като продължава да се утвърдява и да наблюдава Одринската крепость.

2) *Първата армия* да остане на заетитѣ днесъ мѣста и да бѫде готова за действия, въ зависимость отъ развитието на събитията срещу главната група на нашата армия.

3) *Третата армия* да атакува укрепения пунктъ Лозенградъ и да го заеме.

4) *Кавалерийската дивизия* да произведе разузнаване по посока на селата: Демеранлия, Гебилеръ, Хаскьой, Ениджи, Кавакли, като

изпрати далечни самостоятелни разезди да открият неприятелското разположение.

Отъ утре, 9-и октомврий, Конната дивизия влиза въ разпореждането на командуващия III армия.

5) Действията на I и II армии трѣбва да бждатъ тѣсно свързани. До завземането на Лозенградъ, никакви действия да не се предприематъ, и армиитѣ трѣбва да бждатъ готови да посрещнатъ едно евентуално преминаване на противника въ контранастжпване, като изпратятъ предъ фронта и къмъ Одринската крепость силни рекогносцировачни отряди.

6) Щомъ се почнатъ действията, командуващитѣ I и III армии да установятъ постоянна телеграфическа връзка съ Щаба на действуващата армия и го държатъ въ течение на всичко."

Преди изпращането на тази директива, началникътъ на Щаба на действуващата армия води по телеграфа разговоръ съ командуващия II армия. Въ този разговоръ генералъ Ивановъ съобщи: че следъ боя на линията Булдуркьой, на 7-и октомврий, турцитѣ отстжпили къмъ Одринъ, и въ града владѣела паника; че на 8-и октомврий Хасковскиятъ отрядъ е водилъ бой по височинитѣ при с. с. Керемитлеръ, Копранларъ, Теке, но за резултата още нѣмалъ донесение, и че, по сведения отъ единъ бѣглецъ — гръкъ, турцитѣ били изпратили много войски отъ Одринъ къмъ Ортакьой.

Единъ часъ следъ този разговоръ, въ Главната квартира се получи по телеграфа и донесение отъ командуващия II армия, въ което се повтаряха горнитѣ сведения, съ добавка, че предъ Хасковския отрядъ турцитѣ сж отстжпили къмъ Кърджали.

Въпрѣки ясното указание за слабостьта на турцитѣ къмъ Кърджали, началникътъ на Щаба на действуващата армия бѣше още подъ натиска на неоснователната опасность откъмъ тази посока, което още повече се усилваше отъ показанията на гореказания бѣглецъ. Той обърна вниманието на командуващия II армия върху „опасното" положение на неговия дѣсенъ флангъ и му заповѣда да вземе нови мѣрки за обезпечаването му.

Въ сжщото време отъ Берлинъ се получи донесение, че въ Пруския генераленъ щабъ било получено съобщение отъ Цариградъ — въ Димотика имало два корпуса и въ Кърджали една дивизия за действие срещу дѣсния флангъ на българитѣ. Това донесение, макаръ да не бѣше отъ съвсемъ автентиченъ източникъ, се възприе отъ началника на Щаба на действуващата армия, генералъ Фичевъ. Той взе решение да отмѣни директивата № 3 и да заповѣда отстжпление за всички армии.

Следъ известно колебание, обаче, заповѣдьта за оттегляне армията не бѣ изпратена, и директивата № 3 остана въ сила. Но, подъ влиянието на споменатитѣ непровѣрени сведения, сѫщиятъ се залови да организира лично охраната на „опасния" дѣсенъ флангъ. Той не даде само задачата на командуващия II армия, а избра самъ позицията, която трѣбва да се заеме, и назначи частитѣ, които да я заематъ. Той повика въ 10 ч. сл. пл. командуващия II армия на телеграфа и му предаде следната заповѣдь:

„Въ допълнение директивата № 3, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО заповѣда:

1) *Бригадата,* която ще премине на дѣсния брѣгъ на Марица, заедно съ едно с. с. артилерийско отдѣление, да се изпрати незабано въ Юнуще и Пандакли, дето да се разположи, и укрепи на височинитѣ с. Каранасулу — разв. Шаханаръ, на северъ отъ Юнуще:

2) *Конната бригада* да премине въ с. Корашли още утре и да влѣзе въ връзка съ Хасковския отрядъ;

3) *Частитѣ отъ граничната стража* да заематъ и да наблюдаватъ всичкитѣ проходи презъ планината между Карабаа и Инджили;

4) *Хасковскиятъ отрядъ* да се свърже съ войскитѣ отъ дѣсния флангъ на II армия;

5) На 9-и октомврий отъ с. Чамурли ще се пратятъ една опълченска и една допълняваща дружини, съ едно артилерийско отдѣление, които да се укрепятъ на височинитѣ на северъ отъ Ири Обасъ и да заематъ върха Хоула."

Командуващиятъ II армия поиска да узнае, какви сведения за противника сѫ предизвикали тѣзи безусловни заповѣди, на което началникътъ на Щаба на действуващата армия отговори, че, освенъ сведенията, предадени отъ Щаба на II армия, какво отъ Одринъ се изпращатъ войски за Ортакьой и Димотика, „Щабътъ на действуващата армия има положителни сведения, че къмъ Кърджали се движи голѣма турска колона. Затова дадената въ допълнение къмъ директива № 3 заповѣдь да се изпълни буквално."

Следъ като началникътъ на Щаба на действуващата армия се бѣше отказалъ отъ идеята за оттегляне всички армии назадъ, той пакъ изпрати на командуващитѣ армиитѣ шифрована директива, въ която опредѣляше посокитѣ, по които тѣ трѣбва да отстѫпятъ. Особено подробна бѣше тази директива за II армия:

„По нѣкои сведения може да се сѫди, че, когато нашата главна група — I и III армии — предприематъ да атакуватъ Лозенградъ и да настѫпятъ на югъ, турцитѣ могатъ да предприематъ едно настѫпателно действие съ значителни сили по дѣсния брѣгъ на р. Марица и откъмъ Арда, да се постараятъ да отхвърлятъ цѣлата наша армия на изтокъ и да ни откѫснатъ отъ нашата база.

Предвидъ на това, по заповѣдь на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАДУВАЩИЯ, считамъ за нуждно да дамъ следнитѣ инструкции:

1) Трѣбва да се обърне особено внимание на дѣсния флангъ на армията, за да не бѫде компрометиранъ и да се затрудни отстѫплението на 8-а дивизия;

2) *8-а дивизия* да отстѫпва по дѣсния брѣгъ на Марица постепенно, като се старае да задържи, колкото е възможно по-дълго време, противника на височинитѣ на с. Ярджели;

3) *Дветѣ бригади отъ 9-а дивизия* да отстѫпватъ по лѣвия брѣгъ на р. Марица по направление Търново-Сейменъ, а *останалата бригада отъ сѫщата дивизия* и *1-а бригада отъ 3-а дивизия* да отстѫпватъ по направление Соуджакъ—Кавакли—Явузъ Дере като се задържатъ упорито и като дадатъ възможность на I армия да отстѫпи къмъ Казълъ Агачъ;

4) *Хасковскиятъ отрядъ* да отстѫпва къмъ Каяджикъ и да отбранява тази преправа; при настѫпване значителни сили срещу него, той не трѣбва да влиза въ упоритъ бой, а да действува демонстративно;

5) Цельта на II армия въ подобенъ случай ще бѫде да отбранява Търновосейменската укрепена позиция, за да осигури дѣсния флангъ и тила на действуващата армия."

Командуващиятъ II армия въ време на разговора по телеграфа не направи възражение срещу категоричната заповѣдь за изпращане една бригада отъ 8-а дивизия въ Юнуще, но следъ като разпореди да се изпълни заповѣдьта, той изпрати въ Щаба на действуващата армия следното донесение:

„Тази нощь сѫ направени разпореждания за отиване бригадата къмъ Юнуще, и конната бригада — за Корашли. Сведението, което съобщихъ за движението на войски отъ Одринъ къмъ Ортакьой, бѣше отъ единъ бѣглецъ (вижъ телеграма № 606 отъ 8-и того). Считамъ за длъжность да донеса, че моралниятъ ефектъ отъ това не ще бѫде въ наша полза, а сигурно ще окуражи противника. Не ще ли бѫде по-добре, ако бригадата се спре да не ходи къмъ Юнуще, а да заеме Карабаа и Куртькьой, а конната бригада да отиде въ Инджили и да следи за Арда и поддържа свръзка съ Хасковския отрядъ. Турцитѣ не биха могли съ сериозни сили да предприематъ настѫпление по-назападъ отъ Силбикюмъ. Бригадата, която отива въ Юнуще, не ще може да окаже съдействие на 8-а пех. Тунджанска дивизия, ако последната бѫде атакувана откъмъ Ортакьой, и ако тя заеме предлаганото отъ мене разположение, нейното съдействие ще бѫде по-сигурно и действително."

Въ това време въ Главната квартира бѣше получено донесението, че Хасковскиятъ отрядъ е завладѣлъ Кърджали, турцитѣ отстѫпили на югъ, и турското население сѫщо бѣгало на югъ. Тогава

началникътъ на Щаба на действуващата армия се убеди, че опасность отъ тази посока поне за известно време нѣма, отказа да се вмѣсва въ работата на командуващия армията и му изпрати следната заповѣдь:

„Понеже охраната на фланга на II армия е въ компетентностьта на командуващия армията, съгласявамъ се съ направеното предложение. Разпоредете бригадата да остане въ Бешъ Тепе, като изпрати две дружини къмъ Силбикюмъ, а конната бригада — къмъ Инджили[1]), за да наблюдава и охранява преправитѣ на Арда и поддържа връзка съ Хасковския отрядъ. Дружинитѣ, изпратени отъ Търново-Сеймен, да останатъ въ Тремезли."

На 8-и октомврий вечерьта, следъ разговора си съ началника на Щаба на действуващата армия по телефона, командуващиятъ II армия заповѣда за 9-и октомврий: Частитѣ да продължатъ укрепяването си на достигнатитѣ мѣста; 2./8. бригада да остане при Черменъ, съ предни части въ Бешъ Тепе (бригадата, обаче, бѣ вече насочена къмъ Карагачъ и Каджкьой, и по-голѣмата часть отъ нея бѣше пристигнала въ тѣзи села; за изпълнение тази заповѣдь, би трѣбвало току-що пристигналитѣ части да се връщатъ назадъ; независимо отъ това, началникътъ на 8-а дивизия намираше, че тази бригада трѣбва да бжде разположена въ района Карагачъ—Каджкьой, за да може да действува по-добре срещу противникъ, който би се опиталъ да атакува лѣвия флангъ на дивизията); Дивизионната конница на 8-а дивизия да следи зорко за всичкитѣ бродове на р. Арда и за пжтя Одринъ—Ортакьой; две дружини отъ 2./8. бригада да се изпратятъ въ Курткьой, въ разпореждането на командира на Сборната конна бригада; ротитѣ отъ 8-а погранична дружина да заематъ линията Мезекъ—Ададжали, за да наблюдаватъ р. Арда при Силбикюмъ и Ададжали; конната бригада, заедно съ придаденитѣ ѝ две дружини отъ 8-а дивизия и 4-а погранична рота, отъ Мустафа Паша да се премѣсти въ Инджили, дето ще пристигне и едно не с. с. артилерийско отдѣление отъ Търново-Сеймен.

Следъ получаване директивата № 3 и допълнението къмъ нея, командуващиятъ II армия изпрати следнитѣ заповѣди:

1) *2./8. бригада,* заедно съ придаденото ѝ артилерийско отдѣление и припадащитѣ се тилни учреждения, да се отправи за с. Юнуще и Пандакли и да започне веднага укрепяването на висотитѣ с. Каранасулу — разв. Шаханаръ, на северъ отъ Юнуще.

2) *Конната бригада* да се премѣсти въ с. Корашли, отдето да продължава разузнаването въ долината на р. Арда и поддържа връзка съ Хасковския отрядъ и 8-а дивизия; на дветѣ погранични роти, откоито едната бѣше при бригадата, а другата щѣше да

[1]) Въ картата 1:40,000 — Инджекьой.

пристигне отъ Мустафа Паша, да се възложи охраната на проходитѣ между Карабаа и Инджили.

Най-после, следъ като получи разрешение да действува както намѣри за добре за запазване дѣсния си флангъ, командуващиятъ армията отмѣни всички дадени по-рано заповѣди, като само две дружини отъ 3./8. бригада се изпратиха въ Курткьой. Тѣзи дружини заминаха за с. Курткьой веднага следъ авангардния бой при Юрушъ. Но на другия день се видѣ, че нѣма нужда отъ тѣхъ въ тази посока, и тѣ се върнаха въ своитѣ полкове.

Колебливитѣ решения на Главната квартира за действията на 9-и октомврий и вмѣсването на началника на Щаба на действуващата армия въ командуването на II армия предизвикваха промѣна въ заповѣдитѣ по II армия, което не можеше да не внесе известно смущение въ по-малкитѣ началници.

Подобенъ начинъ на командуване отъ страна на Главната квартира се отразяваше зле и върху командуването отъ страна на Щаба на II армия. Затова началникътъ на щаба на тази армия, полковникъ Жековъ, повика по телеграфа началника на оперативния отдѣлъ, полковникъ Нерѣзовъ, и му предаде, че подобно вмѣсване въ командуването на армията предизвиква само нередовности; че разпорежданията за Юнуще сж „едно илюзорно вдъхновение", което може да има лоши последици; че отъ маневъръ назадъ, поне за 3—4 дни, нѣма да се яви необходимость, и че командуващиятъ армията, ако се предостави на него, ще използува благоприятния моментъ да удари въ най-чувствителната посока къмъ Ортакьой, за да се събератъ положителни сведения за противника.

Боятъ при Юрушъ на 9-и октомврий.

(12-о картогр. приложение).

Положението на дветѣ страни на 8-и октомврий вечерьта.

На 8-и октомврий Турското командуване даде заповѣдь за настжпление за 9-и. Въ заповѣдьта по Източната армия при това настжпление на частитѣ отъ Одринския гарнизонъ се даваше следната задача:

„Всички низамски части отъ Одринската крепость, заедно съ една редифска дивизия и 1-а сборна дивизия, подъ началството на Шукри паша, да извършатъ силна атака въ флангъ и тилъ на неприятелскитѣ войски, находящи се на истокъ отъ р. Тунджа."

Тази заповѣдь бѣше изпълнена отъ коменданта на Одринската крепость, вследствие на което произлѣзе боятъ на линията Муратчалж—Кайпа. (Подробно описание на този бой е дадено въ Томъ II — „Лозенградската операция," страници 439—484.).

Подвижниятъ резервъ на крепостьта (две низамски и една сборна редифска дивизии) на 9-и октомврий направи излазъ въ североизточна посока. Той имаше първоначално успѣхъ срещу преднитѣ части на 3-а дивизия, но по-после дветѣ бригади отъ тази дивизия, които действуваха по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, минаха въ настжпление и съвършено сломиха този излазъ. Едновременно съ това, комендантътъ на крепостьта, за да прикрие извличането на по-голѣмата часть отъ гарнизона на североизтокъ, реши да произведе демонстрация и по двата брѣга на Марица, а особено въ посока на селата Юрушъ и Коюнлукъ, която бѣ посрещната отъ 8-а дивизия.

Следъ сполучливото отблъсване турския излазъ, частитѣ отъ Българската I армия, които бѣха оставени подъ Одринъ, заеха следното положение:

3-а дивизия (2-а и 3-а бригади) зае позиция на височинитѣ южно отъ Муратчалж и южно отъ Таушанъ Куруджикьой. На тѣзи позиции частитѣ започнаха да се укрепяватъ следъ боя;

10-а дивизия следъ боя остана на достигнатитѣ височини между Кайпа и Ортакчи, на които частитѣ отъ *1-а бригада* се укрепяваха; *2-а бригада* въ този бой не взе участие и остана на старото си мѣсто — с. Хаджи Талишманъ.

По-наизтокъ отъ Домурджали бѣха частитѣ отъ *1-а дивизия*, които водиха презъ деня бой при с. Гечкенли.

Следъ авангардния бой съ турцитѣ при Юрушъ, *8-а дивизия* бѣше разположена по следния начинъ:

1./8. бригада бѣ въ района Еспетли — к. 157; 10-и полкъ, съ 1./8. с. с. артилер. отдѣление, укрепяваше позицията си при в. 157; 30-и полкъ, съ 3./8. с. с. артилер. отдѣление, укрепяваше позицията си на височинитѣ при Еспетли; една дружина отъ този полкъ бѣше оставена въ с. Бешъ Тепе. *3./8. бригада:* 51-и полкъ, съ 1./8. не с. с. артилер. отдѣление, се укрепяваше на гребена западно отъ височината 152; 52-и полкъ, съ 2./8. не с. с. артилер. отдѣление, бѣше разположенъ на квартиробивакъ въ с. Каджкьой. *2./8. бригада* заемаше съ 12-и полкъ Карагачъ, съ 23-и полкъ и 2./8. с. с. артилер. отдѣление — Каджкьой.

Предъ вѣроятностьта да се започнатъ по-сериозни боеве съ противника, началникътъ на дивизията бѣше разпоредилъ да се приближатъ дивизионниятъ огнестреленъ паркъ — въ с. Карагачъ, дивизионниятъ лазаретъ — въ с. Каджкьой.

Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ изпращаше поредния си ешелонъ въ Мустафа Паша, отдето полковитѣ обози получаваха всичко необходимо.

На 9-и октомврий сутриньта бѣше заповѣдано 52-и полкъ и 2./8. не с. с. артилер. отдѣление да смѣнятъ 10-и полкъ и скорострелното отдѣление. По този начинъ позицията предъ фронта на дивизията щѣше да се заеме само отъ 3-а бригада, съ не с. с. артилер. полкъ, а другитѣ две бригади, съ скорострелната артилерия, щѣха да останатъ въ рѫцетѣ на началника на дивизията за маневриране. Тази смѣна, обаче, не можа да се извърши, защото въ това време турцитѣ започнаха своето настѫпление.

Отъ авангардния бой на 8-и октомврий вечерьта стана известно, че турцитѣ разполагатъ на линията Юрушъ — Коюнлукъ съ 4—5 табори и 2 батареи. Въ кантона при с. Каджкьой бѣше поставена една подслушвателна станция за прехващане турскитѣ телефонни разговори, и презъ нощьта отъ прехванатитѣ разговори се узна, че турцитѣ се готвятъ да атакуватъ българскитѣ войски по посока на с. Юрушъ и затова правѣли разпореждания за усилване своитѣ войски въ тази посока до 7 табори и 2—3 батареи. Сѫщитѣ сведения се повтаряха и отъ армейската подслушватена станция въ Мустафа Паша.

Бойното поле.

Турцитѣ заемаха позиция по гребена западно отъ линията с. с. Юрушъ—Коюнлукъ и прегражданха платото между рѣкитѣ Марица и Арда. Севернитѣ склонове на това плато се спущатъ до самата рѣка. Тѣ сѫ стръмни, прорѣзани съ дълбоки долове, които представятъ удобни подстѫпи за настѫпващата пехота. Маневриране на полска артилерия презъ тѣзи долове е невъзможно. Южнитѣ склонове се съединяватъ съ равната долина на р. Арда на 3—4 км. отъ нея. Тѣ сѫ по-полегати, прорѣзани сѫ съ по-широки долове, по склоноветѣ на които може да се движи, както пехота, тъй и артилерия.

Самото плато е открито и голо. Турската позиция надвишаваше околната мѣстность, и отъ нея се наблюдаваше добре мѣстността на западъ, по която щѣха да действуватъ българскитѣ части. Отъ българска страна не се виждаше нищо задъ турската позиция.

Колкото се отива по-наизтокъ, платото се стѣсняваше отъ дветѣ рѣки, така щото пространството ставаше недостатъчно за развиване всичкитѣ сили на една дивизия. Независимо отъ това, мѣстността задъ турската позиция бѣше подъ ударитѣ на турската крепостна артилерия.

Настжплението на българскитѣ части, разположени между дветѣ рѣки, не можеше да даде решителни резултати, защото, следъ сломяване турската съпротива, тѣ трѣбваше да преодоляватъ сериозното водно препятствие и то подъ огъня на противника. Освенъ това, презъ есеньта Марица нѣма бродове, въ този участъкъ мостове нѣма, и всѣки сполучливъ бой въ тази посока не може да се използува за превземане крепостьта.

Планъ на боя.

Както се каза по-горе, комендантътъ на крепостьта получи заповѣдь да направи излазъ съ по-голѣмата часть на гарнизона въ североизточна посока и да атакува дѣсния флангъ на българитѣ източно отъ р. Тунджа. Шукри паша схващаше, че настжпващитѣ къмъ крепостьта българи могатъ да използуватъ това обстоятелство и да атакуватъ съ открита сила крепостьта по двата брѣга на Марица. За да попрѣчи на една такава атака, той бѣше изпратилъ предъ Западния секторъ, между Марица и Арда, една сборна редифска дивизия отъ 7—8 табори и 3 батареи. Единъ таборъ отъ тази дивизия бѣ изпратенъ въ предни постове около Каджкьой. Това бѣше таборътъ, отблъснатъ на 8-и октомврий отъ частитѣ на 8-а дивизия. Единъ авангардъ отъ два табора заемаше позиция на линията Юрушъ—Коюнлукъ. Останалитѣ сили заемаха главната съпротивителна линия на 2 км. по-назадъ.

За да изпълни своята задача, сборната редифска дивизия трѣбваше да се съпротивява докрай на българското настжпление срещу Западния секторъ на крепостьта. Но, поради численото надмощие на българскитѣ сили, началникътъ на дивизията реши да изпревари българското настжпление, като атакува тѣхната позиция между височинитѣ 141 и 157, съ стремление да обходи и двата ѝ фланга. Това настжпление вѣроятно не е имало по-далечна цель. Съ него той е искалъ да се приковатъ българитѣ, и да се привлѣче вниманието имъ въ тази посока, за да не предприематъ решителни действия, докато гарнизонътъ на крепостьта е вънъ отъ нея, въ североизточна посока.

Щомъ получи донесението отъ подслушвателната станция за готвещата се турска атака, началникътъ на 8-а дивизия разпореди

да се предупредятъ всички части и да се вематъ мѣрки противъ изненадата съ нощна атака. Следъ това на началницитѣ на частитѣ бѣше съобщенъ плана на боя, ако турцитѣ настжпятъ. Този планъ въ общи черти бѣше:

Ако турцитѣ настжпятъ на западъ, то стремението на всички части ще бжде да ги притиснатъ къмъ непроходимата въ бродъ Марица. 51-и полкъ ще задържа своята позиция. 10-и полкъ ще настжпи по посока на Коюнлукъ, за да се изравни съ него. 30-и полкъ ще настжпи отъ Еспетли противъ турския лѣвъ флангъ.

Настжплението на турцитѣ.

На 9-и октомврий сутриньта *51-и полкъ* заемаше своята укрепена презъ нощьта позиция по следния начинъ: 3-а и 4-а дружини — въ бойна часть; 1-а дружина — въ полкова поддръжка; 2-а дружина и картечната рота — въ бригадна поддръжка.

1./8. и 2./8. не с. с. батареи — на очаквателна позиция, на около 1·5 км. задъ позицията. 3./8. не с. с. батарея — на 600 крачки задъ лѣвия флангъ на позицията.

Командиръть на полка на разсъмване провѣри заетата презъ нощьта позиция и намѣри, че тя е неудобна. Той заповѣда дружинитѣ отъ бойната часть да излѣзатъ напредъ и да се окопаятъ на хребета северно отъ в. 152 (4-а дружина) и южно отъ сжщата височина (3-а дружина). Дружинитѣ започнаха укрепяване на новата позиция къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл.

Изпратенитѣ напредъ патрули се приближиха до турската позиция, отдето, посрещнати съ огънь, отстжпиха къмъ позицията на полка. Турцитѣ продължиха огъня си по следитѣ на патрулитѣ, и когато последнитѣ се прибраха, бойната часть на 51-и полкъ откри огънь по турската позиция. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. една турска батарея, разположена на маскирана позиция задъ гребена, който заемаха турцитѣ, откри рѣдъкъ огънь по окопитѣ на 51-и полкъ. Този огънь бѣше много разпръснатъ и безвреденъ за българската пехота, макаръ окопитѣ ѝ да не бѣха готови. Следъ 15 минути 2./8. и 1./8. не с. с. батареи откриха огънь по тази батарея и още съ първитѣ изстрели я накараха да напусне позицията си и да търси по-назадъ закрита позиция. Отъ новата си позиция тази батарея наново откри огънь най-напредъ по батареитѣ, но като не можа да опредѣли тѣхното мѣсто, пренесе огъня си по дѣсния флангъ на позицията (3./51. дружина). Понеже дветѣ не с. с. батареи водѣха успѣшно борбата съ турската батарея, 3./8. не с. с. батарея не откри огънь, а остана въ наблюдателно положение.

Началникътъ на 8-а дивизия, заедно съ щаба на дивизията, застана на височината 157, откоято се наблюдаваше, както позицията на 51-и полкъ, тъй и лѣвия флангъ на турското разположение.

Къмъ 10 ч. пр. пл. турската батарея, която временно бѣше прекратила стрелбата, отново я започна. Турската пехота сѫщо започна по-честа стрелба, която постепенно се усилваше и къмъ 12 ч. по пладне доби най-голѣмата си сила. Въ сѫщото време се започна общо настѫпление на цѣлия турски боенъ редъ отъ Юрушъ до Коюнлукъ. Още въ началото на това настѫпление се виждаше ясно, че турцитѣ се стремятъ да обходятъ и двата фланга на 51-и полкъ, а главния си ударъ да нанесатъ на лѣвия флангъ, дето настѫпваха повече тѣхни части. Настѫпваха части отъ Гюмюрджинската редифска дивизия, но числото имъ не можеше да се опредѣли.

Боятъ на лѣвия флангъ на 51-и полкъ.

Лѣвофланговата 4-а дружина заемаше своята позиция съ две роти (15-а и 16-а), а другитѣ две роти бѣха въ дружинна поддръжка. Веднага следъ започване турското настѫпление, командирътъ на дружината попълни голѣмата междина между ротитѣ отъ бойната часть съ една полурота отъ 13-а рота, а другата полурота бѣ оставена за прикритие на 3./8. не с. с батарея. Отъ 15-а рота бѣше изпратенъ единъ взводъ на гребена непосрѣдствено предъ в. 152, съ задача да се държи, докато противникътъ достигне на 200 кр. до този гребенъ, следъ което да отстѫпи на главната позиция. Заемането на този „преденъ пунктъ", толкова близо предъ главната позиция, бѣше съ цель да се обстрелватъ подстѫпитѣ въ тови участъкъ, образувани отъ казания гребенъ. Но за това обстрелване бѣха назначени извънредно малко стрелци (единъ взводъ), и тѣ не можаха да спратъ неприятелското настѫпление.

Докато се водѣше огневата борба на фронта, 3—4 табори използуваха многото гънки на мѣстностьта югозападно отъ Юрушъ и настѫпиха отъ изходната си позиция — желѣзния пѫть — противъ лѣвия флангъ на полка. Тѣ изтласкаха взвода отъ предната позиция и почти едновременно се появиха на 300—400 крачки предъ фронта и лѣвия флангъ на 4-а дружина. Дружинната поддръжка (13-а рота) веднага бѣше изпратена да удължи фронта на дружината влѣво. Посрещнати съ силенъ пушеченъ огънь, турцитѣ не можаха да напреднатъ повече, залегнаха на гребена и започнаха съ огънь да подготвятъ по-нататъшното си настѫпление. За спиране турското настѫпление спомогна много и 3./8. не с. с. батарея, която откри огънь на картечно действие. Командирътъ на дружината виждаше,

че, и следъ удължаване фронта съ дружинната поддръжка, турскиятъ фронтъ на настжпление е по-широкъ влѣво, и скоро ще обхване неговия флангъ. Натискътъ бѣше много голѣмъ, и войницитѣ едвамъ се удържаха на бойнитѣ си мѣста. Командиръть на дружината, подполковникъ Калканджиевъ, поиска помощь. Той непрекжснато се движеше между бойцитѣ и окопитѣ, за да поддържа тѣхния духъ. Полковата поддръжка (1./51. дружина) въ това време бѣше задъ дѣсния флангъ на полка, дето 3./51. дружина само съ своя огънь сполучи да накара турцитѣ да прекратятъ настжплението си. Но командиръть на бригадата реши да намѣси въ борбата бригадната поддръжка. Той заповѣда на 6-а, 8-а и картечната роти да настжпятъ къмъ лѣвия флангъ на полка и да усилятъ 4./51. дружина.

Въ 1 ч. 50 м. сл. пл. дветѣ роти достигнаха бойната линия и се развърнаха въ боенъ редъ между ротитѣ на 4-а дружина. Картечната рота зае позиция между 14-а и 16-а роти. Въ 2 ч. сл. пл. така усилената бойна линия на 4-а дружина откри унищожителенъ огънь по настжпващитѣ турци, който ги накара да залегнатъ на достигнатитѣ мѣста предъ българскитѣ окопи и да не се опитватъ вече да подновятъ настжплението си.

Командиръть на *3./8. бригада* още се безпокоеше за своя лѣвъ флангъ, защото въ гънкитѣ на мѣстностьта турцитѣ още можеха да привлѣкатъ достатъчно сили и отново да го обходятъ. Той не разполагаше вече съ свои войски, защото 52-и полкъ бѣше въ разпореждане на началника на дивизията. Затова се обърна къмъ последния да иска подкрепа, който заповѣда една дружина отъ 52-и полкъ да се приближи къмъ позицията на 51-и полкъ; последниятъ полкъ да се задържи здраво на позицията си, докато 10-и и 30-и полкове завършатъ обхода на турския лѣвъ флангъ, което ще застави турцитѣ да прекратятъ боя по фронта.

Между 2 ч. и 3 ч. 30 м. сл. пл. 51-и полкъ води най-ожесточенъ огневи бой съ залегналитѣ непосрѣдствено предъ неговитѣ окопи турци. Въ този бой огневото надмощие бѣше на страната на българитѣ, и турцитѣ не можаха да подготвятъ съ огънь по-нататъшно настжпление.

Настжплението на 1./8. бригада.

Щомъ се започна боя предъ участъка на 51-и полкъ, командиръть на *1./8. бригада* излѣзе на позицията на 10-и полкъ при в. 157. Следъ като се запозна съ обстановката, той заповѣда да се започне настжпление, като 10-и полкъ бѣ насоченъ къмъ височинитѣ при Коюнлукъ, а 30-и полкъ — въ обходъ на настжпващитѣ отъ

Коюнлукъ турски части. Настжплението трѣбваше да се извърши подъ покровителството на 1./8. с. с. артилер. отдѣление, на което командирътъ на бригадата заповѣда да остави една батарея на позиция при в. 157, а съ другитѣ две батареи да заеме позиция на 2'5 км. югоизточно отъ сжщата височина. Но батареитѣ трѣбваше да се движатъ презъ размекчената почва на оранитѣ ниви, и не можаха на време да заематъ своитѣ позиции и да открияТъ огънь. Тѣ започнаха стрелбата едвамъ въ 3 ч. 5 м. сл. пл. 3./8. с. с. артилер. отдѣление отъ своитѣ позиции при с. Еспетли още въ 11 ч. 40 м. пр. пл. бѣше започнало да обстрелва турскитѣ настжпващи части, и по този начинъ отчасти спомогна и на настжплението на 10-и полкъ.

Въ 11 ч. пр. пл. командирътъ на 10-и полкъ заповѣда полкътъ да настжпи въ следния боенъ редъ: бойна часть — 1-а и 4-а дружини, картечната рота, придадена къмъ 1-а дружина; полкова поддръжка — 2-а и 3-а дружини, задъ дѣсния флангъ на бойната часть; направляващата 1-а дружина бѣше насочена къмъ Коюнлукъ, а 4-а дружина — влѣво отъ нея.

Полкътъ настжпваше бързо, безспирно срещу настжпващитѣ откъмъ Коюнлукъ турци, които вече бѣха се спуснали въ Коюнлукския долъ. Когато преднитѣ роти достигнаха гребена западно отъ този долъ, тѣ бѣха посрещнати съ пехотенъ и съ картеченъ огънь отъ височинитѣ северно и западно отъ Коюнлукъ, на които турцитѣ имаха добре укрепена позиция. Окопитѣ на тази позиция бѣха грижливо изработени и много добре приспособени къмъ мѣстността.

Бойната часть на полка веднага зае удобна стрелкова позиция. Картечната рота сжщо излѣзе на тази позиция, между ротитѣ на 1-а дружина. Вследствие силния пехотенъ и картеченъ огънь, турцитѣ прекратиха настжплението си. А когато батареитѣ на 3./8. с. с. артилерийско отдѣление откъмъ Еспетли откриха огънь по тѣхъ, тѣ бѣха силно изненадани, и започнаха да напускатъ гребенитѣ западно отъ Коюнлукъ и да отстжпватъ къмъ укрепената си позиция, отъ която бѣха тръгнали.

Пехотниятъ и картеченъ огънь отъ укрепената турска позиция бѣше много силенъ, и бойната часть на 10-и полкъ не можеше вече да напредва. За подтикването ѝ командирътъ на полка заповѣда да излѣзе напредъ полковата поддръжка. Настжплението продължи по голия склонъ и подъ най-силния турски огънь. Усилената бойна часть стремително се спусна въ Коюнлукския долъ и достигна на 700 крачки до турскитѣ окопи, дето пристигна и единъ взводъ на картечната рота. Забелязваше се вече едно надмощие на българския пехотенъ огънь.

Въ това време къмъ турския лѣвъ флангъ вече се приближаваше бойната часть на 30-и полкъ. Командирътъ на полка дочака турскитѣ настжпващи части да се спуснатъ въ Коюнлукския долъ и да изложатъ фланга и тила си, за да започне и той настжпването си. Къмъ 11 ч. 40 м. пр. пл. това стана. Турцитѣ вѣроятно не сж имали никакви сведения за българитѣ къмъ Еспетли и бѣха се увлѣкли вече окончателно въ настжплението си срещу 51-и и 10-и полкове. Когато тѣхнитѣ настжпващи части започнаха да се катерятъ по стръмнитѣ склонове на височинитѣ западно отъ Коюнлукъ, командиръ на 30-и полкъ заповѣда на батареитѣ отъ 3./8. с. с. артилер. отдѣление да открияТъ огънь по тѣхъ. Едновременно съ това, и полкътъ настжпи въ боенъ редъ къмъ в. 135, южно отъ селото, като имаше дветѣ си дружини и пионерната рота въ първа линия, а едната съ картечния взводъ — въ полкова поддръжка (4./30. дружина съ единъ картеченъ взводъ бѣше още въ с. Бешъ Тепе).

Стройното настжпление на 30-и полкъ по равнището се забавяше само отъ размекчената почва на оранитѣ ниви. Турскиятъ огънь, макаръ и силенъ, не можеше да попрѣчи на стремителното настжпление, което се извършваше съ прибѣжки. И въ кратко време най-преднитѣ вериги достигнаха до южнитѣ склонове на в. 135, южно отъ с. Коюнлукъ.

Общо отстжпление на турцитѣ.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. положението на лѣвия флангъ на 51-и полкъ бѣше най-критическо, защото турцитѣ настжпваха съ много повече сили, на много по-широкъ фронтъ и бѣха сполучили да обходятъ лѣвия флангъ на полка. Но пристигналата своевременно помощь отъ бригадната поддръжка възстанови разстроенитѣ отъ турския огънь части. Предъ дѣсния флангъ на полка натискътъ бѣше по-слабъ, и турското настжпление бѣ спрѣно само съ огънь отъ 3./51. дружина. Независимо отъ това, задъ този флангъ стоеше още непокжтната полковата поддръжка (1./51. дружина).

Въ това време 10-и полкъ водѣше огнева борба съ противника, като бѣше, залегналъ на 700 крачки отъ неговитѣ солидни окопи. Турскитѣ окопи бѣха гжсто заети, а артилерията на полка (1./8. с. с. артилер. отдѣление) не можеше да съдействува съ огъня си, защото още не бѣше се настанила на позиция. Дветѣ батареи откриха огънь едвамъ къмъ 1 ч. 20 м. сл. пл., като заставиха турската не с. с. батарея и турскитѣ картечници, които фланкираха лѣвия флангъ на полка, да се оттеглятъ.

Въ това време появяването на 30-и полкъ южно отъ в. 135 разколеба турцитѣ, заемащи укрепената позиция по височинитѣ източно отъ Куюнлукъ. Тѣ започнаха да напущатъ окопитѣ си най-напредъ на групи, по отдѣления и взводове, но скоро отстѫплението се предаде по цѣлия фронтъ. Това бѣ забелязано отъ настѫпващия 30-и полкъ. Громко „Ура!“ се разнесе по цѣлия фронтъ на полка. Музиката започна да свири народния химнъ, и цѣлиятъ полкъ се понесе напредъ, достигна напуснатата отъ турцитѣ позиция на височината 135 и откри огънь по бѣгащитѣ турци. Командирътъ на полка веднага изпрати заповѣдь на 3./8. с. с. артилер. отдѣление да излѣзе напредъ, на завладяната позиция, но командирътъ на отдѣлението по собствена инициатива бѣше вече тръгналъ съ батареитѣ си напредъ.

Щомъ забелязаха турското отстѫпление, частитѣ отъ 10-и полкъ се спуснаха за ударъ на ножъ върху турскитѣ окопи. Много отъ останалитѣ въ окопитѣ турци бѣха издигнали бѣлъ флагъ, но други продължаваха да стрелятъ. Почна се бой съ ножове, при който турцитѣ дадоха доста жертви въ убити и пленени. Следъ удара, полкътъ зае гребена непосрѣдствено задъ позицията и откри огънь по отстѫпващитѣ турци.

Въ това време придаденитѣ къмъ полка 1./8. и 2./8. с. с. батареи бѣха вече открили огънь, най-напредъ по турскитѣ картечници, а следъ това по не с. с. батарея, която се мѫчеше да закачи орѫдията и да отстѫпи заедно съ своята пехота. Батареята не можа да извлѣче часть отъ орѫдията и раклитѣ си, които останаха тамъ и бѣха пленени.

Съдействието отъ 9-а дивизия.

Турцитѣ, които настѫпваха откъмъ Юрушъ срещу лѣвия флангъ на 51-и полкъ, вѣроятно не сѫ имали никакви сведения за това, което става на тѣхния лѣвъ флангъ, къмъ Коюнлукъ. Тѣ продължаваха своитѣ опити да настѫпватъ и да обхождатъ лѣвия флангъ на българитѣ. Огневиятъ бой продължи до 3 ч. 30 м. сл. пл. съ голѣмо ожесточение и отъ дветѣ страни.

Въ това време отъ позицията на *2./9. бригада*, на лѣвия брѣгъ на р. Марица, се наблюдаваше много добре турското настѫпление отъ с. Юрушъ. Командирътъ на бригадата, полковникъ Поповъ, който бѣше излѣзълъ да провѣри разположението на своитѣ части, като забеляза какъ турцитѣ сѫ изложили фланга си, веднага изпрати една батарея, съ задача да заеме позиция при с. Кършалѫ и да

насочи огъня си противъ настѫпващитѣ турски части. За прикриване батареята откъмъ Одринъ бѣ изпратена 2./33. дружина.

Въ 3 ч. 15 м. сл. пл. 3./9. с. с. батарея зае позиция западно отъ Кършалѫ и откри огънь по турскитѣ части северозападно отъ Юрушъ, по веригитѣ и по тѣхнитѣ поддръжки. Турцитѣ бѣха изненадани отъ този артилерийски огънь, който имъ нанасяше голѣми загуби, защото настѫпващитѣ части не бѣха взели мѣрки да се прикриятъ отъ погледитѣ и изстрелитѣ откъмъ фланга и тила. Тѣ се разбѣгаха право назадъ, къмъ селото, но батареята прегради пѫтя имъ и тѣ претърпѣха голѣми загуби, докато минатъ битото пространство. Батареята продължи стрелбата по отстѫпващитѣ турци до 4 ч. 20 м. сл. пл., следъ което се присъедини къмъ бригадата.

Между това, командирътъ на 2./9. бригада получи отъ началника на дивизията исканото разрешение да настѫпи напредъ, за да помогне косвено на ангажираната въ сериозенъ бой съседна дивизия. Въ 2 ч. сл. пл. бригадата настѫпи и къмъ 4 ч. сл. пл. достигна линията Ахъркьой—Кемалъ.

Огневата съпротива на 51-и полкъ и ненадѣйниятъ артилерийски огънь отъ лѣвия брѣгъ на Марица накараха турцитѣ да започнатъ и тукъ отстѫпление, което скоро се обърна въ паническо бѣгство, когато забелязаха, че 10-и и 30-и полкове сѫ вече напреднали и пресѣкли пѫтя на отстѫплението имъ къмъ Одринъ.

Командирътъ на 51-и полкъ, като забеляза разколебаването на турцитѣ отъ артилерийския огънь и настѫплението на 10-и и 30-и полкове въ тѣхния тилъ, даде заповѣдь за атака. Полковата поддръжка веднага изскочи напредъ и, когато се подравни съ първата линия, всички се понесоха вихрено напредъ съ викъ „Ура!“. Турцитѣ не дочакаха удара. Тѣ отстѫпиха безредно, поразявани отъ батареята при Кършалѫ. Ужасътъ между бѣгащитѣ турски войници бѣше голѣмъ. Нѣкои успѣха да се промъкнатъ по брѣга на Марица къмъ Одринъ, други нагазиха мѫтнитѣ води на придошлата рѣка и се издавиха, а 180 души бѣха пленени.

Преследване.

И така, 10-и и 30-и полкове завладѣха турскитѣ позиции около Коюнлукъ и преследваха турцитѣ съ огънь. Следъ като се поустроиха, двата полка продължиха преследването. 10-и полкъ настѫпваше почти безспирно, макаръ турцитѣ да се спираха на всѣка удобна за стрелба позиция, съ цель да спратъ съ огънь преследващитѣ. Тѣ винаги биваха принуждавани да напущатъ бърже тѣзи позиции, защото въ това време 30-и полкъ обхождаше тѣхния лѣвъ флангъ.

Независимо отъ това, 7./8. с. с. батарея отъ отдѣлението, придадено къмъ 30-и полкъ, подпомагана отъ пехотнитѣ войници, сполучи да се изкачи по стръмния склонъ и въ 2 ч. 30 м. сл. пл. зае позиция на гребена източно отъ Коюнлукъ. Тя откри огънь по отстжпващитѣ вериги и окончателно сломи турската съпротива. Въ това време една крепостна батарея отъ Одринъ откри огънь съ бризантни гранати по батареята. Макаръ стрелбата да бѣше много точна и да продължи до 5 ч. сл. пл., нито единъ турски снарядъ не можа да попадне въ батареята. Друга крепостна батарея изстреля много шрапнели по прикритието на батареята (3./30. рота), но и тази стрелба не причиняваше на прикриващата рота никакви загуби. Лѣвофланговитѣ части на 10-и полкъ се насочиха къмъ с. Юрушъ, дето плениха една рота съ двама офицери. Останалитѣ части отъ двата полка на 1./8. бригада продължиха настжплението си, докато се надвесиха надъ долината на р. Марица, като достигнаха до пжтя Юрушъ—Ипчели. Тамъ ги завари нощьта.

Дветѣ батареи отъ 1./8. отдѣление (1-а и 2-а) отъ първитѣ си позиции продължиха да обстрелватъ отстжпващитѣ турски части, докато се закриха и последнитѣ отъ тѣхъ. Следъ това, къмъ 2 ч. 40 м. сл. пл., тѣ прекратиха огъня, за да се премѣстятъ на втора позиция на хребета западно отъ с. Юрушъ, дето пристигнаха едва къмъ 4 ч. сл. пл., но въ това време преследването отъ пехотата бѣше завършено, и нѣмаше вече цели за поражаване. На гребена източно отъ Коюнлукъ, при 7-а батарея, заеха позиция и другитѣ две батареи на 3./8. с. с. артилер. отдѣление. И тѣзи батареи не откриха огънь отъ новитѣ си позиции, защото нѣмаше вече цели.

Къмъ 6 ч. сл. пл. боятъ се прекрати. Но турското командуване бѣше сериозно загрижено отъ българското настжпление въ Западния секторъ. Частитѣ отъ Гюмюрджинската дивизия бѣха доста разстроени отъ неуспѣшното настжпление и не можеха да устоятъ срещу единъ по-енергиченъ натискъ. Въ това време комендантътъ на крепостьта бѣше увлѣченъ въ командуването излаза въ североизточна посока. Неговиятъ замѣстникъ изпрати веднага два табора отъ Кешанския полкъ на Бабаескийската редифска дивизия, отъ Източния секторъ, които да подкрепятъ частитѣ отъ Гюмюрджинската дивизия при Марашъ. Следъ като бѣха изпратени тѣзи първи поддръжки, замѣстникътъ на коменданта получи по-подробни сведения за разстройството на турскитѣ части, участвували въ боя, и реши да ги подкрепи съ още 2 табора отъ Източния секторъ. Какъ той е схващалъ положението въ този моментъ,

се вижда отъ заповѣдьта му до началника на Бабаескийската дивизия по този поводъ:

„Бързо изпратете въ Южния секторъ, къмъ Арда, и двата табора отъ полка Чорлу. Облекчени, таборитѣ да тръгнатъ веднага. Да не се бавятъ нито минута. Положението е сериозно."

Действията на останалитѣ части отъ 8-а дивизия.

Командирътъ на *52-и полкъ* получи заповѣдь отъ началника на дивизията, че остава въ маневрени войски на дивизията и да застане съ полка си и съ придаденото му не с. с. артилер. отдѣление при могилката източно отъ с. Бълдуркоьй. Тази заповѣдь се получи къмъ 11 ч. пр. пл., когато полкътъ бѣше въ движение, за да заеме височината югоизточно отъ Коюнлукъ, споредъ получената по-рано заповѣдь отъ командира на бригадата. Следъ като пристигна на опредѣленото мѣсто, полкътъ застана въ сборенъ редъ и остана въ сѫщото положение до вечерьта. Когато се получи заповѣдьта отъ началника на дивизията (къмъ 2 ч. 15 м. сл. пл.) да се изпрати една дружина въ подкрепа на 51-и полкъ, командирътъ на полка натовари съ тази задача 2-а дружина. Тази дружина настѫпи въ боенъ редъ и достигна до дѣсния флангъ на 51-и полкъ въ най-критическия моментъ, но участие въ боя не взе, защото въ това време турцитѣ започнаха да отстѫпватъ.

Последнитѣ части отъ 2./8. бригада преминаха Марица и пристигнаха на мѣстата за нощуване едвамъ на разсъмване. Началникътъ на дивизията не изпълни заповѣдьта по II армия да изпрати „предни" части и отъ тази бригада въ Бешъ Тепе, защото въ сѫщото село бѣше оставена една дружина отъ 1-а бригада съ две картечници. Подъ предлогъ, че частитѣ сѫ изморени, той не изпрати и две дружини въ Курткьой, както гласѣше сѫщата заповѣдь отъ командуващия армията, защото въ Курткьой бѣше конната бригада.

Боятъ бѣше се започналъ, когато началникътъ на дивизията получи заповѣдьта да изпрати цѣлата бригада съ артилерийското отдѣление въ Юнуще. Връщането цѣла бригада назадъ, въ българска територия, смути дивизионното командуване, защото и то схващаше, че това връщане ще се отрази зле върху духа на войскитѣ и на населението. Генералъ Кирковъ забави изпълнението на тази заповѣдь, докато вечерьта тя бѣ отмѣнена отъ командуващия армията.

Командирътъ на *Гвардейския конен полкъ* още преди започване боя получи отъ началника на дивизията заповѣдь да намѣри най-добритѣ бродове презъ р. Арда въ участъка Сименли — Доу-

джаросъ, да узнае има ли материали за мостъ въ селата Дели Елесъ, Седерли, чифл. Кулаклъ и да разузнае района южно отъ рѣката. Той назначи два полуескадрона за изучаване бродоветѣ и самъ съ полка се премѣсти отъ Еспетли въ Седерли, за да може, въ случай на нужда, да поддържа разузнавателнитѣ полуескадрони. Когато турцитѣ започнаха настъплението си отъ Коюнлукъ, той изпрати донесение на 30-и полкъ, и следъ това охраняваше дѣсния флангъ на дивизията презъ всичкото време на боя.

Къмъ 1 ч. сл. пл., по заповѣдь отъ началника на дивизията, командиратъ на Гвардейския коненъ полкъ изпрати оттатъкъ Арда два самостоятелни разезда, които събраха следнитѣ сведения:

Въ околностьта на селата Сименли, Самана, Хандаплъ, Кабаикъ, Салтакликьой нѣма турски войски; разездитѣ прекъснали телеграфната и телефонната линии между Ортакьой и Одринъ; турското население отъ селата южно отъ Арда бѣга къмъ Одринъ, защото очаквало всѣки день българскитѣ войски да минатъ презъ рѣката; на 5-и срещу 6-и октомврий една турска колона отъ около 10,000 души идеща отъ Димотика, е нощувала при с. Кабаикъ; на 6-и колоната заминала за Хандаплъ, дето престояла до 8-и, следъ което заминала за Одринъ; на 8-и октомврий една колона отъ около 2,000 души дошла отъ Димотика и Ортакьой, отдето заминала за Одринъ; една колона отъ около 3,000 души, съ 4 орждия и единъ ескадронъ, тръгнала на 6-и октомврий отъ Одринъ за Ортакьой, но на 7-и се върнала обратно, защото турцитѣ научили, че българитѣ настъпвали къмъ крепостьта отъ западъ; събрани бѣха най-точни данни за бродоветѣ презъ р. Арда между Дели Елесъ, Сименли, Седерли и Кьормутликьой, Кулаклъ и Доуджаросъ, които презъ този день бѣха проходими за всички родове войски.

Тѣзи сведения бѣха съобщени въ щаба на дивизията, а отъ тамъ — въ Щаба на II армия, и окончателно опровергаваха сведенията за движението на турскитѣ войски отъ Одринъ къмъ Ортакьой, които предизвикаха безпокойствата за дѣсния флангъ на армията. Голѣмата колона, която се е движела отъ Димотика презъ Хандаплъ за Одринъ е била 11-а низамска дивизия, която, както се каза, е била изпратена къмъ Хандаплъ предвидъ опасностьта отъ българското настъпление въ тази посока.

Тази дивизия на 10-и октомврий вечерьта пристигна въ Одринъ и се разположи за нощуване въ Карагачъ. Командуващиятъ Източната армия заповѣда тя да продължи настъплението си и да се присъедини къмъ своя корпусъ. Но комендантътъ на крепостьта донесе,

че тя е пристигнала въ 10 ч. сл. пл., и е много уморена. Дивизията остана въ Карагачъ и на другия день се присъедини къмъ Одринския гарнизонъ, защото цѣлата Източна армия вече отстжпваше подъ натиска на българскитѣ I и III армии.

Санитарна служба.

Полковитѣ превързочни пунктове действуваха на основание заповѣдитѣ по полковетѣ. Дивизионниятъ лазаретъ на 8-а дивизия, както се каза, бѣше изнесенъ напредъ, въ с. Каджкьой, но при започване боя той не получи отъ началника на дивизията никаква заповѣдь. По собствена инициатива началникътъ на дивизионния лазаретъ откри главенъ превързоченъ пунктъ при кантона на желѣзния пжть, непосрѣдствено до с. Каджкьой. Веднага следъ това той изпрати конници, за да влѣзе въ връзка съ полковитѣ превързочни пунктове. Къмъ 10 ч. пр. пл. конницитѣ се върнаха, и се изпратиха носачитѣ и колитѣ за прибиране раненитѣ.

Главниятъ превързоченъ пунктъ бѣше раздѣленъ на три секции: една за приемане раненитѣ и разпредѣляне тежко и леко раненитѣ, една за даване помощь на леко раненитѣ и една за тежко раненитѣ.

Въ 2 ч. сл. пл. пристигна първата партида ранени, а пренасянето продължи до 9 ч. сл. пл. Въ това време презъ главния превързоченъ пунктъ минаха следното число ранени войници: отъ 51-и полкъ — 210 (3 офицери); отъ 10-и полкъ — 130; отъ 30-и полкъ— 22; отъ 8-а пионерна дружина — 7; отъ 8-и с. с. артилер. полкъ — 4; отъ 8-и не с. с. артилер. полкъ — 2; отъ Гвардейския коненъ полкъ — 2; отъ 23-и полкъ — 10. Всичко: 387.

Освенъ това, бѣха превързани и 29 ранени турски войници.

Отъ донесенитѣ въ превързочния пунктъ тежко ранени войници 5 души починаха отъ ранитѣ си. Останалитѣ бѣха натоварени на два влака, които бѣха изискани по телеграфа и пристигнаха въ Каджкьой на 9-и въ 11 ч. 55 м. сл. пл. отъ Мустафа Паша и отнесоха тежкораненитѣ въ вжтрешностьта на Царството.

Леко раненитѣ бѣха натоварени на влака въ 8 ч. пр. пл. на 10-и октомврий.

Освенъ тѣзи ранени, въ полковитѣ превързочни пунктове бѣше дадена помощь на около 50—60 войници леко ранени, които следъ това се връщаха въ своитѣ части.

Отъ частитѣ на 8-а дивизия, които взеха участие въ този бой, имаше убити — 1 офицеръ и 65 войници: отъ 51-и полкъ — 48 (1 офицеръ); отъ 10-и полкъ — 14; отъ 30-и полкъ — 4.

Турскитѣ загуби следъ боя не можаха да се установятъ точно. Отъ прехванатитѣ разговори по телефона се виждаше, че турцитѣ изчисляватъ своитѣ загуби до „единъ таборъ", т. е. около 800—900 души.

Резултатитѣ отъ боя.

Турскиятъ опитъ да се премине въ настжпление въ западна посока отъ крепостьта бѣ осуетенъ напълно, и турцитѣ бѣха принудени и въ този участъкъ да се прибератъ задъ укрепената си линия. Тѣ дадоха много жертви въ убити и ранени, 380 души пленени, 2 не с. с. орждия и три ракли къмъ тѣхъ, много пушки и снарежение. Българитѣ заеха добра изходна позиция за атака на главната отбранителна линия въ Западния секторъ на крепостьта, защото бѣха достигнали на 3 км. отъ нея (Папасъ тепе), и обезпечаваха много добри позиции за своята артилерия.

Отъ друга страна, съ действията въ Западния секторъ комендантътъ на крепостьта сполучи да прикове вниманието на командуването на Българската II армия и да скрие отъ него действията на почти цѣлия гарнизонъ вънъ отъ крепостьта въ североизточна посока. Презъ деня въ Щаба на II армия не се получиха никакви сведения за действията на Турския подвиженъ корпусъ вънъ отъ крепостьта и за неговитѣ боеве съ частитѣ отъ I армия на линията Муратчалж — Кайпа. Едвамъ на 10-и октомврий въ 2 ч. 35 м. пр. пл. командуващиятъ I армия получи подробно донесение отъ своитѣ части за тѣзи боеве и изпрати въ Щаба на II армия следното съобщение, получено въ Мустафа Паша въ 5 ч. 20 м. пр. пл.:

„Положението на частитѣ отъ I армия остава сжщото. Днесъ единъ турски отрядъ отъ 2—3 пехотни полкове, 5—6 батареи и нѣколко ескадрони е настжпилъ откъмъ с. Арнауткьой за с. Суфуларъ и Кайпа. Разузнавателнитѣ отряди на 3-а дивизия сж задържали противника на линията Кайпа — Таушанъ Куруджукьой. Боятъ се почналъ въ 11 ч. пр. пл., билъ доста горещъ и се е свършилъ въ 6½ ч. сл. пл. Разузнавателнитѣ отряди сж били поддържани отъ авангардитѣ на сжщата линия. Турцитѣ сж стреляли още и съ орждията отъ крепостьта. Обхванати отъ преднитѣ части на 3-а дивизия и отъ 16-и полкъ откъмъ с. Ортакчи, привечерь турцитѣ, обърнати въ бѣгство, отстжпили въ безредие къмъ фортовата линия, преследвани съ огънь. По сведения, дадени по телефона отъ началника на 3-а дивизия, отъ страна на турцитѣ е имало убити и ранени около цѣлъ полкъ. Запалени отъ артилерийски огънь сж били селата Суфуларъ и Таушанъ Куруджукьой. Следъ боя преднитѣ части отъ 3-а дивизия сж останали на линията Кайпа — Муратчалж."

И командуващиятъ I армия презъ деня не знаеше нищо за боя на II армия на Западния секторъ. Той получи едвамъ на 10-и октомврий въ 10 ч. 20 м. пр. пл. следното съобщение, изпратено му отъ Щаба на II армия въ 4 ч. 10 м. пр. пл.

„Днесъ, 9-и октомврий, 8-а дивизия е удържала успѣхъ на линията Юрушъ—Коюнлукъ. Боятъ е почналъ отъ 9 ч. 30 м. пр. пл. и се свършилъ въ 5 ч. 30 м. сл. пл. Противникътъ отстжпилъ въ пъленъ безпоредъкъ, като е оставилъ на бойното поле около 100 души убити и около 160 пленени. Нашитѣ загуби сж незначителни. Следъ боя, дивизиитѣ заематъ линията Юрушъ—Коюнлукъ—Еспетли — до Арда. 9-а дивизия е заела линията на обложението отъ лѣвия брѣгъ на Марица, срещу Юрушъ, — презъ Ахъркьой—Возгачъ—висотитѣ южно отъ Бююкъ Смаилча и кота 61, до Тунджа. Щабътъ на дивизията е въ Секюнъ. На Тунджа, при Фекелъ, има построени два моста."

По този начинъ, действията на българскитѣ II и I армии около Одринъ бѣха несвързани, и всѣка армия се грижеше само да спре настжпващитѣ противъ нея турски сили.

Оттегляне напредналитѣ части къмъ изходнитѣ имъ позиции.

Следъ като преследващитѣ части отъ 8-а дивизия стигнаха на 3 км. отъ главната отбранителна линия, началникътъ на дивизията започна да се безпокои отъ това, че частитѣ сж влѣзли въ сферата на огъня отъ крепостната артилерия. Стрелбата отъ нѣколко крепостни орждия вечерьта по пехотата бѣше съвсемъ недействителна, но той взе решение да изпълни буквално директивата № 1 и да оттегли всички напреднали части на позициитѣ, откоито започнаха боя.

Споредъ даденитѣ заповѣди, частитѣ отъ 8-а дивизия заеха следното положение:

3./8. бригада зае цѣлия фронтъ на дивизията, отъ в. 152 до височинитѣ западно отъ Коюнлукъ, (една дружина отъ 51-и полкъ заемаше линията на охранението отъ чифл. Кулаклж до с. Юрушъ); 1./8. бригада се оттегли, заедно съ придаденитѣ къмъ полковетѣ с. с. артилерийски отдѣления: 10-и полкъ — въ Бърдуркьой и 30-и — въ Еспетли; 2./8. бригада остана на мѣстото си, въ района Карагачъ—Каджкьой; Гвардейскиятъ коненъ полкъ се прибра за нощуване въ с. Еспетли.

Заемане линията на обкржжаването въ Северозападния секторъ.

На 9-и октомврий сутриньта началникътъ на 9-а дивизия получи заповѣдьта по армията частитѣ да останатъ на достигнатитѣ мѣста. Но тя бѣше останала малко назадъ отъ другитѣ дивизии, и той

взе решение, ако обстановката позволи, да напредне и заеме линията на обкръжаването, опредѣлена въ заповѣдьта за 7-и октомврий.

Въ 7 ч. пр. пл. началникътъ на дивизията обиколи позициитѣ на частитѣ и заповѣда лѣвофланговитѣ бригади да настѫпятъ отъ линията Ахъркьой — р. Тунджа и да заематъ линията Ахъркьой — Бююкъ Смаилча — в. 61.

2./9. бригада трѣбваше да остане на мѣстото си, на линията Паша махале—Дуванджа—Веранъ теке. Следъ съдействието, което тази бригада даде на частитѣ отъ 8-а дивизия, които водѣха боя при Юрушъ, командиръть на бригадата получи разрешение отъ началника на дивизията да излѣзе напредъ и заповѣда цѣлата бригада въ боенъ редъ да настѫпи. Къмъ 4 ч. сл. пл. бригадата достигна и зае позиция по гребена западно отъ Кемалъ до гребена северно отъ Ахъркьой, като изпрати предни постове на гребена източно отъ Кемалъ, отъ р. Марица до с. Карабулутъ.

1./9. бригада настѫпи въ 3 ч. 30 м. сл. пл. и зае позиция на линията Возгачъ—Бююкъ Смаилча, като изнесе охраната на линията Карабулутъ—Сарай Акбунаръ—чифл. Кьосе Хамза. До полунощь частитѣ укрепяваха своитѣ нови позиции, а следъ това се отдръпнаха и нощуваха на бивакъ задъ тѣхъ.

1./3. бригада настѫпи въ 2 ч. сл. пл. и зае позиция по гребенитѣ източно отъ Бююкъ Смаилча до р. Тунджа, като изнесе охранението си на югъ отъ р. Баача дере. До вечерьта частитѣ укрепяваха новитѣ си позиции, а следъ това се отдръпнаха за нощуване задъ тѣхъ.

3./9. бригада трѣбваше да се съсрѣдоточи, като войски за маневриране на дивизията, при Хаскьой, дето бѣше 54-и полкъ. 53-и полкъ заемаше позиция при Михаличъ и трѣбваше да чака смѣна отъ частитѣ на 1./9. бригада. Затова до вечерьта само една дружина отъ този полкъ достигна въ Хаскьой, а останалитѣ се присъединиха къмъ бригадата на следния день.

Заемане линията на обкръжаването на 10-и октомврий.

Разпорежданията на Българската главна квартира.

На 10-и октомврий Българската главна квартира вече знаеше за превземането на Кърджали отъ Хасковския отрядъ. Отъ Щаба на II армия бѣха изпратени и събранитѣ отъ Гвардейския полкъ сведения, откоито можеше да се заключи, че турцитѣ се оттеглятъ къмъ

крепостьта и нѣматъ никакви настжпателни намѣрения въ посокитѣ отъ Ортакьой презъ Арда и отъ Кърджали къмъ Хасково. Презъ нощьта на телеграфната станция бѣше повиканъ началникътъ на Щаба на II армия, за да даде сведения за положението предъ фронта на армията. По телеграфа полковникъ Жековъ предаде, че при Юрушъ две бригади отъ 8-а дивизия презъ деня сж били ангажирани въ бой съ турцитѣ, който се е завършилъ успѣшно. Независимо отъ това, той предаде, че сведенията на Щаба на действуващата армия за движението на голѣми турски колони отъ Димотика къмъ Кърджали изглеждатъ преувеличени; има признаци, по които може да се сжди, че турцитѣ се оттеглятъ къмъ крепостьта; „Макаръ и да допущамъ — каза той — възможностьта за неприятелски маневъръ противъ нашия дѣсенъ флангъ, не вѣрвамъ, че това ще бжде предприето тъй бързо, както се опасявате, и съ тъй значителни сили, че да ни накара да се откажемъ преждевременно отъ преимуществата, които имаме надъ противника. Мисля, че най-съответно на сегашната обстановка охранение на фланга е да не изпущаме инициативата отъ ржцетѣ си и да постигнемъ цельта съ смѣлъ маневъръ на дѣсния брѣгъ на р. Арда".

Началникътъ на Щаба на действуващата армия не сподѣли изказаното отъ полковникъ Жековъ мнение. На телеграмата-разговоръ той е сложилъ резолюция: „Така може да се донася, като се гледатъ само частнитѣ интереси на Втора армия и не се взема въ внимание общото положение на театъра на войната". Той продължаваше да смѣта, че положението откъмъ Ортакьой не е сигурно. И следъ като бѣше заповѣдалъ II армия да остане на достигнатитѣ мѣста, продължаваше да се грижи за осигуряване дѣсния ѝ флангъ, като въ 1 ч. 30 м. сл. пл. на 10-и октомврий изпрати следната заповѣдь до командуващия армията:

> „Разпоредете Хасковскиятъ отрядъ да остави две дружини съ планинското отдѣление въ Кърджали, а съ останалитѣ части да се отправи за Геренъ—Инджили, съ цель да залови и осигури преправитѣ на р. Арда въ участъка южно отъ тѣзи села. Дружинитѣ отъ 8-а дивизия да се присъединятъ къмъ нея. Конната бригада да се употрѣби по ваше усмотрение.
>
> 1./3. бригада да бжде готова да премине въ всѣки моментъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да подпомогне Първата армия при изпълнение дадената ѝ задача."

Въ сжщата заповѣдь началникътъ на щаба пише: „Изказвамъ мнение да се организира при Ортакьой единъ Тет-де-понъ за отпоръ на едно евентуално настжпление на противника откъмъ Димотика".

Действията на II армия.

Командуващиятъ армията презъ нощьта срещу 10-и октомврий получи следнитѣ сведения за своитѣ войски и за противника:

а) Че 8-а дивизия е водила сериозенъ бой съ настъпилитѣ отъ крепостьта 6—7 табори съ 2—3 батареи, че турцитѣ били атакувани и отстъпили въ паническо бѣгство, като оставили на бойното поле 100 убити и 160 пленени (донесение отъ офицера за свръзка при 8-а дивизия);

б) Че 3-а дивизия е разбила и отхвърлила къмъ крепостьта настъпилитѣ къмъ нейния фронтъ 2—3 полкове съ 5—6 батареи (съобщение отъ командуващия I армия).

Отъ тѣзи сведения командуващиятъ II армия заключи, че турцитѣ сж извадили отъ крепостьта всички разполагаеми сили и сж ги насочили срещу българскитѣ 8-а и 3-а дивизии, за да спечелятъ време[1]). За 10-и октомврий той заповѣда частитѣ отъ армията да останатъ на достигнатитѣ мѣста. Той заповѣда сжщо на Сборната конната бригада да се премѣсти въ Инджили и на Хасковския отрядъ — въ Геренъ и Инджили, като тръгне незабавно.

Конната бригада се премѣсти къмъ 11 ч. пр. пл. и изпрати 3 самостоятелни разезди: по посока Кавакъ махале—Кованджиларъ за изучаване пжтищата въ тая посока, оттатъкъ р. Арда; по посока Ходжаларъ—Османъ Пашаларъ и по посока Кюпрюлю—Каяджикларъ. Нито единъ отъ тѣзи разезди не получи задача за разузнаване оттатъкъ Арда. Само първиятъ премина рѣката и въ с. Кочашъ залови три коли войнишко снаряжение.

Хасковскиятъ отрядъ, макаръ да получи заповѣдь да тръгне „незабавно", започна изпълнението ѝ чакъ на 11-и октомврий.

8-а дивизия остана на заетитѣ следъ боя при Юрушъ мѣста. Началникътъ на дивизията смѣташе, че тази позиция, която бѣше заета, е „линията на обложението" и я обходи заедно съ командира на 3./8. бригада, съ цель да се опредѣли по-точно позицията. На гребена Сюютли баиръ той разпореди да се построятъ 3 опорни пунктове — редути: 1) на дѣсния флангъ, източно отъ с. Коюнлукъ, 2) въ центъра, при могилката североизточно отъ сжщото село, и 3) на лѣвия флангъ, при могилката на 1·5 км. източно отъ в. 152. Между опорнитѣ пунктове се опредѣлиха мѣстата на стрелковитѣ

[1]) Ивановъ, генералъ о. з. — „Балканската война 1912/1913 г. Действията на II армия, обсада и атака на Одринската крепость".

окопи. За обстрелване долината на р. Марица и Арда и за противодействие на противника, който би настжпилъ по тѣзи долини, той сжщо намѣри, че трѣбва да се построятъ опорни пунктове задъ двата фланга на избраната позиция: задъ дѣсния — на височинитѣ западно отъ Коюнлукъ и задъ лѣвия — на височината северозападно отъ в. 152. Тѣзи опорни пунктове трѣбваше да се укрепятъ съ по единъ редутъ за рота и съ по една батарея.

Командиръ̀тъ на 3./8. бригада раздѣли позицията на два полкови участъка. Всѣки полкови участъкъ се зае отъ по единъ пехотенъ полкъ (2 дружини) и по едно не с. с. артилерийско отдѣление. По една дружина отъ всѣки полкъ бѣше оставена въ „секторенъ резервъ". По една дружина отъ полковетѣ на 3./8. бригада бѣха изпратени къмъ Куртькьой, въ разпореждането на командира на конната бригада.

На командира на Гвардейския коненъ полкъ бѣ дадена заповѣдь да охранява съ застави бродоветѣ на р. Арда. Той изпрати три застави по 16 конници (при Доуджаросъ, Кьормутликьой и Сименли), които изпратиха разезди къмъ Карталъ тепе, Салтаклькьой и Ортакьой, а самиятъ полкъ излѣзе напредъ, къмъ Седерли, за да бжде готовъ да подкрепи изпратенитѣ напредъ части. Разездътъ по пжтя за Ортакьой, подъ началството на ротмистъръ Илиевъ, настигна едно турско отдѣление, завърза бой съ него и плени 7 войници и 8 коне съ офицерски багажъ.

Вечерьта Гвардейскиятъ коненъ полкъ, заедно съ заставитѣ си, се върна за нощуване въ с. Еспетли.

9-а дивизия остана на заетитѣ позиции „на линията на обложението". Началникътъ на дивизията, заедно съ щаба си, обиколи нѣкои участъци отъ позицията, и даваше указания за укрепяването ѝ. Заемането цѣлата линия на обкржжаването се считаше толкова необходимо, че, когато се получи заповѣдь отъ командуващия II армия, 1./3. бригада да се подготви, за да може да мине презъ Тунджа и да се присъедини къмъ дивизията си, началникътъ на 9-а дивизия заповѣда още презъ нощьта бригадата да бжде смѣнена на позицията отъ 54-и полкъ съ едно не с. с. артилерийско отдѣление.

Когато армията започна маршъ-маневъра на 5-и октомврий, придаденото къмъ нея *2-о полско с. с. гаубично отдѣление* бѣше оставено въ Търново-Сейменъ, и то остана тамъ презъ всичкото време на приближаването къмъ крепостьта[1]). Едвамъ на 8-и октомврий

[1]) Въ Военно-историческата комисия нѣма документи, откоито да се установи защо това отдѣление е било оставено въ Търново-Сейменъ до 8-и октомврий.

началникътъ на артилерията въ II армия заповѣда да се премѣсти въ Харманли. На 9-и октомврий въ 2 ч. сл. пл. сѫщиятъ заповѣда то да тръгне незабавно за Мустафа Паша; батареитѣ да останатъ тамъ, докато бѫдатъ повикани отъ дивизиитѣ, къмъ които се придаватъ: една батарея — къмъ 8-а дивизия и две батареи — къмъ 9-а дивизия.

Отдѣлението извърши нощенъ походъ, измина 36 километри за 8 часа и на 10-и октомврий въ 1 ч. 30 м. пр. пл. пристигна въ Мустафа Паша. Презъ сѫщия день едната батарея продължи пѫтя си къмъ 8-а дивизия, въ Каджькьой, а другитѣ две тръгнаха по пѫтя Мустафа Паша — чифл. Акча Ибрахимъ — Дуванджа — Паша махале — Секюнъ, за да влѣзатъ въ състава на 9-а дивизия. Тѣзи батареи пѫтуваха по разкалянитѣ отъ дъждоветѣ пѫтища и едвамъ на 12-и октомврий стигнаха въ с. Секюнъ.

Щабътъ на II армия презъ всичкото време на приближаването къмъ крепостьта оставаше въ Търново-Сейменъ. Сега, следъ заемане линията на обложението, той бѣ премѣстенъ въ Мустафа Паша. Въ 6 ч. сл. пл. щабътъ на армията се разположи въ новитѣ квартири и влѣзе въ връзка съ всички части, откоито узна, че предъ фронта е спокойно, турцитѣ не предприематъ нищо, и частитѣ се укрепяватъ на своитѣ позиции на линията на обложението.

Действията на I армия.

Когато *Българската II армия* се спираше за укрепяване „линията на обложението," комендантътъ на крепостьта бѣше решилъ да продължи настѫплението си съ своя *Подвиженъ корпусъ* — 10-а низамска, 11-а низамска и Сборната дивизии. Той насочи частитѣ отъ този корпусъ източно отъ р. Тунджа, срещу фронта на 3-а и 10-а дивизии, отъ *I армия.*

Командуващиятъ I армия нѣмаше еднакво схващане по употрѣбението на частитѣ при Одринъ, съ това на командуващия II армия. Понеже отъ Главната квартира не бѣха дадени разпореждания за обложение крепостьта, командуващиятъ I армия продължаваше изпълнението на директивата № 3. Той не одобряваше инициативата на 3-а и 10-а дивизии и излизането имъ напредъ на 9-и октомврий, и даде заповѣдь да бѫдатъ оттеглени назадъ, като имъ препоръчваше „предпазливость", за да бѫдатъ готови всѣки моментъ да противодействуватъ на опитванията на противника да осуети атаката на *III армия* срещу Лозенградъ. Но тъй като настѫплението на Одринския подвиженъ корпусъ започна сутриньта, преди получа-

ване тази заповѣдь, 3-а и 10-а дивизии посрещнаха турцитѣ на позициитѣ, които бѣха достигнали въ боя на 9-и октомврий. Вечерьта, обаче, 1./10. бригада бѣше принудена да отстжпи на линията Провадия—Черкезкьой, а 3-а дивизия остана на сжщата позиция[1]).

Командуващиятъ II армия и презъ този день не знаеше нищо за действията на Одринския гарнизонъ въ североизточна посока. Едвамъ на 11-и октомврий въ 6 ч. 10 м. пр. пл. той получи изпратеното му въ 2 ч. 10 м. пр. пл. съобщение отъ командуващия I армия за тия действия:

„Армията днесъ[2]) е отбивала успѣшно излазитѣ на значителни неприятелски части отъ крепостьта, настжпващи откъмъ Арнауткьой и Айджи Йолу, като отстжпила[3]) на линията Черкезкьой (тюлбе)—Еджалия — разв. Селекьой, съ силенъ страниченъ отрядъ въ Селиолу. Главната маса на противника е била насочена противъ 1-а бригада отъ 10-а дивизия. Софийската дивизия е преследвала противника на около 7 км. по посока къмъ Гечкенли, като му отнела 12 орждия и 18 ракли."

Сжщия день въ 11 ч. пр. пл. командуващиятъ I армия запита този на II армия какво е положението на II армия и какви действия ѝ предстоятъ, като сжщевременно съобщи, че I армия се стреми да заеме положение, за да се постави въ състояние да изпълни възложената ѝ задача — наблюдение Североизточния фронтъ на крепостьта Одринъ и взаимнодействие съ III армия: 3-а дивизия ще заеме сектора Челмекьой—Акъ Бунаръ—Кайпа — к. 89'9 — открить водопроводъ; 10-а дивизия ще се разположи въ две групи около Еджалия, съ два авангарда; 1-а дивизия — около Селиолу, съ авангарди при Кюкилеръ.

На това съобщение командуващиятъ II армия отговори въ 3 ч. 50 м. сл. пл. съ следната телеграма:

„II армия заема линия на обложението: участъка между Арда и Марица, на линията източно Юрушъ—Коюнлукъ, и участъка между Марица и Тунджа, на линията Кемалъ—Ахъркьой—Возгачъ—Бююкъ Смаилча — к. 61 — до дѣсния брѣгъ на р. Тунджа. 1-а бригада, отъ 3-а дивизия, днесъ следъ пладне ще премине на лѣвия брѣгъ на Тунджа, за да продължи къмъ Провадия.

А за това, какво мислимъ да правимъ днесъ и утре, ще узнаете по-добре отъ Щаба на действуващата армия. Взети сж мѣрки, щото II армия да държи постоянно тѣсна свръзка съ I".

---

[1]) Гледай „Томъ II. Лозенградската операция".

[2]) „Днесъ" се отнася за 10-и октомврий.

[3]) Отъ станция Гол. Боялъкъ е предадено „останала", а въ станция Мустафа Паша е прието „отстжпила".

Приближаване Хасковския отрядъ къмъ крепостьта.

На основание получената отъ Главната квартира заповѣдь на 10-и октомврий, командуващиятъ II армия заповѣда на началника на Хасковския отрядъ да остави въ Кърджали само 2 дружини и планинското артилерийско отдѣление, а съ останалитѣ сили да тръгне незабавно по пѫтя Каба Виранъ—Софуларъ—Ходжаларъ—Копшитъ—Геренъ—Инджели. Както се каза по-горе, тази заповѣдь се получи късно въ Кърджали, и началникътъ на отряда реши да почне изпълнението ѝ на следния день.

Като се вземе предвидъ, че Хасковскиятъ отрядъ оставаше въ съставъ 6 дружини и 6 полски батареи, назначениятъ пѫть за движение бѣше единъ отъ най-труднитѣ. Командуващиятъ II армия опредѣли този пѫть, като имаше предвидъ „да се кръстоса този край отъ български войски и да се внуши покорность у населението“ [1]). Тази задача, обаче, се възлагаше на единъ голѣмъ отрядъ, по-голѣмата часть отъ който бѣше полска артилерия, която едвамъ се движеше изъ тази планинска мѣстность.

На 11-и октомврий началникътъ на Хасковския отрядъ остави въ Кърджали планинското не с. с. артилер. отдѣление, 3./40. и 4./40. дружини, подъ началството на командира на 40-и полкъ, полковникъ Сѫбовъ. Тѣзи части образуваха така наречения *Кърджалиски отрядъ*. Съ останалитѣ 6 дружини и 6 с. с. полски батареи започна изпълнение заповѣдьта за премѣстването въ района Геренъ—Инджели.

Отрядътъ тръгна въ походъ, разчлененъ по следния начинъ:

Дѣсна колона — 3 дружини отъ 28-и полкъ, 1 дружина отъ 40-и полкъ, 1 батарея и взводъ пионери — по пѫтя Кърджали—Айваджикъ—Хасъмларъ—Софуларъ—Хасанъ Бабаларъ—Тепеджикъ—Ходжаларъ—Копшишъ—Геренъ.

Лѣва колона — 1 дружина отъ 28-и полкъ, 4 батареи, ½ пионерна рота — по пѫтя Кърджали — Ишикларъ — Гьоклемезлеръ — Айдогмушъ.

Дѣсно странично прикритие — 1 дружина отъ 40-и полкъ, 1 батарея, 1 пионеренъ взводъ — по пѫтя Кърджали — Герджели Сагъръ—Каяджикларъ—Яладжиларъ—Чепелдже.

Движението по стръмнитѣ и разкаляни пѫтища бѣше много трудно, особено за полската артилерия, която презъ всичкото време се движеше съ помощьта отъ пехотнитѣ войници. На много мѣста орѫдията се изнасяха на ржце. Батареята на страничното прикритие остана назадъ отъ дружината, и при нея бѣ оставена една рота за

[1]) Ивановъ Н., генералъ о. з. — „Балканската война 1912—1913 год. и пр.“

прикритие. Вечерьта частитѣ бѣха прегрупирани и нощуваха: страничното прикритие—въ с. Деделеръ, а батареята на сѫщото—въ Чепелдже; дѣсната колона—въ Чифликъ и Софуларъ. Лѣвата колона пристигна въ 2 ч. пр. пл. на 12-и октомврий въ Айдогмушъ.

На 12-и октомврий отрядътъ продължи движението пакъ въ две колони съ странично прикритие. Следъ преодоляване сѫщитѣ трудности, както предния день, отрядътъ се събра въ с. Геренъ, а страничното прикритие—въ Инджели. Вечерьта пристигна 3./4. ескадронъ отъ Пловдивъ и влѣзе въ състава на отряда.

Излизане 1./3. бригада отъ състава на II армия.

На 10-и октомврий вниманието на Главната квартира бѣ приковано къмъ III армия, която трѣбваше да завърши своята операция около Лозенградъ. Затова бѣше взето решение да се измѣсти I армия въ източна посока, за да бѫде по-близо до III армия и да може да я подкрепи въ случай на нужда. На командуващия I армия бѣ изпратена следната заповѣдь:

> 1/3 бригада наново преминава въ състава на повѣрената Ви армия. Разпоредено е още утре, 11-и октомврий, да се отправи за с. Провадия. На *I армия* предстои важната задача да се постави въ положението да наблюдава Североизточния фронтъ на Одринската крепость, като устреми всичкитѣ си усилия за взаимна борба съ *III армия* по посока на Лозенградъ. Затова Ви се рекомандувада групирате 1-а дивизия около Селиолу, а 10-а дивизия — източно отъ Еджалия."

Разпореждане за минаване 1./3. бригада източно отъ Тунджа действително бѣше направено. Мостовата полурота на 9-а дивизия още отъ 8-и октомврий започна да приготвя материали за мостове надъ рѣката. Избрано бѣ и мѣстото за мостове срещу с. Етапкьой. На 10-и октомврий бѣха построени два моста (щатниятъ и отъ подрѫченъ материалъ). Но, вследствие проливнитѣ дъждове, водата придойде много, завлѣче моста отъ подрѫченъ материалъ, и командиръть на ротата, като се боеше да не бѫде отнесенъ и щатния мостъ, сне го, и складира материалитѣ му на дѣсния брѣгъ на рѣката.

На 11-и октомврий, когато се получи заповѣдьта за минаването на 1./3. бригада презъ рѣката, мостоветѣ бѣха снети, и трѣбваше да се чака изтичането на придошлитѣ води. Мостоветѣ започнаха да се строятъ наново, и на 11-и бригадата разполагаше съ щатния мостъ и още единъ за движение на пехота въ колона по двама. Тя премина презъ Тунджа на 11-и октомврий и се насочи къмъ Провадия, за да се присъедини къмъ своята дивизия.

И тъй, докато командуващиятъ II армия смѣташе, че крепостьта трѣбва да се обложи, Главната квартира даваше задача на I армия само да „наблюдава" Североизточния секторъ на крепостьта.

ГЛАВА V.

Заслоняване крепостьта отъ югъ и отъ изтокъ.

Действията на 12-и октомврий.

Още на 11-и октомврий началникътъ на Щаба на действуващата армия смѣташе да се разпространятъ действията около Одринъ и южно отъ р. Арда, съ цель да се заслони крепостьта и отъ южна страна. Затова той изпрати следната заповѣдь до командуващия II армия:

„Частитѣ отъ Хасковския отрядъ, които се насочваха за с. Геренъ и Инджели, да се привлѣкатъ за действие срещу Одринъ, на участъка между дѣснитѣ брѣгове на р. Арда и р. Марица. За усилване гарнизона въ Кърджали, отъ Т.-Сейменъ се изпращатъ две опълченски дружини."

Тази заповѣдь не бѣ изпълнена, защото, както се видѣ, Хасковскиятъ отрядъ можа да пристигне въ района на селата Геренъ и Инжели едвамъ на 12-и октомврий. На 10-и октомврий къмъ II армия бѣ придадена Понтонната дружина, която пристигна отъ Никополъ въ Мустафа Паша.

Следъ превземане Лозенградъ, Българското главно командуване взе решение да изнесе I армия къмъ линията Арпачъ—Ениджи, а съ Конната дивизия да се разузнае фронта Виза—Люле Бургасъ, и, следъ като обстановката се изясни, да вземе решение за по-нататъшнитѣ действия. Затова на 12-и октомврий на армиитѣ бѣше дадена следната директива:

„За днешно число, 12-и октомврий, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда частитѣ отъ отдѣлнитѣ армии да се разположатъ както следва:

1. *Втора армия:* а) Отъ Осма Тунджанска дивизия две бригади да преминатъ на дѣсния брѣгъ на Арда, като едната бригада формира единъ тет-де-понъ на линията Кьормутликьой — разв. Салтакли—Самана, съ фронтъ къмъ Димотика; другата бригада да формира заслонъ срещу крепостьта, на линията Кормутликьой—Иеникьой; третата бригада остава временно на укрепената линия Юрушъ—чифл. Кулаклѫ; б) Конната бригада да мине на дѣсния брѣгъ на Арда и да разузнава по посока на Димотика, като развали желѣзния пѫть между Инеоглу и Чанчи; в) Участъкътъ Юрушъ—чифл. Кулаклѫ да се усили съ 6 дружини допълняващи и опълченски, които отъ 12-и того ще почнатъ да пристигатъ. Къмъ този участъкъ се придаватъ сѫщо и тежкитѣ обсадни отдѣления отъ Софийския и Шуменския крепостни батальони; г) Девета дивизия остава на мѣстото си, на линията Кемалъ — кота 61, южно отъ Фикелъ.

2. *Първа армия:* а) Трета дивизия остава на мѣстото си, на линията Челмекьой — кота 89·9, северно отъ Кара Юсуфъ; б) 10-а дивизия да настѫпи и се разположи въ участъка Арпачъ—Мусучъ, съ охранение на югъ и на западъ; в) 1-а дивизия да настѫпи и се разположи въ участъка Теке Шеларъ—Ениджи, съ охранение на югъ и на изтокъ; г) 10-и коненъ полкъ да залови пѫтя Одринъ—Хавса и да пресѣче телеграфнитѣ съобщения.

3. *Трета армия* да остане на заетитѣ мѣста, въ Лозенградъ и околноститѣ му, а конната дивизия да настѫпи по пѫтя Лозенградъ—Бунаръ Хисаръ—Виза и да освѣтли фронта Туркъ Бей—Карагачъ, Урумъ Бейли, като изпрати самостоятелни разезди къмъ БабаЕски—Люле Бургасъ. Събранитѣ сведения да се донасятъ направо въ Щаба на действуващата армия телеграфически.

4. *Щабътъ на действуващата армия* остава въ Стара Загора."

Следъ получаване горната директива, командуващиятъ II армия намѣри, че е много опасно да се прехвърлятъ две бригади на дѣсния брѣгъ на р. Арда, преди да сѫ пристигнали подкрепленията за участъка между Марица и Арда. Той отложи изпълнението на заповѣдьта за единъ-два деня, като вечерьта съобщи въ Главната квартира за това свое решение.

За 12-и октомврий командуващиятъ II армия заповѣда:

„1. *9-а дивизия* да се укрепи на „линията на обложението".

2. *8-а дивизия* да придаде дветѣ дружини, които сѫ въ Куртькьой, къмъ конната бригада; да вземе мѣрки противъ турската колона, която, по донесение на единъ разездъ, се движела отъ Кърджали къмъ Одринъ, да не позволи влизането ѝ въ крепостьта;

3. *Конната бригада* да продължи настѫплението си за долината на р. Арда, по посока Кумарлѫ—Кьормутликьой, да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда и да разруши желѣзния пѫть въ участъка Инеоглу—Чанчи."

Конната бригада, която още на 11-и октомврий бѣше насочена къмъ Силбикюмъ, сѫщия день едвамъ достигна до с. Урумкьой, на границата. На 12-и октомврий тя продължи настѫплението си и въ 8 ч. 20 м. пр. пл. достигна до Силбикюмъ. Командиръть на бригадата изпрати единъ ескадронъ да наблюдава долината на р. Арда, единъ взводъ да разузнае бродоветѣ между Силбикюмъ и Ададжалѫ и единъ разездъ за свръзка съ дружинитѣ въ Курткьой. Въ 4 ч. сл. пл. той оттегли бригадата за нощуване въ с. Урумкьой. Тукъ, обаче, той получи заповѣдьта за движение къмъ Кумарлѫ и за действия къмъ района южно отъ р. Арда. Бригадата тръгна въ 7 ч. 30 м. сл. пл. по пѫтя Курткьой—Кара Баа—Бешъ Тепе—Кумарлѫ. Въ Бешъ Тепе бригадата почива до разсъмване и следъ това настѫпи къмъ Кумарлѫ. Къмъ бригадата се присъединиха 4./30. дружина, отъ Бешъ Тепе, и 4./52. дружина, отъ Курткьой. Другата дружина отъ 3./8. бригада, въ Курткьой, се върна при бригадата си.

8-а дивизия остана на мѣстото си. Командуващиятъ II армия пристигна въ щаба на дивизията и съобщи директивата отъ Главната квартира. Понеже минаването на дветѣ бригади на дѣсния брѣгъ на Арда се отлагаше, то частитѣ продължиха да укрепяватъ своитѣ позиции. Турцитѣ презъ деня обстрелваха тѣзи позиции съ рѣдъкъ шрапнеленъ огънь, който не причиняваше никакви загуби.

На Гвардейския коненъ полкъ бѣше заповѣдано да настѫпи съ една рота отъ 30-и полкъ къмъ Дели Елесъ, съ задача „да разстрои съвършено неприятелската бригада, която, по събранитѣ сведения, се движела отъ Кърджали по шосето Ортакьой — Одринъ". Полкътъ тръгна веднага и отъ изпратенитѣ по дѣсния брѣгъ на Арда разезди получи сведения, че тамъ нѣма никаква турска войска. Следъ изпълнение задачата, той се върна на мѣстото си, въ Еспетли, дето не завари никаква часть отъ 30-и полкъ.

9-а дивизия заемаше дългата „линия на обложение" отъ Марица до Тунджа. Следъ излизане отъ състава на дивизията 1./3. бригада, фронтътъ оставаше много голѣмъ за тритѣ бригади на дивизията. Затова началникътъ на дивизията реши да изнесе линията на обложението малко напредъ, за да се скѫси и да може да се заеме съ дветѣ бригади, а третата да остане за маневриране. Избрана бѣ линията Кемалъ—Кара Булутъ—Акъ Бунаръ — височинитѣ южно отъ к. 61. Но заемането на тази линия бѣ отложено за следния день.

3-а дивизия, макаръ да бѣше оставена отъ I армия за наблюдаване Североизточния секторъ на крепостьта, оставаше пакъ подчинена на своята армия. Тя продължаваше укрепяването на своята

позиция — височинитѣ южно отъ Муратчалѫ — Кайпа — к. 89·9, като, следъ заминаването на 10-а дивизия, изпрати едно странично прикритие на височината северно отъ линията Кючюкъ Гердели—Хаджи Омуръ. Турцитѣ презъ деня обстрелваха съ крепостнитѣ орѫдия лѣвия флангъ на дивизията, но отъ тази почти безвредна стрелба имаше само двама ранени.

Действията на 13-и октомврий.

Разпореждания отъ командуването на II армия.

За извършване проектираната операция на дѣсния брѣгъ на р. Арда, на 13-и октомврий въ 3 ч. 40 м. пр. пл. командуващиятъ II армия заповѣда:

„8-а дивизия, като се държи твърдо съ 3-а бригада и достатъчно артилерия на заетата линия с. Юрушъ — чифл. Кулаклѫ, съ останалитѣ части да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда и заеме положение: съ една бригада да образува тет-де-понъ на линията Кьормутликьой — Салтакликьой — Самана, съ фронтъ къмъ Димотика; а съ другата — да заеме линията Кьормутликьой—Иеникьой, срещу Южния фронтъ на крепостьта. За тази цель владението на дѣсния брѣгъ на р. Арда да бѫде предварително обезпечено съ конницата на дивизията, подкрепена съ пехотни части. Днесъ, най-късно до 8 ч. сл. пл., мостътъ да бѫде готовъ. Началникътъ на дивизията да разпореди да се даде въ разпореждане на командира на Сборната конна бригада една отъ дружинитѣ, разположени при Курткьой, която днесъ да стигне въ с. Кумарлѫ.

Конната бригада да достигне днесъ на лѣвия брѣгъ на р. Арда, при Кумарлѫ, и най-късно на 14-и того сутриньта да премине на дѣсния брѣгъ на сѫщата рѣка, за да разузнава въ участъка Сименли — Салтакликьой — Иеникьой — Инеоглу и Ортакьой — Караджали — Димотика и да разруши желѣзнопѫтната линия Димотика—Одринъ, предпочитително на участъка Инеоглу — Чанчи. Въ поддръжка на Сборната конна бригада се назначава една пехотна дружина отъ Курткьой. Действията на конната бригада трѣбва да бѫдатъ въ тѣсна връзка съ положението и действията на частитѣ отъ 8-а дивизия по дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Въ случай, че поради умора и изтощение на конетѣ, конната бригада ще има нужда отъ почивка при Кумарлѫ, то за това своевременно да се донесе въ щаба на армията, като се уведоми и началника на 8-а дивизия.

9-а дивизия. Частитѣ да останатъ днесъ по мѣстата си; да се произведе най-подробна рекогносцировка, за да се опредѣлятъ мѣстата на обсаднитѣ батареи на дѣсния и срѣдния участъци, а сѫщо да се изследватъ подстѫпитѣ къмъ линията на неприятелскитѣ укрепления, както и пунктоветѣ, които трѣбва да се заематъ за облекчаване понататъшното настѫпление къмъ отбранителната линия на противника.

Хасковскиятъ отрядъ да продължи движението си къмъ Силбикюмъ, дето да достигне днесъ вечерьта.

Кърджалискиятъ отрядъ да остане на мѣстото си и да продължава изпълнение възложената му задача.

Началницитѣ на дивизиитѣ и отрядитѣ да поддържатъ постоянно свръзка съ щаба на армията, като не по-малко отъ два пѫти презъ денонощието донасятъ за положението си и за противника.

Щабътъ на армията остава въ Мустафа Паша."

Макаръ да изпрати на частитѣ горната заповѣдь, командуващиятъ II армия намираше, че изпращането две бригади на дѣсния брѣгъ на Арда е опасно, и изпрати въ Главната квартира следното донесение:

„Отъ проучването заповѣданата операция по дѣсния брѣгъ на р. Арда намирамъ, че тя не може да се изпълни дотогава, докато не се осигуримъ добре по лѣвия брѣгъ на р. Арда до Марица, защото една сериозна вилазка би поставила въ рискъ всичко досега добито. За действие по дѣсния брѣгъ на р. Арда за сега насочихъ Сборната конна бригада, която е вече въ Кумарлѫ, подкрепена съ една дружина. Конната бригада ще произведе разведка, и ако е възможно — развала на желѣзнопѫтната линия за Димотика, и взависимость отъ резултатитѣ на тая разведка, ще се предприеме останалото. . . . . Отъ горното се вижда, че, въпрѣки всичкото ми желание, операцията на дѣсния брѣгъ на Арда ще закъснѣе. Положението на югъ отъ Кърджали не е разяснено."

Началникътъ на Щаба на II армия, както се каза, на 10-и октомврий препорѫчваше настѫпление презъ р. Арда, като най-отговаряще на обстановката. Следъ като се получи директивата за такива действия, и отъ Щаба на действуващата армия се настояваше да се побърза съ операцията, полковникъ Жековъ, въ разговора си по телефона съ началника на оперативния отдѣлъ въ Главната квартира, изтъкваше трудноститѣ, които ще я забавятъ:

„Подготвителнитѣ работи за преминаване на дѣсния брѣгъ на р. Арда се направиха и се правятъ, обаче самото преминаване не може да се извърши по-рано отъ утре, 14-и октомврий, понеже построяването на моста ще изисква дълго време. Освенъ това, Сборната конна бригада и Хасковскиятъ отрядъ едвамъ днесъ късно вечерьта ще достигнатъ лѣвия брѣгъ [1]), а безъ това този деликатенъ маневръ не може да се предприеме. За да бѫде той осигуренъ въ резултатитѣ си, необходимо е, освенъ това, поне часть отъ обсаднитѣ батареи да бѫдатъ на мѣстата си, а за това сѫ потрѣбни 2—3 дни. Командуващиятъ армията самъ бърза, но работата изисква своето време."

---

[1]) Конната бригада още сутриньта бѣше пристигнала въ Кумарлѫ, за което командиръ̀тъ на бригадата бѣше донесълъ въ щаба на армията.

За да се ускори преминаването презъ р. Арда, Главното командуване разпореди за привличане обсадния паркъ.

Командуващиятъ II армия, следъ изпращане цитираното донесение въ Щаба на действуващата армия, изпрати и на началника на 8-а дивизия следнитѣ допълнителни указания за началото на операцията и начина на изпълнението:

„Изпълнението на действията за заемане положението на дѣсния брѣгъ на р. Арда трѣбва да се предприематъ само следъ като конната бригада разузнае и разясни положението въ зоната Одринъ—Ортакьой—Димотика.

Преминаването на бригадитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда да стане последователно — само когато едната бригада заеме твърдо положението за образуване тет-де-понъ, тогава да започне прехвърлянето на другата бригада. По донесение отъ началника на 9-а дивизия, по дѣсния брѣгъ на р. Марица, при Папасъ тепе, билъ забелязанъ бивакъ на значителни неприятелски войски."

И тъй, командуващиятъ II армия даваше заповѣдь да се почне веднага операцията на дѣсния брѣгъ на Арда, но минаването да се извърши предпазливо, при неизвестността на положението южно отъ рѣката. Въ самата заповѣдь до командира на конната бригада единъ видъ се подсказваше, че „ако конетѣ иматъ нужда отъ почивка", то и самата операция може да се отложи. Сжщото заключение можеше да извлѣче и началникътъ на 8-а дивизия, която, споредъ заповѣдьта, не трѣбваше да предприема никакви действия на южния брѣгъ на Арда, докато конната бригада не разузнае.

Действията на 9-а дивизия.

Началникътъ на дивизията взе решение да прегрупира частитѣ си тъй, че да се заеме линията на обложението само съ дветѣ бригади, а третата да остане за маневриране. Затова трѣбваше да се смѣнятъ нѣкои части на позицията. Това смѣняване се извърши въ силенъ и студенъ дъждъ, който започна да вали къмъ 3 ч. сл. пл., поради което всички части, които трѣбваше да заематъ нови позиции или нови мѣста, бѣха силно измокрени, и войницитѣ твърде много измръзнаха:

Размѣстването на частитѣ трѣбваше да се извърши споредъ следната заповѣдь по дивизията:

„Повѣрената ми дивизия продължава днесъ да заеме Североизточния фронтъ на крепостьта, който занапредъ ще се раздѣли на два сектора, както следва:

Първи секторъ — 2-а бригада (полковникъ Поповъ) — отъ дѣсния брѣгъ на р. Марица до пжтя Юскюдаръ—Кара Булутъ—чифл. Екмекчикьой—Одринъ, включително, като заеме съ 33-и полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление височинитѣ между Кемалъ и Кършалж, а съ 34-и полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление—втория хребетъ на западъ отъ Кара Булутъ. Щабътъ на началника на сектора — при Кършалж.

Втори секторъ — 1-а бригада (полковникъ Евровъ) — отъ пжтя Юскюдаръ — Кара Булутъ — чифл. Екмекчикьой — Одринъ, изключително, до дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, като заеме съ 4-и полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление височитѣ северно отъ Акъ Бунаръ, а съ 17-и полкъ и едно не с. с. артилерийско отдѣление — височитѣ на северъ отъ р. Баача дере, по южния склонъ на височината к. 61. Щабътъ на началника на сектора — въ Бююкъ Смаилча.

Дружината на майоръ Марковъ (отъ 54-и полкъ) да заеме с. Етапкьой, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, дето да се разположи за охрана на военнитѣ мостове при това село и да влѣзе въ връзка съ дѣсния флангъ на Първа армия, къмъ Енисикьой—Муратчалж—Акъ Бунаръ.

Останалитѣ части отъ дивизията — 3-а бригада (53-и и 54-и полкове, генералъ-майоръ Грънчаровъ), 2./9. не с. с. артилерийско отдѣление на подполковникъ Тотевъ и гаубичното отдѣление на майоръ Славчевъ — оставатъ въ мое разпореждане и се разполагатъ така: щабътъ на бригадата и 53-и полкъ — въ с. Возгачъ; 54-и полкъ — въ Хаскьой; не с. с. артилерийско и гаубичното отдѣления — при Возгачъ.

Частитѣ да продължаватъ днесъ да се укрепяватъ на заетата позиция. Да се произведатъ най-подробни рекогносцировки и изследватъ най-грижливо подстжпитѣ къмъ линията на неприятелскитѣ укрепления, както и до пунктоветѣ, които трѣбва да се заематъ за облекчаване по-нататъшното настжпване къмъ отбранителната линия на противника.

Командиръ̀тъ на артилерийското отдѣление, заедно съ дивизионния инженеръ и съответнитѣ артилерийски началници, да изследва и опредѣли най-сгоднитѣ мѣста за разполагане на крепостно-обсадната и тежката полска артилерия.

Началникъ̀тъ на балонното отдѣление да се установи при Возгачъ, отдето да почне наблюдението си къмъ крепостьта.

Командиръ̀тъ на пионерната дружина, заедно съ началника на прожекторното отдѣление, да избере най-сгодно мѣсто за разполагане прожектора по начинъ, че цѣлото пространство предъ фронта на разположението, между Марица и Тунджа, да бжде освѣтявано".

Независимо отъ тази заповѣдь, началникъ̀тъ на дивизията заповѣда да се изучи и една нова линия на обкржжаването, по-близо до фортовата линия.

Понеже 53-и полкъ се намираше вече въ Хаскьой, началникътъ на дивизията уважи искането на командира на 3-а бригада да не се размѣстватъ и двата полка, и да си остане той въ сѫщото село, а 54-и полкъ, намѣсто въ Хаскьой, да се разположи въ Возгачъ.

За разузнаване, отъ двата сектора се изпратиха разузнавателни отряди и офицерски патрули, които потвърдиха по-раншнитѣ сведения, че хребетътъ източно отъ Кадънкьой е заетъ съ около 2 табора и 1 батарея, и че къмъ Екмекчикьой сѫщо има противникъ. Разузнавателниятъ отрядъ на 33-и полкъ (2 взвода), като достигна съ патрулитѣ си западно отъ Кадънкьой, бѣ посрещнатъ съ пехотенъ огънь отъ окопитѣ при селото и съ артилерийски огънь откъмъ Папасъ тепе. Престрелката трая повече отъ единъ часъ, при която разузнавателниятъ отрядъ имаше трима леко ранени войници.

Вечерьта частитѣ отъ дивизията заеха положението споредъ заповѣдьта. Орханението бѣше изнесено на линията хребета източно отъ с. Кемалъ — височината южно отъ Акъ Бунаръ — чифл. Кьосе Хамза — с. Енисикьой. Въ всѣки секторъ полковетѣ бѣха поставени на позиция единъ до другъ, като имаха по две дружини въ първа линия и по една дружина въ полкова поддръжка. По една дружина отъ всѣки полкъ (две роти отъ 17-и полкъ) бѣха оставени въ секторна поддръжка. Войскитѣ въ разпореждането на началника на дивизията бѣха разположени: въ Хаскьой (53-и полкъ, 2./9. не с. с. артилерийско и гаубичното отдѣления) и въ Возгачъ(54-и полкъ); 4./54. дружина бѣше при с. Етапкьой.

Действията на 8-а дивизия.

Още на 12-и октомврий, на основание даденитѣ лично отъ командуващия армията инструкции, началникътъ на 8-а дивизия издаде следната заповѣдь:

„Неприятелътъ, битъ по всички посоки, отстѫпва. Строи укрепления (батареи) при Доуджаросъ.

Дивизията да мине р. Арда и завладѣе района между рѣкитѣ Арда и Марица (южно отъ Одринъ).

Заповѣдвамъ:

1. *Лейбъ-Гвардейскиятъ коненъ полкъ* да разузнава утре, 13-и октомврий, за неприятеля югоизточно отъ Арда, с. Доуджаросъ—в.Карталъ тепе—с. Салпасъ-Ярпусъ (Татаркьой)—с. Салтакликьой—с. Дуванджи—с. Чингирли, като се опира на дружината южно отъ с. Сименли (п. 3-и отъ тази заповѣдь).

2. *Флангардъ.*

Полковникъ Рашковъ.

30-и полкъ . . . . . 3 друж.
Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ 1 батар.

Всичко: 3 дружини и 1 батар.

3. *2-а бригада.*

Полковникъ Кърджиевъ.

12-и полкъ . . . . . 4 друж.
23-и полкъ . . . . . 4 друж.
Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ 2 отдѣл.

Всичко: 8 друж. и 2 артилер. отдѣл.

4. *Полковникъ Марчинъ.*

10-и полкъ . . . . . 4 друж.
Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ 2 батар.

Всичко: 4 друж. и 2 батар.

Утре, 13-и октомврий, сутриньта да заеме участъка между р. Арда и 3-а бригада и да прикрива постройката на мостоветѣ северно и северозападно отъ Сименли, като се укрепи около с. Седерли и свърже съ 3-а бригада.

Да се съсрѣдоточи утре, 13-и октомврий, пр. пл. на около 4 км. югоизточно отъ с. Еспетли, въ долината по пжтя чифл. Боргуджикъ—с. Сименли, прикрито, и изпрати една дружина съ картечна рота и батарея, която да мине р. Арда северозападно отъ с. Сименли и да заеме позиция южно отъ с. Сименли, за да прикрива постройката на мостоветѣ.

Да остане временно въ Булдуркьой.

5. *8-а пионерна дружина* да построи мостове между селата Сименли и Кумарлж, съгласно лично даденитѣ на командира на дружината указания.

6. *Дружината отъ 30-и полкъ,* която е въ с. Бешъ Тепе, щомъ мине презъ това село конната бригада, да се спусне въ с. Кумарлж и служи за поддръжка на конната бригада."

3-а бригада трѣбваше да остане на мѣстото си и да заеме линията на обложението въ Западния секторъ, която бѣ изнесена на линията на преднитѣ постове; последнитѣ бѣха изнесени на единъ километъръ по-напредъ.

Командирътъ на *Гвардейския коненъ полкъ* изпрати петь самостоятелни разезди:

№ 1 — въ посоката Еспетли — Кулаклж — Доуджаросъ — желѣзния пжть,

№ 2 — въ посока Кулаклж—в. Карталъ тепе—Марица,

№ 3 — въ посока Дели Елесъ—Салпасъ-Ярпусъ—Марица,

№ 4 — въ посока Сименли—Салтакликьой—Бакча дере,

№ 5 — въ посока Кумарлж—Чингирли—Ортакьой.

Въ 7 ч. пр. пл. разездитѣ тръгнаха, а следъ тѣхъ и полкътъ се насочи по пжтя Еспетли—Дели Елесъ—Салтакликьой, предшест-

вуванъ отъ авангардъ (1 взводъ). Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. авангардътъ забеляза единъ турски ескадронъ северно отъ с. Салтакликьой. Той се спеши и веднага откри огънь по него. Щомъ пристигнаха главнитѣ сили на полка, турскиятъ ескадронъ прекрати стрелбата и отстжпи на галопъ по долината на р. Бакча дере къмъ Иеникьой и Одринъ.

Още къмъ 2 ч. сл. пл. разездитѣ бѣха завършили разузнаването на своитѣ посоки, и командиръть на полка изпрати на началника на дивизията първитѣ получени сведения. Къмъ 5 ч. сл. пл. всичкитѣ разезди се прибраха при полка, а къмъ 7 ч. сл. пл. полкътъ се върна за нощуване въ с. Еспетли. Въ сжщото време командиръть на полка изучи събранитѣ отъ разездитѣ сведения и изпрати на началника на 8-а дивизия следното донесение:

„ Отъ днешната рекогносцировка, която произведохъ съ полка отъ с. Черекьой—Карталъ тепе—Чаушкьой—Чингирли—включително до гр. Ортакьой, се установи следното: положително въ с. Доуджаросъ и въ с. Черекьой неприятель нѣма; мохамеданското население отъ тѣзи села е избѣгало; лѣвиятъ разездъ е излѣзълъ до платното на желѣзния пжть, на западъ отъ Ахъркьой, дето сж забелязани пехотни патрули да охраняватъ линията, и има палатки на всѣки петстотинь крачки за патрулитѣ. Между с. Карагачъ, ж. п. ст. Адрианополъ и с. Демердешъ се забелязва лагеръ отъ палатки за около осемь дружини и сновене на войници; на югъ отъ с. Кадънкьой, северозападно отъ Одринъ, се забелязватъ палатки за около 2 дружини; равнината между р. Арда и хребетитѣ Карталъ тепе е чиста отъ неприятель; на площадката, дето се започва думата Марашъ[1]), се забелязватъ две дружини въ сгжстенъ строй; на Карталъ тепе нѣма неприятель, освенъ единъ ескадронъ, който биде прогоненъ къмъ Одринъ; между селата Салтакликьой и Ортакьой неприятель сжщо нѣма; конната бригада ще нощува въ Кумарлж, като има наблюдателна застава на дѣсния брѣгъ на р. Арда; въ самия градъ Ортакьой неприятель нѣма; по сведения отъ единъ турчинъ, който иде отъ Димотика, тамъ нѣма никакви войски; въ днешнитѣ действия имамъ единъ конь раненъ, единъ неприятелски конникъ е съсѣченъ отъ нашитѣ, и коньтъ му, съ пълната му амуниция и оржжието на съсѣчения, е взетъ; на връщане, минавайки брода при с. Сименли, се констатира, че водата е придошла, и утрѣ по всѣка вѣроятность ще бжде непроходима за конницата.“

Командиръть на 30-и полкъ още вечерьта на 12-и, щомъ получи заповѣдьта по дивизията, даде заповѣдь до своитѣ дружини за укрепяването около Седерли, а 7-а с. с. батарея да заеме позиция 1 км. източно отъ с. Еспетли. Но презъ деня тази заповѣдь не бѣ изпълнена, защото частитѣ отъ дивизията не можаха да започнатъ преминаването презъ рѣката.

[1]) Карта 1 : 126,000.

Построяване мостове презъ р. Арда.

На 13-и октомврий дивизионниятъ инженеръ получи заповѣдь да избере мѣста за построяване два моста за пешеходци и единъ понтоненъ за минаване на всички родове войски въ участъка Дели Елесъ — Сименли — Самана. Мостоветѣ за пешеходци трѣбваше да се построятъ отъ 8-а пионерна дружина, а понтонниятъ — отъ Понтонната дружина, като се използуватъ и материалитѣ на 8-а мостова полурота.

8-а пионерна дружина веднага се отправи къмъ казания участъкъ на рѣката и, следъ избиране мѣстата за мостоветѣ, започна да подготвя материалитѣ. Войницитѣ работѣха скрити въ върбалацитѣ. Отъ посоченитѣ по-горе сведения за противника се вижда, че въ този участъкъ турски войски нѣмаше, и затова подготвителнитѣ работи не бѣха открити отъ тѣхъ. Цѣлиятъ день бѣ употрѣбенъ за тѣзи работи.

Понтонната дружина, въ съставъ 2 понтонни роти, на 9-и октомврий се разтовари въ Търново-Сейменъ. На 11-и тя наново бѣ натоварена за превозване до ж. п. ст. Каджкьой. На 13-и октомврий, когато се получи заповѣдьта да се построи моста на р. Арда, въ Каджкьой бѣше пристигналъ само 1-и ешелонъ отъ 1-а рота. Останалитѣ ешелони бѣха задържани на ж. п. ст. Хебибчево, по причина минаването на Височайшия влакъ за Мустафа Паша. Тѣ пристигнаха едвамъ вечерьта сѫщия день.

Затова сутриньта къмъ Арда можа да се отправи само 1-и ешелонъ отъ 1-а понтонна рота, който влѣзе въ състава на 2-а бригада. Пѫтьтъ Каджкьой—Булдуркьой—Еспетли—Дели Елесъ бѣше много разкалянъ отъ валялитѣ дъждове. Тежкитѣ специални понтонни коли, теглени отъ дребни мѣстни коне, затъваха до главинитѣ и спираха на всѣки десеть крачки. Колитѣ се разтегнаха по калния пѫть, и до вечерьта само една трета часть отъ тръгналитѣ коли можа да достигне до бивака на 2-а бригада, при чифликъ Боргуджикъ. На мръкване започна да вали силенъ дъждъ, и пѫтьтъ още повече се разкаля. Презъ цѣлата нощь колитѣ на 1-а понтонна рота една по една пристигаха въ бивака.

Едвамъ на 14-и октомврий Понтонната дружина тръгна отъ чифл. Боргуджикъ къмъ избраното мѣсто за построяване мостъ при Дели Елесъ. Тя имаше да преодолява сѫщитѣ трудности на разкаляния и стръменъ пѫть. Затова първитѣ понтонни коли пристигнаха при рѣката въ 9 ч. сл. пл., а последнитѣ — чакъ въ 2 ч. пр. пл. на следния день.

Сутриньта на 14-и октомврий 8-а мостова полурота, подпомогната отъ две пионерни полуроти, започна да строи мостъ на устои отъ щатния материалъ и отъ събрания такъвъ на самото мѣсто. Въ 3 ч. сл. пл. бѣше готовъ мостъ дълъгъ 124 метра, но устоитѣ му потъваха въ тинята, и не можеше да послужи за преминаване голѣми тежести. По него минаха само Гвардейскиятъ коненъ полкъ съ обоза си и 4./30. дружина, които отиваха да се присъединятъ къмъ Сборната конна бригада. Вечерьта водата на рѣката придойде, и имаше опасность да завлѣче моста. Затова той бѣ снетъ.

Постройката на понтонния мостъ започна въ 11 ч. 30 м. сл. пл. и продължи до 6 ч. 30 м. пр. пл. на 15-и октомврий, когато по него можеха вече да минаватъ войскитѣ. За охрана на моста бѣха назначени една дружина и една батарея. Като една отъ причинитѣ за бавната работа при постройката на моста, командиръть на 1-а понтонна рота изтъква и това, че мостътъ е билъ строенъ, безъ да се заеме оттатъшния брѣгъ на рѣката.

На 16-и октомврий, освенъ понтонния мостъ срещу с. Сименли, 2-а понтонна рота започна да строи още единъ мостъ на стоещи и плаващи подпорки. Той бѣше готовъ въ 10 ч. пр. пл.

Действията на Сборната конна бригада.

Следъ нощния маршъ отъ Бешъ Тепе за Кумарлж, конната бригада въ 9 ч. 30 м. пр. пл. стигна въ последното село, дето следъ 1½ часа пристигна и 4./30. дружина. Щабътъ на II армия се сношаваше съ тази бригада чрезъ Щаба на 8-а дивизия. И този день армията изпрати заповѣдьта до командира на бригадата чрезъ този щабъ. Ординарецътъ, който носѣше тази заповѣдь заедно съ заповѣдьта до 8-а дивизия, бѣ насоченъ отъ щаба на последната къмъ с. Силбикюмъ, дето се е смѣтало, че въ това време е бригадата. По този начинъ командиръть на бригадата не можа да получи тѣзи заповѣди навреме. Ординарецътъ намѣри бригадата едвамъ въ 5 ч. сл. пл.

Командиръть на бригадата, като не получи заповѣдьта по армията, задоволи се само съ изпращане два самостоятелни разезда. Разездътъ на поручикъ Сиромаховъ по пладне влѣзе въ гр. Ортакьой, отдето изпрати донесение, че никакви неприятелски части не сж минавали презъ този край. Разездътъ на поручикъ Георгиевъ, като достигна въ с. Тюркъ Доганджа, изпрати

донесение, че селото било заето отъ 20 пехотинци и 20 кавалеристи, които открили огънь, следъ което отстжпили къмъ Кабаикъ.

Предниятъ разузнавателенъ взводъ, който бѣ нощувалъ въ с. Манковъ (8 км. южно отъ Силбикюмъ), презъ всичкото време наблюдаваше пжтя Кърджали—Ортакьой, безъ да забележи нѣкакво движение по него. Той обезоржжи нѣколко села и вечерьта достигна до с. Ени махале.

Презъ цѣлия день конната бригада остана въ с. Кумарлж.

Късно, въ 12 ч. 50 м. сл. пл., той получи телеграмата отъ командуващия II армия, която бѣ подадена въ 3 ч. 20 м. сл. пл. на 13-и октомврий:

„Продължавайте настжплението си за долината на р. Арда, по посока на линията Кумарлж—Кьормутликьой. На повѣрената ви бригада, заедно съ дветѣ дружини при Курткьой, които влизатъ въ ваше разпореждане, се поставя задача да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съ цель да разруши желѣзнопжтната линия въ участъка Инеоглукьой—Чанчи. За тази цель обезпечете си още тази вечерь минаването отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ на р. Арда."

Командиръть на бригадата получи заповѣдь, която трѣбваше да изпълни предната вечерь, но не започна изпълнението ѝ презъ деня. Три часа следъ получаването заповѣдьта, той изпрати следното донесение до командуващия армията:

„Телеграмата ви № 743 получихъ едвамъ днесъ въ 12 ч. 50 м. сл. пл., вследствие на което нѣмамъ възможность да я приведа въ изпълнение. Отъ друга страна, и Тунджанската дивизия, както се вижда, е запазила днешнитѣ мѣста. Утре ще настжпи съ бригадата и две дружини (едната, която бѣше снощи въ Бешъ Тепе, а другата — въ Курткьой) по посока Кабаикъ — Пазарли, която ще измѣня взависимость отъ решението, което би взелъ началникъть на 8-а дивизия. Конетѣ сж уморени и изтощени отъ двудневния нощенъ маршъ, но за да не се отрази върху общитѣ действия на армията, утре ще настжпя съ бригадата, като прехвърля дружинитѣ по построения мостъ. Голѣмъ недостатъкъ чувствува бригадата отъ липсата на обоза, който не може да я следва."

Въ сжщото донесение командиръть на бригадата излагаше и сведенията за противника, получени отъ изпратенитѣ презъ деня самостоятелни разезди.

И тъй, конната бригада презъ този день не направи нищо по изпълнение заповѣдьта за минаване южно отъ Арда. Наистина, заповѣдьта бѣше получена късно, но телеграмата бѣ получена тъкмо всрѣдъ деня и до вечерьта можеше да се започне изпълнението ѝ.

Хасковскиятъ отрядъ.

Заповѣдьта на II армия се получи въ 5 ч. 10 м. пр. пл. Началникътъ на Хасковския отрядъ направи своитѣ разпореждания, и въ 9 ч. пр. пл. отрядътъ тръгна по пѫтя Геренъ—Каджкьой—Кавакъ махале—Акъ Башъ—Силбикюмъ въ следния походенъ редъ: далечно охранение — 4./3. ескадронъ, авангардъ — 1./40. дружина, главни сили — останалитѣ части, съ изключение на 2./40. дружина, която остана въ с. Инджели презъ цѣлия день и настигна отряда въ Силбикюмъ на 14-и октомврий. Артилерията бѣше разпредѣлена по две батареи между дружинитѣ, защото се предвиждаше, че ще бѫде необходимо да имъ се помага отъ пехотата по труднитѣ пѫтища. Голѣма почивка бѣше опредѣлена въ с. Кавакъ махале. Тукъ авангардътъ зае позиция за охранение на почиващитѣ войски и остана на позиция до изтеглянето на отряда въ походенъ редъ, следъ което се присъедини къмъ опашката на колоната, а отъ нея бѣ изпратенъ новъ авангардъ.

Движението бѣ съпроводено съ сѫщитѣ трудности, както и предния день. Въ 5 ч. сл. пл. започна да вали проливенъ дъждъ, който разкаля и изрови пѫтищата и ги направи съвършено негодни за движение на коли. Планинскитѣ рѣкички се превърнаха на буйни рѣки и представяха сериозни препятствия за пехотинцитѣ и колитѣ. Особено трудно бѣше преминаването презъ р. Улу дере. Полската артилерия на отряда едвамъ пъплѣше по стръмния пѫть. Непрекѫснато пехотинцитѣ тикаха орѫдията, а на по-труднитѣ възходи и въ калнитѣ участъци ги теглѣха и изкарваха на рѫце. Едвамъ въ 8 ч. сл. пл. главата на колоната пристигна въ Силбикюмъ. Вследствие трудния пѫть, колоната се разтегна извънредно много. Изостаналитѣ назадъ орѫдия, коли и по-слаби войници пѫтуваха презъ цѣлата нощь и на другия день пристигнаха въ сѫщото село.

Действията на 14-и октомврий.

Разпорежданията на Българската главна квартира и на командуването на II армия.

Българската главна квартира на 13-и октомврий взе решение да нанесе решителенъ ударъ на противника съ *III и I армии* на линията БабаЕски—Люле Бургасъ. На 3-а дивизия, отъ I армия, бѣ заповѣдано да прикрива настѫплението на тия армии откъмъ Одринъ, като образува заслонъ източно отъ крепостьта.

Въ директивата за 14-и силитѣ на турцитѣ въ Одринъ и околностьта се изчисляваха на 44 табори, 17 батареи и 24 ескадрони, а около крепостьта имало още: при Димотика и Узунъ Кюпрю — 18 табори и 6 батареи и при Хавса — 24 ескадрони [1]).

Въ сѫщата директива на II армия се даваше следната задача:

„*II армия* да продължава изпълнението на дадената ѝ директива за днешно число. Едната бригада, съ едно с. с. артилерийско отдѣление, отъ 9-а дивизия да премине по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да влѣзе временно въ разпореждане на началника на 3-а дивизия. 11-а дивизия да усили участъка на 9-а дивизия. Цѣлата II армия съ своитѣ действия къмъ Димотика да улесни задачата на I и III армии."

Директивата се получи въ щаба на армията въ 11 ч. 30 м. сл. пл. на 13-и октомврий. Веднага следъ това чрезъ отдѣлни заповѣди командуващиятъ II армия уведоми началницитѣ на частитѣ за действията, които имъ предстоятъ, а въ 4 ч. 30 м. издаде следната оперативна заповѣдь за действията на 14-и октомврий:

„*III и I армии* днесъ настѫпватъ да атакуватъ противника на линията БабаЕски — Айвали — Люле Бургасъ, а на *3-а дивизия*, усилена съ една бригада отъ 9-а дивизия, е възложено да прикрива фланга на I армия.

Повѣрената ми армия има за задача — съ действията си къмъ Димотика да улесни задачата на другитѣ армии. — Заповѣдвамъ:

а) Конната бригада, усилена съ две дружини отъ 8-а дивизия, да премине днесъ, 14-и октомврий, на дѣсния брѣгъ на р. Арда и разузнава въ участъка Сименли—Салтакликьой—Иеникьой—Инеоглукьой и Ортакьой—Кърджали—Димотика, като се стреми да разруши желѣзнопѫтната линия Димотика—Одринъ, предпочтително между Чанчи и Инеоглукьой.

б) 8-а дивизия, като продължава да остава на заетитѣ мѣста и да се утвърдява на участъка между дѣсния брѣгъ на р. Марица и лѣвия брѣгъ на р. Арда, да вземе всички подготвителни мѣрки за преминаване съ часть отъ силитѣ си на дѣсния брѣгъ на р. Арда, да заеме положението съгласно заповѣдь № 9 § 2. За тази цель възможно въ скоро време да се прехвърли мостъ на р. Арда, което да стане подъ прикритието на конната бригада и дивизионната конница, подкрепена съ пехотни части.

в) 9-а дивизия: бригадата, оставена въ маневрени войски, заедно съ едно с. с. артилер. отдѣление, днесъ, 14-и октомврий, въ 6 ч. пр. пл. да тръгне за с. Акъ Бунаръ, на лѣвия брѣгъ

[1]) Главната квартира бѣше получила тия сведения отъ Берлинъ. Сведенията, събрани отъ Щаба на II армия, гласѣха, че къмъ Димотика турски войски нѣма

р. Тунджа, и влѣзе въ разпореждане на началника на 3-а дивизия; другитѣ бригади отъ дивизията да останатъ на мѣстото си, като продължаватъ рекогносцировкитѣ си съгласно § 2 п. „в“ отъ заповѣдь № 9.

г) Хасковскиятъ отрядъ да продължи движението си и достигне днесъ до с. Бешъ Тепе, дето да влѣзе въ разпореждане на началника на 8-а дивизия.

д) Кърджалискиятъ отрядъ да остане при Кърджали, като продължава да изпълнява възложената му задача.

Началникътъ на артилерията, съвмѣстно съ началника на обсадния паркъ, да произведе рекогносцировка, съ цель да опредѣлятъ мѣстата на обсаднитѣ батареи на дѣсния и лѣвия брѣгове на р. Марица, съгласно даденитѣ му устни указания.

Всички части да поддържатъ най-тѣсна връзка, за да могатъ своевременно и ефикасно да си помагатъ.“

Указанията, дадени на началника на артилерията, сж били да се поставятъ обсаднитѣ батареи така, че да увеличатъ съпротивителната сила на линията на обложението. Това се вижда отъ поставянето на тѣзи батареи по-после.

Въ тази заповѣдь нѣмаше онази категоричность за минаването на дветѣ бригади отъ 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на Арда, каквато бѣ въ заповѣдьта отъ 13-и октомврий. Напротивъ, на 8-а дивизия се заповѣдваше да остане на заетитѣ мѣста и тя не можеше да улесни задачата на I и III армии съ действия къмъ Димотика, както се искаше отъ директивата за този день. Въ 11 ч. пр. пл. командуващиятъ армията получи по телеграфа съобщение отъ Главната квартира, че, споредъ донесението отъ конницата на I армия, турски войски отъ Одринския гарнизонъ сж напуснали крепостьта и заминали къмъ югоизтокъ. Той съобщи тѣзи сведения на началницитѣ на дивизиитѣ и на конната бригада, а на 8-а дивизия заповѣда:

„Необходимо е, началникътъ на 8-а дивизия да побърза съ заемане положението на дѣсния брѣгъ на р. Арда“.

Вечерьта и тази некатегорична заповѣдь бѣ обезсилена съ следната инструкция, предадена на началника на дивизията лично отъ началника на Щаба на II армия, полковникъ Жековъ:

„Преди да се премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, дивизията трѣбва добре да се обезпечи при Юрушъ; за утре ще бжде достатъчно, ако се прехвърлятъ на оттатъшния брѣгъ една—две дружини. Да се предупреди командира на конната бригада съ придаденитѣ му две дружини да образува тет-де-понъ, следователно, дружинитѣ да не се отдалечаватъ много, а да служатъ като единъ видъ редюитъ за конницата, съ цель да обезпечатъ нейното поло-

жение на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Началникътъ на дивизията да не се стѣснява да дава указания на конната бригада за посоката на разузнаванията, въ връзка съ действията на дивизията. Добре е, Хасковскиятъ отрядъ, съ пристигането му, да се остави въ маневриращи войски на дивизията, било при Юрушъ, било въ долината на Арда, а до пристигането му, да се действува осторожно."

По причина това отслабване на даванитѣ отъ командуващия армията заповѣди, 8-а дивизия презъ цѣлия день не направи нищо по преминаването презъ рѣката и следъ като бѣше построенъ моста, което, както се каза по-горе, бѣ завършено следъ пладне.

Началникътъ на 8-а дивизия попрѣчи и на конната бригада да изпълни задачата си: дветѣ пехотни дружини, придадени къмъ бригадата, бѣха събрани въ Еспетли и чакаха да се построи моста, за да минатъ на оттатъшния брѣгъ. Щомъ се завърши постройката, 4./30. дружина мина веднага по него, а 4./51. дружина бѣше спрѣна отъ началника на дивизията и изпратена да заеме позиция при Седерли, за да прикрива постройката на мостоветѣ отъ изтокъ, защото било забелязано движение на турски части отъ Марашъ на западъ, по лѣвия брѣгъ на р. Арда.

Походътъ на 3./9. бригада.

Началникътъ на 9-а дивизия, следъ получаване заповѣдьта по армията, заповѣда на *3./9. бригада* въ 6 ч. пр. пл. да замине заедно съ 2./9. с. с. артилер. отдѣление за с. Чомлекъ Акъ Бунаръ. Тази бригада, обаче, не можа да тръгне въ 6 ч. пр. пл., защото предния день 54-и полкъ извърши трудния походъ до Возгачъ въ дъждовно време и по разкалянъ пѫть, и едвамъ посрѣднощь войницитѣ бѣха успѣли да се подсушатъ и да се отдадатъ на почивка. Затова командиратъ на бригадата реши да тръгне въ 9 ч. пр. пл. Полковетѣ тръгнаха поотдѣлно отъ Хаскьой (53-и полкъ) и отъ Возгачъ (54-и полкъ и артилерийското отдѣление). Походътъ бѣше много труденъ, поради разкаляния пѫть. Въ с. Чомлекъ Акъ Бунаръ пристигна най-напредъ 53-и полкъ, който, заедно съ 2./9. с. с. артилер. отдѣление, получи заповѣдь отъ началника на 3-а дивизия да заеме позицията на *2./3. бригада*. Другиятъ полкъ отъ бригадата бѣше изпратенъ въ с. Провадия, въ разпореждане на командира на *3./3. бригада*.

Другитѣ две бригади отъ 9-а дивизия продължиха укрепяването на своята позиция и правѣха землянки. Вследствие валялия предния день дъждъ, окопитѣ бѣха пълни съ вода, и трѣбваше да се взематъ специални мѣрки за отводняването имъ. За разузнаване по

посока на Ючъ Тепелеръ бѣше изпратенъ малъкъ разузнавателенъ отрядъ отъ 17-и полкъ, който донесе, че неприятелската позиция се заема отъ пехота съ една полска батарея. Патрулитѣ предъ фронта на 34-и полкъ принудиха турскитѣ патрули да се оттеглятъ на 1 км. източно отъ чифл. Кара Смаилча.

Дружината отъ 54-и полкъ, която охраняваше мостоветѣ на р. Тунджа при Хатипкьой, бѣ смѣнена отъ 12./17. рота, и се присъедини къмъ полка си.

Гаубичното отдѣление (2 батареи), което се придаваше къмъ I армия, излѣзе отъ състава на дивизията, а отъ Щаба на II армия се получи съобщение, че къмъ дивизията се придава едно обсадно отдѣление отъ 12 оржия 12 см. Д/28.

Преминаване Сборната конна бригада на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Както се каза по-горе, командирътъ на конната бригада получи заповѣдьта по II армия за действията на 13-и октомврий едвамъ вечерьта сжщия день и не можа да я изпълни. Той смѣташе, че на следния день 8-а дивизия ще изпълни тази заповѣдь и ще мине съ дветѣ си бригади на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Затова реши на 14-и октомврий сжщо да почне изпълнението на заповѣдьта и въ 10 ч. сл. пл. издаде следната заповѣдь по бригадата:

„Противникътъ, битъ по всички фронтове, се е оттеглилъ въ крепостьта. Слухътъ, че една неприятелска бригада вчера пристигнала отъ Кърджали въ Ортакьой, не се потвърдява.

Утре 8-а дивизия минава на дѣсния брѣгъ на р. Арда, при Сименли.

На повѣрената ми бригада, къмъ която се придаватъ две пехотни дружини, е възложено да премине утре на дѣсния брѣгъ на р. Арда, за да разузнава участъка Сименли—чифл. Салтакликьой—Иеникьой—Инеоглукьой и Ортакьой—Кърджали—Димотика и да разруши желѣзнопжтната линия Димотика—Одринъ, предпочтително на участъка Инеоглукьой—Чанчи. Действията на конната бригада трѣбва да бждатъ въ тѣсна връзка съ тѣзи на частитѣ отъ 8-а дивизия по дѣсния брѣгъ на р. Арда. За което:

Дружинитѣ на подполковницитѣ Ивановъ и Калканджиевъ утре 6 ч. пр. пл. заминаватъ къмъ Дели Елесъ, дето минаватъ рѣката по новопостроения мостъ.

Конната бригада минава рѣката по брода при Кумарлж къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл.. Оттамъ тръгва къмъ с. Самана, дето се образува общата колона на бригадата, състояща се отъ:

а) Разузнавателенъ ескадронъ на ротмистъръ Загорски; разузнава по посоката Хандаплъкъ—Пазарлъкъ—Чанчи;

б) Авангардъ — 3-и ескадронъ отъ 6-и коненъ полкъ и единъ картеченъ взводъ — ротмистъръ Медникаровъ; следва пѫтя Хандаплъкъ—Пазарлъкъ;

в) Главни сили — полковникъ Велчевъ — два ескадрона отъ 3-и коненъ полкъ, два ескадрона отъ 6-и коненъ полкъ, единъ картеченъ взводъ отъ 3-и коненъ полкъ — всичко 4 ескадрони и 1 картеченъ взводъ; следватъ по пѫтя на авангарда.

г) На разузнавателния ескадронъ се придаватъ конно-пионернитѣ взводове на 3-и и 6-и конни полкове, подъ командата на ротмистъръ Якрабовъ, съ поржчение да разруши желѣзнопѫтната линия Димотика—Одринъ, преимуществено въ участъка Инеоглукьой—Чанчи.

д) Самостоятелни разезди: ротмистъръ Кямилевъ, поручикъ Калчевъ и поручикъ Жилковъ да се яватъ при мене въ 6 ч. пр. пл. за инструкции.

е) Азъ ще се намирамъ при авангарда."

Презъ нощьта командиръть на бригадата получи отъ началника на Щаба на 8-а дивизия съобщение, че, по заповѣдь отъ командуващия армията, дивизията не ще мине презъ Арда, докато конната бригада не разясни положението въ зоната Одринъ—Ортакьой—Димотика, и ще чака резултатитѣ отъ разузнаването на бригадата.

На 14-и октомврий самостоятелнитѣ разезди тръгнаха въ посокитѣ: Кабаикъ—Карлъкьой—Чобанлъкъ и Халваджи—Караджалъкъ—Димотика. Къмъ Ортакьой разузнаваше разездътъ, изпратенъ още предния день.

Въ 8 ч. пр. пл. бригадата мина рѣката въ бродъ при Кумарлъкъ. Следъ като излѣзе на шосето Ортакьой—Одринъ, при Сименли, тя тръгна въ походенъ редъ, споредъ заповѣдьта, къмъ Хандаплъкъ. Тукъ командиръть на бригадата спре движението, за да дочака минаването на пехотнитѣ дружини, за които мостътъ при Сименли още не бѣше готовъ. Въ 11 ч. 30 м. пр. пл. той получи заповѣдьта по II армия за действията на 14-и октомврий и, понеже въ тази заповѣдь бѣ казано, че прехвърлянето на мостоветѣ ще стане подъ прикритието на конната бригада и дивизионната конница, заповѣда на командира на Гвардейския коненъ полкъ да се присъедини къмъ бригадата.

Този полкъ бѣше нощувалъ въ с. Еспетли и сутриньта бѣ изпратилъ три самостоятелни разезди по посокитѣ: а) Кулаклъкъ—Доуджаросъ—долината на р. Марица, б) Кулаклъкъ—Карталъ тепе—Марица, в) Дели Елесъ—Салпасъ—Марица.

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. се получи заповѣдьта за присъединение къмъ бригадата. Командуващиятъ полка, майоръ Даскаловъ, веднага тръгна къмъ мостоветѣ и, щомъ се завърши постройката на първия мостъ, къмъ 3 ч. сл. сл., пръвъ мина на оттатъшния брѣгъ. Отъ Сименли той изпрати единъ подофицерски разездъ къмъ Салпасъ Татаркьой и донесе на командира на бригадата, отъ когото получи заповѣдь да охранява района между селата Доуджаросъ, Татаркьой (Салпасъ), Иеникьой, като заеме централно положение.

Полкътъ нощува въ Сименли заедно съ 4./30. дружина, която изпрати две роти въ предни постове, съ фронтъ къмъ Одринъ.

Къмъ 12 ч. пр. пл. разузнавателниятъ ескадронъ (3./3.) пристигна въ с. Кулаклѫ, безъ да срещне неприятель. Командирътъ на конната бригада придаде къмъ него двата конно-пионерни взвода на ротмистъръ Акрабовъ и изпрати командира на дивизиона отъ 3-и коненъ полкъ, подполковникъ Петровъ, да поеме командуването на този коненъ отрядъ. На подполковникъ Петровъ бѣше възложена задачата да разруши желѣзния пѫть, споредъ заповѣдьта отъ армията. Самата конна бригада остана въ Хандаплѫ до вечерьта и се разположи за нощуване въ селото, като изпрати цѣлъ ескадронъ (1./3.) въ охранение на селата Кабаикъ и Салтакликьой (по $^1/_2$ ескадронъ).

Подполковникъ Петровъ продължи настѫплението по пѫтя Кулаклѫ—Пазарлѫ—Чанчи и въ 1 ч. 30 м. сл. пл. достигна далечъ, срещу ж. п. станция Урли. Споредъ показанията на мѣстнитѣ жители, станцията се охранявала отъ една рота. Затова подполковникъ Петровъ взе решение да развали пѫтя по-насевероизтокъ отъ нея и насочи отряда въ тази посока. Между това, въ всички донесения до командира на бригадата подполковникъ Петровъ искаше да бѫде подкрепенъ отъ последната. Той се колебаеше даже да направи опитъ за приближаване къмъ желѣзния пѫть, а събираше сведения за заемането му само отъ мѣстнитѣ жители. Въ 4 ч. 20 м. сл. пл. той взе решение да отложи разузнаването за презъ нощьта и изпрати до командира на бригадата следното донесение:

„. . . Отъ с. Кулаклѫ тръгнахме за ж.-п. линия по посока Иеникьой, обаче забелязахме единъ полуескадронъ отъ около 70 човѣка, който се движеше отъ с. Инеоглукьой за с. Татаркьой. Мѣстното население на с. Йеджекьой е въоръжено. По сведения отъ мѣстнитѣ жители, височинитѣ източно отъ с. Пазарлѫ (гората) сѫ заети отъ избѣгалото въоръжено население.

Съ мръкване, ще настѫпя, презъ Иеникьой, по пѫтя за с. Инеоглукьой за разрушение линията въ дадения участъкъ; ако това се

удаде, отстжплението ни ще бжде безъ пжть, по почва, която потъва до колѣне; въ случая е нуждна вашата подкрепа къмъ Иеникьой и Йеджекьой".

Следъ единъ часъ, обаче, подполковникъ Петровъ се отказа и отъ това си решение и донесе:

„Разрушението тази нощь нѣма да изпълня по следнитѣ съображения:

1) Линията заета съ постове, мостоветѣ — съ взводове, станцията — съ рота;

2) Съседнитѣ две села въ района на разрушението — Кара Сакли и Елъ Бургасъ — сж съ въоржжени турци;

3) Посоката, по която ще се движимъ за района, е заета съ постове отъ мѣстното население, следователно, ще бждемъ открити своевременно.

Ето защо ще нощувамъ въ с. Кулаклж и чакамъ вашата заповѣдь, за да направя разрушението утре, когато бжда подкрепенъ съ картечници или пехота и съ още 2 ескадрона.

Неприятелскиятъ ескадронъ, по всѣка вѣроятность, остана да нощува въ с. Татаркьой".

По този начинъ разрушението на желѣзния пжть не можа да се осжществи, и заповѣдьта по армията не бѣше изпълнена.

Отъ изпратенитѣ самостоятелни разезди се получиха въ бригадата следнитѣ сведения за противника:

а) Въ селата: Кабаикъ, Карлжкьой, Салтакликьой, Кулаклж, Чобанлж, Иеникьой, Доуджаросъ, Епчели нѣма противникъ; б) Около 50 души пехотинци съ нѣколко кавалеристи се появили около Елъ Бургасъ; в) Къмъ Елъ Бургасъ заминала една дружина отъ Иеникьой; г) Мѣстното население, въоржжено, се движи отъ село на село; д) Въ с. Черекьой имало само единъ постъ отъ 6 души; е) Жителъ, идещъ отъ Димотика, съобщилъ, че предния день въ града имало 100 кавалеристи, които съобщили, че Одринъ е падналъ, и набързо отстжпили къмъ Цариградъ. Разездътъ на ротмистъръ Кямилевъ достигналъ висотитѣ северно отъ Болгаркьой, до Димотика.

Командиръть на конната бригада обясни на командуващия армията бездействието на бригадата съ следното донесение, изпратено отъ Хандаплж до него и до началника на 8-а дивизия въ 5 ч. сл. пл.:

„Въ изпълнение заповѣдь № 10, тази сутринь минахъ р. Арда и настжпихъ къмъ Хандаплж—Пазарлж. Въ Хандаплж спрѣхъ бригадата, за да дочакамъ дветѣ дружини, обаче получихъ донесение отъ тѣхъ, че, по ваша заповѣдь, и дветѣ били задържани по лѣвия брѣгъ,

при Дели Елесъ и Седерли [1]). При тия условия, азъ оставамъ да нощувамъ въ Хандаплѫ. Отъ полученитѣ донесения отъ самостоятелнитѣ разезди се оказа, че до линията Хандаплѫ—Пазарлѫ нѣма противникъ. Разузнавателниятъ ескадронъ, съ конно-пионернитѣ взводове, е миналъ презъ Пазарлѫ къмъ 3 ч. сл. пл. Други сведения за него не съмъ получилъ. При Хандаплѫ открихъ единъ бивакъ за около 6,000 души пехота (споредъ казването на мѣстнитѣ жители, имало двама паши). Тѣ дошли отъ Димотика, престояли една нощь и заминали за Одринъ [2]). Бѣглецъ-помакъ разправя, че между дѣсния брѣгъ на Арда и Марашъ е билъ 15-и пехотенъ полкъ, въ който той служелъ, между Арда и Марица — 12-и пех. полкъ, а на Източния фронтъ — 33-и пех. полкъ.

Действията на 8-а дивизия.

Началникътъ на 8-а дивизия получи заповѣдьта по армията въ 6 ч. 10 м. пр. пл. Веднага следъ това се получи и донесението отъ командира на Гвардейския коненъ полкъ за разузнаването предния день. Отъ това донесение се виждаше, че районътъ, дето ще се преминава р. Арда, не е заетъ отъ противника. Той не направи никакви разпореждания за минаването на *двѣтѣ бригади* на дѣсния брѣгъ на р. Арда, защото очаквалъ конната бригада да заеме съответно положение на този брѣгъ, и защото мостоветѣ не били готови. Въ 12 ч. 35 м. сл. пл. той получи съобщение отъ щаба на армията за излизането на значителни турски сили отъ крепостьта въ източна посока и че „е необходимо да побърза съ заемането на положението на дѣсния брѣгъ на Арда". Но и следъ построяването моста и следъ минаването по него Гвардейския полкъ и придадената къмъ конната бригада дружина, нито една часть отъ 8-а дивизия не бѣ прехвърлена оттатъкъ р. Арда, а самиятъ мостъ бѣше вдигнатъ, поради придошлитѣ води.

---

[1]) Както се каза, едната дружина (4./30.) мина презъ рѣката веднага, щомъ мостътъ бѣ готовъ. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. тази дружина, заедно съ Гвардейския коненъ полкъ, се разположи за нощуване въ с. Сименли. Само 4./51. дружина бѣ изпратена отъ началника на 8-а дивизия къмъ Седерли. Нѣма документи, откоито да се установи, защо началникътъ на дивизията отнема едната дружина на конната бригада, и защо командирътъ на последната прави донесение, че му сѫ отнети и двѣтѣ дружини.

[2]) Командирътъ на конната бригада не съобщава най-важното въ случая— кога тѣзи войски сѫ били въ Хандаплѫ, което можеше да узнае отъ мѣстнитѣ жители. Това е, вѣроятно, бивакътъ на 11-а низамска дивизия, която бѣ настѫпила отъ Димотика, съ задачата да прикрива посоката къмъ този градъ. Тази дивизия, както се видѣ, на 7-и октомврий влѣзе въ състава на Одринския гарнизонъ.

3./8. бригада презъ цѣлия день работи по укрепяването на своята позиция срещу Папасъ тепе, като се построиха по единъ редутъ въ центъра и на двата фланга. Изпратенитѣ патрули намѣриха предъ дѣсния флангъ на преднитѣ постове, на около 700 крачки, нѣколко трупове. Понеже въ този участъкъ бой не е имало, то се предполагаше, че въ престрелката, която се чуваше тукъ преди три дни, турцитѣ сж се стреляли взаимно.

Другитѣ части отъ дивизията останаха на мѣстото си презъ цѣлия день.

Действията на Хасковския отрядъ.

Следъ трудния походъ на 13-и октомврий, Хасковскиятъ отрядъ не можеше да изпълни заповѣдьта на командуващия армията да настжпи отъ Силбикюмъ къмъ Беше Тепе: 2./28. и 3./28. дружини отъ отряда пристигнаха въ Силбикюмъ въ 12 ч. по пл. на 14-и октомврий; 1./40. дружина, която помагаше на артилерията, се прибра въ Еникьой едва къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. сжщия день; изостаналитѣ войници и коли пристигаха чакъ до вечерьта. Началникътъ на отряда реши да даде почивка. На оставената въ с. Инджели 2./40. дружина бѣше заповѣдано да се присъедини къмъ отряда. Тази дружина тръгна по пжтя Инджели—Акъ Башъ—Силбикюмъ, но остана на голѣма почивка въ с. Акъ Башъ цѣли 6 часа. Презъ нощьта дружината продължи движението си и на 15-и октомврий стигна въ с. Силбикюмъ.

Действията на 3-а дивизия.

Макаръ да бѣше оставена за действия, заедно съ II армия, при Одринъ, 3-а дивизия си оставаше подчинена на командуващия I армия. Началникътъ на дивизията получи заповѣдь: следъ като бжде усиленъ съ една бригада отъ 9-а дивизия, да застане съ дветѣ си бригади на позиция при Гебилеръ, за да прикрие движението на 1-а и 10-а дивизии и да осуети всѣки излазъ отъ крепостьта на северъ или на истокъ, къмъ главнитѣ сили на I армия. Да изпрати странично прикритие отъ две дружини, една батарея и една картечна рота при с. Демеранлия. Той заповѣда:

а) 1-а бригада, следъ като бжде смѣнена отъ 3-а бригада и изпрати странично прикритие въ горния съставъ въ Демеранлия, съ останалитѣ си части да заеме позиция по височинитѣ западно отъ Гебилеръ.

б) 2-а бригада да остави на позицията си една батарея и необходимото число роти до пристигането на бригадата отъ 9-а дивизия, следъ което да се насочи по пѫтя Провадия—Ортакчи—Сомурджалия—Гечкенлия, и после — въ северозападна посока, къмъ Гебилеръ, за да заеме позиция съ единия си полкъ между рѣкитѣ Хаджи Омуръ и Кайнарджи дере; другиятъ полкъ и не с. с. отдѣление да застане на кръстопѫтя Демеранлия—Кюкилеръ и Гечкенлия—Мусучъ.

в) 3-а бригада да удържа позицията си при кота 89·9 и открития водопроводъ; страничното прикритие, отъ две роти, да заеме позиция североизточно отъ с. Кючукъ Гердели.

г) Бригадата отъ 9-а дивизия да заеме съ единия си полкъ позицията на 2-а бригада, а другиятъ полкъ да застане въ общъ резервъ, въ Провадия.

Между 9 ч. и 9 ч. 30 м. пр. пл. частитѣ на дивизията започнаха изпълнението на тази заповѣдь. Пѫтищата бѣха разкаляни отъ по-раншнитѣ дъждове. Времето бѣше студено, а привечерь почна да вали дъждъ и снѣгъ. Движението на частитѣ бѣ много уморително, особено на *2-а бригада,* която настигна по пѫтя между Ортакчи и Сомурджалия *1-а бригада* и чака цѣли три часа да се извървятъ нейнитѣ обози.

3./9. бригада сѫщо извърши много труденъ походъ, и въ 2 ч. сл. пл. първитѣ ѝ части пристигнаха въ Чомлекъ Акъ Бунаръ, дето се получи заповѣдьта по дивизията. Въ 5 ч. сл. пл. 53-и полкъ зае позицията на 2./3. бригада, а 54-и полкъ пристигна въ сѫщото село чакъ въ 6 ч. сл. пл. и веднага продължи пѫтя си до Провадия.

Положението на 14-и октомврий вечерьта.

И тъй, на 14-и октомврий вечерьта войскитѣ отъ I армия се разпространиха срещу Източни секторъ на крепостьта до с. Гебилеръ, а срещу Южния секторъ 8-а дивизия остана въ сѫщото положение и не мина на оттатъшния брѣгъ на р. Арда. Тамъ преминаха само конната бригада, Гвардейскиятъ коненъ полкъ и придадената къмъ бригадата 4./30. дружина. И тази бригада не можа да напредне на югъ и остана да нощува въ с. Хандаплѫ.

Въ щаба на армията се получи и донесение отъ командира на 2-а рота отъ 8-а погранична дружина, че на 13-и октомврий обезорѫжилъ селата Ятаджикъ, Гидиклеръ, Баглъджа, Махмудли, Доганджиларъ, на дѣсния брѣгъ на р. Арда; мѣстното турско население

молѣло за пощада и покровителство; турскиятъ пограничен офицеръ искалъ помощь отъ Гюмюрджина, но, като не получилъ даже отговоръ, оттеглилъ се, като оставилъ на границата само 20 души опълченци; въ Кушу Кавакъ, Папаскьой, Ортакьой нѣмало никакви войски.

Това донесение внасяше известно успокоение въ Щаба на II армия, дето имаше голѣмо безпокойствие отъ слуховетѣ, че въ Кърджалиския край се образували множество башибозушки чети.

Действията на 15-и октомврий.

Разпорежданията на Българското командуване.

Споредъ директивата № 6, получена въ щаба на армията на 15-и въ 2 ч. 35 м. пр. пл., II армия трѣбваше да продължи изпълнението задачата, дадена ѝ за 14-и октомврий, т. е. съ своитѣ действия къмъ Димотика да улесни задачитѣ на I и III армии.

Командуващиятъ II армия заповѣда на началницитѣ на дивизиитѣ и на командира на конната бригада да се продължаватъ действията, споредъ вчерашната заповѣдь.

Командуващиятъ I армия, отъ своя страна, изпрати на оставената при Одринъ своя дивизия следната заповѣдь:

> „Дивизията да се окопае на линията Акъ Бунаръ—Кайпа—Кара Юсуфъ—Оглу Паша, като остави една бригада при Гебилеръ; да се вематъ особени мѣрки за наблюдение шосето Одринъ—Хавса".

На основание тази заповѣдь, презъ този день около Одринъ се развиха следнитѣ действия:

3-а дивизия.

Началникътъ на 3-а дивизия получи горната заповѣдь въ 8 ч. 50 м. пр. пл. и веднага заповѣда: 1) бригадитѣ да останатъ на позициитѣ си и да разузнаватъ предъ фронта си съ патрули; *1-а бригада* да изпрати бригаднитѣ си поддръжки въ дола северно отъ лозята по пжтя Мусучъ—Гечкенли (западно отъ Арпачъ) и да изпраща патрули по посока Хаскьой—Османлж—Хавса; 2) 1-а бригада, следъ смѣната отъ 2-а бригада, да се съсрѣдоточи заедно съ артилерията си при Гебилеръ; 3) *2-а бригада* да заеме и укрепява линията Демеранлия—Олу Паша, като проучи и височинитѣ западно отъ р. Хаджи Омуръ и тия непосрѣдствено на югоизтокъ отъ Оглу Паша, на които, споредъ мѣстността, да се поставятъ съответнитѣ части; да се вематъ мѣрки за наблюдение шосето Одринъ — Хавса; *3-а бригада* и *3./9. бригада* да останатъ на мѣстата си и да разузнаватъ.

Презъ деня командирътъ на 3./3. бригада организира отбраната на дветѣ бригади по следния начинъ:

а) *Дѣсенъ участъкъ* (генералъ майоръ Грънчаровъ)—53-и полкъ и отъ 9-и артилерийски полкъ три батареи; — отъ Муратчалж до Таушанъ Куруджикьой;

б) *Срѣденъ участъкъ* (подполковникъ Поповъ) — 42-и полкъ и отъ 6-и с. с. артилерийски полкъ една батарея — отъ Куруджикьой до Провадийската рѣка; отъ участъковия резервъ една рота да заеме с. Кайпа и да охранява пжтя Кайпа—Провадия;

в) *Лѣвъ участъкъ* (полковникъ Филиповъ) — 41-и полкъ и отъ 6-и с. с. артилерийски полкъ две батареи — отъ открития водопроводъ, презъ в. 89·9, до с. Кайпа.

Презъ деня частитѣ отъ дивизията укрепяваха позициитѣ си, безъ да бждатъ обезпокоявани отъ турцитѣ. Предъ фортовата линия не бѣ забелязано движение на турски войски. По самата фортова линия имаше слабо движение. Отъ участъка на 3./3. бригада бѣше отбелязано, че отъ три дни нѣма движение на влакове отъ Одринъ въ южна посока. Дезертьори отъ гарнизона дадоха показания, че турското командуване издало бюлетинъ, съ който обяснявало прекжсването на желѣзнопжтното съобщение съ случайна повреда.

9-а дивизия.

Презъ цѣлия день *1./9.* и *2./9. бригади* продължиха укрепяването на своитѣ позиции. Понеже работата по укрепяването бѣше доста напреднала, а времето започна да се застудява, започна се постройка на землянки за жилища на войницитѣ. Турцитѣ презъ деня не предприеха никакви действия въ този участъкъ, и артилерията имъ отъ фортовата линия не откри огънь.

Началникътъ на дивизията смѣташе, че „линията на обложението" трѣбва да се изнесе още напредъ, за да се скжси фронта на дивизията, и да може да се отдѣлятъ часть отъ силитѣ въ секторенъ резервъ. Независимо отъ това, въ участъка на дивизията започнаха да пристигатъ обсадни батареи и трѣбваше да имъ се обезпечатъ позиции колкото се може по-близо до главната отбранителна линия на крепостьта. Затова той заповѣда на командиритѣ на бригадитѣ да използуватъ мъгливото време и нощитѣ и да извършатъ необходимитѣ фортификационни работи, за да може да се премѣстятъ частитѣ на около 2 км. по-напредъ, на линията — височината югоизточно отъ с. Кемалъ — хребета източно отъ с. Карабу-

лутъ — височинитѣ северно отъ Сарай Акъ Бунаръ и чифл. Кьосе Хамза. Когато избранитѣ нови позиции бѫдатъ достатъчно укрепени, ще се заематъ последователно или едновременно, по заповѣдь отъ началника на дивизията.

8-а дивизия.

Независимо отъ получаванитѣ колебливи заповѣди за минаване на дѣсния брѣгъ на р. Арда, началникътъ на 8-а дивизия самъ взе решение да действува по-енергично, а не споредъ последната заповѣдь отъ командуващия армията, споредъ която трѣбваше да прехвърли частъ отъ силитѣ си на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Той очакваше да се завърши постройката на мостоветѣ, за да прехвърли веднага и дветѣ бригади на дѣсния брѣгъ, споредъ първата заповѣдь още отъ 13-и октомврий.

Преди да се започне това прехвърляне, взеха се редъ мѣрки, за да се обезпечи операцията:

а) На Хасковския отрядъ, който се даваше въ разпореждане на началника на 8-а дивизия, се изпрати заповѣдь да тръгне веднага по пѫтя Силбикюмъ—южно отъ Кара Баа—чифл. Бургуджикъ. Тази заповѣдь бѣ изпратена съ офицера за поржчки при щаба на дивизията, който трѣбваше да обясни на началника на отряда задачата: да бърза и стигне до вечерьта въ чифл. Бургуджикъ, за да може да вземе участие въ боя, ако противникътъ предприеме излазъ противъ останалата сама на Западния фронтъ 3-а бригада.

б) Щабътъ на дивизията изпрати до командира на 3-а бригада следната заповѣдь: „Бригадата ви да се държи здраво на линията Юрушъ—Коюнлукъ—Седерли—р. Арда, тъй като съ своето положение тя ще охранява съобщителната линия на дивизията, която ще върви по дѣсния брѣгъ на р. Марица, а заедно съ това — и мостоветѣ, презъ които тя минава. Отъ действията на 3-а бригада ще зависи и свободата на по-нататъшнитѣ действия на дивизията по дѣсния брѣгъ на р. Арда. Срѣдства за достигане поставената ви цель — използуване фортификацията въ най-широки размѣри.

За непосрѣдствена охрана на мостоветѣ на северозападъ отъ с. Сименли се назначава дружината на подполковникъ Панайотовъ, която остава въ непосрѣдствено подчинение на началника на дивизията.

Началникътъ на дивизията заповѣда преминаването презъ мостоветѣ да се започне въ 7 ч. пр. пл., за да може приближаването къмъ рѣката да стане въ тъмно и да не бѫде забелязано отъ про-

тивника. Командирътъ на *2-а бригада* бѣше изпратилъ на самия мостъ офицеръ, който да го държи въ течение за хода на постройката. Понеже мостътъ не бѣше готовъ въ опредѣления отъ началника на дивизията часъ, бригадата тръгна отъ бивака си при чифл. Бургуджикъ въ 7 ч. пр. пл. Командирътъ на бригадата заповѣда да се тръгне въ две колони: лѣва — 12-и полкъ съ две с. с. артилер. отдѣления — по поправения пжть за мостоветѣ и дѣсна — 23-и полкъ — вънъ отъ този пжть. Почвата вънъ отъ пжтя бѣше много разкаляна, освенъ това, 12-и полкъ имаше на бивака само една дружина (две дружини бѣха въ предни постове и една — при мостоветѣ), и затова бригадата тръгна въ една колона.

Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., когато мостоветѣ бѣха готови, започна се преминаването. Първи преминаха дружината отъ 12-и полкъ и една батарея, които още отъ предния день бѣха при мостоветѣ. Следъ това минаха другитѣ части отъ 2-а бригада и най-после — частитѣ отъ *1-а бригада*. По понтонния мостъ минаваха артилерията и обозитѣ, а по моста на козли — пехотата. Когато понтонниятъ мостъ бѣ опразднень, и по него премина една часть отъ пехотата. Въ време на преминаването се започна постройката на още единъ мостъ за пешаци, по-тѣсенъ отъ първия. Той бѣ приготвенъ много скоро, и по него минаха останалитѣ по-назадъ части.

По този начинъ минаването презъ рѣката по тритѣ мостове ставаше много бързо, обаче всички преминали на оттатъшния брѣгъ части настжпваха къмъ с. Сименли само по единъ пжть. Близо при селото единъ отъ ржкавитѣ на Арда се бѣше разлѣлъ, вследствие придошлитѣ води, и станалъ непроходимъ, освенъ по едно слабо мостче, което се развали следъ минаването на първитѣ коли. Отъ дветѣ му страни се образуваха голѣми ями, въ които колитѣ затъваха. Една счупена кола задръсти пжтя, и движението се поднови следъ затрупване ямитѣ съ фашини.

Къмъ 3 ч. сл. пл. цѣлата 2-а бригада бѣ на дѣсния брѣгъ на Арда, а 1-а бригада премина съ последнитѣ си коли презъ горепоменатия ржкавъ едвамъ къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл.

Началникътъ на дивизията бѣше при мостоветѣ. Той заповѣда на Понтонната дружина да построи още единъ мостъ за артилерия и коли, защото рѣката бѣ доста придошла и влѣчеше много клонища. Тя течеше доста буйно, и имаше вѣроятность да се повреди моста.

Въ 3 ч. сл. пл. на бригадитѣ бѣ изпратена следната заповѣдь за действията оттатъкъ Арда:

„*2-а бригада* да заеме височинитѣ на северъ отъ Куру дере и между пѫтя Кьормутликьой—чифл. Салтакликьой и на западъ отъ пѫтя Кабаикъ—Самана, като се вематъ особени мѣрки за отразяване неприятеля, ако би настѫпилъ откъмъ крепостьта, а така сѫщо и — откъмъ Димотика.

1-а бригада — въ селата Сименли и Самана. Щабътъ на бригадата въ съ Самана. Да охранява непосрѣдствено долината на р. Арда, като се свърже съ фланговетѣ на 2-а бригада.

Щабътъ на дизизията — въ с. Самана."

Едновременно съ изпращане горната заповѣдь, и на началника на *Хасковския отрядъ* бѣ изпратена отъ щаба на дивизията следната заповѣдь:

„Разположението на дивизията ще видите отъ приложената заповѣдь № 34. Вземете мѣрки на охранение откъмъ с. Еспетли и с. Седерли, както и откъмъ горното течение на р. Арда, макаръ че на линията Юрушъ—Коюнлукъ—Седерли е 3-а бригада. Мостоветѣ сѫ срещу с. с. Сименли—Самана. Свържете се съ телефонъ, посрѣдствомъ жицата, която преминава презъ бивака Ви."

Отъ никого необезпокоявани, дветѣ преминали на дѣсния брѣгъ на р. Арда бригади заеха положението споредъ заповѣдьта: *2-а бригада* зае тет-де-пона, като остави две дружини отъ 12-и полкъ въ бригадна поддръжка; 30-и полкъ се разположи въ с. Самана; 10-и полкъ — въ с. Сименли. Отъ последния полкъ една дружина и една батарея удължиха фронта на 2-а бригада, като застанаха на позиция отъ с. Кьормутликьой до подножието на височината, на която бѣше лѣвиятъ флангъ на 2-а бригада.

Придаденията къмъ дивизията *Хасковски отрядъ* имаше да извърши още единъ много труденъ походъ по планински, стръмни, изровени и разкаляни пѫтища съ многото си полска артилерия и съ коларския си обозъ. Отрядътъ тръгна въ 7 ч. пр. пл. по пѫтя Силбикюмъ — Бешъ Тепе — чифл. Бургуджикъ, съ авангардъ една дружина. 2./40. дружина, която бѣ извършила нощенъ походъ отъ Инджели и бѣ пристигнала едва къмъ 5 ч. пр. пл., получи разрешение да почива до 10 ч. пр. пл. и следъ това да тръгне по сѫщия пѫть.

Едвамъ въ 7 ч. сл. пл. отрядътъ пристигна при чифл. Бургуджикъ, разположи се за нощуване и, споредъ заповѣдьта отъ щаба на дивизията, изпрати охранение въ източна и въ югозападна посоки. Авангардната дружина се разположи за нощуване западно отъ с. Еспетли.

Вследствие лошитѣ пѫтища, презъ време на движението малки почивки се даваха презъ 30 минути. Отрядътъ имаше и голѣма почивка отъ 2 часа. При все това, много преуморенитѣ войници едвамъ се влачеха, колоната бѣше много разтегната, и отъ всѣка рота имаше по 20—30 души изостанали.

Въ 7 ч. сл. пл. началникътъ на 8-а дивизия получи отъ Щаба на II армия следното предупреждение:

„Командуващиятъ армията намира, че ще бѫде по-добре, ако за утре Хасковскиятъ отрядъ остане на лѣвия брѣгъ на р. Арда, въ централно положение, за да образува маневрени войски въ разпореждане на началника на дивизията. Това желание на командуващия армията ще се повтори писмено по-късно".

Действията на Сборната конна бригада.

Конната бригада не можа да изпълни задачата си предния день. Въ 7 ч. 15 м. пр. пл. командиръ̀тъ на бригадата изпрати до командуващия II армия и до началника на 8-а дивизия донесение, че желѣзниятъ пѫть се охранява силно, и затова разузнавателниятъ ескадронъ не можалъ да го разруши. Той решилъ да извърши разрушението съ открита сила; „но за да не привлѣка вниманието на противника и съ това да попрѣча на повѣрената ви дивизия да заеме изходното си положение, нападението ще извърша следъ заемане това положение" — пише сѫщиятъ въ своето донесение.

Командиръ̀тъ на бригадата въ сѫщность не бѣше решилъ да действува съ цѣлата бригада за разрушението; той поведе бригадата и 4./30. дружина отъ с. Хандаплѫ за с. Кулаклѫ, дето пристигна въ 1 ч. сл. пл. (12 км. за петь часа). Веднага следъ пристигането, бригадата се разположи на квартири за нощуване, като се изпрати за охранение единъ ескадронъ въ Пазарлѫ. Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. пристигна въ селото и дружината, която сѫщо се разположи за нощуване на квартиробивакъ и изпрати една рота въ предни постове.

Следъ това командиръ̀тъ на бригадата събра всички офицери отъ бригадата и дружината въ училището на с. Кулаклѫ, за да се съветва съ тѣхъ какъ да се разруши линията. Изказва се мнение да се настѫпи веднага съ цѣлата бригада, да се заеме единъ участъкъ отъ линията и да се разруши, и друго — да се действува скрито презъ нощьта съ малка часть. Командиръ̀тъ на бригадата, макаръ да бѣ донесълъ въ щаба на армията и въ 8-а дивизия, че ще действува съ цѣлата бригада, възприе второ мнение. Съ тази задача бѣ натоваренъ ротмистъръ Акрабовъ, който изяви желание да се нагърби съ нея. Въ негово разпореждане бѣше даденъ конно-пионерниятъ полуескадронъ и единъ взводъ пехотници, съ облекчено снарежение.

Ротмистъръ Акрабовъ реши да разруши желѣзния пѫть въ участъка между селата Клисели и Кара Сакли. Той събра отряда

си, който броеше 67 души, заедно съ пехотинцитѣ; намѣри водачъ отъ мѣстнитѣ жители и преди мръкване изпрати три офицерски разезди отъ доброволци по посокитѣ: Татаркьой, Клисели и Чанчи. Въ 6 ч. сл. пл. той съ отряда си тръгна къмъ с. Иеникьой. Поради много разкаляната почва, отрядътъ тръгна безъ коне, а само водачътъ бѣше на конь, защото заяви, че не ще може да издържи дългия пѫть презъ нощьта. Въ тъмнината, обаче, отрядътъ забърка пѫтя и излѣзе не въ желания участъкъ на желѣзния пѫть, а малко по-насеверъ — въ участъка между селата Инеоглукьой—Емирли. Тукъ, на единъ завой, релситѣ на пѫтя бѣха разрушени на дължина 200 метри, като се възпламениха 11 пироксилинови заряди. Следъ разрушението, отрядътъ извърши твърде уморително движение назадъ и чакъ на разсъмване достигна въ с. Иеникьой.

Изпратенитѣ разезди събраха ценни сведения за турцитѣ, които сѫ изложени въ следното донесение отъ командира на бригадата до командуващия II армия:

„Пристигнахъ въ Кулаклѫ, дето ще нощувамъ съ бригадата и дружината. Тая вечерь изпращамъ ротмистъръ Акрабовъ за разрушение линията при Инеоглукьой. Противникъ днесъ не е откритъ отъ разездитѣ по посоки: югъ, югоизтокъ и изтокъ. Ротмистъръ Кямилевъ е влѣзълъ въ Димотика съ биене на камбанитѣ, обаче, като видѣли, че това е само разездъ, турцитѣ се въоръжаватъ, и разездътъ набързо отстѫпва. Въ Болгаркьой турцитѣ сѫ стреляли по разезда, следъ като сѫ подпалили самото село. Изъ цѣлата мѣстность турцитѣ, въоръжени, образуватъ башибозушки чети. Една отъ тѣхъ, отъ 120 души, е стреляла сѫщо срещу разезда на ротмистъръ Кямилевъ. Войската отъ Димотика е прибрана къмъ Узунъ Кюпрю. Станцията Кулели Бургасъ се пази отъ пехота и артилерия".

Командирътъ на *Гвардейския конен полкъ*, въ Сименли, продължи изпълнението на възложената му задача — охранение района между селата Доуджаросъ—Татаркьой—Иеникьой. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. той изпрати 4 самостоятелни разезди за разузнаване района, а въ 6 ч. пр. пл. и цѣлиятъ полкъ потегли къмъ с. Татаркьой, дето пристигна въ 9 ч. пр. пл. Въ селото полкътъ преседѣ презъ цѣлия день, готовъ всѣка минута за действие. Той забеляза само една турска рота съ 5—6 конници, на 2 км. източно отъ Карталъ тепе, и единъ ескадронъ, западно отъ с. Емирли, които вечерьта се оттеглиха къмъ крепостьта. Командирътъ на полка къмъ 4 ч. сл. пл. изпрати донесение до началника на 8-а дивизия, че въ разузнавания районъ неприятелски войски нѣма, следъ което се оттегли за нощуване пакъ въ с. Сименли, дето се прибраха и изпратенитѣ разезди.

ГЛАВА VI.

Излазътъ отъ крепостьта на 16-и октомврий.

(13-о картограф. приложение).

Положението на 15-и октомврий вечерьта.

Положението на турцитѣ.

Следъ безуспѣшния опитъ за излазъ въ североизточна посока, комендантътъ на крепостьта направи своитѣ последни разпореждания за заемане главната отбранителна линия отъ редифскитѣ дивизии на гарнизона, като запази низамскитѣ дивизии въ общъ резервъ. Още на 13-и октомврий той бѣше издалъ следната заповѣдь:

„1) Въ състава на Одринския гарнизонъ влизатъ следнитѣ части: 10-а и 11-а низамски дивизии, 4-и стрелковъ полкъ, редифскитѣ дивизии БабаЕски, Одринъ и Гюмюрджина.

2) *Редифската дивизия БабаЕски* (11-и табори) да раздѣли отбранителния участъкъ на 4 полкови участъци.

Редифската дивизия Одринъ да раздѣли своя участъкъ на три части.

Редифската дивизия Гюмюрджина да раздѣли своя участъкъ, между Арда и Марица, сѫщо на три части.

За по-ясно разграничение участъцитѣ да се поставятъ флагове. Широчината на полковитѣ участъци ще зависи отъ морала на частьта и отъ важностьта на участъка.

3) *10-а низамска дивизия* ще образува резервъ на Западния фронтъ и ще се намира при Янъкъ Къшла. Всѣка вечерь да държи дежурна часть по единъ таборъ отъ полкъ, снабдени съ повече патрони. Полкътъ отъ тази дивизия, който заема Торта тепе, ще се присъедини къмъ нея, следъ като пристигне тамъ 11-а дивизия.

4) *11-а низамска дивизия,* заедно съ Брусенския и Чекерген-ския табори, да заеме Торта тепе и образува общъ резервъ, въ

подчинение на коменданта на крепостьта. Отъ всѣки полкъ да се назначава по единъ таборъ въ дежурна частъ, която да бѫде готова да тръгне всѣка минута.

Стрелковата дружина на дивизията да се изпрати въ разпореждане на началника на Марашкия секторъ, а единъ таборъ (по възможность 1./32.) — въ разпореждането на коменданта на града. Малгарскиятъ редифски таборъ отъ града да се присъедини къмъ своята дивизия.

5) 1-а, 2-а и 3-а картечни роти се придаватъ къмъ 10-а дивизия.

6) За началникъ на Марашкия участъкъ се назначава командиръть на 4-и стрелковъ полкъ, Джелалъ бей. Въ този участъкъ ще се изпратятъ: 4-и стрелковъ полкъ, 10-и и 11-и стрелкови табори съ картечницитѣ, полски батареи, не с. с. батарея, леката гаубична батарея отъ 11-а дивизия и 5-а картечна рота. Началникътъ на участъка ще може да се ползува съ влакъ отъ единъ локомотивъ и три вагони, които да изисква отъ началника на инженернитѣ войски.

7) Началницитѣ на секторитѣ и началникътъ на Марашкия участъкъ сѫ отговорни за разпредѣление участъцитѣ, за храната, за дисциплината и за работата по укрепяването. Находящитѣ се въ участъцитѣ работници да се употрѣбяватъ както досега. Войницитѣ, които ходятъ изъ града и обиратъ, ще бѫдатъ застреляни; които разпространяватъ лоши слухове, да бѫдатъ давани подъ сѫдъ; войници безъ работа да не се пускатъ въ града, а които бѫдатъ заловени тамъ, ще бѫдатъ сѫдени като напуснали участъка.

8) *Тежката полска артилерия* влиза въ подчинение на 10-а и 11-а дивизии, и ще образува подвижния артилерийски резервъ на крепостьта, подъ командата на началника на артилерията, Рифатъ паша.

9) Началницитѣ на секторитѣ и началникътъ на Марашкия участъкъ отъ време-на време да обикалятъ секторитѣ и насърдчаватъ войницитѣ. Щомъ се почне артилерийската стрелба въ единъ секторъ, началникътъ му веднага да се яви на мѣстото и, следъ като види всичко съ очитѣ си, да даде съответнитѣ заповѣди. Да не се стреля безъ полза.

10) Линията на преднитѣ постове да се охранява както досега, като по-важнитѣ пунктове се укрепятъ."

Въ заповѣдьта се казваше, че изпълнението ѝ ще се почне веднага, на 13-и октомврий. Вѣроятно е, до 15-и октомврий да не сѫ произлѣзли никакви размѣствания на гарнизона на крепостьта.

Споредъ събранитѣ отъ българскитѣ части сведения, на Марашкия участъкъ турцитѣ заемаха съ около 2—3 полкове окопитѣ по западнитѣ склонове на масива Папасъ тепе. Предъ главната отбранителна линия, обградена съ телена мрежа, тѣ имаха по-слаби окопи, вѣроятно за преднитѣ постове.

Схема
За положението на 15-и октомврий вечерьта

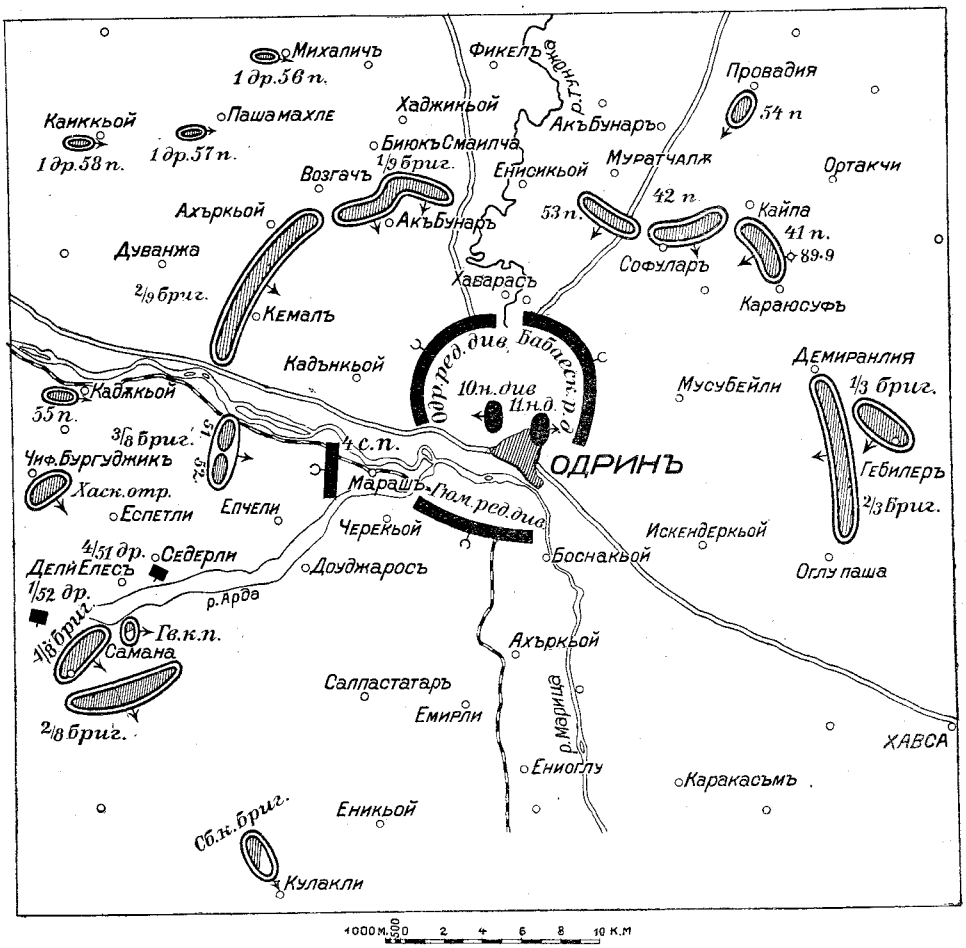

Положението на българитѣ.

На 15-и октомврий вечерьта частитѣ, които действуваха около Одринъ, бѣха разположени по следния начинъ:

Въ участъка източно отъ р. Тунджа — *3-а дивизия*, усилена съ 3./9. бригада, заемаше позиция на линията Енисикьой — Гебилеръ. Преднитѣ постове бѣха изнесени на около 1—2 км. предъ тази линия.

Въ участъка между Марица и Тунджа — *9-а дивизия* заемаше „линията на обложение“ чифл. Кършалж — Ахъркьой—Сарай Акъ

Бунаръ—чифл. Кьосе Хамза, съ предни постове на 1—2 км. предъ тази линия. Въ с. Михаличъ бѣ пристигнала една дружина отъ 56-и полкъ (11-а дивизия).

3./8. бригада заемаше позиция по гребена източно отъ Сюютли баиръ, която бѣше вече доста добре укрепена; стрелковитѣ окопи бѣха доведени до стрелба стоишкомъ, а преднитѣ постове бѣха изнесени на около 700—800 м. предъ позицията и имаха отдѣлни стрелкови трапчета. Позицията бѣше раздѣлена на два полкови участъка, като всѣки се заемаше отъ единъ пехотенъ полкъ и едно не с. с. артилер. отдѣление. На всѣки полкови участъкъ бѣха изработени по три опорни пунктове (редути), безъ изкуствени препятствия.

Дѣсниятъ полкови участъкъ се заемаше отъ 52-и полкъ съ 2./8. не с. с. артилерийско отдѣление, като дветѣ дружини на полка бѣха въ първа линия, 3-а дружина — въ полкова поддръжка, 1-а дружина бѣ при мостоветѣ на р. Арда. Артилерийското отдѣление бѣше на позиция близо задъ пехотнитѣ окопи. Преднитѣ постове въ участъка на полка се заемаха отъ 51-и полкъ.

Лѣвиятъ полкови участъкъ се заемаше отъ 51-и полкъ, съ 1./8. не се артилер. отдѣление. 1-а дружина бѣ въ предни постове, 3-а дружина заемаше позицията, и 2-а, заедно съ картечната рота, бѣше въ полкова поддръжка, задъ лѣвия флангъ на полка. 4-а дружина бѣше при с. Седерли и охраняваше мостоветѣ. Артилерийското отдѣление бѣше на позиция близо задъ пехотнитѣ окопи.

Въ Каджкьой бѣше пристигналъ вечерьта 55-и полкъ (три дружини), отъ 11-а дивизия.

Гаубичната батарея заемаше позиция задъ дѣсния флангъ на 51-и полкъ.

Хасковскиятъ отрядъ, придаденъ къмъ 8-а дивизия, бѣ разположенъ на бивакъ при чифл. Боргуджикъ.

1./8. и 2./8. бригади бѣха на дѣсния брѣгъ на р. Арда, въ участъка Сименли—Самана;

Конната бригади презъ този день нощува въ чифл. Кулаклж, а Гвардейскиятъ коненъ полкъ — въ с. Сименли.

Турцитѣ къмъ това време сж имали сведения, че позицията източно отъ линията Юрушъ—Коюнлукъ се заема отъ около една бригада, което се вижда отъ заповѣдитѣ на коменданта на крепостьта. Тѣ още не сж знаели, нито за минаването на дветѣ бригади отъ 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на р. Арда, нито за пристигането на Хасковския отрядъ въ чифл. Боргуджикъ.

Решението на коменданта за излазъ.

Разпорежданията на българското командуване за 16-и октомврий.

На 15-и октомврий Българската III армия бѣше въ непосрѣдствено съприкосновение съ противника на линията Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ, като имаше предъ себе си главнитѣ турскитѣ сили. Но въ българскитѣ висши щабове това не бѣ известно. Като се предполагаше, че турцитѣ сж нейде по-наизтокъ, Щабътъ на действуващата армия издаде директива за продължение настжплението на 16-и октомврий:

„Споредъ сведенията, добити отъ армиитѣ, положението на противника не е уяснено. Споредъ сведенията, които притежава Щабътъ на действуващата армия, може да се предполага, че противникътъ се групира на линията Чорлу—Сарай, или на изтокъ, по височинитѣ; може тъй сжщо да се допусне, че, ако неприятелтъ въ този моментъ извършва разтоварване на войски въ Родосто, ще иска да прикрие посоката отъ последния пунктъ къмъ станция Муратли.

Положението на нашата армия е: III армия заема линията Виза—Чонгора—Карагачъ—Туркъ Бей; I армия съ 1-а и 10-а дивизии—линията чифл. Татаркьой—чифл. Сафоли—БабаЕски, а съ 3-а дивизия — линията Оглу Паша—Кайпа—Челмекьой; II армия, както въ директива № 6, съ разлика на една пехотна бригада и конната бригада — на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

За днешно число, 16-и октомврий, НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда:

„1) *II армия* да продължава изпълнението на дадената ѝ съ директива № 6 задача, като се заповѣда на конната бригада да прекжсне желѣзнопжтното съобщение между Одринъ и Димотика, безъ обаче да разрушава линията. Отъ 9-а дивизия къмъ 5 ч. пр. пл. да се прехвърли още една бригада по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, и довърши обложението на Одринската крепость до шосето Одринъ—Хавса, за която цель къмъ армията се придава едната бригада отъ 3-а Балканска дивизия, като дветѣ бригади отъ сжщата дивизия се снематъ отъ линията на обложението и се насочатъ къмъ Люле Бургасъ.

2) *I армия* съ 1-а и 10-а дивизии да достигне линията разв. Бедеркю—Сатжкьой; 3-а Балканска дивизия съ дветѣ си бригади да достигне село Кулели. Едната ѝ бригада да остане въ разпореждането на командуващия II армия.

3) *III армия* да достигне линията Сатжкьой—Виза, като вземе всички необходими мѣрки за обезпечение фланга си по посока Айяна, Пинеки, Мидия противъ възможенъ десантъ или предварителна групировака на войски при Мидия".

Тази е първата директива отъ Щаба на действуващата армия, въ която се говори за „обложение“ Одринската крепость. Въ пораншнитѣ директиви винаги се говорѣше за заслоняване крепостьта.

Въ изпълнение тази директива, III и I армии настжпиха, и се започна решително стражение при Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ.

Още преди получаване тази директива, командуващиятъ II армия въ 2 ч. 30 м. пр. пл. бѣше заповѣдалъ частитѣ отъ армията да останатъ на мѣстата си и да продължаватъ изпълнението на възложенитѣ имъ задачи. Следъ получаване директивата, той изпрати заповѣдь до началника на 9-а дивизия за минаване съ още една бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Чрезъ него той изпрати и заповѣдьта до 3-а дивизия за движение на истокъ. На началника на 8-а дивизия сжщо бѣ изпратена заповѣдь за действие южно отъ р. Арда, за която ще стане дума по-нататъкъ. Колкото за разрушението желѣзния пжть между Одринъ и Димотика, той още не бѣше получилъ никакво донесение отъ командира на конната бригада. А когато презъ деня получи донесението, че този пжть презъ нощьта е билъ разрушенъ, изпрати донесение въ Щаба на действуващата армия, че разрушението е станало преди да се получи директивата.

Разпорежданията на Турското командуване.

На 15-и октомврий комендантътъ на крепостьта издаде следната заповѣдь за излазъ въ участъка между Марица и Арда:

„1. Противникътъ е заелъ Суфуларъ—Бююкъ Дюллюкъ, Кьосе Хамза—Сарай Акъ Бунаръ—Юрушъ—Коюнлукъ. На Източния и Западния сектори и на Марашкия участъкъ противникътъ е оцененъ по една бригада съ по 1—2 батареи.

2. Съ Божията помощь, на 16-и октомврий, въ вторникъ, преди пладне ще се направи излазъ на Марашкия участъкъ, който излазъ ще се прикрива съ две демонстриращи колони на Западния секторъ. Прилага се бойно разписание на частитѣ, които ще вематъ участие въ излаза.

3. Частитѣ да вематъ съ себе си само бойния обозъ. На войницитѣ да се раздадатъ повече патрони и по за два деня храна.

4. Дивизиитѣ да устроятъ връзка съ ординарци, за да могатъ бързо да съобщаватъ въ щаба за положението. Донесенията да се предаватъ веднага чрезъ най-близката телеграфна станция.

5. Дивизията на Хусамединъ паша да настжпи по височинитѣ между чифл. Кара Смаилча и Кемалъ, като особено се старае да задържи Могилестата височина при чифл. Екмекчикьой. Дивизията на Джелалъ бей да настжпи къмъ фронта Каджкьой—Булдуркьой.

Бойно разписание

На частитѣ отъ Одринския гарнизонъ, предназначени да извършатъ излаза на 16 октомври.

Войски за излазъ на Марашкия участъкъ	Войски за демонстрация на западния секторъ
4^ч стрелковъ полкъ	29^ч низамски полкъ
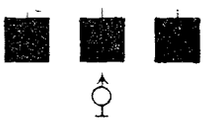	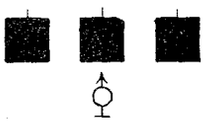
28^ч низамски полкъ	30^ч низамски полкъ
	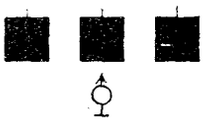
33^ч низамски полкъ	Ред. полкъ отъ Гюм. див.
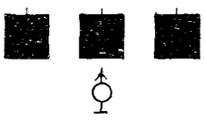	
12^ч коненъ полкъ	
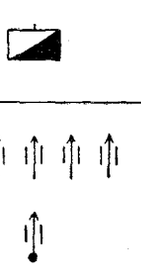	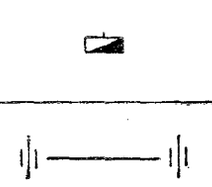

Главитѣ на колонитѣ на двете дивизии да минаватъ презъ отбранителната линия въ 6 ч. пр. пл. Да се напомни на войницитѣ, че ще бждатъ осжждани на смъртъ всички ония, които се опитатъ да бѣгатъ.

6. Началницитѣ на Западния секторъ и на Марашкия участъкъ, а сжщо артилерийскитѣ и пехотни началници, да бждатъ въ района на своитѣ участъци и да следятъ стжпка по стжпка действията на частитѣ, които правятъ излазъ. Да се обърне особено внимание на артилерийската стрелба отъ крепостьта, която ще подкрепи настжплението на частитѣ. За всички грѣшки въ случая ще бждатъ отговорни началницитѣ на секторитѣ и артилерийскитѣ началници.

7. Артилерията, която се придава на частитѣ споредъ приложеното бойно разписание, ще се формира отъ началника на артилерията. Довечера да се съобщи кои артилерийски части ще влѣзнатъ въ състава на войскитѣ, предназначени за излазъ и демонстрация.

8. Щабътъ на 12-и коненъ полкъ да съобщи довечера какъ ще бждатъ разпредѣлени кавалериститѣ, които споредъ бойното разписание се придаватъ къмъ дивизиитѣ. За разузнаване на Южния секторъ, да се изпрати единъ взводъ на началника на Гюмюрджинската дивизия. Единъ взводъ конница да разузнава въ участжка Мусубейли—Кара Юсуфъ—Суфуларъ—Дерменъ Еникьой.

Нѣма документи, отъ които да се установи цельта на предприетия излазъ и мотивитѣ за избиране тази посока. Турцитѣ откриха, че частитѣ отъ 8-а дивизия сж минали на дѣсния брѣгъ на р. Арда, едвамъ на 16-и октомврий. Затова не може да се предполага, че излазътъ е билъ предприетъ съ цель да се противодействува на това минаване. Вѣроятно е, този излазъ да е билъ заповѣданъ отъ Турската главна квартира, съ цель да се ангажиратъ по-добре войскитѣ, действуващи около Одринъ, за да не може отъ тѣхъ да се отдѣлятъ части за изпращане на изтокъ, защото на 16-и октомврий се започваше решително сражение на линията Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ.

Събирането на частитѣ, предназначени да извършатъ излаза, стана презъ нощьта срещу 16-и октомврий. Отъ българска страна не бѣха открити никакви признаци за готвения излазъ, и затова не бѣха взети никакви мѣрки за противодействие.

Командуващиятъ II армия презъ нощьта изпрати на частитѣ заповѣдь да се продължатъ започнатитѣ действия:

1) *Конната бригада* да продължава изпълнението на задачата, дадена още на 14-и октомврий — разрушение желѣзния пжть и разузнаване въ зоната Димотика—Ортакьой—Кърджали.

2) *8-а дивизия* да продължава действията на дѣсния брѣгъ на р. Арда, „доколкото това е съобразно съ обстановката“.

3) Придадената къмъ армията *11-а дивизия* да продължава организиране и съсрѣдоточаване частитѣ си, за да състави поддръжка на 8-а и 9-а дивизии.

4) *Началникътъ на обсадната артилерия* да подготви поставянето на пристигащитѣ обсадни батареи, споредъ задачитѣ, които има да се достигатъ отъ „линията на обкржжаването".

Излазътъ на Западния секторъ. — Вториятъ бой на линията Юрушъ—Коюнлукъ.

Разпорежданията на началника на Марашкия участъкъ.

Следъ като получи заповѣдьта за излаза, началникътъ на Марашкия участъкъ заповѣда назначенитѣ за произвеждането му войски да се събератъ задъ главната отбранителна линия: 33-и полкъ—въ колона задъ Марашката могила, 28-и полкъ — влѣво отъ него, на пжтя Марашъ—Еспетли, 4-и стрелковъ полкъ—на своя бивакъ, задъ позицията, картечницитѣ и батареитѣ — задъ пехотнитѣ части. Следъ това той издаде следната заповѣдь за настжпление на 16-и октомврий:

„Юрушъ и Коюнлукъ сж заети съ слаби неприятелски части. 10-а дивизия ще настжпи вдѣсно отъ насъ, по гребенитѣ между чифл. Кара Смаилча и Кемалъ. На дивизията ни е заповѣдано да направи излазъ, като атакува силно противника по фронта и дѣсния му флангъ. Тя ще настжпи къмъ Каджкьой и Булдуркой.

33-и полкъ ще настжпи въ участъка вдѣсно отъ пжтя Марашъ—Каджкьой и ще атакува противника по фронта, като въ началото води бой само да задържи противника и, щомъ влѣзе въ връзка съ дѣсния флангъ на 28-и полкъ, веднага да премине въ атака. Лѣвиятъ флангъ на полка да бжде на около 100 метра влѣво отъ горния пжть.

28-и полкъ да настжпи влѣво отъ пжтя Марашъ—Каджкьой и да обходи дѣсния неприятелски флангъ, като съ лѣвия си флангъ не минава оттатъкъ пжтя Марашъ—Еспетли. Да държи връзка вдѣсно, а лѣвия си флангъ да охранява съ силни разезди.

4-и стрелковъ полкъ да следва по гребена влѣво отъ пжтя Марашъ—Коюнлукъ, като се държи на около 600 метра отъ поддръжката на 28-и полкъ, и ще образува резервъ на дивизията. Къмъ резерва се придава и 5-а картечна рота „Максимъ".

Гаубичната батарея и две с. с. батареи да се движатъ задъ 28-и полкъ, който да извърши обхода. Първата артилерийска позиция да се заеме по указанията на адютанта, а следъ това батареитѣ да мѣняватъ позициитѣ си, въ зависимость отъ хода на боя.

Ескадронътъ да разузнава по линията Марашъ—Коюнлукъ—Еспетли. Да се дадатъ двама конника на стрелковия полкъ, по трима — на другитѣ полкове и четирима—въ щаба на участъка.

10-и и 11-и стрелкови табори, заедно съ полскитѣ не с. с. батареи, да останатъ на позицията.

3-и таборъ, отъ 4-и стрелковъ полкъ, който е въ предни постове, да се присъедини къмъ полка си, следъ като частитѣ на дивизията минатъ презъ линията на преднитѣ постове.

Частитѣ да вематъ съ себе си само бойния обозъ. На войницитѣ да се раздадатъ повече патрони и по за два деня хлѣбъ или сухаръ.

Всѣки полкъ да си открие превързоченъ пунктъ. *Главниятъ превързоченъ пунктъ* ще бѫде въ училището на с. Марашъ.

Азъ ще се движа по пѫтя с. Марашъ—Коюнлукъ, при поддръжката."

Началникътъ на Марашкия участъкъ, като е искалъ да внуши на своитѣ войски повече енергия при изпълнението на излаза, презъ нощьта изпрати и следната кратка заповѣдь:

„1. Всички, които станатъ причина да закъснѣе тръгването на частитѣ, ще бѫдатъ подведени подъ отговорность.

2. Които напуснатъ бойната линия и бѣгатъ назадъ, ще бѫдатъ наказани съ смърть.

3. Това да се съобщи на всички офицери и войници."

Настѫплението на турцитѣ.

Въ 5 ч. пр. пл. всички части, предназначени за излаза въ Марашкия участъкъ, бѣха пристигнали при Марашъ и бѣха се разположили въ сборенъ редъ задъ главната отбранителна линия:

4-и стрелковъ полкъ — на своя бивакъ, 33-и полкъ — задъ могилата при с. Марашъ, 28-и полкъ — влѣво отъ него, на пѫтя Марашъ—Еспетли; батареитѣ — задъ пехотнитѣ полкове.

Началникътъ на Марашкия участъкъ бѣше заповѣдалъ частитѣ да излѣзатъ отъ главната отбранителна линия въ 6 ч. пр. пл. Но понеже презъ теленитѣ мрежи имаше само единъ проходъ, презъ който трѣбваше да минатъ всички части, то движението се започна малко по-рано.

Най-напредъ се изтегли въ походна колона 33-и полкъ и, щомъ излѣзе отъ телената мрежа, развърна се въ боенъ редъ, като изпрати двата си табора въ първа линия, а единиятъ — остана въ полкова поддръжка, задъ дѣсния флангъ. Войницитѣ бѣха съ облѣчени шинели

и носѣха палаткитѣ си. Началникътъ на участъка, като забеляза това, заповѣда да се оставятъ платнищата, а шинелитѣ да се съблѣкатъ и да се сгънатъ. Това стана причина да се забави полкътъ непосрѣдствено предъ теленитѣ мрежи.

28-и полкъ сѫщо се развърна въ боенъ редъ веднага следъ като излѣзе отъ теленитѣ мрежи, и продължаваше настѫплението си, за да мине презъ преднитѣ постове.

Щомъ двата полка достигнаха до линията на своитѣ предни постове, тѣ бѣха посрещнати съ огънь отъ българскитѣ предни постове. Турскитѣ батареи, които се движеха непосрѣдствено задъ пехотата, веднага заеха позиции на около 200 крачки задъ преднитѣ постове и откриха огънь по онѣзи цели, които прѣчеха на тѣхното настѫпление. Гаубичната батарея откри огънь по българскитѣ батареи.

Командиръ̀тъ на 1./51. дружина, отъ преднитѣ постове, предаде веднага по телефона своето донесение на командира на бригадата, че турцитѣ въ гѫсти вериги настѫпватъ по цѣлия фронтъ. Последниятъ заповѣда дружината да дочака противника на своитѣ позиции, следъ което да го посрещне съ огънь. Дружината ще бѫде подкрепена своевременно.

Турскитѣ пехотни части, въпрѣки силния пехотенъ огънь, продължиха настѫплението си, докато не заставиха преднитѣ части на 1./51. дружина да се оттеглятъ на линията на резерва на преднитѣ постове (3-а и 2-а роти). Въ това време петтѣ батареи отъ 8-и не с. с. артилер. полкъ, заедно съ гаубичната батарея, откриха огънь най-напредъ по турскитѣ батареи. Следъ като бѣха заставени последнитѣ да намалятъ огъня си, българскитѣ батареи пренесоха своя огънь върху енергично настѫпващитѣ турски вериги и ги накараха да се закриятъ въ гънкитѣ на мѣстността.

Веднага следъ първитѣ изстрели въ участъка на 3./8. бригада, началникътъ на дивизията, който нощува въ с. Самана, тръгна, заедно съ щаба си, отъ селото, мина на лѣвия брѣгъ на р. Арда и въ 8 ч. 35 м. пр. пл. направи следнитѣ разпореждания:

а) Началникътъ на Хасковския отрядъ веднага да тръгне отъ бивака къмъ с. Еспетли, отдето да се насочи противъ лѣвия флангъ на настѫпващитѣ турци.

б) 1./52. дружина, която бѣ оставена за непосрѣдствено охранение на мостоветѣ, да излѣзе напредъ, къмъ Седерли, и да застане между 4./51. дружина, която бѣ въ това село, и дѣсния флангъ на позицията на 3-а бригада.

Следъ това щабътъ продължи пѫтя си и въ 9 ч. 30 м. пр. пл. застана на височинитѣ северно отъ с. Еспетли, отдето началникътъ на дивизията предполагаше да ржководи боя.

Противодействието на 3./8. бригада.

Къмъ 8 ч. пр. пл. турското настѫпление окончателно се очерта. Командиръть на 3./8. бригада оцени турскитѣ сили на около 9 табори. Споредъ насочването на пехотата и съсрѣдоточението на артилерийския огънь, той смѣташе, че турцитѣ насочватъ главния си ударъ къмъ дѣсния флангъ на бригадата, т. е. къмъ участъка на 52-и полкъ. Частитѣ отъ бригадата се приготвиха за противодействие:

Въ лѣвия участъкъ (*51-и полкъ*). Ротата отъ преднитѣ постове се оттегли къмъ резерва, който бѣ разположенъ въ окопитѣ на тъй наречената Отсѣчена могила, на лѣвия флангъ на главната позиция. Дветѣ роти, развърнати въ боенъ редъ, посрещнаха съ вихренъ огънь настѫпващитѣ турци и ги принудиха да почнатъ да се окопаватъ на гребена, откойто се оттеглиха преднитѣ постове.

Отъ този гребенъ турцитѣ откриха много силенъ огънь по главната позиция. Подъ прикритието на този огънь, тѣ започнаха да се спущатъ въ дълбокия долъ непосрѣдствено предъ Отсѣчената могила и къмъ желѣзния пѫть, отдето се стремѣха да обходятъ лѣвия флангъ. Командиръть на полка, като видѣ, че дветѣ роти не могатъ да спратъ настѫплението на турцитѣ, заповѣда да бждатъ подкрепени отъ 2-а дружина. Сутриньта тази дружина се готвѣше да отиде на работа по укрепяване позицията. Но като се започна боятъ на преднитѣ постове, тя се приближи къмъ позицията и застана отъ дветѣ страни на редута южно огъ с. Юрушъ. Въ самия редутъ бѣше 10-а рота; въ него застана и картечната рота, която се движеше заедно съ дружината. Когато се получи заповѣдьта да се подкрепятъ ротитѣ при Отсѣчената могила, командиръть на дружината изпрати 6-а и 8-а роти. Мѣстностьта между окопитѣ при редута и Отсѣчената могила се обстрелваше много силно съ артилерийски огънь. Ротитѣ търпѣха доста загуби, но, въпрѣки това, тѣ настѫпваха твърде бързо, въ строй за движението подъ артилерийски огънь, и достигнаха до позицията на 2-а и 4-а роти тъкмо въ момента, когато тѣ изнемогваха подъ силния турски натискъ. Пристигналитѣ роти веднага откриха огънь по настѫпващитѣ турски вериги и ги принудиха да отстѫпятъ въ окопитѣ си, на около 500—700 крачки предъ главната позиция, отдето вече не се опитаха да напреднатъ дори до края на боя.

По този начинъ, въ борбата въ лѣвия полкови участъкъ не взеха непосрѣдствено участие цѣлата 3./51. дружина, половината отъ 2./51. дружина и картечната рота на полка. Тѣзи части останаха презъ всичкото време задъ главната позиция, но пакъ претърпѣха доста загуби отъ турския артилерийски огънь.

Въ дѣсния участъкъ (52-и полкъ). Преднитѣ постове въ този участъкъ се заемаха отъ 1./51. рота. Въ 7 ч. 20 м. пр. пл. турцитѣ настжпиха стремително съ по-голѣми сили по цѣлия фронтъ предъ участъка. Предвидъ голѣмото числено превъзходство, 1./51. рота започна да се оттегля къмъ резерва на преднитѣ постове — 3./51. рота, на главната позиция. Турцитѣ се увлѣкоха да преследватъ съ пехотенъ огънь отстжпващитѣ предни постове и загубиха доста време, безъ да имъ нанесатъ нѣкакви загуби, защото разстоянието бѣше още доста голѣмо.

Командиратъ на 4./52. дружина, щомъ забеляза настжплението на турцитѣ и отстжплението на преднитѣ постове, изпрати 13-а и 14-а роти да ги поддържатъ. Двѣтѣ роти веднага настжпиха отъ мѣстото си, задъ позицията. Щомъ достигнаха гребена, тѣ бѣха посрещнати съ силенъ артилерийски огънь. Турската пехота въ това време сжщо бѣше заела гребена, напуснатъ отъ преднитѣ постове, и бѣше открила силенъ огънь по главната позиция. Подкрепени отъ 13-а и 14-а роти, ротитѣ отъ преднитѣ постове (1./51. и 3./51.) откриха силенъ огънь, който не позволи на турцитѣ да продължатъ настжплението си.

Командиратъ на полка, веднага следъ започване боя, заповѣда на командира на 2-а дружина да изпрати една рота за поддръжка на 4-а дружина, а другитѣ три роти да се премѣстятъ на северъ отъ с. Коюнлукъ и да влѣзатъ въ разпореждането на командира на бригадата. Той заповѣда на командира на 3-а дружина да изпрати две роти къмъ лѣвия флангъ на полковия участъкъ, дето въ това време пехотниятъ огънь бѣ много засиленъ, и турската артилерия сжщо бѣ съсрѣдоточила своя огънь. Другитѣ две роти отъ тази дружина бѣха оставени въ полкова поддръжка.

Изпратенитѣ за усилване бойната часть роти (6-а — къмъ дѣсния флангъ и 11-а и 12-а — къмъ лѣвия флангъ) настжпиха бързо и, щомъ достигнаха до гребена, попаднаха подъ убийственъ артилерийски и пехотенъ огънь. Този огънь бѣше особено силенъ на лѣвия флангъ, дето пристигнаха 13-а и 14-а роти.

Вследствие приближаването на по-заднитѣ поддръжки, турскиятъ пехотенъ огънь постоянно се усилваше. Ставаше ясно, че турцитѣ

се мѫчатъ съ пехотенъ и артилерийски огънь да подготвятъ настѫплението си за приближаване къмъ българската главна позиция.

Къмъ 11 ч. пр. пл. турцитѣ подновиха настѫплението си, особено противъ дѣсния флангъ на полка. Командиръть на 4-а дружина виждаше, че само съ пехотенъ огънь не може да спре турското настѫпление, макаръ да бѣ усилилъ линията на огъня и съ пристигналата 6-а рота. Той реши да използува картечницитѣ, които бѣха на главната позиция въ неговия участъкъ, и заповѣда на командира на картечната рота да даде въ негово разпореждане единъ взводъ, който бѣ изпратенъ на гребена източно отъ к. 135. Другиятъ взводъ остана на мѣстото си, а изпратениятъ напредъ бързо достигна посочената му позиция и съ огъня си застави турцитѣ да прекратятъ настѫплението си.

Турцитѣ подновиха пехотния си огънь. Докато тѣхната артилерия обсипваше съ гранати и шрапнели центъра на дѣсния флангъ на позицията, пехотниятъ огънь срещу този флангъ ставаше по-силенъ отъ придошлитѣ поддръжки. Ставаше ясно, че турцитѣ ще се опитатъ да обхванатъ позицията. Въ това време пристигна 1-а дружина (3 роти), изпратена отъ началника на дивизията, отъ Седерли, още въ началото на боя. Командиръть на полка още въ 10 ч. 30 м. пр. пл. получи донесение отъ командира на дружината, че ще пристигне, и заповѣда да застане задъ дѣсния флангъ на полка. Когато турцитѣ започнаха да се разпространяватъ къмъ този флангъ, командиръть на полка въ 11 ч. 30 м. изпрати заповѣдь да се остави прикритие на артилерията една рота, а другитѣ две — да удължатъ дѣсния флангъ на полка.

И тъй, съ помощьта на картечния взводъ и дветѣ роти отъ 1-а дружина, настѫплението на турцитѣ за обхващане дѣсния флангъ на полка бѣ спрѣно временно.

Засилване българската артилерия.

Артилерията, придадена къмъ 3-а бригада (8-и не с. с. артилер. полкъ), заемаше своитѣ позиции, на които батареитѣ бѣха си приготвили окопи. Когато турскитѣ батареи откриха огънь по позицията на преднитѣ постове, батареитѣ на 8-и не с. с. артилер. полкъ последователно откриваха огънь, като си избираха най-подходящи цели отъ настѫпващитѣ турски части.

Още въ началото на боя лѣвофланговата 3./8. не с. с. батарея бѣ премѣстена, по заповѣдь отъ командира на бригадата, на избраната още предния день позиция задъ гребена северозападно отъ

к. 152. Тази батарея получи задача да обстрелва подстжпитѣ къмъ лѣвия флангъ на позицията, при с. Юрушъ, като действува самостоятелно.

Останалитѣ батареи се помжчиха най-напредъ да обстрелятъ турскитѣ батареи; последнитѣ бѣха застанали на закрити позиции, и затова огъньтъ се насочваше по видимитѣ гребени и после се пренасяше по гънкитѣ на мѣстността, задъ гребенитѣ, дето бѣ най-вѣроятно да се намиратъ тѣзи батареи. Огъньтъ на българскитѣ батареи не бѣше ефикасенъ, защото всѣка минута турскитѣ батареи усилваха своя огънь по преднитѣ пехотни части, по главната позиция и по дола задъ нея. Този огънь причиняваше голѣми загуби на пехотнитѣ части, и командирътъ на артилерийския полкъ, като смѣташе да помогне за борбата съ турската артилерия, реши да се премѣсти отъ лѣвия флангъ (при 3-а батарея) къмъ второто свое отдѣление, за да ржководи поне неговия огънь срещу турскитѣ батареи.

Единъ змиевиденъ гребенъ, който се изпрѣчваше на около 1400 м. отъ артилерийската позиция, прѣчеше на наблюдението, и батарейнитѣ командири не можеха да следятъ настжплението на турската пехота и да я обстрелватъ.

3-а батарея, отъ 2-о с. с. гаубично отдѣление, щомъ забеляза турското настжпление по хребетитѣ предъ Папасъ тепе, откри огънь по настжпващитѣ пехотни части, като ги застави да се закриятъ изъ гънкитѣ на мѣстността. Когато нескорострелнитѣ полски батареи се пристреляха по сжщитѣ цели, батареята прекрати огъня, и очакваше въ наблюдателно положение съответни цели. Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл., по заповѣдь отъ командира на бригадата, батареята откри огънь по укреплението на Папасъ тепе. Съ 39 фугасни гранати на мѣрникъ 54—62 турцитѣ отъ укреплението и отъ съседнитѣ окопи бѣха принудени да се разпръснатъ въ разни посоки, което се наблюдаваше много добре отъ наблюдателния пунктъ на батареята.

Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. пристигнаха на позицията първитѣ три батареи отъ 3-и с. с. артилерийски полкъ. Тѣ веднага откриха огънь по турскитѣ окопани вериги и по тѣхнитѣ поддръжки, които въ това време усилваха линията на огъня. Командирътъ на 3-и с. с. артилерийски полкъ забеляза, че отъ позицията, която заемаха батареитѣ, не могатъ да се обстрелватъ най-близкитѣ подстжпи къмъ главната позиция. Въ сжщото време турската артилерия стреляше толкова силно по пехотнитѣ окопи, че имаше опасность пехотата да не издържи този огънь. Той заповѣда 2./8. не с. с. батарея да излѣзе на позиция напредъ, непосрѣдствено до самитѣ пехотни вериги. Батареята, подъ най-силенъ огънь, измѣни позицията си, но въ най-

скоро време турцитѣ съсрѣдоточиха върху нея толкова силенъ огънь, че тя бѣ принудена на нѣколко пѫти да прекратява стрелбата си. Въ тѣзи паузи прислужницитѣ бързаха да направятъ малки ровчета и да се закриятъ, като поставиха на седалищата човалчета, пълни съ пръсть. Благодарение на тѣзи мѣрки, батареята, макаръ да нѣмаше щитове, имаше малко ранени и то повечето въ краката.

Появяването на тази батарея въ самитѣ пехотни вериги въодушеви пехотнитѣ войници и спомогна много за удържане позицията, въпрѣки силния огънь.

Приближаването на Хасковския отрядъ.

Началникътъ на Хасковския отрядъ получи заповѣдьта отъ началника на 8-а дивизия за настѫплението къмъ Коюнлукъ, когато престрелката между дветѣ страни бѣ вече много усилена. Той схващаше, че трѣбва да се бърза, да не би турцитѣ да отблъснатъ 3./8. бригада преди да пристигнатъ на позицията частитѣ на отряда. Безъ да дочака останалитѣ назадъ 2./40. дружина и 1./3. с. с. батарея, той въ 7 ч. насочи частитѣ въ походенъ редъ отъ бивака, презъ с. Еспетли, за с. Коюнлукъ. Походната колона се охраняваше отъ авангардъ — 2./28. дружина.

Колкото отрядътъ приближаваше къмъ позицията, толкова стрелбата отъ дветѣ страни ставаше по-оживена. Затова петтѣ батареи, които влизаха въ главнитѣ сили на походната колона, започнаха да се движатъ тръсъ, изпревариха пехотата и въ 9 ч. 30 м. пр. пл. достигнаха до дола западно отъ с. Коюнлукъ, отдето въ 10 ч. 15 м. пр. пл. излѣзоха на позиция, съ задача да посрещнатъ турскитѣ части, ако тѣ сполучатъ да минатъ презъ позицията на 3./8. бригада.

Следъ като се запозна добре съ обстановката, *командирътъ на 3-и с. с. артилерийски полкъ* заповѣда батареитѣ да промѣнятъ позициитѣ си напредъ, до позициитѣ на 8-и не с. с. артилерийски полкъ, за да вематъ участие въ отбиване неприятелската атака.

Веднага следъ заемане вторитѣ си позиции, скорострелнитѣ батареи откриха толкова силенъ огънь по турскитѣ пехотни окопи и батареи, щото последнитѣ бѣха заставени да прекратятъ огъня си.

Пехотата на Хасковския отрядъ продължи движението си и въ 1 ч. 30 м. сл. пл. достигна въ дола западно отъ с. Коюнлукъ, дето застана въ сборенъ редъ. По заповѣдь отъ командира на 3./8. бригада, 4./28. дружина и петь роти отъ 40-и полкъ застанаха въ маневрени войски, задъ в. 152, 2./28. дружина остана задъ центъра, а 3./28. дру-

жина — задъ дѣсния флангъ на бригадата. По този начинъ заповѣдьта да се действува по лѣвия флангъ на турцитѣ не бѣ изпълнена. Хасковскиятъ отрядъ застана точно задъ позицията по цѣлия фронтъ, и бѣше готовъ да се влѣе въ 3./8. бригада, за да я поддържа.

Пристигналитѣ пехотни части не взеха непосрѣдствено участие въ боя, но спомогнаха много само съ своето присѫтствие за отблъсване турската атака. Всички ангажирани въ боя части отъ 3./8. бригада посрещнаха съ радостни викове „Ура!“ пристигащитѣ части отъ Хасковския отрядъ и добиваха повече увѣреность, че турскиятъ напоръ ще бѫде сломенъ.

2./40. дружина и 1./3. с. с. батарея, както се каза погоре, пѫтуваха отдѣлно отъ Хасковския отрядъ. Като пристигнаха на бивакъ между чифл. Боргуджикъ и Еспетли и като узнаха за движението на отряда къмъ Коюнлукъ, и тѣ тръгнаха по неговитѣ следи. Когато презъ село Еспетли минаваше батареята съ своето прикритие (5./40. рота), и Щабътъ на 8-а дивизия минаваше презъ сѫщото село. Началникътъ на дивизията заповѣда да останатъ тамъ, съ цель да посрещнатъ турцитѣ, ако тѣ сполучатъ да проникнатъ презъ позицията на 3./8. бригада.

Кризата на боя.

И тъй, турцитѣ сполучиха да достигнатъ до напуснатитѣ окопи на преднитѣ постове, а на нѣкои мѣста да се приближатъ още повече до позицията на резерва на преднитѣ постове — гребена непосрѣдствено предъ главната позиция. Командиритѣ на 28-и и 33-и низамски полкове донесоха къмъ 11 ч. пр. пл. на началника на Марашкия участъкъ, че сѫ вкарали въ първата линия всичкитѣ си поддръжки. Самъ началникътъ на този участъкъ изпрати на коменданта на крепостьта следното донесение:

„Съ Божията помощь, противникътъ е изгоненъ отъ отбранителната линия, която заемаше съ преднитѣ си постове. Настѫплението продължава.“

Следъ силенъ пехотенъ огънь, насоченъ най-много срещу центъра на главната позиция, турцитѣ започнаха да се готвятъ да продължатъ настѫплението си. Голѣма часть отъ тѣхната артилерия съсрѣ доточи огъня си противъ участъка, заетъ отъ 3./52. и 4./52. дружини. Вѣроятно въ този участъкъ турцитѣ сѫ смѣтали да произведатъ решителния ударъ.

Въ 2 ч. 30 м. сл. пл. огъньтъ по позицията бѣше толкова силенъ, че въ ротитѣ отъ 52-и полкъ започна да се явява колебание,

Командирътъ на полка веднага изпрати 10-а рота отъ редута, за да подкрепи 11-а рота, която заемаше преднитѣ окопи. Едновременно съ това той получи разрешение да намѣси въ борбата и тритѣ роти отъ 2-а дружина, които бѣха въ разпореждане на командира на бригадата. Въ разпореждане на командира на бригадата останаха първитѣ пристигнали роти отъ Хасковския отрядъ (4./28. дружина). На командира на дружината се заповѣда да настѫпи задъ 10-а рота и да подкрепи сѫщо лѣвия флангъ на полка. Войницитѣ оставиха раницитѣ, и веднага се започна настѫплението. То ставаше много бавно, защото мѣстностьта задъ позицията се обстрелваше извънредно силно, особено съ артилерийски огънь. Макаръ българската артилерия да стреляше непрекѫснато, турскиятъ огънь не отслабваше. Затова командирътъ на бригадата се обърна къмъ съседната 2-а бригада отъ 9-а дивизия, съ молба да се обстрелятъ съ гаубична или полска артилерия турскитѣ батареи на Папасъ тепе, които вѣроятно по-добре ще се виждатъ отъ участъка оттатъкъ Марица. Но оттамъ огънь не бѣ откритъ. Само единъ командиръ на батарея съобщи, че снарядитѣ на стрелящитѣ батареи попадатъ точно по турската позиция.

За приближаването си къмъ първата линия 10-а рота трѣбваше да мине около новата позиция на 2./8. не с. с. батарея, която въ това време се обстрелваше най-силно отъ турската артилерия. Много снаряди попаднаха въ ротата и около нея. Отъ два шрапнела ротниятъ командиръ, капитанъ Сотировъ, водѣйки ротата си, бѣ раненъ на 5 мѣста, и излѣзе отъ строя. Но взводнитѣ командири увлѣкоха взводоветѣ и сполучиха да ги доведатъ до линията на огъня.

Турскиятъ артилерийски и пехотенъ огънь доби най-голѣмата си сила. Изкараната напредъ 2./8. не с. с. батарея почти престана да стреля, защото се свършиха бойнитѣ ѝ припаси, а нови не можеха да се поднесатъ, по причина силното обстрелване на позицията и нейния тилъ.

Войницитѣ отъ пехотнитѣ окопи започнаха да се колебаятъ, особено тия отъ най-силно обстрелваната 11-а рота и отъ 10 а рота, която загуби своя командиръ. Въ това време къмъ позицията се приближаваше 2-а дружина (5-а, 7-а и 8-а роти). Щомъ достигна дола задъ позицията, командирътъ на дружината изпрати 8-а и 5-а роти да подкрепятъ 10-а и 11-а роти, а 7-а рота остава въ дружинна поддръжка. Но, като забеляза колебанието на преднитѣ роти, и самъ дружинниятъ командиръ, майоръ Колчаковъ, се спусна напредъ подъ най-силния огънь, достигна окопа на 10-а рота, пое командуването и сполучи да окуражи разколебанитѣ войници.

Започна се наново престрелката, която се засилваше особено срещу срѣдата на 52-и полкъ. Тукъ турцитѣ привлѣкоха и часть отъ своя резервъ (две роти). Командиръть на картечната рота, който бѣ останалъ при своя 2-и взводъ, не получаваше отъ никого заповѣдь за действие. Той преценяваше по силата на стрелбата, че турцитѣ ще атакуватъ въ този участъкъ, и щомъ бѣ поканенъ отъ командира на 4./52. дружина, веднага реши да намѣси и останалия си взводъ въ борбата. Той го поведе къмъ участъка, заетъ отъ 13-а и 14-а роти. Оттукъ картечницитѣ откриха най-напредъ огънь по настжпващитѣ турски вериги срещу дѣсния флангъ. Когато тѣзи вериги бѣха заставени да се закриятъ назадъ, задъ гребена, картечницитѣ откриха фланговъ огънь и по най-напредналитѣ турски части влѣво, които останаха на 400 крачки отъ тѣхъ. Въодушевението на войницитѣ бѣ голѣмо отъ пристигането на картечницитѣ, а когато забелязаха смущение въ неприятелскитѣ редове отъ картечния и артилерийски огънь, тѣ започнаха да се готвятъ за нанасяне последния ударъ на разколебания противникъ.

Турцитѣ продължаваха да усилватъ своя пехотенъ огънь чрезъ вливане поддръжкитѣ въ най-предната линия. При всѣко ново вливане на поддръжкитѣ, тѣ се опитваха да предприематъ настжпление, за да преодолѣятъ малкото пространство, което ги отдѣляше отъ българскитѣ окопи. Но винаги тѣ биваха посрѣщани съ вихровъ огънь, който осуетяваше всичкитѣ имъ опити. Особено силно тѣ натискаха върху центъра на позицията — участъка между 51-и и 52-и полкове и дѣсния флангъ на 52-и полкъ. Най-после, поддръжкитѣ на преднитѣ турски части почти се изчерпаха. Следъ пладне и двамата командири на полкове отъ първата линия донесоха на началника на Марашкия участъкъ, че не разполагатъ вече съ поддръжки, и не ще могатъ да напреднатъ, безъ да имъ се изпратятъ такива. И двамата донасяха, че българскиятъ пехотенъ и артилерийски огънь е много силенъ и имъ причинява много загуби. Командиръть на 11-и стрелковъ таборъ донасяше, че въ укреплението на главната турска позиция попадналъ снарядъ, който убилъ двама войника. Другъ снарядъ попадналъ въ бойния обозъ на табора и съвършено унищожилъ една кола. Командиръть на 28-и низамски полкъ билъ раненъ въ главата отъ шрапнеленъ куршумъ и напусналъ строя.

При това положение турската пехота едвамъ се удържаше на достигнатитѣ мѣста. Следъ намѣсването въ боя батареитѣ на 3-и с. с. артилерийски полкъ, турската артилерия значително намали огъня си, и започна да става явно, че българскиятъ огънь добиваше надмощие. Когато въ боя се намѣси и Вториятъ взводъ на картеч-

ната рота на 52-и полкъ, най-преднитѣ турски вериги предъ фронта на дѣснофланговата 4-а дружина отъ този полкъ започнаха да се колебаятъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. командирътъ на дружината, подполковникъ Семовъ, реши да използува това колебание и заповѣда на ротитѣ да настѫпятъ за ударъ на ножъ. Въ това време дружинниятъ участъкъ се заемаше отъ 13-а, 14-а и 6-а роти, въ първа линия, и 4-а рота, въ дружинна поддръжка. Отстѫпилитѣ отъ преднитѣ постове 1-а и 3-а роти отъ 51-и полкъ бѣха между преднитѣ роти на дружината. Командирътъ на дружината заповѣда да се подкрепи 14-а рота съ 1 взводъ, а другитѣ три взводове отъ дружинната поддръжка да се понесатъ напредъ за увличане преднитѣ роти.

Макаръ да бѣха претърпѣли голѣми загуби, ротитѣ бѣха съ повдигнатъ духъ, вследствие надмощието на своя огънь. Тѣ скочиха изъ окопитѣ и полетѣха стремително съ викове: „Напредъ на ножъ!“. Турцитѣ откриха убийственъ огънь, но, когато видѣха стремителното настѫпление на българскитѣ роти, още повече се разколебаха. Огъньтъ имъ стана безреденъ, и тѣ започнаха да напущатъ своитѣ позиции. Тѣ не дочакаха удара на ножъ, а започнаха да отстѫпватъ, преследвани съ силенъ огънь отъ българскитѣ батареи, отъ напредналитѣ роти и отъ картечницитѣ. Нѣкои турски началници се помѫчиха да спратъ отстѫпващитѣ свои войници на най-близкия по-заденъ гребенъ, но, вследствие преследването съ артилерийски и пехотенъ огънь, отстѫплението имъ скоро се превърна въ бѣгство. На завладяната турска позиция бѣха заловени нѣколко пленници.

Постепенно отстѫплението се разпространи по цѣлото турско разположение. Ротитѣ отъ центъра на позицията (3./52. дружина) сѫщо минаха въ настѫпление, достигнаха до гребена, на който сутриньта бѣха преднитѣ постове, и оттамъ преследваха съ огънь отстѫпващитѣ въ безпорядъкъ турци.

Отстѫплението на турцитѣ. — Преследване.

Началникътъ на Марашкия участъкъ бѣ изненаданъ отъ отстѫплението на своитѣ части, които съ такава упоритость поддържаха боя дотогава. Той бѣ получилъ отъ коменданта на крепостьта следната заповѣдь:

„10-а дивизия е изпълнила задачата си на Западния секторъ, като е нанесла на противника грамадни загуби. Презъ нощьта и на разсъмване тя ще се прибере задъ главната отбранителна линия.

Днесъ се изпратиха за подкрепление два табора отъ 32-и низамски полкъ. Утре, въ зори, цѣлата ваша дивизия да атакува наново, съ цель непрѣменно да изгони противника отъ линията Каджькьой — Булдуркьой.

Утре въ 7 ч. пр. пл. ще изпратя единъ низамски полкъ при Марашката могила и две с. с. батареи за резервъ при Маришкия мостъ.

Изпратихъ ви бойни припаси. Ако имате още нужда, поискайте.

Щабътъ следъ пладне ще дойде въ Марашъ."

Щомъ забеляза частичното отстѫпление на нѣкои по-пострадали части, началникътъ на участъка изпрати следната заповѣдь:

„1) 33-и низамски полкъ да задържи отнетата днесъ отъ противника позиция. Отстѫплението влѣче отговорность.

2) 28-и низамски и 4-и стрелковъ полкове ще се оттеглятъ, за да се устроятъ.

3) Гаубичната и 3-а с. с. батареи да се върнатъ на старитѣ си мѣста."

Началникътъ на Марашкия участъкъ е далъ тази заповѣдь, когато е забелязалъ отстѫплението на частитѣ отъ лѣвия флангъ на бойния редъ. Той е предполагалъ, че 33-и низамски полкъ ще може да се задържи на достигнатитѣ позиции. Но отстѫплението на лѣвофланговитѣ части повлия много и на неатакувания 33-и низамски полкъ. Въпрѣки настояването на началницитѣ, войницитѣ напущаха позициитѣ, и бѣха увлѣчени въ общото отстѫпление. Изпратенитѣ отъ 4-и стрелковъ полкъ поддръжки напраздно се мѫчеха да спратъ ужасенитѣ отъ силния огънь войници, и тѣ продължиха отстѫплението си къмъ главната позиция, отдето сутриньта бѣха тръгнали. Смущението въ турскитѣ редове стана още по-голѣмо, когато отъ лѣвия брѣгъ на Марица една батарея започна да обстрелва отстѫпващитѣ.

При това отстѫпление турцитѣ претърпѣха голѣми загуби отъ артилерийския огънь, защото батареитѣ отъ главната позиция, вече небезпокоени отъ турския артилерийски огънь, насочваха своя унищожителенъ огънь противъ всѣка група отстѫпващи турци. На последната си стрелкова позиция и задъ нея тѣ оставиха всичкитѣ си ранени и по-голѣмата часть отъ снаряжението си.

Понеже 3./8. бригада имаше точно опредѣлена задача — да задържи противника, ако той се опита да настѫпи въ участъка между рѣкитѣ Марица и Арда, то началникътъ на 8-а дивизия заповѣда да не се отива напредъ, и разстроениятъ противникъ не бѣ преследванъ. Частитѣ отъ дѣсния флангъ на позицията се спрѣха веднага следъ завладяването на последната турска стрелкова позиция и оттамъ преследваха съ огънь бѣгащитѣ турци. Останалитѣ пехотни части отъ мѣстото си на главната позиция преследваха отстѫпващитѣ съ огънь, докато тѣ не излѣзоха вънъ отъ досегаемостьта на пехотния куршумъ. Батареитѣ продължиха преследването съ огънь до мръкване.

Въ 5 ч. 30 м. сл. пл., поради тъмнината, огъньтъ се прекрати.

Боятъ на дѣсния флангъ на 3./8. бригада, при с. Ипчели.

Турцитѣ заемаха с. Ипчели съ една рота отъ 10-и стрелковъ таборъ. Къмъ това село на 16-и октомврий бѣ изпратенъ и ескадронътъ, придаденъ къмъ войскитѣ, които трѣбваше да проиведатъ излаза.

Още на 15-и октомврий командирътъ на 3./8. бригада бѣ заповѣдалъ да се изпрати една рота отъ 52-и полкъ като отбранителна застава въ чифл. Кулаклѫ. За 16-и октомврий той заповѣда да се премѣсти отбранителната застава въ с. Ипчели, за което имаше сведения, че е заето слабо отъ турцитѣ. Командирътъ на 52-и полкъ повика командира на 15-а рота и му предаде следната заповѣдь:

„Отъ командира на 16-а рота, която е въ отбранителна застава въ чифл. Кулаклѫ, имамъ донесение, че с. Ипчели, на 2 км. източно отъ чифлика, се заема отъ около единъ неприятелски взводъ. Утре, 16-и октомврий, въ 6 ч. пр. пл. вие съ ротата си да бѫдете въ чифлика, отдето, заедно съ 16-а рота, настѫпете, за да заемете селото, следъ което освободете 16-а рота, а Вие съ 15-а рота останете тамъ, за да не могатъ турцитѣ да заематъ селото и да наблюдаватъ за дѣсния флангъ на главната позиция."

Селото Ипчели се намираше въ равнището на долината на р. Арда. Около него, на около 1200 крачки, мѣстностьта бѣше съвършено равна и открита. По-нататъкъ, нивитѣ бѣха насадени съ метли, които на нѣкои мѣста бѣха пожънати, но сноповетѣ не бѣха вдигнати. Непожънатитѣ ниви представяха добро закритие за настѫпващитѣ къмъ селото войски. По нивитѣ имаше много дървета, които сѫщо бѣха добро закритие отъ погледитѣ. Пространството между чифл. Кулаклѫ и нивитѣ на с. Ипчели бѣ покрито съ едра гора, проходима по всички посоки. Цѣлиятъ лѣвъ брѣгъ на р. Арда бѣ покритъ съ гѫстъ върбалакъ, който не позволяваше да бѫдатъ наблюдавани войскитѣ, които се движатъ изъ него. Почвата не бѣ още изсъхнала отъ дъждоветѣ, валяли преднитѣ дни, макаръ 16-и октомврий да бѣше топълъ, слънчевъ день.

Въ 4 ч. пр. пл. 15./52. рота тръгна отъ главната позиция къмъ чифл. Кулаклѫ, като се охраняваше отъ петь патрули напредъ и единъ — задъ опашката на походната колона. Ротата пристигна въ тъмно при чифлика, но командирътъ на 16-а рота не можа да даде достатъчно сведения за противника. Командирътъ на 15-а рота пое командуването на дветѣ роти. На разсъмване, когато той наблюдаваше разположението на турцитѣ въ с. Ипчели, забеляза настѫплението на турцитѣ отъ Папасъ тепе къмъ главната позиция и веднага изпрати съ единъ войникъ на конь донесение на своя дружиненъ

командиръ. Въ сѫщото време той забеляза още, че турски пехотни части се спущатъ отъ позицията при Папасъ тепе и къмъ лѣвия брѣгъ на р. Арда.

Като предполагаше, че турцитѣ предприематъ излазъ противъ 3./8. бригада, и съ частитѣ си по лѣвия брѣгъ на р. Арда ще се стремятъ да обходятъ дѣсния флангъ на нейната позиция, командирътъ на 15-а рота, капитанъ Темистоклиевъ, взе решение да се развърне на широкъ фронтъ въ гората между чифл. Кулаклѫ и с. Ипчели и да спре турцитѣ, ако тѣ настѫпятъ въ тази посока. Ако ли не настѫпятъ, то да изпълни първоначалната си задача, т. е. да атакува и завладѣе селото Ипчели.

Въ изпълнение това решение, той изпрати по единъ разузнавателенъ взводъ отъ дветѣ роти, съ задача да настѫпятъ презъ гората и достигнатъ до източния ѝ край. Взводоветѣ настѫпиха, и, щомъ достигнаха края на гората, бѣха посрещнати съ силенъ пехотенъ огънь, на който тѣ отговориха. Тѣ бѣха на разстояние около 1000 крачки единъ отъ другъ, и командирътъ на 15-а рота изпрати още единъ взводъ, пръснатъ въ верига на 100 крачки човѣкъ отъ човѣкъ, който да запълни фронта между тѣхъ.

Отъ края на гората съ бинокълъ ясно се виждаше, че селото бѣ приспособено за отбрана, като на зидоветѣ сѫ пробити бойници; улицитѣ бѣха барикадирани; вънъ отъ селото, по слоговетѣ на нивитѣ, се забелязваха турски части — около три взводове.

Капитанъ Темистоклиевъ оцени турскитѣ сили до една дружина и реши да атакува селото, като имаше предвидъ малката съпротивителна сила на турцитѣ въ по-раншнитѣ боеве. Той даде обекти на две роти: 16-а — западния край на селото, 15-а — южния. Дветѣ роти започнаха настѫплението по открититѣ ливади, но въ това време бѣха забелязани турски части между селото и р. Арда, оценени до единъ таборъ и единъ ескадронъ. Той веднага заповѣда да се прекрати настѫплението, и ротитѣ да се укрепятъ на достигнатитѣ мѣста — на 700—1000 крачки отъ селото.

Турцитѣ откриха силенъ пушеченъ огънь по настѫпващитѣ роти, а когато забелязаха приближаването на други български части къмъ с. Ипчели, тѣ смѣтнаха, че тукъ се води по-сериозно настѫпление за обхождане лѣвия флангъ на тѣхния боенъ редъ. Въ 10 ч. 45 м. тѣ започнаха да обстрелватъ съ артилерийски огънь разположението на дветѣ роти, но последнитѣ бѣха успѣли вече да се окопаятъ, а и турската стрелба не бѣше толкова добре урегулирана, та загубитѣ отъ този огънь не бѣха голѣми.

Между това, още въ 7 ч. 50 м. пр. пл. командиръть на 3./8. бригада изпрати следната заповѣдь до командира на 4./51. дружина, въ Седерли:

„Заминете веднага съ дружината си за чифл. Кулаклж. Тамъ има една наша рота отъ 52-и полкъ, която освободете. Пратете напредъ патрули да я предупредятъ, че отивате за тамъ. Движете се скрито край р. Арда (лѣвия брѣгъ)."

Обаче командиръть на дружината, подполковникъ Калканджиевъ, не дочака тази заповѣдь. Както се каза, той имаше задача да прикрива мостовете на р. Арда и заемаше позиция при с. Седерли. Щомъ започнаха да се чуватъ гърмежитѣ на главната позиция, той взе решение да настжпи къмъ чифл. Кулаклж, дето знаеше, че се намиратъ две роти отъ 52-и полкъ.

Дружината въ 7 ч. 30 м. пр. пл. настжпи бързо отъ с. Седерли и въ 9 ч. пр. пл. достигна до чифл. Кулаклж, а следъ това продължи настжплението си и достигна до бойния редъ на дветѣ роти отъ 52-и полкъ. Тукъ капитанъ Темистоклиевъ помоли командира на дружината да поеме общото командуване, но последниятъ развърна дружината си въ боенъ редъ, влѣво отъ ротитѣ на 52-и полкъ, като изпрати въ разпореждането на командира на 15./52. рота и своята 15-а рота, която да обходи противника отъ югъ. Тази рота продължи бойния редъ вдѣсно, до лѣвия брѣгъ на р. Арда.

Къмъ 11 ч. пр. пл. бѣха забелязани турски поддръжки, настжпващи за усилване частитѣ въ с. Ипчели. Въ сжщото време турската артилерия обстрелваше много силно цѣлия боенъ редъ. Командиръть на 4./51. дружина изпрати по ординарци донесение до съседнитѣ части, при Коюнлукъ, и на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съ молба да се обстреля съ артилерийски огънь противника въ селото. Единъ ординарецъ съ молба за помощь бѣ изпратенъ и до 1./52. дружина, при мостоветѣ, като се смѣташе, че тази дружина е още тамъ. Артилерията въ участъка на 3./8. бригада бѣше ангажирана сериозно въ боя предъ своя фронтъ и не пренесе огъня си въ тази посока, макаръ да бѣше изпратила свой наблюдатель, който да узнае докжде сж достигнали пехотнитѣ части. Този наблюдатель бѣ изпратенъ преди да се започне боя предъ главната позиция, а сега посоката къмъ Ипчели се считаше по-маловажна.

Боятъ при с. Ипчели много добре се наблюдаваше отъ позициитѣ на 23-и полкъ и на артилерията по височинитѣ югоизточно отъ с. Сименли. Командиритѣ на полка и на артилерийското отдѣление на нѣколко пжти искаха разрешение да изпратятъ напредъ, къмъ Доуджаросъ, една с. с. батарея за съдействие на частитѣ, настжпващи къмъ с. Ипчели. Най-после, въ 3 ч. сл. пл., командиръть на

2./8. бригада разреши да се изпрати една батарея, подъ прикритието на една дружина, въ тази посока. Командирътъ на 23-и полкъ заповѣда 4-а дружина да настжпи по дѣсния брѣгъ на р. Арда къмъ Доуджаросъ, за да даде възможность на 6./8. с. с. батарея да заеме съответна позиция. Дружината и батареята тръгнаха по пжтя Сименли—Кьормутликьой—Доуджаросъ. Командирътъ на батареята не дочака напредването на дружината. Той излѣзе напредъ за разузнаване позицията, а батареята трѣбваше да се движи на търсъ по отбелязания отъ него пжть (съ трима раклени командири). Въ низкитѣ мѣста дѣсния брѣгъ на Арда бѣ покритъ съ гжсти върбалаци, и не можеше да се намѣри удобенъ наблюдателенъ пунктъ. Затова отъ наблюдателния пунктъ на позицията при Сименли започна да се строи телефонна линия по следата на батареята. На около единъ километъръ източно отъ с. Кьормутликьой, отъ едно дърво, се откриваше обзоръ къмъ с. Ипчели, и командирътъ на батареята избра тукъ първата си позиция. Надминавайки придружаващата дружина, батареята зае позицията и въ 4 ч. 5 м. сл. пл. откри огънь съ мѣрникъ 56—60. Разстоянието до турскитѣ войски около Ипчели бѣ по-голѣмо. Снарядитѣ на батареята не достигнаха до целитѣ, и командирътъ на 4./51. дружина изпрати съ ординарецъ съобщение за това.

Макаръ снарядитѣ да не долитаха, огъньтъ отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда окуражи бойцитѣ около с. Ипчели. Той направи силно впечатление и на турцитѣ. Една тѣхна батарея се опита да открие огънь по батареята на дѣсния брѣгъ на Арда, като даде два шрапнелни изстрела по нея. Но пръскането имъ бѣ много високо, и турската батарея прекрати огъня.

Командирътъ на 2./8. с. с. артилерийско отдѣление отъ наблюдателния пунктъ на позицията при Сименли забеляза, че разстоянието, на което е застанала батареята, е много голѣмо, и заповѣда да се премѣсти на втора позиция, като се пази отъ огъня на крепостната артилерия. Батареята се премѣсти и въ 5 ч. 5 м. откри огънь по сжщитѣ цели, но пакъ снарядитѣ не ги достигаха. Въ това време, обаче, турцитѣ бѣха вече поколебани предъ главната позиция и бѣха въ пълно отстжпление.

Командирътъ на батареята реши да настжпи още напредъ и поведе батареята на търсъ по шосето. Но когато достигна на единъ километъръ западно отъ с. Доуджаросъ, стана съвсемъ тъмно, и той бѣ принуденъ да се спре. Когато къмъ батареята приближаваше дружината, зачуха се викове „Турска кавалерия!“. Дружината бѣгомъ се построи отъ дветѣ страни на батареята за посрещане кава-

лерийска атака. Батареята сѫщо се приготви, но после се оказа, че този слухъ е разнесенъ отъ нѣколко войници, които въ тъмнината не могли да познаятъ единъ взводъ отъ Гвардейския коненъ полкъ.

Отъ частитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Арда се изпрати и друга поддръжка на войскитѣ, действуващи къмъ Ипчели: къмъ 2 ч. сл. пл. командирътъ на 10-и пех. полкъ, като получи съобщение, че дветѣ роти отъ 52-и пех. полкъ сѫ въ затруднение, заповѣда на командира на 1-а дружина да настѫпи съ 3-а и 4-а роти и поддържа тѣзи роти. Дветѣ роти настѫпиха въ боенъ редъ, макаръ разстоянието до противника да бѣ голѣмо, защото се боеха да не бѫдатъ изненадани съ огънь отъ крепостната артилерия. Следъ несполучливъ опитъ да минатъ рѣката между Сименли и Кьормутликьой, поради голѣмата дълбочина, тѣ продължиха движението си до брода при последното село. Тукъ войницитѣ се съблѣкоха и прегазиха Арда, водата на която имъ достигаше до пояса.

Следъ заминаването на 1./51. дружина за с. Коюнлукъ, за охрана на мостоветѣ на р. Арда бѣ оставена само 1-а рота отъ тази дружина. Изпратениятъ отъ подполковникъ Калканджиевъ ординарецъ съ молба за помощь, като не намѣри тамъ заминалата вече дружина, обърна се къмъ командира на 1-а рота. Последниятъ, като смѣташе, че трѣбва да се помогне на водещитѣ бой при с. Ипчели части, и че съ движението си напредъ пакъ ще изпълни задачата си, реши да се притече на помощь. Следъ като донесе на командира на своята дружина, той поведе ротата по пѫтя Еспетли—Седерли—чифл. Кулаклѫ. Ротата се движеше въ строй за движение подъ артилерийски огънь (взводоветѣ въ колона по двама, на 150 крачки разстояние единъ отъ другъ). Когато пристигна до бойния редъ на частитѣ около с. Ипчели, ротата получи заповѣдь отъ командира на 4./51. дружина да удължи фронта на бойния редъ вдѣсно.

По този начинъ на дѣсния флангъ на бойния редъ, подъ командата на капитанъ Темистоклиевъ, се събраха четири роти (1./52., 15./52., 16./52. и 15./51.). Къмъ 4 ч. сл. пл. той реши да атакува селото и изпрати заповѣдь до подчиненитѣ му роти. Всички едновременно се вдигнаха на ножъ, но, вследствие загубитѣ отъ силния пехотенъ и артилерийски огънь, следъ изминаване 50—60 крачки бѣха принудени да залегнатъ и да се окопаятъ на новата си позиция. Въ това време се забелязваше общото отстѫпление на турцитѣ къмъ своитѣ позиции. Частитѣ, които действуваха около Ипчели, останаха на достигнатитѣ мѣста, като взеха мѣрки да не бѫдатъ изненадани презъ нощьта.

Положението на дветѣ страни вечерьта.

Турцитѣ се оттеглиха на главната отбранителна линия. Пристигналото подкрепление (32-и низамски полкъ) бѣ употрѣбено да се прикриятъ разстроенитѣ въ боя части и да имъ се даде възможность да се устроятъ. Въ своята реляция началникътъ на Марашкия участъкъ привежда следнитѣ причини за неуспѣшната атака на Коюнлукската позиция: а) докарването тежката артилерия, срещу която турската артилерия не можела да се бие: б) засилването българската полска артилерия съ новопристигнали батареи; в) преждевременното отстжпление на 10-а низамска дивизия, вследствие на което българската артилерия отъ лѣвия брѣгъ на Марица обстрелвала Марашъ.

Следъ свършване боя, всичкитѣ български части, които бѣха настжпили напредъ отъ главната позиция, се върнаха на мѣстата си. Само 4./28. дружина бѣ оставена, като дежурна часть, задъ лѣвия участъкъ на позицията (Отсѣчената могила). Хасковскиятъ отрядъ, заедно съ своята артилерия, се оттегли за нощуване въ с. Еспетли. Частитѣ, действуващи при с. Ипчели, въ 8 ч. 30 м. сл. пл. се оттеглиха на позицията при чифл. Кулаклж. Оттеглянето стана по заповѣдь отъ командира на 4./51. дружина. Дветѣ роти отъ 10-и полкъ се оттеглиха къмъ полка си още въ 7 ч. сл. пл. 1./52. рота не получи никаква заповѣдь и остана самичка при с. Ипчели. Къмъ 10 ч. сл. пл. командирътъ на ротата изпрати единъ патрулъ за връзка съ съседната рота, който му съобщи, че всички сж отстжпили. Командирътъ на ротата поведе своята часть назадъ и въ чиф. Кулаклж получи отъ командира на 4./51. дружина разрешение да се върне на мѣстото си и да продължава изпълнението задачата си — охрана на мостоветѣ.

Резултати отъ боя при Юрушъ.

Турскитѣ войски отъ Марашкия участъкъ, които трѣбваше да нанесатъ главния ударъ, не можаха да изпълнятъ своята задача — да завладѣятъ българскитѣ позиции и да достигнатъ до линията Каджкьой—Булдуркьой. Тѣ бѣха отблъснати отъ главната позиция при Коюнлукъ и претърпѣха тежки загуби:

	Убити	Ранени	Всичко
Офицери	2	10	12
Войници	101	480	581
Коне	9	55	64

Освенъ означенитѣ по-тежко ранени, които сѫ останали на лѣчение въ одринскитѣ болници, много леко ранени войници сѫ били отправени по обикновенъ пѫть до Чорлу, отдето сѫ били натоверени на единъ влакъ за превозване къмъ Цариградъ. Споредъ показанията на французкия вицеконсулъ въ Одринъ, само 28-и низамски полкъ, който действуваше демонстративно, е ималъ 200 убити.

Частитѣ отъ 3./8. бригада, подкрепени навреме отъ артилерията на Хасковския отрядъ, сломиха турското настѫпление. Но тѣ първоначално приеха боя не на главната позиция, която бѣ по-добре укрепена, а на линията за резерва на преднитѣ постове, дето имаше съвсемъ малки ровчета за стрелцитѣ, а новопристигащитѣ части трѣбваше да се окопаватъ въ време на самия бой. Затова загубитѣ отъ артилерийския и пехотенъ огънь бѣха много голѣми:

Наименование на частитѣ	Убити			Ранени			Безъ вестъ пропаднали	Всичко
	Офицери	Подофицери	Войници	Офицери	Подофицери	Войници		
51-и полкъ	—	4	22	3	16	224	3	272
52-и полкъ	1	1	30	1	22	255	4	314
28-и полкъ	—	—	1	1	—	1	—	2
40-и полкъ	—	—	—	—	—	—	—	—
10-и полкъ	—	—	—	1	—	2	—	3
8-и не с. с. артил. полкъ .	—	—	—	—	—	12	—	12
8-и с. с. артил. полкъ . . .	—	—	—	—	—	4	—	4
Всичко . .	1	5	53	6	38	498	7	607

Боятъ въ участъка между рѣкитѣ Марица и Арда принесе голѣма полза на турцитѣ, защото съ него тѣ сполучиха да приковатъ цѣлата 8-а дивизия. Следъ като прехвърли дветѣ си бригади на дѣсния брѣгъ на р. Арда, тази дивизия имаше задача, споредъ директивата отъ Главната квартира, съ действията си къмъ Димотика да улесни задачата на другитѣ армии.

На 16-и октомврий сутриньта командуващиятъ II армия изпрати следната заповѣдь:

„8-а дивизия, като продължава да заема твърдо участъка Юрушъ—Коюнлукъ и като остави достатъчно силни заслони противъ крепостьта, между Арда и дѣсния брѣгъ на р. Марица, а сѫщо като си обезпечи фланга и тила откъмъ Ортакьой, съ останалата часть на дивизията да настѫпи на югъ и достигне линията Карликьой—

Кулаклѫ—Еспетли и заеме положение, за да може да се действува, както за поддържане конната бригада, тъй и за подкрепа частитѣ поставени противъ крепостьта. Конната бригада има за задача да завладѣе станцията Кулели Бургасъ."

По-късно командуващиятъ II армия разпореди тази негова заповѣдь да се изпълни буквално. Но дивизионното командуване се намираше подъ впечатлението на горещия бой на линията Юрушъ—Коюнлукъ и не се решаваше да започне изпълнението ѝ. Споредъ изложението на началника на щаба на дизизията[1]), въ щаба на сѫщата имаше голѣмо желание да се действува въ посока Кулели Бургасъ, за да се въздействува на турскитѣ главни сили, съ които се започваше решително сражение, но за тъкъвъ смѣлъ маневъръ се искаха сили за охранение съобщенията, които минаватъ до самата крепость, а следъ това да останатъ достатъчно сили, които да могатъ да привлѣкатъ къмъ себе си вниманието на турцитѣ. Въ щаба на дивизията се смѣташе, че обстановката не изисква да се измѣнява разположението на частитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Арда, а за поддръжка на подвижната конна бригада бѣше достатъчна една дружина. Въ сѫщия щабъ се предполагаше, че по-вѣроятни сѫ действия въ Южния секторъ на крепостьта, и затова дивизията трѣбваше да се държи събрана и да не се отклонява отъ съобщенията си презъ р. Арда.

Предвидъ тия съображения, предизвикани отъ турския излазъ, началникътъ на дивизията реши да задържи и дветѣ свои бригади непосрѣдствено на дѣсния брѣгъ на р. Арда, а възложената на дивизията задача да изпълни на другия день, като привлѣче и Хасковския отрядъ на сѫщия брѣгъ. Дветѣ бригади останаха неподвижни на своитѣ позиции при Сименли—Самана. Отъ тѣхъ, по искането на по-долнитѣ началници, които наблюдаваха ожесточения бой на фронта на 3-а бригада, бѣ изпратена само една батарея, прикрита отъ една дружина, които настѫпиха по дѣсния брѣгъ на р. Арда, до с. Доуджаросъ.

Турската демонстрация въ Северозападния секторъ. — Боятъ при Кемалъ.

(13-о картограф. приложение).

Разпорежданията на началника на 9-а дивизия.

Въ 7 ч. пр. пл. началникътъ на 9-а дивизия получи отъ щаба на армията съобщение, че заповѣдьта за оставане на сѫщитѣ мѣста се отмѣнява. Командуващиятъ II армия заповѣда да се заеме цѣлия

[1]) И. А. Руссевъ — „Действията на 8-а пехотна Тунджанска дивизия и пр."

Северозападенъ фронтъ на обложението само отъ една бригада, усилена съ частитѣ отъ 11-а дивизия, които ще почнатъ да пристигатъ. Другата бригада да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да смѣни една бригада отъ 3-а дивизия, която ще отиде къмъ своята армия.

Началникътъ на 9-а дивизия веднага изпрати известие до началника на 3-а дивизия и следъ това заповѣда:

а) Първиятъ секторъ (2-а бригада) да се заеме само отъ 33-и полкъ съ едно не с. с. артилерийско отдѣление.

б) Вториятъ секторъ (1-а бригада) да се заеме отъ 34-и полкъ съ едно не с. с. артилерийско отдѣление. Щомъ 1-а бригада бѫде смѣнена, да се събере въ с. Хаджикьой, отдето ще бѫде отправена на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа.

в) 1./9. с. с. артилерийско отдѣление отъ участъка на 33-и полкъ да тръгне веднага за с. Секюнъ.

Самъ началникътъ на дивизията смѣташе да тръгне веднага за с. Акъ Бунаръ, за което съобщи на началника на 3-а дивизия. Но, когато се започна стрелбата предъ фронта на Първи секторъ, той отложи заминаването и, заедно съ щаба си, тръгна къмъ наблюдателния пунктъ на дивизията — височината източно отъ Возгачъ. Оттукъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл. той по телефона се ориентира за положението и отмѣни заповѣдьта си за смѣната.

Положението на 9-а дивизия на 16-й октомврий сутриньта.

Следъ като 3-а бригада мина на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, линията на обложението на Северозападния участъкъ се заемаше отъ останалитѣ две бригади на 9-а дивизия по следния начинъ:

а) *Първи секторъ* се заемаше отъ 33-и и 34-и полкове съ 1./9. с. с. и 2./9. не с. с. артилерийски отдѣления.

33-и полкъ имаше тритѣ си дружини на главната позиция, 9-а и 11-а роти — въ полковата поддръжка и $1^1/_2$ роти — въ предни постове. 34-и полкъ имаше две дружини на главната позиция, една рота — въ предни постове и една дружина — въ полкова поддръжка. 4-а дружина отъ 34-и полкъ и 10-а и 12-а роти отъ 33-и полкъ бѣха въ секторенъ резервъ, на хребета западно отъ Кършалѫ.

б) *Втори секторъ* се заемаше отъ 4-и и 17-и полкове съ 3./9. с. с. артилерийско отдѣление, съ секторенъ резервъ при с. Биюкъ Исмаилча. Въ Секюнъ бѣ вече настанено Балонното отдѣление, което на 16-й октомврий за пръвъ пѫть издигна привързания балонъ за наблюдение къмъ крепостьта.

Щабоветѣ на полковетѣ бѣха свързани посрѣдствомъ телефонъ: съ дружинитѣ отъ главната позиция, съ преднитѣ постове и съ щабоветѣ на бригадитѣ.

Главната позиция бѣше доста добре укрепена, като окопитѣ бѣха вдълбани за стрелба стоишкомъ. Въ всѣки полкови участъкъ бѣха построени по нѣколко опорни пунктове — редути или люнети. Батарейнитѣ позиции сѫщо бѣха укрепени. Предвидъ на това, че началникътъ на дивизията предполагаше да изнесе линията на обложението по-напредъ, частитѣ цѣлъ день бѣха работили за укрепяване позицията на преднитѣ постове. Но, поради недостатъчния инструментъ, това укрепяване не бѣше много напреднало. Окопитѣ бѣха докарани до дълбочина за стрелба на колѣне. За батареитѣ не бѣха приготвени никакви окопи. Най-после, изработенитѣ окопи бѣха твърде недостатъчни, за да побератъ всички части.

Поради валялитѣ наскоро дъждове, окопитѣ бѣха разкаляни, а на нѣкои мѣста — пълни съ вода. Околната мѣстность сѫщо бѣше разкаляна, и движението на артилерията вънъ отъ пѫтищата бѣше извънредно трудно.

Настѫплението на турцитѣ.

На разсъмване преднитѣ постове на Първи секторъ (2-а бригада) забелязаха нѣколко турски колони, които бѣха излѣзли отъ главната отбранителна линия въ участъка Шейтанъ Тарла, и се насочваха право на западъ, къмъ Кемалъ. Задъ пехотнитѣ колони, въ походенъ редъ, се движеха нѣколко батареи. Посрещнати съ пехотенъ огънъ отъ преднитѣ постове, турцитѣ започнаха да преминаватъ въ боенъ редъ и продължаваха своето настѫпление. Развърнатиятъ боенъ редъ на турцитѣ заемаше единъ фронтъ отъ около 5 километри предъ фронта на цѣлия Първи секторъ. Изглежда, че въ първа линия сѫ били назначени и тритѣ полкове (29-и и 30-и низамски и редифскиятъ полкъ).

Решението на началника на Първи бригаденъ секторъ.

Командиръ̀тъ на 2-а бригада бѣ започналъ изпълнението заповѣдьта на началника на дивизията за заемане цѣлия участъкъ между Марица и Тунджа отъ 33-и и 34-и полкове. Той бѣ заповѣдалъ и на 1./9. с. с. артилерийско отдѣление да се снеме отъ позицията и да се насочи къмъ Секюнъ. Въ 8 ч. 15 м. пр. пл. той вече чуваше започнатата престрелка на линията на преднитѣ постове. Като получи донесението за настѫплението на значителни турски

сили срещу участъка на 33-и полкъ, той одобри решението на командира на полка да посрещне турското настжпление на предната позиция, която предния день бѣ укрепявана, и която се предполагаше наскоро да се заеме, като линия на обложението.

Командирътъ на бригадата бѣше тръгналъ отъ Кършалж за Секюнъ, дето бѣ повиканъ отъ началника на дивизията. Но предвидъ започнатия бой той остана въ участъка на 33-и полкъ, като си избра за наблюдателенъ пунктъ гребена непосрѣдствено на западъ отъ с. Кемалъ. Той оцени силитѣ на настжпващитѣ турци на около 4 пехотни полкове съ 4—5 батареи. И понеже, следъ снемането отъ позицията 1./9. с. с. артилерийско отдѣление, въ участъка на 33-и полкъ не оставаше артилерия, веднага изпрати заповѣдь на 3-а с. с. батарея, която бѣ останала назадъ, въ походната колона на отдѣлението, да се върне обратно на позицията си. Едновременно съ това той изпрати заповѣдь на командира на 2./9. не с. с. артилерийско отдѣление сжщо да изпрати една отъ своитѣ батареи въ участъка на 33-и полкъ.

Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., когато турското настжпление окончателно се разкри, командирътъ на бригадата изпрати заповѣдь до командиритѣ на полковетѣ да се посрещнатъ турцитѣ на линията на преднитѣ постове.

Спиране турското настжпление въ участъка на 33-и полкъ.

Въ 7 ч. пр. пл. командирътъ на 33-и полкъ получи донесение отъ командиритѣ на 1-а и 4-а дружини, че преднитѣ имъ постове (една рота и два взвода) сж започнали престрелка съ настжпващитѣ значителни турски части. И двамата дружинни командири въ това време бѣха усилили своитѣ предни постове, кждето насочиха цѣлитѣ си дружини. Командирътъ на полка одобри това усилване и заповѣда да се посрещнатъ турцитѣ на предната полуукрепена позиция, за което и донесе на командира на бригадата. Посрещнати съ огънъ отъ усиленитѣ предни постове, турцитѣ тоже откриха огънь по позицията, и, едновременно съ настжпването, изпращаха въ първата си линия нови части, които удължаваха фронта и се стремѣха къмъ дѣсния флангъ на полка, а значителни турски части се насочваха и къмъ фронта на съседния 34-и полкъ.

Въ 8 ч. 20 м. пр. пл. турското настжпление бѣ спрѣно само съ пехотенъ огънь. Но въ това време две батареи откриха много силенъ огънь по цѣлата позиция на полка. Понеже въ полковия участъкъ нѣмаше нито една батарея, турскитѣ батареи спокойно урегулирваха

стрелбата си и сипѣха урагани по слабо укрепената позиция. Само нѣкои роти отъ позицията имаха готови окопи. По-голѣмата часть отъ войницитѣ бѣха на открито и бързаха да построятъ малки стрелкови трапчета.

Вследствие много силния огънь на турцитѣ, стрелбата отъ българската позиция ставаше все по-бавна и по-безредна. Турцитѣ използуваха това затишие и подновиха настжплението си. Тѣхнитѣ вериги достигнаха на около 1500 крачки отъ българскитѣ окопи, дето започнаха да се окопаватъ.

Въ това време пристигна въ участъка на полка 3./9. с. с. батарея. Тя се движеше въ опашката на походната колона на отдѣлението, което, споредъ заповѣдьта отъ дивизията, отиваше къмъ Секюнъ. Турската артилерийска стрелба започна още при тръгването на отдѣлението. Понеже презъ този день за пръвъ пжть бѣ издигнатъ привързаниятъ балонъ, командиръть на отдѣлението предположи, че турцитѣ обстрелватъ него, и затова реши да продължи движението си въ заповѣданата посока. Когато получи заповѣдьта 3-а батарея да се върне на старата си позиция, той се усъмни да не би турцитѣ да предприематъ излазъ въ западна посока. Но, следъ като провѣри добре, че е заповѣдано да се върне само едната батарея, продължи движението си съ останалитѣ две батареи.

3-а батарея бѣше на около 3 км. отъ напуснатата си позиция, когато получи заповѣдьта да се върне назадъ. Макаръ почвата да бѣ много разкаляна, командиръть на батареята, капитанъ Кокилевъ, я поведе съ възможната бързина, защото по гърмежитѣ ставаше ясно, че е започнатъ сериозенъ бой. Въ 9 ч. пр. пл. той достигна до позицията, дето бѣ посрещнатъ отъ началника на артилерията въ сектора, и получи заповѣдь: съ единия си взводъ да заеме позиция на височината северозападно отъ с. Кемалъ, а съ другия — да продължи движението къмъ р. Марица, за да съдействува съ огъня си на частитѣ отъ 8-а дивизия при Юрушъ. Командиръть на батареята тръгна съ единия си взводъ въ указаната посока, но, като се ориентира добре и видѣ, че боятъ предъ 8-а дивизия е далечъ около 7 км., и не ще може да се помогне съ огънь отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица, реши да се върне въ участъка на 33-и полкъ, дето стрелбата непрекжснато се засилваше. Той зае позиция на гребена непосрѣдствено западно отъ Кемалъ. Къмъ 9 ч. 20 м. пр. пл., когато турската артилерия обстрелваше българската позиция съ снаряди, и двата взвода на батареята откриха огънь по забелязанитѣ турски батареи, огъньтъ на които започна да отслабва.

Докато 3-а батарея водѣше борбата съ турскитѣ батареи при Шайтанъ Тарла и източно отъ чифл. Кара Смаилча, къмъ Кемалъ пристигаше и 6./9. не с. с. батарея. Тази батарея получи заповѣдь да се премѣсти въ участъка на 33-и полкъ въ 9 ч. 30 м. пр. пл. Командирътъ на батареята бързо закачи и я поведе отъ позицията при Ахъркьой къмъ Кемалъ. Движението се извършваше повечето на търсъ. Къмъ 11 ч. пр. пл. и тази батарея зае закрита позиция на показаното отъ началника на артилерията въ сектора мѣсто при срѣдния редутъ на главната позиция, дето за прикритие щѣше да ѝ служи пионерната рота. Вследствие размекчената почва, зарядницитѣ ракли бѣха останали доста назадъ отъ орждията. Но, докато батареята се подготви за стрелба, и тѣ пристигнаха на позицията.

Въ 11 ч. пр. пл. батареята откри огънь по една турска батарея, разположена на едвамъ маскирана позиция на гребена североизточно отъ чифл. Кара Смаилча. Първитѣ снаряди паднаха въ тая батарея. Следъ нѣколко реда прислужницитѣ на обстрелваната батарея оставиха орждията и потърсиха убѣжище въ гънкитѣ на мѣстността. Тя престана да стреля, и само отъ време на време по нея се даваха нѣколко изстрели, за да не се позволи на прислужницитѣ да се върнатъ при орждията. Чрезъ командира на полка се получи съобщение за точностьта на стрелбата и отъ привързания балонъ.

Следъ омаломощаване турската артилерия, дветѣ батареи пренасяха огъня си ту по турската пехота, която се мжчеше съ вливане поддръжкитѣ да поднови настжплението си, ту по турскитѣ батареи, които се опитваха да подновятъ огъня си. 3-а с. с. батарея въ 1 ч. сл. пл. промѣни позицията си пакъ по взводно, като застана на около 100 крачки задъ най-преднитѣ пехотни окопи. Въ това време турскитѣ батареи използуваха затишието и усилиха огъня си по позицията. Къмъ тѣхния огънь присъединиха и своя нѣкои батареи отъ дѣсния брѣгъ на Марица, при Папасъ тепе, но тѣ скоро прекратиха стрелбата.

Възползувана отъ сжщото затишие, и турската пехота поднови настжплението си, но не можа да напредне повече отъ 500—1000 крачки, защото веднага попадна подъ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь, къмъ който скоро се присъедини и огъня на 3-а батарея, заела вече новитѣ си позиции. Турцитѣ наново се опитаха да обхванатъ дѣсния флангъ на 33-и полкъ, като удължиха бойния си редъ съ нова поддръжка, но и тѣзи имъ опити бѣха осуетени съ намѣсване полковата поддръжка.

Съдействието отъ 34-и полкъ.

Командиръть на 34-и полкъ сѫщо бѣ заповѣдалъ дружинитѣ да се приготвятъ за походъ, следъ като бѫдатъ смѣнени. Щомъ се започна боя въ участъка на съседния 33-и полкъ, той отмѣни заповѣдьта си, като предполагаше, че турцитѣ ще разпростратъ настѫплението си и срещу фронта на неговия полкъ.

Той узна, че фронтътъ на турското настѫпление отиваше до чифл. Екмекчикьой, и, щомъ получи заповѣдьта отъ командира на бригадата да посрещне противника на линията на преднитѣ постове, въ 10 ч. 30 м. пр. пл. заповѣда дветѣ дружини, които заемаха главната позиция (2-а и 3-а), да се премѣстятъ на тази линия. Но въ това време и дветѣ дружини бѣха вече на линията на преднитѣ постове и водѣха упоритъ огневи бой съ противника. Двамата дружинни командири, щомъ получиха донесенията отъ своитѣ предни постове за турското настѫпление, решиха да ги подкрепятъ, като излѣзатъ напредъ съ целитѣ си дружини. Това бѣ извършено, безъ да дочакатъ гореказаната заповѣдь отъ командира на полка.

Турскитѣ батареи, разположени по гребенитѣ източно отъ линията чифл. Кара Смаилча—Екмекчикьой, обстрелваха силно цѣлата позиция. Турската пехота въ това време бѣ настѫпила доста напредъ, и бѣ заставена да спре настѫплението, само когато влѣзе въ сферата на пехотния огънь.

Артилерията въ полковия участъкъ (4./9. и 5./9. не с. с. батареи) остана на първитѣ си позиции, задъ главната позиция на полка. Въ 10 ч. 5 м. пр. пл. и дветѣ батареи откриха огънь по най-напредналитѣ турски пехотни части около Карабулутъ. Но отъ тѣзи позиции не можеха да се достигатъ турскитѣ батареи, които, необезпокоявани, продължаваха да обстрелватъ твърде силно позицията на полка. Командиръть на 34-и полкъ заповѣда на командира на отдѣлението да изнесе една батарея на предната позиция, дето отпорано бѣха избрани мѣста за батареитѣ, но окопитѣ имъ щѣха да се работятъ на 16-и октомврий.

Назначената 5-а б а т а р е я прекрати стрелбата, настѫпи къмъ позицията и достигна задъ нея на около 800 крачки. Но, понеже тя се обстрелваше въ това време много силно съ пехотенъ огънь, командиръть на отдѣлението, майоръ Драгановъ, реши да я върне назадъ, защото подъ силния огънь и поради калния скатъ не било възможно да се заеме тази позиция. Батареята се върна на главната позиция и само на 1200 метра предъ първата си позиция. Оттукъ тя наново откри огънь, но резултатитѣ бѣха сѫщитѣ, както

и отъ първата позиция. Командирътъ на 34-и полкъ узна, че неговата заповѣдь не е изпълнена. Той получи и донесението отъ командира на лѣвофланговата си 2-а дружина, че турцитѣ продължаватъ да прехвърлятъ значителни сили въ дола при чифл. Кара Смаилча, отдето вѣроятно ще предприематъ атака въ участъка между двата полка, и че е твърде необходимо да се изнесе напредъ поне една батарея, която да спре съ огъня си настжплението на турцитѣ. Командирътъ на полка даде категорична заповѣдь, батареята на всѣка цена да излѣзе напредъ, на показаната по-рано позиция. Вследствие тази заповѣдь, 5-а батарея наново се сне отъ позицията си и настжпи напредъ. Пжтьтъ на тази батарея пакъ се обстрелваше съ пехотенъ и артилерийски огънь, но, съ изкусно движение по скрититѣ подстжпи, тя достигна позицията на преднитѣ постове, безъ никакви загуби. Въ 12 ч. 20 м. сл. пл. батареята бѣше готова за стрелба, като близката пионерна рота помогна да се направятъ ровчета за прислужницитѣ. Тя откри огънь по турската сгжстена часть, която въ това време се спускаше отъ височината къмъ дола на чифл. Кара Смаилча. Отъ новата си позиция батареята пренесе огъня си по много пехотни цели, разположени по склоноветѣ, които се спускатъ къмъ чифлика. Въ сжщото време бѣ забелязано едно отъ орждията на турската батарея източно отъ чифлика. Огъньтъ на 5-а батарея бѣ пренесенъ по него, и то бѣ разрушено отъ първитѣ изстрели. Това принуди турската батарея да отстжпи.

Съдействието отъ 1./9. бригада.

Командирътъ на 1./9. бригада сжщо бѣ разпоредилъ да се почне събирането на частитѣ отъ главната позиция за минаване на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Преднитѣ постове предъ сектора трѣбваше да останатъ на мѣстата си до вечерьта, когато щѣха да бждатъ смѣнени съ части отъ 34-и полкъ, и следъ това да догонятъ полка къмъ с. Хаджикьой. Но преди да се почне изпълнението на тѣзи разпореждания, започна се боятъ въ Първи секторъ, и командирътъ на бригадата отмѣни заповѣдьта си за смѣната. По-после той получи и отъ началника на дивизията заповѣдь за това.

Като забеляза, че частитѣ отъ Първи секторъ настжпиха къмъ позициитѣ на своитѣ предни постове, командирътъ на бригадата заповѣда една дружина отъ 4-и полкъ да настжпи и да застане въ отстжпъ задъ лѣвия флангъ на 34-и полкъ, за да подкрепи неговото настжпление. А на 17-и полкъ бѣ заповѣдано да настжпи на югъ отъ р. Бахча дере. За това бѣ донесено веднага въ щаба на дивизията.

Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. 1./4. дружина, която бѣ задъ дѣсния флангъ на главната позиция, тръгна отъ мѣстото си, ротитѣ една задъ друга въ взводна колона, съ 50 крачки разстояние между взводоветѣ. Следъ това дружината се престрои въ боенъ редъ, съ две роти за непосрѣдствено водене боя и две — въ дружинна поддръжка. Всички роти бѣха разчленени по отдѣления, отдѣленията — въ колона по двама и на 50 крачки едно отъ друго. Когато настжпващитѣ предни роти се показаха на хребета североизточно отъ с. Карабулутъ, тѣ бѣха обстреляни съ силенъ шрапнеленъ огънь отъ една турска батарея. Съ бързо движение тѣ изминаха обстрелваното пространство, но въ това време въ него навлизаха заднитѣ роти. Последнитѣ залегнаха, но търпѣха много загуби, и трѣбваше да настжпятъ влѣво, съ наскоци, за да излѣзатъ отъ битото пространство. По този начинъ 1./4. дружина, за да избѣгне силнообстрелваното пространство, не можа да остане въ отстжпъ задъ лѣвия флангъ на 34-и полкъ, както бѣ заповѣдано, а се изравни съ неговата първа линия и перпендикулярно на нейния фронтъ. Дружината започна да се укрепява и откри огънь по турскитѣ най-предни вериги, по хребета северно отъ Екмекчикьой. Турцитѣ бѣха силно обезпокоени отъ настжплението на тази дружина. Нови тѣхни пехотни части се приближаваха, за да удължатъ фронта имъ вдѣсно.

3./9. с. с. артилер. отдѣление, което бѣ придадено къмъ 4-и полкъ, застана задъ главната позиция на полка, и батареитѣ му откриха огънь, за да поддържатъ настжплението на пехотата. Обаче разстоянието отъ тази позиция до настжпващитѣ турски части бѣ много голѣмо, и стрелбата трѣбваше да се прекрати. Отъ тѣзи позиции 7-а и 8-а батареи не можеха да достигнатъ турскитѣ батареи. Командирътъ на отдѣлението, като виждаше настжплението на дружината подъ най-силенъ артилерийски огънь, заповѣда на своята 8-а батарея да открие огънь по едвамъ забелязващитѣ се турски вериги съ мѣрникъ 52—60. Въ своята реляция той обяснява това си действие съ желанието за морално въздействие на българската пехота. Само 9-а батарея, която бѣ малко по-напредъ, сполучи да открие огънь на предѣлно разстояние по една турска батарея. По-успѣшно тази батарея обстреля настжпващитѣ турски вериги. Но пакъ дружината отъ 4-и полкъ бѣ оставена да води боя самичка, безъ поддръжка отъ тритѣ батареи, които се намираха задъ нея.

Къмъ 2 ч. сл. пл. турската артилерия измѣни позициитѣ си напредъ и откри силенъ огънь по заетата отъ дружината позиция. Най-силенъ огънь бѣ съсрѣдоточенъ по участъка на 2-а рота. Въ кратко време тази рота имаше около 40 души убити и ранени.

Ротата не можа да издържи този силенъ огънь и, по заповѣдь отъ командира на ротата, се оттегли по-назадъ. Единиятъ взводъ отъ тази рота, обаче, остана на мѣстото си, и продължаваше стрелбата по турскитѣ окопи.

Отстжплението на турцитѣ.

Началникътъ на 9-а дивизия получаваше редовно донесенията на своитѣ части за настжплението на турцитѣ. Отъ наблюдателния си пунктъ той следѣше и боя предъ фронта на 8-а дивизия, въ участъка между Марица и Арда. Той получаваше и донесенията отъ привързания балонъ, по които можеше да се опредѣли точно силата на настжпващитѣ предъ фронта на неговата дивизия турци. Следъ пладне той получи донесение отъ командира на 2-а бригада, че положението предъ неговия фронтъ е запазено, и отъ този на 1-а бригада, че е насочилъ своитѣ полкове напредъ, за да поддържатъ настжпилитѣ части отъ 2-а бригада, и че за по-нататъшнитѣ действия ще чака заповѣдь. Понеже обсадната артилерия още не бѣше готова да води борба съ крепостната, началникътъ на 9-а дивизия смѣташе, че, ако частитѣ продължатъ настжплението си, ще попаднатъ подъ огъня на крепостнитѣ батареи и ще търпятъ безполезни загуби. Той смѣташе още, че е необходимо, частитѣ да бждатъ готови да изпълнятъ заповѣдьта за обложение крепостьта източно отъ р. Тунджа, и затова изпрати до командиритѣ на бригадитѣ следната заповѣдь:

> „Пехотнитѣ части отъ бригадата да се не увличатъ въ преследване противника къмъ крепостьта. Спрете се на заетитѣ досега позиции и почнете да се укрепявате. Донесете за положението."

Къмъ 2 ч. сл. пл. турското настжпление бѣ вече изгубило своята енергия, но, съ намѣсване поддръжкитѣ, турцитѣ сполучиха да го подновятъ. Тѣхнитѣ вериги, като използуваха подстжпитѣ, сполучиха да се доближатъ на 500—1000 крачки отъ българскитѣ окопи, а поддръжкитѣ имъ се спуснаха по склоноветѣ източно отъ чифл. Кара Смаилча. Въ дола на този чифликъ бѣха слѣзли вече значителни турски части, които бѣха наблюдавани и обстрелвани отъ българската артилерия. По всичко изглеждаше, че главниятъ турски ударъ се насочваше отъ този долъ къмъ срѣдата на Първи секторъ, между 33-и и 34-и полкове. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на 2-а бригада получи донесение отъ наблюдателя на привързания балонъ, че два турски полка настжпватъ къмъ участъка на 33-и полкъ и други два — къмъ участъка на 34-и полкъ, и че гжсти маси се спускали въ долината, въ която е разположенъ чифликътъ Кара Смаилча.

Отъ командира на 1-а дружина отъ 33-и полкъ по телефона се получи донесение, че турцитѣ сѫ достигнали вече на 400—500 крачки отъ окопитѣ на дружината.

Командирътъ на бригадата, следъ като подкрепи заплашения участъкъ съ секторния резервъ, изпрати заповѣдь на командира на 6./9. не с. с. батарея да съсрѣдоточи огъня си по събиращитѣ се въ долината турци. Въ това време и 5./9. не с. с. батарея бѣ вече промѣнила позицията си, и обстрелваше сѫщата долина.

Турскитѣ батареи усилиха огъня си по пехотната позиция на 33-и и 34-и полкове. Този огънь причиняваше много голѣми загуби, и нѣкои отъ преднитѣ български роти започнаха да се колебаятъ. Частитѣ предъ 3./9. с. с. батарея напуснаха бойнитѣ си мѣста, като оставиха батареята безъ всѣкакво прикритие. Но тя пакъ продължаваше стрелбата си, докато началницитѣ сполучиха да организиратъ своитѣ части и да заематъ наново напуснатитѣ си бойни мѣста. Докато турскитѣ поддръжки се трупаха въ долината на чифл. Кара Смаилча, тѣхнитѣ вериги, макаръ и бавно, продължаваха настѫплението.

Когато всички български батареи съсрѣдоточиха огъня си въ долината, дето бѣха събрани сгѫстенитѣ турски части, последнитѣ не можаха да издържатъ този огънь и се пръснаха. Тѣ започнаха да отстѫпватъ безредно по склоноветѣ, обърнати къмъ българската позиция. Громко „Ура!“ бѣ подето по цѣлия фронтъ на 33-и полкъ, защото пехотнитѣ войници виждаха много добре сполучливитѣ попадения на снарядитѣ въ турскитѣ редове. Турскитѣ вериги, като забелязаха отстѫплението на поддръжкитѣ, сѫщо започнаха да отстѫпватъ.

Всички български батареи учестиха огъня си и нанасяха голѣми загуби на отстѫпващитѣ, докато тѣ се закриха задъ своята главна позиция.

Понеже заповѣдьта отъ началника на дивизията — да не се увличатъ пехотнитѣ части въ настѫпление — бѣ вече получена, тѣ преследваха съ огънь само най-напредналитѣ турски вериги, докато се спуснаха въ долината на чифл. Кара Смаилча.

Вечерьта въ Първия секторъ пристигна и една гаубична батарея, която зае позиция много късно и до стъмняване можа да даде само нѣколко изстрели по Папасъ тепе.

Настѫплението на 17-и полкъ.

Когато кризата на боя бѣше вече минала, командирътъ на 17-и полкъ получи заповѣдь направо отъ началника на 9-а дивизия да настѫпи, за да облекчи положението на дружината отъ 4-и полкъ, която най-силно се обстрелваше отъ турската артилерия. Въ 4 ч.

сл. пл. полкътъ настжпи по посока турската позиция при Ючъ Тепелеръ. Безъ да срещне нѣкаква съпротива, бойниятъ редъ на полка на мръкване достигна последния гребенъ предъ турската позиция, отдето турцитѣ не откриваха огънь, а само отъ време на време освѣтяваха съ прожекторъ мѣстностьта предъ позицията.

Въ 7 ч. сл. пл. изпратениятъ патрулъ за връзка съ 4-и полкъ съобщи, че този полкъ още на мръкване се е оттеглилъ на главната си позиция. Като не бѣ известѣнъ навреме за причинитѣ на това оттегляне, командиръть на 17-и полкъ, при все това, дочака заповѣдь отъ командира на бригадата и презъ нощьта сжщо се оттегли на своята позиция — хребета южно отъ р. Бахча дере.

Пристигане части отъ 11-а дивизия.

Още отъ 15-и октомврий въ участъка на 9-а дивизия започнаха да пристигатъ частитѣ отъ 56-и, 57-и и 58-и полкове на новоформираната 11-а дивизия, която бѣ предназначена да засили този участъкъ. Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. въ с. Секюнъ пристигна и Щабътъ на 11-а дивизия. Между двамата началници на дивизии бѣ постигнато съгласие за поддръжка на бойната часть отъ новопристигналитѣ части, но отъ такава не се яви нужда. Началникътъ на 11-а дивизия, обаче, като смѣташе, че на другия день турцитѣ могатъ да подновятъ излаза си, изпрати заповѣдь на своя артилерийски полкъ, въ Мустафа Паша, да тръгне веднага за Возгачъ.

Положението на двѣтѣ страни вечерьта.

Сборната дивизия на Хасамединъ паша отстжпи право на главната отбранителна линия, отдето бѣ започнала своето настжпление. Както се каза по-горе, началникътъ на Марашкия участъкъ въ своята реляция намираше, че това оттегляне е било преждевременно. А то се започна не защото началникътъ на турскитѣ войски е смѣталъ демонстрацията за достатъчна, а защото войскитѣ му не можеха да издържатъ започнатия бой по-дълго време.

Българскитѣ части, по заповѣдь отъ началника на дивизията, останаха на своитѣ позиции. Тѣ схванаха, че турцитѣ се оттеглятъ задъ своята главна отбранителна линия, и изпратиха донесение за това въ Щаба на II армия.

Резултатитѣ отъ боя при Кемалъ.

Турската демонстрация въ Северозападния секторъ бѣ изплатена съ твърде голѣми загуби. Нѣма точни сведения за тѣзи загуби, които българитѣ следъ боя изчисляваха на около 185 убити (5 офицери) и 956 ранени (16 офицери). Благодарение на тази демонстрация, 9-а дивизия не само че не можа да помогне на българскитѣ части при Юрушъ, дето се насочваше главниятъ турски ударъ, но тя не успѣ да изпълни и собствената си задача — да обложи крепостьта източно отъ р. Тунджа. Независимо отъ това, частитѣ отъ 9-а дивизия претърпѣха много голѣми загуби, по-голѣмата часть откоито бѣха отъ артилерийски огънь.

Сведение

за загубитѣ на 9-а дивизия въ боя при Кемалъ на 16-и октомврий.

Наименование на частитѣ	Убити		Ранени		Изчезнали	Всичко
	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници		
2-а бригада — 33-и полкъ	—	25	3	260	—	288
2-а бригада — 34-и полкъ	—	11	—	110	—	121
1-а бригада — 4-и полкъ	—	12	2	89	2	105
1-а бригада — 17-и полкъ	—	—	—	—	—	—
9-и не с. с. артилерийски полкъ	—	—	—	1	—	1
Всичко	—	48	5	460	2	515

Голѣмитѣ загуби на частитѣ отъ 2./9. бригада и на 1./4. дружина се дължеха на следнитѣ причини:

а) Частитѣ отъ 2-а бригада приеха боя не на главната позиция, която бѣ по-солидно укрепена, а на линията на преднитѣ постове. Наистина, и върху укрепяването на тази линия бѣ работено доста (отъ 33-и полкъ една нощь и отъ 34-и полкъ две нощи), но, благодарение трудностьта на нощната работа, окопитѣ не бѣха довършени, и такива за всички части, особено за артилерията, нѣмаше.

б) Скорострелнитѣ батареи на Първи секторъ бѣха снети отъ позицията, защото предстоеше да се изпълнява друга задача. Когато

се отложи изпълнението на тази задача, само една отъ тѣзи батареи бѣ върната на позицията.

в) Артилерията на Втори секторъ остана много назадъ и не можа да обстреля турскитѣ батареи, а по маловажнитѣ цели обстрелваше на предѣлни разстояния.

г) Нескорострелното отдѣление въ участъка на 34-и полкъ сжщо бѣ останало много назадъ. Изпратената напредъ батарея се повърна да не би да претърпи много загуби. Тя изгуби доста време за заемане втората си позиция. Тази батарея се движеше къмъ втората и третата си позиции въ най-решителнитѣ моменти, когато нейната стрелба бѣ най-необходима.

Огневата дейность на артилерията въ участъка на 9-а дивизия презъ този день се вижда отъ следното

С в е д е н и е

за изстрелянитѣ бойни запаси отъ артилерията на 9-а дивизия въ боя при Кемалъ на 16-и октомврий.

Наименование на частитѣ	Изстреляно		
	Гранати	Шрапнели	Всичко
3-а с. с. батарея	—	304	304
7-а „ „	—	?	?
8-а „ „	—	138	138
9-а „ „	—	50	50
4-а не с. с. батарея	51	9	60
5-а „ „	60	165	225
6-а „ „	139	182	321
Гаубичната батарея	?	?	?

Представа за огневата дейность на пехотнитѣ части може да се има, като се знае, че 2./34. дружина изстреля въ този бой 70,000 патрони.

Действията на Сборната конна бригада.

Чрезъ Щаба на 8-а дивизия, въ 11 ч. 15 м. пр. пл. на командира на конната бригада бѣ предадена следната заповѣдь отъ Щаба на II армия:

„На конната бригада се възлага да продължава разузнаването въ зоната: Караджалж—Димотика—Узунъ Кюпрю—Малкачъ и Кулаклж—Чанчи—Асатлж—Хавса, като днесъ достигне на линията Димотика—Арнауткьой—Чанчи. Ако ще има нужда отъ по-силна пехотна поддръжка, да поиска такава отъ началника на 8-а дивизия.

Тази заповѣдь се препрати отъ Щаба на 8-а дивизия, въ Самана, съ ординарецъ, който можа да намѣри бригадата едвамъ въ 4 ч. сл. пл. при с. Еникьой.

Сутриньта, като не получаваше никаква заповѣдь отъ щаба на армията, командиръть на бригадата трѣбваше самъ да вземе решение за действията презъ деня. Това решение се вижда отъ следното донесение до командуващия II армия, изпратено въ 8 ч. пр. пладне:

„До този моментъ заповѣдь за предстоящитѣ действия на бригадата не съмъ получилъ. Ще настжпя къмъ Пазарлж—Еникьой, за да бжда въ близость при заемането линията Еникьой—Доуджаросъ отъ 8-а дивизия. Дружината оставямъ въ Кулаклж, дето, съ бригадата, довечера ще се върна за нощуване. Избрахъ този пунктъ за изходно положение, за да охранявамъ дивизията, както отъ изтокъ, така и откъмъ Димотика.“

8-а дивизия презъ този день остана на мѣстото си, при мостоветѣ на р. Арда, и инициативата на командира на конната бригада въ това отношение излѣзе съвсемъ излишна. Самъ командиръть на бригадата не е давалъ голѣма цена на това свое решение. Въ дневника за военнитѣ действия той отбелязва: „Дружината биде оставена въ Кулаклж, дето бригадата щѣше да бжде на ночлегъ, като тоя пунктъ се избра за изходно положение, съ цель да бжде охранявана дивизията, както отъ изтокъ, така и откъмъ Димотика“. По този начинъ командиръть на бригадата вече самъ постави задачата на конната бригада, която се свеждаше къмъ „охранение дѣсния флангъ на 8-а дивизия“, което не бѣ въ духа на получаванитѣ дотогава заповѣди. Независимо отъ това, Гвардейскиятъ коненъ полкъ въ сжщото време бѣ въ с. Салпасъ (Татаркьой), и оттамъ въ 9 ч. 30 м. пр. пл. донасяше на началника на 8-а дивизия, че на височинитѣ Карталъ тепе, Татаркьой и Еникьой нѣма противникъ.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. бригадата настжпи по пжтя Кулаклж — Еникьой и се спре на височинитѣ $2^1/_2$ км. южно отъ последното

село. Къмъ 11 ч. пр. пл. се получи първата заповѣдь по II армия, да се продължава изпълнението на възложената задача. Но командиръть на бригадата смѣташе, че, като охранява фланга на 8-а дивизия, изпълнява задачата, възложена отъ командуващия армията, и остана на сѫщото мѣсто.

При тръгване отъ Кулаклѫ, отъ бригадата бѣха изпратени четири самостоятелни разезди въ посокитѣ: а) Кулаклѫ—Инеоглукьой, б) Пазарлѫ—Софуларъ, в) Кулаклѫ—Димотика—Кулели Бургасъ, г) Кулаклѫ—Караджалѫ—Каджкьой. Отъ тѣзи разезди до 4 ч. сл. пл. се получиха донесения, че откъмъ Димотика противникъ не е откритъ. Въ града Димотика имало само въоржжено турско население. Тѣзи сведения бѣха предадени въ Щаба на II армия.

Последствията отъ излаза.

Следъ несполучливия излазъ на Западния фронтъ на крепостьта, подкрепена съ демонстрация въ Северозападния фронтъ, турцитѣ се оттеглиха задъ своята главна отбранителна линия. Макаръ и съ много жертви, излазътъ бѣ осуетенъ. Но той направи извънредно силно впечатление на командуването на Българската II армия. На своето мѣсто се отбеляза, какъ 8-а дивизия не можа да продължи изпълнението на своята задача южно отъ р. Арда, какъ 9-а дивизия не можа да прехвърли едната си бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да освободи 3-а дивизия, за да може тя да се приближи къмъ армията си (1), и какъ Сборната конна бригада се отклони отъ посоката къмъ Димотика, за да застане по-близо до частитѣ отъ 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Началникътъ на Щаба на II армия, полковникъ Жековъ, въ 5 ч. сл. пл. повика началника на 8-а дивизия на телефона и въ разговора си съ него му предаде:

> „Ако можете, ще напредвате, ако не, ще останете тамъ. Желателно е, сега да се откажете отъ настѫпление и да се обезпечите откъмъ Юрушъ. Вземете всички мѣрки да се държите твърдо тамъ. Ако има нужда, можете да прехвърлите нѣкоя отъ бригадитѣ пакъ на лѣвия брѣгъ. Движението надолу оставете за по-благоприятно време. Ако обстановката не позволява, може да не се мърдате, а даже и да се върнете. Движението по дѣсния брѣгъ трѣбва да се разбира, ако то е безопасно. При най-малката опасность, може да се откажете."

Командуващиятъ II армия получи редъ донесения отъ 8-а и 9-а дивизии за настѫплението на турцитѣ въ Западния и Северозападния сек-

тори на крепостьта. Въ 7 ч. 15 м. сл. пл. той изпрати следното донесение въ Щаба на действуващата армия:

„Днесъ по цѣлата линия по двата брѣга на р. Марица се води бой. Противникътъ съ значителни сили, поддържанъ съ огънь отъ крепостьта, произведе вилазки, но биде принуденъ да се върне. Артилерийскиятъ огънь, макаръ и рѣдъкъ, още продължава. При тия условия изпълнението на директивата № 7 за 9-а дивизия срѣща препятствие. По сѫщитѣ причини и за 8-а дивизия е възможно да се ограничи деятелностьта по дѣсния брѣгъ на р. Арда, докато не се обезпечи положението по двата брѣга на Марица, срещу Западния и Северозападния фронтове на крепостьта, съ обсадната артилерия."

Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. отъ Щаба на действуващата армия се получи заповѣдь:

Предвидъ операциитѣ, които се развиватъ днесъ и продължаватъ на утрешно число къмъ Люле Бургасъ и Виза, блокадата на Одринската крепость се възлага на II армия. Командуващиятъ армията да разпореди веднага, щото една бригада отъ 9-а дивизия да премине още тази нощь на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и застане на мѣстото на бригадата отъ 3-а Балканска дивизия, която, щомъ бѫде смѣнена отъ съседната бригада на 9-а дивизия, веднага да се отправи на пѫть за БабаЕски—Люле Бургасъ. Дветѣ бригади отъ 8-а дивизия, които днесъ сѫ преминали на дѣсния брѣгъ на Арда, да бѫдатъ подъ ржка на командуващия армията за действията подъ крепостьта. Да се пращатъ силни рекогносцировачни отряди къмъ крепостьта, за да се държи гарнизона въ респектъ и не му се позволи да направи вилазка съ значителни сили къмъ изтокъ. Да се вематъ всички мѣрки и се попрѣчи на подобенъ опитъ, който ще има за цель да компрометира тила на I и III армии. Въ такъвъ случай командуващиятъ армията може да прехвърли още една бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. По този начинъ по лѣвия брѣгъ на Тунджа, до пѫтя Одринъ — Хавса, включително, ще бѫде 9-а дивизия, а цѣлата 3-а Балканска дивизия — въ пѫть за БабаЕски — Люле Бургасъ."

Началникътъ на Щаба на II армия прие тази телеграма, а следъ това между него и полковникъ Нерѣзовъ, отъ Главната квартира, се завърза дълъгъ разговоръ по телеграфа, въ който полковникъ Жековъ изказваше следнитѣ мисли: „Днесъ по цѣлата линия на обложението имаше оживенъ бой, вследствие на което бригадата отъ 9-а дивизия бѣ задържана на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа; ако тя премине тази нощь на лѣвия брѣгъ, положението ще се влоши, понеже частитѣ отъ 11-а дивизия, вънъ отъ другитѣ недостатъци, не сѫ още всички на мѣстата си; прехвърлянето една бригада отъ 8-а дивизия на лѣвия брѣгъ на р. Арда не може да се извърши тази нощь; противникътъ, който днесъ произведе вилазка съ значителни сили по цѣлата линия, е замръкналъ, безъ да се оттегли задъ линията на

своитѣ укрепления; може да се допусне съ голѣма вѣроятность, че утре боятъ ще продължи."

Тѣзи мисли вѣроятно сѫ били сподѣлени и съ командуващия II армия. Последниятъ схващаше, че не е твърде необходимо да се освободятъ частитѣ отъ 3-а дивизия, нуждни за решителното сражение на I и III армии, защото въ 11 ч. 30 м. сл. пл. изпрати следната телеграма, съ която се помѫчи да отклони изтеглянето на една бригата отъ 9-а дивизия отъ Северозападния секторъ:

„При днешната вилазка, насочена противъ Юрушъ и частитѣ отъ 9-а дивизия, противникътъ е билъ доста настойчивъ, и тънката линия на 9-а дивизия е била доста разколебана. При тия условия за невъзможно считамъ, безъ рискъ на общото положение, да прехвърля бригадата отъ 9-а дивизия на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. 3-а дивизия заема още своето положение, което е угрожаващe къмъ всѣко опитване на противника да направи вилазки въ източна посока, защото, ако това се предприеме, 3-а дивизия, заедно съ бригадата отъ 9-а, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, ще бѫдатъ въ състояние да я осуетятъ. При разположението, което имамъ сега, и онова на 3-а дивизия, не допущамъ, че противникътъ ще може да изпрати войски отъ Одринъ на истокъ, нито пъкъ да направи нѣщо сериозно въ западна посока. Споредъ днешната вилазка, за допущане е, че противникътъ въ Одринъ е съ значителни сили. Днесъ аеропланитѣ направиха две летения, но не откриха нищо, освенъ, че войскитѣ, които били задъ Кадънкьой[1]) и които произвеждаха вилазката, сѫ били 18 групи по таборъ, а онѣзи срѣщу Юрушъ — по-малко, но и еднитѣ, и другитѣ — поддържани съ силна полска и крепостна артилерия. Нашитѣ загуби сѫ значителни, както и онѣзи на противника. Утре ще се предприематъ нови летения и пущане бомби и, възможно е, да се опредѣли по-положително какво има въ Одринъ. При такова положение на работитѣ утре не ще бѫде възможно да става каквото и да е размѣстване на войски въ източна и южна посоки, още повече че 11-а дивизия още не представлява сила, на която да може да се разчита, освенъ като на войски за поддръжка, и непрѣменно при участието на действуващи войски, на които да се опира. Положението около крепостьта става още по-трудно, като се вземе въ внимание факта, че и съобщителни срѣдства липсватъ. Азъ получавамъ сведения за всичко, което става, едва следъ нѣколко часа. Свръзката между дивизиитѣ е сѫщо бавна пакъ по сѫщитѣ причини."

Както ще се види по-нататъкъ, началникътъ на Щаба на действуващата армия не се съгласи съ тѣзи доводи на командуващия II армия и въ директивата си за 17-и октомврий той настоя да се изпрати на бойното поле при Люле Бургасъ още една бригада отъ 3-а дивизия.

---

[1]) Въ картата 1:40,000 селото е означено — Каджкьой, и се намира на лѣвия брѣгъ на р. Марица, северно отъ с. Марашъ.

ОТДѢЛЪ ВТОРИ.

ОБКРѪЖАВАНЕ ОДРИНСКАТА КРЕПОСТЬ.

ГЛАВА I.

Решение на Българското командуване за обкржжаване крепостьта.

Минаване отъ заслоняване къмъ обкржжаване.

Отъ 15-и октомврий III армия влѣзе въ съприкосновение съ отстжпилитѣ отъ Лозенградъ турци. На 16-и октомврий, когато II армия отбиваше излаза на Одринския гарнизонъ къмъ Юрушъ и Кемалъ, I и III армии бѣха ангажирани напълно въ сражението при Люле Бургасъ и Бунаръ Хисаръ. Българското главно командуване реши да се блокира Одринската крепость, и Щабътъ на действуващата армия въ 7 ч. сл. пл. изпрати по телефона директивата до командуващия II армия за това (стр. 271).

Тази директива се предаваше отъ началника на Оперативния отдѣлъ въ Щаба на действуващата армия, а се приемаше отъ началника на Щаба на II армия. Последниятъ веднага заведе по телеграфа разговоръ, въ който изложи невъзможностьта тя да се изпълни:

„Ако бригадата отъ 9-а дивизия премине тази нощь на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, то положението ще се влоши, понеже частитѣ отъ 11-а дивизия, вънъ отъ другитѣ имъ недостатъци, не сж още всички на мѣстата си. А прехвърлянето на бригадата отъ 8-а дивизия отъ дѣсния брѣгъ на Арда на лѣвия брѣгъ на Марица не ще може да се извърши тази нощь. Разстоянието е твърде голѣмо, а противникътъ, който досега произведе вилазка съ значителни сили по цѣлата линия, е замръкналъ, безъ да се оттегли окончателно задъ линията на своитѣ укрепления, и може да се допусне съ голѣма вѣроятность, че утре боятъ ще продължи. Днесъ при Юрушъ боятъ бѣше твърде горещъ, и укрепената позиция на нашитѣ части тамъ бѣше твърде силно обстрелвана отъ крепостна артилерия, подъ прикритието на която противникътъ, въ съставъ около два пехотни

полка съ полска артилерия, настъпваше, макаръ че биде принуденъ да отстъпи. Обсаднитѣ орждия ще могатъ да бждатъ поставени на позициитѣ си едвамъ утре презъ нощьта, а дотогава положението не е заздравено."

Началникътъ на Щаба на II армия искаше да му се съобщи, не може ли да се отложи прехвърлянето на бригадата отъ 9-а дивизия за по-късно, и то ако турцитѣ предприематъ излазъ въ източна посока. Защото на лѣвия брѣгъ на Тунджа имаше вече една бригада отъ тази дивизия, която би могла да противостои на излаза, докато пристигне и другата бригада.

Този разговоръ е билъ доложенъ на генералъ Фичевъ, който не се съгласи съ изказаното отъ началника на Щаба на II армия мнение, и следъ два часа въ щаба на армията се получи следното допълнение на директивата:

„Както по-рано се съобщи, пълното облагане на Одринската крепость се възлага на II армия, и като така, командуващиятъ армията е пъленъ господарь и носи всичката отговорность за тази операция. При все това Щабътъ на действуващата армия намира, че само една бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия на лѣвия брѣгъ на Тунджа не е достатъчна да осигурява тила на I и III армии, въ случай на една евентуална вилазка въ тази посока. Тъй че още една бригада да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на Тунджа утре призори, която да замѣсти съседната, а тя — тази отъ 3-а Балканска дивизия.

Предайте заповѣдьта на бригадата отъ 3-а Балканска дивизия, щомъ бжде смѣнена, а това да стане утре преди разсъмване, да тръгне и съ усиленъ маршъ да се отправи за БабаЕски—Люле Бургасъ—Чорлу.

8-а дивизия да се задържи за действия около крепостьта."

До започване решителното сражение на линията Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ, Българското главно командуване поддържаше настойчиво първоначално възприетия начинъ за действие срещу Одринската крепость — наблюдаване крепостьта или заслоняване. Нѣма документи, откоито да се установи какви сж били мотивитѣ на Щаба на действуващата армия, за да премине отъ наблюдение или заслоняване къмъ обкржжаване или блокада на крепостьта.

Отъ директивата на началника на Щаба на действуващата армия и особено отъ допълнението къмъ нея се вижда, че цельта е да се отдѣлятъ войски отъ при Одринъ, за да се изпратятъ на решителния фронтъ на I и III армии, а известно е, че за обкржжаване една крепость сж необходими много повече войски, отколкото за наблюдението ѝ съ заслонъ.

Усилване II армия.

Усилване съ пехотни части.

Следъ превземането Лозенградъ, Българското главно командуване започна да обмисля следващата операция на армиитѣ. Тогава още се предполагаше, че може да стане необходимо да се прибератъ къмъ армията си всички части отъ I армия, които бѣха оставени да действуватъ около Одринъ. За усилване II армия, Щабътъ на действуващата армия реши да използува 22 опълченски и допълняващи дружини отъ Търновосейменския укрепенъ пунктъ и отъ вѫтрешностьта на Царството. Отъ тѣзи дружини 12 бѣха назначени да формиратъ една нова — 11-а — дивизия, за началникъ на която бѣ назначенъ генералъ майоръ Велчевъ.

Въ новоформираната дивизия влизаха следнитѣ части: 3-а, 12-а, 15-а, 23-а, 27-а, 28-а, 30-а, 35-а и 36-а допълняващи дружини, 15-а, 35-а и 36-а опълченски дружини, първи призивъ, три батареи отъ 3-и не с. с. артилерийски полкъ (1-о отдѣление), две батареи отъ 1-и не с. с. артилерийски полкъ (2-о отдѣление) и Допълняващата рота на 1-а пионерна дружина. Но въ време на формирането на дивизията нѣкои дружини не пристигнаха, или бѣха насочени да изпълняватъ специални задачи, и бѣха замѣнени съ други.

Съ заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия всички изброени части бѣха насочени къмъ Мустафа Паша. На 14-и октомврий тамъ пристигна и началникътъ на дивизията и веднага се залови, заедно съ наполовина формирания си щабъ, да стъкмява новата часть. Споредъ първата заповѣдь по дивизията отъ 14-и октомврий, тя трѣбваше да състои отъ щабъ на дивизията, четири пехотни полкове (55-и, 56-и, 57-и и 58-и), единъ артилерийски полкъ (11-и) отъ две отдѣления — петь батареи и една пионерна рота.

Пехотнитѣ полкове бѣха сведени по два въ бригада. Предполагаше се, тѣ да иматъ по три дружини и нестроева рота, като въ първитѣ три полкове влѣзатъ допълняващитѣ дружини, а въ последния — опълченскитѣ. Но още въ началото, на дивизията се дадоха още 11-а, 29-а и 32-а допълняващи дружини, които формираха четвъртитѣ дружини на първитѣ три полкове. Дружинитѣ бѣха разпредѣлени между полковетѣ по следния начинъ:

55-и полкъ: 11-а, 12-а, 23-а и 30-а допълняващи дружини

56-и „ 3-а, 25-а, 27-а и 29-а „ „

57-и „ 15-а, 32-а, 35-а и 36-а „ „

58-и „ 25-а, 26-а и една сборна дружина отъ 1-а и 6-а опълченски дружини, първи призивъ.

Дивизията нѣмаше административенъ обозъ, а всѣки полкъ имаше по 20 коли за продоволствие, 8 патронни коли, 4 санитарни, 3 за щаба и 4 за офицерския багажъ. Тѣзи коли се взеха отъ тилнитѣ транспорти.

Дружинитѣ пристигнаха въ Мустафа Паша полуоблѣчени, полустъкмени, едни по обикновени пѫтища, други по желѣзницата. Въ сѫщото време къмъ Мустафа Паша се превозваше и движеше и обсадната артилерия. Вследствие липсата на общъ планъ за това превозване, участъкътъ отъ пѫтя между Търново-Сеймен и Мустафа Паша се задръсти отъ неразтоваренитѣ влакове, и движението ставаше нередовно. Тиловото управление на II армия не биваше предупредявано за пристигащитѣ части, и не можеше да се погрижи за снабдяването имъ съ всичко необходимо. Въ сѫщия градъ, Мустафа Паша, отдето получаваха запаси всички части на II армия, се натрупваха толкова много обози, че движението изъ изровенитѣ, кални улици ставаше невъзможно. Командуващиятъ II армия, като видѣ това безредие, замоли Щаба на действуващата армия да се спре изпращането на предназначенитѣ за армията дружини, докато се формира окончателно 11-а дивизия.

Самъ началникътъ на 11-а дивизия искаше да избѣгне натрупването на толкова много войски въ единъ пунктъ. Следъ като получи заповѣдь да усили участъцитѣ на 8-а и 9-а дивизии, той изпращаше всѣки полуформиранъ полкъ напредъ, къмъ участъцитѣ на тѣзи дивизии.

На 15-и октомврий частитѣ отъ дивизията бѣха резположени така:

а) 55-и полкъ — въ Каджкьой;

б) 56-и полкъ — съ една дружина въ с. Михаличъ, а другитѣ дружини бѣха на пѫть между Харманли и Мустафа Паша;

в) 57-и полкъ имаше една дружина въ с. Юскюдаръ, а другитѣ — пѫтуваха между Любимецъ и Мустафа Паша;

г) 58-и полкъ имаше само една дружина въ с. Кайкъкьой. Другитѣ две дружини бѣха изпратени за усилване Кържалиския отрядъ, а на мѣстото имъ щѣха да се изпратятъ други;

д) 11-и артилерийски полкъ се събираше въ Мустафа паша.

На 16-и октомврий се продължи съсрѣдоточението на частитѣ отъ дивизията, като 11-и артилерийски полкъ бѣ премѣстенъ въ с. Юскюдаръ. По-голѣмата часть отъ дивизията бѣ задъ участъка на 9-а дивизия, готова да подкрепи последната въ отбиване турския излазъ, но отъ такава подкрепа не се яви нужда.

Усилване съ обсадна артилерия.

Веднага следъ завършване мобилизацията, лекитѣ и тежкитѣ обсадни отдѣления на Шуменския и Софийския крепостни батальони бѣха изпратени за артилерийско въоржжение на укрепенитѣ пунктове Ямболъ и Търново-Сейменъ. Отдѣленията имаха съставъ споредъ приложената на следната страница таблица.

Въ Щаба на действуващата армия не е имало единъ точно изработенъ планъ за употрѣбата на обсадната артилерия въ началото на войната. Споредъ плана за съсрѣдоточението на армията, двата крепостни батальони отправиха своитѣ групи последователно, както се завършваше тѣхната мобилизация, къмъ укрепенитѣ пунктове Търново-Сейменъ и Ямболъ, а не къмъ II армия, предназначена да действува около Одринъ.

Замѣстникътъ на началника на артилерията въ Щаба на действуващата армия, полковникъ Найденовъ, бѣше противъ подобно схващане за употрѣбата на артилерията. Той смѣташе, че не бива да се оставятъ полскитѣ армии безъ тежка артилерия, та, следъ като бждатъ разбити, да се спасяватъ съ артилерията на укрепенитѣ пунктове. Затова той се съветва съ началника на оперативния отдѣлъ, съ когото взеха решение да изпратятъ напредъ по-модернитѣ тежки орждия, безъ да съобщатъ това на началника на щаба на армията. По този начинъ къмъ I армия бѣха придадени едно отдѣление 15 см. Д/12 гаубици и едно отдѣление 12 см. Д/28 орждия. Впоследствие, обаче, безъ знанието на сжщия началникъ на артилерията, тѣзи батареи бѣха повърнати обратно къмъ Североизточния секторъ на Одринската крепость.

Шуменскиятъ крепостенъ батальонъ. — На 28-и септемврий се завърши мобилизацията на лекото обсадно отдѣление и то веднага тръгна по пжтя Шуменъ — Преславъ — Върбица — Исупли — Александрово — Зимница — Ямболъ — Ени Бегли — Казълъ Агачъ — Читалово — Голѣмъ Дервентъ — Провадия. Въ последния пунктъ, отдѣлението пристигна на 14-и октомврий, като измина 170 км. за 16 дни, съ два деня почивка въ Върбица и една дневка въ Казълъ Агачъ. При Провадия отдѣлението почива два деня, като началницитѣ изби-

ТАБЛИЦА

за състава на крепостнитѣ батальони.

Наименование на частитѣ	Групи	Батареи	Орждия
Софийски крепостенъ батальонъ.			
А. Тежко обсадно отдѣление:			
15 см. Д/30 орждия	1	2	8
12 см. Д/30 орждия	1	2	6
12 см. Д/25 орждия	1	2	6
57 мм. куполни орждия	1	2	4
Б. Леко обсадно отдѣление:			
15 см. Д/12 гаубици	1	3	12
12 см. Д/28 орждия	1	3	12
В. 7·5 см. не с. с. полски орждия	1	5	30
Г. 57 мм. куполни орждия	1	4	8
Д. Картеченъ взводъ	—	—	2
Шуменски крепостенъ батальонъ.			
А. Тежко обсадно отдѣление:			
15 см. Д/30 орждия	1	2	6
12 см. Д/30 орждия	1	2	6
Б. Леко обсадно отдѣление:			
15 см. Д/12 гаубици	1	2	8
12 см. Д/28 орждия	1	3	12
В. 7·5 см. не с. с. полски орждия	—	5	30
Г. 57 мм. куполни орждия	—	5	10

раха позиции, безъ да ги заематъ. На 16-и октомврий се получи заповѣдь отдѣлението да се премѣсти въ Каджкьой, въ участъка на 8-а дивизия. То тръгна по пѫтя Провадия — Чомлеккьой — Хаджикьой — Кайкъкьой — Каджкьой и на 20-и пристигна въ последното село, дето влѣзе въ подчинение на началника на артилерията въ 8-а дивизия.

12 см. Д/28 група бѣ отдѣлена и присъединена къмъ групата отъ сѫщия калибъръ на Софийския крепостенъ батальонъ. Обаче на другия день тази заповѣдь бѣ отмѣнена, и групата продължи движението си къмъ Читалово. На 14-и октомврий, по заповѣдь отъ началника на артилерията при I армия, тази група се придаваше къмъ II армия. Тя продължи движението си и на 15-и октомврий стигна до с. Хаджикьой и влѣзе въ разпореждането на началника на 9-а дивизия.

Тежкото обсадно отдѣление завърши своята мобилизация на 1-и октомврий и започна превозването си по желѣзницата до Габрово. Заедно съ отдѣлението тръгнаха 1-а, 2-а и 3-а 7·5 см. не с. с. полски батареи за Ямболъ и 1-а, 2-а и 4-а 57 мм. куполни батареи за Габрово. Една отъ полскитѣ батареи (3-а) по-после бѣ отдѣлена и насочена за Бургасъ. Между 3-и и 6-и октомврий тежкото отдѣление по обикновенъ пѫть прехвърли Балкана презъ прохода Св. Никола и стигна въ Тулово, за да бѫде натоварено наново на влакове и да се превози до Търново-Сеймснъ. Въ Тулово командирътъ на батальона получи заповѣдъ отъ инспектора на артилерията да върне една 15 см. гаубична и една 57 мм. куполна батареи по обикновенъ пѫть за Шуменъ, отдето да се превозятъ по желѣзницата за Варна.

На 5-и октомврий, въ с. Шипка, командирътъ на батальона получи заповѣдь, че се назначава за командиръ на Сборния тежъкъ крепостенъ батальонъ въ Търново-Сеймснъ. На 7-и октомврий вечерьта батареитѣ отъ тежкото обсадно отдѣление започнаха да пристигатъ въ Търново-Сеймснъ, дето формираха обсаденъ паркъ, а командирътъ на батальона започна разузнаване на позициитѣ за поставяне батареитѣ. Куполнитѣ батареи, по заповѣдь отъ началника на артилерията въ укрепения пунктъ, бѣха изпратени направо на ж.-п. ст. Любимецъ. На 12-и октомврий се получи заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия тежкото отдѣление да се натовари наново и превози до Мустафа Паша и влѣзе въ състава на II армия. За тамъ бѣ изпратенъ и командирътъ на батальона. На следния день и началникътъ на артилерията въ укрепения пунктъ Търново-Сеймснъ получи заповѣдь да замине за Мустафа Паша и заеме длъжностьта

началникъ на обсадната артилерия, действуваща срещу Одринската крепость.

Тежкото отдѣление бѣ спрѣно въ Любимецъ, натоварено на влаковетѣ, докато се завърши разузнаването линията на обкръжаването между Марица и Арда — участъка на 3./8. бригада. Едвамъ на 15-и октомврий началникътъ на обсадната артилерия заповѣда, батареитѣ отъ Любимецъ да продължатъ движението съ влаковетѣ до Каджкьой, дето, заедно съ 12 см. Д/25 група отъ Софийския крепостенъ батальонъ, се подчиняваха на началника на 8-а дивизия. Куполнитѣ батареи отъ Любимецъ бѣха върнати назадъ, въ Търново-Сейменъ.

На 19-и октомврий въ Каджкьой пристигна и Щабътъ на лекото обсадно отдѣление съ 15 см. гаубична група отъ две батареи, но на другия день едната гаубична батарея, по заповѣдь отъ началника на обсадната артилерия, бѣ върната обратно въ участъка на 11-а дивизия (Северозападния секторъ).

По този начинъ къмъ 20-и октомврий, за усилване Западния секторъ, въ участъка на 8-а дивизия се събраха следнитѣ обсадни батареи:

1) Тежкото обсадно отдѣление на Шуменския крепостенъ батальонъ;

2) Една 15 см. гаубична батарея отъ лекото обсадно отдѣление на сжщия батальонъ;

3) 12 см. Д/25 група отъ Софийския крепостенъ батальонъ.

Още отъ 18-и октомврий, следъ щателно разузнаване, извършено отъ началника на обсадната артилерия, съвмѣстно съ командира на батальона, избраха се следнитѣ позиции за батареитѣ:

а) За 15 см. Д/30 група — задъ гребена западно отъ Юрушъ: 1-а батарея, съ директриса югоизточно отъ могилката Папасъ тепе; 2-а батарея — по срѣдата на участъка Каджкьой — чифл. Кара Смаилча;

б) За 12 см. Д/30 група — на гребена 1500 метра източно отъ горната група, съ директриса и на дветѣ батареи къмъ могилката Бекчи тепе;

в) За 12 см. Д/25 група — на 500 м. северозападно отъ 15 см. Д/30 група, съ директриса на дветѣ батареи по срѣдата на участъка Марашъ—Ипчели;

г) За 1-а 15 см. Д/12 гаубична батарея — задъ центъра на позицията на 3./8. бригада, непосрѣдствено задъ полскитѣ, съ директриса на стрелбата къмъ Папасъ тепе.

Веднага следъ избиране тѣзи позиции, пристѫпи се къмъ подготовката за заемането имъ. За извършване фортификационнитѣ работи, въ помощь на обсадната артилерия бѣха дадени: една рота отъ 8-а пионерна дружина и една дружина отъ 10-и полкъ. Две пехотни роти и една пионерна полурота помагаха на 15 см. Д/30 група, една пехотна рота и една пионерна полурота — на 12 см. Д/30 група, и една пехотна рота — на 12 см. Д/25 група.

Устройството на закритията продължи отъ 18-и октомврий 3 ч. сл. пл. до 20-и октомврий 4 ч. пр. пл. Въ сѫщото време се превозваха батареитѣ отъ парка при Каджкьой до своитѣ позиции съ волове и коли, взети отъ Тиловото управление на II армия. Макаръ брустверитѣ да не бѣха още окончателно насипани, започна се въоръжаването на батареитѣ, което ставаше много трудно, защото отъ валялия презъ нощьта дъждъ площадкитѣ бѣха пълни съ вода, и платформитѣ на орѫдията се поставяха на силно размекчената почва, та се яви нужда да се слагатъ подпорни греди и колове.

До вечерьта на 20-и октомврий всички батареи бѣха готови да откриятъ огънь, макаръ още да продължаваше работата по укрепяване позициитѣ (удебеляване брустверитѣ, устройство наблюдателнитѣ пунктове, устройване връзкитѣ).

Командирътъ на батальона организира наново тактическото командуване на обсадната артилерия въ участъка, като подчини 15 см. Д/30 група и гаубичната батарея на командира на лекото обсадно отдѣление, а 12 см. Д/30 и 12 см. Д/25 — на командира на тежкото обсадно отдѣление.

Софийскиятъ крепостенъ батальонъ. — Мобилизацията на батальона продължи до 5-и октомврий. Презъ този день само една 7.5 см. не с. с. полска батарея бѣ изпратена по желѣзницата въ гр. Бургасъ. Едвамъ на 7-и октомврий се започна превозването на лекото обсадно отдѣление по желѣзницата за Ямболъ, дето пристигна на 9-и. Оттукъ на 12-и октомврий 12 см. Д/28 група бѣ върната обратно по желѣзницата къмъ Мустафа Паша. Следъ натоварването, батареитѣ бѣха ешелонирани въ станциитѣ Керменли, Ямболъ и Зимница, но, поради задръстване пѫтя, не можеха да тръгнатъ, и едвамъ на 17-и октомврий първиятъ ешелонъ пристигна въ Мустафа Паша. Командирътъ на групата получи заповѣдь отъ началника на обсадната артилерия въ II армия да заеме позиция съ дветѣ си батареи при Кършалж, съ директриса по срѣдата на участъка Папасъ тепе — Юрушъ, а съ едната — между Кършалж и Кемалъ, съ директриса къмъ Кадънкьой.

Останалата часть отъ лекото обсадно отдѣление, заедно съ щабоветѣ на отдѣлението и на батальона бѣха насочени отъ Ямболъ по пѫтя Ямболъ — Казълъ Агачъ — Гол. Дервентъ — Провадия, и на 16-и октомврий стигнаха въ последното село. Избрана бѣ позиция за гаубичната група задъ гребена западно отъ Провадия, но тази позиция не се зае, защото до вечерьта се получи заповѣдь групата да се премѣсти въ с. Секюнъ. Щабоветѣ на батальона и на отдѣлението тръгнаха отъ Провадия за Секюнъ, а групата, която бѣ на пѫтя Гол. Дервентъ—Провадия, се насочи къмъ Фикелъ и на 18-и октомврий достигна до Бююкъ Смаилча.

Тежкото обсадно отдѣление започна превозването по желѣзницата за Търново-Сейменъ на 9-и октомврий. Въ време на движението се получи заповѣдь 12 см. Д/25 група да се разтовари въ Каджкьой, дето да влѣзе въ състава на Шуменския крепостенъ батальонъ. Другитѣ две групи отъ отдѣлението се разтовариха въ Мустафа Паша и, по заповѣдь отъ началника на обсадната артилерия въ II армия, започнаха да се превозватъ къмъ Веранъ теке, дето се формира Обсаденъ паркъ. Началникътъ на отдѣлението лично разузна мѣстото и, понеже се оказа негодно за разполагане Обсадния паркъ, избра ново мѣсто — чифл. Акча Ибрахимъ. На 16-и октомврий само 15 см. Д/30 група достигна опредѣленото за Обсадния паркъ мѣсто, а 12 см. Д/30 група нощува при Веранъ теке, защото на другия день трѣбваше да заеме позиция и на 18-и да открие огънь, споредъ заповѣдьта отъ началника на обсадната артилерия въ II армия.

На 17-и октомврий се започна разузнаването позициитѣ отъ началника на обсадната артилерия, началника на отдѣлението и командиритѣ на групитѣ. Позициитѣ бѣха избрани задъ гребена западно отъ Кемалската долина. На 15 см. Д/30 група бѣ дадена обща директриса къмъ Карагьозъ табия и Казанъ Кюпрю табия, а на 12 см. Д/30 група — Папасъ тепе.

И тъй, въ Северозападния секторъ, между Марица и Тунджа, се събраха следнитѣ обсадни батареи:

1) Една 15 см. Д/12 гаубична група отъ две батареи,
2) Две 12 см. Д/28 групи,
3) Една 12 см. Д/30 група,
4) Една 15 см. Д/30 група.

Съ помощьта на пехотата, батареитѣ изкопаха своитѣ закрития. На 20-и и 21-и октомврий тѣ бѣха въоръжени, подготвиха даннитѣ за стрелбата и бѣха готови за откриване огънь.

По командуването на тежката артилерия сѫществуваше голѣмо разногласие между Щаба на действуващата армия и този на II армия. Докато командуващиятъ II армия разполагаше обсаднитѣ батареи задъ линията на обкржжаването и имъ даваше отбранителни задачи за действие противъ излазитѣ на крепостния гарнизонъ, началникътъ на артилерията въ армията на 19-и октомврий получи отъ замѣстникъ-началника на артилерията при Щаба на действуващата армия, полковникъ Найденовъ, следната заповѣдь:

„Веднага да се избератъ мѣста за нови батареи близко до нашата пехота, съ разчетъ обсаднитѣ орждия да могатъ да досѣгатъ фортоветѣ. Тамъ, дето нашата пехота не е още достатъчно напредъ, да се отбележатъ мѣстата за батареи, да се рекогносцират и подготвятъ пѫтища за приближаване довечера. Презъ нощьта може да се извършатъ фортификационнитѣ работи така, че всичко възможно да бѫде готово и да остане само пренасянето орждията за бомбардиране фортоветѣ, макаръ и отъ далечно разстояние. Сѫщото се отнася и за 15 см. гаубици.

Командуващиятъ II армия се обиди отъ тази заповѣдь и заповѣда да се предаде въ Щаба на действуващата армия, че само той е лицето, което знае кога и какво трѣбва да се прави съ обсадната артилерия, споредъ възложената му задача. Въпрѣки това, на другия день се получи ново указание за употрѣбата на обсадната артилерия, предадено отъ полковникъ Найденовъ чрезъ началника на артилерията въ армията:

„Помощникътъ на главнокомандуващия ми заповѣда да предамъ да се доложи на командуващия II армия, че трѣбва да се започнатъ веднага действия къмъ Папасъ тепе и други предни пунктове съ обсаднитѣ батареи, безъ да се очакватъ оттукъ други заповѣди. Вземете си бележка за после, когато се окаже възможно да се бомбардира града, ще се заповѣда на всички батарейни командири отъ обсадната артилерия да не насочватъ огънь по джамията Султанъ Селимъ. Да настоите предъ командуващия армията да не би да задържа назначената за I армия артилерия, защото сега тамъ е крайно нуждна, а после има време пакъ да Ви се даде.“

На това указание за употрѣбата обсадната артилерия не бѣ обърнато внимание.

Усилване съ едно не с. с. полско гаубично отдѣление.

12 см. не с. с. гаубично отдѣление отъ 4-и артилерийски полкъ трѣбваше да влѣзе въ състава на гарнизона на Търновосейменския укрепенъ пунктъ. Отдѣлението завърши мобилизацията на дветѣ свои батареи на 5-и октомврий, сѫщия день се натовари на два влака и отпѫтува за Търново-Сейменъ, дето пристигна на следния день. На

12-и октомврий къмъ отдѣлението бѣ придадена 4-а не с. с. гаубична батарея отъ 8-и артилерийски полкъ.

На 15-и октомврий и това отдѣление бѣ придадено къмъ II армия, и, по заповѣдь отъ началника на артилерията въ армията, сѫщия день дветѣ батареи бѣха натоварени на влакове за превозване до Мустафа Паша, а едната батарея тръгна по обикновенъ пѫть за сѫщия градъ. На 16-и октомврий отдѣлението се събра въ Мустафа Паша. То бѣ назначено за усилване войскитѣ въ Северозападния секторъ, и на 17-и октомврий тръгна отъ Мустафа Паша къмъ предварително избраната позиция задъ гребена югоизточно отъ с. Карабулутъ. Пѫтищата бѣха много разкаляни. Дветѣ батареи бѣха запрегнати съ волове отъ Тиловото управление на II армия, а едната батарея — съ добитъка на цѣлото отдѣление. То имаше да измине повече отъ 30 км., пѫтува и презъ нощьта срещу 18-и октомврий и стигна на опредѣленото му мѣсто едвамъ въ 6 ч. пр. пл.

Усилване съ сръбски войски.

Превозването на *Тимошката дивизия* се започна на 17-и октомврий, и на 18-и въ Мустафа Паша пристигна първиятъ влакъ съ две роти отъ 20-и полкъ. Като се пущаха по два — четири влакове дневно, до 21-и октомврий бѣха превозени четиритѣ пехотни полкове. Поради развалянето на една стрелка въ ж.-п. ст. Любимецъ, два влака бѣха разтоварени на тази станция, и по обикновенъ пѫть дветѣ дружини се отправиха за Мустафа Паша. До 25-и, включително, се превозиха ескадронитѣ, батареитѣ, телеграфната и санитарната роти.

Безъ да се дочакатъ административнитѣ обози на Тимошката дивизия, започна се превозването на *Дунавската дивизия, II призивъ*, като, за да се ускори превозването ѝ, започнаха да се пускатъ по 6 влакове въ денонощие, които се товарѣха на станциитѣ Гюешево и Кюстендилъ. Но, вследствие задръстването на нѣкои станции, започнаха да се пускатъ пакъ по 4 влакове въ денонощие. Превозването на дивизията продължи до 2-и ноември, следъ което се превозиха 80 вагони бойни запаси и административнитѣ обози на дветѣ дивизии. То се завърши на 13-и ноември.

На 27-и октомврий въ Мустафа Паша пристигна *Щабътъ на сръбската II армия,* заедно съ армейското телеграфно отдѣление.

ГЛАВА II.

Размѣстване частитѣ отъ II армия между 17-и и 22-и октомврий.

Действията на 17-и октомврий.

Както началникътъ на Щаба на II армия, веднага следъ получаване директивата за обкржжаването, се изказа за невъзможностьта да се отдѣлятъ войски за изпращане на лѣвия брѣгъ на Тунджа, тъй и командуващиятъ армията се противопостави на това изпращане. Той бѣше още подъ влияние на впечатлението отъ излаза на 16-и октомврий, и посрѣднощь изпрати следното донесение въ Щаба на действуващата армия:

„При днешната вилазка, насочена противъ Юрушъ и частитѣ отъ 9-а дивизия, противникътъ е билъ доста настойчивъ, и тънката линия на 9-а дивизия е била доста разколебана. При тия условия за невъзможно считамъ, безъ рискъ на общото положение, да прехвърля бригадата отъ 9-а дивизия на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. 3-а дивизия заема още своето положение, което е угрожаващо къмъ всѣко опитване на противника да прави вилазки въ източна посока, защото, ако такава се предприеме, 3-а дивизия, заедно съ бригадата отъ 9-а, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, ще бждатъ въ състояние да я осуетятъ. При разположението, което имамъ сега, и онова на 3-а дивизия, не допущамъ, че противникътъ ще може да изпрати войски отъ Одринъ на истокъ, нито пъкъ да изпрати нѣщо сериозно въ западна посока. Споредъ днешната вилазка, за допущане е, че противникътъ въ Одринъ е съ значителни сили. Днесъ аеропланитѣ правиха две летения, но не откриха нищо, освенъ, че войскитѣ, които сж били задъ Кадънкьой и които произвеждаха вилазката, сж били 18 групи отъ около по таборъ, а онѣзи срещу Юрушъ — по-малко, но еднитѣ и другитѣ поддържани съ силна полска и крепостна артилерия. Нашитѣ загуби днесъ сж значителни, както и онѣзи на противника. Утре ще се предприематъ нови летения съ пущане бомби и, възможно е, да се установи по положително какво има въ Одринъ. При такова

положение на работитѣ, утре не ще бѫде възможно да става каквото и да е размѣстване на войски въ източна и въ южна посоки, още повече че 11-а дивизия още не представлява сила, на която може да се разчита, освенъ като на войски за поддържка и непремѣнно при участието на действуващи войски, на които да се опира. Положението около крепостьта става още по-трудно, като се вземе въ внимание факта, че и съобщителни срѣдства липсватъ. Азъ получавамъ сведения за всичко, което става, едва следъ нѣколко часа. Свръзката между дивизиитѣ е още бавна пакъ по сѫщитѣ причини."

Отъ описанието на боя предъ фронта на 9-а дивизия се вижда, че линията не е била разколебана. Самъ началникътъ на 9-а дивизия не е донасялъ подобно нѣщо. Преувеличението, което е направилъ командуващиятъ армията въ своето донесение, не може да се обясни инакъ, освенъ съ желанието да докаже необходимостьта частитѣ да останатъ на своитѣ мѣста.

Най-после, въ 4 ч. пр. пл. на 17-и октомврий командуващиятъ армията получи следната заповѣдь отъ Главната квартира:

„НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ГЛАВНОКОМАНДУВАЩИЯТЪ заповѣда: предвидъ деликатното положение на I и III армии, въ което сѫ поставени отъ днешнитѣ операции, да направите всичко възможно, за да смѣстите частитѣ отъ обложението така, че непремѣнно още една бригада съ артилерийското с. с. отдѣление отъ 3-а Балканска дивизия да отправите днесъ къмъ 5 ч. сл. пл. съ усиленъ маршъ да заеме Лозенградъ."

Едвамъ следъ това командуващиятъ II армия пристѫпи къмъ изпълнение двукратно дадената му заповѣдь, като заповѣда:

1) На началника на *8-а дивизия:* Хасковскиятъ отрядъ незабавно да замине съ усиленъ маршъ на лѣвия брѣгъ на Марица и влѣзе въ подчинение на началника на 11-а дивизия, въ Секюнъ; едната бригада отъ дивизията да мине на лѣвия брѣгъ на Арда и да поддържа 3-а бригада, а другата — да остане на дѣсния брѣгъ, дето, заедно съ конната бригада, да охранява мостоветѣ и съ конни набѣзи, поддържани отъ пехотата, да поддържа настоящето положение между Арда, Марица и Димотика.

2) На началника на *9-а дивизия:* да влѣзе въ споразумение съ началника на 11 дивизия който да заеме участъка на 1-а бригада, а тя да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на Тунджа. Когато това бѫде изпълнено, началникътъ на дивизията да разпореди незабавно бригадата отъ 3-а дивизия да замине съ усиленъ маршъ за Лозенградъ, въ разпореждането на командуващия III армия.

3) На началника на *11-а дивизия:* незабавно да заеме съ разполагаемитѣ войски участъка на 1./9. бригада. Следъ пладне въ негово разпореждане ще пристигне въ Секюнъ и Хасковскиятъ отрядъ.

Съ тѣзи заповѣди като че се целѣше изпълнение на директивата за 17-и октомврий. Но въ най-важната си часть — изпращането една бригада отъ 3-а дивизия къмъ Лозенградъ — тя не бѣ изпълнена. Действително, началникътъ на 9-а дивизия донесе, че въ 9 ч. 30 м. се започнала смѣната на 1-а бригада съ части отъ 11-а дивизия. Но камандуващиятъ армията заповѣда:

„Докато бригадата на полковникъ Дѣлова не заеме участъка на 1-а бригада отъ повѣрената Ви дивизия, 1-а бригада да не минава на лѣвия брѣгъ на Тунджа. Когато всичко бѫде готово, да ми се донесе, и тогава ще дамъ заповѣдь.“

Между това, споредъ заповѣдьта, бригадата на полковникъ Дѣлова не бѣ предназначена да смѣни 1./9. бригада, и смѣната съ части отъ 11-а дивизия се извърши. Но въ 2 ч. 35 м. сл. пл. камандуващиятъ армията изпрати втора заповѣдь:

„И 1-а бригада, макаръ да е смѣнена отъ частитѣ на 11-а дивизия, да не минава на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, докато не последва отъ менъ разрешение.“

Такова, обаче, до вечерьта не последва.

Съ преминаването на 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на р. Арда, не се постигна предполагания резултатъ, защото операцията на югъ отъ рѣката не бѣ продължена, за да се завърши заслоняването на крепостьта. Следъ като бѣ взето решението за обкржжаването, последното можеше да стане много лесно, защото линията Карталъ тепе — Ахъркьой не бѣше още заета отъ турцитѣ. Следъ успѣшното отбиване излаза отъ крепостьта на 16-и октомврий, духътъ на войницитѣ отъ дивизията бѣше твърде много повдигнатъ, и частитѣ бѣха добили голѣма самоувѣреность. Тѣ бѣха готови да отбиятъ всѣки новъ излазъ въ западна или въ южна посока.

Но още сутриньта въ Щаба на 8-а дивизия се получи заповѣдьта отъ камандуващия армията за прекратяване операцията по дѣсния брѣгъ на р. Арда, за връщането една бригада отъ дивизията на лѣвия брѣгъ на рѣката и за изпращане Хасковския отрядъ на лѣвия брѣгъ на Марица. Не можеха да се отгатнатъ причинитѣ, които сж предизвикали тази заповѣдь. Старшитѣ началници гледаха да се показватъ колкото се може по-спокойни предъ своитѣ войници, но последнитѣ се мжчеха да отгатнатъ причинитѣ на отеглянето и си ги обясняваха съ нѣкакъвъ неуспѣхъ на I и III армии. Това причиняваше упадъкъ на духа.

За изпълнение заповѣдьта по армията, началникътъ на 8-а дивизия заповѣда:

„а) *1-а бригада,* съ едно с. с. артилерийско отдѣление, да мине на лѣвия брѣгъ на р. Арда и се разположи въ с. Еспетли, на мѣстото на Хасковския отрядъ, който замина на лѣвия брѣгъ на Марица. На бригадата бѣ дадена задача да поддържа 3-а бригада, ако турцитѣ предприематъ сериозенъ излазъ срещу нея.

„б) *2-а бригада,* съ две с. с. арт. отдѣления, да остане на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Бригадада да се държи събрана и да бѫде готова да прехвърли единъ полкъ съ артилерия на лѣвия брѣгъ на рѣката, ако това бѫде заповѣдано."

Следъ пладне 1-а бригада се прехвърли въ с. Еспетли, а 2-а бригада остана на дѣсния брѣгъ — да охранява мостоветѣ, като зае позиция: 23-и полкъ, съ едно с. с. артилерийско отдѣление, — висотитѣ южно отъ с. Сименли, една дружина отъ 12-и полкъ, съ една батарея, — при с. Кьормутликьой, две роти отъ сѫщия полкъ — на височината между Самана и р. Куру дере, останалитѣ части отъ сѫщия полкъ, съ две батареи — въ с. Сименли.

Докато дивизията извършваше тѣзи размѣствания, турцитѣ изпратиха слаби пехотни части — една—две роти, които заеха в. Карталъ тепе.

Въ участъка на 9-а дивизия, освенъ заповѣданата отъ командуващия II армия смѣна на 1-а бригада съ части отъ 11-а дивизия, друга дейность не бѣ проявена презъ този день. Частитѣ отъ 11-а дивизия (55-и и 57-и полкове), които трѣбваше да смѣнятъ 1./9. бригада, пристигаха много късно, и до вечерьта смѣната не можа да се извърши. Както се каза, командуващиятъ II армия бѣ заповѣдалъ смѣненитѣ части да не минаватъ на лѣвия брѣгъ на Тунджа, докато не получатъ отъ него заповѣдь.

Пристигналиятъ въ участъка на дивизията Хасковски отрядъ бѣ назначенъ въ маневрени войски на дивизията, и се разположи въ с. Возгачъ.

Началникътъ на 3-а дивизия бѣ изпратилъ една своя бригада (1-а) въ разпореждането на командуващия III армия. Но следъ пладне той получи нова заповѣдь направо отъ Щаба на действуващата армия: „Щомъ бѫде смѣнена 2-а бригада отъ повѣрената Ви дивизия отъ друга бригада на 9-а дивизия, заедно съ нея и цѣлия си щабъ, отправете се немедлено и съ форсиранъ маршъ още днесъ за Лозенградъ". Тази заповѣдь, обаче, не бѣ изпълнена, защото началникътъ на 3-а дивизия бѣ получилъ съобщението отъ този на 9-а, че неговата бригада, по заповѣдь отъ командуващия II армия, не ще дойде за смѣна, а ще остане въ Секюнъ. По този начинъ заповѣдьта за изпращане още една бригада къмъ Лозенградъ не можа да бѫде изпълнена отъ 3-а дивизия.

11-а дивизия още не бѣ напълно формирана, но нейнитѣ части постепенно се организирваха. Веднага следъ получаване заповѣдьта за смѣната, началникътъ на дивизията, въ Секюнъ, влѣзе въ споразумение съ този на 9-а дивизия, и се започна смѣната на 1./9. бригада. Смѣната се извърши бързо и редовно, като смѣненитѣ части се събираха задъ позицията.

Началникътъ на 11-а дивизия смѣташе, че е въ интереса на дѣлото да се остави на мѣстата си по позицията цѣлата телефонна мрежа на смѣнената 1./9. бригада, защото новоформираната дивизия не разполагаше съ никакви срѣдства за връзка. По негово донесение, командуващиятъ II армия разреши това, но, въпрѣки неговата заповѣдь, 1./9. бригада прибра часть отъ своитѣ материали.

Смѣнената бригада, както се каза, бѣ спрѣна отъ командуващия армията, и не мина презъ този день на лѣвия брѣгъ на Тунджа. По-после 11-а дивизия бѣ снабдена съ телефонна жица и апарати, и оставенитѣ материали отъ телеграфната полурота на 9-а дивизия бѣха върнати.

Началникътъ на 11-а дивизия изпрати офицеръ, който да посрещне идещия Хасковски отрядъ, съ заповѣдь да се даде едно артилерийско отдѣление въ разпореждането на командира на 2./9. бригада, а останалата часть да ускори движението си къмъ Секюнъ. Когато отрядътъ пристигна въ това село, той бѣ оставенъ тамъ, като войски за маневриране въ Северозападния секторъ.

Следъ смѣняване 1./9. бригада съ части отъ 11-а дивизия, началникътъ на последната пое общото началство на сектора между Марица и Тунджа. Той се запозна съ разположението на турцитѣ и българитѣ и взе решение да формира единъ отрядъ, нареченъ „Северенъ", въ който влизаха следнитѣ части: 11-а дивизия, 2./9. бригада, Хасковскиятъ отрядъ и обсадната артилерия въ Северозападния секторъ. Участъкътъ на отряда бѣ раздѣленъ пакъ на два сектора.

Вечерьта командуващиятъ армията изпрати въ Главната квартира следното донесение за положението на частитѣ:

„8-а дивизия: 2-а бригада съ две с. с. артилерийски отдѣления — на югъ и на югоизтокъ отъ Самана и Сименли; 1-а бригада съ едно артилерийско отдѣление — въ с. Еспетли; 3-а бригада съ едно с. с. артилерийско отдѣление и усилена съ една с. с. гаубична батарея — на участъка си на линията Юрушъ—Коюнлукъ—Седерли; Щабътъ на дивизията — въ Еспетли.

9-а дивизия: 1-а бригада е смѣнена съ части отъ 11-а дивизия и е разположена задъ участъка си, който по-рано е заемала;

2-а бригада — на старото си мѣсто; 3-а бригада — на лѣвия брѣгъ на Тунджа; Щабътъ на дивизията — въ Секюнъ.

11-а дивизия е заела участъка на 1-а бригада, и заема Северния секторъ (отъ дѣсния брѣгъ на р. Тунджа до пжтя Возгачъ — чифл. Екмекчикьой — Одринъ); Щабътъ на дивизията — въ Секюнъ.

Хасковскиятъ отрядъ (2-а бригада отъ 2-а дивизия), безъ две дружини отъ 40-и полкъ и планинското не с. с. отдѣление отъ 2-и план. артилер. полкъ — на пжть за с. Возгачъ.

Конната бригада снощи нощувала въ с. Кулаклж и днесъ е настжпила въ посока Димотика, но де ще се разположи тази нощь, не е известно.

Кърджалискиятъ отрядъ — на старото си мѣсто.

Сведения за *противника* — сжщитѣ.

Бригадата отъ 3-а дивизия ще тръгне утре за Лозенградъ, следъ като бжде смѣнена отъ бригадата на 9-а Плѣвенска дивизия."

Действията на 18-и октомврий.

На 17-и октомврий вечерьта генералъ Ивановъ бѣ повиканъ на телеграфната станция и запитанъ отъ генералъ Фичевъ какви сведения има. По телефона бѣ предадено, че никакви нови сведения нѣма, освенъ това, което е донесено отъ аеропланитѣ, че все трѣбва да се очакватъ вилазки, докато не се постави обсадната артилерия, което върви много бавно; че сведенията за силитѣ на турцитѣ сж противоречиви, но че се допуща да бждатъ около 4 дивизии. Следъ това генералъ Ивановъ съобщи какво е положението на частитѣ, следъ като сж извършили заповѣданитѣ размѣствания презъ деня.

Генералъ Фичевъ, като се намираше подъ впечатленията на още незавършения бой при Люле Бургасъ, предаде следната заповѣдь за 18-и октомврий:

„Предвидъ развитието на операциитѣ къмъ Люле Бургасъ, бригадата, която е по дѣсния брѣгъ на Арда, оттеглете на лѣвия брѣгъ на сжщата рѣка, задъ участъка на Юрушъ. Снемете понтоннитѣ мостове, като си послужите съ тѣхъ да устроите съобщения по двата брѣга на Марица. Конната бригада тъй сжщо оттеглете по-назадъ. Тѣзи дни, вѣроятно, ще получите подкрепления, за да смѣнитѣ последната бригада отъ 9-а дивизия, която трѣбва да мине по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да се присъедини къмъ дивизията си."

Следъ този разговоръ по телеграфа, въ 1 ч. 45 м. пр. пл., командуващиятъ II армия изпрати на частитѣ отдѣлни заповѣди за предстоящитѣ размѣствания, а въ 2 ч. 30 м. пр. пл. — и следната заповѣдь, която урегулирваше окончателно обкржжаването въ Западния, въ Северозападния и въ Източния сектори:

„§ 1. Сведенията за противника остават както сж съобщени по-рано.

Нашитѣ I и III армии водятъ бой съ главнитѣ сили на противника при Виза — Люле Бургасъ.

Кърджалискиятъ отрядъ остава при Кърджали.

„§ 2. Съгласно заповѣдьта отъ Щаба на действуващата армия, на повѣрената ми армия се възлага пълното обложение на Одринската крепость.

§ 3. Заповѣдвамъ:

а) *Секторътъ* на обложението *между дѣсний брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия на р. Марица,* подъ началството на 11-а дивизия, (генералъ Велчевъ), да се заеме отъ 2-а бригада (полковникъ Поповъ) на 9-а дивизия, отъ частитѣ на 11-а дивизия и отъ Хасковския отрядъ (полковникъ Дѣловъ).

б) *Секторътъ между дѣсния брѣгъ на р. Марица и лѣвия на р. Арда* (при Юрушъ) се възлага на 8-а дивизия (генералъ Кирковъ). Мостоветѣ на р. Арда да се снематъ, следъ като бригадата отъ 8-а дивизия, която е на дѣсния брѣгъ на р. Арда, премине на лѣвия брѣгъ и се разположи близо до р. Марица, въ резервъ, около Каджкьой и Булдуркьой.

в) *Секторътъ по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа* отъ Челмекьой—Акъ Бунаръ—Кайпа—Кара Юсуфъ—Демеранлия до Оглу Паша (Евлу Паша) се възлага на 1-а и 3-а бригади отъ 9-а дивизия, подъ началството на началника на сжщата дивизия, генералъ Сираковъ. Затова 1-а бригада отъ 9-а дивизия да тръгне днесъ, 18-и октомврий, 5. ч. пр. пл. за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да заеме мѣстото си отъ линията на обложението.

Понеже секторътъ на дветѣ бригади отъ 9-а дивизия е твърде дълъгъ, то препоржчвамъ генералу Сиракову да го заеме по начинъ, щото, като назначи необходимото число части за охранение поважнитѣ пунктове и посоки отъ линията, останалитѣ да държи групирани въ единъ, или по-добре два пункта, готови своевременно да маневриратъ и се поддържатъ.

г) *Бригадата отъ 3-а Балканска дивизия,* която заема участъка отъ линията на обложението по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, следъ смѣняването ѝ отъ бригадата на 9-а дивизия, незабавно да се отправи съ усиленъ маршъ въ две колони за Лозенградъ, дето влиза въ разпореждане на командуващия III армия.

д) Въ състава на секторитѣ на генералитѣ Кирковъ и Велчевъ влизатъ и обсадната и гаубичната артилерия, която е назначена въ тия сектори.

е) *Сводната конна бригада* (полковникъ Таневъ) да остане на дѣсния брѣгъ на р. Арда, при Сименли, като продължава да разузнава за посокитѣ къмъ Одринъ, Димотика, Ортакьой и по-назадъ.

§ 4. За да могатъ частитѣ отъ обложението своевременно да си съдействуватъ, необходимо е да поддържатъ помежду си найтѣсна връзка.

§ 5. *Кърджалискиятъ отрядъ* да продължава да действува при Кърджали.

§ 6. *Щабътъ на армията* остава въ Мустафа Паша."

На основание тази заповѣдь, започна се размѣстването на частитѣ, което се извърши по следния начинъ:

Въ участъка на 8-а дивизия турцитѣ презъ деня бездействуваха. Доброволци отъ 4./52. дружина, изпратени отъ чифл. Кулаклж за разузнаване по посока къмъ с. Ипчели, достигнаха до селото, безъ да срещнатъ противникъ, което показваше, че турцитѣ сж се оттеглили окончателно на своята главна отбранителна линия.

3./8. бригада работѣше за усъвършенствуване своята позиция. Безъ да бжде забелязана отъ турцитѣ, 2./8. бригада мина на лѣвия брѣгъ на р. Арда и се разположи въ селата Каджкьой и Булдуркьой (по единъ полкъ съ по едно с. с. артилерийско отдѣление). Щабътъ на дивизията сжщо се премѣсти въ с. Каджкьой. По този начинъ цѣлата 8-а дивизия съ мощна обсадна артилерия се събра срещу Западния секторъ, въ тѣсното пространство между Марица и Арда, дето нѣмаше възможность да се употрѣбятъ толкова много сили. Това много добре се е схващало въ щаба на дивизията, но въ щаба на армията не е било изтъкнато. Едвамъ следъ прибирането дивизията на лѣвия брѣгъ на р. Арда, командуващиятъ II армия запита въ Щаба на действуващата армия дали оставатъ въ сила разпорежданията му за дветѣ бригади, находящи се на лѣвия брѣгъ на Арда, и следъ идването на Тимошката дивизия. Въ телеграмата си той изказваше мнение, че прибирането на тѣзи две бригади на лѣвия брѣгъ е преждевременно. Но на тази телеграма не се получи никакъвъ отговоръ.

Въ участъка на 9-а дивизия смѣненитѣ части отъ 1-а бригада бѣха насочени въ 5 ч. пр. пл. къмъ мостоветѣ на р. Тунджа, при Етапкьой, отдето се формира походната колона, и следъ пладне продължи движението по пжтя Челмекьой—Акъ Бунаръ—Кайпа—Кара Юсуфъ—Демеранлия. Движението се извърши подъ прикритието на слабъ авангардъ, а къмъ страната на турцитѣ отъ всѣки полкъ се изпращаха малки команди, отъ отдѣления или взводъ, и патрули. Следъ усиленъ походъ отъ 14 часа, бригадата, заедно съ щаба на дивизията, можа да стигне до с. Ортакчи, дето остана да нощува. Началникътъ на дивизията реши на другия день да не се продължава движението, а отъ Ортакчи частитѣ да се насочатъ право къмъ линията Демеранлия—Оглу Паша, за смѣна на 2./3. бригада.

Въ участъка на 11-а дивизия презъ този день нѣмаше никакви размѣствания. На участъка на смѣнената 1./9. бригада се укрепяваха 55-и и 57-и полкове, а 56-и и 58-и продължаваха стъкмяването си. Въ полковетѣ на дивизията почти нѣмаше никакъвъ инженеренъ инструментъ, и затова работата по укрепяването на позицията бѣше много затруднена.

Въ участъка на дивизията пристигна 12 с. м. не с. с. гаубично отдѣление, което зае позиция на гребена предъ с. Карабулутъ.

Отъ издигнатия въ Возгачъ привързанъ балонъ бѣха събрани следнитѣ сведения за противника:

1) На гребена предъ Екмекчикьой и на височината к. 154, южно отъ това село, се строятъ окопи;

2) Сѫщо такива окопи, въ нѣколко линии, се копаятъ по гребена Дерменъ баиръ, източно отъ Кадънкьой;

3) Пехотни части сѫ забелязани задъ гребена непосрѣдствено на западъ отъ Кадънкьой;

4) Задъ гребена на Дерменъ баиръ, отъ Кадънкьой до Марица, има около единъ полкъ пехота.

Въпрѣки очакванията на началника на 11-а дивизия и командуващия II армия, турцитѣ на Северозападния фронтъ не предприеха никакви настѫпателни действия. Отъ време-на време се завързваше само престрелка между преднитѣ постове. Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. артилерията при Кемалъ откри огънь по окопитѣ между Кадънкьой и Екмекчикьой и застави работещитѣ тамъ турци да прекратятъ работата. Турски две батареи отъ Папасъ Тепе къмъ 5 ч. сл. пл. откриха огънь по дѣснофланговата батарея, но, следъ като последната откри огънь по тѣхъ, тѣ прекратиха стрелбата.

И тъй, на 18-и октомврий II армия, намѣсто да продължава обкрѫжаването, напусна окончателно благоприятното си положение на Южния фронтъ на крепостьта, събра се на лѣвия брѣгъ на Арда, и трѣбваше да развали мостоветѣ на рѣката. Турцитѣ можеха да използуватъ това обстоятелство и да попрѣчатъ на повторното преминаване презъ сѫщата рѣка, и то да стане съ бой. Но, както ще се види по-нататъкъ, тѣ не направиха това.

И презъ този день, безъ уважителни причини, не бѣ изпълнена отъ командуващия II армия заповѣдьта да отдѣли една бригада отъ 3-а дивизия отъ войскитѣ при Одринъ, за да я изпрати на решителния фронтъ при Люле Бургасъ.

Между това, командуващиятъ II армия наново започна да се безпокои за посоката отъ Кърджали къмъ Хасково — тила на армията. Началникътъ на Кърджалиския отрядъ донасяше, че турцитѣ сѫ настѫпили отъ Местанлѫ къмъ Кърджали и заели съ преднитѣ си части — около петь табори — позиция при височината к. 669. Той искаше да бѫде усиленъ поне съ две действуващи дружини и с. с. артилерия. Командуващиятъ II армия донесе за това въ Щаба на действуващата армия и изказа мнение да се смѣни началника на отряда, подполковникъ Сѫбевъ, съ единъ по-енергиченъ офицеръ отъ оставенитѣ въ тила офицери, защото билъ малодушенъ, а така сѫщо и да се подкрепи съ две дружини отъ предназначенитѣ за усилване II армия, като такива се насочатъ отъ Щаба на действуващата армия.

Отъ пристигналитѣ въ Мустафа Паша допълняващи дружини на 1-и и 6-и полкове бѣ формирана една дружина, за да се спестятъ недостатъчното число офицери. Останалиятъ свободенъ дружиненъ командиръ, майоръ отъ Генералния щабъ Дрянковъ, бѣ назначенъ за началникъ на Щаба на Кърджалиския отрядъ. Дружината бѣ насочена за усилване този отрядъ.

Обаче командуващиятъ II армия считаше за недостатъчно и това усилване на отряда, и въ 5 ч. сл. пл. изпрати следното донесение до Щаба на действуващата армия:

„Считамъ за длъжность да настоя още веднажъ на телеграмата ми № 891 отъ днесъ. Вѣроятно къмъ Каяджикъ все трѣбва да има нѣкои дружини, които да се насочатъ къмъ Кърджали, за да не бѫдемъ изложени на нѣкой сюрпризъ."

Посрѣднощь командуващиятъ армията изпрати въ Щаба на действуващата армия донесение за разположението на частитѣ отъ армията на 18-и октомврий вечерьта:

„8-а дивизия: конната бригада съ една дружина отъ 30-и полкъ — въ Сименли; 3-а бригада съ не с. с. артилер. полкъ — на старото си мѣсто; 1-а бригада съ две с. с. артилер. отдѣления — въ Каджкьой и Булдуркьой. Щабътъ на дивизията — Каджкьой.

9-а дивизия заема старото мѣсто на 3-а дивизия, на линията Челмекьой—Кайпа—Кара Юсуфъ—Демеранлия—Оглу Паша. За подробното разположение не е донесено отъ дивизията.

11-а дивизия: 2-а бригада отъ 9-а дивизия — на старото си мѣсто. Отъ Возгачъ до Тунджа сѫ разположени 55-и и 57-и полкове съ 11-и не с. с. артилерийски полкъ; при с. Возгачъ е бригадата на полковникъ Дѣловъ, въ маневрени войски. 56-и полкъ, въ с. Михаличъ, и 58-и полкъ, въ с. Кайкъкьой, завършватъ стъкмяването си. Щабътъ на дивизията — Секюнъ.

Първиятъ ешелонъ отъ *Тимошката дивизия* пристигна.

За разположението на обсаднитѣ батареи ще се донесе, когато последнитѣ бѫдатъ въоржжени, и за това бѫде донесено отъ началника на обсадната артилерия.

Освенъ донесенитѣ сведения за противника съ №№ 891 и 924, отъ наблюденията на авиаторитѣ се узнава, че задъ укрепленията Кемеръ, Башъ Юкъ, Чаталъ Йолу сѫ разположени на бивакъ около 8,000 души. Отъ показанията на пленницитѣ се вижда, че въ Одринъ е цѣлиятъ IV низамски корпусъ. Имало и анадолски войски, вѣроятно редифи, но колко, неизвестно."

Щабътъ на действуващата армия трѣбваше да вземе мѣрки да се попълнятъ загубитѣ въ частитѣ отъ I и III армии, и реши да използува допълняващитѣ части, насочени за усилване II армия. На командуващия II армия бѣ заповѣдано да изпрати петь допълняващи дружини въ Лозенградъ. „Дружинитѣ незабавно и поотдѣлно да се отправляватъ за указания пунктъ, щомъ бѫдатъ замѣнявани съ подобни отъ Тимошката дивизия" — бѣ казано въ заповѣдьта.

Щабътъ на действуващата армия получаваше редовно донесенията отъ II армия и не можеше да не знае, че въ участъка, предназначенъ да се заеме отъ Тимошката дивизия, нѣмаше други допълняващи дружини, освенъ онѣзи, които влѣзоха въ състава на 11-а дивизия. Затова командуващиятъ II армия, следъ получаване горната заповѣдь, недоумяваше защо се предприема разстройство на току-що формираната съ толкова трудности дивизия. А въ Щаба на действуващата армия се е смѣтало, че въ Лозенградъ ще се изпратятъ не отъ тѣзи допълняващи дружини, които влизаха въ състава на 11-а дивизия, а отъ онѣзи, които бѣха придадени направо къмъ армията.

Изобщо, изтеглянето войски отъ II армия и изпращането подкрепленията не ставаше по единъ точно опредѣленъ планъ, който да е съобщенъ на командуващия армията, за да може той своевременно да разпредѣли останалитѣ му войски. Затова той направи следното запитване въ Щаба на действуващата армия:

„За да мога да взема едно опредѣлено и по-трайно решение относно плана на действията ми подъ крепостьта Одринъ, необходимо ми е да зная съ какви войски ще разполагамъ за изпълнение възложената ми задача. Неудобството отъ честитѣ измѣнения въ разпорежданията за положението и насочването на частитѣ сѫ очевидни.

Моля, да ми се укаже, ще мога ли да разполагамъ съ цѣлата Тимошка дивизия, а сѫщо и кои части отъ повѣрената ми армия ще останатъ за действията подъ крепостьта. Такива указания ми сѫ крайно необходими."

На това запитване се получи въ 10 ч. 15 м. сл. пл. следниятъ отговоръ:

„Въ Ваше разпореждане за действия подъ крепостьта се даватъ: 8-а Тунджанска дивизия, отъ 9-а дивизия 1-а и 3-а бригади съ шесть с. с. и шесть не с. с. батареи, 5-а Тимошка дивизия (шестнадесеть дружини и шесть батареи), 11-а Сборна дивизия (деветь допълняващи и три опълченски дружини), всичката обсадна артилерия, конната бригада на полковникъ Таневъ и три опълченски дружини. Всички останали войскови части, които досега се намиратъ подъ Ваша команда около Одринската крепость, ще насочите както следва: а) Частитѣ отъ 3-а Балканска дивизия — по пжтя Хавса — БабаЕски — Люле Бургасъ и влѣзатъ въ състава на I армия; б) 2-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия, съ едно с. с. артилерийско отдѣление и съответнитѣ административни служби, — по сжщия пжть, като влѣзе въ състава на 1-а Софийска дивизия; в) Хасковскиятъ отрядъ — по пжтя Лозенградъ — Бунаръ Хисаръ и влѣзе въ състава на 6-а Бдинска дивизия; г) Допълняващитѣ дружини, съгласно телеграмата № 602. Наредете частитѣ по линията на обложеното така, че бригадитѣ отъ 3-а Балканска дивизия да се отправятъ на 20-и октомврий сутриньта, бригадата отъ 9-а Плѣвенска дивизия — на 21-и октомврий, Хасковскиятъ отрядъ — на 22-и октомврий.

Тимошката дивизия, I призивъ, вече се превозваше отъ Гюешево за Одринъ. Командуващиятъ II армия бѣ предупреденъ по-рано, че тя влиза въ негово подчинение, като бѣ заповѣдано да заеме участъка между лѣвия брѣгъ на Марица и дѣсния на Тунджа (Северозападния секторъ).

Действията на 19-и октомврий.

Презъ този день въ Мустафа Паша пристигнаха първитѣ ешелони отъ сръбската Тимошка дивизия, а отъ Главната квартира бѣ направено разпореждане да се започне въ Гюешево товаренето на Дунавската дивизия, II призивъ.

Въ частитѣ отъ армията се получи бюлетинътъ за победата при Бунаръ Хисаръ и Люле Бургасъ. Новината за блѣстещата победа надъ турцитѣ предизвика голѣма радость у всички бойци. Главнокомандуващиятъ, заедно съ началника на Щаба на действуващата армия и командуващиятъ II армия, обиколи позицията на 8-а дивизия, между Марица и Арда, и поздрави войницитѣ отъ 51-и полкъ за победата на 16-и октомврий.

Отъ конната бригада, въ Сименли, бѣха изпратени петь самостоятелни разезди къмъ: Ортакьой, Димотика, Чанчи, Татаркьой и Черекьой, които събраха следнитѣ сведения за противника: къмъ Ортакьой противникъ нѣма; на западъ, къмъ Махмудли, Селимъ ага съ нова чета тъкмѣлъ да нахлуе къмъ Урумкьой. Откъмъ Одринъ

две донесения сж противоречиви: споредъ едното, Карталъ тепе било заето съ полкъ пехота, която следъ пладне се прибрала въ Одринъ, а споредъ другото, следъ пладне Карталъ тепе било заето отъ 200 души. Предъ с. Марашъ сж видени 140 палатки. Къмъ Димотика противникъ не е откритъ.

Действията отъ 20-и до 22-и октомврий.

Разпореждания отъ Главната квартира.

Въ дадената на 18-и октомврий директива (телеграма № 612) доста изчерпателно бѣха изброени силитѣ, съ които командуващиятъ II армия ще разполага за действия противъ крепостьта. Самъ командуващиятъ армията вече можеше да разпредѣли тѣзи сили по разнитѣ сектори, споредъ обстановката, която той най-добре познаваше. Но на 20-и октомврий въ 4 ч. 30 м. сл. пл. генералъ Ивановъ бѣ повиканъ на телеграфната станция и получи следната заповѣдь, предадена отъ Стара Загора лично отъ генералъ Фичевъ:

„Положението къмъ Лозенградъ изисква, щото непрѣменно всичкитѣ свободни войски да бждатъ изпратени. При това положение на работата, никакви сериозни акции противъ Одринъ не трѣбва да се предприематъ. Вашата главна цель трѣбва да бжде: съ войскитѣ си, подкрепени отъ обсадната артилерия, да задържате противника въ Одринската крепость, и НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО по най-категориченъ начинъ заповѣда:

1) *2-а бригада отъ 8-а дивизия* тази вечерь да премине на лѣвия брѣгъ на р. Марица и застане въ поддръжка. 2) *2-а бригада отъ 9-а дивизия* презъ нощьта да бжде смѣнена отъ сръбскитѣ полкове, и тя да тръгне утре рано за Лозенградъ. 3) *Хасковскиятъ отрядъ* (полковникъ Дѣловъ) да се отправи за Люле Бургасъ, въ разпореждането на командуващия I армия. 4) *2-а бригада отъ 8-а дивизия* утре вечерь да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да замѣсти 1-а бригада отъ 9-а дивизия, която, щомъ бжде смѣнена, да тръгне, заедно съ щаба на дивизията, за Лозенградъ. 5) Щомъ пристигне *сръбската дивизия* и заеме участъка си, *11-а сборна дивизия* да премине на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. 6) Понеже на линията Бунаръ Хисаръ — Люле Бургасъ се подготовлява генерално сражение, откоето ще зависи изходътъ на цѣлата кампания, то НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО очаква Вашитѣ бързи разпореждания за изпълнението на тази заповѣдь. Трѣбва да се употрѣбятъ всички усилия, за да се подкрепятъ III и I армии, които трѣбва да дадатъ решителенъ отпоръ на неприятеля, който се събира на линията Виза—Муратли.“

Тази заповѣдь предизвикваше редъ недоумения: въ Щаба на II армия бѣ полученъ бюлетинъ, въ който бѣ отбелязано, че решителното сражение е вече завършено и спечелено отъ българскитѣ

армии. Сега не можеше да се разбере какво решително сражение се подготвя. Не можеше да се разбере така сѫщо и защо заповѣдьта започваше съ думитѣ „положението къмъ Лозенградъ изисква", когато I и III армии бѣха много по-напредъ отъ този градъ. Отъ командуващия II армия се искаше да изпрати бързо части къмъ III и I армии, но това изпращане се свързваше съ смѣната имъ отъ други части, още не пристигнали. Затова той обеща да провѣри какви сръбски части сѫ пристигнали, и следъ това да направи възможното.

Разпореждания отъ Щаба на II армия.

Предвидъ важността на бързото заминаване на отдѣленитѣ отъ II армия части, командуващиятъ армията изпрати до началницитѣ имъ предварителни предупреждения за предстоящитѣ имъ движения и следъ, това въ 9 ч. 45 м. сл. пл., издаде и следната заповѣдь:

„1) *Една бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия* да заеме участъка на 1-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. За тази цель бригадата отъ 8-а дивизия да тръгне незабавно тази нощь по маршрутъ: моста на р. Марица при чифл. Пашакьой—Дуванджа—Ахъркьой—Возгачъ—Бююкъ Смаилча—Хаджикьой—Етапкьой, дето да стигне утре, 21-и октомврий, следъ пладне и на следния день предъ пладне да смѣни бригадата отъ 9-а дивизия, която ще замине за Лозенградъ.

2) Пристигащитѣ части отъ *Тимошката дивизия* да заематъ участъка на 2-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия.

За тази цель пристигналиятъ 20-и полкъ отъ Тимошката дивизия да тръгне утре, 21-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл. отъ Мустафа Паша по пѫтя за Кемалъ, отдето да пристѫпи къмъ смѣняване частитѣ отъ 2-а бригада на 9-а дивизия.

3) *2-а бригада отъ 9-а дивизия*, следъ смѣняването ѝ отъ частитѣ на Тимошката дивизия, да се групира при Ахъркьой и да бѫде готова да се отправи за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за което ще последва втора заповѣдь.

4) *Хасковскиятъ отрядъ* (полковникъ Дѣловъ), безъ едно с. с. артилерийско отдѣление, да бѫде готовъ да се отправи за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за което ще последва втора заповѣдь.

5) *1-а бригада отъ 9-а дивизия*, щомъ бѫде смѣнена отъ бригадата на 8-а дивизия, да се отправи, заедно съ *Щаба на дивизията*, за Лозенградъ.

6) Частитѣ да поддържатъ постоянна свързка помежду си и съ по-горнитѣ инстанции, за да се знае всѣка минута де се намиратъ и какво положение заематъ.

7) *Щабътъ на армията* остава въ Мустафа Паша.

Веднага следъ това командуващиятъ II армия изпрати донесение въ Щаба на действуващата армия за направенитѣ разпореждания, като изложи и мотивитѣ, по които той е направилъ важни поправки на получената заповѣдь, а именно:

а) 2-а бригада отъ 9-а дивизия ще се съсрѣдоточи при Ахъркьой и ще тръгне, следъ като пристигне и вториятъ полкъ отъ Тимошката дивизия;

б) Хасковскиятъ отрядъ ще тръгне, следъ като пристигне и третиятъ полкъ отъ Тимошката дивизия. Отъ този отрядъ едното артилерийско отдѣление ще се задържи, защото Тимошката дивизия нѣма още никаква артилерия. Независимо отъ това, въ похода отъ Кърджали до Одринъ конетѣ му станали негодни. Оставеното отдѣление ще тръгне, когато се попълнятъ конетѣ му;

в) За 11-а дивизия ще бжде трудно да отиде на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, защото нѣма обози и съобщителни срѣдства. Затова по-удобно би било тя да остане по двата брѣга на рѣката, готова да действува въ една или въ друга посока.

Въ Щаба на действуващата армия това донесение е било получено на 21-и октомврий въ 2 ч. пр. пл. Вѣроятно отъ Главното командуване сж били уважени мотивитѣ на командуващия армията, защото разпорежданията му не сж били отмѣнени. По този начинъ, докато началникътъ на Щаба на действуващата армия искаше по-скоро да се отдѣлятъ войскитѣ отъ II армия, за да се усилятъ другитѣ две армии, командуващиятъ армията държеше повече за смѣната на отдѣленитѣ части, и неговото мнение е било възприето.

Дейность въ участъка на 8-а дивизия.

Следъ излаза на 16-и октомврий, турцитѣ се затвориха задъ своята главна отбранителна линия и не предприемаха никакви действия. Войницитѣ отъ 8-а дивизия, които работѣха за усилване своята позиция и позициитѣ на обсаднитѣ батареи, започнаха съвсемъ непредпазливо да се движатъ по позициитѣ, изложени на погледитѣ на турцитѣ. На 20-и октомврий турцитѣ откриха огънь отъ своитѣ крепостни орждия. Този огънь не причиняваше загуби, но прѣчеше на спокойната работа по укрепяването. Затова на обсадната артилерия бѣ заповѣдано да открие огънь по турската батарея на Папасъ тепе, ако, изобщо, турската стрелба стане по-вредоносна за частитѣ на позицията. Понеже тази стрелба бѣше много рѣдка и съвсемъ безвредна, то до вечерьта на турскитѣ батареи не се отговори.

Предвидъ на това, че 51-и полкъ отъ десеть дни бѣ на позицията и изнесе на плещитѣ си сериозната борба на 16-и октомврий, началникътъ на 8-а дивизия разреши да се смѣни този полкъ отъ 12-и полкъ. Смѣната бѣ вече завършена, когато се получи заповѣдьта отъ армията да се изпрати една бригада на лѣвия брѣгъ на р. Марица. Началникътъ на дивизията заповѣда да се формира сборна *2-а бригада* отъ 23-и и 10-и полкове, едно отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ, едно отдѣление отъ дивизионния лазаретъ, 6-а полска болница, съответнитѣ взводове отъ дивизионния продоволственъ транспортъ и отъ дивизионния огнестреленъ паркъ.

Съ вземане пехотнитѣ полкове отъ две различни бригади се наложи прегрупиране на полковетѣ и въ останалитѣ бригади. Затова началникътъ на дивизията заповѣда: въ *1-а бригада* да влѣзатъ 30-и и 51-и полкове, а въ *3-а* — 12-и и 52-и полкове.

2-а понтонна рота, следъ снемане мостоветѣ на р. Арда, при Сименли, на 18-и октомврий, бѣ премѣстена въ с. Карагачъ. Следъ тази дата, обаче, р. Арда започна да приижда, и бродоветѣ бѣха заляни. За да се поддържа съобщението съ конната бригада и дружината отъ 30-и полкъ на дѣсния брѣгъ на рѣката, на понтонната рота бѣ заповѣдано на 20-и октомврий да се върне пакъ на сѫщото мѣсто, при Сименли, и да построи наново моста. На 21-и октомврий въ 8 ч. сл. пл. ротата пристигна и започна сѣченето дървенъ материалъ за укрепяване лѣвия брѣгъ на рѣката. Постройката на моста започна на 22-и октомврий въ 4 ч. пр. пл. и завърши въ 10 ч. пр. пл. сѫщия день.

1-а понтонна рота на 18-и октомврий бѣ насочена къмъ с. Карагачъ. Когато на 19-и главата на колоната ѝ достигна до това село, а тежкитѣ специални коли бѣха се разтегнали по калния пѫть чакъ до Булдуркьой, ротата получи заповѣдь да се върне обратно на мѣстото си, на р. Арда. На другия день ротата започна да се връща обратно и на 21-и октомврий стигна въ Булдуркьой. На 22-и октомврий тя наново бѣ върната въ Карагачъ, дето получи заповѣдь да построи мостъ надъ р. Марица, при с. Каджкьой. На 23-и октомврий въ 10 ч. пр. пл. започна постройката на смѣсенъ мостъ — на козли и на понтони, която завърши въ 6 ч. сл. пл.

Походътъ на 2./8. бригада до Източния секторъ.

На 20-и октомврий вечерьта въ Каджкьой се получи заповѣдьта отъ щаба на дивизията, бригадата да тръгне веднага, да мине презъ р. Марица, при Пашакьой, и на другия день да достигне въ Етапкьой, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Понеже въ състава на бригадата, на

мѣстото на 12-и полкъ, влизаше 10-и полкъ, находящъ се въ с. Еспетли, командирътъ на бригадата заповѣда всички части отъ Еспетли и Булдуркьой да тръгнатъ незабавно за сборния пунктъ при Пашакьой. Тѣ пѫтуваха презъ цѣлата нощь и едвамъ на 21-и октомврий въ 4 ч. пр. пл. всички придадени къмъ бригадата части се събраха при моста на р. Марица, отдето въ сѫщия часъ тръгнаха по пѫтя Пашакьой — Дуванджа — Юскюдаръ—Секюнъ—Хаджикьой—Етапкьой. Следъ нощния походъ имаше да се изминатъ презъ деня около 35 километри. Вследствие падналия предния день дъждъ, междуселскитѣ пѫтища бѣха много разкаляни. Даже пешеходцитѣ едвамъ изгазваха дълбоката и лепкава каль, а колитѣ и орѫдията затъваха дори до главинитѣ. Изморенитѣ отъ нощния походъ войници едвамъ се влачеха, и въ 7 ч. сл. пл. главата на колоната достигна до с. Хаджикьой. Артилерийското отдѣление въ това време бѣ стигнало до Секюнъ, като му бѣше дадена една дружина въ помощь. Административнитѣ обози стигнаха до Юскюдаръ. Поради умората на войницитѣ, по-нататъшното движение бѣше невъзможно. Командирътъ на бригадата поиска разрешение да спре движението и да го продължи следъ като войницитѣ починатъ. Командуващиятъ II армия разреши бригадата да нощува въ Хаджикьой, но на разсъмване да продължи пѫтя си за лѣвия брѣгъ на Тунджа. Въпрѣки това разрешение, почивката на войницитѣ не можа да се осѫществи, защото разтегнатата походна колона на пехотнитѣ части можа да се събере въ Хаджикьой едвамъ следъ полунощь.

На 22-и октомврий въ 5 ч. пр. пл. колоната продължи движението си и въ 5 ч. сл. пл. пристигна въ с. Ортакчи, а артилерийското отдѣление остана въ Етапкьой, подъ прикритието на две роти.

На 23-и октомврий бригадата започна да смѣнява *1./9. бригада,* като зае нейната позиция по следния начинъ: 10-и полкъ зае участъка гребена западно отъ р. Хаджи Омуръ, между пѫтищата чифл. Кюшенъ — к. 61·7 и Мусубейли—Демеранлия; 23-и полкъ зае участъка между пѫтищата Мусубейли—Демеранлия и Кара Юсуфъ — Кючукъ Гердели; въ маневрени войски бѣха оставени, при Кючукъ Гердели, две дружини отъ 23-и полкъ и една батарея. Турцитѣ забелязаха усиленото движение по позицията, предизвикано отъ смѣната, и откриха огънь отъ крепостнитѣ си орѫдия по посока на Демеранлия и Кючукъ Гердели, но този далеченъ огънъ бѣ съвсемъ безвреденъ за частитѣ на бригадата.

Следъ смѣняване частитѣ отъ 1./9. бригада, на позицията останаха: придаденото ѝ гаубично отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ,

съ две батареи, а сѫщо и единъ полуескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ (отъ Хасковския отрядъ).

Презъ този день и Гвардейскиятъ коненъ полкъ, по заповѣдь отъ командуващия армията, се премѣсти въ Етапкьой, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за усилване войскитѣ, заемащи линията на обкржжаването въ Източния секторъ.

Действията въ участъка на 11-а дивизия.

Началникътъ на 11-а дивизия бѣше заповѣдалъ да се направи смѣна на 57-и полкъ, който заемаше лѣвия участъкъ отъ *II секторъ* съ 56-и полкъ, като смѣненият полкъ остане въ Бююкъ Смаилча. Турцитѣ сѫ забелязали това раздвижване и, вѣроятно съ разузнавателна цель, предприеха настѫпление съ слаби пехотни части, които много лесно бѣха отблъснати.

Въ *I секторъ* между 8 и 9 ч. пр. пл., при смѣната на преднитѣ постове, една турска батарея отъ Дерменъ баиръ откри огънь по тѣхъ. Началникътъ на дивизията още на 20-и октомврий бѣ заповѣдалъ да се прѣчи на турскитѣ окопни работи и да се противодействува на тѣхната артилерия съ полскитѣ и обсаднитѣ батареи, като сѫщевременно се пестятъ бойнитѣ запаси. Щомъ турската батарея откри огънь, веднага една полска батарея отъ участъка на 33-и полкъ ѝ отговори и я принуди да прекрати стрелбата. Следъ това се започна престрелката между преднитѣ постове предъ Екмекчикьой, при която българитѣ бѣха принудени да се отдръпнатъ малко назадъ. Но, съ съдействието на не с. с. гаубично отдѣление, тѣ пакъ настѫпиха и заеха напуснатитѣ си мѣста.

Къмъ 5 ч. сл. пл. пристигна 20-и полкъ отъ Тимошката дивизия, и се започна смѣната на 33-и полкъ. Една турска батарея откъмъ Папасъ тепе откри огънь по долината при с. Кемалъ, безъ да нанася нѣкакви загуби. Дѣснофланговата българска батарея откри огънь по турската и я застави да замълчи.

На 22-и октомврий 15-и полкъ отъ Тимошката дивизия тръгна отъ Мустафа Паша въ 7 ч. пр. пл. и въ 4 ч. сл. пл. започна да смѣнява 34-и полкъ, което се завърши къмъ 9 ч. сл. пл. Презъ нощьта смѣнената 2./9. бригада тръгна по пѫтя Кемалъ—Етапкьой—Кюкилеръ—Лозенградъ, заедно съ 1-о с. с. гаубично отдѣление на майоръ Каблешковъ.

Въ 1 ч. сл. пл. отъ Мустафа Паша тръгна и 13-и полкъ отъ Тимошката дивизия. Споредъ заповѣдьта по II армия, този полкъ

трѣбваше на 23-и октомврий да заеме участъка отъ линията на обложението между Карабулутъ и Акъ Бунаръ, което се извърши, безъ да бѫде забелязано отъ крепостьта.

Хасковскиятъ отрядъ остана на мѣстото си до 22-и октомврий. Сѫщия день въ 12 ч. 30 м. сл. пл. командуващиятъ II армия заповѣда, отрядътъ да тръгне веднага съ усиленъ маршъ за Люле Бургасъ, като достигне: на 22-и октомврий — Етапкьой, на 23-и — Хаскьой, на 24-и — БабаЕски, на 25-и — Люле Бургасъ. Началникътъ на отряда да влѣзе въ връзка съ командуващия I армия, комуто да донася ежедневно за движението си. За замѣняване една часть отъ изтощенитѣ коне на 3-и с. с. артилерийски полкъ бѣха взети коне отъ 11-и не с. с. артилерийски полкъ, вследствие на което новоформираната 11-а дивизия стана още по-малко маневреноспособна.

По този начинъ за обкрѫжаване крепостьта, въ разпореждането на командуващия II армия останаха следнитѣ части: 8-а, Тимошката и 11-а дивизии, 3./9. бригада съ 9-и не с. с. артилерийски полкъ, Сборната конна бригада и обсадната артилерия.

ГЛАВА III.

Завършване обкржжаването.

Положението на двете страни на 23-и октомврий.

Следъ заминаването на всички части, които се отнемаха отъ II армия, за да се предадатъ на действуващитѣ въ полето I и III армии, останалитѣ около Одринъ войски бѣха разположени по следния начинъ:

Конната бригада, съ една дружина отъ 30-и полкъ, бѣ въ с. Сименли;

1-а и 3-а бригади отъ 8-а дивизия — на Западния секторъ, между Марица и Арда; щабътъ на дивизията — въ Каджкьой;

Тимошката дивизия само съ своитѣ 13-и, 15-и и 20-и полкове — на линията отъ р. Марица до Сарай Акъ Бунаръ; щабътъ на дивизията — въ Ахъркьой;

11-а дивизия — на линията отъ Сарай Акъ Бунаръ до р. Тунджа; щабътъ на дивизията — въ Секюнъ;

3-а бригада отъ 9-а дивизия — на Североизточния секторъ, отъ р. Тунджа до Софуларъ;

2-а бригада отъ 8-а дивизия — на Източния секторъ, отъ Кара Юсуфъ до Оглу Паша;

Обсадната артилерия бѣше готова за действие, като заемаше позиция задъ линията на обкржжаването;

Гаубичното не с. с. отдѣление отъ 4-и с. с. артилерийски полкъ заемаше позиция при с. Карабулутъ;

Гаубичното с. с. отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ (две батареи) заемаше позиция при 2./8. бригада.

Турцитѣ се бѣха оттеглили задъ главната отбранителна линия, като предъ нея поддържаха гѫста верига отъ предни постове.

Командуващиятъ II армия, като смѣташе, че е необходимо да се продължи линията на обкрѫжаването на Източния секторъ, заповѣда:

„*Лейбъ-Гвардейскиятъ коненъ полкъ* да влѣзе въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ отъ линията на обложението, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за което днесъ да достигне Етапкьой, като следва по маршрутъ: Еспетли—Булдуркьой—чифл. Пашакьой—Дуванджа — Ахъркьой — Возгачъ — Бююкъ Смаилча — Хаджикьой — Етапкьой.

Полкътъ, въ съставъ два ескадрона, пристигна въ последното село въ 5 ч. 25 м. сл. пл.

Действията на 24-и октомврий.

Разпорежданията на командуващия II армия.

На 24-и октомврий българскитѣ I и III армии започнаха настѫплението си къмъ Чаталджа. Въ директивата за този день не се споменаваше нищо за II армия. Естествено, тя трѣбваше да продължи изпълнението на по-ранопоставената ѝ задача — обкрѫжаване крепостьта. Командуващиятъ армията, като се стремѣше да постигне пълно обкрѫжаване на крепостьта, заповѣда:

а) Гвардейскиятъ коненъ полкъ, който влиза въ състава на частитѣ отъ Източния секторъ, да премине на лѣвия флангъ на сектора, при с. Оглу Паша; дивизионната конница на Тимошката дивизия да влѣзе сѫщо въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ, като се премѣсти въ Етапкьой, а на 25-и октомврий — въ Оглу Паша. Конницата на Източния секторъ, по указания отъ началника на сектора, да разузнава въ зоната между пѫтя Одринъ—Хавса—БабаЕски и р. Марица, като се стреми да прекѫсне всѣкакви съобщения на крепостьта съ вѫтрешностьта на страната.

б) *Едната бригада отъ 11-а дивизия* да заеме участъка отъ линията на обложението отъ Сарай Акъ Бунаръ до Тунджа, а другата — да мине на лѣвия брѣгъ на Тунджа и да служи за поддръжка на войскитѣ на двата брѣга на сѫщата рѣка.

в) *Конната бригада* да разузнава на югъ отъ р. Арда, като не допуска неприятелска конница или други неприятелски войски да проникнатъ въ зоната между р. Марица, Димотика и Ортакьой.

г) За началникъ на сектора между лѣвия брѣгъ на Марица и дѣсния на Тунджа се назначава началникътъ на Тимошката дивизия,

полковникъ Кондичъ, съ щабъ въ с. Секюнъ. За началникъ на Източния секторъ се назначава генералъ-майоръ Велчевъ, съ щабъ въ с. Ортакчи.

д) Между секоритѣ и частитѣ въ тѣхъ да се поддържа най-грижлива свръзка. Да се обезпечи взаимното бойно съдействие между частитѣ, като се вематъ мѣрки за бързо и целесъобразно маневриране на поддръжкитѣ.

е) *Полската и обсадната артилерия* да бждатъ винаги готови да откриятъ съсрѣдоточенъ и действителенъ огънь по преднитѣ пунктове отъ неприятелското разположение.

ж) *Кърджалискиятъ* отрядъ да поддържа съ силни рекогносцировачни отряди постоянно и тѣсно съприкосновение съ противника, като не се изпущатъ благоприятнитѣ случаи да се действува решително противъ неприятелски групи на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Съ тази заповѣдь командуващиятъ II армия целѣше да се прекжснатъ съобщенията на турцитѣ отъ крепостьта въ източна посока, което въ този моментъ бѣ най-важно за обезпечение тила на настжпващитѣ къмъ Чаталджа I и III армии. Оставаше откритъ Южниятъ секторъ, дето само Сборната конна бригада бѣ оставена да наблюдава за противника.

Презъ деня се извършваха размѣстванията на частитѣ споредъ тази заповѣдь. Частитѣ пъкъ, които оставаха на мѣстата си, продължиха усилването на своитѣ позиции.

Действията на Сборната конна бригада.

Когато се почна направата на новия мостъ на р. Арда, командиръть на конната бригада поиска отъ командуващия армията разрешение да се оттегли на лѣвия брѣгъ, въ Дели Елесъ, като остави единъ ескадронъ на дѣсния брѣгъ, който да прикрива моста и да служи за „сборенъ пунктъ“ на самостоятелнитѣ разезди. Той мотивира това си искане съ обстоятелството, че 8-а дивизия ще прехвърли придадената къмъ бригадата дружина на лѣвия брѣгъ, че на Карталъ тепе имало силенъ противникъ, и че бригадата пакъ щѣла да изпълни задачата си, а ще позапази силитѣ си съ намаление охранението и съ по-добрия подслонъ. Командуващиятъ армията разреши това прехвърляне, ако командиръть на бригадата намира, че положението му на дѣсния брѣгъ е несигуно. Но на 22-и, следъ построяване моста, той заповѣда конната бригада, заедно съ придадената ѝ дружина, да остане на дѣсния брѣгъ и да продължава разузнаването въ даденитѣ ѝ посоки.

Сутриньта бѣха изпратени самостоятелни разезди въ сѫщитѣ посоки. Резултатитѣ отъ тѣхното разузнаване се виждатъ отъ донесението на командира на бригадата до щаба на армията и до началника на 8-а дивизия:

„Положението на Карталъ тепе и Черекьой сѫщото. На Карталъ тепе устроени два лагера по 1000 палатки. Въ Димотика и околността всичко тихо. Вчера, по моя заповѣдь, въ Димотика е отслуженъ молебенъ за дългоденствието на Н. В. Царя и Армията. Цѣлиятъ градъ е обкиченъ съ знамена. Въ Софлу сѫ четитѣ на Димо Николовъ и Руси Стояновъ. Слухътъ за разтоварване войски на гара Кара Бунаръ остава като слухъ. Получихъ отъ Гюмюрджина писмо, че въ града имало войски. Тѣ стоели на мѣстността Карлъкъ. Началникътъ на нашитѣ войски въ Пашмакли билъ прехваналъ телефона. По него говорили съ каймакамина на Скече. Мютесарифинътъ съветвалъ населението да се предаде, когато дойдатъ българскитѣ войски. Бѣглецъ, българинъ отъ Карагачъ, избѣгалъ снощи отъ Одринъ, разправялъ, че войски въ града нѣмало — всичко било по укрепленията. Болницитѣ били препълнени съ ранени. Хлѣбътъ билъ даванъ редовно по единъ килограмъ на день. Въ Одринъ килограмътъ се продавалъ 20 стотинки. Отъ 10 дни не е пристигалъ тренъ въ Одринъ."

На 23-и октомврий отъ бригадата бѣха изпратени самостоятелни разезди къмъ Ортакьой, Караджали, Чанчи, Татаркьой и Одринъ, а къмъ Димотика бѣ изпратенъ 2./3. ескадронъ. Отъ тѣзи разезди се получиха следнитѣ сведения за противника, които бѣха съобщени въ щабоветѣ на II армия и на 8-а дивизия: Карталъ тепе е силно заето; къмъ Димотика всичко е спокойно; въ околността на Ортакьой върлувалъ башибозукъ; когато разездътъ, насоченъ къмъ Одринъ, наближилъ къмъ Карталъ тепе, по него билъ откритъ артилерийски огънь.

Освенъ горнитѣ сведения, командиръть на бригадата изпрати въ щаба на армията и следнитѣ две донесения:

1) „Слухътъ за появяване турска войска откъмъ Деде Агачъ се потвърдява. Днесъ пристигна куриеръ отъ градоначалника на Димотика съ писмо, въ което ми съобщава, че въ Чумлекчикьой (южно отъ Софлу) сѫ влѣзли до 5000 редовна войска, идеща съ желѣзница отъ Гюмюрджина. Настѫпили сѫ за Кара Бунаръ и сѫ го изгорили. Сега ги очакватъ да пристигнатъ въ Софлу. Откъмъ Одринъ положението е сѫщото. Карталъ тепе заето силно. Има палатки за около два набора. Отъ Ортакьой сѫ получени сведения, че сѫ се появили башибозуци около Папаскьой, дошли снощи и изгорили селото. Капитанъ Бояджиевъ изпратилъ 200 души къмъ Папаскьой и Балча Букъ."

2) „Новъ пратеникъ отъ Софлу дойде и донесе, че турската войска тамъ била 500 души, съ 50—60 кавалеристи. Градоначалникътъ на Димотика ми донесе, че ималъ официално съобщение отъ гръцкия владика въ Деде Агачъ, че отъ Гюмюрджина потеглили около 2000

войници за Деде Агачъ. Сѫщиятъ ми донесе, че идвали къмъ Димотика 150 турски войници, които искали да се предадатъ. Той имъ предложилъ да си сложатъ оржжието. По съвпадение, днешниятъ самостоятеленъ разездъ къмъ Димотика се състои отъ цѣлъ ескадронъ."

Изпратениятъ къмъ Димотика ескадронъ пристигна въ града въ 2 ч. 30 м. сл. пл. Командиръ̀тъ на ескадрона тукъ узна и донесе, че въ Кара Бунаръ били опожарени 2—3 кѫщи и монастира южно отъ селото и то отъ около 200 души мустафъзи, които пазѣли линията. Тѣ били предизвикани отъ християнитѣ, които се пръснали за плячка изъ напуснатитѣ турски села около Софлу. Ескадронътъ остана да нощува въ Димотика.

На 24-и октомврий бѣха изпратени самостоятелни разезди въ сѫщитѣ посоки. Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. командиръ̀тъ на бригадата получи донесение, че две турски роти съ единъ ескадронъ настѫпвали отъ Татаркьой къмъ Салтакликьой. Той реши да настѫпи съ бригадата и три роти отъ придадената му дружина. Но, докато бригадата се приготви и достигне височинитѣ югоизточно отъ Сименли, турцитѣ се оттеглиха къмъ Карталъ тепе, като оставиха въ Татаркьой само ескадрона. Затова и бригадата се върна въ квартиритѣ си въ Сименли, като остави само единъ разездъ да наблюдава за противника при Татаркьой.

Командиръ̀тъ на 2./3. ескадронъ, въ Димотика, получи въ 7 ч. пр. пл. донесение, че около 200—300 турци настѫпватъ къмъ Кулели Бургасъ, и сѫ достигнали до чифл. Сакъ Паша. Той изведе ескадрона отъ града и зае позиция въ спешенъ строй срещу чифлика, дето турцитѣ бѣха поставили охранение. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. той събра ескадрона и тръгна за Сименли, за да се присъедини къмъ бригадата, като предостави града на собствената му сѫдба, а на командира на бригадата изпрати следното донесение:

„Считайки ескадрона си откѫснатъ отъ бригадата, и съгласно заповѣдьта, напуснахъ гр. Димотика и отстѫпихъ въ с. Каджкьой."

Командиръ̀тъ на бригадата донесе въ щаба на армията, че гр. Димотика е билъ заетъ отъ около 500 души турци. Въ сѫщность турцитѣ се бѣха оттеглили обратно къмъ Кулели Бургасъ, и въ града бѣше влѣзълъ само единъ патрулъ.

Действията въ Западния, въ Северозападния и въ Източния сектори.

Въ *Западния секторъ* турцитѣ не предприеха никакви действия, макаръ при Казанъ тепе да бѣ издигнатъ тѣхниятъ привързанъ балонъ, откойто добре се наблюдаваше работата по укрепяване позициитѣ отъ българитѣ.

Въ *Северозападния секторъ* пристигна артилерията на Тимошката дивизия, която бѣ разпредѣлена по три батареи въ участъцитѣ на 15-и, 13-и и 55-и полкове. Гаубичната батарея зае позиция въ участъка на 13-и полкъ. И тукъ презъ деня турцитѣ не предприеха никакви действия. Само две тѣхни роти настѫпиха срещу охраняващата рота отъ 15-и полкъ, която ги посрещна съ огънь и ги спре на 300—400 крачки отъ своитѣ окопи. Вечерьта турцитѣ се оттеглиха на преднитѣ си позиции.

2./II. бригада, която бѣ отредена да мине на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, мина по мостоветѣ при Етапкьой и Челмекьой и къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. се разположи въ Чомлекъ Акъ Бунаръ (57-и полкъ) и въ Челмекьой и Юклиджекьой (58-и полкъ).

Командиръ̀тъ на *Гвардейския полкъ*, въ Етапкьой, не получи никаква заповѣдь и сутриньта изпрати разезди къмъ Дерменъ Еникьой, къмъ Таушанъ Куруджикьой и къмъ Провадия. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. той получи отъ началника на Източния секторъ заповѣдьта да мине на лѣвия флангъ, въ с. Оглу Паша. Понеже полкътъ не можеше да прибере разездитѣ си преди мръкване, то командиръ̀тъ на полка реши да нощува въ Етапкьой, а заповѣдьта за премѣстването въ Оглу Паша да изпълни на другия день.

Обкръжаване крепостьта откъмъ югъ.

Разпорежданията на Българското командуване.

Още отъ 17-и октомврий началникътъ на Главното тилово управление докладва въ Щаба на действуващата армия, че комуникационнитѣ линии на I и III армии сѫ много удължени, че хранитѣ за тѣзи армии се изпращатъ съ коли, които употрѣбяватъ за отиване и за връщане 20 дни и трѣбва да носятъ по 160 кгр. фуражъ за собствения си добитъкъ, че дотогава сѫ изпратени 10,000 коли и нито една още не се е върнала, и че трѣбва, най-после, да се потърсятъ други пѫтища за снабдяване тия армии.

Най-удобната комуникационна линия е по долината на р. Марица, а тази линия бѣ затворена отъ Одринската крепость. Сега най-ярко изпъкваше стратегическото значение на крепостьта, когато началникътъ на Главното тилово управление трѣбваше да потърси начинъ, за да я заобиколи. Той посочваше следнитѣ пѫтища, по които можеше да се заобиколи крепостьта: 1) Кайкъкьой — Хаджикьой — Челмекьой — Чомлекъ Акъ Бунаръ — Кавакли — Лозенградъ и 2) Мустафа

Паша — Каджькьой — Седерли — Арда — Татаркьой — Емирли и оттамъ по желѣзния пѫть до I и III армии.

На 20-и октомврий отъ оперативния отдѣлъ се получи известие, че по посоката Каджькьой — Седерли — Арда — Татаркьой — Емирли ще могатъ да се изпращатъ транспорти, само когато се извърши пълното обложение на Одринъ. Началникътъ на Главното тилово управление заповѣда поне да се изучатъ пѫтищата, но началникътъ на Тиловото управление при II армия донесе, че, споредъ мнението на Щаба на II армия, обстановката не допускала това.

Началникътъ на Главното тилово управление намираше, че, ако се закѫснѣе съ организирането на една по-кѫса комуникационна линия, снабдяването на I и III армии може окончателно да се затрудни и да компрометира самитѣ имъ операции, и затова той изпрати новъ подробенъ докладъ, съ който искаже да подскаше на оперативния отдѣлъ, че трѣбва да се подбутне II армия да действува за обезпечаване комуникационната линия южно отъ Одринъ. Въ този докладъ между другото бѣ казано:

„Оперативниятъ отдѣлъ при Щаба на действуващата армия много добре знае въ какво невъзможно положение сме съ дългитѣ комуникационни линии. Не може една 200-хилядна армия, отдалечена на 150—200 км. отъ базисния си магазинъ, да се храни съ подвозъ по извънредно лоши пѫтища. Колитѣ, съ които си служимъ, идатъ отъ Северна България. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ даже отъ Видинско. Тѣ минаватъ презъ Балкана. Явяватъ се въ Ямболъ и Стралджа наполовина съсипани, коларитѣ боси, воловетѣ неподковани, изморени . . . Коларитѣ сѫ старци, деца, жени, момичета. . . Турнали сме на работа досега повече отъ 35,000 коли, и пакъ не вѣрвамъ, че продоволствието на армиитѣ ще върви тъй благополучно, както досега. . . .

За да не бѫдемъ единъ день въ безизходно положение, моля, оперативниятъ отдѣлъ да обърне сериозно внимание на пѫтищата за подвоза. Намирамъ, че пѫтьтъ Каджькьой — Седерли — Арда — Татаркьой — Емирли и другъ паралеленъ на него трѣбва да се изследватъ. Трѣбва да се създаде обстановка за неговото изследване. Трѣбва да се заповѣда . . . . Моля, следователно, да се заповѣда на II армия да даде възможность на тиловото управление да устрои този пѫть, да спомогне и улесни тази работа, та часъ по-скоро да прехвърлимъ комуникацията на I и III армии въ тази посока.“

Вследствие това настойчиво искане, Щабътъ на действуващата армия бѣ принуденъ да вземе мѣрки за по-скорошното обкрѫжаване крепостьта, и заповѣда на командуващия II армия да прехвърли на дѣсния брѣгъ на Арда пристигащата сръбска Дунавска дивизия, II призивъ. Както се каза, тази дивизия започна да пристига въ Мустафа Паша на 25-и октомврий, и превозването на нейнитѣ

части продължи дори до 2-и ноември. За да се ускори работата по устройството на новата комуникационна линия, на командуващия II армия бѣ изпратена следната заповѣдь:

„Щабътъ на действуващата армия опредѣля посоката Търново-Сейменъ — Каджькьой — Сименли — Караджали — Димотика — Кулели Бургасъ — БабаЕски — Люле Бургасъ — Чорлу за комуникационна линия на I и III армии. Затова трѣбва да се осигури мостътъ на р. Марица при Кулели Бургасъ срещу възможнитѣ вилазки отъ крепостьта и да се охранява желѣзнопжтната линия отъ частични нападения, вследствие на което Ви се предлага да разпоредите още днесъ да се отправи за Димотика единъ пехотенъ полкъ, съ едно не с. с. артилер. отдѣление, отъ 8-а Тунджанска дивизия, заедно съ конната бригада на полковникъ Таневъ и две опълченски дружини отъ 11-а сборна дивизия. Задачата на пехотния полкъ, съ артилерията е да отбранява моста при Кулели Бургасъ. Опълченскитѣ дружини да съставятъ гарнизонъ на Димотика и Узунъ Кюпрю, като охраняватъ желѣзнопжтната линия отъ ж.-п. ст. Димотика до ж.-п. ст. Мандра, включително. Конната бригада да наблюдава участъка отъ Сименли до Чанчи, до заемането този участъкъ отъ сръбската дивизия, като съ самостоятелни разезди проникне до Деде Агачъ."

Командуващиятъ II армия не знаеше кога цѣлата сръбска Дунавска дивизия ще пристигне, за да мине на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Отъ друга страна, той имаше вече сведения, че турцитѣ сж се възползували отъ напускането дѣсния брѣгъ отъ 8-а дивизия, и иматъ на Карталъ тепе 2—3 табори съ артилерия и конница, които непрекжснато сновѣха по околнитѣ височини. Имаше и известие за заемането Димотика съ единъ таборъ. При тѣзи условия и като имаше предвидъ липсата на войски за маневриране, той считаше, че проектираната отъ Щаба на действуващата армия комуникационна линия е необезпечена и „виси въ въздуха", и изпрати донесение, въ което изложи необходимостьта да се прогонятъ турцитѣ отъ Карталъ тепе. Съ това изпълнението на заповѣдьта за изпращане части къмъ Димотика се отлагаше за единъ день.

Въ 9 ч. 5 м. сл. пл. той изпрати на частитѣ отъ армията следната заповѣдь за 25-и октомврий:

1) *Началникътъ на 8-а дивизия* да прехвърли на дѣсния брѣгъ на р. Арда единъ пехотенъ полкъ съ едно с. с. артилерийско отдѣление, които да пропждятъ противника отъ Карталъ тепе и да се утвърдятъ на височината.

2) Въ 7 ч. пр. пл. *обсадната артилерия* да почне обстрелването на Папасъ тепе, за да се омаломощи артилерията на този пунктъ, да се разстрои турската пехота и да се атакува съ пехотна часть отъ 8-а дивизия. Въ тази стрелба да вематъ участие обсаднитѣ и полскитѣ батареи, насочени срещу Папасъ тепе. Останалитѣ

батареи да открияТъ огънь, съ цель да попрѣчатъ на артилерията отъ фортовата линия да съдействува на своитѣ части при Папасъ тепе. Гаубичнитѣ батареи, които не могатъ да вематъ участие въ стрелбата противъ фортовата линия Папасъ тепе, да бждатъ готови за действие противъ турцитѣ, които биха излѣзли напредъ, за да помогнатъ на своитѣ при Папасъ тепе, или да действуватъ срещу българскитѣ позиции.

3) *Конната бригада* да освободи дружината отъ 30-и полкъ, за да се присъедини къмъ полка си. Бригадата да настжпи на югъ, за да разузнава между Марица и Ортакьой, като съ ядрото си достигне въ Кулаклж. Да разузнае за състоянието и охранението на желѣзнопжтния мостъ при Кулели Бургасъ, изправностьта на който е отъ голѣмо значение за армиитѣ.

4) *Началникътъ на Източния секторъ* да продължава изпълнението възложената му задача, като съ конницата се постарае да проникне на югъ отъ Хавса и препятствува на противника да прави фуражировка и да се сношава съ околноститѣ.

5) Началницитѣ на секторитѣ и командиръть на Сборната конна бригада да държатъ връзка помежду си и да си помагатъ взаимно.

Следъ получаване горното донесение и заповѣдьта въ Щаба на действуващата армия, тамъ е станало ясно, че дадената заповѣдь за заемане Димотика не ще може да се изпълни. Къмъ 11 ч. сл. пл. полковникъ Нерѣзовъ повика на телеграфния апаратъ полковникъ Жековъ, комуто съобщи, че изпълнението заповѣдьта е отъ първостепенно значение за добрия изходъ на операциитѣ на I и III армии. „Ако въ най-скоро време не бжде осигурена въпросната комуникационна линия за тѣзи армии, тѣ, макаръ и победители, ще бждатъ принудени позорно да се върнатъ назадъ, по простата причина, че не ще бждатъ въ състояние да се питаятъ съ бойни и продоволствени запаси".

Полковникъ Жековъ изложи наново положението почти съ сжщитѣ думи, както то бѣ изложено въ донесението на командуващия армията. Той напомни още, че действията за обезпечение комуникационната линия и безъ това ще закъснѣятъ, защото опълченскитѣ дружини отъ 11-а дивизия, отъ Етапкьой и Фикелъ, иматъ да изминатъ 40—50 км., за да достигнатъ до Димотика и Узунъ Кюпрю. Тогава отъ Щаба на действуващата армия бѣха одобрени направенитѣ отъ командуващия II армия разпореждания.

Разпореждания отъ Щаба на 8-а дивизия за завладяване Папасъ тепе и Карталъ тепе.

Между това, началникътъ на 8-а дивизия схващаше много добре нуждата отъ заемане Карталъ тепе, за да се завърши обкржжаването на Южния секторъ. Той считаше само, че единъ полкъ, съ едно

артилерийско отдѣление, не е достатъченъ да извърши тази задача, защото ще има да действува изолирано на дѣсния брѣгъ на р. Арда, свързанъ съ дивизията по единъ само непостояненъ мостъ, който буйното течение можеше много лесно да отвлѣче. А за Папасъ тепе въ Щаба на 8-а дивизия преобладаваше мнението, че този тѣсенъ гребенъ е изложенъ на най-действителенъ огънь отъ крепостьта, и войскитѣ, които биха го заели, щѣха да попаднатъ подъ огънь отъ двата фланга и даже откъмъ тила имъ отъ Казанъ тепе и отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда. На 24-и октомврий началникътъ на инженернитѣ войски въ армията, полковникъ Атанасовъ, дойде въ Каджкьой и докладва на началника на дивизията, че командуващиятъ армията е взелъ решение да се атакува и завладѣе Папасъ тепе, за да се поставятъ тамъ две 15 см. Д/30 орждия за бомбардиране града. Той изказа мнение, че за запазване тѣзи орждия ще бѫде достатъчна „една малка пехотна часть — дружина".

Началникътъ на 8-а дивизия смѣташе, че, щомъ гребенътъ Папасъ тепе бѫде заетъ съ малко сили, турцитѣ могатъ много лесно да го обхванатъ съ артилерийски огънь и да го контъратакуватъ и завладѣятъ обратно. Затова той тръгна за Мустафа Паша, за да обясни на командуващия армията обстановката и да моли да се отмѣни това решение. Но преди да стигне той, въ щаба на дивизията бѣ вече получена заповѣдьта по армията, и се пристѫпи къмъ изпълнението ѝ. Генералъ Кирковъ докладва на командуващия армията, че не е трудно да се завладѣе Папасъ тепе, и завладяването е сигурно, но то едва ли ще може да се задържи подъ кръстосания огънь на съседнитѣ фортове. Командуващиятъ армията настоя да се заеме този пунктъ, а за удържането му по-нататъкъ той ще поеме грижата.

Следъ получаване заповѣдьта по армията, въ 11 ч. 20 м. сл. пл., началникътъ на Щаба на 8-а дивизия, подполковникъ Руссевъ, изпрати на командиритѣ до 1-а и 3-а бригади следното разпореждане:

„Заповѣдь. — § 1. Подъ натиска на I и III армии, противникътъ отстѫпилъ къмъ Сарай — Чорлу.

Нашитѣ две армии настѫпватъ срещу него. Сведенията за противника въ Одринъ оставатъ сѫщитѣ.

§ 2. *30-и Шейновски полкъ,* съ едно с. с. артилерийско отдѣление, подъ командата на полковникъ Марчинъ, да настѫпи утре, 25-и того, презъ Сименли за Карталъ тепе, съ назначение да пропѫди противника отъ Карталъ тепе и го заеме, дето да се утвърди. Настѫплението да се почне съ такава смѣтка, щото колоната на разсъмване да мине село Сименли.

§ 3. Утре 7 ч. пр. пл. да се почне съ *обсадната артилерия* обстрелването на неприятелската позиция при Папасъ тепе, съ цель

да се омаломощи артилерията му. На този пунктъ да се разстроятъ пехотнитѣ части, за да може да се атакува и заеме отъ пехотата. Въ тази стрелба да вематъ участие насоченитѣ къмъ Папасъ тепе обсадни и полски батареи. Останалитѣ батареи ще откриятъ огънь по неприятеля, съ цель да му препятствуватъ да оказва съ своята артилерия отъ фортовата линия поддръжка на Папасъ тепе.

Гаубичнитъ и полскитъ батареи, които не биха могли да вематъ участие въ обстрелването на Папасъ тепе, както и на фортоветѣ, да бѫдатъ готови на мѣстата си за борба съ неприятелски пехотни или артилерийски части, които биха излѣзли отъ фортовата линия напредъ, за да поддържатъ своитѣ или да действуватъ срещу нашитѣ позиции.

§ 4. *Конната бригада,* безъ придадената ѝ дружина, която да си отиде въ полка, ще настѫпи къмъ Димотика, съ цель да разузнава на югъ отъ Одринъ, между Марица и Ортакьой, като съ ядрото си достигне до Кулаклѫ, дето и да нощува.

§ 5. Началницитѣ на участъцитѣ да вематъ мѣрки за държане свръзка помежду си и да се взаимно поддържатъ, като донасятъ своевременно за положението си въ щаба на дивизията.

§ 6. *4-а полска болница* — въ с. Сименли.

§ 7. *Парковетъ* на колоната на полковникъ Марчинъ — на изхода отъ височинитѣ на пѫтя чифл. Боргуджикъ — Сименли.

§ 8. Командирътъ на *8-а пионерна дружина* да изпрати една полурота въ колоната на полковникъ Марчинъ и да разпореди, щото мостовата полурота да построи мостъ въ най-скоро време утре на р. Арда, около понтонния мостъ.

§ 9. Командирътъ на *Понтонната дружина* да вземе най-сериозни мѣрки за закрепяване и поддържане понтонния мостъ на р. Арда.

§ 10. *51-и полкъ* остава въ разпореждане на началника на дивизията, южно отъ кота 152. Една дружина — въ с. Еспетли.

§ 11. *Щабътъ на дивизията* — на височината североизточно отъ с. Еспетли."

Както се вижда, въ тази заповѣдь почти се повтарятъ разпорежданията, дадени отъ командуващия армията за действията на 25-октомврий. Независимо отъ това, пропуснато е въ § 3 да се спомене, коя пехота ще заеме Папасъ тепе. Затова отпосле началникътъ на Щаба на 8-а дивизия е изпратилъ едно допълнение на заповѣдьта, за да се поправи този пропускъ:

„По заповѣдь. Въ допълнение на заповѣдьта № 46, завземането на Папасъ тепе се възлага на *3-а бригада.*"

Въ заповѣдьта е пропуснато да се даде назначение на 1./8. с. с. артилерийско отдѣление, и то оставаше на бивака си северозападно отъ Каджькьой. По-после, по заповѣдь отъ началника на артилерията въ дивизията, 2-а батарея бѣ изпратена въ Еспетли, въ

разпореждането на командира на 1-а бригада, 3-а батарея бѣ дадена въ разпореждането на командира на 3-а бригада, съ задача да съдействува за завладяване Папасъ тепе, а 1-а батарея остана въ разпореждането на началника на дивизията.

Боятъ при Карталъ тепе на 25-и октомврий.

(14-о картограф. приложение).

Веднага следъ получаване заповѣдьта по дивизията, командирътъ на 1./8. бригада, полковникъ Марчинъ, въ 11 ч. 55 м. сл. пл., заповѣда:

„§ 1. По полученитѣ отъ конната бригада сведения, противникътъ заема Карталъ тепе съ около една дружина; една негова дружина се окопавала около с. Доуджаросъ; въ с. Татаркьой имало около единъ ескадронъ; гр. Димотика билъ заетъ тая вечерь отъ около две турски роти.

§ 2. 3-а бригада отъ 8-а дивизия утре, съ поддръжката на крепостната артилерия, ще атакува турскитѣ позиции между Папасъ тепе и линията, заета отъ нашитѣ воиски. Сборната конна бригада ще действува вдѣсно отъ насъ и ще разузнава зоната между Димотика и Ортакьой.

§ 3. 30-и Шейновски полкъ, усиленъ съ 3-о отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ, подъ моя команда, утре да атакува и изгони неприятеля отъ Карталъ тепе, да го заеме и да се укрепи тамъ, за което:

Авангардъ — капитанъ Георгиевъ — 2-а дружина отъ 30-и полкъ — да тръгне утре въ 5 ч. пр. пл. отъ с. Еспетли и следва пѫтя Еспетли—Дели Елесъ — моста на р. Арда — Сименли — Салтакликьой. Когато стигне кръстопѫтя Сименли — Салтакликьой и Доуджаросъ — Хандаплѫ, да завие на изтокъ и, като следва по гребена на хребета, да се направлява право на в. Карталъ тепе. Следъ като мине моста на р. Арда и с. Сименли, авангардътъ да се спре на пѫтя 2 км. югоизточно отъ сѫщото село и чака по-нататъшна заповѣдь за тръгване.

Главни сили — полковникъ Рашковъ — 4-а дружина отъ 30-и полкъ, 3-о артилерийско отдѣление, 1-а дружина, безъ единъ взводъ, — да тръгнатъ отъ с. Еспетли въ 5 ч. 20 м. пр. пл. и следватъ пѫтя на авангарда. Началникътъ на главнитѣ сили, като стигне до моста, да остави една рота за прекарване артилерията. 1-а дружина да се присъедини къмъ главнитѣ сили при Сименли.

Странично прикритие — майоръ Топкаровъ — 3-а дружина отъ 30-и полкъ — да следва до с. Сименли задъ главнитѣ сили на колоната. Отъ с. Сименли съ две роти — по хребета, по който се движатъ главнитѣ сили, като се държи единъ километъръ северно отъ тѣхъ. Останалитѣ две роти да следватъ шосето Сименли—Доуджаросъ.

Ариергардъ — единъ взводъ отъ 4-а рота — да следва пѫтя на главнитѣ сили.

§ 4. При среща съ противника авангардътъ и страничното прикритие да действуватъ енергично противъ слабитѣ неприятелски предни части.

§ 5. *Отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ,* следъ пристигането си отъ с. Каджкьой, да мине моста и се установи въ с. Сименли.

§ 6. За охраната на моста началникътъ на главнитѣ сили да остави единъ взводъ въ Сименли.

§ 7. *Обозитѣ на 30-и полкъ и на артилерийското отдѣление* да тръгнатъ въ 10 ч. пр. пл. отъ с. Еспетли и се събератъ при с. Дели Елесъ, дето да чакатъ втора заповѣдь.

§ 8. *Азъ* ще се намирамъ въ главата на главнитѣ сили."

Частитѣ тръгнаха отъ с. Еспетли въ опредѣленото време. Но избраниятъ пѫть бѣ много разваленъ и каленъ, и артилерийското отдѣление мина по другъ пѫть, западно отъ главнитѣ сили, между селата Еспетли и Дели Елесъ. Въ 6 ч. 15 м. пр. пл. авангардътъ мина презъ моста, а въ 7 ч. се започна прехвърлянето на артилерията. Понтонниятъ мостъ не издържаше тежестьта на едно запрегнато орѫдие, и затова всѣко орѫдие бѣ раздѣлено на три части: най-напредъ се прекарваха двата впрега, следъ това — запрегнатиятъ съ единъ впрегъ предникъ на орѫдието, тиканъ и отъ войници, и, най-после, орѫдието, влачено само отъ войници. Сутриньта мостовата полурота на дивизията бѣше започнала постройката на още единъ мостъ на козли, но той бѣ готовъ едвамъ къмъ 3 ч. сл. пл.

Прехвърлянето на артилерийското отдѣление продължи до 9 ч. пр. пл., а следъ половинъ часъ на дѣсния брѣгъ на Арда бѣха всички войски, предназначени да действуватъ срещу Карталъ тепе. Тукъ командиртъ на бригадата повика при себе си командира на полка, командира на артилерийското отдѣление и двама отъ дружиннитѣ командири, които бѣха най-близко, и даде заповѣдь за боя. Той назначи въ бойна часть 2-а, 3-а и 4-а дружини, а 1-а дружина — въ маневрени войски. Картечната рота на полка бѣ придадена къмъ 2-а дружина и бѣ оставена въ опашката на походната колона на тази дружина. „Предвидъ непълнитѣ сведения за противника и изолираното положение на полка", той заповѣда да се продължи движението въ походенъ редъ, но дружинитѣ да вървятъ въ шахматенъ редъ, като иматъ за обекти: 2-а дружина — Карталъ тепе, 3-а дружина — въ отстѫпъ, влѣво, като охранява бойния редъ откъмъ Доуджаросъ, 4-а дружина — въ отстѫпъ, вдѣсно, като охранява бойния редъ откъмъ Татаркьой, 1-а дружина — задъ срѣдата на бойния редъ, артилерията — между 2-а и 1-а дружини.

Въ този редъ имаше да се изминатъ около 10 километри, за да се достигне хребета при Карталъ тепе. Къмъ задната дружина

се присъедини и 2-а рота отъ 8-а пионерна дружина, която бѣ насочена отъ щаба на дивизията да догони 1-а бригада.

Когато челната дружина наближаваше този хребетъ, покрай нея мина единъ отъ разездитѣ на конната бригада, изпратенъ сутриньта за разузнаване къмъ Карталъ тепе. Началникътъ на разезда, ротмистъръ Акрабовъ, като узна, че 30-и полкъ има задача да завладѣе този пунктъ, реши да съдействува за изпълнението на тази задача съ своето разузнаване. Той изкочи съ разезда си напредъ и бързо се изкачи на височината к. 123, отдето забеляза единъ турски бивакъ задъ височината Карталъ тепе и охранение отъ около две роти по гребена източно отъ к. 123, къмъ Татаркьой. Понеже виждаше, че турцитѣ ще бъдатъ изненадани, ако се побърза да се заеме гребена на Карталъ тепе, той изпрати донесение за това до командира на авангардната дружина и продължи движението си къмъ този гребенъ.

Авангардната дружина настъпи бързо въ боенъ редъ и достигна до гребена, безъ да бъде обезпокоена отъ турцитѣ, които въ това време извършваха домакински работи въ своя бивакъ. Отъ близко разстояние, не повече отъ 1000 кр., дружината откри огънь по бивака, откойто изненаданитѣ турци се разбѣгаха въ разни посоки. Попладне дружината продължи настъплението. Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. нейнитѣ патрули бѣха посрещнати съ пехотенъ огънь отъ турски патрули по височинитѣ западно отъ Карталъ тепе. Усилени отъ челната рота, българскитѣ патрули продължиха настъплението си, като отблъсваха турскитѣ, които бързаха да се оттеглятъ къмъ окопитѣ на самия гребенъ. Въ това време отстъпнитѣ дружини, безъ да спиратъ движението си, преминаха отъ походенъ въ боенъ редъ. Артилерията настъпваше на скокове отъ гребенъ — на гребенъ, като постоянно бѣ готова да открие огънь, ако настъпващитѣ дружини срещнатъ сериозна съпротива.

Къмъ 1 ч. сл. пл. преднитѣ линии се изкачиха на гребена предъ Карталъ тепе, дето бѣха посрещнати съ много силенъ пехотенъ огънь отъ окопитѣ на турското охранение. Командирътъ на бригадата заповѣда една батарея да заеме позиция на височината, заета отъ пехотата, и да съдействува на настъплението. Следъ 15 минути 9-а батарея зае указаната позиция и откри огънь по турската позиция. Още първитѣ снаряди попаднаха въ окопитѣ, и турскитѣ стрелци започнаха да ги напускатъ, защото въ сѫщото време къмъ тѣхнитѣ флангове се приближаваха 3-а и 4-а дружини.

Командирътъ на 11-а рота, поручикъ Атанасовъ Петъръ, която, заедно съ 9-а рота, настъпваше къмъ с. Доуджаросъ, като видѣ, че предъ

него нѣма противникъ, измѣни по собствена инициатива посоката и настѫпи къмъ оврага северозападно отъ в. Карталъ тепе. Следъ като мина оврага, ротата се натъкна на бивака на турскитѣ поддръжки, около единъ таборъ, разположенъ на източния скатъ на Карталъ тепе. Бивакътъ се охраняваше отъ единиченъ часови, който даде 4 изстрели срещу командира на ротата, но бѣ убитъ отъ последния. Ротата отъ 300—400 крачки откри бързъ и убийственъ огънь по палаткитѣ и по турскитѣ войници, които панически се разбѣгаха. Когато турцитѣ отъ дѣсния флангъ на главната позиция забелязаха, че поддръжкитѣ бѣгатъ, и че по тѣхния дѣсенъ флангъ и тилъ се стреля, започнаха да отстѫпватъ, което бързо се предаде влѣво. На бивака се намѣриха много продукти и вещи, изоставени.

7-а батарея, по заповѣдь отъ командира на бригадата, зае позиция задъ гребена на ½ километъръ северозападно отъ 9-а, съ задача да обстрелва подстѫпитѣ по долината на р. Арда и с. Доуджаросъ, ако турцитѣ настѫпятъ въ тази посока.

На командира на 8-а батарея бѣ заповѣдано да заеме позиция въ гънкитѣ на мѣстностьта северно отъ Татаркьой. Но той поведе батареята, като се стремѣше да мине вънъ отъ досегаемостьта на турската артилерия, и застана на позиция на гребена непосрѣдствено на северозападъ отъ селото. Тукъ турскитѣ шрапнели, действително, не засѣгаха батареята, но и тя, естествено, не можеше да води борбата съ турската артилерия. По този начинъ батареитѣ на артилерийското отдѣление бѣха разпръснати на едно много голѣмо разстояние, не можеха да съсрѣдоточатъ огъня си върху една цель, и командуването имъ отъ командира на отдѣлението бѣ невъзможно, поради недостигъ на материали за връзка. Последнитѣ две батареи не откриваха огънь, защото, следъ оттеглянето на турцитѣ, за тѣхъ не се явиха благоприятни цели. За прикритие на резерва на батареитѣ бѣ назначена пионерната рота.

Командирътъ на полка заповѣда да се продължи настѫплението подъ прикритието на артилерийския огънь. Той заповѣда сѫщо, 2-а дружина, като достигне на 1200 крачки отъ турскитѣ окопи, да се спре и окопае и да дочака настѫплението на 3-а и 4-а дружини и, само когато тѣ обходятъ турскитѣ флангове, да се почне дружно настѫплението.

Въ 2 ч. сл. пл. крепостната артилерия отъ Южния фронтъ откри огънь по настѫпващитѣ дружини отъ 30-и полкъ. Въ сѫщото време откриха огънь още една турска гаубична батарея, разположена въ гънкитѣ на мѣстностьта между селата Черекьой и Доуджаросъ, и две

полски батареи — задъ Облата височина, на срѣдата на пѫтя между Карагачъ и Татаркьой. Мѣстността предъ турската позиция се обсѣйваше съ шрапнели. За борба съ дветѣ полски батареи, както се каза по-горе, остана само 9-а батарея, която бѣ на 5800 метра отъ тѣхъ, и при това нѣмаше добъръ наблюдателенъ пунктъ. Съ помощьта на страниченъ наблюдатель, разположенъ на 7—800 м. влѣво, батареята можа да открие огънь по турскитѣ батареи и по пехотата около тѣхъ, която бѣ разпръсната. Връзката на батареята съ наблюдателния пунктъ бѣ устроена съ предавачи, защото телефоннитѣ апарати бѣха повредени, и затова стрелбата по турскитѣ полски батареи не даваше добри резултати.

Подъ силния артилерийски огънь 2./30. дружина, поддържана съ огънь отъ картечната рота, настѫпи бързо и въ 3 ч. сл. пл. завладѣ напуснатитѣ турски окопи източно отъ Карталъ тепе.

Между това, отстѫпилитѣ турци наново се организираха, и отъ 2 ч. 10 м. сл. пл. бѣха започнали да настѫпватъ съ видимо намѣрение да си възвърнатъ изгубената позиция, но тѣ бѣха посрещнати съ толкова силенъ пехотенъ огънь, че окончателно се разстроиха и започнаха да отстѫпватъ чакъ къмъ крепостьта. Въ 3. ч. 30 м. сл. пл. турцитѣ наново се организираха да минатъ въ контърнастѫпление, но и този имъ опитъ излѣзе несполучливъ.

Заелитѣ Карталъ тепе български части не се спрѣха тамъ, а се увлѣкоха въ преследване отстѫпващитѣ турци къмъ бивака имъ, разположенъ на около единъ километъръ североизточно отъ могилата. Това преследване се извършваше по спусковетѣ отъ Карталъ тепе, обърнати къмъ крепостьта, и турскиятъ артилерийски огънь нанасяше чувствителни загуби на преследващитѣ. Последнитѣ безспирно настѫпваха и достигнаха до окопитѣ около самия бивакъ, атакуваха на ножъ и унищожиха всички турци, които не искаха да се предадатъ.

Огъньтъ отъ крепостната артилерия много се засили. Батареитѣ стреляха съ залпове фугасни гранати и шрапнели, но разсѣйваха много изстрелитѣ си за обстрелване площади, поради което само случайнитѣ попадения причиняваха загуби.

Командирътъ на бригадата изпрати донесение до началника на дивизията, че Карталъ тепе е заето, и че преднитѣ роти сѫ подъ огъня на крепостната артилерия, противъ която огъньтъ на неговата артилерия е безсиленъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. турската стрелба се прекрати, и командирътъ на бригадата заповѣда увлѣклитѣ се въ преследване части да се оттеглятъ на височината Карталъ тепе, дето

да се укрепятъ. Къмъ 4 ч. сл. пл. пристигна и пионерната рота. Командирътъ на бригадата лично обходи избраната позиция — гребена на 700 м. западно отъ Карталъ тепе — и даде указания за укрепяването ѝ. На тази гола мѣстность нѣмаше никакви материали за укрепяване. Обозътъ на бригадата бѣ останалъ на лѣвия брѣгъ на рѣката, и затова събранитѣ въ Татаркьой материали се пренасяха на ржце. Съ тѣзи материали се направиха козерки на пехотнитѣ окопи, които презъ нощьта бѣха вдълбани за стрелба на колѣне.

Частитѣ останаха да нощуватъ задъ укрепената си позиция, като за охранение на фланговетѣ бѣха изпратени две роти при Татаркьой и една рота за наблюдение долината на р. Арда, на лѣвия флангъ. Резервътъ на преднитѣ постове бѣ оставенъ на самата позиция, а линията на охранението минаваше презъ Карталъ тепе. Две роти отъ 4-а дружина (15-а и 16-а), които трѣбваше да се оттеглятъ сжщо задъ позицията, въ тъмнината сбъркаха пжтя и се озоваха чакъ въ с. Сименли, отдето се прибраха при дружината си на другия день.

За заемане Карталъ тепе и обкржжаване Одринската крепость отъ югъ, 30-и полкъ изгуби 20 убити и 93 ранени, откоито единъ офицеръ (командирътъ на 6-а рота, поручикъ Гайтанджиевъ). Полкътъ завладѣ цѣлия турски бивакъ и плени 18 души. Командирътъ на бригадата отбеляза въ своята реляция, че стремлението на войници и началници да вървятъ напредъ било толкова голѣмо, че били необходими особени усилия да се задържатъ. Поривътъ за настжпление на пехотата се вижда и отъ обстоятелството, че завладяването на Карталъ тепе се извърши съ съдействието само на една отъ тритѣ придадени къмъ 30-и полкъ батареи, която изстреля само 139 шрапнели.

Отъ разпитването заловенитѣ пленници и голѣмината на турския бивакъ при Карталъ тепе се узна, че въ този бой отъ турска страна сж взели участие три табори и две роти пехота, два ескадрона и две полски батареи, откоито едната трѣбвало да заеме позиция на Облата височина, на срѣдата на пжтя между Карагачъ и Татаркьой, а другата — при к. 97, източно отъ последното село.

Действията на Сборната конна бригада. — Боятъ при ж.-п. ст. Урли.

Въ 7 ч. пр. пл. командирътъ на конната бригада изпрати самостоятелни разезди въ сжщитѣ посоки, въ които се изпращаха и по-рано, а къмъ Кулели Бургасъ той изпрати за разузнаване 1./6.

ескадронъ. Въ 8 ч. пр. пл., за изпълнение заповѣдьта по армията, бригадата тръгна по пѫтя Сименли — Хандаплѫ — Салтакликьой — Кулаклѫ, предшествувана отъ авангардъ — единъ ескадронъ съ две картечници. Духаше силенъ вѣтъръ, но гѫстата мъгла не се вдигаше, и охранителнитѣ разезди на бригадата не можеха да се отдалечатъ повече отъ 30 крачки отъ своята часть.

Когато бригадата достигна могилата 3 км. северозападно отъ Кулаклѫ, започнаха да се чуватъ гърмежитѣ къмъ Карталъ тепе. Командиръть на бригадата, подъ предлогъ, че може да стане нужда да съдействува на частитѣ при Карталъ тепе, събра бригадата въ сборенъ редъ и остана въ очаквателно положение до прекратяване стрелбата, следъ което заповѣда да се продължи движението, и въ 6 ч. сл. пл. бригадата стигна въ с. Кулаклѫ, дето се разположи за нощуване.

Изпратениятъ къмъ Кулели Бургасъ 1./6. ескадронъ, подъ командата на ротмистъръ Смиловъ, имаше съставъ: 5 офицери, 21 подофицери и 98 войници — всичко 124 сабли. На тръгване командиръть на бригадата предаде на ротмистъръ Смиловъ задачата — разузнаване къмъ Кулели Бургасъ; да не се увлича въ бой; ако е възможно, да се заематъ мостоветѣ, безъ да се даде възможность на противника да ги разруши; вечерьта ескадронътъ да се оттегли за нощуване въ с. Пазарлѫ. Отъ по-раншнитѣ разузнавания на бригадата се знаеше, че въ кантона на желѣзния пѫть на 800 м. южно отъ с. Урли имаше около 20 турски войници, които, вѣроятно, служеха за охрана на линията, но командиръть на бригадата не съобщи тѣзи сведения на ротмистъръ Смиловъ.

Въ 7 ч. пр. пл. ескадронътъ тръгна по пѫтя Сименли — Салтакликьой — Кулаклѫ. Като стигна до последното село, той се насочи по гребена, който отива на истокъ между Урли и Капуджикьой. Изпратенитѣ отъ ескадрона разезди донесоха за присѫтствието на група турски войници при кантона. Командиръть на ескадрона реши да атакува и да плени тази група, за което въ 2 ч. 30 м. пр. пл. спеши 3-и взводъ на 1500 крачки отъ кантона и насочи въ коненъ строй 1-и и 4-и взводове, които да атакуватъ турцитѣ отъ северъ и отъ югъ, щомъ почнатъ да отстѫпватъ. За прикритие на коневодитѣ и за поддръжка бѣ оставенъ въ коненъ строй 2-и взводъ.

Турскитѣ войници отъ кантона, щомъ забелязаха обходнитѣ взводове, започнаха да бѣгатъ: една часть — на истокъ, къмъ Софуларъ, а друга — на северъ, къмъ ж.-п. ст. Урли. Станцията бѣ приспособена за отбрана, и се заемаше отъ около една турска рота.

Конната атака при ж.-п. станция Урли.

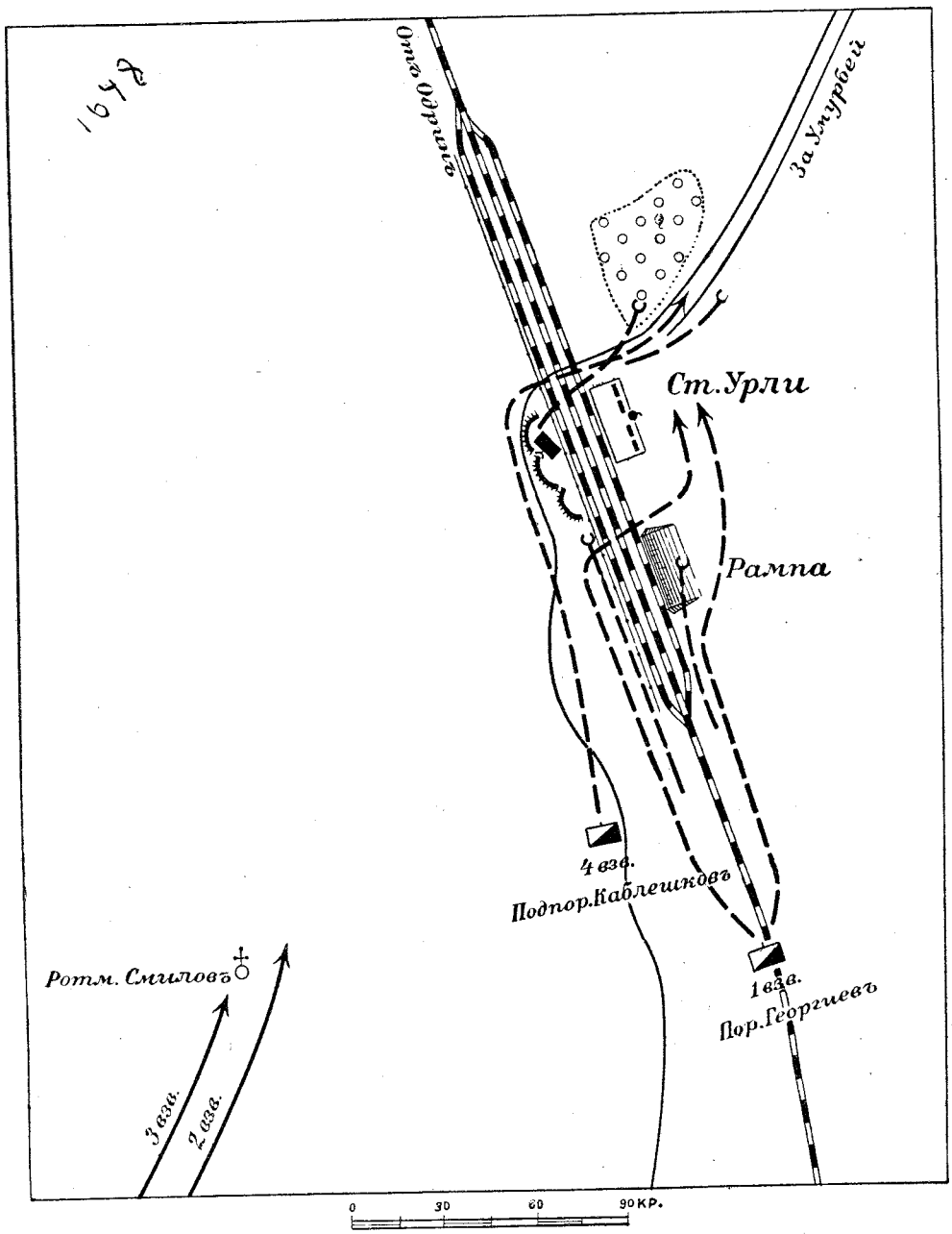

Командирътъ на 4-и взводъ, подпоручикъ Каблешковъ, щомъ забеляза отстѫпващитѣ отъ кантона турци, поведе взвода си въ разсипанъ строй за преследване отстѫпващитѣ. Настигнатитѣ турци бѣха изсѣчени, и взводътъ се увлѣче въ преследване до селото, откоето изскочи една група башибозукъ, който се насочваше къмъ станцията. Турцитѣ отстѫпваха много бързо, като отъ време-на време стреляха по преследващитѣ ги конници.

4-и взводъ, предшествуванъ отъ своя командиръ, стремително настѫпи къмъ станцията и, когато се наближи до нея, бѣ обсипанъ съ куршуми отъ ротата, която заемаше удобни позиции задъ приспособенитѣ за отбрана траверси. Взводътъ, както се движеше на северъ, повърна надѣсно, на 50 крачки отъ прелѣза, и подъ градъ отъ куршуми нахлу по него въ самата станция. Турцитѣ не издържаха този вихъръ и почнаха да отстѫпватъ, но единъ куршумъ повали водача на летещия взводъ, подпоручикъ Каблешковъ, когато на кариеръ, съ извадена сабля, той сочеше на своя летещъ взводъ посоката за преследване. Тълпа бѣгащи турски войници бѣ настигната на равнището североизточно отъ гарата, и въ нея се врѣза за сѣчь озлобениятъ и упоенъ отъ атаката взводъ.

Командирътъ на 1-и взводъ, подпоручикъ Георгиевъ, обходи кантона отъ югъ и остави малката турска групичка, която отстѫпваше къмъ Софуларъ, а на галопъ се понесе на северъ, за да атакува, заедно съ 4-и взводъ, по-многочисления противникъ на станцията. Взводътъ настѫпваше отъ дветѣ страни на желѣзния пѫть. Като стигна до станцията, западната му половина повърна надѣсно и се впусна въ атака, но се натъкна на тела, съ който се затваря прелѣза. Нѣколко коне се препънаха и паднаха, но яздачитѣ имъ съ саблитѣ разсѣкоха тела и започнаха съ сѣчь да чистятъ останалитѣ въ станцията турци.

2-и и 3-и взводове, подъ командата на поручицитѣ Жилковъ и Капитановъ, бързо настѫпваха по склона западно отъ желѣзния пѫть. Като достигнаха станцията, тѣ повърнаха надѣсно и догониха една голѣма тълпа бѣгащи турци на 500 крачки отъ станцията, по посока на село Умурбей. Двата взвода се врѣзаха въ тълпата, и се започна продължителенъ бой съ сабли, съ ножове и стрелба въ упоръ. Голѣма часть отъ настигнатитѣ турци бѣха изсѣчени, а нѣкои се спасиха къмъ селото, отдето откриха огънь.

Следъ атаката, взводоветѣ се събраха и подредиха задъ височината западно отъ станцията. Раненитѣ бѣха прибрани и превързани. Командирътъ на ескадрона прикани всички да си свалятъ шапкитѣ предъ падналитѣ юнаци и почете паметьта имъ съ най-трогателни, похвални думи.

Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. ескадронътъ тръгна за с. Пазарлѫ, дето трѣбваше да нощува, но, по погрѣшка, пристигна въ Кулаклѫ, дето вече бѣше пристигнала бригадата.

Въ тази атака 1-и ескадронъ отъ 6-и коненъ полкъ имаше загуби: убити — 1 офицеръ и 6 войници, ранени — 6 войници, убити и тежко ранени коне—16 и ранени прибрани въ ескадрона коне — 8.

Отъ събранитѣ по-късно сведения се узна, че турската рота, въ съставъ: 3 офицери, 300 войници и 70 жандарми, пристигнала на ж.-п. ст. Урли сѫщия день отъ Одринъ. Ротата е претърпѣла голѣми загуби — около 70 убити и 100 ранени; последнитѣ съ дрезина били пренесени въ Одринъ.

Боятъ при Папасъ тепе на 25-и октомврий.

Положението на двѣтѣ страни срещу 25-и октомврий.

Следъ боя на 16-и октомврий ставаше ясно, че турцитѣ сѫ окончателно решили да включатъ масива Папасъ тепе въ главната отбранителна линия. Следъ този бой тѣ постоянно работѣха по укрепяването на този масивъ. Западнитѣ склонове бѣха покрити съ окопи за преднитѣ имъ части, които се простираха предъ цѣлия фронтъ, между рѣкитѣ Арда и Марица. Редутътъ на самия масивъ, неговитѣ изкуствени препятствия и околнитѣ окопи бѣха отлично маскирани. Въ гънкитѣ на мѣстността бѣха маскирани и батареитѣ така, щото отъ българска страна се забелязваха само нѣкои отъ най-преднитѣ окопи.

Отъ бѣглеци и заловени турски войници бѣ узнато, че въ участъка при с. Марашъ, т. е. на Западния фронтъ на крепостьта, има 2—3 пехотни полкове и единъ стрелковъ таборъ, а за усилване, въ случай на нужда, се докарвали войски отъ другитѣ фронтове, презъ Карагачъ. За количеството на артилерията въ този секторъ българското командуване нѣмаше сведения, но се предполагаше, че турцитѣ иматъ тукъ 25—30 полски гаубични орждия. Отъ разузнаванията на началницитѣ и отъ дотогавашната артилерийска дейность ставаше ясно, че на отбраната на Папасъ тепе могатъ да помогнатъ извънредно много крепостнитѣ батареи, разположени около укрепленията Казанъ тепе.

Началникътъ на обсадната артилерия въ сектора отъ лично наблюдение и отъ това на всички наблюдатели бѣ съставилъ следната таблица на целитѣ въ сектора, която бѣ раздалъ на всички обсадни батареи:

Видъ на целитѣ	Кѫде сѫ забелязани
1. Стоварище на бойни запаси .	На ж.-п. линия 100 м. западно отъ с. Марашъ забелязани много коли съ бойни запаси.
2. Батарея отъ 4 орѫдия	На 240 м. западно отъ Бекчи тепе.
3. Крепостна батарея	На 340 м. западно отъ Бекчи тепе.
4. Складъ за бойни запаси . . .	На 300 м. западно отъ могилката на Папасъ тепе.
5. Лагеръ на 1 таборъ и 1 батарея.	Задъ могилката на Папасъ тепе.
6. Крепостна батарея отъ 4 орѫдия.	Около склада при Папасъ тепе. Орѫдията сѫ поставени на интервалъ 150 м. и въ разни посоки.
7. Батарея отъ 6 орѫдия	На гребена южно отъ второто връхче западно отъ Бекчи тепе.
8. Батареенъ окопъ	На югъ отъ Папасъ тепе.
9. Лагеръ и батарея	На изтокъ отъ Бекчи тепе.
10. Прожекторъ	На самия върхъ на Бекчи тепе.
11. Вълчи ями, желѣзни колове и и телени мрежи	. . . . .
12. Полска батарея, неокопана . .	На 500 м. западно отъ дѣсната могилка.
13. Крепостна батарея	При укреплението Казанъ тепе.
14. Укрепената група Казанъ тепе.	. . . . .

За тѣзи цели въ таблицата бѣха показани и квадратитѣ, въ които се намираха, споредъ разграфената карта въ масщабъ 1:20,000.

Следъ смѣната на 51-и полкъ, 3./8. бригада заемаше линията на обкрѫжаването по следния начинъ:

а) Охранението предъ цѣлия секторъ се заемаше отъ 4./12. дружина.

б) Главната позиция въ дѣсния участъкъ се заемаше отъ 4./52. дружина, а въ лѣвия — отъ 2./12. дружина.

в) 1./52. дружина бѣ въ чифлика Кулаклѫ.

г) По една дружина отъ двата полка бѣха разположени задъ полковитѣ участъци, като резервъ на участъка.

д) По една дружина отъ двата полка съставяха секторния резервъ, и бѣха разположени, както и участъковитѣ резерви, на бивакъ.

е) Полската артилерия бѣ останала на старитѣ си позиции.

ж) Обсадната артилерия (две 15 см. Д/30, две 12 см. Д/30, една 15 см. Д/12, две 12 см. Д/25 батареи и една 12 см. Д/12 гаубична

батарея — на старитѣ си мѣста. Всички батареи бѣха изучили предлежащата мѣстность и бѣха се приготвили за стрелба по видимитѣ цели отъ турската отбранителна линия. На началника на обсадната артилерия въ сектора бѣ заповѣдано да се открива огънь само съ разрешение отъ началника на дивизията. Последниятъ, отъ своя страна, ще разрешава откриването огънь отъ обсаднитѣ батареи само въ особено важни случаи, следъ като прецени дали гонимата цель не може да се постигне съ полскитѣ орждия, и дали исканиятъ резултатъ оправдава разхода на бойнитѣ запаси, които трѣбва да се запазятъ за решителнитѣ действия. Въ сжщата заповѣдь началникътъ на артилерията въ 8-а дивизия казва: „да се има предвидъ, че преждевременното откриване огънь отъ обсаднитѣ орждия открива тѣхното разположение преди да сж почнали решителнитѣ действия".

з) Къмъ бригадата бѣ придаденъ единъ 60 см. полски прожекторъ, който бѣ поставенъ на главната позиция въ участъка на 52-и полкъ, предъ височината к. 125.

Разпореждания на командира на 3./8. бригада.

На 24-и октомврий въ 11 ч. 55 м. сл. пл. командиръть на 3./8. бригада, полковникъ Пачевъ, получи заповѣдьта по дивизията за действията на 25-и октомврий. Почти едновременно се получи и допълнението къмъ тази заповѣдь, споредъ което завладяването на Папасъ тепе се възлагаше на 3-а бригада. До това време вниманието на всички началници бѣ насочено върху укрепяването и задържането на позицията по линията на обкржжаването. Както войницитѣ, тъй и началницитѣ бѣха изучили основно мѣстността предъ своитѣ позиции, но само отъ гледна точка отбраната на тѣзи позиции. До 25-и октомврий отъ щаба на дивизията не е билъ повдиганъ въпросъ за атака, и по-долнитѣ началници не бѣха правили изучвания за такава.

Командиръть на бригадата смѣташе, че завладяването на Папасъ тепе може да стане само съ фронтална атака, защото добритѣ подстжпи по дѣсния брѣгъ на Марица бѣха подъ силния артилерийски огънь на укрепената група Казанъ тепе, а къмъ турския лѣвъ флангъ не можеше да се настжпва по голото равнище по лѣвия брѣгъ на р. Арда. Той взе решение да насочи и двата пехотни полка къмъ фронта на турската позиция при Папасъ тепе, като настжпятъ на скокове отъ позиция на позиция, подъ прикритието на силенъ артилерийски огънь.

За изпълнение това решение, на 25-и октомврий въ 1 ч. пр. пл. той изпрати на подчиненитѣ си части следната заповѣдь:

„1. На основание заповѣдьта по 8-а Тунджанска дивизия № 46 отъ 24-и того, днесъ, 25-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл. (при ясно време, а при мъгла и по-късно) да се почне бомбардирането на неприятелската позиция при Папасъ тепе отъ обсаднитѣ, гаубични и полски батареи въ повѣрения ми участъкъ за омаломощаване артилерията на противника и за разстройване пехотнитѣ му части, съ цель да се атакува и заеме пунктътъ „Папасъ тепе".

30-и Шейновски полкъ днесъ ще премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, за да завладѣе „Карталъ тепе".

За което:

1. Крепостнитѣ групи да разпредѣлятъ огъня по следния начинъ:

а) Съ тритѣ лѣвофлангови 15 см. Д/30 орждия — по крепостьта на лѣвия брѣгъ на р. Марица, намираща се западно отъ с. Каджкьой, и групата „Шейтанъ тарла";

б) Съ дѣснитѣ (южни) три 15 см. Д/30 орждия да се обстрелва укреплението около могилата „Папасъ тепе" (кв. 16, Ж);

в) Съ групата 12 см. Д/30 да се обстрелватъ орждията на „Бекчи тепе" (кв. 16, А);

г) Съ групата 12 см. Д/25 — височината югозападно отъ „Папасъ тепе" (кв. 16, К);

д) Крепостната 15 см. гаубица да обстрелва височината кв. 16, Ж, като премѣсти още тази вечерь лѣвия флангъ на позицията при 3-а не с. с. батарея;

е) Полската гаубична батарея да обстрелва височината югозападно отъ „Папасъ тепе" (кв. 16, К), дето да стреля и групата 12 см. Д/25.

2. 1-о отдѣление отъ 8-и не с. с. артилерийски полкъ да обстрелва орждията на неприятеля, намиращи се на кв. 15, Д; 2-о отдѣление отъ сжщия полкъ — пехотнитѣ части, намиращи се въ квадрати 15 и 16, Д, а тъй сжщо и къмъ село Ипчели, ако стане нужда.

3. Неприятелскитѣ пехотни части да се обстрелватъ, когато бждатъ ясно видени, или пъкъ се знае точно мѣстото.

4. Да се не изключва и обстрелването на неприятелскитѣ коне, ако се виждатъ ясно, или имъ се знае точно мѣстото, отъ тѣзи групи полски батареи, които иматъ нуждната далнобойность по виждане или точно знаене на мѣстата.

5. Пехотнитѣ части отъ преднитѣ постове и дежурнитѣ части на 12-и и 52-и полкове да се приспособяватъ добре въ окопитѣ, за избѣгване голѣми загуби отъ неприятелския артилерийски огънь, и да бждатъ готови за настжпване напредъ, къмъ „Папасъ тепе", къмъ 4 ч. сл. пл. или, по заповѣдь, и по-рано. Тѣ да откриватъ огънь само по ясновидими цели и на точно опредѣлени разстояния.

6. Азъ ще се намирамъ на кота 152."

Артилерийската подготовка на атаката.

Понеже командиръ̀тъ на бригадата въ своята заповѣдь за атаката не постави една точно опредѣлена цель на обсадната артилерия, а се увлѣче да разпредѣля обектитѣ на отдѣлнитѣ групи, то началникъ̀тъ на обсадната артилерия, подполковникъ Вълчановъ, сѫщо се увлѣче и даде подробна заповѣдь за разпредѣляне обектитѣ между нѣкои отъ батареитѣ, като на командира на групата оставаше само да предаде на батареитѣ тази заповѣдь. Въ тази заповѣдь той свеждаше задачата на обсадната артилерия въ просто бомбардиране на Папасъ тепе:

„Сведенията за противника Ви сѫ известни. За днесъ, 25-и октомврий, заповѣдано е да се бомбардира турската укрепена позиция на „Папасъ тепе", затова:

2-а 15 см. Д/30 батарея да се насочи и сбие батареята южно отъ Казанъ тепе, която въ прежнитѣ дни стреляше по нашитѣ обсадни батареи. Да се стреля и по други батареи около сѫщата група, както и по позицията при с. Кадънкьой, споредъ откриването имъ.

1-а 15 см. Д/30 батарея да се пристреля и сбие батареята, укрепленията и други съоржжения (складъ съ бойни припаси), находящи се около могилата на Папасъ тепе и на западъ отъ нея (кв. 15, Е). Наблюдения могатъ да се получатъ отъ позицията на Софийския крепостенъ батальонъ, по лѣвия брѣгъ на Марица, по телефона.

12 см. Д/30 група да стреля и сбие батареитѣ на западъ отъ Бекчи тепе и всички други цели около тая височина, които биха съответствували на тая група.

12 см. Д/25 група да бие батареитѣ югоизточно отъ Папасъ тепе, а сѫщо и укрепенитѣ пехотни позиции въ кв. 16, Е.

15 см. гаубична батарея да бие батареята западно отъ Папасъ тепе (кв. 15, Е) евентуално и тая въ кв. 16, Д.

12 см. гаубична батарея да стреля по окопитѣ и батареята въ кв. 15, Е сѫщо и по тая въ кв. 15, Д.

Групитѣ и батареитѣ да откриятъ огънь въ 7 ч. пр. пл., ако времето позволи да се разузнае добре и да се наблюдава. Въ противенъ случай, да се почака, докато се разясни добре, за да се наблюдава добре.

Да се вематъ мѣрки за снабдяване съ бойни припаси.

Да се държи свръзка съ страничнитѣ наблюдатели.

Да се правятъ донесения за резултатитѣ отъ всѣка стрелба по телефона.

Азъ ще се намирамъ при наблюдателния пунктъ на 12 см. Д/25 група."

На разсъмване бойното поле бѣ покрито съ гѫста мъгла. Въ 7 ч. пр. пл. отъ наблюдателнитѣ пунктове на батареитѣ нищо се не виждаше. Едвамъ къмъ 8 ч. 30 м. мъглата започна да се вдига, но наблюдението още бѣ трудно. Българскитѣ батареи постепенно откриваха огънь, споредъ това, доколко се виждаха даденитѣ имъ за обстрелване обекти. По причина трудното наблюдение, стрелбата бѣ много бавна. Въ началото турската артилерия не отговаряше на огъня на българскитѣ обсадни батареи. Само тукъ-тамъ по Папасъ тепе се забелязваше слабо раздвижване изъ окопитѣ, вѣроятно, когато въ тѣхъ попадаха снаряди. Това мълчане се обяснява съ обстоятелството, че, докато обсадната артилерия стреляше, българската пехота стоеше неподвижна, и за турската артилерия нѣмаше никакви цели. Тя откриваше отъ време, навреме рѣдъкъ огънь по цѣлата позиция, и особено по нейния тилъ.

Стрелбата отъ българскитѣ батареи се водѣше съ прекѫсвания. Понеже по-голѣмата часть отъ целитѣ не се виждаха отъ наблюдателнитѣ пунктове, то обикновено батареитѣ се пристрелваха по единъ ясно видимъ пунктъ и следъ това пренасяха огъня тамъ, кѫдето се предполагаха даденитѣ имъ цели, като се обстрелваха площади. Отъ страничнитѣ наблюдатели, изпратени къмъ Кулаклѫ, се получаваха донесения за пораженията. Началникътъ на обсадната артилерия въ 10 ч. 35 м. пр. пл. донесе въ щаба на дивизията, че обсаднитѣ батареи сѫ стреляли по крепостнитѣ въ и около Папасъ тепе, но, понеже турцитѣ не се обаждатъ, не можело да се опредѣли какъвъ е резултатътъ отъ тази стрелба.

Полската артилерия сѫщо получи задача да съдействува на атаката на Папасъ тепе. Командиръ̀тъ на 8-и не с. с. артилерийски полкъ разпредѣли зоната за биене между дветѣ свои отдѣления, като на 1-о отдѣление бѣ дадена зоната отъ дветѣ могилки на гребена до р. Марица, а на 2-о — отъ сѫщитѣ могилки на югъ. За начало на стрелбата трѣбваше да послужи първиятъ изстрелъ отъ обсаднитѣ батареи.

Къмъ 8 ч. пр. пл. батареитѣ откриха огънь най-напредъ по предполагаемитѣ мѣста на турскитѣ батареи, които, следъ боя на 16-и октомврий, бѣха много добре прикрити задъ гребенитѣ, като не се виждаха даже блѣсъцитѣ имъ при стрелбата. На всички батареи бѣха дадени скици на целитѣ, нанесени на картата 1:20,000, но понеже тѣзи цели не се виждаха, то стрелбата се водѣше почти изключително съ обстрелване площади.

Турската артилерия отначало не отговаряше, но къмъ 11 ч. нѣкои батареи откъмъ Папасъ тепе откриха огънь по позициитѣ на

българскитѣ батареи. Последнитѣ въ това време бѣха пренесли огъня по турскитѣ окопи и по гънкитѣ на мѣстността, въ които се предполагаше да сж достигнали резервитѣ. Въ време на това обстрелване никаква жива цель не се забелязваше по турскитѣ позиции.

Настжпление на пехотата.

(14-о картограф. приложение).

Командирътъ на бригадата отъ своя наблюдателенъ пунктъ следѣше хода на бомбардировката и смѣташе, че резултатитѣ отъ нея не сж задоволителни. Затова не се решаваше да даде заповѣдь за започване настжплението. Изглежда, че бригадното командуване е смѣтало да започне пехотното настжпление следъ сломяване турската артилерия и следъ разстройството на тѣхната пехота, както бѣ изложено въ заповѣдитѣ по дивизията и по армията. Това командуване не можа̀ да схване, че турската артилерия и пехота ще се покажатъ и ще бждатъ добра цель за обсадната артилерия, само когато атакуващата пехота започне своето настжпление.

Между това, щабътъ на дивизията още отъ сутриньта застана на наблюдателния си пунктъ на североизтокъ отъ Еспетли, който бѣ свързанъ съ телефонъ съ командиритѣ на бригадитѣ и съ 51-и полкъ. Оттукъ се наблюдаваха добре действията на войскитѣ въ Западния и Южния сектори. Докато 30-и полкъ настжпваше твърде сполучливо и приближаваше да заеме своя обектъ — Карталъ тепе, началникътъ на дивизията започна да се безпокои за забавянето настжплението отъ страна на 3-а бригада и, следъ като даде по телефона категорична заповѣдь да се почне настжплението, премѣсти щаба си на запасния наблюдателенъ пунктъ при в. 152, дето сжщо бѣха приготвени телефонни връзки съ частитѣ.

Настжплението на 3-а бригада се забави, освенъ поради отбелязаното схващане за взаимодействие между пехотата и артилерията, още и поради произлѣзлитѣ пререкания между командира на бригадата и този на 12-и полкъ по организацията на самото настжпление.

Въ 1 ч. сл. пл. командирътъ на бригадата изпрати заповѣдь за започване настжплението, като влизаше въ ролята на командиритѣ на полковетѣ и указваше какъ то да се организира. Независимо отъ това, заповѣдьта бѣ съвсемъ неясна:

„1. Останалитѣ две дружини на бивакъ отъ 12-и полкъ да тръгнатъ въ настжпление въ 1 ч. 30 м. сл. пл., като вематъ съ себе си платница и всичко и се движатъ по посока къмъ Папасъ тепе. Следъ като преминатъ преднитѣ постове отъ останалитѣ тѣхни части, да се

движатъ по най-неуязвимъ редъ, като следватъ да преминаватъ по части и се окопаватъ, като всѣки тѣхни последующи части преминаватъ все по-напредъ и по-напредъ. Следъ това преминаватъ въ настъпление и останалитѣ две дружини отъ дежурната часть и преднитѣ постове, докато се почне правилното настъпление, като се придържатъ повече къмъ южния склонъ. Да се опредѣлятъ части за сигнализиране съ размахване на платнища къмъ севернитѣ наши войски (на лѣвия брѣгъ на р. Марица).

2. Командирътъ на 52-и полкъ да усили дежурната си дружина съ още една дружина и да следва вдѣсно отъ 12-и полкъ, като и дружината въ чифл. Кулаклъ продължава настъплението си къмъ с. Ипчели, което да се заеме за упорна отбрана. Останалата дружина да остане въ мое разпореждане. Тръгване не по-късно отъ 4 ч. сл. пл. днесъ. По дѣсния брѣгъ на р. Арда, къмъ Карталъ тепе, се намира 30-и полкъ."

Когато командирътъ на бригадата правѣше тѣзи разпореждания, при неговия наблюдателенъ пунктъ, при к. 152, бѣ пристигналъ 51-и полкъ, изпратенъ тамъ отъ началника на дивизията.

Настъплението на 12-и полкъ. — Още въ 12 ч. 30 м. сл. пл. при командира на 12-и полкъ, полковникъ Спасовъ, пристигна офицерътъ за връзка при щаба на бригадата, който предаде устно горната заповѣдь. Командирътъ на полка, като имаше предвидъ напредналото време и отстоянието на Папасъ тепе отъ най-заднитѣ му дружини, отказа да изпълни тази заповѣдь и върна офицера въ щаба на бригадата да му донесе писмена заповѣдь. Следъ това полковникъ Спасовъ говори по телефона съ началника на щаба на бригадата, майоръ Каишевъ, комуто съобщи, че получената заповѣдь ще бъде изпълнена много късно, и е по-добре да се отложи настъплението за следния день. Майоръ Каишевъ, отговори, че командирътъ на бригадата ще пристигне въ полка, и съ него да размѣни мисли по този въпросъ. Още преди пристигането на командира на бригадата, полковникъ Спасовъ, следъ като бѣ получилъ горната писмена заповѣдь, издаде заповѣдь за настъплението. Когато командирътъ на бригадата пристигна, командирътъ на полка му обърна вниманието върху късния часъ, но той смѣталъ, че даже е още рано да се започне настъплението.

Настъплението на 12-и полкъ е било организирано по следния начинъ[1]):

Полкътъ ще настъпи въ 1 ч. 30 м. сл. пл. къмъ Папасъ тепе, съ цель да го заеме и, ако може, да достигне Бекчи тепе.

[1]) Заповѣдьта е била устна и е отбелязана въ реляциитѣ.

1-а дружина да настѫпи отъ мѣстото на бивака, като се движи по части, въ най-неуязвимъ редъ, като има за обектъ южния склонъ на Папасъ тепе.

3-а дружина, съ единъ картеченъ взводъ, да настѫпи по сѫщия начинъ, като има за обектъ северния склонъ на Папасъ тепе.

4-а дружина, съ единъ картеченъ взводъ, да дочака първитѣ две дружини да минатъ презъ преднитѣ постове, да излѣзатъ достатъчно напредъ и да се окопаятъ. Следъ това дружината да настѫпи и да мине презъ окопанитѣ вече дружини, да излѣзе доста напредъ и да се окопае. Обектътъ на тази дружина ще бѫде центъра на турската позиция Папасъ тепе.

2-а дружина остава въ полкова поддръжка; да се движи задъ срѣдата на преднитѣ дружини и въ случай на нужда да ги поддържа.

Командирътъ на полка ще бѫде първоначално на могилката при редута, а когато частитѣ напреднатъ — на Отсѣчената могила.

Въ тази заповѣдь командирътъ на 12-и полкъ се стремѣше да организира настѫплението на своя полкъ по метода, указанъ отъ щаба на бригадата, но на дружината бѣха дадени най-далечнитѣ обекти, а не последователни такива. Даже и на полковата поддръжка бѣ дадена обща заповѣдь за презъ цѣлия бой, като се предоставяше правото за намѣсването ѝ на дружинния командиръ.

Между това, и тръгването не можа да се извърши въ опредѣления въ заповѣдьта часъ. 1-а и 3-а дружини тръгнаха едвамъ въ 3 ч. 30 м. сл. пл., т. е. два часа по-късно. Това закъснение се обяснява въ реляциитѣ на командира на полка съ раздаване на войницитѣ ржчни бомби и обучението имъ да действуватъ съ тѣхъ, а така сѫщо и съ идването на командира на бригадата.

1-а и 3-а дружини отъ 12-и полкъ, заедно съ единъ картеченъ взводъ, настѫпиха съ голѣмо въодушевение. Полкътъ до този день не бѣше още срѣщалъ предъ себе си противникъ. Началници и войници се хвърляха радостно въ борбата. Дружинитѣ бѣха на закрито и тръгнаха въ походенъ редъ. Не изминали и 800—900 крачки отъ бивака си, тѣ попаднаха подъ много силенъ артилерийски огънь. Турската артилерия до това време се обаждаше много рѣдко, но къмъ 4 ч. сл. пл. тя откри ураганенъ огънь по стрелящитѣ български обсадни батареи, по главната позиция и по нейния тилъ, дето, вѣроятно, сѫ били забелязани настѫпващитѣ дружини. Дветѣ дружини веднага преминаха въ строй за движение подъ артилерийски

огънь и продължиха безспирно настѫплението си. Въ 5 ч. сл. пл. тѣ минаха презъ линията на преднитѣ постове.

Къмъ 6 ч. сл. пл. 1-а и 3-а дружини достигнаха на около 1000 крачки отъ преднитѣ турски окопи, отдето бѣха посрещнати съ много силенъ пехотенъ огънь. Въ това време къмъ тѣхъ се приближаваха 2-а и 4-а дружини. Започна да се стъмнява, и всички дружинни командири, като не получиха никаква заповѣдь отъ командира на полка, взеха решение да продължатъ настѫплението си, докато достигнатъ даденитѣ имъ обекти. Дветѣ предни дружини настѫпиха много бързо, викайки въ тъмнината: „Напредъ на ножъ!“ и „Ура!“ Тѣзи викове бѣха единственото срѣдство за връзка въ непрогледната тъмнина. Турската пехотна стрелба отъ преднитѣ окопи се прекрати, и това още повече окуражи увлѣченитѣ въ настѫпление войници. Дружинитѣ и ротитѣ настѫпваха въ сѫщитѣ разпръснати строеве, въ които ги завари нощьта. Още въ първитѣ минути връзката бѣ изгубена, и началницитѣ изпуснаха изъ ржцетѣ си командуването и своитѣ войници. Командиритѣ на дружинитѣ, ротитѣ и взводоветѣ, откѫснати отъ своитѣ войници, се присъединяваха къмъ случайнитѣ групи войници, които настѫпваха предъ тѣхъ, и бързаха да стигнатъ до турскитѣ окопи.

По-задната 4-а дружина още на мръкване се изравни съ 1-а и 3-а дружини, а 2-а дружина, която трѣбваше да остане въ полкова поддръжка, като не знаеше докѫде сѫ достигнали преднитѣ дружини, продължи движението си и въ тъмнината ги настигна и разпокѫсана се намѣси между тѣхъ.

Въ непрогледната тъмнина всички части изгубиха посоката, и нѣкои отъ тѣхъ вече бѣха застанали съ фронтъ перпендикуляренъ на посоката на настѫплението. Когато най-напредналитѣ групи достигнаха до напуснатитѣ окопи на турскитѣ предни постове, нѣкои съ викове „Ура!“ се хвърлиха въ тѣхъ, а други застанаха на близко разстояние и откриха огънь. Постепенно огъньтъ се разпространяваше по цѣлата дълбочина на бойния редъ. Застанали едни срещу други, отдѣлнитѣ групи стреляха въ тъмнината напосока, а въ сѫщото време въ тѣхъ попадаха куршумитѣ отъ стрелбата на съседитѣ, като имъ причиняваха голѣми загуби. Случайнитѣ началници не можеха да прекратятъ тази безредна стрелба, не можеха и да се ориентиратъ какво става около тѣхъ.

Командиръть на бригадата и началникъть на дивизията не бѣха получили никакво донесение за хода на боя, и вадѣха заключение за него само по страшната трескотня на пехотния огънь и засилва-

щия се артилерийски огънь въ тъмнината. Къмъ 8 ч. сл. пл. се получи донесение отъ бригадата, че ужъ турцитѣ настжпвали съ значителни сили по долината на Марица, срещу лѣвия флангъ на полка. Тогава началникътъ на дивизията, който се намираше при кота 152, изпрати близката 2./51. дружина, съ заповѣдь „да настжпи и атакува турския дѣсенъ флангъ". Въ тъмнината тази дружина се водѣше отъ старшия адютантъ на дивизията, и достигна до Отсѣчената могила. По-нататъкъ тази дружина не можеше да настжпи, защото не се знаеше какво става въ тъмнината предъ нея, отдето се чуваше само силната трескотня на пехотния огънь. На командира на 12-и полкъ бѣ предадена отъ щаба на дивизията по телефона заповѣдь:

„Частитѣ отъ полка Ви да се спратъ тамъ, дето сж стигнали, да се приведатъ въ редъ, да се окопаятъ добре и да чакатъ разсъмване. 51-и полкъ се намира задъ срѣдата на сектора и е готовъ да Ви поддържа. Една дружина ще дойде при Отсѣчената могила."

Тази заповѣдь, обаче, не е била предадена на дружинитѣ, и силната пехотна стрелба продължаваше презъ цѣлата нощь.

Между 11 и 12 ч. въ полунощь пехотниятъ огънь доби най-голѣма сила. Залутанитѣ въ тъмнината групи, подъ командата на случайни началници, търсѣха убѣжище отъ този огънь; нѣкои го намираха, като използуваха турскитѣ окопи, а други чувствуваха, че сж подъ огъня на останалитѣ назадъ части, и бързаха да се оттеглятъ отъ обстрелваната зона. Въ тъмнината случайно се срѣщаха дружинни, както и взводни командири, и се съвещаваха какво да предприематъ, защото не получаваха никаква заповѣдь отъ командира на полка. Тъй, постепенно, на групи, а на повечето мѣста и по единично, полкътъ се оттегляше на по-заднитѣ гребени, докато най-после, следъ полунощь, се събра на своята позиция на преднитѣ постове и на гребенитѣ на около 1 км. предъ сжщата.

Командирътъ на полка, обаче, не знаеше какво става предъ неговия наблюдателенъ пунктъ, откойто въ тъмнината нищо не се виждаше. Чакъ въ 1 ч. пр. пл. на 26-и октомврий той се обади по телефона и доложи на командира на бригадата, че частитѣ отъ полка му сж много разбъркани, че 52-и полкъ ги обстрелвалъ отзадъ. Това донесение не бѣше вѣрно, защото, както ще се види по-долу. презъ нощьта отъ 52-и полкъ не бѣ изстрелянъ нито единъ куршумъ. Командирътъ на бригадата схвана, че полковникъ Спасовъ е изпусналъ командуването отъ ржцетѣ си, и му заповѣда да вземе една рота съ опитенъ ротенъ командиръ, да тръгне лично съ нея напредъ, да въдвори редъ въ полка си и да залови всички, които

стрелятъ, защото, щомъ стрелбата иде отзадъ, тя не е отъ 52-и полкъ, а отъ неговитѣ части. Полковникъ Спасовъ не изпълни и тази заповѣдь, защото смѣташе, че въ голѣмата тъмнина не ще може да се справи съ тази трудна задача. Той не разполагаше и съ никаква своя рота, защото, както се каза, полковата поддръжка бѣше се размѣсила съ преднитѣ роти.

Между това, командирътъ на 5-а рота, капитанъ Гърдевъ, вечерьта настѫпваше задъ 4-а дружина. Въ разгара на стрелбата презъ нощьта той сполучи да удържи въ ржце ротата си. Неговата рота мина презъ размѣсенитѣ войници отъ 12-а, 4-а, 13-а и 15-а роти, залегнали непосрѣдствено предъ турската позиция при дветѣ могили, дето дружинниятъ командиръ се мѫчеше да ги повдигне за атака. Капитанъ Гърдевъ сполучи да вдигне една група отъ около 50—60 войници и, заедно съ своята рота, достигна до турскитѣ окопи при могилитѣ. Тукъ неговитѣ войници попаднаха подъ фланговия огънъ на единъ малъкъ окопъ, отъ който турцитѣ не бѣха отстѫпили, но този окопъ бѣ атакуванъ на ножъ отъ единъ взводъ и часть отъ защитницитѣ му бѣха избити, а останалитѣ избѣгаха въ тъмнината на изтокъ. Капитанъ Гърдевъ чуваше въ тъмнината командитѣ на командира на 4-а дружина, който подбодряваше войницитѣ си за настѫпление. Той реши да продължи атаката и да завладѣе единъ дълъгъ окопъ, който едвамъ се очертаваше на около 100—120 крачки предъ първия. Съ голѣми усилия той сполучи да вдигне войницитѣ, които бѣха около него, и настѫпи къмъ окопа. Обстрелвани отъ всички страни, тѣзи войници, безъ да се спиратъ, се нахвърляха въ окопа, който представяше обширенъ редутъ, полски профилъ. Въ това време въ незавладяния край на редута се чу голѣмъ шумъ и глъчка, и се хвърлиха две ржчни бомби, вѣроятно отъ други групи, които сѫ проникнали въ него едновременно съ 5-а рота. Къмъ сѫщия редутъ постоянно прииждаха нови групи и отдѣлни войници, и скоро въ него се събраха толкова много бойци, щото въ рововетѣ му напластенитѣ хора не можеха да се мръднатъ. Капитанъ Гърдевъ се залови да организира събраната маса, за да може да се посрещне една турска контъратака. Но той не можеше да се ориентира, по причина на силната стрелба отъ всички страни. Изморенитѣ войници бѣха много впечатлителни, и въ тъмнината често се чуваха гласове, че турцитѣ нападатъ ту откъмъ лѣвия, ту откъмъ дѣсния флангъ. Източната страна на редута бѣ заета за отбрана отъ по-неуморенитѣ войници, а другитѣ не можаха да издържатъ умората и изпозаспаха. Малкото количество ржчни бомби, които се намѣриха у войницитѣ, презъ нощьта нѣколко пѫти се предаваха отъ ржце на ржце, ту къмъ дѣсния, ту къмъ лѣвия флангъ, отдето се очакваше нападение.

Така че, когато почти цѣлиятъ полкъ се бѣ оттеглилъ на линията на преднитѣ постове, предъ главната позиция, само 5-а рота, заедно съ групитѣ отъ другитѣ роти, остана на завладяната турска позиция до разсъмване на 26-и октомврий, защото никой отъ началницитѣ и войницитѣ презъ нощьта не можа да възстанови връзка съ съсѣдитѣ и да узнае за тѣхното оттегляне.

Къмъ 2 ч. пр. пл. командирътъ на бригадата наново потърси командира на полка, за да узнае докѫде сѫ достигнали преднитѣ части. Вмѣсто него, на телефона се яви командирътъ на 1-а дружина, майоръ Пенковъ, отъ позицията на преднитѣ постове. Той доложи, че Папасъ тепе е заето отъ 4-а дружина и други роти отъ полка, които били много разбъркани. Вследствие на това невѣрно донесение, отъ щаба на бригадата се съобщи въ 52-и полкъ и на батареитѣ за заемането на Папасъ тепе. Но въ 4 ч. 30 м. пр. пл. на телефона се яви самъ командирътъ на полка и доложи, че той счита полка си съвършено разстроенъ, и моли да бѫде смѣненъ отъ бойната линия. Командирътъ на бригадата му изказа своето незадоволство отъ неговитѣ действия и отъ тѣзи на дружиннитѣ командири и наново му заповѣда да приведе въ редъ разстроенитѣ си части.

И тъй, вследствие липсата на общо командуване на полка и вследствие продължаване настѫпването презъ нощьта, безъ да се премине въ съответни за нощни действия строеве, въ 12-и полкъ настана голѣмо безредие. Какъ е произлѣзло това безредие, ще се види отъ краткото изложение действията на дружината презъ нощьта, споредъ реляциитѣ на дружиннитѣ и ротнитѣ командири:

При преминаването презъ линията на преднитѣ постове полкътъ имаше: 1-а и 3-а дружини въ първа линия и 2-а и 4-а дружини въ втора. Всѣка дружина, отъ своя страна, имаше две роти въ първа линия и две роти въ втора. Само 2-а дружина имаше и четиритѣ си роти въ една линия.

1-а дружина настѫпваше въ боенъ редъ: 1-а и 2-а роти — въ бойна часть, а 3-а и 4-а роти — въ дружинна поддръжка. На ротнитѣ командири бѣ заповѣдано да държатъ връзка съ 3-а дружина, влѣво, и съ 52-и полкъ, вдѣсно. Следъ кратко спиране предъ линията на преднитѣ постове, за да се подчака останалата назадъ 1-а рота, дружината продължи настѫплението, като остави назадъ 52-и полкъ. Когато турцитѣ откриха честъ огънь по настѫпващитѣ роти, последнитѣ веднага залегнаха, а нѣкои безъ заповѣдь откриха огънь. Следъ малко огъньтъ поутихна, и се чуха викове „Ура!“ и „Напредъ на ножъ!“. Бѣше вече тъмно, когато ротитѣ стремително полетѣха напредъ. 1-а рота имаше два взвода напредъ, а другитѣ два — по-назадъ, въ шахматенъ редъ. При настѫплението ротата се разбърка, и, поради усилващия се огънь, ротниятъ командиръ реши да се оттегли на гребена

непосрѣдствено задъ него, дето да се окопае, за да може, следъ разясняване положението, отново да настжпи. При оттеглянето си ротата попадна на движещата се задъ нея 3-а рота. Двамата ротни командири следъ кратко съвещание решиха да се окопаятъ на гребена, на който се срещнаха. 2-а рота продължи настжплението си, докато достигна до преднитѣ турски окопи, но бѣ увлѣчена въ общата бездредица, и се оттегли на сжщия гребенъ. 4-а рота продължи настжплението си до преднитѣ турски окопи. Около командира на ротата въ тъмнината се събраха 200—250 войници. Той изпрати донесение на дружиния командиръ, а следъ малко и самъ тръгна да търси връзка съ другитѣ роти. Въ тъмнината той намѣри командиритѣ на 1-а и 3-а роти, по настоявването на които и той реши да се оттегли на сжщия гребенъ. Въ тъмнината, обаче, той успѣ да събере само половината отъ своитѣ войници.

3-а дружина настжпи съ 9-а и 10-а роти въ първа линия и 11-а и 12-а — въ втора линия. Дружината носѣше два флага, които трѣбваше да забие, когато стигне на платото при Папасъ тепе, за да не бжде обстрелвана отъ собствената артилерия. Когато дружинната поддръжка стигна до Отсѣчената могила, започна да се стъмнява, и преднитѣ роти, вече изкочили доста напредъ, откриха огънь. Останалитѣ назадъ поддържки се спуснаха напредъ съ викове „Ура!“ и, заедно съ преднитѣ, достигнаха преднитѣ турски окопи, откоито турцитѣ бѣха прогонени съ ножове. Съ хвърлянето нѣколко ржчни бомби, турцитѣ бѣха изгонени окончателно отъ съседнитѣ окопи, и огъньтъ за нѣколко минути поухихна. Но следъ това той наново се усили, и командиръ̀тъ на дружината се оттегли, съ войницитѣ около него, на първия гребенъ срещу турската предна позиция. Това оттегляне предизвика да се оттегли и цѣлата дружина на сжщия гребенъ. 9-а рота настжпи твърде спокойно, като имаше взводоветѣ си въ шахматенъ редъ. Когато достигна на 800—1000 крачки отъ предната турска позиция, турцитѣ откриха силенъ огънь, и, понеже започна да се стъмнява, ротата се спрѣ. Но отзадъ пристигна дружинната поддръжка, войницитѣ се размѣсиха и тъй, безъ редъ, продължиха настжплението въ тъмнината. Общата маса достигна до турскитѣ окопи, но много войници, излѣзнали изъ ржцетѣ на своитѣ началници, останаха назадъ. Стрелбата продължаше, и куршуми идѣха въ преднитѣ части отъ всички страни. Тѣ започнаха на групи да се оттеглятъ назадъ, къмъ позицията, дето ги завари нощьта, и тамъ до сутриньта се прибираха залутанитѣ въ тъмнината войници. Командиръ̀тъ на 10-а рота, капитанъ Витановъ, поведе своята 10-а рота покрай желѣзния пжть. На 1000 крачки отъ турската позиция тя бѣ посрещната съ силенъ огънь, на който веднага отговори. Но, поради стъмняването, огъньтъ бѣ прекратенъ и настжплението продължи. Когато ротата достигна на 200—300 крачки отъ окопитѣ, турскиятъ огънь вече отслабваше, а когато достигна първитѣ окопи, тѣ бѣха вече праздни. Ротата настжпи и зае втората линия окопи. Тукъ къмъ нея се присъединяваха войници отъ 11-а и 12-а роти, надъ които ротниятъ командиръ пое командуването. Къмъ 3 ч. 20 м. пр. пл. на 26-й октомврий и тази рота отстжпи. 11-а рота настжпваше задъ 9-а. Когато започна да се стъмнява, преднитѣ взводове, разпръснати въ верига, се разбъркаха. Заднитѣ прибираха изостаналитѣ

свои и отъ други роти войници и сѫщо се разбъркаха. Когато достигнаха до турскитѣ окопи, завариха тамъ войници отъ 13-а и 14-а роти въ голѣмо безредие. Въ тъмнината се чуваха команди „Напредъ!“ и „Назадъ!“, и разколебанитѣ войници започнаха да се оттеглятъ назадъ. 12-а рота настѫпваше въ строй по взводно, съ разстояние между линиитѣ 200 крачки и междина между взводоветѣ 100 крачки. Когато преднитѣ роти откриха огънь, взводоветѣ се пръснаха въ верига, и въ тъмнината безредието веднага настана. Но, поради това, че 12-а рота се движеше на фланга, не можа да се размѣси съ другитѣ роти и остана въ турскитѣ окопи до разсъмване.

4-а дружина настѫпи, следъ като 1-а мина презъ линията на преднитѣ постове. Тя имаше 14-а и 15-а роти въ първа линия и 13-а и 16-а — въ втора. Въ тъмнината дружината настигна предната дружина. Войницитѣ се смѣсиха и тъй продължиха настѫплението и влѣзоха въ преднитѣ турски окопи. 15-а рота настѫпваше съ взводоветѣ си въ две линии и разпръснати въ верига, вследствие на което връзката въ тъмнината се загуби. По общата команда „Напредъ!“ отъ дружинния и ротния командири, всички бързаха да достигнатъ до турскитѣ окопи. Но, когато достигна до тѣхъ, командирътъ на ротата имаше предъ себе си само 30—40 войници. Следъ това той сполучи да намѣри и своя 4-и взводъ и, заедно съ войници отъ други роти, образува една голѣма сборна рота. Следъ нѣколко безуспѣшни опити да се продължи настѫплението, разколебанитѣ отъ безредието войници започнаха да напущатъ окопитѣ и да се връщатъ къмъ своята изходна позиция — на линията на преднитѣ постове, което продължи до сутриньта. 14-а рота настѫпваше задъ 15-а, и, когато въ тъмнината се зачуха виковетѣ „Ура!“ отъ преднитѣ роти, тя се впусна напредъ и се размѣси съ тѣхъ. Сѫщото стана и съ 13-а рота. Само 16-а рота, като дружинна поддръжка, остана назадъ и не взе участие въ нощната атака, вследствие на което, следъ оттеглянето на другитѣ, въ тази рота редътъ бѣ запазенъ.

2-а дружина тръгна задъ 3-а, като имаше и четиритѣ си роти въ една линия, въ строй по взводно. По-горе се описаха действията на 5-а рота. 6-а, 7-а и 8-а роти тръгнаха напредъ на мръкване. Когато въ тъмнината огньтъ отпредъ се усили, трима ротни командири се съвещаваха помежду си, защото дружинниятъ командиръ бѣ заминалъ напредъ, и решиха да се окопаятъ на линията на преднитѣ постове, дето до сутриньта се прибираха постепенно и напредналитѣ роти, съ изключение на 5-а рота.

Картечната рота настѫпи по взводно: 1-и взводъ — между 1-а и 3-а дружини и 2-и — съ полковата поддръжка — 2-а дружина. 1-и взводъ, натоваренъ, достигна на 100 кр. отъ турскитѣ окопи. Тукъ картечницитѣ се разтовариха и изнесоха въ завладянитѣ окопи, дето се приготвиха за стрелба. Но, когато ротитѣ започнаха да се оттеглятъ, и тѣ бѣха снети отъ позицията, безъ да дадатъ нито единъ изстрелъ. 2-и взводъ остана при тритѣ роти отъ 2-а дружина, които останаха назадъ.

Настѫплението на 52-и полкъ. — Попладне командирътъ на полка получи по телефона заповѣдьта отъ командира на бригадата

да се започне настѫплението и въ 1 ч. и 15 м. сл. пл. предаде по телефона на командиритѣ на дружинитѣ следната заповѣдь:

„Вследствие бомбардировката на укреплението Папасъ тепе, противникътъ въ това мѣсто е значително разслабенъ. 12-и Балкански полкъ, съ две дружини въ бойна часть, днесъ въ 4 ч. сл. пл. ще настѫпи, за да заеме укреплението Папасъ тепе. На повѣрения ми полкъ е заповѣдано да настѫпи и поддържа дѣсния флангъ на 12-и Балкански полкъ, като 1-а дружина заеме с. Ипчели, за което:

4-а и 2-а дружини (дежурната часть) да настѫпятъ днесъ въ 4 ч. сл. пл. задъ дѣсния флангъ на 12-и полкъ, да го поддържатъ и заематъ височината югозападно отъ Папасъ тепе, отбелязана на картата 1:20,000 съ кръстче [1]).

3-а дружина да остане въ разпореждането на бригадния командиръ, като остане на мѣстото си.

1-а дружина да настѫпи отъ чифл. Кулаклѫ и заеме с. Ипчели и се укрепи предъ него, като съобразява настѫпването си съ дружинитѣ на главната позиция.

Азъ ще се намирамъ на дѣсния флангъ, на позицията на преднитѣ постове."

Готови за започване движението, дружинитѣ отъ 52-и полкъ чакаха да настѫпи 12-и полкъ. Следъ като дветѣ дружини отъ последния полкъ минаха презъ линията на преднитѣ постове, и се започна пехотниятъ огънь и отъ дветѣ страни, въ 4 ч. 30 м. сл. пл. 4-а дружина настѫпи въ боенъ редъ задъ дѣсния флангъ на общия боенъ редъ, като имаше 15-а и 16-а роти въ първа линия и 13-а и 14-а — въ втора. Задъ нейния лѣвъ флангъ настѫпваше и 2-а дружина, въ строй за движение подъ артилерийския огънь.

Когато предната дружина достигна до линията на преднитѣ постове, тя спрѣ настѫплението си, защото въ това време 16-а рота отъ 12-и полкъ, която заемаше тѣзи постове, още не бѣше напреднала. Когато се разясни, че тази рота се е откѫснала отъ дружината си, командиръть на полка заповѣда да се продължи настѫплението. Бѣше се вече стъмнило, и въ участъка, дето настѫпваше 12-и полкъ, се водѣше най-силната пушечна стрелба. 4./52. дружина бързаше да се изравни съ дѣсната дружина отъ 12-и полкъ, и, когато достигна височината западно отъ дветѣ могили, командиръть на дружината заповѣда всички да викатъ „Напредъ!" и „Ура!" за повдигане духа на преднитѣ части. Въ тъмнината преднитѣ две роти отъ 4-а дружина достигнаха на 100 крачки задъ най-напредналитѣ

[1]) Отъ това пояснение се вижда, че командиръть на 52-и полкъ е считалъ погрѣшно редутътъ на преднитѣ турски позиции за Папасъ тепе.

дѣснофлангови части отъ 12-и полкъ и, по заповѣдъ отъ командира на дружината, започнаха да се окопаватъ. Следъ малко съ тѣхъ се изравниха и останалитѣ две роти отъ дружината и сѫщо започнаха да се окопаватъ. Отъ тази дружина презъ време на настѫплението и презъ нощьта не бѣ даденъ нито единъ изстрелъ, защото имаше опасность да се поражаватъ преднитѣ части отъ 12-и полкъ. Затова началницитѣ успѣха да задържатъ въ рѫце своитѣ части, макаръ да се настѫпваше въ разчленени, за дневни действия, строеве.

По искането на командира на 4-а дружина, командирътъ на полка му изпрати 5-а рота за дружинна поддръжка (въ 6 ч. и 15 м. сл. пл.), а 6-а и 7-а роти — за продължение бойния редъ влѣво и за поддържане дѣсния флангъ на 12-и полкъ (въ 6 ч. и 45 м. сл. пл.). Въ полкова поддръжка, на позицията на преднитѣ постове, останаха само 8-а и картечната роти.

Въ 11 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на полка изпрати въ щаба на бригадата донесение, че Папасъ тепе още не е взето отъ 12-и полкъ, че е изчерпилъ поддръжкитѣ си, и че е необходимо да бѫде подкрепенъ, защото презъ деня, навѣрно, ще има сериозенъ бой. Той молѣше 3-а дружина (отъ маневренитѣ войски на бригадата) да се насочи къмъ позицията на преднитѣ постове. Въ отговоръ на това донесение той получи по телефона заповѣдь полкътъ да се окопае тамъ, дето е достигналъ, и да се държи здраво на заетата позиция, а поддръжка ще бѫде изпратена на разсъмване.

1-а дружина веднага следъ получаване заповѣдьта, къмъ 4 ч. 30 сл. пл., настѫпи къмъ с. Ипчели, като имаше една рота въ бойна часть и три роти — въ дружинна поддръжка. Последнитѣ настѫпваха въ взводна колона или въ линия отъ взводни колони, споредъ мѣстностьта. Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. предната рота зае селото безъ съпротива и започна да се укрепява на източния му край. Дружинната поддръжка се разположи на западния край на селото, като усили предната рота съ единъ взводъ.

Артилерийската дейность презъ нощьта.

Обсадната артилерия усили своя огънь, когато 12-и полкъ започна настѫплението си, но тя не бѣ свързана съ него, и нейниятъ огънь не бѣ използуванъ. Докато крепостнитѣ батареи усилваха постоянно огъня си, обсаднитѣ проявиха съвсемъ слаба огнева дейность. По-голѣмо участие въ боя взе само 1-а 15 см. Д/30 батарея, която въ 4 ч. 30 м. поднови огъня си по Папасъ тепе, а следъ това го пренесе задъ този пунктъ. До 8 ч. и 30 м. сл. пл. тя изстреля 17 гра-

нати и 70 шрапнели. Дветѣ батареи отъ 12 см. Д/30 група следъ пладне не стреляха. 12 см. Д/25 група продължава огъня си само до 5 ч. 30 м. сл. пл., а 15 см. Д/12 гаубична батарея следъ започване настъплението изстреля само 19 фугасни гранати и 9 шрапнели. 12 см. гаубична батарея изстреля 140 фугасни гранати за подготвяне атаката, а когато се започна настъплението на пехотата, даде още нѣколко изстрели и на мръкване прекрати огъня.

Най-после, следъ мръкване нѣкои отъ обсаднитѣ батареи дадоха по нѣколко изстрели съ най-голѣмъ жгълъ възвишение по посока на Марашъ.

Съдействието отъ полската артилерия сжщо не бѣ организирано. Сутриньта командиръть на 8-и не с.с. артилерийски полкъ разпредѣли зоната за стрелбата между своитѣ две отдѣления, а въ решителния моментъ, когато се започваше настъплението на пехотата, той бѣ повиканъ да придружава командира на бригадата, който се премѣсти къмъ дѣсния флангъ на позицията — височината южно отъ с. Коюнлукъ. По този начинъ командиритѣ на артилерийскитѣ отдѣления бѣха оставени сами да водятъ стрелбата. На мръкване, въ време на най-силната стрелба, командиръть на бригадата се връщаше, заедно съ командира на 8-и не с. с. артилер. полкъ, къмъ своя наблюдателенъ пунктъ, на лѣвия флангъ (к. 152), и попадна подъ силенъ огънь отъ крепостната артилерия, на който отговаряха най-оживено всички полски батареи. Командиръть на 8-и не с. с. артилерийски полкъ тогава поиска разрешение да се прекрати огъня на неговитѣ батареи. Турскитѣ батареи сжщо прекратиха огъня, но следъ петь минути го подновиха съ още по-голѣма сила.

Къмъ 2 ч. сл. пл., когато се получи невѣрното донесение отъ командира на 1./12. дружина, че Папасъ тепе е заето, командиръть на бригадата заповѣда да се заведе тамъ 2./8. с.с. батарея, а така сжщо — и не с. с. батареи да настъпятъ напредъ. Тази заповѣдь бѣ предадена, но с. с. батарея пристигна на разсъмване, а презъ нощьта стана очевидно, че Папасъ тепе не е заето, затова и батареитѣ останаха на мѣстата си.

Съдействието отъ частитѣ въ Северозападния секторъ.

Началникътъ на артилерията въ Северозападния секторъ получи заповѣдьта да съдействува на атаката на Папасъ тепе и заповѣда на началника на тежкото обсадно отдѣление да започне стрелбата въ 7 ч. пр. пл., обаче, въ опредѣления часъ мъгла закриваше турскитѣ позиции, и огъньтъ се откри следъ 45 минути. 12 см. Д/28

група откри огънь по редута западно отъ върха Папасъ тепе. Тази група, съ малки прекѫсвания, изстреля 45 гранати и 312 шрапнели по редута и мѣстността между него и Папасъ тепе. 12 см. Д/30 група изстреля 120 гранати и 189 шрапнели по батареята и окопитѣ при Бекчи тепе. 15 см. Д/30 група обстреля турската група Казанъ Кюпрю и Казанъ тепе. Вечерьта една отъ батареитѣ на тази група откри огънь по с. Марашъ, съ цель да попрѣчи на турскитѣ резерви да настѫпятъ къмъ Папасъ тепе. Групата изстреля всичко 61 гранати и 54 шрапнели.

Стрелбата отъ всички групи отначало бѣ много оживена, но турцитѣ не отговаряха. Понеже въ заповѣдьта не бѣше опредѣленъ моментътъ, въ който ще се почне пехотната атака, то огъньтъ постепенно отслабваше. Началникътъ на тежкото обсадно отдѣление се опитваше да влѣзе въ връзка по телефона съ атакуващитѣ войски, и едва следъ пладне можа да говори съ командира на 3./8. бригада, комуто доложи, че донесението за завладяването севернитѣ склонове на Папасъ тепе е невѣрно, че тамъ се забелязатъ добре турскитѣ войски. Отъ него той узна, че настѫплението е почнато въ 3 ч. 30 м. сл. пл., и заповѣда да се усили огъня отъ всички батареи.

Къмъ 9 ч. пр. пл. се получи съобщение, че турски пехотни части сѫ настѫпили и отблъснали преднитѣ постове на сръбската дивизия при Екмекчикьой. Началникътъ на лекото обсадно отдѣление заповѣда на командира на 12 см. Д/28 група да прогони турскитѣ пехотинци отъ заетитѣ сръбски окопи. 3-а батарея отъ тази група веднага откри огънь, изстреля 29 гранати и 47 шрапнели и застави турцитѣ да напуснатъ окопитѣ, които къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. наново бѣха заети отъ сръбскитѣ предни постове.

Освенъ описаната дейность, въ Северозападния секторъ не бѣха предприети никакви други действия, както отъ турска, тъй и отъ българска страна.

Действията въ Източния секторъ.

Началникътъ на 11-а дивизия, следъ като бѣ назначенъ за началникъ на Източния секторъ, на 23-и октомврий премѣсти щаба на дивизията отъ с. Секюнъ въ с. Ортакчи. Назначенитѣ въ този секторъ нови войски още не бѣха ориентирани добре въ общата обстановка, и първата грижа на началника на сектора бѣ да организира отбраната на линията на обкръжаването.

Къмъ 25-и октомврий въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ влизаха следнитѣ части:

Части	Дружини	Карт. роти	Ескадрони	полски с.с. батареи	полски гауб. батареи	пионерни роти.
2-а бригада отъ 8-а дививия	8	2	—	3	2	—
3-а бригада отъ 9-а дивизия	8	2	—	3	—	1/4
2-а бригада отъ 11-а дивизия	7	—	—	—	—	1/2
Лейбъ-Гвардейскиятъ коненъ полкъ . . .	—	—	2	—	—	—
Тимошкиятъ коненъ полкъ	—	1	3	—	—	—
Отъ 3-и коненъ полкъ	—	—	1/2	—	—	—
Телеграфенъ взводъ	—	—	—	—	—	—
Прожекторно отдѣление	—	—	—	—	—	—
Флотска команда	—	—	—	—	—	—
Два бригадни лазарета	—	—	—	—	—	—
Две полски болници	—	—	—	—	—	—
Две бригадни отдѣления продоволственъ транспортъ	—	—	—	—	—	—

За завършване обкржжаването въ Източния секторъ, началникътъ го раздѣли на два бригадни сектора и заповѣда:

а) Първиятъ бригаденъ секторъ — отъ лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, срещу Енисикьой, до височината 89·9, включително, — да се заеме отъ 2./11. бригада (57-и и 58-и полкове) съ картечнитѣ роти на 53-и и 54-и полкове и 2./9. с. с. артилер. отдѣление, три пионерни взводове и единъ взводъ отъ 3-и коненъ полкъ. Бригадата да се опира на позицията по височинитѣ южно отъ селата Муратчалж, Кайпа и Ортакчи и да изнесе охранението си на 2—3 километра предъ позицията. Да се поставятъ: една отбранителна застава (около рота) при Енисикьой и друга (около взводъ) между селата Енисикьой и Муратчалж.

б) Вториятъ бригаденъ секторъ — отъ височината 89·9 до височината северозападно отъ с. Оглу Паша — да се заеме отъ 2./8. бригада съ единъ взводъ отъ 3-и коненъ полкъ. Бригадата да се опира на височинитѣ западно отъ чифл. Кючюкъ Гердели и Демеранлия и северозападно отъ Оглу Паша и да изнесе охранението си сжщо на 2—3 километра напредъ.

в) 2./9. бригада, следъ като бжде смѣнена, да се събере при Ортакчи, като войски за маневриране въ Източния секторъ.

г) Конниятъ отрядъ да се събере въ Оглу Паша, отдето да охранява лѣвия флангъ на сектора и да наблюдава зоната отъ Оглу Паша до рѣка Марица, южно отъ крепостьта.

д) Административнитѣ обози да се разположатъ задъ своитѣ бригади. Болницата отъ 9-а дивизия да се открие въ Акъ Бунаръ и да приема болни и ранени и на частитѣ отъ 11-а дивизия.

Смѣната на частитѣ отъ Първи бригаденъ секторъ се извърши презъ цѣлия день на 25-и и презъ нощьта срещу 26-и октомврий.

За съдействие на частитѣ, които атакуваха Папасъ тепе, началникътъ на Източния секторъ заповѣда да се произведе демонстративно огнево нападение, за да се привлѣче вниманието на турцитѣ, и да не могатъ тѣ да отдѣлятъ войски, за да ги изпращатъ къмъ атакувания Западенъ секторъ. Затова на частитѣ бѣ изпратена заповѣдь — войскитѣ отъ стражевото охранение да изстрелятъ по 5 патрони на пушка и по 3 снаряди на орждие въ продължение на единъ часъ. Тази заповѣдь се получи въ Първи бригаденъ секторъ въ 9 ч. сл. пл., а въ Втори — едвамъ между 6 и 7 ч. пр. пл. на 26-и октомврий. Разстоянието до турскитѣ позиции бѣ твърде голѣмо, и стрелбата — безрезултатна, но тя разтревожи и измори войскитѣ отъ сектора, защото всѣка часть започваше демонстративния огънь, щомъ получеше заповѣдьта, а съседнитѣ части, като не знаеха причинитѣ на стрелбата, силно се безпокоеха. Особено голѣмо безпокойство причини тази нощна стрелба на 53-и полкъ, който бѣ смѣненъ отъ позицията късно презъ нощьта. Неговитѣ 1-а и 2-а дружини се движеха по пѫтя отъ Таушанъ Куруджикьой къмъ Ортакчи, непосрѣдствено задъ преднитѣ постове. Тѣ бѣха силно изненадани отъ внезапната нощна стрелба и, докато узнаятъ причината, изгубиха много време. Турцитѣ не отговориха на този огънь.

Действията на 26-и октомарий.

Разпорежданията на дветѣ страни.

Командуващиятъ II армия изпрати своя началникъ на щаба да наблюдава боя на 8-а дивизия по двата брѣга на р. Арда. Полковникъ Жековъ следѣше сполучливото настѫпление на 30-и полкъ срещу Карталъ тепе отъ наблюдателния пунктъ на щаба на дивизията. Следъ пладне, когато този щабъ се премѣсти къмъ Папасъ тепе, той се върна въ щаба на армията.

Въ щаба на армията се получиха донесения и за действията въ другитѣ сектори. Въ 11 ч. 55 м. сл. пл. се получи следното донесение отъ началника на 8-а дивизия:

„Съгласно заповѣдьта по армията № 22, полковникъ Марчинъ, съ 30-и Шейновски полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление, настѫпи и въ 7 ч. пр. пл. мина с. Сименли. Въ 11 ч. пр. пл. почна боятъ за заемането на Карталъ тепе, което следъ петчасовъ бой биде заето. Турцитѣ имали 6 роти и 1 батарея, които отстѫпили съ голѣми загуби. Следъ заемане на Карталъ тепе, нашитѣ войски попаднаха подъ неприятелски огънь на крепостьта. Следъ боя два турски табора сѫ забелязани да се движатъ покрай Марица, на югъ отъ Шейновския полкъ.

Артилерията за заемането на Папасъ тепе откри огънь въ 8 ч. Турцитѣ не отговаряха, скрити въ окопитѣ и блиндажитѣ. Обсадната артилерия стреля усърдно, но резултатитѣ трѣбва да сѫ слаби, защото, когато къмъ 3 ч. сл. пл. пехотата настѫпи, турската артилерия на Западния секторъ откри огънь. Балканскиятъ полкъ настѫпваше къмъ Папасъ тепе. 52-и полкъ се движеше въ отстѫпъ, вдѣсно. Пехотата биде срещната съ силенъ пехотенъ огънь. Когато тя зае преднитѣ турски окопи, бѣше вече тъмно. Въ това време се почна пехотна стрелба, и се донесе, че срещу лѣвия флангъ на Балканския полкъ турцитѣ настѫпватъ покрай Марица. Бързо бѣха изпратени отъ 51-и полкъ две дружини въ тая посока. Оказа се, че престрелката се води между сближилитѣ се две неприятелски пехоти. Сега стрелбата прекѫсна. Рѣдко се разнасятъ артилерийски изстрели. Часть отъ Балканския полкъ взе височината Папасъ тепе. Частитѣ действуваха въ редъ и съ обичната си решителность и стремителность. Сведения за загубитѣ още нѣмаме. Разположението на частитѣ отъ дивизията:

Балканскиятъ полкъ, напредъ, съ часть заема Папасъ тепе; въ отстѫпъ, вдѣсно, — 52-и полкъ; задъ Балканския полкъ — три дружини отъ 51-и полкъ; Шейновскиятъ полкъ, съ едно с. с. артилерийско отдѣление, заема Карталъ тепе; една дружина и една батарея — Еспетли; две с. с. батареи — въ с. Каджкьой.“

Командуващиятъ армията не можа да схване безредието на Западния секторъ, и не можеше да се съмнява въ категоричното донесение отъ началника на 8-а дивизия, че Папасъ тепе е заето. Затова той реши да използува това благоприятно положение и да изнесе линията на обкрѫжаването на завладянитѣ предни позиции. На 26-и октомврий въ 2 ч. и 40 м. пр. пл. той изпрати на частитѣ следната заповѣдь:

„1. Първа и Трета армия настѫпватъ къмъ Чаталджа, за да преследватъ отстѫпващия противникъ.

Сведенията за противника въ крепостьта Одринъ оставатъ сѫщитѣ.

2. Вчера, 25-и октомврий, частитѣ отъ 8-а дивизия, съ съдействието на обсадната артилерия, завладяха следъ упоритъ бой Папасъ тепе и Карталъ тепе; разбитиятъ противникъ отстѫпи къмъ Одринъ съ голѣми загуби.

3. За днесъ, 26-и октомврий, заповѣдвамъ:

а) *Конната бригада на полковникъ Танева* да продължава да разузнава къмъ Димотика и по-наюгъ, като се постарае да завладѣе и запази непокѫтнатъ желѣзнопѫтния мость при ж.-п. ст. Кулели Бургасъ. Да се изпратятъ силни самостоятелни разезди на югъ, къмъ Деде Агачъ. Бригадата да достигне съ главнитѣ си сили Димотика.

б) *Коннитѣ части отъ Източния секторъ*, по указания отъ началника на сектора, генералъ Велчева, да продължаватъ да разузнаватъ въ участъка между Хавса и долината на рѣка Марица, като прѣчатъ на противника въ крепостьта да се сношава съ околностьта.

в) *Началникътъ на 8-а дивизия* да вземе мѣрки за твърдо задържане завладянитѣ вчера Папасъ тепе и Карталъ тепе. За тази цель, считамъ за необходимо, да се изнесатъ напредъ полски батареи и, по възможность, обсадни.

г) *Началникътъ на Тимошката дивизия* да разпореди да се построятъ по близо до противника батареи за обсадната артилерия, която да бѫде готова да открие огънь отъ новитѣ си позиции сутриньта на 27-и октомврий.

Считамъ за необходимо да се заематъ, ако е възможно, височинитѣ къмъ чифликъ Екмекчикьой, на които да се извадятъ добре окопани на позиция полски или гаубични батареи, за да се обезпечи построяването и на обсадни батареи за обстрелване съ действителенъ огънь Шейтанъ Тарла и за фланкиране Ючъ Тепелеръ и Карагьозъ Тарла.

д) *Началникътъ на Източния секторъ*, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и на р. Марица, да произвежда усилени рекогносцировки къмъ фортовата линия на противника, съ цель да го държи прикованъ къмъ мѣстото си, като при това бѫде готовъ да маневрира и завърже бой съ противника, щомъ обстоятелствата позволяватъ, или обстановката на другитѣ сектори изисква.

е) Началницитѣ на секторитѣ да поддържатъ най-тѣсна бойна свръзка помежду си. Когато единъ отъ секторитѣ или участъцитѣ завързва бой съ противника, то частитѣ отъ другитѣ сектори или участъци трѣбва сѫщо незабавно да завързватъ бой, за да привлѣкътъ къмъ себе си часть отъ силитѣ му, като при това не изпущатъ случая да действуватъ противъ фланга му.

ж) Обсаднитѣ батареи, които не могатъ съ действителенъ огънь да поражаватъ фортовата линия на противника, да се изнесътъ понапредъ и да бѫдатъ готови да откриятъ огънь отъ новитѣ си позиции на 27-и сутриньта.

4. *Кърджалискиятъ отрядъ* да изпрати силни рекогносцировачни отряди къмъ противника; а отрядътъ да бѫде готовъ да настѫпи и завърже бой, щомъ обстановката изисква това.

5. *Щабътъ на армията* — въ Мустафа Паша."

Вследствие стихийното настѫпване на 30-и и 12-и полкове, а така сѫщо вследствие неочакваната сила на огъня на обсаднитѣ батареи, турцитѣ отъ Карталъ тепе отстѫпиха къмъ Карагачъ. Тѣзи отъ Папасъ

тепе, споредъ казването на пленени и дезертьори, отстъпили къмъ Марашъ, като изоставили на позицията всичката си артилерия. Презъ нощьта, обаче, последнитѣ схванаха по безпорядъчната стрелба срещу Папасъ тепе, че българитѣ не преследватъ, устроиха разбърканитѣ си части и на разсъмване настъпиха, за да заематъ обратно своитѣ позиции.

Действията на Сборната конна бригада на 26-и октомврий.

На 25-и октомврий вечерьта командирътъ на конната бригада получи отъ командира на 1./8. бригада следното съобщение:

„Карталъ тепе е заето отъ наши войски. Полкътъ е взелъ мѣрки за охранение отъ всички страни. Охранението ни е разтегнато. Командирътъ на 1-а дружина донася, че неприятелска колона, около две дружини, слиза по течението на Марица къмъ дѣсния ни флангъ. Усилете наблюдението къмъ тая посока и, въ случай на нужда, съдействувайте."

На 26-и октомврий до 9 ч. пр. пл. не бѣ получена още заповѣдь отъ армията за действията презъ този день. Но отъ дотогавашнитѣ заповѣди задачата на бригадата бѣ ясно поставена — да разузнава на югъ и да заеме и удържи най-необходимитѣ мостове на р. Марица. Но командирътъ на бригадата, подъ влиянието на горното съобщение, взе решение да се отклони отъ изпълнението на прѣката си задача. Той насочи бригадата по пътя Кулаклъ — Татаркьой — Карталъ тепе, „за да се доближи до действуващитѣ тамъ пехотни части". Къмъ 10 ч. пр. пл. бригадата бѣ вече изтеглена въ походенъ редъ насеверъ, когато се получи заповѣдьта по II армия да продължава разузнаването наюгъ, като се постарае да заеме мостоветѣ при Кулели Бургасъ и ги запази непокътнати, а така сѫщо да изпрати силни самостоятелни разезди къмъ Деде Агачъ.

Следъ като получи тази заповѣдь, командирътъ на бригадата върна частитѣ обратно въ Кулаклъ, отдето изпрати само единъ слабъ разездъ къмъ Кулели Бургасъ и единъ взводъ къмъ Димотика. А за изпълнение най-сѫществената часть отъ задачата — заемане мостоветѣ и разузнаване къмъ Деде Агачъ — нищо не се направи. Следъ това бригадата тръгна по пътя Кулаклъ — Каджкьой — Болгаркьой за Димотика. Въ последното село тя остана до 1 ч. сл. пл., и бѣ изпратено въ града нареждане, бригадата да бъде посрещната тържествено отъ населението. Въ 3 ч. сл. пл. се започна тържеството, като на северния край на града бѣха излѣзли населението, властитѣ, свещеницитѣ съ църковнитѣ хоругви. Това неумѣстно разтакане бѣ прекратено тъкмо когато командирътъ на бригадата държеше своята речь. Единъ конникъ се промъкна презъ тълпата и му

подаде донесение отъ началника на авангарда, че една рота мустафъзи настжпватъ отъ чифл. Сакъ Паша къмъ Димотика. Тържеството се прекрати, бригадата набързо излѣзе изъ града и се развърна въ боенъ редъ, като спеши единъ ескадронъ и две картечници на височинитѣ северно отъ чифлика. Единъ ескадронъ бѣ изпратенъ да обходи дѣсния флангъ на турцитѣ. Той спеши и откри огънь още отдалечъ. Другитѣ ескадрони въ коненъ строй останаха задъ спешения ескадронъ. Оказа се, че около 40 души турци сж заели позиция около кантона на 4 км. източно отъ Димотика и на мръкване се оттеглили къмъ р. Марица. Бригадата се прибра въ източния край на града едва въ 10 ч. 30 м. сл. пл., но и тамъ бѣ оставена въ очакващелно положение, конетѣ оседлани, на открито, подъ силния вѣтъръ.

Командирътъ на бригадата се подаде и на вѣрването на градоначалника, който казалъ, че редифитѣ отъ Сакъ Паша искали да се предадатъ, щомъ пристигне българската войска въ Димотика, и изпрати парламентьори да ги увещаватъ да си изпълнятъ дадената дума, откоето не се получи никакъвъ резултатъ.

И тъй, презъ този день конната бригада бѣ изтощена, а не изпълни възложената ѝ важна задача. Командирътъ на бригадата съ редъ донесения въ щаба на армията излагаше всичко гореизложено. Командуванѐто на II армия не му поиска обяснения защо не е изпълнена заповѣдьта.

Действията въ Южния секторъ.

Презъ нощьта срещу 26-и октомврий командирътъ на 1./8. бригада се грижеше да обезпечи владението на отнетата отъ турцитѣ позиция. Той смѣташе тази позиция много важна за крепостьта и предполагаше, че турцитѣ ще се опитатъ да я заематъ обратно. Независимо отъ това, трѣбваше да се вематъ мѣрки да се запазятъ войскитѣ отъ огъня на крепостната артилерия, която, очевидно, владѣеше много добре Карталъ тепе.

За достигане горнитѣ цели, командирътъ на бригадата употрѣби всички срѣдства за усилване избраната главна позиция, като, подъ ржководството на пионерната рота, презъ цѣлата нощь тя се укрепяваше, и окопитѣ бѣха вдълбани за стрелба на колѣне. Съ материали, взети отъ Татаркьой и пренасяни на ржце, бѣха построени леки блиндажи. Главната позиция бѣ на гребена около $1^1/_2$ км. западно отъ Карталъ тепе. Самата могила Карталъ тепе бѣ заета, като преденъ пунктъ, съ една рота, а по-после — само отъ единъ взводъ. За да се намалятъ загубитѣ отъ артилерийския огънь, глав-

ната позиция бѣ заета само съ 3-а дружина, а останалитѣ дружини бѣха разположени вънъ отъ досегаемостьта на крепостната артилерия, въ гънкитѣ на мѣстностьта, на около $3^1/_2$ км. югозападно отъ позицията. Командиръть на бригадата предполагаше да отбранява позицията само съ една дружина, а съ другитѣ да контъратакува настжпилия противникъ.

Презъ деня турцитѣ не предприеха никакви действия. Презъ нощьта, вследствие дъждоветѣ въ горното течение на р. Арда, рѣката придойде. Стихийнитѣ води влѣчеха дървета и камъни и отнесоха мостоветѣ при Сименли и Самана. На дѣсния брѣгъ бѣха минали само кухнитѣ на частитѣ и продоволственията обозъ на артилерийското отдѣление. Изстрелянитѣ бойни запаси не можеха да се попълнятъ, а за храна на войницитѣ се посегна на ранцевия запасъ. Командиръть на бригадата, като знаеше, че конната бригада ще настжпи къмъ Димотика, изпрати до командира ѝ молба да се приготвятъ въ града 4—5000 хлѣба. Заведващиятъ прехраната на 30-и полкъ, който бѣ въ Ортакьой, сжщо получи заповѣдь отъ командира на полка да приготви, заедно съ коменданта (командира на 7-а погранична дружина), хлѣбъ и да го изпрати къмъ полка съ реквизирани коли.

Действията въ Западния секторъ.

На разсъмване частитѣ отъ *12-и полкъ* още не бѣха подредени. Безредната стрелба, която продължи презъ цѣлата нощь, не даде възможность на случайнитѣ началници да възстановятъ реда. На завладяната турска предна позиция бѣ останала само 5-а рота съ нѣколко малки групи войници отъ други роти. По-голѣмата часть отъ полка бѣ събрана на гребена, отстоящъ на около единъ километъръ отъ позицията на преднитѣ постове. На единъ по-преденъ гребенъ бѣха останали 9-а и 10-а роти, и тѣ бързаха да отстжпятъ при другитѣ. 8-а рота, съ знамето на полка, бѣ на главната позиция при Отсѣчената могила. Организационнитѣ единици бѣха разпокжсани, и на позицията ротитѣ бѣха наредени отдѣсно налѣво така: 1-а, 3-а, 2-а, 15-а, 4-а, 14-а, 9-а, 13-а, 11-а, 12-а. Задъ първата линия бѣха останали 6-а, 16-а и 7-а роти. Между това, вследствие невѣрното донесение, че Папасъ тепе е заето, на 3./8. с. с. батарея бѣ заповѣдано да настжпи презъ нощьта и да заеме позиция на Папасъ тепе. Но когато батареята достигна до позицията на 2-о не с. с. артилерийско отдѣление, и командиръть ѝ се ориентира върху положението на 12-и полкъ, той реши да заеме позиция на сжщото мѣсто, влѣво отъ отдѣлението, и да съдействува за подреждането на полка.

Къмъ сѫщото време 52-и полкъ се бѣше окопалъ здраво на достигнатата вечерьта позиция, а командирътъ на полка, съ разрешение отъ началника на сектора, бѣ привлѣкълъ своята 3-а дружина отъ секторния резервъ къмъ дѣсния флангъ на полка. Дотогавашната полкова поддръжка, 8-а рота, бѣ изпратена напредъ, за да се присъедини къмъ своята дружина.

Началникътъ на дивизията бѣ изпратилъ, както се каза, въ с. Еспетли една часть отъ войскитѣ за маневриране (4./51. дружина и 2./8. с. с. батарея), съ задача да бѫдатъ готови да съдействуватъ и на 30-и полкъ, къмъ Карталъ тепе, и на 3-а бригада, къмъ Папасъ тепе. Следъ завладяване Карталъ тепе, на тѣзи части бѣ заповѣдано да се премѣстятъ отъ Еспетли къмъ Коюнлукъ, което тѣ извършиха на разсъмване на 26-и октомврий.

Къмъ 6 ч. 10 м. пр. пл. командирътъ на 3-а бригада бѣше още на дѣсния участъкъ, при 52-и полкъ, и оттамъ изпрати следната заповѣдь:

„При снощнитѣ и нощесни действия се констатираха груби грѣшки по изпълнение правилата на военнитѣ действия, като: откриване огънь въ тъмнината отъ нѣкои части или отдѣлни лица, останали назадъ; неводене частитѣ въ редъ, споредъ времето; недържане връзка, нестоене на опредѣленитѣ мѣста; събиране заблуденитѣ части назадъ, намѣсто напредъ. Вследствие на това, споредъ полученитѣ сведения, сѫ дадени доста жертви.

За да имаме едно добро изходно положение за днесъ, 26-и того, заповѣдвамъ:

Съ разсъмване частитѣ да вематъ подходящитѣ строеве, като се подравнятъ съ най-преднитѣ части, роти или дружини, както по фронта (52-и полкъ спрямо 12-и, и 1-а дружина отъ 52-и полкъ спрямо 2-а и 4-а дружини отъ сѫщия полкъ), така и въ дълбочина, относно ротитѣ и дружинитѣ отъ 12-и полкъ. Въ заключение, за точка на опора при уреждане частитѣ да служи тая часть, която се намира най-напредъ — по дружината на майоръ Дойчиновъ, която била на Папасъ тепе (сведения, получени отъ майоръ Пенковъ по телефона).

Следъ уреждането си, всички части да се окопаятъ солидно на заетитѣ пунктове. Полскитѣ батареи да преминатъ до пехотнитѣ части дотолкова, щото да имъ бѫдатъ солидна опора, както за задържане заетитѣ пунктове, тъй и да помогнатъ за по-нататъшното настѫпление.

Обсадната артилерия да продължава да държи въ респектъ противника около Бекчи тепе и източно отъ фронта на пехотнитѣ части.

Превързочнитѣ пунктове да се привдигнатъ напредъ и да вематъ мѣрки за ясно обозначаване мѣстата си, за да се избѣгнатъ страданията на раненитѣ, причинявани отъ досегашнитѣ неуредици по тоя въпросъ.

Да се вематъ мѣрки за даване топла храна на частитѣ веднага съ разсъмване и попълване патронитѣ.“

Между това, командирътъ на 12-и полкъ още не можеше да се ориентира за положението на своитѣ дружини и още веднъжъ донесе, че неговитѣ най-предни части сѫ на Папасъ тепе. Понеже командирътъ на 3-а бригада бѣ задъ дѣсния полкови участъкъ, а задъ 12-и полкъ, при височината 152, бѣ щабътъ на дивизията, то последниятъ започна да се вмѣсва въ командуването на полка, безъ знанието на бригадния командиръ. Началникътъ на дивизията съобщи на командира на полка, че донесението му е невѣрно, и му заповѣда да разпореди дружинитѣ да се организиратъ здраво на позициитѣ, които сѫ достигнали.

На разсъмване турски вериги се показаха на гребена Папасъ тепе и започнаха предпазливо да настѫпватъ къмъ своитѣ напуснати презъ нощьта окопи, съ видимо намѣрение наново да ги заематъ. Българската артилерия, която презъ цѣлата нощь бодърствуваше, веднага откри огънь по всички видими цели. Турскитѣ батареи отговориха на този огънь, и боятъ се започна съ сѫщата сила, както и предния день. Командирътъ на 12-и полкъ бѣ съобщилъ, своето невѣрно донесение за заемане Папасъ тепе и до артилерийскитѣ началници, които прекратиха стрелбата. Турцитѣ използуваха това затишие и бързаха да изминатъ разстоянието между Папасъ тепе и предната си позиция. Тѣ сполучиха да сторятъ това, докато командиръ̀тъ на бригадата и началникътъ на дивизията се намѣсятъ и предадатъ на артилерийскитѣ командири да продължатъ стрелбата.

Останалитѣ въ турскитѣ предни окопи бойци, подъ командата на командира на 5-а рота, капитанъ Гърдевъ, бѣха се приготвили за борба. Тѣ бѣха приспособили турскитѣ окопи за стрелба и бѣха се снабдили съ достатъчно патрони, прибрани отъ убититѣ и ранените. Капитанъ Гърдевъ бѣ решилъ да се съпротивява докрай, като се надяваше, че на разсъмване полкътъ ще успѣе да се устрои, и той ще бѫде подкрепенъ. Когато срещу него настѫпи по-многочисленъ противникъ, той го посрещна съ силенъ огънь. Но турцитѣ схванаха, че тукъ иматъ работа съ една шепа бойци, и настѫпваха много енергично, като обхващаха и двата фланга на 5-а рота. До 9 ч. 30 м. пр. пл. българитѣ се съпротивляваха. Когато започнаха да се привършватъ патронитѣ, и като се увѣри, че подкрепление нѣма да получи, капитанъ Гърдевъ заповѣда да се почне отстѫпление къмъ по-заднитѣ гребени, на които, очевидно, се бѣха спрѣли другитѣ роти отъ полка. Едновременно всички бойци бѣгомъ се спуснаха въ близкия долъ, при което претърпѣха много голѣми загуби отъ обходилитѣ ги турски вериги. Капитанъ Гърдевъ бѣ контузенъ въ двата крака и бѣ изнесенъ на ржце отъ своитѣ войници. Турцитѣ заеха своитѣ окопи и плениха нѣколко останали тамъ войници и всички ранени.

Следъ като си заеха отнетитѣ имъ вечерьта окопи, турцитѣ на нѣколко пѫти се опитаха да продължатъ настѫплението си, особено срещу лѣвия флангъ на 12-и полкъ, по долината на р. Марица. По искането на командира на полка, началникътъ на дивизията изпрати две роти отъ 51-и полкъ (5-а и 6-а), които къмъ 10 ч. пр. пл. настѫпиха отъ Отсѣчената могила и подъ най-силенъ артилерийски огънь продължиха бойния редъ влѣво, дето отъ върбалацитѣ край Марица турцитѣ силно безпокоеха съ пехотенъ огънь фланга на българитѣ. Въпрѣки това усилване, гѫсти турски вериги изкочиха изъ върбалацитѣ на р. Марица, и стремително настѫпваха къмъ лѣвия флангъ, като заставиха нѣкои отъ най-разколебанитѣ български части да напуснатъ окопитѣ си. 3-а с. с. батарея, която, по заповѣдь отъ началника на артилерията въ дивизията, бѣ излѣзла на втора позиция, непосрѣдствено до пехотнитѣ вериги, откри силенъ огънь по настѫпващитѣ турци, разколеба ги и ги принуди да отстѫпятъ къмъ върбалака. Следъ това бѣха обстрелвани площади въ този върбалакъ, дето се предполагаше, че се събиратъ повече турски сили, за да подновятъ атаката си.

Следъ пладне турцитѣ започнаха да се спущатъ отъ гребена между Папасъ тепе и Бекчи тепе, съ цель да заематъ своитѣ окопи въ равнината на р. Арда, при Ипчели. Щомъ се забеляза това движение, полскитѣ батареи и дветѣ групи отъ обсадната артилерия (12 с. м. Д/30 и 12 с. м. Д/25) откриха силенъ огънь по настѫпващитѣ и нѣколко пѫти ги разстройваха и повръщаха назадъ, докато, най-после, ги принудиха да се откажатъ отъ по-нататъшното настѫпление.

Това настѫпление на турцитѣ въ долината на Арда ставаше вследствие настѫплението на *52-и полкъ* въ тази посока. Командирътъ на полка, когато получи съобщението, че турцитѣ настѫпватъ къмъ лѣвия флангъ на съседния 12-и полкъ, изпрати 10-а рота къмъ този флангъ, съ задача да застане така, че ако турцитѣ се много увлѣкътъ въ обходъ, то да се атакува тѣхниятъ изложенъ флангъ.

Тази рота много бързо извърши движението по силно обстрелвания тилъ на позицията. Тя не взе участие въ боя, но повдигна духа на всички, които я видѣха, защото показваше готовностьта на съседния полкъ да се притече на помощь, ако това е необходимо.

Къмъ 9 ч. 20 м. пр. пл. той заповѣда на 3-а дружина (11-а и 12-а роти) да настѫпи отъ дѣсния флангъ на полковата позиция и, като се доближи до турскитѣ окопи, да се окопае и да открие огънь по тѣхъ. На 1-а дружина, въ Ипчели, той заповѣда да настѫпи къмъ Папасъ тепе, като съобразява действията си съ тия на 3-а дружина. Дветѣ дружини настѫпиха решително и веднага при-

влѣкоха върху себе си огъня на цѣлата турска артилерия. Веднага следъ това се започна и казаното по-горе турско настъпление за заемане окопитѣ въ равнината на р. Арда. Къмъ 11 ч. 30 м. сл. пл. въ сѫщата посока бѣ насочена и 4./51. дружина, която запълни междината между 3./52. и 1./52. дружини.

Командиръ̀тъ на 8-и с. с. артилерийски полкъ повика на своя наблюдателенъ пунктъ командира на 2-а батарея, която въ това време бѣ при Коюнлукъ, и, като му посочи настъпващитѣ по долината на р. Арда турски вериги, заповѣда му да заеме позиция на гребена югоизточно отъ гаубичната батарея и да спре това настъпление. Мѣстото, посочено за позиция на батареята, се обстрелваше много силно отъ крепостната артилерия. Командиръ̀тъ на батареята, капитанъ Дошкиновъ, изкочи съ своитѣ органи напредъ за разузнаване, а батареята се водѣше отъ взводния командиръ. Когато тя приближаваше къмъ избраната позиция, турската артилерия започна да я обстрелва и я принуди да се отклони на около 100 м. отъ пѫтя си. Въ 1 ч. сл. пл. батареята откри сполучливъ огънь по настъпващитѣ турски вериги и ги накара да залегнатъ въ гънкитѣ на мѣстностьта и да се прецеждатъ на групи къмъ своитѣ окопи. Въ това време една 15 см. крепостна батарея откъмъ Карагачъ започна да се пристрелва по позицията на 2-а батарея. Макаръ орѫдията да бѣха закрити на цѣлъ ръстъ подъ гребена, турската батарея се пристреля сполучливо и стѣсни вилката до 25 м. Батарейнитѣ ѝ залпове попадаха на нѣколко крачки до орѫдията. Командиръ̀тъ на батареята заповѣда да се изведе прислугата на 50 крачки отъ двата фланга, за да се предпази отъ поражение. Макаръ 2-а батарея да прекъсна стрелбата си, турцитѣ едвамъ следъ 20 минути се решиха наново да настъпятъ къмъ своитѣ окопи. Но въ това време и крепостната батарея бѣ прекратила стрелбата. 2-а батарея наново откри огънь и до вечерьта спираше турското настъпление. По този начинъ, вследствие пехотния и артилерийския огънь, отъ настъпващитѣ около два табора само около две роти можаха да достигнатъ до окопитѣ на тѣхнитѣ предни постове и да ги заематъ.

Къмъ 2 ч. сл. пл. пехотниятъ огънь постепенно затихваше отъ дветѣ страни. До вечерьта само обсадната артилерия подължаваше своя рѣдъкъ огънь по турското разположение. Началникътъ на дивизията изпрати офицери отъ своя щабъ, които да узнаятъ какво е състоянието на 12-и полкъ следъ нощната безредица. Отъ тѣхъ той узна, че, макаръ да е претърпѣлъ голѣми загуби, полкътъ е още съ запазенъ духъ, и ще може да се задържи на своитѣ позиции. Но командиръ̀тъ на полка бѣ разколебанъ, и още отъ сутриньта

започна да моли да се смѣни полка отъ бойната линия, за да може да се устрои. Такава смѣна въ време на боя бѣ невъзможна, и началникътъ на позицията повтори заповѣдьта си — полкътъ да задържа докрай заетата позиция. Вечерьта, обаче, той заповѣда 51-и полкъ да смѣни 12-и, който да се оттегли на бивакъ задъ главната позиция. Вечерьта частитѣ на Западния секторъ останаха да нощуватъ на позицията на около 2 км. предъ линията на преднитѣ постове. Отъ позицията бѣха оттеглени и полскитѣ с. с. батареи.

Къмъ 11 ч. сл. пл. началникътъ на 8-а дивизия изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Днесъ рано сутриньта се почна боятъ, който презъ всичкото време се води съ неопредѣленъ за дветѣ страни успѣхъ. Поради голѣмото смѣсване на частитѣ отъ 12-и Балкански полкъ презъ миналата нощь, частитѣ на полка отстжпиха западната часть на платото Папасъ тепе. Презъ цѣлата минала нощь е имало пехотна престрелка. По едни сведения, отдѣлни групи отъ 12-и Балкански полкъ сж били при самата могила Папасъ тепе и нощували размѣсени съ турски групи. Днесъ боятъ бѣше много упоритъ. Чакъ когато сърбитѣ настжпиха, очевидно за рекогносцировка (около 3 ч. сл. пл.), боятъ утихна. Турцитѣ откриха артилерийски огънь отъ цѣлата линия Шейтанъ Тарла — Казанъ тепе, но виждаше се, че бѣше безъ резултатъ.

Разположението на дивизията сега: 3-а бригада — на истокъ отъ линията на преднитѣ си постове, която заемаше преди 25-и, на нея се укрепява; 12-и Балкански полкъ оттеглихъ задъ позицията. Сведения за раненитѣ още нѣмамъ точни. Досега ранени за двата деня около 600.

Утре, 27-и, частитѣ ще се укрепяватъ. Мостътъ на р. Арда разваленъ отъ придошлата стихийна вода, козлитѣ отнесени, понтонитѣ спасени. За сега мостътъ не може да се поправи. Полкътъ на Карталъ тепе се укрепявалъ."

Съдействието отъ Северозападния секторъ.

За да се помогне на частитѣ отъ 8-а дивизия, началникътъ на Северозападния секторъ заповѣда сръбскитѣ *15-и* и *20-и полкове* да произведатъ усилено разузнаване, съ цель да привлѣкътъ къмъ себе си вниманието на турцитѣ. На обсадната артилерия въ сектора бѣ дадена задача — да съдействува съ огъня си по Папасъ тепе на 8-а дивизия, а една часть отъ батареитѣ да поддържа усиленото разузнаване на сръбскитѣ полкове.

Къмъ 7 ч. 5 м. пр. пл., когато се започна артилерийската борба въ Западния секторъ, 12 см. Д/30 и 12 см. Д/28 групи откриха огънь

по турската батарея на Бекчи тепе, която бѣ принудена да прекрати огъня и да се снеме отъ позицията. Презъ цѣлия день бѣха обстрелвани гребенитѣ между Папасъ тепе и Бекчи тепе, дето се предполагаше, че могатъ да заематъ позиция турскитѣ батареи. Когато 12 см. Д/28 група започна да обстрелва северните склонове на Папасъ тепе, отъ 8-а дивизия се получи съобщение, че тѣзи склонове сж заети отъ български войски. Това съобщение, обаче, не бѣше вѣрно, защото отъ наблюдателнитѣ пунктове на обсадната артилерия много добре се виждаше разположението и на двѣтѣ страни.

Обсадната артилерия отъ Северозападния секторъ обстрелва и върбалацитѣ по брѣга на р. Марица, отдето турцитѣ предприеха настжплението си противъ лѣвия флангъ на позицията на 8-а дивизия.

Началникътъ на Северозападния секторъ, като смѣташе, че Папасъ тепе е заето отъ 8-а дивизия, заповѣда обсаднитѣ батареи да се изнесътъ още напредъ. Началникътъ на обсадната артилерия въ сектора издаде наредба, въ която е казано: „Главната цель на близкитѣ предстоящи действия противъ крепостьта е да се бомбадира гр. Одринъ. За постигане тази цель, цѣлото тежко обсадно отдѣление да вземе позиции по хребета непосрѣдствено на изтокъ отъ с. Кемалъ, т. е. на самата пехотна позиция". Тази наредба не можа да се изпълни, защото всички батареи бѣха ангажирани въ борбата и презъ цѣлия день водиха ту по-рѣдка, ту по-честа стрелба.

Резултатитѣ отъ боевете на 25-и и 26-и октомврий.

Съ заемането на Карталъ тепе и съ действията отъ Конния отрядъ на Източния секторъ, Одринската крепость бѣ окончателно обкржжена и откжсната отъ външния свѣтъ. Тя не можеше вече да поддържа връзка съ Турското главно командуване, освенъ чрезъ безжичния телеграфъ. Независимо отъ това, крепостьта се лиши отъ запаситѣ на селата южно отъ Одринския паралелъ, въ които бѣха останали голѣми запаси отъ храни и особено отъ фуражъ. По-рано, до пълното обкржжаване на крепостьта, почти ежедневно отъ нея излизаха голѣми обози, прикрити отъ башибозукъ, и се връщаха обратно, натоварени съ храни и фуражъ. Сега тѣзи фуражировки станаха невъзможни. Невъзможно ставаше и снабдяване крепостьта отвънъ по шосето БабаЕски — Хавса — Одринъ. Изобщо, отъ 26-и октомврий нататъкъ Одринскиятъ гарнизонъ вече не можеше да се надява на никаква помощь отвънъ, освенъ при единъ обратъ на

военнитѣ действия, който да позволи пристигането на голѣми сили за деблокиране на крепостьта.

И тъй, първата задача, която командуващиятъ II армия бѣ поставилъ на 25-и и 26-и октомврий, бѣ достигната: Одринската крепость бѣ съвършено обкржжена. Обаче втората задача — заемането Папасъ тепе, съ цель да се бомбардира оттамъ града, не можа да се достигне. Между това, докато обкржжаването се достигна съ нищожни срѣдства, опитътъ за завладяването Папасъ тепе коствуваше много скжпо на армията, което се вижда отъ следното:

СВЕДЕНИЕ

за загубитѣ на II армия въ боевете на 25-и и 26-и октомврий.

Части	Убити			Ранени			Изчезнали			Всичко		
	офицери	подоф. и войници	Всичко	офицери	подоф. и войници	Всичко	офицери	подоф. и войници	Всичко	офицери	подоф. и войници	Всичко
Въ Южния секторъ:												
30-и полкъ	—	20	—	1	92	—	—	—	—	1	112	—
3./8. с. с. артилер. отдѣление . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Въ Западния секторъ:												
12-и полкъ	2	96	—	6	712	—	1	171	—	9	979	—
52-и полкъ	—	7	—	3	158	—	—	—	—	3	165	—
51-и полкъ	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
2./8. с. с. батарея	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	3	—
3./8. с. с. батарея	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко . .	2	123	—	10	967	—	1	171	—	13	1.261	—

Въ тѣзи боеве частитѣ отъ II армия, особено артилерийскитѣ, изстреляха внушително количество бойни запаси. Това се вижда отъ следното:

СВЕДЕНИЕ

за изстрелянитѣ бойни запаси въ II армия въ боевете на 25-и и 26-и октомврий.

Части	Патрони	Полски			Тежки		
		гранати	шрапнели	Всичко	гранати	шрапнели	Всичко
Въ Южния секторъ:							
30-и полкъ	—	—	—	—	—	—	—
3./8. с. с. артилер. отдѣление	—	—	139	139	—	—	—
Въ Западния секторъ:							
12-и полкъ	96,700	—	—	—	—	—	—
52-и полкъ	35,000	—	—	—	—	—	—
51-и полкъ	—	—	—	—	—	—	—
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	1,786	1,512	3,298	—	—	—
1./8. с. с. артилер. отдѣление	—	15	646	661	—	—	—
3./2. с. с. гауб. батарея	—	—	—	—	298	2	300
15 см. гаубична батарея	—	—	—	—	87	29	116
15 см. Д/30 група	—	—	—	—	173	210	383
1-а 12 см. Д/30 батарея	—	—	—	—	100[1])	100[1])	200[1])
2-а 12 см. Д/30 батарея	—	—	—	—	90	126	216
12 см. Д/25 група	—	—	—	—	207	360	567
Въ Северозападния секторъ:							
Тимошка дивизия	—	—	—	—	—	—	—
1./11. бригада	—	—	—	—	—	—	—
11-и не с. с. артилер. полкъ	—	—	—	—	—	—	—
15 см. Д/30 група	—	—	—	—	159	190	349
12 см. Д/30 група	—	—	—	—	?	?	673
12 см. Д/28 Шуменска група	—	—	—	—	35	47	82
12 см. Д/28 Софийска група	—	—	—	—	—	—	—
12 см. гауб. не с. с. отдѣление	—	—	—	—	8	108	116
Въ Източния секторъ:							
2./11. бригада	3,000	—	—	—	—	—	—
1-а и 2-а бат. отъ 2-о с. с. гауб. отдѣл.	—	—	—	—	—	8	8
2./8. с. с. артилер. отдѣление	—	—	61	61	—	—	—
2./9. с. с. артилер. отдѣление	—	—	118	118	—	—	—
Всичко	—	1,801	2,467	4,277	1,157	1,180	3,010

[1]) Приблизително.

Единственият резултатъ отъ толкова много жертви и изстреляни бойни запаси бѣ изнасянето линията на обкржжаването на Западния секторъ на около единъ километъръ по-напредъ. По чувствително съкратяване на тази линия се получи само въ Източния секторъ, вследствие инициативата на началника на сектора, генералъ Велчевъ.

Изстрелването такова голѣмо количество снаряди отъ обсадната артилерия, която бѣ далечъ отъ главната отбранителна линия, направи много силно впечатление на началника на артилерията на действуващата армия. Той не можеше да одобри така сжщо изстрелването голѣмо количество фугасни гранати отъ 15 см. гаубици, защото назначението на тѣзи гранати бѣ за разрушаване землени и бетонни постройки, а не за стрелба противъ полски укрепления и живи цели въ полето. Затова, следъ съответенъ докладъ на началника на щаба, той направи предупреждение до началника на артилерията въ II армия за безразборното харчене бойнитѣ запаси въ боевете на 25-и и 26-и октомврий.

Това предупреждение се сторило обидно за командуващия II армия, който изпрати въ Щаба на действуващата армия следната телеграма:

„Началникътъ на артилерията при Щаба на действуващата армия съ телеграми №№ 864 и 1040 прави разпореждания, които не сж отъ негова компетентность, защото отъ Лозенградъ не се вижда по какви цели стреля обсадната артилерия. Такова вмѣсване въ работата на отговорни лица отъ неотговорни не може да има полза, а само внася смущение въ умоветѣ и понятията. Моля, да се тури край на такива разпореждания. Въ противенъ случай нека началникътъ на артилерия вземе управлението на артилерията и разпорежда кога по какви цели да се стреля."

Съ телеграмата № 1040 началникътъ на артилерията въ Щаба на действуващата армия отговори на началника на обсадната артилерия при II армия, който на 4-и ноември искаше да се замѣнятъ димнитѣ заряди на 15 см. и 12 см. Д/30 орждия съ бездимни. Въ този отговоръ наново се напомняше до последния да се държи смѣтка и да не се изразходватъ много бойни запаси по маловажни цели.

Двудневният натискъ върху Западния и Южния сектори е подействувалъ твърде чувствително върху морала на гарнизона и на цивилното население въ Одринъ. Атакуванитѣ части отъ гарнизона претърпѣха твърде голѣми загуби. Почти всички болници сж били препълнени съ ранени. Само въ Централната болница сж постжпили около 170 ранени, следъ като сж били изпълнени леглата въ другитѣ болници.

Комендантътъ на крепостьта трѣбваше да потърси начинъ да повдигне отпадналия духъ на войницитѣ и гражданитѣ. На 27-и той

издаде следния бюлетинъ, въ който се стремѣше да представи блѣстяще положението на отоманскитѣ армии:

„1. *Южната армия* е спечелила решителна победа на гръцката граница. Въ това сражение сѫ взети множество орѫжия, топове, обози, бойни запаси и пленници.

2. При преследване гръцката армия, нашитѣ сѫ взели много топове, муниции и санитарни материали.

3. Нашата Южна армия въ сѫщото време продължава да нанася на сърбитѣ голѣми загуби. Единъ коненъ отрядъ е окончателно разпръснатъ. Въ наши рѫце сѫ паднали 4 знамена и много орѫжия.

4. При Урли, въ една среща съ българитѣ, единъ тѣхенъ ескадронъ е унищоженъ. Конетѣ и орѫжията му сѫ взети; тѣзи коне сега сѫ дадени на нашитѣ кавалеристи.

5. Въ боя на 26-и и 27-и октомврий около Марашъ неприятелтъ, следъ като претърпѣ грамадни загуби, бѣ отблъснатъ отъ позициитѣ си съ атака на ножъ и геройски преследванъ до хребетитѣ Коюнлукъ. Стотици пушки бѣха взети отъ нашитѣ.

6. Нашата *Източна армия* продължава да се сражава методично и въ пъленъ редъ. Ние твърдо се надѣваме, че, съ Божията помощь, неприятелтъ ще бѫде отблъснатъ.

7. Комендантътъ на крепостьта очаква отъ жителитѣ спокойствие и твърдость.“

ГЛАВА IV.

Действията около обкржжената крепость до края на октомврий.

Общото положение следъ обкржжаването.

Отъ началото на военнитѣ действия до 16-и октомврий вниманието на коменданта на крепостьта бѣ насочено върху българскитѣ войски, оставени като заслонъ срещу крепостьта. Тѣзи войски бѣха разположени срещу Западния, Северозападния и Североизточния сектори. Следъ неуспѣшнитѣ опити на командуването на Източната армия да привлѣче подвижния гарнизонъ за съвмѣстно действие съ тази армия, комендантътъ на крепостьта бѣ взелъ решение да отбранява главната отбранителна линия, като задържа, колкото е възможно по-дълго време, българскитѣ войски по-далечъ отъ тази линия. Затова бѣха заети, и се укрепяваха преднитѣ позиции. Въ оставения свободенъ Югоизточенъ секторъ турцитѣ изпращаха малки отряди, които извършваха фуражировки изъ най-близкитѣ до крепостьта села и прибраха оставенитѣ тамъ храни, фуражъ и материали, които можеха да послужатъ на гарнизона. Обстоятелството, че въ тѣзи села, и следъ пълното обкржжаване крепостьта, се намѣриха достатъчно храни и фуражъ, показва, че работата по прибиране хранитѣ не е била добре организирана, както въ периода на мобилизацията, тъй и по-после, когато българскитѣ войски оставиха свободенъ този участъкъ.

До 16-и октомврий Турското командуване имаше възможность презъ Родосто и Галиполи да поддържа най-тѣсна връзка съ гарнизона на крепостьта. То можеше да го засили, ако това бѣ необходимо, можеше да вкара въ крепостьта храни и бойни запаси. Гарнизонътъ на крепостьта можеше да поддържа непосрѣдствена връзка и съ

Гюмюрджинския край и войскитѣ, които действуваха въ него. Следъ пълното обкржжаване крепостьта, това ставаше невъзможно, и комендантътъ на крепостьта трѣбваше да разчита само на онѣзи срѣдства за борба, които бѣха затворени въ нея. Съ свойствената му енергия той се залови да организира тѣзи срѣдства така, че да осигури възможна най-дълга съпротива.

Следъ свършване боевете за завладяване Карталъ тепе и Папасъ тепе, частитѣ отъ II армия на 27-и октомврий бѣха разположени на линията на обкржжаването по следния начинъ:

а) *Конната бригада* бѣ въ гр. Димотика.

б) *На Южния секторъ, 30-и полкъ*, съ 3./8. с. с. артилерийско отдѣление, подъ началството на командира на 1./8. бригада, заемаше линията отъ Татаркьой, презъ Карталъ тепе, до р. Арда. Позицията се заемаше съ две дружини и две батареи, а другитѣ две дружини съ една батарея бѣха оставени въ резервъ на сектора, на около 2—3 км. западно отъ Татаркьой.

в) *На Западния секторъ, 3./8. бригада*, съ 8-и не с. с. артилерийски полкъ и придадената ѝ обсадна артилерия, заемаше линията, която частитѣ достигнаха при атаката на Папасъ тепе, и която бѣ на около единъ километъръ предъ дотогавашната линия на преднитѣ постове. Въ резервъ на този секторъ оставаше *12-и полкъ* съ 1./8. с. с. артилерийско отдѣление.

г) *На Северозападния секторъ, Тимошката дивизия*, съ 56-и полкъ, 11-и не с. с. артилерийски полкъ и придадената ѝ обсадна артилерия, заемаше линията на обкржжаването, както бѣ я заварила при пристигането си. Въ резервъ на този секторъ бѣ оставенъ *55-и полкъ*, при Возгачъ.

д) *На Източния секторъ, 11-а дивизия,* съ своята *2-а бригада* и и придаденитѣ ѝ: *3./9. бригада, 2./8. бригада,* 2./9., 2./8. с. с. артилерийски отдѣления и 2-о полско гаубично отдѣление (две батареи), заемаше линията, която частитѣ достигнаха следъ демонстрацията на 26-и октомврий на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере. Въ резервъ на този секторъ бѣ оставена 3./9. бригада. *Конниятъ отрядъ* при този секторъ бѣ разположенъ въ Оглу Паша.

е) *Въ Мустафа Паша* пристигаше постепенно пехотата на *сръбската Дунавска дивизия, II призивъ,* и до 27-и бѣха пристигнали *4-и и 8-и полкове.* Въ разговоръ по телеграфа съ началника на оперативния отдѣлъ, полковникъ Жековъ изказа следното мнение за употрѣбението на тази дивизия:

„За да се изпълни задачата по обезпечаване новата комуникационна линия презъ Димотика, необходимо е Карталъ тепе да се заеме отъ частитѣ на сръбската Дунавска дивизия, защото, по мнението на командуващия армията, само тогава ще могатъ да се насочатъ достатъчно сили на югъ. Днесъ е пристигналъ въ Мустафа Паша единъ полкъ отъ тази дивизия, и той ще бъде изпратенъ утре на дѣсния брѣгъ на Арда, за да освободи полка, който днесъ съ бой завладѣ Карталъ тепе."

Това мнение бѣ възприето отъ главното командуване, и отъ Главната квартира се получи разрешение да се насочи Дунавската дивизия, II призивъ, въ Южния секторъ.

Планъ на Българското командуване за по-нататъшнитѣ действия.

Вниманието на Българското главно командуване и следъ решителното сражение на линията Бунаръ Хисаръ — Люле Бургасъ бѣ съсрѣдоточено върху операциитѣ срещу главната турска армия, отстъпваща къмъ Цариградъ. Заето повече съ организиране срѣдствата за атаката на остатъцитѣ отъ турската армия, то привлѣче на главния театъръ голѣма часть отъ войскитѣ действуващи при Одринъ, като ги замѣняваше съ други (11-а и сърбскитѣ Дунавска и Тимошка дивизии). На 24-и октомврий, когато българскитѣ I и III армии настъпиха тъмъ Чаталджа, на II армия не бѣше дадена опредѣлена задача, и командуващиятъ армията не можеше да състави единъ планъ за действие следъ обкръжаване крепостьта.

Генералъ Фичевъ твърди, че въ Щаба на действуващата армия едвамъ на 22-и октомврий се получило съобщение отъ правителството чрезъ министра на финанситѣ, че руситѣ дали съгласието си да се действува противъ Одринъ. Защото преди почването на войната рускиятъ воененъ аташе билъ заявилъ отъ името на своето правителство, че Одринската область се намира въ зоната на руското влияние, и българитѣ не можели да действуватъ въ нея и да атакуватъ Одринъ. Ако, действително, е имало такова заявление, то не е било уважено въ началото на войната, защото българската армия още оттогава действуваше противъ крепостьта. Но, и следъ като се е получило това съобщение за съгласието на Руското правителство, не се вижда да е билъ установенъ отъ Щаба на действуващата армия планъ за действие противъ Одринската крепость[1]).

На 24-и октомврий, както се каза, Щабътъ на действуващата армия възложи на II армия задачата да обезпечава комуникационната

[1]) И. Фичевъ — „Отъ София до Чаталджа".

линия Търново-Сейменъ — Каджькьой — Сименли — Караджалж — Димотика — Кулели Бургасъ — Чорлу, по която ще се организира движението отъ България за I и III армии и обратно, за което се предприе обкржжаване на крепостьта отъ югъ. И тази второстепенна задача на армията оставаше докато се завърши Чаталджанската операция. Това се вижда отъ телеграмата до командуващия армията отъ началника на Щаба на действуващата армия отъ 3-и ноември, подадена по случай опита на началника на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, да завладѣе нѣкои фортове:

„Отъ вчерашнитѣ действия на генералъ Велчевъ се вижда, че той има намѣрение да овладѣе неприятелската фортова линия, и е предприелъ една операция, която може да постави блокадния корпусъ въ твърде деликатно положение. Цельта на повѣрената Ви армия преди всичко е да осигури операциитѣ на главната армия и да неутрализира влиянието на турския гарнизонъ въ Одринската крепость. Предвидъ на това, мнението на Щаба на действуващата армия е: да се държи затворенъ въ крепостьта неприятелскиятъ гарнизонъ, и да не се излага на опасность блокадниятъ корпусъ. Операцията на генералъ Велчевъ безъ тежка артилерия е несигурна и свързана съ много опасности. Отъ друга страна, той нѣма достатъчно сили за развитие операциитѣ противъ крепостьта. Подъ Одринъ не трѣбва да се рискува нищо, защото краятъ на войната зависи отъ операциитѣ на главната армия, комуникационната линия на която трѣбва да бжде най-надеждно гарантирана. Генералъ Велчевъ трѣбва да се задържа, за да не отвори Източния фронтъ на блокадата и да компрометира цѣлата война.“

Командуващиятъ II армия е схващалъ задачата на армията точно тъй, както тя е била поставена отъ Щаба на действуващата армия. Затова въ всички почти негови заповѣди следъ 26-и октомврий на частитѣ се препоржчва да останатъ на достигнатитѣ мѣста, на които да се затвърдятъ. Едно измѣнение се забелязва само по отношение разположението на обсадната артилерия, на която е заповѣдано да излѣзе по-напредъ, съ цель да може съ огъня си да достига до главната отбранителна линия на крепостьта. Обаче тази артилерия си остана разпредѣлена по секторитѣ пакъ безъ идея за съсрѣдоточение по-силенъ огънь въ единъ избранъ участъкъ. Даже по-късно тя бѣ още повече разпръсната, като се отдѣлиха по нѣколко батареи за Южния и Източния сектори, въ които по-рано нѣмаше обсадна артилерия.

Действията на Източния секторъ на 26-и и 27-и октомврий. — Първиятъ опитъ да се завладѣе фортовата линия.

Разузнаването на Гвардейския коненъ полкъ.

Командирътъ на Гвардейския коненъ полкъ на 26-и октомврий организира разузнаването отъ Оглу Паша, като изпрати петь самостоятелни офицерски разезди въ посокитѣ: Бююкъ Татаркьой, Кара Късъмъ, Хавса, БабаЕски. Единъ разездъ бѣ изпратенъ да влѣзе въ връзка съ лѣвия флангъ на войскитѣ отъ Източния секторъ. Следъ тръгването на разездитѣ, и полкътъ настжпи по пжтя Оглу Паша—Абаларкьой—Кара Късъмъ. Къмъ 9 ч. пр. пл. командирътъ на полка получи заповѣдь по Източния секторъ отъ 23-и октомврий за формиране *Конния отрядъ* (Гвардейския коненъ полкъ, Тимошкия коненъ полкъ и 2./54. дружина), който трѣбваше да се съсрѣдоточи при Оглу Паша и да охранява фланга на 11-а дивизия. До 5 ч. сл. пл. изпратенитѣ разезди отъ Гвардейския коненъ полкъ и самиятъ полкъ разчистиха района Оглу Паша—Хавса—Асатлж—Елчели—Бююкъ Татаркьой—Оглу Паша отъ башибозука, който, заедно съ обозитѣ си, се оттегли въ крепостьта, и въ 7 ч. сл. пл. всички се завърнаха въ Оглу Паша, дето пристигнаха и другитѣ части на конния отрядъ. Началникътъ на отряда, като получи донесение отъ всичкитѣ си разезди, изпрати въ Щаба на Източния секторъ следното донесение:

„Въ сектора Асатлж—Кючукъ Татаркьой—чифл. Тая Кадънъ и на северъ отъ шосето Одринъ — Цариградъ нѣма противникъ. По линията Боснакьой — Арнауткьой всички неприятелски войски сж отдръпнати и прехвърлени на Западния фронтъ. Частитѣ отъ 10-и полкъ сж демонстрирали тази сутринь, безъ да срещнатъ съпротивление. Наблюдаваме за фланга. Довечера ще изпратя пълно донесение.“

Заповѣдьта на началника на Източния секторъ.

Началникътъ на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, се намираше съ щаба си въ Ортакчи, когато къмъ 11 ч. пр. пл. стрелбата въ Западния и Северозападния сектори се усилваше извънредно много. Той нѣмаше връзка съ тѣзи сектори, за да провѣри на какво се дължи тази усилена стрелба, и предполагаше, че турцитѣ извършватъ контъратака, за да си завладѣятъ обратно важнитѣ позиции Карталъ тепе и Папасъ тепе, за които бѣ получилъ съобщение отъ Щаба на II армия, че сж завладяни на 25-и октомврий отъ 8-а дивизия. Това негово предположение се потвърди отъ началника на Северозападния

секторъ. Той реши да помогне на частитѣ отъ другитѣ сектори, като настжпи съ своитѣ части, за да прикове турцитѣ срещу себе си и да не имъ даде възможность да отдѣлятъ войски, за да ги изпращатъ противъ тѣхъ. Това негово решение отговаряше на заповѣдьта на командуващия армията за действията презъ този день. За постигане тази цель, къмъ 11 ч. 55 м. пр. пл. началникътъ на Източния секторъ изпрати следната заповѣдь:

„Вчера, на 25-и того, нашитѣ войски превзеха Папасъ тепе и Карталъ тепе, по дѣсния брѣгъ на р. Марица; нашата конна бригада действува между Арда и Марица; въ тази минута неприятельтъ отъ крепостьта Одринъ настжпи, съ цель да заеме обратно Карталъ тепе и Папасъ тепе. Нашитѣ войски ги задържатъ. За да не се даде възможность на противника въ Одринъ да пренася войски къмъ Карталъ тепе и Папасъ тепе, заповѣдвамъ:

Войскитѣ отъ повѣрения ми Източенъ секторъ да произведатъ демонстрация противъ Източния фронтъ на Одринската крепость, като даватъ видъ, че ще атакуватъ крепостьта, но, всжщность, да се не увличатъ въ решителна атака, затова:

1) *2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия*, заедно съ придаденитѣ ѝ части, включително и гаубичното отдѣление, да настжпи отъ позициитѣ си къмъ горното течение на р. Сазлж дере, на участъка между с. Кара Юсуфъ и чифл. Кюшенъ, а, по възможность, да премине и на дѣсния брѣгъ на тази рѣка и открие силенъ огънь по неприятеля.

2) *2-а бригада отъ 11-а дивизия* да настжпи отъ позицията си къмъ линията Еникьой—Хадъраа, като дава видъ, че ще атакува, безъ да се увлича въ решителна атака. Да се открие силенъ артилерийски и пехотенъ огънь.

3) *3-а бригада отъ 9-а дивизия* да се събере задъ височината к. 89·9 и да бжде готова да поддържа бойната часть.

4) *Конниятъ отрядъ* да охранява лѣвия флангъ на войскитѣ отъ сектора и да разузнава на югъ отъ крепостьта.

5) *Азъ, съ Щаба на дивизията*, ще бжда на височината 89·9. Донесенията да ми се изпращатъ по телефона въ с. Ортакчи, отдето конници ще ми ги донасятъ на гореказаната височина."

Настжплението на 1-и бригаденъ участъкъ.

Началникътъ на 1-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Клисуровъ, получи заповѣдьта по сектора въ 1 ч. 15 м. сл. пл. и веднага организира демонстрацията по следния начинъ:

а) 58-и полкъ, съ две батареи отъ 9-и с. с. артилерийски полкъ, да настжпи демонстративно и достигне линията Еникьой—

Хадъраа, като дава видъ, че ще атакува; да открие силенъ артилерийски огънь, но да не се увлича въ решителна атака.

б) 57-и полкъ, съ една батарея отъ 9-и с. с. артилерийски полкъ и две картечници, да настжпи по сжщия начинъ къмъ с. Хадъраа.

в) Въ бригадна поддръжка да се остави една дружина отъ 57-и полкъ, която да следва задъ дѣсния флангъ на бойното разположение.

Въ 3 ч. сл. пл. назначенитѣ въ бойна часть дружини отъ двата полка настжпиха подъ прикритието на рѣдка патрулна верига. Единъ часъ преди това турцитѣ забелязаха готвещето се настжпление и откриха доста оживенъ огънь отъ батареитѣ около Ташъ табия и Айвасъ Баба. Една отъ българскитѣ полски батареи сжщо откри огънь, но разстоянието бѣ много голѣмо, и снарядитѣ ѝ не достигаха до цельта. Артилерийскиятъ огънь продължи до 6 ч. сл. пл., безъ да причини нѣкакви загуби на настжпващитѣ части, които продължиха безспирно настжплението си, и вечерьта 58-и полкъ достигна линията Еникьой—Хадъраа, а 57-и — линията Кючукъ Дюллюкъ — Кара Юсуфъ. Презъ нощьта, обаче, дружинитѣ отъ 58-и полкъ, безъ никаква причина, се върнаха на старитѣ си позиции.

Настжплението въ 2-и бригаденъ участъкъ.

Началникътъ на 2-и бригаденъ участъкъ, полковникъ Кърджиевъ, преувеличаваше опасностьта отъ огъня на крепостната артилерия. Той имаше предвидъ получаванитѣ по-рано предупреждения да не се влиза въ сферата на този огънь, и по телефона помоли началника на сектора да отмѣни заповѣдьта си. Началникътъ на сектора, обаче, настоя да се почне веднага изпълнението ѝ. Той му обърна вниманието, че на мѣстностьта, по която ще се настжпи, има много добри подстжпи, и че съ изкусно маневриране ще могатъ да се избѣгнатъ много жертви. Едвамъ тогава полковникъ Кърджиевъ се реши да почне действията и организира настжплението по следния начинъ:

а) Дѣсна колона — полковникъ Пашиновъ — три дружини отъ 23-и полкъ и една полска с. с. батарея, да настжпи между пжтищата Кючукъ Гердели—Одринъ и Демеранлия—Мусубейли, за да заеме и укрепи височината на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, между тѣзи пжтища;

б) Лѣва колона — полковникъ Топузовъ — 10-и полкъ, една полска и две гаубични батареи, да настжпи южно отъ пжтя Деме-

ранлия—Одринъ, за да заеме височината южно отъ Мусубейли, на дѣсния брѣгъ на р. Сазлѫ дере, до чифл. Кюшенъ;

в) Маневрени войски — една дружина отъ 23-и полкъ и една полска батарея, да застанатъ въ долината северно отъ кладенеца на пѫтя Кючукъ Гердели—Одринъ.

Безъ да срещнатъ съпротива отъ страна на противника, и дветѣ колони настѫпиха презъ р. Сазлѫ дере и заеха гребена на дѣсния й брѣгъ, дето започнаха да се окопаватъ. Турски части, около два табора, въ това време се окопаваха около в. 69·6, но, щомъ като българската артилерия откри огънь по тѣхъ, тѣ се разбѣгаха. Крепостната артилерия при Айвасъ Баба откри огънь по пехотнитѣ части, но той бѣ съвършено безвреденъ за тѣхъ, и тѣ нѣмаха нито единъ убитъ или раненъ.

Този леснъ успѣхъ насърдчи твърде много действуващитѣ части, които се убедиха, че маневрирането подъ огъня на крепостната артилерия не е така опасно. Но командирътъ на бригадата, полковникъ Кърджиевъ, не вървѣше съ настѫпилитѣ части. Той остана презъ всичкото време при кладенеца на пѫтя чифл. Кючукъ Гердели — Одринъ, твърде далечъ отъ тѣхъ, и чуваше само гърмежитѣ отъ крепостнитѣ орждия, но не знаеше какъвъ е ефектътъ отъ тѣхнитѣ снаряди.

Настѫплението на 3./9. бригада.

3./9. бригада се събра на опредѣленото въ заповѣдьта мѣсто, задъ височината 89·9, като 54-и полкъ не взе готовия обѣдъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. двата полка се построиха въ сборенъ редъ въ долинката при Открития водопроводъ, като имаха дружинитѣ си въ две линии и въ взводни колони. Когато 2./8. бригада достатъчно напредна, началникътъ на сектора заповѣда, и маневренитѣ войски се премѣстиха южно отъ кота 89·9 и къмъ 4 ч. сл. пл. достигнаха склона на дѣсния брѣгъ на р. Сазлѫ дере, южно отъ с. Кара Юсуфъ. Тѣ бѣха обстреляни съ около 20 шрапнели отъ крепостната артилерия, безъ да претърпятъ загуби. Но, за да излѣзатъ отъ обстрелваната зона, нѣкои дружини измѣниха посоката на движението си и се размѣсиха, като запазиха стройния си редъ. Тъй, 1./54. дружина застана вдѣсно отъ 53-и полкъ, а 3./54. и 4./54. дружини се отклониха по-наюгъ и достигнаха на около 1000 крачки отъ с. Кара Юсуфъ. По този начинъ на мръкване маневренитѣ войски почти се изравниха съ бойната часть на сектора, а бѣха останали въ сѫщия сборенъ редъ, прикрити отъ съзсемъ рѣдка патрулна верига. Командирътъ на бригадата

заповѣда да се усили патрулната верига, като отъ преднитѣ роти се изнесе напредъ по единъ взводъ. Бѣше заповѣдано частитѣ да се окопаятъ на достигнатото мѣсто, но това окопаване бѣ неуспѣшно, защото бригадата при смѣната бѣше оставила всичкия си инструментъ по позицията на 2./11. бригада.

Оттеглянето на 2./8. бригада.

Полковникъ Кърджиевъ бѣше схваналъ много тѣсно заповѣдьта за демонстрацията. Той бѣ подъ влиянието на заповѣдитѣ отъ първитѣ дни при приближаването къмъ крепостьта, когато се смѣташе, че частитѣ трѣбва да стоятъ вънъ отъ досегаемостьта на крепостната артилерия. И понеже въ заповѣдьта отъ началника на Източния секторъ не бѣ казано изрично частитѣ да останатъ на достигнатитѣ позиции, той реши презъ нощьта да върне бригадата пакъ назадъ, на лѣвия брѣгъ на Сазлж дере. Следъ като се извърши това оттегляне, изпрати следното донесение до началника на сектора:

„Днесъ повѣрената ми бригада настжпи къмъ крепостьта Одринъ. Всички части минаха на лѣвия брѣгъ на р. Сазлж деде и незабелязано се увлѣкоха на 2—3 километра западно отъ рѣката, дето се завърза бой съ пехотни части, и бѣха обстреляни отъ крепостния артилерийски огънь. Увлѣчението е вследствие мѣстностьта. Стоенето на частитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере намѣрихъ за невъзможно, затова разпоредихъ: стражевото охранение да остане по дѣсния брѣгъ на рѣката, а всички други части да минатъ на лѣвия брѣгъ, дето презъ нощьта да се окопаятъ."

Разпорежданията за атака на фортовата линия.

Началникътъ на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, смѣташе, че крепостьта е слабо заета и невъоржжена. Той не одобри това решение на командира на бригадата и въ 9 ч. сл. пл. заповѣда по телефона бригадата да се съсрѣдоточи и презъ нощьта да атакува на ножъ форта Айвасъ Баба. Той подозираше, че командирътъ на бригадата е заповѣдалъ отстжплението, като е изпадналъ подъ влиянието на инстинкта за самосъхранение, и затова го повика лично на телефона и му даде следната по-пълна заповѣдь за действията презъ нощьта:

„Отъ слабия и рѣдкия огънь на противника въ днешния бой се подразбира, че той трѣбва да е отслабилъ силата си по фортовата линия на югъ отъ с. Арнауткьой. Това се потвърди после и отъ донесенията на началника на Конния отрядъ, който изрично донася, че неприятелтъ прехвърлилъ на Западния фронтъ на крепостьта

всички войски, разположени по-рано между Боснакьой и Арнауткьой. Заповѣдвамъ Ви: 1) Разположете повѣрената Ви бригада съ придадените ѝ части на отнетитѣ отъ противника позиции на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере; 2) Изпратете силни команди отъ охотници или рекогносцировачни отряди къмъ фортовата линия на югъ отъ Арнауткьой да разузнаятъ дали противникътъ е напусналъ действително тази линия, и, ако това се потвърди, постарайте се съ частитѣ на бригадата Ви да завземете тази линия, подъ прикритието на нощната тъмнота. Въ противенъ случай укрепете се на отнетата отъ противника позиция на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере и се задръжте тамъ, като предварително приведете въ редъ частитѣ на бригадата. Въ сжщия смисълъ е заповѣдано и на командира на 3./9. бригада, която действува вдѣсно отъ Васъ и се намира на дѣсния брѣгъ на Сазлж дере."

Началникътъ на сектора добави, че и командуващиятъ армията потвърдява, че отнетитѣ отъ противника позиции не трѣбва да му се отстжпватъ.

Между това, въ 6 ч. 20 м. сл. пл. началникътъ на Източния секторъ, като не предполагаше, че 2./8. бригада ще се оттегли, заповѣда на командира на 3./9. бригада да разположи бригадата на дѣсния брѣгъ на Сазлж дере, да се укрепи на тази позиция, вдѣсно отъ 2./8. бригада, и да изпрати силни команди доброволци къмъ фортовата линия на югъ отъ Арнауткьой. Ако отъ тѣзи команди се получи сведение, че тази линия не е заета или е заета слабо, то презъ нощьта бригадата да я заеме. За избѣгване нещастни случаи да се свържатъ действията съ тѣзи на съседната 2./8. бригада.

Въ 11 ч. 40 м. сл. пл. началникътъ на Източния секторъ изпрати на командуващия армията следното донесение:

„Понеже се води бой между нашитѣ войски и противника отъ двата брѣга на р. Марица, за да отвлѣка вниманието на противника и да му попрѣча да прехвърля войскитѣ отъ цѣлия фронтъ къмъ югозападнитѣ, заповѣдахъ на войскитѣ отъ бойната часть на повѣрения ми секторъ да произведатъ демонстрация противъ Източната часть на Одринската крѣпость, като даватъ видъ, че настжпватъ, и да откриятъ огънь."

Командуващиятъ II армия веднага съобщи на началника на сектора, че обстановката е правилно схваната, че насочването на частитѣ отъ сектора за демонстрация е напълно целесъобразно, и, че, желателно е, веднъжъ завладяниятъ теренъ да не се напуща. Като имаше предвидъ буйния темпераментъ на генералъ Велчева, той, още при назначението му за началникъ на Източния секторъ, бѣше му далъ инструкции да не се увлича и да не заема мѣста, които не ще може да удържи, защото отстжплението ще се отрази

зле на войскитѣ му, а ще окуражи турцитѣ. Когато къмъ 2 ч. 30 м. се получи ново подробно донесение за действията презъ деня и за даденитѣ разпореждания за нощна атака на главната отбранителна линия, командуващиятъ армията наново напомни тѣзи инструкции съ следната заповѣдь:

„Напълно одобрявамъ действията Ви на 26-и того сл. пл. и проекта Ви за презъ нощьта. Нищо не е по-желателно отъ намѣрението Ви не само да демонстрирате, но и да се опитате да заемете нѣкой участъкъ отъ Източната отбранителна линия на противника, въ случай че е прехвърлилъ войскитѣ си къмъ западъ. Обаче внимавайте да не би да се увлѣчете твърде много и да изпаднете въ затруднително положение. Много очаквамъ отъ Вашата съобразителность и разпоредителность въ случая. Действията Ви къмъ Южния участъкъ отъ Източния секторъ биха представяли по-голѣмъ шансъ за успѣхъ."

Командирътъ на 2./8. бригада бѣ смутенъ отъ полученатa категорична заповѣдь за атака на главната отбранителна линия, и търсѣше предлогъ да отложи изпълнението ѝ. Презъ нощьта той изпрати следната заповѣдь, съ която целѣше да се събере на потѣсенъ фронтъ бригадата:

„На бригадата е заповѣдано да атакува на ножъ и превземе тази нощь форта Айвасъ Баба. За изпълнение тази задача, заповѣдвамъ бригадата да се съсрѣдоточи по следния начинъ: Бойна часть — полковникъ Пашиновъ — отъ 23-и полкъ две дружини и отъ 10-и полкъ две дружини — отъ дветѣ страни на пжтя Одринъ — Кючукъ Гердели, който минава на 1 км. южно отъ чифлика на западъ отъ р. Сазлж дере. Маневрени войски — полковникъ Топузовъ — две дружини отъ 10-и полкъ и две отъ 23-и полкъ, едно с. с. артилерийско отдѣление и две гаубични батареи — въ чифлика Кючукъ Гердели. Отъ двата полка да се формира една охотническа команда отъ охотници офицери и долни чинове."

Въ 3 ч. 40 минути командирътъ на бригадата изпрати донесение до началника на сектора за направенитѣ разпореждания, въ което изказваше съмнение дали командирътъ на 10-и полкъ е получилъ тази заповѣдь. Той донасяше, че ще чака резултатитѣ отъ разузнаването на охотническата команда. Ако фортовата линия е напусната отъ противника, ще се помжчи да я превземе; въ противенъ случай ще заеме позициитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, дето ще се окопае. Началникътъ на Източния секторъ схвана отъ това донесение, че командирътъ на бригадата неохотно се заема съ възложената му бойна работа, и веднага му предаде по телефона следната заповѣдь:

„Предлагамъ Ви да изпълните заповѣдьта ми № 69. Вие сами поведете частитѣ си, като свържете Кючукъ Гердели съ мѣстонахождението Ви съ телефонъ, или, ако нѣмате повече кабелъ, то съ летеща поща, като постоветѣ се разположатъ по на единъ км. единъ отъ другъ."

Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. командиритѣ на полковетѣ се събраха въ щаба на бригадата за обсѫждане начина на атаката. Но, докато пристигнатъ донесенията отъ охотническата команда, започна да се развиделява. Въ 8 ч. 30 м. се получи първото донесение, че хребетътъ на дѣсния брѣгъ на Сазлѫ дере не е заетъ отъ противника. Къмъ 9 ч. 20 м. се получи донесение, че по гребена Бааларъ Сыртѫ е забелязана да се окопава турска верига, а къмъ 10 часа, че на 2500—3000 крачки задъ сѫщата верига се движела една батарея. Още следъ първото донесение, бригадата трѣбваше да започне движението си напредъ, както бѣ първоначалното решение на бригадния командиръ. Но той все отлагаше тръгването, а къмъ 10 ч. пр. пл. заболѣ и предаде командуването на командира на 23-и полкъ, полковникъ Пашиновъ.

Началникътъ на Източния секторъ, обезпокоенъ отъ забавянето да се изпълни заповѣдьта му, пристигна на самото мѣсто и заповѣда веднага да се настѫпи и заеме гребена на дѣсния брѣгъ на Сазлѫ дере. Настѫплението се започна. Турцитѣ откриха артилерийски огънь отъ фортовата линия, но този огънь бѣше безвреденъ, и настѫплението безспирно продължаваше, докато частитѣ заеха посоченитѣ имъ обекти. Само гаубичнитѣ батареи на маневренитѣ войски на бригадата (две дружини) останаха на лѣвия брѣгъ на рѣката. Началникътъ на сектора донесе на командуващия армията за бездействието и неизпълнението на заповѣдитѣ му отъ страна на командира на бригадата, полковникъ Кърджиевъ. Последниятъ се задоволи само съ едно порицание на тѣзи действия. Началникътъ на сектора, обаче, не бѣ доволенъ отъ това наказание. На 28-и октомврий той прати следното донесение:

> „Началникътъ на Конния отрядъ, майоръ Даскаловъ, съ № 30 отъ 28-и т. м. донася, че, както и азъ предположихъ по-рано, противникътъ, застрашенъ отъ настѫплението на войскитѣ отъ Източния секторъ, на 26-и презъ нощьта срещу 27-и е повърналъ на фортовата линия Арнауткьой — Боснакьой войскитѣ, които по-рано бѣше снелъ и насочилъ къмъ Западния фронтъ на Одринската крепость, противъ 8-а Тунджанска и Тимошката дивизии. Като знаете моитѣ преценки, решение и разпореждания въ боя на 26-и того и презъ нощьта, оставамъ Вие да направите преценка за последствията отъ отказа на полковника Кърджиева да изпълни заповѣдьта ми въ вида на противника. Той трѣбва да е много доволенъ отъ Вашето високо снизхождение къмъ него."

На това донесение командуващиятъ армията е сложилъ резолюция: „Порицанието, което изказахъ, не е окончателно разрешение на въпроса. За неизпълнение заповѣдь полковникъ Кърджиевъ ще носи последствията".

Командирътъ на 3./9. бригада организира разузнаването съ офицерски самостоятелни патрули, по единъ отъ всѣка дружина. Но, поради тъмната нощь, то не даде почти никакви резултати: повечето отъ завърналитѣ се на разсъмване патрули не можаха да обяснятъ кѫде сѫ се лутали изъ тъмнината. Затова бригадата не предприе никакви действия за завладяване форта Айвасъ Баба. Презъ цѣлата нощь въ бригадата се чуваше силна стрелба отъ орѫдия и пушки, и въ непрогледната тъмнина и войници и офицери не можеха да се ориентиратъ и да опредѣлятъ кѫде се стреля. Всички мислѣха, че стрелбата е нѣкѫде наблизо, и отъ силната възбуда на войницитѣ отъ 1./54. дружина се почна безредна стрелба, която бѣ прекратена отъ командира на полка съ голѣми усилия.

Презъ деня, по заповѣдь на началника на Източния секторъ, 54-и полкъ бѣ изпратенъ да заеме междината между бригадитѣ отъ 8-а и 11-а дивизии, на хребета между Кара Юсуфъ и Кайпа, а 53-и полкъ остана, като войски за маневриране, задъ него, въ Караюсуфското дере, дето се разположи на бивакъ.

Действията въ другитѣ сектори на 27-и октомврий.

Разпорежданията на командуващия II армия.

Следъ боя на 26-и октомврий, командуващиятъ II армия се отказа отъ намѣрението си да завладѣе Папасъ тепе. На следния день въ 1 ч. 30 м. пр. пл. той заповѣда:

а) *Конната бригада* да разпространи разузнаването си на югъ отъ Димотика, като съ главнитѣ си сили остане при Димотика;

б) *Частитѣ отъ секторитѣ* да останатъ на заетитѣ си мѣста, дето да продължаватъ да се утвърдяватъ;

в) *Обсаднитѣ батареи* последователно да заематъ новитѣ си позиции напредъ;

г) Ако *противникътъ* настѫпи противъ нѣкой секторъ, то частитѣ отъ останалитѣ сектори да действуватъ, съ цель да раздѣлятъ силитѣ на противника. Заетитѣ при това пунктове напредъ да се задържатъ;

д) *4-й и 8-й полкове отъ Дунавската дивизия* да тръгнатъ въ 6 и 7 ч. пр. пл. по пѫтя Мустафа Паша — чифл. Пашакьой — Каджкьой — Еспетли — Сименли, отдето на другия день да заминатъ за Карталъ тепе. Ако тѣ не могатъ да минатъ презъ рѣката, то да останатъ при Еспетли, въ разпореждането на началника на 8-а дивизия.

Разпореждания на коменданта на крепостьта за излазъ.

Комендантътъ на крепостьта бѣ силно обезпокоенъ отъ предприетото българско настжпление въ по-голѣмъ масщабъ въ Южния и Западния сектори. Като предполагаше, че това настжпление ще продължи и на другия день, той реши да предприеме излазъ съ по-голѣми сили и въ разни посоки, за да отвлѣче вниманието на българското командуване отъ посокитѣ, въ които то насочваше главнитѣ си удари. На 26-и октомврий вечерьта Шукри паша изпрати на частитѣ следната заповѣдь:

„1. Въ упорния бой при Марашъ отъ сутриньта до вечерьта неприятелтъ е билъ изгоненъ съ щикове отъ заеманитѣ отъ него позиции. На Западния и Северозападния фронтове неприятелскитѣ предни постове сж близу до Могилитѣ при Хаварасъ, Екмекчикьой и Кадънкьой.

2. На 27-и октомврий да се произведе излазъ въ посокитѣ и съ силитѣ, указани въ приложеното бойно разписание.

3. Цельта на излаза е да се изгонятъ напредналитѣ слаби неприятелски сили, а въ благоприятенъ случай да се нанесатъ загуби на неприятеля, да се разузнаятъ неговитѣ сили, да се заплашватъ позициитѣ на обсаднитѣ батареи и да се спечели време.

4. *Първата колона* още тази нощь да изнесе своитѣ предни части, колкото е възможно напредъ, къмъ Ючъ Тепелеръ. *Втората колона* да изнесе своитѣ предни части къмъ Могилитѣ при Екмекчикьой. *Третата колона* да заеме височинитѣ при Кадънкьой.

5. Дветѣ колони въ Западния секторъ и главната излазна колона да получатъ заповѣдь направо отъ Хасамеддинъ паша.

6. Сжщо и началникътъ на Западния фронтъ да съгласува своитѣ действия съ тия на Хасамеддинъ паша[1]).

7. *Марашката колона* да настжпи отъ завладянитѣ позиции, да разстрои неприятеля съ огъня си, да се укрепи на заетитѣ мѣста и въ благоприятенъ случай да се помжчи да напредне.

8. *Южната колона* презъ нощьта да изнесе преднитѣ си части до Черекьой.

9. Утре въ 6 ч. пр. пл. колонитѣ да бждатъ на линията на преднитѣ постове, отдето да почнатъ настжплението. Разнитѣ родове войски, които влизатъ въ колонитѣ, да нагласятъ споредъ това своитѣ действия презъ нощьта.

10. Първата и втората колони иматъ специална задача да прикриватъ дѣсния флангъ на отряда на Хасамеддинъ паша.

---

[1]) Началникъ на 10-а низамска дивизия.

Бойно разписание на колонитѣ за излазъ.

I Колона къмъ Хаварасъ	II Колона къмъ Екмекчикьой	III Колона къмъ Кадъкьой	IV Колона къмъ Марашъ	Юж. Колона
Отъ Одр. див.	Отъ Одр. див.	29. н. п. 30. н. п.	33. н. п. 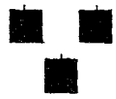 4. стр. п. 38. н. п.	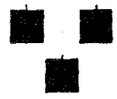 Отъ Гюм. див.
	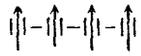	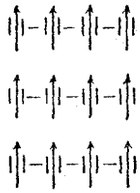	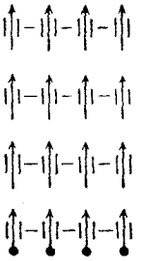	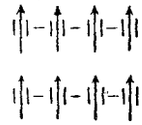
		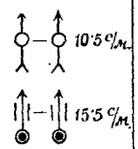 10·5 %/м. 15·5 %/м. Запрегнати	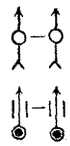 Незапрегнати	

11. *Пехотнитѣ и артилерийскитѣ части по другитѣ фронтове* да заематъ своитѣ участъци и да бѫдатъ готови за действие.

12. Въ всѣки фронтъ да се държи готова за действие по една дежурна часть отъ два табора.

13. Войницитѣ да иматъ храна само за единъ день и повече патрони. Друго нищо да не се носи. Ако не получатъ друга заповѣдь, частитѣ да обезпечатъ придобитото пространство съ предни постове, а главнитѣ сили (безъ Марашката колона) да се оттеглятъ, следъ като залѣзе слънцето, задъ главната отбранителна линия.

14. Началницитѣ на колонитѣ да наематъ отъ своитѣ парични срѣдства необходимитѣ имъ праздни коли.

15. На първата, втората, третата и Марашката колони да се придаде по единъ хелиографъ.

16. Крепостната рота за свръзки да постави въ Айналѫ и Карагьозъ по една хелиографна станция, които да установятъ свръзка съ придаденитѣ къмъ колонитѣ станции.

17. Задъ Ясѫ тепе и Айналѫ да се складиратъ бойни запаси за резерва и артилерията, а така сѫщо и праздни коли за пренасяне раненитѣ.

18. *Щабътъ на крепостьта* въ 1 ч. сл. пл. ще бѫде въ Айналѫ, дето ще остане до 4 ч. сл. пл.“

Вѣроятно, вследствие силното впечатление отъ боевете при Папасъ тепе и Карталъ тепе, както и поради предприетата отъ българитѣ демонстрация въ Северозападния и Източния сектори, турскитѣ части не сѫ могли да изпълнятъ тази заповѣдь, и отъ назначенитѣ за излаза колони настѫпи само колоната, насочена къмъ линията Акъ Бунаръ — Енисикьой.

Действията на Сборната конна бригада.

Командирътъ на конната бригада въ 8 ч. пр. пл. изпрати единъ офицерски разездъ (ротмистъръ Кямилевъ) отъ 12 конници и четата на Димо Николовъ, съ задача да разузнае посоката Софлу—Бедекли — Деде Агачъ. Къмъ мостоветѣ на р. Марица при Кулели Бургасъ бѣ изпратенъ единъ ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ, съ задача да събере сведения съ какви сили се заематъ мостоветѣ, като предварително разузнае селата Сарайкьой, Кулели Бургасъ и Пранги. Едновременно съ това се изпратиха трима видни турци и единъ евреинъ съ писмо до началника на войскитѣ при Кулели Бургасъ, съ предложение да се предадатъ.

Следъ като изпратенитѣ части отъ бригадата заминаха, командирътъ на бригадата, въпрѣки категоричната заповѣдь да остане

въ Димотика, оттегли бригадата въ с. Болгаркьой „за по-удобно разквартирование", а на ж.-п. ст. Димотика остави само 3./6. ескадронъ, като неподвижно охранение.

До вечерьта отъ изпратения къмъ Деде Агачъ разездъ не се получи донесение. 3./3. ескадронъ въ 8 ч. 50 м. пр. пл. настжпи по пжтя Димотика—Сарайкьой—голѣмата височина северно отъ Арнауткьой, като изпрати подофицерски разезди къмъ Сарайкьой и Пранги. На височината ескадронътъ се спрѣ и изпрати нови разезди къмъ Арнауткьой и мостоветѣ. Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. всички изпратени отъ ескадрона разезди се върнаха, следъ като бѣха узнали, че въ селата Пранги, Арнауткьой, Ортакьой, Кулели Бургасъ и чифл. Сакъ Паша противникъ нѣма, че населението имъ е избѣгало, че на ж.-п. ст. Кулели Бургасъ имало 10—15 войници и 10 товарни вагони, че мостоветѣ се пазятъ отъ около 250 войници, и че надъ с. Арнауткьой имало два поста, които стреляли по разезда. Къмъ 5 ч. сл. пл. ескадронътъ се завърна при бригадата, въ Болгаркьой.

Изпратенитѣ парламентьори стигнали на гара Кулели Бургасъ и предали писмото на единъ офицеръ, но се върнали безъ нѣкакъвъ резултатъ. Такъвъ не можеше да се очаква, защото турцитѣ на лѣвия брѣгъ на Марица не бѣха сериозно заплашени отъ бригадата на дѣсния брѣгъ. Командиръть на бригадата въ донесението си до командуващия армията изказва мнение, че завладяването на мостоветѣ е невъзможно.

Действията въ Южния и Западния сектори.

Презъ деня на 27-и октомврий водитѣ на р. Арда продължаваха да приждатъ. Течението имъ всѣки часъ се усилваше, и не можеше да се предприеме постройка на мостове. Не се предвиждаше скорошното отичане на тѣзи води, защото началникътъ на Кърджалиския отрядъ донасяше, че дори тамъ рѣката толкова придошла, щото минаването въ бродъ ставало невъзможно. Затова пристигналитѣ 4-и и 8-и полкове отъ Дунавската дивизия не можаха да минатъ на оттатъшния брѣгъ, а останаха да нощуватъ въ Еспетли (една дружина въ Дели Елесъ).

Командуващиятъ армията се безпокоеше силно отъ това стихийно наводнение, което отдѣляше съвършено войскитѣ на дѣсния брѣгъ на Арда. Заповѣдитѣ и донесенията до 1./8. бригада се изпращаха до Сименли по телефона, а оттамъ презъ рѣката се предаваха съ сигнализация. Опитътъ да се пренесатъ презъ буйнотечещитѣ води бойни запаси на салове излѣзе несполучливъ. Командуващиятъ

армията обмисляше въпроса какъ да се помогне на 1./8. бригада, и запита въ Щаба на действуващата армия дали не може да се притегли на изтокъ 1./2. бригада, която въ това време се намираше въ Родопитѣ, къмъ Голѣмъ Паласъ. Той изказа мнение, че, ако тази бригада мине презъ Местанлѫ и очисти този край отъ башибозука и ако се приближи къмъ Димотика, ще допринесе много за обезпечение тила на армията. Понеже 1./2. бригада влизаше въ състава на Родопския отрядъ и имаше да изпълнява други задачи, отъ Щаба на действуващата армия това искане се смѣтна за неумѣстно, и командуващиятъ армията не получи дори и отговоръ на запитването си.

Турцитѣ презъ деня не предприеха никакви действия срещу 30-и полкъ и 3./8. бригада, които продължаваха да укрепяватъ своитѣ позиции.

Действията въ Северозападния секторъ.

Началникътъ на Тимошката дивизия бѣ взелъ решение да произведе усилено разузнаване по цѣлия фронтъ, съ цель да се привлѣкътъ колкото се може повече турски сили въ тази посока и да се отслаби ударната мощь срещу Западния секторъ. Затова той заповѣда за 27-и октомврий:

а) 15-и полкъ да настѫпи къмъ чифл. Екмекчикьой;

б) 20-и полкъ да настѫпи къмъ Кадънкьой;

в) 56-и полкъ да остане на позицията си, а въ случай на нужда да съдействува на сръбскитѣ полкове да заематъ своитѣ обекти.

г) Обсадната артилерия отъ Лѣвия участъкъ да съдействува на 11-а дивизия, която презъ този день сѫщо ще извърши усилено разузнаване срещу Източния секторъ. Обсадната артилерия отъ Дѣсния участъкъ да съдействува за завладяването на Кадънкьой и Екмекчикьой, като бѫде готова да бие и турцитѣ, които действуватъ срещу Западния секторъ.

Две дружини отъ 20-и полкъ настѫпиха и достигнаха близо до турскитѣ окопи източно отъ Кадънкьой. Тѣ константираха, че тѣзи окопи сѫ слабо заети, но мѣстностьта предъ тѣхъ се обстрелва много силно отъ крепостната артилерия. Следъ като претърпѣха доста загуби, тѣ се върнаха на изходнитѣ си позиции.

Две дружини отъ 15-и полкъ, заедно съ картечната рота, настѫпиха къмъ Екмекчикьой, но попаднаха сѫщо подъ много силенъ

огънь отъ крепостната артилерия, която стреляше много точно, защото не бѣше обезпокоявана отъ обсадната артилерия, поради голѣмитѣ разстояния. Настжпилитѣ части сжщо се завърнаха на своитѣ изходни позиции.

Турскиятъ излазъ къмъ Акъ Бунаръ.

(16-о картограф. приложение).

И тъй, предвиденията излазъ въ главната посока къмъ Екмекчикьой не се състоя. Отъ назначенитѣ за излаза въ Северозападния секторъ три колони, само най-дѣсната успѣ да се подготви и да настжпи срещу участъка Акъ Бунаръ—Енисикьой, заетъ отъ 56-и полкъ.

На 27-и октомврий призори отъ преднитѣ постове на този полкъ бѣ забелязано, че турцитѣ изкарватъ артилерия предъ укрепената група Ючъ Тепелеръ. Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. предъ центъра на позицията на полка, заетъ отъ 4-а дружина, започнаха да се появяватъ рѣдки турски вериги, които откриха огънь по позицията. Следъ половинъ часъ новитѣ турски батареи, както и тѣзи отъ Ючъ Тепелеръ и Шейтанъ Тарла, откриха огънь по сжщата позиция. Въ сжщото време изъ гънкитѣ на мѣстността на Маймунъ дере и Гяуръ дере изкочиха гжсти турски вериги, които настжпваха бързо напредъ. Настжплението имъ се управляваше съ сигнална тржба. По широчината на фронта, числото на настжпващитѣ турци се опредѣляше на около три табори. Явно бѣ, че презъ нощьта турцитѣ скрито сж се приближили до удобнитѣ подстжпи и на сутриньта, щомъ излизаха на гребена, откриваха пушеченъ огънь противъ окопитѣ, съ който се мжчеха да подготвятъ по-нататъшното си настжпление. Посрещнати съ пехотенъ огънь, турцитѣ биваха принудени да залягатъ, но тѣхната артилерия причиняваше много голѣми загуби на защитницитѣ на окопитѣ, особено на тѣзи отъ 4./56. дружина. Тази дружина заемаше позиция на хребета Ески Инжерликъ, като имаше 14-а, 16-а и 15-а роти въ първа линия, а 13-а рота въ дружинна поддръжка. По-голѣмата часть отъ войницитѣ на тази дружина бѣха кадрови и неслужили, съ съвсемъ слаба подготовка. Нѣкои отъ тѣхъ не бѣха още стреляли, и едвамъ умѣеха да пълнятъ пушката. Тази дружина имаше и съвсемъ малко офицери, а се командуваше отъ единъ поручикъ. Вследствие слабата подготовка по стрелково дѣло и силния артилерийски огънь, турскитѣ вериги бързо напредваха, и преднитѣ достигнаха на около 500 крачки отъ окопитѣ на дружината. Въ сжщото време два табора и 2—3 конни взводове настжпваха твърде енергично по равната долина на Тунджа,

за да обходятъ лѣвия флангъ на издадената напредъ позиция на сѫщата дружина.

1-а, 2-а и 3-а батареи отъ 11-и не с. с. артилерийски полкъ заемаха позиции много назадъ отъ пехотата и не можеха съ огъня си да достигнатъ турскитѣ батареи при Ючъ Тепеларъ, които въ това време усилваха огъня си по пехотнитѣ окопи. Тѣ не можеха да стрелятъ и по настѫпващата турска пехота, защото отъ наблюдателнитѣ имъ пунктове не се виждаше мѣстностьта предъ пехотната позиция.

Другитѣ две батареи отъ полка (4-а и 5-а) заемаха позиция за наблюдение долината на р. Тунджа и, поради голѣмото разстояние (повече отъ 6 км.), сѫщо не можеха да вематъ участие въ борбата. Къмъ 9 ч. пр. пл. командирътъ на 3-а батарея забеляза настѫплението на двата табора по долината на Тунджа и съ огънь сполучи да ги спре. Командирътъ на 11-и не с. с. артилерийски полкъ отъ наблюдателния си пунктъ на в. Кайракъ тепе заповѣда на 1-а батарея да открие огънь по настѫпващитѣ срещу 4-а дружина турци, като смѣташе отъ своя наблюдателенъ пунктъ да регулира стрелбата. Командиритѣ на отдѣлението и на батареята, обаче, решиха да се премѣстятъ на сѫщия наблюдателенъ пунктъ, който отстоеше на повече отъ 2 км. отъ батареята. Затова тя можа да открие огънь едвамъ въ 10 ч. пр. пл.

До това време положението на 4-а дружина бѣ станало критическо: командирътъ на дружината изпрати една часть отъ дружинната поддръжка за удължаване двата фланга на 12-а рота. Малочислената дружина развиваше слабъ огънь, и турцитѣ приближиха на 200 крачки отъ нейнитѣ окопи. Командирътъ на полка изпрати една часть отъ полковата си поддържка за усилване най-изложения 4-и дружиненъ участъкъ, а другата часть да заеме участъка между 4-а и 2-а дружини. Той схвана стремлението на турцитѣ да атакуватъ центъра на неговата позиция и поиска подкрепа отъ командира на бригадата. Последниятъ веднага изпрати една дружина отъ 55-и полкъ, който бѣ разположенъ около Возгачъ. Въ сѫщото време и командирътъ на съседната дружина отъ сръбския 13-и полкъ, който наблюдаваше боя отъ в. Кайракъ тепе, изпрати една рота за да поддържи 4./56. дружина. Изпратенитѣ поддръжки пристигнаха едвамъ следъ пладне, когато боятъ бѣ вече прекратенъ. Следователно, ако турцитѣ бѣха завършили своята атака, тѣ щѣха да срещнатъ предъ себе си само омаломощената отъ артилерийския имъ огънь 4./56. дружина.

Въ 10 ч. пр. пл. турската артилерия откъмъ Ючъ Тепеларъ усили огъня си дотолкова, че цѣлата позиция на 4-а дружина бѣ

задимена отъ пукащитѣ се шрапнели. Очевидно, тя бѣ въ добра връзка съ своята пехота, която бѣ достигнала на 80—100 крачки отъ българскитѣ окопи, и, вѣроятно, бързаше да подготви атаката. Поддръжкитѣ на пехотата бързаха да се приближатъ къмъ предната линия, подбутвани за настжпление съ тржбни сигнали. Командиръ̀тъ на дружината, поручикъ Байчевъ, бѣ раненъ, и излѣзе отъ строя. Ротитѣ, ужасени отъ силния артилерийски огънь и отъ многочисления противникъ, започнаха да се колебаятъ. Малкото началници рискуваха да изтърватъ изъ ржцетѣ си своитѣ части и употрѣбяваха неимовѣрни усилия, за да удържатъ въ окопитѣ своитѣ неподготвени, неслужили войници. Тѣ не жалѣха себе си, за да ги увлѣкътъ въ борбата. Командиръ̀тъ на най-пострадалата 16-а рота, подпоручикъ Димовъ Н., изкочи изъ окопа, съ гола сабя, и насърдчаваше войницитѣ си, като викаше, че турскиятъ куршумъ не лови българитѣ. Войницитѣ бѣха подбодрени, като гледаха безстрашния си командиръ. Една граната се пръсна до него, но той не трепна. Самообладанието на подпоручикъ Димовъ отиваше дотамъ, че въ време на най-силния огънь, той спокойно бѣгаше отъ войникъ до войникъ и даваше указания за стрелбата. Единъ турски куршумъ го засегна и той падна съ думитѣ: „Момчета, и вие като менъ не ще отстжпите ни крачка отъ позицията!“ Командуването на ротата се пое отъ командира на 1-и взводъ, ст. подофицеръ Узуновъ Петъръ Димовъ, който следъ нѣколко минути бѣ убитъ отъ турска граната. Следващиятъ командиръ на ротата бѣ сжщо контузенъ, и командуването бѣ поето отъ единствения останалъ въ ротата старши подофицеръ Тодоръ Милановъ.

Въ този най-критически моментъ 1-а батарея откри огънь по настжпващитѣ турци, по които 3-а батарея не можеше да стреля. Този огънь бѣ много добре регулиранъ, и шесторждейната батарея стреляше извънредно бързо. Турскитѣ резерви прекратиха настжплението, преди да достигнатъ до своитѣ предни линии, и започнаха да търсятъ закрития въ гънкитѣ на мѣстностьта. Най-после, и предниtѣ линии не можаха да издържатъ този силенъ огънь, разколебаха се и въ 10 ч. 45 пр. пл. започнаха да се оттеглятъ, като повлѣкоха съ себе си и всички резерви. Преследвани съ огънь отъ 1-а и 3-а батареи, турцитѣ дадоха доста голѣми загуби. Пехотниятъ бой се прекрати къмъ 11 ч. пр. пл. Загубитѣ на 56-и полкъ бѣха: убити — 1 офицеръ, 1 подофицеръ и 4 редници и ранени — 52 души, откоито 1 офицеръ, командиръ̀тъ на дружината. Обсадната артилерия въ Северозападния секторъ не вземаше участие въ борбата, защото за нея нѣмаше съответни цели.

Дветѣ батареи отъ 12 см. Д 28 група бѣха вече премѣстени на новата си позиция при Синчу тепе. Тѣзи батареи откриха огънь по турски сгжстени части, които се събираха около Ючъ Тепелеръ, и съ 20 шрапнелни изстрели ги заставиха да се закриятъ задъ гребена. Къмъ 1 ч. 20 м. сл. пл., когато турската пехота бѣше се върнала на своитѣ позиции, крепостнитѣ батареи отъ Ясж тепе, Ешилъ тепе, Кемеръ табия и Карагьозъ табия откриха силенъ огънь по наблюдателнитѣ пунктове на Кайракъ тепе. Една турска 10·5 см. батарея отъ 6 орждия, застанала почти на открито при Ючъ Тепелеръ, откри огънь по дветѣ обсадни батареи при Синчу тепе, по които изстреля около 300 бризантни гранати и шрапнели. Макаръ батареитѣ и да бѣха добре маскирани, турцитѣ сполучиха да регулиратъ добре стрелбата си. Една бризантна граната падна върху площадката на едно орждие, уби единъ, и рани двама войника, но на орждието не причини никакви повреди. Дветѣ батареи влѣзоха въ двубой съ турската батарея, защото орждията на последната се виждаха добре. Тѣ дадоха 95 изстрели. Понеже пехотниятъ бой отдавна бѣ прекратенъ и стрелбата отъ обсаднитѣ батареи не можеше да даде никакъвъ тактически резултатъ, командирътъ на Софийския крепостенъ батальонъ заповѣда да се разрѣди огъня, и следъ това съвършено да се прекрати.

Действията на Конния отрядъ въ Източния секторъ.

Следъ несполучливия опитъ да се завладѣе главната отбранителна линия около Айвасъ Баба, началникътъ на Източния секторъ повторно поиска отъ командуващия армията да се изпрати обещаната по-рано полска и обсадна артилерия. На 26-и октомврий вечерьта той получи съобщение, че ще му се изпрати едно отдѣление отъ 11-и не с. с. артилер. полкъ, а по-после, ако е възможно, ще му се изпрати още едно отдѣление и обсадни батареи.

На събрания въ Оглу Паша Коненъ отрядъ бѣ дадена задача да разузнава въ участъка между Източния секторъ и р. Марица, да не позволява на турцитѣ да събиратъ храни и да се съобщаватъ съ външностьта, да събира сведения за крепостьта, да изучи бродоветѣ между Одринъ и Кулели Бургасъ, да поддържа връзка съ конната бригада и съ 8-а дивизия, на Южния секторъ, и да запази мостоветѣ на рѣкитѣ въ този районъ.

На 27-и октомврий сутриньта 2.5/4. дружина, съ едно отдѣление конници, зае позиция по височинитѣ отъ дветѣ страни на пжтя

Одринъ—Хавса—к. 58'9 и започна да я укрепява. За охранение се изпратиха две застави отъ по единъ взводъ на около 1 км. напредъ, непосрѣдствено на лѣвия брѣгъ на Сазлж дере. Една такава застава бѣ поставена и назадъ, на посоката отъ Хавса.

Отъ Оглу Паша се изпратиха петь самостоятелни разезди къмъ Хавса, ж.-п. ст. Павлово, Елчели, Кара Късъмъ, Бююкъ Татаркьой. Въ 7 ч. пр. пл. и Конниятъ отрядъ настжпи и къмъ 10 ч. пр пл. достигна височинитѣ западно отъ селото, дето остана до 5 ч. сл. пл., готовъ да подкрепи своитѣ разезди. Разездитѣ настжпиха въ даденитѣ имъ посоки и презъ деня не срещнаха никжде противникъ. Вечерьта, както тѣ, тъй и Конниятъ отрядъ се върнаха за нощуване въ Оглу Паша. Резултатитѣ отъ разузнаването сж изложени въ следното донесение отъ началника на Източния секторъ до командуващия армията:

„Днесъ се получи следното донесение отъ началника на Конния отрядъ: отъ днешната рекогносцировка се установи, че въ района на с. с. Бююкъ Татаркьой, Кючюкъ Татаркьой, Кара Късъмъ нѣма непиятелски войски. Сжщо между Кара Късъмъ, Хавса, БабаЕски. Рѣката Марица въ района Одринъ — Кулели Бургасъ е абсолютно непроходима въ бродъ. Всички поменати села сж изпразднени отъ турското население, което се оттеглило въ Одринъ. Въ БабаЕски е установено наше комендантско управление, и е организиранъ продоволственъ складъ. По сведения, добити отъ коменданта на БабаЕски, между Узунъ Кюпрю и Айроболъ вървуватъ башибозуци, организирани и водени отъ турски офицеръ. Въ с. Павликьой се намиратъ около четири роти башибозукъ, закждето сж изпратени две роти за преследването имъ. Днесъ сж тръгнали отъ Чорлу, презъ Айроболъ, конната бригада на полковникъ Саллабашевъ, една опълченска дружина и четири дружини Македоно-одринци за БабаЕски."

Действията на 28-и октомврий.

Разпорежданията на командуващия II армия.

Командуващиятъ II армия получаваше редовно донесения за дейностьта въ разнитѣ сектори. За турския излазъ къмъ Акъ Бунаръ той получи следното донесение отъ началника на Северозападния секторъ, полковникъ Кондичъ, изпратено въ 11 ч. 45 м. пр. пл.:

„Турцитѣ съ голѣми сили атакуватъ лѣвия флангъ на 56-и полкъ по долината на р. Тунджа (дѣсния брѣгъ). На 56-и полкъ сж изпратени две дружини отъ 55-и полкъ да го усилятъ. На артилерията при 13-и полкъ е заповѣдано да помага за отбиване турската атака. Това е съобщено на началника на 11-а дивизия."

Презъ нощьта срещу 28-и октомврий, командуващиятъ II армия изпрати въ Главната квартира следното донесение за положението на 27-и:

„*Конната бригада* съ главнитѣ си сили — въ Димотика.

8-а дивизия — 30-и полкъ, съ едно с. с. артилер. отдѣление,— на Карталъ тепе; 3-а бригада — на линията Еспетли—малкитѣ островчета въ р. Марица, източно отъ Юрушъ (51-и и 52-и полкове, 8-и не с. с. артилер. полкъ, две гаубични и една с. с. батареи); задъ позицията, около километъръ източно отъ к. 152,—12-и Балкански полкъ; частитѣ продължаватъ да се окопаватъ. Арда все приижда. Постройка на мостъ невъзможна. Опитътъ да се прекаратъ бойни припаси на дѣсния брѣгъ съ отдѣлни понтони неуспѣшенъ.

4-и и 8-и полкове (шесть дружини) *отъ Дунавската дивизия* — при Еспетли.

Частитѣ на Северозападния секторъ — на сѫщитѣ мѣста, съ изключение две дружини отъ 55-и полкъ, които сѫ въ разположението на 56-и полкъ. Днесъ турцитѣ, въ съставъ единъ полкъ, сѫ произвели вилазка срещу разположението на 56-и полкъ и къмъ чифл. Екмекчикьой, но били отбити.

На Източния секторъ 57-и и 58-и полкове сѫ заели линията Еникьой—Хадъраа; 2-а бригада отъ 8-а дивизия — височитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Сазлѫ дере, отъ Мусубейли до Скендеркьой; 3-а бригада отъ 9-а дивизия — около с. Хадъраа; конницата (Гвардията и сръбскиятъ полкъ), усилена съ една дружина отъ 54-и полкъ и една картечна рота, — въ участъка Оглу Паша — лѣвия брѣгъ на Марица, като е прекѫснала съобщенията на крепостьта на югъ, съ околностьта."

Независимо отъ това, сѫщиятъ изучи и подробното донесение отъ началника на Източния секторъ за действията презъ нощьта срещу 27-и октомврий. Понеже началникътъ на сектора запитваше дали неговитѣ разпореждания схождатъ съ намѣренията на командуващия армията, последниятъ му отговори въ 2 ч. 45 м. пр. пл., както се каза на стр. 373.

За 28-и октомврий не се предвиждаха никакви действия. Командуващиятъ II армия даде нѣкои указания за бѫдещитѣ действия съ следната заповѣдь, изпратена въ 2 ч. 30 м. пр. пл.:

„1. За днесъ, 28-и октомврий, оставатъ въ сила разпорежданията за действия, дадени по-рано, а именно: частитѣ да останатъ на заетитѣ си мѣста, като продължаватъ да се затвърдяватъ и да си устройватъ закрития.

2. За разузнаване да се изпращатъ малки рекогносцировачни отряди, които да следятъ за движението на противника и да му прѣчатъ да разузнава. Тази цель може успѣшно да се постига и само съ офицерски или подофицерски патрули, които могатъ да се

промъкватъ по-незабелязано. Рекогносцировачнитѣ отряди и патрулитѣ трѣбва да бждатъ поддържани въ случай на нужда отъ артилерийски огънь, безъ, обаче, да се хабятъ снарядитѣ повече, отколкото е необходимо.

3. Въ случай на действия, предизвикани отъ страна на противника, ако нѣкои части успѣятъ да заематъ по-удобно положение предъ линията на обложението, да се стараятъ да се затвърдятъ тамъ.

Изобщо, не е желателно, щото значителни части да излизатъ много напредъ и, после, пакъ да се връщатъ назадъ, на старитѣ си мѣста, като по такъвъ начинъ се излагатъ на безполезни загуби.

4. Частитѣ да поддържатъ постоянна бойна свръзка помежду си, както въ всѣки секторъ, тъй и между секторитѣ. Да се вематъ ефикасни мѣрки противъ възможни изненади ноще.

5. Неудобствата отъ тънкостьта на линията на обложението трѣбва да се отстранява чрезъ готовность за маневриране, която цель може най-добре да се постига съ оставяне достатъчно силни части въ поддръжка на всѣки участъкъ, а сжщо и за всѣки секторъ.

6. Днесъ непрѣменно да се устрои летеща поща за свръзка на секторитѣ помежду си и съ щаба на армията.

7. Щабътъ на армията — въ Мустафа Паша."

На 27-и октомврий началникътъ на Тимошката дивизия донесе, че дадения му секторъ е много голѣмъ, молѣше да се даде въ негово разпореждане още единъ пехотенъ полкъ отъ Дунавската дивизия. Както се каза, пристигналитѣ полкове отъ тази дивизия бѣха премѣстени презъ този день въ с. Еспетли, за прехвърляне презъ р. Арда. Командуващиятъ армията, като имаше предвидъ, че мостоветѣ презъ рѣката не ще бждатъ построени скоро вследствие пълноводието ѝ, заповѣда единиятъ отъ сръбскитѣ полкове, въ Еспетли, да се върне въ с. Каджкьой, дето да бжде готовъ, по заповѣдь на командуващия сръбската II армия, да подкрепи Тимошката дивизия, на лѣвия брѣгъ на Марица.

Действията на Сборната конна бригада.

Командирътъ на конната бригада изпрати четири самостоятелни разезди къмъ Кулели Бургасъ, Урли, Еникьой и Иеджекьой. По-рано изпратениятъ разездъ за разузнаване къмъ Деде Агачъ продължаваше изпълнението на своята задача. До 8 ч. сл. пл. се получиха следнитѣ сведения:

а) Отъ командира на 1./3. ескадронъ, въ Димотика: че на височинитѣ западно отъ мостоветѣ има противникъ, че около самитѣ мостове има 400—500 души, и че безъ артилерия мостоветѣ ще се вематъ съ голѣми жертви.

б) Отъ ротмистъръ Кямилевъ: че въ Софлу нѣма противникъ, на ж.-п. ст. Бедекли има 200 души редовни войници и 400 башибозукъ, които получаватъ храна откъмъ югъ съ единъ влакъ отъ три вагони и се командуватъ отъ единъ депутатъ, двама ротни командири и единъ кавалерийски офицеръ; че въ Фере има редовна войска, въ Деде Агачъ има само жандарми. Тѣзи сведения били събирани отъ хора, на които може да се вѣрва.

в) Отъ разезда къмъ Еникьой: че между селата Емирли и Еникьой билъ посрещнатъ отъ 30 турски конници.

Действията въ Южния секторъ.

Презъ деня турцитѣ обстрелваха Карталъ тепе съ артилерийски огънь, безъ да причинятъ нѣкакви загуби на защитницитѣ, защото последнитѣ бѣха вече успѣли да се окопаятъ и да усъвършенствуватъ своитѣ окопи.

Въ с. Доуджаросъ бѣ изпратенъ единъ пехотенъ взводъ, и частитѣ използуваха намѣренитѣ тамъ запаси отъ фуражъ. Сутриньта две турски роти настжпиха откъмъ Черекьой, съ цель да завладѣятъ селото и да попрѣчатъ на използуването му отъ българитѣ. Тѣзи две роти бѣха спрѣни съ пехотенъ огънь отъ 3./30. рота и съ огъня на 8./8. с. с. батарея. Турскитѣ роти веднага бѣха последвани отъ два табора, които настжпиха твърде енергично, сполучиха да проникнатъ въ селото и да го запалятъ, следъ което се оттеглиха обратно къмъ Черекьой. Предвидъ на това, че селото горѣше, и бѣ подъ огъня на крепостната артилерия, началникътъ на Южния секторъ заповѣда да не се изпращатъ вече тамъ команди за фуражировка.

Действията въ Западния секторъ.

Частитѣ на Западния секторъ продължаваха да усъвършенствуватъ новата си позиция, която бѣха достигнали на 26-и октомврий. Задъ сжщата позиция бѣха привлѣчени и обсаднитѣ батареи, които на 28-и бѣха готови да откриятъ огънь отъ новитѣ си мѣста. Къмъ 8 ч. пр. пл. турскитѣ предни постове откриха огънь противъ българскитѣ, който продължава около половинъ часъ. Последнитѣ не отговориха на този огънь. Вечерьта турцитѣ произведоха излазъ въ участъка на сръбския 15-и полкъ. За съдействие, обсадната 15 см. Д/30 група откри огънь по крепостнитѣ батареи около Казанъ тепе.

Действията въ Северозападния секторъ.

Началникътъ на Северозападния секторъ изпрати на подчиненитѣ си части указанията, дадени отъ командуващия армията, и

заповѣда тѣ да продължатъ укрепяването на своитѣ позиции. По заповѣдь отъ командуващия армията, той изпрати едно отдѣление (две батареи) отъ 11-и артилерийски полкъ въ Източния секторъ и заповѣда да се извърши смѣна на 56-и полкъ отъ линията на обкржжаването съ 55-и полкъ, който бѣ въ резервъ на сектора, въ Возгачъ.

Действията въ Източния секторъ.

Началникътъ на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, който на самата мѣстность лично изучаваше обстановката, все повече се убеждаваше, че турцитѣ на този секторъ сж много слаби, и че, ако се организира единъ по-сериозенъ ударъ, ще могатъ да се достигнатъ решителни резултати и дори да се сломи крепостьта. Затова той изпрати до командуващия армията следното донесение:

„Понеже въ боя на 26-и сполучихъ да извадя напредъ войскитѣ отъ Източния секторъ, и съ това значително се намали зоната на обложението, донасямъ, че, ако ми се даде въ разпореждане още поне единъ пехотенъ полкъ съ едно артилерийско отдѣление, ще мога да сключа тази зона на югъ до р. Марица. Ако пъкъ ми се даде обсадна артилерия, ще мога съ активни действия да подпомогна по-скорошното разстройство и капитулиране на противника въ Одринската крепость."

Командуващиятъ армията поставяше усилването срѣдствата на Източния секторъ въ зависимость отъ пристигането на цѣлата Дунавска дивизия, а за обсадната артилерия не намираше възможно да се прехвърли презъ Тунджа. Затова той отговори на горното искане:

„Още единъ пехотенъ полкъ ще може да Ви се даде по-късно, когато Дунавската дивизия пристигне цѣлата. Днесъ Ви се праща едно с. с. артилерийско отдѣление. Ще Ви се изпрати и още едно такова. А обсадната артилерия ще се прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, щомъ това бжде възможно. Не е необходимо да се сключва Източния секторъ чакъ до Марица. Югоизточниятъ участъкъ достатъчно е да се наблюдава само съ конницата, понеже едно опитване на противника да се промъкне въ тази посока ще Ви даде възможность да действувате на фланга и въ тила му."

Началникътъ на Източния секторъ, като виждаше, че турцитѣ не сж заели нѣкои важни пунктове, които трѣбва да се заематъ, защото ще дадътъ повече изгоди при по-нататъшнитѣ действия противъ крепостьта, заповѣда:

а) 2./11. бригада да заеме височинитѣ Хадъраа и Чешме гьолу;

б) 2./8. бригада да изучи и подготви заемането на хребета Шарапъ Йолу, което ще стане по нова заповѣдь;

в) 54-и полкъ да се оттегли северно отъ Кара Юсуфъ, при 53-и полкъ, дето цѣлата бригада да съставлява маневренитѣ войски на сектора.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. турскитѣ батареи отъ височитѣ западно отъ Мусубейли и отъ групата Маслакъ откриха рѣдъкъ огънь. Понеже този огънь бѣ безвреденъ, българскитѣ батареи не отговориха. Къмъ 12 ч. по пл. гаубичното отдѣление откри огънь по батареитѣ на Масалка, които замълчаха. Следъ това огъньтъ се пренесе по турскитѣ групи, които се окопаваха на сѫщия гребенъ и които се разпръснаха. Въ това време 2./11. бригада безпрепятствено зае заповѣданитѣ обекти.

Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на сектора заповѣда на командира на 2./8. бригада на мръкване да настѫпи и заеме гребена на изтокъ отъ Мусубейли, дето да се укрепи. На сѫщия бѣ съобщено, че вечерьта и маневренитѣ войски на сектора ще се приближатъ къмъ Демеранлия. Командиръть на бригадата презъ деня бѣ оздравѣлъ и поелъ командуването на бригадата. Той получи заповѣдь въ 6 ч. 30 м. сл. пл. и веднага заповѣда да се започне настѫплението. Безъ да срещне съпротива отъ страна на противника, бригадата напредна и зае новата си позиция: 23-и полкъ — на северъ отъ пѫтя Мусубейли—Демеранлия, а 10-и полкъ — на югъ отъ този пѫть, до чифл. Кюшенъ.

Действията на Конния отрядъ. — Боятъ при Кара Късъмъ.

(17-о картограф. приложение).

На Конния отрядъ, който нощува въ с. Оглу Паша, за 28-и октомврий бѣ заповѣдано отъ началника на Източния секторъ да продължава изпълнението на задачата, дадена на 27-и октомврий. Вечерьта началникътъ на отряда получи следното донесение отъ командира на придадената му 2./54. дружина:

„Дружината зае мѣстото си. Стрелкови окопи не се направиха, понеже, ако се излѣзе на предния склонъ къмъ Одринъ, ще бѫдемъ обстрелвани отъ артилерията на противника. Направиха се резервни окопи. Наблюдаватъ ни отъ привързанъ балонъ. Тукъ храна не може да се приготви, а въ чифлика е рисковано, за да не бѫдемъ обстрелвани. Дърва и вода наблизо нѣма. Вода отъ Сазлѫ дере може да се вземе само ноще. Дружината, оставена на това мѣсто, и ноще е неспособна за самостоятелни действия, понеже е на около 5 км. отъ лѣвия флангъ на блокиращитѣ войски и отъ с. Оглу Паша. Оттукъ дружината съвсемъ не ще може да охранява частитѣ въ с. Оглу Паша. Моля, ако е възможно, дружината да се премѣсти нѣкѫде по-

наизтокъ, между чифл. Тая Кадънъ и с. Оглу Паша, дето въ всѣко отношение ще бѫде по-добре, както за себе си, тъй и за частитѣ въ с. Оглу Паша."

Началникътъ на отряда не се съгласи съ това искане на дружинния командиръ и въ 7 ч. 30 м. сл. пл. издаде следната заповѣдь:

„§ 1. Сведения за противника: въ долината на р. Марица, отъ Бююкъ Татаркьой до Кулели Бургасъ и отъ Кулели Бургасъ до с. Павлово (на желѣзния пѫть Одринъ—Цариградъ) и Павлово—БабаЕски, нѣма неприятелски войски. Лѣвиятъ флангъ на нашитѣ войски заема сѫщото положение.

§ 2. На повѣрения ми отрядъ се заповѣдва утре, 28-и того, да настѫпи на югъ съ сѫщата цель, упомената въ вчерашната заповѣдь, за което заповѣдвамъ;

Майоръ Телевъ.

2-а друж. отъ 54-и полкъ — 1 друж.
1 отдѣл. конници отъ Л.-Гв. к. полкъ

всичко: 1 друж. и 1 отдѣл. конници.

Майоръ Пера Живковичъ.

Лейбъ-Гвард. кон. полкъ . . . 2 еск.
Тимошки коненъ полкъ . . . 3 еск.
и карт. команда

Всичко: 5 еск. и 1 картечна команда.

Утре, 28-и того, да остане на сѫщата заета позиция отъ дветѣ страни на шосето Одринъ — Цариградъ (кота 58·9 и на югъ отъ нея).

Да тръгне утре, 28-и того, въ 7 ч. пр. пл. по сѫщия маршрутъ и съ сѫщата задача, упомената въ заповѣдь по отряда № 1.

§ 3. Отъ Лейбъ-Гвардейския коненъ полкъ да се изпратятъ три самостоятелни офицерски разезди: първиятъ — за връзка съ лѣвия флангъ на нашето разположение (10-и Родопски полкъ), вториятъ — по посока БабаЕски; третиятъ — по посока р. Хавса дере—Павлово (на желѣзнопѫтната линия Одринъ—Цариградъ).

Отъ Тимошкия коненъ полкъ да се изпратятъ самостоятелни разезди по посоки, упоменати въ заповѣдьта по Конния отрядъ № 1.

§ 4. *Главниятъ превързоченъ пунктъ* на отряда — въ с. Оглу Паша.

§ 5. *Домакинскитѣ обози* на частитѣ оставатъ въ с. Оглу Паша.

§ 6. *Азъ* ще се намирамъ съ Конния отрядъ, по пѫтя Оглу Паша—Кара Късъмъ, кѫдето да се изпращатъ донесенията."

Въ 6 ч. 30 м. пр. пл. назначенитѣ разезди тръгнаха въ даденитѣ имъ посоки, а следъ половинъ часъ и Конниятъ отрядъ тръгна отъ Оглу Паша по пѫтя за Кара Късъмъ, като имаше единъ ескадронъ въ авангардъ, а единъ взводъ, подъ командата на подпоручикъ Ботйовъ, бѣ изпратенъ къмъ чифл. Тая Кадънъ, съ задача да охранява дѣсния флангъ на отряда. Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., когато отрядътъ наближаваше с. Кара Късъмъ, получиха се две донесения

отъ разездитѣ, че единъ таборъ (около 1000 души) се движи по лѣвия брѣгъ на Марица, отъ югъ къмъ Одринъ.

Началникътъ на отряда веднага излѣзе напредъ, заедно съ единъ сръбски ескадронъ, и, когато достигна височината надъ селото, забеляза, че действително на около 500 м. южно отъ селото единъ таборъ въ походенъ редъ се е спрѣлъ на малка почивка на пѫтя Елчели—Кара Късъмъ, безъ всѣкакви мѣрки за охранение. Склоноветѣ на хребета, на който стоеше началникътъ на Конния отрядъ, се спускаха много стръмно къмъ Сазлѫ дере и бѣха прорѣзани съ много оврази. Долината на рѣката бѣ блатиста, а самата рѣка проходима само на опредѣлени бродове и по единствения дървенъ мостъ, който свързва дветѣ махали на с. Кара Късъмъ. Началникътъ на отряда, следъ лично разузнаване, реши да изненада противника само съ огънь, защото изненадата въ коненъ строй не можеше да се осѫществи, по причина труднопроходимата мѣстность. Той заповѣда на сръбския ескадронъ, който бѣ съ него, да се спеши и да открие огънь по почиващитѣ на пѫтя турци. Въ това време пристигна и следващиятъ го отрядъ, и той заповѣда да се спеши и 3-и ескадронъ отъ Гвардейския полкъ. Сръбската картечна команда сѫщо бѣ повикана и зае позиция, непосрѣдствено на дѣсния флангъ на образувания боенъ редъ. Другитѣ три ескадрони останаха въ коненъ строй.

Когато спешенитѣ ескадрони откриха огънь, изненаданитѣ турци бързо се изпокриха въ гънкитѣ на мѣстностьта около пѫтя. Една малка група залегна на самия пѫть и откри огънь по тѣхъ, а друга група безпорядъчно бѣгаше къмъ р. Сазлѫ дере. Когато и картечницитѣ откриха огънь, изпокрилитѣ се турци започнаха да се вдигатъ отъ своитѣ скривалища и сѫщо побѣгнаха къмъ рѣката. Преминалитѣ презъ рѣката турци се организираха на дѣсния брѣгъ и оттамъ съ огънь покровителствуваха останалитѣ войници, които се лутаха да търсятъ бродове изъ тинестата долина. Огневиятъ бой трая около 35 минути, докато всички турци минаха презъ Сазлѫ дере и отстѫпиха непосрѣдствено по лѣвия брѣгъ на Марица. Тѣ оставиха на пѫтя, дето почиваха, много шинели и раници, а сѫщо — и обоза си отъ 5 коли, карани отъ цивилни, християни. Началникътъ на Конния отрядъ, като предполагаше, че при обоза ще има прикритие, заповѣда на командира на 3-и ескадронъ отъ Гвардейския коненъ полкъ да атакува въ коненъ строй и завладѣе обоза. Ескадронътъ възседна и веднага се понесе къмъ колата, при които нѣмаше никакъвъ противникъ.

Взводътъ на подпоручикъ Ботйовъ настѫпи отъ Оглу Паша къмъ чифл. Тая Кадънъ. Когато достигна височината западно отъ

чифлика, той забеляза турски коли отъ Паша Чаиръ, които отиваха къмъ Тая Кадънъ, вѣроятно за фуражировка. Като забелязаха българскитѣ конници, тѣ се върнаха обратно. Въ сѫщото време около два турски ескадрона се движеха северно отъ Кючукъ Татаркьой къмъ Одринъ, за което подпоручикъ Ботйовъ донесе на началника на Конния отрядъ. Като чу стрелбата къмъ Кара Късъмъ, той тръгна съ взвода си на югъ, по гребена, на който се намираше, за да се ориентира какво става съ отряда, на който той охраняваше фланга. Когато достигна до височината източно отъ Татаркьой, той забеляза отстѫплението на турцитѣ презъ Сазлѫ дере, спеши взвода си и откри огънь по тѣхъ. Изпрати твърде бързо донесение и до командира на 2./54. дружина за отстѫпващитѣ турци, които ще минатъ предъ неговия фронтъ. И тази дружина, обаче, не може да преследва турцитѣ, защото въ това време тя водѣше престрелка съ други две роти, които бѣха излѣзли изъ Одринъ, вѣроятно за да прикриватъ фуражировката изъ околнитѣ села. Началникътъ на Конния отрядъ се задоволи съ разпръсването на турцитѣ и не ги преследва, като имаше предвидъ присѫтствието на два турски ескадрона северно отъ Бююкъ Татаркьой. Турцитѣ оставиха на бойното поле 10 убити, 40 ранени и 14 пленени. Отъ пленницитѣ се узна, че този таборъ еималъ задача да охранява моста при Кулели Бурасъ, а на 28-и октомврий получилъ заповѣдь да напусне моста и да се прибере въ Одринъ. Макаръ и разстроенъ отъ изненадата, той сполучи да се прибере въ крепостьта.

Вечерьта Конниятъ отрядъ се върна за нощуване въ Оглу Паша, дето се прибраха и всички разезди.

Действията на 29-и и 30-и октомврий. — Отбиване турския излазъ срещу Карталъ тепе.

Разпорежданията на Българското командуване.

На 29-и октомврий въ 2 ч. 30 м. пр. пл. командуващиятъ II армия изпрати въ Щаба на действуващата армия следното донесение за положението на 28-и октомврий вечерьта:

„Конната бригада е на старото си мѣсто. Войскитѣ на Южния, на Западния, на Северозападния и на Източния сектори — на ститѣ си мѣста, като придадената дружина отъ 54-и полкъ къмъ конницата въ Източния секторъ е на височината 58'9, а ескадронитѣ— на висотитѣ на изтокъ отъ Татаркьой. Кърджалискиятъ отрядъ, съ рекогносцировачния отрядъ, заема висотитѣ Исмаиларъ, Кабакларъ и 669. Арда е малко спаднала, но мостътъ не може още да се построи.

По сведения, добити отъ аероплана, противникътъ е групиралъ на Западния фронтъ около една дивизия, а на Северозападния — повече отъ дивизия; останалитѣ войски отъ гарнизона неизвестно де сѫ разположени. Отъ двѣтѣ страни на шосето Карагачъ—Одринъ—много и въ безредие палатки и землянки. Предполага се да сѫ бѣжанцитѣ. На Източния фронтъ противникътъ е показалъ слаби активни действия. Въ 10 ч. сл. пл. противникътъ предприе вилазка въ северозападна посока, къмъ Карабулутъ, която въ сѫсо време биде отблъсната само отъ артилерийски огънь."

Между това, Българското главно командуване бѣ сериозно загрижено за снабдяването на I и III армии, които на 29-и октомврий се приближаваха непосрѣдствено до Чаталджанската укрепена позиция, а снабдяването имъ още не бѣ уредено. Затова началникътъ на Щаба на действуващата армия предаде заповѣдь на командуващия II армия по-скоро да се тури ржка на желѣзния пѫть презъ Марица, за да се устрои по него подвозътъ къмъ дветѣ армии:

„Немедлено разпоредете да се изпрати отрядъ отъ пехота и артилерия, които, заедно съ конната бригада на полковникъ Таневъ, да овладѣе и охранява желѣзнопѫтния мостъ при Кулели Бургасъ и желѣзопѫтната линия отъ Димотика до ж.-п. ст. Павлово срещу възможни вилазки въ тази посока отъ крепостьта. НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО заповѣда: отъ 1-и ноември да бѫде открита комуникационна линия Каджкьой—Сименли—Ортакьой—Димотика—Кулели Бургасъ—Чорлу. За тази цель е разпоредено до Главното тилово управление да направлява всичкитѣ хранителни и бойни припаси за I и III армии въ тази посока, като насочи нуждитѣ презозни срѣдства и камиони, които ще циркулиратъ между станциитѣ Каджкьой и Димотика.

Командуващиятъ II армия още презъ нощьта бѣ далъ заповѣдь, съ която за 29-и октомврий не се предвиждаха никакви действия, а само противодействие на излазитѣ отъ крепостьта. Като получи горната заповѣдь, той, макаръ да разполагаше съ войскитѣ на Източния секторъ, постави изпълнението ѝ взависимость отъ придошлата р. Арда и изпрати следното донесение:

„Рѣката Арда дойде толкова голѣма, че се е разлѣла на цѣли километри. Мостоветѣ ни сѫ изпокѫсани, и шесть понтони — потопени. Водата е била стихийна. Сега получавамъ сведения, че е почнала да спада, но за това ще трѣбва известно време. Взети сѫ всички мѣрки, щомъ бѫде възможно, да се построятъ мостоветѣ наново. Марица сѫщо дойде и продължава да прииждa. Всички наши мостове сѫ повредени, а нѣкои въ голѣма часть унищожени и завлѣчени. Докато не се уреди въпросътъ за съобщенията презъ Арда, никакви мѣрки не могатъ да се вематъ. На дѣсния брѣгъ на Арда имаме конната бригада и единъ пехотенъ полкъ съ с. с. артилер. отдѣление. Ще направя всичко, каквото може, но дали въ искания срокъ ще може да се установи исканото съобщение, това не може

да се каже. Предвидъ развалените и разкаляни пѫтища отъ последнитѣ дъждове, движението на камионитѣ ми се вижда съмнително. Гаранция противъ вилазки на противника отъ Одринъ ще имаме, само като заемемъ по-силно и дѣсния брѣгъ на Арда. Отъ Дунавската дивизия досега сѫ пристигнали три полкове, безъ артилерия, а обозитѣ, както на Дунавската, тъй и на Тимошката, още ги нѣма. Моля, да бѫда уведоменъ какво мисли Щабътъ на действуващата армия по вчерашната ми телеграма, относно бригадата на полковникъ Гешевъ."

Действията на Сборната конна бригада.

Къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. командуващиятъ армията получи донесение отъ началника на 11-а дивизия за боя на подчинения му Коненъ отрядъ при Кара Късъмъ Отъ това донесение се виждаше, че мостътъ при Кулели Бургасъ е напуснатъ отъ турцитѣ. Затова той веднага заповѣда на началника на дивизията да изпрати силенъ самостоятеленъ разездъ, който временно да охранява моста, до пристигане пехотна часть, и да потърси връзка съ конната бригада, при Димотика. Ако мостътъ е здравъ, да изпрати две роти незабавно за охранението му.

Между това, турцитѣ още на 27-и октомврий бѣха напуснали мостоветѣ при Кулели Бургасъ, безъ да ги разрушатъ. Таборътъ, охраняващъ мостоветѣ, бѣ получилъ заповѣдь да се прибере въ крепостьта, и сполучи да стори това, въпрѣки срещата си съ Конния отрядъ на Източния сесторъ. Това напущане е станало незабелязано отъ конната бригада.

На 29-и октомврий 7 ч. 30 м. пр. пл. командиръть на бригадата изпрати два разезда отъ по единъ взводъ, които да разузнаятъ желѣзнопѫтния и шосейния мостове надъ р. Марица. Ротмистъръ Акрабовъ настѫпи съ своя взводъ, презъ Димотика, и отъ селенитѣ на Анауткьой узна, че турцитѣ сѫ минали на лѣвия брѣгъ на рѣката. Силниятъ дъждъ въ това време бъркаше на разузнаването, и той не можеше да узнае дали лѣвиятъ брѣгъ е заетъ отъ противника. Макаръ тамъ да се мѣркаха отдѣлни хора по височинитѣ, командиръть на взвода командува „Търсъ!" и „Галопъ!" и премина на лѣвия брѣгъ. Въпрѣки очакванията, взводътъ не бѣ обстрелванъ. Следъ малко пристигна и другиятъ взводъ. Веднага бѣ изпратено донесение до командира на бригадата, че въ селото Ескикьой нѣма противникъ, че турцитѣ сѫ напуснали мостоветѣ още на 27-и, че последнитѣ сѫ здрави, че въ Родосто имало български войски, а въ Узунъ Кюпрю — единъ разездъ. Като се иматъ предвидъ постояннитѣ напомняния отъ страна на Щаба на II армия за извънаредно голѣ-

мата важность на мостоветѣ, не може да се обясни бездействието на командира на бригадата, следъ получаване горното донесение. Двата взвода не бѣха въ състояние да се противопоставятъ на турцитѣ, ако тѣ пожелаеха да заематъ наново мостоветѣ или да ги разрушатъ. Командирътъ на конната бригада, полковникъ Таневъ, не направи нищо за удържането имъ, и изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Станцията Урли заета отъ 22 редифи, а въ с. Умурбей — до 150 редифи. Ж.-п. и сухопѫтниятъ мостове при Кулели Бургасъ очистени отъ противника и оставени неповредени. Нашитѣ два взода сѫ минали на лѣвия брѣгъ на Марица и не сѫ срещнали противникъ. Тѣзи мостове ще охранявамъ съ единъ ескадронъ, за да държа силитѣ на бригадата съсрѣдоточени въ Димотика [1]), съгласно даденитѣ ми указания съ заповѣдьта отъ вчера № 25. Отъ станцията Кулели Бургасъ разездътъ взелъ 4 телеграфни и 1 телефоненъ апарати и 2 човала турска поща, които вече пристигнаха при бригадата, Откъмъ Суютли нови сведения нѣмамъ. Сведенията, събрани откъмъ. Ортакьой, сѫ предадени чрезъ 8-а дивизия въ щаба на армията направо отъ началника на разезда. Споредъ тѣхъ, въ околностьта на Манковъ сѫ били събрани около 1500 души, и турскитѣ офицери събирали и християнското население за башибозуци. На додобни сведения азъ давамъ малка вѣра. Разездътъ, изпратенъ по посока Еникьой — Емирли, донася, че предъ Татаркьой и Карталъ тепе къмъ 2 ч. сл. пл. се е започналъ силенъ оржжеенъ и артилерийски двубой."

Едвамъ на 30-и октомврий бѣ изпратенъ 3./6. ескадронъ въ Арнауткьой за охрана на мостоветѣ. Този ескадронъ отъ дѣсния брѣгъ не можеше да изпълни своята задача. Мостоветѣ бѣха запазени едвамъ вечерьта, когато пристигна на лѣвия брѣгъ на Марица изпратениятъ отъ началника на Източния секторъ ескадронъ отъ Тимошкия коненъ полкъ.

Между това, ротмистъръ Акрабовъ, следъ изпълнение задачата си, на 30-и продължи движението до Узунъ Кюпрю, дето влѣзе въ връзка съ конната бригада, въ Айроболъ. Той уреди управление въ града, формира мѣстна полиция и запази три голѣми складове съ оржжие, снарежение и храни.

Турскиятъ излазъ въ Южния сскторъ на 29-и октомврий.

(18-о картограф. приложение).

Главната позиция задъ Карталъ тепе се заемаше отъ 1./30. и 2./30. дружини. Останалитѣ две дружини бѣха разположени на бивакъ въ долината на Емирли дере. Охранението се заемаше отъ 5-а рота,

[1]) Бригадата бѣ въ Болгаркьой, а въ заповѣдьта по армията такива указания не сѫ дадени.

която бѣ разположена въ гънкитѣ на мѣстността задъ Карталъ тепе, а на самата могилка бѣ оставенъ само единъ постъ. Артилерийското отдѣление оставаше на сѫщитѣ позиции, които заемаше на 26-и октомврий: 9-а батарея — на височината южно отъ Доуджаросъ, съ посока на стрелбата къмъ селото, 7-а батарея — на главната позиция, съ посока — къмъ Карталъ тепе и 8-а батарея — западно отъ Татаркьой.

Следъ като видѣ, че мостътъ на Арда не ще бѫде скоро поправенъ, и на помощь отъ лѣвия брѣгъ не трѣбва да се надява, командирътъ на 1./8. бригада взе решение да задържи назадъ две дружини и картечната рота, съ които да контъратакува турцитѣ, ако тѣ направятъ излазъ, следъ като се опредѣли кѫде ще насочатъ главния си ударъ. На частитѣ бѣ заповѣдано да се задържатъ на своитѣ позиции до последна крайность.

На 29-и октомврий сутриньта падна гѫста мъгла, поради което предъ позицията нищо не се виждаше. Започна да вали дъждъ, който, съ малки прекѫсвания, продължи и презъ нощьта. Почвата бѣ силно разкаляна, и движението — много трудно. Попладне мъглата почна да се вдига, и дъждътъ попрестана. Командирътъ на 5-а рота получи донесение отъ своя постъ на Карталъ тепе, че откъмъ Карагачъ се забелязва настѫпление на голѣми пехотни части. Той изкочи веднага на могилата и оттамъ съ бинокълъ откри настѫплението на две турски колони, всѣка отъ по единъ пехотенъ полкъ. Предъ колонитѣ настѫпваха гѫсти патрулни вериги. Едната колона се насочваше къмъ Карталъ тепе, а другата — къмъ Татаркьой.

Заловенитѣ следъ боя турски бѣглеци казваха, че излазътъ е билъ предприетъ отъ цѣлата 10-а дивизия, която е имала 28-и и 30-и полкове въ първа линия и 29-и — въ втора. Въ сѫщность, комендантътъ на крепостьта още на 28-и октомврий вечерьта бѣ заповѣдалъ да се формира специаленъ отрядъ, съ задача — на следния день да атакува и завладѣе височината Карталъ тепе. Въ състава на този отрядъ трѣбваше да влѣзатъ следнитѣ части: лѣва колона — 30-и низамски полкъ, единъ сборенъ редифски полкъ, подъ началството на командира на Гюмюрджинския редифски полкъ, два ескадрона, три полски батареи, две орждия 10 см. и две гаубици 15 см.; дѣсна колона — единъ редифски таборъ, единъ коненъ взводъ и две полски орждия.

Командирътъ на 5-а рота усили поста на Карталъ тепе и му заповѣда да посрещне настѫпващия противникъ съ огънь, следъ което да се оттегли на главната позиция. Той изпрати на дружинния

командиръ донесение на забелязаното настжпление, и цѣлата дружина зае своя участъкъ отъ главната позиция.

Къмъ 1. ч. 30 сл. пл. настжпващитѣ срещу Карталъ тепе турци доближиха на около 1500 крачки, и бѣха посрещнати съ пушеченъ огънь, откойто тѣ бѣха спрени. Крепостната артилерия веднага откри силенъ огънь по могилата, и постътъ на 5-а рота, по предварително изучена посока, започна да се оттегля на главната позиция, при своята рота. Турцитѣ подължиха настжплението и се изкачиха на в. Карталъ тепе, но веднага бѣха посрещнати съ пушеченъ огънь отъ главната позиция и съ артилерийски — отъ 7-а батарея. Вследствие постояннитѣ превалявания, целитѣ се закриваха, но стрелбата продължаваше, като се обстрелваха площади отъ онѣзи мѣста, дето първоначално бѣха забелязани настжпващи турски части.

Всички опити на турцитѣ да продължатъ настжплението бѣха осуетени съ огънь. За подкрепа на 2-а дружина, противъ която се насочваше главниятъ ударъ, бѣ изпратена цѣлата 4-а дружина, а съ огънь ѝ съдействуваха и съседнитѣ две роти отъ 1-а дружина. Картечната рота сжщо бѣ изпратена напредъ, въ участъка на 2-а дружина, но тя не откри огънь до вечерьта, защото огъньтъ на другитѣ роти бѣ достатъченъ да спре настжплението на турцитѣ. Турската крепостна артилерия постепенно усилваше своя огънь по главната позиция. Гаубичната батарея, разположена западно отъ Черекьой, откри огънь по позицията, а две полски батареи настжпиха къмъ височината к. 123 и оттамъ започнаха да обстрелватъ най-опасната за тѣхната пехота 7-а батарея. Макаръ последната да бѣ на закрита позиция, турскитѣ снаряди започнаха да попадатъ много близо до орждията. Батареята прекрати стрелбата, и командирътъ ѝ заповѣда да се приближатъ предницитѣ, за да я оттегли на друга позиция. Това щѣше да повлияе върху духа на пехотнитѣ войници. Командирътъ на бригадата навреме узна за това прибързано решение на батарейния командиръ и му заповѣда да продължи стрелбата отъ сжщата позиция, защото обстрелването ѝ не може да оправдае оттеглянето. И наистина, батареята, както до това време, тъй и до вечерьта нѣмаше никакви загуби.

И тъй, въ посоката на главния ударъ турцитѣ не можаха да напреднатъ нито на една крачка отъ Карталъ тепе. При всѣки опитъ да настжпятъ, тѣ биваха принудени съ пехотенъ и артилерийски огънь да се разпръснатъ и да търсятъ укритие въ съседнитѣ падини.

Настжпващитѣ къмъ Татаркьой турци достигнаха до гребена на Карталъ тепе и по-нататъкъ не напреднаха, като очакваха, вѣро-

ятно, напредването на своитѣ части отъ Карталъ тепе. Командирътъ на бригадата заповѣда 8-а батарея, отъ бивака, да настжпи къмъ участъка на 2-а дружина и да поддържа настжплението ѝ, въ обходъ на турския лѣвъ флангъ. Но, поради напредналото време, този обходъ не можа да се извърши, и батареята вечерьта се върна на бивака.

По долината на Арда, откъмъ Черекьой и Доуджаросъ, турцитѣ не предприеха никакви действия.

Командирътъ на 30-и полкъ, като смѣташе, че участъкътъ на 2-а дружина е много голѣмъ, заповѣда и на 3-а дружина да настжпи къмъ с. Татаркьой, за да бжде готова да поддържа този участъкъ. Обаче тази дружина бѣ въ разпореждане на командира на бригадата, който не намираше необходимо да се изпраща тази поддържка, и заповѣда дружината да остане на мѣстото си.

Следъ като се убедиха, че по-нататъшното настжпление е невъзможно, турцитѣ продължиха само пушечната и артилерийска стрелба до 5 ч. сл. пл. Следъ този часъ до мръкване се чуваха само отдѣлни гърмежи. Командирътъ на бригадата, като предполагаше, че на другия день турцитѣ ще подновятъ своитѣ действия, и като не очачваше никаква помощь, поради прииждането на р. Арда, реши да оттегли назадъ, на стария бивакъ, главнитѣ сили, за да починатъ и да бждатъ готови за действие на другия день, а на позицията да се оставятъ само преднитѣ постове.

Войницитѣ бѣха капнали отъ умора, бѣха премръзнали, измокрени до коститѣ, и едвамъ се движеха изъ разкаляната почва. Командирътъ на полка реши да смѣни преднитѣ постове съ 3-а дружина, усилена съ 1-а и 14-а роти. Останалитѣ части отъ полка до 11 ч. сл. пл. се прибраха за почивка на бивака, дето пристигнаха и 8-а и 9-а батареи.

Въ този бой отъ полка имаше: 1 убитъ и 41 ранени, почти всички отъ артилерийски огънь. Турцитѣ претърпѣха сжщо сериозни загуби, макаръ отъ българска страна да се пестѣха патронитѣ и снарядитѣ, защото снабдяването презъ придошлата р. Арда ставаше много трудно. Съ понтонитѣ се прехвърлиха презъ рѣката нѣколко сандъци патрони и снаряди, но единъ натоваренъ понтонъ бѣ повлѣченъ отъ буйната вода и преобърнатъ. Отъ деветтѣ войници, които бѣха въ него, единъ се удави, а другитѣ се спасиха съ голѣми усилия. Затова се прекрати прехвърлянето на бойни запаси съ понтонитѣ.

Продължение излаза на 30-и октомврий.

Презъ нощьта срещу 30-и октомврий българското охранение не можа да влѣзе въ съприкосновение съ турцитѣ на Карталъ тепе, които, вѣроятно, се бѣха оттеглили на изходнитѣ си позиции, къмъ. Карагачъ. Впоследствие отъ бѣглеци се узна, че комендантътъ на крепостьта заповѣдалъ на 30-и октомврий да се настѫпи по-енергично и да се прогонятъ слабитѣ български части отъ Карталъ тепе

На разсъмване полето предъ Карталъ тепе пакъ бѣ покрито съ мъгла, и по-далечъ отъ 500—600 крачки не можеше да се наблюдава. Прикрити отъ мъглата, турцитѣ настѫпваха небезпокоени, и, като достигнаха до позициитѣ си отъ предния день, бѣха открити отъ българскитѣ предни постове и посрещнати отъ тѣхъ съ огънь. Като не се надяваха на успѣхъ въ участъка около Карталъ тепе, тѣ насочиха значителни части за обходъ на позицията и отъ двата фланга. Турската крепостна, гаубична и полска артилерия откри силенъ огънь по главната позиция. Въ 9 ч. пр. пл. два табора и четири картечници настѫпиха енергично и сполучиха да обхванатъ лѣвия флангъ. На този обхватъ бѣха противопоставени дружиннитѣ поддръжки, и турското настѫпление бѣ спрѣно съ огъня на пехотнитѣ части и на 7-а батарея, която презъ нощьта бѣ застанала на позицията отъ 25-и октомврий, съ фронтъ между Доуджаросъ и Черекьой.

Въ сѫщото време турцитѣ настѫпваха и къмъ с. Татаркьой. Изпратенитѣ по долината на Емирли дере български патрули донесоха, че две турски роти и единъ ескадронъ се приближавали къмъ с. Емирли. Това показваше, че турцитѣ ще се опитатъ да обхванатъ и дѣсния флангъ на българската позиция. И наистина, една тѣхна батарея, разположена задъ височината северно отъ Емирли, откри огънь по посока на Татаркьой.

Командирътъ на 3-а дружина реши да изненада турцитѣ, за да забави тѣхното напредване. Той заповѣда на 9-а и 10-а роти да настѫпятъ. Но, вследствие силния артилерийски огънь, само 9-а рота можа да напредне около 400—500 крачки, а 10-а рота остана на мѣстото си, въ горичката южно отъ Татаркьой. Турското настѫпление бѣ спрѣно и въ този участъкъ.

Веднага следъ започване боя, 8-а батарея, подъ прикритието на 8-а рота, зае избраната си отъ по-рано позиция на около 1·5 км. западно отъ Татаркьой и въ 9 ч. пр. пл. откри огънь по турскитѣ колони, които се появиха на височината 123, и по веригитѣ, които настѫпваха по южнитѣ склонове на тази височина. Командирътъ на артилерийското отдѣление заповѣда на командира на 9-а батарея

да разузнае позиция вдѣсно отъ 8-а батарея и въ отстѫпъ на нея. Но самата батерия бѣ оставена на бивака. Следъ разузнаването, командиръть на батареята тръгна обратно за бивака. Той доложи на командира на 30-и полкъ, че флангътъ и тилътъ на избраната позиция трѣбва да се запазятъ съ една рота откъмъ Иеникьой. Командиръть на полка изпрати въ тази посока 7-а рота отъ полковата поддръжка, задъ която тръгна и батареята, а въ това време 8-а батарея, както се каза, водѣше борба въ настѫпващитѣ турци.

Когато 9-а батарея се отдѣли отъ ротата, за да отиде къмъ избраната позиция, тя трѣбваше да мине по мѣстность, която се наблюдаваше добре отъ Карталъ тепе. Една турска полска батарея веднага откри огънь по нея съ бризантни гранати. Макаръ турската стрелба да бѣше доста точна, батареята на търсъ измина поражаемото пространство, безъ загуби, и зае избраната позиция, откоято последователно открива огънь по забелязанитѣ турски пехотни части около Карталъ тепе и височината к. 123 и по една полска батарея, която обстрелваше 8-а батарея.

Между това, турцитѣ се готвѣха да подновятъ настѫплението си. Попладне стрелбата отъ дветѣ страни поутихна, но къмъ 1 ч. сл. пл. по лѣвия участъкъ на позицията откриха силенъ огънь гаубичната батарея, западно отъ Черекьой, две полски батареи и крепостната артилерия. Турцитѣ бѣха използували затишието, за да размѣстятъ своитѣ резерви и да усилятъ своята предна линия. Едновременно съ артилерията, и усилената турска верига започна вихровъ огънь по българскитѣ окопи, усиленъ още съ огъня на четири картечници. Окопитѣ на лѣвия участъкъ бѣха засипани съ куршуми и съборени отъ попадащитѣ снаряди. Отъ 14-а рота излѣзоха отъ строя ранени всичкитѣ началници, Ротата не можа да издържи ужасния огънь. Тя се оттегли на нова позиция, на около 700 крачки задъ първата. Единиятъ взводъ отъ 11-рота сѫщо попадна подъ много силенъ огънь и се оттегли. Но останалитѣ на позицията части продължаваха огъня и не позволиха на турцитѣ да напреднатъ, макаръ на нѣколко пѫти да вливаха въ своята първа линия свежи поддръжки. Огъньтъ на 8-а и 9-а батареи сѫщо съдействуваше за осуетяване турскитѣ опити за настѫпление. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. командиръть на 30-и полкъ изпрати напредъ картечната рота да заеме позиция между лѣвия и дѣсния участъци и да съдействува за отбиване атаката. Картечната рота бързо излѣзе на позиция, но огънь не откри, защото нѣмало съответни цели. Всѫщность цели имаше много — въ това време турскитѣ картечници обсипваха окопитѣ съ своитѣ куршуми.

Въ 2 ч. 15 м. сл. пл. турцитѣ направиха последенъ опитъ да минатъ въ настѫпление. Една тѣхна полска батарея зае позиция на самата височина Карталъ тепе и отъ съвсемъ близко разстояние обсипа българскитѣ окопи съ шрапнели. Една рота въ сѫщото време се спусна отъ височината напредъ, но, попаднала подъ силенъ пехотенъ огънь и подъ огъня на 8-а батарея, веднага се разпръсна и отстѫпи пакъ на изходната си позиция.

Командирътъ на бригадата, като смѣташе, че турцитѣ се готвятъ да предприематъ обща атака, изпрати 16-а рота за подкрепа на лѣвофланговата 1-а дружина, която достигна до първата линия, но участие въ стрелбата не взе, защото последната бѣ вече прекратена. Той заповѣда и на командира на полка да настѫпи съ 2-а дружина (полковата поддържка) къмъ Татаркьой и да обхване турския лѣвъ флангъ. 7-а и 8-а роти бѣха назначени за прикритие на дветѣ батареи, а другитѣ две роти отъ тази дружина останаха на мѣстата си, защото, докато настѫпятъ, боятъ се прекрати.

Отъ щаба на дивизията се получи съобщение, че до вечерьта сръбскиятъ 8-и полкъ ще мине презъ Арда за поддържане 30-и полкъ, и че презъ Арда сѫ прехвърлени бойни запаси за бригадата.

Къмъ 4 ч. сл. пл. турцитѣ се отказаха отъ намѣрението си да настѫпватъ. Пехотниятъ огънь се прекрати, а артилерийскиятъ — продължи до мръкване.

Въ този бой 30-и полкъ претърпѣ голѣми загуби: убити — 25 войници, ранени — 3 офицери и 116 войници и подофицери и изчезнали — 19 войници, или всичко 163 души. Макаръ командирътъ на бригадата да бѣ избралъ позиция западно отъ Карталъ тепе, за да се избѣгнатъ голѣмитѣ поражения отъ крепостната артилерия, повечето отъ загубитѣ бѣха причинени отъ артилерийски огънь.

Този огънь произведе много силно впечатление въ Щаба на 8-а дивизия. На 31-и октомврий началникътъ на дивизията изпрати на командуващия армията следното донесение, съ което запитваше да се държи ли Карталъ тепе на всѣка цена:

„Вчера къмъ 9 ч. пр. пл. преднитѣ постове на Шейновския полкъ били атакувани отъ три табори, безъ да е могло да имъ се даде нѣкакво съдействие, понеже постоветѣ, заставитѣ и отзадлежещата мѣстность били засипани съ кръстосанъ огънь отъ крепостьта и отъ поставенитѣ гаубични батареи при с. Доуджаросъ. Шесть полски батареи били извадени източно отъ Карталъ тепе. Преднитѣ постове отстѫпили на главната позиция, на височината западно отъ Карталъ тепе. Две наши батареи и една дружина заели флангово положение и съ огъня си заставили неприятеля да се спре на могилата (запад-

ната). Въ това време (3 ч. сл. пл.) почна силна канонада. Главната позиция на полка била обстреляна отъ крепостьта, отъ гаубичната батарея при с. Доуджаросъ и шесттѣ полски батареи. Движението по позицията било невъзможно. Направенитѣ землени работи и блиндажи били разрушени съ бризантни гранати отъ голѣмъ калибъръ. Позицията била запазена. Стрелбата спрѣла окончателно, следъ настжпване на нощьта. Полкътъ загубилъ досега въ боеветѣ на Карталъ тепе 330 человѣци. Отъ убититѣ и раненитѣ 90% сж отъ шрапнелни куршуми и парчета отъ снаряди. Задържането Карталъ тепе, споредъ донесението на полковникъ Марчинъ, е абсолютно невъзможно безъ крепостна артилерия: туй, което единъ день се достига съ бой, на другия день трѣбва да се отстжпи доброволно, поради невъзможностьта да се боримъ съ крепостната артилерия. Карталъ тепе безъ крепостна артилерия нѣма никакво значение, и стоенето тамъ е безполезно.

При тия условия, моля, да ми се укаже, трѣбва ли да държимъ Карталъ тепе на всѣка цена, или да се държимъ вънъ отъ зоната на крепостния огънь. Въ боя вчера сж взели участие 29-и и 30-и турски полкове. Днесъ по цѣлия фронтъ на полка, който е сега вънъ отъ крепостния огънь, до тоя часъ е било спокойно."

При това неточно описание на боя и на запитването командуващиятъ армията отговори:

„Държането на Карталъ тепе е необходимо, но всѣкога трѣбва да се разбира, че това трѣбва да бжде вънъ отъ крепостния огънь дотогава, докогато не поставимъ своя обсадна артилерия, която да държи въ респектъ противника. Държането връзка е всѣкога задължително, а въ боя на 30-и того, види се, тая връзка не е сжществувала, защото, необяснимо е, какъ така срещу гаубичнитѣ батареи при Доуджаросъ не е могло да се извадятъ нѣкжде около чифл. Кулаклж наши скорострелни батареи, които отъ разстояние около 4 км. биха могли да прогонятъ гаубицитѣ на противника. Отъ донесението не може да се схване какво е настоящето положение на Карталъ тепе. Нуждна е една скица за пояснение, каквото за въ бждеще да се изпраща."

Действия въ Северозападния секторъ.

Въ Северозападния секторъ турцитѣ не предприеха никакви действия. Когато се получи заповѣдьта отъ командуващия II армия да се демонстрира, съ цель да се облекчи положението на частитѣ при Карталъ тепе, началникътъ на сектора заповѣда 15-и и 20-и полкове съ часть отъ силитѣ си да извършатъ демонстративна атака къмъ Екмекчикьой, като тази атака се поддържа съ огънь отъ 9-и артилер. полкъ; обсаднитѣ батареи да открияътъ огънь по Папасъ тепе и Казанъ тепе; 13-и полкъ, 1-а бригада отъ 11-а дивизия и 11-и артилер. полкъ да бждатъ готови за действие, щомъ получатъ заповѣдь. Такава, обаче, не бѣ дадена.

Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на сектора, по заповѣдь отъ Щаба на II армия, разпореди да се отправятъ за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, въ разпореждане на началника на Източния секторъ, една 15 см. гаубична батарея, отъ Боюкъ Смаилча, и 56-и полкъ, отъ Возгачъ. Понеже последниятъ полкъ бѣ общъ резервъ на сектора, то на негово мѣсто бѣха изтеглени по една дружина отъ 7-и и 13-и полкове.

Действията въ Източния секторъ. — Заемане гребена Бааларъ Сыртж.

(19-о картограф. приложение).

Началникътъ на Източния секторъ заповѣда да се продължи укрепяването на позицията и да се направятъ нѣкои размѣствания на частитѣ, за по-голѣма бойна готовность:

а) Войскитѣ за маневриране да се раздѣлятъ на две групи: 54-и полкъ — въ долината на северъ отъ с. Кара Юсуфъ, и 53-и полкъ — при с. Демеранлия.

б) Една дружина отъ 53-и полкъ бѣ изпратена на шосето Одринъ—Цариградъ, при висота 58'9. Заедно съ изпратената по-рано дружина отъ 54-и полкъ, се формира Лѣвъ страниченъ отрядъ, къмъ който се придадоха още една батарея отъ пристигналото 2./11. не с. с. артилер. отдѣление и единъ взводъ отъ Гвардейския коненъ полкъ. Назначението на този отрядъ бѣ да охранява лѣвия флангъ на войскитѣ отъ Източния секторъ, а ако турцитѣ се опитатъ да вкарватъ подкрепления въ крепостьта или да излѣзатъ отъ нея, заедно съ Конния отрядъ, да ги задържа, докато пристигнатъ войскитѣ за маневриране.

в) Другата батарея отъ 2./11. не с. с. артилер. отдѣление да остане при 54-и полкъ.

г) Конниятъ отрядъ да се премѣсти въ Кара Късъмъ.

д) Да се изпрати отъ 2./8. бригада ½ рота на височината източно отъ Скендеркьой, за свръзка съ Лѣвия страниченъ отрядъ и ½ рота — на височинитѣ източно отъ Хадъраа, за свръзка съ 2./11. бригада.

На 30-и октомврий попладне началникътъ на сектора получи отъ командуващия II армия следната заповѣдь:

„Тая зарань противникътъ, въ две колони, е повелъ атака противъ Карталъ тепе, което се заема отъ 30-и Шейновски полкъ, За да се отвлѣче вниманието на противника, заповѣдано е на началницитѣ

на 8-а и на Тимошката дивизии да открияτъ огънь и се даде видъ на настжпление. Необходимо е, и частитѣ отъ Източния секторъ да предприематъ демонстративни действия."

Както се каза по-горе, войскитѣ отъ Северозападния секторъ се задоволиха съ демонстративенъ огънь отъ обсаднитѣ батареи. Началникътъ на Източния секторъ, обаче, реши да действува по-енергично и да използува демонстрацията за заемане едно по-благоприятно положение за бждещитѣ действия. Той предполагаше, че въ най-скоро време ще се започне решителниятъ ударъ противъ крепостьта, и бързаше да заеме по-добро изходно положение за този ударъ. Въ 2 ч. 15 м. сл. пл. той изпрати на частитѣ следнитѣ заповѣди:

1) *2./8. бригада* да се вдигне по тревога и да заеме укрепенитѣ си позиции. Следъ това по две роти отъ преднитѣ дружини на всѣки полкъ да настжпятъ въ тънки вериги и да даватъ видъ, че ще атакуватъ главната отбранителна линия на крепостьта, южно отъ Арнауткьой. На командира на бригадата бѣ заповѣдано да води лично демонстративния бой, като излѣзе по-близо до бойната часть.

2) *2./11. бригада* да произведе демонстративенъ бой, като артилерията открие честъ огънь, а пехотата да настжпи въ широкъ фронтъ, съ гжста стрелкова верига, и да дава видъ, че ще атакува, но всжщность да не се увлича въ решителна атака.

3) *Войскитѣ за маневриране (3./9. бригада)* да се събератъ по тревога и да бждатъ готови за действие, като се премѣстятъ: 54-и полкъ — на 3 км. южно отъ Кара Юсуфъ, 53-и полкъ — при пресичането Сазлж дере съ пжтя Мусубейли — Демеранлия.

Командиратъ на *(2./11. бригада)* насочи 57-и полкъ въ участъка между Айвасъ Баба и Маслака, а 58-и — къмъ укрепената група Арнауткьой. Въ 4 ч. сл. пл. 4-а и 6-а батареи откриха огънь по обектитѣ, дадени за настжпление на пехотнитѣ полкове, и изстреляха 177 шрапнели. На този огънь турцитѣ отговориха съ рѣдка стрелба отъ крепостнитѣ орждия. Пехотнитѣ части настжпиха и напреднаха около 2 км. Презъ време настжплението само отъ 57-и полкъ имаше двама леко ранени войника. Намръкване турцитѣ прекратиха артилерийската стрелба, а напредналитѣ български части се върнаха обратно на изходнитѣ си позиции. Това "връщане не бѣше въ духа на получаванитѣ заповѣди. Споредъ тѣзи заповѣди, напредналитѣ части трѣбваше да се укрепятъ на достигнатитѣ позиции и даже да подготвятъ закритие и за по-заднитѣ войски, докато тѣ дойдатъ да ги подкрепятъ. Затова началникътъ на сектора не одобри, както връ-

щането на частитѣ отъ 2./11. бригада, тъй и споменатото по-долу връщане на 10-и полкъ къмъ гребена на Шарапъ Йолу.

Заповѣдьта за демонстрацията се получи отъ командира на *2./8. бригада* въ 3 ч. 15. сл. пл., а къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. турцитѣ бѣха открили огънь по разположението на двата полка отъ батареитѣ №№ 59 и 60, при укрепената група Маслакъ, и отъ една друга полска батарея, изнесена напредъ, на гребена Малъ тепе. Следъ като се зае укрепената позиция, споредъ заповѣдьта отъ началника на сектора, отъ 10-и и 23-и полкове се изпратиха по две роти напредъ, къмъ Маслакъ и Малъ тепе. На ротитѣ бѣ дадена задача отъ командиритѣ на полковетѣ да настѫпятъ напредъ, на около 800—1000 крачки, следъ което да се върнатъ на позициитѣ си. Турцитѣ веднага забелязаха настѫпващитѣ роти и пренесоха огъня на батареитѣ си при Маслакъ и при Малъ тепе по тѣхъ. Ротитѣ отъ 23-и полкъ, които имаха по-добри подстѫпи, не претърпѣха никакви загуби отъ този огънь, но ротитѣ отъ 10-и полкъ имаха 10 войници ранени.

Командиръть на 2./8. с. с. артилерийско отдѣление, щомъ получи заповѣдьта за демонстративнитѣ действия, откри силенъ огънь отъ 4-а и 6-а батареи по Малъ тепе и по Маслакъ. Дветѣ батареи изстреляха 227 снаряди по тѣзи позиции, но, вѣроятно, не сѫ могли да попаднатъ въ турскитѣ батареи, защото тѣ до вечерьта продължиха стрелбата си. Силниятъ артилерийски огънь, обаче, подействува твърде много на турскитѣ войски, които заемаха преднитѣ позиции — редифскитѣ табори БабаЕски и Айроболъ. Тѣ напуснаха своитѣ позиции при Малъ тепе и се оттеглиха дори до главната отбранителна линия, последвани и отъ съседния таборъ Малгара. По този начинъ участъкътъ Малъ тепе — Мезаръ тепе бѣ сървършено напуснатъ. Началникътъ на редифската дивизия веднага заповѣда да се подведатъ подъ одговорность малодушнитѣ офицери и войници, смѣни командира на редифския полкъ БабаЕски, усили сѫщия полкъ съ единъ таборъ отъ полка Лозенградъ и заповѣда да се заематъ наново преднитѣ постове. Войницитѣ неохотно се връщаха къмъ напуснатитѣ позиции, защото се боеха да не попаднатъ пакъ подъ артилерийския огънь, но до вечерьта тѣ пакъ се върнаха на мѣстата си. Отстѫплението, обаче, не бѣ забелязано отъ българска страна.

Намръкване напредналитѣ роти отъ 10-и полкъ се върнаха на изходната позиция. Бѣха започнали да се връщатъ и ротитѣ отъ 23-и полкъ. Когато началникътъ на сектора узна това, той заповѣда по телефона направо на командира на полка да останатъ на достигнатитѣ мѣста, дето да се премѣсти и цѣлиятъ полкъ. Ротитѣ се

върнаха на мѣстата си, на гребена Бааларъ Сѫртѫ, а въ тъмнината настѫпиха и 3-а и 4-а дружини отъ полка и достигнаха сѫщия гребенъ. Следъ малко тамъ пристигна и командирътъ на полка, съ полковата поддръжка (2-а дружина). Въ тъмнината 3-а и 4-а дружини бѣха загубили посоката на настѫплението, и помежду имъ имаше много голѣмъ интервалъ, въ който бѣ изнесена напредъ пристигналата 2-а дружина.

Веднага следъ пристигането си на новата позиция, и тритѣ дружини започнаха да се окопаватъ. Турцитѣ почти престанаха да стрелятъ. Само отвреме — навреме се чуваха отдѣлни артилерийски изстрели. Началникътъ на Източния секторъ започна да предполага, че турцитѣ пакъ сѫ изтеглили войски отъ този фронтъ, за да ги изпратятъ въ Южния и Западния сектори, и реши да продължи демонстрацията и да направи опитъ за завладяване укрепената група Маслакъ. Той потърси по телефона полковникъ Кърджиева, но последниятъ не бѣ изпълнилъ заповѣдьта му да бѫде при преднитѣ части, а бѣ останалъ нѣкѫде назадъ. Тогава генералъ Велчевъ се обърна къмъ командиритѣ на полковетѣ и имъ предаде направо следнитѣ заповѣди:

1) На командира на 23-и полкъ:

„Две дружини да настѫпятъ къмъ укрепленията 58—60, а останалитѣ две дружини — следъ тѣхъ и се постараятъ да заематъ Маслакъ. Ако се окаже, че противникътъ е силенъ, то задоволете се съ това, което сте достигнали.“

2) На командира на 10-и полкъ:

„23-и полкъ ще атакува тази нощь фронта при Маслакъ. Вашиятъ полкъ да съдействува, като заеме височинитѣ южно отъ батареитѣ 58 и 60. Съобразявайте се съ 23-и полкъ. Една дружина ще оставите на позицията, за да прикрива въ случай на нужда.“

Изпратенитѣ разузнавателни роти отъ 23-и полкъ излѣзоха на около 1·5 км. предъ гребена Бааларъ Сѫртѫ, но не можаха въ голѣмата тъмнина да влѣзатъ въ връзка. Щомъ забелязаха предъ себе си турски предни постове, и дветѣ роти следъ полунощь се върнаха при своитѣ дружини. Къмъ 1 ч. 30 м. пр. пл. на 31-и октомврий командирътъ на полка донесе на началника на сектора за резултата отъ разузнаването и за своето решение да остане и се укрепи на достигнатата позиция. Последниятъ одобри това решение.

Командирътъ на 10-и полкъ бѣ удивенъ отъ задачата, която му се възлагаше за презъ нощьта. Той не можеше да разбере какъ

ще се атакуватъ отъ толкова далечно разстояние височини, безъ никой да бѣше ги видѣлъ презъ деня и да е изучилъ подстжпитѣ предъ тѣхъ, и смѣташе, че въ голѣмата тъмнина едва ли нѣкой ще може да намѣри своя обектъ. Но, като имаше предвидъ категоричността на получената заповѣдь, той предаде по телефона следната заповѣдь до дружиннитѣ командири:

4-а дружина, като поддържа непрекжснато връзка съ 23-и полкъ, да настжпи и завладѣе височината Малъ тепе и тази между Малъ тепе и Маслакъ; 3-а дружината да настжпи близо до 4-а и да завладѣе височината южно отъ Малъ тепе; 1-а дружина, съ две картечници, да настжпи непосрѣдствено задъ срѣдата на дветѣ предни дружини; едната дружина отъ полка, съ две картечници, да остане на старата позиция.

Къмъ 8 ч. сл. пл. се започна настжплението въ тъмнината. Съ голѣми трудности 4-а дружина можа да влѣзе въ връзка съ 23-и полкъ, и къмъ 11 ч. сл. пл. се получи донесение за спирането на последния на гребена Бааларъ Съртж. Командирътъ на полка запо-вѣда и неговитѣ дружини да почнатъ да се укрепяватъ на сжщия гребенъ.

Следъ като се убеди, че по-нататъшнитѣ действия противъ Маслакъ сж невъзможни, началникътъ на сектора заповѣда:

а) 53-и полкъ и всичката артилерия на 2./8. бригада и на маневриращитѣ войски да се разположатъ на позиция източно отъ Мусубейли;

б) 54-и полкъ да се премѣсти при пресичането Сазлж дере съ пжтя Мусубейли — Демеранлия;

в) Командирътъ на 2./8. бригада да отиде напредъ и поеме командуването на своитѣ части;

г) За общъ началникъ на войскитѣ около Мусубейли се назначава командирътъ на 3./9. бригада, генералъ Грънчаровъ.

Войскитѣ за маневриране се приготвиха за действие. Тѣ останаха на мѣстата си до мръкване. Въ 6 ч. сл. пл., по заповѣдь отъ началника на сектора, 54-и полкъ, заедно съ придадената му не с. с. батарея, се премѣсти на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж дере, из-точно отъ Мусубейли, дето скоро пристигна и 53-и полкъ. По тоя начинъ цѣлата 3./9. бригада (6 дружини и 1 батарея) бѣ готова да поддържа 2./8. бригада.

Пълно обкрѫжаване крепостьта.

(31-и октомврий и 1-и ноемврий).

Организация на командуването.

Следъ завършване обкрѫжаването на крепостьта, българската II армия бѣ принудена да бездействува, ако турцитѣ не предприематъ излази. На армията не бѣше дадена задача за постигане. Частитѣ произвеждаха ежедневни разузнавания, но и тѣ се водѣха безъ ясно опредѣлена цель, като често пѫти коствуваха жертви, а добититѣ резултати не се използуваха.

На 25-и октомврий се получи отъ Кюстендилъ съобщение, че командуващиятъ сръбската II армия, генералъ Степановичъ, съ своя щабъ, тръгва за Мустафа Паша. Генералъ Ивановъ бѣ изненаданъ отъ това съобщение, защото отъ Щаба на действуващата армия той не бѣ получавалъ никакви указания или инструкции по общото командуване на съюзнитѣ войски и по бѫдещитѣ действия следъ обкрѫжаването. Той поиска да му се съобщи проекта на Главното командуване за бѫдещитѣ действия, ако такъвъ има, за да може своевременно да направи нуждитѣ приготовления. Той не запита по командуването на сръбскитѣ войски при Одринъ, защото смѣташе, че въ искания проектъ ще бѫдатъ урегулирани команднитѣ отношения между българскитѣ и сръбскитѣ войски. До вечерьта генералъ Ивановъ не получи отговоръ на своето запитване. Презъ нощьта полковникъ Жековъ води разговоръ по телеграфа съ началника на Оперативния отдѣлъ въ Главната квартира. Той запита полковникъ Нерѣзовъ, какво назначение да се даде на генералъ Степановичъ. Последниятъ отговори, че генералъ Степановичъ се назначава за началникъ на „цѣлия Западенъ секторъ отъ обложението", дето сѫ разположени Тимошката и 8-а дивизии, и дето ще се разположи и Дунавската дивизия; за „началникъ на Източния секторъ" ще остане генералъ Велчевъ, а генералъ Ивановъ остава за „началникъ на обложението". Отъ този разговоръ се вижда, че въпросътъ за общото командуване се разрешава отъ Щаба на действуващата армия инцидентно, следъ запитване, и се разрешава, като се даватъ нови наименования на команднитѣ инстанции.

Въпрѣки указанието отъ Щаба на действуващата армия, командуващиятъ II армия на 27-и октомврий бѣ решилъ да прехвърли Дунавската дивизия въ Южния секторъ. Само поради придошлата рѣка Арда, тази дивизия не можа да мине на дѣсния брѣгъ и, както се каза по-горе, остана въ района Еспетли—Каджкьой—Мустафа Паша. Сега той се отказа отъ това прехвърляне, защото смѣташе,

че не е добре да се дава въ състава на сръбската II армия и една българска дивизия, и реши: да прехвърли цѣлата 8-а дивизия на Южния секторъ, а Западниятъ — да се заеме отъ Дунавската дивизия.

На 31-и октомврий въ 1 ч. 30 м. пр. пл. на частитѣ бѣ изпратена следната заповѣдь:

„§ 1. Вчера противникътъ се е опиталъ съ превъзходни сили да атакува и завладѣе Карталъ тепе, но безуспѣшно.

I и III армии се приготовляватъ за атакуване противника на Чаталджанската позиция.

§ 2. За днесъ, 31-и октомврий, заповѣдвамъ:

а) За общъ началникъ на линията отъ обложението, която се заключава между дѣсния брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Арда (противъ Северозападния и Западния фронтове на крепостьта), се назначава началникътъ на сръбската II армия, генералъ Степановичъ. За заемане тази линия отъ обложението се назначаватъ: Тимошката дивизия (полковникъ Кондичъ), Дунавската дивизия (генералъ Рашичъ), единъ полкъ отъ 11-а дивизия (55-и полкъ) и обсадната артилерия, както е разпредѣлена въ секторитѣ (Северозападенъ и Западенъ).

б) За началникъ на сектора, между дѣсния брѣгъ на р. Арда и дѣсния брѣгъ на Марица (противъ Южния фронтъ на крепостьта) се назначава началникътъ на 8-а дивизия, генералъ майоръ Кирковъ.

За заемане този секторъ се назначаватъ 1-а и 3-а бригади отъ 8-а дивизия.

в) За началникъ на Източния секторъ между лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Марица, на югъ отъ Одринъ, (противъ Северния и Източния фронтове на крепостьта) се назначава началникътъ на 11-а дивизия генералъ майоръ Велчевъ.

За заемане този секторъ се назначаватъ: три полкове отъ 11-а сборна дивизия, 2-а бригада отъ 8-а дивизия, 3-а бригада отъ 9-а дизизия, Лейбъ-Гвардейскиятъ коненъ полкъ и конниятъ полкъ на Тимошката дивизия.

§ 3. Смѣняване частитѣ отъ секторитѣ, съгласно § 2 п. п. а, б и в, да се започне отъ днесъ, 31-и октомврий, като за всѣко измѣнение въ досегашното разположение се донася периодически и своевременно.

§ 4. Частитѣ да продължаватъ да се затвърдяватъ на заетитѣ пунктове.

§ 5. Конната бригада да продължава изпълнението на възложената ѝ задача за разузнаване къмъ Деде Агачъ и за охранение моста при Кулели Бургасъ, до пристигане тамъ на пехотни части.

Командирътъ на конната бригада да разпореди за събиране и приготовление въ Димотика и околностьта хранителни и фуражни припаси, понеже 8-а дивизия ще се базира и на Димотика.

§ 6. Щабътъ на армията — въ Мустафа Паша.“

Действията на 31-и октомврий и на 1-и ноември.

Презъ деня (31-и октомврий) турцитѣ не предприеха по-сериозни действия, и частитѣ отъ армията можаха да извършатъ размѣстванията споредъ горната заповѣдь.

Командирътъ на конната бригада и презъ този день изпрати къмъ Арнауткьой само 1./3. ескадронъ. Въ 3 ч. сл. пл. той изпрати 3./3. ескадронъ, съ две картечници и командира на полка, но на лѣвия брѣгъ на Марица се изпрати само единъ разездъ. Къмъ Ортакьой, Деде Агачъ, Урли и Емирли, съ неопредѣлена цель, бѣха изпратени и две наблюдателни застави отъ по половинъ взводъ, на изтокъ и на югъ отъ Димотика. Главнитѣ сили на бригадата презъ цѣлия день останаха неподвижни въ Болгаркьой. Отъ изпратения на лѣвия брѣгъ на Марица разездъ се узна, че тамъ за охрана на мостоветѣ сж пристигнали сръбски конници отъ Източния секторъ, но командирътъ на бригадата не взе мѣрки да се обедини командуването на всички сили, които имаха да изпълняватъ една и сжща задача — охрана на мостоветѣ.

Въ Южния секторъ турцитѣ откриваха силенъ огънь по главната позиция на 30-и полкъ. Този огънь, съ малки прекжсвания, продължи презъ цѣлия день, но, благодарение добритѣ закрития, полкътъ имаше само единъ войникъ раненъ. Направата на моста презъ р. Арда, поради тъмнината и буйното още течение, отиваше много трудно. Командирътъ на понтонната рота дори смѣташе да прекрати работата, защото имаше опасность да се издавятъ работещитѣ войници. Вѣроятно, за да се подкрепи духа на частитѣ отъ Южния секторъ, началникътъ на Щаба на 8-а дивизия къмъ 9 ч. пр. пл. съобщи на командира на 1-а бригада, че сръбскиятъ 8-и полкъ ще почне да се прехвърля презъ Арда на лодки, та да изпрати офицеръ, за да го насочи тамъ, дето е необходимо. Изпратениятъ офицеръ, обаче, констатира, че никакво прехвърляне на войски презъ рѣката нѣма, и че постройката на моста отива много бавно. Вечерьта, къмъ 11 ч. сл. пл., 12-и полкъ премина по готовия вече мостъ, пристигна и се разположи на бивакъ въ Емирли дере, а на 1-и ноември смѣни на позицията 30-и полкъ, който, заедно съ своето артилерийско отдѣление, се прибра на бивака си, задъ позицията. Сръбскиятъ 8-и полкъ, който, следъ направата на моста, сжщо бѣ преминалъ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, се върна обратно въ с. Еспетли и влѣзе наново въ състава на своята дивизия. Полкътъ премина на дѣсния брѣгъ, изпълнявайки по-раншната заповѣдь.

Въ Западния секторъ, следъ получаване заповѣдьта по армията, пристигна началникътъ на сръбската Дунавска дивизия, който имаше

своитѣ полкове въ Мустафа Паша и Еспетли. Решено бѣ, смѣната на българскитѣ части да се извърши постепенно и презъ нощьта, за да не се узнае отъ турцитѣ и да не се отслабва отбраната на сектора. 4-и полкъ въ 2 ч. 45 м. сл. пл. пристигна задъ позицията, и веднага следъ това 12-и полкъ, заедно съ 1./8. с. с. артилерийско отдѣление, тръгна по пѫтя за Еспетли и за моста на р. Арда, за да влѣзе въ състава на войскитѣ отъ Южния секторъ. Както се каза, този полкъ пристигна въ Емирли дере посрѣднощь. Презъ нощьта 4-и полкъ смѣни отъ позицията 51-и, а едно сръбско с. с. артилер. отдѣление смѣни 2./8. не с. с. артилер. отдѣление. Смѣненитѣ части останаха да нощуватъ задъ позицията. На разсъмване на 1-и ноември турцитѣ откриха силенъ пехотенъ и артилерийски огънь, който трая около половинъ часъ. На този огънь отговориха само сърбитѣ. Презъ деня пристигна задъ позицията сръбскиятъ 9-и полкъ, а презъ нощьта се започна и смѣната на 52-и полкъ отъ сръбския 8-и полкъ. Смѣненитѣ части останаха задъ позицията, и на 2-и ноември цѣлата 3./8. бригада се премѣсти въ района Салтакликьой—Сименли.

Въ Северозападния секторъ на 31-и октомврий къмъ 4 ч. 30 м. пр. пл. турцитѣ настѫпиха съ около единъ таборъ срещу преднитѣ постове на сръбскитѣ 15-и и 20-и полкове, като едновременно откриха и силенъ артилерийски огънь по тѣхъ. Българската артилерия сѫщо откри огънь, защото бѣше подготвена за нощна стрелба. Турцитѣ настѫпиха енергично, но, следъ като бѣха посрещнати и съ силенъ пехотенъ огънь, къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл., се разколебаха и отстѫпиха на изходнитѣ си позиции преди разсъмване. Отъ оставенитѣ кървави следи се виждаше, че тѣ сѫ претърпѣли значителни загуби. Отъ 20-и полкъ имаше 1 убитъ и 11 ранени. Двата полка въ тъмнината изстреляха 31,000 патрони.

ГЛАВА V.

Стѣсняване обкржжаването въ Източния секторъ.

Положението предъ Източния секторъ на 31-и октомврий.

(20-о картографич. приложение).

Бързото и почти безпрепятствено завладяване важнитѣ гребени Бааларъ Сыртж усилваше предубеждението у началника на Източния секторъ, че турцитѣ, изобщо, сж слаби, и не ще могатъ дълго да противостоятъ на натиска отъ всички страни. Той получи донесение и отъ началника на Конния отрядъ, че отъ хванатитѣ въ пленъ двама редовни и единъ нередовенъ войници се установило, че духътъ на Одринския гарнизонъ билъ много отпадналъ, и че половината отъ войницитѣ на гарнизона желаятъ да се предадатъ. Войницитѣ получавали по единъ хлѣбъ на три дни.

Това схващане на генералъ Велчевъ не бѣ потвърдено отъ други източници, които да сочатъ, че духътъ на турцитѣ е разколебанъ. Началникътъ на Бабаескийската редифска дивизия на 30-и октомврий вечерьта изпрати до коменданта следното донесение:

„Неприятелтъ е използувалъ завчерашната мъгла, за да се укрепи южно отъ Кючукъ Дюллюкъ и на височината съ лозята на 3800 м. отъ отбранителната линия. Той е поставилъ и артилерия по височитѣ югозападно отъ Софуларъ, и неговитѣ патрули сж открили огънь по единъ нашъ разездъ. Отъ нашитѣ батареи №№ 19 и 20 и отъ батареитѣ около Айвасъ Баба въ 4 ч. бѣ откритъ огънь. Следъ това неприятелтъ е открилъ артилерийски огънь по нашата предна позиция отъ Малъ тепе до срещу Мусубейли, на който е отговорено отъ батареята № 14, въ Джевизлика, както и отъ батареитѣ №№ 8, 10, 11, отъ Кестенликъ и Илдъзъ. Командирътъ на полка БабаЕски ми донесе, че нашитѣ предни постове около Малъ тепе сж се оттеглили, вследствие неприятелския огънь. Отговорено му е да се действува твърдо, да се поддържа редъ и дисциплина, като се употрѣбятъ крайни усилия въ това отношение. Да се провѣри и се съобщатъ имената на тѣзи, които сж напуснали своитѣ позиции. Вначалото и азъ лично присжтствувахъ на стрелбата отъ Айвасъ Баба и батареитѣ въ другитѣ участъци.

Работитѣ се развиваха така, че макаръ да се издаватъ заповѣди и напомняния, изглежда, че войницитѣ въ това положение не ще се съпротивляватъ, както трѣбва. Затова е заповѣдано да се представятъ имената на тѣзи, които първи сѫ напуснали позициитѣ си, за да бѫдатъ наказани, споредъ закона. При всичко това, понеже съ редифски войници не може да се окаже нуждната съпротива, ако неприятелтъ предприеме силна атака, то, моля, за тѣхно насърдчение още утре да благоволите и изпратите въ Източния секторъ единъ низамски полкъ."

Началникътъ на Източния секторъ смѣташе още, че за сполучливи действия срещу главната отбранителна линия на крепостьта трѣбва да се заематъ гребенитѣ Бааларъ Сыртѫ, Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ. Следъ като назначи за общъ началникъ на войскитѣ около Мусубейли командира на 3./9. бригада, генералъ майоръ Грънчаровъ, той заповѣда на 31-и октомврий частитѣ да се укрепятъ на достигнатитѣ предния день мѣста. Артилерията въ участъка бѣ премѣстена напредъ: 2./8. с. с. артилерийско отдѣление — задъ гребена североизточно отъ Мусубейли и гаубичното отдѣление — на дѣсния брѣгъ на р. Сазлѫ дере.

Заемане гребенитѣ Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ.

Следъ пладне на началника на войскитѣ, действуващи около Мусубейли, бѣ заповѣдано:

1) Преди мръкване *артилерията* да открие огънь и подготви атаката на Ески Кумлукъ.

2) На мръкване *10-и полкъ*, подъ прикритието на нощната тъмнина, да настѫпи и се постарае да завземе гребенитѣ Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ, означени на картата съ червени звездички.

3) *23-и полкъ* да съдействува на 10-и, като не позволява на противника да го атакува откъмъ Маслака.

4) *Маневриращитѣ войски* да се приближатъ и да бѫдатъ готови да поддържатъ преднитѣ части. Сѫщитѣ войски да бодърствуватъ и бѫдатъ готови да действуватъ.

Създаването още една командна инстанция — „Началникъ на войскитѣ около Мусубейли" — се отрази твърде вредно върху действията на войскитѣ отъ сектора: началникътъ на Източния секторъ самъ даваше задачитѣ дори на полковетѣ, и генералъ Грънчаровъ се явяваше само като една лишна предавачна инстанция, за да се забави получаването на заповѣдитѣ отъ изпълнителитѣ. Така, следъ получаване горната заповѣдь, той потърси командира на 2./8. бригада и не можа да го намѣри, защото презъ нощьта последнията

се бѣше премѣстилъ, безъ да съобщи новото си мѣсто. Тогава заповѣдьта бѣ изпратена направо до изпълнителитѣ, и командиръ̀тъ на 10-и полкъ я получи едвамъ въ 3 ч. 20 м. пр. пл. на 1-и ноември. Тази заповѣдь гласѣше:

„Веднага разпоредете, и немедлено да се заематъ височитѣ западно отъ Кумъ дере, означени върху картата съ червена звездичка, тамъ, дето свършва надписаЕски Кумлукъ и височата понаюгъ, дето е надписъ̀тъ „клб". Ще бѫдете поддържани, въ случай на нужда, отъ 53-и полкъ. Частитѣ веднага да се окопаятъ на заетитѣ висоти! Донесете за извършеното! Доложете на бригадния си командиръ по телефона тази заповѣдь, и да изпрати веднага конникъ за свръзка при мене."

Не стана нужда да се долага на бригадния командиръ, защото следъ малко командиръ̀тъ на полка получи и отъ него сѫщата заповѣдь. Командиръ̀тъ на бригадата бѣ вече получилъ заповѣдьта отъ началника на войскитѣ около Мусубейли и бѣ направилъ разпореждане по нея.

По този начинъ на 10-и полкъ се даваше трудната задача да атакува презъ нощьта и да заеме една позиция, която отстоеше на около 2 км. предъ него и на около 3·5 км. предъ главната отбранителна линия на крепостьта. Командиръ̀тъ на полка нѣмаше никакви сведения за противника. Той и другитѣ началници не можеха въ непрогледната нощна тъмнина да опредѣлятъ кѫде приблизително се намиратъ тѣзи височини, които на картата сѫ означени съ червени звездички, но на мѣстностьта съ нищо не бѣха означени. Най-после, заповѣдьта бѣ дадена, безъ да се вземе предвидъ, че полкъ̀тъ не бѣ разположенъ добре за нощни действая, защото имаше едната си дружина (4-а) на гребена Бааларъ Сърт̀ж, а, предъ Мусубейли, другитѣ три дружини бѣха разположени на гребена Шарапъ Йолу, като 2-а дружина се окопаваше на височината северно отъ пѫтя чифл. Кюшенъ — Одринъ, а 1-а и 3-а, съ картечната рота, бѣха оставени въ полкова поддръжка, задъ сѫщата позиция при Сазлѫ дере.

Командиръ̀тъ на полка имаше предвидъ, че въ тази непозната мѣстность, ако се насочатъ дружинитѣ къмъ обектитѣ отъ мѣстото си, може да се объркатъ, защото въ тъмната нощь не се виждаше по-далечъ отъ 10 крачки. А веднъжъ разбъркани, частитѣ можеха взаимно да се обстрелватъ даже и презъ деня, защото времето бѣ мъгливо. Той имаше предвидъ прѣсния случай съ 12-и полкъ при Папасъ тепе, но не можеше да се противопостави на категоричната заповѣдь, и взе решение да атакува: а) височината приЕски

Кумлукъ съ отдѣлената 4-а дружина, която да бѫде подкрепена отъ бригадната поддръжка, б) височината Пачаджиларъ (клб.) съ другитѣ три дружини и картечната рота, които предварително да се съсрѣдоточатъ при височината на западъ отъ чифл. Кюшенъ.

Следъ като направи разпореждане за съсрѣдоточение на 1-а и 3-а дружини съ картечната рота, командирътъ на полка донесе на командира на бригадата за своето решение, и го молѣше да подкрепи 4-а дружина и да даде на командира на дружината нуждитѣ инструкции, защото се намираше по-близо до него.

Докато се събератъ 1-а, 2-а и 3-а дружини на опредѣленото мѣсто, започна да се разсъмва. Между това, командирътъ на бригадата, следъ като освободи 13-а рота отъ бригадната поддръжка да се присъедини къмъ своята дружина, изпрати началника на щаба на бригадата да предаде заповѣдьта на 4-а дружина.

Въ 5 ч. 45 м. пр. пр. 4-а дружина настѫпи отъ гребена Бааларъ Съртѫ къмъ височината съ звездичката при надписа Ески Кумлукъ, като имаше въ първа линия 14-а и 15-а роти и въ втора — 13-а и 16-а. Ротитѣ се движеха въ взводни колони, предшествувани отъ гѫста верига патрули. Къмъ 6 ч. 30 м. пр. пл., когато ротитѣ бѣха доближили до височината, започна да се развиделява. Турцитѣ забелязаха настѫпващитѣ и откриха залповъ огънь на разстояние 200 крачки. Изненаданитѣ отъ този огънь роти, въ строй за нощни действия, бѣха смутени, и се разстроиха. Само 15-а рота, благодарение хладнокръвието на командира си, подпоручикъ Диновъ Станко, можа веднага да се събере, да залегне и да открие огънь по стрелящитѣ турци. Постепенно се събраха и другитѣ роти и, следъ кратка огнева подготовка, се впуснаха на ножъ върху турската позиция. Турцитѣ не дочакаха удара и се оттеглиха къмъ своитѣ окопи, по гребена на около 500 крачки задъ първата имъ позиция, а 4-а дружина започна да се окопава на заетата височина, която бѣ ѝ посочена за обектъ.

Командирътъ на полка, като дочу силния пушеченъ огънь на разсъмване, схвана, че 4-а дружина е завързала бой съ противника, и реши веднага да настѫпи съ другитѣ три дружини, за да облекчи нейното положение. Той насочи 2-а дружина северно отъ височината съ звездичката при надписа Пачаджиларъ, 1-а дружина — южно отъ надписа „клб.“, а 3-а дружина и картечната рота остави въ полкова поддръжка. Дружинитѣ настѫпваха безспирно, защото височината не бѣ заета отъ турцитѣ. Но, когато достигнаха

до нея, забелязаха турски вериги, които бързаха сѫщо да я заематъ, вѣроятно да действуватъ срещу фланга на 4-а дружина. Изненадани съ пехотенъ огънь, турцитѣ се повърнаха назадъ, заеха окопитѣ по гребена на около 800 крачки отъ височината, откоито бѣха тръгнали, и оттамъ откриха огънь. По силата на огъня и по широчината на фронта турскитѣ сили се оценяваха на около 5 табори.

И наистина, къмъ това време Али Назъмъ паша, началникътъ на войскитѣ въ Източния секторъ, изпрати на коменданта на крепостьта следното донесение:

„1. Въ клб. Кушларъ тепе неприятелътъ настѫпва съ полученитѣ голѣми и прѣсни сили. Невъзможно е да се опредѣли неговата сила.

2. Неприятелътъ има твърде много загуби отъ огъня на нашитѣ предни постове, които се държатъ на мѣстата си. Това се вижда отъ донесението на командира на полка Кешанъ.

3. Споредъ донесението на нашия разездъ, една неприятелска рота е заела с. Мусубейли.

4. Преднитѣ постове постоянно се усилватъ.

5. Моралниятъ духъ на войницитѣ е запазенъ. Имаме единъ леко и двама тежкоранени.

6. Предоставямъ на вашето просвѣтено мнение въпроса да ми се даде, за всѣка евентуалность, една низамска часть."

Къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. всички дружини отъ полка бѣха вече достигнали даденитѣ имъ обекти, и се окопаваха подъ пехотния огънь на турцитѣ. По тѣхъ откриха огънь и турскитѣ батареи отъ главната отбранителна линия, както и тѣзи при групата Маслакъ. Отъ близкия пехотенъ и отъ артилерийския огънь дружинитѣ въ първа линия търпѣха голѣми загуби, защото укрепяването на позицията бѣ още въ началото си, а турцитѣ познаваха много добре мѣстностьта, бѣха измѣрили разстоянията, и стрелбата имъ бѣ много точна. До вечерьта частитѣ отъ 10-и полкъ претърпѣха голѣми загуби (11 убити и 101 ранени). Особено голѣми бѣха загубитѣ отъ началническия персоналъ: убити бѣха 1 кандидатъ офицеръ и 2 подофицери, ранени — 2 офицери и 6 подофицери.

Къмъ 4 ч. сл. пл. командиратъ на 2./8. бригада заповѣда да се изпратятъ две роти отъ 23-и полкъ, които да заематъ междината между 10-и полкъ и позицията на Бааларъ Съртж. Изпратени бѣха 3-и и 4-а роти отъ полковата поддръжка, които по-после бѣха усилени съ още една рота, защото междината се оказа много голѣма.

Българската артилерия въ това време не вземаше почти никакво участие въ борбата. Само 4./8. с. с. батарея бѣ дадена въ разпореждането на командира на 10-и полкъ, но батарейниятъ командиръ не можа да намѣри командира на полка и да получи задача. Той срещна случайно адютанта на 4-а дружина, който сѫщо търсѣше командира на полка, и откогато узна, че тази дружина търпи голѣми загуби отъ турския пехотенъ огънь. Командиръть на батареята реши да не губи повече време, а да избере позиция непосрѣдствено задъ 4-а дружина и да ѝ съдействува да се държи на позицията си. Батареята се разположи въ дола южно отъ Мусубейли и веднага откри огънь по турскитѣ окопи, откоито се обстрелваше 4-а дружина. Следъ като турцитѣ прекратиха стрелбата си, 4./8. батарея продължи съ рѣдъкъ огънь да обстрелва тѣхнитѣ окопи и до вечерьта изстреля 384 шрапнели.

Останалитѣ две батареи отъ 2./8. с. с. артилерийско отдѣление заемаха позицията си на гребена западно отъ Сазлѫ дере, но дадоха само нѣколко изстрели по укрепената група Маслакъ. Къмъ 2 ч. сл. пл. се започна подготвяне нова позиция на гребена Бааларъ Сьртѫ, а къмъ 6 ч. сл. пл. тази позиция бѣ заета. Безъ да се даде нито единъ изстрелъ отъ новата позиция, батареитѣ наново се върнаха презъ нощьта на старата си позиция.

Дветѣ батареи отъ 2-о с. с. гаубично отдѣление бѣха на позицията си задъ гребена Шарапъ Йолу, когато се започна настѫплението на 10-и полкъ. Тѣ не бѣха предупредени за това настѫпление, и когато се започна пушечната стрелба на лѣвия флангъ на Източния секторъ, командиръть на отдѣлението изпрати адютанта си и двама разузнавачи, които узнаха и му изпратиха донесение за задачата на 10-и полкъ.

Командиръть на отдѣлението забеляза, че на могилата Мезаръ тепе се мѣркатъ група началници. Понеже тази могила бѣше единствения удобенъ наблюдателенъ пунктъ за турцитѣ, той реши да не имъ позволи да го използуватъ и откри огънь по него отъ 2-а батарея. Турцитѣ веднага се разбѣгаха, тъй като въ самата могилка попаднаха нѣколко фугасни гранати. По-после, въ 3 ч. сл. пл., сѫщата батарея откри огънь по единъ турски окопъ въ лозята северно отъ Мезаръ тепе, отдето турцитѣ стреляха по частитѣ отъ 10-и полкъ и прѣчеха на укрепяването имъ. Скоро, обаче, тази стрелба бѣ прекратена, защото по сѫщия окопъ започна да стреля 4./8. с. с. батарея.

По този начинъ всичката дейность на дветѣ гаубични батареи презъ този день се изчерпва съ изстрелване 31 снаряди по Мезаръ тепе и по споменатия по-горе окопъ.

По заповѣдь отъ началника на артилерията въ сектора, и тѣзи батареи вечерьта промѣниха позицията си и заеха нова позиция северозападно отъ Мусубейли, но къмъ 10 ч. сл. пл., пакъ по заповѣдь отъ сѫщия, отдѣлението се върна на старата си позиция.

Това колебание на началника на артилерията въ участъка да изнесе артилерията напредъ се дължи, вѣроятно, на твърде преувеличенитѣ донесения на командира на 10-и полкъ за настѫпление на турцитѣ къмъ неговия участъкъ, за които ще се говори по-долу.

Турското командуване започна вече сериозно да се безпокои отъ българското настѫпление срещу Източния фронтъ на крепостьта. Вечерьта началникътъ на войскитѣ на този фронтъ изпрати на коменданта на крепостьта следното донесение:

„При Кушъ тепе, Мезаръ тепе и Малъ тепе, на предната позиция, започнатиятъ въ 7 ч. 30 м. пр. пл. бой продължи презъ цѣлия день. Усилихъ войскитѣ, които заематъ тази позиция, съ полка Кешанъ, после, — съ по две роти отъ полковетѣ Лозенградъ и Чорлу и съ таборъ отъ полка Бруса. Но отъ шрапнелитѣ, които неприятелтъ постоянно сипе върху насъ, имаме много убити и ранени. Това е повлияло върху духа на редифскитѣ войници, които се оттеглиха отъ позициитѣ. Макаръ тѣ да сѫ повръщани отново на бойнитѣ си мѣста, но окопитѣ, заемани отъ таборитѣ Бруса, Айроболъ и БабаЕски, сѫ останали незаети. Преднитѣ позиции иматъ голѣмо значение за отбраната на главната позиция, понеже, ако неприятелтъ постави тукъ артилерия, ще ни причини голѣми пакости. На това основание намѣрихъ за твърде необходимо да се отбраняватъ непремѣнно тѣзи позиции, и на тази отбрана отдавамъ по-голѣмо значение дори и отъ отбраната на главната позиция. Но отъ донесението, което получихъ сега отъ командира на полка Кешанъ, се вижда, че неприятелтъ е обходилъ една часть отъ командуванитѣ отъ него войски, и имало опасность тѣ да бѫдатъ обкрѫжени. На запитването му отговорихъ, че трѣбва да прогони обхождащия неприятель съ собственитѣ войски, защото съ други не разполагамъ. Положението, обаче, е такова, че нашитѣ войски не ще могатъ да се съпротивляватъ до сутриньта. Затова настоятелно моля да наредите веднага да се изпрати единъ низамски полкъ и една картечна рота. Като се има предвидъ, че, вѣроятно, боятъ ще продължи, то да се изпратятъ и две с. с. батареи, които призори да заематъ позиции.“

Атаката на турската предна позиция Маслакъ.

Разузнаване предната позиция Маслакъ — Малъ тепе.

Докато 10-и полкъ извършваше настѫплението, дружинитѣ отъ 23-и полкъ бѣха заели своитѣ окопи. Турцитѣ откриха по тѣхъ артилерийски огънь отъ крепостьта, който трая до 6 ч. сл. пл., но ни-

какви загуби не причиниха, защото окопитѣ на гребена Бааларъ Съртж бѣха вече доста усъвършенствувани.

Лесното заемане преднитѣ пунктове предъ фронта на 10-и полкъ отново привлѣче вниманието на началника на Източния секторъ, и той пакъ замисляше да продължи опита за завладяване преднитѣ позиции предъ фронта Айвасъ Баба. Къмъ 10 ч. пр. пл. той изпрати заповѣдь до началника на войскитѣ при Мусубейли да се изпратятъ два разузнавателни отряди, които да разузнаятъ по посока къмъ батарея № 58 и къмъ батареи №№ 59 и 60, и да се провѣри заети ли сж тѣзи батареи или не.

Началникътъ на войскитѣ при Мусубейли възложи тази задача на командира на 23-и полкъ, но последниятъ донесе, че турцитѣ стрелятъ даже по отдѣленъ човѣкъ, който се покаже предъ окопитѣ, и движението на отдѣлни разузнавателни отряди тукъ е невъзможно. Но отъ донесенията на разузнавателнитѣ патрули и отъ личното му наблюдение съ бинокълъ се установило, че окопитѣ предъ Малъ тепе, батареитѣ №№ 58, 59, и 60 и закритото укрепление сж силно заети отъ пехота, картечници и орждия, числото на които не може да се установи, и че отъ сжщитѣ батареи се обстрелва доста силно дѣсния участъкъ на полка. Изпратенитѣ наново офицерски и подофицерски патрули използуваха гънкитѣ на мѣстностьта и можаха да се приближатъ на около 1500 крачки до гребена Маслакъ, откждето бѣха посрещнати съ залповъ огънь. Тѣ можаха да забележатъ, че предъ групата Маслакъ сж изработени нови окопи, и че самитѣ укрепления и батареитѣ сж обградени съ телена мрежа.

Положението презъ нощьта срещу 2-и ноември.

Командуващиятъ II армия на 31-и октомврий още веднъжъ предупреди началника на Източния секторъ, че трѣбва да се избѣгва преждевременно влизане въ сферата на артилерийския огънь. Началникътъ на сектора, обаче, смѣташе, че, ако държи войскитѣ си далечъ отъ крепостьта, турцитѣ ще могатъ винаги да маневрират, като извличатъ войски, за да действуватъ въ другитѣ сектори. Освенъ това, не можеше да се заеме добро изходно положение за атаката на крепостьта, а и дългата линия на обкржжаването щѣше да бжде много слабо заета. Като действуваше за постепенното приближаване къмъ крепостьта, той започна да се безпокои отъ това различие въ схващанията и изпрати до командуващия армията следното донесение:

„Войскитѣ отъ Източния секторъ отдавна сж въ сферата на неприятелския огънь не само отъ крепостьта, но и отъ полската му артилерия. Обаче, благодарение доброто прислоняване на частитѣ

> къмъ мѣстностьта, умѣлото имъ ползуване отъ фортификацията, вѣрния нашъ огънь, лошата стрелба на турцитѣ, тѣхната негодность къмъ маневриране и пр., както Ви е известно, ние досега имаме твърде малко загуби. Отъ друга страна, съ движението на войскитѣ ни напредъ, значително се намали зоната на обложението, и съ това се даде възможность съ по-малко войски да става обложението, и поддръжката между частитѣ да бѫде по-лесна и и по-ефикасна. За положението на частитѣ постоянно Ви донасямъ, и то Ви е известно. Моля, съобщението Ви, да извадя ли войскитѣ на Източния секторъ отъ сферата на огъня на неприятелската крепостна артилерия?"

Както се каза по-горе, и въ другитѣ сектори частитѣ бѣха се приближили дотолкова, че попадаха подъ огъня на крепостната артилерия. Командуващиятъ армията бѣ направилъ това предупреждение, като е ималъ предвидъ темперамента на началника на Източния секторъ. Затова той му съобщи, че вчерашната телеграма имала предупредителенъ характеръ. „Щомъ частитѣ сѫ добре приспособени къмъ мѣстностьта, щомъ не страдатъ отъ артилерийския огънь на противника, да останатъ на мѣстата си, дето и да продължаватъ да се утвърдяватъ".

На 1-и ноември къмъ 4 ч. сл. пл. началникътъ на войскитѣ при Мусубейли заповѣда:

> „1) *2./8. бригада* да заеме гребена Бааларъ Съртѫ, височината съ червената звездичка северно отъ надписа Бааларъ Съртѫ и височитѣ източно отъ Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ. За свръзка съ съседитѣ (2./11. бригада и Страничния отрядъ) да се изпратятъ по половинъ рота.
>
> 2) *Маневренитѣ войски*, подъ началството на командира на 53-и полкъ, да застанатъ: 53-и полкъ — източно отъ надписа Мусубейли, 54-и полкъ — западно отъ надписа Сазлѫ дере. Пристигналиятъ презъ деня 53-и полкъ е разположенъ при пресичането на Сазлѫ дере отъ пѫтя Мусубейли—Демеранлия.
>
> 3) *2./8. с. с. отдѣление и 2-о с. с. гаубично отдѣление* презъ нощьта да се премѣстятъ на хребета западно отъ Мусубейли, за да могатъ да поддържатъ по-добре пехотата, въ случай на излазъ отъ крепостьта.
>
> 4) Позициитѣ да се укрепятъ и постепенно да се усъвършенствуватъ.
>
> 5) Въ случай на излазъ отъ крепостьта, противникътъ да се посрещне съ силенъ огънь отъ близки разстояния, като частитѣ не се увличатъ въ преследване. Отстѫпване отъ заетитѣ позиции не се допуска."

2./11. бригада презъ този день усилваше своитѣ позиции, безъ да бѫде безпокоена отъ турцитѣ. Само дружината отъ 57-и полкъ, която заемаше позиция на истокъ отъ Хадъраа, по заповѣдь отъ началника на сектора, се премѣсти на хребета непосрѣдствено южно отъ селото, за да се поддържа по-добра свръзка съ частитѣ отъ 2./8. бригада.

Между това, командиръть на 10-и полкъ се чувствуваше твърде изолиранъ на новата позиция. Той взе мѣрки, за да се противопостави на турскитѣ опити презъ нощьта да си вематъ обратно отнетата имъ позиция, но се съмняваше дали полкътъ ще може да се удържи на новата позиция, дълга три километри. Види се, за да издействува да му се пратятъ подкрепления, той преувеличаваше въ своитѣ донесения, както силата на турцитѣ, тъй и тѣхната активность.

Къмъ 6 ч. сл. пл. началникътъ на сектора получи донесение отъ началника на войскитѣ при Мусубейли, че турцитѣ настѫпили срещу позицията на 10-и полкъ. По телефона бѣ предадено и следното донесение отъ командира на полка:

„На дѣсния ми флангъ се групиратъ неприятелски части, около единъ пехотенъ полкъ. Къмъ лѣвия флангъ сѫщо настѫпватъ турски сили, по посока североизточно отъ Мезеръ тепе. Освенъ това, било забелязано на югъ отъ Одринъ, по течението на р. Марица, че се движатъ силни колони, силата на които не можело да се опредѣли. Изобщо, неприятелтъ групира не по-малко отъ една дивизия за утрешния день."

Началникътъ на сектора предположи, че турцитѣ ще искатъ, или да си вематъ обратно отненитѣ имъ на 1-и ноември позиции, или да възпрепятствуватъ на по-нататъшното настѫпление въ Източния секторъ, или да направятъ излазъ въ югоизточна посока съ по-далечна цель. Той реши да съсрѣдоточи къмъ заплашвания участъкъ достатъчно сили, да разстрои противника съ огънь, следъ което да мине въ настѫпление и да бие излѣзлия отъ крепостьта противникъ въ полето. Затова той направи следнитѣ разпореждания, безъ да провѣри донесението на командира на 10-и полкъ:

„1) *10-и полкъ* да посрещне противника съ огънь. Ако той бѫде атакуванъ, ще получи помощь отъ съседитѣ, които ще атакуватъ въ флангъ настѫпващия противникъ.

2) *Батареитѣ* да напуснатъ новозаетитѣ си позиции и да заематъ старитѣ си позиции, задъ гребена източно отъ Мусубейли;

3) *Две дружини отъ 53-и полкъ,* съ две орѫдия, да се изпратятъ на височината западно отъ чифл. Кюшенъ и да бѫдатъ готови да атакуватъ въ флангъ противника, който би атакувалъ лѣвия флангъ на 10-и полкъ.

4) *54-и и 56-и полкове* да бѫдатъ готови да настѫпятъ за поддържане атакуващитѣ части.

5) *Батареитѣ отъ с. с. артилерийско отдѣление,* придадено къмъ 2./11. бригада, да тръгнатъ веднага отъ позициитѣ си къмъ пресичането на пѫтя Демеранлия — Мусубейли съ Сазлѫ дере, дето да се

присъединятъ къмъ войскитѣ за маневриране. Батареитѣ да тръгнатъ поотдѣлно, безъ да се чакатъ. Къмъ сѫщото мѣсто да се отправи и дружината отъ 57-и полкъ, която е въ Таушанъ Куруджикьой, както и най-близката до лѣвия флангъ картечна рота. Ако турцитѣ настѫпятъ противъ 2./8. бригада, 2./11. бригада да произведе демонстрация, като дава видъ, че ще атакува, да открие силенъ огънь, но да не влиза въ решителенъ бой.

6) *1.9. не с. с. артилерийско отдѣление,* което отиваше да се присъедини къмъ своята дивизия, бѣ достигнало до село Акъ Бунаръ, източно отъ р. Тунджа. Началникътъ на сектора изпрати заповѣдь и на това отдѣление да тръгне, презъ Ортакчи, за Кючукъ Гердели. Следъ това той поискá разрешение отъ командуващия армията, отдѣлението да остане въ Източния секторъ, което бѣ разрешено.

7) На началника на *Страничния отрядъ,* по шосето Одринъ—Цариградъ, се изпрати заповѣдь да провѣри дали наистина се движатъ турски колони по долината на р. Марица и да съобщи на началника на *Конния отрядъ,* въ Кара Късъмъ, да направи сѫщата провѣрка. Ако презъ нощьта или на разсъмване се започне бой западно отъ Мусубейли, Страничниятъ отрядъ заедно съ Конния да произведатъ демонстрация на югозападъ отъ чифл. Кюшенъ.

8) *Опълченската дружина* отъ разв. Евджилеръ да тръгне веднага по пѫтя Михаличъ — Секюнъ — Хаджикьой — Хатипкьой — Кайпа — Кара Юсуфъ — Кючукъ Гердели, дето да пристигне, по възможность, на 2-и ноември, макаръ и късно."

Още на 1-и ноември въ 8 ч. сл. пл. началникътъ на Източния секторъ донесе на командуващия II армия, че, споредъ донесенията на преднитѣ части, противникътъ групира значителни сили срещу 2./8. бригада, че е вѣроятно боятъ да се почне презъ нощьта или на разсъмване, че се вематъ мѣрки за противодействие, и че моли войскитѣ отъ другитѣ сектори да подпомогнатъ съ демонстративни и активни действия. Той съобщи това и на началника на Северозападния секторъ, съ молба да съдействува на войскитѣ отъ Източния секторъ.

И тъй, презъ нощьта срещу 2-и ноември по-голѣмата часть отъ войскитѣ на Източния секторъ трескаво работѣха, за да се подготвятъ да посрещнатъ „цѣла турска дивизия", която, споредъ донесението на командира на 10-и полкъ, се готвѣла да настѫпи срещу неговия участъкъ. При разсъмване тѣзи части заемаха следното положение:

а) *2./8. бригада* заемаше позицията отъ височината съ звездичката при Пачаджиларъ до висотата на гребена Бааларъ Сърт, северно отъ Мусубейли. 2./8. с. с. артилер. отдѣление заемаше старата си позиция при Мусубейли съ 5-а и 2-и взводъ отъ 6-а

батареи; 4-а батарея отъ сѫщото отдѣление бѣ въ участъка на 10-и полкъ. Дветѣ полски гаубични батареи бѣха сѫщо на старата си позиция при Мусубейли. Командиръ̀тъ на 10-и полкъ бѣ разпоредилъ всичкитѣ поддръжки да се приближатъ къмъ предната линия, за да могатъ да посрещнатъ съ ножъ настѫпващитѣ турци. Изобщо, духоветѣ у войницитѣ и началницитѣ бѣха силно възбудени, въ очакване турска атака презъ нощьта.

б) *Войскитѣ за маневриране* бѣха на опредѣленитѣ имъ мѣста. Две дружини отъ 53-и полкъ, подъ общото началство на старшия дружиненъ командиръ, съ две орѫдия отъ 6./8. с. с. полска батарея, бѣха пристигнали на височината западно отъ чифл. Кюшенъ.

в) *Привлѣченитѣ отподалечъ войски* се намираха въ следното положение:

3./57. дружина пѫтуваше отъ Таушанъ Куруджикьой къмъ Мусубейли, за да се присъедини къмъ маневриращитѣ войски;

Картечната рота отъ 54-и полкъ, която бѣ придадена къмъ 57-и полкъ и бѣ на позиция на гребена 1 км. северозападно отъ Хадъраа, въ 3 ч. пр. пл. тръгна съ единъ взводъ прикритие въ походенъ редъ по пѫтя Кючукъ Дюллюкъ—Кара Юсуфъ—Мусубейли; въ 7 ч. 30. м. пр. пл. ротата се присъедини къмъ своя полкъ, въ маневриращитѣ войски;

1./9. не с. с. артилер. отдѣление не бѣше още тръгнало отъ Акъ Бунаръ;

2./9. с. с. артилер. отдѣление пѫтуваше къмъ Мусубейли, за да се присъедини къмъ маневриращитѣ войски;

Опълченската дружина отъ Евджилеръ не бѣше още получила заповѣдьта.

Действията въ участъка на 10-и Родопски полкъ на 2-и ноември.

Въпрѣки очакванията на командира на 10-и полкъ и на началника на Източния секторъ, презъ нощьта срещу 2-и ноември турцитѣ не предприеха никакво настѫпление, защото тѣхнитѣ части, особено редифитѣ, каквито бѣха на Източния секторъ, не бѣха се сериозно готвили за нощни действия.

Къмъ 2 ч. пр. пл. командиръ̀тъ на 10-и полкъ изпрати командира на 3-а дружина, подполковникъ Христовъ, съ 11-а и 12-а роти

отъ полковата поддръжка, къмъ височината Пачаджиларъ, съ задача да се приближи къмъ първата линия и да бѫде готовъ да приеме турската атака, като поеме общото началство на всички войски, които отбраняватъ височината. По-после къмъ дветѣ роти се присъедини и 10-а рота, откоято само единъ взводъ остана при полковото знаме.

Къмъ 3 ч. 30 м. пр. пл. ротитѣ отъ полковата поддръжка достигнаха до дружинната поддръжка (2-а рота) задъ височината. Двамата дружинни командири поведоха ротитѣ въ походна колона къмъ предната линия. Къмъ 4 ч. пр. пл. тѣ бѣха вече на гребена, когато турцитѣ откриха извънредно честа пушечна стрелба, защото, вѣроятно, сѫ дочули шума на приближаващитѣ роти и сѫ смѣтнали, че българитѣ започватъ настѫпление. Между неспокойно настѫпващитѣ роти настана смущение. Въ голѣмата тъмнина тѣ се разстроиха. Войницитѣ излѣзоха изъ рѫцетѣ на своитѣ началници и много отъ тѣхъ тръгнаха назадъ, като увлѣкоха и дружинната поддръжка, заедно съ картечната рота, която за презъ нощьта е била оттеглена тамъ. Отстѫпващитѣ войници достигнаха Кумъ дере, дето на разсъмване се събираха и връщаха въ своитѣ части. Нѣкои отъ тѣхъ, обаче, обвзети отъ паника, продължиха движението си назадъ, като всѣваха смущение въ всички части и обози, презъ които минаха. Единъ отъ тѣзи войници пристигна чакъ въ Щаба на Източния секторъ, и разказваше съ голѣми преувеличения за турско настѫпление, за общо отстѫпление на българскитѣ войски и пр. Сѫщиятъ войникъ предалъ тѣзи преувеличени сведения и на пристигащитѣ къмъ Мусубейли батареи отъ 2./9. с. с. артилер. отдѣление, и нѣкои отъ тѣхъ сѫщо повърнаха назадъ, но бѣха спрѣни отъ случайно минаващия тамъ началникъ на сектора.

Между това, ротитѣ отъ 10-и полкъ, които заемаха по-рано позицията при Пачаджиларъ, веднага откриха огънь по турскитѣ окопи. Въ тъмнината тѣ не можаха да узнаятъ какво става, но почти всички войници и офицери останаха съ впечатлението, че турцитѣ сѫ настѫпили отъ своитѣ окопи, но сѫ били повърнати отъ този огънь.

Подъ впечатлението на силната пехотна стрелба и на безредието въ началото на боя, командирътъ на 3-а дружина, отъ лѣвия флангъ на полка, донесе на разсъмване, че се опасява отъ „нова атака," и молѣше да бѫде подкрепенъ. За сѫщото молѣше и командирътъ на дѣснофланговата 4-а дружина. Командирътъ на полка нѣмаше въ свое разпореждане никаква часть, освенъ оставения при знамето взводъ отъ 10-а рота. Въ момента, когато се започна пър-

вата престрелка въ тъмнината, той получи донесение отъ командира на 1./53. дружина, че е пристигналъ съ две дружини и две орѫдия на височината западно отъ чифл. Кюшенъ, и че има задача да настѫпи, само ако бѫде атакуванъ лѣвиятъ флангъ на родопци.

Командиръ̀тъ на 10-и полкъ изпрати ординарецъ съ молба да се премѣсти веднага едната дружина при него, за да я употрѣби за удържане позицията презъ нощьта. Командиръ̀тъ на 1./53. дружина, подполковникъ Габаревъ, чуваше голѣмата трѣскотня въ тъмнината, но не можеше да опредѣли какво става на лѣвия флангъ на 10-и полкъ. Той смѣташе, че ще бѫде безполезно да си изпраща дружина въ участъка на този полкъ, защото въ тъмнината тя може да се объ̀рка и да не принесе никаква полза. На разсъмване съ всички сили той ще може да действува по-добре за отблъсване турцитѣ, даже ако тѣ биха успѣли да отблъснатъ родопци. Затова той не изпрати исканата му дружина. На разсъмване, вследствие настоятелното искане отъ командира на 10-и полкъ, той заповѣда, и 2./53. дружина настѫпи. Къмъ 8 ч. пр. пл. тя пристигна задъ участъка на полка, дето пристигна и 4./53. дружина, отъ маневренитѣ войски. Макаръ всичкитѣ опити на турцитѣ да настѫпятъ да бѣха осуетени, командиръ̀тъ на полка изпрати отъ пристигналитѣ две дружини 4./53. дружина за удължаване дѣсния флангъ на полка, а 2./53. остави въ полкова доддръжка. По този начинъ замисленото отъ началника на Източния секторъ маневриране на лѣвия флангъ на позицията не можеше вече да се предприеме.

Българското настѫпление срещу предната позиция Маслакъ на 2-и ноември.

Командиръ̀тъ на 23-и полкъ презъ нощьта срещу 2-и ноември получи отъ щаба на бригадата предупреждение, че турцитѣ се готвятъ да настѫпятъ, за да си взематъ обратно позициитѣ, които презъ деня имъ отне 10-и полкъ. Той предупреди дружиннитѣ командири да бѫдатъ готови за действия. Току-що бѣше изпратено предупреждението, къмъ 4 ч. сл. пл. започна да се чува силната пехотна стрелба въ участъка на 10-и Родопски полкъ и въ участъка на 1./23. дружина, която вечерьта бѣ изпратена да заеме междината между двата полка. Командиръ̀тъ на дружината донесе, че турцитѣ сѫ на около 1000 крачки отъ неговата позиция, и молѣше да му се изпрати и другата рота. Картечната рота, която дотогава се държеше въ полкова поддръжка, сѫщо бѣ изпратена въ първата линия по взводно, въ участъцитѣ на 3-а и 4-а дружини.

Командирътъ на 1./23. дружина още отъ вечерьта бѣ разузналъ турскитѣ окопи по височината Сапунджиларъ, на около 1000 кр. отъ неговата позиция. Къмъ 4 ч. сл. пл. турцитѣ откриха силенъ огънь отъ тѣзи окопи, на който веднага отговориха 3-а и 4-а роти. Командирътъ на дружината излѣзе напредъ съ 1-а рота, като предполагаше, че турцитѣ настѫпватъ, та да може да ги посрещне на ножъ съ дружинната поддръжка. Въ тъмнината той не можа да опредѣли какво става предъ позицията, но схвана, че турскиятъ огънь е много силенъ. Той изпрати патрули къмъ 10-и полкъ, които му съобщиха, че срещу този полкъ турцитѣ сѫ настѫпили. Въ това време започна да се разсъмва. На отсрещния гребенъ се виждаха вече турски вериги, съ фронтъ на истокъ и на югоистокъ, т. е. къмъ дѣсния флангъ на 10-и полкъ.

Въ това време пристигна и 4./53. дружина. Въ маневриращитѣ войски бѣ останала само 4./53. дружина отъ полка. Когато се почна престрелката въ участъка на 10-и полкъ, получи се донесение отъ командира на полка, че е атакуванъ откъмъ двата фланга и моли да бѫде подкрепенъ. Началникътъ на маневренитѣ войски изпрати последната дружина къмъ Сапунджиларъ, съ задача да подкрепи дѣсния флангъ на 10-и полкъ. Дружината настѫпи въ боенъ редъ и скоро се изравни съ 1./23. дружина.

Командирътъ на 1./23. дружина, майоръ Бойдевъ, се срещна съ командира на тази дружина, майоръ Златаревъ, и двамата решиха да настѫпятъ, съ цель да прогонятъ турцитѣ предъ себе си и така да облекчатъ положението на 10-и полкъ. Тѣ се съгласиха 4./53. дружина да настѫпи по посока на колибата при вис. Сапунджиларъ, а 1./23. дружина — къмъ самата височина.

1./23. дружина настѫпи въ боенъ редъ, като имаше 3-а и 4-а роти въ първа линия, а 1-а и 2-а — въ втора линия. Ротитѣ бързо се спуснаха въ дола Кумъ дере и започнаха да се изкачватъ по източнитѣ склонове на Сапунджиларъ, подъ силенъ турски пехотенъ огънь. Турцитѣ напуснаха преднитѣ си окопи и се оттеглиха на позиция по гребена Сапунджиларъ. Къмъ 8 ч. пр. пл. преднитѣ роти достигнаха на 400 крачки отъ тази позиция, и се получи заповѣдь отъ командира на полка да се прекрати настѫплението.

4./53. дружина настѫпи презъ Кумъ дере, отблъсна преднитѣ турски вериги и започна да се окопава на около 400 крачки отъ предната турска позиция на гребена Сапунджиларъ. И тази дружина настѫпваше подъ много силенъ пехотенъ огънь.

Съ своето настѫпване тѣзи две дружини ангажираха турскитѣ пехотни части на гребена Сапунджиларъ, привлѣкоха тѣхния огънь и избавиха дѣсния флангъ на 10-и полкъ отъ фланговия огънь.

Командиратъ на 2-о с. с. гаубично отдѣление къмъ 5 ч. пр. пл. чуваше силната пушечна стрелба въ участъка на 10-и полкъ и смѣташе, че турцитѣ сѫ започнали настѫплението, споредъ както бѣше предупреденъ отъ началника на сектора. Той получи донесение и отъ своитѣ органи за свръзка съ пехотата, че въ тъмнината се е започнала пехотна престрелка, и затова предупреди батареитѣ да бѫдатъ готови за действие, щомъ се разсъмне. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. се получи заповѣдь отъ началника на артилерията въ участъка да се открие огънь за отбиване турската атака, насочена срещу 10-и полкъ.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. 1-а батарея отъ това отдѣление започна да обстрелва турскитѣ окопи въ лозята южно отъ могилата Малъ тепе, съ цель да съдействува за настѫплението на пехотата. Следъ това огъньтъ бѣ пренесенъ по батареята задъ Малъ тепе (№ 44), която обстрелваше долинитѣ, въ които бѣха разположени маневренитѣ войски. Тя бѣ заставена да замълчи съ 4 шрапнели и 34 фугасни гранати.

Батареитѣ отъ 2./8. с. с. артилер. отдѣление, щомъ се разсъмна, откриха огънь по турската предна позиция и заставиха турцитѣ да прекратятъ пехотния си огънь, макаръ окопитѣ имъ да бѣха добре маскирани. Командиритѣ на батареитѣ поддържаха непрекѫсната връзка съ командиритѣ на дружинитѣ и пренасяха огъня по онѣзи цели, които последнитѣ имъ посочваха, като най-опасни.

Заповѣдь за атаката на Маслакъ.

Въ разгара на пушечната стрелба и следъ тревожнитѣ известия отъ избѣгалия войникъ за мнимото турско настѫпление, началникътъ на Източния секторъ, заедно съ щаба си, тръгна къмъ преднитѣ линии, за да се запознае на самото мѣсто съ положението и да вземе съответни мѣрки. По пѫтя той срещна една батарея, която бѣ заблудена отъ бѣгащи войници, и отстѫпваше. Началникътъ на сектора я повърна на мѣстото ѝ. На разсъмване той пристигна при Мусубейли и получи отъ генералъ Грънчаровъ следнитѣ сведения за действията на разсъмване:

Презъ нощьта турцитѣ сѫ били отблъснати само съ пехотенъ огънь. Къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. тѣ сѫ се опитали наново да настѫпятъ, но тѣхната артилерия не е могла да ги поддържи, защото,

вѣроятно, не е имала добра свръзка съ пехотата. Съ огънь и съ частично настжпление, тѣ сж били принудени да напуснатъ най-преднитѣ си окопи.

Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на сектора бѣ получилъ донесение и отъ началницитѣ на другитѣ свои участъци за действията на разсъмване:

а) *2./11. бригада* бѣ започнала демонстративно настжпление, а батареитѣ бѣха открили огънь по Айвасъ Баба и съседнитѣ укрепления. Турцитѣ въ този участъкъ бѣха приковани къмъ позицията си между Айвасъ Баба и Ташъ табия.

б) *Страничниятъ отрядъ* бѣ настжпилъ отъ своята позиция и достигналъ височината Мезаръ тепе. Оттукъ той продължилъ настжплението си къмъ гребена Халваджи Бекчили и сжщо приковалъ противника предъ себе си.

Вѣроятно тѣзи демонстративни действия на двата фланга сж повлияли на турското командуване не само да се откаже отъ настжплението, но и да почне отстжпление съ напредналитѣ части къмъ предната си позиция.

Началникътъ на сектора бѣ недоволенъ отъ началницитѣ, които не бѣха проявили инициатива да преследватъ отстжпващитѣ отъ преднитѣ пунктове турци. Той реши да използува турското разстройство и да направи още единъ опитъ за завладяване предната позиция Маслакъ, затова той освободи генералъ Грънчаровъ отъ командуването войскитѣ около Мусубейли, пое общото ржководство на боя и разпореди:

„1. *Началникътъ на артилерията* да разпореди всичката артилерия да се вкара въ действие: една часть отъ нея да поддържа непосрѣдствено настжплението на пехотата и да неутрализира турскитѣ батареи, а останалата часть да заеме позиция задъ гребенитѣ Шарапъ Йолу и Бааларъ Сыртж и да съсрѣдоточи огъня си по Маслакъ.

2. 23-и полкъ да настжпи отъ Бааларъ Сыртж и „да се постарае“ да заеме укрепената група Маслакъ. 10-и полкъ, усиленъ съ 4./53. дружина, да настжпи къмъ Сапунджиларъ и да съдействува на атаката. 54-и полкъ да настжпи задъ 23-и полкъ и да бжде готовъ да го поддържи. Непосрѣдственото ржководство на атаката на Маслакъ се възлага на *командира на 2./8. бригада.*

3. Командирътъ на 53-и полкъ, който бѣ оставенъ за началникъ на маневриращитѣ войски, да поеме командуването на дветѣ дружини отъ полка, които бѣха изпратени презъ нощьта въ помощь на 10-и полкъ. Освенъ дветѣ орждия, които имъ бѣха придадени вечерьта, тѣзи дружини да се усилятъ съ още две отъ 2./9. с. с. артилер. отдѣление. *Маневриращитѣ войски* (56-и

полкъ и една дружина отъ 57-и полкъ), подъ началството на *командира на 1./11. бригада,* да се разположатъ задъ височината източно отъ Мусубейли и да бѫдатъ готови за действие.

4. *Останалитѣ войски (2./11. бригада, Страничниятъ и Конниятъ отряди)* да продължава демонстративнитѣ действия и да спомогнатъ на войскитѣ, които ще извършатъ главния ударъ.

Настѫплението.

Следъ това началникътъ на сектора излѣзе напредъ, къмъ най-преднитѣ линии на 23-и полкъ. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. той пристигна тамъ и, като забеляза енергичното настѫпление на 1./23. дружина къмъ Сапунджиларъ, заповѣда веднага да се почне настѫплението съ цѣлия полкъ.

Началникътъ на сектора дотолкова настояваше да се почне веднага настѫплението, че командирътъ на 23-и полкъ не можа да даде обектитѣ на дружинитѣ, а изпрати съ ординарци заповѣдь всѣка дружина да настѫпи предъ себе си. Веднага 2./23. и 4./23. дружини изкочиха отъ окопитѣ си и се понесоха като вихъръ напредъ. Турцитѣ усилиха пехотния огънъ отъ преднитѣ позиции и посрещнаха настѫпващитѣ дружини съ убийственъ артилерийски огънь.

Между това, българската артилерия още не бѣше се организирала за съдействие на настѫплението споредъ заповѣдьта на началника на сектора. 2-о с. с. гаубично отдѣление едвамъ попладне започна да се мѣсти на новата си позиция, въ долината северозападно отъ Мусубейли. Батареитѣ трѣбваше да минатъ по силно обстрелвано отъ крепостната артилерия пространство, и едвамъ въ 1 ч. сл. пл. откриха огънь по турскитѣ батареи № 40 и № 40а, които най-силно обстрелваха настѫпващитѣ дружини отъ 23-и полкъ, и които бѣха заставени да замълчатъ. Следъ това огъньтъ на дветѣ гаубични батареи бѣ пренесенъ въ укреплението Айвасъ Баба, дето турцитѣ бѣха поставили нова батарея. За единъ часъ и тази батарея бѣ заставена да замълчи. Но до това време крепостнитѣ батареи причиниха голѣми загуби на настѫпващата пехота.

Командирътъ на 2./8. с. с. артилер. отдѣление, като получи заповѣдьта за приближаването на всичката артилерия къмъ Бааларъ Сѫртѫ, заповѣда на 5./8. батарея да излѣзе на втора позиция, на гребена североизточно отъ Мусубейли. Мѣстностьта предъ позицията къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. се обстрелваше най-силно отъ крепостната артилерия. Батареята на галопъ и кариеръ измина обстрелваното пространство, безъ никакви загуби, зае новата си позиция и откри огънь по турскитѣ окопи въ групитѣ Маслакъ и Малъ тепе. Следъ

малко на сѫщата позиция бѣ привлѣченъ и взводътъ отъ 6-а батарея. Огъньтъ на 4-а и 5-а батареи бѣ толкова точенъ, че турцитѣ започнаха да изпразватъ своята позиция, пехотниятъ имъ огънь съвършено отслабна, и частитѣ отъ 23-и полкъ можаха да продължатъ настѫплението си и да достигнатъ на 400 крачки отъ турскитѣ окопи, което се виждаше добре отъ артилерийскитѣ наблюдателни пунктове.

2./9. с. с. артилер. отдѣление бѣ пѫтувало презъ нощьта отъ Кара Юсуфъ, и на разсъмване достигна при маневриращитѣ войски на Източния секторъ. Веднага следъ пристигането, се получи заповѣдъ да се усили отрядътъ отъ 53-и полкъ съ още две орѫдия. Командирътъ на отдѣлението заповѣда единъ взводъ отъ 5-а батарея да настѫпи къмъ гребена южно отъ Мусубейли, дето да се присъедини къмъ взвода на 6./8. батарея. Този взводъ настѫпи, но, вмѣсто тамъ, излѣзе при 4-а батарея отъ сѫщия полкъ. За да не се губи време, командирътъ на батареята реши да заеме тамъ позиция, но преди това получи заповѣдъ отъ командира на отдѣлението, че е билъ погрѣшно насоченъ, и затова да доведе взвода си при взвода отъ 6./8. батарея, която е северно отъ Мусубейли. Взводътъ тръгна обратно презъ селото и най-после намѣри търсения взводъ отъ чуждата батарея и зае позиция при него. По този начинъ се изгубиха петь часа, да се търси мѣстото на единия взводъ отъ 5./9. с. с. батарея. Този взводъ измина много лишенъ пѫть подъ изстрелитѣ на противника и въ най-решителния моментъ не можа да вземе участие въ боя.

Вториятъ взводъ отъ 5./9. с. с. батарея, който бѣ насоченъ къмъ дружинитѣ отъ 53-и полкъ, настѫпи и се присъедини къмъ взвода отъ 6./8. с. с. батарея.

Другитѣ две батареи отъ отдѣлението останаха въ очаквателно положение, при маневриращитѣ войски, до 4 ч. сл. пл. Едвамъ тогава тѣзи батареи бѣха изнесени напредъ, при гребена Бааларъ Съртѫ, и получиха задача да поддържатъ атаката на 23-и полкъ.

1./9. не с. с. артилер. отдѣление пристигна въ Кючукъ Гердели въ 12 ч. 40 м. сл. пл. Тукъ отдѣлението остана до 1 ч. 30 м. сл. пл., когато получи заповѣдь да продължи движението си къмъ Мусубейли. Това отдѣление зае позиция на гребена Бааларъ Съртѫ, западно отъ селото, и бѣ готово за стрелба едвамъ къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл.

По този начинъ на артилерията не бѣ дадено нуждното време да се подготви, за да съдействува добре на настѫплението. Въпрѣки силния артилерийски и пехотенъ огънь, дружинитѣ отъ 23-и полкъ продължиха настѫплението си и къмъ 12 ч. и 30 м. сл. пл., като преминаха двата дола, които ги отдѣляха отъ укрепенитѣ групи

Маслакъ и Малъ тепе, изкачиха се на последния гребенъ, отстоещъ на около 400—600 крачки отъ турскитѣ окопи. Картечната рота, придадена по взводно къмъ 2-а и 4-а дружини, бѣ въ първата линия, и водѣше огневата борба съ турскитѣ стрелци отъ 800 и 1100 крачки.

По-нататъшното настѫпление на полка ставаше невъзможно, което се вижда отъ донесението на командира на полка до командира на 3./9. бригада.

„Групата укрепления отъ Маслакъ не сѫ още заети. 2-а дружина е предъ батареитѣ №№ 59 и 60, на около 600—700 метра; 4-а дружина е въ отстѫпъ задъ нея, вдѣсно; 3-а дружина е срещу Малъ тепе, на разстояние около 800 крачки; 1-а дружина се намира южно отъ позицията Малъ тепе и действува въ свръзка съ дружината отъ 53-и полкъ. Противникътъ заема съ пехота и артилерия групата укрепления на Маслакъ и силно обстрелва дружинитѣ, които сѫ срещу тѣхъ, съ пушеченъ и артилерийски огънь. Напредването ми е невъзможно, защото, щомъ се покажатъ на гребена двама или повече войници, стрелятъ и откриватъ шрапнеленъ огънь по тѣхъ. Полкътъ е цѣлъ въ бойна линия. Съ поддръжки не разполагамъ. За да се заематъ групата укрепления, необходимо е атаката да бѫде подготвена съ артилерийски огънь. Турскитѣ пехотни части сѫ залегнали на гребена предъ групата укрепления, и непрестанно стрелятъ."

Отъ това донесение се вижда, че командирътъ на 23-и полкъ се е считалъ още подчиненъ на началника на войскитѣ около Мусубейли, макаръ наблизо да бѣше неговиятъ непосрѣдственъ началникъ — командирътъ на 2./8. бригада.

Между това, вследствие напредването на българската пехота и усилването на артилерийския огънь следъ пладне, турската пехота отъ предната позиция Маслакъ — Малъ тепе отслаби твърде много своя огънь. Гребенътъ, на който бѣ достигнала българската пехота, се сливаше съ заетия отъ турцитѣ гребенъ, и за наблюдателя отъ тила бѣше мѫчно да опредѣли дали групата Маслакъ е завладяна отъ настѫпилитѣ части. Началникътъ на Източния секторъ, като смѣташе, че атакуванитѣ части сѫ на оттатъшния турски гребенъ, т. е. на Маслакъ, изпрати най-напредъ старшия адютантъ, а после — и коненъ ординарецъ, да провѣрятъ това. Ординарецътъ се върна и съобщи, че войницитѣ, които се виждатъ около укрепената група Маслакъ, сѫ българи. Вижда се, че и той не се е погрижилъ да провѣри това на самото мѣсто, а се бѣше задоволилъ да разгледа положението отдалечъ. Старшиятъ адютантъ още не бѣше се върналъ. Въпрѣки твърдението на началника на щаба на сектора, на командира на 3./8. бригада и на всички офицери отъ щаба, че Маслакъ не е заетъ отъ българскитѣ войски, началникътъ на Източния секторъ се подаде на измамата, и въ 11 ч. и 30 м. пр. пл. изпрати въ

щаба на армията донесение, че въ тая минута „знамето на шипчанци се развѣва надъ укреплението Маслакъ“. Въ сѫщото време той заповѣда на артилерията да пренесе огъня си по Малъ тепе и по-назадъ, къмъ Айвасъ Баба, за да не би да поражава собственитѣ войски на Маслакъ.

Следъ това той повика при себе си въ окопа командира на 2./8. бригада и му предаде следната заповѣдь:

> Маслакъ е заетъ. Шепа стрелци сѫ залегнали на Малъ тепе и прѣчатъ на движението напредъ. Застанете начело на войскитѣ предъ Малъ тепе и прогонете противника, като имате предвидъ, че, следъ заемането на Малъ тепе, ще атакувате и Айвасъ Баба още тази нощь.“

Независимо отъ това, той заповѣда гаубичнитѣ и полскитѣ батареи отъ позициитѣ си около Мусубейли да се изнесатъ напредъ, къмъ напредналитѣ пехотни части, да заематъ позиция на Маслакъ и оттамъ да открияТъ огънь въ флангъ на противника при Малъ тепе.

Всички артилерийски началници, обаче, виждаха отъ своитѣ наблюдателни пунктове, че групата укрепления при Маслакъ сѫ още въ турски рѫце. КомандиръТъ на 2-о с. с. гаубично отдѣление къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. отиде лично при началника на Източния секторъ и сполучи да го убѣди да не се изпращатъ напредъ гаубични батареи, докато не се завладѣе здраво турската предна позиция. Началникътъ на сектора заповѣда да се подготвятъ даннитѣ за стрелба по Маслакъ и по Айвасъ Баба, да се намали огъня презъ деня, а намръкване да се подготви съ артилерийски огънь атаката на фортовата линия.

КомандиръТъ на 2./8. с. с. артилер. отдѣление сѫщо доложи на началника на сектора, че Маслакъ е още въ турски рѫце. Последниятъ настояваше, че укрепленията сѫ вече заети отъ 23-и полкъ, и, най-после, се съгласи да се изпрати напредъ само едно орѫдие. Назначеното орѫдие отъ 5-а батарея, подъ командата на подпоручикъ Димитровъ, тръгна отъ позицията по съвсемъ открита и обстрелвана мѣстность. Щомъ се показа на открито, една крепостна батарея откъмъ Айвасъ Баба откри огънь по него. Вследствие силния алюръ, всичкитѣ батарейни залпове попадаха задъ него, и то сполучи да достигне дола задъ веригитѣ на 23-и полкъ, дето бѣ закрито отъ погледитѣ на противника, но все пакъ бѣ изложено на огъня, насоченъ противъ пехотата. КомандиръТъ на 2./23. дружина намираше, че излизането на това орѫдие напредъ не ще принесе никаква полза, докато укрепената група Маслакъ е въ турски рѫце, и затова, по негова заповѣдь, то дочака стъмняването, за да се върне въ батареята си по сѫщия пѫть, по който бѣше настѫпило.

Командирътъ на 2./8. бригада, полковникъ Кърджиевъ, бѣше недоволенъ, както отъ безразборното вмѣсване на началника на сектора въ командуването на по-малкитѣ негови части, тъй и отъ недовѣрието, което питаеше последниятъ къмъ неговитѣ действия. Но той тръгна съ своя щабъ да изпълни тежкото поржчение, макаръ да бѣ увѣренъ, че Маслакъ не е заетъ, защото идѣше отъ бойната линия, дето бѣ проследилъ добре действията на 23-и полкъ. Подъ градъ отъ крушуми и подъ тресъка на пръскащитѣ се снаряди, дой достигна до бойната часть на полка, дето получи заповѣдь отъ началника на сектора:

„Заповѣдвамъ Ви съ частитѣ отъ 23-и Шипчански полкъ, находящи се при укреплението Маслакъ, до довечера непремѣнно да прогоните неприятелскитѣ стрелци, които сж заседнали при Малъ тепе, като знаете, че безъ това се спира по-нататъшното развитие на операциитѣ по съставения ми планъ."

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. дветѣ гаубични батареи съсрѣдоточиха огъня си по форта Айвасъ Баба. Веднага цѣлото укрепление бѣ обсипано съ фугасни гранати и шрапнели. Забелязани бѣха 25 попадения въ двора му и всичкитѣ му бруствери. Поставенитѣ въ укреплението орждия замлъкнаха.

Началникътъ на Източния секторъ, който вече вѣрваше, че турската предна позиция е превзета, започна да смѣта, че ще бжде възможно да се продължи настжплението и да се направи още едно усилие за заемане форта Айвасъ Баба, отъ главната отбранителна линия. Но затова бѣ необходимо да получи разрешение отъ командуващия армията, чрезъ когото щѣше да се обезпечи и съдействие отъ другитѣ сектори. Още въ 1 ч. 20 м. сл. пл. той изпрати въ щаба на армията следното денесение:

„Въ тази минута бомбардираме форта Айвасъ Баба. Вече три взривове се причиниха отъ нашитѣ фугасни гранати. Ще го щурмувамъ. Желателно е, войскитѣ отъ другитѣ сектори да съдействуватъ съ по-енергична атака."

Следъ малко, обаче, се получи заповѣдь отъ командуващия II армия частитѣ да останатъ на мѣстата си и да продължаватъ да се утвърдяватъ. Началникътъ на сектора не знаеше дали тази заповѣдъ е вследствие неговото донесение, или е била изпратена по-рано. Затова въ 3 ч. 50 м. сл. пл. той запита наново дали командуващиятъ армията ще одобри решението му за щурмуване Айвасъ Баба и съседнитѣ укрепления:

„Почналъ бѣхъ бомбардирането на Айвасъ Баба, съ намѣрение, като разстроя гарнизона му, да го атакувамъ. Но въ това време получихъ вашата телефонограма, въ която ми се казва частитѣ да

останатъ на мѣстата си и да продължаватъ да се утвърдяватъ. Предвидъ на това, за да не попрѣча на вашия планъ, рѣшихъ да отложа изпълнението на моето намѣрение. Като ви донасямъ за горното, моля, още тази нощь да ми съобщите, съгласни ли сте да приведа въ изпълнение моя планъ за щурмуване Айвасъ Баба и съседнитѣ му укрепления. Въ случай, че ми разрешите това, моля, да се предпише и на началницитѣ на съседнитѣ сектори да ми окажатъ по-голѣмо съдействие, отколкото днесъ. Засега бойната часть на повѣренитѣ ми войски се установи на пункта Маслакъ и ръта на югъ отъ него, дето почнахъ да се укрепявамъ. Въ днешния бой сж взели участие въ първата линия само 23-и, 10-и и 53-и полкове съ артилерията, а другитѣ бѣха въ маневриращи войски, и оставатъ съвсемъ прѣсни, и утре мисля тѣхъ да туря въ действие. Точни сведения за нашитѣ загуби още нѣмамъ, но отъ всичко изглежда, че тѣ, сравнително, сж незначителни. Азъ оставамъ на позицията при Мусубейли, дето имамъ телефонъ."

Между това, въ главната посока къмъ Маслакъ боятъ значително затихна. Пехотната стрелба бѣ почти прекратена. Турската полска артилерия не се обаждаше вече, и патрулитѣ на 23-и полкъ забелязаха, че тя е вдигната отъ батареитѣ около Маслакъ. Само крепостната артилерия стреляше въ разни посоки, като се стараеше да намѣри българскитѣ батареи, които обстрелваха Айвасъ Баба. Началникътъ на Източния секторъ, който бѣ излѣзълъ съ щаба си въ най-преднитѣ окопи, реши да се премѣсти на наблюдателния си пунктъ, при телефонната станция, за да се запознае съ общото положение и хода на боя въ другитѣ участъци. Отъ височината при Мусубейли той разгледа положението и отъ всички признаци дойде до заключението, че и въ фланговитѣ участъци действията сж успѣшни. Но тукъ къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. се получи донесение отъ командира на 2./8. бригада, че групата укрепления Маслакъ не е заета отъ 23-и полкъ, и че неговитѣ дружини сж достигнали на гребена непосрѣдствено предъ тази група.

Началникътъ на сектора не можа да си обясни, защо 23-и полкъ не е продължилъ настжплението си. Той смѣташе, че незаемането на обектитѣ се дължи на бездействието на командира на 2./8. бригада, полковникъ Кърджиевъ, и затова реши да възложи ржководството на боя пакъ на генералъ Грънчаровъ, комуто веднага заповѣда, съ помощьта на артилерията и на 54-и полкъ, да атакува и заеме Маслакъ.

Съдействието отъ съседнитѣ на Източния секторъ части.

2./11. бригада. — Още презъ нощьта срещу 2-и ноември командирътъ на бригадата заповѣда частитѣ да се подготвятъ за демонстративенъ бой, споредъ заповѣдьта на началника на сектора.

Сутриньта 2./9. с. с. артилер. отдѣление бѣ вече смѣнено съ две не с. с. батареи отъ 3-и артилер. полкъ и бѣ насочено къмъ Мусубейли. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. 4./3. не с. с. батарея откри огънь по фортовата линия, но разстоянието бѣ голѣмо, и снарядитѣ ѝ попадаха въ долината на Провадийската рѣка. Макаръ огъньтъ на тази батарея да бѣ безвреденъ за турцитѣ, крепостнитѣ батареи въ участъка Айвасъ Баба — Ташъ табия се нахвърлиха съ своя огънь върху нея и просто я засипаха съ своитѣ снаряди. Следъ единъ часъ батареята прекрати стрелбата, като считаше, че е изпълнила задачата си — да привлѣче вниманието на турцитѣ въ тази посока. Но командиръть на бригадата забеляза отъ своя наблюдателенъ пунктъ, че, щомъ се прекрати стрелбата, турскитѣ крепостни батареи пренасятъ огъня си по войскитѣ, които действуватъ срещу Маслакъ. Затова той заповѣда да се продължава огъня отъ 4./3. батарея. Разположенитѣ на изтокъ отъ Хадъраа четири орѫдия отъ 1./3. батарея сѫщо откриха огънь по фортовата линия, но и тѣ прекратиха огъня си, поради голѣмото разстояние.

Въ 2 ч. сл. пл. пехотнитѣ части настѫпиха пакъ, съ цель да привлѣкътъ вниманието на турцитѣ въ тази посока. Настѫплението се извършваше по сѫщия начинъ, както и на 30-и октомврий. Въпрѣки силния огънь отъ крепостната артилерия, частитѣ имаха съвсемъ незначителни загуби, защото използуваха добре изученитѣ отпорано подстѫпи. Тѣ достигнаха до линията, която бѣха достигнали при демонстративното настѫпление на 30-и октомврий.

Къмъ 4 ч. 35 м. сл. пл. се получи следната заповѣдь отъ началника на сектора:

> „2./8. бригада зае укрепленията и батареитѣ № № 58, 59, 60 и хребета южно отъ тѣхъ. Днесъ или утре ще щурмувамъ Айвасъ Баба. Съдействувайте съ артилерията си на този щурмъ, като следите добре действията на 2./8. бригада и прекратите артилерийския огънь, когато се произведе щурмътъ, за да не се поражаватъ нашитѣ войски."

Но въ 9 ч. 40 м. сл. пл. тази заповѣдь бѣ отмѣнена, и се получи нова заповѣдь бригадата да се върне на старата си позиция, което се извърши презъ нощьта.

53-и полкъ. — Когато се започна престрелката въ участъка на 10-и полкъ, 2./53. дружина бѣ изпратена като полкова поддръжка, а 1./53. дружина бѣ останала задъ лѣвия флангъ на полка. Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. командиръть на полка получи заповѣдь да настѫпи съ двете дружини и да заеме хребета на северъ отъ могилата Мезаръ тепе, дето да се укрепи.

Настжплението се започна веднага, и дветѣ дружини безпрепятствено се спуснаха въ Кумъ дере. Но, когато започнаха да се изкачватъ на склона къмъ Мезаръ тепе, тѣ бѣха посрещнати съ много силенъ огънь отъ крепостната артилерия. Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. дветѣ дружини почти се изравниха съ лѣвия флангъ на 10-и полкъ и започнаха да се окопаватъ на гребена Мезаръ тепе.

Страничниятъ отрядъ, който имаше задача да съдействува на настжплението къмъ Маслакъ, сутриньта се премѣсти къмъ Скендеркьой, отдето, въ строй за движение подъ артилерийски огънь, настжпи къмъ могилата Мезаръ тепе, като дветѣ дружини се движеха една задъ друга. Къмъ 10 ч. пр. пл. дружинитѣ достигнаха гребена при могилата и се приспособиха къмъ мѣстността: 3./53. дружина — вдѣсно, а 2./54. — влѣво. Началникътъ на отряда, подполковникъ Козаровъ, излѣзе на могилата и повика при себе си дружиннитѣ и ротнитѣ командири за разузнаване и да имъ предаде заповѣдьта за по-нататъшно настжпление. Офицеритѣ тръгнаха открито. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха облѣчени въ черни мушами, и, когато започнаха да се събиратъ къмъ могилата, турцитѣ схванаха, че на този ясновидимъ пунктъ се събиратъ началници, и откриха ураганенъ шрапнеленъ огънь. Офицеритѣ се разпръснаха да търсятъ укритие отъ този огънь, а нѣкои залегнаха при самата могила и чакаха да се прекрати стрелбата, за да отидатъ при своитѣ части. Отъ насочения къмъ могилата огънь страдаха и нѣкои отъ близкитѣ роти, войницитѣ на които сжщо търсѣха закритие, и ротитѣ се разстроиха. Въ тази бъркотия началникътъ на Страничното прикритие не можа да организира добре по-нататъшнитѣ действия и заповѣда дружинитѣ да настжпятъ напредъ, безъ да имъ укаже нито посоката, нито обектитѣ за достигане. Отдѣлнитѣ роти започваха да настжпватъ разновременно, споредъ както пристигаха при тѣхъ ротнитѣ имъ командири. Търсѣйки подстжпи, ротитѣ и взводоветѣ се размѣсиха и така бързаха да достигнатъ лозята, дето се предполагаше да се намѣри закритие отъ артилерийския огънь. Тукъ, наистина, настжпващитѣ дружини се устроиха, но пакъ търпѣха загуби отъ силния огънь. Придадената къмъ отряда не с. с. батарея настжпи и зае позиция непосрѣдствено задъ могилата Мезаръ тепе. Следъ нѣколко изстрели, тя бе принудена да прекрати стрелбата, защото попадна подъ много силенъ огънь отъ крепостната артилерия.

Командиръть на 53-и полкъ, който имаше задача еднаква съ тази на Страничния отрядъ, реши да обедини командуването на всички части около Мезаръ тепе. Той изпрати редъ заповѣди до началника на Страничния отрядъ да се насочва къмъ могилата

Мезаръ тепе. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. той излѣзе на могилата и подъ най-силенъ шрапнеленъ огънь направи разузнаване на неприятелската позиция и на положението на частитѣ си. Той намираше, че Страничниятъ отрядъ е излѣзълъ много напредъ, и безполезно се излага на турския артилерийски огънь. Понеже турцитѣ бѣха приковани къмъ позициитѣ си съ настѫплението на 1./53. и 2./53. дружини, той заповѣда Страничниятъ отрядъ да се оттегли въ дола Кумъ дере и да застане, като полкова поддръжка на 53-и полкъ, задъ 1-а дружина. Оттеглянето на дружинитѣ и на батареята се извърши на групи, за да не се предизвика по-силенъ огънь отъ крепостната артилерия. Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. Страничниятъ отрядъ бѣ вече въ Кумъ дере, вънъ отъ обстрелваното пространство.

Разпореждания за атаката на Маслакъ.

И тъй, къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., когато началникътъ на Източния секторъ възложи на командира на 3./9. бригада да организира атаката на укрепената група Маслакъ, частитѣ, предназначени да извършатъ тази атака, заемаха следното положение:

23-и полкъ бѣше достигналъ гребена непосрѣдствено срещу Маслакъ, и се окопаваше на около 800 крачки отъ турскитѣ окопи: 2-а и 3-а дружини бѣха въ първа линия, а 4-а — въ отстѫпъ, задъ дѣсния флангъ; 1-а дружина, която бѣ настѫпила самостоятелно, бѣ достигнала сѫщо на 600—800 крачки отъ турскитѣ окопи на гребена Сапунджиларъ и бѣ на около 2·5 км. отъ другитѣ дружини на полка.

54-и полкъ бѣше настѫпилъ презъ деня, и бѣ достигналъ до окопитѣ на 23-и полкъ на Бааларъ Съртѫ. Тукъ презъ цѣлия день той бѣ изложенъ на огъня на крепостната артилерия и бѣ претърпѣлъ значителни загуби.

2-о с. с. гаубично отдѣление бѣше на новата си позиция, въ долината северно отъ Мусубейли; батареитѣ имаха готови даннитѣ за нощна стрелба по всички пунктове, по които бѣха стреляли презъ деня.

2./8. с. с. артилер. отдѣление, следъ като бѣ отдѣлило една батарея (4-а) въ участъка на 10-и полкъ и единъ взводъ за непосрѣдствена поддръжка на 53-и полкъ, съ 5-а батарея и единъ взводъ отъ 6-а заемаше позиция северно отъ гаубичнитѣ батареи.

2./9. с. с. артилер. отдѣление имаше единъ взводъ при 53-и полкъ и единъ взводъ при 6./8. батарея; 4-а батарея заемаше позиция на гребена Бааларъ Съртѫ, а 6-а бѣ въ очаквателно положение, на гребена източно отъ Мусубейли.

1./9. не с. с. артилер. отдѣление заемаше позиция на гребена Бааларъ Сыртж, непосрѣдствено на западъ отъ Мусубейли. Дветѣ батареи на това отдѣление имаха готови данни за нощна стрелба по затвореното укрепление на Маслакъ.

56-и полкъ бѣ разположенъ въ резервни окопи, задъ седловината югоизточно отъ Мусубейли.

Къмъ 4 ч. сл. пл. командирътъ на 2./8. бригада отъ бойната линия бѣше донесълъ, че противникътъ заема съ пехотни и артилерийски части групата укрепления на Маслакъ, че 23-и полкъ е на гребена на около 800 крачки отъ тѣзи укрепления, че долината между гребена и позицията се силно обстрелва, и че преминаването ѝ, безъ да се унищожатъ турскитѣ батареи, е много рисковано, че той при все това ще даде заповѣдь за атака, но моли да му се дадатъ поне две дружини за поддръжка на 23-и полкъ.

Командирътъ на бригадата, наистина, споредъ получената отъ началника на сектора заповѣдь, предаде на командира на 23-и полкъ заповѣдь за прогонване турскитѣ стрелци, заседнали при Малъ тепе. Командирътъ на полка веднага изпрати заповѣдь съ ординарци до командиритѣ на 1-а, 2-а и 3-а дружини да настжпятъ, а на 4-а дружина — да следва задъ дѣсния флангъ на 2-а дружина, къмъ която да придаде и картечния взводъ. Но въ това време дойде при него командирътъ на 1-а дружина, който доложи, че дружината му е на около 3 км. отъ 3-а дружина, вследствие на което ще бжде много трудон да съгласува своитѣ действия съ тѣзи на последната, особено въ тъмнината. Командирътъ на полка реши да отложи настжплението, докато и 1-а дружина се приближи на 200 крачки отъ лѣвия флангъ на полка.

Въ това време, къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл., командирътъ на 23-и полкъ получи заповѣдь направо отъ началника на войскитѣ около Мусубейли, на когото, както се каза, бѣ възложено да ржководи атаката на Маслакъ:

„1. Артилерията ще подготви атаката на укреплението Маслакъ.

2. 54-и полкъ ще усили бойната часть и, съвмѣстно съ 23-и полкъ, ще атакува това укрепление; следъ заемането му, частитѣ да се окопаятъ и затвърдятъ.

3. Отстжпление отъ заетото не се допуща."

Тази заповѣдь е била изпратена и до командира на 2./8. бригада. Тя предизвика у последния ново незадоволство, защото още веднъжъ се подчертаваше недовѣрието на началника на сектора къмъ него. Независимо отъ това, съ тази заповѣдь не се организир-

ваше самата атака и взаимодействието между пехотата и артилерията. Командиръть на бригадата поиска да отстрани този недостатъкъ, и, по негова заповѣдь, началникътъ на щаба изпрати до командира на полка следнитѣ разяснения, получени отъ последния къмъ 8 ч. сл. пл.:

„1. Тази вечерь ще се атакува укреплението Маслакъ. Атаката ще бѫде подготвена съ артилерийски огънь и извършена отъ 23-и и 54-и полкове. Следъ заемане укреплението, 23-и полкъ ще предаде шансовия инструментъ на 54-и полкъ, следъ което ще се оттегли въ втора линия.

2. Атаката тази вечерь ще се произведе на ножъ. Ако противникътъ открие огънь, то нашата артилерия ще стреля по противника. Когато частитѣ приближатъ, по вика „На ножъ!“ артилерията ще пренесе огъня си по тила на позицията. Едновременно съ виковетѣ „На ножъ!“ да се палятъ и клечки кибритъ, за да послужи на артилерията да пренесе огъня си.“

На командира на 23-и полкъ получаването на тѣзи заповѣди отъ две командни мѣста произвеждаше лошо впечатление. Той виждаше, че по-висшето началство нѣма довѣрие въ своитѣ подчинени, а последнитѣ сѫ получили една заповѣдь, за изпълнението на която е потрѣбно време, за да се организира връзката между войскитѣ въ тъмнината.

Докато той изучаваше последнитѣ заповѣди, пристигна и 54-и полкъ непосрѣдствено задъ бойната линия. Командиръть на този полкъ, катополучи заповѣдьта да усили бойната часть на 23-и полкъ, поведе го въ сборенъ редъ, като имаше 1-а и 3-а дружини въ първа линия, а 4-а дружина и картечната рота — въ втора. Въ този редъ полкътъ настѫпи и се доближи непосрѣдствено до дѣсния флангъ на бойната линия.

Въ качеството си на старши, командиръть на 23-и полкъ, полковникъ Пашиновъ, къмъ 8 ч. 30 м. сл. пл. повика при себе си командира на 54-и полкъ и дружиннитѣ командири. Той поиска да узнае точно състоянието на войскитѣ отъ първата линия. Командиритѣ на дружинитѣ нанесоха върху картата 1:20,000 положението на своитѣ дружини, следъ което доложиха, че ротитѣ не сѫ подредени следъ дневния бой, патронитѣ не сѫ още попълнени, войницитѣ не сѫ нахранени. Въпрѣки това неизгодно положение, той реши да изпълни заповѣдьта за атаката на Маслакъ въ 4 ч. пр. пл. на 3-и ноември. Като намираше, че нѣма време да се организира солидна връзка съ артилерията, и че препоръчанитѣ отъ щаба на бригадата мѣрки (палене клечки кибритъ и викове) сѫ съвсемъ несериозни,

той реши атаката да се извърши безъ предварителна подготовка съ артилерийски огънь и заповѣда:

„3-а дружина да атакува Малъ тепе;

1-а дружина да атакува гребена южно отъ Малъ тепе;

2-а дружина да атакува гребена северно отъ Малъ тепе;

4-а дружина да атакува батареята № 60;

Картечната рота, по взводно, да вземе позиция въ участъцитѣ на 1-а и 2-а дружини;

54-и полкъ да настжпи вдѣсно отъ 4-а дружина и да атакува затвореното укрепление и батареитѣ №№ 58 и 59;

Стрелба, викове „На ножъ!“ и „Ура!“, палене клечки кибритъ се обсолютно забраняватъ; ако противникътъ открие огънь, дружинитѣ да залягатъ, а щомъ огъня се прекрати, тѣ да продължаватъ движението; атаката да се извърши безъ изстрелъ, при абсолютна тишина.“

Въ 9 ч. 30 м. сл. пл. командиръ̀тъ на 23-и полкъ изпрати донесение до командира на бригадата за направенитѣ разпореждания. Последниятъ одобри плана на атаката, но искаше тя да се произведе най-късно до 11 ч. 30 м. сл. пл. Командиръ̀тъ на полка доложи по телефона, че това е невъзможно, защото частитѣ не сж още подредени, и нѣкои роти още не сж получили храната си.

Между това, началникътъ на Източния секторъ силно се безпокоеше, като не получаваше отговоръ отъ командуващия армията дали одобрява неговитѣ действия. Въ заповѣдьта по армията за 2-и ноемврѝй на частитѣ се възлагаше да останатъ на мѣстата си. Ако командуващиятъ армията не одобри дейностьта на войскитѣ отъ Източния секторъ, на 3-и ноемврѝй щѣше да се яви необходимость тѣ да се оттеглятъ на старитѣ си мѣста, което презъ деня щѣше да коствува много жертви и щѣше да окуражи противника. Като не получи до полунощь очакваното одобрение, той се отказа отъ проектираната атака и заповѣда частитѣ да се оттеглятъ на старитѣ си позиции, откоито започнаха настжплението на 2-и ноемврѝй.

Току-що бѣ предадена тази заповѣдь, и частитѣ започнаха да я изпълняватъ, въ щаба на сектора се получи отговоръ̀тъ на командуващия II армия, подаденъ още въ 8 ч. сл. пл.:

„На заетото положение старайте се да се задържите, като не ангажирате много части подъ огъня на противника. Заетото отъ Васъ положение е сгодно, но трѣбва да дочакате обсадната артилерия, която е тръгнала вчера, но едва следъ два дни ще може да при-

стигне. Въобще, на мѣстото трѣбва да оцените положението, като имате предвидъ, че само съ действия отъ другитѣ сектори може да бѫдете поддържани, за което още тази сутринь и сега повторно направихъ разпореждане. Предприемчивостьта Ви, изобщо, одобрявамъ, но не е излишно да имате горното предвидъ."

Началникътъ на сектора, насърдченъ отъ това съобщение, веднага отмѣни заповѣдьта си за оттегляне на старитѣ позиции и заповѣда наново да се атакува Маслакъ. Но, както се каза, 23-и полкъ вече изпълняваше първата заповѣдь за оттеглянето, като бѣ изпратилъ и команди за събиране раненитѣ, останали неприбрани презъ деня. Отстѫпващитѣ дружини бѣха настигнати и повърнати обратно. Къмъ 2 ч. 30 м. пр. пл. на 3-и ноември, нѣкои отъ тѣхъ заемаха пакъ първото си положение, но нѣкои роти въ тъмнината бѣха се отдалечили отъ своитѣ дружини и не се върнаха. Не можаха да се намѣрятъ и повърнатъ и изпратенитѣ команди за събиране ранени.

При това разколебано състояние на духоветѣ отъ полученитѣ противоречиви заповѣди, командиръть на 23-и полкъ смѣташе, че е невъзможно да се произведе нощната атака, и изпрати до командира на бригадата следното донесение:

„Донасямъ ви, Господинъ Полковникъ, че ми е невъзможно да изпълня заповѣдьта да атакувамъ укреплението и батареитѣ отъ групата Маслакъ, по причина на голѣмитѣ загуби, които полкътъ ми претърпѣ въ вчерашното сражение. Досега се знае, че има повече отъ 300 човѣка само ранени, безъ убититѣ, хоито още стоятъ на бойното поле. Вследствие усиленитѣ маршове, сражения, гладъ и голота, войницитѣ ми сѫ съвършено отпаднали духомъ и тѣломъ. Следъ получаването на заповѣдьта ви да се повърна на първитѣ си позиции, дадохъ заповѣдь полкътъ, по дружинно, да отстѫпи, и, като минатъ презъ бойното поле, да се прибератъ убититѣ, тежкораненитѣ. Стенанията се чуваха изъ бойното поле. Дружинитѣ тръгнаха обратно за позициитѣ си, обаче, когато се получи втората заповѣдь, тѣ бѣха заминали, и трѣбваше да изпращамъ ординарци да ги догонватъ и повръщатъ назадъ. Досега едвамъ съмъ събралъ $^1/_4$ отъ полка си. Като ви донасямъ за всичко гореизложено, моля, ходатайството ви, Господинъ Полковникъ, възложената ми на полка задача де се отмѣни."

Като не получи никакъвъ отговоръ на това донесение до 4 ч. пр. пл., командиръть на полка реши да се оттегли на старитѣ си позиции, споредъ първата заповѣдь. Той изпрати съобщение на съседната 4./53. дружина, на 54-и полкъ и на артилерията и насочи къмъ старитѣ позиции на Бааларъ Сърт всички части, които бѣха се върнали презъ нощьта.

Оттеглянето се извърши бързо, за да се използува тъмнината. Къмъ 6 ч. 30 м. пр. пл. цѣлиятъ полкъ заемаше позицията си на Бааларъ Сыртж, откоято започна настжплението на 2-и ноември. 54-и полкъ се оттегли при с. Мусубейли.

Оттегляне всички части на позициитѣ си отъ 2-и ноември.

Началникътъ на Източния секторъ трѣбваше да се примири съ станалото и на 3-и ноември въ 6 ч. 30 м. пр. пл., като имаше предвидъ получаванитѣ предупреждения, заповѣда да се прекрати настжплението:

„1. Войскитѣ около Мусубейли, подъ началството на генералъ Грънчаровъ, да се разположатъ така: 2./8. бригада, съ придадената ѝ артилерия, — по височинитѣ западно отъ Мусубейли; 3./57. дружина — на височината западно отъ чифл. Кюшенъ; всички останали части, подъ началството на командира на 1./11. бригада, — задъ височината източно отъ Мусубейли, въ маневрени войски.

2. 2./11. бригада да остане на досегашнитѣ си позиции.

3. Страничното прикритие сжщо да остане на досегашнитѣ си позиции, на югъ отъ височината 58·9.

4. Конниятъ отрядъ — съ ядрото си въ Кара Късъмъ".

По този начинъ частитѣ отъ Източния секторъ дадоха безполезни жертви, като на 2-и ноември спечелиха едно благоприятно положение за по-нататъшнитѣ действия срещу крепостьта, и срѣднощь пакъ го напуснаха.

На 3-и ноември турцитѣ вѣроятно сж забелязали оттеглянето на частитѣ, които бѣха насочени къмъ Маслакъ. На разсъмване тѣ предприеха частично настжпление срещу участъка на 10-и полкъ, като, вѣроятно, сж предполагали, че и този полкъ се е оттеглилъ. Посрещнати съ силенъ пехотенъ огънь, тѣ бѣха принудени да отстжпятъ.

Къмъ 3 ч. сл. пл. слаби турски разузнавателни отряди настжпиха къмъ Мезаръ тепе. Следъ малко, за подкрепа на тѣзи отряди, една полска батарея излѣзе на позиция около сжщия пунктъ. Обстреляна сполучливо отъ българскитѣ батареи, тя бѣ принудена да се оттегли. И разузнавателнитѣ отряди сжщо се оттеглиха, щомъ една българска рота настжпи отъ чифл. Кюшенъ къмъ Мезаръ тепе (1./57. рота — капитанъ Шурбановъ).

Къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл. турцитѣ съ по-голѣми сили настѫпиха срещу 10-и полкъ. Тѣ бѣха посрещнати съ пехотенъ и артилерийски огънь. Едновременно съ това, бѣха насочени пехотни части къмъ двата фланга на настѫпващитѣ турци. Тѣ бѣха принудени пакъ да отстѫпятъ, и частитѣ отъ Източния секторъ окончателно се затвърдиха на достигнатата линия на обкрѫжаването, на която се задържаха до примирието.

И тъй, следъ като се употрѣбиха неимовѣрни усилия за съсрѣдоточение значителни сили за атака на турската предна позиция Маслакъ, съсрѣдоточенитѣ сили не бѣха използувани, вследствие колебанието на началника на Източния секторъ да изпълни ли заповѣдьта на II армия и да остане на мѣстото си, или да действува по собствена инициатива и да настѫпи, като се основава на личната преценка на обстановката. Последната заповѣдь отъ командуващия армията не стѣсняваше тази инициатива.

Непълното използуване артилерията на 2-и ноември се вижда отъ сведенията за изстрелянитѣ бойни запаси — изстреляно е на орѫдие само 34 снаряди, а 6./9. с. с. батарея и дветѣ батареи отъ 9-и не с. с. артилерийски полкъ не взеха почти никакво участие въ боя.

СВЕДЕНИЕ

За изстрелянитѣ бойни запаси въ Източния секторъ на 2-и ноември.

Части	Патрони	Полски снаряди	Тежки пол. снаряди
23-и полкъ	55.239	—	—
10-и полкъ	249.000	—	—
2-о с. с. гаубично отдѣление	—	—	286
2./8. с. с. артилер. отдѣление	—	1.780	—
2./9. с. с. артилер. отдѣление	—	208	—
1./9. не с. с. артилер. отдѣление	—	217	—
1./3. и 4./3. не с. с. батареи	—	123	—
Всичко	304.239	2.328	286

Частитѣ, които водиха непосрѣдствено боя, претърпѣха твърде голѣми загуби, по-голѣма часть откоито бѣ причинена отъ крепостно-артилерийския огънь.

Голѣми загуби претърпѣха и частитѣ отъ Страничния отрядъ, които имаха задача само да демонстриратъ, защото се увлѣкоха много въ своето настжпление. И тѣхнитѣ загуби бѣха причинени почти изключително отъ артилерийския огънь.

СВЕДЕНИЕ

За загубитѣ на частитѣ отъ Източния секторъ на 2-и ноември

Части	Убити		Ранени		Изчезнали		Всичко		Забележка
	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофисери и войници	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници	
23-и полкъ	1	49	2	287	—	—	3	336	
10-и полкъ	—	14	2	151	—	34	2	199	
53-и полкъ	—	20	1	82	—	—	1	102	
54-и полкъ	—	1	—	42	—	—	—	43	
57-и полкъ	—	1	—	3	—	—	—	4	
2./54. дружина	—	4	3	86	—	—	3	90	
2./8. с. с. арт. отдѣление .	—	—	—	2	—	—	—	2	
Батар. на странич. отрядъ	—	—	—	3	—	—	—	3	
Всичко .	1	89	8	656	—	34	9	779	

Оттегляне частитѣ на позициитѣ отъ 1-и ноември.

Командуващиятъ II армия получаваше най-редовно донесенията на началника на Източния секторъ. Както се вижда отъ даденитѣ на 2-и ноември заповѣди, той одобряваше действията на началника на сектора, и въ 6 ч. 10 м. сл. пл. заповѣда на началницитѣ на другитѣ сектори да предприематъ сериозни демонстративни действия, за да привлѣкътъ часть отъ силитѣ на противника, като демонстрацията се води така, че „при успѣхъ да се използува и обърне въ атака". Въ 7 ч. сл. пл. той изпрати въ Щаба на действуващата армия следното донесение:

„Тази сутринь, на разсъмване, противникътъ атакувалъ нашитѣ войски срещу Източния секторъ, но е билъ разбитъ и отстжпилъ въ безпорядъкъ, преследванъ отъ нашитѣ войски. Генералъ Велчевъ донася че нашитѣ войски успѣли да заематъ предната позиция на противника при Маслакъ и оттамъ открили огънь по укреплението Айвасъ Баба, дето съ бризантни гранати били произведени три взривове. Сжщиятъ донася, че е забелязалъ движение на неприятелски

войски отъ Одринъ въ южна посока, по долината на р. Марица. Вѣроятно е, че противникътъ ще иска да атакува наново Източния секторъ, дето има по една бригада отъ 8-а и 9-а дивизии и части отъ 11-а дивизия.

Разпоредихъ всички сектори да предприематъ демонстративни действия, за да се облекчи положението на генералъ Велчева, като, въ случай на успѣхъ, демонстрациитѣ се обърнатъ въ атака и заемане нѣкои отъ неприятелскитѣ позиции."

На 3-и ноември командуващиятъ армията наново предупреди началника на Източния секторъ, че предоставя нему да оцени положението и да съобрази по-нататъшнитѣ действия, че е взелъ мѣрки да се усилятъ Южния и Източния сектори съ обсадна артилерия, следъ което само 8-а дивизия ще може да предприеме по-сериозна операция, най-после, че всѣки заетъ пунктъ трѣбва да се удържа здраво, и че не е желателно да се заематъ пунктове, които ще бѫдемъ принудени да напущаме, защото това окуражава противника.

Но къмъ 11 ч. пр. пл. се получи отъ началника на Щаба на действуващата армия телеграма, откоято ставаше ясно, че въ Главната квартира сѫ силно разтревожени отъ действията на Източния секторъ:

„Отъ вчерашнитѣ действия на генералъ Велчева се вижда, че той има намѣрение да овладѣе неприятелската фортова линия, и е предприелъ една операция, която може да постави блокадния корпусъ въ твърде деликатно положение. Цельта на повѣрената Ви армия преди всичко е да осигури операциитѣ на главната армия и да неутрализира влиянието на турския гарнизонъ на Одринската крепость. Предвидъ на това, мнението на Щаба на армията е: да се държи затворенъ въ крепостьта неприятелскиятъ гарнизонъ и да не се излага на опасность блокадниятъ корпусъ. Операцията на генералъ Велчева безъ тежка артилерия е несигурна и свързана съ много опасности; отъ друга страна, той нѣма и достатъчно сили за развитие операциитѣ противъ крепостьта. Подъ Одринъ не трѣбва да се рискува съ нищо, защото краятъ на войната зависи отъ операциитѣ на главната армия, комуникационната линия на която трѣбва да бѫде най-надеждно гарантирана. Генералъ Велчевъ трѣбва да се задържа, за да не отвори Източния фронтъ на блокадата и да компрометира цѣлата война."

Началникътъ на Щаба на действуващата армия не се задоволи съ това най-ясно очертаване задачитѣ на II армия. Къмъ 2 ч. сл. пл. той повика на телеграфната станция командуващиятъ армията и му зададе следнитѣ тревожни въпроси:

„НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ми заповѣда да Ви запитамъ:

1. Операцията на генералъ Велчевъ въ съгласие ли е съ Вашата оперативна идея;

2. Намирате ли безопасно настоящето положение на генералъ Велчева и на Източния секторъ;

3. Какво разпореждане сте направили, за да обезпечите положението на Източния секторъ;

4. Днесъ какви операции има подъ Одринъ;

5. Изнесеното положение на 2-а бригада отъ 8-а дивизия на Маслакъ е изложено на артилерийски огънь отъ фортовата линия и има открити фланговетѣ си. Демонстрациитѣ на другитѣ сектори твърде малко могатъ да облекчатъ положението на Източния секторъ, защото тѣ ще действуватъ противъ укрепенитѣ линии на неприятеля;

6. НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО абсолютно изключва идеята за атака на крепостьта при настоящитѣ условия, като поставя за цель на Вашата армия изолирването на Одринската крепость и неутрализирането на гарнизона ѝ. Повѣрената Ви армия не разполага съ достатъчно сили, за да предприеме една подобна атака, и ще изложи на опасность комуникационната линия на главната армия. Той твърде много се безпокои отъ темперамента на генералъ Велчева и заповѣда да Ви предамъ, че Вие трѣбва веднага да го отстраните отъ командуването, ако той не изпълнява Вашитѣ заповѣди.

7. НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО заповѣда по най-надеженъ начинъ да гаринтирате положението на Източния секторъ, по причини, които много добре разбирате.

8. НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО желае четири пѫти въ денонощието да му донасяте за това, което става около Одринъ.

9. Въ случай, че се потвърди известието, че една турска дивизия се направлява къмъ Узунъ Кюпрю, то ще трѣбва да заповѣдате, щото една бригада отъ 8-а дивизия на Южния секторъ да бѫде готова да тръгне противъ нея, защото ние съ други войски не разполагаме. Това е необходимо тъй сѫщо за обезпечение лѣвия флангъ на Източния секторъ. Предупреденъ ли е за това полковникъ Таневъ и Македонското опълчение?"

Къмъ това време частитѣ отъ Източния секторъ, безъ чужда помощь, бѣха осуетили всички опити на турцитѣ да минатъ въ настѫпление. Най-близкиятъ до бойното поле началникъ, генералъ Велчевъ, като имаше предвидъ голѣмината на Одринския гарнизонъ, намираше, че неговото положение е не само осигурено, но че може да се направи опитъ за завладяване главната отбранителна линия. Командуващиятъ II армия сѫщо намираше, че демонстративнитѣ действия могатъ да се обърнатъ въ решителни, и да се сломи окончателно крепостьта, съ което би се обезпечила една най-кѫса и съ желѣзенъ пѫтъ комуникационна линия за армиитѣ при Чаталджа. Той не сподѣляше тревогата на началника на Щаба на действуващата армия, което се вижда отъ отговора на зададенитѣ му въпроси:

„1. Операцията на генералъ Велчева не е заповѣдана отъ мене. Тя произлѣзе, защото турцитѣ атакуваха генералъ Велчева, и той съ контъратака се е увлѣкълъ. Той биде много пѫти предупрежденъ да не се увлича, но всѣки пѫть той поставя въпроса за отстѫпление, което азъ не удобрявамъ, а искамъ, еднъжъ заетъ пунктъ, да се удържа.

2. Азъ считамъ, че съ силитѣ, съ които разполага генералъ Велчевъ, положението му не е опасно, но, въ всѣки случай, е сериозно, за което съмъ взелъ мѣрки въ другитѣ сектори.

3. За обезпечение Източния секторъ, заповѣдахъ генералу Велчеву да се утвърди на заетото мѣсто и да се не излага, а въ другитѣ сектори съмъ разпоредилъ да почнатъ веднага демонстрации, въ случай че генералъ Велчевъ бѫде нападнатъ.

4. За сега 8-а дивизия се устройва на Южния фронтъ. Предприелъ съмъ усилването на Южния и на Източния сектори съ обсадна артилерия, което щомъ се извърши (а за това ще трѣбватъ 3—4 дни), ще може да се бомбардира градътъ. Противникътъ, изобщо, трѣбва да се тероризира, иначе той става дързъкъ и предприемчивъ, като, разбира се, се действува съ известна осторожность. Къмъ Кърджали и Султанъ Ери има много башибозуци, съединени съ редовни войници. Срещу тѣхъ пратихъ една дружина съ една батарея и два ескадрона отъ Дунавската дивизия.

5. При това положение азъ не се решавамъ да заповѣдамъ генералу Велчеву да отстѫпи, защото ефектътъ отъ това не ще бѫде въ наша полза, а да се само удържи. Съ време предполагамъ да построя мостъ на р. Марица, южно отъ Одринъ, но само следъ като строящиятъ се на сваи на р. Арда бѫде готовъ, за да мога да взема понтонитѣ. Тогава допущамъ, че нашето положение ще се подобри.

6. Днесъ конната бригада ще бѫде въ Софлу. Вчера отъ полковникъ Таневъ узнахъ, че полковникъ Саллабашевъ му съобщилъ, какво турцитѣ дебаркирали въ Галиполи една дивизия, която насочили къмъ Узунъ Кюпрю. Полковникъ Таневъ, значи, знае. Македонскитѣ бригади, нито ги знае кѫде сѫ, нито зная за какво сѫ пратени.“

Следъ този разговоръ по телеграфа, къмъ 3 ч. 35 м. сл. пл. командуващиятъ II армия изпрати ново предупреждение до началника на Източния секторъ, че назначението на частитѣ отъ Източния секторъ е да блокиратъ крепостьта и да прикриватъ комуникационната линия на главната армия. Последното обстоятелство налага по-голѣма предпазливость въ действията. „Необходимо е да заемете такова положение, което да ви дава гаранция да се удържате здраво и сигурно противъ всѣкакви опитвания на противника“. Къмъ 5 ч. 55 м. сл. пл., като получи късно донесението на началника на сектора, съ което молѣше съдействие отъ другитѣ сектори за отбиване турското настѫпление, командуващиятъ армията още веднъжъ му препорѫча осторожность и да не се излага.

Въ 1 ч. 10 м. пр. пл. на 3-и ноември началникътъ на сектора получи и следното предупреждение:

„Телеграмата отъ Айвасъ Баба, безъ нумеръ, въ 3 ч. 50 м. сл. пл. отъ 2-и ноември се получи тукъ късно. Отъ даденитѣ ми досега разпореждания и упѫтвания за действията азъ предоставихъ да оцените положението на мѣстото и се съобразявате, като имате предвидъ, че на повече отъ оказаната Ви поддръжка за цельта не може да разчитате, защото на Южния фронтъ частитѣ отъ 8-а дивизия едва днесъ ще заематъ положението си.

За по-ефикасна поддръжка, азъ желая да бѫдете, както Вие, така и дивизията снабдени съ часть отъ обсадната артилерия, за което сѫ взети мѣрки. По мѣстни условия, дивизията (8-а) има голѣма нужда отъ артилерия, за да може да предприеме нѣщо сериозно на Южния фронтъ и Ви окаже сериозно съдействие, което може да се изрази въ една много решителна акция по цѣлата линия."

Предвидъ на тѣзи предупреждения, на 3-и ноември въ 11 ч. 20 м. сл. пл. издаде следната заповѣдь за оттегляне частитѣ на позициитѣ, които заемаха до 1-и ноември:

„Още отначалото на обложението на Одринската крепость, противникътъ, ползувайки се отъ далечното разположение на войскитѣ отъ Източния секторъ, често нападаше нашитѣ войски отъ Западния и Северния сектори и имъ причиняваше значителни загуби. За да се подпомогне на войскитѣ отъ горепоменатитѣ сектори, съ часть отъ войскитѣ на Източния секторъ се предприе демонстративно движение къмъ Източния фронтъ на Одринската крепость, съпроводено съ редъ успѣшни за тѣхъ боеве. Гонимата при това движение цель се достигна. Именно, привлѣче се вниманието на противника къмъ Източния фронтъ, застави се да притегли значителна часть отъ силитѣ си къмъ този фронтъ и вече нѣколко дни не безпокои той войскитѣ отъ западнитѣ и севернитѣ сектори.

Веднѫжъ тази целъ постигната, и като се има предвидъ главното назначение на войскитѣ отъ Източния секторъ, заповѣдвамъ:

1. *3./9. бригада,* съ дветѣ батареи отъ своето с. с. артилерийско отдѣление, гаубичното с. с. отдѣление и обсадната 15 см. гаубична батарея, да се разположи на позиция по височината на изтокъ отъ Мусубейли, като дѣсниятъ флангъ опира на върха, който е на 3 км. североизточно отъ с. Мусубейли, а лѣвиятъ флангъ — на опорния пунктъ съ червената звездица, който е на 3½ км. на югоизтокъ отъ сѫщото село.

2. *3./57. дружина,* съ една батарея, да се разположи на височината непосрѣдствено на западъ отъ чифл. Кюшенъ.

3. *2./8. бригада, 56-и полкъ,* съ 2./8. с. с. артилерийско отдѣление, да се събератъ въ маневриращи войски на присѣчението на р. Сазлж дере съ пѫтя Демеранлия — Мусубейли, подъ началството на полковникъ Кърджиевъ.

4. *2./II. бригада,* съ придаденитѣ ѝ части, *Лъвиятъ страниченъ отрядъ и Конниятъ отрядъ* да останатъ по мѣстата си.

5. *Азъ,* съ щаба на дивизията, оставамъ въ Кючукъ Гердели."

Презъ нощьта срещу 4-и ноември частитѣ отъ Източния секторъ, безъ да бѫдатъ обезпокоени отъ страна на турцитѣ, заехa мѣстата си споредъ тази заповѣдь и започнаха да се укрепяватъ.

Командуващиятъ II армия, следъ като получи подробно донесение отъ началника на Източния секторъ за действията на 2-и ноември, изпрати въ Щаба на действуващата армия на 3-и въ 11 ч. сл. пл. следното донесение:

„Въ вчерашнитѣ ми донесения за успѣха на Източния секторъ азъ съмъ въведенъ въ заблуждение отъ донесенията на генералъ Велчева, което едвамъ тази вечерь той опроверга. Позицията при Маслакъ не е билъ заелъ. Той, ужъ, билъ неправилно осведоменъ отъ нѣкакви ординарци. Той, безъ да провѣри, донесе и постави въ тревога, както мене, тъй и цѣлата блокадна армия, което, виждамъ, е разтревожило и Щаба на действуващата армия. Той е на позиция западно и източно отъ Мусубейли, и днесъ тамъ е билъ боятъ, за резултата откойто ще донеса, щомъ получа сведения."

Това донесение внесе известно успокоение въ Щаба на действуващата армия, но страхътъ отъ едно настѫпление на Одринския гарнизонъ къмъ тила на действуващитѣ срещу Чаталджа армии си е останалъ, което се вижда отъ следното предупреждение, изпратено до командуващия II армия на 3-и ноември:

„Вчера и днесъ върви боятъ за Чаталджанската позиция. Бѫдете бодри да не предприематъ нищо турцитѣ около Одринъ, особено противъ Източния секторъ."

И тъй, войскитѣ въ Източния секторъ, и следъ оттеглянето си, сполучиха да се закрепятъ най-близо до крепостьта отъ всички други сектори, което имаше следнитѣ преимущества:

1. Сключи се линията на обкрѫжаването, и по този начинъ турцитѣ се лишиха отъ възможность да се сношаватъ съ околностьта.

2. Съкрати се линията на обкрѫжаването.

3. Обезпечиха се за обсадната артилерия удобни позиции, откоито тя да може да действува противъ главната отбранителна линия, ако се наложи атака на крепостьта, и да бомбардира самия центъръ на крепостьта. Това преимущество бѣ веднага използувано отъ командуващия II армия.

4. Съ опититѣ да се атакуватъ турскитѣ предни позиции, турцитѣ бѣха приковани къмъ своитѣ позиции на Източния секторъ, и

не можеха да отдѣлятъ много войски за действия противъ другитѣ сектори.

6. Най-после, приближаването тъй близо до главната отбранителна линия имаше и морално значение, защото показа на войскитѣ, че крепостниятъ артилерийски огънь не е тъй ефикасенъ, както се предполагаше отъ командуването.

Организиране блокадната линия въ Източния секторъ.

4-и ноември.

Началникътъ на Източния секторъ направи нѣкои размѣствания на частитѣ, съ цель да се заеме по-здраво блокадната линия. Две дружини отъ 56-и полкъ и дружината отъ 57-и полкъ бѣха взети отъ войскитѣ за маневриране и дадени въ разпореждане на командира на 3./9. бригада. Другитѣ две дружини отъ 56-и полкъ бѣха изпратени на височината непосрѣдствено на изтокъ отъ Скендеркьой, за да се запълни междината между 3./9. бригада и Страничния отрядъ.

5-и ноември.

Войскитѣ за маневририне бѣха премѣстени въ долината на р. Хаджи Омуръ, близо до пжтя Демеранлия—Гебилеръ. Щабътъ на сектора сжщо се премѣсти въ Гебилеръ.

Презъ този день командуващиятъ II армия съобщи на началника на сектора, че конната бригада на полковникъ Саллабашевъ, която разузнава къмъ Айроболъ, е получила сведения, че въ Галиполи дебаркирала неприятелска пехотна дивизия, съ назначение да настжпи, презъ Узунъ Кюпрю и Кулели Бургасъ, за Одринъ. Той заповѣда да се потърси свръзка съ конната бригада и да се провѣрятъ тѣзи сведения. Тази задача бѣ възложена на началника на Конния отрядъ, въ Кара Късъмъ, който изпрати разезди къмъ БабаЕски, къмъ Айроболъ и къмъ Кулели Бургасъ. До вечерьта той донесе, че сведенията на полковникъ Саллабашевъ сж невѣрни, и че въ Галиполи сж отстжпили само разпръснати турски части отъ Кърджали и отъ други мѣста.

Сжщия день бѣха направени редъ размѣствания на частитѣ отъ сектора, за да се събератъ повече войски за маневриране.

6-и ноември.

Източниятъ секторъ бѣ раздѣленъ на три бригадни сектори.

Първи бригаденъ секторъ (2./11. бригада — три дружини отъ 58-и полкъ, една дружина отъ 57-и полкъ, 2./9. не с. с. артилер. отдѣление — две батареи, единъ взводъ отъ 9-а пионерна дружина)— отъ блатото Гьолъ Баба до височината източно отъ Хадъраа;

Втори бригаденъ секторъ (3./9. бригада — 53-и и 54-и полкове, 2./9. с. с. артилер. отдѣление, 2-о с. с. гаубично отдѣление — две батареи, обсадната 15 см. гаубична батарея, 15 см. и 12 см. Д/30 батареи — по две орѫдия—единъ взводъ отъ 2-а пионерна дружина)— отъ височината източно отъ Хадъраа до опорния пунктъ съ червената звездичка на северозападъ отъ Скендеркьой;

Трети бригаденъ секторъ (1./11. бригада — 56-и полкъ, една батарея отъ 11-и не с. с. артилер. полкъ, отъ Гвардейския коненъ полкъ единъ взводъ и една полурота пионери отъ 11-а дивизия) — отъ височината източно отъ Скендеркьой до височината западно отъ Кара Късъмъ.

Войскитѣ за маневриране се разположиха на две групи: едната (три дружини отъ 57-и полкъ) — при Кара Юсуфъ и другата (2./8. бригада, съ своето артилерийско отдѣление) — въ долината на р. Хаджи Омуръ.

Конниятъ отрядъ (петь ескадрони и едно картечно отдѣление) остана съ ядрото си въ Кара Късъмъ.

На тази позиция предполагаше се частитѣ да останатъ за подълго време. Началникътъ на сектора заповѣда да се започне укрепяването ѝ, споредъ изработения въ щаба на сектора планъ. Сѫществото на този планъ бѣ, че се строеха най-напредъ опорни пунктове отъ затворени окопи или укрепления, следъ което междинитѣ се усилваха съ стрелкови окопи. На 8-и ноември съ наредба отъ началника на инженерната часть въ сектора се даваше последователностьта на работата по укрепяването. Съ сѫщата наредба на частитѣ се даваха и следнитѣ указания:

1. Преднитѣ постове да се стремятъ да работятъ, безъ да бѫдатъ забелязани отъ противника.

2. Мѣстата на фугаситѣ да се отбелязватъ съ маскирани знакове, за да могатъ частитѣ да ги заобикалятъ при настѫплението.

3. Въ незаетитѣ отъ войскитѣ мѣста да се построятъ фалшиви пехотни и артилерийски окопи, въ които презъ време на боя да се палятъ барутни заряди.

4. Да се устроятъ летещи пощи отъ частитѣ до щабоветѣ на бригадитѣ, включително.

5. Да се изкопаятъ филтърни кладенци встрана отъ течещитѣ води и отъ тѣхъ да се взема вода за пиене.

6. Когато отдѣленъ човѣкъ или часть бждатъ освѣтявани отъ крепостьта съ прожекторъ, да залягатъ, да не се мърдатъ и да не гледатъ право въ звездата на прожектора.

7. Да се вематъ всички мѣрки, които затрудняватъ разузнаванията на позициитѣ откъмъ крепостьта.

8. Укрепяването на участъцитѣ да става отъ войскитѣ, които ги заематъ. Пионеритѣ да се разпредѣлятъ за ржководители, но да се зачисляватъ на храна при частитѣ къмъ които сж придадени.

7-и — 16-и ноември.

Презъ този периодъ станаха още нѣкои малки размѣствания на части отъ Източния секторъ. Обсаднитѣ батареи бѣха започнали бомбардирането на града, за което се говори на друго мѣсто.

17-и ноември.

Командуващиятъ II армия заповѣда една отъ обсаднитѣ батареи на Източния секторъ да се постави на позиция около Мусубейли, задъ Бааларъ Сыртж, за да може да обстрелва и казармитѣ на турцитѣ на северъ отъ Одринъ, на дѣсния брѣгъ на Тунджа, а тъй сжщо и погребитѣ на лѣвия брѣгъ. Началникътъ на сектора отговори, че хребетътъ Бааларъ Сыртж е заетъ само отъ преднитѣ охраняващи части, и че, за да се изнесе тукъ часть отъ обсадната артилерия, той трѣбва да се включи въ линията на обложението, като се изнесе на него главната позиция. Независимо отъ това, трѣбва да се атакуватъ и заематъ Мезаръ тепе и Пачаджиларъ, откоито се фланкира гребенътъ Бааларъ Сыртж. Той молѣше командуващиятъ армията да не стѣснява неговата инициатива, като диктува отдалечъ мѣстата на батареитѣ, а, като съобщи задачата на обсадната артилерия, да предостави нему правото да избере мѣстата на батареитѣ, за достигане тази цель.

18-и ноември.

Командуващиятъ армията пакъ повтори заповѣдьта — съ артилерийски огънь да се пропжди противникътъ отъ Мезаръ тепе. Въ това

време началникътъ на сектора бѣ вече разпоредилъ две дружини отъ 54-и полкъ преди разсъмване да заематъ Бааларъ Съртѫ, като използуватъ приготвенитѣ отпорано укрепления.

Едновременно съ това бѣ заповѣдано на началника на Първи бригаденъ секторъ да изнесе лѣвия си флангъ напредъ, на около 1 км. югозападно отъ Хадъраа, за да поддържа по-добре свръзка съ изнесената напредъ позиция на Втори бригаденъ секторъ.

20-и ноември.

Частитѣ отъ Източния секторъ започнаха демонстративни действия, съ цель да помогнатъ на Западния и Северозападния сектори, атакувани отъ турцитѣ. При тѣзи действия частитѣ на Трети бригаденъ секторъ завладяха гребена Кара баиръ. По този начинъ, въ момента, когато се сключи примирието, позицията на обкрѫжаването бѣ изнесена на линията Гьолъ Баба — северния край на с. Бююкъ Дюллюкъ — единъ километъръ южно отъ с. Хадъраа — Бааларъ Съртѫ — височината западно отъ чифл. Кюшенъ — височината западно отъ Скендеркьой — гребена Кара баиръ — до р. Марица, около Паша Чаиръ.

ГЛАВА VI.

Стѣсняване обкржжаването въ Южния секторъ.

(21-о картограф. приложение).

Положението въ Южния секторъ до 6-и ноември.

Докато на Източния секторъ се водѣха упорити боеве за заемане благоприятно положение за атака на главната отбранителна линия, сръбската Дунавска дивизия смѣняваше частитѣ на 8-а Тунджанска дивизия, и последнитѣ постепенно се прехвърляха на дѣсния брѣгъ на Арда. За 2-и ноември командуващиятъ II армия заповѣда:

„8-а Тунджанска дивизия, следъ като бжде окончателно смѣнена отъ Дунавската дивизия, да премине цѣлата на дѣсния брѣгъ на р. Арда, да заеме Южния секторъ отъ линията на обложението, между Арда и Марица, на линията с. Кьормутликьой — Карталъ тепе — с. Ахъркьой. Щабътъ на дивизията — въ чифл. Салтакликьой.

Началникътъ на дивизията да изпрати една дружина съ една не с. с. батарея въ Ортакьой, откждето, заедно съ находящитѣ се тамъ погранична и опълченска роти, да състави отрядъ за действия противъ башибозушкия отрядъ около Папаскьой."

На 2-и ноември 51-и и 52-и полкове минаха презъ р. Арда, и отъ първия бѣ изпратена една дружина и една не с. с. батарея за Ортакьой.

Командиръ̀тъ на 1./8. бригада раздѣли позицията на два полкови участъка: *Лѣвиятъ участъкъ,* отъ р. Арда до хребета 2 км. северозападно отъ Татаркьой, се зае отъ 12-и полкъ (три дружини), съ една с. с. батарея; *Дѣсниятъ участъкъ,* отъ сжщия гребенъ до желѣзно-пжтната линия, се зае отъ 30-и полкъ, съ едно с. с. артилер. отдѣление; една дружина отъ 12-и полкъ, съ две с. с. батареи, бѣха оставени въ бригадна поддръжка.

За разузнаване по посока на с. Емирли бѣ изпратена 3./30. рота. Къмъ 2 ч. сл. пл. ротата стигна до селото, когато отъ него се изтегляха последнитѣ бѣжанци. Две турски роти, които заемаха гребена на северъ отъ селото, откриха огънь по ротата, но, следъ

като спомогнаха за оттегляне на населението, и сами се оттеглиха къмъ крепостьта.

Къмъ 8 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на дивизията получи отъ командуващия армията следната заповѣдь:

„Генералъ Велчевъ донася, че днесъ успѣлъ да заеме предната позиция на Източния фронтъ — Маслакъ, форта и батареитѣ 58, 59 и 60, откѫдето бомбардиралъ форта Айвасъ Баба и близкитѣ батареи при Арнауткьой, като е успѣлъ да произведе нѣколко взрива. Положението на генералъ Велчевъ е сериозно и изисква да бѫде поддържанъ сериозно, за което отъ Южния секторъ 8-а дивизия да предприеме по-сериозни демонстративни действия, за да привлѣче часть отъ силитѣ на противника къмъ себе си. Демонстрацията трѣбва да бѫде така водена, че, при успѣхъ, да се използува и обърне въ атака. Въ Западния и Северозападния сектори да се почне сѫщо сериозна демонстрация, като, при успѣхъ, да се доведе докрай. Началницитѣ на секторитѣ да се държатъ въ течение за хода на боя и да поддържатъ помежду-си най-тѣсна свръзка въ действията си."

Следъ малко тази заповѣдь бѣше допълнена съ указанието да се почне демонстрацията веднага, щомъ се узнае, че на Източния секторъ се е завързалъ сериозенъ бой. По-после се получи още едно съобщение, че противникътъ събиралъ значителни сили противъ войскитѣ отъ Източния секторъ, вѣроятно, съ цель да вземе обратно отнетитѣ му позиции, и че имало вѣроятность боятъ да почне презъ нощьта или на разсъмване.

И тъй, следъ като бѣ получилъ заповѣдьта да заеме блокадната линия Кьормутликьой — Карталъ тепе — Ахъркьой, началникътъ на дивизията получи най-благоприятни съобщения за изпълнението — турцитѣ сѫ сериозно ангажирани на Източния секторъ, и не могатъ да отдѣлятъ много войски въ Южния. Но той не организира веднага общото настѫпление къмъ блокадната линия, а заповѣда на 3-и ноември 52-и полкъ да продължи движението си отъ Сименли къмъ Салтакликьой, а самъ, съ щаба си, тръгна за с. Татаркьой, за да извърши лично разузнаване. Полето бѣ покрито съ непроницаема мъгла, откоято на 10 крачки не се виждаше нищо, и цѣлиятъ щабъ попладне се върна въ Салтакликьой. Следъ пладне мъглата се вдигна, и началникътъ на дивизията, заедно съ командиритѣ на бригадитѣ, тръгна да произведе отложеното разузнаване. Отъ горичката южно отъ Татаркьой началницитѣ разузнаха турската позиция, и началникътъ на дивизията взе следното решение:

1-а бригада, съ 8-и не с. с. артилер. полкъ и едно отдѣление отъ 8-и с. с. артилер. полкъ, да заеме позиция на линията, на която бѣ достигнала; *3-а бригада*, съ другото отдѣление отъ 8-и с. с. арти-

лерийски полкъ, да остане въ Салтакликьой, като войски за маневриране. Предвидъ на това, че нѣма срѣдства за борба съ крепостната артилерия, дивизията не ще настжпва, за да не се излага напраздно на загуби. Ако турцитѣ настжпватъ, ще бждатъ допуснати да излѣзатъ вънъ отъ крепостния огънь и ще се атакуватъ на открито поле.

Още докато се извършваше разузнаването, отъ Източния секторъ се дочуваха артилерийски гърмежи. Заповѣданата демонстрация, обаче, не се произведе, а само се откри артилерийски огънь, на който турцитѣ отговориха. Намръкване огъньтъ и отъ дветѣ страни се прекрати.

На 4-и ноември началникътъ на дивизията извърши ново разузнаване на позицията въ участъка на 12-и полкъ, следъ което издаде заповѣдь, съ която оформяваше досегашното положение на частитѣ.

Между това, следъ намаляване натиска откъмъ Източния секторъ, турцитѣ започнаха да съсрѣдоточаватъ своето внимание на Южния. На 5-и и 6-и ноември тѣ предприеха редъ разузнавания съ малки части, съ цель да разузнаятъ до коя линия сж достигнали българскитѣ войски, да помогнатъ на селенитѣ да се оттеглятъ къмъ Одринъ и да извършатъ фуражировка въ напуснатитѣ отъ жителитѣ села.

И тъй, въпрѣки категоричната заповѣдь отъ командуващия армията за заемане линията Карталъ тепе — Ахъркьой, въпрѣки настоявието да се действува енергично, за да се подпомогнатъ войскитѣ на Източния секторъ, между 2-и и 6-и ноември командуването на 8-а дивизия извършваше само разузнавания. Пропусна се благоприятниятъ случай да се завърши обкржжаването на крепостьта отъ югъ, докато турцитѣ бѣха сериозно приковани къмъ Източния секторъ.

Боеветѣ за заемане линията Доуджаросъ—Ахъркьой.

Положението на 6-и ноември.

На 6-и ноември частитѣ отъ Южния секторъ бѣха разположени по следния начинъ:

Лѣвиятъ участъкъ на позицията, отъ р. Арда до Емирли дере, се заемаше отъ 12-и полкъ, съ една с. с. и две не с. с. батареи и половинъ пионерна рота. За началникъ на участъка бѣ назначенъ командиратъ на 3-а бригада, полковникъ Пачевъ. Позицията се зае-

маше само отъ охраняващата 4-а дружина; другитѣ три дружини бѣха разположени на бивакъ въ долината на Емирли дере, на единъ фронтъ около 3·5 км.; картечната рота бѣше при 2-а дружина.

Дѣсниятъ участъкъ отъ позицията, отъ Емирли дере до р. Марица, се заемаше отъ 30-и полкъ, една дружина отъ 51-и полкъ, три с. с. и три не с. с. батареи и една и половина роти пионери, подъ началството на командира на 1-а бригада, полковникъ Марчинъ. Позицията се заемаше само отъ охраняващата 4-а дружина; другитѣ войски отъ участъка бѣха разположени: щабътъ на бригадата, щабътъ на полка, 1-а дружина и картечната рота — въ с. Иеникьой; 2-а дружина — въ с. Иеджекьой; 3-а дружина — 2·5 км. северно отъ Иеникьой; 3./51. дружина съ 1./8. с. с. артилер. отдѣление — въ с. Кара Сакли и 1./8. не с. с. артилер. отдѣление — южно отъ Татаркьой.

Маневрени войски — 52-и полкъ, две дружини отъ 51-и полкъ и две с. с. батареи — бѣха разположени въ с. Салтакликьой.

Пристигналата отъ Северозападния секторъ 12 см. Д/30 батарея презъ нощьта зае позиция северозападно отъ Татаркьой, съ задача да може да обстрелва мѣстностьта предъ фронта на позицията и долината на р. Арда.

Разпореждания за настѫплението на 7-и ноември.

Командуващиятъ армията бѣ недоволенъ отъ бездействието на 8-а дивизия на Южния секторъ.

Още на 5-и ноември, когато получи донесение отъ началника на дивизията, че турцитѣ отъ Ени Оглукьой сѫ обстрелвали разузнавачи на дивизията, и че две турски батареи заели позиция източно отъ Доуджаросъ, и сѫ били обстреляни само отъ артилерията на Западния секторъ, той му направи много остра забележка и го укори съ много силни изрази за бездействието. Едновременно съ това, той заповѣда полската артилерия да прояви по-голѣма дейность и да не позволява на турската да застава на такива разстояния, откоито да може да поразява българската пехота.

Ставаше ясно, че командуването на 8-а дивизия е обладано отъ униние и бездействие, и затова командуващиятъ армията реши да го подтикне наново къмъ изпълнение дадената още на 2-и ноември задача. Той смѣташе, че височината Карталъ тепе е много важна, като силна позиция срещу крепостьта и като отличенъ наблюдателенъ пунктъ за цѣлата Одринска околность, и че съ заемането

на тази височина, ще може да се тероризира противника, и ще се съкрати линията на обложението. Затова на 6-и ноември въ 11 ч. 20 м. сл. пл. той изпрати следната категорична заповѣдь:

„За утре, 7-и того, заповѣдвамъ:

а) Началникътъ на *8-а Тунджанска дивизия* да прогони противника отъ Карталъ тепе, което и да заеме съ предни охраняващи части, като разположи дивизията по начинъ, щото да се осуетятъ съ време всѣкакви опити на противника да заеме отново този пунктъ.

б) Сѫщиятъ да произведе рекогносцировка къмъ с. Доуджаросъ, което сѫщо да заеме съ предни части.

в) *Западниятъ секторъ* да бѫде готовъ да поддържа действията на 8-а дивизия, ако стане нужда, за което началницитѣ на секторитѣ да бѫдатъ постоянно въ връзка."

Началникътъ на 8-а дивизия не бързаше да направи своитѣ разпореждания по изпълнението на тази заповѣдь, за да иматъ подчиненитѣ му началници време да се ориентиратъ. Той смѣташе, че турцитѣ заематъ позицията на Карталъ тепе съ слаби части, и че тѣ скоро ще бѫдатъ отблъснати. Затова реши да се почне настѫплението следъ пладне, та да иматъ възможность частитѣ презъ нощьта да се окопаятъ и да се запазятъ отъ крепостния артилерийски огънь.

Едвамъ въ 10 ч. пр. пл. на 7-и ноември на частитѣ бѣ изпратена следната заповѣдь:

„Съгласно заповѣдьта по армията № 32, днесъ дивизията ми трѣбва да заеме линията в. 97—Карталъ тепе—с. Доуджаросъ, за което заповѣдвамъ:

§ 1. а) *Дѣсниятъ участъкъ* (полковникъ Марчинъ) да заеме височината в. 97 и дветѣ съседни височини, обозначени съ червени звездички, като обезпечи добре дѣсния си флангъ.

б) *Лѣвиятъ участъкъ* (полковникъ Пачевъ) — височината в. 123, Карталъ тепе и с. Доуджаросъ.

§ 2. Настѫплението да се предшествува отъ преднитѣ пехотни части, и, ако тѣхното напредване се затрудни отъ неприятелската пехота, тогава артилерията да спомогне на настѫплението.

§ 3. Указаната линия да се заеме отъ охраняващитѣ части, а сгѫстенитѣ части да се разположатъ прикрито отъ крепостния шрапнеленъ огънь въ мѣстнитѣ гънки.

§ 4. Щомъ се заеме линията, да се почне веднага укрепяването ѝ, което да се продължава непрериво до пълното закрепване на новата линия.

§ 5. Частитѣ въ участъцитѣ да се разположатъ по начинъ, щото да осуетятъ всѣкакви опити на противника да заеме отново заетитѣ мѣста.

§ 6. Начало на движението днесъ 1 ч. сл. пл.

§ 7. *Щабътъ на дивизията* презъ време на действията ще бѫде на височинитѣ на западъ отъ Татаркьой."

Едновременно съ това на началника на Дунавската дивизия бѣ съобщено, че 8-а дивизия ще настѫпи, за да заеме съ преднитѣ си части линията Доуджаросъ—Ахъркьой; че въ Доуджаросъ има около една рота турци. Молѣше се артилерията отъ Западния секторъ да не стреля по селото, ако тази на 8-а дивизия не стреля по него, за да не се запалва безполезно; да се внимава да не бѫде обстрелвана собствената пехота, а, по възможность, да се обстрелятъ турцитѣ при излизане отъ селото.

Въ заповѣдьта не се споменаваше нищо за маневриращитѣ войски. Въ 11 ч. пр. пл. се изпрати заповѣдь на командира на 51-и полкъ да тръгне веднага, заедно съ артилерийското отдѣление, отъ Салтакликьой и да застане на пѫтя 3 км. южно отъ Татаркьой. Въ сѫщото време на началника на Дѣсния участъкъ се изпрати съобщение, че следъ боя цѣлиятъ 51-и полкъ ще влѣзе въ негово разпореждане. По-късно, къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл., по заповѣдь отъ щаба на дивизията, и 52-и полкъ остави въ Салтакликьой една рота за охрана на обозитѣ, тръгна отъ селото и къмъ 4 ч. сл. пл. пристигна и се разположи на западъ отъ 51-и.

Настѫплението въ Дѣсния участъкъ (30-и полкъ).

На 7-и ноември полето бѣ покрито съ гѫста мъгла. Началникътъ на Дѣсния участъкъ, като не бѣше предупреденъ за предстоящитѣ действия, бѣ заповѣдалъ да се произведе разузнаване съ една дружина и една с. с. батарея по посока на с. Емирли, съ цель да се предизвика неприятелски огънь, да се узнае заети ли сѫ турскитѣ окопи северно отъ селото, и има ли тамъ батареи; ако дружината успѣе да достигне тѣзи окопи, да ги разруши и да запали с. Ахъркьой, следъ което да се оттегли на бивака си, като не се увлича въ сериозенъ бой.

Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. 1./30. дружина съ батареята тръгнаха отъ с. Иеникьой по пѫтя за с. Емирли. Съ тѣхъ тръгнаха командиритѣ на бригадата и на полка, за да вематъ участие въ разузнаването. По пѫтя се получи заповѣдь, командирътъ на бригадата да не отсѫтствува отъ с. Иеникьой, защото ще последва заповѣдь за общо настѫпление. Той върна въ селото командира на полка и реши да продължи започнатото разузнаване, като заповѣда на 1-а дружина да продължи изпълнението на възложената ѝ задача, но да не се връща следъ изпълнението, а да остане на достигнатото мѣсто. На командира на

3./51. дружина се изпрати заповѣдь, въ случай на нужда да подкрепи разузнавателната дружина.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на участъка получи заповѣдьта по дивизията и въ 11 ч. 55 м. пр. пл. самъ заповѣда:

а) *Бойна часть* — полковникъ Рашковъ — три дружини отъ 30-и полкъ и половинъ рота пионери — да заеме линията в. 97 — върха, означенъ съ червена звездичка, на около 2½ км. западно отъ в. 97; тази линия да се заеме отъ преднитѣ постове, а сѫстенитѣ части да се разположатъ въ гънкитѣ на мѣстностьта, задъ тѣхъ.

б) *Маневриращи войски* — полковникъ Тричковъ — една дружина отъ 30-и, една отъ 51-и полкове, една пионерна рота и две с. с. батареи — да се съсрѣдоточатъ въ падината на 3 км. югоизточно отъ с. Емирли, около пѫтя Емирли—Иеникьой. Дветѣ батареи за заематъ позиция на платото южно отъ с. Емирли.

в) *Третѣ не с. с. батареи* да се разположатъ на позиция на 1 км. южно отъ Татаркьой и да съдействуватъ на атаката; когато пехотата напредне, и тѣ да се подадатъ напредъ. Командиръть на 8-и артилерийски полкъ, когато поиска командиръть на 30-и полкъ, да даде въ негово разпореждане една не с. с. батарея за придружаваща.

Веднага следъ получаване тази заповѣдь, разпръснатитѣ части започнаха да се движатъ, за да заематъ изходното положение:

Въ 1 ч. сл. пл. 2./30. дружина и картечната рота, водени отъ командира на полка, тръгнаха въ походенъ редъ отъ Иеникьой къмъ Емирли. Когато достигнаха до 3./30. дружина, и тя влѣзе въ общата колона. 3./51. дружина въ сѫщия часъ тръгна отъ Кара Сакли, за да заеме мѣстото си въ маневриращи войски. Едната рота отъ тази дружина, която бѣ въ предни постове, въ това време водѣше престрелка съ турскитѣ предни постове, и бѣ оставена на мѣстото си.

Въ 2 ч. 30 м. сл. пл. 30-и полкъ зае изходното си положение, южно отъ с. Емирли. Командиръть на полка повика дружиннитѣ командири, запозна ги съ обстановката и заповѣда:

1-а дружина да продължи настѫплението си по посока на Ахъркьой;

3-а дружина, съ 16-а рота отъ охранението, да атакува и да заеме Плоската могила, западно отъ в. 97;

4-а дружина (три роти), съ картечната рота, да настѫпи и заеме височината в. 97;

2-а дружина да остане като полкова поддръжка и въ маневриращи войски на бригадата, като, заедно съ 3-а дружина отъ 51-и полкъ, застане на опредѣленото отъ командира на бригадата мѣсто;

Превързоченъ пунктъ — при резерва на преднитѣ постове, задъ могилката 2 км. югозападно отъ с. Емирли.

Въ 3 ч. сл. пл. започна настѫплението. 7-а с. с. батарея, която придружаваше 1-а дружина, зае позиция на гребена северозападно отъ Кара Сакли и откри огънь по взводно по забелязанитѣ окопи на противника при височината к. 97 и предъ Ахъркьой.

1-а дружина настѫпи въ боенъ редъ между с. Емирли и желѣзния пѫть, като имаше 1-а и 2-а роти въ първа линия, а 3-а и 4-а — въ дружинна поддръжка. Турцитѣ отъ хребета между Емирли и Ахъркьой започнаха да отстѫпватъ, щомъ бѣха обстреляни отъ 7-а с. с. батарея. Но, когато 3./51. дружина започна да се събира, за да застане въ маневриращи войски, турцитѣ помислиха, че дружината отстѫпва, вследствие престрелката съ преднитѣ постове. Тѣ започнаха боязливо да настѫпватъ отъ окопитѣ си северно отъ Кара Сакли. Командирътъ на 3./30. рота забеляза това настѫпление, съобщи на 7-а с. с. батарея, и съ нѣколко само шрапнелни изстрели настѫпилитѣ групи бѣха заставени да се разбѣгатъ и изпокриятъ изъ върбалацитѣ. Отдѣлни турски войници бѣха забелязани да отстѫпватъ дори къмъ Боснакьой.

8-а с. с. батарея отиваше да се присъедини къмъ войскитѣ за маневриране. На срѣдата на пѫтя за с. Емирли се получи заповѣдь отъ командира на бригадата да се върне обратно за с. Кара Сакли. Когато 1-а дружина започна боя, получи се заповѣдь и батареята да заеме позиция западно отъ селото. Съвмѣстно съ командира на отдѣлението, батарейниятъ командиръ избра позиция на платото югозападно отъ Кара Сакли, откоято можа да изстреля само 9 шрапнели и 2 гранати по отстѫпващитѣ турски групи. По този начинъ дветѣ с. с. батареи не можаха да се използуватъ за поддържане атаката, ако станѣше нужда отъ такава поддръжка, защото 8-а батарея бѣше на повече отъ 6 км. отъ Ахъркьой. Вечерьта и тази батарея се приближи къмъ позицията на 7-а батарея, дето нощува запрегната.

4-а дружина, съ картечната рота, започна настѫплението въ 4 ч. сл. пл., защото трѣбваше да събере преднитѣ постове. Тя имаше 13-а и 14-а роти въ първа линия, а въ дружинна поддръжка —

15-а и картечната роти; 16-а рота, както се каза, бѣ придадена къмъ 3-а дружина. Когато дружината достигна до Емирли, картечната рота зае позиция и обстреля сполучливо турскитѣ окопи северно отъ селото. Подъ прикритието на този огънь, дружината твърде енергично настжпи и въ 5 ч. 30 м. сл. пл. зае височината 97, на която не завари вече противникъ.

3-а дружина не можа да заеме своя обектъ — Плоската могила, западно отъ в. 97. Тя започна настжплението въ 3 ч. сл. пл., като имаше въ първа линия 9-а, 10-а, 11-а роти, а въ дружинна поддръжка— 12-а рота, къмъ която, следъ като се събраха преднитѣ постове, къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., се присъедини и 16-а рота. На всички роти отъ първата линия бѣха дадени за обекти турскитѣ окопи на гребена, които много добре се виждаха. Презъ Емирли дере дружината мина въ строй за движение подъ артилерийски огънь. Следъ това тя мина въ боенъ редъ, и настжпваше много бавно. Когато достигна на 1000—1200 крачки отъ турскитѣ окопи, тя бѣ посрещната съ много силенъ пушеченъ огънь, и трѣбваше да подготвя по-нататъшното си настжпление съ собствения си огънь. Дружината замръкна на гребена на 800 крачки отъ турскитѣ окопи, дето започна да се окопава.

2-а дружина настжпваше задъ бойната часть на полка, отъ дветѣ страни на пжтя Иеникьой—Емирли. Когато достигна оврага на Карасаклийската рѣка, дружината се спре, вследствие спирането на бойния редъ.

Заповѣдьта за събиране войскитѣ за маневриране въ падината 3 км. югозападно отъ Емирли не се изпълни, защото 2-а дружина бѣ едновременно и полкова поддръжка, и командиръть на полка смѣташе, че може да разполага съ нея. Тъй, за наблюдаване голѣмата междина между 3-а и 4-а дружини, командиръть на полка изпрати една рота отъ полковата поддръжка (8-а). Вечерьта, обаче, въ междината остана само половината отъ тази рота, а другата половина се прибра пакъ при полковата поддръжка. Тамъ се оттегли презъ нощьта и картечната рота.

3./51. дружина, следъ като достигна опредѣленото за войскитѣ за маневриране мѣсто, по заповѣдь отъ командира на бригадата, се върна обратно въ с. Кара Сакли, дето пренощува и щабътъ на бригадата.

1-а и 3-а не с. с. батареи, както ще се види по-доле, още отъ вечерьта тръгнаха отъ бивака си северно отъ с. Иеникьой, за да

отидатъ въ Лѣвия участъкъ. Въ Дѣсния участъкъ останаха само 2-а, 4-а и 6-а не с. с. батареи, които заеха позициитѣ си южно отъ Татаркьой.

Вечерьта при полковата поддръжка пристигна една полурота отъ 2./8. пионерна рота, като носѣше достатъчно дървенъ материалъ за блиндажи. Пионеритѣ бѣха разпредѣлени между дружинитѣ въ първата линия, и, подъ тѣхно ржководство, бѣха направени козерки въ всички окопи.

Настѫплението въ Лѣвия участъкъ (12-и полкъ).

Началникътъ на Лѣвия участъкъ, като получи заповѣдьта за настѫплението, отиде, заедно съ щаба си, при командира на 12-и полкъ, на позицията, дето заповѣда да се атакуватъ съ по една дружина и заематъ в. 123, Карталъ тепе и с. Доуджаросъ, а една дружина да остане въ „участъкова“ поддръжка, която да застане на 1·5 км. западно отъ Карталъ тепе.

Командирътъ на 12-и полкъ заповѣда:

4-а дружина да атакува височината Карталъ тепе и да се затвърди на нея;

2-а дружина, съ две картечници, да заеме изходно положение, да атакува в. 123 и да се затвърди на него;

1-а дружина, съ две картечници, да атакува и заеме с. Доуджаросъ и се затвърди около това село (единъ километъръ източно отъ него);

3-а дружина — полкова поддръжка — да застане въ долината при напуснатата батарея;

Направляваща часть — 30-и полкъ.

Въ участъка въ това време бѣха 9-а с. с. батарея, една 12 см. Д/30 батарея и изпратенитѣ 1-а и 3-а не с. с. батареи отъ Дѣсния участъкъ. Последнитѣ две батареи на 6-и ноември на мръкване получиха заповѣдьта да се премѣстятъ отъ бивака си северно отъ Иеникьой въ участъка на 12-и полкъ. Тѣ трѣбваше да извършатъ единъ много труденъ походъ, безъ да знаятъ точно кѫде се намира ядрото на 12-и полкъ. Почвата бѣше много разкаляна, и затова се взеха двама водачи отъ с. Иеникьой. Въ първата половина на нощьта имаше месечина, и батареитѣ можеха да избиратъ по-твърда почва

за движението си. Но въ 2 ч. пр. пл. месечината се скри, и по-нататъшното движение безъ пжть ставаше невъзможно. Затова батареитѣ се спрѣха на бивакъ на половината пжть между Татаркьой и Салтакликьой. На разсъмване тѣ продължиха движението си и къмъ 11 ч. пр. пл. стигнаха при резерва на 9-а с. с. батарея.

Тукъ командирътъ на отдѣлението получи заповѣдь отъ началника на Лѣвия участъкъ да заеме позиция западно отъ Татаркьой и да съдействува на атаката на Карталъ тепе. Той се отправи веднага за разузнаване показаната позиция, като остави батареитѣ да го догонватъ. Тѣ, обаче, по погрѣшка, се насочиха задъ единъ гребенъ, който ги изведе не къмъ посоченото имъ мѣсто, а къмъ тѣхнитѣ позиции, които бѣха подготвени още на 1-и ноември, и покрай които минаха презъ нощьта.

Много изморени, дветѣ не с. с. батареи къмъ 3 ч. сл. пл. заеха именно тѣзи позиции, като 3-а батарея се настани въ своитѣ окопи, а 1-а — въ тѣзи на една с. с. батарея, като приготви окопи и за останалитѣ две орждия. Веднага следъ това тѣ откриха огънь по турскитѣ окопи около Карталъ тепе и заставиха турцитѣ да се скриятъ въ тѣхъ и да не могатъ да стрелятъ противъ настжпващитѣ дружини отъ 12-и полкъ.

За настжплението на този полкъ щѣше да съдействува и 1./8. с. с. отдѣление, макаръ и да влизаше въ състава на войскитѣ отъ Дѣсния участъкъ. Това отдѣление бѣше разположено на бивакъ при Иеникьой. Въ 12 ч. 20 м. сл. пл., по заповѣдь на началника на артилерията въ дивизията, тръгна отъ бивака си къмъ избраната още на 1-и ноември позиция по височинитѣ западно отъ с. Татаркьой. 1-а батарая зае приготвенитѣ си отпорано окопи. 2-а батарея зае оставенитѣ окопи на една не с. с. батарея, а 3-а батарея зае новоизбраната си позиция и започна да действува, безъ да се окопава. Къмъ 3 ч. 20 м. сл. пл. батареитѣ бѣха готови за действие и откриха огънь по турскитѣ окопи на Плоската могила, къмъ които щѣше да настжпи 30-и полкъ.

Въ 4 ч. сл. пл. началникътъ на артилерията въ дивизията се намѣси, за да разпредѣли целитѣ между батареитѣ, за което заповѣда отдѣлението, заедно съ най-лѣвата не с. с. батарея, да обстрелватъ участъка отъ турската позиция отъ Карталъ тепе до Плоската могила, включително, като следятъ за настжплението на 12-и полкъ, за да не би да обстрелватъ български войски.

Когато отдѣлението откри огънь по турскитѣ окопи, крепостнитѣ батареи сжщо откриха огънь по него, но снарядитѣ имъ не долитаха, поради голѣмото разстояние (около 11 км.).

Дружинитѣ отъ 12-и полкъ къмъ 2 ч. сл. пл. вече заеха изходно положение за настѫпление. 2-а дружина достигна гребена непосрѣдствено срещу в. 123; 1-а дружина достигна до равнината срещу Доуджаросъ, на 2 км. отъ селото; 4-а дружина събра голѣма часть отъ преднитѣ си постове на гребена срещу Карталъ тепе; полковата поддръжка—3-а дружина—се приближи на около 800 крачки отъ 4-а.

Къмъ 3 ч. сл. пл. почти всички батареи отъ Дѣсния и Лѣвия участъци, както се каза, бѣха открили вече огънь по турскитѣ окопи. 8-а с. с. батарея сѫщо откри огънь по с. Доуджаросъ, за да съдействува на настѫплението на 1-а дружина. Противъ нея откри огънь една турска гаубична батарея, разположена въ дола близо до шосето, североизточно отъ селото. Огъньтъ на тази батаря отначалото бѣ доста силенъ и точенъ, но, когато върху нея съсрѣдоточиха огъня си обсадната батарея и 3-а с. с. гаубична батарея (отъ Западния секторъ), този огънь започна да отслабва, за да се прекрати свършено къмъ 6 ч. сл. пл.

Между това, частитѣ отъ 12-и полкъ не започваха настѫплението, защото направляващата 2-а дружина очакваше да се подравни съ нея лѣвиятъ флангъ на 30-и полкъ, както бѣ разпоредилъ командиръ на полка. Началникътъ на участъка напраздно очакваше да се почне настѫплението въ опредѣления часъ. Въ 6 ч. сл. пл. той изпрати категорична заповѣдь да се настѫпи, безъ да се чака напредването на 30-и полкъ, но и тази заповѣдь не бѣ изпълнена. Тогава, къмъ 7 ч. сл. пл., той се отправи, заедно съ щаба си, къмъ 4-а дружина, дето намѣри командира на полка и наново му заповѣда дружинитѣ да настѫпятъ въ тъмнината бързо, безъ стрелба и шумъ, и да атакуватъ противника на ножъ; настѫплението да се извърши въ взводна колона. Тази заповѣдъ се предаде въ присѫтствието на началника на участъка на командиритѣ на 4-а и 3-а дружини, а на командира на 2-а дружина се изпрати съ ординарецъ.

4-а дружина настѫпи въ пъленъ редъ и тишина. Въ тъмнината турцитѣ не можаха да открияТъ нейното настѫпление, но, когато достигна на 400 крачки отъ окопитѣ на Карталъ тепе, тя бѣ посрещната съ силенъ пушеченъ огънь отъ преднитѣ постове. Турскиятъ огънь, обаче, бѣ неточенъ, и настѫплението продължи. Когато дружината достигна на 200 крачки, огъньтъ постепенно орѣдяваше, докато съвсемъ престана. Турцитѣ напуснаха позицията си, безъ да дочакатъ удара на ножъ. 4-а дружина веднага се организира на отнетата турска позиция, като залови 16 души отъ турския таборъ, който заемаше Карталъ тепе. Изпратенитѣ на около 600 крачки напредъ патрули донесоха, че се чувала голѣма глъчка нейде

далечъ по полето за Одринъ, вѣроятно отъ отстжпващитѣ отъ Карталъ тепе турци. Понеже между 15-а и 16-а роти въ тъмнината се бѣше образувала голѣма междина, по искане отъ дружинния командиръ, бѣ изпратена 12-а рота да я запълни.

2-а дружина, следъ като бѣ заела изходното положение, както се каза, очакваше 30-и полкъ да заеме своитѣ обекти, за да се облекчи нейното настжпление. Започна да се стъмнява, а командиръть на дружината все още губѣше времето си въ безполезни разпитвания докжде е достигналъ съседниятъ полкъ. Най-после, следъ категоричната заповѣдь отъ командира на полка, той реши да почне настжплението въ 8 ч. 30 м. сл. пл. До това време 4-а дружина завладѣ Карталъ тепе, и той насочи дружината не къмъ обекта си—к. 123, а къмъ могилката между него и Карталъ тепе. Следъ като дружината достигна до тази могилка, командиръть ѝ изпрати патрулъ, който да разузнае заета ли е, което бѣ известно още презъ деня. Следъ това той изпрати само 6-а рота да атакува височината. Командиръть на ротата поведе ротата си напредъ въ тъмнината и, щомъ турскитѣ предни постове започнаха да стрелятъ, той я повърна назадъ и съобщи на дружинния командиръ, че турската позиция е силно заета. Едвамъ тогава командиръть на дружината реши да атакува съ цѣлата дружина, като постави дветѣ си роти въ първа линия и другитѣ две—въ втора. Преди да се почне общото настжпление, турцитѣ бѣха прекратили огъня, и се чуваха само отдѣлни изстрели. Дружината настжпваше безспирно и въ 10 ч. 30 м. сл. пл. достигна обекта си—в.123. Турцитѣ бѣха напуснали окопитѣ си, а малцината отъ тѣхъ, които бѣха останали и продължаваха да се съпротивяватъ, бѣха намушени съ ножоветѣ.

1-а дружина тръгна въ походенъ редъ, за да заеме изходно положение за атака на с. Доуджаросъ. Като достигна до гребена западно отъ Карталъ тепе, тя мина въ строй за движение подъ артилерийски огънь. Щомъ преднитѣ роти започнаха да се спущатъ отъ гребена къмъ долината на р. Арда, по тѣхъ откри огънь гаубичната батарея, разположена въ долчинката източно отъ с. Доуджаросъ. Българската артилерия започна борба съ тази батарея, и дружината можа да достигне на около 1·5 км. отъ турскитѣ окопи предъ селото. Въ 5 ч. 45 м. сл. пл. командиръть на дружината получи отъ командира на полка заповѣдь, че 4-а дружина не е могла да настжпи, поради ненастжпването на лѣвия флангъ на 30-и полкъ, затова 1-а дружина да настжпи още малко, но да не се увлича и да не отива до обекта си. Въ 8 ч. сл. пл. се получи заповѣдь: „Напредъ на ножъ! до обекта си, безъ стрелба!“ Командиръть на

дружината веднага я събра въ строй за нощна атака: 1-а, 3-а и 4-а роти — въ първа линия и 2-а рота — въ втора. Ротитѣ се построиха въ взводни колони, по на 30—40 крачки между взводоветѣ. Тѣ имаха по два взвода въ първа линия и два—въ втора. Само срѣдната, 3-а, рота имаше три взводове въ първа линия. Предшествувана отъ гѫста патрулна верига, дружината настѫпи тихо и достигна на 300—400 крачки отъ селото. Тукъ командирътъ на дружината заповѣда да се спре движението и изпрати единъ взводъ напредъ, съ задача да разузнае съ какви сили е заето селото. Въ тъмнината този взводъ не можеше да види нищо и само щѣше да предупреди турцитѣ за готвещата се атака. И наистина, щомъ взводътъ настѫпи на 50 крачки, той бѣ забелязанъ отъ турскитѣ предни постове, които откриха огънь. Командирътъ на дружината реши да остане на достигнатата позиция до разсъмване, за да се разузнае селото, направлението на улицитѣ и силата на противника, и тогава да се атакува. На разсъмване, обаче, долината на р. Арда бѣ покрита съ гѫста мъгла, наоколо нищо не се виждаше, и дружината пакъ не можа да достигне обекта си—селото Доуджаросъ.

Дейность на Щаба на 8-а дивизия на 7-и ноември.

Къмъ 1 ч. сл. пл., когато трѣбваше да се започне настѫплението, началникътъ на дивизията, съ щаба си, излѣзе на височината на два километра югозападно отъ Татаркьой. Оттукъ той следѣше действията на частитѣ, и, когато забеляза, че въ 4 ч. 30 м. сл. пл. 12-и полкъ още не е започналъ настѫплението, предаде по телефона на началника на Лѣвия участъкъ да се заповѣда на полка до мръкване непремѣнно да заеме своитѣ обекти. Вследствие това подканване, началникътъ на участъка се намѣси, както се каза по-горе, и полкътъ бѣ подтикнатъ напредъ.

Началницитѣ на участъцитѣ не донасяха редовно въ щаба на дивизията за хода на боя, поради което вечерьта началникътъ на дивизията, като правѣше заключение по стрелбата въ разнитѣ участъци, изпрати въ щаба на армията следното невѣрно донесение:

> „Дивизията днесъ зае заповѣданата ѝ линия — кота 97 — кота 123—Карталъ тепе—Доуджаросъ. Шейновскиятъ и Балканскиятъ полкове заематъ указаната линия; 51-и полкъ е въ Кара Сакли, 52-и полкъ и щабътъ на дивизията — въ Салтакликьой. Утре 52-и полкъ се премѣства напредъ, тъй като, споредъ прихванатия по телефона турски разговоръ, се готвятъ да ни атакуватъ. Щабътъ на дивизията утре ще премине въ с. Иеникьой.“

Въ сѫщность лѣвитѣ флангове и на двата участъка бѣха останали назадъ, и не можаха да заематъ своитѣ обекти. Вследствие постояннитѣ нареждания за оставане вънъ отъ огъня на крепостната артилерия, началници и войници бѣха склонни да преувеличаватъ опасностьта отъ последния и боязливо да се приближаватъ къмъ крепостьта. Постоянното напомняне за отбрана на линията на обкржжаването, безъ да се споменава нѣщо за атака, даваше на отбраната видъ на крайна цель на действията подъ крепостьта.

Отъ събранитѣ следъ боя сведения се виждаше, че турцитѣ сѫ заемали линията Доуджаросъ—Ахъркьой съ доста силни предни постове отъ частитѣ на Гюмюрджинската редифска дивизия (Гюмюрджински и Кърджалиски редифски табори). Телефониститѣ на 8-а дивизия се опитаха да прихванатъ турскитѣ телефонни разговори, като прикачиха телефонъ на здравитѣ жици покрай желѣзния пѫть. Отъ прихванатитѣ разговори се узна, че турцитѣ при Карталъ тепе и при Доуджаросъ сѫ претърпѣли чувствителни загуби, че сѫ били изненадани отъ настѫплението на българитѣ съ голѣми сили, и, найпосле, че се готвятъ на другия день съ единъ пехотенъ полкъ и два ескадрона, подкрепени съ огънь отъ крепостната артилерия и една полска батарея, да настѫпятъ, съ цель да отмъстятъ за вчерашната несполука и да си взематъ обратно Карталъ тепе. Тѣзи сведения бѣха съобщени отъ щаба на дивизията на началницитѣ на участъцитѣ, а последнитѣ предупредиха своитѣ части да бѫдатъ готови да посрещнатъ тази контъратака.

Между това, командуването на дивизията, както и това на участъцитѣ, смѣтаха боя за свършенъ. Вследствие изгубване нападателния духъ, всички се грижеха повече за нощуването на частитѣ, отколкото за предстоящитѣ действия. Презъ нощьта се направиха нѣкои размѣствания на частитѣ, съ което се отслабваше съпротивителната сила на дивизията, а се даваше възможность на турцитѣ да предприематъ своята контъратака съ повече шансове за успѣхъ:

1) Командиръть на 30-и полкъ безъ нужда сне отъ позицията картечната рота и я изпрати да нощува при полковата поддръжка.

2) Командиръть на 12-и полкъ, като съобщаваше на дружиннитѣ командири за готвената отъ страна на турцитѣ контъратака, заповѣда на командира на 1-а дружина да охранява лѣвия флангъ на полка. Последниятъ, като смѣташе, че отъ своето мѣсто не ще може да изпълни тази задача, реши да остави обекта си — с. Доуджаросъ — и да се премѣсти по-близо до фланга на полка, което и направи на разсъмване, безъ да иска разрешение отъ командира на полка.

3) Началникътъ на Дѣсния участъкъ заповѣда да се върне въ Кара Сакли 3./51. дружина.

4) Другитѣ две дружини отъ този полкъ бѣха въ разпореждането на началника на дивизията, а, споредъ неговата заповѣдь, следъ боя влизаха въ разпореждането на началника на Дѣсния участъкъ. Въ 6 ч. сл. пл. последниятъ заповѣда полкътъ да се пребере за нощуване въ Кара Сакли, при 3-а дружина. Къмъ 9 ч. 30 м. сл. пл., когато полкътъ бѣ заминалъ с. Иеникьой, получи се нова заповѣдь отъ началника на дивизията да се изпрати едната дружина за прикритие на 8-и не с. с. артилер. полкъ, а другата — да остане да нощува въ Иеникьой. Посрѣднощь началникътъ на участъка наново заповѣда дружината отъ Иеникьой на разсъмване да се прибере въ въ Кара Сакли. По този начинъ 51-и полкъ бѣ едновременно подчиненъ и на началника на дивизията, и на началника на Дѣсния участъкъ и получаваше противоречиви заповѣди, докато, най-после, бѣ пръснатъ по дружинно, и престана да сѫществува като организационна единица.

5) По заповѣдь отъ началника на дивизията, 1./8. с. с. артилер. отдѣление намръкване, щомъ прекрати стрелбата, напусна своята позиция и се оттегли за нощуване въ с. Салтакликьой.

6) Най-после, пакъ по заповѣдь отъ началника на дивизията, 52-и полкъ въ 6 ч. 30 м. сл. пл. потегли обратно за Салтакликьой, дето трѣбваше да нощува, а на другия день въ 6 ч. пр. пл. трѣбваше пакъ да се върне и да застане на сѫщото си мѣсто, южно отъ Татаркьой.

Действията на 8-и ноември.

Началникътъ на 8-а дивизия смѣташе, че на 8-и ноември частитѣ ще продължатъ действията, за да заематъ обекта си, споредъ вчерашната заповѣдъ, но той не даде категорична заповѣдь за това, а се задоволи само да съобщи презъ нощьта за готвещето се нападение отъ страна на турцитѣ. Въ 8 ч. пр. пл. той, съ щаба на дивизията, излѣзе отъ Салтакликьой и се отправи пакъ къмъ вчерашния си наблюдателенъ пунктъ. Къмъ това време и маневренитѣ войски—52-и полкъ, заедно съ 1./8. с. с. артилер. отдѣление, — се движеха къмъ своитѣ мѣста, излѣзли по-рано отъ Салтакликьой.

Началницитѣ на участъцитѣ, като не получиха заповѣдь да заематъ вчерашнитѣ си обекти, следъ предупреждението за готвещето се турско настѫпление, решиха да отбраняватъ достигнатитѣ позиции. По този начинъ инициативата презъ този день принадлежеше на турцитѣ.

Началникътъ на Лѣвия участъкъ заповѣда на 1./8. не с. с. артилер. отдѣление да измѣни позицията си така, че да може да съсрѣдоточава огъня си къмъ Доуджаросъ, дето бѣха насочени 9./8. с. с. и обсадната батареи. По този начинъ най-високиятъ участъкъ — Карталъ тепе — оставаше съ по-слаба артилерийска поддръжка.

Бойното поле бѣ покрито съ гѫста мъгла. На разсъмване турцитѣ предприеха настѫпление противъ могилката между Карталъ тепе и височината 123. Тѣ бѣха открити отъ преднитѣ постове на 12-и полкъ и спрѣни само съ пехотенъ огънь; българската артилерия въ това време не можеше да стреля, защото въ гѫстата мъгла се боеше да не поражава своитѣ войски. По силата на огъня турцитѣ бѣха опредѣлени около два—три табори, съ една картечница.

Турцитѣ настѫпиха на около два км. отъ българскитѣ окопи. Когато мъглата започна да се вдига, турската артилерия отъ крепостьта, отъ Доуджаросъ и отъ Бекчи тепе откри много силенъ огънь по позицията отъ дветѣ страни на Карталъ тепе. Макаръ наблюденията да не бѣха добри, тя е имала готови данни за стрелбата, и последната бѣше много точна. Частитѣ, които бѣха добре окопани, намираха убѣжище отъ този огънь. Най-много пострада 11-а рота, която бѣ изпратена за свръзка между 2-а и 4-а дружини, и не бѣ успѣла още да се окопае. Отъ тази рота и отъ дветѣ роти при Карталъ тепе имаше презъ деня 13 убити и 100 ранени.

По силата на артилерийския огънь началникътъ на Лѣвия участъкъ предполагаше, че турцитѣ подготвятъ нова атака откъмъ Доуджаросъ. Той мóли нѣколко пѫти началника на дивизията да бѫде подкрепенъ, но винаги получаваше отговоръ, че разполага съ достатъчно сили, за да посрещне турската атака. Най-после, къмъ 2 ч. сл. пл., началникътъ на дивизията изпрати една дружина отъ 52-и полкъ, която не взе никакво участие въ борбата.

Началникътъ на Дѣсния участъкъ още въ 5 ч. пр. пл. изпрати заповѣдь на подчиненитѣ му части да се задърж атъ на достигнатитѣ позиции. На разсъмване той чуваше пушечната стрелба въ Лѣвия участъкъ, а по-после — и артилерийската. Следъ малко той получи следното съобщение отъ щаба на дивизията:

> „Отъ Балканския полкъ има донесение, че лѣвиятъ флангъ на Шейновския полкъ е останалъ много назадъ, и, ако настѫпи напредъ да си заеме опредѣленитѣ мѣста, щѣлъ да облекчи положението на Балканския полкъ. Срещу Балканския полкъ, Карталъ тепе, настѫпватъ турски колони съ полска артилерия, и сѫ хвърляли шрапнели, които сѫ убили четири души и ранили нѣколко.“

Началникътъ на участъка схвана, че това съобщение е напомняне да се заеме Плоската могила, но донесе, че насочената къмъ тази позиция дружина не могла да я завладѣе, защото била посрещната отъ триярусенъ огънь, и че завладяването ѝ можело да стане лесно съ съдействието на войскитѣ откъмъ Карталъ тепе. На това донесение началникътъ на дивизията му отговори, че той разполага съ достатъчно сили, за да изпълни задачата си, а не да чака съдействие отъ Балканския полкъ, противъ който турцитѣ настѫпватъ. Началникътъ на участъка едвамъ въ 11 ч. пр. пл. реши да подкрепи 3./30. дружина съ 2./51. дружина и заповѣда да продължи настѫплението си и заеме Плоската могила. На артилерията въ участъка бѣ заповѣдано въ много обща форма „да съдействува на това настѫпление", вследствие на което и тя не можа да изпълни това поръчение.

1./8. с. с. артилер. отдѣление остана на старитѣ си позиции до пладне, безъ да може да стреля, по причина на мъглата. Въ 1 ч. 15 м. сл. пл. командирътъ на полка заповѣда отдѣлението да открие огънь по Плоската могила, за да съдействува на атаката. Само една батарея откри огънь и, следъ нѣколко изстрели, го прекрати, поради голѣмото разстояние и трудното наблюдение. Тогава командирътъ на полка заповѣда на отдѣлението да настѫпи на около два км. право предъ себе си. Това настѫпление се извърши твърде бавно, и едвамъ въ 4 ч. сл. пл. батареитѣ бѣха готови за стрелба отъ новата позиция. Но и отъ нея се дадоха само 4 изстрели отъ една батарея. Началникътъ на артилерията заповѣда една батарея да излѣзе още напредъ и да поддържа пехотата. Назначената 3-а батарея започна изпълнението на заповѣдьта още по-бавно и по-неохотно. Командирътъ на батареята донасяше, че на избраното мѣсто се виждали турски вериги. До мръкване само се избра позицията, но батареята остана на мѣстото си.

Безрезултатенъ остана и опитътъ да се обстрелватъ турскитѣ колони, които се виждаха отъ началника на щаба на бригадата, съ наблюдаване стрелбата отъ него. По този начинъ 1-о отдѣление изгуби цѣлия день въ търсене нови позиции, а все заставаше далечъ отъ противника, безъ наблюдателни пунктове, и не изпълни заповѣдьта на началника на участъка да съдействува на атаката на Плоската могила.

3./8. с. с. артилер. отдѣление сѫщо не можа да изпълни възложената му задача. 7-а батарея остана на сѫщата си позиция, а до нея избра позиция и 8-а батарея. По причина на мъглата, и дветѣ батареи не откриваха огънь. А когато тя се вдигна, командирътъ на отдѣлението забеляза, че 8-а батарея не е добре закрита,

и всичкото му внимание бѣ погълнато да намѣри на 100 крачки по-назадъ по-удобна и по-закрита позиция. Докато се извърши това, получи се заповѣдь сѫщата батарея да влѣзе въ разпореждането на командира на 30-и полкъ и да заеме позиция на гребена югозападно отъ с. Емирли, дето ще я заведе изпратениятъ отъ командира на полка ординарецъ. Едвамъ въ 4 ч. 35 м. сл. пл. батареята откри огънь по турскитѣ окопи на Плоската могила и до мръкване можа да изстреля само 36 шрапнели, следъ което напусна позицията, за да нощува при полковата поддръжка. 7-а батарея, по заповѣдь на началника на участъка, отъ старата си позиция откри огънь по с. Ахъркьой, съ цель да го запали. Тя изстреля 80 шрапнели, безъ да достигне нѣкакъвъ резултатъ.

Следъ като получи заповѣдьта за заемане вчерашнитѣ обекти, командиръть на 30-и полкъ въ 2 ч. сл. пл. заповѣда да се почне настѫплението и усили 4-а дружина съ картечната рота и съ една рота отъ полковата поддръжка.

1-а дружина не срещна предъ себе си никаква съпротива и достигна гребена южно отъ махалата при Ахъркьой.

4-а дружина изкочи отъ окопитѣ си, и веригитѣ ѝ прибѣгнаха около 200 крачки, но попаднаха подъ много силенъ пехотенъ огънь, особено откъмъ Плоската могила, и бѣха принудени да се върнатъ на мѣстата си.

3-а дружина подчакваше артилерията да открие огънь по силно заетитѣ турски окопи на Плоската могила. Презъ нощьта турцитѣ бѣха построили нови окопи за около единъ таборъ. До 4 ч. сл. пл. артилерийското съдействие бѣше нищожно. Най-после, следъ кратка подготовка съ собствения си огънь, дружината започна настѫпление. Мѣстностьта бѣ съвсемъ открита, и твърде силно се обстрелваше. Веригитѣ на дружината трѣбваше да се окопаватъ на всѣко спиране и съ огънь да подготвятъ по-нататъшното си напредване. До мръкване дружината достигна на 500 крачки отъ турскитѣ окопи. Изпратенитѣ напредъ патрули бѣха посрещнати съ много силенъ пехотенъ огънь, който продължи 20 минути. Безъ да донесе на командира на полка, дружинниятъ командиръ реши да се върне на изходната си позиция и по този начинъ изгуби спечеленото съ жертви пространство.

2./51. дружина получи заповѣдь да атакува Плоската могила, съвмѣстно съ 3./30. дружина, като действува влѣво отъ нея. Въ 1 ч. сл. пл. дружината настѫпи, като имаше две роти въ първа линия и една и половина роти — въ дружинна поддръжка. Една полурота

бѣ оставена за прикритие на артилерията. Настѫплението се започна, когато турскиятъ артилерийски огънь бѣше най-силенъ. Скоро преднитѣ роти се изравниха съ окопитѣ на 3./30. дружина, отъ които последната водѣше огневи бой. Тѣ сѫщо откриха огънь по турскитѣ окопи. Поради силното обстрелване на предлежащата мѣстность съ пехотенъ огънь, и тази дружина не можа да напредне.

Презъ нощьта срещу 9-и ноември картечната рота, 7-а и 8-а с. с. батареи отъ Дѣсния участъкъ пакъ бѣха снети отъ позициитѣ си и отидоха да нощуватъ на своитѣ биваци. По този начинъ, по погрѣшно схващане отъ дивизионното командуване, участъкътъ бѣ оставенъ почти безъ артилерийска поддръжка. Отъ позицията бѣ снето сѫщо и 1-о с. с. артилер. отдѣление и изпратено да нощува на бивакъ при с. Иеникьой.

Маневриращитѣ войски сѫщо се оттеглиха назадъ, при своитѣ биваци, за нощуване.

Въ 11 ч. сл. пл. началникътъ на дивизията изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Следъ вдигане мъглата, къмъ 12 ч. по пладне, се започна боятъ, който бѣше доста ожесточенъ. Къмъ 3 ч. 30 м. турцитѣ произведоха контъратака противъ нашия дѣсенъ флангъ, която биде отбита. Следъ 5 ч. 30 м. и до този моментъ стрелбата продължава на прериви. Дивизията заема указана ѝ линия — височинитѣ к. 97 — к. 123—Карталъ тепе—Доуджаросъ. Въ предната линия на позицията сѫ Шейновскиятъ, Балканскиятъ и 51-и полкове и една дружина, на лѣвия флангъ, отъ 52-и полкъ, а с. с. артилерийско отдѣление и щабътъ на дивизията — въ Иеникьой.“

Презъ нощьта престрелката между преднитѣ постове постоянно се подновяваше. Отъ прихванатитѣ разговори по турскитѣ телефони се виждаше, че отстѫплението на турцитѣ се дължи на масовото българско настѫпление, че турското командуване предполагаше на другия день да поднови настѫплението си откъмъ Доуджаросъ. Отъ сѫщитѣ разговори се схвана, че турцитѣ отбелязваха бездействието на сърбитѣ на Западния секторъ и го обясняваха съ силната имъ артилерийска дейность отъ Казанъ тепе.

Боятъ на 9-и ноември.

Разпорежданията на командуващия II армия.

На 9-и ноември командуващиятъ II армия, като предполагаше, че турцитѣ ще подновятъ своитѣ атаки, организира взаимна поддръжка между разнитѣ сектори и въ 1 ч. пр. пл. изпрати следната заповѣдь:

„§ 1. Вчера частитѣ отъ 8-а дивизия, на Южния секторъ, бѣха атакувани съ превъзходни сили въ три колони, насочени по цѣлата линия на сектора, но сж били отблъснати.

Споредъ прихванатъ отъ телефонитѣ на крепостьта разговоръ, противникътъ взема мѣрки да повтори атаката си днесъ въ 6 ч. пр. пл.

§ 2. За днесъ, 9-и ноември, заповѣдвамъ:

а) Щомъ се започне боятъ на Южния секторъ, отъ Западния и отъ Северозападния сектори да се съдействува на 8-а дивизия, за което:

б) *Отъ Западния секторъ* да се открие огънь по Папасъ тепе и въ югоизточна посока, къмъ Карагачъ. А понеже е вѣроятно, щото противникътъ да се отслаби на Папасъ тепе, за да се усили противъ Южния нашъ секторъ, то при първа възможность да се опита заемането на Папасъ тепе.

в) *Отъ Северозападния секторъ* да се съдействува на Западния съ обстрелване на Папасъ тепе, а сжщо и противъ Северозападната фронтова линия.

г) *Одсадната батарея отъ Източния секторъ*, съ започването на боя, да открие рѣдъкъ огънь, съ прекжсвания, за бомбардиране града Одринъ, а сжщо и по посока на Боснакьой, дето, вѣроятно, ще се движатъ неприятелски колони.

§ 2. *Щабътъ на армията* — Мустафа Паша.“

Командуващиятъ II армия, като вѣрваше на донесението на началника на 8-а Тунджанска дивизия, смѣташе, че презъ нощьта тази дивизия ще се закрепи на новата си позиция. Той нѣмаше възможность, нито да провѣри донесението, нито да направи нѣкакво разпореждане, защото вниманието му презъ този день бѣ всецѣло обърнато въ друга посока.

Отдѣляне части отъ II армия.

Предвидъ сериозността на положението на I и III армии следъ несполучливата атака на Чаталджанската укрепена позиция, Щабътъ на действуващата армия взе решение да вземе значителна часть отъ пехотата и артилерията на блокадната армия и да ги изпрати къмъ Чаталджа. На 8-и ноември въ 9 ч. сл. пл. командуващиятъ II армия получи отъ Щаба на действуващата армия следната заповѣдь:

„Още тази нощь изпратете единъ пехотенъ полкъ за Димотика, като командирътъ му, съ пристигането си въ този пунктъ, донесе телеграфически въ Щаба на действуващата армия, за да получи по-нататъшно назначение. Имайте предвидъ, че още единъ пехотенъ полкъ ще бжде взетъ. Въ най-близко време, вмѣсто тѣзи полкове, ще Ви се дадатъ други. Разпоредете сжщо отъ най-близкитѣ до станциитѣ Димотика и Павликьой още тази нощь да се отправятъ 8 гаубици 15 см. и 4 дълги орждия 12 см., снабдени изобилно съ бойни

припаси. За времето на пристигането на орѫдията на указанитѣ станции ще донасяте своевременно, за да се направи разпореждане да имъ се приготвятъ тренове за отправление. Тази заповѣдъ ще изпълните безпрѣкословно."

Като получи тази заповѣдь, началникътъ на щаба на армията, полковникъ Жековъ, предаде по телеграфа молба отъ командуващия армията да се има предвидъ твърде деликатното положение, въ което се поставя блокадната армия:

„Положението тукъ е такова, че едва-едва се държимъ. Отдѣлянето една бригада ще постави блокадната армия въ невъзможность да изпълни назначението си, и при предприемчивостьта на противника, къмъ което той е привикналъ, считамъ, отдѣлянето на бригадата за голѣмъ рискъ, още повече, че сме обкръжени отъ всички страни съ башибозукъ и редовни неголѣми групи."

Въ тази молба се преувеличаваше, както предприемчивостьта на турцитѣ, тъй и значението на башибозука: дотогава турцитѣ отъ Одринъ водѣха най-пасивна отбрана, а блокадната армия никога не е бивала обкръжена отъ башибозукъ. Вѣроятно, командуващиятъ II армия е искалъ да представи предъ Щаба на действуващата армия положението такова, че да не му отнематъ бригадата и артилерията.

Но въ Щаба на действуващата армия се е смѣтало, че тѣзи части непремѣнно трѣбва да се изпратятъ къмъ Чаталджа. Затова началникътъ на Оперативния отдѣлъ, полковникъ Нерѣзовъ, повика началника на Щаба на II армия, полковникъ Жековъ, на телеграфната станция, и помежду имъ, на италиянски и на български, се поведе следниятъ телеграфически разговоръ:

— Положението на армиитѣ при Чаталджанската позиция е такова, че се налага да се вземе поне една пехотна бригада, безъ артилерия, отъ блокадния корпусъ, която още тази нощь да се отправи за Димотика, оттамъ да се превезе по желѣзницата за Ерменикьой. Доложи това на началника на блокадата, генералъ Ивановъ, и веднага съобщете неговото и твоето мнение. Мислете добре, защото положението е тежко.

— Вѣрно ли е, че положението е толкова отчаяно?

— Повече отъ отчаяно.

— Нашето мнение е, че положението подъ крепостьта е такова, че едва се държимъ на линията на обкръжението. Вдигането на една бригада отъ линията би турило армията на обкръжаването въ невъзможность да изпълни назначението си, и трѣбва да вдигнемъ линията. Неприятельтъ е много активенъ и почти всѣки денъ предприема атаки.

И нашето положение е тежко отъ това, че сме заобиколени отъ башибозукъ и отъ малки неприятелски партии. Ако ни се вземе една

бригада, не можемъ да носимъ отговорностьта за онова, което, вѣроятно, може да стане, т. е., ако неприятелтъ разкѫса линията на обкръжението. Прочее, не влошавайте още по-вече положението, та да излагаме комуникационнитѣ линии на I и III армии."

Следъ този разговоръ и самъ командуващиятъ II армия изпрати следното донесение въ Щаба на действуващата армия:

„Докато началникътъ на щаба бѣше на телеграфа, азъ имахъ разговоръ съ началника на 8-а дивизия, който донася, че днесъ отъ 3 ч. сл. пл. е атакуванъ отъ превъзходенъ противникъ, и че, по прихванатъ разговоръ, се установява, че противникътъ ще бѫде усиленъ съ 12 табори, 4 батареи и 2 ескадрона.

Положението на Южния секторъ е критическо, и сега се води ожесточенъ бой. При тия условия изпълнението на заповѣдьта — да се прати единъ полкъ въ Димотика — ми е невъзможно, защото не мога да извадя частитѣ отъ боя. Да извадя единъ полкъ отъ Източния секторъ, трѣбва да дръпна линията на обложението на северъ и да открия съобщенията съ Лозенградъ.

Понеже заповѣдьта е категорична, то азъ разпоредихъ единъ полкъ отъ Източния секторъ да се приготви за тръгване. За този полкъ е по-удобно, ако отиде за Павлово, отколкото за Димотика. Ако това е безразлично, то, моля, заповѣдь за Павлово или Димотика."[1])

Къмъ 11 ч. 40 м. сл. пл. се получи заповѣдь да се изпратятъ къмъ Павлово само две дружини, които да взематъ само походнитѣ кухни и патроннитѣ коне. Следъ изпълнението на мисията си, тѣзи дружини ще се върнатъ на мѣстото си. И тъй, като обрисува невѣрно обстановката, командуването на II армия накара Щаба на действуващата армия да се откаже отъ решението си — да вземе една бригада и артилерия отъ войскитѣ при Одринъ. Двѣтѣ дружини бѣха поискани за усилване конната бригада къмъ Деде Агачъ, за което ще се говори по-после.

Действията въ Южния секторъ.

Началникътъ на 8-а дивизия на 9-и ноември предоставяше ржководството на боя пакъ въ ржцетѣ на началницитѣ на участъцитѣ, и не направи опитъ да поеме общото му ржководство, особено да съгласува действията на пехотата и артилерията, които презъ преднитѣ дни не бѣха съгласувани, защото артилерията заставаше на позиции много назадъ.

Въ Лѣвия участъкъ презъ нощьта срещу 9-и имаше слаба престрелка между преднитѣ постове. На разсъмване турската артилерия

[1]) Доколко обстановката при Чаталджа е изисквала да се привлѣче тамъ една бригада откъмъ Одринъ, ще се види при описване операцията срещу Чаталджа.

откри силенъ огънь по Карталъ тепе, по височината 123 и по могилката между тѣзи два пункта. Въ сѫщото време 4—5 табори въ боенъ редъ започнаха настѫпление отъ долината при Черекьой къмъ височината 123. Непосрѣдствено задъ турскитѣ вериги се движеха и нѣколко придружаващи орѫдия, които се спираха на удобни позиции и обстрелваха българскитѣ окопи, вследствие на което стрелцитѣ биваха принудени да се укриватъ и да прекратяватъ стрелбата. Българскитѣ батареи въ участъка, както се каза, бѣха насочени да обстрелватъ долината на Арда, къмъ Доуджаросъ, и затова не можеха да откриятъ огънь, нито по турскитѣ орѫдия, нито по настѫпващата пехота. Началникътъ на участъка заповѣда на 9-а с. с. батарея да измѣни фронта на своята позиция, за да може да бие мѣстността предъ Карталъ тепе. Но, докато стане това, преднитѣ турски вериги достигнаха на 1000 крачки отъ българскитѣ окопи. Тѣхнитѣ поддръжки започнаха да се насочватъ на северъ, съ цель да обхванатъ лѣвия флангъ на позицията на 12-и полкъ. Съ пехотенъ огънь и съ огъня на 9-а с. с. батарея турското настѫпление бѣ спрѣно, но артилерийскиятъ огънь продължаваше съ още по-голѣма сила. Частитѣ на Карталъ тепе имаха вече доста чувствителни загуби. Тамъ паднаха убити командиритъ на 4-а дружина, майоръ Дойчиновъ, и командиритъ на 14-а рата, капитанъ Димитровъ Станчо.

Началникътъ на участъка, като прецени силитѣ на настѫпващия противникъ, и като виждаше на какъвъ артилерийски огънь сѫ изложени българскитѣ окопи, и слабата поддръжка отъ собствената артилерия, поиска отъ началника на дивизията да му се изпрати поддръжка отъ маневриращитѣ войски. Началникътъ на дивизията, обаче, отказа на нѣколкократнитѣ му молби, защото билъ смѣталъ да употрѣби тѣзи войски въ Дѣсния участъкъ. Най-после, когато получи донесение отъ началника на участъка, че противникътъ се стреми да обходи лѣвия му флангъ, и че той се съмнява дали ще може да се задържи на позицията, началникътъ на дивизията изпрати въ поддръжка една дружина отъ 52-и полкъ, съ условие да се върне пакъ на мѣстото си, щомъ мине нуждата отъ нея.

1./52. дружина се приближи къмъ лѣвия флангъ на позицията при Карталъ тепе къмъ 2 ч. сл. пл., когато турското настѫпление бѣ спрѣно. Отъ тази дружина началникътъ на участъка изпрати 3-а рота да заеме позиция задъ оврага западно отъ с. Доуджаросъ, да се укрепи тамъ и да наблюдава селото и междината до Карталъ тепе.

Въ Дѣсния участъкъ презъ нощьта сѫщо имаше престрелка между преднитѣ постове. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на

участъка заповѣда 30-и полкъ да заеме обектитѣ, указани още на 7-и ноември. Той заповѣда на началника на артилерията въ участъка да изнесе 7-а с. с. батарея напредъ, на гребена северно отъ с. Емирли, и да съдействува на настжплението на пехотата съ всички батареи. На командира на 3./51. дружина бѣ заповѣдано да изпрати две роти покрай брѣга на р. Марица, които да обхванатъ противника при Ахъркьой. Другитѣ две дружини да съдействуватъ на дѣснофланговата дружина отъ 30-и полкъ, „като не се колебаятъ да отидатъ и на ножъ, ако трѣбва".

На разсъмване турцитѣ отъ Плоската могила се опитаха да настжпятъ, но бѣха посрещнати съ силенъ пехотенъ огънь и принудени да се върнатъ въ окопитѣ си. Но и опититѣ на българскитѣ части да почнатъ настжпление бѣха несполучливи, поради силния огънь отъ крепостната артилерия. Започна да вали силенъ дъждъ, вследствие на което разположенитѣ на далечни позиции български батареи не мажеха да съсрѣдоточатъ своя огънь по пунктоветѣ на атаката.

7-а с. с. батарея излѣзе на позиция северно отъ с. Емирли, но, подъ предлогъ, че на тази позиция прехвърчали пехотни куршуми, пакъ се върна на първата си позиция.

Следъ пладне дъждътъ престана. Командиръть на 30-и полкъ, като видѣ, че началникътъ на участъка се е отказалъ отъ общото ржководство на боя, реши да обедини командуването и въ 2 ч. 20 м. сл. пл. заповѣда:

„а) Батареитѣ отъ Дѣсния участъкъ да обстрелятъ последователно и съ съсрѣдоточенъ огънь в. 97 и Плоската могила до 4 ч. сл. пл.

б) Въ 4 ч. сл. пл. 1-а и 4-а дружини да атакуватъ противника и да заематъ обектитѣ си, дето да се окопаятъ.

в) 3-а дружина и 2./51. дружина въ това време да приковатъ противника въ окопитѣ му, като не му позволятъ да обстрелва 4-а дружина.

Следъ като 4-а дружина заеме в. 97, 2-а и 4-а дружини да атакуватъ и да заематъ Плоската могила, като си послужатъ и съ бомбитѣ. На височината веднага да се окопаятъ."

Съсрѣдоточениятъ огънь на артилерията даде веднага резултатъ. Турцитѣ, заемащи окопитѣ на Плоската могила, не издържаха артилерийския огънь и започнаха на групи да ги напускатъ. Къмъ 4 ч.

сл. пл. по сѫщитѣ окопи откриха огънь и дветѣ дружини, за да подготвятъ настѫплението си. Отстѫпващитѣ групи постоянно се увеличаваха, и артилерията пренесе огъня си по тѣхъ. Изпратенитѣ къмъ турската позиция разузнавателни отряди донесоха, че противникътъ е напусналъ окончателно позицията, и бойниятъ редъ на дветѣ дружини се понесе напредъ. Въ напуснатитѣ турски окопи бѣха намѣрени 73 убити турски войници отъ артилерийския и пехотенъ огънь. Дветѣ дружини се окопаха на севернитѣ склонове на Плоската могила.

Дѣснофланговата 1-а дружина сѫщо настѫпи и достигна до оврага на Ахъркьойското дере, дето се окопа, но, по причина на силния артилерийски огънь, презъ нощьта се върна на по-раншната си позиция.

Вечерьта командиръть на полка изпрати на началника на участъка следното донесение, което характеризира състоянието на полка следъ тридневнитѣ разпокѫсани усилия:

„Вече три дни полкътъ стои на позиция въ окопитѣ, пълни съ вода, като има четиринадесеть роти въ бойна часть и две — въ поддръжка. Отъ последнитѣ се изпраща прикритие за артилерията, за охранение, за свръзка съ дружинитѣ и различнитѣ части, та и тѣ сѫ въ нарядъ. На позицията хората не ядатъ топла храна, а само студена — кашкавалъ, сухаръ, и последниятъ е на свършване. Моля, разпореждането Ви, да ми се опредѣли участъка, съответствуващъ на полка, дето да се устроя, като изпращамъ за охранение толкова, колкото уставътъ изисква. Иначе рискуваме полкътъ да бѫде битъ, безъ противникътъ да го бие.“

Това искане на командира на полка не бѣ уважено.

3./51. дружина имаше дветѣ си роти въ предни постове и другитѣ две — въ с. Кара Сакли. На охраняващитѣ роти бѣ заповѣдано да настѫпятъ по долината на р. Марица, къмъ с. Ахъркьой. Но, поради наводненото равнище, тѣ не можаха да напреднатъ. Една отъ ротитѣ въ Кара Сакли удължи дѣсния флангъ на 30-и полкъ, а другата — остана въ поддръжка на 1-а дружина отъ този полкъ. Тѣзи две роти действуваха съвмѣстно съ последната дружина.

Къмъ 11 ч. 10 м. сл. пл. началникътъ на 8-а дивизия изпрати на командуващия армията следното донесение за действията на 9-и, което не рисува истинската картина на тия действия:

„Снощната престрелка продължи цѣлата нощь, съ прериви. Къмъ 4 ч. сл. пл. похотната стрелба се усили твърде много по цѣлия фронтъ. На разсъмване се почна и артилерийска стрелба отъ крепостната артилерия. Къмъ 8 ч. пехотната стрелба затихна, а артиле-

рийската—продължи до 11 ч., когато завалѣ силенъ дъждъ. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. пехотната и артилерийската стрелба отново се усили; особено силно турцитѣ обстрелваха съ крепостната си артилерия Лѣвия ни участъкъ. Презъ това време противникътъ настжпи противъ цѣлия ни фронтъ, но особено противъ лѣвия ни флангъ, въ направление на с. Доуджаросъ, Дивизията заема съ преднитѣ постове вчерашната си линия—височинитѣ 97—123—Карталъ тепе. Преднитѣ части сж близо до турскитѣ, вследствие на което тая нощь или утре може да се очаква, щото боятъ да се възобнови, а хората следъ тридневния бой сж много изморени. Ако е възможно, то ще бжде добре да се продължи лѣвия флангъ на Източния секторъ до р. Марица, за да се отнеме възможностьта на турцитѣ да фланкиратъ Дѣсния ни участъкъ."

Съдействие отъ частитѣ на Северозападния секторъ.

На основание заповѣдьта по II армия, началникътъ на Тимошката дивизия разпореди, щомъ се почне боятъ на Южния секторъ, обсадната артилерия да започне да обстрелва Папасъ тепе, Бекчи тепе, Казанъ тепе и Ючъ Тепеларъ.

Въ 4 ч. 30 м. пр. пл., когато се започна честа стрелба въ Южния секторъ, той заповѣда отъ всѣки полкъ въ първа линия да настжпи по единъ взводъ за усилено разузнаване на турскитѣ предни позиции. Но къмъ 7 ч. пр. пл. той получи съобщение отъ началника на Западния секторъ, че 8-а дивизия е нападната силно по цѣлия си фронтъ, и моли да бжде подпомогната. Тогава той разпореди усиленото разузнаване да се произведе съ цѣла дружина, намѣсто съ единъ взводъ отъ всѣки полкъ отъ първа линия, за да се привлѣче вниманието на турцитѣ и тѣ да не могатъ да отдѣлятъ войски, за да ги изпращатъ срещу нападнатата 8-а дивизия.

Сръбската 2./20. дружина настжпи и достигна гребена непосрѣдствено предъ турскитѣ окопи, дето бѣ посрещната съ много силенъ пехотенъ огънь и обсипана съ гранати и шрапнели отъ крепостната артилерия около Казанъ тепе. Дружината се върна на своята позиция, като сполучи да събере следнитѣ сведения: На могилата задъ турскитѣ окопи има редутъ и задъ него—две батареи; турскитѣ окопи сж заети съ около два—три табори; ако се заеме могилката срещу участъка на полка, тя не ще може да се удържи, защото е изложена на много силенъ артилерийски огънь отъ главната отбранителна линия.

Сръбската 1./15. дружина настжпи сжщо до гребена предъ турскитѣ окопи, дето бѣ посрещната съ пехотенъ и артилерийски огънь. Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. дружината се върна на мѣстото си, като донесе, че окопитѣ срещу участъка на полка сж заети съ около единъ таборъ.

Сръбската 2./13. дружина настѫпи най-енергично и, въпрѣки силния артилерийски огънь, достигна на 300 крачки отъ преднитѣ турски окопи. Турцитѣ се разколебаха и започнаха да напущатъ окопитѣ си. Дружината продължи настѫплението си и завладѣ напуснатитѣ окопи. Командиръ̀тъ на полка веднага изпрати инструменти, за да се почне укрепяването на новата позиция, но, по заповѣдь отъ началника на дивизията, и тази дружина се върна на мѣстото си.

Българската 3./55. дружина сѫщо така настѫпи твърде енергично подъ най-силенъ артилерийски огънь и завладѣ преднитѣ турски окопи при Ючъ Тепелѐръ, които турцитѣ бѣха напуснали, следъ като бѣха обстреляни отъ полскитѣ батареи на 11-и артилер. полкъ. По слабия огънь отъ самата предна позиция Ючъ Тепелѐръ можеше да се заключи, че тя не е заета съ повече отъ единъ таборъ.

* * *

Настѫплението на пехотата се поддържаше отъ полската артилерия въ участъцитѣ:

Обсадната артилерия. — Щомъ се започна ожесточената артилерийска стрелба на Южния фронтъ, началникъ̀тъ на обсадната артилерия въ Северозападния секторъ предположи, че турцитѣ сѫ предприели очакваната контъратака срещу Карталъ тепе. Споредъ заповѣдьта отъ началника на Тимошката дивизия, той реши да открие огънь, съ цель да отклони вниманието на турцитѣ.

Въ 6 ч. пр. пл. 1-а 15 см. Д/30 батарея обстреля редута западно отъ Марашъ и самото село. Следъ малко тя пренесе огъня си по източния склонъ на Папасъ тепе, дето се забелязваха да се спускатъ турски войници, изгонени отъ главната позиция, която въ сѫщото време се обстрелваше отъ 12 см. Д/30 батарея. Единиятъ взводъ отъ последната обстреля турската крепостна батарея на Казанъ Кюпрю, която въ тови време откри огънь по стрелящитѣ батареи. По сѫщата откри огънь и 2-а 15 см. Д/30 батарея, съ две орѫдия. Огъньтъ по-после се водѣше само отъ едно орѫдие, защото на другото се повредиха обтируващитѣ части.

12 см. Д/28 батарея откри огънь по Кадънкьой, а после го пренесе по батареята северозападно отъ селото, която започна да обстрелва пехотнитѣ части отъ Тимошката дивизия.

2-а 12 см. Д/30 батарея откри огънь по Папасъ тепе и, после, по искане отъ командира на Шуменския крепостенъ батальонъ, го пренесе по Бекчи тепе.

12 см. Д/28 група обстреля редута при Папасъ тепе, а после—севернитѣ склонове на могилата.

Полскитѣ батареи отъ Западния и Северозападния сектори сѫщо взеха участие въ борбата, като обстрелваха клоноветѣ около Папасъ тепе.

Всичко отъ обсадната артилерия въ Северозападния секторъ бѣха изстреляни 314 гранати и 212 шрапнели.

До пладне демонстрацията въ Северозападния секторъ бѣ завършена. Частитѣ въ сектора изстреляха 14,028 патрони, 892 полски сръбски и 705 полски български снаряди. Сръбскитѣ части имаха 12 убити и 71 ранени, а българскитѣ — 2 убити и 15 ранени, или всичко излѣзли отъ строя 86 души.

Частитѣ се върнаха на своитѣ мѣста, и спечеленото съ толкова жертви пространство бѣ напуснато, въпрѣки инструкциитѣ отъ армейското командуване, коетои зискваше, еднъжъ завладяната мѣстность, да не се напуска.

Действията на 10-и ноември.

Презъ нощьта срещу 10-и ноември турцитѣ обстрелваха съ пушеченъ и артилерийски огънь българскитѣ позиции въ Южния секторъ. Българитѣ почти не отговаряха на този безвреденъ огънь. Въ Дѣсния участъкъ до 11 ч. пр. пл. не предприемаха никакви действия. Понеже турцитѣ откъмъ Ахъркьой проявяваха най-много животъ, то отъ Щаба на 8-а дивизия се напомни на началника на участъка, че е желателно да се заеме масивътъ Памукъ Сърт. Началникътъ на участъка заповѣда на командира на 30-и полкъ да продължи настѫплението съ дѣсния си флангъ, да заеме височината съ червената звездичка западно отъ Ахъркьой—единствения обектъ, отъ посочената на 7-и ноември линия, за достигане, който още не бѣше достигнатъ. За да се обединятъ действията на този флангъ, началникътъ на участъка подчини и 3./51. дружина на командира на 1./30. дружина.

Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. 1./30. дружина настѫпи стремително, въпрѣки силния огънь, мина презъ оврага на Ахъркьойската рѣка и зае височината западно отъ селото. Въ сѫщото време и 3./51. дружина настѫпи по долината на р. Марица и достигна на около 300—400 крачки отъ Ахъркьой, но не можа да продължи настѫплението си, защото равнината до самото село била силно наводнена.

Но една рота отъ съседната дружина на 30-и полкъ се спусна отъ височината и, следъ кратъкъ бой съ изпокрилитѣ се изъ кѫщитѣ турски войници, завладѣ селото. Вечерьта новитѣ позиции на дѣсния флангъ бѣха усилени, и по този начинъ 30-и полкъ на 10-и ноември вече бѣше заелъ посочената му на 7-и линия.

Опититѣ на 2-а дружина отъ полка да заеме гребена Памукъ Сѣртѫ излѣзоха несполучливи. Командирътъ на дружината заповѣда да се почне настѫплението при к. 97 въ 4 ч. сл. пл. Дружината достигна севернитѣ склонове на височината, но, поради силния турски огънь, ротитѣ бѣха принудени да се спуснатъ въ оврага южно отъ Памукъ Сѣртѫ, а вечерьта се оттеглиха на изходнитѣ си позиции, подъ предлогъ, че нѣмало връзка съ дружината отъ Ахъркьой.

Началникътъ на дивизията презъ деня бѣ въ учатъка на 30-и полкъ и остана недоволенъ отъ командира на 1-а бригада, защото лично не е присѫтствувалъ на бойното поле и не е донесълъ въ щаба на дивизията за проектиранитѣ действия, за да може, въ случай на нужда, да му се съдействува. Следъ като му съобщи това свое незадоволство, той къмъ 9 ч. сл. пл. издаде следната заповѣдь:

„Дивизията заема линията височинитѣ източно отъ 97—97—западно отъ 97 (Плоската) — 123 — Карталъ тепе. Днесъ Дѣсниятъ участъкъ зае съ преднитѣ си части Памукъ Сѣртѫ.

Заповѣдвамъ да се укрепи като главна позиция, и окончателно затвърди дивизията на линията на поменатитѣ височини, а именно

1. *Дѣсенъ участъкъ*

Полковникъ Марчинъ.

30-и Шейновски полкъ . . . . 4 др.
51-и полкъ . . . . . 3 др.
8-и с. с. артил. полкъ. . 2 отд. (5 бат.)
8-и не с. с. артилер. полкъ . . 1 бат.
8-а пионер. дружина . . . 1½ роти.

Всичко; 7 др., 6 бат., 1½ пион. роти.

Да се укрепи и утвърди на височинитѣ източно отъ 97 (западно отъ Ахъркьой)—97—западно отъ 97 (Плоската). Охраняващитѣ (преднитѣ) части на Памукъ Сѣртѫ и северно отъ Плоската височина, окопани, скрити.

Да се обърне особено внимание за охранението на самата долина на р. Марица.

Войскитѣ за заемането на участъка да се разпредѣлятъ така, щото тѣ да иматъ възможность да се смѣняватъ и почиватъ.

2. *Лѣвъ участъкъ*

Полковникъ Пачевъ.

12-и Балкански полкъ . . . . 4 др.
52-и полкъ . . . . . 1 др.
8-и с. с. артилер. полкъ . . . 1 бат.
8-и не с. с. артил. полкъ . 2 отд. 4 бат.

Да се укрепи и утвърди на линията височината 123 — Карталъ тепе — с. Доуджаросъ, като охраняващитѣ (преднитѣ) части бѫдатъ извадени напредъ, окопани, скрити.

2-о гаубично отдѣление . . . 1 бат. 8-а пионерна дружина . . . ½ рота, Всичко: 5 др., 6 бат., ½ пионер. рота.	
3. *12 см. Д/30 батарея* . . . 3 ор.	На северъ отъ Татаркьой.
4. *Маневрени войски* Полковникъ Воденичаровъ.	На бивакъ 3 км. на западъ отъ Татаркьой.
52-и полкъ . . . . . 3 др.	

5. *Началникътъ на артилерията* (полковникъ Бъчваровъ) да опредѣли мѣстата на батареитѣ, за да бѫде осигурено съсрѣдочаването на огъня имъ, когато това ще бѫде нуждно, съгласно личнитѣ ми указания.

6. *Дивизионниятъ инженеръ* (майоръ Матовъ) да ржководи укрепяването на позицията, съгласно личнитѣ ми указания.

7. Началницитѣ на участъцитѣ да вематъ мѣрки за най-деятелно разузнаване къмъ фронта на крепостьта, подстжпитѣ къмъ неприятелскитѣ укрепления, както за дневно, така и за нощно нападение. Да наредятъ връзка за въ боя, както и между охраняващитѣ части на двата участъка.

Да се вематъ сериозни мѣрки да се не допускатъ неприятелски партии или единични хора нощно време къмъ позицията за разузнаване.

8. Укрепяването на позицията и устройството на жилищни помѣщения да се продължава енергично и непрекжснато до пълното довършване.

9. При вземане какво и да е решение отъ страна на началницитѣ на участъцитѣ, да донасятъ своевременно (предварително), за да мога да направя разпореждане за подпомагане.

10. *Щабътъ на дивизията* — на бивакъ при маневриращитѣ войски."

Какви указания сж били дадени на началника на артилерията въ дивизията може да се види отъ наредбата на сжщия, по поводъ горната заповѣдь:

„Дивизията ще заеме, като главна позиция, линията Доуджа-росъ—Карталъ тепе—в. 123—Плоската могила—в. 97—височината съ червената звездичка западно отъ Ахъркьой, дето и ще се окопае. Преднитѣ части ще бѫдатъ на височината Памукъ Съртж и северно отъ главната позиция. Съобразно съ това, и всичката артилерия въ дивизията ще заеме позиция, както следва:

А. *Дѣсенъ участъкъ.* Началникъ на артилерията майоръ Донковъ.	Отъ Плоската могила (включително)—в. 97—Ахъркьой—р. Марица:

5 бат. отъ 8-и с. с. артилер. полкъ
1 бат. отъ 8-и не с. с. артилер. полкъ

Всичко: 6 батареи.

1. Две с. с. батареи да заематъ позиции на височината съ звездичка западно отъ Ахъркьой. Зона за обстрелване — отъ източната окрайнина на с. Карагачъ и вдѣсно.
2. Едно с. с. отдѣление (3 батареи) да заеме височината 97. Зона за обстрелване — отъ източния край на с. Карагачъ до източния край на Черекьой.
3. Една не с. с. батарея да застане на Плоската могила. Зона на обстрелване — отъ източния край на Черекьой до 2 км. западно отъ сжщото село.

Б. *Лѣвъ участъкъ.*

Началникъ на артилерията подполковникъ Николовъ.

Отъ 8-и с. с. арт. полкъ . . . 1 бат.
Отъ 8-и не с. с. арт. полкъ . . 4 бат.
3-а с. с. 12 см. гаубична батарея

Всичко: 5 полски и 1 гауб. батареи.

На линията в. 123 — Карталъ тепе — Доуджаросъ:

1. Две не с. с. батареи да заематъ позицията на височината 123. Зона за обстрелване отъ 2 км. западно отъ Черекьой до с. Доуджаросъ, включително.
2. Една не с. с. батарея—на Карталъ тепе, съ директриса въ източна посока, за да обстрелва гребенитѣ и севернитѣ склонове на Карталъ тепе, в. 123 и Токадъ баиръ.
3. Една не с. с. батарея — западно отъ Карталъ тепе, за обстрелване източно отъ Доуджаросъ.
4. Една с. с. батарея — въ долината на р. Арда, югозападно отъ Доуджаросъ, съ директриса въ източна посока.
5. Гаубичната батарея — западно отъ Карталъ тепе. Зона за обстрелване селата Доуджаросъ и Черекьой.

В. *12 см. Д/30 обсадна батарея.*

Да постави едно орждие североизточно отъ Татаркьой, второ — между Плоската могила и височината 97 и трето орждие вдѣсно отъ височината 97.

Заемането на тѣзи позиции отъ батареитѣ ще стане, щомъ като преднитѣ части на пехотата се подадатъ напредъ отъ опредѣлената линия за главна позиция, а за сега да се изкопаятъ само батареитѣ.“

Съ тази наредба не бѣ изпълнена заповѣдьта на началника на дивизията да се поставятъ батареитѣ така, че да могатъ да съсрѣдоточаватъ огъня, когато стане нужно.

Боятъ на 11-и ноември — Завладяване с. Доуджаросъ.

Въ заповѣдьта по 8-а дивизия на 10-и ноември вечерьта наново се потвърдяваше необходимостьта да се завладѣе селото Доуджаросъ. Затова началникътъ на Лѣвия участъкъ реши на 11-и да атакува и заеме селото, следъ предварителна подготовка на атаката съ силенъ артилерийски огънь. Следъ като обезпечи съдействието на батареитѣ отъ своя секторъ, той поиска съдействието и отъ Западния секторъ, като помоли началника на сектора да изпрати една с. с. батарея къмъ чифл. Кулаклж, за да обстреля с. Доуджаросъ. Поискано бѣ съдействие и отъ командира на 12 см. Д/25 група, отъ Западния секторъ, съ когото началникътъ на Лѣвия участъкъ се считаше свързанъ още отъ боеветѣ на 25-и и 26-и октомврий, когато 3-а бригада заемаше Западния секторъ.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. отъ Щаба на Лѣвия участъкъ бѣ издадена следната заповѣдь за атаката на селото:

„За заемане на с. Доуджаросъ заповѣдвамъ:

Лѣва колона — капитанъ Георгиевъ — 3./52. рота — да настжпи между шосето Кърджали—Одринъ и р. Арда, като съ стрелба и съ самоокопаване достигне западната часть на рѣкичката, намираща се на около 2 км. североизточно отъ с. Доуджаросъ;

Срѣдна колона—подполковникъ Панайотовъ—1./52. и 2./52. роти—да настжпи южно отъ шосето Кърджали—Одринъ и държи връзка съ настжпващата лѣва колона;

Дѣсна колона — капитанъ Михайловъ — 4./52. рота — да настжпи на около 600 крачки вдѣсно отъ срѣдната колона и да държи връзка съ нея.

Североизточна колона — майоръ Пенковъ — 1./12. дружина — да държи връзка между 12-и полкъ и 4./52. рота, като е постоянно на една линия съ Дойчинова могила (Карталъ тепе) и лѣвата колона.

При настжплението частитѣ да иматъ най-неуязвими строеве противъ крепостната и полска артилерия и пехотния огънь, като използуватъ най-умѣло гънкитѣ на мѣстността. Въ най-широка степень да използуватъ лопатата и най-умѣло да разходватъ патронитѣ.

Настжплението на пехотата да се поддържа отъ всичкитѣ батареи въ участъка. Настжплението да се почне следъ половинчасова бомбардировка на с. Доуджаросъ.

Дружиннитѣ лѣкари да се намиратъ при дружинитѣ си. Въ случай че се стъмни преди да бѫде заето с. Доуджаросъ, да се действува съ нощни строеве. Преднитѣ части да означаватъ мѣстата си съ флагъ."

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. батареитѣ отъ Лѣвия участъкъ откриха огънь за подготовка на атаката. Дветѣ не с. с. и 9-а с. с. батареи започнаха да обстрелватъ селото и окопитѣ западно отъ него. Както селото, тъй и цѣлата турска позиция около него, бѣха обхванати отъ огъня на тѣзи батареи, и нито единъ турски войникъ не можеше да си покаже главата навънъ. Гаубичната батарея насочи огъня си по долината източно отъ селото, дето се забелязваха турски резерви, идещи отъ Черекьой. Турската гаубична батарея, която въ предшествуващитѣ дни стреляше отъ тази долина, сега не се обаждаше. Вѣроятно, вследствие сполучливия огънь на българската гаубична батарея, тя е била принудена да напусне набързо позицията си, като остави на мѣстото зарядни ракли.

Стрелбата по с. Доуджаросъ постоянно се усилваше, защото по селото постепенно откриха огънь и обсадната 12 см. Д/30 батарея, а сѫщо и групата 12 см. Д/25, отъ Западния секторъ.

Впечатлението отъ този съсрѣдоточенъ огънь е било твърде силно. Турцитѣ, ужасени отъ артилерийската стрелба, не дочакаха приближаването на пехотнитѣ части, а започнаха да напущатъ окопитѣ си и да бѣгатъ безредно къмъ фортовата линия. Бѣгащитѣ позначителни групи бѣха преследвани съ артилерийски огънь.

Командиръ̀тъ на 1./52. дружина имаше сведения, че турцитѣ, съ около три роти, заематъ окопитѣ на западъ и на югъ отъ селото Доуджаросъ. Къмъ 10 ч. пр. пл., когато се получи заповѣдьта отъ командира на 3-а бригада за настѫпление и за завладяване с. Доуджаросъ, дружината бѣ разположена така: 3-а рота заемаше позиция задъ оврага западно отъ Доуджаросъ, отъ р. Арда до шосето; 2-а рота бѣ въ предни постове отъ позицията на 3-а рота до главната позиция на дивизията (наблюдателния пунктъ на обсадната батарея); единъ взводъ отъ тази рота бѣ оставенъ за прикритие на артилерията, задъ Карталъ тепе; 4-а рота бѣ на позиция при артилерийската позиция, а единъ взводъ отъ тази рота бѣ оставенъ за прикритие на обсадната батарея; 1-а рота бѣ въ дружинна поддръжка, задъ 2-а и 3-а роти, на около 800 кр.; единъ взводъ отъ тази рота бѣ оставенъ още на 3-и ноември въ с. Сименли за охрана на дивизионната болница. Командиръ̀тъ на дружината не можеше да изпълни точно заповѣдьта и да организира настѫпле-

нието точно тъй, както се искаше въ нея. Той назначи 1-а и 3-а роти въ първа линия, а 2-а рота — въ дружинна поддръжка. На ротитѣ отъ първа линия бѣха дадени за обектъ турскитѣ окопи отъ р. Арда до шосето. Окопитѣ южно отъ шосето бѣха предоставени на 1./12. дружина, заедно съ 4./52. рота.

Въ 1 ч. 15 м. сл. пл. 4-а рота настжпи въ строй за движение подъ артилерийски огънь. Когато се изравни съ построенитѣ въ боенъ редъ 3-а и 1-а роти, и последнитѣ настжпиха. Щомъ се почна общото настжпление на 1./52. дружина, турцитѣ откриха пехотенъ огънь по нея. Тогава ротитѣ започнаха да прибѣгватъ по взводно, а, когато турскиятъ огънь ставаше по-силенъ, — и по отдѣление, като подготвяха настжплението си и съ собственъ огънь. Презъ време на това настжпление четиритѣ роти на дружината изстреляха 57,150 патрони. Когато ротитѣ достигнаха на 600—700 кр. отъ турскитѣ окопи, турцитѣ започнаха да отстжпватъ въ голѣмо безредие къмъ с. Черекьой, обстрелвани отъ българската артилерия и съ пехотенъ огънь отъ преднитѣ роти на дружината, както и отъ ротитѣ на 1./12 дружина. Окуражени отъ безредното оттегляне на противника, българскитѣ роти продължиха настжплението си още по-бързо, влѣзоха въ селото по петитѣ на отстжпващитѣ турци и не имъ дадоха възможность да организиратъ каква-годе съпротива въ него. Тѣ продължиха настжплението си на около 1·5 км. отъ селото, и бѣха спрѣни отъ командира на дружината при оврага източно отъ него.

Връзката между турската пехота и артилерия е била слаба въ този моментъ. Отъ турскитѣ наблюдателни пунктове не е можело да се наблюдава бойното поле около Доуджаросъ; когато българската пехота започна настжплението си, турската артилерия отъ главната отбранителна линия не се обаждаше, а когато тя започна да обстрелва долината западно отъ селото, българскитѣ части не бѣха вече тамъ, а бѣха достигнали до самитѣ турски окопи. По-късно турската артилерия обстрелва доста продължително самото село, въ което нѣмаше никакви български части. Едвамъ вечерьта тя откри огънь по позицията източно отъ селото, но и този огънь не причиняваше никакви вреди, защото частитѣ вече бѣха се окопали доста добре.

Едновременно съ 4./52. рота настжпи и 1./12. дружина, като имаше за обектъ турскитѣ окопи южно отъ селото. Посоката на настжплението на тази дружина бѣ такава, че заплашваше турскитѣ части въ Доуджаросъ съ обграждане. На това настжпление се дължи отчасти бързото отстжпление на турцитѣ, безъ да дочакатъ приближаването на българскитѣ пехотни части.

Резултати отъ боевете въ Южния секторъ.

Съ заемането с. Доуджаросъ на 11-и ноември, 8-а дивизия достигна линията, опредѣлена въ заповѣдьта по II армия отъ 2-и ноември. А съ достигането тази линия, се спечелваше единъ много удобенъ наблюдателенъ пунктъ — Карталъ тепе, откойто се виждаше цѣлата панорама на Оринската крепость и вѫтрешностьта на града. Независимо отъ това, на турцитѣ се отне единствената удобна предна позиция на Южния секторъ. Българскитѣ войски, следъ като завладяха гребена и височинитѣ между Доуджаросъ и Ахъркьой, спечелиха възможность да маневриратъ задъ тѣзи височини, безъ да бѫдатъ изложени на погледитѣ отъ крепостьта.

Вследствие липса на общо командуване на дивизията, въ действията между 2-и и 11-и ноември и вследствие възприетия начинъ за прекѫсване започнатия бой всѣка вечерь, като се изпращаха назадъ, за нощуване въ бивацитѣ, ангажиранитѣ въ боя батареи и дружини, казанитѣ резултати се добиха съ голѣми жертви.

СВЕДЕНИЕ

За загубитѣ на частитѣ отъ Южния секторъ
отъ 7-и до 12-и ноември.

Части	Убити		Ранени		Изчезнали		Всичко	
	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници	Офицери	Подофицери и войници
12-и полкъ	2	15	1	190	—	3	3	208
30-и „	—	34	3	343	—	20	3	397
51-и „	—	7	2	76	—	6	2	89
52-и „	—	2	—	21	—	—	—	23
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	—	—	1	—	—	—	1
Всичко	2	58	6	631	—	29	8	718

ГЛАВА VII.

Очистване Родопския край отъ турски войски.

Дейность на Кърджалиския отрядъ отъ 11-и октомврий до 2-и ноемврий.

Съставъ и задача на отряда. — Следъ завладяване гр. Кърджали отъ Хасковския отрядъ, корпусътъ на Яверъ паша, който имаше задача да нахлуе въ България презъ Хасково, разстроенъ, отстжпи на югъ, къмъ Местанлж.

На 11-и октомврий Хасковскиятъ отрядъ бѣ привлѣченъ къмъ Одринъ, а въ Кърджали останаха: 3-а и 4-а дружини отъ 40-и полкъ съ половината отъ нестроевата рота и парковия взводъ на полка, картечната рота, 4-о не с. с. планин. артил. отдѣление, конниятъ взводъ и 4-а погранична рота. Този отрядъ бѣ наречен̈ъ „Кърджалиски гарнизонъ". Командуването му бѣ възложено на командира на 40-и полкъ, полковникъ Сжбевъ, и му бѣ дадена задачата, която изпълняваше дотогава Хасковскиятъ отрядъ, споредъ заповѣдьта по II армия отъ 7-и ноемврий, а именно: „Да остане и да се утвърди на заетитѣ отъ него мѣста, за да прикрива фланга и тила на армията".

Следъ заминаването на Хасковския отрядъ, началникътъ на Кърджалиския гарнизонъ заповѣда:

4-а дружина, съ една планинска батарея, да укрепи участъка отъ позицията отъ Отаджакьой до Туханларъ и на изтокъ;

3-а дружина да укрепи участъка на изтокъ отъ 4-а, до Сюлейманларъ;

На двата фланга на позицията да се поставятъ по две орждия;

Всѣки дружиненъ участъкъ да се заема постоянно съ по две роти, а останалитѣ роти, заедно съ осемтѣ орждия, да се разположатъ на бивакъ при с. Екбаръ Алтж и да укрепятъ височината 305;

Пограничната рота да заеме линията Кърджали—Османъ Пашалари, да охранява лѣвия брѣгъ на Арда и да не допуща преминаването презъ тази линия;

Отъ конния взводъ да се изпращатъ ежедневно по два разезда къмъ Местанлж и Гюмюрджина за събиране сведения за противника.

Въпросътъ за подчиненостьта на Кърджалиския гарнизонъ отначало не бѣ разрешенъ. Началникътъ на гарнизона смѣташе, че остава подчиненъ на начал-

ника на Хасковския отрядъ, и затова изпращаше ежедневнитѣ си донесения до него. Но скоро стана невъзможно да се поддържа връзката съ този отрядъ, който, съ движението си къмъ Одринъ, навлѣзе въ планинския лабиринтъ северно отъ р. Арда. Тогава началникътъ на Кърджалиския гарнизонъ запита въ щаба на армията и оттамъ получи заповѣдь, че се подчинява направо на командуващия II армия.

Прикованъ въ Кърджали, отрядътъ бѣ загубилъ съприкосновение съ противника. Началникътъ на отряда, както се каза, не взе никакви мѣрки за да изпрати нѣкаква часть напредъ за охранение, вследствие на което още отъ първия день започна да се опасява отъ ненадейно нападение. Още на 12-и октомврий той изпрати въ щаба на армията донесение, че избѣгалото турско население се групирало на дѣсния брѣгъ на Арда, съ цель да се завърне въ селата си, а противникътъ се устройвалъ къмъ Местанлж, и че е полезно да се придаде къмъ отряда поне една с. с. батарея и половинъ ескадронъ конница.

Самъ командуващиятъ армията намираше, че, следъ привличане Хасковския отрядъ къмъ Одринъ, дветѣ дружини въ Кърджали трѣбва да се усилятъ поне съ дветѣ опълченски дружини, които бѣха изпратени да укрепяватъ позиции къмъ Тремезли и Чамурли. Тази негова молба бѣ удовлетворена отъ Щаба на действуващата армия. На 14-и октомврий въ Кърджали пристигнаха: 10-а допълняваща и 16-а опълченска дружини. Първата веднага бѣ изпратена въ Туханларъ, като прикритие на батареята, а втората се разположи на позиция на 2 км. северно отъ града.

Началникътъ на отряда, обаче, като не можа да се добере до по-положителни сведения за противника, намираше, че отрядътъ трѣбва още да се усили, и изпрати въ щаба на армията следното донесение:

> „Днесъ по пладне нашиятъ разездъ, около 20 души, на около 3 км. на северъ отъ Местанлж, по шосето за Гюмюрджина, е билъ обстрелянъ. Има раненъ единъ конь. Населението крайно враждебно настроено и не избѣгало, затова да се надникне понататъкъ безъ кавалерия невъзможно. Изглежда, че противникътъ нѣщо замисля да предприеме противъ насъ. Съ това се обяснява неизбѣгването на турското население отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда. Притеглянето на нашитѣ части отъ отряда къмъ изтокъ на 11-и того стана известно на противника. Намирамъ, че е необходимо да се подкрепимъ съ скорострелна артилерия и съ още две действуващи дружини."

Командуващиятъ II армия отговори, че началникътъ на отряда има да отбранява р. Арда, за което разполага, освенъ съ дветѣ дружини, които му се изпратиха, но и съ пограничната стража, която е по Арда. Тѣзи сили сж достатъчни, но се иска повече енергия и разпоредителность. Обаче командуващиятъ армията, като смѣташе, че началникътъ на отряда, полковникъ Сжбевъ, „е малко малодушенъ и се побоява за положението си", намѣри за нуждно да помоли Щаба на действуващата армия, една часть отъ Родопския отрядъ, презъ Пашмакли, да потърси връзка съ Кърджали и да осуети всѣко опитване на противника да настжпи въ тази посока.

На 15-и октомврий въ състава на отряда влѣзоха още 10-а опълченска дружина и половинъ ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ. Дружината бѣ оставена въ с. Тузлукъ, съ задача да укрепи резервна позиция по височинитѣ южно отъ селото. Една рота бѣ изпратена въ с. Ашикларъ за пазене тила, а единъ взводъ отъ тая рота бѣ изпратенъ въ Гьоклемезлеръ за охрана на артилерийския паркъ, който на 14-и е билъ нападнатъ отъ башибозукъ.

Дейность между 16-и и 18-и октомврий. — Изпратениятъ на югъ разездъ забелязалъ турски лагеръ на 2 км. южно отъ Местанлѫ, източно отъ шосето за Гюмюрджина, но не можалъ да опредѣли голѣмината на турскитѣ сили.

На 16-и октомврий къмъ отряда пристигнаха единъ пеши и единъ коненъ жандармерийски взводове отъ 6-а дивизионна область. Началникътъ на отряда, заедно съ командира на артилерийското отдѣление, обиколи позицията и разпореди и батареитѣ да заематъ позиция: 10-а батарея — на височината северозападно отъ Кърджали, съ единъ взводъ на югъ отъ с. Екбаръ Алтѫ, 11-а батарея — на височината северно отъ с. Туханларъ, 12-а батарея — южно отъ с. Екбаръ Алтѫ, съ единъ взводъ на хребета източно отъ с. Айваджикъ.

Предната вечерь началникътъ на отряда бѣ решилъ ежедневно да изпраща по единъ разузнавателенъ отрядъ къмъ Местанлѫ. Презъ този день бѣ назначена 16./40. рота. Ротата тръгна въ 6 ч. пр. пл. по пѫтя Емирлеръ—Оглуларѫ—в. 669—Балабанлѫ. Когато стигна до последното село, командирътъ на ротата изпрати по единъ взводъ къмъ Язле и по шосето за Местанлѫ, а другитѣ два взводове спре при моста на р. Сюютлю. Следъ разузнаването на двата предни взводове, ротата продължи движението си и стигна на 3 км. северно отъ Местанлѫ, следъ което се върна обратно, като остави само единъ силенъ патрулъ на дѣсния брѣгъ на Арда. Отъ разузнавателния отрядъ бѣха събрани следнитѣ сведения: Турски войски никѫде не сѫ забелязани; населението посрещнало ротата добре и съобщило, че на югъ отъ Местанлѫ имало башибозукъ и редовна войска.

На 17-и октомврий бѣ изпратенъ новъ разузнавателенъ отрядъ — 12./40. рота. Къмъ 10 ч. пр. пл. този отрядъ стигна до р. Сюютлю, дето бѣ посрещнатъ отъ настѫпваща турска часть съ огънь. Ротата се оттегли на обраслата съ храсталакъ височина североизточно отъ Балабанлѫ, дето остана до 3 ч. 30 м. сл. пл., и следъ това тръгна обратно за Кърджали, като неуспѣ да опредѣли силата на настѫпилитѣ турци.

Щомъ се започна престрелката при р. Сюютлю, началникътъ на Кърджалиския отрядъ заповѣда всички части да заематъ мѣстата си на позицията, дето безцелно престояха до мръкване. Той изпрати въ щаба на армията донесение, че предниттѣ части на противника сѫ настѫпили и заели съ около петь табори височинитѣ Солукъ дагъ, Узъ Бей и в. 669, отъ дветѣ страни на пѫтя Кърджали—Гюмюрджина; че отъ Гюмюрджина, споредъ показанията на селени-турци, идѣли още войски, и че било необходимо да се усили отрядътъ съ пехота и скорострелна артилерия, защото повечето отъ войницитѣ му били неслужили.

На другия день, 18-и октомврий, разузнавателнитѣ части пакъ бѣха посрещнати съ огънь. Началникътъ на отряда започна още повече да се безпокои и въ 12 ч. по пладне изпрати въ щаба на армията следното донесение:

> „Отъ нощното разузнаване се установи, че противникътъ е заелъ в. 669, на западъ отъ пѫтя Кърджали — Гюмюрджина, съ пехотни части. Тази зарань, около 10 ч. и 30 м. пр. пл., откриха огънь по нашитѣ разузнавателни части. По всичко изглежда, че турцитѣ се готвятъ да поведатъ настѫпление. Въ тила ни, въ всички села има скрити, а сѫщо и въ фланговетѣ, турски войници, и почнаха да безпокоятъ тила."

Отъ турска страна нѣма сведения, откоито да се се вижда какви сѫ били намѣренията на турското командуване въ това време. Следъ превземането на Гюмюрджина и Скеча, българитѣ заловиха нѣколко телеграми, откоито се вижда,

че турското командуване, следъ като поустрои разбититѣ си части отъ Пашмакли и отъ Кърджали, е започнало да мисли за частично настжпление, съ цель да завладѣе наново тѣзи пунктове. Отъ заловенитѣ телеграми се вижда, че на 15-и октомврий началникътъ на Кърджалиската редифска дивизия е изпратилъ до началника на Акхисарския редифски полкъ следната заповѣдь:

„1. Следъ боя при Пашмакли, за да се спре по-нататъшното напредване на неприятеля, нашитѣ части, които се оттеглятъ къмъ Скеча, заедно съ вашия полкъ, да заематъ линията Буховица — Лопата.

2. Основавамъ се на Вашия патриотизъмъ и вѣрвамъ, че ще употрѣбите всичката си енергия за спасение отечеството.

3. Повдигнете духа и енергията на офицеритѣ и войницитѣ.

4. Азъ лично ще командувамъ отряда, но, докато се завършатъ правенитѣ тукъ приготовления, ще ме замѣства майоръ Османъ бей. До второ разпореждане, азъ оставамъ въ помѣщението на Скечанското комендантство."

На 18-и октомврий отрядътъ на линията Буховица—Лопата (2./36., 3./36. низамски табори, картечната рота на сжщия полкъ, Акхисарскиятъ редифски полкъ табори Магнезия и Сандъкли, пограничната рота, единъ ескадронъ, 3-а батарея отъ 1-о планинско артилерийско отдѣление, една рота опълченци-доброволци, едно телеграфо-телефонно отдѣление и едно санитарно отдѣление) е получилъ отъ Мехмедъ Шурски паша заповѣдь да мине въ настжпление за завладяване обратно Гол. Паласъ. Отъ отдадената по този случай заповѣдь по отряда може да се предполага, че сжщо такава заповѣдь за настжпление е била дадена и на другитѣ отряди, а, следователно, и на отряда, който бѣ на югъ отъ Кърджали. Поради липса на други документи, ще приведемъ тукъ заповѣдьта на началника на отряда при Буховица отъ 18-и октомврий:

„Неприятелтъ, въ съставъ единъ пех. полкъ и една дружина, е завладѣлъ Гол. Паласъ. Малки негови отдѣления сж напредвали до Чанкъръ Дере, за да събиратъ храни.

Нашитѣ лѣвъ и дѣсенъ флангарди днесъ въ 7 ч. сл. пл. ще атакуватъ съвмѣстно Паласъ. Акхисарскиятъ редифски полкъ ще бжде авангардъ, и да настжпи въ 3 ч. сл. пл. по главния пжть отъ Буховица. Следъ него, на 800 кр., ще настжпи низамскиятъ полкъ съ батареята. Ескадронътъ да тръгне по пжтя за Юнусъ Дере и да наблюдава посоката къмъ Смилянъ. Лѣвиятъ флангардъ нѣма да открива огънь, докато дѣсниятъ не започне боя."

Отъ Щаба на II армия се обърна вниманието на началника на Кърджалиския отрядъ, че пограничната стража може да охранява фланговетѣ на отряда, и че разчистването тила отъ шайки не е трудна работа съ срѣдствата, съ които разполага. Подсказваше му се, че той може да обезоржжи населението и дори да го изпрати въ Хасково.

Но началникътъ на отряда се задоволи съ най-пасивнитѣ мѣрки: той изпрати само две опълченски роти, съ задача да прикриватъ съ една полурота парковия взводъ въ Гьоклемезлеръ, а една и половина роти да се разположатъ на височината непосрѣдствено на северъ отъ Ашикларъ, като изпратятъ наблюдателни застави на всички съседни височини, за охранение тила на отряда.

Командуващиятъ II армия изпрати за усилване отряда току-що пристигналитѣ 1-а и 6-а допълняващи дружини, които имаха по 290 и 400 войници, и затова бѣха съединени въ една дружина. Независимо отъ това, той помоли въ Щаба на действуващата армия да се подкрепи отрядътъ съ още две дружини отъ предназначенитѣ за усилване II армия, а сжщо да се смѣни и полковникъ Сжбевъ съ единъ по-енергиченъ началникъ отъ офицеритѣ, оставени въ тила[1]).

[1]) Телеграма № 891 до Щаба на действуващата армия.

Тревожнитѣ донесения отъ страна на началника на Кърджалиския отрядъ всѣваха тревога и у по-горното командуване. Командуващиятъ армията вечерьта изпрати въ Щаба на действуващата армия следната телеграма:

„Считамъ за длъжность да настоя още веднъжъ на телеграмата си № 891 отъ днесъ. Вѣроятно къмъ Каяджикъ все трѣбва да има нѣкои дружини, които да се насочатъ къмъ Кърджали, за да не бждемъ изложени на нѣкой сюрпризъ."

Още сжщия день за началникъ на Кърджалиския отрядъ бѣ назначенъ подполковникъ Добри Петковъ.

Паниката на 19-и октомврий. — Между това, тревожното командуване и тревожнитѣ донесения, изпращани въ Щаба на II армия, постояннитѣ искания помощь се узнаваха отъ по-долнитѣ началници и отъ бойцитѣ. По този начинъ се създаде тревожна атмосфера въ самия отрядъ. Всички се чувствуваха изолирани. Пасивното стоене на позицията ги караше да мислятъ, че инициативата минава въ ржцетѣ на турцитѣ, и че тѣ всѣка минута могатъ да изненадатъ разпръснатия отрядъ.

Нощьта срещу 20-и октомврий бѣ много тъмна. Къмъ 10 ч. сл. пл. започна да вали силенъ дъждъ. На нощната стража въ града се сторило, че нѣкакви свѣтлини, като фенери, се движатъ по височинитѣ южно отъ Арда. Стражаритѣ съобщили на пристава, а той — на началника на отряда, че забелязанитѣ фенери се приближаватъ къмъ града, а вериги и поддръжки газятъ р. Арда. Началникътъ на отряда веднага заповѣда да се заеме позиция и да се посрещнатъ настжпващитѣ турци. Организиранитѣ бойни части, разбудени по тревога, веднага се отправиха къмъ своитѣ мѣста на позицията. Но между по-недисциплинираните обозни и нестроеви избухна паника. Всички се предадоха на неспокойно лутане въ тъмнината, напуснаха града и се разпръснаха въ разни посоки, а повече отъ тѣхъ се насочиха къмъ с. Тузлукъ. Въ сжщото село отстжпи и полуескадронътъ, „предвидъ тревожнитѣ известия откъмъ Арда", както донася неговиятъ командиръ.

На разсъмване стана ясно, че никакво настжпление отъ страна на турцитѣ не е имало, и войницитѣ, обезсърдчени, се прибраха отъ позицията.

Дейность до 24-и октомврий. — Отъ 20-и до 22-и октомврий отрядътъ продължаваше да укрепява позицията предъ Кърджали. Отъ полуескадрона постоянно се изпращаха разезди напредъ, откоито се събраха следнитѣ сведения: а) Височината западно отъ с. Исмаилеръ е заета отъ около взводъ пехота; б) Забелязани били групи отъ хора на югъ отъ р. Дамо, с. Узъ Бей и с. Язле; в) Въ с. Айнаджикъ нѣма турски войски; г) Отъ с. Теке е стреляно противъ български разездъ; д) Изобщо, линията Исмаилеръ — 669 — Язле — Теке е заета съ слаби пехотни части, които не позволяватъ на разездитѣ да проникнатъ на югъ. Отъ заловенъ турчинъ се узна, че, споредъ войницитѣ, които се скитатъ изъ напуснатитѣ турски села, турцитѣ имали три табори въ с. Бахшишлеръ и други два — между това село и Местанлж.

На 23-и октомврий пристигна въ Кърджали новиятъ началникъ на отряда, подполковникъ Петковъ. Той изучи положението, заедно съ началника на щаба на отряда, майоръ Дрѣнковъ, който бѣ пристигналъ преди четири дни.

Първата негова грижа бѣ да организира командуването на разпокжсанитѣ части. Затова той поиска разрешение отъ Щаба на II армия да формира два сборни полка: единиятъ — отъ дветѣ дружини на 40-и полкъ, подъ командата на

подполковникъ Свинаровъ, и другиятъ—отъ 10-а допълняваща, 10-а опълченска и 1-а и 6-а допълняващи дружини, като последнитѣ две образуватъ една сборна дружина. Той молѣше полковникъ Сѫбевъ да се изпрати да поеме командуването на двѣтѣ свои дружини, които заминаха съ Хасковския отрядъ.

Между това, турцитѣ започнаха да ставатъ по-активни. Тѣхнитѣ предни части, окуражени отъ пасивността на Кърджалиския отрядъ, пъплѣха на северъ и достигнаха почти до самия брѣгъ на р. Арда. Тъй, заставитѣ на дѣснофланговата 4./40. дружина имаха престрелка съ малки партии башибозукъ на височитѣ югозападно отъ с. Салихлеръ. Изпратениятъ по шосето за Местанлж разездъ е билъ принуденъ да се оттегли задъ р. Арда, а въ Серхошларъ били забелязани групи башибозукъ; на дѣсния флангъ отдѣлни турски групи открили огънь по преднитѣ постове, които не отговорили, вследствие на което нѣкой отъ тѣхъ се опитали да минатъ на лѣвия брѣгъ на Арда, при с. Кафтанъ, но били отблъснати съ огънь.

Началникътъ на отряда заповѣда да се подкрепи дѣснофланговата рота съ една рота и две орждия и да се атакува противника по посока на с. Кюселеръ.

Преустройство на отряда.—Началникътъ на Щаба на II армия запита на 23-и октомврий колко и какви дружини, колко картечници, орждия и какви пушки има въ отряда. На това запитване се отговори на 24-и, че въ отряда влизатъ две дружини отъ 40-и полкъ, 10-а и Софийската допълняващи дружини, 10-а и 16-а опълченски дружини, въоржжени съ бердани, полуескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ и 4-о не с. с. планинско артилер. отдѣление.

Командуващиятъ армията уважи искането на началника на отряда, и той започна преустройството му. Формирани бѣха два сборни полка: 1-и — подъ командата на подполковникъ Свинаровъ, отъ 3./40. и 4./40. дружини и 32-а допълняваща дружина, която бѣ изпратена за усилване отряда, но още не бѣ пристигнала, и 2-и—подъ командата на майоръ Селвелиевъ, отъ Софийската, 10-а допълняваща и 10-а и 16-а опълченски дружини.

Отрядътъ ставаше по голѣмина почти равенъ на Хасковския отрядъ, който разгони турскитѣ войски въ Кърджалиско на 8-и октомврий. Но и новиятъ му началникъ бѣ завладянъ отъ общото настроение за слабостьта му. Особено той се бѣ подалъ на доклада на артилерийския началникъ за необходимостьта отъ скорострелна артилерия. Това се вижда отъ дългото донесение до щаба на армията:

> „Споредъ донесенията, въпрѣки задачата ми, неприятелтъ ще ни принуди да влѣземъ въ бой. Отрядътъ, поставенъ да се бори въ планинска мѣстность, между население крайно враждебно настроено, е билъ запуснатъ въ всѣко отношение, както се вижда отъ донесенията и исканията ми отъ вчера. Въ туй отношение наложителна е нуждата отъ облѣкло, обозъ, интендантство, шансовъ инструментъ, медикаменти, медицински и ветеринаренъ персоналъ. Независимо отъ това, лишенъ отъ полски скорострелни орждия, които полковникъ Дѣловъ взелъ до едно, отрядътъ е падналъ духомъ. Всички едно говорятъ, че бързитѣ и пълни успѣхи на Хасковския отрядъ се дължатъ въ голѣма степень на блѣстещата и убийствена стрелба на скорострелната артилерия, и, щомъ скорострелнитѣ орждия откривали огънь, турцитѣ сж бѣгали, и почти всички убити и ранени сж пострадали отъ гранатитѣ и шрапнелитѣ. Самъ началникътъ на артилерийското отдѣление ми докладва, че артилерийската борба на нескорострелна артилерия съ скорострелна, каквато е неприятелската, е мжчна. Предвидъ изложеното, въ интереса на дѣлото, за запазване духа и вѣрата на чиноветѣ отъ отряда въ могжществото на нашата скорострелна артилерия, моля настойчиво да ми се изпратятъ часъ по-скоро поне една или две скорострелни батареи. По-рано, освенъ сегашното планинско артилерийско отдѣление, нескорострелно, е имало и полски скорострелни орждия. Надявамъ се, справедливата ми молба да бжде уважена.“

Командуващиятъ армията, обаче, не намираше тази молба за „справедлива." Той изпрати следния отговоръ:

„Старайте се да изпълните задачата съ състава на отряда и срѣдствата, съ които разполагате. Скорострелна артилерия нѣма откждe да Ви се прати, а и не е само Вашиятъ отрядъ безъ такава. Неоставяйте духътъ на войницитѣ да зависи отъ системата на орждията. Утре, 25-и октомврий, Ви се изпраща една опълченска дружина, която ще пристигне на 27-и. Праща Ви се ветеринаренъ лѣкарь и медикаменти, а облѣкло и друго необходимо за отряда Ви ще се иска отъ Хасково."

Независимо отъ този категориченъ отговоръ, командуващиятъ армията и съ заповѣдьта за действията на 24-и октомврий се стремѣше да подтикне отряда къмъ по-активни действия:

„Кърджалискиятъ отрядъ да поддържа съ силни рекогносцировачни отряди постоянно и тѣсно съприкосновение съ противника, като не се изпущатъ благоприятнитѣ случаи да деиствуватъ решително противъ неприятелски групи по дѣсния брѣгъ на р. Арда."

Но началникътъ на отряда продължаваше да настоява за изпращане дългобойни полски орждия, единъ ескадронъ конница съ мѣстни коне, облѣкло, храна, фуражъ, лѣкари, медикаменти, да се организира интендантството и пр. Тѣзи непрекжснати искания станаха причина, командуващиятъ армията да загуби вѣра и у новия началникъ на отряда. На 26-и октомврий той му изпрати следното остро предупреждение:

„Донесенията Ви отъ подобенъ характеръ ме неприятно изненадватъ. Длъжность Ви е да изпълнявате дълга си съ срѣдствата, съ които разполагате. Имайте добра воля да разберете веднъжъ за винаги, че не сте само Вие изложени на трудности и лишения, но само Вие повтаряте нѣколко пжти все едно и сжщо. Засега нѣма да Ви се даде повече. Не забравяйте, че противникътъ срещу Ви не е по-добре отъ Васъ. Ако за планинската мѣстность въ Кърджали трѣбва полска артилерия, то планинската артилерия трѣбва да пратимъ въ полето или срещу крепостьта. Донесете незабавно за имената на офицеритѣ-артилеристи, които тъй своеобразно разбиратъ длъжноститѣ си."

Дейность на 24-и октомврий. — Презъ този день преднитѣ части на отряда имаха престрелка съ турцитѣ на дѣсния брѣгъ на Арда и заловиха единъ редовенъ войникъ и шесть башибозуци.

Отрядътъ влѣзе въ връзка съ Родопския отрядъ, откойто се получи съобщение, че съ единъ полкъ и четири планински батареи е достигналъ линията Смилянъ—Голѣмъ Паласъ—Равнище, и че другитѣ части отъ 2-а дивизия действуватъ къмъ Неврокопъ. По посокитѣ Скеча и Букъ имало 56 табори и 23 батареи. Последната часть отъ това съобщение, очевидно, е погрѣшно. Вѣроятно таборитѣ сж 5—6, а батареитѣ—2—3. Но въ щаба на армията то е предадено погрѣшно, както е получено, и предизвика напомняне да се провѣри съмнителното число на неприятелскитѣ войски.

Разузнаването на 26-и, 27-и и 28-и октомврий. — Напомнянията за по-активни действия отъ страна на командуващия армията дадоха, най-после, резултатъ. Началникътъ на отряда реши да произведе усилено разузнаване на югъ отъ р. Арда, за което на 26-и октомврий въ 10 ч. пр. пл. издаде следната заповѣдь:

„§ 1. Споредъ сведенията, неприятелтъ, въ съставъ около 5 табори (дружини) и 6 орждия, заема Местанлж. Неговитѣ предни части сж на линията Исмаилеръ, на югозападъ отъ Кърджали,—височината 669—с. Язле, югоизточно отъ Кърджали. Нашата II армия бомбардира гр. Одринъ. Вдѣсно отъ насъ, на около 25 км. къмъ с. Равнище, действува нашъ отрядъ.

§ 2. На повѣрения ми отрядъ, влизащъ въ състава на II армия, е заповѣдано да произведе усилено разузнаване и, ако стане нужда, да завърже бой, за което:

Частитѣ отъ сегашното бойно разположение на отряда оставатъ до втора заповѣдь по позициитѣ, които заематъ, съ следнитѣ изключения:

1. Разузнавателни отряди:

Поручикъ Табаковъ. Отъ 4-а дружина . . . . . 2 роти Отъ 4-о план. арт. отдѣл. . . . . 2 орждия Отъ полуескадрона . . . . . 6 конници.	Да се подаде напредъ днесъ въ 12 ч. 15 м. сл. пл., по направление с. Кюселеръ—с. Куджи, и да заеме върха на югъ (югозападъ) отъ Кюселеръ, по който върхъ на 24-и т. м. стреля планинскиятъ взводъ подъ негова команда.
Майоръ Селвелиевъ. Софийската сборна дружина Отъ 4-о план. арт. отдѣл. . . . . 4 орждия Отъ полуескадрона . . . . . 12 конници.	Да тръгне отъ с. Исакларъ днесъ въ 12 ч. 55 м. сл. пл. по посока Кърджали—моста на р. Арда—Серхошларъ—Балабанлж—Местанлж. Съ една рота да заеме височината на югоизтокъ отъ Хисаръ Юстю (югоизточно отъ Кърджали).
	Разузнавателнитѣ отряди да се утвърдятъ на казанитѣ висоти.

2. На главната позиция:

а. *Дѣсенъ участъкъ:* Майоръ Тотевъ.	Съ останалитѣ части да заеме позицията на ротитѣ, отиващи въ разузнавателенъ отрядъ съ поручикъ Табаковъ.
б. *Централенъ участъкъ:* Капитанъ Ивановъ.	10-а допълняваща дружина остава неизмѣнно.
в. *Лѣвъ участъкъ:* Капитанъ Буковъ. Отъ 40-и полкъ . . . . . 2 роти Отъ 4-о план. арт. отдѣл. . . . . 2 орждия.	Съ орждията и една полурота да се подаде на скалистата чука до Арда, на югоизтокъ отъ с. Айваджикъ. Да тръгне въ 10 ч. 30 м. пр. пл.
г. *Маневрираща часть:* Подполковникъ Свинаровъ. Отъ 40-и полкъ . . . . . 2 роти 16-а опълченска дружина Картечната рота Отъ полуескадрона . . . . . 4 конници	Частитѣ оставатъ събрани на мѣстата си.
д. *Резервъ:* Майоръ Ангеловъ. 10-а опълченска дружина	Да се съсрѣдоточи на северната окрайнина на с. Ашикларъ, като продължава да наблюдава за тила съ заставитѣ, както досега.

§ 3. *Артилерийскиятъ парковъ взводъ и пехотниятъ парковъ полувзводъ,* до заповѣдь, да останатъ въ Ашикларъ.

Домакинскитѣ обози да останатъ по мѣстата си, както сж сега. Въ случай, че отрядътъ се ангажира въ бой, да се събератъ, подъ началството на командира на нестроевата рота на 40-и полкъ, при с. Ашикларъ, на западъ по пѫтя Ашикларъ—Кърджали.

§ 4. *Отрядниятъ превързоченъ пунктъ* да се открие въ Кърджалиската болница отъ лѣкаря на 40-и полкъ.

§ 5. *Лазаретътъ,* въ с. Тузлукъ, да остане на мѣстото си.

§ 6. *Първиятъ ешелонъ отъ продоволствения транспортъ* да се установи въ с. Ашикларъ, а останалитѣ — въ с. Гьоклемезларъ.

§ 7. Презъ време на боя храненето ще стане отъ ранцевия запасъ. Разузнавателнитѣ отряди да вематъ хлѣбъ за утре.

§ 8. Днесъ *ще се намирамъ* на западната окрайнина на гр. Кърджали, на главния пѫть къмъ моста, дето да се изпращатъ всички донесения."

Въ опредѣленитѣ часове двата разузнавателни отряди тръгнаха да изпълняватъ възложенитѣ имъ задачи. Но започна да вали пороенъ дъждъ, който залѣ пѫтищата и цѣлата долина на р. Арда. Дѣсниятъ отрядъ съ голѣмъ трудъ стигна до подножието на височината при Кюселеръ, дето остана да нощува. На разсъмване отрядътъ се изкачи на височината и започна да се окопава,

като постави на позиция и дветѣ си орѫдия. Този отрядъ не срещна никаква съпротива отъ турска страна. Турцитѣ презъ нощьта бѣха напуснали своитѣ три постове на височината, а една тѣхна рота — отстѫпи отъ Кюселеръ на югъ.

Лѣвиятъ разузнавателенъ отрядъ, по причина на дъжда, можа да стигне къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл. до с. Серхошларъ, като остави заляния пѫть по брѣга на Арда, а се движеше направо презъ нивитѣ. Изморенитѣ и измокрени войници бѣха оставени да пренощуватъ на позиция на южния край на селото, подъ проливния дъждъ, който продължи и презъ нощьта, безъ да могатъ да се просушатъ, защото бѣ забранено да се кладатъ огньове. Сутриньта отрядътъ изгуби доста време, докато се узнае причината на нѣколко пушечни изстрели предъ охранението. Следъ това се дочакваше батареята да излѣзе на позиция, което се извършваше много бавно, поради стръмната мѣстность.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. преднитѣ роти откриха огънь по отдѣлнитѣ турски групи, които се движеха около селата. Младитѣ войници, които за пръвъ пѫть влизаха въ бой, стреляха безъ нужда, макаръ турцитѣ да бѣха се закрили.

Къмъ 1 ч. сл. пл. батареята съ 44 гранати и 110 шрапнели обстреля всички села предъ в. 669, и дружината, подкрепена отъ 9./40. рота, настѫпи енергично и мина презъ тѣхъ. Настѫпващитѣ роти не срещнаха никаква съпротива, защото селата бѣха напуснати отъ жителитѣ, а оставенитѣ караули отъ населението се разбѣгаха.

Началникътъ на разузнавателния отрядъ, майоръ Селвелиевъ, къмъ 4 ч. сл. пл. изпрати донесение до началника на отряда, че свободно би могло да се достигне и до Местанлж, защото срещу него нѣма никаква редовна войска, нито артилерия, а населението панически бѣга.

На 28-и октомврий двата разузнавателни отряди бѣха съединени въ единъ, подъ началството на майоръ Селвелиевъ, като му се възлагаше следната задача:

„Съ една рота и две орѫдия да се заеме височината при с. Исмаилеръ, кѫдето да се утвърдятъ и охраняватъ фланга и тила на разузнавателния отрядъ;

Дветѣ орѫдия отъ с. Кюселеръ да се присъединятъ при поручикъ Табаковъ който да се подаде веднага напредъ и заеме височината на западъ отъ в. 669;

Съ отдѣлни патрули да се освѣтли Хаджиларъ и долътъ южно отъ него."

Разчистване отъ башибозуци района западно отъ Кърджали. — На 29-и октомврий пристигна въ Кърджали капитанъ Кирпиковъ, отъ Генералния щабъ, изпратенъ отъ Щаба на II армия за „помощникъ на началника на щаба на отряда", и съ порѫчение да предаде на началника на отряда възгледитѣ на щаба на армията за задачата и начина на по-нататъшнитѣ действия, които се виждатъ и отъ следнитѣ заповѣди, изпратени отъ командуващия II армия до началника на отряда:

1) На 28-и октомврий:

„Сегашнитѣ действия на отряда съответствуватъ на обстановката. Необходимо е, изобщо, да се действува активно. Зоната трѣбва непремѣнно и съ всички срѣдства да се очисти отъ башибозуци. Ако обстановката изисква, то може да настѫпите и съ цѣлия отрядъ."

2) На 29-и октомврий:

„Кърджалискиятъ отрядъ да продължава действията противъ неприятеля при Местанлж."

3) На 29-и октомврий вечерьта:

„Действията Ви одобрявамъ. Желателно е, отрядътъ да предприеме по-активни действия. Донесете въ какъвъ съставъ е Родопскиятъ отрядъ, въ Пашмакли, съ който сте успѣли да влѣзете вече въ свръзка, и каква му е задачата?"

Началникътъ на Кърджалиския отрядъ се силно безпокоеше отъ донесенията на пограничната стража, че почти всички селени-турци сж се завърнали въ своитѣ села, и че между тѣхъ имало множество войници, напуснали своитѣ части. Той смѣташе, че пограничната стража на западъ отъ Кърджали не ще може сама да направи безвредно турското население въ този край, както се искаше отъ командуващия II армия, и реши да изпрати единъ специаленъ отрядъ, на който да възложи очистването края отъ башибозуци.

Подъ началството на капитанъ Станевъ, командиръть на 3-а дружина отъ 1-и сборенъ полкъ, бѣ формиранъ отрядъ отъ три роти и единъ планински артилерийски взводъ. На началника на отряда бѣ заповѣдано да настжпи съ отряда по пжтя Исмаилеръ—Чатакларъ—Елмалж Кибиръ и да очисти отъ бошибозукъ пространството въ завоя на Арда, на северозападъ отъ линията Кърджали—Шейтанъ Кюпрю, като обърне особено внимание на пространството на северъ отъ р. Мачакалж. Следъ изпълнение на задачата си, отрядътъ да заеме позиция при Елмалж, дето да остане до втора заповѣдь. На 30-и октомврий единъ разузнавателенъ взводъ отъ този отрядъ достигна до селата Махмудъ Бояджиларъ, Махтумъ, Посталаръ и долината на притока на р. Мачакалж, кждето не срещна никакъвъ башибозукъ. Въ селата бѣха останали само по 5—6 жени и 1—2 старци. До вечерьта дружината достигна височината източно отъ Чатакларъ, дето се спре за нощуване. Отъ разпита на останалитѣ съ селата старци се узна, че организаторитѣ на башибозука се оттеглили къмъ Егри Дере, а отъ самитѣ села бѣха изнесени всички храни. На 1-и ноември дружината стигна до височината при Елмалж, откждето бѣ насочена къмъ Егри Дере и Акъ Бунаръ, за съдействие на частитѣ отъ Родопския отрядъ.

На 30-и октомврий въ Кърджалиския отрядъ станаха редъ размѣствания на отдѣлни роти. Отъ разузнавателния отрядъ бѣха събрани следнитѣ сведения; а) Нѣкои отъ отстжпващитѣ турски войници запалвали напуснатитѣ отъ жителитѣ села; б) Мѣстното турско население вече не бѣга при наближаване на разузнаващитѣ части, то не се съпротивява, а издига бѣли флагове, въ знакъ на покорность, и моли покровителство отъ войската; в) Находящитѣ се въ долината на р. Дамо турски войски отстжпили на югъ; г) Отъ с. Чатакларъ около 100 турски войници се оттеглили къмъ Местанлж; д) На 29-и вечерьта е забелязана една турска колона, отъ две роти и две орждия, да се спуща отъ Узъ Бей къмъ Ахмедъ Сепаи; мѣстнитѣ жители казвали, че турски войски, отъ около два табора съ две планински орждия, подъ началството на Кърджалиския паша, заемали позиция при с. Емирлеръ, югоизточно отъ Местанлж.

Изобщо, Кържалискиятъ отрядъ бѣ изгубилъ своя нападателенъ духъ, което се вижда отъ следната телеграма до началника на Щаба на II армия, изпратена отъ капитанъ Кирпиковъ на 30-и октомврий въ 9 ч. пр. пл.:

„Моля, часъ по-скоро разпореждането Ви да влѣза въ толкова благодарната си роля[1]). Отрядътъ е разпръснатъ на 120 км. Нѣмамъ възможность да го събера и да започна войната. Той е по позициитѣ отъ двадесеть дни и гине, и морално и материално. Говорихъ съ командира на 1-и полкъ и началника на артилерията, който никакви специални заисквания не е правилъ. Всички ще възкръснатъ съ тръгването. Моля, дайте възможность на отряда да изпълни съ не по-малка доблесть своята задача."

[1]) Отъ тази телеграма се вижда, че капитанъ Кирпиковъ вѣроятно е билъ изпратенъ въ Кърджали, за да замѣсти началника на щаба на отряда, майоръ Дрѣнковъ.

Настжплението на турцитѣ на 1-и ноември. — Боятъ при в. 669. (22-о картограф. приложение). — Между това, турското командуване се окопити отъ нанесенитѣ му първи удари въ Кърджали и, следъ като организира разпръснатитѣ си части, започна да се опитва да мине въ настжпление противъ бездействуващитѣ войски въ Кърджалиско. Презъ нощьта срещу 31-и октомврий Мехмедъ Яверъ паша изпрати на отряда около Бекташларъ следната заповѣдь[1]):

„1. Отъ Егри Дере се съобщава, че неприятелтъ, въ съставъ два табора, който настжпваше къмъ Егри Дере, се е окопалъ на югоизтокъ отъ Елмалж.

2. Частитѣ отъ Егри Дере да отстжпятъ при Еля дагъ.

3. Неприятелскитѣ части, които настжпили къмъ Буховица, били принудени да отстжпятъ съ жертви.

4. Утре ще бжде атакуванъ Паласъ. Настжпете къмъ Кърджали. Ако е необходимо да се посрещне неприятелтъ въ мѣстностьта Емирлеръ, да се изпрати единъ таборъ съ по едно орждие отъ отряда при моста Балабанлж — Местанлж. Отбранявайте храбро тази позиция и, ако бждете принудени да отстжпите, тръгнете съ останалитѣ сили къмъ Алхатлеръ, като едновременно предприемете и нападения, за да не дадете на неприятеля възможность да се усили.

Заповѣдано е и на частитѣ отъ Егри Дере, които се оттеглили къмъ Еля дагъ, да подкрепятъ действията Ви. Влѣзте въ връзка съ тѣхъ.

5. Пратете храни отъ Адилъ Агларъ за Шеихъ Джумая.

6. Утре щабътъ заминава за Скеча."

А въ това време, вследствие настояването отъ страна на командирования отъ Щаба на II армия капитанъ Кирпиковъ, бѣ предприето съсрѣдоточение на частитѣ отъ Кърджалиския отрядъ, което трѣбваше да се извърши на 31-и октомврий. Още на разсъмване на частитѣ бѣха изпратени отдѣлни заповѣди въ този смисълъ, а после имъ бѣ изпратена и следната обща заповѣдь, която урегулирваше съсрѣдоточението:

„§ 1. Отъ всички получавани досега сведения се установява, че противникътъ, съ 2—3 табори отъ разбититѣ при Кърджали войски, се намира около Местанлж.

Отдѣлни избѣгали, следъ кърджалиското имъ поражение, войници и дребни части сж разпръснати изъ селата отъ Арда на югъ, и събиратъ около себе си башибозукъ, у който се намира нѣкакво оржжие.

Нашитѣ, Източната армия, действуватъ срещу Чаталджа, II армия бомбардира Одринъ, и е изнесла свои части на югъ, задъ Димотика; 2-а и 7-а дивизии действуватъ около Солунъ, а 1-а бригада отъ 2-а дивизия действува на западъ отъ насъ, и е стигнала до линията Смилянъ — Равнище.

§ 2. На повѣрения ми отрядъ е заповѣдано съ всички срѣдства да очисти брѣговетѣ на Арда отъ башибозукъ. За предстоящето изпълнение на задачата решавамъ да съсрѣдоточа отряда въ Кърджали, за което:

а. *Авангардъ:*	
Подполковникъ Свинаровъ.	
Отъ 1-и полкъ . . . . . 2 дружини.	Днесъ да събере авангарда, да го разположи въ с. Джебиръ и къмъ 2 ч. сл. пл. да заеме съ наблюдателни застави линията на охранението — в. Клиса — кота 669 — село Исмаилеръ.
Отъ 4-о план. арт. отд. . . . . 1 батарея.	
Отъ полуескадрона . . . . . 20 конници.	
Телеграфната команда . . . . . 5 станции.	
б. *Рекогносцироваченъ отрядъ:*	
Капитанъ Станевъ.	
Отъ 1-и полкъ . . . . . 3/4 дружина.	Да продължи изпълнението на задачата си — очистване отъ башибозукъ района на югъ отъ Арда, отъ Кърджали до Егри Дере.
Отъ 4-о план. арт. отд. . . . . 1 взв. (2 орждия).	

[1]) Тази заповѣдь е попаднала въ български ржце следъ завладяването на Гюмюрджина.

в. *Главни сили:*	
1) 2-и полкъ . . . . . 2 ¾ дружини.	Да се разположи на квартири въ казармитѣ въ гр. Кърджали.
2) 2-и полкъ . . . . . 1 дружина.	Следъ като бѫде смѣнена отъ авангарда, да се разположи на почивка около село Салихлеръ.
3) Картечната рота.	Да се разположи на квартири въ казармитѣ въ гр. Кърджали.
4) Отъ 4-о план. арт. отд. . . . . 1 батарея.	Да се разположи на квартири въ казармитѣ въ гр. Кърджали.
5) Отъ другата батарея.	Единиятъ взводъ да остане до друго разпореждане на мѣстото си, около Исмаилеръ, а другиятъ — на мѣстото си, въ зависимость отъ сегашното му положение, задъ кота 669 или около с. Хаджиларъ.
6) Полуескадронътъ.	Да остане на мѣстото си — казармитѣ въ гр. Кърджали.
7) Полска жандармерия.	Да се разположи въ гр. Кърджали.
8) Домакинскитѣ обози.	Да се разположатъ при частитѣ си.
9) Отрядниятъ лазаретъ.	Да се разположи въ болницата въ Кърджали,
10) Ветеринарниятъ лазаретъ.	Да се открие въ гр. Кърджали, по разпореждането на ветеринарния подпоручикъ Гуджевъ.

г. *Тилови учреждения*:

1) Парковата пехотна полурота да се разположи въ с. Яшикларъ.

2) Артилерийскиятъ парковъ взводъ да се разположи въ с. Тузлукъ.

3) Артилерийскиятъ паркъ да се разположи въ с. Яшикларъ.

4) Очередниятъ ешелонъ отъ продоволствения транспортъ да предава припаситѣ на полковитѣ обози въ гр. Кърджали, дето да се разположи и интендантскиятъ взводъ.

5) За прикритие на разнитѣ обози и подпомагане въ движението имъ, да се назначатъ отъ 2-и полкъ въ Гьоклемезлеръ ½ рота и въ Яшикларъ ½ рота съ ротния командиръ.

6) За дежуренъ по квартиритѣ се назначава капитанъ Ивановъ, който да се разпореди за всички мѣрки на близкото охранение и вѫтрешния редъ.

7) Дежурна часть — отъ 2-и полкъ една дружина, която да се разположи на югозападната часть на гр. Кърджали.

8) Водопой на р. Арда.

9) Въ случай на тревога, частитѣ да се построятъ на частнитѣ си сборни пунктове и да чакатъ заповѣдь.

10) Мостътъ ще продължава да охранява 2-а погранична рота отъ 7-а погранична дружина.

11) Щабътъ — въ Кърджали, въ Комендантското управление."

И тъй, преднитѣ части на Кърджалиския отрядъ презъ цѣлия день на 31-и октомврий се размѣстваха. Споредъ заповѣдьта по отряда, „предниятъ отрядъ" на майоръ Селвелиевъ трѣбваше да се смѣни и да се оттегли въ Кърджали. Но частитѣ, които трѣбваше да го смѣнятъ, пристигаха постепенно, и смѣната трѣбваше да се продължи и на 1-и ноември.

На 31-и октомврий турцитѣ не предприеха нищо, вѣроятно тѣ сж се готвили за заповѣданото отъ Яверъ паша настжпление.

На 1-и ноември, когато още се извършваше смѣната на частитѣ отъ 2-и сборенъ полкъ съ тѣзи отъ авангарда, отъ смѣняващитѣ се предни постове се получи донесение, че турци, съ съставъ около три табори, две орждия и две

картечници, настжпватъ по шосето Местанлж—Кърджали, като насочватъ своя ударъ срещу височината 669.

Въ това време позицията отъ дветѣ страни на височината 669 бѣ заета по следния начинъ:

1) На самата височина 669 бѣха две роти отъ 32-а опълченска дружина, три роти отъ Софийската дружина и 11-а не с. с. планинска батарея;

2) По една рота отъ горнитѣ две дружини заемаха позиция на малката височина западно отъ 669;

3) На хребета северно отъ Балабанлж бѣха пристигнали частитѣ на 1-и сборенъ полкъ.

Щомъ се чуха изстрелитѣ отъ югъ, началникътъ на Кържалиския отрядъ, подполковникъ Петковъ, реши да спре по-нататъшното прегрупиране на частитѣ отъ отряда и да посрещне турското настжпление на линията на предния отрядъ Той заповѣда:

„1. Подполковникъ Свинаровъ съ частитѣ, находящи се на истокъ отъ върха 669, да се задържи на позицията отъ седловината западно отъ върха 669 до р. Дамо.

2. Майоръ Селвелиевъ съ частитѣ, находящи се на в. 669, да се задържи на позицията западно отъ първата.

3. Капитанъ Игнатовъ да се задържи на мѣстото си, при Исмаилеръ.

4. Майоръ Тюфекчиевъ, насоченъ съ дружината си и картечната полурота къмъ в. 669, да се спре на гребена и на истокъ отъ Емирлеръ.

5. Щабътъ — при кантона на шосето за Местанлж."

Но, преди да се получи тази заповѣдь, изненаданитѣ български части, както бѣха размѣсени при смѣната, трѣбваше да посрещнатъ турското настжпление. Още на разсъмване турцитѣ бѣха се спуснали въ р. Дамо, и къмъ 8 ч. пр. пл. откриха силенъ пехотенъ огънь по българската позиция при в. 669. Една тѣхна батарея отъ хребета между рѣкитѣ Дамо и Сюютлю сжщо откри огънь по тази позиция. Този огънь предизвика известно смущение въ редоветѣ на изненаданитѣ български части. Скоро, обаче, тѣ се съвзеха и посрещнаха съ пехотенъ и артилерийски огънь настжпващитѣ турци.

Къмъ 1 ч. сл. пл. турцитѣ се приближиха на около 1000 крачки отъ позицията, като сжщевременно насочиха значителни сили срещу дветѣ изолирани роти на дѣсния флангъ на 2-и сборенъ полкъ. Поради численото надмощие на турцитѣ, дветѣ роти се разколебаха и най-напредъ 2-а рота отъ 32-а опълченска дружина започна да се оттегля. Скоро тя бѣ последвана отъ 3-а рота отъ Софийската допълняваща дружина. Безспирното настжпление на турцитѣ срещу дѣсния флангъ повлия и на защитницитѣ на позицията в. 669 — тѣ започнаха да се оттеглятъ, заедно съ батареята, на северъ.

Турцитѣ продължиха настжплението си, изкачиха се на напуснатата българска позиция и се готвѣха за по-далечно преследване. Но командирътъ на 32-а опълченска дружина, подполковникъ Желѣзовъ, сполучи да задържи две роти отъ Софийската допълняваща дружина на гребена североизточно отъ в. 669 и съ огънь въ флангъ на настжпващитѣ турци сполучи да ги спре. Останалитѣ части бързо се подредиха, заеха позиция южно отъ с. Шерифъ и съ огъня си сжщо попрѣчиха на турското настжпление. 11-а не с. с. план. батарея зае позиция западно отъ с. Джади, а скоро пристигна отъ Салихлеръ и 10-а не с. с. план. батарея,

която зае позиция южно отъ с. Емирлеръ. Турцитѣ не издържаха огъня на дветѣ батареи и започнаха да отстжпватъ задъ гребена на в. 669.

Настжплението на турцитѣ на фронта Балабанлж—шосето бѣ спрѣно съ огънь отъ 1-и сборенъ полкъ.

До вечерьта турцитѣ не се опитаха да преминатъ въ настжпление и останаха да нощуватъ задъ гребена на в. 669. Българскитѣ загуби въ този бой бѣха: убити 16 войници, ранени 2 офицери и 26 войници, безследно изчезнали 3 войници.

Въ 11 ч. 55 м. сл. пл. началникътъ на отряда изпрати до командуващия II армия следното донесение:

„Днесъ отъ 7 ч. сутриньта неприятелтъ настжпи и атакува преднитѣ части отъ авангарда на линията Балабанлж—в. 669—Хаджиларъ. Съ малки изключения, частитѣ се задържатъ на позициитѣ си. Правя нареждания утре да се атакува неприятелтъ, който, изглежда, да е 3—4 табори, 5 орждия и 2 картечници."

Между това, началникътъ на турскитѣ войски, които настжпиха къмъ Кърджали, вѣроятно е донесълъ на Яверъ паша за своитѣ действия презъ деня, защото българитѣ по-после заловиха следната телеграма, изпратена до него отъ Мехмедъ Яверъ паша презъ нощьта срещу 3-и ноември:

„Доволенъ съмъ отъ дейностьта и разумното движение на отряда Ви. Получено е известие, че неприятелтъ е настжпилъ откъмъ Ефхадъ Баба и Кушу Кавакъ. Споредъ сведенията за неговата сила, той може да тръгне отъ Ахлатларъ къмъ Кърджали и Кушу Кавакъ. Изучете положението и вижте дали може да се отблъсне съ едно нападение на Кърджали и вземете въ такъвъ случай съответнитѣ мѣрки. Неприятелтъ е отблъснатъ отъ Паласъ, който наново е въ наши ржце."

Общото положение въ Родопитѣ къмъ 2-и ноември.

(23-о картограф. приложение).

Положението на българитѣ.

Родопскиятъ отрядъ. — Следъ като достигна долината на Струма и завладѣ Сересъ, Драма и Кавала, началникътъ на Родопския отрядъ, генералъ Ковачевъ, реши да пристжпи къмъ изпълнение втората часть на своята задача — да очисти окончателно Западнитѣ Родопи отъ противника. Затова той съсрѣдоточи войскитѣ си въ два пункта: въ Драма и на линията Смилянъ — Гол. Паласъ, като смѣташе да ги насочи за завладяване гр. Ксанти. Той смѣташе сжщо, следъ като се събератъ дветѣ групи на неговия отрядъ, да продължи настжплението къмъ Гюмюрджина.

На 2-и ноември Родопскиятъ отрядъ бѣше готовъ да започне настжплението си, като бѣ разположенъ така:

а) Въ гр. Драма — 9-и, 27-и и 39-и полкове, десеть планински и три полски батареи.

б) На линията Смилянъ — Гол. Паласъ — 1./2. бригада (21-и полкъ), съ една планинска батарея.

Споредъ събранитѣ сведения, турцитѣ отъ Драма сѫ отстѫпили на лѣвия брѣгъ на р. Места и съ два табора сѫ заели моста на рѣката при ж.-п. ст. Букъ. Срещу 1./2. бригада тѣ имали около единъ таборъ, въ Егри Дере и на превала Илишахъ — около две роти. На 2-и ноември се узна, че турцитѣ отъ Егри Дере сѫ отстѫпили, и на превала Илишахъ сѫ съсрѣдоточени около 2000 души.

Кърджалискиятъ отрядъ заемаше съ преднитѣ си части линията Акъ Бунаръ — Хаджиларъ — кота 669 — Джебиръ, а главнитѣ му сили бѣха разположени на дългата позиция на лѣвия брѣгъ на Арда на линията Куруджа Виранъ — Сюлейманъ — Кърджали — Сюлманларъ — Ювалъръ.

Българското главно командуване още на 27-и октомврий бѣ взело решение да организира грижливо операциитѣ на различнитѣ отряди въ Родопитѣ за обграждане и унищожение остатъцитѣ отъ турскитѣ войски въ този районъ, като най-важната задача бѣ възложена на Кърджалиския отрядъ. Затова той бѣ усиленъ съ една македоно-одринска бригада, а началникътъ на опълчението се назначаваше за началникъ на отряда. Понеже опълчението бѣ насочено къмъ Търново-Сеймснъ, началникътъ на Щаба на действуващата армия изпрати до коменданта на укрепения пунктъ Търново-Сеймснъ следната телеграма:

„Отъ 28-и октомврий ще почнатъ да пристигатъ дружинитѣ на Македоно-одринското опълчение. Разпоредете, съ пристигането имъ въ Търново-Сеймснъ, да се въоръжатъ съ пушкитѣ, които сѫ докарани въ гарнизона. Следъ въоръжаването имъ, Първата бригада, по дружинно, да се отправи за Кърджали, кѫдето ще влѣзе въ подчинение на началника на Кърджалиския отрядъ.

Началникътъ на опълчението, генералъ Геневъ, следъ пристигането, да се отправи за Кърджали, дето да поеме командуването на цѣлия Кърджалиски отрядъ, въ съставъ две действуващи, три опълченски и допълняващи дружини, една бригада македоно-одринско опълчение и три батареи. Третата бригада да изпрати, следъ съсрѣдоточаването и въоръжаването, да действува по посока Димотика—Узунъ Кюпрю—Деде Агачъ. За заминаването си генералъ Геневъ да донесе въ Щаба на действуващата армия, Лозенградъ."

Копие отъ сѫщата телеграма бѣ изпратено и до командуващия II армия, въ гр. Мустафа Паша.

Щабътъ на опълчението пристигна въ Търново-Сеймснъ на 29-и октомврий. Но преди това генералъ Геневъ изпрати донесение въ Щаба на действуващата армия, че е необходимо опълчението да остане въ Хасково 2—3 дни, за да се подведатъ подъ клетва, да произведатъ две или три стрелби, и да пристигнатъ обозитѣ и

облѣклото. Следъ получаване телеграмата отъ Щаба на действуващата армия, той насочи къмъ Кърджали 3-а, вмѣсто 1-а бригада, защото последната бѣше въ Лозенградъ. На 30-и октомврий бригадата стигна въ Хасково, на 31-и тя нощува въ района на Айдогмушъ—Кочашли — Хасъ Обасъ. На 1-и ноемврий остана на мѣстото си, а на 2-и — стигна съ 11-а и 12-а дружини въ Кърджали, и съ 9-а и 10-а — въ района Айваджикъ — Каба Виранъ — Хасъмларъ — Алми Беклеръ.

Айроболскиятъ отрядъ. — На 25-й октомврий, когато настжпващитѣ къмъ Чаталджа български I и III армии бѣха достигнали линията Чорлу—Сарай, въ тѣхния тилъ започнаха да се явяватъ башибозушки чети. За унищожение четнишкото движение въ самото му начало, Българското главно командуване насочи Хасковския отрядъ да заеме района Родосто—Ерегли—Айроболъ. Къмъ последния пунктъ бѣха насочени две роти и две картечници отъ 28-и полкъ. Независимо отъ това, по заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, командуващиятъ I армия телеграфира на началника на Конната дивизия:

> „Два триескадронни полкове, подъ командата на бригадния командиръ, полковникъ Саллабашевъ, да заминатъ за Айроболъ. Полковникъ Саллабашевъ да използува пехотнитѣ части, които сж назначени за гарнизонъ въ БабаЕски, Мандра и Люле Бургасъ. На 27-и того въ БабаЕски ще пристигнатъ четири дружини отъ Македонското опълчение, които ще влѣзатъ въ негово подчинение. Полковникъ Саллабашевъ да вземе най-строги мѣрки за въдворяване редъ и почисти отъ башибозуци района на изтокъ и на западъ отъ линията Еникьой — БабаЕски—Мандра—Айроболъ, по дветѣ страни на желѣзнопжтната линия. Нему се дава право да състави и воененъ полеви сждъ за сждене всички, които окажатъ каквото и да било съпротивление и враждебность.

Началникътъ на Конната дивизия даде въ разпореждане на полковникъ Саллабашевъ 7-и и 9-и конни полкове. Единиятъ ескадронъ отъ 7-и коненъ полкъ въ това време изпълняваше разузнавателна служба. Затова на 26-и октомврий въ 2 ч. сл. пл. полковникъ Саллабашевъ тръгна съ петтѣ ескадрони отъ Чорлу и нощува въ Кючюкъ Сандъкли. На 27-и октомврий бригадата пристигна въ Айроболъ, безъ да срещне по пжтя си каквато и да е четнишка съпротива. На 28-и октомврий въ града пристигнаха и изпратенитѣ отъ Хасковския отрядъ две роти и две картечници. Между 28-и октомврий и 2-и ноемврий полковникъ Саллабашевъ изпрати отдѣлни ескадрони отъ Айроболъ въ разни посоки, които обикаляха селата, разузнаваха и прибираха оржжието отъ населението. Въобще, четнишко движение почти не сжществуваше въ този край. Къмъ Айро-

болъ и БабаЕски бѣ насочена, по дружинно, и 1-а бригада отъ Македоно-Одринското опълчение.

На 2-и ноември Айроболскиятъ отрядъ бѣ разположенъ така:

а) Конната бригада — въ Айроболъ, съ разузнавателни ескадрони въ околността;

б) 13./28. и 16./28. роти и картечниятъ взводъ отъ 28-и полкъ бѣха пристигнали на 28-и октомврий въ Айроболъ;

в) 1-а Македоно-Одринска бригада: 1-а и 2-а дружини — по охранение желѣзния пжть Муратли — Узунъ Кюпрю, 3-а дружина — въ Алпулу, на пжть за Айроболъ, и 4-а дружина — въ БабаЕски, тоже на пжть за Айроболъ.

Самостоятелната конна бригада на полковникъ Таневъ на 2-и ноември настжпваше отъ Димотика къмъ Софлу.

На пжть за сжщия градъ, 2-а бригада отъ Македоно-Одринското опълчение бѣ достигнала съ тритѣ си дружини въ Болгаркьой, а съ едната — въ Каджкьой.

Ортакьойскиятъ отрядъ. — Командуващиятъ II армия, следъ като получи сведения за вълнение и непокорство отъ страна на турското население южно отъ Арда, реши да вземе специални мѣрки за омиротворяване края въ най-близкия тилъ на обсадната армия. За тази цель той заповѣда да се изпрати въ Ортакьой специаленъ отрядъ отъ 8-а дивизия (една дружина и една не с. с. батарея), който, заедно съ два ескадрона отъ сръбската Тимошка дивизия, да разпръсне башибозушкитѣ чети и да обезоржжи мѣстното население.

1./51. дружина, и 5./8. батарея, подъ началството на командира на дружината, подполковникъ Петровъ, настжпиха на 2-и ноември и достигнаха до Ортакьой, дето трѣбваше да дочакатъ ескадронитѣ.

Положението на турцитѣ.

Точни сведения за разположението на турскитѣ войски въ Родопския край нѣма. Споредъ събранитѣ отъ българскитѣ войски сведения, следъ изтласкването му изъ Кърджалиския и Пашмаклиския краища, *корпусътъ на Мехмедъ Яверъ паша* къмъ 2-и ноември е билъ раздѣленъ на две групи: Ксантийска и Гюмюрджинска, които сж имали задача да попрѣчатъ на напредването на двата най-силни български отряди — Родопския и Кърджалиския.

Ксантийската група е имала изнесени напредъ отряди отъ по 2—3 табори, съ нѣколко планински орждия: единъ при ж.-п.

станция Букъ — за пазене посоката откъмъ Драма и другъ на прохода Илишахъ — за пазене посоката откъмъ Пашмакли. Главнитѣ сили на тази група сѫ били, вѣроятно, въ Ксанти, но за тѣхъ Българското командуване нѣмаше никакви сведения. Следъ като повѣрва, че българитѣ откъмъ Кърджали не ще настѫпятъ на югъ отъ Арда, командирътъ на корпуса започна да смѣта посоката Драма—Ксанти за по-важна и затова на 1-и ноември премѣсти щаба си отъ Гюмюрджина въ Ксанти.

Гюмюрджинската група имаше изнесени напредъ отряди отъ по 2—3 табори, съ нѣколко планински орѫдия, на линията Бекташларъ—Местанлѫ. За силитѣ на турцитѣ на югъ отъ тази линия Българското командуване нѣмаше сведения.

Следъ боевете при Кърджали и Драма, голѣма часть отъ турскитѣ войници, особено отъ редифскитѣ полкове, комплектувани отъ този районъ, бѣха напуснали своитѣ части и бѣха се прибрали въ своитѣ домове.

Турското командуване, окуражено отъ бездействието на българитѣ въ Кърджалиско, бѣ започнало да вѣрва, че може да настѫпи на северъ и да завладѣе наново Кърджали.

Решението на Българската главна квартира за очистване Родопитѣ отъ турски войски.

Въ началото на ноември Българското главно командуване бѣ подъ впечатлението на тревожнитѣ донесения отъ I и III армии за неуредицата на тѣхното снабдяване. Времето всѣки день ставаше по-лошо, и пѫтищата отъ България презъ Лозенградъ все повече се разкалваха. Необходимо бѣ да се потърсятъ нови пѫтища за снабдяването на тѣзи две армии. Най-напредъ се опита да се използува желѣзниятъ пѫть къмъ Цариградъ. Но тукъ имаше да се преодоляватъ голѣми затруднения: предназначенитѣ за I и III армии материали трѣбваше да се разтоварятъ на ж.-п. ст. Каджькьой, западно отъ Одринъ, следъ това да се превозватъ съ обикновени коли до Димотика, а оттамъ наново да се товарятъ на влакове и да се превозватъ до армиитѣ. Мѣстностьта не позволяваше да се свържатъ станциитѣ Каджькьой и Димотика съ обикновенъ желѣзенъ пѫть. България не разполагаше и съ материали за тѣсноколейна желѣзнопѫтна линия, а нуждитѣ на I и III армии бѣха неотложими. Най-после, и съобщението презъ р. Арда, вследствие придохождане водитѣ и подвижното дъно, не можеше да се осигури съ обикновенитѣ срѣдства на полската армия и често се прекѫсваше. Въ търсене

начинъ за снабдяване I и III армии, у Българското главно командуване се зароди идеята да се заеме бѣломорското пристанище Деде Агачъ и да се организиратъ доставки на храни и фуражъ отъ странство, които да се подвозватъ къмъ армиитѣ по желѣзния пжть Деде Агачъ — Димотика — Чорлу — Черкескьой. Но, за осигуряване този пжть, необходимо бѣ, преди всичко, да се очисти Родопскиятъ край отъ турскитѣ войски. Затова отъ Щаба на действуващата армия бѣха направени следнитѣ разпореждания:

1. За началникъ на Кърджалиския отрядъ бѣ назначенъ началникътъ на Македоно-Одринското опълчение, генералъ Геневъ, заедно съ своя щабъ. Отрядътъ бѣ усиленъ съ 3-а бригада отъ сжщото опълчение. На генералъ Геневъ бѣ дадена задача да очисти Кърджалиско отъ башибозукъ, следъ което да настжпи къмъ Деде Агачъ.

2. На 1-и ноември въ 7 ч. 15 м. пр. пл. началникътъ на Щаба на действуващата армия изпрати до командуващия II армия следната телеграма:

„Важни политически и военни интереси изискватъ, щото часъ по-скоро да бжде заетъ Деде Агачъ, вследствие на което опълченската бригада на подполковникъ Пчеларовъ да тръгне за Димотика — Деде Агачъ и да подкрепи конната бригада на полковникъ Таневъ, която трѣбва да се упжти по посока Софлу — Фере — Деде Агачъ."

3. Началникътъ на Щаба на действуващата армия одобри и оперативната идея на началника на Родопския отрядъ за настжпление къмъ Ксанти и му заповѣда отъ Ксанти да настжпи енергично къмъ Деде Агачъ. Още на 31-и октомврий, когато командуващиятъ II армия донасяше, че е необходимо да се обединятъ действията на частитѣ отъ Родопския отрядъ, въ Пашмаклиско, съ тѣзи на Кърджалиския отрядъ и да имъ се даде задача да разпръснатъ турскитѣ групи и да очистятъ отъ башибозукъ района Кърджали — Смилянъ—Ксанти—Гюмюрджина, началникътъ на Щаба на действуващата армия отговори, че генералъ Ковачевъ съ цѣлия Родопски отрядъ ще бжде отправенъ въ посоката Гюмюрджина — Деде Агачъ, а на генералъ Геневъ е възложена задачата да очисти този край отъ башибозуци и да се движи къмъ Деде Агачъ.

Генералъ Ивановъ виждаше отъ получаванитѣ разпореждания отъ Главната квартира, че Кърджалискиятъ отрядъ излиза изъ негово подчинение. Но на 1-и ноември той пакъ запита по този въпросъ Главната квартира и получи съобщение оттамъ, че отрядътъ занапредъ ще се подчинява направо на Щаба на действуващата армия.

Командуващиятъ II армия, като получи съобщение за горната заповѣдь, се помжчи да отклони това решение и на 31-и октомврий въ 8 ч. 30 м. сл. пл. телеграфира въ Главната квартира:

„Ако генералъ Геневъ замине за Деде Агачъ, въ тила му ще останатъ пакъ башибозуци. Този отрядъ трѣбва да остане въ Кърджалиско, по двата брѣга на р. Арда, за да държи въ повиновение този край. За цельта би било добре да се усили съ македонски чети територията."

Щабътъ на действуващата армия, обаче, остана твърдо на своето решение, а на командуващия II армия отговори:

„Генералъ Геневъ да продължи бързо и неуклонно изпълнението на дадената му задача, безъ да му се прави нѣкакво вмѣшателство."

Макаръ отъ даванитѣ разпореждания да се виждаше, че ржководството на операцията въ Родопитѣ се поема отъ Щаба на действуващата армия, на 1-и ноември командуващиятъ II армия пакъ направи запитване въ този щабъ съ следната телеграма:

„Запитахъ съ телеграма 1367[1]), не за да се вмѣсвамъ въ задачата на генералъ Геневъ, която не ми е известна, а за да освѣтля Щаба на действуващата армия за положението въ Кърджалиско. Моля, да ми се укаже по-опредѣлено, генералъ Геневъ ще бжде началникъ на всичкитѣ ли части въ Кърджалиско, и ще ми бжде ли подчиненъ, както бѣше досега съ Кърджалиския отрядъ, или ще бжде подчиненъ направо на Щаба на действуващата армия."

Върху тази телеграма е сложена резолюция отъ полковникъ Нерѣзовъ, че отрядътъ се подчинява направо на Щаба на действуващата армия. Но въ дѣлата на II армия нѣма документъ, откойто да се вижда, дали тази резолюция е съобщена.

На 4-и ноември командуващиятъ II армия наново повдигна въпроса за това подчинение:

„Тази вечеръ получихъ донесение отъ началника на 8-а дивизия, че въ посока къмъ с. Папаскьой се води бой. Тамъ, предвидъ групировката на 3000 низами и башибозуци, пратихъ вчера една дружина, съ една полска не с. с. батарея и два ескадрона отъ сръбската Дунавска дивизия. За изхода на боя нѣмамъ сведение. За отношенията ми съ Кърджалиския отрядъ молихъ съ телеграма да ми се каже какви сж, но и досега отговоръ нѣмамъ. Дали Щабътъ на действуващата армия има нѣкакви сведения, не зная, обаче, считамъ за длъжность да донеса, че това положение туря въ несигурность фланга и тила на блокадната армия, и азъ, при неопредѣлени отношения съ Кърджалиския отрядъ, въ каквито считамъ да съмъ по телеграма отъ Щаба на действуващата армия № 843[2]), не съмъ въ положение да взема каквито и да е мѣрки за обезпечение положението на армията въ югозападна посока. Неизвестността какво се върши въ Кърджали и, въобще, по Арда ми създава безпокойствие, което, вѣрвамъ, Щабътъ на действуващата армия

[1]) Този № носи цитираната по-горе телеграма отъ генералъ Ивановъ.

[2]) Цитираната по-горе телеграма — да не се прави никакво вмѣшателство на генералъ Геневъ.

ще оцени. Ако Кърджалискиятъ отрядъ излиза отъ мое подчинение, то отговорностьта, която нося, изисква и настоятелно диктува да бѫда посветенъ поне въ задачитѣ, които сѫ дадени на този отрядъ, и да зная въ всѣко време кѫде е и какво прави."

Поради тази телеграма, Щабътъ на действуващата армия се отказа отъ непосрѣдственото ржководство действията на Кърджалиския отрядъ, и началникътъ на Щаба на действуващата армия отговори на командуващия II армия съ следната телеграма:

„Кърджалискиятъ отрядъ, както и по-рано, се подчинява непосрѣдствено Вамъ. На 3-и ноември, следъ едно твърде слабо сблъскване, е заелъ Местанлѫ. Неговата задача е да очисти Кърджалиския край отъ башибозуци, сѫщевременно да настѫпва по-бързо за заемането на Деде Агачъ. Македоно-одринската бригада на подполковникъ Пчеларовъ се намира въ Ваше подчинение."

Въпрѣки това, Щабътъ на действуващата армия продължаваше да се мѣси въ ржководството на операцията, като изпращаше заповѣди и направо до Кърджалиския отрядъ и до Сборната конна бригада, което причиняваха нови търкания въ командуването.

Концентричното настѫпление къмъ Гюмюрджина и къмъ Деде Агачъ.

Разпореждания за настѫпление на Кърджалиския, на Родопския отряди и на Сборната конна бригада.

Генералъ Геневъ, съ щаба си, пристигна въ Кърджали на 1-и ноември въ 5 ч. сл. пл. Въ сѫщото време и дотогавашниятъ началникъ на *Кърджалиския отрядъ* получи следната телеграма отъ командуващия II армия:

„Генералъ майоръ Геневъ ще приеме командуването на Кърджалиския отрядъ, следъ което Вие, съ майоръ Дрѣнковъ, ще се явите въ щаба на армията, дето ще получите друго назначение."

Презъ нощьта срещу 2-и ноември новиятъ щабъ работѣше да изучи положението на частитѣ отъ отряда, но това бѣ невъзможно, както поради неосведомеността на началника на отряда, тъй и поради отдадената по-рано заповѣдь, съ която се размѣстваха почти всички части. Въ 2 ч. пр. пл. бившиятъ и новиятъ щабове приготвиха следната заповѣдь, целеща да сгрупира частитѣ за предстоящето настѫпление:

„§ 1. *Неприятелтъ*, около три табори и петь орѫдия, вчера се опита да настѫпи откъмъ Местанлѫ. Нашиятъ авангардъ го задържа съ успѣхъ. Вдѣсно, къмъ с. Егри Дере, действува нашъ отрядъ. Днесъ по пладне пристигатъ въ гр. Кърджали четири дружини македоно-одрински опълченци.

§ 2. Повѣреният ми отрядъ да настжпи и отхвърли неприятеля на югъ отъ р. Дамо, за което:

Лѣва обходна колона:
Майоръ Ангеловъ

10-а опълч. друж. . . . . 3 роти
отъ 4-о план. арт. отдѣл. . . 1 взводъ

Всичко: 3 роти и 2 орждия.

Да тръгне отъ с. Салихлеръ въ 5 ч. 30 м. пр. пл. по шосето презъ Сагърларъ—Махли (на дѣсния брѣгъ на р. Сюютлю) — с. Язле, съ цель да действува въ флангъ и въ тилъ на неприятеля.

Централна колона:
Подполковникъ Свинаровъ

4-а др. отъ 40-и полкъ . . . 1 друж.
32-а опълч. др. (3 роти) . . . 1 друж.
Две р. отъ 10-а доп. др. . . ½ друж.
½ рота картечници . . . . ½ рота
Две бат. отъ 4-о план. арт. отд. 10 оржд.

Всичко: 3 др. ½ рота карт. и 10 орждия.

Да се утвърди на височината на линията Балабанлж—в. 669 и върха на западъ при „Ъ“ отъ с. Хаджиларъ. Колоната да задържи тая линия на всѣка цена. Когато действието на околнитѣ колони се прояви, да атакува неприятеля.

Дѣсна обходна колона:
Капитанъ Станевъ

3-а др. отъ 40-и полкъ . . . 3 роти
Взводъ отъ 4-о план. арт. отд. 2 оржд.

Всичко: 3 роти и 2 орждия.

Да настжпи, веднага съ получаване тази заповѣдь, къмъ с. Айнаджикъ, съ цель да атакува фланга и тила на неприятеля.

Маневриращи войски:
Майоръ Селвелиевъ

½ др. отъ 10-а доп. друж. . . 2 роти
½ рота картечници . . . . ½ рота
Взводъ отъ 4-о план. арт. отд. 2 оржд.

Всичко: 2 роти, ½ рота карт. и 2 оржд.

Да се събератъ въ с. Салихлеръ въ 7 ч. пр. пл. и да настжпятъ по шосето до кръстопжтя на изтокъ отъ с. Рамашъ.

Резервъ:
Майоръ Тюфекчиевъ

16-а опълч. друж. . . . . 3 роти
Взводъ отъ 4-о план. арт. отд. 2 оржд.

Всичко: 3 роти и 2 орждия.

Да остане, до заповѣдь, на позицията на западъ отъ Кърджали, като до разсъмване изпрати една рота на изтокъ отъ гр. Кърджали, при с. Игерджели Гебиръ (Реджебли), която рота да влѣзе въ разпореждане на командира на 4-а рота отъ 7-а гранична дружина, за наблюдаване преправитѣ срещу това село.

§ 3. Началницитѣ на колонитѣ, на маневриращитѣ войски и на резерва да пратятъ къмъ 8 ч. пр. пл. по двама ординарци въ щаба на отряда, въ гр. Кърджали, за свръзка.

§ 4. *Азъ* ще се намирамъ до 10 ч. пр. пл. въ гр. Кърджали.“

Въ тази заповѣдь, вследствие отбелязаната по-горе неосведоменость на началницитѣ и разбъркаността на частитѣ, не се държи смѣтка за двата сборни полка, които вече сжществуваха като орга-

низационни единици. Пропуснато е сѫщо да се даде задача на Софийската допълняваща дружина.

Споредъ тази заповѣдь, стремлението на командуването на Кърджалиския отрядъ е било да се отблъснатъ турцитѣ задъ р. Дамо, и отрядътъ да заеме изходно положение за настъпление на югъ.

До 10 ч. пр. пл. турцитѣ не предприеха никакви действия. Бившиятъ и новиятъ щабове въ сѫщия часъ тръгнаха да обикалятъ позициитѣ на частитѣ, за да се запознаятъ на самото мѣсто съ състоянието на войскитѣ.

Едвамъ следъ обиколката, генералъ Геневъ пое командуването на отряда и освободи подполковника Петкова и майора Дрѣнкова, които трѣбваше да заминатъ за Щаба на II армия.

Началникътъ на щаба на отряда е схваналъ състоянието на частитѣ въ този моментъ по следния начинъ:

1. Частитѣ бѣхи силно размѣсени, много разхвърляни, и не се виждаше ясно тактическата идея на момента, нито въ разположението, нито въ разчленението.

2. Органическата постройка и връзка въ двата току-що формирани сборни полкове не бѣше установена. Нѣкои отъ дружинитѣ не бѣха още влѣзли въ състава на своитѣ полкове.

3. Духътъ, изобщо, бѣше доста добъръ, но вѣрата на началницитѣ въ нѣкои части бѣше разколебана.

4. Устройството на обозитѣ въ повечето дружини не можеше да позволи настъпателни действия, и бѣха недостатъчни по количество. Транспортътъ на отряда едва бѣше попълненъ.

5. Съ изключение 3-а и 4-а дружини отъ 1-и сборенъ полкъ, всички останали части бѣха зле снабдени, зле облѣчени, зле обучени и съставени, главно, отъ неслужили войници или стари хора. Така, въ 2-а рота отъ 32-а опълченска дружина отъ 250 души само 45 бѣха служили.

6. Отъ седемтѣ дружини на двата сборни полка четиритѣ бѣха въоржжени съ манлихерови пушки, а другитѣ три— съ берданки, съ дименъ барутъ.

Вечерьта генералъ Геневъ, съ щаба си, се върна въ Кърджали, и се започна подготовката за решително настъпление къмъ Местанлъ. Тукъ въ щаба на отряда се получиха следнитѣ донесения:

1. Отъ командира на 3./40. дружина, капитанъ Станевъ, въ 7 ч. 40 м. сл. пл.:

„Въ 6 ч. 30 м. сл. пл. дружината (10-а, 11-а и 12-а роти), съ планинския взводъ, достигна височитѣ южно отъ надписа „Турска мѣстность". Досега никаква погранична рота не сме открили по

дѣсния брѣгъ на Арда. Сѫщо съ дружината и полската батарея отъ 1-а бригада не сме влѣзли още въ свръзка. По донесението на 12-а рота, по разпитването на мѣстнитѣ жители, и по следитѣ се вижда, че противникътъ, въ съставъ около две роти действуваща войска и около 200 души башибозукъ, е отстѫпилъ, презъ Акъ Бунаръ, къмъ Скеча. По запаленитѣ патронни сандъци, по разхвърлянитѣ вещи въ склада въ Егри Дере се вижда, че противникътъ е отстѫпилъ набързо преди два деня. Отъ склада, каквото можемъ да вдигнемъ съ конетѣ, които донесоха хлѣба, ще изпратимъ. Съ тѣзи коне до 14-а рота изпращаме, прикрити отъ единъ патрулъ отъ 6 човѣци, следнитѣ вещи: около 600 сухарни торби, 19 сандъци патрони, 4 голѣми казани, 8 сигнални тръби. Хлѣбътъ не е изпратенъ по числото на хората. Хората, заедно съ планинския взводъ, сѫ 828, а е изпратенъ хлѣбъ за 720, тъй щото за утре за всички хора не ще има хлѣбъ. Споредъ последната Ви заповѣдь, утре, въ 7 ч. пр. пл., продължаваме движението къмъ Акъ Бунаръ, отдето ще се стараемъ да влѣземъ въ свръзка съ 1-а бригада. Щомъ влѣземъ въ свръзка, ще действуваме съгласно съ обстановката." (Изпратено въ 3 ч. пр. пл.).

2. Отъ сѫщия въ 7 ч. 10 м. сл. пл.:

„Дружината, съ планинския взводъ артилерия, тръгна отъ с. Акъ Бунаръ, по пѫтя Ходжакьой за Елмалѫ Кибиръ—Чатакларъ. Съ допълняващата дружина отъ 1-а бригада влѣзохме въ свръзка; отъ сега, понеже се връщаме, свръзката се изгубва." (Изпратено въ 11 ч. 25 м. пр. пл.).

3. Отъ командира на 4-а погранична рота, на вис. при Ярджели Гебиръ, въ 8 ч. 30 м. сл. пл.:

„Ротата отъ 16-а опълченска дружина пристигна въ 5 ч. 30 м. сл. пл. Веднага разпоредихъ да се разположи на позиция. По цѣлата линия на охранение и отбрана не е забелязано никакъвъ противникъ. Инциденти нѣма. Отрядътъ на подполковникъ Домусчиевъ, заедно съ 1-а погранична рота (8-а дружина), утре ще настѫпи къмъ Кушу Кавакъ. Командирътъ на пограничната рота е разпоредилъ да се събератъ всички постове и застави."

4. Отъ командира на 10-а опълченска дружина, майоръ Ангеловъ, въ 9 ч. сл. пл.:

„Възложената задача на Лѣвата обходна колона не можахъ да изпълня по следнитѣ причини: 1. Противникътъ, съ сили отъ 1½—2 роти, силно окопанъ при висотитѣ при селата Махли и Язле, отъ които висоти обстрелва съ силенъ пехотенъ огънь цѣлото течение на рѣката; 2. Рѣката е труднопроходима въ бродъ; 3. 50% отъ хората въ дружината сѫ неслужили и не умѣятъ да стрелятъ, вследствие на което не могатъ да получатъ превъзходство въ пехотния огънь, а, като следствие, и да се движатъ напредъ, при всичкото усилие на офицеритѣ. Дружината достигна до лѣвия брѣгъ на Сюютлю, откѫдето обстрелва противника на позицията му. Тази нощь решихъ да остана на позицията на върховетѣ по лѣвия брѣгъ на рѣката—на северъ отъ Махлитѣ и Язле. (Изпратено въ 4 ч. 30 м. сл. пл.).

5. Отъ командира на 1./2. бригада, въ Райково, въ 9 ч. 20 м. сл. пл.:

„Противникътъ, около 500—600 души, отъ Егри Дере, билъ отстъпилъ къмъ Узунъ Дере, на югъ. 4-а погранична рота съ дѣсния си флангъ достигна р. Арда. Неприятелски части сж забелязани въ Дарж Дере и на югъ отъ Гол. Паласъ, на превала Илишахъ. Изпратената къмъ Егри Дере дружина днесъ, вѣроятно, ще го заеме."

Генералъ Геневъ, следъ повторно изучаване обстановката и отъ тѣзи донесения, взе решение да предприеме решително настъпление съ цѣлия отрядъ на 3-и ноември, което се вижда отъ следното негово донесение до Щаба на действуващата армия, изпратено на 2-и ноември въ 11 ч. 40 м. сл. пл.:

„Днесъ приехъ Кърджалиския отрядъ. Следъ пладне неприятелски партии предприеха настъпление, но бидоха отбити чрезъ атака. Убити 2 и ранени 2 долни чинове. Правя разпореждане и подготвямъ настъпателни действия отъ решителенъ характеръ, които почватъ утре."

Това донесение не бѣ изпратено до командуващия II армия,

И наистина, въ 11 ч. 30 м. сл. пл. генералъ Геневъ бѣ изпратилъ предварителни разпореждания до по-отдалеченитѣ частни началници за заемане изходно положение за предстоящето настъпление, а следъ това на частитѣ бѣ изпратена и следната заповѣдь по отряда № 13:

„§ 1. Неприятелтъ, всичко три дружини, партии башибозукъ и една планинска батарея, е разпръсналъ силитѣ си между върховетѣ Солукъ дагъ и Ялидже.

§ 2. Повѣренятъ ми отрядъ утре да остане на указанитѣ лично отъ менъ позиции, непосрѣдствено на северъ отъ р. Дамо, като полковетѣ употрѣбятъ всички свои усилия да се уредятъ и подготвятъ за походъ. Частитѣ да се снабдятъ съ хлѣбъ за четири дни, патрони по 150 на пушка, орждията и картечницитѣ съ пълненъ комплектъ бойни припаси. Дружинитѣ, които не притежаватъ шансовъ инструментъ въ достатъчно количество, да изпратятъ въ Кърджали команди за получаване такъвъ.

§ 3. *3-а македоно-одринска бригада,* безъ една дружина, усилена съ една планинска батарея (4 орждия) отъ придадената артилерия къмъ централната колона на подполковникъ Свинаровъ, съ картечната полурота отъ маневриращитѣ войски и съ осемь конници отъ полуескадрона отъ 3-и коненъ полкъ, да тръгнатъ, подъ началството на подполковникъ Протогеровъ, утре въ 11 ч. пр. пл., презъ с. Ада върхъ Клиса, за с. Кашлякъ, дето да се установятъ за нощуване

§ 4. *Дѣсната обходна колона* на капитанъ Станевъ да настъпи отъ с. Айнаджикъ за с. Кечу Куйранъ, дето да се установи за нощуване

§ 5. Въ гр. Кърджали да се съсрѣдоточатъ утре преди пладне една дружина, назначена по изборъ отъ 3-а македоно-одринска бригада, като *войски въ мое разпореждане,* и една опълченска рота отъ

2-и сборенъ полкъ, последната за охрана на етапната линия Кърджали—Ашикларъ и за носене гарнизонна служба въ гр. Кърджали.

§ 6. *Азъ* ще бжда въ гр. Кърджали.

Забележка. Приложената къмъ настоящата заповѣдь инструкция да се има за ржководство."

ИНСТРУКЦИЯ ЗА КЪРДЖАЛИСКИЯ ОТРЯДЪ.

„Въ планинскитѣ действия успѣхътъ въ голѣма степень зависи отъ инициативата на частнитѣ началници, отъ непрекжснатата свръзка между частитѣ и отъ тактиката да се обхожда неприятеля, като се владѣятъ командуващитѣ висоти.

За което:

1) Да се разузнава предъ фронта деятелно и непрекжснато съ патрули.

2) Да се охраняватъ най-грижливо фланговетѣ.

3) Да се употрѣби най-голѣма настойчивость въ поддържането свръзка между отдѣлнитѣ роти, дружини, полкове, батареи и колони.

4) Да се запазва органическата връзка въ отдѣлнитѣ части. Ротитѣ и дружинитѣ да не се цепятъ, а да се употрѣбяватъ изцѣло.

5) Да се проявява всѣкжде най-високъ духъ къмъ предприемчивость и инициатива.

6) Да се отива на изстрелъ всѣкога, когато това не вреди на полученото поржчение.

7) При тактическитѣ действия да се опредѣлятъ на частитѣ ясни цели.

8) Да се помага на близкитѣ части, както съ огънь, така и съ ножъ.

9) Батареитѣ да си помагатъ помежду-си и да даватъ най-голѣмо съдействие на пехотата всѣкога, когато това е възможно, и артилерийскиятъ огънь е действителенъ.

10) Понеже неприятельтъ е деморализиранъ, да се проявява всѣкога най-голѣмъ настжпателенъ духъ. Това ще ни избави отъ голѣми жертви.

11) Началницитѣ на отдѣлнитѣ части да свѣряватъ часовницитѣ си презъ всѣки два деня съ оня въ щаба на отряда."

Началникътъ на отряда запази възприетата по-рано организация на пехотнитѣ части въ два сборни полка. Той назначи за поржчки при щабоветѣ на тѣзи полкове двама офицери отъ Генералния щабъ, като мотивира това назначение съ трудното управление на четиридружинния полкъ въ планинска мѣстность. За поржчки при Щаба на 1-и сборенъ полкъ бѣ назначенъ командиратъ на 12-а батарея отъ 4-о не с. с. планинско артилерийско отдѣление, капитанъ Радевъ, а при Щаба на 2-и сборенъ полкъ — помощникътъ на началника на стария щабъ на отряда, капитанъ Кирпиковъ.

Между това, командуващиятъ II армия, като считаше, че Кърджалискиятъ отрядъ му е още подчиненъ, въ заповѣдьта си за 1-и ноември му даваше задача „да продължава действията си противъ башибозушкитѣ банди". На 2-и ноември той заповѣда на *Сборната конна бригада* да настжпи къмъ Деде Агачъ, споредъ заповѣдьта отъ Главното командуване. Едновременно съ това на началника на 8-а дивизия бѣ заповѣдано да изпрати една не с. с. полска батарея въ Ортакьой, която, заедно съ находящитѣ се тамъ погранична и опълченска роти, да състави *отрядъ за действие противъ башибозуцитѣ около Пашакьой*. Назначената 1./51. дружина, съ една

не с. с. батарея, се отдѣли отъ полка, когато последниятъ се готвѣше да минава презъ р. Арда. По пѫтя къмъ нея трѣбваше да се присъединятъ два сръбски ескадрона. Въ 7 ч. сл. пл. отрядътъ пристигна въ Ортакьой, дето се узна, че четата на нѣкой си Кара Али се събирала и укрепявала при с. Кара Тепе. За 3-и ноември началникътъ на отряда предполагаше да настѫпи по шосето отъ Ортакьой и да унищожи или разпръсне тази башибозушка чета.

Началникътъ на Родопския отрядъ, за да изпълни взетото решение, на 2-и ноември заповѣда:

„§ 1. По събранитѣ сведения, на ж.-п. ст. Букъ имало около два неприятелски табора, съ артилерия, и башибозукъ.

§ 2. Дружината на майоръ Жечевъ (9-и полкъ), съ 4-а планинска батарея отъ 1-и планински артилерийски полкъ, утре, 3-и того, вечерьта ще бѫде къмъ Сарѫ Шабанъ.

21-и полкъ на 4-и того ще настѫпи отъ линията Смилянъ — Гол. Паласъ за Ксанти.

Отрядътъ утре, 3-и того, да настѫпи по посока на ж.-п. ст. Букъ, като вечерьта достигне линията коти 750—1148, за което:

а) *Дѣсна колона* — полковникъ Бошнаковъ — три дружини отъ 9-и полкъ и две планин. батареи отъ 1-и планински артилер. полкъ и една батарея отъ 3-и планин. артилер. полкъ — да настѫпи утре, 3-и того, 7 ч. пр. пл. по пѫтя Драма — Чаталджа за с. Борзана (вдѣсно отъ желѣзния пѫть) — Хасанъ Бей — Берчище.

б) *Лѣва колона* — полковникъ Митовъ — 27-и полкъ (четири дружини), три батареи отъ 1-о и две батареи отъ 2-о с. с. планински артилер. отдѣления отъ 3-и планин. артилер. полкъ, и 3 а батарея отъ 1-и планин. артилер. полкъ, мостовиятъ взводъ, половината отъ телеграфния взводъ и инженерния паркъ — да тръгне утре, 3-и того, 7 ч. пр. пл. по платното на желѣзния пѫть Драма — ж.-п. ст. Букъ, като вечерьта стигне до с. Иени Махале. Авангардътъ на колоната да вземе нѣколко товари дъски за настилане желѣзнопѫтнитѣ мостове по пѫтя.

в) *Отдѣленъ ешелонъ* — полковникъ Маслинковъ — две дружини отъ 39-и полкъ, 3-о планин. с. с. артилер. отдѣление отъ 3-и планин. артилер. полкъ, да тръгне утре, 3-и того, въ 1 ч. сл. пл. и следва по пѫтя на лѣвата колона. Да нощува въ с. Шимширли.

г) *Полското с. с. артилерийско отдѣление,* съ една дружина отъ 39-и полкъ, да остане временно въ Драма[1]).

§ 3. *Дивизионниятъ огнестреленъ паркъ* да остане въ гр. Драма, до втора заповѣдъ.

§ 4. *Дивизионниятъ лазаретъ* да тръгне утре, 3-и того, въ 9 ч. 30 м. пр. пл. и да следва по пѫтя на дѣсната колона.

[1]) Началникътъ на отряда предполагаше тѣзи части да се превозятъ по желѣзния пѫть, следъ завладяване последния, до Деде Агачъ. И наистина, между 10-и и 25-и ноември тѣ бѣха превозени

§ 5. *Домакинскитѣ обози* да следватъ следъ частитѣ си.

§ 6. *Азъ* ще следвамъ следъ лѣвата колона."

Въ сѫщото време на *Коменданта на гр. Кавала*, майоръ Жечевъ, бѣ изпратена отъ началника на щаба на отряда следната заповѣдь:

„Ротата отъ 39-и полкъ, назначена за гарнизонъ на гр. Кавала, днесъ тръгна за казания градъ.

Съ повѣрената Ви дружина и планинската батарея настѫпете още днесъ по пѫтя Кавала — Сарѫ Шабанъ. На 2-и того вечерьта нощувайте въ с. Чанди, а на 3-и того продължете пѫтя си до Сарѫ Шабанъ и показания на картата мостъ на р. Места, по пѫтя Сарѫ Шабанъ — Места.

Вземете мѣрки, щото всичкото събрано орѫжие и бойни припаси въ Кавала и Сарѫ Шабанъ, да се изпрати съ обеватели[1]) коли въ гр. Драма.

Установете, ако не телеграфно, то поне телефонно съобщение между Сарѫ Шабанъ и Кавала. Установете управление въ Сарѫ Шабанъ и съобщете състава му."

Командуващиятъ II армия въ 10 ч. 30 м. пр. пл. изпрати заповѣди: а) до командира на 2-а македоно-одринска бригада да тръгне отъ Каджкьой за Димотика и да влѣзе въ разпореждането на командира на конната бригада; б) на командира на последната — да тръгне веднага за Деде Агачъ, като остави часть за охрана на мостоветѣ при Кулели Бургасъ, „ако тамъ нѣма пехотни части".

Понеже *2-а македоно-одринска бригада* бѣ много изморена отъ движението по калнитѣ пѫтища, за да достигне въ района Кумарлѫ — Сарѫ Хадъръ — Дели Елесъ, то командиръ̀тъ на бригадата въ 4 ч. 30 м. сл. пл. изпрати на командуващия армията донесение, че на 2-и ноември, макаръ и късно, бригадата ще бѫде въ Димотика.

Командиръ̀тъ на *Сборната конна бригада* получи заповѣдьта едвамъ въ 6 ч. 30 м. сл. пл. и реши да почне изпълнението ѝ на следния день — 2-и ноември, като предполагаше до вечерьта да достигне не подалечъ отъ Софлу. Понеже за охрана на мостоветѣ бѣха вече пристигнали две български роти и единъ сръбски ескадронъ отъ Източния секторъ, командиръ̀тъ на бригадата реши да прибере охраняващитѣ конни части въ Димотика, а при дветѣ роти да остави единъ коненъ взводъ, за да могатъ да изпращатъ разезди.

Командиръ̀тъ на 2-а македоно-одринска бригада не събра четиритѣ си дружини, а ги насочи направо къмъ Димотика. 6-а и 8-а дружини се прехвърлиха презъ Арда на лодки, на 3 км. по-горе

[1]) Наемни.

отъ Кумарлъкъ и, заедно съ 7-а дружина, която бѣ минала презъ рѣката по-рано, настъпиха по пътя Саръ Хадъръ — Чаушкьой — Емлединъ — Караджалъкъ — Болгаркьой — Димотика. Пътьтъ бѣше много каленъ и труденъ. Едвамъ въ полунощь главата на колоната стигна до Болгаркьой, дето командиръ̀тъ на бригадата заповѣда да се спре за нощуване. Останалата, 5-а, дружина отъ бригадата тръгна отъ Сименли направо за Димотика и пакъ посрѣднощь едвамъ стигна до Каджкьой.

По този начинъ бригадата презъ този день извървѣ около 40 км., войницитѣ се изморихa твърде много отъ дългия походъ по разкаляни пътища, и пакъ тя не можа да достигне до Димотика, както бѣше заповѣдалъ командуващиятъ армията.

Конната бригада въ 7 ч. 10 м. пр. пл. тръгна въ походенъ редъ отъ Болгаркьой, като имаше въ авангардъ единъ ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ и въ флангардъ — единъ взводъ отъ 6-и коненъ полкъ. Въ ариергардъ и за охрана на обоза бѣ оставенъ другиятъ взводъ, а едно отдѣление бѣ оставено въ Болгаркьой за обслужване летещата поща за свръзка съ последната телефонна станция при Сименли. Когато походната колона мина презъ Димотика, къмъ нея се присъединиха и ескадронитѣ отъ Аарнауткьой, които охраняваха мостоветѣ. Оттукъ бригадата настъпи по пътя Димотика — Салтъккьой — Софлу, като се изпратиха два самостоятелни офицерски разезди.

Движението бѣше много бавно. Когато челниятъ отрядъ достигна срещу Алимибекьой, на лѣвия брѣгъ на Марица, по него се откри пехотенъ огънь. Бригадата бѣ принудена да се отбие отъ пътя и да мине западно отъ Салтъккьой.

Въ 4 ч. 40 м. сл. пл. бригадата пристигне въ гр. Софлу, посрещната тържествено отъ населението.

Никакви нови сведения за противника не бѣха получени. Когато походната колона бѣ въ Салтакликьой, получи се донесение отъ самостоятелния разездъ, че въ Деде Агачъ били пристигнали отъ Гюмюрджина 500 души редовна войска съ две орждия. Командиръ̀тъ на бригадата реши да прекрати настъплението и разпореди бригадата да се разположи за нощуване въ града.

Още въ 8 ч. пр. пл. той остави въ Каджкьой заповѣдь до командира на 2-а македоно-одринска бригада да настъпи бързо и настигне Сборната конна бригада въ Софлу; ако това е невъзможно, то да изпрати съ форсиранъ маршъ поне една облекчена дружина; да остави една рота въ Димотика за охрана на тила и „за свръзка съ

8-а дивизия". Тази заповѣдь командиртъ на 2-а македоно-одринска бригада получи къмъ 9 ч. сл. пл., когато неговитѣ преуморени отъ усиления преходъ дружини приближаваха къмъ Болгаркьой. Той веднага изпрати донесение, че му е абсолютно невъзможно да пристигне съ бригадата си въ Софлу, защото тя презъ деня е изминала около 40 км., и доброволцитѣ сж почти боси и съ подбити нозе.

Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. командиртъ на конната бригада изпрати въ щаба на армията донесение, че очаква поне една дружина отъ македоно-одринската бригада, за да продължи движението къмъ Деде Агачъ.

Дейность на разнитѣ отряди на 3-и ноември.

На 3-и ноември всички български войски, действуващи въ Родопитѣ, ржководени отъ Главното командуване, започнаха своитѣ активни действия.

Сборната конна бригада. — Командиртъ на македоно-одринската бригада, макаръ да бѣше донесълъ за преумората на своитѣ войници, направи всичко възможно, за да изпълни заповѣдьта.

Той взе мѣрки да се нахранятъ добре войницитѣ. Следъ това формира една сборна рота отъ най-слабитѣ и най-изморенитѣ войници, която остави въ Димотика, а съ бригадата си тръгна отъ Болгаркьой къмъ Софлу. Въ Димотика на бригадата се даде голѣма почивка, следъ което движението се продължи, и вечерьта къмъ 9 ч. сл. пл. една дружина пристигна въ Софлу, а следъ полунощь пристигнаха и другитѣ дружини.

Командиртъ на конната бригада, обаче, смѣташе, че безъ пехотна поддръжка не може да се продължи настжплението на югъ. Въ 6 ч. пр. пл. той получи донесение отъ командира на македоно-одринската бригада и веднага му изпрати следната заповѣдь:

„Откритиятъ на ж.-п. ст. Бедекли противникъ възлиза на 600—700 души. При Фере сжщо се събира противникъ. Въ Деде Агачъ—до 500 души, съ два топа. При тия условия конната бригада ще настжпва само съ подкрепа и взаимодействие на повѣрената Ви опълченска бригада. Ето за какво, необходимо е часъ по-скоро да пристигнете въ Софлу.

Днесъ конната бригида ще остане въ Софлу и ще чака вашето пристигане. Реквизирайте, доколкото е възможно, обувки въ Димотика за доброволцитѣ."

Въ сжщото време той изпрати донесение на командуващия армията:

„За да може повѣрената ми бригада да се осланя на пехотни части, пристигането на такива въ Софлу е необходимо. Затова днесъ ще остана съ бригадата въ Софлу, като изпратя напредъ разузнавателни части."

И тъй, докато преуморената доброволческа бригада бързаше да настигне конната бригида, последната остана презъ цѣлия день на почивка въ Софлу.

Къмъ 7 ч. пр. пл. бѣ изпратенъ напредъ 2./6. ескадронъ, съ задача да разузнае за противника по посока Кара Бунаръ—Вакъвъ—Чомлекликьой и вечерьта да се завърне въ Кара Бунаръ и да охранява бригадата.

Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. бѣ изпратенъ самостоятеленъ офицерски разездъ отъ 12 конници, заедно съ четата на Димо Николовъ, къмъ Дадя—Къшлаккьой—Балъккьой—Фере—Деде Агачъ, съ заповѣдь да изпраща донесенията си въ Софлу, дето бригадата ще остане, до втора заповѣдь. За резултата отъ действията на разузнавателния ескадронъ може да се съди отъ следното донесение, изпратено отъ командира на бригадата до командуващия армията въ 7 ч. 15 м. сл. пл.:

„Днесъ при настъплението на разузнавателния ескадронъ на югъ отъ с. Вакъвъ е билъ откритъ огънь. Следъ кратка престрелка, противникътъ е отстъпилъ къмъ Чомлекликьой и оттамъ—за Бедекли. Разездитѣ, изпратени къмъ Деде Агачъ, още не съ успѣли да опредѣлятъ лично какви войски има тамъ. Обаче отъ куриеръ, изпратенъ отъ Вжтрешната организация до войводата Димо Николовъ, който днесъ съ четата си бѣше въ Софлу, твърди съ положителность, че тамъ е имало 500 души. Преди три дни съ пристигнали отъ Гюмюрджина още 500 души съ два топа. Вчера разездътъ отъ височината западно отъ Яниринъ е чувалъ отъ 2 до 5 ч. сл. пл. непрекъсната артилерийска стрелба къмъ Гюмюрджина. Тая минута бригадата на подполковникъ Пчеларовъ още не е пристигнала въ Софлу, при всичко че получихъ отъ него донесение, че ще се постарае да изпрати поне една дружина. Моля, въ Димотика да се изпрати запасъ отъ патрони.“

Ортакьойскиятъ отрядъ, безъ да дочака придаденитѣ му сръбски ескадрони, въ 9 ч. пр. пл. настъпи отъ Ортакьой къмъ с. Кара Тепе, дето, споредъ казването на мѣстнитѣ жители, се укрепявала четата на нѣкой си Кара Али. Той се разположи за нощуване на бивакъ по височинитѣ при с. Покриванъ, като презъ нощьта се охраняваше отъ една рота, а друга рота бѣ назначена за прикритие на батареята. Тритѣ роти отъ 8-а погранична дружина настъпиха, презъ Пелагонъ, за Демирлеръ и Кара Тепе.

Родопскиятъ отрядъ. — Лѣвата група отъ Родопския отрядъ бѣ формирала единъ отрядъ отъ три роти и две планински орждия, който на 2-и ноември трѣбваше да настъпи и да заеме с. Егри Дере и да влѣзе въ връзка съ частитѣ отъ Кърджалиския отрядъ, на лѣвия брѣгъ на р. Арда. Но турцитѣ бѣха отстъпили отъ Егри Дере и се събираха на прохода Илишахъ. На 2-и ноември, когато

21-и полкъ се готвѣше да настжпи къмъ Скеча, турцитѣ отъ Илишахъ бѣха минали въ настжпление, отблъснали разузнавателната рота и достигнали до преднитѣ постове на дѣсния брѣгъ на Арда. Понеже тѣ бѣха открили и артилерийски огънь, то командирътъ на бригадата разпореди да се събератъ на позицията при Гол. Паласъ дружинитѣ, които бѣха разположени на квартири въ околнитѣ села. На разсъмване на 3-и ноември позицията на височинитѣ северно отъ Гол. Паласъ се заемаше отъ три дружини отъ 21-и полкъ. Около три табори, подкрепени съ огънь отъ четири орждия, настжпиха къмъ Гол. Паласъ, като заставиха българскитѣ предни постове да се отдръпнатъ, следъ кратъкъ огневи бой, на лѣвия брѣгъ на рѣката. По пладне турската батарея отъ позицията си на височината южно отъ моста откри огънь, на който веднага отговори 1./3. с. с. планин. батарея. Артилерийската стрелба отъ дветѣ страни продължи до вечерьта. Турцитѣ, очевидно, очакваха тъмнината, за да минатъ презъ р. Арда, която бѣше придошла, и можеше да се мине само по моста при Гол. Паласъ, но този мостъ бѣше подъ огъня на българската позиция. Българското командуване разпореди частитѣ за презъ нощьта да заематъ позициитѣ си, а на самия мостъ бѣха поставени патрули, които да подадатъ сигналъ, щомъ турцитѣ се опитатъ да минаватъ рѣката. Посрѣднощь турцитѣ наистина се опитаха да настжпятъ. Патрулитѣ навреме откриха тѣхното приближаване къмъ моста и подадоха установенитѣ сигнали. Отъ цѣлата позиция се откри силенъ огънь по моста. Българитѣ започнаха да викатъ „Ура!". Турцитѣ, непривикнали да действуватъ нощно време, бѣха изненадани отъ тѣзи викове и отстжпиха безредно къмъ прохода Илишахъ. За безредното имъ отстжпление свидетелствуваха многото разхвърляни по пжтищата войнишки вещи, което българитѣ констатираха на другия день, при настжплението си. Въ този бой българитѣ имаха 6 убити и 5 ранени войници.

Дветѣ колони отъ Драмската група на Родопския отрядъ настжпиха точно споредъ заповѣдьта по отряда и, безъ да срещнатъ противникъ, достигнаха линията Берчище—Иени махале. Вториятъ ешелонъ достигна до с. Шимширли.

Дѣсното странично прикритие на 2-и ноември бѣ достигнало на половината пжть Кавала — Сарж Шабанъ. На 3-и ноември то продължи настжплението си къмъ предполагаемия мостъ при Сарж Шабанъ и вечерьта достигна височинитѣ при Бойну Къзълъ, кждето зае позиция и остана да пренощува. Дотукъ движението на прикритието не бѣ обезпокоявано отъ турцитѣ, които бѣха на лѣвия брѣгъ на р. Места.

Кърджалийскиятъ отрядъ презъ деня бързаше да заеме своето изходно положение, споредъ даденитѣ заповѣди. Тъй, къмъ 9 ч. сл. пл. командиратъ на 1-и сборенъ полкъ получи донесение, че полкътъ му е вече събранъ на дѣсния участъкъ на позицията, съ изключение на една опълченска рота, която е на лѣвия участъкъ. 2-и сборенъ полкъ сѫщо бѣ събранъ на лѣвия участъкъ на позицията. Отъ Дѣсната обходна колона се получи донесение, че на 2-и ноември започнала изпълнение възложената ѝ задача. Тя обезоръжила населението на Акъ Бунаръ, следъ което заела височинитѣ западно отъ Айнаджикъ, дето била обстреляна отъ една турска рота и башибозукъ. На 3-и колоната ще тръгне, споредъ последната заповѣдъ.

3-а македоно-одринска бригада, следъ уморителенъ маршъ, зае своето изходно положение по склона на Солукъ дагъ, при с. Кашлякъ, следъ като прогони (само съ шесть артилерийски изстрели) турскитѣ башибозушки партии, които се опитваха да я спратъ съ огънь на р. Сюютлю дере.

Началникътъ на отряда очакваше дано се получатъ по-нови сведения за турцитѣ, за да отдаде заповѣдьта си за настъплението, но такива сведения не се получиха. Само отъ 1-и сборенъ полкъ бѣ хванатъ единъ турчинъ отъ Асанкьой, който казвалъ:

„1) Въ настъплението срещу в. 669 на 1-и ноември взели участие три низамски табори, два башибозушки табори, две орждия и една картечница. Следъ боя, тѣзи войски нощували въ с. Сеидъ Али, западно отъ Местанлъ, а на 2-и ноември отстъпили къмъ Местанлъ.

2) Въ с. Джанъ Бешлеръ, на югъ отъ р. Дерменъ дере, имало четири табори, две орждия и една картечница.

3) Отъ турскитѣ войници той узналъ, че на 3-и ноември около три табори заминали отъ Джанъ Бешлеръ за с. Егри Дере."

Като не се надяваше да получи повече сведения, генералъ Геневъ въ 7 ч. 30 м. сл. пл. изпрати на частитѣ следната оперативна заповѣдъ за настъпление на 4-и ноември:

„§ 1. По сведения, събрани отъ пленникъ, турскитѣ сили въ Кърджали, изглежда че съставятъ две групи отъ по два табори, съ по две орждия, съ по една картечница и партии башибозуци. Едната вчера е отстъпила къмъ гр. Местанлъ. Часть отъ другата днесъ е потеглила отъ с. Джанъ Бешлеръ (на югъ отъ р. Дерменъ дере) за с. Егри Дере, на р. Арда.

§ 2. Утре повѣренятъ ми отрядъ да настъпи къмъ гр. Местанлъ и на югъ, съ цель да атакува неприятеля, дето го намѣри.

§ 3.

Крайна дѣсна обходна колона:

Капитанъ Станевъ.

Отъ 3-а др. 40 и полкъ . . . . . 3 роти.
Отъ 4-о план. арт. отдѣление . . . 2 орждия.

Да настжпи въ 6 ч. 30 м. пр. пл. отъ с. Кечу Куйранъ, презъ висота 850 — с. Бакашларъ — с. Чакаларъ, за Сехумлж, съ цель да пресѣче пжтя на отстжплението на неприятелскитѣ войски къмъ Гюмюрджина.

Дѣсна колона:

Подполковникъ Свинаровъ.

1-и сборенъ полкъ . . . . 2 дружини и 1 рота.
Отъ 4-о план. арт. отдѣление . . . . 1 батарея
Отъ картечната рота . . . . . 2 картечници
6 конници.

Да настжпи въ 8½ ч. пр. пл. отъ позицията и, като се насочи презъ Ахмедъ Сепаи, да атакува неприятеля, дето го намѣри, по посока на Семуджиларъ—Бахшишлеръ—Ходжа Сахутлу.

Централна колона:

Подполковникъ Желѣзовъ.

2-и сборенъ полкъ, безъ една рота, 4 дружини.
Отъ 4-о план. арт. отдѣление . . 1 батарея.
6 конници.

Да настжпи въ 9 ч. пр. пл. отъ позицията и да атакува неприятеля, дето го намѣри, по посока шосето къмъ Местанлж, въ зоната, ограничена, на западъ, отъ висотата 669—в. Узъ Бей (изключително) — гр. Местанлж и, на изтокъ, отъ Балабанлж — колибитѣ при буква „ж" на Къшла Арасж—Айдънкьой—Местанлж.

Лѣва обходна колона:

Подполковникъ Протогеровъ.

3-а макед.-одринска бригада, безъ една друж.
Отъ 4-о план. арт. отдѣл. 1 батарея . 4 орждия.
Отъ картечната рота . . . . . 2 картечници.
8 конници.

Да настжпи въ 6 ч. пр. пл. отъ с. Кашлякъ презъ Солукъ дагъ, съ цель да атакува противника въ Местанлж отъ изтокъ и пресѣче пжтя на отстжплението му откъмъ югъ.

Маневрени войски:

Капитанъ Величковъ.

12-и Лозенградска дружина.
Техническата часть на опълчението.
Отъ полуескадрона . . . . . 1 взводъ.
Отъ конната жандармерия . . . . . 1 взводъ.
Отъ пехотната жандармерия . . . . . 1 взводъ.

Да се съсрѣдоточатъ въ 9 ч. 30 м. пр. пл. при кантона на шосето на югъ отъ гр. Кърджали, дето да влѣзатъ въ мое разпореждане.

§ 4. *Азъ* ще бжда по шосето Кърджали — Местанлж, при маневренитѣ войски."

Заедно съ тази заповѣдъ, на частитѣ бѣ изпратена и следната наредба, съ която се уреждаше службата въ тила:

„За настжплението, което отрядътъ предприема утре, на 4-и ноември, заповѣдвамъ:

§ 1. Македоно-одринскиятъ транспортъ, подъ командата на поручикъ Сп. Костовъ, отъ 200 коне да се раздѣли на две: 150 коне да се натоварятъ съ хлѣбъ и 50 коне — съ патрони. Транспортътъ да потегли въ 10 ч. отъ Кърджали и да следва по шосето за Местанлж.

§ 2. Отрядниятъ лазаретъ да остане въ Кърджали, а Лазаретътъ на македоно-одринскитѣ дружини, да тръгне въ 9 ч. 30 м. пр. пл. и да следва задъ маневренитѣ войски, като образува, при нужда, главенъ превързоченъ пунктъ, по мое указание.

§ 3. Парковиятъ пехотенъ взводъ, отъ с. Ашикларъ, и артилерийскиятъ парковъ взводъ, отъ Тузлука, да тръгнатъ утре въ 7 ч. 30 м. пр. пл. за гр. Кърджали, дето ще получатъ заповѣдь отъ интенданта на отряда, полковникъ Аврамовъ, за по-нататъшното имъ движение за гр. Местанлж.

§ 4. Болнитѣ и раненитѣ да се изпращатъ въ отрядния лазаретъ, въ Кърджали."

Следъ разпращане тѣзи разпореждания до частитѣ, генералъ Геневъ изпрати известие на началника на групата отъ Родопския отрядъ, въ Райково, за предприеманото настъпление. Презъ нощьта той изпрати въ Щаба на действуващата армия следното донесение:

„Колонитѣ на повѣрения ми отрядъ заеха изходнитѣ си положения съ успѣхъ. Утре на разсъмване ще почнатъ настъплението и атакуването на противника около Местанлъ, дето противникътъ, около три табори редовна войска, два табори башибозукъ, при една скорострелна батарея и две картечници, е заелъ позиция."

Дейность на разнитѣ отряди на 4-и ноември. — Боятъ при Местанлъ.

(24-о картограф. приложение).

Сборната конна бригада. — Следъ като дочака пристигането на македоно-одринската бригада, командирътъ на конната бригада презъ нощьта срещу 4-и ноември събра въ квартирата си командира на македоно-одринската бригада и командиритѣ на конницѣ полкове и, следъ като ги запозна съ положението, имъ съобщи, че е взелъ решение да настъпи и, ако срещне противникъ, да го атакува. А понеже доброволцитѣ бѣха много изморени, то се реши настъплението да се почне въ 10 ч. пр. пл.

Обща заповѣдь за организиране похода не бѣ дадена. Конната бригада тръгна първа, като имаше въ авангардъ 3./6. ескадронъ съ две картечници. Следъ това тръгна 2-а македоно-одринска бригада, която имаше свой авангардъ отъ 6-а Охридска дружина.

Командуването на конната бригада бѣ възложено на командира на 6-и коненъ полкъ, а титулярниятъ командиръ на бригадата, полковникъ Таневъ, остави за себе си общото командуване на отряда. Споредъ правилата, конниятъ началникъ трѣбваше да поеме и командуването на дадената му пехотна часть, като продължава да командува едновременно и собствената си конна часть. Затова Щабътъ на действуващата армия и този на II армия продължаваха да зоватъ полковникъ Таневъ „командиръ на конната бригада".

Когато авангардътъ на конната бригада достигна височинитѣ северно отъ Елкенджикьой, турцитѣ откриха по него огънь отъ селото, следъ което се отдръпнаха къмъ с. Бедекли. Отъ разузнаването се установи, че неприятель, въ съставъ около единъ таборъ (5—600 души), заема окрайнината на с. Сейменли и височината предъ с. Бедекли.

Командирътъ на конната бригада заповѣда да се атакува противника, като насочи: а) предъ фронта — спешения авангарденъ ескадронъ съ дветѣ картечници; б) срещу лѣвия флангъ — тритѣ дружини отъ македоно-одринската бригада; в) петь ескадрони въ коненъ строй срещу крайния лѣвъ флангъ, съ задача да излѣзатъ въ тила на позицията; г) една македоно-одринска дружина бѣ оставена въ резервъ.

Командирътъ на 2-а македоно-одринска бригада построи бригадата въ сборенъ редъ, въ който продължи настжплението си. Той повика дружиннитѣ командири и имъ даде посока за настжпление така: 5-а дружина — къмъ източния край на с. Елкенджикьой, 6-а — къмъ западния край на сжщото село, а 7-а дружина да остане въ бригадна поддръжка, задъ срѣдата на бойния редъ.

Щомъ почна настжплението на пехотнитѣ дружини, турцитѣ отъ Сейменли се оттеглиха. Дружинитѣ безспирно продължиха настжплението, и, когато тѣ минаха презъ Сейменли, турцитѣ напуснаха и позицията си при Бедекли, следъ като откриха силенъ пехотенъ огънь отъ много далечно разстояние, който бѣше съвсемъ безвреденъ за настжпващитѣ дружини.

Дружинитѣ продължиха настжплението си и достигнаха до с. Теке, дето 5-а и 6-а дружини останаха да нощуватъ въ боенъ редъ, а бригадната поддръжка (7-а дружина) остана да нощува въ с. Кьопюклю. Оставената въ разпореждането на командира на конната бригада 8-а дружина нощува въ с. Бедекли.

Къмъ 3 ч. сл. пл. откъмъ Фере пристигна единъ влакъ съ деветь вагони, носещъ около една рота редовни турски войници, която, вѣроятно, е имало задача да подкрепи нередовнитѣ и опълченски войски, които охраняваха желѣзния пжть. Преди да стигне влакътъ до ж.-п. ст. Бедекли, една часть отъ войницитѣ слѣзоха отъ него, но, като забелязаха, че тѣхнитѣ войски сж отстжпили, наново се покачиха, и влакътъ потегли бавно назадъ, охраняванъ отъ патрулна верига.

Въ това време конната бригада настжпваше въ коненъ строй къмъ лѣвия флангъ на турската позиция. Понеже турцитѣ не оказаха почти никаква съпротива, командирътъ на бригадата заповѣда: 1./3. и 2./6. ескадрони да преследватъ противника, да разрушатъ желѣзния пжть и да пленятъ бавнодвижещия се влакъ. Двата ескадрона тръгнаха въ галопъ къмъ Кьопюклю. Понеже пешитѣ войници около влака стреляха, единиятъ ескадронъ бѣ спешенъ и откри огънь по тѣхъ, а другиятъ — бѣ насоченъ да атакува въ коненъ строй.

Атакуващиятъ 2./6. ескадронъ изкочи предъ единъ дълбокъ оврагъ южно отъ Кьопюклю и, за да не се разстрои, се спре на закрито, задъ оврага. Обстреляниятъ отъ спешения 1./3. ескадронъ влакъ увеличи хода и сполучи да се оттегли. По този начинъ двата ескадрона не можаха да изпълнятъ възложената имъ задача — да пленятъ турския влакъ.

Изпуснатиятъ влакъ не можа да се спаси. Самостоятелниятъ разездъ на ротмистъръ Акрабовъ, като се движеше по посока Деде Агачъ, бѣ достигналъ въ с. Пашмакчи и чу сигналитѣ отъ движещия се влакъ. Отъ селенитѣ ротмистъръ Акрабовъ узна, че това е турски влакъ съ войници отъ Фере, и реши да му пресѣче пѫтя и да не му позволи да се върне обратно. Той тръгна съ разезда си къмъ желѣзния пѫть и, когато влакътъ приближаваше до Мерхамлѫ, съ пироксилинови патрони разруши пѫтя южно отъ станцията. Започваше да се стъмнява. Разездътъ откри огънь по спрѣлия влакъ. Турскитѣ войници и персоналътъ на влака се разбѣгаха въ тъмнината и отстѫпиха къмъ с. Кермекли, на дѣсния брѣгъ на Марица.

Презъ нощьта двата конни полка се събраха въ с. Теке, но получиха заповѣдъ отъ титулярния командиръ на бригадата да се върнатъ назадъ и да нощуватъ въ с. Бедекли. Това връщане скѫси значително времето за почивка на хората и конетѣ.

Ортакьойскиятъ отрядъ. — На 4-и ноември къмъ отряда, при Покриванъ, се присъединиха 3./8. пограничната рота и два сръбски ескадрона. Въ 9 ч. пр. пл. отрядътъ настѫпи по шосето за с. Кара Тепе, като изпрати нѣколко разезди за разузнаване. 3./8. погранична рота бѣ насочена къмъ с. Кара Тепе, презъ с. Ашеренъ. Къмъ 2 ч. сл. пл., когато отрядътъ доближи с. Кара Тепе, се получиха донесения отъ разездитѣ, че турцитѣ се окопаватъ по височинитѣ надъ селото. Отрядътъ се развърна въ боенъ редъ и, следъ двучасово енергично настѫпление, подкрепено съ артилерийски и съ картеченъ огънь, достигна турската позиция. Турцитѣ се разбѣгаха въ разни посоки. Заловенъ бѣ организаторътъ на четата — Адилъ ефенди — и 18 души четници. Следъ това отрядътъ се разположи за нощуване въ с. Демирлеръ.

Родопскиятъ отрядъ. — За да изпълни заповѣдьта по Родопския отрядъ, командирътъ на 1./2. бригада, полковникъ Гешевъ, разпореди частитѣ отъ линията Смилянъ — Гол. Паласъ да настѫпятъ къмъ Ксанти, за присъединение къмъ отряда, въ следния редъ:

а) Дѣсна колона (2./21. дружина и 9-а планинска не с. с. батарея) по пѫтя Чокманово—Чамджасъ — к. 1750, за да действува въ

флангъ на противника, ако той се опита да се задържи на превала Илишахъ.

б) Срѣдна колона (1./21., 3./21., 4./21. дружини и три планински батареи) по шосето Гол. Паласъ — Ксанти, съ задача да заеме и се утвърди на превала Илишахъ.

в) Лѣва колона (сборната дружина на майоръ Аврамовъ отъ три роти и две планински не с. с. орждия) по пжтя Маданъ — в. Петровица, за да охранява фланга и тила на Срѣдната колона.

Срѣдната колона закъснѣ много, защото бѣ организирано разузнаване, за да се опредѣли дали турцитѣ се държатъ още на позицията си оттатъкъ рѣката. А не бѣше възможно да се мине презъ моста при Гол. Паласъ, преди да се узнае това. Затова колоната тръгна едвамъ по пладне, когато се узна, че турцитѣ сж отстжпили съ една часть отъ силитѣ си по шосето, а съ друга — по пжтя Кечи Кая — в. Буховица — в. 1500. Залесената мѣстность отъ дветѣ страни на шосето, което върви по една дълга тѣснина, и мъглата, която прѣчеше на обзора, налагаха предпазливо движение, за да не се попадне на засада. Затова авангардътъ на колоната можа да извърви до вечерьта само около 3 км., а главнитѣ сили останаха да нощуватъ при с. Гол. Паласъ. По сжщитѣ причини не можаха да напреднатъ и другитѣ две колони, които, освенъ това, трѣбваше да съобразяватъ движението си съ това на Срѣдната колона.

Другата група отъ Родопския отрядъ продължи настжплението си пакъ въ две колони: дѣсната колона тръгна по пжтя Берчище — Мурадчикъ — ж.-п. ст. Букъ, а лѣвата, въ два ешелона, — по платното на желѣзния пжть. Движението на двата ешалона отъ лѣвата колона бѣ твърде бавно, особено когато се минаваха многото мостчета, покрити съ желѣзни плочи, по които много коне се хлъзгаха и падаха.

Началникътъ на отряда предполагаше, че турцитѣ ще отбраняватъ желѣзнопжтния мостъ при ж.-п. ст. Букъ, и изпрати три разузнавателни отряда, които да влѣзатъ въ съприкосновение съ тѣхъ до пристигането на колонитѣ. Тѣзи отряди завариха моста незаетъ отъ турцитѣ. Последнитѣ не го разрушили, макаръ да сж били поставени заряди за хвърлянето му въ въздуха.

Щомъ получи донесение, че мостътъ е завладянъ отъ разузнавателнитѣ отряди, генералъ Ковачевъ реши да прехвърли още сжщия день отряда на лѣвия брѣгъ на р. Места и заповѣда:

а) Дѣсният разузнавателенъ отрядъ да достигне хребета между селата Арпаджикъ и Перчемли, а Дѣсната колона

да се движи по платното на желѣзния пѫтъ и да достигне до Арпаджикъ;

б) Срѣдниятъ разузнавателенъ отрядъ да достигне до с. Сарѫ Бунаръ и да изпрати една рота въ с. Халуванъ;

в) Лѣвиятъ разузнавателенъ отрядъ да достигне до с. Горнова, а Лѣвата колона — до с. Гор. Калово.

Движението на колонитѣ се забави, защото трѣбваше да минатъ по единствения мостъ. Независимо отъ това, дѣсната колона трѣбваше да усили разузнавателния си отрядъ, за да разпръсне една турска засада при с. Боранлѫ. Затова колонитѣ пѫтуваха до късно и нощуваха: дѣсната — въ Арпаджикъ, лѣвата — въ Кюркчѫларъ (авангардътъ на колоната достигна Дол. Калово), вториятъ ешелонъ на лѣвата колона — с. Букъ.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Боятъ при Местанлѫ. — На 4-и ноември, на разсъмване, частитѣ отъ Кърджалиския отрядъ започнаха да изпълняватъ получената презъ нощьта заповѣдь за настѫпление. Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. щабътъ на отряда стигна при кантона на шосето южно отъ Кърджали, дето започнаха скоро да пристигатъ маневренитѣ войски.

Крайната дѣсна колона, която бѣ нощувала на височината западно отъ Сърткьой, настѫпи презъ голѣмия долъ южно отъ селото и изгуби цѣлия день въ преодоляване стръмнитѣ му склонове. Къмъ 4 ч. сл. пл. колоната се спре за нощуване на гребена северно отъ в. 850.

Дѣсната колона настѫпи въ 8 ч. 30 м. пр. пл. отъ в. 669, безъ да може да установи връзка съ съседа вдѣсно. Къмъ 12 ч. по пладне, когато челниятъ отрядъ на колоната наближи къмъ Сеидъ Али, една турска рота откри огънь по него. Българската батарея веднага зае позиция и откри огънь по залегналата турска верига, но скоро го прекрати, защото турцитѣ се пръснаха изъ гънкитѣ на мѣстността. Авангардътъ на колоната се развърна въ боенъ редъ и настѫпи къмъ височината южно отъ Акче Каракъ. Неговитѣ патрули бѣха обстрелвани отъ башибозуци, които стреляха, докато селенитѣ избѣха отъ селото.

Срѣдната колона настѫпи по шосето въ 9 ч. пр. пр. Къмъ 1 ч. сл. пл., когато авангардътъ на колоната доближи моста на р. Сюютлю, той бѣ посрещнатъ съ пехотенъ огънь, и веднага се развърна въ боенъ редъ. Той продължи настѫплението си, но бавно, поради слабия настѫпателенъ духъ на старитѣ опълченци.

Лѣвата колона настжпи отъ с. Кашлякъ въ 7 ч. пр. пл. Още въ началото на настжплението, преднитѣ части на колоната трѣбваше да разпръснатъ нѣколко малки групи башибозуци, които ги обстрелваха и раниха трима войници. Следъ единъ часъ колоната продължи трудното си възкачване по склоноветѣ на Солукъ дагъ. Къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл., когато колоната бѣ източно отъ Акчаларъ, се чуха артилерийскитѣ изстрели къмъ Местанлж, и началникътъ на колоната, безъ нужда, заповѣда да се мине отъ походенъ въ боенъ редъ, за което се изгуби още единъ часъ.

И тъй, къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. вжтрешнитѣ две колони бѣха влѣзли въ съприкосновение съ турцитѣ, а дветѣ външни — продължаваха движението си, безъ да срещнатъ предъ себе си противникъ.

Къмъ 2 ч. 05 м. сл. пл. авангардътъ на дѣсната колона бѣ обстрелянъ съ артилерийски огънь откъмъ Курткьой. На гребена при сжщото село се показаха и турски вериги. Началникътъ на колоната развърна главнитѣ сили въ боенъ редъ и ги насочи къмъ гребена източно отъ Джидаларъ. Батареята, която се бѣ премѣстила на нова позиция при сжщото село, откри огънь по настжпващитѣ турски вериги. Авангардътъ на колоната, следъ като се изкачи на височината между Сеидъ Али и Акче Каракъ, бѣ насоченъ къмъ лѣвия флангъ на главнитѣ сили. Въпрѣки силния пехотенъ и артилерийски огънь, турцитѣ, въ съставъ около два табора съ две картечници, подкрепени отъ огъня на две орждия, настжпваха твърде енергично, вѣроятно съ цель да спратъ и отхвърлятъ дѣсната колона, за да прикриятъ отстжплението на своитѣ части и на населението отъ Местанлж, които въ това време на тълпи се движеха по пжтя за Шейхъ Джумая. Бойниятъ редъ на колоната сжщо премина въ настжпление, и дѣсниятъ му флангъ се доближи на 700 крачки отъ настжпващитѣ турци. Тѣ се опитваха на три пжти да атакуватъ този флангъ, но бѣха спирани съ пехотенъ огънь. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. турскитѣ орждия прекратиха стрелбата. Пехотната стрелба отъ дветѣ страни продължи до мръкване. Презъ нощьта турцитѣ се оттеглиха, безъ да бждатъ забелязани отъ българитѣ.

Докато дѣсната колона водѣше самостоятелно боя, началникътъ на срѣдната колона не получи никакво съобщение отъ нея. Бойниятъ редъ на срѣдната колона настжпваше, макаръ и бавно, къмъ Местанлж. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. той приближи до града, като прогонваше отдѣлнитѣ турски патрули. Когато частитѣ навлѣзоха въ града, две турски орждия откриха твърде бързъ шрапнеленъ огънь по него. Началникътъ на отряда въ това време бѣ въ срѣдата на града. Той заповѣда на батареята да заеме позиция и да

открие огънь по турскитѣ орѫдия, а пехотнитѣ части съ „ура“ да настѫпятъ на югъ. Турцитѣ безредно отстѫпваха, а срѣдната колона продължи настѫплението си и се спре на около 1·5 км. южно отъ града.

Началникътъ на лѣвата колона, като предполагаше, че турцитѣ ще отстѫпятъ по шосето, измѣни посоката на настѫплението на югозападъ, съ цель да пресѣче пѫтя на отстѫплението имъ. Патрулитѣ откриха една колона отъ шесть роти, отстѫпваща по пѫтя за Димотика. Командиръ̀тъ на 10-а дружина заповѣда, и орѫдията откриха огънь по тази колона. Откриха далеченъ пехотенъ огънь и нѣкои отъ ротитѣ на сѫщата дружина. Турцитѣ бѣха изненадани и разпръснати.

Маневренитѣ войски настѫпиха задъ срѣдната колона и до вечерьта стигнаха до гр. Местанлѫ.

И тъй, турцитѣ бѣха заставени да отстѫпятъ безредно отъ фронта предъ Кърджалиския отрядъ. На следния день по пѫтя предъ дѣсната колона бѣха намѣрени много разпръснати патрони. Предъ срѣдната и лѣвата колони турцитѣ бѣха оставили 80 голѣми палатки, а на бивака при Емирлеръ (за около два табора) бѣха намѣрени чували съ оризъ и съ сухари, музикантски инструменти, офицерски палатки, много войнишки вещи и около 10 км. телефоненъ кабелъ, простр̀ѣнъ по шосето до с. Гьолъ, дето, вѣроятно, е билъ турскиятъ щабъ на отряда. При с. Емирлеръ имаше укрепена позиция, подготвена за упорита отбрана.

Турскитѣ загуби въ този бой не сѫ известни, а Кърджалискиятъ отрядъ имаше 1 убитъ и 11 ранени войници. Изстреляни бѣха 49 гранати и 95 шрапнели.

Вечерьта началникътъ на отряда изпрати следното донесение до началника на Щаба на действуващата армия:

> „Днесъ отрядътъ зае Местанлѫ и отблъсна неприятеля къмъ югъ. Загубитѣ до тоя часъ не се знаятъ, но, вѣроятно, сѫ незначителни. Утре отрядътъ ще продължи настѫплението.“

Генералъ Геневъ не получи презъ деня никакво донесение отъ началницитѣ на колонитѣ. Като наблюдаваше отблизо действията и боя на срѣдната колона, той забеляза нѣкои грѣшки, които трѣбваше да се отстранятъ при по-нататъшнитѣ действия. Затова въ 7 ч. 30 м. сл. пл. изпрати следното „Приказание по Кърджалиския отрядъ“:

„Въ днешното настжпателно движение забелязахъ следнитѣ опущения, които заповѣдвамъ да се прекратятъ:

1. Не се поддържа свръзката между колоната и менъ.

2. Не се изпращатъ въ щаба никакви донесения.

3. Изпращанитѣ ординарци не се връщатъ, а не трѣбва да се задържатъ.

4. Често нищожни партии башибозуци задържатъ цѣли колони. Това да се прекрати, и да се настжпва енергично.

5. Следъ свършване боя, веднага да се изпращатъ въ щаба на отряда адютанти и ординарци за заповѣди."

На мръкване съприкосновението съ турцитѣ бѣ загубено. Въ щаба на отряда бѣ останало впечатление, че турцитѣ сж действували въ две групи, по два-три табори, две орждия и две картечници, и че тѣ сж отстжпили не само за да избѣгнатъ пълния си разгромъ, но и за да се събератъ и да дадатъ бой по-наюгъ, дето българитѣ ще бждатъ въ по-неблагоприятни условия. Затова началникътъ на отряда реши: 1. Отрядътъ да настжпи въ три колони, като бжде готовъ да атакува противника, дето го настигне: 2. Ако на 5-и ноември нѣма бой, колонитѣ да ношуватъ близо една до друга, за да се мѣни по-лесно посоката и за по-добро командуване. Затова още въ 7 ч. 30 м. сл. пл. бѣ изпратена на частитѣ следната заповѣдь за действията на 5-и ноември:

„§ 1. Неприятелтъ къмъ 5½ ч. сл. пл., следъ живо съпротивление, отстжпи отъ линията Акче Каракъ—Ояджиларъ.

§ 2. Утре въ 7 ч. пр. пл. колонитѣ (спр. зап. № 13) да продължатъ настжплението както следва:

Дѣсна колона: Подполковникъ Свинаровъ. (включително и колоната на Капитанъ Станевъ).	Да настжпи презъ с. Ходжа Сахутлу за махалитѣ, които се намиратъ на западъ отъ Коджа Имурларъ.
Централна колона: Подполковникъ Желѣзовъ.	Да настжпи по шосето за Гюмюрджина, презъ брода при с. Сехумлж—с. Идалехлеръ — Хисарджжларъ за Коджа Имурларъ.
Лѣва колона: Подполковникъ Протогеровъ.	Да настжпи презъ с. Сехумлж — Еляджинъ—Айвалж— за с. Шеихлеръ.
Маневрени войски: Подпоручикъ Куневъ.	Да следватъ на 1 км. следъ цетралната колона.

§ 3. *Отрядниятъ коненъ транспортъ, огнестрелниятъ паркъ и артилерийскиятъ парковъ взводъ* да вървятъ на 2 км. следъ маневренитѣ войски. За прикритие се назначаватъ пешиятъ и конниятъ взводове стражари, подъ командата на подпоручикъ Колевъ.

§ 4. *Отрядниятъ коларски транспортъ* да тръгне утре отъ Кърджали и да следва по пѫтя Местанлѫ—Гюмюрджина.

§ 5. *Азъ* ще бѫда съ маневренитѣ войски."

Въ 8 ч. сл. пл., когато заповѣдьта бѣ вече изпратена, се получи съобщение отъ командира на 1./2. бригада (Райково), че турцитѣ отъ Илишахъ сѫ атакували 21-и полкъ при Гол. Паласъ, и че на другия день ще настѫпи на югъ.

Въ 11 ч. сл. пл. съ наредба по отряда бѣ формирано Етапно комендантство въ Местанлѫ, на което бѣ възложено: 1. Да образува магазинъ отъ храни и тютюнъ отъ града и околнитѣ села; 2. Да охранява движението по шосето отъ моста на Сюютлю до моста на югъ отъ Местанлѫ; 3. да охранява транспортитѣ, които се движатъ по шосето, и да имъ съдействува; 4. Да прехранва и подслонява всички проходящи команди; 5. да изпраща команди въ околнитѣ села и ги очисти отъ башибозукъ; 6. да поддържа въ изправность телеграфната линия.

Дейность на разнитѣ отряди на 5-и ноември — Боятъ при Куруларъ.

(25-о картограф. приложение).

Сборната конна бригада. — Къмъ 8 ч. пр. пл. полковникъ Таневъ заповѣда да се продължи настѫплението къмъ гр. Фере, като 5-а дружина бѣ насочена по пѫтя Теке — Пашмакчи — източно отъ Кючукъ Вакъфъ, а другитѣ дружини — по пѫтя Теке—Саранли—Фере. Конната бригада бѣ насочена по пѫтя Бедекли — Теке — Пашмакчи — Кючукъ Вакъфъ — Фере. Тя тръгна въ 8 ч. 30 м. пр. пл., като имаше въ авангардъ 3./3. ескадронъ. Следъ като бѣ изминала около единъ километъръ отъ Теке, началникътъ на отряда заповѣда да свърне налѣво и да излѣзе на пѫтя, който минава източно отъ Кючукъ Вакъфъ, а по пѫтя направо отъ Теке за Кючукъ Вакъфъ да се изпрати единъ ескадронъ, като флангардъ.

Въ това време се зачуха пушечни изстрели къмъ с. Саранли. Достигналитѣ до с. Теке бригади, по заповѣдь отъ началника на отряда, се построиха въ сборенъ редъ при височината северно отъ с. Саранли. Докато ставаше престрояването отъ походенъ въ боенъ редъ, получи се донесение отъ разездитѣ и отъ командира на

5-а Одринска дружина, че около 100 души башибозукъ сѫ настѫпили въ 8 ч. 30 м. пр. пл. отъ с. Саранли къмъ пленения предния день влакъ, вѣроятно съ целъ да разграбятъ неговия товаръ.

Ротмистърът Акрабовъ съ своя самостоятеленъ разездъ, който тръгна да продължи изпълнението на задачата си, минаваше наблизо, и дозорнитѣ му съобщиха за турското настѫпление. Той спеши разезда си и съ огънь разпръсна настѫпващитѣ турци, които се оттеглиха къмъ Саранли. Командирътъ на 5-а Одринска дружина сѫщо донесе на командира на своята бригада, че е забелязалъ доста силни турски групи по гребена южно отъ с. Теке, и че при пленения влакъ се води пушеченъ бой. Дружината, безъ да дочака заповѣдь, се развърна въ боенъ редъ за прогонване противника. Началникътъ на отряда я подкрепи съ 6-а Охридска дружина и съ картечния ескадронъ заедно съ своето прикритие, два спешени взвода. Отдалечъ доброволцитѣ започнаха да стрелятъ, а щомъ се обадиха картечницитѣ, турцитѣ започнаха да отстѫпватъ. Цѣлата конна бригада остана въ боенъ редъ, заедно съ 7-а и 8-а дружини, безъ да направи нѣкакъвъ опитъ за преследване противника.

Следъ като видѣ развръщането на бойния редъ на пехотнитѣ части, ротмистърът Акрабовъ продължи изпълнението на своята задача—разузнаване къмъ Деде Агачъ. Въ 11 ч. пр. пл. той изпрати на командира на бригадата следното донесение:

„Съмъ на позиция на югозападъ и на югоизтокъ отъ с. Кючукъ Вакъфъ. Съ огънь принудихъ настѫпилитѣ къмъ с. Кючукъ Вакъфъ да отстѫпятъ. Срещу Васъ, на североизтокъ отъ с. Саранли, нѣма повече отъ 150 башибозуци, които тази сутринь настѫпили отъ Фере. Това сѫ башибозуци, които сѫ охранявали линията Фере—Деде Агачъ. Всичко, съ тѣзи при с. Саранли, около Фере има не повече отъ 400 души башибозукъ. Ако се изпрати пехотна часть презъ Кючукъ Вакъфъ, противникътъ ще бѫде отрѣзанъ. Подаватъ бѣли флангове, но не имъ вѣрвайте."

Но конната бригада следваше въ походна колона задъ бойния редъ на 2-а македоно-одринска бригада, която настѫпваше твърде бавно, поради пресѣчената мѣстность. Когато бойниятъ редъ достигна височинитѣ северно отъ Фере, дветѣ дружини отъ първата линия откриха огънь по тѣхъ, и турцитѣ, които бѣха ги заели за отбрана, отстѫпиха. Къмъ 4 ч. сл. пл. дружинитѣ минаха презъ града, надъ който се развѣваха бѣли знамена — знакъ, че жителитѣ се подчиняватъ на българскитѣ военни власти.

Командирътъ на конната бригада отдаваше голѣмо значение на престрелката съ башибозука. Въ 2 ч. сл. пл. той изпрати на командуващия армията следното донесение:

„Понастоящемъ водя бой по височинитѣ на северъ отъ Фере. Противникътъ отстъпи преднитѣ позиции. Локомотивътъ съ 14 вагони, за който Ви донесохъ вчера, е въ наши ръце. Ротмистъръ Акрабовъ разруши линията, и той остана въ Мерхамлъ. Въ трена има патрони, хранителни припаси, хлѣбъ и коне. Отъ доброволцитѣ има машинистъ и огнярь, така че тренътъ изпращамъ въ Софлу, оттамъ — за Димотика. Настоящето донесение изпращамъ по трена до Софлу."

Конната бригада продължи движението си въ походенъ редъ, задъ доброволческитѣ дружини, и остана да нощува, заедно съ тѣхъ, въ града, подъ охраната на 8-а Костурска дружина.

Ортакьойскиятъ отрядъ се върна обратно въ града, а 8-а погранична дружина, съ единъ коненъ взводъ, се премѣсти въ с. Башъ Юренъ. Единъ коненъ взводъ бѣ изпратенъ за разузнаване къмъ Папаскьой.

Родопскиятъ отрядъ. — Боятъ при с. Куруларъ. — Лѣвата група на Родопския отрядъ настъпи, разчленена на три колони, както и на 4-и ноември. Къмъ 11 ч. пр. пл. авангардътъ на срѣдната колона достигна превала Илишахъ, безъ да срещне противникъ. Колоната продължи настъплението си къмъ Козлица, като изпрати две странични прикрития, отъ полуроти, къмъ Елмалъ и Демирджикъ, за връзка съ съседнитѣ колони. Пътьтъ отъ Илишахъ на югъ бѣ съвсемъ разваленъ отъ поройнитѣ дъждове, и до вечерьта колоната едвамъ можа да стигне до Козлица. Въ последното село бѣха заловени 40 турски войници, откоито се узна, че на 4-и ноември турцитѣ безредно отстъпили къмъ Шахинъ. Не можа да се опредѣли, обаче, какви съ по-нататъшнитѣ намѣрения на отстъпилитѣ отъ Илишахъ войски: дали ще продължатъ оттеглянето си къмъ Ксанти, или ще прикриватъ посоката къмъ Гюмюрджина. Лѣвата и дѣсната колони изгубиха връзката съ срѣдната и изминаха едвамъ половината пътъ до обектитѣ, които трѣбваше да достигнатъ.

Дѣсната група на Родопския отрядъ, която настъпваше отъ Драма, и бѣ минала по моста при ж.-п. ст. Букъ на лѣвия брѣгъ на Места, продължи настъплението си въ една колона по платното на желѣзния пътъ, като изпрати едно странично прикритие (2./27. дружина съ една планинска батарея) по пътя Долно Калово—Козлиджа — Мишели — Харуслъ Джебелъ — Габрово — Куртъ Аланъ — Емирлеръ — Ксанти. Този пътъ бѣше много лошъ, и съ голѣми трудности лѣвото странично прикритие до вечерьта едвамъ стигна до Харуслъ Джебелъ. Дѣсното странично прикритие (2./9. дружина съ една с. с. планинска батарея) трѣбваше да се насочи отъ Саръ Шабанъ сѫщо за Ксанти. Започна се приготовление за прехвърляне

презъ р. Места на лодки. Но работата се прекрати, защото турцитѣ, въ съставъ около една рота, заемаха оттатъшния брѣгъ на рѣката, откриха силенъ огънь и прѣчеха на приготовлението. Батареята откри огънь по тѣхъ, и тѣ започнаха да се оттеглятъ. Въ сѫщото време по пѫтя за Ксанти отстѫпваха и други сгѫстени части, около два табора съ обозъ. Страничното прикритие остана да нощува на дѣсния брѣгъ на рѣката.

Колоната настѫпи, като имаше въ авангардъ 4./9. и 1./9. дружини и две планински батареи. Авангардътъ трѣбваше да настѫпи презъ с. Еникьой за с. Куруларъ, като съ две роти заеме в. 1300. Когато авангардътъ достигна Еникьой, получи се донесение, че една турска рота е нощувала въ с. Мехмедли и на разсъмване отстѫпила на истокъ. Веднага бѣха назначени две роти отъ авангарда, които да обезорѫжатъ жителитѣ на Мехмедли, следъ което да настѫпятъ къмъ в. 1300.

Авангардътъ продължи настѫплението къмъ Куруларъ. Къмъ 2 ч. сл. пл., когато предниятъ му отрядъ се показа на гребена източно отъ Еникьой, той бѣ обстрелянъ съ пушеченъ огънь откъмъ с. Куруларъ. Отъ разузнаването се установи, че турцитѣ заематъ северната махала на селото. Отъ тѣхната позиция на северъ се спущаше единъ много стръменъ склонъ, прорѣзанъ отъ редъ каменни стени на тютюневитѣ ниви. Този склонъ свършваше съ дълбокъ оврагъ, съ отвесни брѣгове, проходимъ само при желѣзния пѫтъ, което правѣше турската позиция почти недостѫпна откъмъ фронта. Силитѣ на турцитѣ се оценяваха на около два табора.

Следъ обстрелването, предниятъ отрядъ се развърна въ боенъ редъ. Скоро пристигнаха и дветѣ авангардни батареи, които заеха открита позиция на по-високия гребенъ северно отъ оврага и откриха огънь по турска позиция. Огъньтъ имъ, обаче, не бѣ действителенъ противъ застаналитѣ задъ каменнитѣ стени турци, и тѣ продължаваха своята пушечна стрелба. Цѣлиятъ авангардъ се развърна въ боенъ редъ. Като се предполагаше, че турската съпротива ще бѫде голѣма, авангардътъ бѣ усиленъ съ 3./9. дружина, картечната рота и една планинска батарея отъ главнитѣ сили.

Къмъ 3 ч. 40 м. сл. пл. развърнатиятъ въ боенъ редъ авангардъ настѫпи. Твърде бавно той се спущаше по стръмния и съвършено открить склонъ, обстрелванъ силно отъ турцитѣ, които продължаваха стрелбата, въпрѣки обстрелването имъ отъ авангарднитѣ батареи. Следъ единъ часъ пехотата на авангарда достигна до оврага, и едвамъ сега се узна, че той е непроходимъ.

Въ това време изпратенитѣ влѣво 14./9. и 15./9. роти се изкачваха къмъ височината 1300. Единъ взводъ отъ тѣхъ обърна фронтъ къмъ турската позиция и започна да я обстрелва флангово. Изпратената отъ главнитѣ сили 3./9. дружина мина презъ оврага при желѣзния пѫть и се развърна въ боенъ редъ срещу другия флангъ на турцитѣ. Турцитѣ бѣха поколебани отъ това обхващане двата имъ фланга. Тѣ оставиха на позицията малки групи, които да продължаватъ стрелбата до мръкване, а главнитѣ имъ сили се промъкнаха незабелязани презъ селото и отстѫпиха на югъ.

На мръкване началникътъ на авангарда реши да се оттегли на позицията, откоято се започна настѫплението. На тази позиция бѣха оставени само петь роти, а останалитѣ части, по заповѣдь отъ командира на бригадата, се върнаха къмъ Еникьой, дето въ това време се събраха главнитѣ сили на колоната. 3./9. дружина, обаче, продължи настѫплението си къмъ селото, поддържана отъ огъня на своята батарея. Къмъ 9 ч. сл. пл. тя прогони оставенитѣ турски групи, мина презъ селото и се разположи за нощуване въ южната му махала, макаръ да бѣ получила заповѣдьта да се оттегли при главнитѣ сили, въ Еникьой.

Кърджалискиятъ отрядъ. — на 5-и ноември лѣвата колона получи заповѣдьта за настѫплението едвамъ въ 11 ч. пр. пл. А още на разсъмване колоната бѣ съсрѣдоточена източно отъ Акчаларъ. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. се забеляза движение въ турския бивакъ при Ояджиларъ, и началникътъ на авангарда заповѣда на батареята да го обстреля. Турцитѣ напуснаха бивака си и се закриха задъ съседния гребенъ. Батареята даде само осемь изстрели и прекрати стрелбата. Следъ това колоната настѫпи къмъ с. Токмаклѫ Дере. Пѫтьтъ бѣ лошъ, и движението на колоната — много бавно. Следъ получаване заповѣдьта по отряда, тя пѫтува чакъ до 11 ч. 40 м. сл. пл., за да достигне дадения ѝ обектъ — с. Шеихлеръ.

Срѣдната колона тръгна точно въ 7 ч. пр. пл., като изпрати две странични прикрития, отъ по една рота, за охранение и за свръзка съ съседнитѣ колони. Тя бѣ обстрелвана отъ башибозуци при приближаване до селата Идалехлеръ и Хисарджиларъ, и изгуби доста време, докато охранителнитѣ части се разправятъ съ тѣхъ. Независимо отъ това, поради лошия пѫть, на много мѣста движението ставаше въ колона по единъ. То се забави и вследствие безплоднитѣ опити да се направятъ временни мостове на придошлата рѣка Сюютлю. Едвамъ въ 7 ч. 30 м. сл. пл. колоната, безъ да настигне отстѫпилитѣ турци, зае обекта си — с. Коджа Имурларъ.

Дѣсната колона получи заповѣдьта по отряда въ 7 ч. 30 м. пр. пл. Въ това време се знаеше вече, че турцитѣ сѫ отстѫпили, но тя тръгна едвамъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл., защото началникътъ на колоната, очаквайки крайната дѣсна колона да се присъедини, заповѣда, преди тръгването на колоната, да мине въ сборенъ редъ и реши да смѣни по-раншния авангардъ съ новъ. Въ 11 ч. 30 м. пр. пл. той поиска да бѫде усилена колоната му съ една дружина отъ Македоно-Одринското опълчение, защото крайната дѣсна колона е на около 6 часа пѫть отъ него. При р. Дерменъ Дере челниятъ отрядъ бѣ обстрелянъ отъ башибозукъ и изгуби два часа, докато се разправи съ него. И тъй, презъ този день колоната можа да напредне само 7 — 8 км. и се спре за нощуване на лѣвия брѣгъ на р. Спахилеръ.

Крайната дѣсна колона, споредъ заповѣдьта по отряда, трѣбваше да се присѫедини къмъ дѣсната, но началникътъ на колоната не изпълни заповѣдьта и остана на почивка при в. 850.

Щабътъ на отряда тръгна по новото шосе, като предполагаше, че то минава презъ село Токмаклѫ Дере, но то въ действителность минаваше по гребенитѣ източно отъ Сюютлю дере. При с. Емирлеръ той настигна лѣвото странично прикритие на срѣдната колона, съ което продължи движението до с. Налбандлеръ. Забелязанъ бѣ на югъ, по сѫщото шосе, да отстѫпва около единъ таборъ. Щабътъ следъ това се върна назадъ, въ с. Калемлеръ, откѫдето въ 9 ч. сл. пл. се изпрати въ Щаба на действуващата армия донесение за линията, до която е достигналъ отрядътъ и за безредното турско отстѫпление.

Началникътъ на отряда, като имаше предвидъ, главно, показанията на жителитѣ на с. Шеихлеръ, които не бѣха избѣгали, че турцитѣ сѫ отстѫпили много набърже на югъ, предположи, че тѣ ще заематъ превала Балканъ Тореси, кѫдето ще се опитатъ да спратъ настѫплението на Кърджалиския отрядъ. Като имаше предвидъ и враждебностьта на населението, той взе решение да ешелонира отряда въ дълбочина, за да може при доближаването до това препятствие да го разчлени, споредъ обстановката. Въ 8 ч. сл. пл. той изпрати на колонитѣ следната заповѣдь за продължение настѫплението на 6-и ноември:

„§ 1. Неприятельтъ е отстѫпилъ по посока на гр. Гюмюрджина.

§ 2. Утре въ 8 ч. 30 м. пр. пл. колонитѣ (спр. зап. № 13) да продължатъ настѫплението къмъ сѫщия градъ, като се ешелонират въ дълбочина:

Дѣсна колона. Подполковникъ Свинаровъ.	Да тръгне отъ пунктоветѣ на нощуването и, презъ селата Сърткьой и Ада, да достигне с. Адилъ, кждето да нощува.
Централна колона. Подполковникъ Желѣзовъ.	Да тръгне отъ пункта на нощуването и, презъ с. с. Шеихлеръ, Налбандлеръ, да влѣзе въ новото шосе, като следва по него до колибитѣ при буква „Д" на с. Хаилачъ Дере, на югоизтокъ отъ отъ с. Адилъ, кждето да се разположи за нощуване.
Лѣва колона. Подполковникъ Протогеровъ	Да тръгне отъ пункта на нощуването и да следва по шосето, като авангардъ на цѣлия отрядъ. Да нощува при буква „Ъ" на колибитѣ Коналаръ.
Маневрени войски. Подпоручикъ Куневъ.	Да следватъ по пжтя на централната колона.

§ 3. *Обозитѣ и отрядниятъ конски транспортъ* да следватъ на 2 км. следъ отряда, подъ прикритието на жандармерията. Ротата на подпоручикъ Кутевъ, излѣзла по погрѣшка отъ дружината напредъ, като лѣво странично прикритие на централната колона, да охранява сжщитѣ транспорти до отминаване на отряда, следъ което да настигне полка си.

§ 4. *Азъ* ще бжда съ централната колона."

Дейность на разнитѣ отряди на 6-и ноември. — Боятъ при Деде Агачъ.

(26-о картограф. приложение).

Настжпление на Сборната конна бригада. — Боятъ при Деде Агачъ. — Сборната конна бригада и придадената ѝ пехота нощуваха въ гр. Фере, като се изпрати въ охранение 8-а Костурска дружина. Самостоятелниятъ разездъ на ротмистъръ Акрабовъ нощува въ Торбалжкьой. На разсъмване бѣха изпратени още два самостоятелни разезда: единиятъ по пжтя Фере — Лъджа — Шахинлеръ и другиятъ — по пжтя Фере — Урунджикъ — Деде Агачъ.

Никакви нови сведения за отстжпилия отъ Фере противникъ не бѣха получени, и съприкосновението съ него бѣ загубено. Началникътъ на отряда нѣмаше никакви сведения и за Кърджалиския отрядъ.

Настжплението. — Въ 8 ч. пр. пл. отрядътъ тръгна въ походенъ редъ по пжтя Фере — Урунджикъ — Деде Агачъ, разчлененъ по следния начинъ:

Авангардъ — 1./6. ескадронъ, съ единъ картеченъ взводъ;

Главни сили — четири ескадрони и две картечници;

Флангардъ — 7-а Кумановска дружина, 2./6. ескадронъ, по южния пѫть отъ Фере за Урунджикъ;

Останалитѣ три дружини отъ 2-а македоно-одринска бригада (8-а, 6-а, 5-а) се движеха задъ главнитѣ сили на конната бригада, по северния пѫть Фере — Урунджикъ.

Въ с. Урунджикъ отрядътъ почива до 11 ч. пр. пл., при което 7-а дружина се присъедини къмъ главнитѣ сили. Получи се отъ началника на самостоятелния разездъ, ротмистъръ Акрабовъ, отъ Дуръ Аликьой следното донесение:

„Заловенитѣ кантониери, които Ви изпращамъ, казватъ, че снощи по линията избѣгали всички войници (около 105 човѣци), които пазели линията Фере — Дервентъ, къмъ гарата Бадома, кѫдето билъ ротниятъ имъ командиръ, и той щѣлъ да каже дали ще се предадатъ. Линията Гюмюрджина — Фере се пазела отъ една дружина мустафъзи. Отъ гарата щѣли да бѣгатъ, или за Деде Агачъ, или за Гюмюрджина."

Следъ това движението продължи. Въ Лъджа населението, ученицитѣ и свещеникътъ бѣха излѣзли да посрѣщатъ българскитѣ войски. Тукъ полковникъ Таневъ получи ново донесение отъ ротмистъръ Акрабовъ, отъ височината к. 382, изпратено въ 10 ч. 30 м. пр. пл.:

„Противникътъ, въ съставъ не повече отъ 250 човѣци, въ две групи настѫпи отъ Мухаджиркьой въ 10 ч. пр. пл., и заеха позиция на югоизточния хребетъ на върха 382, съ фронтъ на изтокъ и североизтокъ. Артилерия не забелязвамъ, и никакъвъ параходъ нѣма въ пристанището. Изъ града и на северъ отъ него не се забелязватъ никакви хора и никакво движение. Ако се настѫпи съ часть презъ върха, дето съмъ азъ (к. 382), то противникътъ не ще може да отстѫпи, и градътъ ще падне по-скоро. Противникътъ не е окопанъ, а чака на гола позиция."

Къмъ това донесение бѣ приложено и кроки за разположението на противника. Полковникъ Таневъ заповѣда авангардътъ да настѫпи презъ с. Кюстели, за да излѣзе срещу фланга на противника, а за охрана на походния редъ на бригадата бѣ изпратенъ новъ авангардъ (3./6. ескадронъ). Колоната продължи движението си къмъ с. Шахинлеръ, а пехотната бригада бѣ останала въ Лъджа, вследствие церемонията по посрѣщането.

Къмъ 2 ч. сл. пл., когато конната бригада стигна въ Шахинлеръ, започнаха да се чуватъ пехотни изстрели, което показваше,

че авангардътъ е влѣзълъ въ съприкосновение съ противника. Полковникъ Таневъ повика командира на 2-а македоно-одринска бригада и му предаде, че, по донесенията на разездитѣ, противникътъ, около 300—400 души, заема позиция по хребета източно отъ Мухаджиркьой, че къмъ височината к. 382 е изпратенъ единъ ескадронъ съ две картечници, и че авангардниятъ ескадронъ, следъ като прибере разездитѣ си, ще действува на лѣвия му флангъ. На командира на бригадата не бѣ дадена задача, а му се предостави „да действува, както намѣри за добре".

На командира на 2./6. ескадронъ бѣ заповѣдано да остави два взвода за охрана на лѣвия флангъ, а съ другитѣ два взвода да остане при началника на отряда.

Най-после, на командира на 3-и коненъ полкъ бѣ заповѣдано да настъпи съ полка си къмъ с. Чекърдикли и да действува отначалото отбранително за охрана дѣсния флангъ на бойния редъ, а въ време на боя да действува противъ турския лѣвъ флангъ, като се помъчи да му пресѣче пътя на отстъплението.

Вследствие тъй дадената заповѣдь за боя, нѣмаше никаква връзка между пехотата и конницата.

Командирътъ на македоно-одринската бригада дочака да пристигне предната дружина отъ опълчението (5-а) и заповѣда да се развърне въ боенъ редъ къмъ турската позиция. Понеже имало сведения, че къмъ Бадома и Дервентъ имало нѣколко табори съ артилерия, той реши другитѣ три дружини, както пристигатъ, да се поставятъ на стъпала задъ дѣсния флангъ на бойния редъ.

Въпрѣки силния пехотенъ огънь, бойниятъ редъ на македоно-одринци настъпваше безспирно, и достигна до р. Бадома, като изтласка турскитѣ предни части. Тукъ, обаче, се започна силенъ огневи бой. Правѣше впечатление дисциплината на огъня отъ турска страна, който често минаваше въ дружни залпове. Турцигѣ бѣха залегнали въ черничевитѣ градини на равнището по дѣсния брѣгъ на р. Бадома. Подполковникъ Пчеларовъ заповѣда да се усили бойната часть на 7-а дружина. А когато нейното мѣсто се зае отъ закъснѣлата 8-а дружина, той заповѣда да се произведе ударътъ. Лѣвиятъ брѣгъ на р. Бадома бѣ много високъ и стръменъ. Отъ него можеше да се стигне до рѣката само на нѣколко мѣста и то подъ силния турски огънь. Да се подготви спускането съ огънь сѫщо бѣ невъзможно, защото необученитѣ опълченци не можеха да съгласуватъ огъня и движението. Много отъ тѣхъ бѣха останали назадъ, и безредно стреляха срещу своитѣ, които бѣха излѣзли напредъ. Картеч-

ниятъ взводъ скоро напусна своята позиция, подъ предлогъ, че нѣмалъ повече патрони. Въ сѫщото време къмъ с. Чекърдикли се чуваше пехотна и артилерийска стрелба, а нѣколко шрапнели се пръснаха надъ главитѣ на македоно-одринци.

Командиръ̀тъ на 6-а Охридска дружина въ това време, по собствена инициатива, бѣ настѫпилъ къмъ височината при с. Чекърдикли. 7-а Кумановска и 8-а Костурска дружини продължиха настѫплението си и се изравниха съ предната 5-а Одринска дружина, при което нѣкои роти отъ 7-а дружина се влѣха ва бойния редъ на 5-а.

Ротитѣ, които имаха предъ себе си добри спускове по стръмния брѣгъ, се спуснаха въ рѣката и, щомъ приближиха на 200—300 крачки отъ черничевитѣ градини, се понесоха за ударъ на ножъ съ викове „Ура!". Турцитѣ очистиха позицията си и се оттеглиха къмъ града. Оттукъ въ тъмнината тѣ започнаха да стрелятъ твърде често, но куршумитѣ имъ прелитаха надъ главитѣ на настѫпващитѣ доброволци.

Къмъ 8 ч. 30 м. сл. пл. командиритѣ на 5-а, 7-а и 8-а дружини се събраха близо до ж.-п. ст. Деде Агачъ, за да организиратъ общата атака на града. Тѣ решиха да събератъ ротитѣ си, да подредятъ разстроения си боенъ редъ и, следъ това, да настѫпятъ къмъ опредѣления участъкъ, безъ да се стреля, а всѣка дружина да изнесе гѫста верига напредъ.

Къмъ 9 ч. сл. пл. дружинитѣ настѫпиха, и, когато приближиха до края на града, турската стрелба престана. Преднитѣ роти навлѣзоха въ опредѣленитѣ имъ улици, но отъ кѫщитѣ започнаха да стрелятъ изпокрилитѣ се турски войници. Нѣколко кѫщи бѣха запалени, за да се освѣти околната махала, докато се изчисти отъ стрелящитѣ.

Въ града бѣха заловени около 300 души башибозуци, които следъ боя бѣхъ захвърлили пушкитѣ. Тукъ бѣха заловени и множество бѣжанци отъ околнитѣ села.

Вследствие нощния бой изъ улицитѣ, много доброволци загубиха своитѣ роти и се лутаха въ тъмнината, докато ги намѣрятъ.

Отстѫплението на 3-и коненъ полкъ. — Командиръ̀тъ на 3-и коненъ полкъ въ 3 ч. сл. пл. поведе своитѣ ескадрони въ обща взводна колона отъ Шахинлеръ къмъ Чекърдикли, а следъ това мина въ резервенъ редъ и продължи движението си презъ калнитѣ разорани ниви, безъ пѫть и безъ всѣкакви мѣрки за охрана. При преминаване презъ доловетѣ и презъ единъ гѫстъ храсталакъ, стройниятъ редъ бѣ загубенъ, и полкътъ достигна при с. Чекърдикли въ видъ на разстроена маса отъ конници. Въ това време се започна

пушечнията огънь въ участъка, дето настъпваха пехотнитѣ дружини. Едновременно съ това, турцитѣ откъмъ Бадома бързаха да заематъ позиция по хребетитѣ на около 1500 крачки отъ Чекърдикли, откъдето октриха огънь по селото и по полка. Следъ малко и две орждия отъ Бадома откриха шрапнеленъ огънь по полка. Пуканията на шрапнелитѣ бѣха много високи, но артилерийската стрелба произведе много силно впечатление на всички началници и войници. Последнитѣ се спуснаха да търсятъ закритие назадъ. Нѣкои началници се помъчиха да въдворятъ реда, но не успѣха, защото никой не ги последва. Едвамъ следъ като се закриха въ дола източно отъ Мухаджиркьой, ескадронитѣ се устроиха, когато започваше и да се стъмнява.

За противодѣйствие на турцитѣ въ тази посока, бѣ спешенъ 3-и ескадронъ, който, заедно съ картечния взводъ, откри огънь по тѣхнитѣ сгъстени части, които се виждаха западно отъ Чекърдикли, и веригитѣ, които заемаха източния край на селото.

Командирътъ на полка изпрати съобщение за появилия се откъмъ Бадома противникъ до командира на съседната 6-а Охридска дружина, съ молба да заеме височината при Чекърдикли, за да попрѣчи на турцитѣ да я заематъ, защото оттамъ тѣ можеха да обстрелватъ въ тилъ цѣлия боенъ редъ на македоно-одринската бригада, който бѣ напредналъ вече до р. Бадома.

Командирътъ на дружината веднага насочи една рота къмъ височината, а съ другитѣ три роти сжщо настъпи следъ нея. Когато първата рота стигна до височината, турскитѣ вериги, оценени на около единъ таборъ, бѣха достигнали на около 300 крачки отъ нея. Ротата веднага откри огънь и ги застави да залегнатъ. А когато пристигнаха и другитѣ три роти, турцитѣ бѣха принудени да се оттеглятъ къмъ Бадома.

Отстъплението на цѣлия отрядъ. — Докато се водѣше боятъ източно отъ Деде Агачъ, при началника на отряда дойдоха двама желѣзнопжтни чиновници и му съобщиха, че отъ Гюмюрджина сж тръгнали къмъ Деде Агачъ два влака съ 27 вагони войска.

Едновременно съ това, той получи съобщение отъ Щаба на II армия за раздвижването на противника оттатъкъ Марица. На 5-и ноември командуващиятъ армията бѣ предупреденъ отъ Щаба на действуващата армия, че гр. Кешанъ билъ заетъ отъ единъ турски ескадронъ съ групи редовни войници и башибозукъ. Предполага се, че това сж предни части на нѣкой отрядъ, идещъ отъ Галиполи. Командуващиятъ II армия съобщи това на полковникъ Таневъ, за да го има предвидъ и да провѣри тѣзи сведения.

Когато турцитѣ откъмъ Бадома откриха артилерийски огънь, и съ това се потвърди изпращането войски откъмъ Гюмюрджина, полковникъ Таневъ реши да продължи боя до мръкване, следъ което да оттегли отряда при Лъджа, „съ което избѣгвамъ опасното положение, въ което се намирамъ“ — казва той въ своя дневникъ за военнитѣ действия. Въ сѫщия дневникъ сѫ изложени следнитѣ мотиви за оттеглянето: „1) За да владѣя Деде Агачъ, трѣбваше да владѣя височинитѣ северно отъ него, а тѣ бѣха въ неприятелски ржце; 2) Достатъчни сили, за изтикване противника отъ тия височини нѣмахъ, толкова повече, че той разполагаше съ артилерия; 3) На нѣкои отъ опълченскитѣ дружини патронитѣ бѣха на привършване; тѣ бѣха по 150 на човѣкъ, безъ възможность за попълване; така, че при единъ упоритъ бой патрони нѣмаше да има; 4) Съ стоенето ми въ Деде Агачъ противникътъ се явяваше въ тилъ на моя пѫть на отстѫплението“.

Веднага, следъ като взе горното решение, началникътъ на отряда изпрати офицери съ заповѣдь до командира на опълченската бригада да почне отстѫплението къмъ Лъджа и до коннитѣ части да се събератъ при 3-и коненъ полкъ, следъ което да отстѫпятъ къмъ сѫщото село.

Къмъ 9 ч. сл. пл. само ескадронитѣ на 3-и коненъ полкъ се събраха и, безъ да дочакатъ тѣзи отъ 6-и коненъ полкъ, тръгнаха за Лъджа, дето пристигнаха къмъ 2 ч. пр. пл. на 7-и ноември и се разположиха на квартири за нощуване.

Командиръ̀тъ на 2-а македоно-одринска бригада получи заповѣдьта за отстѫплението въ 6 ч. сл. пл., когато неговитѣ предни части бѣха стигнали до града. Следъ малко при него дойде и втори офицеръ, който предаде сѫщата заповѣдь за отстѫпление. Той не можеше да си обясни причината, която е предизвикала тази заповѣдь, и затова се яви лично при началника на отряда, комуто доложи, че, вследствие настѫплението въ тъмнината, дружинитѣ сѫ размѣсени, и не ще могатъ да се оттеглятъ въ добъръ редъ. Той молѣше да се отмѣни заповѣдьта или поне да се остави само пехотната бригада въ града. Началникътъ на отряда настояваше да се почне отстѫплението, и въ 8 ч. сл. пл. предаде за трети пѫть категорични заповѣди за отстѫпление къмъ Лъджа.

Въ това време се чуваха само единични изстрели изъ града и непрекѫснати викове „Ура!“, което показваше, че бойната часть на бригадата е вече навлѣзла въ него.

Полковникъ Таневъ тръгна назадъ, къмъ коннитѣ части, а командиръ̀тъ на пехотната бригада отиде на северния край на града,

където завари само две роти отъ 5-а Одринска дружина. Оттукъ той изпрати заповѣдь до дружинитѣ да отстѫпятъ въ редъ къмъ Лъджа.

Но въ тъмнината не бѣше възможно да се събератъ пръснатитѣ изъ града доброволци. Командирътъ на бригадата смѣташе, че много отъ тѣхъ, поради умората, ще останатъ въ града. Отъ друга страна, той се безпокоеше, че на другия день турскитѣ войски откъмъ Бадома ще нахлуятъ въ града, щомъ се научатъ за оттеглянето на българскитѣ войски, и ще унищожатъ, както християнското население, тъй и останалитѣ случайно или нарочно доброволци. Затова той изпрати опълченеца Стефанъ Богоевъ, съ заповѣдь да остане въ Деде Агачъ, да събере на разсъмване останалитѣ въ града опълченци и съ тѣхъ да го запази отъ турскитѣ войски и башибозука, като формира временно българско управление. Ако ли това бѫде невъзможно, то да отстѫпи съ тѣхъ къмъ Лъджа.

Ординарцитѣ, изпратени съ заповѣдьта до дружиннитѣ командири, ги намѣриха много късно. Едвамъ къмъ 1 ч. сл. пл. на 7-и ноември дружинитѣ започнаха да излизатъ отъ града, като взеха съ себе си, като заложници, часть отъ турското население. Раненитѣ бѣха оставени въ изгорѣлата циганска махала, докато се изпратятъ отъ Лъджа коли за прибирането имъ.

6-а Охридска дружина остана на позицията си при Чекърдикли до 2 ч. пр. пл., когато командирътъ на дружината можа да узнае за отстѫплението на цѣлия отрядъ. Тогава и той събра дружината си и въ походенъ редъ тръгна къмъ Лъджа, където пристигна на разсъмване на 7-и ноември.

Въ боя при Дере Агачъ 2-а македоно-одринска бригада загуби 13 убити и 18 ранени.

Отстѫплението бѣ нередовно. Ескадронитѣ отъ 6-и коненъ полкъ поотдѣлно пристигаха въ Лъджа и, като не заварваха никого тамъ, се връщаха да търсятъ конната бригада къмъ Мухаджиркьой, а следъ това пакъ се връщаха въ Лъджа.

Изморенитѣ доброволци изоставаха по пѫтя, и походната имъ колона бѣ много разтегната.

Ортакьойскиятъ отрядъ остана на почивка въ Ортакьой.

Родопскиятъ отрядъ. — Лѣвата група отъ Родопския отрядъ продължи движението си къмъ Ксанти пакъ въ три колони. Срѣдната колона нѣмаше връзка съ дветѣ крайни колони. Тя настѫпваше по пѫтя Козлица—Пашовикъ—Гьокче Бунаръ. Валѣше силенъ дъждъ. Имаше и гѫста мъгла. Движението бѣ много бавно, и въ

Пашовикъ началникътъ на колоната я спре, за да се просушатъ войницитѣ. Къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл. дъждътъ престана, и движението наново се започна. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. колоната достигна с. Гьокче Бунаръ, жителитѣ на което бѣха останали по домоветѣ си и издигнали бѣли флагове — знакъ, че се предаватъ. Но вънъ отъ селото патрулитѣ водѣха престрелка съ нѣкои избѣгали мѫже, които не искаха да се предадатъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. главнитѣ сили на колоната достигнаха височинитѣ североизточно отъ Гьокче Бунаръ, отъ които се виждаха голѣми турски групи, отстѫпващи къмъ с. Шахинъ. Една батарея ги обстреля и разпръсна, следъ което пренесе огъня по самото село. Но скоро пристигнаха и оттамъ парламентьори, които съобщиха, че селото се подчинява на българската военна власть. Срѣдната колона остана да нощува на сѫщитѣ височини. Дѣсната колона продължи движението къмъ в. Чегла, но, когато стигна тамъ, не можа да се ориентира, върна се къмъ превала Илишахъ, кѫдето нощува. Лѣвата колона достигна и нощува въ кула Халилъ Ага, западно отъ с. Лъджа.

Дѣсната група отъ Родопския отрядъ трѣбваше да настѫпи къмъ Ксанти въ следния редъ: лѣва колона (две дружини отъ 39-и полкъ, две планински батареи) по пѫтя Куруларъ—Сарничъ—Даудлѫ, съ задача да очисти височинитѣ източно отъ моста на р. Места, за да даде възможность на 2./9. дружина да мине рѣката, и дѣсна колона (9-и и 27-и полкове съ шесть планински батареи) — по пѫтя Еникьой — Куруларъ — Ксанти; лѣво странично прикритие (2./27. дружина, една планинска батарея, усилено съ една рота отъ сѫщия полкъ и една батарея) — по пѫтя Куртъ Аланъ—Емирлеръ—Ксанти. Дѣсната колона се движеше, трудно, поради лошия пѫть, и едвамъ стигна до с. Сарничъ, кѫдето нощува. Лѣвата колона се движеше по още по-труденъ пѫть, засипанъ съ пѣсъкъ и съ камъни отъ пороя. Тя изгуби много време, докато премине по единствения пѫть презъ запаленото село Куруларъ. До вечерьта само авангардътъ на колоната стигна до превала, а главнитѣ сили останаха да нощуватъ въ дола задъ него, като изпращаха команди чакъ въ Куруларъ. За лѣвото странично прикритие се предполагаше, че то е нощувало предната нощь въ Куртъ Аланъ. Въ сѫщность то бѣ нощувало въ Харуслѫ Джебелъ, и на 6-и ноември вечерьта едвамъ стигна до началния пунктъ—Куртъ Аланъ. Дѣсното странично прикритие не можа да влѣзе въ връзка съ дѣсната колона. То остана на дѣсния брѣгъ на р. Места. Неговата батарея обстреля нѣколко турски групи, които се движеха по лѣвия брѣгъ на рѣката.

Кърджалиският отрядъ. — Какви съ били намѣренията на турското командуване за по-нататъшнитѣ действия въ посоката Гюмюрджина—Местанлъ не е известно. Но още презъ нощьта срещу 5-и ноември командирътъ на корпуса изпрати следната телеграма до началника на Местанлийския отрядъ:

„Има сведения отъ Кошу Кавакъ и отъ Егри Дере, че неприятелътъ напредва отъ тѣзи посоки. Отъ Шеихъ Джумая съобщаватъ, че неприятелътъ е прогонилъ табора предъ Местанлъ, откоето може да се предполага, че има намѣрение да се спусне къмъ Макасъ и Къзълъ Агачъ. Донесете какви движения извършва и съ какви сили разполага. Ако той настъпи къмъ Макасъ ханъ и Адилъ Огларъ, да се вематъ мѣрки, за да не попаднатъ въ негови ржце хранитѣ, бойнитѣ запаси и телеграфнитѣ апарати. Ако има опасность, гледайте да отбранявате само височинитѣ. За това движение е съобщено и на опълченцитѣ въ Кошу Кавакъ."

Изглежда, че подъ „височинитѣ" трѣбва да се подразбира превалътъ Балканъ Тореси, защото до този превалъ действуващитѣ противъ Кърджалиския отрядъ турски войски не се опитаха да дадатъ съпротива.

Яверъ паша, навѣрно, е ималъ сведения за настъплението на Сборната конна бригада къмъ Деде Агачъ, съ което се прекъсваше пътьтъ на отстъплението му на изтокъ. Отъ западъ, къмъ Ксанти, настъпваше силниятъ Родопски отрядъ. Вѣроятно презъ този день той е взелъ решение да отстъпи съ всички войски, действуващи въ Родопитѣ на изтокъ, за да си пробие пътъ по Деде Агачъ и по-нататъкъ, презъ морето или презъ Марица, за Галиполи. Вѣроятно за прикриване това отстъпление е билъ назначенъ силенъ отрядъ, който да спре настъплението на българитѣ отъ Кърджали къмъ Гюмюрджина.

На 6-и ноември всички колони отъ Кърджалиския отрядъ не получиха навреме изпратената имъ отъ вечерьта заповѣдь, вследствие на което тѣ тръгнаха разновременно, и отрядътъ не можа да се събере въ една колона, както бѣ предвидено въ заповѣдьта.

Лѣвата колона, която трѣбваше да играе ролята на авангардъ, тръгна въ 8 ч. пр. пл. по шосето, като имаше въ преденъ отрядъ една дружина съ две планински орждия. Единъ разездъ отъ четири конници бѣ изпратенъ напредъ, за да влѣзе въ съприкосновение съ противника. Къмъ 12 ч. по пладне разездътъ бѣ обстрелянъ отъ около 50—60 души турци при с. Емирлеръ. Предниятъ отрядъ се разгъна въ боенъ редъ, и съ нѣколко артилерийски изстрели турцитѣ бѣха разпръснати. Въ това време почна да вали силенъ дъждъ, движението не можеше да се продължава, и съприкоснове-

нието съ турцитѣ бѣ наново загубено. Следъ пладне дъждътъ престана. Колоната продължи движението си по шосето, и къмъ 3 ч. 25 м. сл. пл. патрулитѣ настигнаха отстѫпващитѣ турци, които заемаха позиция по височинитѣ около Узунъ Хамитлеръ. Предниятъ отрядъ се развърна въ боенъ редъ и се насочи за атака на тази позиция. Дветѣ орѫдия заеха позиция при гробищата на Узунъ Хамитлеръ и откриха огънь по отстѫпващитѣ турски вериги. Една турска батарея веднага откри огънь по тѣзи орѫдия, и още първитѣ ѝ изстрели попаднаха близо до самитѣ орѫдия, които прекратиха стрелбата. Турцитѣ заемаха позицията съ две роти и съ картечници. Началникътъ на колоната, подполковникъ Протогеровъ, усили предния отрядъ (10-а Прилепска дружина) съ 9-а Велеска дружина. Дветѣ дружини настѫпиха енергично и прогониха турцитѣ къмъ в. 768. Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. той донесе на началника на отряда, че е заелъ съ 9-а и 10-а дружини хребета Узунъ Хамитлеръ, западно отъ шосето, а 11-а и 12-а дружини сѫ по-назадъ, като маневриращи войски; че презъ нощьта ще се стреми да влѣзе въ съприкосновение съ противника ѝ да заеме напредъ по-удобни пунктове, откоито да поведе атаката на в. 768; че призори ще почне атаката на самата височина, и че атаката би се улеснила, ако отъ Каракашъ, по пѫтя за тритѣ чешми, се изпрати една обходна часть къмъ в. 900.

Централната колона тръгна на югъ въ 7 ч. 50 м. пр. пл., преди да получи заповѣдьта по отряда. Тя бѣ настигната отъ началника на отряда, и продължи движението си, споредъ заповѣдьта. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. тя стигна въ с. Махмудларъ, кѫдето се разположи за нощуване.

Дѣсната колона очакваше заповѣдьта по отряда, и, като не се получи, тръгна въ 9 ч. 30 м. пр. пл. къмъ превала Балканъ Тореси. Когато колоната минаваше р. Спахилеръ, започна да вали, рѣката придойде, и половината отъ колоната трѣбваше да чака отичането ѝ. Едвамъ къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. колоната се събра при Халаиклѫ махале. Следъ получаване заповѣдьта по отряда, тя продължи настѫплението си и въ 6 ч сл. пл. стигна въ Сърткьой, кѫдето се спре за нощуване.

Крайната дѣсна колона, която трѣбваше да се присъедини къмъ дѣсната, тръгна чакъ въ 2 ч. сл. пл. отъ в. 850 по пѫтя Бакашларъ—Чавакларъ—Ахмедъ Дере и въ 11 ч. сл. пл. достигна последното село.

Щабътъ на Кърджалиския отрядъ се разположи за нощуване въ с. Махмудларъ. Отъ авангардния бой генералъ Геневъ

схващаше, че турцитѣ сж успѣли да организиратъ нова съпротива на превала Балканъ Тореси. Той взе решение — да прикове турцитѣ по фронта съ македоно-одринската бригада и две батареи, съ две дружини и две орждия да обходи лѣвия имъ флангъ, по гребена Балканъ Тореси, и съ две дружини и четири орждия да обходи дѣсния имъ флангъ, откъмъ 959 и с. Ерлакъ Бурну. Като съобщи това свое решение на командира на бригадата, той му заповѣда въ 8 ч. 40 м. сл. пл. да разузнае и донесе каква е мѣстностьта предъ турската позиция, какъвъ фронтъ заема тя и какви укрепления има по нея.

Къмъ 11 ч. сл. пл. генералъ Геневъ получи следното донесение отъ подполковникъ Протогеровъ:

„1. Противникътъ отстжпи къмъ 768, кждето и се виждаха пехотнитѣ му части и артилерията. Тази вечерь, следъ мръкване, се забелязваха фенери откъмъ 900 и отиваха къмъ 768. Вѣроятно, противникътъ се е укрепилъ при 768, но, ако това е сторено, сторено е днесъ.

2. Мѣстностьта отпредъ е открита, но пресѣчена; скатътъ на неприятелската позиция срещу насъ е гжсто залесенъ, а скатътъ на нашата позиция е голъ.

3. Има отдѣлни могили оттатъкъ дерето, които, макаръ и да сж по-низки, ще улеснятъ настжплението, ако се заематъ; една такава могила ще се опитамъ още тая нощь да заема.

4. Височината 900 изглежда, че е много повече залесена въ севернитѣ склонове.

5. Обходътъ презъ 959 ще закъснѣе много, още повече, като се има предвидъ, че призори почвамъ атаката. Затова по-добре е да се направи презъ с. Каракашъ и тритѣ чешми къмъ висота 900 и оттамъ за 768. Това ще бжде повече фронтално, но, ако противникътъ заеме и дветѣ висоти — 768 и 900 — ще се разтегли много и ще заеме позиции, които не отговарятъ на силитѣ му.

Дѣсната колона може много да помогне, ако се яви едновременно и заеме висотата надъ буквитѣ „джикъ“ на с. Фъндаджикъ, — едновременно съ моята атака по фронта призори.“

Такова бѣ общото положение на дветѣ страни на фронта на Кърджалиския отрядъ. Както се каза по-горе, този отрядъ до 5-и ноември бѣ подчиненъ направо на Щаба на действуващата армия, който бѣ поелъ ржководството на операцията за очистване Родопския край отъ турцитѣ и заемането Деде Агачъ. На Кържалиския отрядъ бѣ дадена задача „да настжпи незабавно, презъ Местанлж—Гюмюрджина, за Деде Агачъ, за да бие и разпръсне събралитѣ се въ този край башибозуци и партии отъ разбититѣ регулярни войски, да умиротвори края и да завладѣе Деде Агачъ“. Но на 5-и ноември, по

настояването на командуващия II армия, този отрядъ наново бѣ подчиненъ нему, и сѫщия день въ 7 ч. 20 м. сл. пл. генералъ Ивановъ изпрати на началника на отряда следната заповѣдь, получена отъ генералъ Геневъ по пладне на 6-и ноември:

„Съгласно телеграмата № 905 отъ Щаба на действуващата армия, Вие оставате въ мое подчинение. Задачата Ви е да действувате за разчистването на района между Димотика и Гюмюрджина отъ башибозуцитѣ, съ което да прикривате фланга и тила на блокадната армия отъ западна и отъ югозападна посока. Донесете какъвъ противникъ сте имали досега насреща? Какви действия сте предприели противъ него, какъвъ е резултатътъ? Кѫде сте достигнали? Какво е, изобщо, положението Ви? Дръжте ме ежедневно въ течение за Вашитѣ намѣрения и действия. Полковникъ Таневъ съ конната бригада и съ доброволческата бригада на подполковникъ Пчеларовъ днесъ достига Бедекли, по долината на р. Марица, на североизтокъ отъ Деде Агачъ."

Явяваше се едно противоречие между задачата, дадена отъ Щаба на действуващата армия, и тази отъ командуващия II армия. Докато едната искаше отрядътъ бързо да настѫпи на югъ и да заеме Деде Агачъ, другата настояваше само за очистване края отъ башибозуци. Генералъ Геневъ обсѫди и дветѣ задачи и взе предвидъ:

1. Че отрядътъ е вече въ съприкосновение съ турцитѣ на посоката за Гюмюрджина и може да се насочи въ друга посока, следъ като завладѣе Превала и отхвърли турцитѣ къмъ Гюмюрджина;

2. Че движението къмъ Кошу Кавакъ или друга нѣкоя посока, въ зоната между Димотика и Гюмюрджина, за единъ отрядъ отъ 10,000 души е много трудно, а при това и нѣма въ тази зона никакъвъ противникъ;

3. Че населението бѣга панически предъ настѫпващия отрядъ, и между Димотика и Гюмюрджина нѣма башибозушки маси, които да безпокоятъ обсадната армия.

Затова той реши да не напуща посоката къмъ Гюмюрджина, като на 7-и атакува турцитѣ на Превала, а за разчистване района 7-а погранична дружина да настѫпи постепенно и за една седмица да преброди селата въ долината на р. Юзгадъ. Въ 5 ч. сл. пл. той изпрати до командуващия II армия донесение за действията на отряда до 6-и ноември, а въ 11 ч. 30 м. сл. пл. изпрати на частитѣ следната заповѣдь за боя:

„§ 1. Неприятелътъ, около три табори съ петь планински с. с. орѫдия, днесъ биде застигнатъ отъ авангарда на височината Узунъ Хамитлеръ и отблъснатъ къмъ височината 768, кѫдето е заелъ позиция отъ този пунктъ до височина 900, включително.

§ 2. Утре, 7-и того, отрядътъ да настъпи и да атакува неприятеля както следва:

Дѣсна колона

Подполковникъ Свинаровъ.

Отъ 1-и сборенъ полкъ . . 2 друж.
Отъ 4-о пл. не с. с. арт. отд. .2 орждия
Отъ картечната рота . . . . . 2 карт.
6 конници.

Да настъпи отъ Махмудларъ въ 7 ч 30 м. пр. пл. по хребета Балканъ Тореси и да атакува лѣвия флангъ на противника.

Централна колона

Подполковникъ Протогеровъ.

3-а мак.-одр. бригада . . . . . 4 друж.
Отъ картечната рота . . . . . 2 карт.
Отъ 4-о пл. не с. с. арт. отд. . 8 орждия
6 конници.

Да настъпи призори и заеме срещу центъра на неприятелската позиц ия сгодно изходно положение. Когато действието на фланговитѣ колони се прояви, да атакува отъ фронта.

Лѣва колона

Подполковникъ Желѣзовъ.

Отъ 2-и сборенъ полкъ . . . 2 друж.
Отъ 4-о пл. не с. с. арт. отд. .6 орждия
6 конници.

Да настъпи отъ с. Махмудларъ въ 6 ч. пр. пл. по посока на върха 959, отдето да обходи и да атакува дѣсния флангъ на неприятеля.

Маневрени войски

Майоръ Ангеловъ.

Отъ 2-и сборенъ полкъ . . . 2 друж.

Да се съсрѣдоточи на изтокъ отъ с Узунъ Хамитлеръ къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл.

§ 3. *Обозитѣ* да останатъ въ с. Махмудларъ.

§ 4. *Азъ* ще бжда при маневренитѣ войски."

Следъ това до командира на 3-а македоно-одринска бригада бѣ изпратено следното разяснение на заповѣдьта отъ началника на щаба на отряда, майоръ Дървинговъ:

„По заповѣдь. — При изпълнение задачата на 3-а македоно-одринска бригада да се има предвидъ, че фланговитѣ колони ще закъснѣятъ твърде много съ подхождането имъ къмъ фланга на противника — дѣсната колона е далеко отъ висота 768, въ тая минута на 17 км., понеже се е движила много бавно и не е изпълнила заповѣдьта. Дѣсната колона, вѣроятно, ще потегли въ 5 ч. отъ с. Съртькьой, до р. Сюютлю, срещу с. Налбандлеръ, дето е сега. Така щото, ако 3-а македоно-одринска бригада изпрати една дружина рано тази сутринь по гребена на Балканъ Тореси, съ това бригадата ще може да постигне много по-голѣмъ успѣхъ, отколкото, ако чака, щото колоната на Подполковникъ Свинаровъ да прояви своето действие.

Между другото, ако противникътъ не отстъпи, което е малко за вѣрване, положението на нашитѣ сили ни налага да търсимъ развръзката на боя не по-рано отъ 2 — 3 ч. сл. пл. утре.

Мисля, че едно прибързване да се сграбчи победата само отъ 3-а бригада е една примамлива задача, но извънредно трудна, да не кажа нѣщо повече, особено, ако противникътъ е по-силенъ отъ 3 дружини и 2 орждия скорострелни. Фронталнитѣ атаки въ планинска мѣстность сж осждени на неуспѣхъ."

Дейность на 7-и ноември. — Боятъ при Балканъ Тореси.

(27-о картограф. приложение).

Сборната конна бригада. — Къмъ 9 ч. пр. пл. полковникъ Таневъ, въ с. Лъджа, получи две донесения, изпратени на 6-и ноември отъ градоначалника въ Софлу, съ които съобщаваше, че пристигнали куриери отъ селата Калайджи Дере, Къзълларъ и Съчанлъкъ, които казали, че 4000 души турска редовна войска тръгнала отъ Гюмюрджина къмъ Гол. Дервентъ, Мал. Дервентъ и Софлу. Той не бѣ изпратилъ още въ Щаба на II армия никакво донесение за действията на 6-и ноември и за оттеглянето на конната бригада. На 7-и ноември, следъ споменатитѣ донесения отъ градоначалника на Софлу, той изпрати донесение, въ което се стремѣше да мотивира своето оттегляне:

„Вчера при настжплението ми къмъ Деде Агачъ противникътъ бѣ заелъ позиция на северозападъ отъ Мухаджиркьой. Следъ развръщането на бригадата, противникътъ отстжпи къмъ Деде Агачъ, безъ голѣмо съпротивление. Обаче при града той зае дѣсния брѣгъ на рѣката и тамъ оказа доста голѣмо съпротивление до смръкване. Следъ това отстжпи и зае самата окрайнина на града, дето се съпротивлява до 10 ч. сл. пл. Атакуванъ на ножъ, той бѣ отблъснатъ отъ окрайнината на града. Самиятъ градъ бѣ заетъ едва къмъ полунощь. Противъ нашия дѣсенъ флангъ, дето бѣхъ насочилъ конната бригада, въ 4 ч. 30 м. сл. пл. по нея се откри шрапнеленъ огънь откъмъ Чекърдикли. Това спре нейното настжпление. При артилерията се оказа цѣлъ таборъ, пристигналъ отъ Гюмюрджина съ трена сжщия день. Освенъ тоя таборъ, билъ пренесенъ втори, който се сражаваше при Деде Агачъ. По тоя начинъ, заедно съ редифитѣ, противникътъ възлизаше на три табори съ два топа. Диверсията му противъ нашия дѣсенъ флангъ не оказа влияние за превземането на града, но положението на бригадата счетохъ за несигурно. Освенъ това, тритѣ дружини, които взеха участие въ боя, изстреляха патронитѣ си. Поради това дадохъ заповѣдь бригадитѣ да се отеглятъ при с. Лъджа. Тая зарань получихъ едно бързо съобщение отъ градоначалника въ Софлу, че куриери отъ българскитѣ села Калайджи Дере, Къзълларъ и Съчанлъкъ донасятъ, че турски войски, около 4000 души, настжпватъ отъ Гюмюрджина за Гол. Дервентъ.

Оценявайки положението: 1-о, че доброволцитѣ останаха съ много малко патрони; 2-о, че съ пренасяне войски по трена турцитѣ сж господари на положението въ Гюмюрджина; 3-о, че предъ Деде Агачъ противникътъ разполага съ значителни сили по отношение на отряда ми; 4-о, нападението на Деде Агачъ, разгледано като набѣгъ, напълно е постигнало цельта си; 5-о, отдѣленъ напълно отъ армията съ отряда си, безъ бойни припаси, считамъ за невъзможно да запазя Деде Агачъ. Предвидъ на всички тия съображения, решихъ да се приближа съ бригадитѣ къмъ дѣсния флангъ на II армия, като се оттеглямъ по пжтя

Торбалъкьой — Пашмакчи — Софлу — Къзълъ Арнауткьой. Турската махала въ Деде Агачъ бѣ подпалена въ време на боя. Тая вечерь предполагамъ да нощувамъ въ Пашмакчи. Моля, указания за по-нататъшнитѣ ми действия."

Това донесение е получено въ щаба на армията едвамъ на 8-и ноември въ 2 ч. 40 м. пр. пл. Командуващиятъ армията не се противопостави на изложенитѣ въ него мотиви, макаръ на конната бригада да не бѣ възлагано да извършва „набѣгъ къмъ Деде Агачъ", а бѣ дадена категорична заповѣдь да се заеме Деде Агачъ по важни военни и политически причини. Той заповѣда бригадата да се спре южно отъ Софлу, докато се снабди съ бойни запаси, и да влѣзе въ свръзка съ Кърджалиския отрядъ, който е вече около Гюмюрджина, и комуто е заповѣдано да изпрати части къмъ Гол. Дервентъ. Следъ това бригадата да настъпи наново къмъ Деде Агачъ.

Командирътъ на конната бригада изпрати офицерски разездъ отъ 6 конници къмъ Гол. Дервентъ, съ задача да провѣри слуха за настъпление на 4000 души откъмъ Гюмюрджина. Следъ като даде на частитѣ почивка до 10 ч. 30 м. пр. пл., той заповѣда да се продължи отстъплението къмъ Пашмакчи. Отрядътъ тръгна по пътя Лъджа—Торбалъкьой—Кючукъ Вакъфъ—Пашмакчи, като въ главата на походната колона вървѣше конната, а следъ нея пехотната бригада. Пленениtѣ въ Деде Агачъ башибозуци бѣха освободени да се върнатъ въ града си, като носятъ бѣли флагове, за да не бъдатъ безпокоени отъ разездитѣ.

Почивката бѣ недостатъчна за изморенитѣ доброволци, които се точиха къмъ Лъджа презъ цѣлата нощь. Конната бригада къмъ 7 ч. сл. пл. стигна въ Пашмакчи, но доброволцитѣ започнаха да изоставатъ, походната колона се разтегна, и командирътъ на 2-а македоно-одринска бригада реши да спре бригадата за нощуване въ Кючукъ Вакъфъ, за да се събератъ изостаналитѣ доброволци. Въ селото на разсъмване пристигна и разездътъ на ротмистъръ Акрабовъ, следъ като бѣ разрушилъ телеграфната връзка при Гол. Дервентъ.

При Торбалъкьой, по заповѣдь отъ началника на отряда, конно-пионеритѣ разрушиха желѣзния пътъ, за да се попрѣчи на движението на влакове, идещи откъмъ Гюмюрджина.

Доброволецътъ отъ 5-а Одринска дружина, Ст. Богоевъ, на разсъмване сполучи да събере всички останали въ Деде Агачъ доброволци отъ разнитѣ дружини, на брой около 150 души. Следъ това той уреди българско управление въ града, погрижи се за запазване имота и живота на жителитѣ и заповѣда да се събератъ всички

лодки и други плавателни сѫдове, за да може, въ случай на нужда, да се оттегли по море до Макри и после къмъ Гюмюрджина, отъ кѫдето се очакваше Кърджалискиятъ отрядъ. Най-после, той уреди охрана на града съ патрули и изпрати усилени патрули за разузнаване на северъ, къмъ Бадома.

Като виждаше слабостьта на своя отрядъ, той нареди да се пази около града никой отъ жителитѣ да не може да прибѣгне до турцитѣ и да имъ занесе сведения, а, освенъ това, нощно време вънъ отъ града се поддържаха многобройни бивачни огньове.

Турцитѣ, вѣроятно, не сѫ узнали за отстѫплението на българскитѣ войски презъ нощьта. На 7-и ноември тѣ не предприеха никакви действия срещу Деде Агачъ.

Ортаköйскиятъ отрядъ презъ този день почива въ града.

Родопскиятъ отрядъ. — Лѣвата група отъ Родопския отрядъ настѫпи въ 11 ч. 30 м. пр. пл. по пѫтя Гьокче Бунаръ—Кянлъкъ—Секизъ Ниръ—Ксанти, като и тритѣ колони се слѣха по този пѫть. По шосето бѣ изпратено само едно странично прикритие за свръзка съ дѣсната група. Пѫтьтъ бѣ лошъ, и движението се извършваше въ колона по единъ. Въ 5 ч. сл. пл. авангардътъ достигна монастира надъ града, а главнитѣ сили — с. Саленджикъ, дето останаха да нощуватъ.

Дѣсната група настѫпи въ две колони: лѣва — по една пѫтека презъ южнитѣ разклонения на в. 1300 и дѣсна—по пѫтя Сарничъ—Ксанти. Безъ да срещнатъ съпротива, и дветѣ колони достигнаха на мръкване въ Ксанти, като имаха да преодоляватъ само труднитѣ пѫтища.

Дѣсното странично прикритие влѣзе въ връзка съ дѣсната колона и, когато турцитѣ очистиха лѣвия брѣгъ, започна да се прехвърля презъ рѣката на лодки. До вечерьта можаха да се прехвърлятъ само две роти.

Вечерьта началникътъ на отряда получи следната заповѣдь отъ началника на Щаба на действуващата армия:

> „Продължете настѫплението за Деде Агачъ по-енергично. Отрядътъ на генералъ Ганевъ настѫпва за Гюмюрджина, кѫдето ще бѫде на 8-и ноември, а оттамъ ще продължи за Деде Агачъ, дето следъ нѣколко дни ще почне да се стоварва и 7-а Рилска дивизия."

Кърджалискиятъ отрядъ. — Боятъ при Балканъ Тореси. — Споредъ дадената отъ началника на отряда заповѣдь за атаката, отрядътъ бѣ разчлененъ пакъ на колони, като частитѣ бѣха размѣстени отъ

по-раншнитѣ колони. Презъ нощьта отъ македоно-одринската бригада бѣха изпратени патрули, които донасяха, че турцитѣ сж още на позицията си между висотитѣ 768 и 900.

Командирътъ на 3-а македоно-одринска бригада, подполковникъ Протогеровъ, бѣ получилъ навреме заповѣдитѣ за действията на 7-и ноември. Въ 5 ч. пр. пл. той изпрати на подчиненитѣ си части следната заповѣдь:

„§ 1. Неприятелътъ заема висотитѣ 768 и 900.

§ 2. Отрядътъ ще настъпи въ три колони: дѣсна—две дружини и две орждия—къмъ Балканъ Тореси; лѣва—две дружини и четири орждия—къмъ висота 959. Бригадата да настъпи, усилена съ една нескорострелна батарея:

1. Дѣсенъ участъкъ Капитанъ Везенковъ. 10-а дружина и половинъ карт. рота.	Да настъпи преди разсъмване (къмъ 6 ч.) къмъ в. 768.
2. Лѣвъ участъкъ Капитанъ Бойчевъ. 9-а дружина.	Да настъпи влѣво отъ висота 768.
Маневрени войски Капитанъ Зографовъ. 11-а друж. и една рота отъ 12-а друж.	Да се държатъ задъ 10-а дружина.
Артилерията. две батареи; прикритие две роти отъ 12-а дружина.	Батареята на капитанъ Славовъ да заеме позиция на висотата влѣво отъ шосето, а другата батарея — задъ висотата вдѣсно отъ шосето.

§ 3. *Обозътъ* да остане на северъ отъ с. Махмудларъ, при общия обозъ на отряда.

§ 4. *Азъ* ще се намирамъ при батареята на капитанъ Славовъ."

Независимо отъ това, подполковникъ Протогеровъ повика дружиннитѣ командири и имъ съобщи своитѣ съображения за атаката, споредъ получената разяснителна заповѣдь.

На разсъмване 3-а македоно-одринска бригада настъпи, разчленена споредъ горната заповѣдь, и зае тритѣ отдѣлни голи върхове на около 1600 м. отъ турската позиция. 10-а батарея зае позиция на върха източна отъ шосето, по взводно, взводъ отъ взводъ на около 150 м. Това разположение се диктуваше отъ обстоятелството, че турцитѣ имаха скорострелна артилерия, и, когато тѣ насочатъ огъня си противъ единъ взводъ, другитѣ ще могатъ да продължаватъ стрелбата.

Щомъ се развидели, две турски орждия откриха огънь по 9-а дружина. Дружинитѣ отъ бойната часть откриха огънь по турската позиция

на в. 768, кѫдето се виждаха нѣколко редове вериги. Следъ малко откриха огънь и дветѣ картечници, които скоро привлѣкоха огъня на турскитѣ орѫдия. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. командиръть на бригадата заповѣда на единъ взводъ отъ 10-а батарея да открие огънь по турскитѣ орѫдия. Последнитѣ веднага се нахвърлиха на него и съ бърза и точна стрелба го заставиха да замълчи. Следъ това турскитѣ орѫдия пренасяха огъня си ту по пехотата, ту по картечницитѣ, ту по батареята. Въ това време, до 9 ч. пр. пл., отъ българска страна стреляха само пехотата и картечницитѣ.

Лѣвата колона получи заповѣдьта по отряда едвамъ въ 6 ч. пр. пл., защото ординарецътъ, носещъ заповѣдьта, пристигна още въ полунощь, но не посмѣ да събуди началника на колоната. Колоната тръгна съ закъснение $2^1/_2$ часа, т. е. въ 8 ч. 30 м. пр. пл., безъ пѫть, отъ Малмудларъ, презъ Хасивертъ и Узунъ Али, за в. 959. Къмъ 9 ч. пр. пл. опашката на колоната едвамъ излизаше отъ Махмудларъ.

Дѣсната колона тръгна отъ Сърткьой въ 3 ч. пр. пл. по пѫтя — Чалакларъ — Ада — Адилъ — Махмудларъ. Въ 6 ч. пр. пл. тя мина р. Сюютлю, а въ 7 ч. 30 м. пр. пл.—и р. Иси дере; къмъ 10 ч. пр. пл. тя бѣ при Махмудларъ, отдето началникътъ на колоната излѣзе напредъ и се яви въ щаба на отряда, при гробищата на Узунъ Хамитлеръ.

Отъ сѫщото мѣсто щабътъ на отряда наблюдаваше боя. По силата на огъня изглеждаше, че турцитѣ заематъ позицията си съ около 3 табори, 2 картечници и 2 орѫдия. Обходнитѣ колони бѣха много далечъ, за да могатъ да влияятъ на боя. Генералъ Геневъ реши да насочи една нова часть за обходъ на турския лѣвъ флангъ и изпрати на полковникъ Протогеровъ следната заповѣдь:

„Понеже 1-и сборенъ полкъ ще закъснѣе много, неговата задача—обходъ на лѣвия флангъ на противника—да бѫде възложена на една отъ дружинитѣ на 3-а македоно-одринска бригада, по усмотрение на бригадния си командиръ, която да се насочи по гребена Балканъ Тореси, както е опредѣлено въ заповѣдьта за Първи полкъ."

Ординарецътъ, носещъ тази заповѣдь, мина покрай маневренитѣ войски на срѣдната колона въ 10 ч. пр. пл. Командиръть на 11-а дружина, капитанъ Зографовъ, прочете заповѣдьта, реши да почне веднага изпълнението и, като отбеляза това върху самата заповѣдь, препрати я на командира на бригадата, а самъ веднага поведе дружината си въ заповѣданата посока.

Въ това време огневиятъ бой доби голѣма сила. Турскитѣ орѫдия твърде сполучливо обстрелваха българската позиция. Въ момента,

когато картечницитѣ смѣняваха позицията си напредъ, една турска граната унищожи едната картечница. Въ сѫщото време турцитѣ минаха въ настъпление. Тѣ изкочиха изъ окопитѣ си, и тѣхнитѣ вериги започнаха да се спущатъ въ доловетѣ предъ могилитѣ. Опълченцитѣ отъ 9-а дружина започнаха да се колебаятъ и да търсятъ закрития назадъ. Духътъ имъ се разколеба още повече, когато забелязаха движението на 11-а дружина, което тѣ взеха за отстъпление. Съ намѣсване поддръжкитѣ, редътъ бѣ възстановенъ. На това съдействува и съседната 10-а дружина, която направи опитъ да мине въ настъпление.

Съ ураганенъ пехотенъ и артилерийски огънь турцитѣ бѣха принудени да отстъпятъ къмъ своята позиция, следъ което на фронта настана затишие, нарушавано отвреме-навреме отъ рѣдка пушечна и артилерийска стрелба.

Между това, дѣсната колона вече бѣ приближила до Махмудларъ. Генералъ Геневъ заповѣда подполковникъ Свинаровъ съ една дружина, единъ картеченъ взводъ и планинската батарея да настъпи срещу турския лѣвъ флангъ, а останалитѣ сили отъ колоната да останатъ въ разпореждане на началника на отряда. На самото мѣсто той посочи подполковнику Свинарову посоката на настъплението. Съобщи се за това и на подполковникъ Протогеровъ, съ заповѣдь, да предупреди 11-а дружина, която, следъ пристигането на дѣсната колона, да се подчини на подполковникъ Свинаровъ. А въ това време капитанъ Зографовъ бѣ заелъ северната височина на гребена Балканъ Тореси, и се готвѣше да атакува заетата отъ турцитѣ следваща височина. Турцитѣ схванаха опасността отъ тази посока и съсрѣдоточиха огъня на картечницитѣ и орждията противъ дружината на капитанъ Зографовъ, който продължи до 2 ч. сл. пл.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. подполковникъ Свинаровъ достигна височината, заета отъ 11-а дружина. 11-а батарея зае позиция и откри огънь по турската пехота на севернитѣ склонове на в. 798 и по батареята на южнитѣ склонове. Последната прекрати огъня и вече до края на боя не се обади.

Замълчаването на турскитѣ орждия се почувствува отъ частитѣ на срѣдната колона, които смѣтнаха, че турцитѣ отстъпватъ. Командиръ на 10-а дружина, капитанъ Везенковъ, който и по-рано се опитва нѣколко пъти да мине въ настъпление, като видѣ, че дѣсната колона вече се ангажира сериозно въ борбата, въ 4 ч. пр. пл. настъпи енергично, подкрепенъ отъ 13./40. рота, и увлѣче въ настъпление цѣлия боенъ редъ на срѣдната колона. Подполковникъ Протогеровъ, начело на 9-а дружина, се спусна въ дола предъ нейната позиция. Тази

дружина, обаче, бѣ поколебана отъ предшествуващия бой, и не можа да продължи настжплението. Но 10-а и 12-а дружини продължиха настжплението си. 10-а батарея промѣни позицията си, и отблизо поддържаше това настжпление. Капитанъ Зографовъ поиска разрешение да настжпи, но подполковникъ Свинаровъ не разреши, защото ставаше тъмно и имаше опасность настжпващитѣ отъ разни страни части да се обстрелватъ взаимно. Той заповѣда само на музиката да свири народния химнъ. Подбодрени и отъ музиката, 10-а и 12-а дружини се приближиха на 100 кр. отъ височината 768, но турцитѣ се държеха упорито и продължаваха стрелбата. Мръкна се. Въ тъмнината се почна честа стрелба. Подполковникъ Протогеровъ смѣташе, че турцитѣ произвеждатъ контъратака, и се върна назадъ, за да събира изостаналитѣ опълченци. Той поиска отъ началника на отряда подкрепление, като изрично искаше да дойде и началникътъ на щаба на отряда. Генералъ Геневъ заповѣда, и майоръ Дървинговъ поведе шесть роти отъ маневренитѣ войски, съ които достигна до най-напредналитѣ части. Той намѣри тукъ подполковникъ Протогеровъ и, следъ като се запозна съ положението, взе се решение да се атакува веднага височината 768, откждето турцитѣ още отъ 9 ч. сл. пл. бѣха прекратили стрелбата. Шесттѣ роти отъ маневренитѣ войски настжпиха бързо по шосето, достигнаха гребена Балканъ Тореси, следъ което свърнаха на изтокъ и достигнаха височината 768, на която бѣха изкочили и групи войници отъ срѣдната колона.

Дѣсната колона не настжпи по-напредъ отъ показаната ѝ височина съ кичестото дърво.

Лѣвата колона продължи настжплението си презъ дълбоки долове и не можа да стигне въ решителния моментъ до бойното поле. Едвамъ въ 11 ч. сл. пл. тази колона стигна предъ в. 959.

Нѣма сведения за турскитѣ загуби въ този бой. Отъ българскитѣ части излѣзоха отъ строя 198 души:

Ч а с т и	убити	ранени
Отъ 3-а бригада:		
9-а, 10 а и 12-а дружини	39	137
11-а дружина	1	5
Отъ 1-и сбор. полкъ.		
Отъ дружината	—	7
Отъ карт. полурота	2	6
Отъ 11-а батарея	—	1
Всичко . .	42	156

Къмъ 9 ч. сл. пл. генералъ Геневъ, като не знаеше още какъвъ ще бѫде резултатътъ отъ боя, изпрати на командуващия II армия донесение, че до късно вечерьта отрядътъ е водилъ упоритъ бой съ турцитѣ на в. 768 и 900 и че на другия день ще довърши атаката и ще настъпи къмъ Гюмюрджина. Но преди пладне той бѣ получилъ следната телеграма, изпратена отъ щаба на сѫщата армия на 6-и ноември въ 7 ч. 40 м. сл. пл.:

„Въ Ортакьой има отрядъ отъ дружина, батарея и два ескадрона, който действува, за да прикрива фланга и тила на Южния секторъ отъ блокадната линия. Този отрядъ на 4-и того е водилъ бой противъ башибозуци при с. Кара Тепе, на 12 км. западно отъ Ортакьой, които разпръснали. По донесение отъ сѫщия, при Кошу Кавакъ, на 24 км. югоизточно отъ Местанлъ, е имало противникъ — около 2000 редовна войска и 3000 башибозукъ. Настъпете, за да разпръснете този противникъ, и влѣзте въ свръзка съ отряда при Ортакьой. За получаването на тази заповѣдь, както и на всички такива, донасяйте незабавно, за да зная кога сте я получили, и кога ще можете да я изпълните, като, освенъ това, всѣкога донасяте за положението и действията си. № 1563."

По този начинъ генералъ Геневъ втори пѫть получи заповѣдь да се отклони отъ по-ранопоставената му задача. Следъ получаване тая категорична заповѣдь за настъпление къмъ Кошу Кавакъ, той трѣбваше да преоценява своето решение за настъпление на югъ. Като взе предвидъ впечатлението, произведено отъ настъплението на отряда въ долината на Сюютлю дере, паническото бѣгство на турското население и непрекъснатото отстъпление на турскитѣ войски, което показваше, че къмъ Кошу Кавакъ не е възможно да има толкова значителни сили, генералъ Геневъ реши да продължи настъплението на югъ, въпрѣки горната заповѣдь, и изпрати следното донесение до командуващия II армия.

„Кърджалиският отрядъ днесъ въ тая минута, 9 ч. 30 м. пр. пл., е въ бой съ неприятелски сили, за които донесохъ вчера. Цельта на отряда е да очисти отъ войски и башибозуци посоката Кърджали—Гюмюрджина—Деде Агачъ. До вис. 768 отрядътъ е почистилъ всичко. Следъ заемането на Гюмюрджина и Деде Агачъ и следъ унищожението на противника предъ насъ, ще се повърнемъ за унищожение указания въ телеграмата № 1563 противникъ. За сега задачата, която ми се възлага, е дадена отъ вчера насамъ на 7-а пограничка дружина, която ще мѣсти границата постепенно и ще унищожава всичкия башибозукъ и неприятелски войски. Ежедневни сведения, които искате съ сѫщата телеграма, изпращаме редовно, но, поради липса на телеграфни съобщения, тѣ пристигатъ при Васъ късно."

Това решение на генералъ Геневъ се диктуваше още и отъ обстоятелството, че имаше противоречие между желанията въ Щаба

на II армия и въ Щаба на действуващата армия. Макаръ последниятъ щабъ да се бѣше отказалъ отъ ржководството на операцията, като подчини Кърджалиския отрядъ на II армия, но той не бѣше се отказалъ отъ първоначалната задача. И, наистина, вечерьта на 7-и ноември се получи следната телеграма отъ Щаба на действуващата армия, подадена въ 8 ч. 30 м. пр. пл.:

„Повѣреният Ви отрядъ да настжпи по-енергично и на 8-и вечерьта да завземе Гюмюрджина, за което и да донесете."

Командуващиятъ II армия и на 7-и ноември вечерьта още веднъжъ поиска да спре движението на Кърджалиския отрядъ на югъ, като изпрати следната заповѣдь:

„Преди да се очисти краятъ отъ башибозуци, движението къмъ Деде Агачъ не може да се счита за сигурно и то за сега е безпредметно, щомъ полковникъ Таневъ е насоченъ, и, вѣроятно, е вече тамъ. За сега сигурность на фланга и тила на армията е по-сжществена задача за Кърджалиския отрядъ, който да има за задача дадената му такава съ телеграма № 1563 отъ вчера. Опълченскитѣ роти по етапитѣ не сж достатъчна гаранция за безопасността на тила, както на самия отрядъ, така и на армията. При наличността на значително число башибозушки части, трѣбва, преди да се спущате къмъ Гюмюрджина и къмъ Деде Агачъ, да се умиротвори краятъ и да се очисти отъ четитѣ."

Тази заповѣдь, обаче, се получи отъ началника на отряда едвамъ на 8-и ноември презъ нощьта, когато последниятъ бѣ въ Гюмюрджина, и не оказа никакво влияние върху решението му да продължи настжплението си на югъ.

Преследване турцитѣ къмъ долината на р. Марица.

Разпореждания за преследване на 8-и ноември.

Щабътъ на действуващата армия, предвидъ необходимостьта да се заеме по-скоро Деде Агачъ, заповѣда на Родопския отрядъ да продължи настжплението къмъ града по-енергично. Сжщата заповѣдь бѣ изпратена и на подчиненитѣ на II армия Кърджалиски отрядъ и Сборната конна бригада. На командира на последната на 7-и ноември бѣ изпратена следната телеграма:

„Следъ нѣколко дни ще почне да се стоварва въ Деде Агачъ нашата 7-а пехотна девизия. Вземете мѣрки пристанището да се пригоди за тази цель. Къмъ Деде Агачъ е насочена дивизията на генералъ Ковачевъ и отрядътъ на генералъ Геневъ, които сжщо следъ нѣколко дни ще пристигнатъ. № 956."

Между това, командирътъ на конната бригада, полковникъ Таневъ, считаше, че владението на Деде Агачъ не ще бжде затвърдено, докато не се пропждятъ турцитѣ въ пространството до Гюмюрджина. Той получи горната телеграма на 9-и ноември сутриньта и изпрати следната телеграма до Щаба на действуващата армия:

„Телеграмата № 956 получихъ днесъ 4 ч. пр. пл. За положението и условията на бригадата донесълъ съмъ въ щаба на армията. Поради откжснатото ми и изолирано положение, както и поради сведенията откъмъ Кешанъ и Голѣмъ Дервентъ, счетохъ за необходимо да се оттегля. Въ града Деде Агачъ противникътъ не е влизалъ. Затова пратихъ, както въ Димокика, единъ ескадронъ да образува временно българско правителство. Противникътъ силно е заелъ височинитѣ при Бадома и Дервентъ съ пехота и артилерия. Силно се чувствува и отразява въ всѣко отношение липсата на артилерия въ отряда ми. Че къмъ Гюмюрджина и Деде Агачъ действувалъ отрядътъ на генералъ Геневъ, узнахъ едвамъ вчера. До утре, ако не получа указания отъ Щаба на II армия за по-нататъшнитѣ действия, ще настжпя утре до линията Теке—Пашмакчи. Въ Фере функционира българско правителство. Оттамъ експедирахъ 110 сандъци маузерови патрони. Заловихъ и единъ тренъ, който сега е въ Димотика. До пропжждането на противника между Деде Агачъ и Гюмюрджина, владението на първия градъ намирамъ за незатвърдено. Това пропжждане изъ урвистата и планинска мѣстность, при липсата на артилерия, намирамъ не по силитѣ ми."

Началникътъ на Родопския отрядъ, отъ своя страна, смѣташе, че бързото настжпление ще доразстрои отряда, изморенъ отъ трудния походъ презъ планински пжтеки, при което голѣма часть отъ конетѣ бѣха набити. Независимо отъ това, трѣбваше да се организира и тилътъ. Затова той реши да даде почивка на частитѣ въ Ксанти, дето да прибере и частитѣ отъ лѣвата група, които бѣха наблизо, и дѣсното странично прикритие. Последното се прехвърли на лодки презъ р. Места. На оттатъшния брѣгъ останаха само обозитѣ, но въ това време рѣката придойде и залѣ полето на нѣколко км. отъ брѣга. Затова тѣ бѣха върнати къмъ ж.-п. ст. Букъ, за да минатъ по желѣзнопжтния мостъ.

Завладяване гр. Гюмюрджина.

Началникътъ на Кърджалиския отрядъ не измѣни своето решение за настжпление на югъ, къмъ Гюмюрджина. На 8-и ноември въ 3 ч. пр. пл. той изпрати заповѣдь да се настжпи по шосето за завладяване Гюмюрджина:

1. Началенъ пунктъ — западното подножие на в. 798;

2. Авангардъ (една дружина, две планин. орждия, по единъ взводъ пеши и конни стражари и шесть конници) да тръгне по шосето въ 8 ч. 20 м. пр. пл.; 36

3. Главни сили (три дружини, две картечници, една планин. батарея, четири дружини, една рота, шесть конници) да тръгнатъ въ 8 ч. 40 м., следъ авангарда;

4. Дѣсно странично прикритие (три роти, четири планин. орждия, две картечници, трима конници) да тръгне въ 7 ч. 30 м. пр. пл. въ посоката Ювесили — Ибда Ахмедли — Гюмюрджина;

5. Лѣво странично прикритие (две дружини, една планин. батарея, шесть конници) да тръгне въ 6 ч. 40 м. пр. пл. отъ в. 959 по най-кжсия пжть, презъ с. Бунаръ Дере, за Гюмюрджина;

6. Обозътъ да следва 4 км. задъ главнитѣ сили.

Така разчлененъ, отрядътъ настжпи въ опредѣленитѣ часове. Разхвърлянитѣ по шосето войнишки вещи показваха, че отстжплението на турцитѣ презъ нощьта е било безредно. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. походната колона бѣ на около 10 км. отъ Гюмюрджина. Дадоха се нѣколко артилерийски изстрели, следъ което се изпрати единъ разездъ съ писмо до коменданта на града да предаде града, заедно съ войскитѣ и военнитѣ материали. Разездътъ бѣ посрещнатъ отъ депутация отъ градскитѣ първенци, които съобщиха, че въ града нѣма комендантъ и войски. Турскитѣ войски отстжпили съ влакове и по обикновенъ пжть къмъ Деде Агачъ.

Отрядътъ следъ това продължи движението си и въ 6 ч. сл. пл. се разположи за нощуване на бивакъ вънъ отъ града. Дѣсното странично прикритие, което бѣ настигнато и отъ бившата крайна дѣсна колона, излѣзе на шосето, на 12 км. северно отъ Гюмюрджина, и на мръкване стигна до града. Лѣвото странично прикритие тръгна още преди да получи заповѣдьта за настжпление. То пристигна и влѣзе въ града половинъ часъ преди главнитѣ сили и се разположи на квартири. То бѣ посрещнато тържествено отъ градското население.

Изпратениятъ напредъ поручикъ Стойчевъ Иванъ съ полуескадрона събра следнитѣ сведения: На 7-и сж заминали по желѣзницата за Деде Агачъ петь влакове: първиятъ и вториятъ сж били натоварени съ бѣжанци отъ Ксанти на ж.-п. ст. Нарлжкьой, третиятъ отъ Гюмюрджина е натоварилъ 250 войници, 57 коне и единъ вагонъ патрони, четвъртиятъ — 12 офицери, 300 войници, 210 коне, 2 вагона медикаменти и патрони, 4 орждия; съ сжщия влакъ е заминалъ и Яверъ паша; петиятъ — 50 ранени, 10 офицери, 1 вагонъ пушки и патрони; единъ таборъ, който е водилъ бой въ Драма, заминалъ по обикновенъ пжть за Деде Агачъ; отъ Ксанти на 5-и и 6-и ноември

сж изпратени две планински орждия за Деде Агачъ и три влакове съ около 1500 войници; между Ксанти и Гюмюрджина турски войски нѣма; началникътъ на станцията ималъ сведения, че турцитѣ се готвятъ отъ Бадома да нападнатъ заетия отъ българитѣ Деде Агачъ.

Вечерьта генералъ Геневъ изпрати донесение до щабоветѣ на II армия и на действуващата армия за завладяване Гюмюрджина. Въ първото донесение той съобщи, че, по сведения, добити отъ мѣстни жители, турскитѣ войски отъ Ксанти и Кърджалиско сж били превозени до ж.-п. ст. Бадома, при Деде Агачъ, съ цель да образуватъ едно по-силно ядро, вѣроятно за действия противъ фланга и тила на българскитѣ армии.

Най-после, и отрядътъ въ Ортакьой, следъ като обезоржжи населението въ околнитѣ села, на 8-и ноември се премѣсти въ Папаскьой.

Положението на 8-и ноември вечерьта.

И тъй, на 8-и ноември вечерьта българскитѣ войски, действуващи въ Родопитѣ, заемаха следното положение:

1. Родопскиятъ отрядъ събра всичкитѣ си разпръснати части въ Ксанти, и по-голѣмата часть отъ неговитѣ войски бѣха почивали единъ день.

2. Кърджалискиятъ отрядъ бѣ достигналъ Гюмюрджина, като бѣ оставилъ малки части за охранение етапната си линия до Кърджали.

3. Ортакьойския отрядъ бѣ въ Папаскьой, и се готвѣше да предприеме обезоржжаване на турското население въ околнитѣ села; понеже началникътъ на отряда смѣташе, че за изпълнение задачата си отрядътъ нѣма нужда отъ толкова артилерия, при него остави само единъ взводъ отъ 5./8. не с. с. батарея, а другитѣ два взвода отправи обратно, и бѣха придадени къмъ 30-и полкъ.

4. Сборната конна бригада, заедно съ придадената ѝ македоно-одринска бригада, продължи оттеглянето си до Софлу, кждето полковникъ Таневъ предполагаше на 9-и ноември да даде почивка на частитѣ. Между това, изпратениятъ къмъ Гол. Дервентъ разездъ въ 2 ч. сл. пл. пристигна въ селото и донесе:

„Досега въ селото и околностьта нѣма никакви турски войски. Пръснатитѣ слухове за настжпление на 4000 души турци изглежда да е отъ уплаха, предизвикана отъ настжплението на треноветѣ за

Деде Агачъ въ деня на боя. Още сѫщия день, когато азъ тръгнахъ отъ Лъджа (7-и ноември), отъ четата билъ изпратенъ разездъ, съ който е билъ и единъ избѣгалъ отъ 6-и коненъ полкъ конникъ, който е ходилъ на 6—8 часа отъ с. Дервентъ по посока на Гюмюрджина, обаче нищо не чулъ, нито видѣлъ. Пѫтищата тукъ сѫ извънредно лоши. Азъ едвамъ можахъ да пристигна къмъ 1 ч. 30 м. днесъ. Конетѣ сѫ много уморени. Ще остана да преспя тукъ."

Положението на турцитѣ не бѣ изяснено еднакво въ разнитѣ инстанции на българското командуване.

Следъ завладяване Гюмюрджина, началникътъ на Кърджалиския отрядъ смѣташе, че турскитѣ войски отъ Родопския край се събиратъ въ района Кьопеккьой — Бадома за нова борба. Командуващиятъ II армия продължаваше да смѣта, че въ Родопския районъ вѫрлуватъ башибозушки чети, и се безпокоеше, както за тила на обсадната армия, тъй дори и за тила на самия Кърджалиски отрядъ. Въ щаба на последния отрядъ пъкъ бѣха разпитани жителитѣ въ южнитѣ поли на Родопитѣ, и бѣше извадено заключение, че, следъ отстѫплението на турскитѣ войски, за никакво башибозушко движение не може вече да става дума.

Отъ получаванитѣ въ Щаба на действуващата армия донесения отъ разнитѣ отряди ставаше ясно, че притиснатитѣ отъ всички страни турски войски въ Родопския край бързатъ да се оттеглятъ на истокъ, за да минатъ на оттатъшния брѣгъ на Марица и да се оттеглятъ къмъ Галиполския полуостровъ. Независимо отъ необходимостьта да се завладѣе по-скоро стоварното пристанище Деде Агачъ, Българското главно командуване смѣташе, че обграденитѣ отъ всички страни турски войски не трѣбва да се изпускатъ и трѣбва да бѫдатъ пленени. Затова Щабътъ на действуващата армия смѣташе, че Сборната конна бригада, Кърджалискиятъ и Родопскиятъ отряди трѣбва да продължатъ настѫплението си къмъ Деде Агачъ, да обградятъ и да пленятъ останалитѣ въ района между тѣхъ турски войски.

Командуващиятъ II армия на 8-и ноември въ 11 ч. 45 м. пр. пл. направи следнитѣ разпореждания:

1. До началника на Кърджалиския отрядъ, въ Гюмюрджина:

„Командирътъ на конната бригада, полковникъ Таневъ, донася, че на 6-и того е достигналъ Деде Агачъ и съ бой го е завладѣлъ, но е билъ принуденъ да се оттегли обратно къмъ Софлу, понеже къмъ Голѣмъ Дервентъ, североизточно отъ Гюмюрджина, имало около 4000 души редовна войска и башибозуци, вѣроятно отстѫпили отъ Гюмюрджина. Изпратете части за разгонване противника, отстѫпилъ къмъ Голѣмъ Дервентъ, и влѣзте въ свързка съ полковникъ Танева, при Софлу или по-наюгъ, и само, когато установите тази свързка добре и очистите края отъ башибозуцитѣ, тогава ще настѫпите къмъ Деде Агачъ."

2. До командира на Сборната конна бригада:

„Задържайте се на югъ отъ Димотика, около Софлу, докато се снабдите съ бойни припаси, каквито Ви сж изпратени, и влѣзте въ свръзка съ генералъ Геневъ, който е стигналъ при Гюмюрджина, следъ което и въ свръзка съ неговитѣ действия настжпете отново къмъ Деде Агачъ. На генералъ Геневъ е заповѣдано да насочи части къмъ Голѣмъ Дервентъ за разгонване неприятелскитѣ партии и башибозуцитѣ, за които донасяте, че сж отстжпили отъ Гюмюрджина."

Между това, Щабътъ на действуващата армия желаеше веднага да се започне настжплението къмъ Деде Агачъ. Затова въ 11 ч. 40 м. сл. пл. заповѣда на командуващия II армия да изпрати само две дружини отъ приготвения за изпращане къмъ Чаталджа полкъ на гара Павлово, които да бждатъ готови за товарене на 9-и по пладне, като си вематъ само походнитѣ кухни и патроннитѣ коне. На командуващия армията не бѣ съобщено каква задача ще се възложи на тия дружини, но въ телеграмата бѣ казано, че тѣ ще се върнатъ следъ изпълнение мисията си. А тѣ бѣха предназначени за усилване подчинената му конна бригада. И наистина, въ сжщото време бѣ изпратена на полковникъ Таневъ следната телеграма:

„Утре пристигатъ две дружини по желѣзницата, които се даватъ въ Ваше разпореждане за изпълнение задачата, поставена въ телеграма №-956."

Дейность на разнитѣ отряди на 9-и ноември.

Сборната конна бригада. — Конната бригада остана въ Софлу презъ цѣлия день на 9-и ноември. Въ това време Кърджалискиятъ отрядъ бѣ завладѣлъ Гюмюрджина, и почиваше въ града. Полковникъ Таневъ получи отъ командуващия II армия съобщение, че му сж изпратени бойни запаси и една полска батарея, която на 10-и ще тръгне отъ Мустафа Паша и, вѣроятно, на 12-и ще пристигне въ Софлу. Заповѣдваше му се да изпрати части къмъ Гол. Дервентъ, които да разгонятъ противника, „ако не е силенъ".

Независимо отъ това, още на 7-и ноември направо отъ Главната квартира бѣ изпратена до полковникъ Таневъ следната телеграма, която той получи на 9-и въ 4 ч. пр. пл.:

„Следъ нѣколко дни ще почне да се стоварва на Деде Агачъ нашата 7-а Рилска дивизия. Вземете мѣрки пристанището да се пригоди за тази цель. Къмъ Деде Агачъ е насочена дивизията на генералъ Ковачевъ и отрядътъ на генералъ Геневъ, които сжщо следъ нѣколко дни ще пристигнатъ."

Командирътъ на конната бригада, обаче, намираше, че е невъзможно да се върне съ бригадата си тамъ. Той изпрати само единъ разездъ за свръзка съ Кърджалиския отрядъ, къмъ Гюмюрджина, и единъ ескадронъ — къмъ Деде Агачъ, съ задача: „да образува въ града временно българско правителство, както стана въ Димотика, да се забиятъ български флагове на пристанището и да се донесе протоколъ за създаденото българско правителство". А въ Щаба на действуващата армия изпрати донесение, че, поради откѫснатото си и изолирано положение, както и поради сведенията отъ Кешанъ и Гол. Дервентъ, е счелъ за необходимо да се оттегли; че въ Деде Агачъ противникътъ не се е завърналъ, и затова е изпратилъ за тамъ единъ ескадронъ; че едвамъ вчера билъ узналъ за действията на Кържалиския отрядъ къмъ Гюмюрджина и къмъ Деде Агачъ, че, ако не получи указания отъ Щаба на II армия, на 10-и ще настѫпи до линията Теке—Пашмакчи; че, докато не се пропѫди противникътъ между Деде Агачъ и Гюмюрджина, считалъ владѣнието на Деде Агачъ за незатвърдено; и, най-после, че това пропѫждане не било по неговитѣ сили — безъ артилерия, поради планинската и урвиста мѣстность.

Изпратениятъ за Деде Агачъ 2./3. ескадронъ тръгна въ 7 ч. пр. пл. по пѫтя Софлу—Теке—Кючукъ Вакъфъ. Той пѫтува подъ проливенъ дъждъ и силенъ вѣтъръ и достигна въ последното село. Бѣжанци, идещи отъ Гол. Дервентъ, съобщиха въ 9 ч. сл. пл. на ескадронния командиръ, че турска войска влѣзла въ селото имъ и настѫпвала къмъ Фере. Той изпрати два самостоятелни разезди къмъ Торбалѫкьой и Урунджикъ, отъ които получи донесение още презъ нощьта, че тѣзи слухове сѫ лъжливи. Ескадронътъ остана да нощува въ Кючукъ Вакъфъ.

Самостоятелниятъ разездъ за свръзка съ Кърджалиския отрядъ тръгна отъ Софлу по пѫтя презъ Дервентъ. Отъ него въ 11 ч. сл. пл. се получи първото донесение отъ сѫщото село, че хора, идещи отъ близкитѣ до Гюмюрджина села, казвали, какво Кърджалискиятъ отрядъ е заелъ Гюмюрджина; че турската войска, въ съставъ около 100—200 кавалеристи и 4—5 хиляди пехота, отстѫпвала къмъ Хасанларъ—Чобанкьой, като кавалерията имъ била въ Шапчи; че пѫтьтъ до Дервентъ билъ удобенъ за движение на тритѣ родове войски; и че разездътъ ще бърза да стигне въ Гюмюрджина.

Къмъ сѫщото време се получи и донесение отъ войводата Димо Николовъ, съ което се потвърдяваше заемането на Гюмюрджина отъ българскитѣ войски, и че отъ отстѫпилитѣ турци имало

въ Шапчи 1000 души кавалеристи и на ж.-п. ст. Кьосемеджидъ— около 9000 души пехота.

Ортакьойскиятъ отрядъ остана въ Папаскьой. 2./51. рота бѣ изпратена въ Кошу Кавакъ, кѫдето не срещна никаква съпротива отъ населението.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Генералъ Геневъ, следъ заемането на Гюмюрджина, имаше предвидъ получаванитѣ дотогава заповѣди отъ командуващия II армия, съ които последниятъ въздържаше отряда отъ настѫпление на югъ. Той имаше предвидъ, отъ друга страна, да възстанови силитѣ на изморенитѣ опълченци и войници и да устрои хлѣбопечене въ Гюмюрджина. Затова реши отрядътъ да почива на 9-и и 10-и ноември. Той издаде заповѣдь за разквартироване частитѣ изъ града, но отъ сутриньта започна да вали проливенъ дъждъ, и частитѣ се разполагаха безредно и набързо, както влизаха въ града, и кѫдето намѣриха незаети квартири.

Презъ деня се организира градско управление и се претърсиха всички кѫщи, за да се заловятъ изпокрилитѣ се турски войници и офицери. Изпратена бѣ една дружина, за да провѣри състоянието на желѣзния пѫть до Ксанти, а сѫщо — и разездъ за свръзка съ Родопския отрядъ.

Отъ пристигналитѣ въ града селени отъ българскитѣ села около Деде Агачъ бѣха събрани следнитѣ сведения за отстѫпилитѣ турци:

1. Турцитѣ сѫ опожарили селата Еникьой и Бадома.

2. Положението на християнскитѣ села е критическо.

3. Значителни турски сили сѫ групирани между Кьосемеджидъ и Бадома.

4. Мѣстнитѣ българи молѣха да се вематъ бързи мѣрки за запазването имъ отъ отстѫпващитѣ турски войски.

Командуването на Кърджалиския отрядъ презъ деня не направи никакъвъ опитъ за влизане въ съприкосновение съ отстѫпилитѣ турски войски.

Вечерьта генералъ Геневъ получи заповѣдьта отъ командуващия II армия за прогонване противника, отстѫпилъ къмъ Гол. Дервентъ. Но той остана на първото си решение — отрядътъ да продължи почивката на 10-и ноември и да се готви за походъ къмъ Деде Агачъ. Затова къмъ 10 ч. 30 м. сл. пл. той издаде заповѣдь:

„§ 1. Неприятелтъ е отстжпилъ въ безпорядъкъ къмъ Деде Агачъ. Изглежда, че той организира около станция Бадома (Будима), на северозападъ отъ Деде Агачъ, едно ядро отъ около 5—6 табори и 4 орждия, съ цель да действува въ тила на нашата армия. Въ Софлу се намира една наша конна бригада и 2-а македоно-одринска пехотна бригада.

§ 2. Полуескадронътъ да назначи и изпрати два офицерски разезди, съ обектъ Деде Агачъ. Началницитѣ на разездитѣ да се явятъ въ щаба на отряда утре въ 8½ ч. пр. пл. за инструкции.

§ 3. Утрешниятъ день да се употрѣби за стъкмяване за походъ, като частитѣ се снабдятъ съ сухари и хлѣбъ за 4 дни, споредъ разпореждането на отрядния интендантъ.

§ 4. Въ предни постове да застжпи дружината на капитанъ Станевъ, отъ 1-и сборенъ полкъ. Смѣната на преднитѣ постове да стане въ 11 ч. 50 м. пр. пл.

§ 5. Тайни думи: пропускъ — „Карлово“, отзивъ — „Кринка“.“

Тази заповѣдъ не е била изпратена до командуващия II армия, вследствие на което той не знаеше, че не ще се изпълни на 10-и ноември заповѣдьта му за разгонване турцитѣ къмъ Гол. Дервентъ.

Родопскиятъ отрядъ. — Въпрѣки заповѣдьта отъ Щаба на действуващата армия отъ 7-и ноември да продължи настжплението къмъ Деде Агачъ, началникътъ на отряда бѣ решилъ да даде два деня почивка, и на 9-и той остана въ Ксанти, безъ да се направи и опитъ за влизане въ връзка съ Кърджалиския отрядъ.

Дейность на отрядитѣ на 10-и ноември.

Отъ Щаба на действуващата армия на 9-и ноември бѣ изпратена нова заповѣдь до началника на Родопския отрядъ, въ Ксанти, да настжпи „най-енергически и съ усилени маршове“ къмъ Деде Агачъ. За другитѣ отряди оставаха въ сила даденитѣ по-рано заповѣди.

Командуващиятъ II армия, отъ своя страна, като имаше предвидъ донесението отъ конната бригада, въ 9 ч. 20 м. сл. пл. изпрати на полковникъ Таневъ следната заповѣдь:

„Бойни припаси Ви сж изпратени на 6-и и на 8-и того. Изпраща Ви се сжщо и една полска батарея, която ще тръгне на 10-и отъ Мустафа Паша и ще може да пристигне въ Софлу на 12-и того, кждето изпратете прикритие за придружаването ѝ до Васъ. — Ако противникътъ при Гол. Дервентъ е въ незначителни сили, изпратете части да го разбиятъ и разгонятъ, следъ което, и щомъ се снабдите съ бойни припаси, настжпете отново къмъ Деде Агачъ, като вземете мѣрки за охранението Ви отъ дѣсно. — Генералъ Геневъ на 7-и того е водилъ бой съ противника между Месганлж и Гюмюрджина. Заповѣдано му е да прати

части за преследване противника къмъ Гол. Дервентъ. За положението и действията му ще Ви се съобщава. Споредъ последнитѣ сведения, нѣмало е противникъ около Кешанъ. — Донесете има ли мостъ на Марица при Фере."

Сборната конна бригада. — Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. конната бригада настжпи по пжтя за Пашмакчи, кждето полковникъ Таневъ смѣташе да дочака батареята и изпратенитѣ му две дружини, а сжщо и 2-а македоно-одринска бригада, която той считаше преуморена и не въ състояние да тръгне този день. Бригадата се движеше въ походна колона, като имаше въ авангардъ 1./3. ескадронъ. Изпратени бѣха и два самостоятелни разезда: поручикъ Порковъ—къмъ Бююкъ Вакъфъ, и поручикъ Георгиевъ—къмъ Саранли—Фере.

Въ 1 ч. сл. пл. главнитѣ сили на колоната излизаха отъ Бедекли. Въ сжщото време дълга върволица бѣжанци идѣха по пжтя за сжщото село. Изпратенитѣ отъ ротмистъръ Смиловъ разезди видѣха две турски колони отъ по 800 души да настжпватъ по долината на р. Лъджа къмъ Торбалжкьой, а друга колона да настжпва по брѣга на Марица къмъ Урунджикъ. Къмъ 5 ч. 20 м. пр. пл. командирътъ на ескадрона донесе отъ с. Теке, че къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. два табора заели Фере, откждето се чули 3—4 орждейни изстрели; че други пехотни части заели Кючукъ Вакъфъ; че отъ жителитѣ на Мерхамлж узналъ, какво български войски заели Кешанъ и Ипсала; и че при с. Урунджикъ единъ турски офицеръ, съ конници, е търсилъ лодки за преминаване на лѣвия брѣгъ на Марица.

Бригадата остана въ очаквателно положение до вечерьта и се разположи за нощуване въ Бедекли. Къмъ 5 ч. сл. пл. полковникъ Таневъ съобщи на подполковникъ Пчеларовъ събранитѣ сведения и му заповѣда на 11-и въ 6 ч. пр. пл. да настжпи по пжтя Софлу—Кара Бунаръ—Сейменли.

Поручикъ Порковъ въ 6 ч. сл. пл. донесе отъ Бююкъ Вакъфъ, че откъмъ Фере се чули пушечни и 7—8 орждейни изстрели; че бѣжанци отъ Фере казвали, какво турцитѣ, около 1000 души съ картечници, запалили с. Урунджикъ, следъ което влѣзли въ Фере.

Поручикъ Георгиевъ въ сжщия часъ донесе отъ височинитѣ южно отъ Саранли, че около 800 души турци заели Фере, и на единъ каракачанинъ предлагали голѣмо възнаграждение да имъ намѣри лодки.

Въ 5 ч. сл. пл. полковникъ Таневъ изпрати въ щаба на армията следното донесение:

„Днесъ, съ настжплението на бригадата къмъ Теке, разузнавателниятъ ескадронъ ми донесе, че една турска колона отъ около 800 души

е настжпила отъ Чамъ Виранъ за Лъджа—Торбалжкьой. Друга колона настжпила, презъ Урунджикъ, за Фере. Гр. Деде Агачъ билъ обкржженъ отъ турски войски. Всичкото християнско население бѣгало къмъ Софлу. Очевидци донесоха, че колоната отъ Торбалжкьой се насочила за Теке. Азъ, съ бригадата, оставамъ да нощувамъ въ Бедекли, дето ще чакамъ пристигането на доброволческата бригада отъ Софлу. Дветѣ дружини, за които съобщава Главната квартира, още не сж пристигнали. Къмъ 7 ч. сл. пл. се чуха отъ Фере 10 топовни гърмежи."

Ортакьойскиятъ отрядъ презъ този день остана въ Папаскьой, откждето изпрати отдѣлни взводове за обезоржжаване жителитѣ на околнитѣ села.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Въ опредѣленото въ заповѣдьта по отряда време двата разезда тръгнаха да разузнаватъ въ посокитѣ Софилеръ—Макри — Деде Агачъ и Тефеджилеръ—Шапчи — в. 950. Разездитѣ до вечерьта стигнаха линията Тефеджилеръ — Чадарлж, откоято изпратиха събранитѣ сведения, които се получиха въ щаба на отряда презъ нощьта:

1) Избѣгалъ турски стражарь казалъ, че турцитѣ събрали 10,000 низами и 2 орждия около Бадома; предполага се, преднитѣ постове да сж на линията Кирка—Макри.

2) По казването на жителитѣ на селата Караджа Огланъ, Егриджанъ, Тефеджилеръ, потвърдяватъ се сведенията, че турцитѣ се групиратъ около Бадома, като изгорили българскитѣ села Кирка, Еникьой и Чобанкьой.

Къмъ 11 ч. 50 м. пр. пл. въ щаба на отряда се получи следното донесение отъ разезда за връзка, изпратенъ отъ полковникъ Таневъ:

„Отрядътъ на полковникъ Таневъ, въ съставъ 6 ескадрони и 2-а опълченска бригада, подполковникъ Пчеларовъ, на 6-и и 7-и того съ малки боеве при Бедекли, Саранли, Фере, Мохаджиркьой и Деде Агачъ съ противникъ, не повече отъ 5—600 башибозукъ и мустафъзи и две планински топчете, на 7-и вечерьта зае гр. Деде Агачъ. Сжщата нощь, по лъжливо донесение, че разбититѣ отъ Васъ неприятелски части настжпили отъ Гюмюрджина за Софлу, отрядътъ се оттегли въ Софлу. Отъ разузнаването се констатира грѣшката, и утре, 10-и ноември, отрядътъ наново настжпва за Деде Агачъ, въ който има наши части. Най-късно на 11-и ноември ще бжда при отряда Ви. Утре съ тренъ отъ Люле Бургасъ на полковникъ Танева пристигатъ още две действуващи дружини."

Началникътъ на разезда е изпратилъ това донесение, съ цель колкото се може по-скоро да се съобщи въ Щаба на Кърджалиския отрядъ за настжплението на конната бригада, за да може последниятъ да съобрази своитѣ действия на 10-и ноември.

Но и следъ това донесение началникътъ на Кърджалиския отрядъ не измѣни своето решение за почивка на 10-и и по конника, който донесе донесението, изпрати следното съобщение до полковникъ Таневъ, съ което го канѣше той да съобразява своитѣ действия съ тѣзи на Кърджалиския отрядъ:

„Неприятелътъ, 6 — 7 дружини и 4 планински орждия, въ безпорядъкъ е отстжпилъ къмъ Бадома и Кирка (на северъ и на северозападъ отъ Деде Агачъ). Утре (11-и ноември) Кърджалискиятъ отрядъ ще настжпи както следва:

1. Два офицерски разезди, изпратени днесъ преди пладне, настжпватъ: а) презъ Софилеръ — Макри за Деде Агачъ, б) презъ Тефеджилеръ — Шанчане — кота 950 (Кадж Кунди тепе).

2. Една дружина (съ две орждия и петь конници) настжпваше днесъ отъ Гюмюрджина и Съчанлъкъ, презъ кота 950 (Калинова гробница), за Доганъ Хисаръ — Деде Агачъ, съ цель да обхване неприятеля отъ северъ и да влѣзе въ свръзка съ Вашия отрядъ[1]).

3. Главнитѣ сили на отряда — осемь дружини, осемнадесеть орждия и половинъ ескадронъ — утре (11-и ноември) ще потеглятъ за с. Караджа Мезарлъкъ, оттамъ на 12-и ноември ще настжпятъ, за да атакуватъ линията Шапчи — в. Кадж Кунди и кота 950.

4. На неприятеля е изпратено предложение да се сдаде, като му е изложено нашето положение и неговото безизходно.

Като имате предвидъ горното, съобразете се съ нашитѣ действия.“

Споменатото въ това съобщение предложение бѣ съставено презъ деня и преведено на френски, но е изпратено съ поручикъ Торкомъ на 11-и ноември.

Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. генералъ Геневъ изпрати до Щаба на действуващата армия и командуващия II армия донесение: 1) За предполагаемото настжпление на 11-и ноември; 2) Че ще изпрати една дружина съ две орждия презъ Съчанлъкъ, за да затвърди сжществуващата връзка съ отряда на полковникъ Таневъ; 3) Че е изпратено предложение на турската войска да се предаде; 4) Че турцитѣ, 5—6 табори и 5—6 орждия, сж съсрѣдоточени между Бадома и Кирка; 5) За взетитѣ трофеи; 6) Че телеграфно съобщение съ Ксанти е възстановено.

Къмъ 8 ч. сл. пл. въ щаба на отряда бѣ изработена и заповѣдьта за настжплението на 11-и ноември, съ която отрядътъ се разчленяваше така:

„1) *Лъва обходна колона* (1 дружина, 2 орждия, 2 хелиографни станции, 6 конници) да тръгне въ 6 ч. пр. пл. за Съчанлъкъ, кждето да нощува; на следния день да продължи движението, презъ Калинова гробница и Доганъ Хисаръ, за Деде Агачъ, за да

[1]) Подобна обходна колона на 10-и ноември не е изпращана. Въ заповѣдьта по отряда за настжплението на 11-и ноември има такава, но тя тръгна на 11-и въ 6 ч. пр. пл.

действува въ фланга и въ тила на турцитѣ и да влѣзе въ свръзка съ колоната на полковникъ Таневъ.

2) *Централна колона:* авангардъ (1 дружина, 1 батарея, 3 конници) тръгва въ 8 ч. 40 м. пр. пл. по пжтя Гюмюрджина — Караджа Огланъ — Егриджанъ; главни сили (1 дружина, 1 батарея, 1 дружина, 2 хелиографни станции, 4 конници) тръгватъ въ 10 ч. пр. пл. по сжщия пжть; ариергардъ (1 рота отъ последната дружина на главнитѣ сили) следва задъ главнитѣ сили.

3) *Дѣсна обходна колона* (1 дружина, 4 орждия, 2 конника) тръгва въ 8 ч. 50 м. пр. пл. по шосето за Деде Агачъ до ж.-п. ст. Демиръ Бейли.

4) *Домакинскитѣ обози* следватъ на 2 км. задъ главнитѣ сили.

5) *Парковитѣ взводове* следватъ на 8 км. задъ главнитѣ сили.

6) *Щабътъ на отряда* остава до 10 ч. пр. пл. въ Гюмюрджина, а следъ това — въ главата на главнитѣ сили."

Къмъ тази заповѣдь бѣ приложено за сведение и следното писмо до коменданта на отоманскитѣ войски въ околностьта на Кирка, Еникьой и Бадома:

„Господинъ Генералъ,

Положението на Кърджалиската армия, която азъ имамъ честьта да командувамъ днесъ, 10-и/23-и ноември 1912 г., е следното:

1) *2-а Тракийска дивизия,* подъ началството на генералъ Ковачевъ, съ 20,000, човѣци, 40 с. с. орждия и 2 ескадрона конница, напредва отъ Гюмюрджина за Деде Агачъ.

2) *13-а Сборна дивизия,* подъ командата на генералъ Агура, съ 14,500 човѣци, 24 планински орждия и единъ ескадронъ, напредва отъ Сатикьой, презъ Съчанлъкъ, Фъндъджикъ и Кьзъларъ, за Деде Агачъ.

3) *2-а конна бригада* и *2-а македоно-одринска бригада,* които ще бждатъ усилени съ 12 орждия и единъ пехотенъ полкъ, всички подъ началството на полковникъ Таневъ, напредватъ отъ Софлу за Деде Агачъ.

Съ Вашитѣ 6 или 7 табори и 4 орждия се намирате здобиколени: отъ една страна, отъ българскитѣ войски, отъ друга — отъ блатата на Марица и морето.

За да се избѣгне едно по-голѣмо и безполезно проливане кръвь, поканвамъ Ви да се предадете съ всички Ваши войски, военни материали и животни. Въ такъвъ случай Вие и Вашитѣ войски ще бждете третирани като военнопленни и съгласно установенитѣ отъ международното право норми.

Въ противенъ случай, Вие рискувате да бждете унищожени отъ българската армия, която азъ командувамъ.

Привличамъ вниманието Ви върху обстоятелството, че ще Ви държа лично отговоренъ за най-малкото посегателство отъ страна на Вашитѣ войски върху живота или имота на християнското население.

Благоволете, Господинъ Генералъ, да приемете увѣрението ми въ почтителни къмъ Васъ чувства."

Родопскиятъ отрядъ. — Началникътъ на Родопския отрядъ схвана необходимостьта отъ бързото настжпване къмъ Деде Агачъ и на 11-и ноември заповѣда да се почне настжплението. Той поиска да ускори движението и се обърна къмъ началника на Кърджалиския отрядъ, съ молба да му изпрати, ако има заловени влакове, съ които да превози и нѣкои тежести, но получи отговоръ отъ Гюмюрджина, че нѣма нито единъ влакъ. Вечерьта отрядътъ нощува въ Нарлжкьой, като извърши единъ усиленъ маршъ и измина повече отъ 35 км. по неособено добъръ пжть.

Айроболскиятъ отрядъ. — Отъ полученитѣ сведения, Българското командуване можеше да предполага вече, че турскитѣ войски,

съсрѣдоточени северно отъ Деде Агачъ, ще направятъ сериозни опити да минатъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица съ подржчни материали. А ако това се окаже невъзможно, то тѣ могатъ да се стремятъ да стигнатъ до мостоветѣ при Кулели Бургасъ.

Действувайки за обезоржжаване турското население въ този районъ, на 10-и ноември Айроболскиятъ отрядъ бѣ разположенъ така:

1-а Дебърска и 2-а Скопска македоно-одрински дружини охраняваха желѣзния пжть; 3-а Солунска македоноодринска дружина, две роти и две картечници отъ 28-и полкъ и два ескадрона отъ 9-и коненъ полкъ бѣха въ Малградъ; останалитѣ части отъ отряда (4-а Битолска дружина и 4 ескадрони) бѣха въ Айроболъ, въ Узунъ Кюпрю и изъ околнитѣ села.

Движение подкрепленията къмъ Сборната конна бригада.

За гара Павлово бѣха назначени *4./10. и 4./23. дружини*, които, споредъ заповѣдьта отъ командуващия II армия, тръгнаха на 9-и ноември въ 6 ч. 30 м. пр. пл. отъ бивака западно отъ Гебилеръ. На голѣмата почивка при чифл. Абаларкьой 16./23. рота бѣ отдѣлена за прикритие на гаубичното отдѣление, пжтуващо къмъ Павлово. Дружинитѣ следъ това продължиха движението си и нощуваха въ с. Шалапларъ. На 10-и ноември тѣ продължиха движението и въ 3 ч. 30 м. сл. пл. пристигнаха на ж.-п. ст. Павлово. Понеже нѣмаше готовъ влакъ, дружинитѣ се натовариха въ 8 ч. пр. пл. на 11-и и престояха въ вагонитѣ до 4 ч. сл. пл., когато пристигна локомотивъ и ги отвози за Софлу, кждето пристигнаха въ 10 ч. сл. пл.

А споредъ заповѣдьта отъ Щаба на действуващата армия, тѣзи дружини трѣбваше да бждатъ на ж.-п. ст. Павлово на 9-и по пладне. Като не пристигнаха въ опредѣленото време, отъ Щаба на действуващата армия запитаха защо не е изпълнена заповѣдьта. Съобщаваше се още, че тѣзи дружини се даватъ въ разпореждането на полковникъ Таневъ. Командуващиятъ II армия отговори, че дружинитѣ сж изпратени на 9-и сутриньта, защото трудно се предаватъ заповѣдитѣ на Източния секторъ. Тѣ не сж могли да стигнатъ навреме, защото разстоянието Гебилеръ—Павлово е около 40 к.м. Въ отговора си генералъ Ивановъ отбеляза, че полковникъ Таневъ не е искалъ отъ него подкрепа, а той самъ му е изпратилъ батарея. „Изненаданъ съмъ, че дружинитѣ се искатъ за полковникъ Таневъ, който действува по моя заповѣдь, и комуто азъ се считамъ задълженъ да съдействувамъ и да давамъ указания“ — се казва въ този отговоръ.

5./8. не с. с. батарея, капитанъ Петровъ Н., на 2-и ноември бѣ придадена къмъ Ортакьойския отрядъ. На 8-и ноември къмъ сѫщия отрядъ остана само единъ взводъ отъ батареята, а другитѣ два взводове се завърнаха въ полка. На 9-и ноември тѣзи два взвода бѣха изпратени къмъ Димотика, дето стигнаха на 12-и въ 2 ч. сл. пл. Поради лошитѣ пѫтища, конетѣ бѣха много изморени.

6./9. не с. с. батарея, поручикъ Коновъ, заедно съ цѣлото 2./9. не с. с. артилер. отдѣление на 12-и ноември бѣ пристигнала отъ Лозенградъ въ БабаЕски. Отдѣлението се изпращаше къмъ Айроболския отрядъ. Въ БабаЕски се получи отъ Щаба на действуващата армия телеграма — една батарея да се превози по желѣзницата за Димотика и по-нататъкъ и да влѣзе въ състава на Сборната конна бригада. Батареята се натовари на готовия влакъ въ 2 ч. 15 м. пр. пр., но чака да пристигне локомотивъ и тръгна по-късно.

Дейность на разнитѣ отряди на 11-и ноември.

Командуващиятъ II армия на 10-и ноември въ 6 ч. 30 м. сл. пл. изпрати до началника на Кърджалиския отрядъ следната телеграма за действията на 11-и:

> „Полковникъ Таневъ, съ конната бригада на подполковникъ Пчеларовъ, е въ Софлу, и утре ще настѫпи къмъ Пашмакчи. Старайте се да влѣзете въ свързка съ него и съвмѣстно да атакувате противника при Деде Агачъ. Свързката най-добре ще установите, ако изпратите отрядъ поне отъ една дружина за цельта. Донасяйте по-често за положението около Васъ и въ тила Ви.“

Тази телеграма бѣ предадена по телефона до Местанлѫ, а оттамъ бѣ изпратена съ коненъ ординарецъ, и се получи едвамъ на 12-и ноември.

На полковникъ Таневъ въ сѫщото време бѣ изпратена следната заповѣдь:

> „По причина, че съобщенията на Арда сѫ прекѫснати отъ наводнение, батареята ще закъснѣе. Патронитѣ, навѣрно, ще получите, понеже тѣ сѫ заминали. Щомъ се снабдите съ бойни припаси, тръгнете за Деде Агачъ, закѫдето ще се насочи и генералъ Геневъ отъ Гюмюрджина. Последниятъ съобщава, че противникътъ е отстѫпилъ къмъ Деде Агачъ, и, възможно е, съ тренове да иска да дойде къмъ Димотика. Наблюдавайте добре и вземете мѣрки да се не допуска движение по желѣзницата.“

Въ 11 ч. 35 м. сл. пл. генералъ Ивановъ изпрати въ Главната квартира следното донесение:

„Донесенията отъ генералъ Геневъ и отъ полковникъ Таневъ сѫ известни на Щаба на действуващата армия, затова не ги повтарямъ, а вематъ като известни. Споредъ тѣзи сведения, заключавамъ, че въ района Гюмюрджина—Деде Агачъ и р. Марица се събиратъ части отъ разбития въ Кърджали противникъ и части отъ войскитѣ, които сѫ успѣли да се изплъзнатъ отъ Македония и отъ Родопския отрядъ. Върху цифрата 9000 пехота и 1600 конница и артилерия се съмнявамъ, но все пакъ е за допущане събирането на доста войски и башибозуци. При тия условия азъ ще повторя изказаното по-рано мнение, че би било съобразно съ общото положение и много желателно, генералъ Ковачевъ да вземе часъ по-скоро посока на истокъ, къмъ долното течение на р. Марица, съ което този край ще се осигури, и обезпечатъ отъ всѣкакви изненади флангътъ и тилътъ на всичкитѣ армии. Независимо отъ това, приближаването на генералъ Ковачевъ ще направи възможно по-скорото му привличане къмъ крепостьта, съ което ще ускори падането ѝ. Днесъ разпоредихъ до генералъ Геневъ и до полковникъ Таневъ да влѣзатъ въ свързка и настѫпятъ къмъ Деде Агачъ. Това ще стане веднага, щомъ полковникъ Таневъ се снабди съ бойни припаси, които му сѫ изпратени. Ако дветѣ дружини стигнатъ отъ Павлово по-рано, полковникъ Таневъ ще може да настѫпи и преди да получи бойни припаси."

Явно е, че генералъ Ивановъ въ това време не е знаелъ, че Родопскиятъ отрядъ презъ този день настѫпваше бързо къмъ Гюмюрджина.

Малградскиятъ гарнизонъ. — Още на 10-и ноември въ 3 ч. сл. пл. отъ Малградъ се виждаха пламъцитѣ на запаленото село Алмалѫ. Пристигналитѣ бѣжанци казваха, че турскитѣ войски хвърляли бомби и го запалили. Отрядътъ зае позиция на гребена югоизточно отъ града. На 11-и въ 7 ч. пр. пл. турцитѣ, въ съставъ единъ таборъ и една батарея, настѫпиха по пѫтя отъ Алмалѫ и, подъ покровителството на своята батарея, достигнаха на 400—500 крачки отъ българската позиция. Тукъ тѣ бѣха спрѣни съ пехотенъ огънь и останаха до 5 ч. 30 м. сл. пл., когато започнаха да се оттеглятъ.

Настѫплението на турцитѣ, вѣроятно, е било предприето съ разузнавателна цель. Но може да се предполага, че началникътъ на турскитѣ войски северно отъ Деде Агачъ ще да е влѣзълъ въ връзка съ турскитѣ войски въ Галиполи и ще да е поискалъ да му се съдействува за преминаване презъ Марица. Въ такъвъ случай назначението на малкия отрядъ, настѫпващъ къмъ Малгара, ще да е било да се приближи до лѣвия брѣгъ на Марица и да обезпечи прехвърлянето на войскитѣ.

Сборната конна бригада. — Въ 9 ч. пр. пл. полковникъ Таневъ изпрати разузнавателни части къмъ Пашмакчи, Фере и Кючюкъ

Вакъфъ и следъ това настжпи съ бригадата къмъ Теке. По-късно той получи горната заповѣдь отъ армията и продължи настжплението си. Къмъ 11 ч. пр. пл., когато приближи до Теке, получи донесения, че една турска колона отъ 2000—2500 души, съ артилерия, настжпва отъ Фере къмъ Саранли, и взе решение да се оттегли въ Софлу, кждето да дочака дветѣ действуващи дружини. При с. Сейменли бригадата срещна пристигналата отъ Софлу 2-а македоно-одринска бригада, на която се заповѣда да се върне въ Кара Бунаръ.

Къмъ 3 ч. сл. пл. се получи съобщението отъ началника на Кърждалиския отрядъ, минало презъ разезда за свръзка, който донасяше, че предполага, какво турцитѣ ще се нахвърлятъ на по-слабата конна бригада, и затова той щѣлъ да бърза да отиде при генералъ Геневъ да му даде по-подробни сведения, за да побърза съ настжплението си да ангажира турцитѣ.

Въ сжщото време се получи и донесение отъ ротмистъръ Стояновъ, при Саранли, че турската колона, оценена около 4000 души и една батарея, безъ конница, се насочва къмъ Мерхамлж. Турцитѣ давали пари да имъ се намѣрятъ две лодки. Сжщиятъ изпрати и единъ бѣжанецъ—гръкъ, който съобщи, че турцитѣ отстжпили безъ бой отъ Гюмюрджина, а следъ два часа тамъ влѣзли българитѣ, че изъ Родопитѣ турска войска вече нѣма, че тукъ имало около 5000 войници и много обозни, 8 орждия, съ малко снаряди, 4 картечници, безъ патрони.

Къмъ 6 ч. сл. пл. конната бригада пристигна въ Софлу, кждето въ това време бѣ пристигнала 4./10. дружина, и се очакваше да пристигне и 4./23. дружина. Въ 9 ч. 45 м. пр. пл. полковникъ Таневъ изпрати въ Щаба на II армия следното донесение отъ Софлу:

„Днесъ къмъ 10 ч. пр. пл. противникътъ, въ съставъ до 4000 редовна пехота, 1 планинска батарея (6 орждия), 4 картечници и 5 ескадрони[1]), настжпи отъ Фере за Саранли—Мерхамлж. При пристигането до Мерхамлж спре се и зае височинитѣ около Теке, като дѣсниятъ му флангъ се опира на разлятата часть на р. Марица. Плененъ гръкъ разправя, че предъ насъ се намира цѣлиятъ Гюмюрджински отрядъ, отъ 7 табори, 4 картечници и 6 планински орждия. Той твърди, че кавалеристи повече отъ 50 души нѣма. Това е противоречие между неговитѣ сведения и неприятелскитѣ разезди.

Конната бригада, която бѣ стигнала до Теке, оттеглихъ, за да се съсрѣдоточи отрядътъ около Кара Бунаръ. 4-а дружина отъ 10-и полкъ днесъ пристигна въ Софлу. Дружината отъ Шипчанския полкъ се очаква да пристигне тази нощь въ Софлу. Артилерия не е пристигнала. Влѣзохъ въ свръзка съ генералъ Геневъ, и той ми съобщава, че той, съ главнитѣ си сили, днесъ настжпва отъ Гюмюрджина за Караджа Мезарлъкъ, и че утре, 12-и того, ще настжпи, за да атакува линията Шанчане—в. Кадж Кунди тепе (950). Той счита противника въ съставъ 7 табори съ 4 орждия, т. е. сжщиятъ отрядъ, който днесъ е при мене. Изгубване свръзката между генералъ Геневъ и про-

[1]) Нито въ едно отъ донесенията на разузнавателнитѣ части не се споменава за 5 ескадрони. Въ повечето донесения е отбелязано, че нѣма конница.

тивника е вследствие пренасянето на противника по желѣзница до станция Бадома. Вчера, 10-и того, дивизията на генералъ Ковачевъ е достигнала до Нарлжкьой. Намѣренията на противника, който стои отпреде ми, вѣроятно сж да мине на лѣвия брѣгъ на р. Марица, съ салове и, ако това не може да стори, да настжпи къмъ Димотика и се опита да мине р. Марица къмъ Кулели Бургасъ. Въ първия случай ще настжпя противъ него, а въ втория случай, предвидъ, че не разполагамъ съ артилерия, ще заема отбранителна позиция по височинитѣ на югъ отъ Кара Бунаръ. Мостъ при Фере нѣма. Сжщо другаде никжде нѣма, освенъ при Кулели Бургасъ."

Ортакьойскиятъ отрядъ презъ този день остана въ Папаскьой и продължи обезоржжаването на околнитѣ турски села.

Кърджалискиятъ отрядъ.—Разчлененъ споредъ заповѣдьта, отрядътъ настжпи по опредѣленитѣ пжтища и, безъ да срещне противникъ, достигна и се разположи за нощуване по линията Съчанлъкъ — Егриджанъ — Чадърлж. Щабътъ на отряда остана въ Гюмюрджина, до пристигането тоя на Родопския отрядъ. Генералитѣ Геневъ и Ковачевъ размѣниха мисли за предстоящитѣ съвмѣстни действия. Следъ това Щабътъ на Кърджалиския отрядъ настигна централната колона и даде заповѣдь за нощуване. Въ Караджа Огланъ къмъ 2 ч. сл. пл. пристигна разездътъ, изпратенъ за свръзка отъ конната бригада. Началникътъ на разезда докладва: 1) че е следвалъ по пжтя Софлу—Гол. Дервентъ—Съчанлъкъ—Гюмюрджина; 2) че е уредилъ летеща поща чрезъ кметоветѣ на българскитѣ села Тавтаджикъ, Доганъ Хисаръ, Домусъ Дере, Торбалжкьой; 3) че е съобщилъ събранитѣ сведения за противника на полковникъ Таневъ; 4) че не е видѣлъ лѣвата обходна колона къмъ Съчанлъкъ; 5) че полковникъ Таневъ на 10-и е тръгналъ отъ Софлу, и че на 11-и ще бжде при Фере, Торбалжкьой или Лъджа; 6) че обстановката налага, Кърджалискиятъ отрядъ да ускори движението си по следитѣ на отстжпилитѣ отъ Гюмюрджина турски войски.

Къмъ 2 ч. 35 м. сл. пл. генералъ Геневъ получи отъ своя разездъ донесение, изпратено въ 10 ч. 50 м. пр. пл. отъ Кьопеккьой, че при сжщото село той билъ обстрелянъ, че турцитѣ заематъ Кирка и цѣлата мѣстность на югоизтокъ отъ ж.-п. ст. Кьопеккьой.

Къмъ 4 ч. сл. пл. се получи второ донесение отъ сжщия разездъ, изпратено отъ Чобанкьой въ 1 ч. 50 м. сл. пл., че въ Хасанларъ и Хотуларъ турски войски нѣма, че, по казването на жителитѣ, Макри било заето на 10-и отъ малъкъ отрядъ, че въ Бадома има преденъ отрядъ отъ нѣколко хиляди.

Какъ си е рисувалъ обстановката генералъ Геневъ и решението му за по-нататъшнитѣ действия се вижда отъ следната заповѣдь за действията на 12-и ноември, издадена въ 8 ч. сл. пл. и разпратена на частитѣ, на началника на Родопския отрядъ и на командира на Сборната конна бригада:

„§ 1. По сведенията, добити отъ нашитѣ разезди, противникътъ заема с. Кирка и близкитѣ висоти, съ фронтъ къмъ западъ.

11-а македоно-одринска дружина, съ две не с. с. орждия, подъ командата на капитанъ Зографовъ, днесъ е достигнала до с. Съчанлъкъ, а утре ще настжпи, презъ с. Доганъ Хисаръ, за гр. Деде Агачъ.

2-а Тракийска дивизия е достигнала селата Вакъвкьой, Челебикьой, Караджа Огланъ, а утре въ 5 ч. пр. пл. ще настжпи въ нѣколко колони за Деде Агачъ, на югъ отъ желѣзнопжтната линия, включително шосето Гюмюрджина — Деде Агачъ.

Колоната на полковникъ Таневъ на 10-и того е настжпила отъ гр. Софлу и е достигнала между с. Лъджа и гр. Фереджикъ (Фере).

Два наши разезди, изпратени вчера, сж по посока на селата Кьопеккьой, Шанчане.

Къмъ отряда се придаватъ две с. с. планински батареи отъ 3-и артилер. полкъ, отъ 2-а Тракийска дивизия.

§ 2. Утре повѣренията ми отрядъ да настжпи както следва:

Дѣсна колона.

Подполковникъ Свинаровъ.

Отъ 1-и сбор. полкъ . . . . . 3 друж.
Отъ 3-и пл. арт. полкъ . . . . . 1 с. с. батар.
Отъ 4-о не с. с. пл. арт. отд. . . . . 1 батар.
Отъ картечната рота . . . . . 2 карт.
5 конници.

Да тръгне въ 8 ч пр. пл. отъ с. Егриджанъ и и настжпи, презъ с. Шанчане, за с. с. Ехадкьой и Калайджи Дере. Дружината, находяща се въ Чадърли (спр. зап. № 24), да се прибере при полка си своевременно сутриньта.

Лѣва колона.

Подполковникъ Желѣзовъ.

Отъ 2-и сбор. полкъ . . . . . 3 друж.
Отъ 3-и пл. арт. полкъ . . . . . 1 с. с. батар.
Отъ 4-о не с. с. пл. арт. отд. . . . . 1 батар.
Отъ картечната рота . . . . . 2 карт.
5 конници.

Да тръгне въ 6½ ч. пр. пл. утре отъ с. Егриджанъ и, презъ с. Мюселимкьой, и Кориджели, да настжпи за висота 950 (Кадж Кунди тепе).

Маневрени войски.

Подполковникъ Протогеровъ.

Отъ 3-а мак.-одр. бригада . . . . . 3 друж.
Отъ 4-о не с. с. пл. арт. отд. . . . . 4 орждия
3 конници.

Да тръгнатъ отъ с. Палиховъ въ 8 ч. пр. пр. и следватъ пжтя на лѣвата колона за с. Кориджели, кждето ще получатъ нова заповѣдь.

§ 3. *Конниятъ и пешиятъ стражарски взводове* ще вървятъ съ щаба на отряда.

§ 4. *Домакинскитѣ обози* да следватъ колонитѣ си на съответнитѣ дистанции.

§ 5. *Артилерийскиятъ парковъ взводъ* и *пехотната паркова рота* даследватъ на 6 км. задъ колонитѣ си.

§ 6. *Щабътъ* ще бжде съ маневриращитѣ войски.“

Тази заповѣдь началникътъ на разезда за връзка изпрати до командира на Сборната конна бригада, съ донесение, че войскитѣ отъ отряда сж съ отличенъ духъ. Но, когато ординарецътъ, носещъ заповѣдьта, миналъ покрай „лѣвата обходна колона“, той билъ спрѣнъ отъ капитанъ Зографовъ при колоната и не можалъ да изпълни поржчението си. Заповѣдьта бѣ изпратена въ Щаба на II армия, но вечерьта тамъ бѣ изпратено следното донесение:

„Кърджалискиятъ отрядъ днесъ, 11-и ноември, достигна съ главнитѣ си сили селата Палиховъ, Караджа Огланъ и Егриджанъ и съ една дружина и две орждия — с. Съчанлъкъ, за свръзка съ колоната на пол-

ковникъ Таневъ и за действие въ фланга и въ тила на турцитѣ въ Деде Агачъ. За противника се знае, че е около 7 — 8 дружини, съ една с. с. батарея, около с. Кирка и Бадома. Свръзката съ полковникъ Таневъ е здраво затвърдена. Утре отрядътъ ще настжпи по посока на с. Калайджи Дере и висота 950 (Кадж Кунди тепе). Непосрѣдствено вдѣсно отъ насъ, на югъ отъ желѣзнопжтната линия, ще действува генералъ Ковачевъ. Моля, съдържанието на тая телеграма да се съобщи полковнику Таневу."

Родопскиятъ отрядъ. — Изпълнявайки заповѣдьта отъ Щаба на действуващата армия за бързо настжпление къмъ Деде Агачъ, отрядътъ настжпи отъ Нарлжкьой, като имаше въ авангардъ 21-и полкъ, съ две планински батареи. До вечерьта авангардътъ стигна с. Ябилли, а главнитѣ сили се спрѣха за нощуване въ Караджа Огланъ.

Вечерьта генералъ Ковачевъ изпрати въ Щаба на действуващата армия донесение за извършения походъ. Като предполагаше, че турцитѣ сж още около с. Кирка, той изпрати на генералъ Геневъ следното съобщение, откоето се вижда решението му за действията на 12-и:

„Утре, 12-и того, имамъ намѣрение да прикова противника на линията Бегиркьой — Гюредже. Ще изпратя една обходна колона по посока с. с. Демиръ Бейли — Куртъ Тепе — чешмата северно отъ с. Ташлъкъ.

Желателно е, Вие да насочите удара си отъ северъ, по посока с. Кирка — Чобанъ планина (750)."

Дейность на разнитѣ отряди на 12-и ноември.

Българското главно командуване, като виждаше отъ получаванитѣ донесения, че командуващиятъ II армия е организиралъ взаимодействието на подчиненитѣ му Кърджалиски отрядъ и Сборната конна бригада, повтори още веднъжъ заповѣдьта си до началника на Родопския отрядъ за бързо настжпление къмъ Деде Агачъ:

„Настжпете съ усилени маршове за Деде Агачъ, кждето, като пристигнете, донесете."

Независимо отъ това, въ Щаба на действуващата армия се схващаше възможностьта турцитѣ да минатъ на лѣвия брѣгъ на Марица и да си пробиятъ пжть къмъ Галиполи. Затова се направи разпореждане за усилване Айроболския отрядъ, което бѣ съобщено на началника на сжщия съ следната телеграма:

„Разпоредено е утре, 12-и ноември, да тръгнатъ отъ Лозенградъ една рота и една не с. с. батарея. На 12-и нощуватъ въ БабаЕски, на 13-и — Айроболъ, дето влизатъ въ Ваше разпореждане."

Въ допълнение на тази телеграма на полковникъ Саллабашева бѣ съобщено, че отъ Лозенградъ ще тръгнатъ три роти и три батареи, а отъ ж.-п. ст. Кабачка се превозватъ две дружини.

Командуващиятъ II армия на 11-и ноември смѣташе, че, щомъ е осигурена връзката между Кърджалиския отрядъ и Сборната конна бригада, тѣ ще продължатъ изпълнението на възложената имъ задача, и затова той не направи нови разпореждания за 12-и ноември.

Турското командуване. — Докато началникътъ на българския Кърджалиски отрядъ предполагаше, че турскитѣ войски сж още въ района около Бадома, турското командуване бързаше да достигне долината на Марица, при Мерхамлж, кждето имаше лодки и салове за минаване на лѣвия брѣгъ на рѣката. Отъ събранитѣ отъ българска страна сведения се вижда, че, щомъ пристигнаха въ района Мерхамлж първитѣ турски части, тѣ започнаха да търсятъ тѣзи срѣдства. Българското командуване не знаеше самo започнато ли е прехвърлянето на войскитѣ презъ рѣката.

Но, вследствие валѣлитѣ проливни дъждове въ басеина на тази голѣма рѣка, тя бѣше силно придошла, водитѣ бѣха се издигнали надъ брѣговетѣ и бѣха залѣли голѣми пространства въ равнитѣ мѣста. Това обстоятелство подсказваше, че прехвърлянето на турскитѣ войски ще бжде силно затруднено.

Българското командуване не предполагаше, че турцитѣ ще се помжчатъ да използуватъ пристанището Деде Агачъ за прехвърляне на малоазиятския брѣгъ, защото знаеше, че въ Бѣло море господствуваше Гръцкиятъ флотъ.

Малградскиятъ отрядъ. — На 12-и ноември отрядътъ остана на позицията си по гребена югоизточно отъ града, която презъ нощьта бѣ усилена. Отъ разузнаванията се установи, че настжпилитѣ на 11-и ноември турски части сж се оттеглили по пжтя за Алмалж.

Сборната конна бригада. — Полковникъ Таневъ въ донесението си до командуващия II армия предполагаше, ако турцитѣ минатъ съ салове презъ Марица, той да настжпи, а ако тръгнатъ къмъ Димотика, да заеме отбранителна позиция. Изглежда, че на 12-и ноември той е предположилъ, че турцитѣ ще настжпятъ, защото въ 7 ч. пр. пл. тръгна съ конната бригада и дветѣ пристигнали дружини отъ 10-и и 23-и полкове къмъ Кара Бунаръ. Южно отъ селото той избра позиция и заповѣда да се заеме, макаръ да нѣмаше признаци за турско настжпление. Позицията бѣ заета отъ 4./10., 4./23. и 8-а македоно-одринска дружини, и подъ най-силенъ дъждъ се укрепяваше.

Останалитѣ три дружини отъ македоно-одринската бригада бѣха оставени въ маневриращи войски, задъ дѣсния флангъ. Предъ сѫщия флангъ застана и конната бригада за наблюдение долината къмъ Кара Ова.

Между това, още на разсъмване бѣ изпратенъ 1./6. ескадронъ за разузнаване. Командиръть на ескадрона, ротмистъръ Смиловъ, като стигна до с. Теке, откри турски войски при Мерхамлѫ и донесе:

1) Въ 10 ч. пр. пл.:

„С. Мерхамлѫ е запалено; на източния му край има турски постъ; гребенътъ на изтокъ отъ селото е заетъ отъ предни постове, линията на които е дълга 2 км."

2) Въ 11 ч. 25 м. пр. пл.:

„Намирамъ се на 3 км. северозападно отъ Мерхамлѫ; не се вижда никакъвъ противникъ; отъ селото се движатъ пехотни групи по 20—30 човѣка къмъ Марица."

За усилване разузнаването бѣ изпратенъ 1./3. ескадронъ къмъ Бедекли, който изпрати разезди къмъ Мерхамлѫ и в. 123.

Отъ изпратенитѣ разезди следъ пладне се получиха следнитѣ донесения:

1) Отъ поручикъ Трайковъ (югозападно отъ Пашмакчи) въ 4 ч. сл. пл.:

„Противникътъ стои по височинитѣ югозападно отъ Теке; около 300 души се спуснаха по хребета при Бекишъ Бей къмъ Марица; по височинитѣ между Теке, Мерхамлѫ и Саранли цѣлъ день се движатъ отдѣлни групи, които стрелятъ по разездитѣ."

2) Отъ поручикъ Калчевъ (Пашмакчи) въ 5. ч. сл. пл.:

„Ескадронътъ на ротмистъръ Смиловъ въ 3 ч. сл. пл. настѫпи на югъ отъ Пашмакчи, и дозорнитѣ му бѣха обстреляни; една турска рота зае височината северно отъ Саранли; къмъ Саранли сѫ забелязани около 60 башибозуци; по посокитѣ Фере—Вакъфъ и Фере—Османджикъ нѣма никакво движение на войски."

3) Отъ ротмистъръ А. Стояновъ (Пашмакчи) въ 5 ч. 10 м. сл. пл.:

„До стъмване гр. Фере е свободенъ; по турския лѣвъ флангъ кавалерия не се забелязва."

4) Отъ подпоручикъ Порковъ (Пашмакчи) въ 7 ч. 30 м. сл. пл.:

„Неприятелска колона отъ около 2000 души и 50—60 товарни катъри (вѣроятно артилерия и картечници) се спрѣ на височинитѣ североизточно отъ Мерхамлѫ и постави предни постове; къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. е забелязанъ обозъ отъ 20 волски коли по пѫтя Фере—Али Бей чифл., следъ което по този пѫть нѣмаше никакво движение; въ посоката Османджикъ—Пашмакчи презъ цѣлия день не мина нито единъ турски войникъ; заловихме дезертьори, които казватъ, че се натоварили дъски за направа салове; по сведения отъ мѣстнитѣ жители, при Али Бей чифл. имало единъ салъ, събиращъ две волски коли или 150 души, който се движилъ по телъ, привързанъ на двата брѣга, а при Кермекли имало лодка, събираща 30—40 души; понеже войскитѣ и обозитѣ минаха по пѫтя Фере—Сарзнли—Али Бей чифл., предполагамъ, че тази вечерь турцитѣ ще се прехвърлятъ къмъ Испала."

5) Отъ ротмистъръ Сариковъ (Бедекли) въ 10 ч. сл. пл.:

„Противникътъ е заелъ позиция отъ Мерхамлѫ до к. 123, а артилерията му стои запрегната при кантона източно отъ селото; конница не се вижда; къмъ 4 ч. сл. пл. около 200 души се спуснаха безредно отъ позицията къмъ селото; по частни сведения, въ Фере нѣмало противникъ.

Спирането на турцитѣ на позиция при Мерхамлѫ увеличаваше вѣроятностьта, тѣ да се опитатъ да минатъ презъ Марица къмъ Ипсала. Това особено ясно се вижда отъ донесението на поручикъ Порковъ. Но полковникъ Таневъ се отказа отъ първоначалното си решение — да настѫпи въ 3 ч. сл. пл. Той взе решение да оттегли конната бригада въ Софлу, като остави на позицията само една наблюдателна застава. Той заповѣда придадената му пехота да нощува въ Кара Бунаръ, като на укрепената позиция се оставятъ само охраняващи части.

Веднага се започна изпълнението на това решение. Между това, отъ Щаба на действуващата армия се получи къмъ 6 ч. сл. пл. следната заповѣдь:

„Изпратете нѣколко силни разезди за Деде Агачъ, дето да предадатъ заповѣдьта на генералъ Генева, щото, като остави една дружина въ Деде Агачъ за гарнизонъ, съ всички останали сили, съ усиленъ маршъ, да настѫпи къмъ Мерхамлѫ, за да атакува тамъ противника, съвмѣстно съ Васъ. Ако противникътъ успѣе да отстѫпи въ която и да било посока, да се преследва най-енергично, за да се унищожи. За сега Вие поддържайте тѣсна свързка съ противника.“

Независимо отъ това, понеже въ Щаба на действуващата армия не се знаеше дали е пристигнала изпратената отъ II армия батарея, разпореди да се състави влакъ, и още тая нощь да се превози една не с. с. батарея отъ ж.-п. ст. Мандра въ Софлу. За това се съобщи на полковникъ Таневъ.

Изпратената отъ командуващия II армия батарея бѣ пристигнала въ 2 ч. сл. пл. въ Димотика, но командиръть на батареята донесе, че конетѣ сѫ уморени, и че тамъ нѣма влакъ, който да използува. Полковникъ Таневъ му отговори, че ще потърси влакъ за превозване. Но, ако батареята не пристигне навреме, турцитѣ ще избѣгнатъ поражението. Затова, ако нѣма влакъ, батареята да тръгне съ смѣтка, че въ 6 ч. пр. пл. на 13-и да бѫде въ Софлу.

Полковникъ Таневъ назначи въ разездъ за свръзка съ Кърджалиския отрядъ поручикъ Бошнаковъ, съ единъ подофицеръ и 6 конници, и му заповѣда да тръгне на 13-и ноември рано, да се движи най-бързо и да предаде на генералъ Геневъ следното съобщение:

„Прогонениятъ отъ Васъ противникъ вчера пристигна въ Мерхамлж, въ съставъ до 9 табори, 1 планинска батарея, 4 картечници и 50 кавалеристи. Днесъ остана въ сжщото положение. Вѣроятно готви се да мине р. Марица на салове, но не ще успѣе, поради прииждането на рѣката отъ непрекжснатия дъждъ. Получихъ заповѣдь отъ Щаба на общата действуваща армия, да Ви предамъ, че, като оставите една дружина въ Деде Агачъ, съ всички останали сили да настжпите форсирано къмъ Мерхамлж и да атакувате, съвмѣстно съ мене, противника. Азъ днесъ, съ отряда си, състоящъ отъ 6 ескадрони, 2 действуващи дружини, 2-а доброволческа бригада, намалена съ 100 души оставени, заехъ силната позиция на югъ отъ Кара Бунаръ, която укрепихъ. Днесъ въ Димотика пристигна една полска батарея не с. с., която утре ще се присъедини къмъ отряда. Вследствие това обстоятелство и на Вашето отдалечение, отлагамъ настжплението за други день, 14-и того."

Следъ това полковникъ Таневъ изпрати въ Главната квартира и въ Щаба на II армия следното донесение:

„Противникътъ остана днесъ въ сжщото положение въ Мерхамлж, както снощи, безъ да предприема каквото и да е движение. Вѣроятно готви се да мине р. Марица на салове, но не ще успѣе, поради прииждането на рѣката отъ непрекжснатия дъждъ. Азъ останахъ днесъ на силната позиция на югъ отъ Кара Бунаръ, която укрепихъ. Изпратената ми батарея пристигна въ Димотика едва днесъ въ 3 ч. сл. пл. Влакъ за пренасянето ѝ въ Софлу нѣма. Конетѣ сж преуморени; нощесъ ще тръгне за Софлу и позицията. При тия условия, настжплението отлагамъ за други день, за да се даде възможность на генералъ Геневъ да се приближи къмъ Мерхамлж. Споредъ полученото отъ него съобщение, днесъ той е пристигналъ на линията Шанчане—Ехадкьой—Кадж Кунди тепе — кота 950. Така че утре не ще има възможность да се доближи до Мерхамлж. Пращамъ новъ офицерски разездъ за влизане въ свръзка съ насъ, за предаване заповѣдьта на армията. Противникътъ, който е предъ мене, брои, споредъ допълнителни сведения, 9 табори отъ 36-и полкъ, 2 табора редифи, 4 табори анадолци, 1 планинска батарея, 4 картечници и до 50 души кавалеристи. № 219."

Ортакьойскиятъ отрядъ и презъ този день продължи обезоржжаването въ турскитѣ села, като ядрото му остана въ Папаскьой.

Кърджалискиятъ отрядъ. — На разсъмване въ щаба на отряда се получи донесение отъ дѣсния самостоятеленъ разездъ, че въ 5 ч. 30 м. сл. пл. на 12-и ноември е влѣзълъ въ с. Кирка, и че турцитѣ отъ Бадома и Деде Агачъ на 11-и сж отстжпили къмъ Фере. Затова се направиха следнитѣ измѣнения въ дадената отъ вечерьта заповѣдь:

а) Лѣвата колона отъ Кориджели да завие къмъ Шанчане, кждето да чака заповѣдь;

б) Дѣсната колона да продължи движението къмъ Кирка, като авангардъ;

в) Маневренитѣ войски да следватъ по пѫтя на дѣсната колона.

Добититѣ сведения за отстѫплението на турцитѣ бѣха съобщени и на началника на Родопския отрядъ, и въ Щаба на II армия.

Колонитѣ настѫпиха, безъ да срещнатъ противникъ, и къмъ 3 ч. сл. пл. генералъ Геневъ заповѣда да се разположатъ за нощуване въ района Кирка — Калайджи Дере. За да се влѣзе въ връзка съ останалитѣ въ Деде Агачъ български войници, бѣ изпратенъ въ града капитанъ Кирпиковъ, съ две роти отъ 1-и сборенъ полкъ, взводъ конница и взводъ конни стражари.

Капитанъ Кирпиковъ пристигна въ града къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл., а ротитѣ — къмъ 11 ч. 40 м. сл. пл. Той веднага заповѣда да се приготви хлѣбъ за отряда, и въ донесението си до началника на отряда изброяваше плячката (около 13 локомотиви, 100 вагони, 300 пушки, 50 сандъци патрони, много шинели). Той изпрати и новъ разездъ, за да влѣзе въ връзка съ войскитѣ на полковникъ Таневъ и да дири съприкосновение съ противника.

Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. до командуващия II армия бѣ изпратено следното донесение, откоето се вижда и решението на генералъ Геневъ за 13-и ноември:

> „Кърджалискиятъ отрядъ днесъ, 12-и ноември, достигна с. Кирка, като изпрати две роти, съ взводъ конница и взводъ жандарми, за заемане гр. Деде Агачъ и вземане мѣрки за вѫтрешния редъ и безопасността въ града. Утре отрядътъ настѫпва за Фере, защото въ Деде Агачъ нѣма противникъ, и защото къмъ Фере се водилъ бой вчера и завчера, вѣроятно съ отряда на полковникъ Таневъ. Отрядътъ остава въ свръзка съ 2-а Тракийска дивизия."

Началникътъ на разезда за свръзка, който пѫтуваше съ отряда, вечерьта изпрати донесение до полковникъ Таневъ, че отрядътъ е стигналъ до с. Кирка, и че неприятелтъ е отстѫпилъ къмъ Фере. Обаче ординарецътъ, носещъ това донесение, билъ насоченъ къмъ Кючукъ Вакъфъ, но се натъкналъ на турци, свърналъ къмъ Дервентъ и едвамъ на 15-и вечерьта стигна въ Софлу.

Въ 7 ч. 15 м. сл. пл., на основание полученитѣ сведения, генералъ Геневъ предполагаше, че турцитѣ сѫ нѣкѫде къмъ Фере, и издаде следната заповѣдь за действията на 13-и ноември:

> „§ 1. По сведения, добити отъ мѣстни жители, неприятелтъ на 10-и и 11-и того е водилъ бой къмъ Фере. Деде Агачъ е заетъ отъ наши войски.

§ 2. Утре, 13-и того, отрядътъ да настжпи както следва:

Рекогносцироваченъ отрядъ Капитанъ Кирпиковъ. Отъ конната стража . . . . . 1 взводъ. Отъ 1-и сборенъ полкъ . . . . . 2 роти. Отъ полуескадрона . . . . . 1 взводъ.	Да тръгне отъ Деде Агачъ за гр. Фере въ 8 ч. 30 м. пр. пл.
Авангардъ Подполковникъ Желѣзовъ. 2-и сборенъ полкъ. Отъ 3-и план. арт. полкъ . . . . . 1 с. с. батар. Отъ 4-о план. не с. с. отд. . . . . 1 батар. Отъ картечната рота . . . . . 2 картечници. 4 конници.	Да тръгне въ 7 ч. пр. пл. отъ с. Кирка по платното на желѣзницата за гр. Фере. За охранение влѣво на колоната да изпраща отъ време-на време по пжтищата, идещи отъ северъ, неподвижни странични прикрития, които, следъ изтеглянето на колоната, да се прибиратъ въ опашката на главнитѣ сили на отряда.
Главни сили Подполковникъ Свинаровъ. 1-ви сборенъ полкъ (безъ 2 роти). Отъ 3-и план. арт. полкъ . . . . . 1 с. с. бат. Отъ 4-и план. не с. с. отд. 2 батар. (10 орждия) Отъ картечната рота . . . . . 2 картечници. Отъ 3-а македоно-одринска бригада . . 3 друж. 5 конници.	Да тръгнатъ въ 7 ч. 45 м. пр. пл. отъ с. Кирка и да следватъ на 2 км. задъ авангарда.
Ариергардъ Ротата, оставена на к. 950.	Да следва по пжтя на главнитѣ сили.

§ 3. *Коларскитѣ обози*, на които днесъ въ 11 ч. 30 м. пр. пл. въ с. Шанчане дадохъ устна заповѣдь да се насочатъ, презъ с. Макри, за Деде Агачъ, заедно съ назначеното имъ прикритие — една рота отъ 2-и сборенъ полкъ, да продължатъ пжтя си за Деде Агачъ.

§ 4. *Азъ* ще бжде въ главата на главнитѣ сили."

Следъ като бѣ разпратена тази заповѣдь по частитѣ, въ щаба на отряда се получиха донесения, които рисуваха по-инакъ намѣренията на турцитѣ, но които не предизвикаха измѣнение на заповѣдьта:

1) Поручикъ Ржевски, отъ Деде Агачъ, донасяше въ 1 ч. сл. пл., че презъ нощьта на 11-и ноември 2 — 3000 низами, съ 2 полски и нѣколко планински орждия и 2 картечници, сж заминали за Фере; че, по заслужаващи довѣрие слухове, турцитѣ отстжпватъ къмъ Ипсала — Кешанъ — Галиполи; че на 11-и въ 7 ч. сл. пл. всички турци, заедно съ дошлитѣ отъ северъ, се събрали въ Фере, дето има около 8000 души.

2) Сжщиятъ по-после донасяше, че въ 4 ч. сл. пл. тръгналъ съ локомотивъ за Фере, кждето видѣлъ около 2000 турци да излизатъ отъ казармата, които, вѣроятно сж били ариергардъ. Околнитѣ овчари казвали, че главнитѣ сили сж отстжпили вчера, на 11-и.

3) Подпоручикъ Торкомъ, който носѣше предложението за предаване, донесе отъ Деде Агачъ, че войскитѣ на Яверъ паша сж между Фере, Ипсала и Бедекли, че тѣ сж около 7 — 8000 души съ

6 с. с. планински орѫдия и 2 картечници, че намѣрението на Яверъ паша е да избѣгне съ войската си, презъ Ипсала, за Галиполи и да мине въ Мала Азия, че той разполага при Ипсала съ три мауни по за 40 души и два парома на изопнати вѫжета.

Родопскиятъ отрядъ. — Като се предполагаше, че турцитѣ ще окажатъ съпротива на линията Гюредже — Кьопеккьой, началникътъ на отряда насочи колонитѣ, споредъ както бѣше съобщилъ на началника на Кърджалиския отрядъ. Авангардътъ (21-и полкъ, съ две планински батареи) тръгна по пѫтя Ябилли — Кьопеккьой — Макри. Презъ цѣлия день валѣ проливенъ дъждъ. Пѫтищата бѣха разкаляни, а отъ Кьопеккьой нататъкъ нѣмаше никакъвъ пѫть. Следъ като стана известно, че турцитѣ сѫ отстѫпили, движението се продължи. Едвамъ въ 9 ч. 30 м. сл. пл. главата на авангарда пристигна въ Макри. Главнитѣ сили, разтегнати на около 10 км., продължаваха да пристигатъ дори до 3 ч. пр. пл. на 13-и ноември.

Главнитѣ сили (27-и, 39-и, 9-и полкове и останалата артилерия) настѫпиха следъ авангарда, а когато започнаха да приближаватъ къмъ линията, на която се предполагаше да сѫ турцитѣ, се раздѣлиха на три колони. Къмъ 3 ч. сл. пл. стана ясно, че турцитѣ сѫ отстѫпили. Началникътъ на отряда заповѣда разчлененитѣ на три колони главни сили да продължатъ настѫплението и да достигнатъ: 39-и полкъ — въ Сагърларъ, 9-и — полкъ въ Хасанларъ и 27-и полкъ — въ Ташлъкъ. Движението се извършваше по съвсемъ лоши планински пѫтеки, разкаляни отъ дъжда. Колонитѣ замрѣкнаха на билото на общия гребенъ. Започна да вали силенъ дъждъ, който още повече затрудни движението. Колонитѣ се разтегнаха твърде много, и почти презъ цѣлата нощь се събираха въ пунктоветѣ за нощуване измокренитѣ и преуморени изостанали войници. Селата бѣха малки, не можеха да дадатъ подслонъ на всички, и много войници нощуваха подъ дъжда и на силния вѣтъръ.

Дейность на разнитѣ отряди на 13-и ноември.

На 12-и ноември въ 6 ч. 10 м. сл. пл. командуващиятъ II армия изпрати въ Главната квартира донесение за действията въ Родопитѣ, въ което се повтаряха сведенията, дадени отъ полковникъ Таневъ на 11-и. Отъ полученитѣ сведения се виждаше, че турцитѣ може да се опитатъ да минатъ презъ Марица. Затова началникътъ на Щаба на действуващата армия предупреди началницитѣ на Айроболския и на Родопския отряди съ следнитѣ телеграми:

1) До началника на Айроболския отрядъ:

„Неприятелскиятъ Гюмюрджински отрядъ, около 5000 души съ артилерия, преследванъ отъ генералъ Геневъ, е отстѫпилъ отъ Гюмюрджина презъ Даде Агачъ, като снощи е стигналъ селото Мерхамлѫ, по дѣсния брѣгъ на Марица, срещу Ипсала. Полковникъ Таневъ, съ бригадата си и 6 дружини, е въ Софлу. Щабътъ на действуващата армия допуща, че противникътъ би се опиталъ, при възможность, да се направи на лѣвия брѣгъ на Марица при Ипсала и по-горе, за което къмъ тази посока Ви обръща вниманието за надлежно разузнаване."

2) До началника на Родопския отрядъ:

„Гюмюрджинскиятъ отрядъ на противника, въ съставъ около 5000 пехота, 6 топа и 4 картечници, е около Мерхамлѫ; вѣроятно се мѫчи да мине на лѣвия брѣгъ на Марица. Полковникъ Таневъ се намира около Софлу и Кара Бунаръ. Настѫпете по-енергично, за да се настигне противникътъ. Съобщете това генералу Геневу."

Командуващиятъ II армия не направи никакви разпореждания за действията на 13-и ноември. По пладне сѫщия день той изпрати на началника на Кърджалиския отрядъ заповѣдь да ускори настѫплението си, за да влѣзе въ съприкосновение съ противника при Мерхамлѫ. Съобщаваше се, че полковникъ Таневъ е на позиция при Кара Бунаръ, и че му е заповѣдано да настѫпи. Въ сѫщата заповѣдь се казваше, че е твърде желателно да настѫпятъ двата отряда най-късно на 14-и, за да унищожатъ противника и да освободятъ желѣзния пѫть Димотика — Деде Агачъ. Тази заповѣдь бѣ предадена по телеграфа до Кърджали, но оттамъ е била изпратана съ коненъ ординарецъ и е получена въ Щаба на Кърджалиския отрядъ едвамъ на 17-и ноември.

Малгарскиятъ отрядъ[1]) презъ цѣлия день остана на позицията си предъ града, макаръ турцитѣ да бѣха отстѫпили преди два деня. Отъ отряда се организира разузнаване къмъ Алмалѫ и Шаркьой.

Началникътъ на Айроболския отрядъ, следъ като получи отъ Щаба на действуващата армия сведения за вѣроятностьта турцитѣ да преминатъ на лѣвия брѣгъ на Марица, отдѣли отъ Малгара единъ отрядъ отъ 3./9., 2/7., 3/7. ескадрони и 2-а рота отъ 4-а Битолска дружина, подъ началството на командира на 7-и коненъ полкъ, подполковникъ Николовъ. На този отрядъ бѣ възложена задачата да настѫпи къмъ Кешанъ, да разузнава и да прѣчи на турцитѣ да минаватъ отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на Марица, отъ устието на Еркене до Ипсала.

[1]) Така се наричаха войскитѣ отъ Айроболския отрядъ, изпратени къмъ Малгара.

Заповѣдьта бѣ получена отъ подполковникъ Николовъ въ 6 ч. 20 м. сл. пл. Въ 7 ч. 50 м. той изпрати единъ разузнавателенъ ескадронъ и самостоятелни разезди, а въ 8 ч. тръгнаха двата ескадрона, които посрѣднощь стигнаха въ с. Булгаркьой и се спрѣха за нощуване.

2-а рота отъ 4-а Битолска дружина остана да нощува въ Малградъ и на следния день настигна конния полкъ.

Сборната конна бригада. — Полковникъ Таневъ бѣ заповѣдалъ бригадата да бѫде готова за тръгване въ 7 ч. пр. пл., но въ 8 ч. тръгна само разездътъ за свръзка (подпоручикъ Бошнаковъ). Къмъ 8 ч. 30 м. пристигна въ Софлу 5./8. не с. с. батарея, а следъ единъ часъ пристигна и влакътъ отъ БабаЕски съ 6./9. батарея. До пладне той получи донесения: 1) отъ ротмистъръ Смиловъ, че турцитѣ при Мерхамлѫ оставатъ въ сѫщото положение; 2) Отъ ротмистъръ Акрабовъ, отъ Бадома, че отрядътъ на генералъ Геневъ се пренася съ влакове отъ Бадома, презъ Деде Агачъ, за Фере, че 2-а дивизия влиза въ Деде Агачъ презъ Макри и че 7-а дивизия съ параходи е насочена къмъ Деде Агачъ.

Къмъ 12 ч. по пладне, когато полковникъ Таневъ бѣ на позицията при Кара Бунаръ, при него бѣха доведени двама гърци и единъ българинъ — бѣжанци, които казаха, че турцитѣ започнали да минаватъ презъ Марица по мостъ на изпънати телове. Полковникъ Таневъ реши да попрѣчи на минаването, като настѫпи и ангажира турцитѣ съ конната бригада и една батарея и една дружина. Въ 1 ч. 15 м. сл. пл. бригадата, съ 6/.9. батарея (три орѫдия), настѫпи къмъ Теке. Но, когато достигна до с. Сейменли въ 5 ч. сл. пл., той я спрѣ и разположи за нощуване. 5./8. не с. с. батарея бѣ привлѣчена при пехотнитѣ части, на позицията при Кара Бунаръ. Оттукъ къмъ 6 ч. сл. пл. полковникъ Таневъ изпрати до командуващия II армия следното донесение, основано на получентѣ следъ пладне донесения отъ неговитѣ разузнавателни части:

„Противникътъ стои при Кермекли, Бакишъ Бей, Али Бей чифликъ, непроницаемъ за нашитѣ разезди и разузнавателни части, поради силно заетитѣ височини на северозападъ отъ тия села. Трима турски войници — бѣгълци (двама гърци и единъ българинъ) разправятъ съ положителность, че снощи е почнало преминаването на противника на лѣвия брѣгъ на Марица при с. Кермекли по моста, импровизиранъ отъ 8 редове троенъ телеграфенъ телъ, постланъ съ дъски. Сѫщо имало и два каика. Преминаването вървѣло бавно — по единъ на 10 крачки. Съ узнаване на това, което бѣ къмъ 2 ч. сл. пл., веднага изпратихъ конната бригада, съ една доброволческа дружина и три орѫдия, които току-що бѣха стоварени отъ трена, къмъ Сейменли—Теке. Съ главнитѣ сили на отряда тръгвамъ утре, 14-и того, отъ Кара Бунаръ къмъ

4 ч. пр. пл., за да бѫда на разсъмване къмъ Сейменли, откѫдето ще настѫпя противъ неприятеля. Установява се окончателно, че противникътъ разполага съ 9 табори, 12 планински не с. с. орѫдия и 4 картечници. Кавалерия нѣма. Отъ генералъ Геневъ съобщение нѣмамъ. Освенъ казанитѣ три орѫдия, тази зарань пристигнаха по сухо отъ Димотика на капитанъ Петровъ четири полски не с. с. орѫдия."

Това донесение се получи въ Щаба на II армия на 14-и ноември въ 9 ч. 15 м. пр. пл.

Разездътъ за свръзка съ Кърджалиския отрядъ пристигна въ щаба на сѫщия, въ с. Дервентъ, въ 7 ч. 30 м. сл. пл. и предаде на началника на отряда съобщението за решението на полковникъ Таневъ да атакува противника при Мерхамлѫ на 14-и.

Ортакьойскиятъ отрядъ продължаваше презъ този день да обезорѫжава турскитѣ села около Папаскьой.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Споредъ издадената отъ вечерьта заповѣдь по отряда, движението се започна въ опредѣления часъ. Лѣвата обходна колона, на основание по-раншната заповѣдь, тръгна въ 8 ч. пр. пл. по пѫтя Доганъ Хисаръ—Дервентъ—Деде Агачъ. Къмъ 2 ч. сл. пл. колоната стигна въ с. Дервентъ, откѫдето, следъ едночасова почивка, продължи движението си. При ж.-п. ст. Бадома командиръть на македоно-одринска бригада срещна колоната и заповѣда да се върне обратно въ Дервентъ, дето остана да нощува. Преминалитѣ презъ сѫщото село турски войски бѣха изклали много отъ жителитѣ — мѫже, жени и деца, което направи тѫжно впечатление на доброволцитѣ.

Останалитѣ сили на отряда настѫпиха по желѣзния пѫть, който минаваше презъ нѣколко тунели. Независимо отъ това, движението бѣше бавно, въ колона по единъ. Къмъ 12 ч. по пладне авангардътъ стигна до ж.-п. ст. Бадома, като за 5 часа измина около 12 км. Тукъ имаше изоставенъ турски бивакъ, изъ който бѣха разхвърляни много военни материали, а на станцията имаше готовъ празенъ влакъ съ локомотивъ. На правия пѫть отъ Бадома за Фере единъ тунелъ бѣ задръстенъ отъ дерайлиралъ локомотивъ, но желѣзниятъ пѫть презъ Деде Агачъ за Фере бѣше свободенъ.

Генералъ Геневъ замисли да продължи движение съ влакове, като смѣташе тъй по-скоро да догони отстѫпилитѣ турци и да не имъ даде възможность да се нахвърлятъ върху отряда на полковникъ Таневъ, за който се знаеше, че настѫпва отъ Софлу на югъ. Той заповѣда да се натовари на готовия въ Бадома влакъ една и половина дружини и, заедно съ щаба си, потегли съ сѫщия влакъ за Деде Агачъ, кѫдето пристигна следъ 20 минути. Тукъ му стана известно,

че преди това въ сѫщия градъ сѫ пристигнали преднитѣ части на Родопския отрядъ, и че разузнавателниятъ отрядъ на капитанъ Кирпиковъ се товарилъ на влакъ, за да тръгне къмъ Фере. На гарата пристигна и подпоручикъ Торкомъ, който бѣ изпратенъ до турския главенъ началникъ съ предложението за предаване. Той доложи, че съ влакъ отъ единъ локомотивъ и два вагона стигналъ на 10 км. отъ Фере, кѫдето билъ посрещнатъ отъ турски разездъ, офицерътъ на който не посмѣлъ да се доближи и получи писмото, а поискалъ да го остави на земята, откѫдето той щѣлъ да го вземе. При слизането отъ влака, обаче, турскитѣ войници открили огънь, и той билъ принуденъ да се качи на влака и да обърне назадъ, като оставилъ писмото.

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. генералъ Геневъ отмѣни заповѣдьта си за превозване съ влакове и съ сѫщия влакъ се върна на ж.-п. ст. Бадома. Върнати бѣха назадъ и частитѣ, които бѣха продължили движението си къмъ Деде Агачъ. Въ 4 ч. сл. пл. частитѣ отъ отряда бѣха насочени за нощуване: авангардътъ — въ Дуръ Аликьой, съ линия на охранението по гребена отъ Арѫ тепе къмъ Доганджи и Кюстели; главнитѣ сили — въ с. Дервентъ.

Въ 7 ч. 15 м. сл. пл. генералъ Геневъ взе решение на 14-и отрядътъ да продължи настѫплението къмъ Фере и следъ това изпрати на командуващия II армия следното донесение:

> „Отрядътъ днесъ, 13-и ноември, достигна и нощува въ Дуръ Аликьой и Дервентъ; утре ще настѫпя за атакуване гр. Фере. Вдѣсно се намира 2-а Тракийска дивизия. Моля, съобщете настоящата телеграма полковнику Таневу.“

Разузнавателниятъ отрядъ на Кърджалиския отрядъ. — Капитанъ Кирпиковъ съ своя отрядъ бѣше пристигналъ въ Деде Агачъ на 12-и въ 11 ч. 30 м. сл. пл. Той получи заповѣдь да настѫпи съ отряда си въ 8 ч. 30 м. пр. пл. отъ Деде Агачъ къмъ Фере. Войницитѣ бѣха много изморени, а разстоянието Деде Агачъ — Фере бѣ много голѣмо. Затова капитанъ Кирпиковъ реши да стъкми единъ влакъ на ж.-п. ст. Деде Агачъ, на който да натовари отряда. Въ 2 ч. сл. пл. влакътъ потегли отъ ст. Деде Агачъ. Като се приближи на 3 км. южно отъ Фере, отрядътъ се разтовари и изпрати единъ разездъ да провѣри има ли въ града противникъ. Разездътъ бързо се приближи къмъ южния край на града. Скрити изъ крайнитѣ дворове турци го оставиха да приближи и тогава стреляха по него отъ близко разстояние и убиха трима души.

Въ сѫщото време дветѣ роти настѫпваха въ боенъ редъ къмъ града. Патрулитѣ донесоха, че въ града изглежда да нѣма противникъ.

Когато се чуха гърмежитѣ противъ разезда, дадоха се и нѣколко изстрели отъ южния край на града противъ настжпващитѣ роти. Въпрѣки това, ротитѣ безспирно настжпваха и на мръкване навлѣзоха въ града и се насочиха къмъ казармитѣ, които бѣха освѣтени. Намиращитѣ се въ града турски войници още на мръкване отстжпиха безредно на северъ. Дветѣ роти заеха височината северозападно отъ града и се окопаха.

Родопскиятъ отрядъ продължи настжплението си къмъ Деде Агачъ. Авангардътъ настжпи отъ Макри въ 8 ч. 30 м. пр. пл. и въ 12 ч. по пладне пристигна въ Деде Агачъ. Главнитѣ сили, нощували въ района Сагърларъ—Хасанларъ—Ташлъкъ, тръгнаха въ сжщия часъ и, като слѣзоха на морския брѣгъ, продължиха пжтя си презъ Макри. Между 6 и 9 ч. сл. пл. тѣ сжщо пристигнаха въ Деде Агачъ.

Като знаеше, че и Кърджалискиятъ отрядъ е насоченъ къмъ сжщия градъ, началникътъ на Родопския отрядъ изпрати съобщение до генералъ Геневъ, че въ града нѣма достатъчно жилища, та отрядътъ да не дохожда тамъ.

Пленяване корпуса на Яверъ паша.

Положението на турскитѣ войски на 13-и ноември вечерьта.

На 13-и ноември вечерьта всички действуващи въ Родопитѣ турски войски, събрани при Мерхамлж, имаха позиция съ фронтъ на северъ, срещу Сборната конна бригада, което показваше, че турското командуване не е очаквало да пристигнатъ скоро преследващитѣ български отряди отъ югъ. Турската позиция бѣ слабо укрепена и заета само съ часть отъ войскитѣ, а останалитѣ войски бѣха разположени на биваци, задъ нея. Турцитѣ нѣмаха никакво разузнаване и не знаеха какво е положението на българскитѣ войски. Но Яверъ паша бѣше вече получилъ предложението отъ страна на генералъ Геневъ, което бѣ оставено отъ подпоручикъ Торкомъ при описанитѣ по-горе обстоятелства.

Изглежда, че турското командуване се е отказало отъ първоначалния си планъ — да достигне мостоветѣ на Марица при Кулели Бургасъ, предвидъ значителнитѣ български сили въ тази посока. Още съ пристигането си при Мерхамлж, то е започнало да търси срѣдства за минаване на лѣвия брѣгъ на Марица, но, вследствие придошлата рѣка, това преминаване е било много затруднено. То е

започнало на 13-и ноември, и продължавало непрекѫснато. До пладне на 14-и ноември турцитѣ бѣха успѣли да прехвърлятъ всичко 5 роти и 2 планински орждия. Други 2 планински орждия потънали въ рѣката при пренасянето имъ.

Положението на българскитѣ войски на 13-и ноември вечерьта.

На 13-и ноември вечерьта турцитѣ бѣха обградени отъ всички страни отъ българскитѣ отряди, които бѣха разположени по следния начинъ:

Малгарскиятъ отрядъ имаше три ескадрони въ Булгаркьой, една рота, придадена къмъ Сборния коненъ полкъ, се готвѣше да се присъедини къмъ него, и петь роти, съ две картечници, бѣха въ Малгара.

Сборната конна бригада, съ 6./9. не с. с. батарея, бѣ разположена за нощуване въ с. Сейменли, а придаденитѣ ѝ пехотни части — въ Кара Бунаръ, дето бѣ привлѣчена и 5./8. не с. с. батарея.

Ортакьойския отрядъ — въ Папаскьой.

Кърджалискиятъ отрядъ, заедно съ придаденитѣ му батареи отъ Родопския отрядъ, бѣ разположенъ за нощуване въ Дервентъ, а авангардътъ му — въ Дуръ Аликьой.

Родопскиятъ отрядъ бѣ събранъ въ Деде Агачъ.

Българскиятъ Щабъ на действуващата армия бѣ далъ насока за действията на отрядитѣ, които бѣха направо нему подчинени. Командуващиятъ II армия, отъ своя страна, бѣ насочилъ подчиненитѣ му отряди — на генералъ Генева и полковникъ Танева. Затова на 13-и ноември вечерьта отъ тѣзи два щаба не бѣ направено ново разпореждане.

Между това, командирътъ на Сборната конна бригада бѣ решилъ да настѫпи на 14-и, за да прикове турскитѣ войски при Мерхамлѫ и да не имъ позволи да се прехвърлятъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Генералъ Геневъ, както се каза, узна за това негово решение. Въ съобщението на полковникъ Таневъ бѣ предадена и заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, генералъ Геневъ да остави една дружина за гарнизонъ на Деде Агачъ, а съ всички останали сили да настѫпи усилено къмъ Мерхамлѫ и да атакува противника, съвмѣстно съ усилената конна бригада.

Понеже въ Деде Агачъ бѣше вече цѣлиятъ Родопски отрядъ, излишно бѣ да се оставя и една дружина отъ Кърджалиския отрядъ. Генералъ Геневъ обсѫди обстановката следъ получаване това съобщение. Кърджалискиятъ отрядъ бѣ на около 30 км. отъ Мерхамлѫ, и трѣбваше действително да се бърза. Генералъ Геневъ не възприе предлаганото мнение да се тръгне презъ нощьта, защото войницитѣ бѣха изморени. Той не се съгласи и да се тръгне по рано, а реши на 14-и ноември да достигне линията Бююкъ Вакъфъ — Кючукъ Вакъфъ, а на 15-и, ако турцитѣ сѫ още въ Мерхамлѫ, ще ги атакува, и заповѣда това негово решение да се съобщи на полковникъ Таневъ чрезъ разезда за свръзка.

Още въ 7 ч. 15 м. сл. пл. на 13-и, като не знаеше още, че разузнавателниятъ отрядъ е миналъ презъ Фере, генералъ Геневъ отдаде следната заповѣдь за атаката на града на 14-и:

„§ 1. Неприятелски конници, въ предни постове, заематъ линията на 5—6 км. на западъ отъ гр. Фере. Изглежда, че неприятельтъ преминава на лѣвия брѣгъ на Марица, но съ голѣми трудности. Вдѣсно отъ насъ се намира 2-а Тракийска дивизия.

§ 2. Утре отрядътъ ще настѫпи за гр. Фере както следва:

Рекогносцироваченъ отрядъ.

Капитанъ Кирпиковъ.

Отъ 1-и сборенъ полкъ . . . . . 2 роти
Полуескадронъ конница и коннитѣ стражари.

Да настѫпи въ 8 ч. пр. пл. отъ пункта за нощуване по посока на с. с. Лъджа—Уруджикъ—Фере, съ задача да разузнава за противника, Да държи връзка съ 2-а дивизия и да действува на дѣсния флангъ на дѣсната колона.

Лѣва колона.

Подполковникъ Желѣзовъ.

2-и сборенъ полкъ
Отъ 3-и с. с. планин. арт. полкъ . . . . . 1 бат.
Отъ 4-о не с. с. план. арт. отд. . . . . 1 бат.
Отъ картечната рота . . . . . 2 картечници
4 конници.

Да тръгне въ 6 ч. 30 м. пр. пл. отъ с. Дуръ Аликьой по най-кѫсия пѫть за с. Торбалжкьой, съ задача да обхване и да атакува неприятеля отъ северъ.

Дѣсна колона.

Подполковникъ Свинаровъ.

1-и сборенъ полкъ
Отъ 3-и с. с. план. арт. полкъ . . . . 1 батарея
Отъ 4-о не с. с. план. арт. отд. . . . 1 батарея
Отъ картеч. рота . . . . . 2 картечници
4 конници.

Да тръгне въ 6 ч. пр. пл. отъ с. Дервентъ и, презъ с. Дуръ Аликьой, с. Чамъ Виранъ и платното на желѣзницата, по най-кѫсия пѫть да се насочи за гр. Фере.

Маневрени войски.

Подполковникъ Протогеровъ.

3-а мак.-одринска бригада . . . . . 4 друж.
Отъ 4-о не с. с. план. арт. отд. 1 бат. (4 орждия).

Да тръгне следъ дѣсната колона и следва по диръ нея до р. Лъджа, следъ което да се насочи подиръ лѣвата колона за с. Торбалжкьой.

§ 3. *Домакинскитѣ обози,* съ цель да се ускори движението, да останатъ въ Дуръ Аликьой, до втора заповѣдь.

§ 4. Разпоредено е да се донесе хлѣбъ въ с. Дервентъ. Въ 5 ч. утре частитѣ да изпратятъ въ това село команди за получаване хлѣбъ.

§ 5. *Азъ* ще бѫда въ маневренитѣ войски."

И тъй, тази заповѣдь бѣ отдадена при предложение, че противникътъ е при Фере. Съобщението отъ полковникъ Таневъ, че турскитѣ войски сж събрани при Мерхамлж, не бѣ взето въ внимание.

Въ 3 ч. 30 м. пр. пл. на 14-и въ щаба на отряда пристигна поручикъ Стойчевъ Ив. отъ разузнавателния отрядъ и докладва точно за минаването на сжщия презъ града. Обаче, заповѣдьта не бѣ измѣнена даже и по отношение на разузнавателния отрядъ, а на началницитѣ на колонитѣ въ 4 ч. пр. пл. бѣ изпратено следното съобщение:

„Гр. Фере е заетъ отъ капитанъ Кирпиковъ съ две роти още вчера вечерь. Полковникъ Таневъ днесъ отстжпва отъ Софлу за Мерханлж, дето противникътъ е заелъ позиция и минава на лѣвия брѣгъ на Марица бавно и съ голѣми трудности. Тия сведения се съобщаватъ на частитѣ, за да се знае общото положение по-добре и да се върви съ най-голѣма бързина напредъ."

Настжплението на Сборната конна бригада. — Боятъ при Мерхамлж на 14-и ноември.

(28-о картограф. приложение).

Придаденитѣ къмъ Сборната конна бригада части тръгнаха въ 4 ч. пр. пл., за да се присъединятъ къмъ бригадата, въ Сейменли. Тѣ осъмнаха при Чумлекчикьой.

Частитѣ отъ Сейменли тръгнаха въ 7 ч. пр. пл., като имаха въ авангардъ 3./6. ескадронъ. Когато достигнаха височината южно отъ това село, полковникъ Таневъ заповѣда 6./9. не с. с. батарея да даде нѣколко изстрели по посока на мѣстото, дето се предполагаше, че турцитѣ минаватъ Марица. Разстоянието бѣ повече отъ 10 км., но съ тѣзи изстрели полковникъ Таневъ смѣталъ да покаже на турцитѣ, че е засиленъ съ артилерия, и да подаде сигналъ на генералъ Геневъ, че е започналъ настжплението на югъ. Между Коюнъ Ери и Бедекли колоната се спрѣ, за да дочака частитѣ отъ Кара Бунаръ. Въ 11 ч. 30 м. пр. пл. цѣлиятъ отрядъ настжпи въ следния редъ:

Авангардъ — 3./3. ескадронъ, картечниятъ ескадронъ, 4./10. дружина и 5./8. не с. с. батарея.

Главни сили — 4./23. дружина, 6./9. не с. с. батарея, 2-а македоно-одринска бригада.

Къмъ всѣка батарея бѣ придадена по една рота отъ 7-а Кумановска дружина, защото пжтьтъ бѣ много каленъ, и орждията не

можеха да се движатъ безъ помощь отъ пехотата. Изпратенитѣ разезди донесоха, че по височинитѣ северно отъ селата Кермекли, Бакши Бей и Мерхамлж се виждатъ турски окопи, по които се движатъ войници.

Къмъ 12 ч. 10 м. сл. пл. авангардътъ се развърна въ боенъ редъ, като въ сжщото време бѣ усиленъ съ 4./23. дружина и съ батареята отъ главнитѣ сили. Авангардната батарея застана на открита позиция северозападно отъ Теке и веднага откри огънь по турскитѣ окопи, по които безгрижно се разхождаха войницитѣ. 6./9. батарея зае позиция вдѣсно отъ нея и сжщо откри огънь. 2-а македоно-одринска бригада застана, като маневрени войски, задъ дѣсния флангъ; 7-а Кумановска дружина бѣ назначена за прикритие на батареитѣ. Конната бригада застана на дѣсния флангъ на бойния редъ.

Щомъ се започна обстрелването на окопитѣ, турцитѣ веднага се изпокриха, а нѣкои започнаха да ги напущатъ. Дветѣ български батареи пренесоха огъня си въ тила и обстрелваха площади, въ които предполагаха, че се движатъ турскитѣ резерви. Следъ половинъ часъ една турска батарея откри огънь по 5./8. не с. с. батарея. Стрелбата бѣ твърде добре урегулирана, защото последната бѣ на открита позиция. Снарядитѣ попадаха между орждията, но не причиниха загуби. Скоро турската батарея бѣ заставена да намали бързината на огъня си, защото по нея съсрѣдоточиха огъня си дветѣ български батареи.

Бойниятъ редъ настжпи подъ артилерийския огънь и, по заповѣдь отъ началника на отряда, се спре на около 2·5 км. отъ турската позиция. Следъ като се удължи фронта вдѣсно, дѣснофланговата дружина откри огънь, но отъ турската позиция отговориха само съ нѣколко пушечни изстрели, и огъньтъ бѣ прекратенъ.

Предложение отъ турска страна за примирие.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. турската батарея прекрати огъня, и надъ турскитѣ позиции се издигнаха на нѣколко мѣста бѣли флагове. Българскитѣ офицери смѣтаха, че това е измама отъ турска страна, но полковникъ Таневъ, който знаеше по-добре общото положение, подаде сигналъ за прекратяване стрелбата. Подаде се сигналъ и отъ турска страна. Оттамъ къмъ българската позиция тръгнаха парламентьори съ съответенъ знакъ. Пристигна майорътъ отъ Генералния щабъ Фазлж бей и подпоручикъ Вейселъ ефенди, придружени отъ трима войници. Майоръ Фазлж бей се представи на полковникъ Танева и му предаде устно следното предложение:

„Яверъ паша, който командува турскитѣ войски при Мерхамлж, е убеденъ, че българитѣ се вълнуватъ отъ благородни и хуманни чувства да не се пролива кръвьта на невинни жени и деца, каквито има много въ неговия отрядъ, и моли да му се даде срокъ отъ 48 часа, за да отстрани женитѣ и децата, следъ което той е готовъ да води преговори за предаване.“

Като предполагаше, че турското командуване иска да печели време за прехвърляне войскитѣ си на лѣвия брѣгъ на Марица, полковникъ Таневъ не се съгласи на това предложение, а самъ поиска въ срокъ отъ 4 часа, т. е. до 8 ч. сл. пл., самъ Яверъ паша да се яви на опредѣленото мѣсто за завършване преговоритѣ; въ противенъ случай военнитѣ действия ще се продължатъ.

Майоръ Фазлж бей бѣ задържанъ, а съ другитѣ парламентьори бѣ изпратенъ въ Мерхамлж командиръть на 16./23. рота, капитанъ Панчевъ, който да предаде условието на Яверъ паша и да го заведе на опредѣленото за срѣща мѣсто.

Въ 5 ч. сл. пл. изпрати въ Щаба на II армия и въ Щаба на действуващата армия следното донесение:

„Днесъ съ отряда настжпихъ къмъ Сейменли—Теке. Противникътъ бѣ заелъ силната позиция на северозападъ отъ селата Мерхамлж, Кермекли. При Теке развърнахъ отряда. Артилерията обстреля непиятелскитѣ околи. Отговориха и две непиятелски планински батареи, безъ да нанесатъ никаква повреда. Първиятъ изстрелъ отъ наша страна се даде въ 12 ч. 45 м. сл. пл. Докато се развърне отрядътъ, и частитѣ заематъ съответнитѣ мѣста, артилерийскиятъ огънь (нашъ) продължаваше съ такъвъ успѣхъ, че непиятелтъ къмъ $2^1/_2$ часа издигна бѣли флагове, и дойде при менъ парламентьоръ, изпратенъ отъ началника на турскитѣ войски, Мехмедъ Яверъ паша, — майоръ Фазлж и подпоручикъ Вейселъ, съ молба за примирие въ продължение на 48 часа, презъ което време да се третира въпросътъ за предаването на турския отрядъ. Това предложение отхвърлихъ, като повърнахъ подпоручикъ Вейселъ, за да помоли Яверъ паша лично да се срещнемъ въ неутралната зона за безусловното предаване на отряда. Дадохъ срокъ за явяване на пашата 4 часа, следъ който срокъ, ако не се яви, считамъ преговоритѣ прекжснати. Днесъ откъмъ западъ не се появи нито отрядътъ на генералъ Геневъ[1]), нито дивизията на генералъ Ковачевъ. Оставамъ да нощувамъ на позицията.“

[1]) Всжщность полковникъ Таневъ въ това време е знаелъ за приближаването на български войски къмъ Кючукъ Вакъфъ. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл., когато конната бригада отиваше да заеме мѣстото си въ бойния редъ, командуващиятъ 3-и коненъ полкъ, подполковникъ Бояджиевъ, забелязалъ блестенето на оржжието на войски, които се движили отъ западъ къмъ Кючукъ Вакъфъ, и изпратилъ разездъ да узнае дали сж български или турски. Въ първия случай—да съобщи на началника имъ сведенията за противника и задачата на отряда на полковникъ Таневъ. Този разездъ пристигна при Щаба на генералъ Геневъ въ 4 ч. 30 м. сл. пл. Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. подполковникъ Бояджиевъ е донесълъ на полковникъ Таневъ, че забелязанитѣ къмъ Кючукъ Вакъфъ войски сж български. Естествено, това бѣха части отъ отряда на генералъ Геневъ.

Следъ това полковникъ Таневъ заповѣда конницата да се оттегли за нощуване въ най-близкото село, а пехотата и артилерията да нощуватъ на позицията, като последната се укрепи. Конната бригада нощува въ Пашмакчи, като имаше 3./3. ескадронъ въ Теке и 1./6. ескадронъ — въ Османджикъ.

Действията на другитѣ отряди до 5 ч. следъ пладне.

Кърджалискиятъ отрядъ. — Въ опредѣленото въ заповѣдьта време колонитѣ настжпиха къмъ опредѣленитѣ имъ обекти. Рекогносцировачниятъ отрядъ още предния день бѣ изпълнилъ задачата си, затова остана на мѣстото си — височината северно отъ Фере. Тукъ той имаше престрелка съ турски разездъ, идещъ отъ Саранли. Разездътъ бѣ разпръснатъ, и началникътъ му — плененъ. Отъ него се узна, че въ Саранли имало единъ турски полкъ. Действително, къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. отъ Саранли на северъ се изтегли една дълга колона, по която части отъ рекогносцировачния отрядъ откриха залповъ огънь отъ твърде далечно разстояние.

Пжтищата, по които се движеха колонитѣ на Кърджалиския отрядъ, бѣха лоши, мѣстностьта—много пресѣчена и хълмиста, поради което и движението бѣше много бавно. Въ 9 ч. пр. пл. Щабътъ на отряда пристигна въ Доганджи, откждето се изпрати заповѣдь на обозитѣ да тръгнатъ отъ Дуръ Аликьой следъ своитѣ части. Въ 11 ч. 50 м. пр. пл. лѣвата колона бѣ при Торбалжкьой, а дѣсната приближаваше до желѣзния пжть. Началникътъ на отряда заповѣда и дѣсната колона да следва задъ лѣвата. Но, докато се получи заповѣдьта, колоната се бѣ насочила отъ Чамъ Виранъ, презъ с. Лъджа, за Фере.

Къмъ 1 ч. сл. пл. лѣвата колона спрѣ въ Торбалжкьой на малка почивка. Тамъ пристигна и щабътъ на отряда. Следъ малко се чуха артилерийски изстрели откъмъ Мерхамлж, което показваше, че отрядътъ на полковникъ Таневъ е вече въ съприкосновение съ турцитѣ. Началникътъ на отряда заповѣда маневренитѣ войски, които настжпваха задъ лѣвата колона, да се насочатъ къмъ с. Османджикъ, да влѣзатъ въ връзка съ войскитѣ на полковникъ Таневъ и, ако се завърже бой, „да действуватъ като лѣва колона“ на Кърджалиския отрядъ. На дѣсната колона бѣ изпратена заповѣдь да се насочи къмъ Кючукъ Вакъфъ, дето и да нощува, ако не се ангажира въ бой до вечерьта. Колоната да влѣзе въ връзка съ рекогносцировачния отрядъ, при Фере, и съ лѣвата колона, въ Бююкъ Вакъфъ.

Частитѣ отъ Кърджалиския отрядъ продължиха движението си, споредъ тѣзи заповѣди. Къмъ 5 ч. сл. пл. тѣ заемаха следното положение: маневренитѣ войски — въ Османджикъ; лѣвата колона—въ Бююкъ Вакъфъ; дѣсната колона, като не получила навреме заповѣдьта, бѣ достигнала Фере, а една часть отъ нея (3./32. опълченска рота, с. с. батарея и картечниятъ взводъ) бѣше се откѫснала случайно отъ колоната и бѣше въ Кючукъ Вакъфъ.

Когато щабътъ на отряда пѫтуваше отъ Торбалѫкьой къмъ Кючукъ Вакъфъ, къмъ 2 ч. 15 м. сл. пл., бѣ посрещнатъ отъ разезда на подпоручикъ Капитановъ, изпратенъ следъ пладне за свръзка отъ конната бригада. Той съобщи добититѣ сведения за турцитѣ, силитѣ и задачитѣ на конната бригада.

Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. въ щаба, при Торбалѫкьой, пристигна разездътъ на подпоручикъ Чунчевъ, изпратенъ въ 1 ч. 30 м. сл. пл. отъ подполковникъ Бояджиевъ, който даде сѫщитѣ сведения, и че отрядътъ на полковникъ Таневъ е развърнатъ въ боенъ редъ срещу височинитѣ северно отъ Мерхамлѫ.

Въ 7 ч. 25 м. сл. пл. подполковникъ Протогеровъ изпрати, чрезъ заварения въ Османджикъ ескадронъ, следното донесение до полковникъ Таневъ:

> „Съ бригадата, въ съставъ 4 дружини и 1 не с. с. батарея, заемамъ с. Османджикъ. Въ Бююкъ Вакъфъ има 1 с. с. и 1 не с. с. планински батареи. Утре ще настѫпя по направление черквата на с. Мерхамлѫ. Моля, дайте ми сведения за противника и за разположението на бригадата Ви."

Генералъ Геневъ схващаше вече добре общото положение, но, като имаше предвидъ, че артилерийската стрелба при Мерхамлѫ трая кѫсо време, умората на неговитѣ войски и невъзможностьта до вечерьта да се разиграе решителенъ бой, взе решение да остане на линията Османджикъ—Кючукъ Вакъфъ и на 15-и рано да атакува турцитѣ въ две колони: дѣсна (3 дружини, 1 с. с., 1 не с. с. планински батареи и 2 картечници) отъ Кючукъ Вакъфъ и Мерхамлѫ и лѣва ($4^1/_2$ дружини, 1 с. с. и 1 не с. с. планински батареи и 2 картечници) отъ Османджикъ къмъ Мерхамлѫ: маневренитѣ войски (3 дружини, 1 не с. с. батарея и 1 взводъ конница) да настѫпятъ по посока Саранли. Той заповѣда на подпоручикъ Чунчевъ да изпрати донесение за това решение до полковникъ Таневъ

Следъ това генералъ Геневъ заповѣда да се събере цѣлата дѣсна колона въ Кючукъ Вакъфъ и въ 8 ч. сл. пл. издаде заповѣдь за действията на 15-и ноември. Въ сѫщото време той изпрати донесение до командуващия II армия, че е достигналъ линията Кю-

чукъ Вакъфъ—Османджикъ, че Фере е заетъ на 14-и отъ разузнавателния отрядъ, и че на 15-и ще атакува турцитѣ при Мерхамлж, съвмѣстно съ отряда на полковникъ Таневъ. Това донесение бѣ изпратено, презъ Османджикъ, за Софлу, но, когато минало презъ Щаба на Сборната бригада, полковникъ Таневъ сложилъ забележка, че е съобщилъ генералу Геневу, че турцитѣ се предаватъ, и че го е молилъ да се приближи, безъ да открива огънь.

Малградскиятъ отрядъ. — Тритѣ ескадрони, подъ началството на подполковникъ Николовъ, които нощуваха при Булгаркьой, настжпиха въ 6 ч. 20 м. пр. пл. и по пладне достигнаха Хадъркьой, кждето се получи донесение отъ самостоятелния разездъ, че на северъ отъ Кермекли били забелязани турски войски съ обозъ, и че срещу Сарждка Али, на дѣсния брѣгъ, имало около две роти. Разездътъ видѣлъ да се пренася на лѣвия брѣгъ една група отъ 20 души, следъ което веднага лодката се върнала.

Сборниятъ полкъ продължи движението си и по долинитѣ достигна на 2 км. източно отъ Сарждка Али. Оттукъ въ селото бѣ забелязано движение на войски, а на 400—500 м. предъ него — турски разезди. Изпратенитѣ къмъ Сарждка Али три разезди бѣха посрещнати съ огънь, и веднага отъ селото излѣзоха нѣколко вериги, които заеха близкитѣ гребени. Въ сжщото време се чуваха топовнитѣ гърмежи около Мерхамлж.

Въ 4 ч. сл. пл. подполковникъ Николовъ изпрати донесение до началника на Малградския отрядъ, че турскитѣ войски усилено минаватъ на лѣвия брѣгъ на Марица при Сарждка Али и че, изглеждало, тѣ се готвятъ да газятъ рѣката, която, споредъ казването на мѣстнитѣ жители, на това мѣсто била плитка до колѣне. Следъ това сборниятъ полкъ напусна удобното за наблюдение мѣсто и се оттегли за нощуване въ Хадъркьой, дето стигна къмъ 7 ч. сл. пл. Споредъ полученитѣ отъ разездитѣ сведения, турцитѣ започнали прехвърлянето презъ Марица на 13-и ноември и сж успѣли да прехвърлятъ около 1500 души. Командирътъ на сборния коненъ полкъ изпрати тѣзи сведения до началника на Малградския отрядъ и изпрати заповѣдь до придадената му 2-а рота отъ 4-а Битолска дружина да настжпи на 15-и къмъ Куруджикьой. Тази рота бѣ тръгнала отъ Малгара въ 5 ч. пр. пл., и нощува въ гр. Кешанъ. По този начинъ сборниятъ коненъ полкъ не можа да попрѣчи на турското минаване на лѣвия брѣгъ на Марица и се задоволи само да разузнава това преминаване.

Подписване условията за предаване.

Изпратениятъ въ турския станъ капитанъ Панчевъ бѣ отведенъ при Яверъ паша, въ Мерхамлж. Въ присжтствието на единъ полковникъ и началника на щаба на корпуса той му предаде, че полковникъ Таневъ желае да се срещнатъ до 8 ч. сл. пл. на могилата между Мерхамлж и Теке и да уговорятъ условията за предаването. Яверъ паша съобщи капитану Панчеву, че е получилъ предложението отъ генералъ Геневъ да се предаде и, като не знаелъ кжде се намира генералъ Геневъ, искалъ 48 часа срокъ, за да му отговори да почнатъ преговоритѣ. Капитанъ Панчевъ съобщи на Яверъ паша, че отговоръть може да се предаде веднага на генералъ Геневъ, защото полковникъ Таневъ е въ телеграфна връзка съ него. Яверъ паша излѣзе отъ стаята, съвещава се съ своитѣ подчинени и следъ това пакъ влѣзе при парламентьора, предъ когото изказа опасение да не би отрядътъ да му попадне въ ржцетѣ на нерегулярна войска. Съобщено му бѣ, че отрядътъ на полковникъ Таневъ е съставенъ отъ редовни войски, които действуватъ строго по законитѣ на войната. Той поиска да узнае нѣщо за военнитѣ действия. Следъ това, по покана отъ парламентьора, той се отправи къмъ опредѣленото мѣсто, кжде скоро пристигна и полковникъ Таневъ. Последниятъ очерта безизходното положение на турскитѣ войски, че, вследствие прииждането на Марица, минаването на оттатъшния брѣгъ е невъзможно, и че нѣма другъ изходъ, освенъ да се сложи оржжието. Следъ кратко уговаряне условията, подписанъ бѣ протоколъ за предаването, съставенъ отъ находящия се при конната бридада Принцъ Виндишгрецъ:

ПРОТОКОЛЪ

за капитулиране на турския Кърджалиски корпусъ.

Чл. 1. Войницитѣ отъ Кърджалиския армейски корпусъ ще сложатъ оржжие при следнитѣ условия:

Чл. 2. Всичко, което съставя частна собственость на отоманскитѣ офицери, като коне, лични багажи, пари и пр., ще си остане тѣхно притежание.

Чл. 3. Ординарцитѣ ще обслужватъ своитѣ офицери, както по-рано.

Чл. 4. Облѣклото и частнитѣ вещи на войницитѣ ще си останатъ тѣхно притежание.

Карта ...
Кой ... I
До кого ...
Откуда ...
№ 191 г. день ... месецъ ... ч. ... м. ... пладнѣ.
Получено день ... месецъ ... ч. ... м. ... пладнѣ.

Article premier. —
Les soldats du corps d'armée de Kirdzali mettrons bas les armes sous les conditions suivantes.

Article second.
Tout ce qui compose la propriété privée des officiers otomans, ainsi que chevaux bagages privé argent comptant etc. resteras dans leurs posession.

Article trois.
Les ordonnances serviront comme autrefois leurs maîtres.

Article quatre.
Les habits et efect privées des soldats resteront dans leurs posession.

Article cingue.
Les armes et le materiel de guerre seront remis comme suivant:

IV

Les forces du corps d'armée de Kirdzali composées 1.) Le 36 ième regiment d'Infantrie de ligne avec 3 bataillon
2.) Six bataillon de redifs
3.) Deux batterie de montagne
4.) Deux mitrailleuses
5.) d'Une trentaine de cavaliers
6.) Trains, bagages, et trésors munition etc. ainsi que tout materiel composant la propriété de l'état otoman — se rendent le 15 novembre 1912 a deux heures de l'après midi au commandant de forces bulgares Colonel Alexandre Taneff auprès de la hauteur entre Tekiye et Merhamli.

Article six.
Les papiers et les comptes de l'administration du corps d'armée de Kirdzali resterons dans les mains du commandant général Zaver Pasha.

Карта ...
Кой ... III
До кого ...
Откуда ...
№ 191 г. день ... месецъ ... ч. ... м. ... пладнѣ.
Получено день ... месецъ ... ч. ... м. ... пладнѣ.

Article septe.
A commencer du 14 novembre 1912 9 heures 45 du soir les hostilités d'entre, les deux belligerents sont cesse definitivement, cependant la remises des armes n'aura lieu que demain a deux heures de l'après midi.

Devant la position de Tekiye le 14 novembre 1912

Le Commendant des forces bulgares Colonel Taneff

Le Commendant des Corps d'Armée de Kirdjali.

Le Commendant de la Division de Kirdjali

Чл. 5. Оржжието и военнитѣ материали ще се сдадатъ както следва:

Силитѣ на Кърджалиския армейски корпусъ, състоещи се отъ:

1) 36-и низамски полкъ, отъ три дружини;

2) Шесть редифски дружини;

3) Две планински батареи;

4) Две картечници;

5) Около 30 конници;

6) Обози, багажи, пари, муниции и т. н., а сжщо всички материали, съставящи собственость на Отоманската държава, се предаватъ на 15-и ноември 1912 г. въ 2 ч. сл. пл. на командуващия българскитѣ сили, полковникъ Ал. Таневъ, близо до висотата между Теке и Мерхамлж.

Чл. 6. Книжата и смѣткитѣ по администрирането на Кърджалиския армейски корпусъ, ще останатъ въ тежесть на командуващия Яверъ паша.

Чл. 7. Неприятелскитѣ действия между двете воюващи страни се прекратяватъ окончателно отъ 14-и ноември 1912 г. 9 ч. 45 м. сл. пл., обаче предаването на оржжието ще стане утре въ 2 ч. следъ пладне.

Предъ позицията при с. Теке.

14-и ноември 1912 г.

Началникъ на българскитѣ сили, полковникъ Таневъ;

Началникъ на Кърджалиския армейски корпусъ, Яверъ паша;

Началникъ на 1-а Кърджалиска дивизия, полковникъ Расимъ.

Полковникъ Таневъ веднага следъ това изпрати до началницитѣ на Кърджалиския и на Родопския отряди следното съобщение:

„Днесъ 10 ч. сл. пл. началникътъ на Кърджалиския отрядъ, генералъ Яверъ паша, подписа писмена капитулация, че той съ цѣлия си отрядъ — 9 табори, 2 планински батареи, 2 картечници и съ всичкия воененъ материалъ — утре въ 2 ч. сл. пл. се предаватъ военнопленни на повѣрения ми отрядъ. Поради това прекратени сж военнитѣ действия съ казания отрядъ утре до 2 ч. сл. пл. Това Ви донасямъ и моля при настжпването Ви утре да не се произвеждатъ военни действия при приближаването до неприятелската позиция, на която ще има издигнати бѣли флагове.“

Въ 11 ч. 55 м. сл. пл. полковникъ Таневъ изпрати донесение въ Щаба на действуващата армия и въ Щаба на II армия за условията на капитулацията.

Пленяване турския Кърджалиски корпусъ.

На 15-и ноември отрядътъ на полковникъ Таневъ бѣ на сѫщата позиция, и очакваше уречения часъ, за да приеме военнопленницитѣ.

Между това, генералъ Геневъ още на 14-и ноември въ 8 ч. сл. пл. бѣ заповѣдалъ Кърджалискиятъ отрядъ да настѫпи и да атакува лѣвия флангъ и тила на турцитѣ по следния начинъ:

Дѣсна колона — подполковникъ Свинаровъ (3 дружини, 1 с. с. и 1 не с. с. планински батареи, 2 картечници и 4 конници) — да тръгне отъ Кючукъ Вакъфъ въ 5 ч. пр. пл. за Саранли и да атакува турцитѣ въ участъка Мерхамлѫ — езерото южно отъ селото.

Лѣва колона — подполковникъ Протогеровъ (4½ дружини, 1 с. с. и 1 не с. с. планински батареи, 2 картечници, 4 конници) — да тръгне отъ Османджикъ въ 6 ч. пр. пл. и да атакува турцитѣ въ посоката Мерхамлѫ — Кермекли.

Маневрени войски — подполковникъ Желѣзовъ (3 дружини, 1 не с. с планинска батарея, взводъ конница) — да тръгне отъ Бююкъ Вакъфъ въ 6 ч. 30 м. пр. пл. за с. Саранли.

Но въ 2 ч. 30 м. пр. пл. пристигна въ щаба на отряда ротмистъръ Стояновъ, носещъ поменатото по-горе съобщение отъ полковникъ Таневъ за капитулирането. Генералъ Геневъ съобщи това на началницитѣ на колонитѣ, като ги предупреди да настѫпватъ, безъ стрелба, но, ако турцитѣ стрелятъ или продължаватъ да се прехвърлятъ презъ Марица, стремително да ги атакуватъ. Той заповѣда още, да се тръгне 30 минути по-рано отъ опредѣленитѣ въ заповѣдьта часове. Следъ като съобщи за това свое решение на полковникъ Таневъ, генералъ Геневъ го предупреди, че трѣбва да препоръча на Яверъ паша да се обърне къмъ него, „като по-старши на полесражението".

Въ опредѣленитѣ часове колонитѣ на Кърджалиския отрядъ настѫпиха и въ 8 ч. 30 м. пр. пл. стигнаха близо до турското разположение при Мерхамлѫ. Щабътъ на отряда отиде при полковникъ Таневъ, който докладва хода на преговоритѣ съ Яверъ паша.

За уреждане начина на самото предаване бѣ изпратенъ въ Мерхамлѫ началникътъ на Щаба на Кърджалиския отрядъ, майоръ Дървинговъ, който въ 10 ч. пр. пл. уговори всичкото оръжие да се остави въ Мерхамлѫ, а войницитѣ по дружинно да се изтеглятъ по пѫтя за Теке, като въ главата на колоната тръгне самъ команди-

ръть на корпуса съ своя щабъ, съ смѣтка въ 2 ч. сл. пл. да мине покрай главния началникъ на българскитѣ войски, около Мерхамлж.

Въ опредѣления часъ обезоржженитѣ турски войски тръгнаха по пжтя за Теке. Като стигнаха до мѣстото, кждето бѣха щабоветѣ на българскитѣ отряди, Яверъ паша слѣзе отъ коня си, приближи се и предаде саблята си на старшия български началникъ. Генералъ Геневъ съ нѣколко думи подчерта, че Яверъ паша е изпълнилъ своя войнишки дългъ, за което му повърна саблята. На събранитѣ турски офицери генералъ Геневъ каза нѣколко ободрителни думи, следъ което разпореди полковникъ Таневъ да организира препращане пленницитѣ въ вжтрешностьта на Царството, а на своя отрядъ заповѣда да се разположи за нощуване въ Фере и Кючукъ Вакъфъ.

Полковникъ Таневъ и генералъ Геневъ изпратиха донесения въ Щаба на действуващата армия и въ Щаба на II армия за пленяването на турскитѣ войски:

1) Полковникъ Таневъ въ 4 ч. 20 м. сл. пл. донесе:

„Въ изпълнение подписаната вчера капитулация, днесъ въ 2 ч. сл. пл. Кърджалискиятъ турски корпусъ, въ съставъ 1-а дивизия: 103 офицери, 3183 войници, 31 музиканти; 2-а дивизия: 129 офицери, 5226 войници и жандарми: 18 офицери, 440 войници; всичко 252, офицери 8879 долни чинове, 8 планински орждия 2 картечници и до 1000 коне — сложи оржжието си и се предаде въ пленъ. Къмъ това време отрядътъ на генералъ Геневъ бѣше вече заелъ позиция противъ лѣвия флангъ на противника. Господинъ генералътъ приемаше пленницитѣ-офицери, които пратихъ въ Софлу, подъ командата на подполковникъ Петровъ и единъ ескадронъ конвой; пленницитѣ отъ 1-а дивизия изпратихъ въ Софлу, подъ конвой на дружината отъ Родопския полкъ и единъ ескадронъ. Отъ Софлу ще ги препратя въ Димотика, а за по-нататъкъ, моля, указания. За пренасянето грамадното количество оржжие, което е сложено при с. Мерхамлж, моля, да се композира влакъ. Оржжието се пази отъ две опълченски дружини и два ескадрона отъ 6-и коненъ полкъ. Оставамъ въ Теке съ две опълченски дружини. Моля, указания за по-нататъшнитѣ ми действия. Предвидъ настжпването на нощьта, задържахъ на гости генералъ Мехмедъ Яверъ паша съ щаба му и двамата началници на дивизии. Утре изпращамъ ги Софлу—Димотика."

2) Генералъ Геневъ въ 11 ч. сл. пл. донесе:

„Следъ четиридневно преследване неприятеля, отрядътъ ми зае съ атака съ нѣколко роти рекогносцированъ отрядъ гр. Фере. На 14-и того къмъ 4 ч. сл. пл. отрядътъ обкржжи неприятеля отъ селата Осмаджикъ—Бююкъ Вакъфъ—Кючукъ Вакъфъ и Фере. Както донесохъ на 12-и того, предложихъ на неприятеля да се сдаде. Презъ нощьта на 14-и того полковникъ Таневъ ми извести, че противникътъ влѣзълъ съ него въ преговори да се сдаде. Днесъ, 15-и ноем-

врий, неприятелтъ, въ присжтствието на Кърджалиския отрядъ и този на полковникъ Таневъ, се сдаде, въ съставъ — 2 сборни дивизии (9 табори), 2 планински батареи, откоито 1 скорострелна, 2 картечници, около 9000 пушки, 1280 коне, взводъ конница, рота пионери, 1 погранична дружина, 1 дружина пеша жандармерия, ½ ескадронъ конни стражари, всичко броещи: 1 генералъ, 3 полковници, 242 офицери, 9363 долни чинове. Корпусниятъ командиръ, Яверъ паша, ми предаде 800 лири държавни пари, които прие комисия и предаде на полковникъ Танева. Количеството на бойнитѣ припаси и военнитѣ материали не е приведено въ известность още. Възложихъ на полковникъ Таневъ препращането пленницитѣ и пренасянето оржжието и военнитѣ материали. Сдаването стана при с. Мерхамлж. Яверъ паша лично ми поднесе саблята си, която азъ намѣрихъ за възможно и умѣстно да му предамъ обратно, като позволихъ на другитѣ офицери да пазятъ и носятъ саблитѣ си, а взехъ само револверитѣ имъ."

Действията противъ преминалитѣ на лѣвия брѣгъ на Марица турски войски. — Боятъ при Хайдарлж.

При преговоритѣ за предаването и въ договора нищо не бѣ споменато за миналитѣ на лѣвия брѣгъ на Марица турски войски. На 15-и ноември отрядитѣ на полковникъ Таневъ и на генералъ Геневъ не предприеха никакви действия противъ тѣхъ.

Началникътъ на *Айроболския отрядъ* на 14-и ноември получи отъ Щаба на действуващата армия съобщение, че турцитѣ минаватъ презъ Марица, при Кермекли, по единъ импровизиранъ мостъ. Той получи донесение за сжщото и отъ изпратения къмъ Кешанъ сборенъ полкъ. Отъ Щаба на действуващата армия бѣ заповѣдано да вземе мѣрки противъ тѣзи турски войски, като къмъ отряда се придаваше една дружина отъ 28-и полкъ, която отъ Мандра била насочена къмъ Малградъ.

На 14-и ноември вечерьта полковникъ Саллбашевъ изпрати въ Щаба на действуващата армия следното донесение, отъ което се вижда какво е било решението му за действията противъ преминалитѣ презъ рѣката турски войски:

„Нашъ разездъ отъ разв. Елуджа (6 км. североизточно отъ гр. Урша) забелязалъ бивакъ около единъ полкъ на югозападната окрайнина на разв. Клисели. Другъ — тоже около полкъ, на югоизточната окрайнина на гр. Урша, между града и ручея, и други 80—90 чадъри на височинитѣ северно отъ с. Кавакъ.

Отъ Малгара по направление на гр. Кешанъ—Ипсала сж изпратени на 13-и т. м. три ескадрони за разузнаване. Днесъ къмъ 11 ч. пр. пл. разпоредихъ седемтѣ роти отъ гр. Малгара, като оставятъ една рота въ града и разузнавателнитѣ си части по Куру дагъ,

съ останалитѣ да заематъ напуснатия отъ противника гр. Кешанъ и да прѣчатъ на преправилия се противникъ да отстжпи за гр. Урша. Батареитѣ съ 4 роти днесъ не ще могатъ да стигнатъ по-далечъ отъ чифл. Козъ Юрукъ, поради лошия и каленъ пжть. Разпоредихъ дружината отъ с. Мандра да настжпи, презъ Айроболъ, за гр, Малгара, обаче, днесъ до 4 ч. сл. пл. не е още пристигнала въ Айроболъ.

При такова положение на частитѣ отъ отряда ми, които снощи и днесъ влѣзоха въ мое подчинение, едвали ще мога да съсрѣдоточа утре (15-и вечерьта) цѣлия отрядъ, за да атакувамъ частитѣ на противника, които сж успѣли да се преправятъ на лѣвия брѣгъ на Марица, по направление на Кешанъ—Ипсала, или направление южно отъ Кешанъ."

Между това, началникътъ на *Малградския гарнизонъ*, следъ като получи заповѣдьта отъ полковникъ Саллабашевъ да настжпи съ цѣлия си отрядъ къмъ Кешанъ, изпрати на командира на сборния коненъ полкъ следната заповѣдь:

„Противникътъ снощи е започналъ да се преправя по теленъ мостъ на Марица срещу Ипсала, на лѣвия брѣгъ, съ 9 слаби табори и 12 не с. с. орждия. Бригадата на полковникъ Таневъ съ 6 дружини го е атакувала на дѣсния брѣгъ на Марица днесъ.

Прѣчете съ всички сили на преправата на противника. Азъ настжпвамъ за гр. Кешанъ, за да Ви поддържа. Предполагамъ. на 15-и того къмъ 9 ч. пр. пл. да бжде около Кешанъ."

Частитѣ отъ Малгара (3 роти отъ 3-а Солунска македоно-одринска дружина, 2 роти и 2 картечници отъ 28-и полкъ), подъ началството на командира на 1-а македоно-одринска бригада, подполковникъ Николовъ, тръгнаха въ 5 ч. пр. пл. и въ 2 ч. сл. пл. стигнаха въ гр. Кешанъ.

Командиръть на сборния коненъ полкъ, подполковникъ Николовъ, получи горната заповѣдь въ Хайдарлж въ 1 ч. 10 м. пр. пл. Въ 7 ч. пр. пл. той изпрати единъ разузнавателенъ ескадронъ на височината при Ипсали, съ задача да наблюдава кжде турцитѣ ще се опитватъ да минатъ рѣката. Съ останалитѣ два ескадрона той настжпи следъ първия и достигна височинитѣ източно отъ Ипсала. Двата ескадрона останаха на закрито мѣсто, въ една долчина, а офицеритѣ излѣзоха напредъ да разузнаватъ. Виждаше се ясно какъ турцитѣ прехвърляха войски съ една голѣма лодка на острова срещу Ипсала. Стоваренитѣ войници газѣха до колѣне по заляния островъ на северъ, следъ което съ друга лодка се прехвърляха на брѣга при Сарждка Али. На острова имаше прехвърлени около 300—400 души. Прехвърленитѣ войници на групи се събираха на височината източно отъ Сарждка Али, кждето имаше вече събрани около единъ таборъ.

Къмъ 10 ч. 50 м. пр. пл. подполковникъ Николовъ изпрати донесение до началника на Малградския отрядъ за събранитѣ сведения.

Въ 1 ч. 20 м. сл. пл. около $2^1/_2$ турски роти настжпиха по пжтя Сарждка Али—Хайдарлж.

Веднага следъ тѣхъ изъ Сарждка Али започна да се изтегля дълга колона отъ около 1500—2000 войници, съ планинска артилерия и картечници. Следъ колоната тръгна единъ голѣмъ обозъ отъ 200—300 волски коли.

Подполковникъ Николовъ заповѣда да се прибере разузнавателниятъ ескадронъ, а съ другитѣ два ескадрона веднага настжпи къмъ посоката на движението на турската колона. Като достигна на около 500 крачки отъ пжтя й, той спеши тритѣ ескадрони и, когато турцитѣ наближиха, откри огънь по тѣхъ. Преднитѣ турски части се развърнаха въ боенъ редъ, а въ главнитѣ сили на колоната се забеляза голѣмо смущение. Но турцитѣ скоро се окопитиха. Тѣхната артилерия откри огънь по спешенитѣ ескадрони и ги застави да се качатъ на конетѣ и се оттеглятъ къмъ Хайдарлж.

2-а рота отъ 4-а Битолска дружина, която бѣ придадена къмъ сборния коненъ полкъ, бѣ притеглена отъ Кешанъ въ Куруджикьой, а въ 1 ч. сл. пл. командиръ̀тъ на полка заповѣда да се приближи къмъ Хайдарлж. Ротата пристигна тъкмо въ момента, когато спешениятъ сборенъ коненъ полкъ завърза бой съ настжпващитѣ турци. Командиръ̀тъ на ротата, юнкеръ Ачковъ, реши веднага да отиде на помощь на полка, развърна ротата въ боенъ редъ и настжпи къмъ позицията на полка. Но, докато тя достигне, полкътъ започна да отстжпва. Подполковникъ Николовъ срещна ротата и заповѣда да заеме селото Хайдарлж.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. турски вериги се показаха на гребена западно отъ селото и започнаха да се спускатъ въ дола предъ заетата отъ ротата позиция. Тѣ бѣха посрещнати съ силенъ огънь, и не можаха повече да напреднатъ. Но турцитѣ изкараха на позиция картечници, и, подъ прикритието на тѣхния огънь, нови части се насочиха къмъ фланговетѣ на 2-а рота. Подполковникъ Николовъ заповѣда ротата да отстжпи къмъ Кешанъ, а сборниятъ конненъ полкъ се оттегли за нощуване въ с. Бейендикъ. Боятъ при Хайдарлж продължи до 6 ч. сл. пл. Въ това време въ Кешанъ бѣха пристигнали 5 роти съ 2 картечници отъ Малгара. Тѣ заеха позиция при града, съ фронтъ на западъ, на която да посрещнатъ настжпващитѣ турци.

За наблюдение посоката къмъ Кешанъ подполковникъ Николовъ остави една застава (взводъ) на пжтя за Кешанъ. Къмъ 8 ч. сл. пл.

тази застава бѣ обстреляна отъ приближилитѣ се турци и принудена да се отегли на северъ, откѫдето се забелязваше голѣмо движение на обози къмъ Кешанъ. За това бѣ донесено на началника на Малградския отрядъ.

Турскитѣ войски вѣроятно не сѫ се спрѣли въ Хайдарлѫ, а сѫ продължили пѫтя си на югъ. За 16-и ноември началникътъ на Малградския отрядъ заповѣда частитѣ да заематъ позиция при Кешанъ, на която да посрещнатъ противника. Къмъ тази позиция бѣ привлѣченъ и сборниятъ коненъ полкъ. Но следъ разузнаването се установи, че турцитѣ сѫ отстѫпили на югъ, а на пѫтя Хайдарлѫ — Кешанъ сѫ останали само бѣжанцитѣ съ своитѣ коли.

На 15-и ноември отъ Щаба на действуващата армия до началника на Айроболския отрядъ бѣ изпратена следната телеграма:

> Действувайте енергично противъ прехвърленитѣ войски на лѣвия брѣгъ на Марица. Яверъ паша излъга полковникъ Танева, като подписа конвенция за сдаване.

Тази телеграма е подадена преди да се получатъ донесенията отъ полковникъ Таневъ и генералъ Геневъ. Вѣроятно въ Щаба на действуващата армия се е породило съмнение, че Яверъ паша не ще изпълни подписания договоръ. Сѫщия день отъ Узунъ Кюпрю е била насочена и 23-а опълченска дружина за Кешанъ.

На 16-и ноември полковникъ Саллабашевъ изпрати въ Щаба на действуващата армия следното донесение:

> „Преправилиятъ се противникъ срещу Ипсала и Сарѫджа Али (около 2500 войници) вчера 1 ч. сл. пл. е настѫпилъ въ боенъ редъ за Кешанъ. Билъ е задържанъ отъ нашитѣ тамъ шесть роти и три ескадрони. Пристигналитѣ снощи въ малгара две дружини и две батареи сѫ продължили за Кешанъ, съ цель да атакуватъ отстѫпващия противникъ."

Резултати отъ действията въ Родопитѣ отъ 2-и до 15-и ноември.

И тъй, започнатата на 2-и ноември операция срещу турскитѣ войски въ Родопитѣ се завърши съ пленяване корпуса на Яверъ паша въ долината на Марица. Съ тази операция се постигнаха следнитѣ твърде значителни придобивки за българската армия въ Тракия и за съюзнитѣ армии въ Македония:

1. Откѫсна се съвършено Западниятъ театъръ на войната, въ който влизаха територииттѣ, за които съюзницитѣ се борѣха. Турцитѣ изгубиха надежда за подновяване войната на този театъръ,

2. Турцитѣ изгубиха възможность да заплашватъ комуникационнитѣ линии на II армия, която обсаждаше Одринъ. Тѣ престанаха да се надяватъ и на помашкото население въ Родопитѣ, защото сега българското командуване можеше да вземе по-ефикасни мѣрки за умиротворението на този край.

3. За българскитѣ армии, стигнали до Чаталджанската укрепена позиция, се осигуряваше единъ по-добъръ пѫть за подвозъ отъ България (Пловдивъ — Мустафа Паша — Димотика — Кулели Бургасъ — Чорлу — Чаталджа) и отъ странство (Деде Агачъ — Чорлу — Чаталджа).

4. Освободиха се твърде много войски, които дотогава изпълняваха второстепенни задачи въ Родопитѣ и сега можеха да се употрѣбятъ въ главната операционна посока — къмъ Цариградъ.

5. Сполучливиятъ край на операцията повдигна духа на българската армия въ момента, непосрѣдствено преди примирието, когато I и III армии извършваха своето оттегляне изподъ Чаталджанската укрепена позиция.

6. Пленяването корпуса на Яверъ паша дойде преди момента на преговоритѣ за примирието и подействува на турското командуване да отстѫпи по въпроса за използуване желѣзния пѫть презъ обсадената Одринска крепость за снабдяване българскитѣ войски при Чаталджа.

ГЛАВА VIII.

Бомбардиране града Одринъ.

Разпредѣление обсадната артилерия между секторитѣ.

На 1-и ноември, следъ като пристигна артилерията на сръбската Тимошка дивизия, 9-и не с. с. артилер. полкъ, който бѣ оставенъ временно въ Северозападния секторъ, бѣ отправенъ къмъ Лозенградъ, за да се присъедини къмъ своята дивизия.

Сжщия день командуващиятъ II армия заповѣда да се пренесатъ отъ Северозападния секторъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да влѣзатъ въ състава на войскитѣ на Източния секторъ две 15 см. Д/30 и две 12 см. Д/30 орждия. На тѣзи орждия бѣ дадена задача да бомбардиратъ града Одринъ. За да се изпълни тази заповѣдь, четириорждейната 2-а 15 см. Д/30 батарея отъ Софийския крепостенъ батальонъ бѣ раздѣлена на две батареи по две орждия, а 1-а 12 см. Д/30 батарея отъ сжщия батальонъ, която имаше три орждия, предаде едното си орждие на 2-а батарея, която стана съ четири орждия.

Така стъкменитѣ нови двеорждейни батареи образуваха една нова група, тръгнаха на 2-и ноември, и, споредъ заповѣдьта на командуващия армията, трѣбваше да бждатъ готови за стрелба на 3-и ноември. Но пжтищата бѣха много разкаляни, и движението по тѣхъ бѣ много трудно, макаръ да бѣха дадени и пехотни войници за подпомагане. На мостоветѣ при Хатипкьой сжщо се забавиха, защото тѣ бѣха много слаби, и трѣбваше да се пренасятъ тежкитѣ орждия съ по-голѣмо внимание. Едвамъ на 6-и ноември батареитѣ пристигнаха на избранитѣ позиции на хребета северозападно отъ чифл. Кюшенъ. За единъ день тѣ приготвиха своитѣ закрития и на 7-и ноември бѣха готови да открияТъ огънь.

Въ това време изпратената по-рано въ Източния секторъ 3-а 15 см. Д/12 гаубична батарея отъ Шуменския крепос-

тенъ батальонъ бѣше вече заела позиция северно отъ чифл. Кюшенъ, съ директриса на стрелбата къмъ центъра на града.

Обсадната артилерия въ Северозападния секторъ на 9-и бѣ намалена съ още три батареи. По заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, две 15 см. гаубични батареи отъ Софийския крепостенъ батальонъ и една 12 см. Д/28 батарея отъ Шуменския крепостенъ батальонъ бѣха снети отъ своитѣ позиции и насочени къмъ Чаталджа, за да влѣзатъ въ състава на съединенитѣ I и III армия. За да се ускори пристигането на тежка артилерия въ тѣзи армии, заповѣдано бѣ да тръгне веднага Шуменската гаубична батарея отъ Източния секторъ (3-а) и, когато другитѣ батареи минатъ покрай Ортакчи, да бжде смѣнена съ 3-а Софийска 15 см. гаубична батарея.

На 16-и ноември командуващиятъ II армия заповѣда да се премѣстятъ отъ Северозападния въ Източния секторъ още една 15 см. гаубична и една 12 см. Д/28 батареи, които да заематъ позиции въ Дѣсния участъкъ на сектора, за да обстрелватъ Айвасъ Баба и предния пунктъ Маслакъ. Тѣзи батареи се снеха отъ позициитѣ си и веднага тръгнаха къмъ новитѣ си позиции на Източния секторъ. Вследствие разкалянитѣ пжтища, 2-а 12 см. Д/28 батарея отъ Шуменския крепостенъ батальонъ, макаръ да бѣ запрегнала всѣко орждие съ по шесть чифта волове и да бѣ подпомагана отъ 180 души пехотинци, не можа да достигне до позицията си до примирието.

Въ замѣна на излѣзлитѣ отъ Северозападния секторъ обсадни батареи, неговата артилерия бѣ усилена само съ пристигналитѣ сръбски 12 см. гаубични батареи и съ едно отдѣление отъ Софийския крепостенъ батальонъ отъ четири 7·5 см. не с. с. полски батареи, по шесть орждия, и две 5·7 см. куполни батареи, по две орждия. Отдѣлението пристигна отъ Търново-Сеймен въ Мустафа Паша, откждето куполнитѣ батареи бѣха дадени въ разпореждането на командиритѣ на 15-и и 20 полкове отъ Тимошката дивизия, които ги поставиха въ своитѣ участъци.

Дветѣ 7·5 см. не с. с. полски батареи влѣзоха въ състава на 11-и артилерийски полкъ и бѣха поставени на позиция на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа. Другитѣ две батареи бѣха оставени въ Мустафа Паша и бѣха употрѣбени по-после за отбрана на мостоветѣ при Димотика и Кулели Бургасъ.

Една часть отъ обсадната артилерия на Западния секторъ бѣ премѣстена въ Южния. Така, на 2-и ноември, по заповѣдь отъ командуващия армията, бѣ премѣстена 1-а 12 см. Д/30 батарея

отъ Шуменския крепостенъ батальонъ, която едвамъ на 7-и ноември бѣ готова за стрелба отъ новата си позиция въ Лѣвия участъкъ на сектора. На 17-и ноември въ Южния секторъ се премѣсти и 2-а 12 см. Д/30 батарея, съ задача да заеме позиция, отъ която да бомбардира предградието Карагачъ. Едвамъ на 20-и ноември, следъ примирието, тази батарея бѣ готова за стрелба, като имаше директриса на 1-о и 2-о орждия къмъ Боснакьой, а на 3-о орждие—къмъ казармитѣ на Карагачъ. На 8-и ноември въ Южния секторъ се премѣсти и придадената къмъ 8-а дивизия 12 см. гаубична батарея отъ отдѣлението на 8-и артилер. полкъ.

Срещу излѣзлитѣ отъ Западния секторъ обсадни батареи на 2-и ноември пристигна само 2-а 15 см. гаубична батарея отъ Шуменския крепостенъ батальонъ, която зае позиция при 1-а батарея отъ сжщия батальонъ.

По този начинъ обсадната и тежка полска артилерия къмъ 20-и ноември бѣ разпредѣлена почти равномѣрно между секторитѣ.

ТАБЛИЦА

за разпредѣление обсадната и тежката полска артилерия въ разнитѣ сектори.

Сектори	Батареи — орждия									
	15 см. Д/30	12 см. Д/30	12 см. Д/28	12 см. Д/25	15 см. Д/12	12 см. Д/12 не с. с.	12 см. Д/12 с. с.	12 см. Д/12 сръбски	5·7 см. куполни	Всичко
Въ Южния секторъ	—	2/6	—	—	—	—	1/4	—	—	3/10
Въ Западния секторъ	2/6	—	—	2/6	2/8	—	—	—	—	6/20
Въ Северозападния секторъ .	2/6	1/4	4/16	—	—	3/12	—	1/4	2/4	13/46
Въ Източния секторъ	1/2	1/2	1/4	—	2/8	—	2/8	—	—	7/24
Всичко . .	5/14	4/12	5/20	2/6	4/16	3/12	3/12	1/4	2/4	92/100

Бомбардиране града.

За да се държи подъ постоянно напрежение града, командуващиятъ II армия предприе бомбардиране, което не даде очакванитѣ резултати, вследствие упоритостьта на коменданта и покорностьта на турското население.

Започване бомбардирането. — Нито въ Българската главна квартира, нито въ Щаба на II армия е имало идея за завладяване крепостьта чрезъ бомбардиране. Идеята да се бомбардира града изпъкна предъ командуването на II армия, следъ като войскитѣ отъ Източния секторъ застанаха толкова близо до него, че ставаше възможно обстрелването му съ обсадната артилерия. Като изпрати две дълги обсадни батареи на този секторъ, командуващиятъ армията имъ даде, наистина, задача да обстрелватъ града, но цельта на това обстрелване бѣ първоначално само да се тероризира гарнизона и населението, за да се умаломощи духа и енергията имъ, а не да се заставятъ да предадатъ крепостьта.

Назначенитѣ батареи, както се каза, не можаха да се приготвятъ, пренесатъ и откриятъ огънь на 3-и ноември, както бѣ заповѣдалъ командуващиятъ армията. Тѣ можаха да сторятъ това едвамъ на 8-и ноември. Командирътъ на обсадната група получи заповѣдь отъ командира на 3./9. бригада да почне обстрелването на града. Следъ като се увѣри, че тази заповѣдь е дадена отъ армията чрезъ дивизията, той заповѣда да се почне стрелбата съ данни отъ 9,000 метри нагоре и да се обстреля площадь въ турската махала. Наблюдателниятъ пунктъ на групата бѣ на около 7 км. на югъ отъ батареитѣ и, по липса на жици, не бѣше още свързанъ съ тѣхъ съ телефонъ. Независимо отъ това, мъглата прѣчеше на наблюдението, и стрелбата се прекрати на мръкване, следъ като дветѣ батареи изстреляха 68 снаряди по града.

На другия день командуващиятъ армията заповѣда да се продължи обстрелването на града, съ цель да се отвлѣче вниманието на турцитѣ отъ Южния секторъ. По причина на мъглата, наблюдението бѣ пакъ силно затруднено, но, въпрѣки това, дветѣ батареи изстреляха 108 снаряди по турската махала, като обстрелваха площади, както и вчерашния день.

Турцитѣ бѣха силно обезпокоени отъ бомбардирането. Тѣхнитѣ крепостни батареи на Източния секторъ откриха силенъ огънь по обсаднитѣ батареи, но последнитѣ бѣха добре закрити и окопани. Турцитѣ не можаха да откриятъ тѣхнитѣ мѣста и, макаръ посоката

на стрелбата имъ да бѣше вѣрна, не можаха да попаднатъ въ самитѣ батареи.

За да не се дава почивка на гарнизона и на жителитѣ, командирътъ на групата бѣ решилъ да продължава бомбардировката само презъ нощитѣ. Но на 9-и ноември той получи заповѣдь отъ командира на Софийския крепостенъ батальонъ да стреля само дене, защото презъ нощьта имало опасность турцитѣ да откриятъ мѣстото на батареитѣ по голѣмитѣ блѣсъци отъ изстрелитѣ. Най-после, на 10-и ноември сѫщиятъ се опита да организира по-добре бомбардирането, като заповѣда да се стреля дене и ноще, съ неравни прекѫсвания, и да се изстрелватъ по 25 снаряди на орѫдие.

По този начинъ бомбардирането продължи до 18-и ноември, когато се сключи примирието.

На 11-и ноември въ града избухна пожаръ, който продължи до вечерьта. За да се попрѣчи на гасенето, бомбардирането продължи и презъ нощьта съ неравномѣрни прекѫсвания. На 12-и сѫщо бѣ забелязано избухване на пожаръ, който скоро угасна, а на 16-и другъ голѣмъ пожаръ трая по-дълго време. Презъ всичкото време турскитѣ крепостни батареи се мѫчеха да обстрелятъ бомбардиращитѣ батареи, но снарядитѣ имъ винаги падаха много предъ тѣхъ и въ интервалитѣ.

Презъ тѣзи 12 дни, докато трая бомбардирането, турскитѣ крепостни батареи ежедневно обстрелваха обсадната група при чифл. Кюшенъ, като, вѣроятно, сѫ имали задача да я накаратъ да замълчи. Тѣ изстреляха повече отъ 4500 снаряди. Посоката на стрелбата имъ бѣше много добра, защото бѣ взета по блѣсъцитѣ при нощната стрелба. Мѣстностьта около групата бѣ просто разорана отъ попаденията на 2311 гранати, отъ които 900 бѣха фугасни. Въ самитѣ орѫдия не попадна нито една граната, а отъ изхвърлянитѣ 2189 шрапнели нѣмаше нито единъ войникъ убитъ или раненъ. Това обстоятелство извънредно много спомогна за повдигане духа на бойцитѣ, които започнаха да не се плашатъ отъ крепостната артилерия на противника. Голѣма часть отъ турскитѣ снаряди, насочени къмъ батареитѣ, попадаха въ пехотнитѣ окопи предъ тѣхъ. Често турската артилерия пренасяше своя огънь и по тѣзи окопи.

Пехотнитѣ началници би трѣбвало да знаятъ, че обстановката не налагаше българскитѣ обсадни батареи да отговарятъ на силната турска канонада, но пехотинцитѣ негодуваха при всѣко обстрелване тѣхнитѣ окопи отъ турската крепостна артилерия и искаха обсаднитѣ батареи да стрелятъ противъ нея.

Усилване бомбардирането. — Командуването на II армия, следъ като заповѣда да се почне бомбардирането на града, не обясни на по-долнитѣ началници каква цель да се гони съ това бомбардиране. Затова на 12-и ноември началникътъ на Източния секторъ, като смѣташе, че бомбардирането, тъй организирано, нѣма да даде добри резултати, изпрати въ Щаба на II армия следното донесение:

„Тази нощь само нашата обсадна артилерия обстрелва Одринъ, а друго нищо не се случи. Турцитѣ нощно време вече не отговарятъ и на тази стрелба. Изглежда, че обстрелването на града не е особено повлияло на противника. Ето какво донася по този въпросъ началникътъ на 2-и бригаденъ секторъ, генералъ майоръ Грънчаровъ: „Необходимо е, да се ходатайствува предъ по-висшето началство да постави бомбардирането на града на по-правилни начала. Бомбардирането съ четири орждия и съ такава рѣдка стрелба е едно несериозно дѣло — една проста закачка. Необходимо е, да се докаратъ достатъчно орждия и много снаряди и за борба съ крепостната артилерия, и за засипване града съ снаряди. При сегашнитѣ условия нашата стрелба е просто закачка, която почти безцелно излага пехотнитѣ части, които пазятъ тази артилерия, на напраздни загуби и на голѣмо морално изтощение. При двубоя, предизвиканъ отъ нашата обсадна артилерия, турцитѣ съ своитѣ шрапнели и гранати отъ крепостната артилерия сж изорали мѣстностьта около разположението на нашитѣ части пехотни и артилерийски, но, благодарение доброто приспособяване къмъ мѣстностьта и умѣлото ползуване отъ фортификацията, при този артилерийски двубой нѣмаше почти никакви загуби. Само на 8-и того убиха двама наши пионери и то вследствие небрежното имъ държане. Разпоредихъ и нашата гаубична полска артилерия да се разположи така, че да може да подпомага обсадната въ борбата ѝ съ противника."

Командирътъ на 1-и бригаденъ секторъ донася, че често се забелязватъ тренове да пристигатъ и заминаватъ при погребитѣ на югозападъ отъ форта № 9 — Ташлъкъ Алтж, сигурно да доставяне бойни припаси по всичкитѣ фортове на крепостьта. Тукъ се намиратъ и бивацитѣ на неприятелскитѣ резерви. Обстрелването на тѣзи погреби и резерви съ наблюдение попаденията е възможно отъ 1-и бригаденъ секторъ. Тѣхъ азъ бихъ обстрелвалъ, ако ми се дадѣше нуждната самостоятелность и достатъчно обсадна артилерия. Въ такъвъ случай резултатитѣ биха били съвсемъ други."

На това донесение командуващиятъ II армия веднага отговори съ телеграма:

„Обстрелването на града има за цель да се тероризира противникътъ, като се държи постоянно въ тревога и самото население. Когато ще бжде възможно да се усили бомбардирането, ще се разпореди потрѣбното, но и съ сегашния рѣдъкъ огънь отъ обсадната артилерия въ сектора Ви се постига поставената цель. Щомъ противникътъ не понася загуби отъ огъня на обсадната артилерия, не виждамъ убедителность въ мотивитѣ на генералъ Грънчарова, толкова

повече, че и да не се обстрелваше градътъ, противникътъ пакъ може, когато и да пожелае, да обстрелва частитѣ Ви въ първа линия, щомъ тѣ сѫ досегаеми. Желая да знамъ възприемате ли Вие мнението на генералъ Грънчарова и намирате ли го съобразно съ Вашата телеграма, съ която искате заповѣдь да заемете, като главна отбранителна линия на срѣдния участъкъ, Бааларъ Сыртъ."

Въпрѣки този отговоръ, началникътъ на Източния секторъ, генералъ Велчевъ, на 13-и ноември самъ лично излѣзе въ предните линии и, следъ като провѣри оттамъ действията на обсадната артилерия, донесе повторно на командуващия армията, че поставената цель да се тероризира населението е, наистина, постигната, но че е необходимо да се постави още по-важната цель — обстрелване турскитѣ огнестрелни складове — и че тази цель може да се постигне именно откъмъ Източния секторъ, на който атакуващитѣ войски сѫ достигнали най-близо до вѫтрешностьта на крепостьта. Най-после, той донасяше, че, ако му се даде достатъчно обсадна артилерия и ако му се предостави нуждната самостоятелность, гонимата обща цель ще се постигне по-лесно и по-скоро.

Командуващиятъ армията се почувствува засегнатъ отъ постоянните подканвания отъ страна на началника на Източния секторъ за по-сериозни действия. Безъ да се увлича въ полемика, той му изпрати следните обяснения на нѣкои въпроси по действията:

„1) Моето становище за действията подъ Одринъ е такова, че ние, съ срѣдствата, съ които разполагаме, не можемъ да предприемемъ атака съ открита сила, нито да водимъ и правилна обсада. А като така, нашитѣ действия, дотогава, докогато не бѫдемъ усилени и поставени въ положение да предприемемъ нѣщо по-сериозно за овладяване крепостьта, ще се състоятъ въ блокада, която, по възможность, да ограничава района на противника въ всѣко отношение. Това Ви обяснявахъ лично, и такова е значението на досегашнитѣ ми разпореждания.

2) Нашитѣ действия трѣбва да деморализиратъ, а не да ободряватъ противника, а това изисква, еднъжъ заетитѣ мѣста, да не се повръщатъ противнику, който би считалъ това за свой успѣхъ. Това условие изисква, щото нашитѣ действия да иматъ известна осторожность, т. е, да не заемаме такива пунктове, които не бихме могли да удържимъ, или удържането на които би ни струвало много безполезни жертви, които, въ края на краищата, ще ни принудятъ да отстѫпимъ при невъзможностьта да използуваме постигнатия успѣхъ. Затова именно въ разпорежданията си до Васъ, като одобрявахъ предприемчивостьта Ви, заедно съ това искахъ да дамъ Вамъ и на войскитѣ които командувате, мораленъ подемъ, но при това всѣкога Ви предупреждавахъ да избѣгвате да се излагате на огъня на крепостната артилерия.

3) По много въпроси, по които азъ не съмъ могълъ да бѫда добре ориентиранъ по причина на разстоянието, азъ Ви предоставяхъ и продължавамъ да Ви предоставямъ пълна свобода, като Ви указвахъ, че Вие на мѣстото ще оцените положението и съобразно ще действувате. Каква по-голѣма инициатива. Не разбирамъ въ какво сте стѣснени. Принципитѣ на командуването разбирамъ добре, и не бѣше нуждно да ми указвате какъ се управлява, нито да правите намеци за нѣкои други лица отъ разни отдѣления, които, по силата на сѫществуващитѣ у насъ порядки, сѫ компетентни да предаватъ моитѣ заповѣди.

4) Вие знаете много добре съ какви срѣдства разполагаме около крепостьта, и искането на повече отъ това, което Ви е дадено, намирамъ, че е само да не държимъ

смѣтка за това, което може и което не може. Ако искате да знаете моята амбиция като на началникъ, комуто сж повѣрени действията около крепостьта, иска повече, отколкото Вие може да мислите, да се свърши часъ по-скоро, но азъ съмъ принуденъ да се подчиня на разума, който изисква успѣхътъ да се колко-годе обезпечи, и тогава да се предприематъ действия и дават жертви. А дотогава, докогато не бждемъ усилени, ние сме поставени въ необходимостьта да държимъ положението така, както е.

5) Когато бждемъ поставени въ положение да предприемемъ решителни действия срещу Одринъ, тогава ще послѣдва разпредѣление на срѣдствата, и азъ ще заповѣдамъ това, което трѣбва, а дотогава, неоходимо е, да се наблюдава строго противника, да се запазватъ моралътъ и силитѣ на нашитѣ войски, които да се употрѣбятъ съ най-голѣма полза, когато настане минутата."

Следъ пленяване корпуса на Яверъ паша, командуващиятъ II армия взе решение да се усили бомбардирането и на 16-и ноември въ 11 ч. сл. пл. заповѣда:

„1) Отъ Западния и отъ Южния сектори да се обстрелватъ съ обсаднитѣ батареи Марашката и Карагачската групи, както и самия населенъ пунктъ Карагачъ. Обстрелването да се произвежда непрекжснато, но съ рѣдъкъ огънь—не повече отъ 10 изстрели на орждие въ денонощие.

За сжщата цель да се премѣсти още една обсадна батарея отъ Западния на Южния секторъ, откждето отъ по-близко разстояние и съ по-действителенъ огънь да се обстрелватъ тѣзи пунктове.

На Дѣсния участъкъ отъ Южния секторъ, задъ Памукъ Сыртж, да се постави на позиция едната обсадна батарея, или поне две орждия, за обстрелване, както по посока на Боснакьой, тъй и зоната по лѣвия брѣгъ на Марица.

2) Обсаднитѣ батареи отъ Северозападния секторъ да се изнесатъ напредъ, за да могатъ да обстрелватъ и зоната задъ фортовата линия. Обсаднитѣ батареи на Дѣсния участъкъ на този секторъ трѣбва да могатъ съ действителенъ огънь да фланкиратъ източнитѣ склонове на Папасъ тепе, а сжщо и Бекчи тепе, за да се осигури завладяването и задържането на тѣзи пунктове отъ войскитѣ на Западния секторъ. Премѣстването на обсаднитѣ батареи напредъ да стане постепенно, но, възможно, въ най-кжсо време.

3) Една 15 см. гаубична и една 12 см. Д/28 батареи отъ Северозападния секторъ да се премѣстятъ на Източния и се поставятъ на Дѣсния участъкъ на този секторъ, за да обстрелватъ Айвасъ Баба и предния пунктъ Маслакъ.

4) Едната отъ обсаднитѣ батареи на Източния секторъ да се постави на позиция около Мусубейли, задъ Бааларъ Сыртж, за да може да обстрелва и казармитѣ на турцитѣ на северъ отъ Одринъ, на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, а тъй сжщо — и погребитѣ на лѣвия брѣгъ.

5) Обстрелването на града да продължава непрекжснато, но да не се изстрелватъ повече отъ 15 снаряди на орждие въ денонощие.

6) Началникътъ на обсадната артилерия да разпореди да се изпълни тази заповѣдь, като се ржководи и отъ указанията на началницитѣ на секторитѣ."

Изпълнението на тази заповѣдь се започна веднага, но, докато се извършатъ необходимитѣ размѣствания на батареитѣ, се сключи примирието. Така щото бомбардирането на предградието Карагачъ трая само нѣколко дни, и по него се изстреляха малко снаряди.

Началникътъ на Източния секторъ пакъ поиска обяснение по тази заповѣдь. Той донесе, че тя не отговаря на положението; че хребетътъ Бааларъ Сърт ж е заетъ само отъ преднитѣ постове, и че трѣбва тамъ да се изнесе бойната частъ; че този хребетъ ще се фланкира откъмъ Мезаръ тепе, и, преди да се постави артилерия задъ него, трѣбва съ сериозенъ бой да се заеме Мезаръ тепе; че разполага съ достатъчно гаубична артилерия и затова такава да не му се изпраща, а само дълги орждия. Въ сжщото донесение началникътъ на сектора молѣше да не се стѣснява неговата самостятелность, а, като му се дадатъ срѣдства, да се остави той самъ да избере начинъ за употрѣбението имъ, споредъ обстановката, на самото мѣсто; указването отдалечъ мѣстата на батареитѣ и на целитѣ, които трѣбва да обстрелватъ, както и поставянето началника на сектора въ зависимость отъ волята на непознатия съ положението началникъ на артилерията, е вредно.

Това донесение стана причина за нова полемика между началника на Източния секторъ и командуващия армията, въ която последниятъ отричаше да е стѣснявалъ самостоятелностьта на своитѣ подчинени, а първиятъ наново се мжчеше да оправдае своитѣ донесения.

Резултати отъ бомбардирането.

Бомбардирането на Одринъ отъ дветѣ обсадни батареи на Източния секторъ продължи до 15-и ноември. Следъ това то се извършваше само отъ 12 см. Д/30 батарея. 15 см. Д/30 батарея не можеше вече да стреля, защото нейнитѣ орждия отъ дългата стрелба станаха негодни: цевитѣ се измъкнаха отъ кожуха на около 1 мм., и между 4-и и 5-и обржчъ на тѣлото на орждията се образува една междина отъ 3—4 мм. Независимо отъ това, и бойнитѣ колела вече бѣха доста разрушени отъ сътресението при изстрелитѣ.

Количеството на изстрелянитѣ бойни запаси при бомбардирането се вижда отъ следното сведение:

СВЕДЕНИЕ

за изстрелянитѣ бойни запаси за бомбардирането гр. Одринъ отъ 8-и ноември до сключване примирието.

Дни	Отъ Източния секторъ 12 и 15 см. Д/30 батареи	Отъ Западния секторъ 15 см. Д/30 батарея
8-и ноември	68	—
9-и „	108	—
10-и „	100	—
11-и „	102	—
12-и „	88	—
13-и „	77	—
14-и „	73	—
15-и „	53	26
16-и „	105	29
17-и „	63	18
18-и „	10	6
Всичко . .	847	79

Полицейскитѣ постове въ града всѣки день отбелязваха падналитѣ на разни мѣста снаряди и причиненитѣ отъ тѣхъ вреди и загуби. Въ комендантското управление бѣ съставена следната таблица за щетитѣ отъ бомбардирането:

Дата	Паднали снаряди	Убити	Ранени	Съборени сгради
8-и ноември	50	1	4	19
9-и „	70	4	5	30
10-и „	101	2	16	26
11-и „	78	2	—	40
12-и „	201	—	—	18
13-и „	90	—	5	11
14-и „	45	—	8	43
15-и „	114	2	1	16
16-и „	68	3	7	31
17-и „	51	1	—	67
18-и „	171	—	—	—
19-и „	40	—	—	—
20-и „	42	—	—	—
21-и „	54	—	3	14
Всичко . .	1175	15	49	315

Съ тъй нищожното бомбардиране не можеше да се застави населението да се разбунтува противъ гражданскитѣ и военни власти и да имъ наложи да предадатъ крепостьта. Но то тероризираше, както цивилното население, тъй и гарнизона на крепостьта, който дотогава използуваше своитѣ открити казарми.

Въ своя дневникъ за обсадата на Одринъ Gustave Cirille описва доста подробно моралнитѣ терзания на гражданитѣ. Споредъ този дневникъ, първитѣ бомби попаднали около вилаетското управление, около гарнизонното управление, джамията Султанъ Селимъ и въ турската махала Каикъ, като съборили нѣколко кжщи и причинили нѣколко жертви. Една бомба ударила въ военния клубъ, превърнатъ въ болница, и заставила властитѣ да изнесатъ оттамъ всичкитѣ болни.

Въ следващитѣ дни гранатитѣ попадали въ всичкитѣ части на града, на Стамбулъ йолу, около обществената градина, на главната улица, около консулствата, като причинявали жертви, пожари, срутвания. Всичко това подлудявало населението, което бѣгало да търси по-сигурни убѣжища. Щабътъ на коменданта поискалъ разрешение отъ френския консулъ да се пренесе въ католическия пансионъ, надъ който се развѣвало французското знаме, но консулътъ отказалъ да даде разрешение, понеже съ това се нарушава неутралитетътъ. Всжщность това едвали би спасило този щабъ, защото българскитѣ артилеристи, макаръ да имаха заповѣдь да щадятъ по-важнитѣ обществени мѣста и паметници, нѣмаха възможность да урегулиратъ стрелбата отъ толкова далечно разстояние. Една граната падна дори и въ самото българско консулство.

Валията сжщо се мѣстѣше отъ единъ кварталъ въ другъ, за да избѣгне отъ бомбитѣ, и всѣваше смутъ въ душитѣ на проститѣ граждани, които виждаха безпомощностьта на турското управление.

Щомъ се започваше бомбардировката, жителитѣ бѣгаха и се изпокриваха въ избитѣ на по-солиднитѣ кжщи. Въ пансиона на Аграмскитѣ сестри долниятъ етажъ бѣ препълненъ съ семействата на чуждестраннитѣ колонии.

Една бомба, паднала около затвора, произведе потресяващо впечатление върху затворницитѣ. Тѣ се разбунтуваха и искаха да бждатъ премѣстени на друго по-безопасно мѣсто, и трѣбваше да се изпратятъ специални караули, за да ги усмиряватъ.

Въобще, турското командуване, следъ като не бѣ взело никакви мѣрки за запазване населението отъ бомбардиране, не направи ни-

какви разпореждания и не даде никакви указания за предпазването му, а всѣкиму бѣ предоставено правото да се спасява, както може.

Когато започнаха да попадатъ гранати около казармитѣ, разположенитѣ въ тѣхъ резерви бѣха извадени, и се разположиха на биваци. По този начинъ и на частитѣ отъ втора линия не можеше да се обезпечи по-добъръ подслонъ и по-удобна почивка.

Консулитѣ на разнитѣ държави протестираха противъ бомбардирането на града, като изпратиха известия до своитѣ правителства по телеграфа безъ жици. Телеграмата-протестъ бѣ прихванатa отъ българскитѣ радиостанции.

Вследствие този протестъ, турскиятъ главнокомандуващъ, Назимъ паша, въ време на преговоритѣ за примирието се оплакалъ на българския началникъ на Щаба на действуващата армия, че българскитѣ батареи при Одринъ обстрелвали английската болница, която била означена съ червенъ полумесецъ. По заповѣдь отъ началника на Щаба на действуващата армия, командуващиятъ II армия бѣ предупрежденъ за това, но последниятъ отговори, че не могатъ да се вематъ мѣрки за запазване отдѣлни пунктове, защото се обстрелватъ площади отъ далечно разстояние.

ГЛАВА IX.

Тилътъ на II армия при обкржжаване крепостьта.

(29-о картограф. приложение).

Връзки.

Разположение на щабоветѣ. — Следъ мобилизацията, на 25-и септемврий, Щабътъ на II армия се премѣсти отъ Пловдивъ въ Търново-Сейменъ. Когато частитѣ отъ армията напреднаха и влѣзоха въ непосрѣдствено съприкосновение съ гарнизона на крепостьта, щабътъ на армията бѣ вече отдаленъ отъ тѣхъ на около 50 и повече километри, и не можеше да поддържа постоянна и бърза връзка съ частитѣ, защото съобщенията отиваха по единствената телеграфна линия, успоредна на желѣзния пжть.

На 10-и октомврий щабътъ на армията се премѣсти въ Мустафа Паша, откждето ржководѣше действията на частитѣ по обкржжаване крепостьта.

Щабоветѣ на дивизиитѣ се движеха непосрѣдствено задъ своитѣ части, и, следъ обкржжаване крепостьта, бѣха разположени така: на 8-а дивизия—въ Салтакликьой, на Дунавската—въ Каджкьой, на Тимошката — въ Секюнъ, на 11-а дивизия — въ Кючукъ Гердели.

Щабътъ на сръбската II армия пристигна, следъ като дветѣ сръбски дивизии бѣха се настанили по линията на обкржжаването, и се разположи въ Мустафа Паша.

Телеграфна и телефонна връзка. — Щабътъ на армията разполагаше съ 2-а армейска телеграфна полурота. На 7-и октомврий тя бѣ изпратена въ Мустафа Паша, и още сжщия день започна да строи стълбена телефонна линия: Кайкъкьой—Юскюдаръ (17·5 км.), за съобщение съ частитѣ по лѣвия брѣгъ на Марица. Следъ като завърши тази постройка, телеграфната полурота свърза, пакъ съ телефонна линия, града съ желѣзно-пжтната станция и следъ това започна да устройва връзкитѣ между разнитѣ подѣления въ щаба на

армията и телеграфната връзка по постоянната линия съ Главната квартира, въ Стара Загора.

На 12-и октомврий армейската телеграфна полурота започна постройката на нова телеграфна линия Мустафа Паша—Бешъ Тепе—Кумарлж, за свръзка съ 8-а дивизия. Когато тази дивизия се премѣсти на Южния секторъ, тя, съ собствени срѣдства, се съедини съ тази линия, като построи участъка Салтакликьой—Сименли—Кумарлж.

На 19-и октомврий се построи още една телеграфна линия за право съобщение (Мустафа Паша—Дуванджа—Ахъркьой—Секюнъ (36 км.), а, следъ прехвърляне частитѣ отъ армията на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, тази линия на 26-и октомврий бѣ продължена до Хатипкьой. Частитѣ отъ Източния секторъ, съ премѣстването си на югоизтокъ, продължиха тази линия до Ортакчи и Кючукъ Гердели. По линията Мустафа Паша—Секюнъ по-после бѣ устроено и телеграфно съобщение.

На 30-и октомврий армейската телеграфна полурота построи специална линия за връзка между началника на обсадната артилерия, въ Мустафа Паша, и командира на Софийския крепостенъ батальонъ, въ Кемалъ.

За устройството на тѣзи линии телеграфната полурота използува, освенъ своя щатенъ материалъ, и турскитѣ постоянни линии отъ Мустафа Паша къмъ Сименли и къмъ Дуванджа.

Радиотелеграфна връзка. — На 31-и октомврий въ Мустафа Паша пристигна една возима радиотелеграфна станция. Друга такава бѣ изпратена къмъ Лозенградъ. На двѣтѣ станции Главната квартира възложи задачата да поддържатъ връзка между II и III армии. Тази задача тѣ не можеха вече да изпълнятъ, защото въ това време III армия бѣ при Чаталджа, т. е. на разстояние по-голѣмо отъ 100 км., на каквото можеха да работятъ станциитѣ. Независимо отъ това, 2-а радиотелеграфна станция се повреди, и тя не можеше да предава, а можеше само да приема депеши отъ чуждестраннитѣ станции и да прихваща такива отъ крепостьта.

Чуждестраннитѣ кореспонденции се приемаха и преведени се пращаха въ щаба на армията, но тѣ не съдържаха сѫществени данни за използуване. Отъ крепостьта пъкъ се предаваха само шифровани телеграми, които не можеха да се дешифриратъ.

По-после, и двѣтѣ радиотелеграфни станции бѣха инсталирани по-близо до крепостьта, съ цель да бъркатъ на дей-

ствията на крепостната станция, за да не може тя да предава депеши въ Цариградъ.

Колоздачна рота. — Придадената къмъ армията 2-а колоздачна рота не можа да се попълни до щатоветѣ за военно време, защото въ нея постжпиха едвамъ $^1/_4$ отъ необходимото число колоздачи. Така ненапълномобилизирана, тя се премѣсти на 26-и септемврий отъ Ямболъ въ Търново-Сейменъ и започна да носи само ординарческата служба, като ежедневно се изпращаха по нѣколко ординарци въ щаба на армията. На 10-и октомврий ротата се премѣсти въ Мустафа Паша. Когато пжтищата се разкаляха, и движението съ колело стана невъзможно, изпращанитѣ ординарци се снабдяваха съ коне или извършваха ординарческата служба пешкомъ.

И тъй, вследствие малкия съставъ, колоздачната рота въ началото на военнитѣ действия не бѣ употрѣбена като бойна единица. По-после, когато времето се развали и не позволяваше движението съ колела, само една малка часть отъ ротата се използуваше за ординарческа служба въ щаба на армията. На останалитѣ войници и на командира на ротата понѣкога се възлагаха и други случайни работи (съпровождане транспортъ съ бомби и взривни материали до Кърджали, направа фурни въ Търново-Сейменъ и Мустафа Паша, охрана телеграфнитѣ линии, засилване телеграфнитѣ станции и прожекторнитѣ отдѣления и пр.).

Военна поща. — Следъ мобилизацията, Пощенската станция на II армия се премѣсти, заедно съ щаба, въ Търново-Сейменъ. Тукъ началникътъ на станцията влѣзе въ споразумение съ началника на мѣстната телеграфо-пощенска станция и усили персонала на последната.

На 7-и октомврий, пакъ заедно съ щаба, станцията се премѣсти въ Мустафа Паша, разположи се въ турското правителствено здание и започна да приема пощата отъ България за частитѣ и отъ частитѣ за България. Още отъ първитѣ дни започна да пристига твърде голѣма поща отъ България, която се пренасяше отъ гарата до града съ четири коли, взети отъ тиловото управление. За разсортиране и изпращане въ частитѣ тази поща чиновницитѣ бѣха недостатъчни, и затова персоналътъ бѣ усиленъ съ двама и после съ още седемь войници. Частнитѣ писма на войницитѣ се събираха въ Мустафа Паша, кждето се пакетираха и изпращаха чрезъ станция Мустафа Паша за България.

Къмъ края на октомврий започнаха да се получаватъ много колети отъ България за войницитѣ. За превозване тѣзи колети отъ

гарата до града понѣкога бѣха нуждни 12—15 коли, които се вземаха сѫщо отъ тиловото управление.

Следъ застояване частитѣ при Одринъ, пощенската служба непрекѫснато се подобряваше. Държавната и частната кореспонденция въ II армия се извършваше най-редовно и бързо.

Устройство на комуникационнитѣ линии.

Етапи. — Въ време на съсрѣдоточаването частитѣ отъ II армия бѣха опредѣлени следнитѣ комуникационни линии:

а) За 8-а дивизия — Стара Загора—Търново-Сейменъ—Харманли;

б) За 9-а дивизия — Плѣвенъ—Търново—Елена—Твърдица—Нова Загора—Раднево—Дилджилери;

в) За Хасковския отрядъ — Пловдивъ—ж.-п. ст. Раковски—Хасково;

Въ всички поменати пунктове бѣха устроени етапни комендантства, които се грижеха за разквартироване и прехрана преминаващитѣ къмъ района на съсрѣдоточаването части.

Когато се започна настѫплението къмъ Одринъ, комуникационнитѣ линии бѣха продължени: за 8-а дивизия презъ Харманли и Мустафа Паша; за 9-а дивизия се откри преденъ етапъ въ Юскюдаръ, и комуникационната линия бѣ прехвърлена по желѣзния пѫть Търново-Сейменъ—София—Плѣвенъ, съ междинни етапи въ Лефке Бълг. и Арабаджикьой; за Хасковския отрядъ презъ Хасково—Акча Кайракъ—Кърджали.

Следъ заминаването на 9-а дивизия за Лозенградъ и следъ обкрѫжаване крепостьта, предниятъ етапъ въ Мустафа Паша обслужваше всички части, а този въ Юскюдаръ служеше като междиненъ на частитѣ отъ Източния секторъ.

Пѫтни участъци. — При мобилизацията, къмъ Тиловото управление на II армия бѣха придадени само два пѫтни участъка: № 8 (Нова Загора) за поддържане пѫтя Твърдица—Нова Загора—Раднево и № 9 (Стара Загора) за поддържане пѫтя Търново-Сейменъ—Опанъ—Каяджикъ.

Следъ обкрѫжаване крепостьта, стана необходимо да се поправятъ и поддържатъ пѫтищата въ най-близкия тилъ на армията, по които се движеха обозитѣ на частитѣ. Тогава бѣха формирани още три пѫтни участъци:

№ 19 (Мустафа Паша) за поправяне и поддържане пѫтя Мустафа Паша—Каиккьой—Юскюдаръ—Хатипкьой; № 20 (Акъ Бунаръ) за пѫтя Хатипкьой—Акъ Бунаръ—Провадия—Ортакчи—Селиолу; № 27 (Карагачъ) за пѫтя Мустафа Паша—Черменъ—Карагачъ—Сименли.

По-после, когато се започна устройството на комуникационната линия Мустафа Паша—Ортакьой—Димотика, за нуждитѣ на I и III армии, бѣ формиранъ още единъ пѫтенъ участъкъ — № 28 (Ортакьой), който имаше назначение да поддържа този пѫть.

Пѫтнитѣ участъци, които работѣха въ близкия тилъ на II армия, завариха сбикновени междуселски пѫтища, съ естествено платно, съ слаби, дървени, полуизгнили мостчета, съ голѣми стръмнини и издълбани отъ дъждоветѣ ями и коловоди. Техническиятъ персоналъ се залови съ завидна енергия за поправката на тѣзи пѫтища, като използува мѣстното население. Направиха се нови мостчета, поправиха се негоднитѣ, направиха се варианти на по-стръмнитѣ мѣста, изпълниха се ямитѣ съ подржченъ материалъ и се изравниха дълбокитѣ коловоди. Въ дъждовно време, обаче, пѫтищата пакъ се разкалваха, и пѫтнитѣ участъци не можеха вече да помогнатъ съ нищо. Тогава трудноститѣ се преодоляваха съ извънредни усилия на хората и добитъка отъ обозитѣ.

Артилерийско снабдяване.

Обща организация. — При мобилизацията артилерийското снабдяване на II армия бѣ организирано по сѫщия начинъ, както и това на армиитѣ, които щѣха да действуватъ въ полето. Организацията на подвижнитѣ и неподвижнитѣ органи по това снабдяване се вижда отъ приложената на отвѫдната страница схема.

Едновременно съ мобилизацията на частитѣ, ставаше и мобилизацията на подвижнитѣ и неподвижнитѣ органи на артилерийското снабдяване. Всѣка часть имаше въ своитѣ складове всички бойни запаси, които трѣбваше да се возятъ въ огнестрелнитѣ паркове. Количеството на бойнитѣ запаси въ подвижнитѣ органи по артилерийското снабдяване бѣше споредъ щатоветѣ за военно време.

Една часть отъ пехотнитѣ и артилерийски бойни запаси бѣха натоварени на специални коли, приготвени още отъ мирно време. Тѣзи коли бѣха много тежки, неповратливи и не бѣха приспособени за покриване съ чергила. По-добри за цельта бѣха реквизиранитѣ обикновени, селски коли. 9-и огнестреленъ паркъ, освенъ това, не

Схема

За артилерийското снабдяване на II армия при мобилизацията

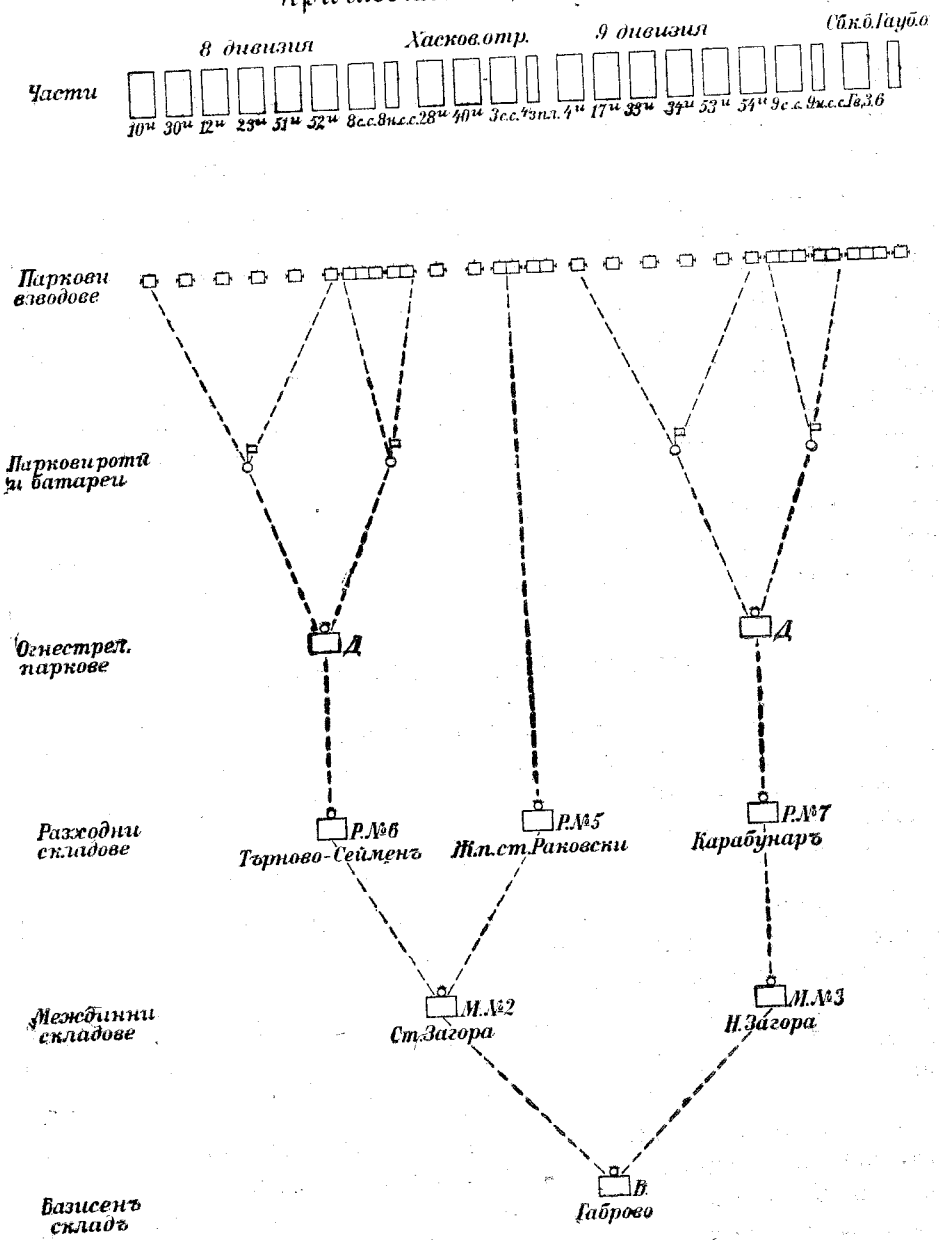

можа да получи наобходимото количество коне, вследствие на което ги замѣни съ волове. Той имаше въ състава си 53 волски коли, които прѣчеха на правилното му движение.

Разходнитѣ, междинитѣ и базисниятъ огнестрелни складове получиха отъ мирновременнитѣ складове бойни запаси споредъ частитѣ, които имаше да снабдяватъ. Количеството на бойнитѣ запаси въ тѣхъ бѣ споредъ приложената на отвъдната страница таблица.

Въ тѣхъ въ началото бѣ пропуснато да се изпратятъ разни масла за мазане пушкитѣ, орждията и амуницията. Затова частитѣ, следъ като привършиха своитѣ возими запаси, не можеха веднага да получатъ такива отъ складоветѣ. Този пропускъ бѣ поправенъ веднага, щомъ започнаха да постжпватъ искания отъ частитѣ.

Дейность на разходнитѣ складове. — Разходниятъ складъ № 5 бѣ предназначенъ да снабдява съ бойни запаси Хасковския отрядъ. На 8-и октомврий, когато отрядътъ напредна до Кърджали, складътъ се премѣсти въ Хасково. На 23-и октомврий този складъ, по заповѣдь отъ началника на артилерията, се премѣсти въ Мустафа Паша, а въ Хасково бѣха оставени само една часть отъ войницитѣ, които да предаватъ бойнитѣ запаси на Кърджалиския отрядъ.

Разходниятъ складъ № 6 бѣ предназначенъ за попълване бойнитѣ запаси на 8-а дивизия. Той се откри въ Търново-Сеймен на 5-и октомврий, и имаше достатъчно бойни запаси, за да почне да действува. Макаръ дивизията да се отдалечи доста много отъ своя разходенъ складъ, последниятъ не бѣ премѣстенъ, защото имаше възможность да използува желѣзния пжть до Любимецъ, а по-после — и до Мустафа Паша и до Каджкьой. Началникътъ на артилерията въ армията следъ първия бой при Юрушъ поиска да се даде въ постоянно негово разпореждане единъ влакъ за превозване бойни запаси за 8-а дивизия. Най-напредъ отъ началника на артилерията при Щаба на действуващата армия му бѣ съобщено, че такъвъ влакъ се дава, но после тази заповѣдь бѣ отмѣнена, като му се съобщи, че влакъ ще му се дава само тогава, когато ще има да се превозватъ бойни запаси.

На 26-и октомврий, по искане отъ началника на дивизията, бойнитѣ запаси отъ склада се изпращаха по желѣзния пжть до ж.-п. ст. Каджкьой. По-после на тази станция се формира едно депо отъ бойни запаси, което се обслужваше отъ 1 фелдфебелъ и 14 войници отъ дивизионния огнестреленъ паркъ. Къмъ края на месеца разходниятъ складъ бѣ премѣстенъ въ Мустафа Паша.

ТАБЛИЦА

за количеството на бойнитѣ запаси въ складоветѣ на II армия.

Складове	Оржжейни патрони					За 7·5 см. с. с. полски орждия		За 8·7 см. не с. с. полски орждия				За 12 см. с. с. полски гаубици		За 7·5 см. не с. с. планински орждия			
	За Манлихеръ, съ нач. скорость 530 м.	За карабина Манлихеръ	За Манлихеръ, съ нач. скорость 620 м.	За картечници	За берданови пушки	Бризантни гранати	Шрапнели	Гранати	Шрапнели	Картечи	Обикновени запалки	Фугасни гранати	Шрапнели	Гранати	Шрапнели	Картечи	Обикновени запалки
Базисенъ складъ № 2, въ Габрово	7,380,000	400,000	9,870,000	96,000	941,600	3,840	15,360	2,800	4,360	40	9,000	3,200	1,600	684	1,080	36	2,250
Междиненъ складъ № 2, въ Стара Загора	—	135,000	4,935,000	128,000	33,600	1,800	7,200	1,400	2,180	20	4,500	2,400	1,200	—	—	—	—
Междиненъ складъ № 3, въ Нова Загора	3,690,000	55,000	—	96,000	134,000	1,080	4,320	1,400	2,180	20	4,500	—	—	—	—	—	—
Разходенъ складъ № 5, въ Каяджикъ	—	45,000	830,000	24,000	134,000	480	1,920	—	—	—	—	—	—	342	540	18	1,125
Разходенъ складъ № 6, въ Т.-Сейменъ	—	90,000	2,460,000	72,000	200,000	720	2,880	700	1,090	10	2,250	1,600	800	—	—	—	—
Разходенъ складъ № 7, въ Кара Бунаръ	2,460,000	55,000	—	72,000	134,000	720	2,880	700	1,090	10	2,250	—	—	—	—	—	—

Следъ преминаване дивизията на дѣсния брѣгъ на р. Арда, нейниятъ огнестреленъ паркъ се премѣсти въ с. Сименли.

Разходниятъ складъ № 7, въ Кара Бунаръ, бѣ предназначенъ за попълване бойнитѣ запаси на 9-а дивизия. На 8-и октомврий дивизията се отдалечи на повече отъ два прехода, и началникътъ на дивизията поиска да се премѣсти складътъ въ Минечево. Началникътъ на артилерията въ армията разреши това и поиска отъ Щаба на действуващата армия да се премѣсти и междинниятъ складъ отъ Нова Загора въ Кара Бунаръ, но получи отговоръ, че това не може да стане.

Когато дивизията се приближи къмъ крепостьта, началникътъ ѝ поиска разрешение да се пренесатъ половината отъ бойнитѣ запаси на склада въ с. Михаличъ, което се извърши на 14-и октомврий. По този начинъ и за 9-а дивизия се образува едно огнестрелно депо, което се обслужваше съ часть отъ войницитѣ на склада.

Когато 9-а дивизия мина на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, въ с. Ханлж Енидже се пренесоха една часть отъ бойнитѣ запаси, а огнестрелното депо въ Михаличъ остана да попълва бойнитѣ запаси на 11-а дивизия. Отъ Ханлж Енидже разходниятъ складъ № 7 замина, заедно съ дивизията, къмъ Лозенградъ.

Дейность на базисния и на междиннитѣ складове. — Базисниятъ складъ № 2, въ Габрово, бѣ много далечъ отъ частитѣ на II армия, и затова бѣха формирани междинни складове: № 2, въ Ст. Загора, и № 3, въ Нова Загора.

Междинниятъ складъ № 2 остана въ Ст. Загора до 25-и октомврий, следъ което, по заповѣдь отъ Щаба на действуващата армия, се премѣсти въ Търново-Сейменъ, откждето продължаваше да изпраща бойни запаси за разходнитѣ складове на 8-а дивизия и на Хасковския отрядъ. Въ Търново-Сейменъ се пренесоха всичкитѣ бойни запаси отъ Ст. Загора, а, освенъ това, складътъ прие и бойнитѣ запаси на Търновосейменския укрепенъ пунктъ (1440 гранати и 5760 шрапнели за 7·5 см. с. с. орждия).

На 1-и ноемврий складътъ се премѣсти въ Мустафа Паша, като остави една часть отъ бойнитѣ си запаси на Новозагорския междиненъ складъ, който щѣше да се премѣсти отъ Нова Загора въ Търново-Сейменъ. По-после междинниятъ складъ № 2 стана излишенъ въ Мустафа Паша. На 9-и ноемврий, по заповѣдь отъ началника на артилерията при Щаба на действуващата армия, се премѣсти, презъ Димотика и Люле Бургасъ, въ Чорлу, откждето обслужваше I и III армии, които действуваха къмъ Чаталджа.

Междинният складъ № 3, въ Нова Загора, разполагаше съ достатъчно бойни запаси едвамъ къмъ 9-и октомврий. Предвидъ на това, че разходният складъ на 9-а дивизия се премѣсти въ Минечево, началникътъ на дивизията поиска, и междинният да се премѣсти въ Кара Бунаръ. Началникътъ на артилерията при Щаба на действуващата армия не се съгласи на това премѣстване, защото смѣташе, че отъ този складъ може да се попълватъ и бойнитѣ запаси на нѣкои части отъ I армия. На 18-и октомврий, междинният складъ № 3 бѣ преименованъ на базисенъ за II армия, и се започна подготовката за пренасянето му въ Търново-Сеймен. На 2-и ноемврий всички бойни запаси бѣха натоварени на вагони, и на 3-и този складъ се премѣсти.

Армейска артилерийска работилница. — Къмъ 18-и октомврий въ Стара Загора бѣ уредена артилерийска работилница, и на частитѣ бѣ заповѣдано да изпращатъ въ нея повреденото оржжие, което не може да се поправи на бойното поле. Но накрая на сжщия месецъ работилницата бѣ премѣстена въ Лозенградъ, и на частитѣ отъ II армия се заповѣда да изпращатъ повреденото оржжие въ Софийския артилерийски арсеналъ.

Инженерно снабдяване.

Снабдяването частитѣ отъ II армия съ инженерни материали и съ инструменти се извършваше най-редовно. *Армейскиятъ инженеренъ паркъ* следъ мобилизацията остана въ Стара Загора до 12-и октомврий, когато по желѣзницата се премѣсти въ Мустафа Паша. Дотогава настжпващитѣ къмъ Одринъ части си служеха съ носимия инструментъ.

Когато частитѣ започнаха да укрепяватъ позициитѣ по линията на обкржжаването, яви се нужда отъ повече инструментъ. Тѣ получиха такъвъ отъ дивизионитѣ инженерни паркове; последнитѣ, следъ като раздадоха возимитѣ инструменти, получиха нови отъ армейския паркъ, въ Мустафа Паша. Последният веднага се попълваше съ пратки отъ София и Стара Загора. Една часть отъ получавания инструментъ частитѣ превозваха съ собственитѣ си коли, а друга — имъ се подвозваше съ колитѣ на армейския паркъ. Отъ 12-и до 31-и октомврий отъ армейския инженеренъ паркъ бѣха предадени на дивизионнитѣ паркове 7130 лопати, 4567 кирки и 804 брадви.

За укрепяване позициитѣ започнаха да пристигатъ дървени материали отъ вжтрешността на Царството, които се разтоварваха въ

Мустафа Паша и се подвозваха до частитѣ съ колитѣ на армейския паркъ, а когато тѣ не достигаха, поискваха се такива отъ тилнитѣ транспорти. За сѫщия периодъ на частитѣ бѣха дадени следнитѣ материали: 18 телефонни апарати, 20 ножици за рѣзане телъ, 400 кгр. желѣзо, 2 сандъка гвоздеи, 130 стълбчета за жица, 600 човалчета за пръсть и 50 кгр. масло за моторитѣ на прожекторитѣ.

Въ този периодъ частитѣ отъ армията не почувствуваха нито веднъжъ липса на инструменти за окопаване. Малко бѣха само материалитѣ за изкуствени препятствия. До края на октомврий въ Мустафа Паша се получиха само 12 куб. м. колове за телена мрежа и 312 топчета бодливъ телъ.

Следъ като се установи окончателно линията на обкрѫжаването, откриха се инженерни депа въ с. Ортакчи — за Източния секторъ, и въ с. Каджкьой — за Западния.

Инженернитъ паркъ на 8-а дивизия на 2-и ноември се премѣсти въ Иеникьой, и продължаваше да снабдява съ инструменти и материали частитѣ отъ Южния секторъ.

На органитѣ по инженерното снабдяване бѣ възложено и снабдяването частитѣ съ ръчни бомби. Бомбитѣ (кубически и сферически) пристигаха въ Мустафа Паша неснаредени. Така тѣ се изпращаха въ секторнитѣ депа, кѫдето се снаредяваха. На Източния секторъ въ депото се формира и учебна команда, въ която се събираха по нѣколко войници отъ всѣка часть, за да се обучаватъ въ действие съ бомбитѣ. До края на октомврий армейскиятъ инженеренъ паркъ получи отъ Търновосейменския огнестреленъ складъ 10,000 бомби, които разпредѣли между частитѣ отъ армията.

Интендантско снабдяване.

По отношение снабдяването, изобщо, II армия бѣ въ най-благоприятно положение, въ сравнение съ другитѣ армии. Следъ като извърши приближаването си до крепостьта, тя остана на едно мѣсто до края на войната, като имаше време и възможность да организира своя тилъ най-добре. Независимо отъ времето, тази армия имаше на разположение желѣзенъ пѫть и, следъ закрепяването си предъ крепостьта, можеше да използува за последна стоварна станция Мустафа Паша, която бѣше твърде близо до частитѣ.

Веднага следъ завършване мобилизацията, Тиловото управление на II армия се премѣсти въ района на съсрѣдоточението на армията, въ Търново-Сейменъ.

За снабдяване армията, въ разпореждането на тиловото управление бѣха дадени следнитѣ магазини: базисенъ — въ Търново; междинни — въ Стара Загора и Нова Загора; разходни — въ Хасково, Търново-Сейменъ и Раднево. Въ началото на войната желѣзнитѣ пжтища бѣха заети съ превозване войскитѣ къмъ зоната на съсрѣдоточаването, затова магазинитѣ не можаха да получатъ опредѣленитѣ количества храни и фуражъ, и на първо време частитѣ трѣбваше да използуватъ срѣдствата на района, въ който се съсрѣдоточаваха. Отъ Главното тилово управление бѣше опредѣлена зона за използуване отъ частитѣ на II армия между линиитѣ, на изтокъ, — Кавакли — Явузъ Дере — Телишманли — Акъ Бунаръ и, на западъ, — Търново-Сейменъ — Юренджикъ — Тремезли — Джеферче — Козлуджа. Понеже една честь отъ 9-а дивизия бѣ съсрѣдоточена източно отъ тази зона (Вакъвъ — Шахли), стана необходимо да се направи поправка, като районътъ за използуване бѣ разширенъ, за да могатъ частитѣ отъ тази дивизия да използуватъ фуражнитѣ запаси, находящи се въ района на тѣхното разположение.

Тилови транспорти. — За усилване превознитѣ срѣдства на II армия, въ разпореждането на тиловото управление бѣха дадени три тилови транспорти отъ по 1000 волски и биволски коли. Тѣзи транспорти, обаче, не бѣха добре използувани.

Чирпанскиятъ тиловъ транспортъ бѣше готовъ още на 1-и октомврий, но, като не получаваше назначение, началникътъ му по собствена инициатива разпрати колитѣ обратно въ селата, откоито бѣха събрани, защото прехранването на толкова много добитъкъ ставаше много трудно.

На 7-и октомврий се получи заповѣдь транспортътъ веднага да тръгне за Търново-Сейменъ, но за събиране на разпуснатитѣ коли бѣха потрѣбни цѣли 4 дни. На 12-и той пристигна въ Търново-Сейменъ и на следния день даде 180 коли на Софийския крепостенъ батальонъ. Следъ 3 дни транспортътъ се премѣсти въ Мустафа Паша, и до края на месеца даваше коли на опълченскитѣ и допълняващи дружини, които влѣзоха въ състава на 11-а и на 9-а дивизии, на крепостната артилерия и даже на отдѣлни дружини отъ частитѣ на 8-а дивизия. Вследствие на това безразборно раздаване колитѣ, въ края на октомврий транспортътъ разполагаше само съ 92 коли. Частитѣ, следъ като завършваха работата си съ колитѣ, не ги връщаха въ транспорта, а ги задържаха при себе си, безъ да се грижатъ за храната и за почивката на хората и на добитъка. Нѣкои пъкъ освобождаваха даденитѣ имъ коли да се върнатъ въ селата си.

Търновосейменскиятъ транспортъ, следъ като се организира, сѫщо бѣ разпуснатъ отъ началника му, защото отъ разходния магазинъ не се е отпускало храна за хората и за добитъка.

Следъ като бѣха наново повикани, коларитѣ се явиха въ Търново-Сейменъ, и до края на месеца се извършиха следнитѣ работи:

а) Помагаше се на частитѣ при превозването по желѣзницата, като се отнасяха тѣхнитѣ тежести до станцията.

б) 100 коли, натоварени съ брашно и соль, се изпратиха въ Минечево за 9-а дивизия. Колитѣ останаха въ разпореждането на интендантството на дивизията.

в) 100 коли се изпратиха въ Хасково за пренасяне бойни запаси. Следъ свършване работата, колитѣ се върнаха.

г) На 10-и октомврий се започна премѣстване транспорта въ Мустафа Паша, кѫдето се дадоха коли за полковитѣ обози на новоформиранитѣ полкове отъ 11-а дивизия.

Радневскиятъ тиловъ транспортъ превозваше, най-напредъ, храни отъ Раднево до Кавакли. Отъ него се отдѣлиха 300 коли за 9-а дивизия, а съ останалитѣ коли и той бѣ повиканъ въ Мустафа Паша, откѫдето ежедневно даваше за подпомагане подвоза до разнитѣ части.

По споменатитѣ по-горе причини и този транспортъ въ края на октомврий разполагаше съ съвсемъ малко коли.

И тъй, тиловитѣ транспорти, които бѣха предназначени да работятъ отъ вѫтрешностьта на страната къмъ разходнитѣ магазини на II армия, не извършваха тази работа, защото подвозътъ къмъ разходнитѣ магазини ставаше по желѣзния пѫть. Тѣзи транспорти бѣха похабени за подвозъ отъ разходнитѣ магазини къмъ частитѣ, когато последнитѣ разполагаха съ достатъчно превозни срѣдства, особено следъ като армията се спрѣ при Одринъ.

Снабдяване съ хлѣбъ и съ месо. — За снабдяване частитѣ съ хлѣбъ въ района на съсрѣдоточаването трѣбваше да се грижатъ интендантскитѣ роти на дветѣ дивизии.

8-а интендантска рота още следъ мобилизацията устрои хлѣбопечене въ Ст. Загора, като използува градскитѣ фурни. На 23-и септемврий хлѣбарската полурота се премѣсти въ Търново-Сейменъ и организира хлѣбопечене. Тукъ 2-а колоездачна рота строеше 12 полски фурни. На 29-и ротата се премѣсти въ Харманли, кѫдето се започна приготвяне хлѣбъ въ подвижнитѣ

фурни, като дневно се изваждаха по 11—13 хиляди хлѣбове. Частитѣ превозваха хлѣба съ свотѣ обози. Когато дивизията настжпи, фурнитѣ останаха на сжщото мѣсто, а на ж.-п. ст. Любимецъ се изпратиха 24 хлѣбари, които използуваха мѣстнитѣ фурни и изпичаха дневно по 5—10 хиляди хлѣбове. Изпеченията хлѣбъ съ вагони се изпращаше до Мустафа Паша, откждето съ ешелонитѣ на дивизионния продоволственъ транспортъ се превозваше до частитѣ. Отъ 12-и октомврий вагонитѣ съ хлѣбъ се изпращаха до ж.-п. ст. Каджкьой.

Месарската полурота бездействува въ Харманли до 11-и октомврий, защото частитѣ колѣха сами дадения имъ или заловенъ изъ напуснатитѣ турски села добитъкъ. Следъ това полуротата се премѣсти въ Мустафа Паша и започна да коли. Месото се предаваше на ешелонитѣ отъ дивизионния продоволственъ транспортъ, които го превозваха до частитѣ.

9-а интендантска рота следъ мобилизацията бѣ изпратена на ж.-п. ст. Раднево. Тукъ бѣ оставенъ само единъ взводъ за използуване мѣстнитѣ фурни, а другиятъ взводъ се премѣсти въ с. Минечево. Тази интендантска рота нѣмаше подвижни фурни, а и въ селото нѣмаше нито обществени фурни, нито брашно и соль. Хлѣбарската полурота зае воденицата и започна да събира жито изъ околнитѣ села. Смлѣното брашно се раздаваше на частитѣ, които пъкъ го раздаваха за приготвяне хлѣбъ въ селскитѣ кжщи. На 5-и октомврий една часть отъ хлѣбарската полурота се премѣсти въ Кавакли, кждето се започна приготвяне хлѣбъ въ мѣстнитѣ фурни. Въ Минечево едвамъ на 3-и октомврий се започна постройка на полски фурни отъ пионеритѣ и отъ зидари отъ 4-и полкъ.

Въобще, снабдяването на 9-а дивизия съ хлѣбъ въ района на съсрѣдоточението не можа да се организира. Следъ настжплението на дивизията на югъ, на 10-и октомврий, интендантската рота се премѣсти въ Вакъвъ, кждето въ готовитѣ 8 полски фурни започна да приготовлява по 12,000 хлѣбове. Вследствие закъснението на дивизионния продоволственъ транспортъ, пренасянето на готовия хлѣбъ ставаше съ реквизирани отъ мѣстното население коли. Пжтищата бѣха много лоши, и формиранитѣ транспорти съ хлѣбъ се движеха много бавно. Прехраната се затрудни още повече, следъ като и 1./3. бригада бѣ придадена къмъ 9-а дивизия, и трѣбваше ежедневно да се подвозватъ къмъ частитѣ около 43,000 хлѣбове.

На 12-и октомврий интендантската рота се премѣсти въ Мустафа Паша и устрои хлѣбопечене за дивизията, а на 25-и, когато дивизията се отправи за Лозенградъ, и интендантската рота я последва.

Само хлѣбаритѣ въ Вакъвъ бѣха оставени да приготвятъ хлѣбъ за 3-а бригада, която остана да действува при Одринъ.

Месарската полурота презъ всичкото време се занимаваше съ пазене едно стадо отъ 950 глави едъръ добитъкъ, което караше съ себе си още отъ Плѣвенъ. Въ време на съсрѣдоточаването частитѣ сами реквизираха и колѣха необходимия имъ добитъкъ, а когато навлѣзоха въ турска територия, започнаха да колятъ и заловения безстопанственъ добитъкъ отъ напуснатитѣ турски села. Следъ като се отдѣлиха необходимитѣ за гледане стадото войници, останалитѣ бѣха присъединени къмъ хлѣбарската полурота.

11-а дивизия не разполагаше съ интендантски органи и затова тя получаваше готовъ хлѣбъ въ Мустафа Паша отъ фурнитѣ, устроени отъ Тиловото управление на II армия.

Сръбскитѣ дивизии получаваха всичко необходимо по прехраната отъ тѣхния разходенъ магазинъ въ Мустафа Паша.

Снабдяване съ други хранителни запаси. — Въ зоната на съсрѣдоточението частитѣ отъ II армия получаваха всички необходими хранителни запаси отъ разходнитѣ магазини: въ Търново-Сейменъ — за 8-а, въ Раднево — за 9-а дивизия, въ Каяджикъ — за Хасковския отрядъ. Тѣзи магазини се попълваха съ запаси отъ междиннитѣ магазини въ Нова Загора и Стара Загора. Последнитѣ пъкъ получаваха запаси отъ реквизиционнитѣ комисии и отъ вѫтрешността на Царството. Когато II армия се спрѣ предъ Одринската крепость, Търновосейменскиятъ разходенъ магазинъ започна да действува като базисенъ, а въ Мустафа Паша бѣ открытъ общъ продоволственъ магазинъ за цѣлата армия.

Понеже 11-а дивизия бѣше най-отдалечената отъ Мустафа Паша и не разполагаше съ дивизионенъ продоволственъ транспортъ, то за тази дивизия, по разпореждане на интенданта, се откриха продоволствени депа въ Демиркьой и Ортакчи.

Снабдяване съ фуражъ. — Въ оставенитѣ отъ турското население села се намираше достатъчно слама и плѣва за храна на добитъкъ въ частитѣ. Но, нито тиловото управление на армията, нито интендантствата на дивизиитѣ се погрижиха да организиратъ правилното използуване на оставения фуражъ. Въ началото частитѣ даваха много повече храна на добитъка, отколкото бѣ необходимо, вследствие на което фуражътъ въ най-близкитѣ села скоро се привърши, и въ най-калнитѣ дни трѣбваше да се подвозва такъвъ отъ по-далечнитѣ.

Снабдяване съ облѣкло и др. — Въ Мустафа Паша отъ тиловото управление бѣ открить складъ за облѣкло и разни вещи за цѣлата армия, но въ началото на военнитѣ действия въ този складъ нѣмаше и най-необходимитѣ предмети, като подкови за добитъка, калай и нишадъръ за калайдисване готварскитѣ съдове. Отъ облѣкло частитѣ имаха голѣма нужда, а особено отъ обувки, които се развалиха отъ голѣмата каль. На 17-и октомврий само 9-а дивизия получи отъ своето областно интендантство малк количество куртки, панталони, шинели и обуща, които веднага бѣха раздадени на частитѣ. Областното интендантство на 8-а дивизия сжщо бѣ успѣло да приготви малко дрехи и обуща, но тѣ бѣха дадени на новоформираната 11-а дивизия, която бѣ най-зле облѣчена и обута.

Подвозъ отъ разходнитѣ магазини къмъ частитѣ. — Подвозътъ на храни, фуражъ и др. отъ разходнитѣ магазини се изършваше отъ дивизионнитѣ продоволствени транспорти, които оставаха въ ржцетѣ на началницитѣ на дивизиитѣ. Тиловото управление на армията не направи нито единъ опитъ да разпредѣли равномѣрно превознитѣ срѣдства, като се дадатъ повече такива на по-отдалеченитѣ отъ магазинитѣ части.

8-и дивизионенъ продоволственъ транспортъ тръгна по следитѣ на дивизията, като всѣка вечерь изпращаше по единъ свой ешелонъ за предаване хранитѣ на частитѣ. На 7-и октомврий транспортътъ се премѣсти въ Харманли, на 8-и — въ Любимецъ, на 11-и — въ Мустафа Паша, на 18-и — въ с. Черменъ. Оттукъ разстоянието до разходния магазинъ и до частитѣ бѣше малко, и дивизията нѣмаше нужда отъ всичкитѣ си ешелони. Когато 2./8. бригада бѣ изпратена на Източния секторъ, съответната часть отъ транспорта се отдѣли и отиде следъ нея.

9-и дивизионенъ продоволственъ транспортъ бѣ запрегнатъ съ волове. Следъ мобилизацията въ Плѣвенъ, колитѣ бѣха натоварени съ четиридневенъ запасъ за цѣлата дивизия, и така претоваренъ, транспортътъ тръгна по обикновенъ пжть къмъ района на съсрѣдоточаването. Претоваренитѣ коли минаваха презъ Балкана съ припрѣгане и само тамъ загубиха четири дни. Затова транспортътъ застигна дивизията едвамъ на 7-и октомврий. До това време къмъ дивизията се подвозваха хранитѣ и фуража съ даденитѣ на интендантството коли отъ тилнитѣ транспорти, както се каза по-горе.

Следъ пристигането при Одринъ, продоволственията транспортъ започна да подвозва хранитѣ отъ Мустафа Паша до бригадитѣ на лѣвия брѣгъ на Тунджа, до Ортакчи, а 2-а бригада получаваше

всичко направо отъ Мустафа Паша и го подвозваше съ полковитѣ обози. Когато дивизията замина къмъ Лозенградъ, тя остави на 3-а бригада припадащата часть отъ транспорта.

11-а дивизия нѣмаше дивизионенъ продоволственъ транспортъ. Въ Източния секторъ, както се каза, останаха да работятъ дветѣ бригадни отдѣления на 2./8. и 3./9. бригади. Тѣзи две отдѣления, засилени съ полковитѣ обози, можеха да подвозватъ всичко, необходимо за всички части отъ Източния секторъ. Но интендантътъ на дивизията не организира общия подвозъ. Другитѣ части отъ 11-а дивизия изнемогваха да си подвозватъ само съ своитѣ полкови обози. На 26-и октомврий бѣ формиранъ единъ транспортъ отъ 120 коли, който започна да подвозва отъ Мустафа Паша до Ортакчи.

Санитарна служба.

Частитѣ отъ II армия тръгнаха въ походъ, като имаха всички санитарни учреждения, споредъ организацията имъ за военно време. Болницитѣ и дивизионнитѣ лазарети въ началото не разполагаха съ достатъчно количество превързочни материали и медикаменти, но, следъ спиране войскитѣ при Одринъ, тѣ започнаха редовно да получаватъ такива отъ разходния санитаренъ складъ, открить въ Мустафа Паша.

Веднага следъ завладяването на Мустафа Паша, тамъ бѣ формирана мѣстна болница съ мѣстни срѣдства и съ помощенъ персоналъ отъ 1./8. полска болница. А следъ размѣстването на частитѣ, всички санитарни учреждения бѣха разпредѣлени по следния начинъ:

а) *Въ Южния секторъ.*— За откриване главенъ превързоченъ пунктъ бѣ привлѣченъ дивизионниятъ лазаретъ на 8-а дивизия въ с. Салтакликьой. Този лазаретъ имаше само две отдѣления, защото едното бѣ придадено къмъ 2-а бригада отъ дивизията. Въ с. Сименли бѣха събрани четири полки болници на 8-а дивизия (1-а, 2-а, 4-а, 5-а). 3-а полска болница отъ сжщата дивизия бѣ въ Каджкьой, и служеше за приемане, подслоняване и товарене болнитѣ и раненитѣ, които се изпращаха отъ другитѣ болници за евакуиране въ вжтрешностьта на Царството.

б) *Въ Западния секторъ.* [1])

в) *Въ Северозападния секторъ.* [1])

[1]) Сведения за санитарната служба въ архивитѣ на комисията нѣма.

г) *Въ Източния секторъ.* — За откриване главни превързочни пунктове служеха придаденитѣ къмъ 2-а бригада отъ 8-а дивизия и 3-а бригада отъ 9-а дивизия отдѣления отъ дивизионнитѣ лазарети, въ Демеранлия и въ Кара Юсуфъ, както и Дивизионниятъ лазаретъ на 11-а дивизия, който бѣ формиранъ по-после отъ 2-а полуподвижна болница на 8-а дивизия.

д) *Въ Мустафа Паша*, освенъ мѣстната болница, бѣ открита и 1-а полуподвижна болница отъ 8-а дивизия, която приемаше болни отъ тиловитѣ учреждения и всички околни части.

Евакуирането болнитѣ и раненитѣ се извършваше съ специални влакове отъ ж.-п. ст. Каджкьой, като по-лекораненитѣ се товарѣха на пѫтнишки вагони, а тежкоболни и тежкоранени се товарѣха на обикновени закрити товарни вагони, защото въ тѣхъ натоварването ставаще по-лесно, и носилкитѣ се поставяха по-удобно. Влаковетѣ се съпровождаха отъ санитарния персоналъ на 3-а полска болница отъ 8-а дивизия.